

Міністерство освіти і науки України

І.Л. Михайлин

ІСТОРІЯ
**української
журналістики**
XIX СТОЛІТТЯ

Підручник

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів*

НТБ НІУ

Київ 2003

УДК 070 (075)
ББК Ч 610 я 7
М69

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(лист Міністерства освіти і науки України №1/11-2493 від 20.06.2003р.)*

Рецензенти:

О.Д. Туріан, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії літератури і журналістики, декан філологічного факультету Запорізького державного університету ;

І.С. Маслов, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, член Національної Спілки журналістів України і Національної Спілки письменників України, лауреат літературної премії імені В. Г. Короленка.

І.Г. Михайлин

М69 Історія української журналістики XIX століття: Підручник. —
К.: Центр навчальної літератури, 2003. •— 720 с.
ISBN 966-8253-52-3

У даній книзі викладено історію розвитку української журналістики XIX століття. У першому томі розглянуто умови виникнення та національні джерела української журналістики, історію харківських часописів 1810-1820-х років, альманахову журналістику українських романтиків, історію журналу "Основа" та газети "Черниговский листок".

У другому томі розглядаються як окремі напрямки москвофільська й народовська й радикальна журналістика. У цей час вперше виникає українська еміграційна журналістика, а відтак тут представлено історію періодичних видань М. Драгоманова, що видавалися в Женеві. Окреслено становище української преси в Росії, де вона знову була зведена до рівня альманахової журналістики або російськомовних українських видань.

Книга розрахована на студентів спеціальності "Журналістика" і є підручником з курсу "Історія української журналістики".

УДК 070 (075)
ББК 4 610 я 7

© І.Г. Михайлин, 2003
© Центр навчальної літератури, 2003

Історія української журналістики ХІХ століття

*Свою працю присвячую
200-й річниці від заснування Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна
Автор*

ТОМ ПЕРШИЙ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ: ВІД ЖУРНАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

**Частина перша
Зародження та методологічні проблеми вивчення
української журналістики**

**Розділ перший
Передумови виникнення та національні джерела
української журналістики**

Економічні, політичні, технічні та культурні передумови зародження журналістики. Особливості виникнення журналістики в Україні "Літопис Руський", публіцистика Київської Русі, кобзарство пуг історична усна народна творчість, полемічна література, козацькі літописи, творчість мандрованих дяків як національні джерела української журналістики

Журналістика як явище духовної культури існувала не завжди, а виникла на певному етапі історичного розвитку людства, коли потреба в масовій інформації стала самодостатнім атрибутом суспільства.

Цьому передували такі обов'язкові об'єктивні передумови.

1. Економічні передумови. Розвиток капіталістичного виробництва в ренесансній Європі призвів до руйнування феодальної замкнутості й роз'єднаності земель. Відійшло в минуле натуральне господарство, яке виключало потребу в інформації про виробництво товарів навіть у сусідніх містах. Унаслідок розвитку торгівлі в європейських країнах почав складатися внутрішньонаціональний ринок, а самі вони перетворюватися на централізовані національні держави. Зростала господарська активність населення, яке дедалі ширшими колами втягувалося у виробництво товарів та торгівлю ними, лихварство і т. п. Розросталися міста, які прощалися з своїм минулим відокремленим від світу, обнесених мурами середньовічних фортець, а набували нового статусу - центрів промислового виробництва й культурного життя. У містах активно формувався так званий "третій стан", що в майбутній історичній перспективі розщепився на антагоністичні верстви - буржуазію і пролетаріат.

Михайлин І.Л.

Самий спосіб бупя суспільства поступово змінився. Потреба в інформації стала важливою нагальною необхідністю багатьох громадян. Від повідомлень про ціни на товари залежав їх рух шляхами економічних комунікацій, визначення потреби в їхній кількості й асортименті. Від інформації про фінансові справи залежали обмінні курси валют у лихварів. Від повідомлень про наукові й технічні відкриття та винаходи залежали виробничі успіхи перших промислових підприємств і здатність товаровиробників конкурувати між собою.

А відтак, в епоху раннього капіталізму різко зросла кількість людей, зацікавлених в отриманні достовірної економічної інформації. Сама інформація перетворилася на товар, стала предметом торгівлі. У суспільній свідомості вироблялася думка, що володіння новинами створює підстави для успішного ведення господарства, дає можливість мати стабільні прибутки, гарантує майновій добробут.

Усе це разом узятє й породило попит на інформацію, що й спричинило виникнення спершу рукописної переджурналістики, а потім і друкованих газет і журналів.

2. Політичні передумови. Ренесанс призвів до розкріпачення людини, підніс культ людської особистості, творчості, індивідуальності. Усе більше число громадян втягувалося в політичну діяльність. Творення історії, припіняття державних рішень перестає бути прерогативою лише монархів та їх найближчого оточення. У ряді країн виникають парламенти як представницькі органи всіх верств суспільства. До числа державних діячів, не кажучи вже про урядовців у провінції, все більше втягуються нижчі суспільні прошарки, включаючи представників "третього стану".

А відтак, розширилося коло споживачів політичної інформації, тих, кому було життєво необхідно знати соціальне доккілля, бути добре обізнаним з подіями в столицях сусідніх держав, новинами при дворах можновладців, перебігом бойових дій під час воєн, наявністю збройних сил в розпорядженні тієї чи іншої історичної особи і т. п. Зрештою, це коло проблем завжди цікавило соціально активну особистість. Але був тут і цілком прагматичний аспект: без правдивої та своєчасної інформації про події і факти суспільного життя неможливими були і прийняття політичних рішень у верхніх ешелонах влади. І знову спрацював відомий закон: попит породжує пропозиції. Інформація поступово перетворилася з усної на письмову, з принагідної - на періодичну, з передаваної конфіденційними каналами - на поширювану публічно. Так народилася журналістика.

3. Технічні передумови. Головною технічною передумовою виникнення журналістики є наявність друкарського верстата і вже розвиненого й апробованого книгодрукування. Усі способи усних оголошень за допомогою окличників чи рукописного поширення інформації у великих містах слід розглядати як передісторію журналістики. Лише винайдення друкарського верстата відкрило нову епоху в розвитку людства, створивши такі форми поширення й функціонування інформації, які збереглися й до сьогодні.

Історія української журналістики XIX століття

Точна дата народження книгодрукування невідома, але добре відоме ім'я його засновника. Це Йоган Гутенберг (1394-99(?)-1468) - німецький винахідник, який відкрив спосіб виготовлення друкарських форм із застосуванням рухомих літер, створив ручний словолитний пристрій, сконструював друкарський прес, запропонував рецепт гарту шрифтів і хімічного складу друкарської фарби. Відомо, що вже в 1438 р. він заснував друкарню в Страсбурзі. У 1447 р. відкрив друкарню в Майнці, де спершу випускав невеликі навчальні та популярні книжки, наприклад, астрономічні календарі. Найбільш знаменита його книга - 42-рядкова Біблія, що складала два томи й налічувала 1282 сторінки (1452-1455).

З Німеччини книгодрукування швидко поширилося в інші країни Європи: в Італію (1464), Швейцарію (бл. 1468). Францію (1470), Угорщину (1473). Польщу (1474) та ін. На 1500 рік друкарні були в 250 містах Європи і випустили близько 40 тис. віщань. Про темпи розвитку книгодрукування свідчать такі цифри: протягом XVI століття в Європі було видано бл. 500 тис. назв книг, протягом XVII століття - 3 млн.

Винайдення книгодрукування не відразу призвело до утворення журналістики, але стало його обов'язковою умовою. Необхідніш був розвиток друкарського верстата, його вдосконалення, аби він зміг забезпечувати оперативність виходу періодичних видань. У цьому зв'язку доречно нагадати, що термін "журналістика" походить від французького слова "журнал", що в перекладі українською мовою означає "щоденник" (від jour - день). Тому Т. Шевченко свій щоденник назвав "Журналом". А М. Лермонтов у романі "Герой нашого часу" частину, написану від Імені головного героя, назвав "Журнал Печоріна".

Журналістика передбачає періодичний вихід віщань, що постачають оперативну інформацію.

4. Культурні передумови. Сутність цієї передумови полягає в необхідності забезпечення в суспільстві порівняно високого рівня загальної освіти, що, з одного боку, висуває певну групу літературів-журналістів, здібних щодня збирати, обробляти й письмово викладати інформацію, а, з другого боку, формує досить розвинуту читацьку аудиторію, яка складається з осіб, котрі мають навички щоденного читання й готові витратити кошти на придбання періодичної преси.

На час пізнього Ренесансу в Європі вже склалася розгалужена система освіти, а вміння читати й писати стали звичайними атрибутами громадян, особливо в містах. Лк тип вищого навчального закладу сформувалися університети, спершу в Італії в XI-XII ст., далі у Франції, Іспанії, Англії (XII-поч. XIII ст.). Батьки охоче віддавали вчитися своїх дітей, що розглядалося як записка їхньої успішної кар'єри, необхідна умова просування по східцях державної служби чи професійного ведення підприємницької діяльності.

Величезного поштовху розвітковій освіті надало винайдення книгодрукування. завдяки якому книга стала важливим чинником суспільно-політичного життя й розвитку культури. Друкована книга у порівнянні з

Михайлин І.Л.

рукописною значно здешевилася, скоротилися терміни її виготовлення, збільшилася кількість виготовлених екземплярів. Книга перестала бути доступною лише королівським дворам і монастирям, а стала загальносуспільним надбанням. Процес поширення освіти й зростання освіченості згодом і призвів до якісного стрибка - народження журналістики.

Іншими словами, мова йде про такий період у житті суспільства, коли, внаслідок поділу праці, розділяються її фізичний і розумовий різновиди, а відтак виникає інтелігенція як специфічна верства населення, зайнята розумовою діяльністю. Вона і стає гарантом виникнення журналістики.

А відтак у підсумку відзначимо, що розвинуте господарчо-економічне, суспільно-політичне та культурно-освітнє життя, розвиток нових друкарських технологій стають передумовою народження преси. Це ті самі історичні причини та процеси, що призводять до переростання народності в націю, феодалізму в капіталізм, тобто породжують нову якість життя, що всебічно охоплює всі сфери діяльності.

Ще задовго до появи друкованих періодичних віщань у Європі склалася стійка традиція збирання й поширення (в тому числі й продажу) інформації. Комунікаційні канали з обміну інформацією склалися в усіх країнах, але особливого значення набули в Римі та Венеції з огляду на їхнє унікальне географічне розташування між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю. У цих містах збиралася величезної ваги міжнародна інформація, яка становила інтерес як для представників християнського, так і мусульманського світів, як для жителів Європи, так і для народів Африки й Азії.

Саме тут і виникає своєрідне ремесло - створення рукописних листків найсвіжіших інформаційних повідомлень, які вже були товаром і могли бути продані. У Венеції за кожен примірник рукописних новин їхні автори-писарі вимагали дрібну монету XVI століття, що називалася "Тазетта". Творців рукописних інформаційних листків тут називали "газеттанті", а самі листи "газетта". З часом це слово перейшло й у заголовок самого виробу.

Традиція торгувати новинами швидко поширилася в Англії та Німеччині, де також у XVI столітті виникають численні рукописні газети. Появу періодичної преси пов'язують з виходом 23 червня 1588 року в Англії номера "Інгліш мерк'юрі" (Англійського вісника). Регулярно газети починають виходити з 1609 року, коли в Німеччині були засновані відразу два тижневики: "Relation Adler" (Страсбург) і "Aviso-Relation oder Zeitung" (Аугсбург).

Особливо це слово стало популярним після того, як видатний французький просвітитель Теофраст Ренодо (1586-1653) розпочав у Парижі видання друкованої газети. Її перший номер вийшов 30 травня 1631 року. Видавець довго не шукав назву для свого часопису, а з охотою використав для цього вже відоме слово, поставивши в заголовку друкованого листа новин "Ля газетт". Перша газета виходила форматом 21,5 x 15 см. на чотирьох сторінках щотижня. Наступного року її обсяг зріс до восьми сторінок. Дітище надовго пережило свого творця. У січні 1762 р. у нього з'являється нова назва - "Газетт де Франс", що утрималася до 1800 р., коли Наполеон I, надавши віщанню статусу свого офіційного органу, змінив і

Історія української журналістики XIX століття

його назву на "Монітор універсаль" (загальна пересторога). Від початку Великої Французької революції газета виходила двічі на тиждень, поширювалася лише вроздріб і коштувала 1 су.

Журнальний тип видання виник як додаток до газет, які, вміщуючи оперативну інформацію, не могли друкувати фундаментальні та аналітичні матеріали. Прабатьком сучасних журналів є французьке періодичне видання "Журналь де Саван" (журнал науковців). Розвиваючи ідеї Т. Ренодо, його почав видавати в 1665 р. радник парламенту і вчений Дені де-Салло. Цей журнал проіснував до 1901 р. Видання висвітлювало досягнення науки й літератури і довгий час користувалося королівською монополією на поширення знань у цих галузях. Після цього почали з'являтися журнали в інших країнах Європи.

Нова епоха в історії журналістики розпочалася з виникненням в Англії на початку XVIII століття "моральних тижневиків" Річарда Сліла (1672-1719) й Джозефа Аддісона (1672-1729). У 1709 р. вийшов перший номер журналу Р.Сліла "Татлер" (Базіка, балакун). Назва журналу відповідала його сутності й припала до вподоби читачам. Знаменитий романіст Джонатан Свіфт створив спеціальний образ "Ісаака Бікерстафа, есквайра". Він і базікав з читачами зі сторінок журналу з незвичайною легкістю торкаючись найрізноманітніших тем з життя суспільства.

З приходом до журналу талановитого публіциста Дж. Аддісона змінився тон журналу. Він і далі будувався як невимушена розмова з читачем, але вже на більш поважні теми. Видавці змінили назву, з 1 березня 1711 р. в заголовку журналу з'явилося слово "Спектейтор" (Спостерігач, глядач). Співбесідником читача став освічений, ерудований молодий джельтмен, готовий точно й кваліфіковано розповісти про різні речі, висловити оцінки тих чи інших подій і діячів.

Дальша трансформація задуму видавців народила журнал "Гардіан" (Сторож, блюститель), що почав виходити в 1713 р. Його герой споважнів ще більше, висвітлював політичні теми, втручався в двірські інтриги. І хоч Річард Стіл став на той час членом парламенту, він не зміг врятувати журнал від заборони восени того ж року.

Поняття журналу в сучасному розумінні цілком неприйнятне до листків, що виходили через день, як "Татлер", або щоденно, як "Спектейтор". Читач міг знайти тут літературну, театральну, а часом і політичну інформацію. Та головне місце в кожному числі належало есеїстичному нарисові на вільно вибрану побутову, морально-філософську, естетичну чи іншу тему, яка іноді вичерпувалася в одному аркуші, а іноді потребувала для висвітлення цілого нарисового циклу.

В історії англійської естетичної думки залишилися глибокі статті про Шекспіра і Мільтона Дж. Аддісона, які немалою мірою прислужилися до створення світової слави цих поетів, а також його есе про народну творчість, у якому високо оцінювалася естетична вартість духовних творінь простолюду.

Багато ознак просвітницького реалізму були відкриті й апробовані в

Михайлин І.Л.

різноманітних матеріалах журналів. Побутописання, створення перших начерків реалістичних типів, могутній сатиричний і гумористичний пафос відзначали характер есеїстичних нарисів авторів часописів. "Спектейтор", наприклад, видавався від імені вигаданого клубу, члени якого представляли різноманітні верстви англійського суспільства того часу. Це багатий лондонський купець сер Ендрю Фріпорт, провінційний поміщик сер Роджер де Коверлі, відставний офіцер капітан Сентрі, світський джигун Уїлл Хоніком та ін. Усі вони виходили на сторінки часопису зі своєю мовою, звичками, поглядами, примхами й дивацтвами.

Успіх "Татлера" і "Спектейгора" був величезним, що свідчило про відповідність журналів суспільним потребам часу. "Спейтектор" пізніше був перекладений французькою, німецькою, голландською, палійською та іншими мовами. Головний журналістський (і художній) прийом англійських "моральних часописів" виявив свою продуктивність. Читачам подобалось, що з ними розмовляють нарівних, роз'яснюють у формі вільної, невимушеної бесіди різноманітні проблеми життя, висміюють суспільні вади, а отже, в такий спосіб мимохідь формують і громадську думку, визначають суспільну свідомість. Майже по всіх країнах Європи з'являються наслідувачі й послідовники Р. Стіла й Дж. Аддісона.

Такі найголовніші етапи пройшла світова журналістика до її виникнення в Україні. Зрозуміло, що в різних народів залежно від історичних умов, які об'єктивно склалися для їхнього розвитку, зародження журналістики відбувалося в різний час. Та розглянуті вище передумови повинні були скластися і в Україні, аби дати поштовх для виникнення і розвитку журналістики на теренах розселення нашого народу.

На момент зародження журналістики в Україні не просто не існувало української держави, але й сам український народ перебував у стані культурної спаралізованості й провінційної заблокованості. Уже багато років на його культурніш розвиток впливав чинник величезної ваги: роз'єднаність українських земель: адже східна частина України увійшла до складу Російської імперії, а західна - до Речі Посполитої Польської, а з її занепадом - до Австрії. Відсутність української державності та розчленованість українського етносу між австрією та Росією були величезної ваги історичними чинниками, що вплинули на становлення журналістики в Україні. Валив цих чинників виявився щонайменше в двох особливостях періоду становлення української преси:

1) українська журналістика і навіть журналістика в Україні започатковується значно пізніше, ніж преса народів з глибокими традиціями державного будівництва, де вона, безумовно, виступає як частина державотворчої чи й націобудівної діяльності цих народів:

2) преса в Україні зароджується не українською мовою, витісненою на периферію громадського життя й цілком позбавленою суспільно-політичних та освітньо-культурних функцій, а державними мовами тих країн, до складу яких уходили різні частини України, або міжнародною мовою, уживання якої було узвичаєне європейською традицією того часу для освіченого дворянства.

історія української журналістики XIX століття

на інформаційне забезпечення якого не спрямовувалася тодішня преса.

На момент зародження української журналістики існували максимально несприятливі політичні умови життя нашого народу. Рештки української державності були зліквідовані. У 1775 році знищена вдруге і остаточно Запорізька Січ. Невдовзі український народ покріпачено, а козаку старшин} розчинено серед російського дворянства. Україна була адаптована в адміністративно-територіальну систему Російської та Австрійської імперій, причому в обох державах навіть без найменших претензій на забезпечення бодай культурної автономії. Функції державних урядовців перейшли до представників пануючих націй. Загальнополітична ситуація провокувала національну еліту на пристосування до нових умов. Кількасотлітня боротьба за українську національну незалежність виснажила націю, а внутрішньонаціональні міжусобиці цілковито знекровили її.

За таких політичних обставин не існувало умов для виникнення української національної журналістики. Тому журналістика в Україні зароджується іншими мовами, хоча з часом українська місцева стихія й прорвалася назовні і заявила про себе в наполегливих спробах української творчої інтелігенції не тільки друкувати окремі твори українською мовою в російській пресі, не тільки видавати українські книжки, але й мати свою періодику. Щоправда, на перехід від журналістики в Україні до української журналістики пішло занадто багато часу. Але це свідчить не стільки про пасивність українців у справі створення своєї преси, скільки про могутність того опору, на який наштовхувалися навіть безневинні журналістські ініціативи українських діячів. Створення журналістики мало б запустити в рух могутні рушійні сили пробудження національної свідомості й духовно-культурного піднесення української нації і неминуче полягло б за собою з часом виникнення національно-вгавольного руху та утвердження ідеї незалежної Української держави. Цього й боялися офіційні Відень та С.-Петербургу і робили все, аби перешкодити зародженню української журналістики.

З другого боку, попри існування несприятливих суспільно-політичних обставин, українська журналістика все ж виникла як наслідок титанічної духовної праці не одного покоління діячів. Її зародженню й становленню сприяли національні традиції збирання, обробки й поширення інформації та створення актуальних, дієвих публіцистичних творів. Вони й склали національні джерела української преси. Найважливішими серед них були такі:

1. Першим твором, у якому була зібрана історико-політична інформація та ще й відповідним чином прокоментована, був наш "Літопис Руський", що складався з лрьох частин: "Повість минулих літ", "Київський літопис" та "Галицько-волинський літопис". Повісткування в ньому починалося з стародавніх, легендарних часів, а першою фіксованою датою є 852 рік. Завершується розповідь про нашу землю в літописі 1292 роком.

Багато ознак споріднює "Літопис Руський" з журналістикою. Це, передусім, тяжіння до періодичних записів, які робилися часто відразу після подій, а відтак виконували функцію творення історії сучасності, що в суспільній свідомості нашого часу уже пов'язане з журналістикою. Це і

Михайлин І.Л.

вміщення в літошієших текстах безцінної інформації не лише про події, а й про різноманітні сторони життя тодішньої України: етнографічні деталі, політичну боротьбу, війни і битви, епізоди й факти церковного життя, народження та смерть князів чи інші події з життя князівських родин тощо. Наш перший літопис споріднюють з сучасною журналістикою не лише могутній інформаційний струмінь, але й численні публіцистичні фрагменти, що включені в текст для коментування тих чи інших історичних явищ. Засудження розбрату між князями, заклики жити у злагоді, діяти у відповідності з християнським світоглядом і мораллю - ось головні теми публіцистичних відступів. Позиція українського патріота, котрий своє слово ставить на службу батьківщині, прагне її піднесення й звеличення - такою виглядає імперативна спрямованість нашого стародавнього літописця.

2. У той же час, в епоху Київської України-Русі, в духовному житті наших предків виразно виявилася потреба в активному публіцистичному слові. Вершинними здобутками на цьому терені стали два твори: "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона, що датується приблизно 1037-1050 роками, та "Повчання" Володимира Мономаха дітям, написане в 1117 році.

У першому творі з патріотичних позицій обґрунтовується думка про рівноправність українського народу серед інших християнських народів, як духовний подвиг підноситься прийняття Володимиром Великим християнської релігії для княжої України, відстоюється культурна велич і церковна незалежність від Візантії стародавньої української держави.

Другий твір, адресований Володимиром Мономахом, передусім, своїм дітям, але звернутий у головних ідеях і до широкого читацького загалу, пропагує провідні християнські чесноти: смирення перед Богом, гуманізм, вчить доцмогати убогим, наполегливо працювати над здійсненням своїх гуманістичних планів, любити рідну землю, захищати її від ворога, поважати людину, працювати для здійснення в житті свого Божого призначення на землі.

Ці твори, що мають беззаперечне історико-документальне та художньо-естетичне значення, відкривають історію української публіцистики, наснажують її високими імперативними завданнями, створюють традицію розробки патріотичної, загальнолюдської проблематики та високої майстерності.

3. Як могутнє джерело української журналістики мусить розглядатися й усна народна творчість. Уже першими збирачами й дослідниками українського фольклору було помічене його могутнє історичне та історіософське поле. Зібрати інформацію про видатну подію чи людину, зафіксувати її в слові, відповідним чином прокоментувати її, висловити до неї своє ставлення - усе це було звичним для кобзаря, являло собою, власне, функцію кобзарської творчості. Відомий історичний факт: саме кобзарі швидко реагували в своїх творах і розносили по містах і селах новини про перемоги Богдана Хмельницького, що в 1648 році дозволило йому зібрати під свої прапори велике військо, звільнити Україну, утворити Українську державу і утримувати її в своєму інформаційному полі.

Історія української журналістики XIX століття

У книзі "Преса та її попередники" П. М. Федченко цілком слушно відзначав: "Кобзарі й піснярі виступали не лише як народні поети, народні історики й філософи, котрі оспівували й узагальнювали історичний і соціальний досвід народу, а й як народні інформатори й вісники, як своєрідні проповідники й агітатори, народні трибуни, що розвивати дух протесту, допомагали піднімати народ на боротьбу проти соціальної несправедливості"¹.

Очевидно є всі підстави говорити про усну переджурналістику, якою була діяльність кобзарського цеху українських народних співців.

4. У ближчому до нас часі, вже з появою на українських теренах друкарства, функцію джерела і своєрідної попередниці журналістики виконала грандіозна полемічна література, що особливого розмаху набула від середини XVI століття й особливо після Берестейської унії 1596 року. Бурхливий розвиток публіцистики у цей час - феноменальне українське явище, невідоме в інших національних культурах. У памфлетах, посланнях і трактатах українських письменників Герасима і Мелетія Смотрицьких, Стефана Зизанія, Острозького Клірика, Христофора Філалета, Петра Могили, Іоанікія Галятовського та в творах найвидатнішого публіциста кінця 16-го-початку 17-го століть Івана Вишенського давалася глибока оцінка релігійним та політичним проблемам того часу, відстоювалася ідея української самобутності й самодостатності, вироблявся публіцистичний стиль, освоювалися прийоми полеміки, а в читачів вироблявся смак до читання подібного роду творів.

Після літописної літератури Київської доби, "Повчання" Володимира Мономаха, "Слова про закон і благодать" митрополита Іларіона полемічна література стала наступним історичним щаблем у розвитку української публіцистики.

5. За ще одне джерело, яке вже впритул наближає нас до часу виникнення української журналістики, правлять козацькі літописи 18-го століття, серед котрих особливо виділяються твори трьох авторів: Самовидця, **Самійла** Величка, Григорія Граб'янки, а також анонімний твір "Історія Русів".

З одного боку, це монументальні історичні пам'ятки, присвячені "козацькій війні з поляками", безцінне джерело відомостей і фактів про надзвичайно важливий період у житті нашого народу. З другого боку, це твори, пройняті любов'ю до України, повагою до козацького народу, його волелюбності й демократизму, уболіннями за тяжкі наслідки внутрішньонаціональної роз'єднаності й несконсолідованості, спрямовані на захист його від принижень і зловживань з боку Московського уряду, його нищівної для України політики, спроб коштам українського народу й козачого війська розв'язувати військові, політичні й господарські проблеми Російської держави.

¹ Федченко П.М. Преса та її попередники. - К.: Наукова думка, 1969. - С. 252-253.

Михайлин І.Л.

Найшршого розповсюдження, особливо в середовищі романтиків, набув історіософський трактат "Історія Русів". До першого друкованого видання, яке здійснив О. Бодянский у Москві лише в 1846 році, цей твір розмножувався рукописно і активно читався (й вивчався) в середовищі українського освіченого панства. Ного мальовничі описи історичних подій, переконливі аргументи на захист прав українського народу на вільне життя, що порушувалися царською владою в Російській імперській державі, гарячий пафос підтримки національно-визвольних змагань українського народу й неприхований захват ватажками цього руху - усе це спричинилося до великої популярності "Історії Русів" серед освічених українців, значного впливу цього твору на становлення національної свідомості, розвитку ідеї патріотизму в суспільній думці, проникненню сюжетів трактату в художню літературу. Епізоди з "Історії Русів" правити за джерела для творів Т. Шевченка, М. Костомарова, Є. Гребінки, П. Куліша. Безумовним і глибоким виявився вплив цієї пам'ятки і на розвиток української журналістики.

6. У 18-му столітті важливою складовою українського культурного життя стала феноменальна творчість мандрівних дяків. Вони працювали в площині побутової тематики, у цьому відношенні принципово відрізняючись від кобзарства, зорієнтованого переважно на культивування історичних жанрів, але й істотно доповнюючи його, зайнявши свою нішу в духовному житті українського народу. Їхня сатирична творчість, короткі комічні сценки, панегіричні вірші були спрямовані на пошук соціальної справедливості, утвердження правди як торжества морального закону.

Не можна не відзначити, що саме в полі тяжіння й розвитку традицій мандрівного дяківства постала велична творчість Григорія Сковороди, який створив свою філософську систему, що увібрала в себе етичні традиції античності, але й світоглядні засади українського народу. Г. Сковорода реалізував своє філософське вчення в своєму-таки житті. Вплив цього мандрівного філософа на суспільну свідомість свого часу був грандіозним і зберігався тривалий час і по його смерті. Тож не дивно, що в контексті традиції мандрівного дяківства постала й творчість Івана Вернета, який уже активно співпрацював з харківськими журналами "Украинский вестник" та "Украинский журнал", ставши чи не провідним автором відділів красного письменства в обох з них.

Таким виглядає дожурналістський період в культурній історії України. Звертає на себе увагу, що в її духовному житті були закладені могутні традиції публіцистичної творчості. Причому вони виявляли свою продуктивність як у писемній, професійній літературі, так і в усній народній! словесності: як у стародавні, так і в ближчі за часом історичні періоди.

Можна відтак сміливо твердіші, що українська журналістика при своєму виникненні формується під впливом двох рівнобіжних чинників: загальних передумов виникнення журналістики, спільних для європейського культурного простору, і українських національних традицій“!

Історія української журналістики XIX століття

збирання, обробки й поширення інформації та пристрасної публіцистичної творчості.

Оскільки журналістика в Україні зароджувалася неукраїнською мовою, то на її початковий етап розвитку справний вплив і пресові традиції інших європейських народів, що на той момент випередили нашу батьківщину з огляду на історичні умови в культурному розвитку.

Попри це українська стихія проклала собі дорогу і журналістика в Україні перетворювалася на українську журналістику, хоча цей процес йшов многотрудними шляхами і тривав не одне десятиріччя.

Михайлин І.Л.

Розділ другий

Методологічні проблеми історії української журналістики

*Проблеми періодизації історії української журналістики. Наявні концепції
Суперечність інтересів академічної і навчальної науки. Чотири періоди
розвитку української журналістики. Методологічна складність проблем
історії журналістики й необхідність поліфонічного підходу. Обсяг
предмета історії журналістики*

Однією з найважливіших проблем нашої дисципліни є періодизація історії української журналістики. За радянських часів ця проблема власне не була предметом наукового розгляду, оскільки для її розв'язання використовувалися вже готові схеми, узяті а ргіогі, а не вироблені всередині історико-журналістських студій. За таких обставин уся історія української журналістики ділилася на дві великі частини: дожовтневу й радянську. До періодизації першої застосовувалася лєнінська концепція етапів визвольного руху в Росії. Виділення радянського періоду вилучало з історії української журналістики усю нерадянську періодику, надто ж ту, що втілювала національно-визвольні прагнення народу, стояла на позиціях української державної самостійності (тобто періодику української зарубіжної діаспори та українського дисидентського руху). Антинаукові методологічні засади радянської науки унеможлилювали об'єктивне й усебічне вивчення історії української журналістики.

Лише в 1990-ті роки склалися умови для вироблення нової, об'єктивної, наукової концепції історичного розвитку української преси. А відтак ця проблема відразу зробилася предметом наукових дискусій.

М.Ф. Нечиталюк у статті “Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень”² слушно нагадує про постановку цієї проблеми в деяких класичних працях з історії української журналістики. Першим, хто висловився з проблем її періодизації, був О. Маковей. У статті “П'ятдесятлітній ювілей руської публіцистики”³, що була написана з нагоди півстолітнього ювілею першої української газети “Зоря Галицька”, він запропонував виділення трьох періодів розвитку нашої преси, відповідно

1 період: 1848-1861 роки;

2 період: 1862-1873 роки;

3 період: 1873-1898 роки.

У праці Аркадія Животка “Історія української преси”(1940)⁴, нагадує

² Нечиталюк М.Ф. Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень // Українська періодика: історія і сучасність: Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (9 - 10 грудня 1993 р.). - Львів. 1993. - с. 17 - 22.

³ Маковей Осип. П'ятдесятлітній ювілей руської публіцистики // Літературно-науковий вісник. - 1898. - Т. 2. - № 4.- С. 117.

⁴ Животко Аркадій. Історія української преси / 3 передмовою К. Костева. - Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1989 - 1990. - 334 с.

Історія української журналістики XIX століття

М. Ф. Нечігалюк. пропонується така періодизація:

- 1 період: від початків до середини 50-х років 19-го ст.;
- 2 період: 1860-1880 роки;
- 3 період: 1880-1905 роки;
- 4 період: 1860-1905 роки в Західній Україні;
- 5 період: 1870-1890-ті роки за океаном;
- 6 період: 1905-1914 роки;
- 7 період: 1920-1939 роки.

Слід мати на увазі, що кожна періодизація залежить від своєї історичної епохи, рівня та умов розвитку науки, пройденим самим досліджуваним явищем шляхом розвитку. З огляду на це беззастережно зрозуміло, що періодизації історії української журналістики, складені в минулому, мають бути враховані сучасною науковою думкою, але однозначно визнані нею ж за недостатні, такі, що потребують перегляду.

М.Ф. Нечиталюк висловився за побудову періодизації історії української журналістики на підставах “хронологічно-проблемного принципу, відповідно доповненого принципом регіональним як таким, що дає можливість відтворити національно-етнографічну специфіку української преси”⁵. Спираючись на запропоновані методологічні засади, науковець пропонує виділення десяти періодів історії української журналістики. Вони в нього такі.

Слід сказати, що автор декларує мету побудувати не академічний, а навчальний курс історії української журналістики. Три періоди в нього охоплюють час до XX століття, причому зазначене століття кінчається в нього 1914 роком. Отже,

1. Зародження й становлення української журналістики - від найдавніших часів до середини XIX століття;
2. Формування й функціонування журналістських систем - 60-90-ті роки XIX століття;
3. Українська журналістика у національно-визвольному русі епохи народної революції і світової війни - 1898-1914 роки.

“Другу половину курсу історії української журналістики, за університетськими планами, складає відрізок часу від першої світової війни до 1917 року і від 1917 року до наших днів, - зазначає М. Ф. Нечиталюк. - Поки що ця частина курсу розроблена тільки хронологічно, без журналістсько-проблемної конкретизації, і передбачає 7 наступних періодів”⁶:

4. українська преса національно-визвольних змагань - 1917-1921 років;
5. національно-патріотична журналістика Західної України та інша преса 20-30 років XX ст.;
6. журналістика Радянської України 20-х років;
7. тоталітарна преса Радянської України 1930-х та повоєнних років;
8. українська преса часів другої світової війни;

⁵ Нечиталюк М. Ф. Цитов. праця. - С. 19.

⁶ Там само. - С. 20.

Михайлин І.Л.

9. українська преса національно-визвольного опору (неформальна журналістика);

10. українська преса поза межами України, преса української діаспори.

Запропонована М. Ф. Нечіггалюком концепція періодизації історії української журналістики спричинила активізацію наукової думки навколо розробки даного питання. Невдовзі з'явилася стаття ще одного з глибоких знавців історії періодики М. М. Романюка, який виклав своє бачення проблеми періодизації нашої журналістики, подавши її як колективну думку науково-дослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефанька. Кількість періодів у цій концепції зросла до чотирнадцяти. Вони пропонуються такі:

1. Зародження й становлення української журналістики - від найдавніших часів до середини XIX ст.⁸
2. Формування журналістських систем - 60-90-ті роки XIX ст.
3. Українська преса епохи першої народної революції - 1898-1905 роки.
4. Українська журналістика 1905-1914 років.
5. Українська журналістика в період першої світової війни - 1914-1917 роки.
6. Українська журналістика періоду революцій у Росії та національно-визвольних змагань України, преса січових стрільців, початок комуністичної та офіційної радянської преси - 1917-1921 роки.
7. Західноукраїнська преса 20-30-х років XX ст.
8. Преса Радянської України - 1920-1930-ті роки.
9. Українська еміграційна преса 20-40-х років XIX ст.
10. Українська преса періоду другої світової війни - 1941-1945 років.
11. Преса в Україні після другої світової війни; тоталітарна журналістика - 1945-1990-й роки.
12. Українська преса поза межами України, преса української діаспори - 1945-1990 років.
13. Українська підпільна й неформальна преса, самвидав - 1960-1990 роки; напівлегальні видання - 1957-1990 роки.
14. Преса періоду розбудови української державності - 1991 рік і до наших днів.

Запропоновані концепції періодизації передбачають максимальне наближення методології до предмета вивчення, переслідують мету якомога точніше пристосувати рух дослідницької думки до рельєфу досліджуваного простору. І це з погляду академічної науки добре. Адже головним правилом залишається відома з давнини істина: метод - це аналог предмета. А відтак цілком очевидно: наскільки точнішою буде періодизація, настільки легшим буде надалі процес опису, вивчення й аналізу самої історії журналістики.

■ Романюк М.М. Історія української преси: проблеми періодизації // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. - Львів, 1994. - Вип. 1. - С. 6 - 14.

⁸ Подаємо лише назви періодів, хоча в самій праці вони описані більш докладно.

Історія української журналістики XIX століття

Але проблема періодизації має й інший аспект. На її прикладі можна виразно бачити, як інтереси науки академічної вступають у суперечність з наукою навчальною. Викладені коротко вони полягають у тому, що академічна наука має переслідувати мету найбільш повного опису історії преси в якомога повнішому (можливо, багатотомному) дослідженні, а навчальна наука переслідує мету створення підручника, розрахованого на викладення обширного матеріалу протягом обмеженої кількості годин, передбачених на вивчення цієї дисципліни навчальним планом. Для академічної науки ідеалом є велика наукова праця, у якій кожному виразно окресленому (за концепцією, скажімо, М.М. Романюка) періодові присвячено цілий том. Такі праці, як правило, створюються колективом авторів, що працюють у межах певної наукової установи. Для навчальної науки ідеалом є компактніш (на 25-30 др. аркушів) підручник, у якому стисло, але досить афористично й точно викладено історію української журналістики. Зрозуміло, що в такому підручнику на кожен виділений період можна буде відвести 1,5-2-2,5 др. аркуші, а відтак увесь виклад матеріалу зведеться до зібрання енциклопедичних довідок про ті чи інші видання.

Уникнути цього, на нашу думку, можна, застосувавши укрупнення періодів, скорочення їхньої загальної кількості, присвятивши кожному окресленому явищу журналістики окремий розділ. Ідеальним варіантом була б така послідовність: створення спочатку багатотомної академічної історії української журналістики, а потім виготовлення на її базі компактного й зручного для користування навчального підручника. Але журналістська вища освіта існує в Україні давно і не може чекати тривалого процесу написання академічної історії журналістики, хоча, зрозуміло, її поява спричинить до появи нових навчальних книжок. Та вже сьогодні вищі навчальні заклади України, що здійснюють підготовку журналістів, потребують навчальної літератури. Отож, не чекаючи завершення академічної праці, науковці-викладачі мусять уже зараз братися за створення підручника з історії української журналістики.

У нашому навчальному посібнику пропонується такий розподіл матеріалу, в основу якого покладено дві головні засади: врахування етапів і процесів формування національної свідомості та регіональний аспект. Зрештою, навіть неозброєним оком можна помітити, що в періодизації М. М. Романюка йдеться в окремих місцях не про власне хронологічні періоди, а про виділення певних паралельних історико-журналістських явищ, які насправді належать одному періодові. Отож навчальний курс "Історія української журналістики" бачиться нам побудованим з таких чотирьох частин.

Частина перша охоплює час від зародження української журналістики до моменту її заборони в Росії Валувєвським об'їзником 1863 року. Це приблизна хронологічна межа. Сутність періоду полягає в нагромадженні творчих СІЛ, у численних спробах -»яппия-агряз-ги уігряінгк-у пепіолнчну пресу. Оскільки головний корпус таї ої^п даоіод міш . . щ и і Е И підросійський український культурний пр іспр^л то и назву для пергоду можна запропонувати таку: "Російсько-укрї інськіш пе]МШ*?@РСИТБТ

Михайлин І.Л.

Друга частина, на відміну від першої, охоплює історико-журналістські явища, що розгорталися переважно в південно-західній Україні. Розпочинається цей період з 1848 року з "Весни народів", а увиразнюється на початку 1860-х років, коли внаслідок адміністративних переслідувань в Росії центр творення української журналістики перемістився в Австрію (з 1867 року - Австро-Угорщина). Закінчується період на рубежі XIX і XX століть, хоча конкретну дату вказати й важко. Тут мусять бути враховані такі явища, як створення першого всеукраїнського "товстого" журналу "Літературно-науковий вісник" (1898), консолідуючого схід і захід України, митців і діячів різних напрямків: утворення у Львові Української національно-демократичної партії (грудень 1899), а в Харкові Революційної Української партії (січень 1900) як двох політичних об'єднань, що вийшли на арену суспільної боротьби під гаслами української незалежності; а також історичної ваги подію - повалення заборони на українське публічне слово в Росії, що сталося в 1905 році внаслідок перетворення цієї держави з абсолютної на конституційну монархію і проголошенням у ній громадянських свобод. Назву для цього періоду можна запропонувати таку: "Австро-український період" або - менш точно - "Галицько-український період". Перелічені вище явища спричиняють його завершення.

Третя частина має охоплювати добу перших трьох десятиліть XX століття. Це час розгорнутих національно-визвольних змагань українського народу, боротьби за створення незалежної Української держави. Практично все, що робилося в цей час в українській пресі походить з цього джерела. Це час множинності творчих пошуків, численних паралельних явищ, породжених реальною складністю політичних процесів трагічного для українства XX століття. Завершення періоду найкраще пов'язати з конкретними подіями - самогубствами Миколи Хвильового (13 травня) і М. О. Скрипника (7 липня), що сталися в 1933 році й ознаменували собою початок нової епохи - доби тоталітаризму.

Четверта частина повинна охоплювати час 1930-1980-х років. Це час нищення вільної думки в материковій Україні, уніфікації духовного життя, і, як наслідок, - перенесення духовної діяльності в нелегальні форми та умови, під якими можемо розуміти дисидентство й еміграцію. Цей період тривав до появи революційних процесів кінця 1980-х років, нарощування яких призвело до створення незалежної Української держави. Цілком очевидно, що ця подія відкриває нову епоху в українській історії в цілому і в історії української преси зокрема. Зараз ми живемо в цьому періоді, а відтак ще не бачимо його кінцевої точки й не можемо повноцінно судити про його головні властивості.

Такими бачаться нам в цілому етапи розвитку української журналістики. Запропонована концепція не заперечує інші погляди й варіанти розв'язання складної наукової проблеми, як можливості й далі працювати над її вивченням, вносити пропозиції щодо нових підходів до її розв'язання.

Наступною важливою проблемою є визначення методологічних засад для періодизації, опису й аналізу історико-журналістського процесу. Дума-

Історія української журналістики XIX століття

ється, ці засади повинні стати в нас предметом ґрунтовного обговорення й вивчення. Ми ж висловили лише деякі думки і спостереження.

Цілком очевидно, що сама складність предмета вивчення тягне за собою складність методів його пізнання. Тому не слід боятися того, що різними авторами чи й школами науковців може бути запропонована полісемантична система методологічних підходів. Власне, ми вже їх і запропонували, коли два перші періоди історії української преси виділили на підставі нібито географічного чинника (хоча це й не зовсім так - географічний чинник виявляє своє виразне політичне забарвлення), третій з урахуванням суспільно-політичної активності українського народу як головного вектора його історичних устремлінь у боротьбі за створення своєї держави, а четвертий - на підставі врахування політичної ситуації в тій наддержаві (СРСР), куди увійшла Україна як колонія. У кожному конкретному випадку сам предмет дослідження, його особливості, унікальні сторони повинні диктувати вибір методологічних прийомів для його пізнання.

Ще однією важливою проблемою методології історико-журналістських досліджень є вибір фактів та явищ для оглядового опису чи ґрунтовного "текстуального" аналізу. Не є таємницею, що величезні обсяги періодики спиняли у відчаї не одного науковця, котрий не міг реалізувати свого прагнення охопити матеріал і знайти способи його згрупування та систематизації. Ще півтора століття тому думка про історію преси здавалася утопією. У 1839 році видатний французький письменник і літературний критик Шарль Опостен Сент-Бев писав з цього приводу: "Історія часописів має бути написаною... Але справа, яку я оце саме пропоную та передбачаю, - це свого роду нездійснима мрія"⁹. Зрозуміло, що в історії журналістики мають бути виділені, як і в історії літератури, факти бібліографії, факти критики і факти історії.

Факти бібліографії - так умовно назвімо малозначимі історико-журналістські явища, які мають регіональне значення, локальні за часовим проміжком існування. Вони мають бути згадані в загальній історії, їм можуть бути присвячені й окремі статті чи й монографічні дослідження. Але жанр підручника і його обсяг не передбачають можливим їх розгорнутий аналіз. Картина історичного розвитку може існувати й без них.

Факти критики - більш поважні й істотні історико-журналістські явища. Вони мали свого часу всеукраїнське значення, були помітними, на їхніх сторінках виступали більш-менш відомі діячі, публікувалися в чомусь приметні літературні, публіцистичні чи наукові твори. Такі часописи повинні включатися в реєстр історії української журналістики, вони впливають, хоч і не вирішальним чином, на загальну картину еволюції української періодики, їхня відсутність позначається на загальній концепції, робить її незавершеною, невичерпаною.

⁹ Цігг. за кн.: Бочковський О. І., Сірополко С. Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання) / За ред. К. Костева й Г. Комаринського. - Мюнхен: Український технічно-господарський інститут. 1993. - С. 17.

Михайлин ІЛ.

Факти історії - це такі газети й журнали, без яких історична картина розвитку нашої преси виглядатиме неповною, ущербною, відсутність їх у загальній концепції спотворює цю останню, їх висвітлення є обов'язковим в історії української журналістики. Це такі видання, з якими були пов'язані провідні українські письменники і політичні діячі, які інтенсивно впливали на громадянство, формували громадську думку свого часу, мали тяглість у часі існування, всеукраїнський розголос. Всебічний аналіз таких видань, з розгорнутою характеристикою тематичної спрямованості, кола авторів, опублікованих там творів, їхнього новаторського змісту, значення та впливу на літературний процес та суспільне життя - саме ця сукупність питань і повинна складати справжній зміст історії української журналістики.

Варто відзначити і в цьому питанні неспівпадання завдань академічної й навчальної науки. Перша мусить орієнтуватися на вичерпність, домагатися повноти освоєння історико-журналістського процесу. Друга, навпаки, не відбудеться без свідомого обмеження, без вибірковості, а відтак повинна зупинити свою увагу переважно на останній групі явищ, звертаючись при потребі й до аналізу другої групи і ніколи не припинюючись до першої.

І остання методологічна проблема, з'ясування якої необхідне для подальшого викладу. Це проблема самого предмета історії журналістики. Розуміння журналістики як історії сучасності максимально розширює уявлення про її предмет, що позначається навіть на заголовках відповідних досліджень.

Найповніша на сьогоднішній день праця наших російських колег має назву "Нариси з історії російської журналістики та критики"¹⁰, охоплює хронологію лише до кінця XIX століття, але й у такому вигляді налічує біля 100 др. аркушів. Наскільки нам відомо, історія преси XX століття навіть у Росії ще не написана, незважаючи на великі сили науковців, що там історією журналістики займаються.

Сьогодні є цілком очевидним, що історія журналістики має включати в себе такі складові:

1) власне історію друкованих періодичних видань, а у ближчі до сучасності часи - й історію електронних ЗМІ, хоча б найбільш поширених - радіомовлення й телебачення;

2) історію критики - літературної, художньої, музичної, театральної чи, говорячи сукупно, мистецької: журналістика є руслом, у якому існує й розвивається критика. Але навіть тоді, коли вона певним чином відбруньковується від журналістики і створює свій книжковий тип, вона залишається в обсягові предмета журналістики;

3) історію публіцистики як способу реагувати на пекучі проблеми й відгукуватися на головні події сучасності; публіцистика так само міцно зрослена з журналістикою, як і критика, у певний період свого розвитку не може існувати

¹⁰ Очерки по истории русской журналистики и критики. - Ленинград: Изд-во Ленинград, ун-та, 1950. - Т. 1: XVIII век и первая половина XIX века. - 604 с.; 1965. - Т. 2: Вторая половина XIX века. - 516 с.

Історія української журналістики XIX століття

без неї. але. навіть утворивши книжковий тні. має вивчатися журналологією.

4) історію документалісп ікн як своєрідного різновиду публіцистичної творчості, породженого так само журналісткою, як і попередні види духовної діяльності людини: різного роду подорожні нариси, документальні книжки про певні історичні події, про героїв (чи персонажів) сучасності також у журнальному чи книжковому варіантах мають входити до історії журналістики:

5) історію літератури, ггід якою розуміємо власне красне письменство, адже здебільшого першодруки творів здійснюються на сторінках літературно-художніх журналів, а відтак стають безпосередніми фактами історії журналістики, репрезентують ті чи інші її особливості, оформлюють напрями в ній; отже, й художня література є істотною складовою журналістики;

6) історію науки, для якої журналістика також є важливою трибуною висловлювання наукових ідей, обговорення сміливих гіпотез, а, можливо, й критики непереконливих концепцій; історія фахової журналістики - це також цікава сторінка духовного життя нашого суспільства, яка повинна бути висвітлена нашою наукою.

Щодо кшіжкового типу існування журналістських творів, то пошлемося на думку авторів колективної монографії "Основи творчої діяльності журналіста" (СПб., 2000), які дають таке визначення: "Твір є журналістським, якщо він виконаний як текст, розрахований на активне використання в комунікативній діяльності, і яляє собою систему в тому значенні, яке виникає за підходу до тексту як до інформаційного продукту, втіленого в знаках"¹¹. Дане твердження цілком допускає існування книжкової журналістики.

Ідеальна історія журналістики повинна відтак складатися з досліджень історії окремих журналів і газет (це мінімум), але містити ще й персоналі хоча б найбільш значних літературних (художніх, музичних, театральних і т. д.) критиків, публіцистів, документалістів, письменників, науковців, тобто тих творців і діячів, хто визначав обличчя української журналістики в певну історичну епоху, чия творчість була плідною й корисною для періодичної преси, не залишаючи без уваги їхню діяльність і поза нею.

З деякою метафоричністю можна твердити, що історія журналістики тотожна історії цивілізації. Ставши невід'ємною частиною буття розвиненого людського суспільства, журналістика увібрала в себе всю його історію, відобразила всі його функції й аспекти. Чим більше розростається й розгалужується сама журналістика, тим більше її історія наближається до історії суспільства в цілому.

Зрозуміло, що написання історії української журналістики - дуже складне завдання, тому його здійснення може бути розподілене на кілька етапів щодо повноти виконання й досягнення кінцевої мети. У даному випадку довелося обмежитися представленням історії періодичних видань першого періоду розвитку української журналістики.

" Основи творческой деятельности журналиста: Учебник для студ. вузов по спец. "Журналистика" / Ред.-сост. С. Г. Корконосенко. - СПб.: Знание СПБВЭСЭП, 2000. - С. 117.

Михайлин ІЛ.

Розділ третій **Початковий етап виникнення журналістики** **в Україні. Перші періодичні видання**

“Gazette de Leopold” - перша тижнева газета в Україні Періодичні видання французькою, німецькою й польською мовами у Львові, їх зміст, орієнтація, видавці “Харьковский еженедельник” та його характеристика. Культурне середовище в Харкові та умови, що склалися тут для розвитку журналістики

Перша газета в Україні, як і перша книга, з'явилася у Львові. 9 липня 1749 року тут вийшов одноденний листок польською мовою “*Kuryer Lwowski*”. Проте дане видання не належить до власне періодичної преси, а являє собою одноденний листок (листівку, летючку), випущену з нагоди інтронізації львівського греко-католицького єпископа Льва Шептицького.

Архівні джерела зберегли звістку, хоча й не залишили для дослідників жодного номера газети “*Avertissement*” (“Повідомлення”, “Вісті”), яку почав видавати у Львові книгодрукар Антон Піллер відразу після приєднання Галичини до Австрії в 1772 році. Та оскільки робив він це свавільно, без належного дозволу влади, то львівський окружний уряд 11 січня 1774 року виніс ухвалу про заборону цього віщання.

Першою газетою в Україні, що відповідала нашим нинішнім уявленням про подібного роду періодичні видання, була “*Gazette de Leopold*” (“Львівська газета”), яка виходила у Львові французькою мовою впродовж усього 1776 року. Дана газета була тижневиком, хоча виходила й не суворо регулярно. Але однаково за рік з'явилося 52 числа газети. Вона мала формат 23 на 18 см. та об'єм 4 сторінки. До окремих чисел (таких усього 15) випускалися додатки по 2-4 сторінки формату газети. Вони були двох типів: “*Supplements*” (“Новини”) і “*Les annonces*” (“Оголошення”); у додатках першого типу містилися повідомлення й новини, такі ж. як і в основній частині газети, другий тип додатків друкував різного роду рекламні оголошення й об'яви.

У заголовку газети був зображений герб Австрії (двоголовий орел) з квітами по боках. Гаслом газети було латинське висловлювання “*Sub umbra alarum tuarum*” (у затінку твоїх крил), що, написане на стрічці, утримував орел у своїх лапах.

Видавалася газета в друкарні знайомого нам Антона Піллера. Про її видавця і власника ширше невідомо, знаємо лише його прізвище - Оссуді (*Ossoudi*)¹². Правдоподібно припустити, що походив він з львівського шляхетського гуртка, який ще в 1774 році звертався до центрального австрійського уряду за дозволом видавати газету.

За приклад і взірць львівському журналістові правша столична “*Gazette de Vienne*” (“Віденська газета”, 1759-1788), яка в свою чергу була “французькою сестрою” упривілейованої німецькомовної газети “*Wiener Diarium*”, попередшці урядового видання “*Wiener Zeitung*”.

¹² Маценко Г. Оссуді // Українська журналістика в іменах / За ред. М.М. Романюка. - Львів. 1998. - Вип 5. - С. 239 - 240.

Історія української журналістики XIX століття

"Gazette de Leopold" за головне своє завдання мала всебічне інформування своїх читачів про політичні новини в країнах Європи. Повідомлення з приватного життя трапляються рідко. Число повідомлень у кожному числі газети в залежності від обсягу новин могло коливатися від двох до десяти. Географія повідомлень охоплювала весь тодішній культурний світ. Вони нагадують газетні телеграми або хронікерські новини в сучасних часописах. Найбільш імовірне джерело походження повідомлень - передруки з тогочасних французьких або переклади з німецьких газет.

Перше число починалося відразу інформаційним повідомленням і не містило програми видання чи звернення до читачів. Але в додатку до першого числа "Газети", що має назву "Прилюдні оголошення з міста Львова та його околиць з дня 1 січня 1776 року", на самому початку друкувався виклад завдань видання та запрошення до співробітництва в ньому зацікавлених осіб. "Цей листок має служити до інформування громадянства про все, що станеться цікавого в місті і в його околиці. - писав видавець. - Та ми не зможемо зробіти його цікавим без участі самого громадянства. В його передовсім інтересі лежить надсилкою нам документів і матеріалів причинятися до його складання. [...] Отже запрошуємо кожного подавати всі думки, що їх він вважає гідними уваги. Ми обов'язуємося скористати з них і знайти з ними публіку"¹³. Далі в цьому тексті містилося запрошення подавати об'яви (тобто, рекламні оголошення), адресоване до широкої, розмаїтої публіки. Митці, ремісники та купці могли поінформувати читачів газети про нові винаходи, корисні відкриття, цікаві та приємні предмети свого мистецтва. Власники майна могли через газету оголосити про його продаж. Мандрівники - відшукали супутника для майбутньої подорожі. Безробітні - знайти роботу. Духовні установи - оголосити про теологічні акти, що мають відбутися в їх стінах. У зверненні до вельмож містилася пропозиція інформувати публіку через газету про всі незвичайні події, що відбуваються в їхніх родинях.

Газета мала своє рекламне бюро, розміщене в центрі міста на площі проти митної контори. Його діяльність була істотною складовою діяльності віщання: майже в кожному числі друкувалося доволі приватних оголошень і об'яв.

Місцева інформація та повідомлення з українського життя в Російській імперії становлять особливий інтерес. Повідомлень зі Львова налічується

12. Найцікавіше з них у № 5 являє собою опис Львівських контрактів того часу. Решта містить описи різноманітних святкових подій, як наприклад, іменин царя Йосифа II (№ 13 від 28 березня) чи коронації образу Матері Божої (додаток до № 20 від 16 травня).

¹³ Цит. за пр.: Кривецький Ів. Перша газета на Україні. - К.: Український науковий інститут книгознавства, 1927. - С. 8. Викладаючи львівський період в історії ранньої української журналістики за працями І. І. Кривецького, хочемо привернути увагу до цієї непересічної особистості в нашій культурі. Див. про нього змістовну працю: Качкан В. А. "Реальні образи сумної правди" (Іван Кривецький - історик, критик, бібліограф, пресо- і книгознавець) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1998. - Вип. V. - С. 398 - 414.

Михайлин І.Л.

Усього три повідомлення стосувалося жіття Великої України. Перше з них з Москви інформувало про призначення графа Румянцева генерал-губернатором України (№ 2 від 12 січня). Друге - про перенесення ним своєї резиденції з Глухова до Києва (№ 4 від 24 січня). Третє являло собою розгорнутий нарис про плавання на Чорному морі й освоєвання його узбережжя Росією для торгівлі (№ 40 від 3 жовтня).

Мала газета й бібліографічний! відділ, що складався з оповісток друкаря А. Піллера про книжки, які надходили на продаж у його книгарні. Покупцям пропонувалися книжки найрізноманітнішого змісту переважно французькою, а також латинською, німецькою та польською мовами.

Видання "Gazette de Leopold" мало велике значення для етапу становлення журналістики в Україні. Тижневик подав взірць часопису, зорієнтованого на традиції преси європейських столиць, інформував місцеву читаючу публіку (зрозуміло, це було в переважній більшості шляхетство) про події в світі та в своєму ближчому докільлі. Часопис прищеплював у суспільній свідомості смак до читання періодики, створював передумови для появи нових періодичних видань.

І вони не забарилися з'явитися. Наприкінці XVIII - на початку XIX століть на теренах України виходять періодичні видання французькою, німецькою, польською, угорською та румунською мовами.

1783 року німець Іван Фрідріх Шіц почав видавати у Львові тижневик польською мовою "Pismo uwiadamijsze Galicyi", що виходив півроку: з липня до грудня включно. Від січня 1784 року назва цієї газети змінюється на таку: "Lwowskie pismo uwiadamijsze", а її власницею стає пані Піллерова, дружина відомого нам книгодрукаря; дане видання проіснувало цілий рік. Ця сама жінка відзначилася ще двома важливими видавничими ініціативами: 1786 року вона почала видавати німецькою й польською мовами газету "Львівські тижневі новини", відповідно - "Lemberger wöchentliche Anzeigen" і "Lwowski tygodniowe wiadomosci", періодичністю два рази на тиждень. І якщо видання польського варіанту довелося зупинити через рік, то газета німецькою мовою проіснувала до 1795 року.

У 1796-1811 роках у Львові виходила німецькою мовою газета "Lemberger k. k. privilegiertes Intelligenz-Blatt" (Львівський цісарсько-королівський привілейований листок для інтелігенції).

Провідна ознака перелічених періодичних віщань - їхня цілковита національна індиферентність. Інформація, пропонована ними відзначається нейтральністю щодо проблем національного життя, має цілковито космополітичний характер. Даний висновок стосується й польської преси, хоча традиції національного патріотизму серед поляків були розвинені значно дужче, ніж серед інших народів Австрії, включаючи й український.

Тож не дивно, що невдовзі у Львові почала виходити перша газета, яку вже не лише за мовою, але й за духом і характером слід вважати польською газетою. Йдеться про часопис "Dziennik patriotycznych politykow" (Щоденник патріотичних політиків), що видавався у вересні 1792 - червні 1793 років і від квітня 1794 до березня 1798 років. У перший рік періодичність видання

Історія української журналістики XIX століття

газет складала один раз на тиждень, у 1793 році газета виходила раз на 3-4 дні, а після перерви, у другий період свого існування, стала виходити щодня. Відтак дана газета - перший щоденний часопис в Україні. Видавцем Газети був о. Михайло Гарасевич, українець за походженням.

У Львові вперше в Україні почав видаватися, ц журнал. Це був Ілюстрований літературно-науковий місячник, що виходив з січня по червень 1795 року польською мовою з довгою назвою - "Zbiór pism ciekawych, służących do poznania roznych narodów i krajów, wvjety z dzienników i innych dzieł periodycznych" (Зібрання творів цікавих), що служать для пізнання різних народів і країв, вийнятих з щоденних та інших періодичних видань). У шести числах журналу представлені матеріали з історії, географії, фізики, виховання: майже всі вони перекладені з французьких часописів того часу.

У Львові зародилася й галузева журналістика в Україні. 'S' 1801 році тут починає виходити журнал з правознавства "Annales Jurisprudentiae" (Правознавчі аналі) (існував до 1811 р.). а в 1803 р. - журнал з воєнних наук "Militärische Zeitschrift" (Військовий журнал).

У 1811 році у Львові починає виходити "Gazeta Lwowska" (Львівська газета), якій судилося стати найтривалішим періодичним виданням України. Вона існувала до 1939 року, певний час мала й німецький паралельний варіант - "Lemberger Zeitung".

Датою народження журналістики в підросійській Україні є 1812 рік, коли в Харкові з 4 травня до 20 літня існувала газета під назвою "Харьковский еже-недельник". Вийшло усього 12 чисел. Друкувався великий як на ті часи тираж - 600 примірників. З'являлася вона щосуботи в обсязі 1 -1.5 друкованого аркуша. Передплата для Харкова дорівнювала 10 крб. на рік. а з пересилкою - 1,2.

Видавцем газети був університетський книгяр Лангнер, а редактором* - професор Карл Нельдехен, німець з Берліна, запрошений для викладання в Харківському університеті сільськогосподарських наук ще першим попечителем Харківської навчальної округи графом С. О. Потоцьким. Його сучасник і співвітчизник професор Христофор Роммель у спогадах про своє перебування в Харкові залишив кілька слів про свого колегу:

"До списку німців додаю ще одну групу. Політичну економію читав Ланг. родом шваб, який ду мав наробити чудес своїм розв'язанням політичних і соціальної питань. *Recht*. учений, філософськи освічений і дещо фантастичніш історик, був відомий своєю історією Франції. *Нельдехен*, професор сільського господарства, приїхав з Берліна і не знаючи нічого про жирні ґрунти України, з перших же лекцій викликав сміх студентів своїм ученням про щдживленням навозом: потім мало-помалу за допомогою своєї дружини польки, зайнявся власне економією"¹⁴ (Підкреслено автором. - І. М.).

ЛСГ' >•

ЩЗІ,

s,,

Роммель Христофор. Пять лет из истории Харьковского университета: Воспоминания профессора Роммеля о своём времени в Харькове и Харьковском университете. - Х.: В ун-тской типографии. 1868. - С. 68. Тут і далі назви творів і цитати з російських джерел подаю у своєму перекладі, залишаючи в оригіналі лише назви часописів. - І. М.

OK

Михайлин І.Л.

Харківський еженедельник' вишк з бажання задовольнити запити промисловості й торгівлі. У' відповідності до своїх наукових інтересів К. Нельдехен вмщував у своїй газеті переважно матеріали з господарського життя, давав сільськогосподарські поради.

Предметом цих листків, писав редактор у вступному слові. - с загальнокорисні знання економії і технології, засновані на досвіді славних мужів, також важливі комерційні повідомлення і наостанок предмети, що слу жать для приємної бесіди, як-от: невеликі вірші, анекдоти та под."("ХЕ". 4 травня 1812). Первісно часопис мав відділи економії, технології, комерції й суміші.

З матеріалів газети привертають увагу статті про спосіб очищення прогріклої олії, про новіш спосіб полірування сталі та скла, велика розвідка самого К. Нельдехена під довгою назвою "Про причини, чому в багатьох від природи дуже родючих країнах господар не отримує від свого домоведення того достатку , який він міг би отримувати". _Як бачимо, цілі газети лежали цілком у площині завдань Філотехнічного товариства, створеного В. Н. Каразіном в 1811 році.

З самого початку, проте, відчувався брак знайомства редактора з українським та російським життям. Уже в рукописі першого числа газети, поданого до цензурного комітету, було знайдено багато граматичних помилок та стилістичних огріхів. Відчувалася властива німцям затеоретизованість пропонованих читачам матеріалів, відірваність їх від практичних потреб тодішнього життя.

Аби надати газеті більшої популярності, видавець Лангнер уніс зміни в її програму, замість торгових бюлетенів став друкувати звіти про діяльність Харківського добродійного товариства, вмщувати статті з історії та естетики. Так, у газеті з'явлася перекладна стаття Ф. Шіллера "Про призначення ліричної поезії". Вона свідчила про інтерес харківських читачів до творчості видатного німецького поета та про захоплення романтичним напрямком, який він представляв.

У всіх числах газети друкувалася з продовженням велика розвідка "Про стан російської армії в часи Катерини II". яка навіть не була закінчена у зв'язку з припиненням видання. П. Я. Лещенко, дослідник історії харківської преси початку XIX століття, припускає, що цю статтю написав професор університету Г. Успенський, автор монографії "Про стан збройних сил Росії часів Петра Великого"¹⁵.

До редагування газета були залучені викладачі й сту денти університету В.Маслович, Я. Матес. У відділі суміші стали друкуватися вірші та епіграми згаданого В. Масловича.

Становить інтерес для сучасного дослідника й відділ об'яв, який дає цікаві матеріали для характеристики приватного життя тодішнього громадянства. У цьому ж відділі друкуватися метеорологічні

¹⁵ Лещенко П.Я. "Харківський еженедельник" (1812 р.) // XIII звітно-наукова сесія. Секція української мови та літератури: Тези доповідей. - Х., 1958. - С. 22.

Історія української журналістики XIX століття

спостереження магістра університету Комплінського за термометром, гідрометром і барометром.

Широко висвітлювалася на сторінках "Харьковского еженедельника" торгівля в місті, а також ярмаркові товари та ціни на них в інших містах України й Росії. В оголошеннях повідомлялося про громадські заходи, які провадив відомий уже тоді Г. Квітка з добродійною метою. З інших приватних об'яв дізнаємося про відкриття нових навчальних закладів, про вчителів, що шукають учнів для репетиторства, про різні концерти, продаж нерухомості та ін.

Дана газета була першою ластівкою¹⁶. Вона не користувалася достатньою підтримкою громадськості й мала лише 25 передплатників. Через три місяці при прямому втручанні столичної цензури вона припинила своє існування. Справа в тому, що "Харьковский еженедельник" почав виходити з дозволу губернської, а не столичної влади, і згодом цензурному комітетові університету було зауважено, що він не повинен був без ухвали вищого начальства дозволяти видання цієї газети. Час тоді був важкий: французьке військо просувалося до Москви; у Росії розпочалася фінансова криза: це не дозволило ініціативі німецького професора пустити глибші корені й мати більш поважні наслідки в історії української журналістики.

Але на цьому етапі зізна харківської творчої інтелігенції не вичах. К. Нельдеген проклав дорогу й показав взірць. Отож через чотири роки в Харкові з'явилися відразу два журнали "Харьковский Демократ" і "Украинский вестник", що закріпили й розвинули успіх газети-первістка. стали тими віщаннями, які засвітили поважність намірів і глибину можливостей харківських журналістів.

У підросійській Україні журналістика виникла в Харкові, тому що саме тут склалася найкраща передумова для цього.

Епоха імператора Олександра Першого, що царював у 1801-1825 роках, була видатним періодом в історії Росії. Він прийшов на царський престол з твердим наміром і дати європеїзувати Росію, перенести сюди дух освіти й цивілізованості, який у добу Просвітництва оволодів Європою.

Варто відзначити хоча б два напрямки в діяльності молодого царя: адміністративний і освітній. Перший було зrealізовано заснуванням у Росії на самому початку його правління міністерств, що усталило спеціалізацію в роботі державного апарату. Другий було зrealізовано в реформуванні освітньої діяльності держави, запровадженні нових університетів і створенні навколо них навчальних округів.

Допомагаю Олександрю Першому в розробці програми реформування Росії освічене дворянство. Найяскравішим його представником був Василь Назарович Каразін (1773-1842), який переконав молодого царя в потребі й можливості відкрити в глибоко провінційному на той час Харкові Імператорський університет. Можна сказати, що ця

¹⁶ Зараз газета г бібліографічною рідкістю: єдиний її комплект знаходиться в Державній публічній бібліотеці ім. М.С. Салтикова-Щедрина (Росія. С.-Петербург).

Михайлин І.Л.

пода була кульмінаційною в історії цього міста, а наука зробила з Харковом те, що торгівля з Нижнім Новгородом і Одесою. Університет запрацював з вересня 1804 року, хоча його офіційне відкриття відбулося 28 січня 1805 року.

Заснування університетів і запровадження навчальних округів супроводжувалося й реформуванням друкарської й книговидавничої справи. Був прийнятий "Устав про цензуру 1804 року", у відповідності з яким із професорів і магістрів при університетах утворювалися цензурні комітети, що перебували в їхньому безпосередньому віданні. Кожен комітет розглядав книги і твори, що виходили в усіх друкарнях даної навчальної округи. Ці ж цензурні комітети мали повноваження розглядати й допускати до друку періодичні видання та альманахи.

"Перший устав університету, затверджений 5 листопада 1805 року, передбачав: "Університет має друкарню і власну цензуру для всіх творів, що видаються його членами і в його окрузі друкуються, а також ятя книжок, що випускаються ним для власного використання з чужих країв". Цензурний комітет заснувався з деканів усіх відділень, а лекторами цензури оголошувались усі професори, ад'юнкти й магістри.

Щоправда, контроль за цензурою й обігом друкованої продукції "Циркуляром про заснування Міністерства поліції" (1811) було покладено на це нове міністерство; але все одгю права наукової еліти в справі організації цензури затншілися істотними.

і Харків завдяки університетові перетворився на великий культурний центр. У №03 році на прохання Попечителя Харківської навчальної округи і куратора університету Тр. С. О. Потоцького підбором професорів для роботи в цьому вищому навчальному закладі займався сам її. В. Гете. За його рекомендацією до Харкова приїжджають на працю професори Ж.-Б. Шад, Х. Роммель, К. Неаьдехен, Ф. Делявінь, Ф. Пільгер та багато інших. За свідченнями Д. І. Багатія та Д. П. Міллера, авторів знаменитої праці "Історія міста Харкова за 250 років його існування" (1912), "з 47 викладачів Харківського університету за перше десятиліття іноземців було 29; більш за все дата Німеччина (18 Душ), потім Слов'янські землі (7) і Франція (4)"¹⁷. У 1827 році Й. В. Гете був обраний почесним членом Ради Харківського університету за сприяння в його розбудові в період становлення.

Поруч з іноземцями активно скликатися до Харкова професори з уже діючих війпїх ІЙвЧальних- закладів Росії. У зв'язку з нашою темою варто вШкачіпи передусім філологів. З огляду на фак вони вже не могли бути іноземцями.

Першим ректором Харківського університету; що обіймав цю посаду з 1804 по 1811 рік, був видатний учений-філолог, дійсний член Російської Академії наук (з *1802) Іван Степанович Рижський. Він народився в м. Ризи

----- «
¹⁷ Багалеї Д. М., Міллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 - 1905). Историч. монография. В 2 т. - Х., 1993. - Репринт, изд. - Т. 2. - С. 579.

Історія української журналістики XIX століття

в сім'ї священника, навчався в Псковській та Троїцько-Сергіївській семінарії: деякий час працював в останній викладачем риторики, поезії та історії. 1785 року переїхав до Петербурга й став професором Кадетського іїричного корпусу, і цієї посади він і був запрошений до Харківського університету, де повною мірою розквітнув його талант. Він викладав словесність, логіку, риторичку та інші філологічні дисципліни. Тут написав свої головні праці "Вступ у коло словесності" (1806) та "Наука віршування" (1811): допрацював і видав нове видання написаної раніше книги "Спроба риторички" (СПб. 1796; 2 вид. Х.. 1805). Хоча він уже помер на час розквіту харківської журналістики, але його діяльність справила глибокий вплив на освічену публіку і ще довго залишалася відчу гною.

Другою людиною, яка безпосередньо вплинула на виникнення журналістики в Харкові, був Іван Овсійович Срезневський (1770-1820). батько знаменитого мовознавця-славіста, академіка Петербурзької АН (з 1851) Ізмаїла Срезневського (1812-1880). Іван Срезневський відомий поет-класицист і науковець. Він був запрошений до Харківського університету в 1813 році на посаду професора красномовства, поезії і слов'янських мов з Ярославля, де працював у Демидівському училищі вищих наук.

З'явившись у Харкові. Іван Срезневський приніс сюди культ літературної творчості. плекання талантів, виховання письменників-іочатківців. Він був відомий як оригінальний автор класицистичних од та епіграм і перекладач творів Овідія. Горация. старозавітної релігійної лірики (Псалмів та Книги пісень). Він прищеплював студентам потяг до творчості, смак до розуміння літературних явищ і теоретичних проблем естетики, а відтак цілком природно ідея видання журналів зароджувалася в середовищі його учнів.

Формування культурного середовища в Харкові того часу ще недостатньо досліджене і залишається вдячним полем для прикладання зусиль наших науковців, журналістів і письменників. Але можна і слід все ж зробити попередні накреслення, необхідні для повнішого бачення історії преси.

У 1812 році до числа студентів Харківського університету був зарахований Свграф Філомафійський (1790-1831)¹⁸. У родженець сала Малахово Ярославської губернії він у 1810-1812 роках навчався в Демидівському училищі вищих наук, але визнав за краще продовжити освіту в Харкові.

1812 року він перевівся в університет. закінчив його 1819 року і був запрошений викладати в ньому . Успішно зробив наукову кар'єру і в 1826 році зайняв посаду професора загальної історії, географії і статистики.

1816 року був запрошений у Харківський університет для викладання літератури, географії й статистики Розумник Гонорський (1791-1819)¹⁹ - випускник Ієтербургського педагогічного інституту , де він вчився в 1810-1813 роках. Після його закінчення він вчителював у Новому Осколі. а з 1814

¹⁸ Маєнко Г. Філомафійський Свграф Матвійович // Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1995. - Вип. 2. - С. 233 - 234.

¹⁹ Дисак Ф. Гонорський Розумник Тимофійович // Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1994. - Вип. I. - С. 44 - 47.

Михайлин І.Л.

року став харків'янином, поновив навчання, ставши студентом університету, який закінчив із званням кандидата.

У цей час навчався в Харківському університеті Орест Сомов (1793-1833) - відомий у майбутньому російський письменник, близький до кіл декабристів. Будучи уродженцем м. Вовчанська він здобув вищу освіту в Харкові і в 1818 році відправився в Петербург. Славу йому принесли твори з української тематики.

У 1817 році в списках студентів Харківського університету, опублікованих у журналі "Украинский вестник" (1817, № 10, с. 68), знаходимо ім'я Петра Гулака-Артемовського (1790-1865) - у майбутньому знаменитого українського поета, професора університету, що обіймав у ньому посади декана історико-філологічного факультету з 1828 року та ректора з 1841 року (на цій посаді він перебував до виходу у відставку в 1849 році). Закінчивши раніше (1813) Київську духовну академію і кілька років провчителювавши в різних приватних пансіонах. П. Гулак-Артемовський приїздить до Харкова і в 27 років знову стає студентом. Він продемонстрував в університеті такий рівень знань і зрілість, що вже через рік став викладачем на спеціально створеній для нього першій в Росії кафедрі польської мови.

І, нарешті, Василь Маслович (1793-1841) - видавець "Харьковского Демокрита", харків'янин з походження, що в 1816 році закінчив Харківський університет і теж відправився з нього до Петербурга на пошуки столичних принад і кар'єри.

З відомих культурних діячів у Харкові склалося щось на зразок літературно-наукового об'єднання, відомого під назвою "Общество эпикурейцев" чи "Шайка рифмачей". Слід мати на увазі, що різного роду гуртки на початку XIX століття були не просто популярними, але й модними, до них охоче збиралися зацікавлені особи, що обмінювалися думками, читали й обговорювали літературні твори й наукові новини. Такий гурток склався і в Харкові.

Якщо додати до цього юнацького товариства значно старшого за віком (але на той час не за літературним досвідом) Григорія Квітку (1778-1843), то можна уявити картину харківського культурного життя того часу. Головне ядро активних діячів складала молодь 1790-1793 років народження (тобто юнаків по 23-26 років), запалених ідеєю творчості, праці на користь культурного піднесення рідного краю, духовного розвитку своєї батьківщини. Вони працювали під благословенням старшого покоління, представленого головним чином професором Іваном Срезневським, письменником Григорієм Квіткою та неспокійним засланцем у родовий маєток село Кручик Василем Каразішим, який часто навідувався в Харків у справах заснованого ним недавно Філотехнічного товариства.

"Харків стосовно України порівнюють з Афінами, якими були вони по відношенню до інших міст Греції", - співчутливо цитують "Украинский журнал" 1824 року Д. І. Багаїй і Д. П. Міїлер, вважаючи, що таке порівняння занадто сміливе, але все ж відповідає реальному значенню

Історія української журналістики XIX століття

Харкова в розвитку культури й освіти в Україні²⁰.

У такому середовищі й виникає ідея творення журналістики в цьому місті, відчуття готовності до подібного заходу місцевого громадянства і достатності для реалізації задуму творчих сіп. Розгадка таємниці первісно високого професійного рівня харківської преси 1810-1820-х років полягає в її тісному зв'язку з університетом. За її творення беруться високоосвічені люди, які, незважаючи на провінційний статус рядового губернського міста, підносять журналістику в ньому до рівня кращих російських видань того часу.

²⁰ Батален Д. П., Миллер Д. П. *История города Харькова за 250 лет его существования*. - Т. 2.- С. 58!.

Михайл І.Л.

Частина друга Харківська журналістика 1810-1820-х років

Розділ четвертий “Харьковский Демокрит”

*Василь Маслович як видавець сатиричного журналу. Програма журналу.
Автори. Предмет висміювання. Журнал як фактор просвітительської
свідомості. Українська творчість на сторінках часопису*

Цензурний дозвіл на перше число журналу датований 7 січня 1816 року. Видавцем його виступив Василь Маслович, студент Харківського університету, що закінчував курс навчання. Особа В. Масловича по-своєму прикметна й семантична в тодішній культурній ситуації. На той час існувала (в цілому небезпідставна) думка, що справжню кар'єру можна зробити лише в столиці. Для цього редактор “Харьковского Демокрита”, видавши 6 чисел журналу, у червні 1816 року вирушив у С.-Петербург. Але не менш слушною була й друга думка: підгрунтя кар'єри можна й слід закласти ще в провінції. Принаймні трохи згодом саме таку позицію свідомо зайняв Ізмаїл Срезневський (він навіть виклав її в листах до матері), розпочавши в 1833 році видання збірника народнопоетичних і своїх власних творів під назвою “Запорожская Старина”. Видання на останньому курсі навчання журналу й скидається на реалізацію добре виваженого плану В. Масловича: заявити про себе “подвигами” на терені культури й просвітництва в провінції, аби потім героєм з'явитися в столиці й мати перед собою відчинені всі двері, аби пройти шляхом творення кар'єри.

Під час подорожі до Петербурга В. Маслович веде щоденник, який опублікував через два роки. Цей твір являв собою бліде наслідування “Сентиментальної подорожі” Л. Стерна і мав довгий заголовок: “Замечания и чувства вставления, или Путешествие, каких мало, или каких очень много, из Харькова до Санкт-Петербурга (писанное наскоро карандашем. а иногда пером на станциях) Василием Масловичем. доктором изящных наук” (СПб.: В типографии Н. Греча. 1818. - 82 с.).

У різних джерелах можна зустріти свідчення, що твори В. Масловича петербурзького періоду не опубліковані²¹. Як бачимо, публікації в С.-Петербурзі були. Але саме вони й засвідчили слабкість літературного таланту В. Масловича. Уже сходила поетична зоря О. Пушкіна, активно виявляли себе В. Жуковський, Д. Давидов, С. Баратинський та ін. На цьому тлі, у порівнянні з ними В. Маслович був просто неконкурентоздатний. Очевидно, він відчував це і замовк у північній столиці. Таким чином, вихлоп творчості і останній харківський рік, власне, й залишився єдиним виявом його літературної праці.

²¹ Енциклопедія українознавства. - Париж - Нью-Йорк: Молоде життя. 1962. - Т. 4. - С 1484.

Історія української журналістики XIX століття

Те, що слава складача для видавця надзвичайну вагомість, свідчить вірш, опублікований у шостому числі "Харьковского Демокрита". - "Стихи по получении Докторского достоинства". Тоді, навчаючись в університеті, студенти могли здобути звання кандидата, а закінчити університет, здобувши докторський науковий ступінь. В. Маслович пише про цю подію один з найкращих своїх віршів:

Филиппка, в два мига к портному мой мундир.
Да вышьет сребрены на рукавах петлицы!
Дабы узнал скорей подлунный, целый мир.
Что к докторской и я принадлежу станице.

Се из школярства вдруг на славы верх взнесен!
Забыв мучительны и тяжкие уроки,
В дипломе лестные теперь читаю строки -
Завидный жребий мой с чем может быть сравнен? -

Цари и Короли. Маркграфы и Герцоги.
Хотите ль чтоб сказал всю истину я вам?
За ваши скипетры, не только черной тоги
Кусочка моего диплома не отдам!!

Слабкість літературного таланту видавця позначилася й на журналі "Харьковский Демокрит". Це була друга (після мрії про кар'єру в Петербурзі і від'їзду до столиці) причина короткого віку журналу. За третю причину можна вважати нерозвиненість літературного життя в харківській глибинці, відсутність широкої громадської, а головне - творчої підтримки журналу подібного гу мористичного напрямку.

З оригінальними творами (переважно віршами) в часописі виступати Г. Квітка, О. Сомов, Іван Срезневський, Д. Ярославський: широко друкувалися твори талановитого харківського автора, майстра жанру байки й сатиричного вірша, Лкіма Миколайовича Нахімова (на той час уже покійного, 1782-1814): серед перекладачів зустрічаємо ім'я Р. Гонорського. Але головним автором журналу був сам його видавець В. Маслович.

У першому числі часопису в замітці "Від видавця" він декларує свій намір спертись на місцеву автуру: "За обов'язок особливий у важаю згадати про те, що цей журнал буде наповнюватися творами нашого краю. Видавець дозволяє собі поміщати й надруковані п'єси, але тільки ті, автори яких належать *нашому* ж краю. По-перше, для того, щоб познайомити *відалених* читачів цього журналу (видавець тішить себе сподіваннями, що такі знайдуться) з творами нашими: а по-друге, аби цілком дотриматися назви "Харківського Демокрита" (№ 1, с. 3. Підкреслення автора. - І. М.).

Як бачимо, наміри були благородні й поважні. Утому, що реалізувати їх у повному обсязі не вдалося, винні об'єктивні та суб'єктивні обставини, серед котрих за головні слід вважати брак плідного суспільного й літературного середовища й слабкість хисту самого видавця. У всякому

Михайлин І.Л.

разі в журналі не було надруковано жодного такого твору, який би пережив свій час і увійшов в історію літератури.

Назва журналу склалася під впливом тодішньої журналістики. У С.-Петербурзі в 1815 році А. Ф. Кропотов видавав сатиричний часопис під назвою "Демокрит". Вдалося видати, однак, лише два числа. Використання імені старогрецького філософа, що відомий нам як творець атомарної теорії будови матеріального світу. Демокріта (460-371 до р. Хр.) здається сучасникові дещо несподіваним. Але все стає зрозумілим, якщо врахувати, що за свідченнями біографів Демокріт був наділений глибоким сатиричним сприйняттям дійсності й не міг без сміху дивитися на людські пристрасті й клопоти. У другому числі свого журналу В. Маслович умістив епіграму "Комплімент "Харьковському Демокриту", де співставив своє дітище з столичним взірцем:

Явился новый "Демокрит",
оторый старому ни в чем не уступает
И так же чудеса творит:
Тот сон производил, а этот сна лишает.

Журнал мав три відділи: "Поезія", "Проза", "Суміш". Але величезну перевагу складала жанри поетичні. "Загалом літературний зміст журналу, - відзначає його дослідник О. І. Борзенко, - відображає важливі риси просвітницького світобачення: раціоналізм, філософський оптимізм, поєднання іронічного та ідилічного поглядів"²². Головна ідея, що поставала з гворів, опублікованих у часописі, полягала в утвердженні природності людської моралі, запровадженні в читацьку свідомість просвітницького варіанту народності, самоцінності простонародності, як незіпсутої цивілізацією, ідилічної основи суспільного та індивідуального буття. Утвердження цієї загальної філософської просвітницької концепції здійснювалося в розробці конкретних тем: у викритті хабарництва й продажності суду, галломанії, хвальковитості та духовної обмеженості дворян, підлабузництва, пристосуванства, кар'єризму. Гумористична спрямованість журналу, однак, рідко мала виразну суспільну адресу, а найчастіше лишалася в межах загальної моральної проблематики.

"Харьковский Демокрит" прикметний як свідчення слобожанського патріотизму. Це позначилося не лише на заяві "Від видавця", але й на численних матеріалах журналу. Уже перший номер його відкривався поемою "Заснування Харкова", що мала таку посвяту: "Сердечно присвячується шановним громадянам Слобідсько-Української губернії".

Слобожанський патріотизм виявився в прагненні реалізувати журнал силами харківських авторів, у вірі в їхні творчі можливості, талановитість, у прагненні розбудити за допомогою часопису внутрішній потенціал Слобожанщини. Цілком слушно гадати, що у В. Масловича була можливість залучити до участі в часописі авторів з інших міст, у тому числі

²² Борзенко О.І. "Харьковский Демокрит" як феномен українського Просвітництва // Українська періодика: історія і сучасність. - Х., 1998. - С. 57.

Історія української журналістики XIX століття

й столичних, але він навіть не намагався скористатися нею.

З просвітницького ідеалу простонародності, потягу до ідеальної, не засміченої цивілізаційними нашаруваннями природи виростає й проукраїнська орієнтація часопису. Прикметним є те, що первістки української журналістики, як і літератури, пов'язані з сатирико-гумористичною творчістю, що відповідало національній вдачі українців, особливостям їхнього світосприйняття.

Майже фізично відчувається в журналі могутня українська стихія Харкова. Уже на сторінці шостій першого числа в ньому зазвучала українська мова. Герої поеми "Заснування Харкова" В. Масловича Яків (наймит) і Гайка (дочка господаря), закохані одне в одного, журилися з приводу несприйняття батьком Харком їхніх стосунків.

Яків:

Гапко! ІДо мені робить?

Як без тебе різно жить?

Я убогий сиротинка

Полюбив тебе!

А Харко твій пан-отець

Не сплете наших сердець -

Як любов мою пронюха,

Лихо буде нам.

Гапка:

Яків любий, не жал куті

Та Гапусю поцілуй.

Хто іміє добру душу.

Не богат хіба?

Розум має, хто' здоров.

Має хто таку Любов,

-Як голубчик Лків має

Чи ще не богат?

Цей діалог демонструє шляхи вироблення української літературної мови. Є в ньому лексично невластиві українській мові слова ("іміє"), є неправильні граматичні форми, відкинуті пізніше як непритаманні українській мові ("не богат" "здоров"), є рядок, що примушує ставити невірні наголоси в словах (у шостому рядку слово "наших" відповідно до розміру мусить вимовлятися з наголосом на другому складі).

Проте, українська мова не була випадковим явищем в журналі. Вона використовувалася й у наступних числах, більше того дати нею були написані окремі частини тексту, як наприклад, діалоги героїв у поемі "Заснування Харкова", а цілі завершені твори, яким автор, попри їх українські тексти, дає російські назви: "Отъезд студента на учительство в Олешкн" (№ 5) та "Песня семейству" (№ 6), мові яких властиві, однак, такі

Михайлин І.Л.

самі вади, як і діалогам героїв у поемі. В. Маслович відчував недосконалість запропонованих творів і до першого вірша зробив примітку: "Пісня ця не цілком малоросійською мовою написана, а змішаною, або так би мовити, українською". М." (Підкреслення В. Масловича. - І. М.).

Під українською мовою В. Маслович розуміє її слобідський варіант, бо в ті часи на відміну від Малоросії. Україною вважалася Слобожанщина, що й було відбите в її назві Слобідсько-У країнська губернія. Лише з 1835 року вона була перейменована на Харківську.

Особливу довершеністю відзначався вірш "Від'їзд студента". Була тут і оригінальна думка, і образна винахідливість. Автор використав мотив народної пісні "Ой почула моя доля", що наштотхнуло його на пошуки цікавих фігур поетичного синтаксису, анафор, вербальних формул, викликаних до життя пісенним жанром.

Ліричний герой дорікає професорам за те, що шлють його "в уїзд поганій" учительювати. І далі порівнює майбутню працю з військовою службою, віддаючи перевагу останній:

Гей, товариші! Прощайте.
Жалось к бідному ви майте.
Він не їде воювати,
їде хлопців научати,
Букви знали щоб складати,
Та щоб знали, як писати.
Лучше б мені при шаблиці,
Чим при гаспидській таблиці.
Лучше б в плат'ї був сребреном.
Чим стоять при дощці с мелом.
Лучше б мені в караулі,
В школі чим сидіть на стулі.
Лучше б мені бути при шпорах,
Чим ходити по конторах. І т. д. (№ 5, с. 60).

Військова кар'єра приваблює героя не тільки зовнішньою романтикою, але й можливістю швидкого просування по службових східцях. Учительська ж посада в повітовому містечку, на думку героя, назавжди залишить його в чині тігулярного радника. З таким настроєм відчаю й безперспективності й від'їжджає він в Олешки.

Шкода, що цей вірш загубився серед доволі посередніх російськомовних творів В. Масловича. Він свідчить, що видавець "Харьковского Демокрига" з охотою звертався до творчості українською мовою і після певного навчання й тренувань міг би набути вправності. Тим паче, що самотнім у цих своїх прагненнях у Харкові він не виглядав - поруч з ним трохи згодом в такому ж аспекті спробують свої сили й П. Гулак-Артемівський, і Г. Квітка, і М. Костомаров, і А. Метлинський та ін.

і В. Маслович був по суті другим автором (після І. Котляревського), хто спробував писати художні твори жпвою народною українською мовою, а

Історія української журналістики XIX століття

його журнал, як слушно зауважив П. Л. Левченко²³, був першим часописом, який надрукував українські літературні твори, започаткувавши тим самим традицію, підхоплену пізніше й "Украинским вестником" і "Вестником Европы" та ін. журналами. Він торував шлях наступним, щойно переліченим авторам. І в цьому його непроминуще значення в історії української духовності.

Припинена від'їздом до Петербурга журналістська праця В. Масловича мала все ж велике значення як перша (і на тривалий час єдина) спроба видавати в Україні сатирико-гумористичний журнал, згуртувати літературні сили, надати їм трибуну для систематичних виступів. Видавець "Харьковского Демокрита" сміливо заявив про поважні наміри до творення власного літературного життя в провінції, засвідчив продуктивність місцевої естетичної окремішності та бодай прихованого пародіювання естетичних канонів імперського столичного центру.

²³ Левченко П.-Я. "Харьковский Демокрит" // Радянське літературознавство. 1957. - № 4. - С. 9*5. "

Михайлин ІЛ.

Розділ п'ятий “Украинский вестник”

Загальна характеристика. Рубрики журналу. Наукові матеріали часопису. Природничі та гуманітарні науки в ньому. Розумник Гонорський пи його теорія наслідувальної гармонії слова. Концепція “мальовничої прози” як естетична програма журналу. Художня література в часописі та творчість Івана Вернета. “Харківські записки”. “Суміш”. Театральна критика в журналі. “Листи до видавців” Фалаїся Повіну хіна (Г. Квітки)

“Украинский вестник” став першим в підросійській Україні літературно-мистецьким, науковим і громадсько-політичним місячником, що почав виходити одночасно з “Харьковским Демокритом”, але видання якого продовжувалося чотири роки (1816-1819).

Ініціатива створення в Харкові поважного часопису загального типу для реалізації літературних талантів краю належала професорові університету Іванові Срезневському.

Редагування журналу узяли на себе Є. Філомафітський, Р. Гонорський та Г. Квітка. Проте на початку 1817 року (у № 1) часопис опублікував лист Г. Квітки з відмовою вважатися надалі видавцем “Украинского вестника” у зв'язку з обранням його Предводителем дворянства Харківського повіту. Хоча свою співпрацю з журналом як автор Г. Квітка не припинив, продовжуючи друкуватися в ньому, але сама інтенсивність його письменницької творчості істотно знизилася. У 1818 році відмовився від редакторської праці й Р. Гонорський, посилаючись на зайнятість навчальною й науковою працею для університету. А в серпні 1819 року смерть відібрала йому життя. Є. Філомафітський залишився наодинці редагувати журнал. Його й слід вважати головним і найбільш активним редактором “Украинского вестника”.

Тираж часопису був як на ті часи досить значним, він коливався від 350 до 500 примірників²⁴. У № 9 за 1816 рік редактори опублікували список передплатників свого журналу, який демонструє географію його поширення. Тут обидві столиці - С-Петербург і Москва: губернські міста - Чернігів, Іркутськ, Володимир-над-Клязьмою, Тифліс, Рига. Воронеж, Астрахань, Одеса та ін.; повітові містечка - Белгород, Ізюм, Куп'янка, Лохвиця, Хорол, Павлоград. У спогадах Валеріяна Ревуцького “По обрію

²⁴ Лише в 1830-ті роки у Росії виник “торговий напрямок” у журналістиці і тиражі часописів комерційного типу починають зростати. Так, наклад “Библиотеки для чтения” досягає п'яти тисяч, а “Северной пчелы” - трьох тисяч примірників. Але тиражі журналів, у яких зосереджувалася опозиція О. Сепковському й Ф. Булгаріну, навіть тоді коливалися від 400 до 600 примірників (“Телескоп”, “Московский наблюдатель”). Див. про це в кн.: Очерки по истории русской журналистики и критики. - Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1950. - Т. I. - С. 252 - 253. Якщо зважити, що йдеться про столичні журнали середини 1830-х років, то тираж 500 прим, для провінційного видання 1810-х років слід визнати значним: він свідчив про популярність “Украинского вестника”.

Історія української журналістики ХІХ століття

життя” зустрічаємо згадку про те, що в 1969 році під час наукового відрядження до Гельсінкі з університету Британської Колумбії, де тоді працював, він із здивуванням виявив в університетській бібліотеці “багато матеріалів щодо слов'янської літератури ХІХ століття (наприклад, “Украинский вестник” Харківського університету 1816-1819 років)”²⁵. У Харківській навчальній окрузі часопис передплачували всі гімназії й училища, бо сприймався він як дітище Харківського університету і слобожанської культури в цілому. Передплата складала значну як на ті часи суму: 15 крб. у Харкові й 18 крб. з пересилкою. Інфляція була відома й тоді, у зв'язку з цим журнал подорожчав, і в останній рік видання його передплата коштувала відповідно 17 і 20 крб., що істотно не позначилося на кількості охочих читати його.

Потребує пояснення назва часопису, особливо під оглядом того, наскільки наполегливо й послідовно варіюється вона в харківських віщаннях: “Украинский вестник”, “Украинский журнал”, “Украинский альманах”. Слід зрозуміти, чому в цілому російськомовні харків'яни прагнули заявити про свою українськість. Справа в тому, що на відміну від офіційної назви “Малоросія”, яка застосовувалась до території колишньої Гетьманщини і приєднаних до Російської імперії після розподілу Речі Посполитої Польської земель Правобережжя, назва “Україна” тоді вживалася частіше щодо території колишніх Слобідських полків. Південь нинішньої України називався Новоросією. Звичайно, значення цих слів і межі понять, що ними означалися, на той час ще далеко не усталилися. Але після ліквідації Харківського намісництва в 1796 році на його місці була заснована Слобідсько-Українська губернія з центром у Харкові - єдина з губерній, населених українцями, де в назві був зафіксований етнічний корінь. У 1835 році у відповідності до політики царського двору, спрямованої на винищення історичної пам'яті українців, Слобідсько-Українська губернія перейменована на Харківську. Отже, слово “Український” у назвах харківської журналістики було виявом місцевого патріотизму, складаю цілу програму часописів, декларувало орієнтацію на місцеву а) тематику, б) автуру, в) читачів. Саме така орієнтація й спричинилася до великого успіху часописів, які не передруковували інформацію з столичних джерел, а пропонували читачам, говорячи сучасною мовою, ексклюзивні місцеві повідомлення та новини, що їх не могли дати ніякі інші часописи: ні російські, ні навіть закордонні.

Сама ж назва - “Український вісник” - виявилася настільки вдалою, що вона кілька разів використовувалася українськими журналістами вже в ХХ столітті. У 1906 році Українська думська громада (тобто українська фракція Першої Державної Думи Росії) починає видавати в С.-Петербурзі російською мовою своє періодичне видання “Украинский вестник”. А в

²⁵ Ревуцький В. Д. По обрїю життя. Спогади. - К.: Час, 1998. - С. 265.

²⁶ Див. про це у пр.: Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 - 1941): Стан і статус. - Чернівці: Рута, 1998. - С. 45.

Михайлин І.Л.

1970 році виникає “самвидавчий” періодичний орган українського дисидентства, редагований В. Чорноволом, і теж під заголовком “Український вісник”²⁷. Таким чином, можна сказати, що засновники харківської журналістики віднайшли дія свого часопису “крилату” назву, яка виявила свою продуктивність в історичній перспективі.

Спочатку видавці будували журнал з шістьох розділів, назвавши їх відповідно: 1) “Науки і мистецтва”, 2) “Мальовнича проза”, 3) “Дитяче читання”, 4) “Вірші”, 5) “Харківські записки”, 6) “Суміш”. Але через рік праці з власного досвіду зрозуміти той дисонанс, який вносить у журналі розділ “Дитяче читання”, і відмовилися від нього. А дві рубрики “Мальовничої прози” і “Віршів” об’єднати в одну під назвою “Красне письменство” (“Изящная словесность”) з підрозділами а) “Проза” і б) “Вірші”. Перший розділ було перейменовано на “Наукові статті”, з нього до другого розділу були перенесені всі літературно-художні матеріали. Таким чином за рік було сформоване обличчя журналу. Наукові праці розміщалися в першому відділі “Наукові статті”; художня література - в другому - “Красне письменство”; краєзнавчий матеріал - у третьому - “Харківські записки”; листування з читачами, бібліографічні матеріали, дрібні замітки - у четвертому - “Суміш”.

Спочатку журнал виходив на дев’яти друкованих аркушах (мав 144 с.) малого формату, аз 1818 року на восьми друкованих аркушах (128 с.), але дрібнішим шрифтом, таким чином були скорочені витрати на папір при збереженні попереднього обсягу. В останній рік журналі повернувся до попередніх поліграфічних умов видання.

Наукові матеріали журналу. Незважаючи на досить струнку й логічну побудову часопису, редакторам не вдаюся цілком дотриматися чистоти розділів, а відтак наукові праці виявилися розкиданими в усіх його відділах, включаючи хіба що другий - “Красне письменство”. Та для полегшення аналізу зберімо наукові матеріали журналу, розкидані в різних відділах, в одну групу.

Як для загального часопису в ньому було опубліковано чимало праць з природничих наук, у чому слід вбачати вплив університету. Початок їм поклав магістр хімії Орест Шуман двома “Листами до видавців” (1816. №№ 2 і 3, опубліковані у відділі “Суміш”). Перший лист розповідав про дитину, що з’їла алебастрову іграшку і загинула від отруєння. Другий - про фальшиве золото, що продавалося на харківських ярмарках. Обидва листи від імені науки застерігали обивателя від необережних і небезпечних покупок.

У 1817 році в № 6 “Українського вестника” Орест Шуман, вже ставши доктором хімічних наук, опублікував статтю “Дещо про кам’яновугільну лому в Бахмутському повіті Катеринославської губернії”, розповівши в

²⁷ Див. про це ст.: Портнов А. “Український вісник” (1970 - 1974 рр.) в контексті історії української нелегальної періодики // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів. 1998. - Вип. 5. - С. 240 - 245.

Історія української журналістики XIX століття

ній про працю тодішніх шахтарів, видобування вугілля в Донбасі. Стаття мала резонанс, викликала обмін думками між фахівцями.

У цьому випадку, як і в багатьох інших також, редактори часопису спиратися на університетських науковців. Щороку на урочистих зборах університету, які розпочинали й закінчували навчальний рік (тобто відбуватися 30 червня і 30 серпня), виголошувалися наукові доповіді російською, латинською і одною з сучасних іноземних мов. Тексти доповідей були готовими для опу блікування, чим і користуватися видавці. Так, у № 4 1818 року в "Украинском вестнике" була опублікована перекладена з французької мови доповідь професора ботаніки Харківського університету Франца Делявіня "Про щорічне винищення лісів і потребу збереження й поповнення оних". Ця промова була виголошена на урочистому акті 30 серпня 1817 року й розкривала важливу для Слобожанщини екологічну проблему.*

Але найбільшою сенсацією наукового відділу журналу слід вважати появу в ньому великої праці професора філософії (1818-1830) Харківського університету Андрія Дудровича (1782-1830) "Про тваринний магнетизм" (1818, № 3), яка теж була сприйнята неоднозначно і викликала полеміку. А сенсаційність цих матеріалів полягала в тому, що під "тваринним магнетизмом" тоді розумілося те вчення, що в XX столітті дістає назву "психоаналізу" й виникло внаслідок наукової діяльності Зигмунда Фрейда.

Його попередником і одним з джерел "фрейдизму" був австрійський лікар Франц Месмер. У другій половині XVIII століття він розробив нове вчення про "тваринний магнетизм", вперше на науковому ґрунті поставивши в науці питання про використання в медицині з лікувальною метою гіпнозу, психотерапії, сугестії (навіювання). Зрозуміло, що в радянські часи месмеризм був оголошений "ідеалістичними вигадками", зрештою, як і весь психоаналіз і фрейдизм. Світова ж наука вбачає у вченні Ф. Месмера першоджерело сучасної психології²⁸. Було б дуже цікаво очима фахівця подивитися сьогодні на дискусію про "тваринний магнетизм" на сторінках "Украинского вестника" 1818 року²⁹.

Широко були представлені в журналі гуманітарні науки. Важливе місце тут посіли історичні праці. Причому майже всі вони були зорієнтовані на вивчення історії України. З-поміж інших своєю ґрунтовністю виділяються розвідки Іллі Квітки "Про Мату Росію" (1816, №№ 1-3). М. Грнбовського "Про становище панських селян у Росії" (1816, № 8). Івана Срезневського "Слов'янська міфологія, або Про богослуження руське за язичництва" (1817, №№ 4 і 5). І. Успенського "Найбільш імовірні судження

²⁸ Див. про це цікаву книгу: Шерток Л., Сосюр де Р. Рождение психоаналитика: От Месмера до Фрейда. Пер. с франц. - М.: Прогресс, 1991. - 288 с.

²⁹ Показово, що праця А. Дудровича навіть не згадана в книзі, що вийшла в Харкові з нагоди 100-ліття психоаналізу та 200-ліття психіатричної лікарні "Сабурова дача": История психоанализа в Украине / Сост. И. И. Кутько. Л. И. Бондаренко. П. Т. Петрюк. - Х.: Основа. 1996. - 360 с.

Михайлин І.Л.

про походження російського народу та його найменування" (1818. № 1). З особливим блиском була виконана серед названих стаття Івана С'резневського, у якій автор реконструював язичницькі (дохристиянські) вірування східних слов'ян: спираючись на відомі йому на той час джерела, описав пантеон богів та способи їх вшанування й богослуження.

Друкувалися в науковій частині часопису й перекладні праці, як наприклад. - "Лист Жана-Жака Руссо до Вольтера 1756 року, серпня 18 дня" (1817. №№ 7 і 9). Але такі публікації не склали більшості, а правила, так би мовити, за додаткові прикраси розділу, з'єднували матеріали харківських авторів з світовою науковою традицією.

Естетичну програму журналу формував Розумник Гонорськпй (1791 - 1819) одна з найскравіших зірок на обрії літературного Харкова початку XIX століття, хоча з цим містом пов'язано лише п'ять років його життя. Він і відіграв в "Украинском вестнике" роль лідера.

Для цього в нього були всі підстави. Великий талант Р. Гонорського ще до початку видання журналу був засвідчений його двома книжками "Дух Горація і Тібула"(1814) та "Про наслідувальну гармонію слова" (1815). Друга книжка мала особливе значення, вперше накресливши оригінальну теорію молодого науковця, на засадах якої й формувалася естетична програма "Украинского вестника". Він і сам пробував свої сили в художній літературі, писав оригінальні твори, а ще більше перекладав з французької, німецької та італійської мов, які бездоганно знав. Але властивості таланту його були такі, що визначне місце зайняв він в історії української та російської літературної критики, що знайшло відбиток у працях О. С. Курилова, П. М. Федченка, М. Т. Лценка³⁰ та ін. дослідників. Однак здебільшого в них йому відводиться місце в оглядах, хоча його заслуги й відзначаються. Наприклад, відомий історик літературної науки в Росії О. С. Курішов вважає, що Р. Гонорськпй "мав усі дані вирости на значного критика й теоретика літератури, якби рання смерть не обірвала його життя"³¹.

Разом з тим визнання значних заслуг Р. Гонорського має поки що доволі емпіричний характер, сусідить з нерозумінням або поверховим розумінням його естетичної концепції. Той же самий О. С. Курілов замість аналізу й роз'яснення поглядів критика обмежується наведенням просторих цитат з його статей, майже не коментуючи їх. А відтак науковцям необхідно ще й ще раз схилитися над працями Р. Гонорського, аби зрозуміти їх як справжнє надбання в історії української журналістики.

³⁰ Курилов А. С. Методологические искания русской критики. Формирование литературоведческих понятий // Возникновение русской науки о литературе. - М., 1975. - С. 175 - 202; Федченко П. М. Літературна критика на Україні першої половини XIX ст. - К. Наукова думка. 1982. - 382 с.; Яценко М.Т. Питання реалізму і позитивний герой в українській літературно-естетичній думці першої половини XIX ст. - К.: Наукова думка. 1979. - 236 с.
" Курілов А. С. Згадана праця. - С. 183.

Історія української журналістики XIX століття

Йому належить тут щонайменше два здобутки: 1) теорія наслідувальної гармонії слова, яка є особливо цікавою з погляду наступного розвігтку світової художньої думки, і 2) теорія мальовничої прози, що концептуально впливала з першої теорії і стала естетичною програмою для художнього відділу журналу.

Особливо наполегливо Р. Гонорський прагну в пояснити свою першу теорію. Спочатку була написана праця "Про наслідувальну гармонію слова: Спроба", що вийшла в Харкові окремою брошурою наприкінці 1815 року (цензурний дозвіл 16 листопада 1815 р.). Зі створенням "Українського вестника" критик використовує сторінки журналу для викладу своїх поглядів. Спершу в початковому нарисі "Головне правило наслідувальної гармонії слова" (1816. № 4). Потім у ґрунтовній теоретичній статті "Короткий нарис теорії наслідувальної гармонії слова" (1817, №№ 1 і 2). Не задовольнившись теоретичними викладками, він запропонував практичне застосування своїх поглядів у статті "Дещо про переклад Вергілієвих "Георгік" російськими гекзаметрами" (1817, №№ 2 і 4). Цю статтю він завершив позначкою "Далі буде" ("Продолжение впредь"), але продовження не з'явилося: клопоти викладацькі й редакційні, а потім і смерть перервали творчий процес. Але Р. Гонорський дуже прагнув лишитися зрозумілим і написав ще "Додаток до статті: Короткий нарис теорії наслідувальної гармонії слова" (1817. № 4).

Багаторазові спроби порозумітися з читачами знадобилися авторові тому, що його погляди були й справді свіжими й несподіваними, випереджали розвиток художньої думки на кілька поколінь. Напрямок відкритого ним "словесного аналізу" (1817, № 2, с. 152), як він якось назвав своє дітище, буде взятий до активного опрацювання лише наступними поколіннями літературознавців, переважно, тоді коли визріють умови для формального вивчення художніх творів³².

Я змалюю спочатку певну інтригу. У 1886 році сенсацією літературного життя в Парижі стала збірка віршів Артюра Рембо (1854-1891) "Осяяння". Самого поета навіть не було у Франції, він десь волочився по світу, прагнучи домогтися багатства. Книжка була складена з його давніх віршів, написаних у 1872 - 1874 роках. Був серед них сонет "Толосівки", який особливо епатував публіку.

³² Див., наприклад, праці представників формальної школи в російському літературознавстві, так званого ОПОЯзу: Ейхенбаум Б. М. Теория "Формального метода" // Эйхенбаум Б. М. О литературе. - М., 1987. - 382 - 383; Тынянов Ю. Н. Ода как ораторский жанр // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы, Кино. - М., 1977. - С. 234. Праця Б. М. Ейхенбаума вперше опублікована в українському перекладі в харківському журналі "Червоний шлях" (1926. ч. 7-8), Ю. М. Тынянова - у збірнику "Поэтика. Вып. III" (1927). Актуалізовано ідеї "словесного аналізу" в концепції структуральної школи в літературознавстві, див., хоча б працю: Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста: Структура стиха. - Л.: Просвещение. 1972. - 271 с.

Михайлин І.Л.

А чорне, біле Е. червоне І. зелене
У. синє О. - про вас я нині б розповів:
А чорний мух корсет, довкола смітників
Кружляння їх прудке, дзижчання торонлене:
Е - шатра в білій млі. списи льодовиків.
Ранкових випарів тремтіння незбагненне:
І пурпур, крові струм, прекрасних уст шалене.
Сп'яніле каяття або нестримніш гнів:

У - жмури на морях божевественно глибокі.
І спокій пасовищ, і зморшок мудрий спокій -
І Печать присвячених алхімії ночей:

О неземна Сурма, де скрито скрегіт гострий.
Мовчання .Янголів. Світів безмовний простір.
Омега, блиск його фіалкових Очей.
Переклав Григорій Кочур³³.

У' розповіді про народження звуків автор апелює до своїх суб'єктивних образних уявлень, розкріпаючи індивідуальне сприйняття світу. Цей вірш став поруч з Поетичним мистецтвом" Поля Верлена, написаним, до речі, теж у 1872 році, естетичним маніфестом французького символізму, здобув широкий розголос і відчутно вплинув на світову поезію. Радянська ж наука, заґрунтована на реалізмонтричній концепції, сприймала позицію А. Рембо не інакше, як "химеру, яка межує з безглуздя" ³⁴.

Але французький символіст насправді прагнув сказати інше: поезія мусить бути образним соковитим світло-кольоровим живописом. Зрозуміло, що образні кольорові символи-знаки, закріплені А. Рембо за звуками суб'єктивні, але ж такою є вся лірика, вона відтворює індивідуальні почуття і враження. Поет вчить нас бачити світ і відчувати слово не лише в його зовнішньому значенні, але й у внутрішній колористичності. просторовості, образності, тобто в усьому тому, що О.О.Потебня назвав "внутрішньою формою слова". Розробці цього поняття присвячена праця О. Потебні "Думка і мова", що вперше була опублікована на сторінках "Журнала Министерства Народного Просвещения" в 1862 р.

Внутрішня форма це "найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст" ³⁵. Це той образ, що виникає в нашій уяві і конструє зміст. Наведу приклад самого О. Потебні: "це - мармурова статуя (зовнішня форма) жінки і мечем і терезами (внутрішня форма), яка представляє правосуддя (зміст)" ³⁶. Для О. Потебні слово не є вираженням

³³ Кочур Г. П. Друге відлуння: Переклади. - К.: Дніпро. 1991. - С. 314.

³⁴ Венгеров Л. М. Зарубіжна література. 1871 - 1973: Огляди і портрети. - К.: Вища школа. 1974. - С. 18.

³⁵ Потебня А. А. Мисль и язык. - К.: Синто. 1993. - С. 124.

³⁶ Там само.

Історія української журналістики ХІХ століття

готової думки чи значення. "Навпаки. - роз'яснює він далі. - слово є вираженням думки ліпше настільки, наскільки служить засобом для її створення: внутрішня форма, єдиний об'єктивний зміст слова, має значення тільки тому, що видозмінює і вдосконалює ті агрегати сприйняття, які застає в душі"³. Слово О.Потебня порівнював з художнім твором, вважаючи, що вони мають однакові складові.

Увесь цей виклад наступного розвитку естетичних ідей необхідний для того, щоб зробити дивовижну заяву: усі вони у варіативному, дещо зредукваному вигляді містяться в концепції словесного аналізу" Р. Гонорського.

У статті "Короткий нарис теорії наслідувальної гармонії слова" він так описує властивості звуків:

"*e*. і, як найменші за своїм обсягом, дуже зручні для зображення тонких предметів і особливо стрімкого руху.

a з причини великого обсягу свого сприяє зображенню обширності, разом з *o*, *y*, *u*

o підтримує дію голосної *a*. особливо ж там, де потрібно зобразити яскравість, дзвінкість і міцність.

y відтінює глухість і заглиблення: причому в латині воно звичайно з'єднується з *c*, *t*, *n*, *p*, *v*. іноді з *ch*. а в російській і німецькій мовах, крім того з *sh* (*she*), *x* (*he*)

u особливо підтримує дію попередньої голосної, так само і голосної *a*. коли вона виражає обширність"(1817, № 1. с. 37-38. Тут і даті підкреслення автора. -І. М.).

Це теж саме, що й у А. Рембо, з тією відмінністю, що французький символіст з'єднує звуки лише з кольорами, зоровими образами, а Р. Гонорський бачить їх на тлі усієї гами людських почуттів, для нього голосні звуки асоціюються не лише з кольорами, ате здатні виражати обширність і тонкість, стрімкий рух, дзвінкість і глухість, яскравість і міцність. Це той же шлях пошуку символічних значень звуків, що через три покоління після Р. Гонорського запропонує світові А. Рембо.

Але харківський критик не спинився на цьому. Після розділу "Властивості голосних" він з такою ж старанністю виклав "Властивості приголосних":

"*e*. *f* зі своїми однорідними *b*, *p*, *m*, *k*, *ж*. *ш* зображають м'якість і аналогічну з нею *густину*, плавність, ніжність.

d, *t* з однорідними *k*, *g*, *s*, *z*, *n*, *ч*. *ш* зображають твердість, щільність, дзвінкість.

l і *r* (ця остання особливо в тонких з'єднаннях) з однорідними *v*, *ф*, *g*, *к*, *d*, *т* *ш*, *н*, *с*, *ч* означають *рідинність* *текучість*, *розчинення*, *світло*

ц підходить до з'єднань усякого роду, виключаючи найгрубіші"(1817, №1,с. 40).

Так створюється палітра символічних значень звуків, що своїм багатством перевищує концепцію А. Рембо. Ате Р. Гонорський рухався даті

³ Там само. - С. 131.

Михайлин І.Л.

і в праці "Додаток до статті: Короткий нарис теорії наслідувальної гармонії слова" запропонував цілу таблицю поєднань головних п'яток голосних з усіма приголосними, "починаючи від найбільш глухих до найбільш відкритих складів"(1817. № 4. с. 47).

Можливо, й не найкращі терміни використано для опису властивостей звуків, скромно зауважив автор: -Я на перший випадок не знайшов інших слів, крім об'єму й обширу, в очікуванні, поки хтось інший підшукає кращі назви"(1817, № 4. с. 50-51).

На усвідомленні символічності значень звуків побудована й теорія наслідувальної гармонії слова Р. Гонорського. Її сутність полягає в тому, що митець у процесі творчості мусить враховувати не лише зміст (семантику) слів, але й символіку мови, тобто образні уявлення звуків, що складають слова.

"У наслідувальній гармонії кожне слово повинне мати два значення. - формулює він головне правило своєї теорії, - тобто, по-перше: воно повинне означати свій предмет: а по-друге, бути складовою зображуваної ознаки, крім тих слів, які самі по собі звуконаслідуватъні"(1817, № 1, с. 41-42).

Роз'яснюючи свої погляди. Р. Гонорський наблизився до термінології О. Потебні. з тією відмінністю, що останній буде говорити про зовнішню і внутрішню форму, а його попередник - про зовнішнє і внутрішнє значення слів.

З огляду на новаторство запроваджуваних понять він вважає за потрібне розтлумачити їх на прикладі. Для цього він обирає чотири вірші з Вергілієвої "Енеїди": лайку Нептуна з вітрами. Після їх докладного розгляду дано такі пояснення: "Отже, те, що ми. читаючи ці вірші, подумки собі уявляємо, тобто Нептунову лайку з вітрами й погрози, - це складає *внутрішнє значення* цих чотирьох віршів: а те, що при цьому вираженні представляється слухові через поступове підвищення і зниження, посилення й ослаблення слів, - це складає *зовнішнє значення*, або картину збуреного й затихаючого моря"(1817, № 2, с. 139).

О. Потебня, навпаки, образний зміст, картину вважав внутрішньою формою (зовнішнім значенням, за Р. Гонорським). Важливою є думка Р. Гонорського: слово в художньому тексті мусить працювати не лише своєю семантикою, але й звучанням, воно мусить створювати образ дійсності, гармонійно наслідуючи властивості предметів і явищ. Слово є образ - це те спільне, що об'єднує естетику О. Потебні й Р. Гонорського, і що перший називав внутрішньою формою, а другий зовнішнім значенням слова.

"З цього видно, - пояснював Р. Гонорський. - що гармонійна мова (і це стосується не самих лише віршів), предстааляючи слухові *якості* предметів і розмаїті їхні положення, мусить властивим їй способом матювати і те і друге. Тому, - при зображенні, наприклад, товщини, тонкості, піднесення, зниження, гущини, крихкості, міцності, слабкості, швидкості, повільності і т. д. з усіма їх відтінками. - самі слова, що вживаються для цього, повинні, так би мовити, збільшуватися, потоншуватися, підноситися, опускаватися, згуртовуватися, розсипатися, зміцнюватися, слабнути і т.п."(1817, № 2. с. 139-140).

Історія української журналістики ХІХ століття

Дуже цікавим є ще одне співпадіння думок Р. Гонорського та О. Потебні. О. Потебня вважав, що внутрішня форма в давнину була властива всім словам, власне, вона була джерелом слів, іншим шляхом вони просто не могли виникнути. Але з часом для багатьох слів внутрішня форма забулась. Залишились лише значення слова та його зовнішня форма, вже нічим не пов'язані між собою.

Р. Гонорському теж була близька така думка. Для практичного аналізу своєї теорії він обрав приклади з Вергілія, а коли, очевидно, місцеві патріоти дорікнули йому ігноруванням російської поезії, дав таке пояснення: давній автор ближчий до первинної природи, давня мова ближча до того стану, коли всі слова (або більшість їх) ще не втратили зв'язок із своїм зовнішнім значенням (внутрішньою формою). З таких думок починається стаття "Дещо про переклад Вергілієвих "Георгік" російськими гекзаметрами", де, зокрема, говориться: "Міра, використана людьми, близькими до первісної природи, що зберегла й дотепер свою приємність, повинна мати істотне достоїнство. Стародавнім не потрібно було, як нам, заваленим громадам книжок про віршове мистецтво, пробиратися крізь ці похмурі лабіринти, аби потім вийти на світло чарівної простоти, що позначає собою величні картини природи: природа й очищений слух були їхніми єдиними керівниками" (1817. № 2. с. 153).

Теорія наслідувальної гармонії слова вперше містила ідею тотожності слова й художнього образу, утверджувала погляд на мову як на творчу діяльність людського духу, а творення художньої літератури подавала не у вигляді простого передавання інформації від письменника до читача, а як акту алізацію символічних значень слова, сприйнятих на фонетичному рівні.

Сприймаючи теорію наслідувальної гармонії слова як значне надбання свого часу, не можна не замислитись над її джерелами. А вони є. Уявлення про фонетичну семантику не такі вже й нові у філософській свідомості. Ще Платон у діалозі "Кратил" (380-ті роки до р. ХР.), розмірковуючи над походженням слів вважав імена наслідуванням сутності предметів, заснованим на звуковому наслідуванні.

Праці Платона в епоху Відродження й пізніше (ХVІІ і ХVІІІ ст.) вивчалися в усіх університетах Європи. Наслідки вливу його ідей у галузі семантики звуків знаходимо, наприклад, в Я.А. Коменського³⁸, Г.В. Ляйбніца³⁹ та М.В. Ломоносова⁴⁰. Однак, усі автори, розглядаючи це питання, не виходять за межі Платонової проблематики, тобто походження

³⁸ Див. про мовознавчі погляди Я. А. Коменського пр.: Вакуленко С. В. "Панглотія" Я. А. Коменського в контексті європейської філософської думки сімнадцятого століття // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. - Х., 1993. - Т. 1. - С. 43 - 50.

³⁹ Лейбниц Г. В. Новые опыты о человеческом разумении // Лейбниц Г. В. Сочинения: В 4 т. - М., 1983. - Т. 2. - С. 282 - 285.

Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию // Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. - М. - Л., 1952. - Т. 7. - С. 241 - 242.

Михайлин !.Л.

слів і назв. Про те, що поезія мусить працювати задля зближення значень змістового й фонетичного, ні в кого з них не йдеться. А М. В. Ломоносов, побіжно торкнувшись ідеї фонопису, відзначив, що "цих правій суворо дотримуватись не слід, а краще наслідувати самі ідеї" і намагатися їх зображати ясно"⁴¹.

Найближчими до Р. Гонорського джерелами були праці професорів Харківського університету, що виходили в його друкарні і які правили за навчальні посібники для викладання відповідних дисциплін. Проте й найвидатніші з-поміж шіх - Івана Рижського⁴² та Івана Орнатовського⁴³ - не містили оригінальних ідей у галузі звукової семантики, розглядати її як наукову проблему походження назв, а не як керівництво для практичного використання.

Разом з тим ідея милозвучності віршів, використання в них музичних прийомів, наслідування предметів в слові є нібито загальним місцем класичних поетик⁴⁴. Але в них не міститься докладного аналізу фонетичних значень та рекомендацій щодо їх запровадження в практику. А відтак слід визнати, що естетична програма Р. Гонорського, хоч і була складена з окремих раніше відомих положень, через нове їх поєднання і практичну націленість була наділена ефектом новизни, сприймалася як новаторське явище в літературній критиці початку XIX століття.

На уявленнях про наслідувальну гармонію слова була сформована теорія мальовничої прози Р. Гонорського, викладена ним у програмовій статті "Дещо про нашу мальовничу прозу і про нинішній стан російської словесності взагалі" (1816. № 12). Парадоксально, що розміщена ця програмова стаття у розділі "Суміш", та саме в ній розтлумачується найбільш істотне для журналу поняття "мальовничої прози". Адже в 1816 році під такою назвою у часописі існував цілий відділ, але надалі редактори об'єднали розділи "мальовничої прози" й "віршів" в один, що істотним чином не позначилося на прозових матеріалах, які друкувалися тут; вони й надалі відповідали естетичним ідеалам Р. Гонорського, викладеним у його літературно-критичних працях на сторінках журналу.

"Мальовнича проза" - це саме та творчість, що постає з реалізації на практиці теорії наслідувальної гармонії слова. Її головна ознака - вміння зображати картини дійсності так, щоб передавати в символіці слова, у його фонетичній значимості риси й ознаки відтворюваних явищ. "Мальовнича проза" - експериментальна за своєю природою, це переважно вправи на побудову майстерних зорових образів, це робота над наданням їм

⁴¹ Там само. - С. 242.

⁴² Рижский И. Введение в круг словесности. - Х.: В университетской типографии, 1806. - С. 24 - 26.

⁴³ Орнатовский И. Новейшее начертание правил российской грамматики, на началах всеобщих основанных. - Х.: В университетской типографии, 1810. - С. 6-7.

⁴⁴ Див.: Прокопович Ф. О поэтическом искусстве // Прокопович Ф. Сочинения. - М.-Л., 1961.-С. 395 - 397.

Історія української журналістики XIX століття

опуклості, виразності. Письменник прагне створити враження ефекту присутності читача на місці події, активізувати його уяву, спонукати широко розплющити очі й побачити розмаїття навколишнього світу, відчувати широкий спектр кольорів, почути повноцінну гаму звуків. "Мальовнича проза" - це переважно пейзажі, картини дійсності, засновані на домінанті зорових образів. Величезної вагомості набула в цих обставинах особистість письменника, адже лише його погляд, його сприйняття картин світу мали семантику значимості в цій художній системі координат. Суб'єктивний світ "мальовничої прози" дає підстави говорити про неї як про протоімпресіоністичне естетичне явище.

У структурі тодішньої російської літератури сама ідея "мальовничої прози" Р. Гонорського та твори, що її практично реалізували, мали новаторський, безпрецедентний характер, містили в собі виразне імперативне начало. Російське освічене суспільство початку XIX століття відзначаюся французько-російською двомовністю. Причому російська мова використовувалася для побутових, хатніх потреб. Але як тільки справа доходила до вищих матерій, духовних проблем, вона поступалася французькій, що була визнана натовді за міжнародну мову культурного обміну й дипломатії. М. Карамзін у статті 1802 року "Про любов до вітчизни і народну гордість" писав: "Біда наша, що ми всі хочемо розмовляти по-французьки і не думаємо працювати над обробкою власної мови"⁴⁵.

Таке становище певними патріотично налаштованими колами російської інтелігенції не могло сприйматися як задовільне. З часом наростало відчуття того, що дана ситуація перешкоджає національній самовизначеності російської культури, а шлях до створення повноцінних духовних явищ та й у цілому національної літератури лежить у напрямку її подолання й переборення. Сам М. Карамзін висунув програму мовних нововведень, що повинні були б поступово реформувати й наблизити до сучасних духовних потреб суспільства російську мову. Він пропонував вигадувати нові слова й вирази, створювати нові значення для старих слів, використовувати слова в нових зв'язках, що знову ж таки розширяло б їхні семантичні поля.

Проти нововведень М. Карамзіна рішуче виступив О. Шишков, написавши в 1803 році свою знамениту працю "Розвідка про старий і новий стиль російської мови". О.Шішков піднявся на захист "старого стилю", тобто церковнослов'янської основи російської мови. Під знаком боротьби таборів "шишковістів" і "карамзіністів" проходить розвиток російської літератури в 1800-х і навіть в 1810-х роках. Естетичні пошуки Р. Гонорського можна зрозуміти лише в контексті цієї мовної дискусії, та й сам критик сприймав "мальовничу прозу" на тлі російського літературного процесу тих років.

⁴⁵ Карамзин Н. М. О любви к отечеству и народной гордости // Карамзин Н. М. Избранное. - М., 1990. - С. 393.

Михайлин І.А.

Для обґрунтування своєї естетичної програми йому довелося вперше в історії літературної критики в Росії запровадити внутрішню типологію прози на засадах, відмінних від попереднього класицистичного жанрово-видового поділу. В основу типології він поклав стильовий чинник, виділяючи в російській літературі три школи.

Перша відома під іменем слов'янолюбів. Її ознаки - важкий стиль ("слог"), невміння встигати за вимогами часу. З усього видно, що в автора йдеться про панівний у XVIII столітті класицизм та прихильників старого стилю - "шишковістів".

Другу групу складають "карамзіністи". хоча критик і не задоволений сам цим терміном. На його погляд, представники цієї школи кермуються фантомом великого письменника, наслідуючи лише легкість його стилю, але не зусилля, які він уживав для поліпшення свого способу писати. Зрозуміло, що в даному випадку йдеться про сентименталізм та прихильників мовної реформи.

В описі третьої групи бракує точних формул, конкретних оцінок. За Р. Гонорським, ця школа малочисельна, у неї немає начальника. Головна її ознака - дотримання правіш здорового смаку, заснованих на зразках давнини і часів новітніх. Цій школі чужа містика, потойбічні теми та сюжети; її представникам не потрібно бути страшними, щоб мати вплив. А все ж таки критик хотів би бачити на чолі цієї школи письменника, подібного до Михайла Муравйова. Цей останній возводиться до ролі ідеалу, бо вчився з класичної літератури інших народів.

Щоб зрозуміти сутність "муравйовської школи" (вона ж школа "мальовничої прози"), слід уважно поглянути на постать того, хто висувається Р. Гонорським у її лідери, тобто самого М. Муравйова.

Михайло Микитович Муравйов (1757-1807) кваліфікується в су часних літературознавчих дослідженнях як видатний представник російського сентименталізму. Він був високоосвіченою людиною свого часу, був призначений Катериною II вихователем її онуків, за царювання Олександра I займав високі посади в міністерстві освіти. За життя був маловідомий як письменник. Так сталося, що лише в 1810 році вийшло перше зібрання творів цього автора, а в 1815 році книжка його прози "Мешканець передмістя та Емілеві листи". На тлі доволі бідної російської прози 1810-х років М. Муравйов виявився доволі значною фігурою, своєрідною і яскравою. Сучасний дослідник вважає, що "в творах Муравйова найбільш яскраво втілюється той "ідеал" вільної, "особистісної" літератури, піднесеної над "звичаями", який був привнесений "епохою Карамзіна". Таким чином, цей комплекс літературних уявлень виявлявся по суті романтичним"⁴⁶.

М. Муравйов правив за взірцем для Р. Гонорського. Тут відіграло роль те, що його твори були актуалізовані недавньою появою. Але

* Кошелев В.А. Жуковский и Батюшков (К проблеме формирования литературных представлений) // Жуковский и русская культура. - Л., 1987. - С. 226.

Історія української журналістики XIX століття

найважливішими чинниками були якісні виміри художнього світу цього автора. Написані у формі листів до друга або щоденникових записів твори М. Муравйова пропонували суб'єктивний образ дійсності, виразно позначений романтичним дискурсом. Російський роман гизм у той час переживав добу зародження. Його головним представником був поет В. Жуковський, а романтичної прози взагалі ще не існувало. Тому Р. Гонорський, змальовуючи ідеал романтичної школи в російській прозі, і дає їй назву "муравйовської".

Муравйовська школа, відзначає критик, підтримується людьми посправжньому відданими вивченню давнього й нового письменства, що працюють на самоті, в тиші кабінетів. Вони при виданні своїх творів не мають інших інтересів, окрім одного. - подобатися читачам і бути їм корисними.

Тричі в різних контекстах Р. Гонорський веде мову про літературне навчання на класичних взірцях давнього й нового письменства. Ця учнівська настанова й виявилася надзвичайно істотною, визначальною для характеристики третьої шкочили.

Це була перша типологія російського літературного процесу, збудована на стильових засадах. Разом з тим стаття містила й естетичну програму журналу "Украинский вестник", адже інша назва для "муравйовської школи" - "школа мальовничої прози". Вірність її засадам і була головним гаслом для художньої частини журналу.

У висновку до статті "Децо про нашу мальовничу прозу і про нинішній стан російської словесності взагалі" Р.Гонорський ще раз підтверджував свою прихильність до культу навчання. "Французи, англійці і німці, окрім італійської мови (...), мусили особливо займатися давніми мовами, аби вдосконалити свої власні. У них не раніше почали з'являтися гарні оригінальні твори, аніж у той час, коли вже майже всі давні автори були перекладені їхніми мовами"(1816, № 12, с. 383).

Того ж самого критик прагну в і для своєї літератури, аби розв'язати завдання збагачення російської мови за рахунок мови, з якої здійснювався переклад. А тому у відділі красного письменства "Украинского вестника" переважали іноземні автори, перекладені місцевими діячами.

Шатобріан. Бланшард, Вінкельман. Бартелемі, Мармонтень, Жан Поль - їхні твори заповнили сторінки журналу. За думкою Р. Гонорського, це був найліпший спосіб, найкоротший шлях до становлення своєї власної словесності. "Украинский вестник" друкував, власне, не самі твори світової літератури (це було заскладне завдання для щойно відкритого журналу та згуртованих навколо нього авторів), а уривки з них, які найбільше відповідали взірцеві "мальовничої прози", тобто уривки пейзажні, описові, пов'язані переважно з передачею суб'єктивних вражень.

"Ми обирали кращі іноземні уривки, визнані тими націями, на мові яких воші написані. - класичними. - пояснював Р. Гонорський. - і з них особливо брали *картинні місця*. Усякий, хто тільки має поняття про *наслідувальну гармонію*, знає, що в зображенні природних рис мови

Михайлин І.Л.

особливо схожі між собою, а тому, перекладаючи ці уривки, ми використовували всю можливу старанність - при збереженні властивостей російської мови - зберегти всю гармонію оригіналів і з тим сприяти приведенню нашої мови в кращі форми” (1816. № 12. с. 381).

Лютневий номер 1816 року містив, наприклад, такі уривки: “Аполлон Бельведерський” (з Вінкельмана, переклав Р. Гонорський), “Ніагарський водоспад” (з Шатобріана, переклала Глафіра Шумлянська). “Буря й зміїна печера в Перу” (з Мармонтеня, переклала Г. Ш., тобто, очевидно, перекладачка й попереднього уривку). Панування перекладів було традиційним для прозової частини журналу. Вони давали плідний матеріал для вправ, експериментів, навчання, правили за плацдарм для реалізації теоретичних ідей Р. Гонорського.

Молодий науковець з великою старанністю працював над предметом своїх досліджень. “Тисяча книг перечитано, тисяча листків нагаїсано”(1819. № 8, с. 250), - згадував Є. Філомафїтський в некролозі про товариша. Він не полишав своєї праці вже й тоді, коли перші її нариси були опубліковані. “Останній час життя свого. - читаємо в некролозі, - він знову присвятив обробці улюбленого предмета свого - гармонії слова. Рукопис лишився закінченим, але, здається, коштував йому життя. В університеті йому було доручено викладання статистики й географії; він переклав з німецької “Статистику” Мейзеля. І ця праця так виснажила його здоров'я, що, за запевненнями лікаря, ніякі засоби вже не могли повернути йому втрачених тілесних сил: він помер 15 серпня від нервової гарячки, пробувши хворим два тижні”(1819, № 8, с. 250-251).

Кончина Р. Гонорського була величезною втратою для журналу “Украинский вестник”. Після його смерті виявилось, що саме він був двигуном, генератором ідей для часопису, хоча в останній рік, перевантажений викладацькою роботою в університеті, і відійшов від безпосереднього редагування. Є. Філомафїтський, що був гарним організатором, але посереднім письменником, перебував якийсь час у розгубленості. Він не друкував проспекту журналу на наступний 1820 рік, хоча раніше такі повідомлення з'являлися регулярно в десятих числах місячника. Нарешті, у дванадцятому числі така обява про продовження видання на наступний рік була надрукована. Очевидно, харківські читачі умовили редактора й далі видавати “Украинский вестник”. Але прийшов січень 1820 року, а журнал не вийшов. Можна припустити, що Є. Філомафїтський просто не подумав його видавати наодинці, без могутньої підтримки Р. Гонорського, найбільш енергійного й талановитого співробітника часопису. Хоча є й інші думки про причини припинення видання.

Якщо ж зробити попередній висновок про історичне значення “Украинского вестника”, то слід визнати найбільшим здобутком журналу публікацію на його сторінках естетичних праць Р. Гонорського. Художня політика часопису будувалася на його концепції “мальовничої прози”, яка в свою чергу була реалізацією практичного боку теорії наслідувальної

Історія української журналістики ХІХ століття

гармонії слова. Естетичні ідеї Р Гонорського стали вражаючим відкриттям його гнучкого й дотепного розуму. були новим словом > тодішній науці, набагато років випередили розвиток світової художньої думки⁴.

Художня література в журналі. Відділ "Красного письменства" будувався у відповідності з естетичною програмою Р. Гонорського. У підрозділі прози редактори віддавали перевагу перекладним уривкам з тодішніх західноєвропейських класиків, які задовольняли вимоги, що висувалися до "мальовничої прози", і могли сприяти піднесенню рівня російських авторів та їхньому творчому навчання.

Лише один місцевий письменник витримав конкуренцію із зарубіжними авторитетами й був запрошений до участі в журналі самим Р. Гонорським. Це був Іван Пилипович Вернет, чий твір "Являтися в прозовому відділі часопису вже в 1816 році (№ 7 "Валківське кладовище") і відтоді вміщувалися майже в кожному числі до припинення видання. А відтак, якщо говорити про здобутки журналу в галузі художньої літератури, то слід звернутися до його особи.

Вернет (Yemet) Іван Пилипович (Верне Жан; бл. 1760. Монбейяр. Франція не пізніше 1825. Харків) письменник, широко відомий у Харкові 1810-1820-х років. Його ще називають журналістом, очевидно, на тій підставі, що він друкував свої художні твори в журналах. Насправді ж ніщо так не підходить до визначення сутності діяльності І. Вернета, як поняття "журналіст". Його, швидше, годилося б називати "мандрівним даком". І справді, будучи уродженцем зовсім іншої землі й вихованцем іншої культури, він за способом життя дуже скидався на українських мандрівних учителів, філософів і проповідників, яких чимало було в тодішньому житті і з середовища яких вийшов і велетень Г. С. Коворода. Незважаючи на своє походження, І. Вернет уподобав Слобожанщину як другу батьківщину, почував себе тут вільно й невимушено, мав багатьох друзів. Тут розквітнув його літературний талант.

Він закінчив Тюбінгенський колегіум, де його готували до пасторської праці, але неспокійний, мандрівний характер унеможливив діяльність цього виду діяльності. На початку 1780-х років, ще зовсім молодим чоловіком, він з'явився в Росії, як і багато іноземців, що рушали сюди у пошуку заробітків. Його наймають читцем до полководця О. Суворова як людину високоосвічену й ерудовану. І. Вернет знав досконало чотири мови: французьку, німецьку, латинську й російську. Міг тримаючи перед очима іноземний текст, чигати відразу імпровізований переклад російською мовою.

Після того, як О. Суворов був усунутий від командування, І. Вернет працював гувернантом у кількох родинах, а з відкриттям у 1805 році Новгород-Сіверської гімназії вчителював у ній. У 1816 році повернувся в

⁴ Див. повніше про це пр.: Михайлин І. Л. Теоретико-літературна концепція Розумника Гонорського як естетична програма журналу "Український вестник" // Київська старовина. - 1998. - № 4. - С. 114 - 126.

Михайлин І.Л.

Харків, де він жив і раніше в 1787-1805 роках. "S' цей час він і почав співробітничати як автор в "Українском вестнике".

Його твори зорієнтовані, з одного боку, на знамениту "Сентиментальну подорож" Л. Стерна, з другого - на швейцарську філософсько-літературну школу, лідером якої був Ж.-Ж. Руссо. Твори І. Вернета безсюжетні етюди, де авторською волею з'єднані мальовничі картини дійсності, спогади з пережитих літ і подій, філософські роздуми з їх приводу, цитати з улюблених письменників. Це зразки ліричної прози, заґрунтовані на суб'єктивному погляді автора на світ, де сам автор виступає головним образом, героєм і оповідачем твору, утримує чіпацький інтерес.

За довгі роки служби йому вдалося зібрати незначну суму грошей, на проценти з якої він і жив у ті роки, коли займався літературною творчістю. Він любив мандрувати, наслідуючи стиль життя Г. Сковороди. Мандрував переважно пішки, - охоче розмовляючи з простими людьми, селянами, чумаками. Його майно розміщалося в невеличкій валізі, де головну цінність становили книжки Вергілія, Горація, Руссо, Стерна.

З Григорієм Сковородою він був особисто знайомий, глибоко шанував його, але сприймав критично. У 1817 році в № 4 "Український вестник" вмістив дві статті про Г. Сковороду, автор першої - Густав Гесс де Кальве, палкий прихильник філософа; автор другої - І. Вернет, його критик.

"Він був муж розумний і вчений, - характеризував І. Вернет Г. Сковороду, - але норовистість, зайве самолюбство, що не терпіло ніякої суперечності. сліпа покірливість, якої він вимагав від своїх слухачів (magister dixit), затемнювали сяйво обдарувань його і зменшували користь, якої суспільство могло б чекати від його здібностей. [...] І справді в небіжчика Сковороди не вистачало ні поблажливості до чужих думок, ні терпіння, такого необхідного для дослідження істини й освіти юнацтва. Смак його був очищений, як це видно із залишених ним творів. Він був запальний і пристрасний, занадто йшов за силою перших вражень, переходив від однієї крайності до іншої; він любив і ненавидів без достатньої причини; і істина в його устах, не будучи прикритою приємною заслоною скромності, поблажливості й лагідності, ображала вішправлюваного і не досягала ніколи мети, припущеної вчителем. Я не знаю, як він устиг прищепити своїм учням ласку прихильності до себе! Хіба що страхом, забобоном і силою звички? О, чи немає таємного спонукання, від мене прихованого? Бо безкорисливість і цілковите віддалення Сковороди від багатства не зробилося, скільки мені відомо, спадщиною жодного з панегіристів цього безсрібника" (с. 121-122).

Ця безпрецедентна характеристика великого філософа завершується, однак, відданням належного предметові мемуарів. "При всьому тому я шаную Сковороду і відчуваю в собі схильність наслідувати його в деяких відношеннях. [...] -Я навмисне їздив із Мерчика в село Іванівку (Богодух. п.) для відвідання могили, у якій спочивають тлінні останки незабутнього Сковороди" (с. 124-125).

З того, що нам вже відомо про І. Вернета, можна зробити такий висновок: у його особі ми маємо своєрідного учня Сковороди, який.

Історія української журналістики XIX століття

приймаючи його вчення і спосіб життя, бачив, однак, і численні людські вали свого вчителя. Багато думок, су голосних з ученням Г. Сковороди, розкидано мимохідь у творах І. Вернета. Доведемо це, пославшись на нарис (есе?) із симптоматичною назвою "Ще декілька моїх спогадів" (1816. № 8; № 10).

"Золото! золото! починає свої роздуми автор. Для придбання твого орюють, торгують, плавають по морях, мандрують, залишають рідних і друзів, вчаться, пишуть книжки, турбуються, мучаться, не сплять [...] і мріють при накопиченні скарбів про повернення райського життя на землю. Однак же, просте щастя не в грошах полягає, але в здоров'ї, веселощах, спокої серій й сумління, у поміркованій насолоді благами, якими нам дозволено користуватися на короткий час. Від багатства ж завжди народжується розкіш: від розкоші пересиченість, нудьга, жадібність і скнарність.[...] Шляхетна простота звичаїв і смаку прикрашає життя, повертаючи нам блаженство днів молодості, пам'ять про які солодка від того, що дні протікали в радості й невинності без бур і шалених пристрастей своїх і чужих" (№ 10, с. 58-59).

Щоб дати уявлення про стиль і метод І. Вернета, скажемо, що ці роздуми плавно переходять в описи: "У Таганрозі відмінно сподобалась мені охайність будинків з галереями, чистота простих меблів" (№ 10, с. 59). Це все навіть без абзацу, су цільним текстом з попередніми роздумами.

У розділі "Історія харківської журналістики" з уже цитованої монументальної праці Д.І. Багалія та Д.П. Міллера автори, виктавши подібність поглядів і життя Г. Сковороди й І. Вернета, вважають все ж за потрібне наголосити на їхній неподібності, а, можливо, й протилежності одне до одного.

"Ціла прірва, - писали вони, була між глибоким, оригінальним самобутнім розумом Сковороди і легким, що уникав у сіляких труднощів, розумом швейцарця Вернета, котрий міг бути тільки наслідувачем великого "старчика Варсави" і при тому головним чином у зовнішніх прийомах його проповідницького життя, наприклад, у мандрюваннях.[...]

Проповідь Сковороди ставила перед собою докорінне завдання розумового й морального переродження суспільства; Вернет же в своїх бесідах і писаннях прагнув бути приємним співбесідником. [...] Лкого б визначеного сюжету він не торкався, він завжди робив відступ в бік легких філософських роздумів, літературних бесід, пройнятих риторикою й почасти сентиментальністю. Зрозуміло, що вплив подібних статей не міг бути особливо значним. Це був, так би мовити, *фейлетоніст* свого часу, що писав легким стилем, володів чисто французькою літературною освітою: його читали: він був відомим і навіть популярним: його охоче запрошували до себе, тим більше, що він потім публічно дякував своїм гостинним господарям. Але цим справа і обмежу валася - особливо глибоко його вплив не йшов"⁴⁸ (підкреслено авторами. І. М.). З цими авторитетними оцінками н сьогодні не можна не погодил ись.

⁴⁸ Баїалей Д. М., Міллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования. - Т. 2. - С. 787.

Михайлин І.Л.

У 40 році в Москві вийшло зібрання творів І. Вернеш у двох частинах під промовистою назвою "Мої дрібнички" ("Мои безделицы"). Невідомо, кому належить віднайдення заголовка, але сутність творчості письменника він відбив добре. Невимушеність, ненав язливість, товариське базікання без претензії на імперативність, ось що відзначає художній світ слобідського прозаїка. Поруч з цим не можна не враховувати, що в особі І. Вернеш а все ж маємо відомого письменника свого часу, який займав у літературі особне, лише йому належне місце.

У відділі віршів "Українського вестника" виступали з перекладами, а дай й з власними творами Іван Срезневський, Євграф Філомафїтський, Павло Куницький, Орест Сомов, Любов Кричевська та деякі інші автори, їхні твори мало чим були іррикегні на тлі тодішньої російської поезії. Однак поступово давалася взнаки українська стихія, котра поставала з природної о докїлля, \ якому жили й творили автори журналу.

Найкращі уявлення про інстинктивний (несвідомий) стан і рівень українофільства може дати нарис "Переяслав" Олексія Льовшина (1797-1879), де містилися між іншими н такі думки:

"Тепер кілька слів про мову малоросійську.

Вона походить від давньої слов'янської: але змішана з німецькими, латинськими й польськими перекрученими словами: від чого робиться майже незрозумілою для великоросів. За багатством іноземних виразів і особливих зворотів вона являє собою найвіддаленіше наріччя російської.

Вона хоча й не має правил, однак ж деякі учені малоросіяни вживають її в творах: перелицьована Енеїда найирекрасніше в цьому роді сл воріння є тому доказом.

При всьому цьому до цього часу вона являє собою тільки мову народу. Але якщо генії тутешнього краю звернуть на неї увагу свою і просвітять її, обмеживши позитивними правилами граматики: тоді малоросіяни в славі наукових творів своїх, може бути, змагатимуться з найосвіченішими народами Європи.

Марна ця надія: бо нема до того спонукальних причин. Та й можливість створити мову з наріччя, покинутого майже всіма освіченими корінними жителями лутешнього краю, є ду же малою" (1816, № 10. с. 50-51).

Це вислоалювання взірцевий за своєю точністю й повнотою вираз поглядів того часу. Тут і оголошення української мови наріччям, і твердження про її уявну засміченість перекрученими іноземними словами - такі думки могли виникнути тільки в необізнаній з українською мовою, поверхової людини. Справді О.Льовшин - росіянин з походження, уродженець Тульської губернії. Разом з тим навіть під його поглядом засвідчуються величезні можливості цього нібито наріччя за умови звернення до нього геніїв місцевого краю й пророкується пишна слава українській культурі в майбутньому, хоча й тут же лунають запевнення, що це майже неможлива річ. Запропонована О. Льовшиним концепція була типовим набором ідей, які тривалий час пануватимуть у російській суспільній свідомості стосовно української мови й можливості творення

Історія української журналістики XIX століття

нею повноцінної культури.

Незайве в цьому відношенні нагадати, що й російська мова в ті часи була ще далекою від досконалості. Російська національна еліта у спілкуванні віддавала перевагу французькій, своя ж російська здавалася невиробленою, грубою, неотесаною, як декому і досі такою здається українська мова, бо без знання й вживання навіть рідна мова сприймається як чужа, попсована незвичними перекрученими словами.

З цього нарису О. Льовшина ентузіасти виносили думку про необхідність опрацювання української мови й доведення її до вищого рівня літературної, песимісти - упевнення в тому, що цього робити не слід, це справа безперспективна.

Але за відсутності урядових заборон і адміністративних переслідувань спроби творення української літератури і журналістики (хоча б альманахової!) тривали в Харкові впродовж 1810-1840-х років. В "Украпнском вестнике" вони розпочалися з появою в числі співробітників П. Гулака-Артемівського.

Під його впливом починає змінюватися характер журналу. Якщо раніше перевага віддавалася в перекладах західноєвропейським літературам, то тепер часопис дедалі більше місця відводить перекладам з польської мови, близької родички української й російської, мові колонізованого імперською державою краю. Як повідомляв "Украинский вестник" (1819. № 3, с. 339). 80 чоловік кинулося вивчати польську мову під проводом досвідченого викладача. Учні, друкуючи свої переклади в часописі, присвячували їх з подякою шановному вчителю (1819, № 5. с. 137).

У лютому числі 1819 року журнал опублікував "Промову в день відкриття кафедри польської мови при Імператорському Харківському університеті", виголошену лектором оної Петром Артемівським-Гулаком. У своїй промові він доводив, що польська мова історично більш розвинена, ніж російська, і що її вивчення призведе до вдосконалення цієї останньої. Важливе значення мала висловлена лектором думка про потребу для оволодіння польською мовою вивчати інші слов'янські мови. Перелічуючи їх, він назвав і українську, як рівноправну серед інших, повноцінну, таку ж мову (а не наріччя), як польська чи російська.

Та й чи могло бути інакше, коли вже в дванадцятому числі 1818 року "Украинский вестник" опублікував першу добірку творів українською мовою. Це були казка (відома нині як байка) "Пан та Собака", вірш "Супліка до Грицька К...и" і роз'яснення "Люди добрі, і ви, Панове громада!" - як читати український текст. Автором публікації був П. Гулак-Артемівський.

Він ще двічі виступав в "Украпнском вестнике" з українськими творами вже в 1819 році. У № 10 були надруковані байка "Солопій та Хівря, або Горох при дорозі" та "Писулька до того, котріш що Божого місяця Українського гінця по всіх усюдах розсилає" (Український гінець - так переклав поет назву часопису). А в № 11 з'явилися друком байки "Тюхтій та Чванько" та "Дещо про Гараська".

Михайлин І.Л.

Продовження публікації українських творів свідчить про їх успіх у читачів, про налаштованість публіки на позитивне ставлення до таких поетичних спроб, а наявність серед віршів послання "Супліка до Г"рицька К. и". тобто до Григорія Квітки, свідчить про несамолність молодого поета в його намаганні творити у країнську літературу, про наявність у нього авторитетного однодумця й покровителя.

Твори П. Гулака-Артемівського були виконані в дусі котляревщини⁴⁹. тобто в бурлескно-трагедійному стилі. Український автор нібито орієнтувався на польського байкаря І. Красіцького, але, взявши з нього мотиви невеличких творів "Пан і пес" та "Пан не вартий свого слуги", створив казку приблизно на двісті рядків ("Пан та Собака"). Усі опубліковані твори були пройняті у країнським національним колоритом, відображали реалії українського національного життя, були написані соковитою мовою з широким уживанням сталих словосполучень, прислів'їв і приказок. Це був безперечний успіх і гідне продовження української літератури. Тим-то ці твори й залишилися в її історії, відтіснивши на другий план маловиразні російські вірші П. Гулака-Артемівського.

Публікація українських творів і була найбільшим успіхом відділу поезії "Украинского вестника". Правдивим пророцтвом виявилася епіграма М. Полевого, подана свого часу в "Московском телеграфе":

Пускай в Зоиле сердце ноет.
Он Артемівському вреда не принесет:
Рябко хвостом его прикроет
И в храм бессмертья унесет.

Відділ "Харківські записки" в "Украинском вестнике" заповнювався матеріалами на місцеві теми. Тут друкувалися протоколи засідань Філотехнічного товариства, надані його керівником В. Н. Каразіним: звіти про діяльність Харківського добродійного товариства; листування голови попечительської ради Інституту шляхетних дівчат Г. Ф. Квітки з імператрицею Марією Федорівною, яка погодилася бути покровителькою цього навчального закладу; хроніка про перебування в Харкові осіб царського дому й особисто імператора. З "Харківських записок" дізнаємось про приїзд Олександра Першого до міста 17 вересня 1817 року, його зустріч з професорами й чиновниками університету, відвідання

⁴⁹ У новітній науці намітився новий погляд на це поняття, яке підноситься до значення архетипу української художньої свідомості. Див. пр.: Грабович Григорій. Семантика котляревщини¹// Сучасність. - 1995. - № 5. - С. 65 - 73. Під цим кутом зору вияви котляревщини знаходяться і в ХХ столітті, наприклад, у вірші П. Тичини "Партія.веде". Не заперечуючи і проти такого витлумачення цього терміну (й позначеного ним явища), м.в даній праці вживаємо його в традиційному значенні, запропонованому П. Кулішем, і локалізуємо творчістю послідовників П. Котляревського, що експлуатували його бурлескно-трагедійну стилістику, засновану на сміховій ментальності українців.

Історія української журналістики XIX століття

кабінетів і бібліотеки тощо. Важливе місце в хроніці місцевих подій займають відомості про університет. Тут, зокрема, розповідалося про всі урочисті події в ньому, друкувалися списки студентів, довідки про нові призначення, некрологи викладачів.

Відділ "Суміш" відповідав своїй назві. Тут вміщувалися повідомлення про книжки, що вийшли з друкарні університету. На жаль, справжня критика була відсутня.

Зате "Український вестник" можна вважати зачинателем української театральної критики. У 1817 році в № 12 тут було вміщено статтю "Харківський театр", а в 1819 році в № 1 - "Театр", обидві без підпису. За традицією того часу анонімно друкувалися редакційні матеріали, отже, слід гадати, що й ці статті виконані кимось із співредакторів, а якщо врахувати, що в 1819 році журнал редагував уже сам Є. Філомафітський, то його й слід вшнати автором названих вище статей про театр. З особливим блиском був написаний перший виступ - "Харківський театр". Ного зміст складав стислий огляд театрального репертуару. Окрема розмова велася про п'єсу кн. О. Шаховського "Казак-стхотворец". представлена недавно на суд харківської публіки. Критик дотепно і влучно висміяв невірні зображені характери, штучні, надумані ситуації, перекручену, власне суржикову мову твору. З аналізу робився переконливий висновок: горе-драматург не знає народного життя, звичаїв, мови. Критик свідчив: місцева публіка обурена його неправдивим твором, сприйняла його як публічну образу, відчула в ньому приниження своєї гідності.

У відділі "Суміш" розміщувалося також листування з читачами. У листах до видавців можна було прочитати про бідкування якоїсь дворянської родини, яка залишилася без годувальника і потребувала допомоги. Цікаво відзначити, що практично завжди знаходилися благодійники, і через кілька чисел часопис друкував подяку згаданих вдови і сипії добрим людям, які їх підтримали у важку хвилину.

Шайдновийніше, що саме у відділі "Суміш" був опублікований ще один класичний твір, вписаний в історію літератури, - "Листи до видавців" Г. Квітки. Узявши псевдонім "Фалалей Повінухін", він створив переконливий сатиричний образ невдачливого примітивного поміщика-галломана, який запрошує до себе гувернером француза, в усьому довіряється йому і виявляється ошуканим шахраєм-іноземцем.

Цей твір залишається в затінку української (та й російської) творчості великого Г. Квітки, але саме в ньому був апробований новий оповідний художній прийом: сполучення героя й оповідача в одній особі в сатиричному творі, що випередило геніальну гоголівську формулу: "Над ким смієтесь? Над собою смієтесь!" Фалалей Повінухін в процесі своєї пригоди з французом збагачувався новим життєвим досвідом, пізнавав нові аспекти дійсності й весело реготав над самим собою, своєю вчорашньою довірливістю, нігілістичним ставленням до рідного, вітчизняного, ідолопоклонством перед іноземщиною, якого б низького культурного й морального рівня вона не була. Він робив предметом висміювання самого

Михайлин І.І.

себе, іронічно підписуючи свої листи "Фалурден Повінулін". Це було нове слово в поезиці сатиричної літератури.

Відділ "Суміш" відзначався особливою рухливістю, мобільністю. По ньому видно, що редактори весь час шукали способів його поліпшення. У 1819 році відділ рішуче змінився: тут почали друкувати справжню зарубіжну хроніку "Короткий огляд закордонних подій", укладений за матеріалами преси, що надходила до бібліотеки університету з багатьох європейських країн. Обрій у Харкові відразу поширився, у журналі стало можливим прочитати про міждержавні стосунки в світі, довідатися про найважливіші події в багатьох державах (візити державних діячів, переговори, бойові дії, укладені угоди).

Була розміщена тут і світська хроніка, у завдання якої входило інформувати про приватне життя великих світу сього. Деякі новини нагадували більше анекдоти й сприймаються сьогодні як праобраз "жовтої перси", як наприклад, таке повідомлення: якийсь граф на одному бенкеті при спробі прогулятися човном по ставку впав у воду, а коли його витягли, він був мертвий, хоч пробув у воді не більше десяти секунд - очевидно, помер з переляку.

Поява справжньої хроніки, яка, власне, стала панівним матеріалом відділу "Суміш", - ще одне свідчення того, що видавці й редактори журналу вдосконалювали його, шукали нових форм спілкування з читачами й можливості задовольнити їхні запити. А читачів ставало все більше, що засвідчив другий список передплатників, опублікований наприкінці третього року існування журналу (1818, №№ 10-12).

Та офіційна Росія була невдоволена пробудженням активного духовного життя в провінційних містах величезної країни. У 1819 році тричі цензурний комітет висловлював зауваження харківському часопису. У журналі "помічені місця, - писалося в спеціальному висновку, - які за непристойністю своєю не повинні були б друкуватися в цьому віщанні"⁵⁰. Малася на увазі згадка в журналі про професора Ж.-Б. Шада, звільненого за вільнодумство з Харківського університету та надрукування листа знаменитого квакера Давида Гольфа до лорда Ланкастерського з порадою збільшити заробітну платню робітникам і тим самим запобігти повстанню.

Ця думка резонансно відлупила в суспільних умовах Росії: саме в 1819 році поруч з Харковом, у Чугуєві, розгорілося повстання Уланського полку, викликане Аракчєєвщиною, злиденним і жалюгідним становищем військових поселенців.

Долю журналу було вирішено - цензура припинила його видання.

Завершуючи розгляд часопису "Украинский вестник", слід зазначити, що саме він (а не "Харьковский еженедельник" чи "Харьковский Демокрит") став блискучим зачином української журналістики в Харкові. Його значення полягає в тому, що він

⁵⁰ Ніженець А. М. Біля джерел української журналістики // Прапор. - 1957. - № 4.- С. 98.

Історія української журналістики ХІХ століття

1) відзначався універсальністю, всебічним охопленням можливих тем: науки, літератури, краєзнавчих матеріалів, хроніки, був по-справжньому загальним часописом;

2) орієнтувався на місцевих авторів, виконавши величезну роботу по їх виявленню і згуртуванню, активізував творчість письменників, що жили в Україні, стимулював їхню працю, надавши трибуну для систематичних виступів;

3) приділяв головну увагу висвітленню українського життя і в цьому мав великий успіх у читачів, бо це була та тематична ніша, яку лише він займав у тодішній журналістиці;

4) прямував до української творчості, яка впливала із його загального напрямку, і твори українською мовою не загаялися з'явитися на його сторінках;

5) постійно вдосконалювався, поліпшував структуру, шукав нові теми, авторів, форми співпраці з читачами;

6) реалізував творчий потенціал Харківського університету, ставши трибуною для найкращих, по-творчому налаштованих його сил.

Михайлин !.Л.

Розділ шостий

“Украинский домовод” і “Харьковские известия”

Федір Пільгер як видавець першого в підросійській Україні галузевого журналу. Характер “Украинского домовода” та причини його закриття. Андрій Вербицький як видавець “Харьковских известий”. Структура газети, авторські матеріали. Ініціативи харківських журналістів у справі видання журналу

У 1817 році в Харкові зароджується й галузева журналістика. Її первістком став журнал “Украинский домовод”, що лише два числа його (січень і лютий) були надруковані. Видавав його професор університету Федір Пільгер, а сам часопис було присвячено проблемам ветеринарії. Видавець цілком логічно сподівався на популярність свого видання, адже худоба на той час правіша за мірило достатку й заможності як поміщицьких, так і селянських господарств, а відтак, розраховував він. на Харківщині мало б виявитися достатньо читачів, які повинні були зацікавитися його журналом.

Федір Васильович Пільгер (1761, м. Вецлар, Німеччина - 1828. м. Харків, Україна) належав до тих науковців, хто зв'язав свою долю з Харківським університетом майже з часу його заснування. У 1779 році він закінчив Ерлангенський університет. А 1802 року за наукові праці йому присвоєне звання професора Гісенського університету, де він тоді працював. Він відразу ж відгукнувся на запрошення їхати до Харкова, хоча вже був відносно літньою людиною. У 1806 році Ф. Пільгер очолив у Харківському університеті кафедру лікування тварин.

В основному видавець заповнював журнал власними працями, але були й інші автори, які виявили бажання співробітничати з часописом. Так, у журналі була опублікована “Промова, виголошена при відкритті Санкт-Петербурзького ветеринарного (в оригіналі - “скотоврачебного”. - І. М.) училища” його тодішнім ректором професором Іваном Книгіним ще 18 червня 1808 року. А втім, на час публікації проф. І. Книгін вже був колегою Ф. Пільгера і працював у Харківському університеті.

Статті редактора Ф. Пільгера друкувалися без підпису. Це такі праці, як “Загальна користь від скотарства та шкода від нехтування ним”, “Загальна користь від скотарства та окремі вигоди для росіян від його поліпшення”, “Про найважливіші хвороби овець”. Ф. Пільгер розпочав публікацію, очевидно, перекладу якогось науково-популярного іноземного джерела “Природна історія чотириногих домашніх тварин”.

У цих статтях йшлося про засадничі речі: потребу розвитку ветеринарної науки та з'єднання її практикою розведення й утримування домашньої худоби, давалися характеристики свійських тварин, викладалися запобіжні заходи проти їх захворювань та методи лікування.

На жаль, зарубіжні професори, виховані в умовах свободи думки й слова, толерантності в ставленні до різновекторних думок, виявилися не-приспособленими до політичних умов Росії, до придушення щонайменшого

Історія української журналістики XIX століття

вияву вільнодумства, до переслідування авторів за безневинний текст тільки тому, що якомусь цензоріві заманулося прочитати в ньому ще й протиурядовий підтекст. Але саме так було з проф. Ф. Пільгером.

У статті “Загальна користь від скотарства та шкода від нехтування ним” він цілком у дусі європейського просвітительського демократизму⁵¹ писав про те, що в цивілізованій державі, де уряд турбується про загальний суспільний добробут, дбають і про розвиток тваринництва. А от у Росії, провадив далі автор, сваволя поміщиків призводить до розорення селянських господарств і скорочення поголів'я домашньої худоби, а урядовці, що мають захищати народ і нести йому не лише соціальні права, але й елементарні знання, не виконують своїх функцій. Уболіваючи за худобу й ратуючи за збільшення її поголів'я, що повинне забезпечити загальне піднесення держави, Ф. Пільгер, майже напевне, несподівано для себе, зачепив гостре актуальне політичне питання. -Як точно помітив В. Т. Дмитрук, “стаття на господарську тему написана в суспільно-економічному плані”⁵².

Ці розмірковування у ветеринарному журналі вжахнули цензуру - журнал негайно було закрито. Так безславно закінчилася спроба видавати перший фахово-галузевий часопис у Харкові.

“Харьковские известия” - так називалася друга (після “Харьковского еженедельника”) газета, що виходила в 1817-1823 роках в Харкові та й була єдиною на ті часи газетою в усій підросійській Україні.

Видання її зініціював і розпочав професор Харківського університету Андрій Андрійович Вербицький (1788-1859) - український учений, літератор і педагог. Він на час початку видання газети вже мав книгодрукарську практику. З 1811 по 1829 роки він видавав перші в Україні календарі - “Харьковский календарь” і “Подарок на Новый год сельским и городским жителям”.

Він був автором підручників та наукових праць з російської літератури й граматики, латинського віршування. З 1816 до виходу у відставку в 1839 році він займав посаду професора російської словесності Харківського університету.

“Харьковские известия” були щотижневою газетою, мали формат А 3 і виходили на чотирьох сторінках. По двох роках існування газети під проводом проф. А. А. Вербицького цензурний комітет зажадав від університету усунення його від редагування. Видавцем газети стала Рада Харківського університету, яка призначила цілу групу викладачів - П. Гулака-Артемівського, Є. Філомафітського, О. Склабовського й О. Куницького - відповідати за її випуск. Зміна видавця лише на перший погляд не змінила характер часопису - залишився попереднім його зовнішній вигляд, склад рубрик. Але по суті справи газета все більше перетворювалася на дайджестове видання, яке живилося не творчістю

⁵¹Дмитрук В. Т. Нарис з історії української журналістики XIX ст.: Посібник для студентів факультету журналістики. - Львів: Вид-во Львів, ун-ту, 1969. - С. 17.

Михайлин !.Л.

власних авторів, а передруками новин з столичної преси. Це призвело до поступового занепаду газети, скорочення числа передплатників і її цілковитого припинення з початком видання “Украинского журнала”.

Газета є цікавою пам'яткою духовного життя України особливо в перший період свого існування. Відкривалася вона заголовком, між двома словами якого був розміщений історичний герб Харкова: кадуцей, перехрещений з рогом достатку. Далі йшли три розділи газети: “Повідомлення” (з виділенням окремо внутрішніх і зовнішніх повідомлень), “Суміш” і “Об'яви”. Передплата на рік була встановлена для Харкова - 10 крб., з пересилкою - 12. У 1820 році вона відповідно зросла до 12 і 15 крб.

Видавець розраховував мати прибуток за рахунок відділу об'яв, встановивши спершу на них такі розцінки: за текст до 5 рядків - 1 крб., від 5 до 10 рядків - 2 крб., від 10 до 15-3 крб. і т. д. Але згодом життя внесло свої поправки і тексти оголошень стали коштувати 20 копійок за рядок. Замовників на приватну інформацію довго чекати не довелося. У газеті друкували об'яви власники книгарень про нові книжки, що надійшли в продаж, і ціни на них. За цими повідомленнями можна скласти уявлення про коло лектури тодішніх харків'ян. Друкувалися оголошення про продаж нерухомості: будинків, поміщицьких маєтків: віддання на службу кріпаків тощо. Були й повідомлення цілком побутового характеру, як-от: “У день Нового року при виході з театру загублена срібна табакерка під черню. Хто, знайшовши, принесе її до університетської друкарні, той дістане винагороду” (1817, 5 січня).

Можливо, надуживання А. А. Вербицьким такого роду об'явами, що за уявленнями ревних цензорів принижували образ Харкова в суспільній свідомості, й було спонукою вимоги до Ради університету перейняти керівництво над єдиною в місті газетою. І справді, у другий період її існування відділ оголошень було значно скорочено, а головне - йому надано не приватного, а офіційного спрямування: тепер тут друкувалися повідомлення губернського правління, об'яви самого університету (наприклад, про пошук підрядчиків для ремонту даху навчального корпусу і т. д.).

Розділ “Суміш” мав розважальний характер і заповнювався переважно анекдотами. Проте, тут друкувалися не лише побутові народні анекдоти, але й літературні, деякі з них і сьогодні можуть правити за взірці подібного роду творів і претендувати на використання в сучасних виданнях. Наприклад, повідомлялася така історія про французького байкаря Лафонтена: у літньому віці овдовівши, він ще й оглух, але це не завадило йому вдруге одружитися: на запитання, як йому це вдалося, він відповів парадоксально: “Якби я ще й осліп, - сказав він, - то взагалі став би найвигіднішим нареченим на всю Францію” (1820, 21 серпня).

Сповіщалося в цьому розділі й про сучасні сенсаційні новини, що мали, на думку видавців, комічний характер. “Кардинал *Феррарі* - сповіщала газета, - людина майже 80 років, обіймаючи досі посаду

Історія української журналістики XIX століття

Римського префекта, відмовився нещодавно від духовного звання, маючи намір *вступити в шлюб* (1820. 24 липня. Підкреслення газети. І. М.).

Головну ж частину газетної площі займав відділ повідомлень. Відкривалося кожне її число "Внутрішніми повідомленнями", спочатку йшла інформація про столичне життя, далі - з провінційних міст. Після цього публікувалися "Зарубіжні повідомлення" - переважно з столиць європейських держав. Читач інформувався про життя королівських родин країн Європи, події в російському царському домі, передруковувалася офіційна інформація: урядові укази і розпорядження, особливо ретельно ті, що стосувалися півдня Росії: містилися повідомлення про дипломатичні переговори, підписання міждержавних угод, збройні сутички, війни, подавалася світська хроніка. Таким чином, газета виконувала своє безпосереднє завдання - бути для читача вікном у світ і писати на своїх сторінках історію сучасності.

Усі інформаційні матеріали були передруками з столичних офіційних, урядових газет - "Московские ведомости" і "Северная почта", що іноді вказувалося під статтями, а частіше навіть не зазначалося, як саме по собі зрозуміле. Таким було загальноросійське правило - держава встановила монополію на інформацію; провінційні віщання могли черпати її лише з столичних, цілком підконтрольних центральному урядові газет.

А.А. Вербицький спробував, однак, порушити цю традицію. Він запропонував деяким освіченим особам, що вирушали з Харкова за кордон, бути кореспондентами "Харьковских известий". 7 грудня 1817 року було опубліковано першу статтю, автора якої за сучасною термінологією можна назвати "власкором" газети. Матеріал друкувався під таким довгим заголовком: "Тут повідомляється витяг з партикулярного листа, написаного до Харкова з Парижа 15 серпня ц. р.". До заголовка була додана примітка: "Видавці "Харьковских известий", маючи нині в багатьох містах старанних і діяльних кореспондентів, тішать себе надією, що в майбутньому 1818 р. набудуть набагато більше засобів для продовження цього видання".

Далі під криптонімом "Д. III." друкувався дуже цікавий лист, наповнений такими приватними спостереженнями, які, зрозуміло, неможливо було почерпнути з офіційної хроніки. "Тут (у Парижі. - І. М.) усе надзвичайно дороге. - писав кореспондент. - Найгіршу квартиру за 100 франків у місяць відшукати неможливо; а про їжу й говорити нема чого. [...] Тут у який не підеш трактир, не вийдеш без того, аби не залишити 4 чи 5 франків; а подадуть які-небудь страви дві. які притому треба чекати години дві. Ось тут голодному слід мати терпіння! **Я** завжди в цей час прокликаю францу зів. Інша справа благословенна Малоросія, і найкраща її страва, так званий, борщ!"

Висловимо гіпотезу, що спроба створити мережу власкорів і вийти за межі офіційної інформації була ще однією причиною, через яку А. А. Вербицький позбувся права видавати газету. Редактори, призначені Радою університету, до таких спроб не вдаються. А відтак перспективна ініціатива

Михайлин ІЛ.

А. А. Вербицького була похована й продовження не мала.

Очевидно, лише харківські повідомлення створювалися на місці самим редактором, а пізніше - колективом редакторів. Університет, губернаторство, події в місті (приїзд царя та членів царської родини, призначення урядовців на посади тощо) - головні об'єкти повідомлень. У 1817 році, наприклад, газета надрукувала список усіх професорів і лекторів Харківського університету з розкладом їхніх лекцій, переліком курсів і навіть підручників, за якими та чи інша дисципліна викладається. Мета такої публікації - заохотити мешканців міста відвідувати лекції світил науки, адже будь-які заняття в університеті були близькими до "публічних читань".

На тлі анонімних матеріалів виділяються праці невтомного Василя Каразіна, якого пізнаємо за криптонімом "В. К." і географічною вказівкою "з села Кручика", що був родовим маєтком дворянського роду Каразіних. Так, 13 квітня 1817 року газета надрукувала підписану літерами "В. К." статтю "Наукове повідомлення (отримане з Кручика)", де сповіщалося про винайдення в Англії газозварювання. Тут же розпочнуся друкування "Витягу з метеорологічних спостережень у селі Кручику", які поміщалися впродовж усього року.

І лютого 1820 року газета надрукувала ще одну статтю В. Каразіна (під тим же підписом) "Уривок з щоденних записів Українця, що перебуває в столиці". У статті розповідалося про річні збори Російської Академії Наук і читання на них М. М. Карамзіним уривків з ще не виданого дев'ятого тому "Історії держави Російської", розповідь образна, жвава, пристрасна. Видавці в примітці до публікації виклали свою позицію: хоч у попередньому числі газети було опубліковане повідомлення про цей же предмет (передруковане як офіційна інформація з столичних джерел), але вони не змогли втриматися аби "не прикрасити цим гарним уривком свого українського періодичного віщання".

Але такого роду матеріали, як подані за підписами "Д. П." чи "В. К." є рідкісними для "Харьковских известий".

Вузкість творчих можливостей, що їх надавала видавцям газета, зорієнтована на дайджести, давалася взнаки. І двоє з них починають клопотатися про дозвіл видавати в Харкові новий літературний журнал. 13 листопада 1820 року "Харьковские известия" опублікували заяву П. Гулака-Артемівського та О. Склабовського про їхні наміри розпочати в 1821 році видання літературного часопису.

І грудня 1820 року газета вже надрукувала проспект місячника "Муза. Харьковский литературный журнал". Видання матиме три розділи, обіцяли редактори: проза, вірші, суміш. В останньому розділі вони планували вміщувати бібліографію та критику, цікаві історії та анекдоти. "Головна мета цього журналу, - зауважують вони, - сприяти по можливості поширенню загального смаку до вітчизняного письменства". Це має бути місячник обсягом не менше, ніж п'ять друкованих аркушів. Для Харкова встановлювалася передплатна ціна 18 крб. за річну передплату, з пересилкою - 20 крб.

Історія української журналістики ХІХ століття

Чому це віщання, на яке його ймовірні видавці дістали, як вони сповіщали, дозвіл “Вищого Начальства”, не було здійснене, достеменно не відомо. Щоправда, в Росії вже почалася доба реакції, яка позначила кінцеві роки правління Олександра Першого і увійшла в історію під назвою Аракчєєвщини. Культ паточної дисципліни, мілітаризації цивільного життя, поліцейського шпигунства, деспотизму й брутальної сваволі охоплює країну, тяжкими кайданами налігши на духовне життя в усіх його проявах.

Але наведена історія про нездійснене харківське віщання засвідчила стійкий потяг слобожанської еліти мати свій літературний часопис, використовувати його як трибуну для спілкування з читаючою публікою й формування громадської думки. Це прагнення було таким наполегливим, що через деякий час зреалізувалося. У 1824 році тут починає виходити “Украинский журнал”.

Михайлин ІЛ.

Розділ СЬОМИЙ “Український журнал”

*Загальна характеристика журналу. Відбиття в ньому епохи
Аракчєсєвщини. Релігійно-місничні матеріали. Природничі науки. Праці з
єстетички та літературна критика О. Скіабовського. Художня
література в часописі*

Це видання сьогодні може бути кваліфіковане як літературно-мистецький. науковий і громадсько-політичний двотижневик. Це був єдиний такого роду часопис, що видавався Харківським університетом. На його титульному листі стояли такі слова: “Український журнал, издаваемый Харьковским университетом”. Звичайно ж, університет мусив репрезентувати редактор видання. У першому ж числі журналу, що дістало цензурній дозвіл ще 23 листопада 1823 року, він і представлявся публіці.

“Попечитель Харківської навчальної округи. - писалося в статті “Від редактора”. - вникнувши в усі частини ученості по цій окрузі з особливою увагою, помітив між іншим цю ваду (відсутність часопису. І. М.) і виклопотав дозвіл у Його Сіятельства п. Міністра Духовних Справ і Народної Освіти на видання в Харкові “Українського Журнала” (№ 1. с. 7). Умови його появи були такі: часопис має залежати від Харківського університету, а його упорядкування буде доручене одному з членів цього вищого навчального закладу. Цим членом і став ад’юнкт Олександр Васильович Склабовський, що викладав красне письменство на словесному факультеті.

“Головна мета “Українського журналу” є, - провадив далі редактор, - з поширенням правильних і ясних понять про благочестя і християнські добродієвності разом сприяти й поширенню загального смаку до вітчизняного письменства, особливо в місцях. Харківській навчальній окрузі підпорядкованих, маючи при тому на увазі й інші частини наук і мистецтв, що освічують розум і безпосередньо впливають на мораль. Тому понад статті, які звичайно складають періодичні видання, в “Українском журнале” особлива увага звернена буде на критичний розгляд кращих творів вітчизняної поезії під керівництвом найсуворішої неупередженості” (№ 1, с. 8).

Редактор далі накреслив якнайширшу картину свого видання, обіцяючи вміщення в ньому статей моральних і тих, що стосуються наукової праці університету, історичних відомостей, землеробства, торгівлі, промисловості Півдня Росії. Такою була програма журналу.

Видавався він форматом 1/8 др. ар., мав обсяг - до 5 др. ар. кожне число. За два роки його існування - 1824-1825 - вийшло 48 книжок, тобто стільки, скільки вийшло чисел “Українського вестника” за чотири роки. Тираж часопису досяг 600 примірників, що було високим показником його популярності. У 1824 році списки передплатників друкувалися час від часу в окремих числах журналу, заохочуючи читаючу пу білку виявляти до нього увагу, але в 1825 році таких списків уже не знаходимо - очевидно, відпала

«»

Історія української журналістики XIX століття

потреба в такий спосіб рекламувати себе.

Поділу на розділи часопис не мав. Кожний новіш твір вміщувався в ньому під порядковим номером, позначеним римською цифрою. В одну рубрику, однак, збиралися матеріали, уміщені під заголовками “Вірші” і “Суміш”. Прикметним є те, що впродовж усіх 24-х чисел 1824 року часопис уміщував одну сторінку додатку: зведення метеорологічних спостережень із зазначенням температури, атмосферного тиску, напрямку вітру, стану атмосфери тощо. Але в 1825 році такий додаток зник - можливо, знову за розпорядженням “вишого начальства”.

“Украинский журнал” був дитям свого часу і увібрив у себе усю складність переддекебриської доби, її духовні й політичні шукання. Відійшов у минуле ренесансний період перших років правління Олександра Першого, розкату атмосферу якого ще можна бачити в “Харьковском Демокрите” й “Украинском вестнике”. Міністерство освіти передане під контроль духовенства й перетворене на Міністерство Духовних Справ і Народної Освіти. Северина Осиповича Потоцького, людину високоосвічену, з європейським масштабом мислення, на посаді Попечителя Харківської навчальної округи в 1817 році замінив з волі імператора таємний радник Захар Якович Корнеєв, відомий як прихильник релігійної домінанти в народній освіті. У 1822 році на цю посаду призначено дійсного статського радника Єгора Васильовича Корнеєва, однофамільця попередника, який, однак, продовжував його політику.

Найкраще про звичаї того часу свідчить така деталь з історії “Украинского журнала”. У 18 числі 1824 року О. Склабовський опублікував повідомлення “Про віщання “Украинского журнала” на 1825 рік”, де зазначив, що Імператорський Харківський університет знайшов утруднення займатися всім, що до віщання часопису відноситься, а відтак доручив його редакторів й саме видання журналу на наступний рік.

Наслідки, як то кажуть, не забарилися. У числі 23-24 О. Склабовському довелося спростувати попереднє повідомлення: вищому начальству бажано, писав він, аби видання тривало на попередніх умовах. Далі редактор інформував публіку про те, що стаття про моди, як непристойна для тієї верстви, від імені якої видається “Украинский журнал”, виключається з тих, що були заявлені в попередньому оголошенні. -Як бачимо, були в журналу дуже уважні, упереджені читачі, які визначали його характер і не допустили до зміни його статусу.

У багатьох джерелах можна знайти думку, нібито “Украинский журнал” був продовженням “Украинского вестника”. З одного боку, це не могло бути інакше, від припинення попереднього віщання минуло лише 4 роки, традиції ще добре пам'яталися. Але епоха вже була іншою, і це невпізнанно змінило часопис.

“Украинский журнал” був задуманий О. В. Склабовським, що став його віщавцем-редактором, як продовження “Украинского вестника”, - відзначав дослідник І. Я. Лосієвський. - Однак посилення реакції в кінці царювання Олександра I і релігійно-містичні захоплення самого

Михайлин І.Л.

Склябовського негативно позначилися на напрямі журналу”⁵².

Важко звинувачувати в усьому О. Склябовського, адже він дотримувався традиційної для харківської журналістики орієнтації на університет. Отже, змінився університет, як і вся система освіти в Росії.

Деканом філологічного факультету став на той час Панас Григорович Могилевський, професор і протоієрей Імператорського Харківського університету. Він же очолював цензурний комітет, що давав дозвіл на вихід у світ “Українського журналу”.

У числі 8 за 1824 рік у часописі опубліковано його твір “Про користь, що виникає від читання Святого письма”. Це була промова, виголошена автором на урочистих зборах Слобідсько-Українського відділення Російського Біблійного товариства 23 березня 1824 року. “Отже, - твердив професор, декан і протоієрей за сумісництвом, - немає істинної мудрості, окрім тієї, яка походить від Бога, мудрості, що посилається з небес, і яка полягає в цій священній книзі, що має в собі глаголи життя вічного” (№ 8, с. 54). Такими міркуваннями була наповнена вся стаття, вона є свідченням наукового рівня її автора.

А в попередньому сьомому числі журналу (1824) побачила світ промова в тому ж товаристві, виголошена на засіданні 2 березня студентом Василем Лкимовичем. Вона називалася “Про відношення просвіти, моралі й політики до істин одкровення”. “Один Бог є істина, - світло. - досконалість, - і людина тоді тільки досягає високої мети свого призначення, - твердіш студент, - коли дух її провадить Дух Божий, коли серце її освітлюється променями істини предвічної” (№ 7. с. 3).

Зрештою, сьогодні, коли з добою атеїзму покінчено, не слід вбачати нічого дивного чи помилкового в наведених роздумах. Справа тут в іншому. Ім місце в релігійному часописі, який за характером свого спрямування мусить розробляти подібну тематику. “Український журнал” замислювався як світське видання, що здійснюється вищим навчальним закладом - університетом. Тому проголошення з його сторінок абеткових на той час істин не прикрашало його.

У середині 1824 року релігійно-містична тенденція, здавалося, була подолана, але утримати новіш напрям не вдалося. У другій половині 1825 року в журналі знову публікуються статті, які продовжують думки й ідеї тих, що були щойно процитовані.

У статті кн. Ан. Кейкуатова “У чому полягає справжня мудрість людини” стверджувалося, що “початок премудрості точно є страх Божий”. “Справжня мудрість може бути розглянута, - писав автор, - як за своїми власними первнями - у відношенні пізнання істинного Бога, пізнання самого себе; і у відношенні любові нашої до ближнього, - так само й у багатьох її різновидах, між якими найголовніші: правосуддя, мужність і

⁵²Лосиевский І І-Я. Русская лира с Украины: Русские писатели Украины первой четверти XIX века. - Х.: Око, 1993. - С. 42.

поміркованість” (1825, № 16, с. 203).

Можливо, це знову промова на засіданні Біблійного товариства? На цей раз ні. Це промова на урочистих зборах Харківського університету⁷, присвячених завершенню публічних іспитів студентів 30 червня 1825 року. На цих зборах демонстрували завжди найвищі наукові досягнення університету. Очевидно, такими вони й були. Їх рівень і відобразила наукова (чи “наукова”) праця кн. Ан. Кейкуатова.

Нарешті, в числі 23-24 1825 року опублікована промова перед студентами Віленського університету його тодішнього ректора, астронома, заслуженого професора Лна Снядецького, виголошена ще в день коронації вже в Бозі опочилого імператора Олександра Першого. “Укореніть у розумі й серцях ваших великий урок, виправданий віками й долями народів, - навчав ректор студентів, - що непохитною основою особистого добробуту, суспільного щастя є могутня твердиня непорочної моралі, є сама чиста Релігія” (1825, № 23-24, с. 259).

Знову ж таки важко щось заперечити. А тим більше спростувати в цих судженнях. Мова може йти лише про їхню доцільність. Їм місце в церковній проповіді, в релігійно-теологічному часописі. Те, що такі твори з'явилися в світському, університетському журналі, свідчить про загальний рівень суспільної свідомості того часу.

З огляду на значну кількість релігійно-містичних, теологічно-проповідницьких матеріалів важко твердити, що “Украинский журнал” був реальним продовженням “Украинского вестника”. Але вплив університету був і позитивним. “Украинский журнал” друкував статті з природничих наук, які мирно сусідили на його сторінках з релігійно-проповідницькими матеріалами.

Двома подачами, наприклад, була опублікована праця П. А. Затеplinського “Про астрономію” (1824, № 19-20; 21). У примітці редактора розповідалося: автор закінчив Харківській! університет у 1816 році і відтоді вчителював у Новгород-Сіверській гімназії. У 1821 році був відкликаний звідти керівництвом університету і відряджений за кордон для вдосконалення в галузі астрономії. У Парижі здобув прихильність провідних науковців того часу: Лапласа, Біота, Поассона, Гумбольдта; витримав іспит і здобув звання доктора філософії. Стажувався далі в Англії, через Німеччину, С.-Петербург і Москву повернувся до Харкова в липні 1824 року. У вересні розпочав читати в університеті курс астрономії. Його першу лекцію й пропонував журнал увазі читачів. Її предмет - історія науки, історія вивчення людиною Всесвіту, яка, як відомо, проходила в безперервній боротьбі з релігійною концепцією світобудови. Однак університетський статус журналу дозволив і такій статті з'явитися в ньому поруч з теологічно-проповідницькою прозою.

Зрозуміло, що П. А. Затеplinський сприймався харків'янами як наукове світило, за яким стояв авторитет європейської ученості. Очевидно під його безпосереднім впливом в числі 23-24 (1824) була опублікована ще одна праця з астрономії: “Про місяць”, уривок з підручника Г. Гірзеля

Михайлин І.Л.

“Астрономія”, переклад якого здійснив студент Василь Каразін, молодий нащадок знаменитого роду.

Професор математики Матвій Байков опублікував у журналу працю “Про лічильні системи” (1824. №№ 17-18), що постала з промови на урочистих зборах університету 30 серпня 1824 року.

Цей же автор подав у 1825 році статтю “Досліди над соломою, щодо пропускання нею електрики і про спосіб виготовляти з неї громові й градові відводи” (№ 23-24). Тут назва вичерпує предмет викладу. Додамо хіба що думку про велику практичну значимість даного матеріалу й висловлених науковцем порад.

У № 17-18 (1825) була опублікована стаття професора економіки Івана Дьячкова “Про вигоди торгівельного балансу”, що теж постала з промови на урочистих зборах університету 30 серпня 1825 року. Ця праця також мала велике практичне значення і викладала основні положення формування державного бюджету.

Університетський рівень все ж відчувався в “Українском журнале”. Тут були опубліковані важливі для свого часу наукові праці, які становили інтерес як для широкого читача, так і для вузького кола науковців. Журнал відбирав для друкування не абстрактно-теоретичні праці, а такі, що становили практичний інтерес, матеріали яких могли бути використані в господарчому житті.

Дуже слабо була представлена історія як наука. Лише в двох книжках журналу під заголовком “Малоросійська старовина” (1824, № 19-20; № 21) були опубліковані деякі архівні документи з епохи І. Мазепи, І. Скоропадського. Але того могутнього плішу історичних досліджень про Україну і Слобожанщину, що давав “Український вестник”, тепер не спостерігається.

Щодо етнографії, то тут також можемо вказати лише на дві праці самого редактора “Троїцин День, або Русалчин тиждень” (1824, № 11) та “Іван-Купало” (1824, № 12). Написані вони принагідно, складаються з випадкових (а не систематизованих) спостережень, що й визначає їх наукову вартість.

Проте найвагоміше місце в науковому відділі “Українского журналу” посідали праці, пов'язані з естетикою, маючи на увазі, що й літературна критика кваліфікувалася тоді як рухома естетика.

Усіма дослідниками історії української журналістики тут відзначена праця Івана Кулжинського “Деякі зауваження щодо історії і характеру малоросійської поезії” (1825, № 1-3). Автор працював на той час учителем гімназії в Чернігові, що не завадило йому написати свою статтю саме для харківського “Українского журналу”. Його праця була першою, що звертала увагу на багатство українського фольклору і на професійну літературу українською мовою, яка саме зароджувалася тоді.

Іван Григорович Кулжинський (1803-1884) загалом добре відомий в історії своїми антиукраїнськими поглядами, які виразно сформулював у 1860-х роках. Тим прикметнішою є ця стаття, яка, хоч і наповнена

історія української журналістики XIX століття

суперечливими, а подекуди й просто антинауковими твердженнями, все ж дихає доброзичливістю й любов'ю щодо української мови, народної творчості й літератури.

До суперечливих тверджень І. Кулжинського слід віднести його бачення українського національного типу як такого, у якому домінують "м'якість характеру й добродушні лінощі" (с. 48). З цього погляду автор намагається пояснити особливості історичного шляху українців.

До відвертих помилок слід віднести просто незнання явища міжмовних омонімів, критику української мови за те, що гарна дівчина в ній називається "вродливою", бо в цьому слові авторові вчувається семантика потворності (наслідок сприйняття його через російську контамінацію з словом "уродство").

До відвертих історичних фальсифікацій слід віднести витлумачення І. Кулжинським визволення українських земель Великим королівством Литовським від татаро-монгольської навали в 1320-х роках як нового уярмлення. Цього ніколи не було. Навіть радянська історіографія визнавала дружнє ставлення Литовської держави до українського населення й Шляхти, прийняття української мови за державну для всього королівства.

Але поруч з цим висловлені й переконливі думки, що вігтримали іспит часом і виявили свою історичну перспективність. І. Кулжинськіш виразно бачив зв'язок географії з історією. Окремі племена слов'ян, на його думку, виникли Під впливом часу від місцевих (тобто географічних) відмінностей. Різниця імен слов'янських колін стала наслідком відмінності в звичаях і характері спільноти, що зафіксувалося в мові. Всупереч твердженням попередніх істориків (він так і пише: "Хоча це й буде не по-історичному". с. 44), І. Кулжинськіш змушений визнати: "З достатньою достовірністю можна зробити висновок, що мова малоросійська є давнє особливе наріччя мови слов'янської, прналежне Полянам. Сіверянам і, можливо, ще й іншим сусіднім колінам" (с. 44).

За І. Кулжинським, наша мова перемогла татарські, литовські, польські впливи і зберегла самобутність. Вона ніжна й музична, її окрасою є нормативно вживані слова з пестливими й зменшувальними суфіксами. Автор демонструє це на прикладах з пісень "Полюбила Петруся" та "Сонце низенько, вечір близенько".

"Петрусь", "дичко", "низенько", "близенько", "серденько" - яка мила дитяча ніжність! - захоплювався він. - Потрібно чути, як вимовляє ці слова прекрасна Малоросіянка: тоді ми не захочемо їхати в Париж, аби загубившись у колі милих вітрогонок, упиватися чарівною музикою людського слова" (с. 95).

На думку І. Кулжинського, українська мова має переваги перед іншими. Він співстааляє старогрецьку, латинську, німецьку й французьку мови в назві "сердечного друга" і висловлює переконання, що вислів "мій милий кохане!" (sic!) являє собою найвищий рівень виразу відповідних почуттів. Причому ситу ативно це висловлювання вняскравлено через епізод

Михайлин І.Л.

з "Наталки Полтавки" І. Котляревського, звідки - не можна не помітити - беруться й приклади віршів. Відома І. Кулжинському й "Енеїда", яка теж дістає високу оцінку як класичне надбання українського духу.

Попри всі вади, стаття І. Кулжинського справді має непроминуще значення як перша постановка питання про українське письменство.

Але головним автором літературознавчих матеріалів в "Украинском журнале" був сам редактор О. Склабовський. Ного статті, що тут друкувалися, виникли в процесі викладацької праці автора, мали виразну навчальну мету. Найприкметніші з них - це твори "Розгляд оди, вибраної Ломоносовим з Іова" (1824, № 1-3), "Про наслідування" (1824, № 6), "Про користь і мету поезії" (1824, №№ 16-17). До останньої статті навіть додано примітку: "3 лекцій, читаних студентам в Імператорському Харківському університеті".

У 1825 році ще опубліковано праці О. Склабовського "Кілька зауважень стосовно словесності російської" (№ 5-6) та "Кілька слів про літературу російську" (№ 9). Але перша з цих праць є викладом структури навчального курсу російської словесності, а друга перекладом статті з часопису "Rozmajitosti Warszawski", що в свою чергу була перекладена з "Westminster Review", і править за приклад курйозних, часом до невпізнання, перекручень російських прізвищ і назв - свого роду неминучого наслідку при кількаразовому перекладі без знання першоджерел.

Таким чином, головний доробок О. Склабовського в журналі припадає на перший рік його видання, надалі часопис набув розголосу й популярності й потреба в авторських матеріалах редактора відпала, він міг зосередитися на своїх безпосередніх функціях.

"Розгляд оди, вибраної Ломоносовим з Іова" написаний ще 1821 року, як свідчить у примітці сам автор. Його предмет - детальний порядковий аналіз твору Ломоносова, докладне співставлення біблійної книги Іова в старослов'янському перекладі та її обробки російським поетом. Ця стаття відзначалася сміливим підходом критика до літературного матеріалу. Він бачить у класика не лише прекрасні, вдалі місця, ає й недоопрацювання, прорахунки, вади. Очевидно, сама ідея - піддати критичному розглядові твори Ломоносова - заслуговувала на схвалення за тодішньої відсутності в російському суспільстві критики як такої та смаку до критичних суджень.

Завершуючи розгляд, О. Склабовський підкреслює: Ломоносов "перший відкрив невідому до нього таємницю вживати слова й вирази відповідно до предмета" (с. 120), у чому не можна не вбачати приклад застосування до практичного аналізу вітчизняної літератури відкритої Р. Гонорським теорії наслідувальної гармонії слова. Ає велич Ломоносова, твердив О. Склабовський, не забезпечує його від окремих помилок. "Освічені народи, - аргументував свою думку критик, - завжди насмілювалися знаходити недосконалість навіть у зразкових творах золотого віку письменства, отже, вони допускали в них можливість погрешностей" (с. 121-122).

І далі наведені судження цілком у дусі романтичного культу

Історія української журналістики XIX століття

особистості. Адже читачі, висловлював сподівання критик, хотіли знати його власну думку, а відтак, він ні з ким не мав радитись чи посилатись на авторитети. Тому він і поклався на власні почуття. Він теж міг помилятися, але ще більше помиляється той, хто користується чужими думками й дивиться на світ чужими очима. “Ганебна слабкість, - посилається О. Склабовський на Августина Бла-женного, - коли для утвердження істини шукають людського авторитету. [...] Розум і істина кращі й сильніші за всяку людину” (с. 122-123). По тому, з якою старанністю О. Склабовський доводить своє право на власну думку) можна зрозуміти, якими важкими шляхами утверджувалася сама ідея вільного мислення, критичного розгляду в тодішній суспільній свідомості.

Стаття “Про наслідування” присвячена теоретичному розглядові центрального поняття класичної поетики, відомого ще з “Поетики” Арістотеля під терміном “мімесіс”. Навіть геній не здатний дати дійсне буття речам. “Усі його твори є тільки самі копії, зняті з одного великого, невичерпного в багатстві й розмаїтті предметів оригіналу - природи” (с. 261).

Природа, однак, розуміється не вузько матеріалістично. О. Склабовський поділяє природу на чотири світи: 1) світ справжній - моральний, фізичний, політичний; 2) світ історичний, де живуть великі тіні минулих діячів та їхні славні вчинки; 3) світ мітологічний або баснословний, населений богами й стародавніми героями; 4) світ ідеальний або можливий, уявою поета створений з усього, що тільки є в справжньому світі (с. 262-263). Зрозуміло, що наслідування природі, сприйнятої в такому широкому розумінні, дає величезні можливості для художньої творчості.

О. Склабовський розкриває й ще один важливий аспект наслідування. Воно є шляхом для поетичного навчання, творчого вдосконалення. Вергілій наслідував Гомера й Теокріта, Гораций - Піндара й Анакреона і т. д. “словом, усі великі мужі, в усіх родах наук і мистецтв, спочатку наслідували одні інших; вивчали їх безперервно, просочувалися їхнім духом, - і самі потім ставали для нас взірцями” (с. 280-281).

Таким чином, наслідування розглядалося як універсальний закон і самої творчості, і літературного навчання.

О. Склабовський будував свій курс словесності в Харківському університеті, спираючись на традиції викладання піїтики в класичних українських навчальних закладах: Києво-Могилянській академії та Харківському колегіумі, що мали на меті не тільки дати студентам ґрунтовні знання з теорії та історії літератури, але поруч з цим навчити тих, хто має до того природні здібності, писати художні твори, переважно вірші. Це видно з його праці “Про користь і мету поезії”. Під поезією тут за традиціями того часу розуміється література в цілому. Автор підкреслює, що це цікавий для всіх класів громадян предмет, знання якого є обов’язковим для кожного, хто хоче бути добре вихованим.

Шлях до оволодіння мистецтвом поезії, навчає О. Склабовський, мусить лежати через вивчення вітчизняної словесності, вона повинна торувати дорогу до розуміння барв поезії іноземної.

Михайлин І.І.

Глід сміливо братися за творчість! - проголошує автор. "Наші твори суть, можна сказати, найправильніший масштаб нашого розуму" (№ 16. с.

178). Звичайно, не всі зможуть стати поетами, але спробувати свої сили му сять усі: а раптом природа саме у вас приховала відмінні таланти. "Не лякайтесь перешкод, котрі можуть постати перед вами на першому кроці: розміри віршів, підбір розмірів і рим [...] - це механізм, якому чи не легше навчитися можна, аніж як ви навчилися креслити пером літери на папері" (с. 179).

Для вияснення питання про значимість поезії О. Склабовський порівнює її з філософією та історією. Зрештою, ця традиція теж іде від Арістотеля. Поезія універсальна, стверджує автор. Трагедія, наприклад, - це філософія, уособлена на сцені. Але до важливості й сили ідей і повчань вона додає солодкість віршів, приємність вимислу, тому й швидше досягає мети освіти розуму й серця, покращання морального буття людства.

Епічна поезія вища за історію. Історія втомлює суворою точністю, одноманітністю описів. Поет розширює межі людської діяльності зображенням вигаданих випадків і подій, що мають усі ознаки істини, виводить душу з низької сфери обмеженості, дає їй відчуття її божественне походження.

Навіть у коротких ліричних віршах О. Склабовський вбачає великі достоїнства: вони поліпшують мову, демонструють її красу й досконалість, дають вірне зображення морального буття народу, його нахилів і пристрастей.

Лише після цього О. Склабовський повертається до головного предмета своєї праці. Мета поезії є, під виглядом задоволення, давати нам повчання, вдосконалювати наше моральне буття. Поет повинен бути надійним знаряддям добродійності й істини, подаючи їх у вигляді привабливого, гідними того, щоб ми їх любили.

Звичайно, О. Склабовського можна звинувачувати в прагматизмі, в проповідуванні певної ужитковості в розумінні поезії, але скільки б ми не захищали гасло "мистецтва для мистецтва", вона ніколи не позбудеться своєї величної функції вливу на читача. Виховна функція, яка завжди притаманна художній творчості, була спримітивізована й цілковито скомпрометована в радянській соціалістичній естетиці, де література розглядалася як наймичка для обслуговування правлячої партії та обґрунтування непомильності її ідеологічної концепції. Сутність же полягає в тому, що "літературний твір може виконувати виховну функцію, якщо автор того бажає, але аж ніяк не мусить"⁵³. Отже, питання про користь і мету літератури не придумане в радянські часи, а завжди належало до центральних в естетиці. Проблема полягає лише в тому, де покласти критерії оцінки поезії. О. Склабовський розташовує їх найвище, в межах загальнолюдських цінностей добродійності й істини. А це свідчить про перспективність його підходу до питання про мету й призначення літератури.

О. Склабовський мав сам засвідчити слушність своєї концепції: поєднати працю теоретика-критика й практика-поета. І він це зробив. На

⁵³ Шерех Юрій. Поза книжками і з книжок. - К.: Час. 1998. - С. 30.

Історія української журналістики ХІХ століття

сторінках "Украинского журнала" опубліковано багато його поетичних творів. Прозу він в ієрархії художніх цінностей ставив нижче поезії, тому писати її навіть не пробував. Але як поет він володів доволі посереднім обдаруванням. Досить сказати, що в історії російської літератури йому місця не дісталось.

Продемонструймо рівень його таланту на прикладі вірша "Послання до Є. М. Ф.". Тим паче, що адресат послання нам добре відомий з історії української журналістики - це Свграф Матвійович Філомафітський.

Зміст послання такий. Зайнятий поетичною працею, герой заснув над рукописами й побачив уві сні Ангела Охоронителя, який виголосив перед ним цілу програмову промову:

Но поздно! Ты зашел далеко;
К возврату и надежды нет!
Прими ж последний мой совет:
Не слишком устремляй высоко
Полет неверный к небу свой;
Не ползай также под травой.
На высоте большой страшися
Палящих Фебовых лучей,
А здесь - шипящих, скрытых змей!
Надежной середины держися.
Тебе смеяться захотят -
Сноси насмешки равнодушно;
Лишь сам других не оскорбляй.
В сужденьях будь не скор, но верен;
Дурное смело осуждай;
Добро хвали, но будь умерен;
Излишество во всем порок,
Все крайности равно опасны:
Вот маленький тебе-урок (1824, № 3, с. 128-129).

Тут і однозначна правильність усього сказаного, і такий неестетичний образ, як заклик не повзати під травною (?), і невластивий російській мові вислів, як "тебе смеяться захотят" у значенні "над тобою". Таким був О. Склабовський-поет, на такому рівні він і вів у цілому поетичний відділ.

Історики констатують участь у журналі декабриста Володимира Раєвського (1795-1872), який ще з 1822 року перебував під арештом за революційну агітацію у військах, що ускладнювало публікацію його творів. Очевидно, О. Склабовський не міг не розуміти, на яку небезпеку наражається, друкуючи твори політичного злочинця. Тим не менше в "Украинском журнале" були опубліковані чотири вірші В. Раєвського: "Наслідування Горацію" (1824, № 13), "Безплідна любов" і "Пісня невільника" (1824, № 19-20), "Картина бурі" (1825, № 4). Під невинними назвами ховалася пристрасна іублійистична поезія, заґрунтована на автобіографічних мотивах. Автор висловлював оскарження дійсності, змальовував своє становище політичного в'язня. "Твори В. Раєвського, -

Михайлин І.Л.

стверджує П.Л. Лещенко. - були найкращими віршами відділу поезії "Українського журналу"⁵⁴. У такій оцінці є частка правди, але більше орієнтації на класові цінності: оскільки декабрист, то й поезія його мусить бути найкращою. Гадаємо, що сьогодні не потрібно доводити, що література твориться не декабристами чи революційними демократами, не марксистами чи прихильниками якихось інших політичних течій, а просто талановитими митцями. З цього погляду кілька віршів В. Раєвського розчинилися серед поезії журналу й істотно вплинути на її рівень не могли.

У розгляді "Українського журналу" прийнято звертати увагу на анонімну статтю "Погляд на поему" під назвою: "Войнаровський" (1825. № 19-20). Присвячена вона однойменній поемі К. Рилєєва, що тоді була літературною новинкою. До аналізу поеми, однак, справа не дійшла, автор статті у першій її частині докладно переказав поему, рясно цитуючи найбільш вдалі її місця. Продовження мало з'явитися згодом, як і підпис автора в кінці тексту. Але закінчена рецензія не була. Чому її кінцівка не надрукована в спареному 21 -22 числі не зовсім ясно, але в 23-24 числі вже не могла пройти ніяка позитивна інформація про декабриста К. Рилєєва, а публікація початку рецензії в жовтневій книжці журналу могла послужити після 14 грудня 1825 року вагомою причиною його заборони. Імовірно припустити, що автором статті є редактор О. Склабовський. хоча П.Л. Лещенко, спираючись на хисткі аргументи, твердить про її приналежність О. Сомову⁵⁵, що тоді жив у С.-Петербурзі і чий зв'язки з журналістським Харковом істотно послабились.

Художня проза в журналі була представлена дуже слабко. Тут опубліковано кілька перекладних творів другорядних зарубіжних авторів, а з оригінальних письменників - усе той же Іван Вернет. Його стиль і поетика лишилися такі самі, як і в творах, опублікованих в "Українском вестнике". Сентименталізм, орієнтація на "Сентиментальну подорож" Лоренса Стерна, подорожні замальовки в дусі теорії "мальовничої прози" Р. Гонорського, роздуми з приводу побаченого чи почутого, асоціативно прив'язані до нього, перенасиченість творів цитатами з античних та новітніх класиків для забезпечення авторитетності власних ідей і поглядів - усе це залишається визначальним для есеїстики І. Вернета в "Українском журнале". На відміну від ренесансної розкутості попередньої доби, прийшла й до нього релігійна дидактика, містика, поетизація смерті, як найвищого блага, що може спіткати людину в світі цьому. Проте, так критично поцінуючи прозу "Українського журналу", слід пам'ятати, що вона в цілому відповідала загальноросійському рівню й мало чим різнилася від творчості прозаїків столичних "Вестника Европы" чи "Сына Отечества".

Підсумовуючи, відзначимо, що "Український журнал"

⁵⁴ Лещенко П.Л. "Український журнал" (1824 - 1825) // Наукові записки Харків, держ. пед. ін-ту. Труды філол. ф-ту. - 1957. - Т. XXI. - С. 47.

⁵⁵ Там само. - С. 42.

Історія української журналістики XIX століття

- 1) став демонстрацією великих творчих потужностей (причому' як художніх, так і наукових) університетського Харкова;
- 2) розбудив провінцію, про що свідчить поява в ньому творів з Чугуєва, Охтирки. Ізюма;
- 3) був дитям свого часу, відобразив загальний духовний стан суспільства в Росії, нахил у ньому до сакралізації духовного життя;
- 4) найбільш відчутний слід залишив у галузі естетики, теоретичного літературознавства, особливого відзначення тут заслуговують праці редактора О. Склабовського;
- 5) виявляв обережність у своїх українських симпатіях, жодного українського тексту не опублікував, не друкував праць з історії України і в цілому мало цікавився українством як таким, у цьому слід вбачати спробу редактора догодити офіційному С.-Петербургу і найближчим урядовцям, що представляли в Харкові вищу владу;
- 6) але об'єктивно він сприяв духовному пробудженню краю, а відтак і появі в ньому талановитих, активних діячів, готових прикласти сили до розвитку української науки й літератури.

Михайлин І.Л.

Частина третя
Українська альманахова журналістика
1830-1840-х років

Розділ восьмий
Харківська школа романтиків і початки
її видавничої діяльності

Формування Харківської школи романтиків. Ізмаїл Срезневський та його гурток. Естетична програма харківських романтиків. "Український альманах" як утілення цієї програми: засади, автори, твори.

На рубежі 1825 і 1826 року в Росії розпочалася нова епоха, зміст якої визначався страхом царського уряду перед можливими новими повстаннями. Було зроблено все, аби придушити в країні вільну думку, творчу свободу, які негайно породжували в свідомості людини заперечення соціального доквілля.

Прийнятий у 1826 році новий "Цензурний устав" наклав важкі кайдани на будь-яку розумову діяльність. Людина, яка б наважилася створювати періодичне видання, повинна була пройти спеціальну перевірку цензурного комітету з поданням до нього програми видання, своїх попередніх творів, а також (навіть!) послужного списку та інших документів, що засвідчували ревне виконання особою її посадових обов'язків. У різних параграфах уставу заборонялися твори, де прямо або опосередковано засуджувався монархічний спосіб правління; твори, у яких послаблювалося або піддавалося сумнівам святе учення; твори, у яких містилися роздуми про державне управління без згоди того міністерства, що до його предмета діяльності торкалися роздуми. Заборонялася вся логічна й філософська література, окрім навчальних книг для юнацтва, як така, що "наповнена безплідними й пагубними мудруваннями новітніх часів"⁵⁶. Недарма цей устав дістав назву "чавунного".

Кількість охочих видавати періодичні видання в Росії різко скоротилася, а в провінції вони зовсім зникли. Та знищити цшком духовне життя ще нікому не вдавалося, бо воно є об'єктивною функцією суспільства. Потреба людини думати, висловлювати свої уявлення, пізнавати світ за допомогою художніх образів і логічних категорій призвела до пошуку нового типу друкованих видань. Так в Україні народжується альманахова журналістика. Місцем її зародження став усе той же університетський Харків, де традиційно концентрувалася талановита молодь з усього півдня Росії.

У тому ж сумно відомому 1826 році на етико-політичне відділення Харківського університету вступають разом з Ізмаїлом Срезневським

⁵⁶ Из "Цензурного устава 1826 г." // Федченко П.М. Матеріали з історії української журналістики. - К., 1959. - Вип. 1. - С. 331.

Історія української журналістики XIX століття

чотири його давні товариші, знайомі ще з приватного пансіону Г. М. Коваленка: І. В. Розковшенко, О. Г. Шпигоцький та брати О. С. та Ф. С. Євцькі. Усі вони виявилися людьми обдарованими, енергійними, мали потяг до літературної й наукової праці і склали те середовище, той літературно-науковий осередок, у якому заклалися паростки літературного руху, що був пізніше кваліфікований як Харківська школа романтиків.

На час вступу до університету І. Срезневському було лише 14 років. В історії цього вищого навчального закладу він так і залишився явищем унікальним - наймолодшим студентом, що вчився в ньому за весь час його існування. Однокурсники І. Срезневського були, очевидно, старшими за нього. І. Розковшенко народився в 1809 році, роки народження братів Євцьких та О. Шпигоцького й досі лишаються невідомими. Та цілком очевидно, що на терени культури в Харкові виходить нове покоління, відмінне від діячів 1790-1793 років народження, яке ініціювало харківську журналістику 1810-1820-х років. За мірою обдарованості, внутрішньої культури, підкріпленими родинними традиціями, лідерство серед однодумців захопив І. Срезневський. Тому в історію української культури це товариство увійшло як гурток І. Срезневського. До гуртка примикав і І. О. Джунковський - людина широкої ерудиції, але позбавлена літературного хисту. Про його участь у зібраннях пізніше згадував І. Срезневський, відгукуючись про свого товариша з незмінною повагою й прихильністю.

Під час навчання в університеті (1826-1829) гурток лишається "річчю в собі", ніяких зовнішніх ознак його діяльності не помітно, зібрання проходять як дружні зустрічі без офіційних протоколів чи якихось інших нотаток. Очевидно, всі сили учасники витрачають на навчання і в мінімальний термін (він тоді складав три роки) закінчують університет. Двоє з них - О. Шпигоцький та О. Євцький виїждять з Харкова в пошуках місця праці. З цього часу між друзями зав'язується листування. Воно й стає важливим джерелом відомостей для їх характеристики.

"Приглядаючись до листування між собою друзів Срезневського, - писав глибокий знавець Харківської школи романтиків Агапій Шамрай, - можемо напевне сказати, що це в значній мірі типовий провінціалістичний гурток, що не творить нової літературної теорії, не вносить нових свіжих ідей безпосередньо, а популяризує вшви, нав'язує, так би мовити, в "отображенном" читачьому сприйнятті, доитьсся враженнями від прочитаного, переживає з великою емоціональністю новішої літератури і т. д."

Цей суворий присуд є вочевидь справедливим і опосередковано підтверджується відсутністю зовнішніх ознак діяльності гуртка - юнакам ще просто ні з чим виходити на люди. Та при цьому слід мати на увазі, що вчорашні студенти не припиняли інтенсивної праці над собою, продовжувати самоосвіту, внаслідок чого стрімко еволюціонувати і згодом

⁵⁷ Шамрай А.П. Літературний гурток І. Срезневського (Зародження романтичних смаків на українському Грунті) // Харківська школа романтиків. - Х., 1930.-Т. I. -С. 24.

Михайлин І.Л.

здобули можливість продукування свіжих наукових ідей і написання оригінальних літературних творів.

Гурток І. Срезневського міцніше внутрішнім духовним зростанням його старих учасників і притоком нових свіжих сил. У 1830-х роках на довший чи коротший час до гуртка примикають А. Хиждеу, М. І. Костомаров, А. Л. Метлинський. В. В. Пассек, І. М. Петров, О. О. Корсун, І. Є. Бецький. Цілком справедливо говорити, що гурток об'єднав усіх, хто хотів виявити себе на терені літератури й науки, прагнув прислужитися своєю працею духовному розвитку рідного краю.

Красномовні свідчення про місце І. Срезневського в Харкові 1830-х років залиши М. Костомаров в "Автобіографії", створеній на схилі віку (1875 - основний текст, 1876, 1877, 1881 - доповнення). Розповідаючи про харківський період свого життя, знаменитий історик згадує про саму особу І. Срезневського з неодмінним захопленням, не викликає сумніву його авторитет і той вплив, який він (як колись і його батько) справляв на харківське освічене громадянство.

Через посередництво А. Л. Метлинського "я познайомився з видавцем "Запорожской Старины" Ізмаїлом Івановичем Срезневським, що тоді вже дістав посаду ад'юнкт-професора зі статистики в університеті, - згадував М. Костомаров і далі відзначав: - Знайомство це справило надовго на мене сильний вплив. Ізмаїл Іванович, у той час хоча ще й дуже молода людина, був глибоко начитаним, прикметно розумним і мав великий жар і охоту до наукової праці. Він став часто відвідувати його, і дім його зробився для мене улюбленим місцем відпочинку й обміну думками. [...] Взагалі зближення моє з цією людиною сильно спростило моєму⁷ прагненню до вивчення малоруської народності"⁵⁸.

І. Срезневський підтримав М. Костомарова в його намірах писати українські художні твори і всіляко заохочував майбутнього науковця до праці на цьому шляху. М. Костомаров розповідає, що перші його вірші, пізніше зібрані в збірку "Украинские баллады", викликали несхвальні відгуки. "Коли я намагався читати мої твори знайомим малоросам, - згадував видатний історик, - колишнім своїм товаришам, то зустрів дуже несхвальні відгуки: одні сміялися над моїм малознанням і вказували мені на похибки, інші піднімали на сміх саму ідею писати малоросійською мовою. [...] Я не піддавався нічому і, навпаки, захоплення більше й більше оволодівало мною"⁵⁹. Через якийсь час була написана історична трагедія "Сава Чалий". На захист молодого українського письменника Ієремії Галки (саме такий псевдонім узяв собі М. Костомаров) піднявся його старший товариш. "Коли я прочитав свого "Саву Чалого" І. І. Срезневському в присутності кількох знайомих малоросів. - свідчить "Автобіографія", - він дуже похвалив мій твір, а інші знаходили в ньому різні помилки"⁶⁰.

⁵⁸ Костомаров Н. Н. Исторические произведения. Автобиография. 2-е изд. - К.: Изд-во при Киев, ун-те. 1990. - С. 447.

⁵⁹ Там само. - С. 449.

⁶⁰ Там само.

Історія української журналістики XIX століття

Зі спогадів М. Костомарова видно, яку вагому роль відігравав І. Срезневський у культурних колах Харкова. Для автора мемуарного твору й через сорок років лишаються очевидними і вплив на нього І. Срезневського, і заохочення з його боку вивчати український народ, і моральна підтримка практичних кроків на шляху української художньої творчості. І. Срезневський і справді опинився в Харкові на чолі наукового і літературного руху. Слід гадати, що окрім відомих діячів, котрі залишили свій слід в історії літератури, певна кількість осіб, пасивних щодо творчої чи видавничої діяльності, а це робило вплив Харківської школи романтиків ширшим і універсальнішим.

У всякому разі закордонна подорож І. Срезневського (19. 09. 1839-23. 09. 1842) не спинила культурного життя Харкова. Лідерство в Харківській школі романтиків переймають інші особи: той же М. Костомаров, А. Метлинський, О. Корсун. Виходять не лише альманахи, але й авторські книжки: "Сава Чалий" (1838), "Украинские баллады" (1839), "Ветка" (1840) Ієремії Галки (М. Костомарова), "Думки і пісні та ще дещо" (1839) Амвросія Могили (А. Метлинського), "Украинские поверья" (1840) О. Корсуна. Рух, зініційований І. Срезневським, тривав і за його відсутності, вийшов назовні і з герметичного спочатку гуртка перетворився на значне літературне явище - Харківську школу романтиків.

Вона не лишила по собі якихось літературних маніфестів - документально засвідчувати свої погляди стало прийнято значно пізніше. Але естетична програма школи поза всяким сумнівом існувала і була виявлена в непоодиноких літературно-критичних виступах її провідних представників, у листах, у самій практичній діяльності.

Головна ідея, утверджувана харківськими романтиками, полягала в захисті літературного статусу української мови, у доведенні того, що вона не є наріччям російської чи польської мов, а володіє повноцінною самостійністю. Першу оду українській мові поспівав саме І. Срезневський у статті "Погляд на пам'ятки української народної словесності. Лист до професора І. М. Снегирьова", що вперше була опублікована в "Ученых записках Императорского Московского университета" (1834. № 6).

"У теперішній час, - писав автор "Запорожской старины", - здається, ні для кого й ні для чого доводити, що мова українська (або, як хочеться називати іншим, малоросійська) є мова, а не наріччя - російської чи польської, як доводили деякі; і багато хто переконаний, що ця мова є однією з найбагатших мов слов'янських; що вона навряд чи поступиться, наприклад, богемській у численності слів і виразів, польській у мальовничості, сербській у приємності, що ця мова, яка будучи ще необробленою, може вже рівнятися з мовами обробленими, за гнучкістю й багатством синтаксичним - мова поетична, музична, мальовнича"⁶¹.

⁶¹ Срезневський І. І. Взгляд на памятники украинской народной словесности. Письмо к профессору И. М. Снегиреву // Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія. У 3 кн. / За ред. П. М. Федченка. - К., 1996.-С. 67.

Михайлин І.Л.

Подібні Думки з афористичною точністю сформульовані І.

Срезневським. висловлювали й інші харківські романтики: А. Метлінський у передмові до кшійки “Думки і пісні та ще дещо”, М. Костомаров у статті “Огляд творів, написаних українською мовою”. Він навіть писав про питання повноцінності української мови як про вичерпане й закрите наукою. “Але навряд чи докази на все це потрібні в наш час, - висловлювався він, - коли поняття про слов'янську філологію достатньо ясні, щоб захистити читачів від нудьги слухати підтвердження відомих і спін, у яких жодна освічена людина сумніватися не буде”⁶². На жаль, М. Костомаров помилився, і суперечки про українську мову, спричинені політичними умовами історичного буття українського народу, тривали ще дуже довго.

І тут ми переходимо до розгляду другої важливої ідеї з естетичної програми школи. Нова українська література налічувала так мало імен і творів (І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка та виступи самих романтиків), що, спираючись лише на цю базу, говорити про великий внутрішній потенціал української мови було б явним перебільшенням. Тому не “Енеїда” чи “Наталка Полтавка”, не “Пан та Собака” чи “Маруся” були головними аргументами в доказах прихильників творення української літератури, а велич фольклорних надбань українського народу, усна народна словесність розглядалися як найважливіші докази досконалості й великих потенційних можливостей нашої мови.

У творах народної поезії було явлене світові таке розмаїття думок і почуттів, така естетична краса й довершеність, що вони привертали навіть мимовільно увагу й поважних дослідників і легковажних читачів і шанувальників красного слова. У цьому відношенні показовий приклад того ж таки М. Костомарова. Захопившись ідеєю народності, - розповідає “Автобіографія”, він вирішив почати “з вивчення свого руського народу; а оскільки я жив тоді в Малоросії, то й почати з його малоруської гілки. Вперше в житті дістав я малоруські пісні видання Максимовича 1827 року, великоруські пісні Сахарова і взявся чіггати їх. Мене вразила й захопила невідомою красою малоруської народної поезії; я ніяк не передбачав, щоб така витонченість, така глибина й свіжість почуття були в творах народу, такого близького мені і про який я, як побачив, нічого не знав. Малоруські пісні до того охопили всі мої почуття і уяву, що за який-небудь місяць я вже знав напам'ять збірник Максимовича, потім узявся за другий збірник його ж, познайомився з історичними думками і ще більше приохотився до поезії цього народу”⁶³.

Звертає та себе той факт, що в свідомості й сприйнятті М. Костомарова, який до того за його ж свідченням навіть не знав української мови, Максимович переміг Сахарова: українські пісні хвилювані й причаровували, і юнак вивчив їх напам'ять, російський же збірник пісень не залишив такого сліду. Позиція М. Костомарова, зафіксована в красномовних свідченнях

⁶² Костомаров М. І. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. - К., 1994. - С. 280.

⁶³ Костомаров Н. І. Исторические произведения. Автобиография. - С. 446 - 447.

Історія української журналістики XIX століття

"Автобіографі Г. може розглядатися як типова дія всієї Харківської школи романтиків. Не випадково з неї вийшли принаймні три видатні українські фольклористи: Л. Срезневський, Н. Костомаров, А. Метлинський. - а збирати народні твори їм допомагали й інші учасники гуртка. Про велич української народнопоетичної творчості пишуть І. Срезневський у передмові до "Запорожской старины", Д. Меглинський у вступному слорі до збірника "Народные южнорусские песни" (К., 1854). У статті "Огляд творів, написаних українською мовою" Э.Д. Костомаров вказував: українська мова майже не має "писемних пам'яток, як; і всяке народне щоби до появи ідеї народності. - але далі наголосив: - Але зате ця мова таємно ховала в собі багаті скарби поезії, народні пісні й казки. [...] Тисячі дорогіших пам'яток народної поезії ще не видані і зовсім невідомі"⁶⁴.

Фольклор, таким чином, розглядався харківськими романтиками як своєрідна скриня Пандори, у котрій зосереджуються, консервуються й зберігаються від зіпсуття скарби народної мови. Тому серед них такі наполегливі клоцотн. аби тоц фольклор зібрати й видати. З цим пов'язуються грандіозні завдання: продемонструвати світові красу української людини велич і багатства її душі, глибину почуттів і висоту думок: навести гідні наслідування високохудожні зразки, що стануть поштовхом до авторської літературної творчості; використати народну словесність для вивчення зовнішньої і внутрішньої історії народу; продемонструвати невичерпні можливості української мови, її здатність бути мовою наурі, освіти, забезпечувати спілкування не лише низів, але й вищих суспільних верств.

Процес розширення меж функціонування української мови роман¹¹ бачили опосередкованим розвитком професійної літератури. Народна мова потребує обробки й шліфування, аби стати мовою науки, освіти, вищих верств. Аіе Ці процеси вона може пройти лише в літературі. Так постає третя істотна ідея естетичної програми школи - думка про можливість створення повноцінної літератури українською мовою (української літератури) і здійснення цими самими важливих кроків на шляху її творення.

У статті "Погляд на пам'ятки української народної словесності" І. Срезневський з оптимізмом писав про перспективи української літератури: "І чому ж глибокодумний Сковорода, простодушний Котляревський, багатий на фантазію Дртеадовський, завжди грайливий, завжди захоплюючий Основ'яненко і ще кідька інших, що привабили обіцянками і сподіваннями дочекатися від них чого-небудь гідного України, чому повинні вони залишитися самі в досі дикій пустелі української літератури?"

- відповідав автор на це запитання енергійніш імперативом: - Мова Хмельницького, Пушкаря, Дорошенка, Палія, Кочубея, Апостола, мусить, щонайменше, передати нащадкам славу цих великих людей України"⁶⁵.

⁶⁴ Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. - С. 283.

⁶⁵ Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія. - С. 67.

Михайли« І.І.

Створенню першої історико-літературної концепції була присвячена стаття М. Костомарова "Огляд творів, написаних українською мовою". Вона прикметна тим, що автор не торкається в ній питання: бути чи не бути українській літературі? Він вже пише її історію і тим самим спонукає сприймати її як доконаний факт. Отже, у межах Харківської школи романтиків не лише творилася українська література, але й виникла українська літературна критика.

На цьому можна було б і скінчити короткий нарис естетичної програми харківських романтиків, але їхня концепція виглядала б неповною, якщо не торкнутися ще однієї ідеї, хоч вона почасти може розглядатися як позаестетична. Як така, що порушувала політичний аспект становлення української літератури в Росії. Харківські романтики ніде не писали, що зростання й поширення української літератури призведе до підняття національної самосвідомості, зміцнення національної гордості українців і в кінцевому рахунку спричинить виникнення ідеї політичного сепаратизму. Але, очевидно, інтуїтивно зв'язок літератури й політики вони відчували. Слід гадати, що саме цим пояснюються неодноразові спроби довести нешкідливість для російського самодержавства розвитку в імперії української літератури.

І. Срезневський навіть проводить думку, що покровительство українському літературному рухові мусить засвідчити велич і могутність Російської держави. "Під щитом і обороною мудрого уряду, під наглядом монархів, оборонців вітчизняної освіти, він (український народ. - І. М.) може мати цю надію (на створення своєї літератури. - І. М.). Уявляю собі той щасливий час, коли Росія, сильна душею, сильна волею, сильна розумом, буде сильна в світі й словом: незамінна вітчизна своїх громадян стане вітчизною усіх інших народів, усіх наук, усіх мистецтв, усіх літератур"⁶⁶.

Доволі несподівано й М. Костомаров у своєму знаменитому "Огляді" раптом починає ув'язувати становлення української літератури з політичними аспектами самодержавства. На його думку, українська література породжена об'єктивними процесами, спільними для всієї імперії. Ці процеси вже призвели до похваалення російської літератури. Сутність їх в інтересі до ідеї народності, з якої й виростає потяг до творення національної літератури. Але гарантом одночасної дії цих духовних процесів у величезній державі, за М. Костомаровим, виступає якраз самодержавство. "Завдяки самодержавству і одновладдю у нас не можуть різні протилежні ідеї керувати громадськими думками, якими б вони не були розмаїтими. - проголошував критик, - у нас необхідно мусить бути одне прагнення: якщо яка-небудь ідея у відомому відділі нашої цивілізації кинута в одному кутку держави, неможливо, щоб вона не проникла в найвіддаленіші"⁶⁶. Чи не парадокс? М. Костомаров доводив, що завдяки

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. - С. 282.

Історія української журналістики ХІХ століття

самодержавству певні ідеї стають всеімперським надбанням, а відтак ідея народності, здобувши поширення в усій країні, породила й українську літературу. Якщо І. Срезневський закликав уряд прихильно ставитися до української літератури і тим продемонструвати велич Росії, то М. Костомаров твердив, що ця література вже виникла завдяки самодержавству, яке забезпечує єдність духовного життя держави.

Самодержавство, однак, мало зважало на ці наукові докази і вал за валом обрушувало на діячів української культури репресивні заходи. У цьому не в останню чергу полягають причини відходу І. Срезневського. М. Костомарова, О. Корсуна, І. Бецького з теренів творення української словесності. Політичні діячі, типу П. О. Вадуєва, все ж відчували, що безневинні українські віршики загрожують цілості імперії. Спроби чільних діячів харківських романтиків довести легітимність їхньої праці були залишені "без наслідків". Але ці спроби відіграли не лише політичну, але й внутрішньо-психологічну роль: мали на меті довести самим творцям нової літератури легітимність їхньої діяльності, переконати в тому, що їхня праця не містить у собі нічого недозволеного, йегідного, ганебного. А відтак і цей четвертий аспект органічно вписується в естетичну програму харківських романтиків, виглядає в ній зрозумілим і доречним.

На ґрунті цієї концепції чи разом з її формуванням у І. Срезневського та його гуртка й виникла ідея видання альманаху, у якому могли бути оприлюднені їхні творчі спроби. Так, уже в лютому 1830 року в середовищі харківських друзів виникла думка створити збірник літературних та наукових праць під назвою "Украинский альманах". Він мав стати першим (але не останнім) творчим звітом українських авторів, своєрідним оглядом літературних сил півдня Росії. Організаторами видання стали І. Срезневський у Харкові й І. Розковшенко, що на той час знайшов собі службу в Москві. В альманасі взяли участь практично всі друзі І. Срезневського, як ті, що жили в Харкові, так і ті, що виїхали з нього. Окрім них були запрошені й інші автори, які так чи інакше потрапили в поле зору упорядників.

Весна і осінь (з перервою на літо) пішли на збирання матеріалу, у жовтні відправлено прохання до цензурного комітету, а в листопаді отримано дозвіл. Однак через брак коштів альманах вийшов у світ у Харкові з університетської друкарні лише у вересні наступного 1831 року. Була це невеличка книжечка на 136 сторінок, якій, однак, судилося стати первістком української альманахової журналістики.

Упорядниками альманаху висувалася істотна вимога до авторів - подавати твори або українською мовою, або пов'язані з українською тематикою, але послідовно дотриматися її не вдалося, що надало книжці еkleктичного характеру. (Разом з тим все ж можна говорити про український вектор альманаху.)

Окрасою книжки став вірш Левка Боровиковського "Козак", що дав блискуче втілення на українському ґрунті концепції романтичного липу героя, могутнього у своїх людських пристрастях, але самотнього, чужого довкіллю:

Михайлин І.Л.

Неси мене. коню. - заграй піл сідлом.
За мною ніхто не жаліє.
Ніхто **Не** заплаче, ніхто з козаком
Туги по степу не розсіє.
Чу жий мені край свій, чужий мені світ.
За мною сім'я не заніє -
Хіба тільки пес мій, оставшись в воріт.
Голодний, як рідний, завйє!
За Море, за море - Вітри сйережай,
Неси мене. **Коню**, за синій Дунай! <с. 63).

Микола Зеров у праці "Українське письменство XIX ст." (1928) саме цей твір розглядав **ЯК** етапний у становленні українського романтизму'. Здійснивши широкі співставлення, він твердить: "В образі Боровиковського перш за все впадають в око риси байроНіВського Чайлд Гарольда: виїжджаючої проти турка, козак повною мірою відчуває свою самотність, свою одірваність від Краю та одноземців"⁶⁸. Окрім того, цей твір стає для М. Зерова свідченням відходу української літератури від бурлескно-траґічної традиції, ознакою пошуку в Ній Нового напрямку, нового естетичного рівня художньої творчості, ототожнюваного з романтизмом.

Нові якості, принесені "Козаком", активно сприймалися вже сучасниками. "Боровиковський В "Козаці" незрівнянний. - писав Є. Гребінка до Харкова І. Кулжинському в Лісті від 11 Лютого 1832 року. - він ушляхетнив мою українську, представлену на суд публіки п. Котляревським у Траґічно-бурлацьких формах"⁶⁹

На сторінках "Українського альманаха" дебютував і сам Є. Гребінка, надрукувавши романтичний вірш російською мовою "Рогдаєв пир". Це був твір на історичну Тематику. Що мав складну побудову. Опис бенкету слугував підставою вітвестп образ Бояна, що співав пісню про похід князя Олега на Царград. За Ще невірною Мовою і стилістикою ховалося прагнення поСтати-початківця розробляти українську тематику, заглядати в минуле свого народу.

Крім названих авторів, в альманасі взяли участь А. Яковлев. П. Морачевський. П. іноземцев. О. Афанасьєв-Чу жбинський. Вагомою була у часті Найближчого оточення І. Срезневського - тут опубліковано твори І. Розковшенка та О. Шпигоцького. І якщо перший надрукував маловиразні російські вірші, другий помістив у Книзі українські Твори, які привертають увагу до нього дослідників української Літератури.

Перший з них - "Марія" - являв собою переклад початкових рядків поеми О. Пушкіна "Полтава". О. Шпигоцький сміливо відтворив оригінал, мобілізувавши лексичні й сштаксичні можливості української мови.

⁶⁸ Зеров М. К. Українське письменство XIX ст. // Зеров М. К. Твори: У 2 т. - К., 1990. -Т. 2,- С. 65.

⁶⁹ Гребінка Є. П. Лист до І. Г. Кулжинського від 11 лютого 1832 р. // Гребінка Є. П. Твори: У 3 т. - К., 1981. - Т. 3. - С. 560.

Історія української журналістики XIX століття

Другий вірш "Малоросійська балада" розробляв традиційну для баладного жанру тематику: козак іде у військо, молода дружина тужить по ньому й чекає його повернення; козак гине на війні, а жінка в'яне з туги, поки не помирає в буряну ніч у лісі, де вона шукає, збожеволівши з відчаю, свого коханого. Вірш О. Шпигоцького був не без вад, але все ж гнучкішим і вправнішим, ніж, скажімо, потім у М. Костомарова. Поет так описував страждання героїні:

Сном понурим сумна чутка йде в хату Радькову;
Туга томе молодичю, нуде чорноброву...
З хмари місяць виступає; сидить вона, бідна,
Смутна, дикая, страшная, як мертвячка, блідна (с. 72).

Особиста трагедія розгорталася, однак, на новому для української баладної творчості тлі: не проти турка воює козак, а проти француза у війську, що веде "снерал Суворий" (Суворов. - І.М.), і гине він у Швейцарських Альпах, а не в українських степах.

На думку П. М. Федченка, О. Шпигоцькому належить і прозовий твір "Гаркуша", опублікований анонімно⁷⁰. У тексті були зібрані кілька розповідей про народного героя й розбійника знаменитого у XVIII столітті. Він описувався з авторською симпатією, його діяльність спрямована проти панства на захист простолюду. Розмови персонажів передані українською мовою, що демонструвало її виражальні можливості.

Дебют О. Шпигоцького як українського автора в "Украинском альманахе" був вдалим і багатообіцяючим. Шкода, що він поповнив доволі великий ряд письменників-невдах початкового періоду української літератури, які з огляду на несприятливі для її розвитку політичні умови змушені були покинути творчість і загубилися в безкінечній юрбі дрібних урядовців.

Сам І. Срезневський всебічно представив себе на сторінках книги: тут були опубліковані під різними псевдонімами і криптонімами ("А. Погорельцев", "И", "XXX") п'ять його оригінальних російських віршів, уривки з наукової прози, фольклорні записи.

З віршів І. Срезневського варто відзначити диптих "Молдавські пісні", оскільки воші швидше нагадують вправні переклади (або принаймні переспіви) справжніх молдавських народних пісень, аніж оригінальну творчість. Дане припущення тим більш вірогідне, що в Харкові тоді жила людина, здатна познайомити майбутнього академіка з молдавським фольклором. Це був Александру Хиждеу - молдавський письменник і науковець, у майбутньому почесний член Румунської АН. У 1829-1832 роках він вчився в Харківському університеті, пробував свої сили в літературі, відвідував гурток І. Срезневського. З огляду на бідність власного літературного доробку упорядника альманаху припущення, що диптих "Молдавські пісні" є перекладом справжніх фольклорних зразків, зроблених за посередництвом А. Хиждеу, цілком вірогідне.

⁷⁰ Федченко П. М. Матеріали з історії української журналістики. - С. 75.

Михайлин І.Л.

У невеликому уривку з наукової прози “Думки і зауваження” І. Срезневський висловився про велике значення мови в історії людства, її зв'язок з мисленням певного народу, реаліями його життя. Приваблювала запропонована науковцем періодизація історії будь-якої мови, де першій період - час потреб, обмеження мови матеріальним колом понять; другий період - час поезії і наук; третій період - час вдосконалення. Якщо взяти до уваги українську проекцію книжки, то не важко було домислити підтекст статті І. Срезневського: українська мова, як і будь-яка інша подолає шлях до вершин розвитку, це залежить від зусиль інтелігенції, спрямованих на її обробку.

У другому творі наукової прози “Кілька зауважень про критику” І. Срезневський виступав проти суб'єктивності в критиці, яка має бути заснована на наукових засадах, а не на свавільних смаках і думках окремих індивідів. “Критика є найулюбленіша дочка філософії і найщиріша подруга логіки” (с. 104), твердив він. Її завдання не лише відшукувати вади, але й захоплюватися гарними сторонами творів. У цьому відношенні науковець був близький до розуміння критики як інтерпретації художньої творчості.

І. Срезневський відчинив свою “українську скриню” (так він називав своє зібрання української народної творчості) і опублікував в альманасі дев'ять ліричних пісень та дві думи: “Про Олексія Поповича і бурю на Чорному морі” і “Про втечу трьох братів з Азова, з турецької неволі”. Думи друкувалися без заголовків під загальною назвою “Малоросійські думи”. І хоч вони були вже відомі раніше із збірника М. Цертелєва, І. Срезневський подав нові варіанти, які збагатили українську фольклористику.

“Украинский альманах”, незважаючи на свою зовнішню скромність і непретензійність, започаткував цілу низку подібного роду віщань в Україні. Передусім слід відзначити, що він постав у руслі традицій харківської періодики, зокрема “Украинского вестника” та “Украинского журнала”, що декларували свій зв'язок з Україною, спиралися на місцеву автуру, охоче надавали свої сторінки для творів українською мовою, широко висвітлювали місцеву тематику. Другим джерелом традицій, що їх увібрив у себе “Украинский альманах”, були засади декабристської альманахової літератури, передусім “Полярной звезды” О. Бестужева і К. Рилєєва та “Мнемозины” В. Кюхельбекера і В. Одоевського, зорієнтованих на універсальність, енциклопедичність як принципи організації книжок.

Основні засади добору матеріалу, виявлені в “Украинском альманахе”, такі, як поєднання прозових і поетичних творів, наукових, історико-літературних праць і красного письменства, фольклорних записів і літературних писань, перекладів і оригінальних творів, вміщення поруч російських і українських текстів, - усе це було продуктивно спріпіняте творцями майбутньої альманахової журналістики. Таку засаду упорядкування альманаху й слід називати журнальною. За взірцем І. Срезневського й І. Розковшенка упорядковуються наступні українські альманахи, про які далі піде мова. В умовах заборони української

Історія української журналістики ХІХ століття

журналістики в Росії вони стали тим природним річищем, у якому протікало українське культурне життя. Альманахова традиція протрималася в Росії до 1900-х років і була захитана лише тоді, коли з'явилася можливість легального видання української періодики.

“Украинский альманах” мав успіх, сколихнув читаючу публіку, з симпатією налаштовану до України. У згаданому листі до І. Кулжинського високу оцінку книзі дав Є. Гребінка. “Украинский альманах” мені подобається, - писав він. - як рідна квітка, як першііі звук відживлюваної народної поезії, як доказ, що українці починають (у добру годину) відчувати самобутність своєї літератури.-Як... подобається все гарне”⁷¹.

Натхненні успіхом, І. Срезневський та його друзі виношують ідею створення альманаху “Радуга”, який планувався в 1831-1832 роках, а згодом у 1833 році - альманаху “Отрывки”. Про поважність намірів гуртка свідчить те, що саме для “Радуги” І. Срезневський підготував статтю про Г. Сковороду, а за порадою О. Шпигоцького місцевий художник І. І. Альгенштедт виготовив літографію “Краєвид Харкова”, яка повинна була б відкривати альманах, та літографічний портрет Г. Сковороди. Але з різних причин, переважно через нестачу коштів, ці задуми не були реалізовані.

⁷¹ Гребінка Є. П. Твори: У 3 т. - К., 1981. - Т. 3. - С. 560.

Михайлин !Л.

Розділ дев'ятий

“Утренняя звезда” і “Русалка Дністровая”

Загальна характеристика альманаху “Утренняя звезда”. Його упорядник І. М. Петров. Українська тематика в першому тому альманаху. Дослідження

І. Срезневського “Уривки а записок про старця Григорія Сковороду”.

Загальна характеристика другого тому. Зміст і характер публікацій Г. Квітки в “Утренней звезде”. Фольклористика І. Срезневського. Твори Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського та І. Котляревського в альманасі Значення “Утренней звезды”. “Руська трійця” та її альманах “Русалка Дністровая”, основні засади упорядкування та її значення

Наступним виданням Харківської школи романтиків та розвитком традицій “Украинского альманаху” був альманах “Утренняя звезда”, що вийшов у двох книжках у Харкові на межі 1833 і 1834 років. Видавцем нового видання виступив Іван Матвійович Петров. Знаємо про нього дуже мало. Його рік народження невідомий. Помер у 1837 році. Журналістську діяльність він розпочав у Красноярьську, де спільно з О. В. Аляб'євим (батьком відомого композитора) видав “Енисейский альманах на 1828 год”. Ця книжка, однак, була надрукована в Москві, у друкарні С. Селівановського, ближче до її потенційних читачів. Цими зв'язками І. М. Петров скористався згодом, надрукувавши в Москві першу книжку альманаху “Утренняя звезда”. У 1833 році його переведено до Харкова на високу посаду губернського казначея, згодом він служив директором народних шкіл у Бессарабіг. З'явившись у Харкові, він відразу завів знайомства серед місцевої творчої інтелігенції. З огляду на появу не стільки творчо активної, скільки спроможної профінансувати видання особи, Г. Квітка подав ідею нового альманаху. Вагому участь у його підготовці взяв Із. Срезневський, ухопившись за можливість реалізувати свої попередні наміри.

У листі до М. П. Погодіна від 2 червня 1834 року Г. Квітка писав: “Днями з'явиться у вас “Утренняя звезда”, скомпонована з творів тутешніх. [...] Тільки не боляче бийте; що могли, зібрали, як уміли, упорядкували, моя участь у тому: я подав думку і кидався на всі уми, щоб напросити матеріалів, а п. Петров [...] збирав, підбирав і видав. Йому честь, слава й подібне, що буде сказане в журналах”⁷².

Спочатку планувалася книжка на зразок “Украинского альманаху”, але, в міру надходження матеріалу змінювалася й загальна концепція видання. У короткій передмові до нього І, Петров зазначав: “Видавець вважає за потрібне сказати, що хоча він і передбачав видати тільки **одну** книжку, але надалі знайшов потребу, не підвищуючи ціну, оголошену при передплаті, видати **дві**. Таким чином, у першій розміщуються твори, написані поросійськи, у другій - статті, написані малоросійським і українським наріччям. З цієї причини і друкування її визнане за краще зробити в Харкові, під наглядом самих авторів” (с. I - III! Підкреслення І. Петрова. -1. М.).

⁷² Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. Творів: У 7 т. - К., 1981. - Т. 7. - С. 206.

Історія української журналістики ХІХ сто.і

Ця передмова датована 1 листопада 1833 року. Але обидві кипи, альманаху вийшли вже на початку 1834 року. Перший том друкував у Москві, в друкарні С. Селівановського. другий - у Харкові, в друці університету. У вихідних даних обох томів значилося: "X. 1833", аїт звороті титульного аркуша містилося уточнення: для першого тому " 1834", для другого - "X., 1834".

Таким чином, на початку 1834 року в Харкові (а можливо, і на і підросійській Україні) вийшла перша книжка українською мовою. Це б друга книга альманаху "Утренняя звезда". Її поява була закономірн впливала з усього попереднього розвитку української літератур Харкові. Саме тут були виховані провіні діячі української літератури часів, надруковані в журналах та альманахах окремі українські літератури твори. Українська книжка була на часі - і вона з'явилася.

Але спочатку - про російську частину альманаху. Упорядник мав на увазі її з українських матеріалів, але послідовно дотриматися цієї зас не вдалося, можливо, саме тому, що їх відтягнув у себе український і Більшість матеріалів тут склали твори маловідомих письменників, як Г. Іноземцева. вірші самого І. Пегрова. Української тематики стосувг "малоросійський переказ" О. Сомова "Недобре око", опублікований псевдонімом П. Байський, та дослідження І. Срезневського "Урпві записок про старця Григорія Сковороду, українського філософа". До ст, додавався портрет Г. Сковороди - перше опубліковане зображе філософа. Особливу цінність складав другий матеріал.

Г. Сковорода в нарисі І. Срезневського поставав як романтич герой, самотній і відчужений від суспільства, творець релігійно-містичн вчення, вічний мандрівник. "Легко зрозуміти, чому Сковорода заслугову часто ім'я дивака, якщо навіть і не юродивого, - писав І. Срезневський. серцем охололим. з розумом, придушеним містицизмом, вічно похмур вічно самотній, своєрідний, самозакоханий, гордий - ознака необхі розуму непокірному, - у простому селянському одязі, з двадцятві Сковорода міг і справді заслужити цю назву" (с. 69). На думку автора Сковорода вивчав людей, як природознавець хижаків. Він бажав бл людству. "Він утікав від людей не тому, що зневажав їх, а. може бути, то що боявся" (с. 69). Головна його риса - дух сатиризму. Це загострюв його характер, спонукало скрізь вишукувати гірший бік явищ філософських творів І. Срезневський розглянув трактат "Начальная дв ко хрнстианскому добронравию" як найбільш повний і універсальний т де виражені погляди Г. Сковороди. Філософ склав його як конспект сі лекцій з богослов'я, яке викладав у Харківському колегіумі. Цей же твір с підставою для вигнання Г. Сковороди з цього навчального закладу.

І. Срезневський високо оцінив поетичну творчість Г. Сковороди, зол ма збірку "Сад божественних песней". і навів з неї найбільш знамениту піс "Всякому городу нрав і права", підкресливши, що вона стала всенароді надбанням, увійшла в репертуар сліпців-кобзарів. Подавши канонічний те вірша, І. Срезневський представив і його "апокрифічний" варіант, тобто

Михайлин І.Л.

повніш строфами, створеними народною фантазією, аби засвідчити популярність мотиву, відкритого поетом, і мистецький рівень його наслідувачів.

Ось деякі зразки:
Тот на прекрасной женился жене;
В тех дома блещут внутрь так. как и вне;
Те шестернями на бенкет летят:
В сих для гостей чай и пу нши кипят.
А мне - и проч.
Тот иностранных себе лошадей.
Сей накутай драгоценных парчей:
В тех миллионы ревут в сундуках;
В тех горчат тысячи в темных углах.
А мне - и проч.
Честь, благородство за ветром летит;
Труп же смердящий смерть в яму ташит;
Все остается его при дворе -
Тело несут на Холодну Г ору.
А мне - п проч. (с. 90-91).

Для І. Срезневського продовження вірша - свідчення його високої мистецької цінності й суспільної популярності. Можемо говорити принаймні про те, що народ добре зрозумів Г. Сковороду, оскільки знайшлися анонімні автори, які зуміли продовжити і вдало стилізувати його текст.

А ось "Басин Харьковские" І. Срезневський оцінив як "іграшки уяви, його (Г. Сковороди. - І. М.) негідні. Виклад їх дуже посередній. Хороші повчання трапляються рідко" (с. 88). Створюючи образ Г. Сковороди, І. Срезневський постався на публікацію про філософа в "Украинском вестнике". Торкнувся він зокрема стосунків Г. Сковороди та І. Вернета, двох дуже схожих за типом життя діячів Слобожанщини. Портрет Г. Сковороди в інтерпретації І. Срезневського вийшов ближчим до його бачення І. Вернетом, аніж Гесом де Кальве, тобто доволі суворим і критичним.

Г. Квітка, що мав відношення до редагування "Украинского вестника" і "Утренней звезды", узяв під захист Г. Сковороду, помістивши підрядні примітки до статті І. Срезневського, прагнучи пом'якшити його оцінки. Постать у країнського філософа знову стала предметом дискусій.

Стаття І. Срезневського була, здається, другим звертанням до постаті Г. Сковороди в харківській журналістиці. Вона сприяла приверненню суспільної уваги до цієї неординарної постаті, вводила в обіг цікаві факти з життя філософа, викладала його вчення. Важливе значення мала публікація вірша Г. Сковороди та його фольклорних варіантів.

Друга книжка "Утренней звезды" була виключно українською. Відкривалася вона творами Грицька Основ'яненка (Г. Квітки), які нібито налаштували читача на лад традиційної котляревщини. Але вся справа полягала в оцьому "нібито". Тоді, коли читач легковірною заковтував гачок традиційності, йому пропонувалася зовсім інша за предметом та естетичним відношенням до дійсності українська література,

Історія української журналістики XIX століття

Сам Г. Квітка в листі до Метра Олександровича Плетньова 15 березня 1839 року розповів про те, як він став українським письменником: ".Якось була в мене суперечка з письменником на малоросійському наріччі. **Я** ного просив написати що-небудь поважне, зворушливе. Він мені доводив, що мова незручна і цілком непридатна. Знаючи її зручність, я написав "Марусю" і довів, що від малоросійської мови можна зворушитися. Тутешні пропонували мені надрукувати, і я, захищаючи себе від насмішок російських журналістів, написав "Солдатський портрет". Книгопродавець просив скласти цілу частішу, я написав "Мертвецький Великдень" \

Тим письменником, з яким Г. Квітка міг по-українськи полемізувати про можливість української мови, міг бути лише П. П. Гулак-Артемовський. на той час значний представник котляревщини. Він теж узяв участь в "Утренней звезді". Проте, крім виконаних у бурлескному стилі двох байок "Батько та син" і "Рибка" та гумористичного перекладу двох од Горация "До Пархома", він опублікував тут і романтичну баладу "Рибалка" (переспів з Й. В. Гете). Щоправда, це був не першодрук. Цей вірш вперше в 1827 році опублікував "Вестник Европы", що тоді вільно надавав свої сторінки під українську творчість. Аіе сам факт передруку саме цієї балади був прикметним, відповідав духові "Утренней звезды", яка стала тереном боротьби котляревщини й сентиментально-романтичного напрямку в українській літературі, стала випробувальним майданчиком для українського слова, перевіркою його зрілості й спроможності говорити про речі поважні й зворушливі.

У згаданому листі до П. О. Плетньова Г. Квітка виклав засади своєї української творчості. Він, власне, відповідав на запитання, навіщо він, мовляв, маючи такий талант, пише "обласним наріччям", за яке в Петербурзі мали українську мову. "Популярність моїх казок розохотила тутешніх перекласти їх по-російськи і цілком по-російськи, точно, як Ви бажаєте, - розповідав Г. Квітка. - Слу хаємо в читанні - і що ж? Малороси, не пізнаємо своїх земляків, а росіяни... позіхають і вважають маскарадом; вирази - не властиві звичаям, розмови - національності, вчинки - характерам, що мислять по-своєму, і покинуто, хоча, правду сказати, переклад був зроблений і вичищений відмінно"³.

Г. Квітка був першим в У країні, хто дуже виразно відчув відповідність мови й предмета відображення (під яким розумів національне життя, національні характери тощо) і став на всю Росію знаменитим українським письменником. **Як** представник духовної еліти свого народу він просто не міг реалізуватися в іншій, позаукраїнській. сфері, втілити свій художній світ у творчості іншою мовою. Тому були для нього марними всі умовляння пнсатило-російськи. що лунали з Москви і Петербурга.

л"Утрення звезда" була дія Г. Квітки програмовою книжкою, тому її композицію він продумав з особливою старанністю. Відкривала українсь-

³ Клітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів: У 7 т. - К.. 1981. - Т. 7. - С. 215.

⁴ Там само.

Михайлин І.Л.

кий том "Супліка до пана іздателя". яку можна вважати естетичним маніфестом Г. Квітки й водночас першим твором української літературної критики. "Супліка" була написана в бурлескному стилі, за формою наслідувала котляревщину. Автор. Грицько Основ'яненко, дякував адресатові, тобто І. М. Петрову, за українську книжку. "Бо є такі люди на світі, що з нас кепкують і говорять та й пишуть, буцімто з наших ніхто не втне, щоб було; як вони кажуть, і звичайне, і ніжненьке, і розу мене. і полезне. і що, стало бить. по-наШому, опріч лайки та глузування над дурнем, більш нічого не можна й написати" (с. 4). Г. Квітка виносив на люди свою приватну суперечку з П. Гулаком-Артемівським. надавав їй публічного, громадського звучання. Далі він перелічував здобутки українського письменства: І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, С. Гребінка. їхня творчість служила дня критика важливим аргументом життєспроможності у країнського слова. Тож невже нам дослу хатися до маловірів? Ні! "Є ще на світі православне християнство, запевняв Г. Квітка. - що вміють і люблять по-нашому читати. Не усе ж для москалів: може б. треба і для нас що-небудь, щоб і ми... знаєте, не усе. а так... дещо... потроху ... дечого знали [...]" (с. 5).

Г. Квітка висміяв ліквідаторів української літератури в образі "пана Усезная". Це назвисько з прозорою семантикою: це люди освічені, але такі, що зневажливо ставляться до рідної культури. Автор прирівнює їх до Терешка-шевця з оповіданшОСалдацькнй патрет", яке було розміщене тут же. тм самим даючи нам ключ до розуміння цього художнього твору як продовження апології від російської критики. Особливо Г. Квітка ту рбувався про автентичність свого тексту, висловивши думку про головну засаду українського правопису. "Нехай наші, як хто зна, так своє й пише; а я думаю. - заявляв автор, що, як говоримо, так і писати треба" (с. 6-7).

Попри бурлескну інтонацію й прагнення створити відповідний до народного взірця образ оповідача Грнцька Основ'яненка - хитруватого, простодушного, але глибокодумного й дотепного дядька - "Супліка" виконувана своєю поважною функцією: а) створювача відчуття контексту молодії української літератури; б) відкидала заперечення української творчості з боку російської журналістики; в) заохочувала нові творчі сили до праці на терені українського слова, а видавців - до видання у країнських книжок.

(Тйовідання "Салдацький патрет", що йшло за 'Суплікою", було продовженням попередньої розмови, але вже на притчевому рівні. Нагадаємо коротко сюжет. На замовлення пана маляр Кузьма Трохимович виконав портрет солдата й виставив свою роботу для випробування на ярмарку. Усіх ярмарчан вражає точність портрета москаля, мистецтво Кузьми Трохимовича дістало загальне пошанування. Аж тут з'явився парубок, швець Терешко, й почав критикувати роботу маляра за неточності в зображенні чобіт. А коли маляр, визнаючи його компетенцію в галузі шевства, і справді послухався і перемалював чоботи. Терешко осмілів і почав критикувати й мундир. Тут уже Кузьма Трохимович не витерпів і вказав невігласу на його неспроможність судити про твори мистецтва: "Швець! знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!" (с. 42).

Історія української журналістики XIX століття

Це була замаскована алегорія й доволі прозора відповідь критиканам української літератури. Г. Квітка вказував, що оцінювати українське письменство беруться люди типу' шевця Терешка, некомпетентні у цій галузі, невігласи в українських справах. Вони не знають України. її історії, національного життя, мови. Тому їм здається, що України немає, що не існує й української мови, а як існує, то її ніхто не розуміє. Г. Квітка знає, що це не так. Трохи пізніше в листі до А. О. Краєвського, редактора журналу "Отечественные записки", від 25 жовтня 1841 року він писав: "Важко упевнити десятки мільонів людей, що своєю мовою говорять, пишуть, читають з насолодою, важко людям, які не знають тієї мови, запевнити їх же, що вони не мають її"⁷⁵.

Власне вся ця велика передмова (і "Супліка", і "Патрет") знадобилася для того, щоб опублікувати на сторінках "Зірочки" (так Г. Квітка ласкаво називав "Утренню звезду") наступний твір - "Малоросійський ранок". Це був невеликий уривок з повісті "Маруся" - твору програмового в творчості Г. Квітки й рубіжного в українській літературі. Написана як відповідь на Гулакові заперечення поважної української творчості, повість "Маруся" покликана була відіграти роль взірця, продемонструвати величезний внутрішній потенціал української мови, здатність втілювати трагічні мотиви, відображати самодостатній, герметичний у самому собі, високоморальний світ українського селянства, створювати пластичні картини дійсності. Не можна твердити, що Г. Квітка вибрав для демонстрації властивостей повісті найбільш вдале місце. Це був уривок, що відповідав швидше вимогам "мальовничої прози" Розумника Гонорського.

"Ось і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки і укупі з нею побігли ховатись меж крутими берегами, - читали шанувальники красного письменства в "Утренней звезде". - Далі і хмарочки стали розходитись, порідшали і стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, діючого добро усьому миру, щоб тільки відтіля дивитись на те, що тут буде!" (с. 46-47)

Це було цілком новаторське явище в новій українській літературі, яка до того знала лише вірші, переважно бурлескні, та драму. Але справжня зрілість приходить з прозою, яка відображає картини народного життя, будить думки, народжує читача. Таку роль відіграла в українській літературі проза Г. Квітки, що почалася з "Марусі", уривок з якої був уперше опублікований в альманасі "Утренняя звезда".

-Як упорядник українського тому Г. Квітка згуртував на сторінках "Утренней звезды" провідних авторів молодого української літератури. Можна хіба що зауважити відсутність у збірнику творів Левка Боровиковського.

Із Срезневський виступив з циклом "Запорозькі пісні", опублікувавши уривки з своєї знаменитої праці "Запорозька старовина", що саме тоді розпочата виходити першими випусками. Тут було подано три історичні

75 Там само. - С. 322.

Михайлин І.Л.

пісні: "Надгробна пісня Свпрговському", "Спалення Могилева" та "Надгробна пісня на смерть осавула Чурая". Фольклористом було використано н структуру "Запорозької старовини": спочатку подавалася історична довідка про подію чи героя, потім український віршований текст пісні, далі його прозовий підрядний переклад російською мовою та примітки з поясненням незрозумілих слів.

Пізніше було встановлено, що "Запорозька старовина" є українським варіантом відомих романтичних містифікацій, до числа яких належать "Пісні Оссіана" Дж. Макферсона. "Краледворськрий рукопис" Вацлава Ганки та Йозефа Ліндн, "Гузла" Проспера Меріме . Але в 1833 році про фальсифікацію ще ніхто не здогадувався, а твори, можливо, придумані на зразок фольклорних самим Із. Срезневським. відповідали Квітчним настановам переходу від бурлескної до поважної творчості.

Про твори П. Гу лака-Артемівського на сторінках "Утренней звезды" вже йшлося.

Є. Гребінка, поруч з двома байками "Будяк та Конопелечка" й "Пшениця", опублікував уривки з другої й третьої пісень поеми О. С. Пушкіна "Полтава", що він її тоді перекладав по-українськи. Останній уривок був присвячений зустрічі Мазепи з Марією після страти її батька. Марія збожеволіла.

Тебе я мала за другого!
Ти. старцого, який страшний.
Ні. гарний був Мазепа мій:
А ти, так здавсь на чорта злого.
В його очах - як жар любов.
А речі - од огню жарчіші.
Від снігу ус його біліші,
А твій замазаний у кров!

І з реготом завискотіла;
І мов лихий її злизав.
Мазепине трусилось ліло.
Його циганський піт проняв;
Мов смертю на нього сопнуло.
За шкуру снігом мов сипнуло,
І волос шапку підсував (с. 86-87).

Наведений уривок демонструє і мовну недосконалість перекладу, порушення в ньому граматичних норм української мови (наприклад, у рядку "від снігу ус його біліші", де мало б бути слово "вуса", але не вклалося в розмір), і схильність до бурлескної лексики, яка дисгармоніювала з трагічністю відтворюваної картини ("лихий злизав", "і з реготом завискотіла"). Важко також зрозуміти, чому українські поети (О.

⁶ Див. про це докладно у кн.: Кирдан Б. П. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX в. - М.: Наука. 1974. - С. 81 - 137.

Історія української журналістики XIX століття

Шпигоцькнй, Є. Гребінка) так наполегливо беруться за переклад саме "Полтави", твору, з одного боку, на українську тематику, але, з другого боку, з яскравим імперським антиукраїнським змістом.

Завершувані другий том "Утренней звезды" твори І. Котляревського. Його добірка теж розпалася на бурлескну й сентиментальну частини. Тут був опублікований уривок з шостої книжки "Енеїди", але на закінчення друкувалися пісні з Наталки Полтавки" з нотами до них харківського композитора А. Й. Барсицького. Серед трьох представлених пісень "Віють вітри", "Дід рудий" і "Ой я дівчина Полтавка" друга була жартівливою, але перша й третя демонстрували великі можливості української мови дія вислоалення поважних почуттів.

Публікацію пісень супроводжувала ілюстрація - літографія української дівчини (Натаїки Полтавки) відомого російського гравера академіка І. Чеського. Лицо додати до цього інші ілюстрації - краєвид Харкова та портрет Г. Сковороди, вміщені в першому томі й виконані харківським художником І. І. Альгенштедтом. - то можемо говорити про "Утреннюю заезду" як про перше ілюстроване видання в історії української журналістики.

Альманах "Утрення звезда" мав велике значення в розвитку українського письменства та журналістики. Воно полягаю в тому, що

а) він об'єднав літературні й наукові сили краю, засвідчив могутній творчіш потенціал Слобожанщини:

б) другий його том став першим окремим українським виданням у Харкові;

в) ця книжка продемонструвала народження прози в новій українській літературі, де до того часу існували лише поезія і драма:

г) засвідчила наполегливе прагнення ряду авторів вийти за межі традиції котляревщини (бурлескно-гумористичної творчості), що склалася на той час, і започаткувати новий сентиментально-романтичний (просвітницько-реалістичний) напрямок;

д) дала перший зразок української літературної критики, захисного спрямування, стала моментом згуртування українських авторів на сформульованій одним з них - Г. Квіткою - засаді: невіддільності українського письменства негативним і некомпетентним судженням про нього російської критики й журналістики.

"Утрення звезда" була по-справжньому видатним звершенням українського духу, величним явищем, хоча воно, на жаль, гідно не поціноване в нашій історичній науці.

Натомість дуже високо підноситься значення альманаху "Русалка Дністровая", виданого у 1837 році в Будапешті й підготованого до друку так званою "Руською трійцею", у чому вияляється, власне, вищий рівень національної самосвідомості, історично аластивіш західноукраїнській інтелігенції, звідки й більш шанобливе ставлення її до власних духовних скарбів.

Лкщо про "Утреннюю звезду" можна прочитати лише у відповідних розділах історії журналістики і літератури як про прохідне явище, то

Михайлин ІЛ.

“Русалка Дністровая” удостоїлася чотириразового перевидання: 1910 року в Тернополі “з нагоди столітніх уродин Маркіяна Шашкевича”. 1950 і 1972 років у Києві фототипічним способом з ґрунтовною передмовою Олександра Івановича Білецького. 1961 року у Філадельфії ((ПІА). Про “Руську трійцю” О. О. Петрашем написано монографію, що витримала вже три видання .

/ “Русалка Дністровая” і справді мала величезне значення для західноукраїнських земель, засвідчила їхню єдність з підросійською Україною, продемонструвала творчий потенціал південноукраїнського українства. Проте в розробці творчих питань діячі “Руської трійці” орієнтувалися на вже існуючі в Східній Україні зразки. “Русалка Дністровая” була не першим альманахом, створеним у колі “Руської трійці”, до якої входили Маркіян Шашкевич (18.ЩШ). Яків Головацький (1814-1888) та Іван Вагилевич (1811-1866).. Ще в 1833 році вони упорядкували збірник “Син Русі”⁷⁸, а в 1834 році - альманах “Зоря”⁷⁹, але видати їх не змогли через урядові перешкоди. Та й “Русалка Дністровая” була заарештована поліцією; з тисячного накладу розійшлося лише 200 книжок, а 800 потрапили під арешт і пролежали в поліції до 1848 року, коли знову були пущені в продаж.

Відкривався альманах анонімним “Передслів’єм”. Встановлено, що його написав М. Шашкевич. “Судило нам ся посліднім бути, - проголошував автор. - Бо коли другі Славяне вершка ся дохаилоють, і естли не вже, то небаком побратаються з повшім. ясным сонцем; нам на долині в густій студеній мраці гибіллі. Мали і ми наших півців і наших учителів, але найшли тучі і бурі, тамті занімлі, а народові й словесності надовго ся здрімало; однаково ж язык і хороша душа руська була серед слов’янщини, як чиста слеза дівоча в долоні серафима” (с. III)

І от добра доля дозволила й у нас з’явитися збірникам народних наших пісень “і іншим хорошим і ціловажним ділам” (с. 111-I V) До цього місця М. Шашкевич додав підрядкову примітку, де перелічив найважливіші відомі йому східноукраїнські видання. З цієї примітки можемо судити не лише про коло української лектури “Руської трійці”, але й про напрямок її естетичної орієнтації. У “Передслів’ї” названі “Енеїда” І. Котляревського (тричі видана в С.-Петербурзі в 1798, 1808 і 1809 роках) “Опыт собрания старинных малороссийских песней” кн. М. Цертелєва (1819). два видання українських пісень, зібраних М. Максимовичем (1827, 1834), “Запорожская старіша” Із. Срезневського (1833-1834), “Малоросійські повісті” Грицька Основ’яненка (1834). твори Є. Гребінки. П. Гулака-Артемівського та

⁷¹ Петраш О. О. “Руська трійця”. М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники. Вид. 2-е, доп. - К.: Дніпро, 1986. - 230 с.

⁷⁸ Див.: Син Русі (1833): Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевича та його побратимів / Упорядкування, передмова і примітки Є. Нахліка. - Львів: ТЗОВ “Львівські новини”. 1995. - 43 с.

⁷⁹ Цей альманах не зберігся. •

деяких інших авторів. Цей перелік засвідчує, що “Руській трійці” були добре відомі видані на той час в Росії українські книжки.

Тож і свою працю автори “Русалки Дністрової” вписують у всеукраїнський контекст. “Є то нам, як заране по довгих тьмавих ночах, як радість на лиці нещасного, коли лутша надія перемчить крізь серце его; суть то здорові, повносильні рістки, о которих нам цілою душею дбати, огрівати, плекати і зрощати, доки під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засіяють величею” (с. IV).

У “Русалці Дністровій”, подібно до “Украинского альманаху” й “Утренней звезды”, під одною обкладинкою були зібрані фольклорні записи й авторські твори, вірші й проза, наукові розвідки й красне письменство, переклади й оригінальні твори, художня творчість і літературна критика, тобто все те, що могла витворити фантазія упорядників. У книжці знайшли відбиток усі труднощі, що виникали перед першими авторами, що прагнули писати живою народною мовою, в справі творення літератури, адже мова “Русалки Дністрової” перебуває на ще дальшій віддалі від сучасних норм, ніж мова харківських альманахів.

Естетична програма “Руської трійці” також цілком суголосна з поглядами представників Харківської школи романтиків: тут і боротьба за повноцінний літературний статус української мови, і пошук аргументації цієї можливості у народній творчості, і практичне здійснення мрії про українську літературу в своїй власній творчості, і навіть утвердження думки про легітимний характер появи нової писемності; адже саме так слід розуміти згадку про “добрих владнувателів”.

“Русалка Дністровая” важлива передусім як свідчення єдності українців, розділених австрійсько-російським кордоном, як свідчення спільності духовних процесів національного пробудження й творення нової української літератури, що виявилися як на Сході, так і на Заході України. Але на загальноукраїнських обширах значення “Русалки Дністрової” не є більшим за значення “Украинского альманаху” і “Утренней звезды”, виданих у Харкові.

Михайлин І.Л.

Розділ десятий

Альманах Є. Гребінки “Ластівка”

Діяльність Г. Квітки в справі організації українського журналу та причини її невдачі. Альманах Є. Гребінки “Ластівка” - загальна характеристика. Вступне слово упорядника “Так собі до зем'яків”. Твори Т. Шевченка в альманасі Л. Боровиковський в “Ластівці”. Поезія О. Чужбинського, В. Забіш Є. Гребінки. Проза Г. Квітки: бурлескно-реалістичні оповідання “Пархомове снідання” та “На пущення як зав'язано”; сентиментально-реалістична повість “Сердешна Оксана” та її місце в “Ластівці”. Твір П. Куліша в альманасі В. Белінський про “Ластівку”. Значення альманаху

Ознакою розвитку українського літературного процесу стала спроба української творчої інтелігенції видавати свій часопис. Напевно, навіть не варто говорити про те, яким революційним змістом був наповнений цей задум. Видання журналу стало б могутнім імпульсом активізації творення української літератури, згуртувало б авторів, утворило б читача, сприяло б створенню позитивної opinio навколо українського письменства.

Ініціатива створення українського періодичного видання належала мудрому Г. Квітці. Робота розгорнулася в 1838-1839 роках. Ще восени 1838 року Г. Квітка порадив Є. Гребінці вступити в переговори з Андрієм Олександровичем Краєвським (1810-1889), відомим російським журналістом, видавцем і редактором популярного “грубого” журналу “Отечественные записки” (1839-1867). про видання при планованому ним з нового року журналі літературного додатку українською мовою. Краєвський підтримав ініціативу українських письменників. Є. Гребінка оповістив потенційних авторів і почав збирати матеріали.

У вересні 1839 року Михайло Олександрович Максимович (1804-1873), що був тоді деканом філософського факультету Київського університету (відкритого в 1834 році), звернувся до Г. Квітки з проханням дати для задуманого ним альманаху “Киевлянин” якийсь твір. Г. Квітка в листі від 3 жовтня 1839 року відповів, що жодного завершеного твору для публікації не має - усе відправив у Петербург до приятеля для надрукування в українському часописі.

“Думка Ваша, - писав він дачі, - аби видавати що-небудь по “наській мові”, здається, в наступному році повинна здійснитися. Вже подана доповідна записка (так в усякому разі сповіщають мене), щоб дозволено було при “Отечественных записках” на 1840 рік видавати 4, 6, 8 додатків у українською мовою. Чекаємо на рішення. Матеріали є. редактор п. Гребінка, який Вам відомий, редакція не матиме збитків, принаймні, на перший рік. Ми повинні присоромити і примусити замовкнуті людей з дивовижним уявленням, гласно проповідуючих, що не слід тією мовою гаїсати, якою 10 мільйонів говорять, яка має свою силу, свою красу, невиразимі другою, свої звороти, гу мор, іронію і все як нібито в порядній мові”⁸⁰.

⁸⁰ Квітка-Оснoв'яненко Г. Ф. Зібр. творів: У 7 т. - К., 1981. - Т. 7. - С. 228.

Історія української журналістики XIX століття

Про створення періодичного видання стає широко відомо серед українських письменників - редакційний портфель Є. Гребінки все товщає. Але цим сподіванням не судилося здійснитися. Саме на 1839 рік припадає переїзд з Москви до Петербурга відомого російського критика Віссаріона Григоровича Белінського (1811-1848). В "Отечественных записках" він очолив літературно-критичний відділ, визначаючи одночасно ідейно-естетичну позицію журналу в цілому. Погляд цього діяча на українське письменство сьогодні досить добре описаний у науковій літературі. Зводився він до розуміння української мови як наріччя російської й утвердження думки про цілковиту безперспективність, непотрібність і навіть шкідливість створення літератури на цьому обласному наріччі. В. Г. Белінський, хоч і не вважався номінально редактором журналу, але був його фактичним лідером. Слово, дане А.О. Краєвським українським письменникам, було забране назад, справа видання українських додатків при журналі була провалена його новим лідером⁸¹.

Обманутий Є. Гребінка залишився з цілим портфелем вже поданих до українського часопису матеріалів, видавати який не було можливості після зміни позиції "Отечественных записок". І він, трохи почекавши й повагавшись, віщав знову альманах. Назвав його упорядник "Ластівка", вийшов він 1841 року в Петербурзі як видання книгопродавця Василя Полякова.

Відкривався альманах вступним словом Є. Гребінки "Так собі до земляків". У ньому автор створив колоритний образ українського поміщика-інтелігента, який живе одним життям зі своїм народом. Перед читачами проходив солярний цикл хліборобського року, проведеного в праці й господарських клопотах. Аж ось настає зима, з довгими, нудними вечорами. Але й крізь завірюху пробивається до панського дому заїжджий з Московщини купець. Привозить товар, серед якого автора найбільше приваблюють "книги московския". Купує він їх з півдесятка. Сідає читати, але ні до серця, ні до розуму вони не доходять. "Нічого робить. - пише Є. Гребінка, - положиш на полицю новенькі книжечки: хай полежать, поки порозумнішаю - та й станеш у сто десятый раз читати Котляревського "Енея" або повісті Грпцька Основ'яненка - і читаєш, і смієшся, і плачеш..."⁸².

Про все це згадав автор у столиці, де нудьгу вати ніколи, де саме життя крутить людину, що не знаєш гаразд, коли середа, коли п'ятниця. І вирішив він потурбуватися про земляків, що залишилися по хуторах і селах: зібрав, що було в нього по-нашому написане, і своє, і добрих людей, і одніс у друкарню. Так виникла ця книжка. Її й виносив на суд читачів Є. Гребінка. Передмова "Так собі до земляків" була датована 7 січня 1841 року.

⁸¹ Див. про це також у пр.: Михайлин І. Л. "Я.тоді ще не знав, що я українець..." // Березіль. - 1991. - № 6. - С. 147 - 165.

⁸² Гребінка Є. П. Так собі до земляків // Гребінка Є. П. Твори: У 3 т. - К., 1981. - Т. 3. - С. 490.

Михайлин І.Л.

“Ластівка” стала й справді новим шаблоном розвитку української альманахової журналістики. Це був перший спеціалізований на представленні художньої літератури альманах. У ньому були відсутні наукові статті та розвідки, літературно-критичні праці, етнографічні та фольклористичні дослідження, публікації історичних документів та джерел. Українська журналістика прощалася із засадою універсалізму й переходила до спеціалізації: читачам була запропонована книжка для читання, тобто цілком складена з художніх творів. Крім того, упорядник орієнтувався виключно на українського читача - у киїзі були зовсім відсутні російські тексти.

Альманах “Ластівка” став унікальною книжкою в молодому українському письменстві, він був упорядкований з великим смаком, багато творів, опублікованих у ньому, ввійшли в історію української літератури. Книжка засвідчила високі редакторські здібності Є. Гребінки, схильного до організаторської праці, до відбору для публікації справді художньо довершених і вагомих творів.

Уперше після “Кобзаря” (1840) тут публікувалися нові твори Т. Шевченка. Їх було п'ять: “Вітре буйний”, “Причинна”, “На вічну пам'ять Котляревському”, “Тече вода в синє море” та уривок з поеми “Гайдамаки” (розділ “Галайда”, що починався словами “Яremo! Герш-ту! Хамів сину!”). Чотири перших твори відносилися за часом написання до 1837 і 1838 років, останній ще не був завершений на час публікації уривка з нього в альманасі.

Зі сторінок “Ластівки” вперше на весь світ пролунали нині широко відомі рядки “Реve та стогне Дніпр широкий”. Початковий розділ “Причинної” з романтичним описом бурі на Дніпрі і заспокоєнням розбурханої стихії став не просто народною пісню, а своєрідною візитною карткою, якою репрезентують і за якою пізнають мистецтво нашого народу. Це був перший, що дійшов до нас за часом, твір Т. Шевченка. Та вже в ньому відбилася його геніальність. Романтичний бунт автора проти світу людей і природи, проти Бога і законів буття суцього на землі, його пристрасний захист закоханих і гаряче співчуття їхній трагічній долі - визначали художні особливості балади. Без неї сьогодні ми не мислимо Т. Шевченка⁸³.

Вірш “На вічну пам'ять Котляревському” академік Ю. В. Шевельов назвав “Критикою поетичним словом”⁸⁴. За нерозвиненого стану власне літературної критики у віршах, присвячених своїм літературним попередникам і вчителям (Котляревському, Основ'яненкові), він не тільки дав їм оцінку, але й накреслив свій окремішний шлях художньої творчості. Т. Шевченко був одним з перших, хто побачив реальне значення доробку І. Котляревського, відчув історіософський пафос його “Енеїди”, зв'язок його поеми з козацькою славою, про що свідчать слова:

⁸³ Див.: Бондар Лариса. Шість світів “Причинної” // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. - Х., 1995. - Т. 5. - С. 91 - 102.

⁸⁴ Шерех Юрій. Критика поетичним словом. Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про “білі плями” // Шерех Юрій. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. - Харків, 1998. - Т. 3. - С. 7 - 28.

Історія української журналістики XIX століття

Нехай усміхнеться серце на чужині.
Хоть раз усміхнеться, днвлючись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу' хату сироти (с. 312).

Вірш, присвячений І. Котляревському, в альманасі "Ластівка" розташовувався після першодруку двох уривків з водевілю "Москаль-чарівник" (с. 299-305), що посилювало як звучання твору знаменитого полтавця, так і Шевченкового відгуку на його смерть. Широкої популярності набули слова:

Будеш, батьку, панувати.
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть! (с. 311),

які, власне, створили архетипну українську формулу безсмертя митця у творчості.

Два ліричні вірші Т. Шевченка, опубліковані вперше в "Ластівці": "Вітре буйний" та "Тече вода в синє море", в "Кобзарі" 1860 року дістали однакову назву "Думка". Це сталося тому, що в обох творах втілений однотипний образ романтичного героя, самотнього, відірваного від соціуму, наділеного світовою скорботою. У першому вірші героїнею виступала дівчина, що тужила за милим, у другому - козак, що не міг знайти свою долю.

Але якщо в цих віршах образи ліричних героїв створювалися в рамках фольклорної парадигми, то в уривкові з поеми "Гайдамаки" виводився теж романтичний герой, та вже наділений виразною індивідуальною долею, характером, внутрішнім мовленням. -Ярема - "сирота багатий", який до часу гнеться в наймах у єврейській корчмі і не знає, що вже ростуть в нього крила, "що неба достане, коли полетить" (с. 371).

Доробок Т. Шевченка, представлений на сторінках "Ластівки", закріплював образ провідного поета України, Кобзаря, романтичного бунтівливого поета, а першодруки його знаменитих творів мали неперехідне значення й піднесли вагу альманаху.

Другим поетом, чий великий доробок друкувався в цій книзі, був Л. Боровиковський. Його представляли твори двох жанрових напрямків: романтичні балади та ліричні вірші і байки, що в українській літературі містили не лише повчання, але й комічний, гумористичний елемент.

За джерела баладної творчості Л. Боровиковському правіш український пісенний фольклор. Поет відзначався вмінням адаптувати фольклорну образність у свою поетичну систему, прилаштувати її для виконання своїх завдань. У вірші "Чорноморець" він створив образ козака, "ясного сокола", якого розшукує його товариш, "орел", і розгапує про нього "сірих гусей" і "білих лебедів". Лебеді й гуси розповідають орлові, що його побратим, Чорноморець, лежить коло моря, у степу, порубаний ворогами, крізь його реберця вже й трава пробивається; жодної живої душі немає біля його - тільки три ластівки, то душі його матері, сестри і дружини; це вони оплакують його загибель вдома; де ридає матір - там кривава ріка, де сестра - річка пройшла й

Михайлин І.Л.

просохла, а де жінка була - і росниці нема. Вірш будувався Л. Боровиковським на засадах народної поезики, втілював традиційну долю українського козака і водночас романтичний ідеал самотнього воїна - оборонця своєї батьківщини. Цей вірш був розташований в "Ластівці" на другій позиції, відразу після вступного слова Є. Гребінки "Так собі до земляків".

Віддалений від "Чорноморця" лише одним Шевченковим віршем "Вітре буйний" друкувався дати в айманасі твір Л. Боровиковського "Вивідка". В його основі - баладний український сюжет: дівчина закохана в козака, просить її посватати; козак висуває умову: мені заважає твій брат, отруй його; і розповідає, як це зробити; закохана дівчина виконала наказ коханого, але вшпляється, що це була вивідка, козак відмовляється одружуватися з нею: струїш, мовляв, і мене, молодого. Подібний сюжет відомий у фольклорі багатьох народів, у тому числі й українського. Важко говорити про міру участі Л. Боровиковського в створенні цього тексту, тим паче, що в українській літературі від І. Котляревського встановилася традиція використання народних текстів у своїх творах у незначній переробці, як це зроблено в "Наталці Полтавці". У даному випадку також мала місце така переробка. Твір Л. Боровиковського швидко набув популярності й поширився в народі. Вже в першій половині XIX століття балада Л. Боровиковського була записана фольклористами як народна пісня. Цей твір теж відповідав естетичній програмі романтиків: зматовував виключної сили почуття, незвичайну ситуацію, гостру колізію, трагічну розв'язку.

У двох наступних віршах "Палій" і "Волох" також втілювалися образи романтичних героїв. У першому - це був історичний Семен Палій, що зображався як оборонець України від ляхів, національний герой, наділений незвичайними якостями:

Хто в траві - врівні з травою;
Хто в воді - врівні з водою;
Хто у лісі - врівні з лісом,
Ніччю - перевертнем бісом?
Палій! (с. 247)

Стилістика народної пісні, заснована на яскравій образності, синтаксичному паралелізмі, повторях тем і одночасному розвитку ліричного сюжету - приваблювало в цьому вірші. Його енергійний початок:

Люлька в роті зашкварчата,
Шабля в ніжних забряжчала;
Шабля різанину чує.
Люлька пожари віщує (с. 246)

увійшов в українську літературу як взірць поетичної точності, осядливості, майстерної словесної формули.

Вірш "Волох" створював романтичний образ молдаванина, який "в степах з шатрами ходить" (с. 249), живе поза суспільством, найбільше цінує волю й незалежність, його майно вміщається на возі. Але він смачно їсть і міцно спить, він щасливий своєю долею.

У романтичному контексті сприймався й вірш "Зимній вечір",

Історія української журналістики XIX століття

переклад однойменного вірша О. Пушкіна, де створений образ самотнього поета, що в зимовий вечір, коли "буря з хмари небо криє. Сипле сніг, як з рукава" (с. 281). шукає розради в бесіді з домочадцями. Вірш наповнювався українським колоритом: пушкінська "пзбушка" перетворювалася на "хатку", "моя старушка" - на "паніматку", серед реалій побуту з'являлись "лава", "стріха", "дннще". "починок". Адаптуючи в систему української образності, переклад все ж доносив до читача дух пушкінського вірша, відбивав головні його настрої, строфіку й ритміку:

Вип'єм, добра поніматко!
Ну, по одній наливай;
Вип'єм з горя! Де ж кухлятко?
З веретеном не дрймай (с. 282).

Наступну добірку Л. Боровиковського в "Ластівці" складав цикл з десяти байок. Цей жанр у його творчості набув своєрідності у порівнянні з іншими українськими авторами, він позбувся бурлескності, далеко відійшов від традиційної "котляревщини", хоч і не втратив обов'язкової для байок дотепності й гумористичності. Байка Л. Боровиковського відзначалася особливою стислістю, являла собою короткий виклад певного життєвого епізоду, аніж подієвий розвиток сюжету. Майже всі твори будувалися на основі народних прислів'їв чи приказок або комічних бувальщин-анекдотів. За взірць жанру в творчості Л. Боровиковського може правігти байка "Клим", яка складається усього з шести рядків:

Спитали Кліма раз, яка найлучча птиця:
Чи чиж. чи соловей, чичітка, чи синиця?
Голодшій Клим озвавсь баса:
"Найлучча птиця - ковбаса!"

*
Голодній, бач, кумі -
Хліб на умі (с. 294-295).

Завершена сталість епізоду, колоритність образу героя, мінімально передана його внутрішня мова, але достатня окресленість і ситуації, і його характеру, експресивна виразність мовлення, використання в невеличкому тексті з трьох речень двох народних приказок - ось риси цього твору.

Представив на сторінках "Ластівки" Л. Боровиковський і свої фольклорні записи, але це були не традиційні пісні, а народні приказки, а також загадки (з відгадками). 86 приказок, подані поетом і байкарем, поклали почин публікації цього фольклорного жанру. Причому на цей раз було опубліковано найбільш широко вживані приказки і прислів'я:

"Пани скубуться, - а в мужиків чуби болять!"
"Покірне телятко дві матки ссе; а пее ні одної".
"Сім рік маку не родило - та голоду не було",
та інші (с. 318-331).

"Загадки", опубліковані видатним поетом, також були першою публікацією цього фольклорного жанру, демонстрували народну дотепність, винахідливість. Якщо врахувати, що упорядник Є. Гребінка

Михайлин І.Л.

мав намір дати книжку дія чігання в зимові вечори, то ця її частина цілком відповідала поставленому завданню, давала читачам можливість розважитися, повпраїтися у відгадуванні загадок.

Близько до завершення друкувався останній твір Л. Боровиковського в "Ластівці" - вірш "Розставання". Він був написаний на мотив знаменитої народної пісні "їхав козак за Дунай", але, використовуючи його поезику, значно розширяв і головний мотив, і ситу ацію, утворював цілу драматичну сценку з розмовою двох героїв: Козака й Дівчини. Традиційний для української народної творчості мотив прощання белетризувався, набу вав під пером поета опуклості, стереоскопічності.

Л. Боровиковський надрукував у "Ластівці" твори, що писалися в різний час від 1834 року. Його добірка - друга за обсягом після Т. Шевченка - являла собою достойне надбання альманаху. всебічно представляла поета: і як автора стилізованих під народні твори романтичних баїад і ліричних віршів, і як дотепного й своєрідного байкаря, і як оригінального фольклориста, що розширяє сам предмет фольклористики і пропонує читачам не традиційні пісенні, а оригінальні жанри, котрі дають новий матеріал для характеристики народного світогляду.

Упорядник "Ластівки" запросив до участі в альманахові й свого шкільного товариша, Олександра Степановича Афанасьєва, з яким разом навчався в Ніжинській гімназії вищих наук і навіть мешкав з ним на одній квартирі в професора природничих наук М. Ф. Соловйова. Під псевдонімом А. Чужбинський він опублікував тут два вірші: "Є. П. Гребінці" і "Прощання". Обидва воші вкладаїся в романтичну концепцію "Ластівки".

Перший вірш-звертання розвивав тему пошуку щастя героєм-сиротою. Другий оїцісував прощання автора з Україною, яка стаїа дія нього скарбницею таких цінностей, яких він "не знав у своїй стороні" (с. 314) - О. С. Афанасьєв за національністю росіянин. Ліричний герой - солдат, відірваний від дому й родини (тоді автор служив у полку, дислокованому в Чугуєві), він сумує, але й пишається своєю самотою, сприймає її як ознаку обраності, вишості над юрбою. Залишаючи Україну, він відчуває, що цей край увійшов у його серце.

Дебютував на сторінках "Ластівки" знаменитий український поет-романтик Віктор Забіла. Він опублікував тут три вірші: "Голуб", "Пісня" та "Повіяли вітри буйні", у яких постав як глибокий автор теми гіркого, нерозділеного кохання. В основі першого вірша покладено макроприйм паралелізму: голуб скаржитья козакові на зраду коханої дружини-голубки, після чого й козак вирішує залишитися на все жігття самотнім. Другий вірш виконаний у пісенній стилістиці: двічі козак проїздить повз двір коханої дівчини, прагнучи побачити її, але вона не вийшла; відтак він замислюється, чи вона ж кохає його? _Якщо так, то воші будуть жити щасливо цілий вік, "як риба з водою" (с. 222). У відповідності із законами пісенної стислості даті ця тема не розвивається. Третій вірш має автобіографічний характер, хоча й підносить тему в одязі народно-поетичної символіки. "Вітри буйні" стають тут знаком "лютого горя". .Яке прийшло в життя поета через зраду коханої. Вона

Михайлин І.Л

якому протистояла "Ластівка". Але ці твори мали виразний розважальний характер, містили повчальний зміст, були розгорнутими ілюстраціями до народних приказок чи анекдотів. У "Пархомовому сніданні" розповідається, як дотепна Настя, що була попереду наймичкою в місті, одружилася на собі дурного парубка Пархома. Прибрала до рук його майно, господарство, а його тримала в домі за наймита. Пархім випросив у неї три шаги, аби гукнути ласощів, але цих грошей вистачило лише на купку корінців хрину. "Бачили, чортові очі, що купували. І жте ж!" - примовляв Пархім, запихаючи корінці до рота. Глузування над дурнем було традиційно для Г. Квітки. Подано на тлі розкішно описаних картин українського хатнього побуту, родинного життя, ярмаркової метушливості. Була в цьому оповіданні і глибока ідея неспроможне багатство зробити людиною щасливою чи розумною.

Твір "На пушення як зав'язано" являв собою взагалі мініатюру, у якій висміювалась людська жадібність. Ненажера Хома з'їв протягом дня на пушення тижневий раціон, але все одно шкодував, що не подумав доїсти ще кілька вареників.

Зате повість "Сердешна Оксана" представляла сентиментально-реалістичний напрямок в творчості першого прозаїка нової української літератури, розвивала традицію "Марусі" і стала, як і ця, попередня, повість, програмовою для Г. Квітки.

У повісті "Маруся" зображувався патріархальний, герметично замкнений світ українського села. У повісті "Сердешна Оксана" - зруйнування цього міцного одвічного світу сгломіть привнесеним у нього російським елементом. Шістнадцятирічна донька заможної удови Веклиги Ведмедьки. Оксана, мріяла вирватися з селянського світу і завдяки своїй красі знайти собі пару серед панців або хоча б кушців чи гюповців. У цьому, за логікою автора, полягає той її внутрішній гріх, який і тягне за собою тяжку спокую. Недарма навіть матір розуміє неприйнятність її думок і мрій. "Се тобі смущеніє від нечистого. Господи нас борони від нього! - говорила вона дочці. - Гляди тільки, щоб тебе ці думки не завели в погибель (...)" Оксана відмовляє усім парубкам, що сватають її, бо вони, бачте, мужики, а вона з своєю красою хоче в пані вискочити. Під тиском матері вона погодилася вийти заміж за Петра, заможного парубка, але попросила відстрочки до осені.

Тоді якраз розмістили в селі полк солдатів. На красуню Оксану накинув оком їхній старшина капітан. Оксана закохалася в нього. Для української дівчини, що у вібрала в себе моральний світ свого народу, кохання невіддільне від одруження. Оксана, довірлива й щира, навіть не припускає, що росіянин-москат, присягаючись їй у коханні, може скривдити її. А капітан чинить саме так: віграє Оксану, обіцяючи нібиго повезти її до вінця, відвозить в інше село, куди переміщається полк, підпоє і п'яну гваттує, перетворює Оксану на наложницю. Вже й хлопчик народився в Оксани, набридла вона капітанові, підслухала якось вона його нахваляння: або звінчати її з своїм денщиком, або програти комусь з офіцерів у карти; і вирішила тікати. Їй допомагає годувальниця Дмитра, її хлопчика, перевдягтися та інсценувати своє самогубство. Втеча вдається. Оксана приходить до свого села.

Ще на околиці вона зустріла того парубка Петра, що й досі не одружився. Він і розповів їй про материну долю: вона знищена цілком доччиною втечею, занепала морально, перестала займатися господарством, тяжко захворіла, живе вона зараз у сусідах, навіть своєї хати не має. Великий душею Петро відразу запропонував Оксані вийти за нього заміж, щоб покрити її гріх і не пустити її на посміх односельцям. Але Оксана відмовилася прийняти таку жертву. Матір пробачила її, примирив її з дочкою онук. В епізоді примирення знову виникає мотив спокути за гордоці: "А якби ти не гордилася та не думала, щоб булі за паном, а вийшла б за мужика, от хоч і за Петра, що дуже мені у пригоді сл ав без тебе, то було б усе не те..."

Петро й далі залишається вірним своєму першому коханню, пропонує Оксані одружитися. Вона не дає згоди, а пропонує звернутися за судом до своєї Матері. Стара Векла стала на бік доньки: як не хотілося бачити її славу дочки покритою, але людський поговір може спричинитися до того, що він зненавидить жінку: тому вона пропонує: будь Оксані за брата. І Петро приймає мудрий суд старої матері, оголошує Дмитренка своїм сином, усіляко допомагає матеріально коханій. Купили вони двір і хату, "і жили собі, хвалячи Бога милосердного".

Епілог повісті "Сердешна Оксана" подібний до заключного епізоду Шевченкової "Катерини". Через село проїздить капітан, зустрічає свого сина. Петро, що був тут, розповідає йому про Оксанину долю. "О. да плут будет матьчик, тільки й сказав капітан. - Увесь у меня". Дав йому гривеника на горішки та й поїхав собі. Оксана відібрала в сина монетку та й викинула її через вікно на вулицю.

Два видатних твори у українській літературі про експансію російського елементу в український світ були написані незалежно один від одного, хоча не виключена й вірогідність того, що Т. Шевченко міг читати "Сердешну Оксану" серед Гребінчиних паперів у С.-Петербурзі. У 1940 році Т. Шевченко надіслав щойно видрукований "Кобзар" до Харкова з якимсь товаришем, що несучи мліно поставився до свого доручення: Шевченків лист взагалі загубив, а книжку передав, істотно загаявшись. Г. Квітка розповів Т. Шевченкові про це в листі від 23 жовтня 1840 року: "От така-то кумедія лучилась з Вашими письмами! А книжку як розгорнув, дивлюсь - "Кобзар", та вже дуже вичитаний"⁸⁵. Розглядаючи Шевченкові твори. Г. Квітка спиняється на поемі про жіночу долю. "А що "Катерина, так так що Катерина! Гарно, батечку, гарно! Більш не вмію сказати. От тако-то москалики-воєнні обдурюють наших дівчаток! Списав і я "Сердешну Оксану", от точнісінько як і Ваша "Катерина". Будете читати, як пан Гребінка вдрюкує.-Як то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових москалів..."⁸⁶

Повість Г. Квітки в системі творів альманаху "Ластівка" виглядала програмовою. Вона була суголосною з тією програмою протиставлення російської і української книг (а ширше - й культур), що була заявлена в

⁸⁵ Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів: У 7 т. - К., 1981. - Т. 7. - С. 267.

⁸⁶ Там само.

Михайлин І.Л.

Гребінчиному всту пі. Це був один з провідних творів Г. Квітки. На відміну від Т. Шевченка він не доводить до-трагічної розв'язки конфлікт у країнської дівчини й російського офіцера, але утверджує міцність моральних засад українського життя, показує можливість в ньому за умов доброї волі й бажання повернення до патріархального, перевіреного віками, а відтак і вічного ідеалу, що може бути окреслений поняттями: Бог, господарство, родина. Це був, безумовно, головний твір "Ластівки". Не виключено, що задум Шевченкової "Наймички" (1845) виник невдовзі під впливом Квітичної "Сердешної Оксани": адже в поемі йшлося про повернення матір'ю своєї позашлюбної дитини до первісних цінностей українського світу, тобто ще далі продовжений сюжет, який під впливом життєвих обставин спільно розвивали Г. Квітка у прозі, а Т. Шевченко в поезії.

Надрукований наприкінці альманаху "уринок з казки" "Циган" був літературним дебютом П. Куліша як українського письменника. Його твір мало чим різнився від фольклорних записів і може бути віднесений принаймні до етнографічної прози. У його основі - народний анекдот про п'яного цигана, якого неприємного пан наказує забрати в горниці, нарядити паном, виконувати всі його накази, а потім знову ж неприємного від п'ятики повертає на старе місце. Прокинувшись, циган намагається по-старому віддавати накази й вимагати послуху, звикнувши за один день бути паном. Демонстрація дотепності героїв, народної вигадки й спостережливості, гарна у країнська мова відзначають це оповідання, у якому марно шукати глибшого змісту.

Завершувала книжку-альманаху післямова упорядника Є. Гребінки. У ній утримувався мотив російсько-українського протистояння, започаткований у передмові. Хотів пустити до читачів книжку зимою, розповідав упорядник, але як стали москалі в друкарні її складати, то загаяли до весни. "Чи ви повірите, що над одним листиком та б'ються тиждень або й більше". Вже на Україну й ластівки вертаються, несучи на крилах весну. Тому й упорядник назвав свій альманах "Ластівкою" - "нехай летить до вас, нехай собі щебече по хуторам" (с. 379). У символічній формі автор висловлював надію на наступне піднесення й розквіт української літератури: незабаром прилетять солов'ї, тоді хто стане слухати ластівку.

З бурлескної стилістики, просторічного базікання упорядника з читачем у передмові й післямові виростав усе ж образ українського патріота, свідомого своєї гідності, окремішності від російського світу. Він усвідомлював потребу розвитку у країнської літератури як обов'язкової функції духовного життя великого й талановитого народу.

Є. Гребінка в альманасі "Ластівка" виконав поставлені перед собою завдання: дати книжку для читання, яка б всебічно задовольнила смаки українського освіченого читача, дала йому і прозу, і поезію, і фольклорні записи. Багато творів "Ластівки" увійшли в історію української літератури, склали її золотий фонд. Книжка продемонструвала великі можливості українського слова, його здатність обслуговувати духовне життя великого народу. Альманах став невеликою компенсацією за провалений В. Белінським справу видання у країнського часопису.

Історія української журналістики XIX століття

Побачивши, якою художньою силою володіє "Ластівка" і якої популярності набуває українська книга, видана в Петербурзі, російський критик відгукнувся в "Отечественных записках" (1841. № 6) рецензією, яку ні слова не сказавши по суті аналізу зібраних у "Ластівці" творів, перетворив на маніфестацію своєї ненависті до української літератури.

На його думку, вона просто не має права на існування. Не існує самостійної мови, якою може створюватися повноцінна література. "Ми маємо повне право сміятися до того, що тепер уже немає маторосійської мови, а є обласне малоросійське наріччя, як є білоруське, сибірське та інші, подібні до них обласні наріччя"⁸⁸. Друга теза, що дія В. Белінського обґрунтовує неможливість існування української літератури, полягає у відсутності для такої літератури читача. Письменники пишуть для публіки, публіка - це освічений клас суспільства, немає української освіти - значить немає й української публіки. Писати українському письменникові ні для кого. Третій аргумент В. Белінського полягав у тому, що для української літератури відсутній повноцінний предмет художнього відображення. "Адже це селянський світ, а "му жіщке життя саме по собі мато цікаве для освіченої людини"⁸⁸. Навівши два уривки з "Ластівки" - з повісті "Сердешна Оксана" та передмови "Так собі до земляків" В. Белінський, не зрозумівши ні задуму книжки, ні змісту цитованих текстів, принизився до брутальної лайки: "Гарна література, яка тільки й дихає, що простакуватістю селянської мови та дубоватістю селянського розуму"⁸⁹. Рецензія В. Белінського на "Ластівку" остаточно розвіяла всі сподівання українських діячів на співробітництво з передовими демократичними російськими силами в справі розвитку української журналістики.

Значення ж альманаху "Ластівка" виходило далеко за межі просто появи чергової української книжки. Альманах являв собою антологію тодішньої української літератури, до нього було відібране все найкраще, художньо вартісніше з того, що існувало тоді в українському письменстві. "Ластівка" засвідчила прощання з котляревщиною, яка ще не була остаточно подолана, але вже витіснялася могутнім потоком романтичних та сентиментальних творів. Тут рішуче була заявлена ідея української самобутності. Самотній до часу голос Г. Квітки, з його гаслом невіддільності української творчості суду російських критичних авторитетів, необхідності в українському слові реалізації духовною життя українського народу, був гідно підхоптий і виголошений зі столиці держави Є. Гребінкою. "Ластівка" мала значно вищий! художній рівень, ніж попередні (а почасти й наступні) українські альманахи, набула широкого поширення, авторітет серед читачів, а відтак на боротьбу з українським словом піднялася російська критика. Це був перший український альманах, виданий у столиці імперії, що сприяло його популярності, поширенню й авторитету⁷. Діяльність в справі його збирання й упорядкування можна вважати журналістським подвигом Є. Гребінки.

⁷ Белінський В. Г. Собр. Соч.: В 9 т. - М., 1979. - Т. 4. - С. 417.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само. - С. 418.

Михайлин І.Л.

Розділ одинадцятий
Харківські альманахи О. Корсуна “Сніп” та
І. Бецького “Молодик”

Харківська школа романтиків на початку 1840-х років. Загальна характеристика альманаху “Сніп”. Історична трагедія М. Костомарова “Переяславська ніч” та його поетична добірка на сторінках альманаху. П. Кореницький та його “сатирицька поема” “Вечерниці”. М. Петренко та його цикл віршів “Думки”, символіка в ньому небесного і земного. І. Бецький та його участь у творенні української журналістики. Загальна характеристика альманаху “Молодик”: хронологія, композиція. З.ч.ст першого тому. “Малоросійський відділ” другого тому, твори Г. Квітки, Т. Шевченка та ін авторів. Характер і зміст третього тому. Своєрідність четвертого тому. Значення альманаху “Молодик”

Тимчасом у надрах Харківської школи романтиків зріли нові задуми. Від часу виходу “Утренней звезды” склад українського гуртка істотно змінився. Ось як описує культурне середовище в Харкові Микола Костомаров у своїй “Автобіографії”: “У цей час я зблизився з гуртком молодих людей, так само, як і я, відданих ідеї відродження малоруської мови і літератури; це були: Корсун, молода людина, вихованець Харківського університету, родом з Таганрога, син досить заможного поміщика; Петренко, бідний студент, уродженець Ізюмського повіту, молода людина меланхолійного характеру, що в своїх віршах майже завжди зверталася до місця своєї батьківщини, до свого родинного становища; Щоголев, студент університету, молода людина з великим поетичним талантом, який, на жаль, рано випарувався; його жвава уява найчастіше відлітала в старе козацьке життя; Кореницький, сільський дякон, у його віршованій поемі “Вечерниці” помітна сильна схильність до сатири і вплив “Енеїди” Котляревського: власне його твір написаний тим же розміром і стилем, що й “Енеїда”; нарешті, семінарист Писаревський, син священника, що вже написав по-малоруськи і видав драму “Купала на Івана”; ця молода людина володіла добре мовою, вірші його були правильні й дзвінкі, але великого творчого таланту він не виявляв. Корсун затіяв ввдання малоруського збірника (“Сніп”) і наповнив його віршами, як власними, так і своїх співробітників (...)”⁹⁰.

За виключенням деяких помилок (О. Корсун родом не з Таганрога, а з села Богдановська Антіпівка, тшєр Ростовської обл.; а драма “Купала на Івана” наткана не семінаристом Петром Писаревським, а його батьком Степаном, що був українським письменником і виступав під псевдонімом - Стецько Шерепєря), в цілому картина літературного життя Харкова на початку 1840-х років відтворена вірно. Слід лише додати, що альманах “Сніп” не був першим після великої перерви віщанням романтиків, йому передували

⁹⁰ Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. - К., 1990. - С. 453 - 454.

окремі українські книжки М. Костомарова (Ієремії Галки) "С'ава Чалий" (1838), "Українські балади" (1839), "Бігка" (1840); А. Метлинського (Амвросія Молиш) "Думки та пісні та ще дещо" (1839); самого О. Корсуна "Українські повір'я" (1840). На цьому тлі задум нового альманаху не виглядав якоюсь надзвичайною подією, а впливав з потреби опублікувати розрізнені твори та добірки віршів, які кількісно "не тягнули" на видання окремими книжками. За винятком М. Костомарова та О. Корсуна решта учасників альманаху так ніколи й не спромоглася на свої окремі книжки, а публікації в "Снопіві" лишилися почасти найбільш значним іредстааленням їхнього доробку.

Альманах "Сніп" мав підзаголовок; "Український новорічник", тобто книжка для читання на новорічні святки. Як бачимо, думка про потребу дати читачам український збірник для розважань у довгі зимові вечори, навідала не самого С. Гребінку в Петербурзі. У відповідності до образу снопа, винесеного в заголовок, упорядник так окреслив свою роль: "Скрутив Олександр Корсун". Після заголовку багатозначно додавалося: "Рік перший", що передбачаю перетворення альманаху на періодичне видання. Збереглися свідчення про те, що О. Корсун планував видати другий том свого збірника, але задум цей лишився нездійсненим.

Головним автором альманаху "Сніп" слід вважати М. Костомарова, який заповнив своїми гворами трохи менше третини книжки. Відкривався альманах публікацією віршованої трагедії "Переяславська ніч", яка несла на собі виразні сліди експериментаторства, була спробою адаптації на українському ґрунті поезики й стилістики Шекспірових хронік. Це була перша в українській літературі віршована історична трагедія, що руйнувала близький до котляревщиші жанр комічної опери - п'єси з сучасного побуту, у якій мелодраматичніш конфлікт поставав у супроводі ненав'язливого й неущипливого гумору, а діалоги героїв були перемежовані їхніми співами й танцями.

Історіософська концепція Харківської школи романтиків, сформована в значній мірі самим М. Костомаровим, містила в собі як головний компонент уялення про козацьку добу. Україна розглядалася як козацька держава, тим паче, що й практично весь наявний корпус історичних фольклорних творів стосувався цієї епохи. Саме тому лідер школи, який, щоправда, на цей час занурився в наукову працю, був запрошений на кафедру славістики Харківського університету й перебував у закордонному відрядженні, замисливши віщання українського історичного фольклору, прийняв для публікації заголовок "Запорожская старіша".

Закономірно, що М. Костомаров, прагнучи зробити свій посильний унесок у становлення нової української літератури, обрав за сюжети для своїх драм козачину. Розуміючи величезну роль театру для виховання національної свідомості, він береться за створення історичного репертуару для нього. Його надихають два приклади. Перший - І. Котляревського й Г. Квітки, які за відсутності національного театру все ж таки писали твори для нього, намагаючись у такий спосіб викликати й стимулювати появу українського театрального мистецтва. Другий - художній досвід Шекспіра й - зовсім близький у часі - Шіллера як творців вагової історичної драмату ргії.

Михайлин І.Л.

На самому початку літературної біографії М. Костомаров створив дві історичні драми: "Саву Чалого", що вийшов окремим виданням в 1838 році, і "Переяславську ніч", першодрук якої відбувся в альманасі "Сніп". Обидві вони лишилися яскравими фактами в його доробку і літератури українського романтизму в цілому. Ідея українського національного визволення постає центральною в обох творах. Автор, власне, прагне дослідити ті причини, що унеможливили здійснення цієї історично справедливої вимоги народу⁷. Звідси глибокий аналіз внутрішньонаціональних конфліктів, внутрішньородинної конфронтації, моделювання ситуацій, у котрих ідеал особистої свободи домінує над загальнонаціональними інтересами.

Починаючи з епіграфів і перших монологів трагедії "Переяславська ніч", доля України опинялася в змістовому центрі п'єси. Діялося в 1649 році у Великодню ніч у Переяславі. До міста прибув отаман Лисенко, що привів п'ятитисячний козацький загін з наказом Хмельницького визволити місто від ляхів. Здавалося б, усе віщує успіх, утиски поляками українського люду й православної віри такі очевидні, що кара мусить прийти неминуче. Але знову внутрішні суперечності розривають українську громаду. Лисенкові протистоїть отець Анастасій, що пунктуально дотримується Христових заповітів: підставляє польському офіцерові після удару й другу щоку, закликає паству до християнського терпіння й смирення. В іншому аспекті Лисенкові протистоїть і його сестра Марина, закохана в поляка, переяславського старосту.

Марина сама - глибоко трагічний персонаж. Намагаючись поєднати в собі кохання до поляка й любов до України, вона приходить до висновку про трагічну несумісність цих двох начал: її доля - або померли з коханим, або піти в монастир, відмовившись від усього мирського в цьому житті.

Отець Анастасій все ж виблагав у Лисенка пощади для ворогів, той піддався смиренським настроям священника і... заплатив за це життям. Лк тільки староста був звільнений, він підняв шаблю на Лисенка, у двобої вони дістають смертельні поранення й помирають. Ідейна перемога о. Анастасія обернулася трагедією для героїв і всього народу.

Новаторство першої в українській літературі історичної трагедії "Переяславська ніч" полягало в тому, що доля народна, доля батьківщини була в ній життєвим осердям інтересів і змагань героїв, відсутність консолідуючого начала в національній свідомості тлумачилася автором як джерело національної трагедії. П'єса була позбавлена оперетковості й етнографізму, які ще довгий час навіть у театрі корифеїв визначали специфіку української драми. М. Костомаров пропонував театрові поважний трагедійний твір, присвяченш центральній, з його погляду, проблемі історичного буття української нації, але за відсутності національного театру шлях їй на сцену було перекрито тому й немає відомостей про її сценічне втілення.

Вже після смерті М. Костомарова саме упорядник альманаху "Сніп" О. Корсун переклав трагедію "Переяславська ніч" російською мовою. Це сталося в 1886 році. Цей факт - ще одне свідчення, значимості

драматургічного доробку М. Костомарова. Драма "Переяславська ніч" і сьогодні не позбулася свого актуального звучання, публікація такого твору підносила й значення альманаху в цілому.

На відміну від драматичного твору, вірші М. Костомарова не відзначалися ху дожньою довершеністю. Тут він опу бліку вав свої віршовані переклади з Д.Г. Байрона (цикл "Єврейські співанки") та "Краледворського рукопису". Сам факт появи українською мовою творів не лише російської чи польської, але й інших літератур, безперечно мав велике значення. Тим більше, що М. Костомарову було чу же прагнення наблизити іншомовні твори стилістично до котляревщини, як те помічаємо в П. Гулака-Артемівського й почасти в Є. Гребінки. Але міра володіння українським віршем у М. Костомарова була невисокою. Він дозволяв собі лексичні помилки, неправильно вживав наголос, від чого псувався ритмічний лад віршів, недбало римував. У цілому справедливо Павло Грабовський значно пізніше писав про те, що наш славний історик М. Костомаров був "невдалим поетом" Ієремією Галкою і писав "неможливими віршами"⁹¹.

Набутком віршової частини альманаху "Сніп" була публікація "сатирицької поеми" Порфіра Кореницького "Вечерниці". талановитого українського поета, від якого залишилося всього чотири твори, а за його жінгтя з них друкувалося лише два. "Вечерниці". найбільший твір П. Кореницького. засвідчив його яскраве поетичне обдарування, обізнаність в українській літературі того часу. Його, безумовно, слід вважати ще одним представником котляревщини. але представником талановитим, здібним успадкувати найкращі риси наслідуваного оригіналу.

У 1919 році в Харкові, у щойно заснованому видавництві "Рух", вийшла єдина книжка П. Кореницького, куди були зібрані усі його твори. Вихід книжки загаявся через економічну руїну. Обкладинка з колоритним малюнком була виготовлена заздалегідь, ще 1918 року. Коли книжка з'явилася на її обкладинці й титульному листі виявився різний текст випадок не такий і рідкісний в українському книгодрукуванні. На обкладинці було надруковано "Вечерниці та інші твори П. Кореницького" (Х.. 1918). а на титульному листі - "П. Кореницький. Твори" (Х.. 1919). Автор статті про П. Кореницького в "УЛЕ" М. М. Павлюк подав ці два заголовки як назви двох різних книжок⁹². Що ж і таке буває, коли книжки не тримати в руках.

Але для дослідників ця книжка цікава не тільки тим, що зібрала докупи всі твори забутого й маловідомого автора, але й тим, що передмову до неї написав М. Ф. Сумцов. На його авторитетну думку ми й пошлемося, відзначивши, що фактичний матеріал науковець узяв з статті П. Грабовського про П. Кореницького, що була опублікована в журналі "Зоря" (1894. №6).

⁹¹ Невідома редакція статті Павла Грабовського про Порфірія Кореницького. Передмова, публікація і примітки Є. Нахліка // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. - Х., 1995. - Т. 5 (Нова серія). - С. 185.

⁹² Українська літературна енциклопедія. - К. 1990. - Т. 2. - С. 566.

Михайлин І.Л.

Розглянувши твори поета, М. Ф. Сумцов помітив у них невядале моралізаторство. “Слабенький філософ, Кореницький. яко поет, стоїть високо, - відзначив науковець. - Його мова гостра, гнучка, барвіста. Подекуди зустрічаються москалізми, яких чимало взагалі у слобідських українських письменників, в тім числі у самого Квітки-Основ'яненка, доброго знавця української мови.

“Вечорниці” Коренницького в “Снопі” яскраво виділяються, як найбільший і найкращий поетичний твір. Вірш лється рухливим струмочком, дзвінкий і прозорий. Вплив “Енеїди” Котляревського очевидний; він відбився на куплетній формі вірша і на розмірі вірша, а далі в самому змісті. Кореницький, слідуючи за Котляревським, впав у псевдоклясичний шарж; він кликає на допомогу собі Орфея. робить його гультьям-п'яничкою, бере у його бандуру, щоб самому грати на вечорницях, взагалі кепкує і глузує з славетного поета⁹³. Пригоди бурсака на вечорницях, з описом страв і напоїв, танців і молодіжних розваг, жениханням оповідача до господарки, оспівуванням побаченого на Орфеевій кобзі, - усе це подавалося колоритно, барвісто, хоч і не бездоганно, не без перебільшень.

У цілому ж думка М. Ф. Сумцова про “Вечорниці” як найбільший і найкращий поетичний твір усього альманаху сприймається й сьогодні без заперечень. Тим паче, що далі в книзі “Снопа” були представлені як автори ціла родина Писаревських: батько Степан, син Петро і навіть матір Марта. Попри плідний у кількісному відношенні доробок цієї родини, особливо Петра, творів якого надруковано тут найбільше, художній рівень їхньої поезії залишав бажати кращого.

Зате відкриттям альманаху став літературний дебют у ньому малоплідного, але талановитого поета-романтика Михайла Петренка. Свого часу Максим Рильський, розмірковуючи над кількісно невеликим доробком іншого українського поета Володимира Самійленка, запитував: “Хто визначив, *скільки* саме рядків має написати поет за своє життя? - і на це непросте запитання відповів так: - Від французького поета Антуана Арно перейшов у віки тільки одіш вірш про листок, що зірвався з дерева, - і вде той вірш, котиться той листок у дальші віки... Спасибі й за те Антуанові Арно, як спасибі безсмертному Грибоедову за його *єдине* “Горе від розуму” (хто знає інші, досить численні, твори Грибоедова?) - незрівнянно більше спасибі, ніж “другові” Грибоедова Булгаріну за його друковані стоси...” (підкреслення М. Рильського. - І. М.)⁹⁴.

Від М. Петренка залишилося біля двадцяти віршів, але його творчість назавжди ввійшла в історію української літератури, а окремі вірші стали народними піснями, причому складають активну частину репертуару, що співається й нині. В альманасі “Сніп” були опубліковані вперше сім віршів

⁹³Сумцов М. Порфирій Кореницький // Кореницький П. Твори. - Х., 1919. - С. 6.

⁹⁴ Рильський М. Т. Володимир Самійленко // Рильський М. Т. Збір. творів: У 20 т. - К., 1986. - Т. 12. - С.97.

Історія української журналістики XIX століття

цього поета, між ними й ті, що вважаються сьогодні першорядною класикою: “Дішлюся на небо...”, “Вечірній дзвін”, “Туди мої очі...”

М. Петренко “посів своє, окреме місце в історії літератури”⁹⁵, вважає автор глибокої статті про його творчість Ю. В. Шевельов. У добу, яка увійшла в історію під знаком Шевченкового генія, він наважився бути інакшим, іти в літературі своєю стежкою. Романтизм Т. Шевченка репрезентує всеукраїнця, потужну хвилю національної історіософії, активізує минуле, щоб закликати до майбутнього. Романтизм М. Петренка камерний, репрезентує приватного індивіда, який дуже загально висловлює свої почуття» але тому вони й упізнаються багатьма читачами як свої власні. В іншій праці Ю.В. Шевельов зазначає: думи Петренкові “зосереджені в поетовій душі, воші плекають ідею приреченості людини, людини універсальної і долі універсальної. Концепції національної романтики тут протиставлено концепцію заглиблення до власної душі”⁹⁶.

Для добірки віршів М. Петренка в альманасі “Сніп” був центральним образ неба. Недарма пізніше він з кількох творів згодом сформує цикл під такою назвою. Небо для М. Петренка - не просто місце, де кінчається влада й суд людей, не існують соціальні стосунки, місце індивідуальної свободи й волі, що протистоїть людському суспільству. Небо постає як символ вічної краси й гармонії, царство Бога, а відтак і абсолютної справедливості. Там панує “небесна музика”. Тому ліричний герой М. Петренка прагне полинути туди, мріє про втечу від лихого сирітської долі під захист вічної краси й Божої справедливості.

У кількох віршах - “Вечірній дзвін”, “Брови”, “Гей, Іване, пора...”, “Туди мої очі...” - розвивалася тема кохання. Але кохання сприймалося поетом як ще одні кайдани (можливо, найтяжчі), які мають прикувати людину до землі, суєти соціуму й розлучити з небом. У дотепному вірші “Брови” парубок скаржиться на свою красу, яка робить його популярним серед дівчат.

Ох наскучила мені
Ся за брови плата -
Тільки з хати, тут гляди:
Де взялись дівчата! (с. 181)

Та ліричному герою не потрібне кохання, він наперед зрікається його. Він обіцяє втекти від надокучливих дівчат, сховати від них свої чорні брови - воші й виступають тут знаком краси людської. Натомість він прагне присвятити себе красі небесній:

В небо ясне я влюблюсь.
Мов в твою дівчину;
Горем з вітром подільсь
В буйную годину (с. 183).

⁹⁵ Шерех Юрій. Інший романтик, інший романтизм // Шерех Юрій. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології. - Балтимор - Торонто, 1991. - С.30.

⁹⁶ Шерех Юрій. Критика поетичним словом // Шерех Юрій. Пороги і Запоріжжя. - Х., 1998. -С. 9.

Михайлин І.Л.

Недоступність неба, неможливість реалізувати свої романтичні мрії призводить до страждань поета. Ному залишається шукати розради в коханні. \ співчутті коханої дівчини. Про це вірш, який завершає добірку М.І. Петренка в 'Снопі'. 'Гуди мої очі. туди моя думка. Де ти живеш, Галю, сердешна голубка' (с. 183). Тут би вже згодилися й чорні брови, щоб привабил и байдужу до героя дівчину. Вона далеко, не знає про "люте горе" хлопця. Марно він шукає порятунку в небі - "від його ж на мене долею віє" (с. 183). Небо перетворилося на перешкоду між поетом і коханою, яка

Закрилась від мене і небом, й горами.

А я тут зостався з горем та сльозами (с. 184).

Поет знов) в заключному вірші повернувся на землю, кохання здолало пою й завдало людських страждань. Мрія завоювати небо, злетіти на нього на орлиних крилах лишилася нездійсненою, у змаганні земного й небесного перемогло земне. Так добірка віршів М. Петренка набувала циклічної цілісності, провідні мотиви неба й кохання, пройшовши через різні шаблі розвитку, виглядали логічно завершеними. Мовна й версифікаторська культура М. Петренка також виявлялася високою, у нього менше порушень розміру й ритміки, навіть ніж у П. Кореницького, точні, хоч і не багаті рими, стійко підтримується орієнтація на пісенну строфіку й стилістику.

Дебют М. Петренка в "Снопі" став справжнім відкриттям талановитого поета, підніс значення й самого альманаху.

На завершення в ньому друкувалися твори самого упорядника О. Корсуна. Він розподілив їх за жанровими засадами на дві групи. Першу склали "Українські повір'я". Ця добірка сприймалася як продовження першої і єдиної збірки поета, що вийшла друком у Харкові в 1839 році під однойменною з циклом у "Снопі" назвою. Але на цей раз втручання цензури істо то поспу вало роботу автора. М. Костомаров залишив свідчення про це в 'Автобіографії'. "Самому видавцеві, - описував він участь в альманасі О. Корсуна. належали віршовані оповідання. Узяті з народного вимислу про ходіння Христа з апостолом Петром по світу і про різні пригоди, що відбувалися з ними; оповідання передані вірно, але цензура не дозволила друкувати імен Христа і апостола Петра, і Корсун змушений був замінити їх іменами Білбога та Юрка"⁹. Не варто й говорити, що після таких випраалеп оповідання втратили значну частішу свого змісту й привабливості.

Другу групу творів О. Кврсуна складав цикл під назвою "Вірші". Тут розміщу валися ліричні твори, в тому числі й перекладні - з чеського фольклору. Вони істотно контрастували з попереднім циклом не лише за жанровою, але й за стильовою домінантою: бурлескно-травестійна стихія тут поступилася місцем романтизму. Автор вдавався до складного метафоричного мислення, будував свої вірші як розгорнуті метафори з інтенсивним ліричним сюжетом, несподіваними поворотами думки. За приклад цих властивостей може правити вірш "Блискавка".

Костомаров Н. 11. Исторические произведения. Автобиография. - К., 1990. - С. 454.

Історія української журналістики XIX століття

Образ темної мовчазної хмари, що ховає блискавку під грудьми, розпочинає вірш. Але приходиться час, і хмара родить блискавку, починається гроза, буря. Та образи природи дія О. Корсуна не літературно достатні. Це метафоричне втілення самого поета і його творчого процесу:

Отак не раз буза й зо мною:
Утихомирюсь, не бурчу -
(Мов хмара та перед грозою)
На думці вірші - я ж мовчу!
Аж ось, мов блискавка... Дивіться!
Та думка гарно зодяглась -
Як на Великдень молодця.

А далі в віршах розплилась... (с. 220)

Метафоричне творче мислення було властивим О. Корсуневі. У вірші “Коханка” в образі коханої дівчини він виводить насправді своє рідне село Антипівку. Невеличкий вірш на чотирнадцять рядків “Старі пісні” теж містив кілька поворотів поетичної думки: старі пісні дія автора правили за символ козацької України: вони п’янять людину, як горілка: чим старіша горілка, тим вона смачніша; так і з піснями: чим старіші вони, тим глибше проникають у душу: але якщо від горшки чоловік втрачає розум, засинає, то пісня - навпаки, пробуджує в людині свідомість, робить її громадянином.

Навіть узявши традиційний сюжет прощання козака з дівчиною у вірші “Зрада”, О. Корсун запропонував його оригінальне трактування: козак їде насправді не на війну, а в шинок, де живе бабуся з дочкою-красунею; а Маруся, провівши його, кличе в гості Василя, нового коханого. Почасти цей вірш суперечив героїчним мотивам української народної творчості, але в побутовому жартівливому фольклорі (наприклад, пісня “Ой кум до куми залицявся”) такі мотиви зустрічаються й виглядають цілком органічно.

Романтична лірика О. Корсуна була погрібною в українській літературі, розвивала новаторський напрямок, пов’язаний із запровадженням метафоричної поетики, пошуком оригінальних тем, образів, мотивів і сюжетів. Але талантом і високою поетичною культурою автор не володів; у добу становлення й вироблення української літературної мови лише особливо потужним обдаруванням вдавалося розв’язати завдання створення свого поетичного світу. На прикладі О. Корсуна можна виразно спостерігати, як мова чинить опір авторському задумові, і він приносить у жертву граматику, а відтак і поетичну виразність своєї лірики. За зразок цієї негативної властивості може правіше вірш “Про себе самого”, що є перекладом з чеської мови. У вірші ліричний герой згадує (зрозуміло, що це поетична у мовність) слова матері, сказані при його народженні: коли б знала, що з дитини виросте “щирий, добрий чех” (с. 227), обгорнула б сім’я васильками; якби знала, що виросте зрадник, закинула б у терші. Але цей патріотичний змістовий мотив втілено в досить невправних віршах. Мати породила мене, розповідає ліричний герой, “у весенній день у садочку” (с. 227). припускаючись відразу двох неправильних слововжитків в одному рядку.

Михайлин І.Л.

Віршований доробок О. Корсуна збагатив альманах “Сніп”, його лірична творчість відкривала в українській літературі напрямок метафоричної лірики, присвяченої розробці індивідуальних мотивів, аіе брак поетичної майстерності, недостатнє знання мови зробили ного твори фактами бібліографії, а не літературної критики.

Закінчивши в 1842 році юридичний факультет Харківського університету, О. Корсун трохи згодом дістав посаду чиновника для особливих доручень при Дербенгському військовому губернаторі й відійшов від творчості й участі в літературному процесі. Але завдяки справі видання альманаху “Сніп” його ім'я вписане в історію української журналістики.

У цілому “Сніп” у художньому відношенні виявився слабшим за “Ластівку”. У ньому були представлені твори виключно харківських авторів. Але сказати, що книжка мала лише регіональний характер, не можна. Тут були опубліковані твори М. Костомарова, Г. Кореницького, М. Петренка, що увійшли в історію української літератури. Альманах засвідчив появу нових творчих сил в університетському Харкові, підживлення Харківської школи романтиків талановитою молоддю, яка за умови відсутності лідера І. Срезневського, була спроможна гідно зманіфестувати своє існування.

Приблизно в цей же час у Харкові розпочалася підготовка до здійснення ще одного великого літературного проекту - видання альманаху “Молодик”, який став справжнім дітищем Івана Сгоровича Бецького (1818-1890) - письменника, перекладача, видавця. Однак, як і в О. Корсуна, власна його літературна творчість і невелика за обсягом, і невисока за художньою вартістю. Головною справою його життя, завдяки якій він залишив своє ім'я в історії, стало видання згаданого чотиритомного альманаху. Діяльність І. Бецького слід розглядати як наслідок благотворного впливу на освічене громадянство Росії існування Харківської школи романтиків, яка примножила славу Харкова як значного культурного й освітнього центру. І. Бецький виховувався в родині відомого російського історика Михайла Петровича Погодіна. Він вчився спочатку в Московському університеті (1833-1839), але, прагнучи взяти участь в українському відродженні, переїхав жити до Харкова, перевівшись до місцевого університету, який і закінчив 1842 року. Здобувши вищу освіту, він служив урядовцем у Харкові, займаючись одночасно видавничою діяльністю.

Поява в Харкові цієї молодого людини, яка ще нічим себе творчо не виявила, лишилася майже непоміченою. М. Костомаров у спогадах про харківський період свого життя вживає щодо нього слово “якийсь” (“некто”). Але згодом він перезнайомився з студентською молоддю, налагодив стосунки з Г. Квіткою, В. Каразішим, М. Костомаровим і опинився в центрі літературного руху.

М. Костомаров так описав в “Автобіографії” появу в Харкові нового видавця: “Услід за тим (тобто після появи альманаху О. Корсуна “Сніп”) з'явився другий діяч у справі відроджуваної малоруської словесності: то був якийсь Бецький, що приїхав у Харків з Москви. Він Почав готувати збірник,

Історія української журналістики XIX століття

який мав намір наповнити статтями, написаними по-малоруськи або дотичними до Малоросії. Познайомившись зі мною, він заявив про добре бажання зібрати воедино розсіяні сили духовних діячів і спрямувати їх на те, що мало б місцевий етнографічний та історичний інтерес. Лі зрадів такій появі, вбачаючи в цьому зорю того літературного відродження, яке давно вже стало моєю улюбленою мрією⁹⁸.

“Молодик” став новим оглядом сил літературного Харкова, засвідчив бурхливе зростання його творчого потенціалу. За короткий час було назбирано матеріалів на три томи. Вони одночасно пройшли цензуру 10 вересня 1842 року і вийшли в світ у Харкові з університетської друкарні в

1843 році. Четвертий том, зібраний трохи згодом, випущений з цензури 22 березня 1844 року і тоді ж надрукований, але вже в Петербурзі. У його кінцівці І. Бецький вмістив звернення “Від видавця”, де розповів історію створення “Молодика”, висловивши подяку усім учасникам альманаху, серед яких особливо виділив Г. Квітку й В. Каразіна.

“Майже всі статті, вміщені мною в третьому випуску, - зазначав І. Бецький, - були надані мені шановним засновником Харківського університету: разом з його смертю я позбувся багатого джерела, звідки міг черпати всі можливі відомості про Харків, навряд чи комусь так добре відомий, як він був відомий йому (...). Тільки-но встиг я помістити в 1-му випускові портрет Г. Ф. Квітки, мало не єдиного письменника, який міг за своїм безсумнівним, самородним талантом, *сам* підтримати самостійність української літератури, як і його не стало...” (т. 4. с. 241. Підкреслення І. Бецького. - І. М.). Тут же відзначена й вагома участь у створенні “Молодика” й М. Костомарова, “якому я, - писав І. Бецький, - виключно зобов'язаний упорядкуванням і виданням українського відділу” (там само).

Він висловив твердий намір продовжувати видання і далі. На перспективність його планів указував уже заголовний образ альманаху: молодика - зростаючого місяця. І. Бецький перелічив уже наявні в його портфелі матеріали, але наступні випуски альманаху не з'явилися. Після смерті В. Каразіна (1842) і Г. Квітки (1843), від'їзду з Харкова М. Костомарова (1844) місто спорожніло, і сам І. Бецький у 1845 році переїхав на мешкання до Москви. -Як і задум О. Корсуна продовжувати видання альманаху “Сніп” не був реалізований, так і І. Бецькому не вдалося перетворити “Молодик” на періодичне видання. Але другий діяч значно ближче, ніж його попередник, наблизився до цього ідеалу.

Перші три томи його альманаху склали цілісність, побудовану за єдиним логічним задумом. У першому томі друкувалися художні твори харківських письменників російською мовою; у другому, крім завершення драми Ю. Коженевського “Горець”, розміщався український відділ; третій том містив у собі наукові статті й матеріали з історії України.

Окрасою першого тому була повість Г. Квітки “Заснування Харкова”. В її основі лежав родинний переказ Квіток про заснування їхнім пращуром

⁹⁸ Там само.

Михайлин І.Л.

Основи. Харкова та й взагалі організацію українського заселення Слобожанщини. Попри численні історичні неточності, у літературному відношенні твір виконаний з властивим для пізнього Г. Квітки блиском, мав захоплюючий сюжет, виразні характери.

Сам І. Бецький опублікував тут свої переклади з німецької мови, представивши читачам два твори Жан Поля: "Спогади з кращих часів життя для останніх" та "Місяць удень". Він у цей час багато працював над перекладами з доробку цього письменника і в 1844 році в Петербурзі видав велику книжку "Антологія з Жан Поля Ріхтера". оцінюючи яку в "Отечественных записках" (1844. № 6) В. Г. Белінський відзначив . з одного боку, нерозбірливість і поганий смак у виборі у ривків з Жан Поля, з другого боку, назвав антологію "єдиною помітною книгою в белетристичному бюджеті нашої літератури, про яку можна було сказати що-небудь"⁹⁹. Крім двох творів, перекладених упорядником, у першому томі друкувалися ще "Поетичні афоризми й у ривки" Жан Поля в перекладі Н. Василькович. Зарубіжні літератури були представлені також "Сценами з Гамлета", поданими А. Кроненбергом, та віршами Гете у переспіві А. Кульчицького.

Поезію першого тому альманаху "Молодик" представляло широке коло авторів. Безперечним його набутком була публікація столичних поетів: Ф. Глинки, Н. Кукольника, А. Фета, А. Дельвіга, В. Луганського (В. Дал* Вони дали для альманаху дрібні вірші, але сама їх участь свідчила про підтримку ними почину І. Бецького, надавала збірникові авторптеїності, привертала до нього читацьку увагу.

Ширше була представлена творчість харків'ян та інших авторів з України: Л. Щоголева, Н. Щербини, О. Шаховського, А. Кульчицького, О. Афанасьєва-Чужбинського. Причому вона не виглядала провінційною на тлі творчості столичних поетів. У цьому російському томі був опублікований і єдиний український вірш - "Ліс" С. Гребінки.

Була тут представлена й драматургія. В автоперекладі російською мовою надрукував у першому томі "Молодика" свою щойно написану драму "Карпатські верховинці" (1843) класик польської літератури Юзеф Коженювський (1787-1863). А втім, прізвище автора подавалося так: "И.В. Корженевский". З 1838 по 1846 роки він був директором гімназії в Харкові. Написана в цьому місті п'єса "Карпатські верховинці", присвячена національно визвольній боротьбі гуцулів, вважається класичним надбанням у доробку польського драматурга. -Яскравим сюжетом і національно-визвольним пафосом вона привабила цілий ряд українських авторів, які під різними назвами здійснили її переклади або переробки. Серед найвідоміших з них слід відзначити "Верховинці Бескидів" (1848) М. Устияновича, "Верховинці" (1864) К. Климковича. "Гуцули" (1890) С. Тобілевич, "Помста гуцула" (1893) К. Підвисоцького, "Антін Ревізорчук" (1910) Г. Хоткевича. Драма в різних текстових варіантах мала велику

⁹⁹ Белинский В. Г. Антология из Жан Поля Рихтера // Белинский В. Г. Собр. Соч.: В 9 т. - М., 1981. - Т. 7. - С. 481.

Історія української журналістики XIX століття

сценічну історію в українському театрі, починаючи з 1864 року. Першодрук цієї драми був значним успіхом І. Бецького як упорядника альманаху.

Другий том у головній своїй частині складався з "Малоросійського відділу", упорядкованого М. Костомаровим. З прози тут були опубліковані два класичні твори Г. Квітки: "Перекотиполе" й "Підбрехач", а також обробки народних казок, зроблені М. Костомаровим: "Торба" і "Лови".

Г. Квітка був представлений різнобічно. "Перекотиполе" належало до його менших повістей сентиментально-реалістичного напрямку, "Підбрехач" - до бурлескно-гумористичних оповідань. Обидва твори об'єднувало фольклорне джерело, вони виростили з народних оповідань, щоправда, різного естетичного забарвлення.

Повість "Перекотиполе", що відкривала "Малоросійський відділ", підносила ідею Божого провидіння, неминучого покарання людини за вчинений злочин. Багатий селянин Денис Лоскотун убив свого бідного односельця Трохима Венгра, аби приховати крадіжку, свідком якої мимоволі був цей останній. Трохим, помираючи, затиснув у руці гілку перекотиполя, заклинавши її бути свідком його смерті. Побачивши в руці убитого ним товариша знайому гілку, Денис сам виказав себе. Таким чином Божя кара здійснилася. Повесть передавала певні містичні настрої пізнього Г. Квітки, утверджувала ідею позасоціальної рівноваги добра і зла в світі.

В основі оповідання "Підбрехач" лежав народний анекдот про невідале сватання, зіпсоване помічником старости підбрехачем, який без розуму, але доволі буквально виконував настанови свого керівника. Оповідання виблискувало іскрометним гумором, містило динамічну ситуацію, дотепні репліки героїв.

Про епічні твори М. Костомарова говорити як про самостійні не доводиться, це вдосконалені письменником фольклорні записи.

Традиційно для українських альманахів того часу багатшим за прозовий був відділ поезії, хоча б щодо участі залучених упорядником авторів. Тут було опубліковано три нових твори Т. Шевченка: "Думка" ("Тяжко-важко в світі жити"). "Н. Маркевичу" і балада "Утоплена". Перший вірш являв собою монолог ліричного героя, козака, який осмислював свою сирітську бідняцьку самоту, тужив через те, що його цураються люди, а ще більше через те, що з нього кепкує дівчина. У другому вірші подібний конфлікт героя і світу набував виразного автобіографічного характеру. Прощаючись з товаришем, що від'їздив в Україну, автор жатівся на свою самоту, яку він відчував на чужині: але й в Україні ніхто його не чекав: відчуття універсальної самотності огортало поета: але воно тут же руйнувалося образом України, що сприймалася як знак родинності, товаришкості, тобто усього того, що забезпечує людині відчуття повноти життя, своєї потрібності в ньому.

Окремо від цих двох ліричних віршів стояла балада "Утоплена". Присвячена неприродному змаганню між матір'ю і дочкою за парубків, балада вже в первісному сюжеті містила виключно романтичну колізію. Вона розгорталася між удовою, що відзначалася брутальною поведінкою, і

Михайлин І.Л.

цнотлішою її дочкою, яка саме своєю незайманістю й неприступністю приваблювала козаків. З цієї колізії виростала й трагедія: матір вирішила отруїти дочку, а, коли отрута не подіяла, повела її на ставок, аби втопити. У боротьбі воші гинуть обидві у хвилях ставка. Закоханий у Ганнусю рибалка неспроможний врятувати дівчину - вона мертва. Він повертається з нею в глибини водної стихії, без коханої йому не потрібне життя. Екзистенційний конфлікт старшого й молодшого покоління, що є рушієм людської історії, Т. Шевченко подавав у жахливих неприродних романтичних барвах, загострявав до трагічної розв'язки, що позбавляла життя трьох людей.

Твори Т. Шевченка надавали "Малоросійському відділу" виразної романтичної орієнтації, підносили престиж альманаху "Молодик".

М. Костомаров опублікував тут під псевдонімом "Ієремія Галка" два оригінальні вірші "Пантікапея" і "До Марії Потоцької" та переклад вірша "Турнія" з "Краледвірського рукопису". Обидва оригінальні вірші написані під час подорожі автора по Криму в 1841 році і присвячені історичним сюжетам. У заголовок першого твору виносилася назва давнього старогрецького міста, що було засноване в VI столітті до р. Хр. на місці нинішньої Керчі. Сам вірш являв собою невелику драматичну сценку, у якій відбувався діалог мандрівника, що оглядав руїни старого міста, з привидом пантікапейського царя, який скаржився на неможливість спокійно спати в пограбованій могилі.

Вступ - опис приходу мандрівника до царської гробниці - написаний досить невправними віршами, з традиційними для М. Костомарова зміщеннями наголосів, дивовижним слововжитком (мандрівника він називає "Странній"), огріхами проти римування ("теремі" - "старовини"). Але сам діалог був відтворений п'ятистопним ямбом і білим віршем, усталеним для вживання в драмах, що зробило й мову М. Костомарова кращою, більш розкутою; у двох місцях він перейшов на вживання гекзаметру, відповідного до відображення старої Греції. Традиційне для романтизму протиставлення світу людей і світу примар, живого й потойбічного, дня і ночі створювало виразну колоритну картину. Вищість світу мертвих над світом живих - така була головна ідея цього непересічного твору М. Костомарова.

Цікаво, що в основу цієї романтичної, присмаченої містиккою драматичної сценки лягли реальні життєві факти, спостережені поетом під час подорожі. Пізніше в "Автобіографії" він, описуючи свою подорож по Криму 1841 року, згадував, як був обурений звістками про зловживання, здійснювані при розкопках керченських могил. Залишені на ніч без охороші, вони були розграбовані місцевими жителями. Крім того й самі археологи були помічені за продажем англійцям скарбів з могил. Цілком зрозуміло, наскільки такі повідомлення могли схвилювати історика М. Костомарова, а огляд могил захопити його увагу. **Я** написав по-малоруськи вірш, надрукований згодом у "Молодикові" Бецького, - читаємо в "Автобіографії". **-Я** зобразив блукаючу тінь одного з боспорських царів, прах якого викинули з могили шукачі старожітностей, і тінь не знаходить

Історія української журналістики ХІХ століття

собі спокою, що представлене у відповідності до відомого античного вірування про неспокійне блукання померлих, позбавлених поховання”¹⁰⁰.

Другий вірш “До Марії Потоцької” був написаний у Бахчисараї після огляду ханського палацу. Знаменита бранка, польська княжна, що стала дружиною Керім-Гірея, на чю честь був споруджений знаменитий Бахчисарайський фонтан - “фонтан сліз” - править для М. Костомарова за блискучий образ романтичної героїні. Вона для нього - “українка нещаслива” (с. 123), представниця християнського світу, що так і залишилася вірною предківській вірі:

Там вона жила самотня,
Там молилася Христу,
Там зачала і зав'яла,
Там похована лежіть (с. 124).

Спустів ханський палац; виявляється, все в житті тлінне і минуше; вічними є туга Марії за своєю батьківщиною, велич її духу, нескореність перед обставинами:

Усе славне, світове
Розлетігсья й пропаде.
Тільки чистеє, святеє
Позостанеться навк (с. 125)

Вірші М. Костомарова були корисними й помітними серед поетичних творів “Молодика”, розвішали романтичний напрямок, підносили ідеал любові до України.

А. Метлинський під псевдонімом “А. Могила” теж опублікував два нових вірші, суголосні із загальним напрямом альманаху. У творі “Розмова з покійними” ліричний герой на чужині згадує батьківщину, коли з братами і сестрами він садив у “зеленім садочку”, і відчував, як до них навідується дух дідуся й бабусі, аби довідатися, чи щасливо живуть онуки. Сестра хоче розважити піснею засмученого розмовою з покійними брата. Але йому здається, що через сестрину пісню з ним розмовляє ньєнка, а та ньєнка виявляється Україною. Вірш будив патріотичні почуття, ототожнював матір і Україну, вводив образ батьківщини в коло особливо дорогих для кожної людини понять, пов'язаних з родинним станом.

Другому віршу “Рідна мова” судилося стати першою в українській літературі одою на честь українського слова. Написаний чотиристопним хореем, найбільш енергійним віршовим розміром, з точними римами, восьмирядковими строфами з перехресним римуванням, вірш позбувся властивої деяким творам А. Метлинського кволості, розтягнутості, зазвучав як маніфест віри у величезні можливості мови спричинитися до національного відродження. Рідна мова оживлює завмираюче серце ліричного героя, відноалює в ньому пам'ять про героїчне мину ле, а відтак і пробуджує надію на майбутнє відродження українського народу:

¹⁰⁰ Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. - К.. 1990. - С. 453.

Михайин .Л.

Було щастя, були чвари. -
Все те геть собі пішло;
І як сонце із-під хмари -
Рідне слово зіпшло (с. 114).

Обіщва вірші А. Метлинського, особливо останній, були окрасою "Молодика", з ного сторінок зійшли в читацьку свідомість, стали набуток історії української літератури.

В альманасі "Молодик" відбувся літературний дебют Я. Щоголева. Він опублікував тут три вірша "Неволя", "На згадування Климовського" та "Могила", оповиті козацькою романтикою.

Поезія "Неволя" скидалася на своєрідну українську інтерпретацію відомих у творчості багатьох російських поетів того часу віршів під назвою "В'язень" ("Узник"). Ліричний герой перебував в універсальній ситуації неможливості здійснення своїх шляхетних душевних поривів. Він просив невідомого співрозмовника дати йому коня й пустити на дорогу до рідного краю. Але невідома сила не пускає його додому; пан кошовий без нього виїздить у поле битися з турками, а козацьке серце в'яне з туги за батьківщиною на чужині.

Вірш "На згадування Климовського" змальовував образ знаменитого українського поета XVIII століття, автора пісні "їхав козак за Дунай". Він оспівувався як лицар України, чия пісня розлішалася "од краю до краю", будила потяг до волі. Тепер лише кобзарі співають нам про давню козацьку славу. А де поховано славного лицаря-поета, невідомо.

Суголосним з попереднім був вірш "Могила", у якому поет створив образ безіменної могили, почорнілої від дощу й вітру, без хреста на ній, лише шабля, яка лежить на ній, свідчить про те, що тут поховано козака.

Вірші Я. Щоголева відзначалися доброю поетичною технікою, стилізацією під народну пісню, будили в свідомості читача "Молодика" тугу за славою великої козацької держави України.

Поповнився завдяки "Молодиківі" й доробок М. Петренка. Тут були опубліковані два його вірші: "Вечір" ("Схилившись на руку, дивлюся..."), що згодом увійшов у цикл "Небо", і "Батьківська могила". Мотив неба набував у першому вірші нового напрямку. Вірш складався з двох частин: у першій ліричний герой, спостерігаючи захмарене небо, замислювався над тим, що воно віщує йому; у другій частині він у формі загагань намагався вгадати відповіді: можливо, це пророцтво людської кари, лихої долі; небо мовчить, герой не дістає відповіді, йому тільки важко на душі, неначе всі хмари схилилися йому на груди.

Образ не просто неба, а хмарного неба, подавав Петренків улюблений романтичний мотив в іншому аспекті: небо виявлялося не тільки високим і далеким, але й хмарним, ворожим геросві, віщувало йому тяжке майбуття, сповнювало сумними передчуттями.

У другому вірші мотив сирітства поєднувався з мотивом пошуку генетичного зв'язку з минулим, що символізувалося в образі батькової могили. Його ліричний герой - сам бурлака. Удома він нудить світом

("дивлюся плачуть діти. мати"), а відтак іде шукати батькову могилу, прагнучи в її пошуку розкрити таємницю свого існування й призначення в світі. Але пошуки марні. Хто доведе сироту й покаже йому батькову могилу? Від людей він не сподівається такої ласки, лише аласне горе може правити йому за дороговказ.

Вірші М. Петренка, хоч і розвивати традиційні для нього мотиви неба н сирітства, а все ж збагачувати його романтичний художній світ, розкривати в його таланті нові аспекти.

Два у країнські вірші О. Афанасьєва-Чужбинського теж були по своєму прикметні. Поезія "Шевченкові" була, власне, першою поетичною присвятою великому поетові і цікава передусім як свідчення рецепції його творчості освіченим українським громадянством того часу. А. Чужбинський вбачав у Т. Шевченкові поета козацької України, що реставрує її колишню ветич:

Мабуть, ти учивсь співати
На руїнах Січі.
Де ще рідна наша мати
Зазирає в вічі (с. 103).

- писав поет. Цікаво, що романтичні Шевченкові твори на побутову тематику цілком проігноровані автором.

Другий вірш "Пісня" ятяв собою стилізацію під ліричну народну творчість. Ліричний герой відмоатявся пити з криниці й поїти з неї коня, бо боявся бути отруєним:

А з тієї криниченьки
Пив мій ворог лютий (с. 129).

Загалом же запропоновані читачам твори засвідчували в О. Чу жбинському поета Шевченкової орієнтації, що працював у межах його стилістики, і як слабший художній талант не міг вирватися з поля впливу геніального су часника.

По одному віршеві вмістили в "Молодиківі" О. Бодянський ("Кирилові Розуму ") та І. Левченко ("Ранок осінній"). Перший відомий в історії української культури як знаменитий науковець; у 1842 році він став професором Московського університету. Як поет він відомий збіркою поетичних творів "Наські українські казки", яку віща» під псевдонімом - "Запорожець Ісько Материнка". Вона яяляла собою віршовані перекази народних казок, виконані в близькому до котляревщіши дусі. Про особу другого важко сказати щось певне. А втім, опубліковані ними вірші були невеликі за розміром і підстави для поважної розмови про участь цих авторів в альманасі не дають.

Завершав другий том розділ записів народних пісень та стаття "Від видавця", де І. Бецький виклав засади українського правопису. Стаття мала важливе зичення для орієнтації читача в справі адекватного спіргіянтя опублікованих текстів.

У цілому ж "Малоросійський відділ" справляв враження бурхливого розвитку українського письменства: кидалися у вічі розширення кола

Михайлин І.Л.

авторів, збагачення тематики творів, вдосконалення поетичної техніки. Другий том "Молодика" практично засвідчив подолання в українській літературі бурлескно-гумористичної традиції й перемогу в ній романтичної течії. Тут були опубліковані твори Т. Шевченка, Г. Квітки, М. Костомарова, А. Метлинського, Я. Щоголева, що увійшли в історію української літератури. Сам альманах став фактом її наступного розвитку й збагачення.

Третій том мав виключно науковий характер. Тут теж було надруковано чимало класичних надбань. До шіх передусім слід віднести три праці М. Костомарова. У цій книзі "Молодика" він, власне, дебютував як історик, якщо не враховувати заборонену цензурою й знищену його магістерську дисертацію "Про причини і характер унії в Західній Русі" (л. 1842). У третьому томі "Молодика" вперше були надруковані два його історичні нариси: "Перші війни малоросійських козаків з поляками" і "Російсько-польські вельможі. Стаття перша: князі Острозькі". М. Костомаров демонстрував у них блискуче знання фактичного матеріалу, яскравість його літературної обробки, вміння писати зрозуміло й дохідливо, шукати в історії людину, особистість, залюднювати історичний простір, тобто всі ті риси, що в майбутньому складатимуть окрасу його наукового стилю.

Третя праця М. Костомарова, подана під його літературним псевдонімом Тєремїя Гатка" - "Огляд творів, написаних малоросійською мовою"¹⁰¹, була першою оглядовою критичною статтею про українську літературу і першим історичним нарисом про неї. Українська мова розглядалася М. Костомаровим не як наріччя російської мови, що виникло нещодавно, а як дуже давня мова, рівноправна між іншими слов'янськими. Тому й література, створювана нею, володіла непромину цінністю.

Свою працю над початковим періодом нашого нового письменства критик почав з нарису духовного життя епохи. У ньому він виділив щонайменше два чинники, які привели до появи української літератури. Перший виникнення ідеї народності в надрах європейського романтизму. Ця ідея повернула духовне життя Росії від наслідування іноземщини до усвідомлення вартості своєї самобутності, змінила літературу, наблизила її до народного життя й ідеалу. Другий чинник - завдяки самодержавству й одновладності в суспільстві ідея народності проникла у найвіддаленіші куточки країни. Ці два чинники - духовно-естетичний та соціально-політичний - і спричинили виникнення нової української літератури. У цьому виявився перший аспект культурно-історичного підходу до матеріалу.

Другий полягав у постановці так званого "фольклорного питання". Українська мова раніше майже не мала писемних пам'яток, зауважує М. Костомаров, але її багатства таємно у собі ховали скарби народної поезії.

¹⁰¹ Див. про цю статтю М. Костомарова праці: Михайлин І. Л. Етюди про Костомарова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. - Х., 1993. - Т. 1. - С. 51 - 64; Михайлин І. Л. Методологічні пошуки в українській критиці та історії літератури XIX ст. // Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів. - К., 1996. - С. 51 - 60.

Критик старанно перерахував усі видані до того часу фольклорні збірники. Із зрозумілих причин він не аналізує їх, проте не обійтися без згадки про них не може. Навіть більше того, часто до аналізу конкретних літературних явищ введено елементи зіставлення їх з фольклором.

Однак найважливішим є третій аспект - розгляд національного духу українського письменства, що виявився в аналізі творчості Г. Квітки-Основ'яненка. Він бачився критикові першорядною постаттю в українському літературному процесі, огляд його творчості займає третину обсягу статті. Ні "Ене'їа" І. Котляревського, ні "Приказки" Є. Гребінки, ні "Пан та Собака" П. Гулака-Артемовського, ні навіть "Кобзар" Т. Шевченка не наділяються таким епохальним значенням, яке визнається за художнім доробком Г. Квітки.

"Без у якого сумніву, так починає VI. Костомаров огляд творчості Г. Квітки. - честь возведення рідного слова на вищий ступінь розвитку, смію сказати, честь створення малоросійської літератури належить письменнику, що приховав себе під вигаданим ім'ям Основ'яненка" (с. 168).

На думку критика, роль Г. Квітки в розвою українського письменства полягає в тому, що він першим вимовився "приймати українську мову за знаряддя до збудження сміху", а поставив своєю метою "зобразити домашнє життя малоросійського народу у відомих його проявах" (с. 168). Далі М. Костомаров конкретизує: в основі кожного твору Г. Квітки "лежить ідея глибока, людяна": зміст української творчості письменника полягає в тому, що це "не іноземні чужі ідеї", одягнуті в спотворену форму, не жалюгідна загальність, думки, усім відомі, виражені образами, усім відомими, але справжнє зображення свого, рідного, з усім відбитком національного характеру" (с. 169).

М. Костомаров побачив у Г. Квітці письменника глибоко національного, такого, що зумів свою творчість наповнити "своїм, рідним" змістом, і цей зміст вбачав у відтворенні українського національного характеру. На думку критика, це та якість, яка перетворює певну сукупність творів на національну літературу, що він відзначив у таких словах: "Література, яка містить у собі такі творіння не може бути мізерною" (с. 168). Ці положення розвиваються М. Костомаровим в аналізі домінанти Квіткиної творчості: "зображення жіночого малоросійського серця, поданого в різних обставинах життя і в різних характерах" (с. 170).

Отут починається найцікавіше... У 1842 році, коли писався "Огляд", французові Іпполітові Тену (1828-1893) було чотирнадцять років. Це потім, у другій половині ХІХ століття, він сформулює засади культурно-історичної літературознавчої школи з гаслами "раси, середовища і моменту" як чинників літературного розвитку, з культом національного характеру, котрий проголошувався предметом і метою мистецтва. У всеєвропейській культурній столиці Парижі це все було попереду, а в провінційному, хоч і університетському містечку Російської імперії ще не відомий нікому, крім своїх близьких друзів. М. Костомаров уже оцінював творчість свого земляка Г. Квітки, виходячи із засад культурно-історичної методології. Перший український критик у першому огляді української

Михайлин І.Л.

літератури засвідчив цілковите розуміння нерозривності специфіки художньої творчості та "історичного життя народу": мету літератури. Її зміст побачив у створенні національних характерів, котрі тлумачив як узатежені від природи і своєрідності тієї країни, яку заселяє даний народ.

На думку М. Костомарова, два чинники визначають становище України. "Малоросія. - пише він, - за мірою освіченості своєї, країна незаймана, юна; за життям же історичним вона винесла надто багато, виконала призначене їй від провидіння, і одряхліла... Стародавнє жилля вмирає в ній, а нове тільки починає виявлятися" (с. 171). Ці дві ознаки молодість і свіжість юної за освіченістю країни, з одного боку: і старезність і дряхлість за історичним шляхом, з другою, становлять сутність "моменту" розвитку української літератури.

Критик відвів багато місій обґрунтуванню зв'язку "моменту" з середовищем" і "расою". Чисто національний характер Марусі з однойменної повісті - наслідок дії багатовікових, усталених традицій життя українського народу. "Малоросійська жінка, приречена протягом двох віків на миттєву радість, на хвилини, полум'яні захоплення, а потім на гірку, часто досмеріну тугу, скута в своїх жаданнях нездоланною долею, дістала собі в спадок схильність до мрійності, що відгіняє її навіть у хвилини повним насолоди своїм буттям" (с. 172). Ці ознаки переходили з роду в рід, від матері до дочки і наклали відбіг на українську жінку. З погляду втілення цих національних рис і витлумачується Маруся. Витонченість її витікає, за М. Костомаровим, "з глибини характеру малоросійської нації і, зрозуміло, з її історичного життя. Маруся - це малоросіянка стародавнього віку, що живе в новому" (с. 175).

Другий національний тип - ївга з "Козпр-дівки", символ могутніх сил молоді країни, що тільки намагає новий історичний шлях. Вона "дила свіжого життя, що процвіло вже на оноаленому ґрунті, котрий живити старі стихії, але освічувало сонце відродження" (с. 177).

Так М. Костомаров визначив у Г. Квітки два національні; іночі типи: споглядальний (Маруся) та практичний (ївга). Поруч з ними виділено й третій тип: Галочка з повісті "Щира любов". Вона синтез двох попередніх крайнощів, а тому здобуває таку дефініцію: "Галочка завжди ідеал, що показує високу моральну досконалість, до якої може довести глибоке почуття при здоровому стані інших здібностей" (с. 180).

Аналіз повістей Г. Квітки не ведеться критиком апологетично. Він бачить у нього істотні недоліки: Галочка не скрізь зрону мі іноді говорить так, ніби слухала університетські лекції: другорядні персонажі в повісті "Маруся" не відзначаються різкими рисами: їм бракує художності. Але ці дрібниці для критика не затують головного.

Культурно-історична інтерпретація Г. Квітки М. Костомаровим не проведена у вірцевій, аластивій розвішеному періодові школи, вичерпності, але те, що тут маємо справу саме з цим методологічним підходом, сумнівів не викликає. Використання засад культурно-історичної школи задовго до її виникнення й оформлення пояснюється тим, що у українська кришка як теоретична свідомість національної літератури, затиснутої лещатами гальмівних дер-

жавших механізмів і могутніми будовами сусідніх, близьких етнічно і мовно, російської й польської літератур, могла захистити й обґрунтувати право на існування нової літератури тільки в одному випадку: довівши нетотожність, неідентичність українського й сусідніх з ним народів, наявність у новій літературі свого особливого предмета і свого національного світобачення.

Поруч з Г. Квіткою М. Костомаров високо оцінює творчість Т. Шевченка¹⁰². У ньому він вбачає поета, що оволодів народною поезією, підпорядкував її собі і "надає їй вишуканої, освіченої форми" (с. 177). Його поезія - "це цілий народ, що говорить устами свого поета" (с. 177). Від цього автора можна чекати в творчості наслідків величних.

Більш поверхово, ніж творчість Г. Квітки й Т. Шевченка, розглянуто доробок К. Тополі. А. Меглинського, О. Бодяньського. Ці автори свідчать, як і два збірники 1841 року - "Ластівка" і "Сніп", про те, що українська література - справа перспективна, смак до неї поширюється, а її авторитет зростає між читачами.

Публікація "Огляду" М. Костомарова на сторінках "Молодика" стала видатною подією в історії української культури. Цією статтею була започаткована справжня, наукова літературна критика, адже за таку не можна поважно сприймати ні "Супліку до пана іздателя" Г. Квітки, ні "Писульку до того, котрий щобожого місяця українського гінця по всіх усядах розсилає" П. Гулака-Артемовського, які, хоч і містили окремі естетичні ідеї, але викладали їх у бурлескній формі.

З інших матеріалів приваблювали статті В. Каразіна "Погляд на українську старовину", що являла собою нарис історії Слобожанщини, та К. Сементовського "Нарис малоросійських повір'їв і звичаїв, що стосуються свят" - перший етнографічний нарис, де описано річний цикл, з виділенням найголовніших свят і способів їх святкування.

Важливе значення мали подані в третьому томі альманаху документальні матеріали про заснування Харківського колегіуму, опубліковані заповіт Генерального обозного Івана Ломиковського, датований 1711 роком, та листування щодо переходу І. Мазепи на бік шведського короля. Неординарні матеріали представив В. Каразін: зразки почерків кінця ХVІІ століття та опис царської бібліотеки того ж часу.

У розділі "Суміш" були опубліковані вірші та листи О. Паліцина, листи Г. Сковороди, промова В. Каразіна перед харківським дворянством з нагоди царського дозволу на відкриття в цьому місті університету та протоколи дворянства і купецтва, спрямовані на фінансову підтримку цього рішення.

¹⁰² Див. про це докладніше в працях: Грабович Григорій. Проникливість і сліпота у рецепції Шевченка: випадок Костомарова // Сучасність. - 1997. - № 3. - С. 72'- 95: № 4. - С. 109 - 128; Михайлин І. Л. Тарас Шевченко в літературознавчих інтерпретаціях Миколи Костомарова // Доробок Миколи Костомарова: Матеріали ювілейної науково-практичної, міжвузівської конференції, присвяченої 180-річчю від дня народження М. Костомарова. - Х.. 1998. - С. 29 - 34.

Михайлин Л.

Тут було надруковано цікавий документ: "Ціни на провіант у Харкові в 1732 році". З нього довідуємося, що 14 лютого того року сіна віз продавали за 44 копійки, пуд тютюну - за 59 коп., годований кабан коштував 1 карбованець, туша кабаняча - 90 коп., сала кабанячого пуд - 55 коп., солі пуд - 26 коп., гарного вина відро - 1.51 карбованця, коров'ячого масла пуд - 78 коп. (с. 225-226).

У третьому томі "Молодика" містилися ще деякі дрібніші історичні матеріали, він був дуже цікавим, істотно розширював читачські уявлення з історії та культури України, переважно Слобожанщини, доповнював два попередні томи з художніми творами.

Том четвертий, як уже мовилося, вийшов наступного. 1844 року, в Санкт-Петербурзі: він був більший за обсягом, ніж кожен з трьох попередніх томів, але включав у себе за універсальним принципом усе можливе. Здобутками були опубліковані тут вірші О. Пушкіна, М. Лермонтова. П. Вяземського. В. Бенедиктова. Воші піднесли престиж альманаху, були свідченням того, що й харківські автори спроможні сусідити з класиками в одній книжці Тут містилися російські вірші українських авторів М. Щербини. Л. Щоголева. О. 111а-ховського, два українські вірші Є. Гребінки. Для прози, однак, першорядних творів та авторів не знайшлося. І. Бецькому довелося задоволюватися текстами маловідомих письменників М. Жукової. О. Кузьмича. О. Башуцького. Науковий відділ також утратив попередню різноманітність і у весь був зайнятий розділами великої праці Максима Берлішського "Історія Малоросії". У відділі матеріалів та джерел представлено важливий документ 1671 року, що являв собою інструкцію російським послам до українського гетьмана Дем'яна Многогрішного. Четвертий том, укладений без В. Каразіна, Г. Квітки. М. Костомарова, засвідчив вичерпання аласне харківських джерел його формування.

У цілому ж чотири книги альманаху "Молодик" стали важливим явищем в українській журналістиці й літературному процесі. Значення альманаху полягало в тому, що

1) був виразно засвідчений і реалізований потяг українських діячів до створення часопису літературно-наукового спрямування:

2) розширилося коло авторів, що цікавилися українською літературою та історією і самі писали по-українськи, активізувалася їхня діяльність;

3) побачили світ нові твори Т. Шевченка. Г. Квітки, М. Петренка. А. Метлинського, М. Костомарова, які увійшли в історію української літератури, в альманасі дебютував талановитий поет .Я. Щоголів:

4) були опубліковані численні праці з української історії, етнографії і вперше - з історії літератури:

5) а також численні джерела (листи, документиальні матеріали) з історії України та Слобожанщини.

Але творчий потенціал Харкова Поступово девальгувався, що не загаялося позначитися й на характері харківської журналістики. "Молодик" став по суті передостанньою спробою (далі був тільки "Южно-русский сборник" А. Метлинського 1848 року) харківської творчої еліти видавати свої періодичні чи хоча б альманахові віщання.

Історія української журналістики XIX століття

Розділ дванадцятий

Альманах "Киевлянин" М. Максимовича

Біографічні відомості про видавця. Загальна характеристика альманаху "Киевлянин". Зміст першого тому. Участь у ньому М. Максимовича Другий том, головні праці упорядника "Про вірші червоноруські" та "Про правопис малоросійської мови. Лист до Основ'яненка". Літературний дебют в "Киевлянині" Пантелеймона Куліша. Оповідання Г. Квітки "Добрий пан". Особливості третього тому альманаху, склад його авторів та творів. Збірники творів М. Максимовича "Украинец" як завершення його журналістської видавничої програми

А тимчасом Михайло Олександрович Максимович все ж таки зреалізував задум видання в Києві альманаху "Киевлянин", про який ми вже знаємо з його запрошення до Г. Квітки взяти участь у ньому. Усього вийшло три книги альманаху: у 1840, 1841 і 1850 роках. Перші два томи вийшли в Києві, останній - у Москві. Головна засада видання була сформульована в епіграфі з О.С. Пушкіна: "Да ведают потомки Православных Земли родной минувшую судьбу!", що виражав орієнтацію на місцеву, київську, або принаймні українську, тематику.

М. Максимович, видавець "Киевлянина" був без перебільшення легендою української культури того часу. "Українська літературна енциклопедія" кваліфікує його як "ученого-енциклопедиста"¹⁰³. Він народився 1804 року на Київщині, навчався в Новгород-Сіверській гімназії (1812-1819), у 1823 році закінчив Московський університет, ставши в ньому з 1826 року завідувачем ботанічним садом, а з 1833 року - ординарним професором і завідувачем кафедри ботаніки.

У цей же час М. Максимович здійснив свій філологічний подвиг: 1827 року він видав збірник "Малороссийские песни". На той час існувала лігше одна книжка зібрання українського фольклору. Це був збірник кн. М. Цертелєва "Опыт собрания старинных малороссийских песней" (1819), що містив записи історичного фольклору, переважно народних дум. Праця М. Максимовича мала інший характер: він уклав свою книжку з найбільш поширених побутових ліричних пісень. Його збірка була першою в своєму роді. Відкривала книжку змістовна вступна стаття з аналізом української народної творчості, правил правопису. М. Максимович продовжував усе життя розпочату працю і в 1834 році відав другий фольклорний збірник "Украинские народные песни", а в 1849 - третій: "Сборник украинских песен". Він по суті започаткував українську наукову фольклористику.

Поруч з успіхами у вивченні біології та народної творчості, М. Максимович у 1830 році виступив і як журналіст, упорядкувавши літературний альманах "Денница" (Москва). Цим виданням упорядник створив собі ім'я в літературних колах. Альманах мав успіх, який надихнув

¹⁰³ Федченко П. М. Максимович Михайло Олександрович // Українська літературна енциклопедія. - К., 1995. - Т. 3. - С. 269.

Михайлин Л.

М. Максимовича продовжувати літературну працю. У 1831 і 1841 роках вийшли друга і третя книги "Денниці". Кожна з них була помітним явищем у російській словесності того часу, бо друкувалися в них твори видатних письменників: О. Пушкіна, А. Дельвіга, П. Вяземського, Є. Баратинського, Д. Веневітінова, М. Язикова тощо.

Літературна слава М. Максимовича спричинилася до того, що його колега, професор Московського університету М. І. Наєждін, розпочавши в 1831 році журнал "Телескоп" з додатком газети "Молва", запросив його до участі у своєму віщанні. М. Максимович опублікував у "Телескопі" багато статей з природничих наук та філософії, як-от: "Про людину" (1831. № 17), "Про ступені життя і смерті" (1833. № 4), "Лист про філософію" (1833. № 12), "Мислення й тілесне буття в житті рослин" (1834. № 2) та ін. У 1833 році М. І. Наєждін створив у своєму журналі для М. Максимовича спеціальний відділ "Мікроскоп", у якому подавалася інформація "про помилки й погрішності в галузі природничих наук".

У 1834 році М. Максимовича переводять до щойно відкритого Київського університету і призначають завідувачем кафедри російської словесності (з кафедри ботаніки Московського університету!!!). А з початком академічного року його затверджують на посаді ректора. Однак М. Максимович, який завжди дорожив свободою і плекав культ творчості у грудні 1835 року попросився з цієї посади у відставку. Вище начальство задовольнило його клопотання, запросивши видатного вченого бути деканом філософського факультету.

У 1845 році М. Максимович у зв'язку з погіршенням стану здоров'я все ж змушений був покинути університет, вийшов у відставку і оселився на родовому хуторі Михайлова Гора. Але творчості, науковій і літературній, не полишив: навпаки, ще більше розширив її діапазон, звертаючись до проблем історії, давньої української літератури та ін.

Життя М. Максимовича заслуговує бути описаним у цікавому й змістовному біографічному романі. Неоціненним є його внесок у розвиток української журналістики, зокрема в Києві, бо в 1840-х роках періодики в цьому місті, за виключенням офіційних "Киевских губернских ведомостей", не існувало.

"Дослідження і приведення до належної відомості всього, що відноситься до бултя Києва і всієї Південної Русі - Київської і Галицької, складає особливу і аласну мету мого "Киевлянина" (кн. 1. с. 3). - так писав упорядник у зверненні до читачів про програму свого альманаху.

Окрасою першої книги альманаху були твори самого М. Максимовича. Стаття "Огляд старого Києва" (с. 5-58) представляла цікаву реконструкцію старої частини міста з розглядом того, коли й ким побудована та чи інша споруда. До статті додавалася карта, що полегшувала орієнтацію читача.

Перу М. Максимовича належала й казка "Снігурка" з підзаголовком - "Руская (sic! - з одним "с") сказка" (с. 71-78). У примітці він розповів, що чув цю казку в Москві, а тепер по пам'яті переказав її читачам. Нинішні

покоління знає що казку під назвою "Снігуронька", вона входить у коло найбільш популярних творів даного жанру.

Стаття "Про надгробки в Печерському Монастирі" (с. 131-165) являє собою спробу того, що ніші називається "Некрополь"¹⁰⁴. Частина за частиною в статті оглянуті могили на території Коєво-Печерської Лаври, розказано, хто були ті люди, що поховані тут, і чим заслужили право по смерті лежати на подвір'ї монастиря; відтворені намогильні написи.

У статті "Спогад про міста Пересопницю і Дубровиці та про Князів, що ними володіли" (с. 231-253) викладено, аласне, історію цих знаменитих населених пунктів. Пересопнишя, наприклад, знаменита тим, що тут в 1556-1561 роках створено пам'ятку, яка сьогодні вважається нашою національною святинею: Пересопницьке євангеліє - перший переклад чотирисвангелія українською мовою.

Навіть у кількісному відношенні М. Максимович виглядав як провідний автор альманаху - його перу належить 100 з 253 сторінок книжки. Але й за якістю це були дуже цікаві наукові розвідки, виконані в неакадемічному, а швидше романтичному стилі, есеїстичні за характером і разом з тим глибокі за науковим змістом.

Упорядник запросив до участі в альманасі В. Бенедиктова, Ф. Глинку, В. Жуковського, В. Домбровського. які запропонували йому до друку свої твори. Це були відомі письменники того часу, публікація їхніх творів піднесла престиж альманаху.

Перша книжка "Киевлянина" прикметна й тим, що в ній відбувся літературний дебют Пантелеймона Куліша. Він опублікував тут цикл "Малоросійські оповідання" (с. 205-228), що складався з двох творів. Перший - "Про те, від чого в містечку Воронежі пересох Пшевців ставок" - розповідав містичну історію. До одної молодой жінки, що тужила за своїм чоловіком (він чумакував), приходила його душа. Ворожка навчила, як захиститися від цього, але душа Гріщкова помстилася Наталці. Чоловік і жінка загинули. Від материнської туги пересох ставок.

Друге оповідання - "Про те, що сталося з козаком Бурдюгом у Зелену неділю" - розповідало, як за гріх - працю у свято - нечиста сила позбігкувалася над господарем.

Обидва оповідання являли собою художню єдність: вони були виконані в жанрі фольклор-них оповідок з народних уст, торкалися української демонології, мали моралізаторський характер, тобто були просто повчальними. Автор цілком слушно об'єднав їх у цикл.

Перша книжка "Киевлянина" засвідчила, що М. Максимович мав намір видавати альманах науково-белетристичного характеру, зосередити його на історичній тематичі й залучити до його створення усіх відомих йому літераторів і науковців, переважно з України. Прагнення упорядника актуалізувати альманах зазнало поразки - найбільш гостра стаття М.

¹⁰⁴ Днв., наприклад, кн.: Проценко Л. А. Київський Некрополь: Путівник-довідник. - К.: Укр. письменник, 1994. - 334 с.

Михайлин Л.

Максимовича "Сказання про Коліївщину" була заборонена цензурою, а автору довелося давати з приводу неї пояснення міністру освіти С. С. Уварову. Через свою здебільшого наукову проблематику перша книга альманаху "Киевлянин", зібравши позитивні відгуки в критиці, все ж не мала широкого попиту серед читачів, принесла матеріальні збитки друкарні, які вона через університетське начальство стягнула з М. Максимовича. Але це не зупинило його.

Друга книга "Киевлянина" була гідним продовженням розпочатої справи. Крім віршів О. Хомякова, О. Подолинського, нарису В. Домбровського "Луцьк", кістяк книги склали вже добре відомі автори.

Велику повість, більш ніж на сто сторінок, "Огнений змії" (с. 181-288) опублікував тут П. Куліш. Кохання Івана Большака і Марусі Чайківни, що розпочалося в дорозі від Києва до вже відомого містечка Воронеж на Чернігівщині, батьківщини автора, завершилося щасливим шлюбом. Але дід Чайка, помираючи, передав Марусі таємницю родинного скарбу. Діставши гроші, Маруся занастила свою душу. У час відсутності чоловіка до неї почав літати огнений змії. А коли чоловік повернувся, огнений змії спалив господу, у вогні загинула й Маруся.

Повість мала містично-романтичний характер, була теж витримана в дусі оповіді з народних уст, заснована на демонологічних віруваннях, насичена колоритними українськими типами: "Да сзади *болванели* еще вербы остаальной дороги" (кн. 2, с. 206. Підкреслення моє. - І. М.). Повість розвивалася за початковими "в перших оповіданнях П. Куліша традиції".

Надіслав на прохання М. Максимовича твір і Г. Квітка. Він називався "Добріш пан" (с. 68-101) і відповідав звичному для пізнього Г. Квітки духові просвітницького реалізму. Оповідання цікаве своєю поетикою. Оповідач повідомляв читачеві історію життя харківського поміщика Валеріана Степановича. Так в одному творі виявилися поєднаними по суті два сюжети. Перша зустріч відбувалася в Києво-Печерській лаврі. Герой сповідав про свій намір постригтися в монахи, адже його кохана вийшла заміж за іншого. Друга зустріч сталася на постоялому дворі після рішення героя залишити монастир, прийнятого внаслідок сталого бажання примножувати добро в світському житті. В обох випадках оповідні црива передавалися від автора герою - він сам розповідав про своє життя, чинники поведінки, погляди й почуття. Така багатоярусна оповідна поетика була, зрештою, властива для цього часу, який відзначався співіснуванням романтичних і реалістичних тенденцій (пригадаймо з цього погляду "Повість Белкіна" О. С. Пушкіна (1831), Пасічника Рудого Панька - оповідача Гоголевих "Вечорів на хуторі біля Диканьки" (1831-1832), оповідну структуру роману М. Ю. Лермонтова "Герой нашого часу", 1840). Пошук нового відбувався, як бачимо, й за участю Г. Квітки, хоча оптимістично-утверджувальний напрямок, запропонований ним, суперечив критично-заперечувальному напрямкові, що перемагав у російському реалізмі в ті роки і небезпідставно дістав назву "критичного",

і чи

Головним же автором і другого тому "Киевлянина" був сам М. Максимович, який помістив тут історичні праці, виконані в традиційному вже для себе есеїстичному стилі.

Два нариси - "Видубицький монастир" (с. 5-26) і "Про монастир Гнилецький" (с. 27-39) - розповідали про найважливіші прикиївські монастирі: коли засновані, якими землями володіли, як будували стосунки з владою. При потребі М. Максимович давав примітки до власних статей, роз'яснюючи реалії минулих часів і маловідомі імена. До цих же нарисів він опублікував ще й додатки, де розмістив листи, грамоти й універсали різних історичних осіб, у яких вони торкалися долі монастирів. Це була публікація архівних матеріалів, першодрук дуже цінних історичних джерел. Бачимо тут документи, підписані Митрополитами київськими Сильвестром Білкевичем, Михайлом Рогозою, Гетьманами України Юрієм Хмельницьким, Петром Дорошенком. Публікація архівних джерел підносила значення самих наукових праць, до яких воші були додані.

Великий інтерес становила стаття "Топографічні замітки "Киевлянина" (с. 102-116), у якій М. Максимович встановлював сучасне місцезнаходження відомих з Початкового літопису топонімів: села Предславина, Турової Божниці, Вітичевого холма, Копиревого кінця. На завершення статті М. Максимович навів латинські вірші Феофана Прокоповича з описом місця розташування Києва. Перекладом публікація не супроводжувалася, очевидно, з розрахунку на те, що кожна освічена людина того часу мусила знати латину.

Неперехідне значення мала стаття М. Максимовича "Про вірші червоноруські" (с. 119-152) - один з небагатьох перших паростків української літературної критики.

"З легкої руки Котляревського - автора перелицьованої "Енеїди", "Наталки Полтавки" і прекрасної пісні "Віють вітри, віють буйні", що давно зробилася народною - наша малоросійська або південноруська мова пішла успішно в літературну справу; а князь Цертелєв у добру годину проклав перший шлях малоросійським народним пісням для подальшої ходи їх по слов'янському світові, - так почав М. Максимович свою статтю. - У нас, особливо в минуле десятиліття, з'явилася значна кількість літературних творів у віршах і в прозі мовою малоросійською. Між ними перше місце займають повісті Гріцька Основ'яненка, чудові за своїм складом і за своїм вираженням живим, цілком народним" (с. 119).

Пообіцявши згодом дати читачам огляд підросійських видань українською мовою, критик з'ясовує своє нинішнє завдання - зробити повідомлення "про початок літературної діяльності тою ж мовою, але виниклий на другому, протилежному кінці Південної Русі, відділеному від нас розлучним Дністром" (с. 119-120).

Коротко зупинившись на історичних обставинах, що призвели до розподілу українських земель між Австрією й Росією, М. Максимович переходить безпосередньо до предмета свого викладу. Освічений клас червоноруського народу, відзначає він, складає духовенство. Це

Михайлин Л.

позначилося й на характері літературної діяльності. Критик розглянув твори, що вийшли окремими віщаннями. Йосифа Левицького, Миколи Устияновича та Антона Могильницького. Він докладно вішисе довгі тодішні назви, наводить довгі цитати, які б передусім дали читачам можливість скласти уявлення про мову віршів. До інтерпретацій критик не вдається, застосовуючи філологічний метод у роботі з текстами. Поруч із західноукраїнськими, описуються й віденські, і будапештські віщання.

Розглядаючи твір Симеона Феофіла Лисинецького "Воззрение страшилища", М. Максимович так оцінив його: "Жоден малоросіянин не назве цю мову своєю, та це й не великоруська, і не білоруська мова: це *штучний* словеноруський словотвір, яким років сто тому писали наші руські віршотворці, і від того їхні твори постаріли передчасно..." (с. 140. Підкреслення М. Максимовича. - І. М.).

Звідси випливають важливі методологічні настанови: "Жива література в них може розквітнути тільки їхньою народною, живою мовою: нехай вони всі вивчають її в народних приказках, прислів'ях, казках і ще більше в піснях малоросійських, особливо українських, де народні вирази розквітли з найбільшою силою і красою" (с. 141).

На думку М. Максимовича, найближче до цього ідеалу перебуває альманах "Русалка Дністрова", яка "й дихає і духмяніє своєнародністю, і являє собою вже не брошурку, а цілу книжку віршів і прози мовою південноруською" (с. 142). Далі в статті йде виклад структури і розлоге цитування творів альманаху. Насамкінець М. Максимович висловлював побажання дальшого успішного розвігтку "червоноруській музи".

(Значення ж цієї статті вимірювалося, звичайно, не бібліографічним описом представлених у ній українських книжок, що вийшли в Австрії, а тими важливими методологічними ідеями, які утверджувалися в ній. Їх шонайменше дві, і обидві воші спрямовувалися на зруйнування таких побутових стереотипів, що зустрічаються й нині в поглядах окремих людей. Наприклад, і досі певними політичними силами педалюється ідея про нібито існуючу глибоку відмінність між Східною і Західною Україною. Це поширений стереотип виростає з XIX століття, коли наш народ був розділений! австро-російським кордоном. У 1871 році в Москві вийшла антологія "Поэзия славян", де у двох окремих розділах була представлена, з одного боку, малоросійська, з другого боку, червоноруська поезія. Для М. Максимовича цієї двоїни не існує. Для нього Україна - це одиниця. Галичани пишуть "на языке южнорусском" (М. Максимович скрізь пише це слово з одним "с" так, як слово "руський" писалося в нашому початковому літописі "Повісті временних літ"). Наддніпрянщина і Наддністріянина розмовляють однією мовою. Червоноруські автори мусять вчітисся на казках і піснях українських, бо це і їхні народнопоетичні надбання. Думка про єдність України, про однакові засади духовного жіггтя на заході й на сході України - це та перша важлива методологічна ідея, що впливала з даної статті М. Максимовича.

Друга полягала в утвердженні давності українства як такого. -Якщо Карпатські гори були підперті залізними полками руських князів ще в

епoxy Київської Русі-України, а тепер по обидва боки австрійсько-російського кордону живе один народ, то це значить, що і в князівську добу тут жила етнічна спільнота. А відтак українці ведуть свою історію не з козацької доби, як подекуди дехто вважає й сьогодні, а з давнього часу існування Київської держави. Тому в них спільне минуле, спільна історична доля, вірування, мова, народна творчість, моральний світ і т. д. Тому для українця в Росії треба знати про українське літературне життя в Австрії. Тому австрійські українці мусять вчитися на українських фольклорних зразках, записаних і виданих у Росії.

От такі далекоглядні висновки впливали з нібито невинної статті М. Максимовича. Замість побутових дилетантських стереотипів, він пропонував заґрунтовану на вагомих наукових аргументах концепцію.

Важливою була й наступна праця М. Максимовича "Про правопис малоросійської мови. Лист до Основ'яненка" (с. 153-180), що являла собою першу наукову спробу розв'язати винесену в заголовок статті проблему. Стаття написана у вигляді листа до Г. Квітки тому, що саме він неодноразово піднімав у пресі і в приватному листуванні з М. Максимовичем питання про потребу створити єдиний правопис для книг, що друкуються українською мовою.

На той час вже існувала досить значна кількість українських віщань, як у Росії, так і в Австрії, але кожен автор чи видавець писав і друкував книжки по-своєму. Існував правопис "Енеїди" І. Котляревського, правопис Г. Квітки, правопис І. Вагплевича і т. д. М. Максимович був одним з перших, хто заявив, що створення правописних правіш української мови є науковою проблемою, не допускає волюнтаризму, потребує зусиль науковців і письменників для її розв'язання.

У статті М. Максимовича необхідно виділити кілька важливих ідей. По-перше, він вважав, що сучасний правопис не мусить створюватись на порожньому місці, його творці мають орієнтуватись на історичні традиції, що лишилися нам від стародавніх літописів до гетьманських універсалів. Слід орієнтуватись й на новітню практику, твори І. Котляревського, Г. Квітки, народні пісні. По-друге, М. Максимович висловив думку про недостатність лише фонетичних засад для створення українського правопису і необхідність підкріплення їх ще й етимологічними та морфологічними принципами, (стаття М. Максимовича стала важливим етапом в становленні української правописної системи, виносила на обговорення її важливі аспекти, пропонувала на актуальні питання продуктивні відповіді, які пройшли перевірку часом і були використані науковцями в майбутньому).

Останні три історичні праці М. Максимовича - "Волинь до XI століття (Уривок)", "Родослівні записки "Кнеаляшша" і "Про пам'ятки Луцького Хрестовоздвиженського Братства" - створені на різні теми, визначені в заголовках, але об'єднані спільним завданням: довести непопулярний характер тих земель українського Правобережжя, які ще півстоліття тому входили до складу Польської Речі Посполитої.

Михайли» І.Л

Власне й Київський університет св. Володимира був заснований як західний науковий форпост для обґрунтування російського панування на відторгнутих від Польщі землях України. Але наукові дослідження приводили до встановлення іншої істини: Правобережжя виявлялося не польським, але й не російським. Тут мешкав український народ, і його історичні корені простягалися настільки вглиб віків, наскільки могло бачити око у докнязівську добу (див. нарис "Волинь до XI століття"), тут проживав український етнос, що було видно з шляхетського номеннпка (списку для церковного поминання) Хрестовоздвиженського Луцького Братства (див. другу й третю з названих праць, де перелічено 91 православний рід). Важливо, що й тут М. Максимович слово "русский" пише з одним "с". наприклад: "Выписка дворянских русских фамилий на Волини..." Тобто руських українських, а не російських. Таке значення цієї літери, що існує на письмі і не вимовляється в усному мовленні.

З другої книжки "Киевлянина" цензура лакож зробила деякі вилучення: були зняті окремі строфи з вірша О. Хомякова "Киев", стаття М. Педсждіна "Палладій Роговський. перший російський лікар". Цікаво, що в Петербурзі ці автори змогли провести свої твори через цензуру, і згодом вони були опубліковані стаття М. Надсждіна в журналі "Сын отечества" ще того ж 1841 року.

Погірн це друга книга закріпила успіх "Кнеаляппна" і позначила тенденцію до перетворення його на часопис. Але цей задум не здійснився М. Максимович захворів, переїхав на постійне мешкання до свого мастку . Третю книгу альманаху він збирався віщати відразу по оду жанні в 1846 році, замисливши водночас жу рнал з паралельним накладом усіма слов'янськими мовами який он стояв на програмових засадах Кирило-Мефодіївського братства. Але посилення політичної реакції в Росії, розгром Кирило-Мефодіївського братства та товариства неграшевців спаралізували діяльність №1. Максимовича. Трелю книгу "Киевлянина" йому вдалося віщати лише через дев'ять років після дру гої, і не в Києві, а в Москві.

Упорядник розділив третій том на дві частини: наукової прози і віршів. Другий відділ представляв твори І. Аксакова. М. Язикова. Ф. Глинки. Ф. Тютчева. О. Растопчної. К. Паалової. тобто авторів, аж ніяк не пов'язаних з Україною. їхні твори виразно засвідчили слов'янофільські симпатії М. Максимовича, що посилюлися в цей час.

Розширився й склад наукового відділу, у якому виступили відомі російські історики того часу: С. М. Соловйов (нарис "Велика княгиня Ольга", с. 51-65). М. П. Погодін (нарис "Про російську торгівлю в удільному періоді", с. 68-81). кн. М. О. Оболенський ("Про дві найдавніші святині Києва: мощі св. Климента і хрест великої княгині Ольги", с. 139-150), І. Д. Беляєв ("Великий князь Михайло Чернігівський", с. 82-116). В. Ф. Домбровський ("Про Кременецький замок", с. 39-44). П. М. Дешко ("Про Карпатську Русь", с. 19-31 та "Запис Анни Гопської на монастир Гючайвськїш 1597 року", с. 32-38). Та якщо ці автори подали в основному по одній статті, то упорядник - шість.

Перший його матеріал "Переяславські сказання"⁷ містив два нариси: "Про місто Переяслав у первісні часи" (с. 1-6) і "Про свяго св. Бориса під Переяславом" (с. 7-18). Він давав підстави вважати, що М. Максимович мав намір продовжувати видання альманаху, оскільки останній нарис завертався позначкою: "Далі буде". Перша стаття описувала найдавнішу історію Переяслава, друга являла собою етнографічний нарис.

Праця М. Максимовича "Про місто Степан" (с. 4-4-50) викладала історію волинського містечка, відомого з XIII століття. Далі була надрукована частина великого дослідження "Книжкова старовина південноросійська" (с. 117-138), початок якої був поданий у першій і четвертій книжках "Временника Московского общества Истории и Древностей Российских" у 1849 році, а продовження ще обіцялося. Це була праця з бібліографії, вона давала опис книгодрукування в Києві й анований покажчик усіх віщань, здійснених тут як руською, так і польською й латинською мовами.

Окрасою збірника було "Сказання про гетьмана Петра Сагайдачного" (с. 151-173) з додатком "Запису про пожертвування гетьмана Сагайдачного на школу Львівського братства. 1622" (с. 174-177) та вєтнього уривку з видатного твору давньої української літератури "Вірші на жалосний потреб ... гетьмана Сагайдачного" (с. 177-183) Касіяна Саковича.

Цікавими були невеликі історичні нариси М. Максимовича "Про побудову й висвячення Київської церкви св. Георгія" (с. 66-67), у якому давалися нові повідомлення до статті "Огляд старого Києва", що Друку валася в першому томі "Киевлянина", та "Лубочні зображення малоросійських міст" (с. 186) з додатком широкого ілюстративного матеріалу.

Третя книга "Киевлянина" в науково-історичному відділі була представлена цікавими людинознавчими матеріалами. Із 190 сторінок 80 припадали на три нариси про видатних історичних осіб: княгиню Ольгу, князя Михайла Чернігівського, гетьмана Сагайдачного. Збираючи такі матеріали, М. Максимович утверджував у російській і українській історіографії персоналістичний напрям, підхоплений потім М. Костомаровим у шеститомній праці "Російська історія в життєписах її видатних діячів" (1873-1885). "Киевлянин" 1850 року дещо втратив киево-центричний характер, став більше загальноросійським, навіть слов'янофільським, особливо в розділі віршів.

У цілому ж три книги альманаху "Киевлянин" відіграли видатну роль у становленні української журналістики, особливо в Києві: послужили справі пробудження українських авторів, активізували інтерес до української історії, літератури, мови. Ряд матеріалів вписано в історію українського духовного розвитку: зокрема праця "Про вірші червоноруські" - в історію української літературної критики, стаття "Про правопис малоросійської мови" в історію українського мовознавства, усі праці упорядника, зокрема перший нарис про гетьмана Сагайдачного, зберігають своє значення в українській історіографії. Важливе значення мала публікація документів і джерел, якими упорядник супроводжував окремі свої статті: це підвищувало

Михайлин Л.

методологічну оснащеність альманаху, надавало йому більшої наукової вагомості. М. Максимович відкрив літературне ім'я Пантелеймона Куліша, зі сторінок альманаху "Киевлянин" увів його в літературу. У цьому також полягає віщатна роль його видавничої діяльності. Альманах згуртував наукові й мистецькі сили навколо творення української літератури й науки, але несприятлива політична ситуація і стан здоров'я упорядника не дозволили перетворити "Киевлянин" на повноцінне періодичне віщання.

До даного видавничого проекту М. Максимовича прилягас віддалений у часі і відмінний за методом упорядкування другий його альманах "Украинец", перша книжка якого вийшла в Москві 1859. а друга - в Києві 1864 року. У власному розумінні слова ці книжки вже не були альманахами, а збірниками творів самого упорядника.

Перша книжка, віщана в друкарні Каткова, містила велику добірку віршованих перекладів українською мовою Давидових псалмів з Біблії; а також український переклад "Слова о полку Ігоревім" з передмовою й супровідними увагами; проза була представлена подорожніми нотатками про Полтаву й Золотоношу; завершувала книжку праця "Листи про Богдана Хмельницького до М. П. Погодіна", у якій автор полемізував з творцем відомої псевдонаукової теорії про те, що Київська Русь була заселена росіянами, а українці прийшли в Київську землю з-за Карпат після її татаро-монгольського спустошення. Літературні твори друкувалися в збірнику українською, а наукові російською мовами.

Друга кшіга мала назву "Украинец 1864 года" і за обсягом значно поступалася попередній (40 с.); вона не містила в заголовку вказівки на зв'язок з попередньою книжкою такої ж назви. М. Максимович надрукував тут чотири невеликі наукові статті; "Дещо про землю Київську", "Замітка про землю Волинську", "Про литовського гетьмана князя Острозького" та "Сказання про Межигорський монастир". Без підпису били надруковані чотири вірші, стилізовані під усну народну пісенну творчість. За змістом вони примикали до жанру історичних пісень, але в основі їх сюжетики - сучасні політичні події. Пісня "Цар дає народу волю, а ляхи бунтують" охоплювала власне всі найважливіші події 1863 року. Загальність цих творів, брак індивідуального погляду на історію спричинилися до того, що М. Максимович не наважився їх друкувати під своїм підписом.

Друга книга збірника "Украинец" засвідчила, на жаль, вичерпання організаторського потенціалу упорядника й автора. Він прагнув створити щось на зразок персонального періодичного віщання, але для цього йому забракло сил, здоров'я й коштів. Журналістський досвід М. Максимовича дав швидше негативний результат: засвідчив неможливість існування персонального наукового періодичного віщання, присвяченого проблемам стародавньої історії, коли суспільство тягнулося до політично актуальної, публіцистичної інформації. Цю ідею через десятиліття зреалізував Ф. Достоєвський, розпочавши в 1873 році серію публіцистичних виступів у журналі "Гражданин" під рубрикою "Дневник писателя", а з 1876 року віщаючи під цією назвою свій персональний журнал.

Розділ тринадцятий

"Южній русский сборник" А. Метлинського

Біографія видавця. Загальна характеристика альманаху. Добірки віршів М. Петренка й А. Могили. Поема С. Александрова "Вовкулака". Поєми А. Макаровського "Наталя, або Дві долі разом" ни "Герасько, або Талан і в неволі". Драна Г. Квітки "Щира любов, або Малий дорогийі щастя".

Значення альманаху

Цей альманах був останнім проявом діяльності Харківської школи романтиків. Він вийшов з університетської друкарні вже тоді, коли не було між живими В. Каразіна й Г. Квітки, коли з міста виїхали М. Костомаров. І. Срезневський, І. Петров. О. Корсун, І. Бецький. коли культурне життя в місті завмерло на довгі роки й воно втратило значення столиці творення української літератури. Видавцем альманаху виступив Амвросій Лук'янович Метлинський.

На час виходу альманаху він був професором російської словесності Харківського університету. Народився А. Метлинський 1814 року в дворянській родині Гадяцького повіту¹ на Полтавщині. У 1835 році закінчив Харківський університет, 1843 року захистив у ньому магістерську дисертацію "Про сутність цивілізації та значення її елементів" і зайняв посаду професора. У 1849 році захистив докторську дисертацію "Погляд на історичний розвиток теорії прози і поезії". У 1849-1854 роках він працював ординарним професором Київського університету, у 1854-1858 роках - знову професором Харківського університету. Далі вийшов у відставку, подорожував, жив у Женеві, Сімферополі, Ялті, де й помер 1870 року.

Він був провідним діячем Харківської школи романтиків, серед учасників якої було не так і багато тих, що мали видані свої твори окремими книжками. Він же віщав у 1839 році збірку своїх віршів "Думки і пісні та ще дещо", яку високо цінував Т. Шевченко. У листі до свого харківського знайомого П. М. Корольова від 18 листопада 1842 року Т. Шевченко писав з Петербурга: "Поклоніться, будьте ласкаві, Метлинському. спасеть його Бог за його "Думки і ще дещо", тіль і полегкості, що вони"¹⁰⁵. А. Метлинський виступав під літературним псевдонімом "А. Могила". Він глибоко знав українську мову, вона була для нього рідною, він володів нею з дитинства, а не опановував у зрілому віці з науковою чи літературною метою, як те робили його великі ровесники І. Срезневський і М. Костомаров.

В українській культурі А. Метлинський відомий не лише як упорядник "Южного русского сборника", але ще й як видавець кшіжки Л. Боровиковського "Байки і прибаютки", яку віщав у Києві 1852 року з своєю передмовою, та фольклорним збірником "Народные южнорусские песни". що вийшли в Києві 1854 року. Авторитет А. Метлинського був закритий радянською

¹ Шевченко Тарас. Лист до П. М. Корольова від 18 листопада 1842 р. // Шевченко Тарас. Твори: У 5 т. - К.: 1979. - Т. 5. - С.240.

Михайлин Л

наукою віднесенням його до пасивного (реакційного) романтизму. Але таке чорно-біле бачення літературного процесу, що заґрунтоване в марксистській концепції класової боротьби, нічого спільного не має з справжньою картиною літературного життя й було відкинуте вже наприкінці радянської доби¹⁰⁶. Сьогодні наспіла пора повернутися до постаті А. Метлинського. вивчили його літературну, наукову й фольклористичну діяльність. Там є багато цікавого й корисного. Залишив помітний слід цей діяч і в галузі журналістики як видавець останнього альманаху харківських романтиків.

Віщання "Южного русского сборника" в 1848 році слід розглядати як подвиг А. Метлинського. Після розправи російського царизму з учасниками Кирило-Мефодіївського братства настав "великий, десятилітній антракт в історії нашого духовного розвитку" (І. Франко). А. Метлинський на самому початку цього антракту заявив від імені українських діячів: "Ми не знищені, ми є!" Тоді, коли були заборонені твори Т. Шевченка. П. Куліша. М. Костомарова. А. Метлинський віщав нову українську книжку. Високу оцінку їй дав Іван Франко. "Після трагедії Шевченка і кирило-мефодіївців 1847 р. в українській літературі запанувало майже десятирічне мовчання. - писав він. - Кращі письменники відбували заслання, багато з них розгубили свою первісну сміливість, решту ж на мовчання приречла цензура. Єдиним видатним явищем цього періоду є "Южный русский сборник" Метлинського. вихід якого аж на п'ять років затримала цензура"¹⁰⁷. Альманах складався з п'яти частіш, які продавалися як окремо, так і переплетені в одну книжку. Це було, власне, п'ять книжок, зібраних під одну обкладинку. Кожна книжка містила великий літературний твір, що й уможлилювало її окреме самостійне існування.

Перша частина відкривалася передмовою, у якій підводилася теоретична база під потребу цього віщання. А. Метлинський як фахівець викладав історію фольклористичної праці в Росії. "Після цього, завершав він свій виклад. - стало зрозуміло всім, що нікчемні розмови про самобутність і народність без вивчення її окремих сторін і деталей, і що ціле сильне й багате своїми частинами, а частіші живуть і цвітуть тільки гірн своєму цілому, і що, поважаючи європейську просвіту і відчуваючи любов до людства в цілому, не слід, однак, забувати ні себе самих, ні свого народу. ні сім'ї, ні батьківщини якими обумовлюється коло й спосіб наших дій" (с. 7). Далі А. Метлинський розмістив статтю "Правопис малоросійської мови або нарїччя", де запропонував свій спосіб писемної передачі української мови. Далеко не все було приїнято в подальшому розвіттку. але без врахування цієї праці не може бути створена історія українського правопису.

, Першу книжку "Южного русского сборника" склали дві великі добірки ліричних віршів: "Думи та співи" Михайла Петренка та "Думки і пісні" само-

¹⁰⁶ Див., наприклад, працю: Яценко М. Т. Українська романтична поезія 20 - 60-х років XIX ст. // Українські поети-романтики. - К., 1987. - С. 5 - 36.

¹⁰⁷ Франко І. Я. Українці // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С.186.

го упорядника. У добірці А. Метлинського, крім чотирьох його нових романтичних віршів, був опублікований чеською мовою його вірш "Козацька смерть". Переклад якого належав відомому чеському поетові Ладиславу Челаковському. Це було нове в історії української альманахової журналістики. Публікація перекладу вірша свідчила про зростання авторитету у українській літературі, яка набувала популярності в слов'янському світі, завойовувала авлоригел. Саме це демонстрував А. Метлинський, друкуючи цей переклад.

Добірка віршів М. Петренка відзначалася тим, що тут було опубліковано практично всю його відому спадщину, усього сімнадцять віршів з дев'ятнадцяти, які дійшли досьогодні. Крім передруку вже відомого з альманаху "Сніп" класичного вірша "Небо", тут уперше побачив світ ліричний цикл "Слов'янськ", сповнений автобіографічними мотивами вияв глибокої любові поета до рідного краю. Інші вірші доповнювали вже відомий образ романтичного героя, самотнього, високого в своїх почуттях і думках, пройнятого сумом, світовою скорботою, але глибоко індивідуального у виявах свого болю і туги.

Твори А. Метлинського й М. Петренка відривали українську літературу від бурлескної традиції, ще живої котляревщини, спроваджували її в світ романтичних героїв та уявлень. Це був новий ступінь розвигку у української словесності.

і»' другій частині "Сборника" була опублікована велика поема Стефана Александрова "Вовкулака, українське повір'я: Оповідання у віршах".

Починалася вона оглядом української літератури:

Лк Котляревський у Полтаві
Енейду гарно написав:
Тоді, із щирості к тій справі.
І з нас писати дехто став.
У Харкові Основ'яненко
"Патрет сатдацький" змалював:
"Марусю" ж нарядив гарненько
Так, що я зроду не віщав.
Іще про "Пана та Собаку"
Зложив Артемовський-Гулак;
Співав Могила про козаків.
Бо то с ширий наш земляк.
А Корсуна взяла охота
Український зв'язати "Сніп":
Пішла тоді усім робота:
В'язав його всяк чоловік.
Як вийшло дещо із печаті:
То всі ми раді так були.
Як муха та сметані в хаті.
Очаків наче добули [кн. 2, с. 5-6].

Ці приклади надихнули й автора. С. Александрова, потрудитися для української словесності й він створив поему "Вовкулака". Як бачимо з

Михай.інн І.Л.

наведеного вступу, який може правити за досіть докладний виклад історії початкового періоду української словесності, авторові не вдалося уникнути бурлеску, ате й не вдатися цілком лишитися в його межах.

Для поеми обраний розгорнутий сюжет, узятий з народних демонологічних оповідань. Героя "українського повір'я" Володька запрошено порядкувати на весіллі в сусідів, давати усьому лад і чинити по предковічному закону. Він відмовляється запросити на весілля Параску Колпаківну. бо про неї йде слава, нібито вона з відьомського роду. Параска сприйняла це як страшну образу. Такою ж е її помста: вона перекидає Володька на вовкулаку. ..Лле Бог зглянувся на Володимирові страждання і через якийсь час повернув йому людську подобу.

Це віршоване оповідання мало стрімкий сюжет, було наповнене багатьма колоритними персонажами, з етнографічною точністю відтворювало українське весілля, але поруч з цим бурлескним матеріалом використовувало романтичний фольклорний мотив - метаморфоз: відображало не лише комічні, але й драматичні боки життя. Цей твір був усе ж таки не топтан-ням на місці, не рухом у руслі вже відкритої й відпрацьованої традиції, а просуванням уперед, до нових тем, стилів, бачення дійсності і завдань української літератури. Це був типовіш твір епохи боротьби (а, можливо, й мирного співіснування) котляревщини й романтизму.

Третя частина "Южного русского сборника" містила поему Михайла Макаровського "Наталя, або Дві долі разом". В основі її сюжету - історія кохання й одруження Панаса й Наталі, типових представників української патріархальної дійсності. Панас - парубок із заможного чумацького роду. Наталя - удовівна, біднячка. Вважають, що її батько загинув на війні з турками. ..Лле насправді він не загинув, а потрапив у полон. Йому присвячено другу сюжетну лінію поеми. Підготувавши втечу, він щасливо дістався на батьківщину і з'явився в селі саме на доньчине весілля.

Від традиції тут була схильність до етнографічних описів; новаторськими виглядали епічний спокій оповіді, відсутність у сюжеті образу оповідача, наявність наділеного абсолютним знанням автора, драматична напруженість батькової сюжетної лінії.

Через кілька років Пантелеймон Куліш у праці "Обзор украинской словесности", що друкувалася на сторінках журналу "Основа" в 1861 році, розкритикувавши твори М. Гоголя за помилки у відтворенні українського життя, як на взірець етнографічної правильності й точності вказав саме на поему М. Макаровського "Наталя, або Дві долі разом". Критик справедливо вказав на подібність ситуацій у даній поемі й у повісті М. Гоголя "Сорочинський ярмарок", підкресливши, зрозуміло, при значно меншому таланті М. Макаровського. його глибше знання українських звичаїв, звичасьового права й морального світу українського народу.

Четверта частина альманаху містила "повість у віршах" того ж М. Макаровського "Гарасько, або Талан і в неволі". Попри легковажніш заголовок, що налаштував на бурлескні очікування, це була дуже поважна романтична поема.

Її головний герой Герасим був сином заможних батьків, які, однак, замість подарувати йому сите й спокійне життя, відправили його задля науки на заробітки. Наш герой пішов на південь і найнявся на корабель до грецького купця. Під час подорожі за товаром судно попало в шторм і затонуло, Герасим врятувався чудом, впливши на кавказький берег, де потрапив у полон до черкеса Гамана. Тяжким було життя бранця, але в нього закохалася сестра господаря Меріме. Коханці замислили втечу, у здійсненні задуму їм допоміг грек Фока, який на своєму кораблі довів їх до Таганрога. Він виявився для молодих справжнім покровителем: подарував молодим житловий будинок і крам, аби Герасим зміг розпочати свою купецьку справу. Молодому купцеві таланило в торгівлі, він швидко розбагатів, достойно віддячив Фоці, забрав до себе батька й матір.

Поема була написана досить вправним чотиристопним ямбом, запозиченим М. Макаровським від "Енеїди" І. Котляревського, з гнучкою передачею прямої мови, описом карколомних подій. Щасливу долю героя автор витлумачував як винагороду за терпіння, слухняність, життя в злагоді з людським і Божим законом.

Творчість М. Макаровського - забутого нині поета - була дальшим кроком в розвитку української літератури, являла собою її цікаву, оригінальну сторінку. Вона теж потребує сьогодні уваги й повноцінного аналізу в контексті розвою національної духовності. Народившись у Гадячі, М. Макаровський здобув освіту в Полтавській духовній семінарії, після чого працював учителем у Гадяцькому повітовому училищі саме тоді, коли в ньому вчився А. Метлинський. На час виходу "Южного русского сборника" М. Макаровського вже не було між живими (роки його життя: 1783-1846). Публікація двох його поем, написаних в останні роки життя - перша в 1844, друга в 1846, - стала знаком подяки від учня вчителю, сприяла появі в українській літературі нового імені. Важко сьогодні робити більш-менш вірогідні припущення про те, чи взагалі були б збережені для читача поеми М. Макаровського (як до речі й С. Александрова), якби не їх публікація в альманасі А. Метлинського.

У кінцевій, п'ятій книзі "Южного русского сборника" друкувалася драма Грицька Основ'яненка (Григорія Квітки) "Щира любов, або Милій дорожше щастя: драма, виложена з бувальщини". Це призабута драма Г. Квітки, затьмарена славою його комедій "Шельменко-денщик" і "Сватання на Гончарівці", які й сьогодні живуть активним сценічним життям. Про "Щиру любов" цього не скажеш. Але саме ця драма відповідала естетичній програмі автора "Марусі", тобто його настанові на творення поважної, здатної зачіпати найглибші людські почуття української літератури.

З драмату ргічних творів Г. Квітки "Щира любов" найближче стоїть до ідеалу сентименталізму, насичена властивим цьому напрямку мелодраматизмом. Дія п'єси відбувається на знаменитій Гончарівці в 1770 році. Між україною Галочкою, донькою Харківського обивателя Таранця, і росіянином, офіцером Зоріним спалахує глибоке кохання. Зорін з великою повагою поставився до коханої та її сім'ї, він навіть у ду мках не

Михайлин І.Л.

має намір зробити її наложницею, а пропонує їй шлюб. Але Галочка, розуміючи, що шлюб з простолюдинкою зав'яже світ дворянинові, її коханому, відмовляється стати його дружиною. Приймаючи це рішення, вона стійко дотримується його, не дається на умоваляння Зоріна. З туги за коханим Галочка помирає. Але вона все зробила, щоб бачити його щасливим: так слід розуміти другий заголовок твору - "Милий дорогше щастя". Сюжет давав можливість на повну силу розгорнути Квітчин талант сентименталіста, майстра зворушливих ситуацій і монологів, здатного розчулити й найбільш суворого читача. У відповідності до зображуваного предмета будувалися й мовні партії п'єси: російський офіцер розмоав російською мовою, решта героїв, що представляли середовище харківських городян, висловлювалися по-українськи.

Публікація твору небіжчика Квітки, який однозначно сприймався освіченим громадянством як класик української літератури, підносила престиж збірника. У всіх джерелах з історії української журналістики відзначено й таку властивість альманаху як наведення біографічних довідок про кожного з авторів. Ті довідки були короткими, але для деяких авторів (Ст. Александрова, М. Макаровського) воші залишилися єдиним біографічним джерелом. Продуктивним був і сам принцип подачі інформації про авторів. Біографічні довідки свідчили, що в читачів української словесності вже з'явився професійний інтерес до її творців. Раніше ними ніхто не цікавився. Тепер виникла потреба в знайомстві з авторами.

У цілому ж "Южньш русский сборшк" став видатним явищем в українській культурі. Це була товста, поважна українська книжка, що демонструвала рух української літератури до серйозних тем, стильового вдосконалення, нової культури віщання. Альманах закріпив потяг до спеціалізації, він не містив фольклорних записів, наукових статей, джерел з історії, а мав виключно літературний характер, будовався як художня книжка для читання з невеличкими довідками про авторів. Він мав якоюсь мірою підсумковий характер, був покликаний зберегти для нащадків твори тих письменників, яких уже не було між живими (Г. Квітка помер 1843, а С. Александров і М. Макаровський - 1846 року) і самі воші вже не могли потурбуватися про опублікування свого доробку. З усіх боків альманах свідчив про зрілість української літератури, був фактом самого її існування в період першого удару, завданого їй російським царизмом.

Частина четверта
Українська журналістика в Росії
в добу "великих реформ"

Розділ чотирнадцятий
Альманахи "Записки о Южной Руси" і "Хата"
Пантелеймона Куліша

Історія та загальна характеристика видання. Зміст першого тому "Записок", його особливості. Особливості другого тому. Фольклорно-етнографічні матеріали. Художні твори в "Записках". Історичні праці та публікації джерел. Альманах П. Куліша "Хата": історія створення, автори, найголовніші публікації. Особливості альманаху - літературно-критичні нариси про письменників та програмова вступна стаття Значення альманахів П. Куліша кінця 1850-х років

Після поразки Росії в Кримській війні, яка виявилася для більшості політично активних громадян застарілість державно-політичної та господарчо-економічної системи країни, необхідність реформування усіх боків життя стала самоочевидною. Підготовкою і проведенням реформ і зайнявся новий імператор Росії Олександр II, що розпочав царювання 19. II (3. III) 1855 року, Вступивши на престол після смерті свого батька Миколи I. Його коронація була ознаменована реабілітацією декабристів, новий цар почав утілювати в життя важливі елементи їхньої програми. Перше десятиріччя царювання Олександра II увійшло в історію під назвою "епоха великих реформ". Після загальновідомого визволення селянства від кріпацької залежності в 1861 році далі були проведені військова, судова й земська реформи, що згодом вирішальним чином змінили обличчя Росії. Політичним потеплінням, демократизацією суспільного життя скористалися й українці. Після десятилітнього антракту почала відновлюватися й українська журналістика, спочатку в альманаховій, а потім і в справжній часописній формі.

Росія XIX століття виразно й прозоро демонструє механізм здійснення історії й імперські особливості національного буття цієї держави. Спочатку з'являється група людей (декабристи), які проголошують неприйнятні для більшості, а тим паче розбіжні з державною політикою погляди. Їх мало. Тому їх оголошують державними злочинцями, ізолюють від суспільства, лідерів відпрааляють на ешафот. Але зерна їхніх ідей вже посіяні в суспільній свідомості, і то там, то там з'являються їхні сходи. Все більше людей починають переконуватися в неможливості й далі жити по-старому; лишати все, як є; пересвідчуються в необхідності реформ. І коли спадають історичні гальма, помирає тиран (Микола I Паїкін, за Т. Шевченком. - "неудобозаб'явемий тормоз"). то раптом ніби настає загальне прозріння, усім стає зрозумілою потреба вирішальних змін у житті, суспільство охоплює жага реформ.

Михайи І.Л.

Микола I покінчив життя самогубством. Будучи не в силах знести ганьбу від програної Кримської війни, він наказав своєму лейб-медикові піднести йому келих з отрутою. А його син Олександр II Визволитель, посівши престол, не тільки оголосив амністію декабристам - державним злочинцям, засудженим за повстання в момент вступу на престол його батька (це був цілком природний акт великодушності), але й заходився здійснювати їхню політичну програму, реформувати Російську імперію на засадах західництва. У країні була проведена система реформ, що далі європеїзували державу, вели її по шляху розвитку демократії.

Наслідком розвитку демократичних процесів стала поява в Росії соціалізму в його народницькому зразкові. Соціалістичні гуртки й організації розпочали розхитувати Росію з метою домогтися негайного результату - соціалістичного повстання або принаймні народної селянської революції. Але змінити гвалтовно природну течію життя виявилось неможливо. Пересвідчившись у цьому соціалісти-народники стали на шлях терору проти царя, членів царської родини та високопоставлених урядовців. Кількаразові спроби завершилися успіхом: 1 березня 1881 року Олександра II Визволителя було вбито. У Росії остаточно запанувала доба реакції. Остаточо, бо й саме правління Олександра II було неоднорідним. Проведена ним революція згори активізувала руйнівні-внутрішні сили, що в радянську добу були названі "революційно-демократичним табором". У їхній боротьбі проти уряду є кілька рубіжних дат. вирішальних подій, що стають наслідком протидії -конфліткуючих сторін. У липні 1862 року був заарештований, позбавлений громадянських прав, підданий процедурі громадянської страти й відпраалений у заслання на Сибір лідер революційних демократів Микола Гаврилович Чернишевський. У січні 1863 року в Царстві Польському розпочалося велике національно-визвольне повстання, яке мало тимчасовий успіх і призвело до короткочасного відторгнення від Росії величезних гусгосазаселених територій. У 1866 році Росія була приголомшена пострілом Дмитра Каракозова, який намагався вбити царя 4 (16) квітня. Тоді Олександр II уцілів - Каракозов був страчений.

Після цих подій вже не могло бути мови про рух у напрямку дальшого демократичного розвитку, настала епоха "загвинчування гайок", що в першу чергу позначилося на становищі російської й української журналістики. З 1863 року в Росії була заборонена українська журналістика. Згодом (1866) найбільш прогресивні, читабельні журнали західницького спрямування "Русское слово" і "Современник" також були заборонені. Але якщо для російських діячів культури затишалися варіанти легітимної діяльності (наприклад, у тому ж 1866 році утворено новий західницький журнал поміркованого спрямування "Вестник Европы"), то для українських діячів варіантів не було: українське слово в Росії знову було загнане в альманахи або й узагалі випхане за кордон, в Австрію. Але це станеться дещо згодом, а ми зараз повернемося до початкового періоду піднесення революційної ситуації в Росії, коли розпочався новий період розвитку української журналістики.

"Ластівкою нового літературного руху, - відзначав Сергій Сфремов в Історії українського письменства". - були знамениті, як на свій час. "Записки о Южной Руси" Куліша (1856-1857), - видання переважно, але не виключно етнографічне (...)"¹⁰⁸. Високо цінував альманах П. Куліша й Іван Франко, також вбачаючи в ньому першу ознаку пробудження українства. Тільки після вступу на трон Олександра II, - писав він, - у так звану епоху реформ, українська література знову почала оживати. Повернувшись із заслання. Куліш видав двотомову збірку "Записки о Южной Руси", наповнену багатими скарбами народних пісень та звичаїв, перемішаних з його власними зауваженнями та іншими коментарями"¹⁰⁹.

"Записки о Южной Руси" вийшли в С.-Петербурзі з друкарні П. Куліша. Це був двотомовий альманах, перша книжка якого з'явилася 1856, а друга 1857 року. Відомо, що фінансову допомогу у віщанні "Записок" упорядникові надали поміщики Г. Галаган та В. Тарновський. Це перші свідчення про українських меценатів, що матеріально підтримували розвиток журналістики.

П. Куліш у справі Кирило-Мефодіївського братства дістав найлегше покарання і вже в 1853 році повернувся до Петербурга з свого тульського заслання. Тоді ж він і замислив віщання етнографічного збірника, хоча політичні умови для здійснення задуму ще були несприятливими. Але невдовзі ситуація змінилася на краще.

П. Куліш не був новачком в етнографії, більше того, він належав до того покоління освічених українців, переважно романтиків, що виросло на плідному ґрунті фольклорних зацікавлень. Перший том "Записок о Южной Руси", як свідчив сам упорядник, складений з матеріалів дванадцятирічної давнини, тобто 1844 року. Вони припадали порохом в архіві збирача, але в 1853 році він познайомив з ними свого нового приятеля - Льва Михайловича Жемчужникова, російського маляра, родом з Орловщини. Будучи сугубо російською людиною, Л. Жемчужников прийшов у захват від прочитаних йому Кулішем записів українського фольклору і розповідей про його носіїв та процедуру запису. Він і зажадав від П. Куліша створити книгу, у якій би фольклорні записи супроводжувалися коментарями й роз'ясненнями упорядника та розповідями про виконавців та умови запису. Під його впливом П. Куліш розпочав упорядкування аласного архіву.

Лев Жемчужников (1828-1912) - брат російських поетів Володимира, Олександра та Олексія Жемчужникових, відомих як співтворці Козьми Пруткова. Під впливом дружби з П. Кулішем він наблизився до українського культурного руху, полюбив Україну, пізніше співробітничав в "Основі", створив багато малярських творів з української тематики. Заохочений П. Кулішем, він і сам записував усну народну творчість, залишивши своє ім'я в історії української етнографії.

¹⁰⁸Сфремов С. О. Історія українського письменства. - К., 1924. - Т. 2. - С. 43.

¹⁰⁹Франко І. Л. Українці // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41 С. 186.

Михайлин .Л.

У кінці 1855 року перший том збірника був закінчений і відправлений до цензури. Він назішався "Этнографические записки о Южной Руси". Але при підготовці другого тому П. Куліш відчув творче невдоволення тематичним обмеженням, яке передбачала запропонована назва. Гадаємо, що справа полягала не в бракові свіжих і оригінальних матеріалів, хоча вже накреслилися неминучі повтори, а в динамічній натурі самого П. Куліша, який відчув можливість друкувати не лише етнографічні, а розмаїті матеріали про свою батьківщину. У квітні він звернувся до цензури з проханням зняти перше слово в заголовку збірника, а після назви додати: "Гіздал П. Куліш". Цензор задовольнив його клопотання. Так склався той заголовок, під яким альманах увійшов в історію.

У передмові видавця П. Куліш заявив про свій намір здійснити "у невизначеній кількості томів "Записки о Южной Руси", у яких би кожна освічена людина мала енциклопедію розмаїтих відомостей про народ, що говорить мовою південно-руською" (с. Ш-ГУ). Отже, віщання замислювалося як неперіодичний альманах.

Потяг до енциклопедичності особливо виразно виявився в другому томі, але й перший том став новаторським явищем в українській етнографії. Історики української фольклористики докладно описали й проаналізували внесок П. Куліша на цьому науковому терені¹⁰. Нам же важливо підкреслити, що він вперше в історії культури створив альманах у жанрі етнографічного щоденника, де головну роль відігравав не стільки об'єкт спостереження, скільки суб'єкт спостерігача. Стрижем сюжету в книзі стала не наукова класифікація матеріалу за темами й рубриками, а порядок його сприйняття записувачем, що істотно розширяло функції й можливості упорядника: давало можливість вказати де, коли й від кого записано фольклорний твір, подати короткі біографічні повідомлення про кобзарів і лірників (причому як автентичні їхні розповіді про самих себе), описати їхню манеру виконання, зафіксувати їхні репліки, пояснення й коментарі до тексту виконуваного твору.

Відкривалася книжка твердженням про важливість збереження духовних скарбів народу і розповіддю про перший аласний досвід збирання фольклору в Києві. Далі йшов запис "Легенди про Золоті Ворота" з часів "віддаленої татарщини". Але потім, на засадах асоціативності, до цього матеріалу присєднано інший великий шматок розповіді: "Заговоривши про сліпих жебраків, я згадав про другого приятеля мого з цього класу народу, про Архипа Никоненка" (с. 7). У такий спосіб уводилася розповідь про місце проживання, зовнішній вигляд і характер кобзаря, подано автентичні "Розповіді Архипа Никоненка про себе самого", а далі записи з його

¹⁰ Див. розділ про П. Куліша в кн.: Кирдан Б. П. Собирання народної поезії: Из истории украинской фольклористики XIX в. - М.: Наука, 1974. - С. 203 - 246; а також пр.: Шмалько А. В. Робота Пантелеймона Куліша над створенням українського національного епосу // Пантелеймон Куліш і українське національне відродження. - Харків, 1995. - С. 27 - 32.

кобзарського репертуру ару: п'ять дум - "Про козака Голоту". "Про вдову і трьох синів". "Про сестру і брата". "Про бурю на Чорному морі" і "Про втечу трьох братів з Азова" (с. 8-42).

Далі йшли такі ж частіші ліричного щоденника етнографа, де героями були Андрій І Пут. Андрій Бешко та ін. А відтак вказівка на обкладинці першого тому "Пзда П. Кулиш" була не зовсім правильною. Адже письменник виступив у даному випадку не лише віщавцем чи упорядником книжки, а по праву може вважатися її автором, створивши персональний альманах, де за виключенням фольклорних записів, він був творцем усього тексту.

Видатний історик української літературної науки Леонід Білецький у праці "Основи української літературної критики" (1925) так оцінював головні наслідки етнографічних досліджень П. Куліша: ".Як бачимо. - писав він. - в цій праці Куліш підіймає й вирішує кілька принципово методологічних питань: 1) народні твори є жива історія народного духа в його минулому; 2) народні твори найкраще зберегли високий ідеалізм глибокоморальної душі українця; 3) народні твори мусять бути основою, на якій повинна відродитися високоморальна поезія цивілізованої верстви українського суспільства і в її історично-побутовій традиції, і в морально-ідеалістичній чистоті; лише такі твори індивідуальних поетів будуть продовжувати те творче й висококультурне діло справжнього українського духа; 4) сучасні українські поети є єдині спадкоємці давніх рапсодів української поетичної творчості"¹¹¹. У концепції П. Куліша, що акумулювала його наукові ідеї, з усією очевидністю затрималися провідні положення естетичної програми Харківської школи романтиків. І це зрозуміло: нерозв'язані завдання ще довго залишаються актуальними для роботи представників української духовності.

Другий том мав істотні відмінності від першого й виразно засвідчив тенденцію до переростання віщання в універсальніший журнал. Тут теж вміщувалися й фольклорні матеріали, але вони вже не домінували. Натомість були представлені художні твори, наукові праці та документи з історії України.

Перший розділ другого тому⁷ був продовженням першого тому й мав назву "Казки й казкарі". Він складався із записів П. Кулішем етнографічних пошуків Л. Жемчужникова в тому ж дусі ліричного щоденника, що його ефективність відкрито й апробовано в першій книзі альманаху. Щоправда, Л. Жемчужников не наводив імен і прізвищ, але дослідники встановили, що один із сюжетів його розповідей присвячено видатному кобзареві Остапові Вересаю. Другий фольклорний матеріал розміщений у кінці другого тому - нарис "Похорони, списані зі слів поселенця в Харківській губернії"¹¹². Цей твір підписаний явним псевдонімом: "Лісовик", але хто сховався під ним достеменно невідомо.

У томі були опубліковані два художні твори: поема Т. Шевченка "Наймичка" та ідилія П. Куліша "Ориця". Обидва вони можуть бути

¹¹¹ Білецький Л. Т. Основи української літературно-наукової критики. - К.: Либідь. 1998. - С. 88.

Михайлин Л.

віднесені за сучасною термінологією до "шухлядних" творів, написані в середині 1840-х років, але не змогли вчасно прийти до читача через політичні переслідування їхніх авторів. Т. Шевченко на час публікації його поеми ще не повернувся із заслання, не дістав помішування, його ім'я ще заборонене до вжитку. Тож П. Куліш друкує його твір анонімно, як нібито випадково розшуканий в альбомі повітової панночки.

Поема "Наймичка" належить до головних у корпусі Шевченкових творів. Саме її обрав ятя аналізу Іван Франко, готуючись до вступу на кафедру української словесності Львівського університету. 18 лютого 1895 року він виголосив габілітаційний виклад про цей твір. Глибше за І. Франка ніхто тоді не розумів Т. Шевченка. Він підійшов до поеми з погляду втілення в ній сутності української психіки й відображення основ національного буття. Найбільші святощі в українській ієрархії цінностей, - відзначив І. Франко, - "сімейне життя, патріархальне і сумірне"¹¹². Показавши "деморалізацію і руїну патріархального сімейного життя через солдатчину"¹¹³, Т. Шевченко водночас втілює у поемі подвиг матері, яка зробила все можливе, аби повернути "свого сїша знову до тої святині сімейного життя, з якої її саму безповоротно випхнуло чисте та нерозумне почуття"¹¹⁴. Це був Шевченків шедевр, і його першодруком ми завдячуємо П. Кулішеві, який в умовах цензурної неможливості знайшов змогу це зробити.

Його аласне оповідання "Орися" також вписане назавжди в історію літератури. Створене за мотивами шостої пісні Гомерової "Одісеї", про що сам автор зазначив у спеціальній примітці, воно являє собою відтворення гармонійного патріархального українського світу, і письменник слушно поставив після назви жанровий підзаголовок - "Ідилія".

Великий розділ другого тому складала нотні записи О. Маркевича українських народних пісень. І хоча тексти цих пісень були переважно відомі раніше, з інших збірників, воші вперше були опубліковані з нотами, що мало велике значення і навіть відкривало новий етап в українській фольклористиці.

Історичні дослідження й документи були представлені перекладом видавця рукопису польського пана Симона Закревського "Оповідання сучасника-поляка про походи проти гайдамаків" (с. 104-141), запискою члена Малоросійської колегії Григорія Теплова "Про непорядки, які походять від зловживань прав і звичаїв, грамотами підтвердженими Маторосії" (с. 169-196) та статтею Іоана Могилевського "Про давність і самобутність південно-руської мови" (с.257-279). На завершення тому П. Куліш помістив свою дискусію з польським письменником Михайлом Грабовським з приводу публікації універсалу гетьмана Остряниці (с. 291-328). Усі подані в томі історичні матеріали розширювали знання про

¹¹²Франко І.Я. "Наймичка" Т. Шевченка//Франко І.Я. Збір. творів: у 50 т. - К., 1981. -Т. 29. -С. 464.

¹¹³ Там само. - С. 468.

¹¹⁴ Там само. - С.465.

Україну, сприяли пізнанню тих соціальних і психічних механізмів, що творили українську історію.

Коментуючи універсал гетьмана Остряниці. П. Куліш вказував на подібність викладеної в ньому ситуації до тієї, що призвала й до визвольної війни українського народу проти Польщі під проводом Бої дана Хмельницького. Приниження ідності українців з боку шляхти, за И. Ку ішем. було головним джерелом усобиць. "Малоросія і Польща, підсумовував він. являють собою мало не єдиний приклад війни через зневажене гіючуття людської гідності. до якого додалися інші образи і зневаї її. вже як горючі матеріали, що підкидають у готове полум'я" (с. 325). Історичні публікації були істотними допомагали, поруч з фольклорними й художніми текстами, глибше зрозуміти душу у країньця, пояснити минуле й сучасне нашого народу.

"Записки о Южной Руси" зібрали позитивні відіукп в критиці. З розглядом двотомного альманаху виступили О. Пипін. М Костомаров. Високо оцінив працю П. Куліша Т. Шевченко. У листі до творця "Записок" від 5 грудня 1857 року з Нижнього Новгорода він писав: "Боже мій. як би мені хотілося, щоб ти зробив свої "Записки о Южной Руси" постійним періодическим изданием на кштатт журналу. Нам з тобою треба добре поговорити о сім святім ділі" ' ' ->.

Шевченкове сприйняття "Записок" як віщання, що на його місці слід започаткувати журнал, було піповим. С'ам П. Куліш готу вав до друку третій том. про що сповіщав у листах до дру зів. Тоді ж. у 1858 році, він зверну вся з клопотанням до мініс тра народної освіти Є. Ковалевського про дозвіл видавати змість "Записок о Южной Руси" журнал "Хата". Як головний аргумент потреби задовольнити його клопотання він наводив такий факт: популярність першого й друг ої о томів "Записок о Южной Ру си" виявилася великою, йому як видавцеві від різних осіб у же надійшла така значна кількість матеріалів, що віщати їх без сприяння передплатників неможливо. Проте міністр відмовив П. Кулішеві в дозволі видавати періодичне віщання. Повторилася історія двадцятирічної давності, коли Є. Гребінка, зібравши матеріаш для журналу , мусив їх віщати альманахом. Тоді з'явилася Ластівка". П. Куліш теж. потримавши трохи матеріали, у 1860 році віщав альманах "Хата ".

Про успіх книги свідчило те. що після першого віщання, яке з явилось 25 лютого і швидко розійшлося. 11 травня довелось випустити другий наклад, ідентичний з першим. У другому виданні П. Куліш зробив лише незначні стильові поправки. Цензурний дозвіт на вихід у світ другого віщання підписав уже відомий нам І. Розковшенко. котрий разом з І. С'резневським майже тридцять років тому віщав у Харкові первісток у країньської альманахової журналістики "Украинский альманах" (1831).

"Хата" яаяляла собою збірку творів провідних українських письменників. П. Куліш запросив до у часті в ній усіх помітних авторів, що писали на

¹¹⁵ Шевченко Т. Г. До П. О. Куліша. 5 грудня 1857 // Шевченко Т. Г. Твори: У 5 т.-К.. 1979.-Т. 5.-С. 394.

Михайлин І.Л.

той час українською мовою. У рубриці "Кобзарський гостинець" були опубліковані десять віршів Т. Шевченка, написаних на заслання й після нього. Твори подавалися за списками П. Куліша, з довільними назвами, тому в пізніших їх публікаціях зроблені деякі виправлення у відповідності з рукописами. Для публікації були відібрані твори баладного типу (як наприклад з циклу "В казематі": "Чого ти ходиш на могилу...", "Рановранці новобранці...") та автобіографічні ("Доля"). Ці вірші значно розширили уявлення про Шевченкову поетичну творчість, засвідчили нев'янучий навіть під впливом заслання талант їх автора, сприяли зростанню Шевченкового авторитету як одного з найбільших поетів слов'янства. Так, наприклад, вірш з цієї добірки був перекладений польською мовою Л. Совінським і в тому ж році опублікований в газеті "Киуег Віленські" (№ 41, травень). А якщо згадати, що цензура дозволила в "Кобзарі" 1860 року вмістити лише опубліковані до заслання твори, то стає зрозумілою вага публікації кожного нового вірша Т. Шевченка. Усі надруковані в альманасі "Хата" Шевченкові вірші увійшли до "Кобзаря" лише у віщанні Д. Е. Кожанчикова (СПб., 1867).

Друкувалося в "Хаті" й оповідання "Чари" Марка Вовчка, яку Т. Шевченко називав своєю днею і яка сприймалася як нова зірка в українській літературі. Потім вона включила цей твір у свою класичну збірку "Народні оповідання". Важко сказати, чому цей твір не був уміщений відразу до основної книжки письменниці, оскільки в ній було достатньо подібних романтичних оповідань баладного типу. В цілому воно послаблювало антикріпосницьку тенденцію першої книжки Марка Вовчка, надавало їй фольклорно-етнографічного забарвлення, але й загально-людського змісту.

За простим сюжетом крилося відображення морального світу українського народу. Закохана в Тимоша Хима після того, як він покинув її, пішла до чаклунки. Діставши від неї надприродну силу, повернулася в село якраз на дівич-вечір своєї суперниці і перетворила наречену та її подружок на зграйку пташок. Через рік Тиміш таки одружився з Химою, але першу кохану не забув. -Якось навколо них закружляли пташки. Хима благає чоловіка постріляти їх, але він відмовляється. Хима зникає, а через деякий час у небі з'явився чорний ворон і схопив найкращу пташку. Тиміш вистрілює у ворона, і до його ніг впала його молода жінка з простреленим серцем, а в руках вона держала його першу милу - неживу. Скоро помер і Тиміш - нудьга його заїла.

Це було прекрасне романтичне оповідання, у якому не було й тіні від поширюваного тоді в Росії критичного реалізму. Воно нагадувало казку, ніби записану з народних уст, зображало моральний світ українського народу, його погляд на кохання й родину.

П. Куліш представив на сторінках "Хати" й іншого класика української літератури - Є. Гребінку, опублікувавши десять його "приказок". Власне під цією жанровою назвою письменник створював байки. Його книжка "Маторосійські приказки" вийшла в Петербурзі двома

виданнями. 1834 і 1836 років, і відтоді стала бібліографічною рідкістю, З огляду на це вміщення Гребінчійої добірки в альманасі слід визнати цілком виправданим.

і поетичних творів варто також відзначити публікації віршів Якова Ідоголева та Петра Кузьменка. Особливо перший з них належить до числа значних українських ліриків ХІХ століття. Зате твори другого друкуватися мато н ніколи не виходили окремими виданнями. Добірка Хати" просто дата змогу здійснити читацьке знайомство з цим автором. Вірші обох поетів були наснажені ілібоким індивідуальним почуттям, сповнені елегійного смутку, туги від порозділеного кохання. Поруч був здійснений першодрук трьох віршів Олександри Псьол. написаних ще в 1847 році з нагоди царської розправи над кирило-мефодіївцями.

Проза була предстаатена двома оповіданнями Ганни Барвінок "Лихо не без добра" і "Восени літо". З одного боку, це був традиційний етнографічний реалізм, стилізація під селянську розповідь від першої особи, але разом з тим це був пошук такої моделі дійсності, яка б дала можливість якомога глибше вияснити ідеал українського національного життя, піднести культ праці, сім'ї, родинного щастя. Це було зображення гармонійного в собі світу українського народу .

Із своїх творів П. Куліш опубліку вав тут оповідання "Сіра кобила та драму "Колії". Оповідання являло собою белетризований народний анекдот з образом немудрого, але щирого й дотепного хуторянина в центрі. Стилізація під усне мовлення, сюжет, почерпнутий із фольклору робили цей твір приналежним до етнографічного реалізму, який уже сприймався як не наділений художньою свіжістю стиль, використання вже відкритого, відомого. На часі був пошук нових шляхів розвитку у країнської літератури.

Драма "Колії" була невеличка за розміром, мала всього дві дії. і швіщше за все. може розглядатися не як повнометражна п'єса, а праобраз жанру драматичного етюда. що набув поширення в епоху модернізму (М. Метерлінк. Леся Українка. О. Блок. О. Олесь тощо). Це була перша драматична спроба П. Куліша, у якій він прагнув показати відкритий ще в "Записках о Южной Руси" механізм виникнення народного обу рення проти шляхти, наслідком чого й стало повстання, відоме під назвою "Коліївщина". В образах драми сконцентровано головні тези П. Куліша: тут і пан-поляк. що одбирає в Карпа його жінку -красуню у двір: і єврей-орендар. у якого цей Карпо наймитус: і ксьондз-уніт. що символізує духовне поневолення у країнців. Карпо тікає на Січ. лише там він може відновити свою зневажену людську гідність, лишитися людиною. Падає від кулі ното побратима Катря - "я за тебе попрошався з недоляшкою!" (с. 156). - сповіщає Карпові товариш. Вони обіцяли повернутися для розправи, ляхи тремтіли від жаху в очіку ванні справедливої відплати. П. Куліш написав ду же насичений лвір. вдавшись до конспективності сюжетних ліній, що не перешкодило створити яскравий образ часу й виразні характери провідних (та й другорядних) дійових осіб. Драма "Колії" стала окрасою альманаху "Хата", але про її сценічне життя, на жать, нічого невідомо.

Михай.іин І.Л.

На завершення книжки друкувалося оповідання М. Номиса "Дід Мина і баба Мнниха" теж виконане у фольклорно-розповідному дусі з настановою на зображення гармонійності українського світу, точного відтворення етнографічних деталей і розвитком моралізаторської ідеї.

До багатьох розділів Г. Куліш написав коротенькі літературно-критичні нариси про письменників. За взірць тут може правити вступна стаття до Гребінчині добірки байок. Представляючи Є. Гребінку читачеві. П. Куліш вказав на його талановитість, визначне місце в українській словесності. Приказки найкраща частина його доробку. "Коли рівняти їх і до сусідньої словесності, то навряд чи є в її кращі приказки од Гребінчиних, а тільки що московські дзвони голосніші од наших" (с. 41). - резюмував крігтик. Така композиція збірника, тобто публікація художніх творів у супроводі літературно-критичних заміток, була продуктивною й виправданою. Саму ідею упорядник запозичив з "Южного русского сборника", але розвинув її пішов далі. Якщо А. Метлинський обмежив свої завдання викладом лише біографічних відомостей про авторів опублікованих далі художніх творів, то П. Куліш виконав складніше завдання дав стислі, але часто дуже точні, одягнені в афористичні словесні формули критичні оцінки, вписав авторів у ширший літературний контекст розвіпки у української літератури.

Програмовий характер мала і вступна стаття до альманаху "Передне слово до громади (Погляд на українську словесність)", наповнена багатьма дорогими для П. Куліша ідеями. Український читач, твердив упорядник, повинен задовольняти свої духовні потреби не за допомогою сусідніх літератур, а своєї рідної словесності. Причому позиція автора була далекою від культивування національної замкнутості, від пропозицій виключити художній досвід інших народів з своїх аласних духовних шукань. "Нехай читають і Пушкіна і Гоголя наші земляки, нарівні з Байроном. Шіллером і Мінкевичем. - писав П. Куліш. - Ми й самі всього того доволі поначитувалися і вже сказати, що насмакувалися. Тільки ж бо у гостях, кажуть, добре, а удома ще лучче. Побенкетувавши на тому пишному чужоземному бенкеті, рвемося ми тепер, мов із неволі, у рідні села, степи й луки. Там нам любо, там нам здорово і на серденьку легко!" (с. VIII).

Розпочав писати народною українською мовою І. Котляревський. Його "Енеїда" примусила читача реготати, "і той регіт був - найстрашніша проба нашому писаному слову українському" (с. XV). П. Гулак сміявся іншим сміхом, але це був розвиток традиції І. Котляревського. Але прийшов Г. Квітка зі своєю "Марусею" і змінив становище в українській словесності. "Квітчине пам'ять буде свята вівки поміж нами: він самостайно зрозу мів серцем, що-то за диво праведне - наші селяне: він зробив те ж саме для прози, що Шевченко для стиха у українського: він так само постеріг і переняв поезію щоденної сільської мови, як Шевченко - поезію народної пісні. Удвох вони заправили нашу словесність віковічною силою і назнамену вали їй правий і далекий путь" (с. IX).

Т. Шевченко протверезив нас від сп'яніння чужою словесністю. "Як же

гукнув свою пісню Шевченко, да вивів нас у степ, да провів скрізь понад Дніпром аж до Лиману, то де тон хміль у нас і подівся!" (с. VII). Зараз автор "Кобзаря" залишився "єдиновладним батьком серед невеличкої сім'ї рідних писагелів" (с. IX), його слово сприймається як закон, лише одна народна поезія стоїть дія нього і дія всіх за вічний взірць художньої досконалості.

Найбільше місця в статті відведено новому явищу в українській літературі творчості Марка Вовчка. Кулішеві оцінки тут позбавлені того захвату й незаперечності, як у стосунку до Г. Квітки й Т. Шевченка. Авторка .."Народних оповідань" дія нього швидше взірць великих, але ще не реалізованих можливостей, ніж свідчення сталого й доконаного художнього успіху. Її твори "се жива етнографія" (с. XII). її героїні - то натурщиці. Звідси висновок: Коли судилося й Марку Вовчкові піднятися на рівню з ним (Т. Шевченком. І. М.) висоту творчества, то станеться се тільки тоді, як ескіза з натури не буде в його вічно за самостайним творчеством" (с. XIV). Тимчасом навіть в "Інститутці . що тоді вже була опублікована в російському перекладі І. Тургенева. П. Куліш не вбачає самостійної творчості, а лише ескізи з натурщиць і натурщиків. Марко Вовчок дійшов до межі самостайного творчества і - зупинився" (с. XV).

Завершивши огляд попереднього шляху української словесності. П. Куліш ставить питання і про те, " чого маємо ще од неї сподіватись" (с. XV). Так. визнає він. вузьке коло читачів української літератури, тому й ""тугим поступом" набирає вона сили. Аіє критик перекопаний у неперехідному значенні виникнення нового слов'янського письменства. "Українська ж словесність діло велике: се - нове слово між народами, которе на те й явилось, щоб якось інше, не по-давньому, людський розум повернути" (с. XVII).

Українська книжка не дає зараз авторам прибутків, потребує їхньої жертвовності, самовідданості. Як взірць творця української словесності П. Кулішеві бачиться Т. Шевченко; його життєва доля, стійко знесені випробування й повернення до творчості правлять за приклад служіння пером своєму народові, здійснення певної, можливо, поки що й незбагненої провіденційної місії. Позираючи на свого кобзаря, завершує статтю П. Куліш, - і всякий український писатель повинен видержувати пробу, на свою шербатую долю не нарікаючи" (с. XXII).

"Хата" стала першим українським альманахом, у якому літературна критика набула значення не до доважку до художніх творів, а самостійної частини книжки. Вагоме значення мали й програмова вступна стаття, яка гідно репрезентувала українську літературу і пояснювала завдання альманаху, так і літературно-критичні нариси, що супроводжували добірки окремих авторів. І завдяки гарному підбору літературних творів, і їх глибоким критичним інтерпретаціям альманах "Хата" мав великий успіх, свідченням чого стала потреба упродовж короткого часу двох його накладів.

Нарешті, у підсумку слід відзначити те, що об'єднав "Записки о Южной Руси" і "Хату". Це новий український правопис, запропонований

Михайлин І.Л.

П. Кулішем і названий потім його іменем - "кулішівкою". Не аналізуючи подробиць, все ж зазначимо, що, опрацювавши численні варіанти, відгорнувши невластиве українській граматиці. П. Куліш запропонував такий варіант правопису, на основі якого розбудовувалися його наступні продуктивні моделі. З певною мірою обережності можна сказати, що в основу сучасного нашого правопису покладена саме "кулішівка".

У загальних висновках відзначимо такі аспекти значення Кулішевих альманахів кінця 1850-х років:

- 1) ними після великої перерви була, власне, відроджена українська журналістика, засвідчено, що репресії й переслідування не знищили її;
- 2) П. Куліш виступив в альманаховій журналістиці як новатор, запропонувавши в першому томі "Записок" жанр етнографічного щоденника, а в "Хаті" новий тип літературно-критичного збірника;
- 3) важливою була публікація нових творів Т. Шевченка ("Наймички", ліричних віршів), Марка Вовчка, самого П. Куліша.Л. Щоголева;
- 4) альманахи спричинилися до відкриття нових імен в українській літературі (Ганни Барвінок, П. Кузьменка) та етнографії (Льва Жемчужникова);
- 5) продемонстрували зростання української словесності, збільшення числа її авторів і читачів; стійкий потяг в суспільстві до створеній українського журналу, який і з'явився невдовзі.

Розділ п'ятнадцятий

Журнал "Основа" та його роль в розвитку української літератури

Загальна характеристика, програма часопису, редактор та керівне ядро "Основи". Художня література на сторінках журналу. Т. Шевченко і "Основа". Новаторство творів Марка Вовчка, опублікованих у часописі Народження О. Стороженка як українського письменника завдяки "Основі". П. Куліш у літературному відділі журналу. Інші автори (Л. Глібов, Д. Мордовець, С. Рудонський, Я. Кухаренко)

Журнал "Основа" являє собою кульмінацію в сюжеті розвитку української журналістики першого періоду, гідно завертаючи його й підсумовуючи. Він почав виходити в рік скасування кріпацтва. Варто нагадати, що височайший маніфест про його відміну було підписано 19 лютого, а опубліковано 5 березня 1861 року. Це була верхівка, найвища подія "революції згори". На хвилі цієї революції, вже здійснених і очікуваних демократичних перетворень і тривало духовне пробудження українства. Наприкінці 1850-х років у С.-Петербурзі, як у 1845 році в Києві, зібралось велике українське тріо кирило-мефодіївців: Т. Шевченко, М. Костомаров. П. Куліш. Їхня спільна праця й уможливила появу "Основи".

Відмова міністра народної освіти задовольнити клопотання П. Куліша про віщання журналу українського спрямування, як не дивно, лише посилила діяльність петербурзької громади в цьому напрямі. Стало відомо, що міністр відмовив аласне П. Кулішеві з огляду на його минуле: участь у Кирило-Мефодіївському братстві, не заперечивши в цілому саму ідею українського часопису. У боротьбу за право видавати журнал вступив Василь Михайлович Білозерський (1825-1899) - брат Ганни Барвінок, дружини П. Куліша. Він також належав до числа кирило-мефодіївців, відіграв активну роль у заснуванні братства, але, закінчивши в 1846 році Київський університет, відбув до Полтави, де здобув місце викладача в кадетському корпусі. Під час слідства з'ясувалося, що він значної ролі в товаристві не відігравав, покарання дістав мінімальне: заслання в Петрозаводськ, повернувшись звідкіля жив у Петербурзі, працюючи в державній канцелярії. Від свого родича Н. Катеніна він отримав на віщання у українського журналу чималу суму - 20000 крб., яка повинна була створити його фінансову базу. Улітку 1859 року В. Білозерський розпочинає клопотання про дозвіл йому видавати український часопис.

Спочатку він звернувся до відділу справ державного секретаря з проханням дати йому характеристику як урядовцю державної канцелярії з приводу його наміру зайнятися українською журналістикою. Він отримав від свого начальства цілком позитивну оцінку, яку й додав до своєї заяви від 9 листопада 1859 року до голови С.-Петербурзького цензурного комітету Делянова з проханням дозволити йому віщання українського періодичного органу. Міністерство освіти, у віданні якого перебували цензурні справи, знову звернулося до Третього відділу його імператорської величності концевісії

Михайлин .Л.

(під такою назвою в Росії ховалася політична поліція жандармерія) із запитом про політичну благонадійність майбутнього редактора. "S" відповіді, яка надійшла від начальника Третього відділу князя Долгорукова, знову з посланням на справу кирило-мефодіївців відзначалося, що політична поліція визнає незручним ("неудобным") дозволити В Білозерському віщавати журнал. Але міністерство освіти розв'язало цю справу по-своєму і, всупереч жандармерії, 25 лютого винесло ухвалу задовольнити клопотання майбутнього редактора "Основи". 29 лютого 1860 року В. Білозерський отримав офіційний документ про право віщавати журнал.

Початок року вже проминув, тому було вирішено не розпочинати нове віщання з середини року, а здійснити краще ґрунтовну організаційну підготовку до виходу журналу. У середині 1860 року В. Білозерський розіслав у газети й журнали, а також ряду приватних осіб в Україні оголошення про віщання "Основи". Вона замислювалася за типом російського "грубого" ("толстого") журналу того часу з якнайширшим представленням усіх матеріалів, що мали б дотичність до українського краю. Журнал обіцяв друкувати твори красного письменства українською мовою або такі, що відображають життя й природу України: історичні дослідження та джерела з її історії; праці з етнографії; статті, присвячені проблемам виховання й освіти; обіцялося широко висвітлювати питання землеробства, сільського господарства, промисловості й торгівлі; подавати урядові постанови, які стосуються південноруського краю; вміщувати критику й бібліографію з україніки; подавати обласні повідомлення (хроніку), вести листування з читачами, друкувати дрібні статті. Цим оголошенням майбутній читач орієнтувався побачити в "Основи" відбиття усіх сфер життя України, мати перед собою універсальний журнал, покликаний об'єднати на ґрунті українства всі налаштовані до праці на цьому терені сили.

Перший номер журналу вийшов з друку 12 січня 1861 року. На його обкладинці стояли слова: "Основа южно-русский литературно-учёный вестник". Після заголовку в кожному наступному числі вміщувався епіграф: "Добра хочу брати и Руськеи земли" (Владимир Мономах). Часопис проіснував майже два роки і припинився на десятому числі 1862 року. Друкувався він українською й російською мовами. Перша вживалася переважно для публікацій художніх творів, друга - наукових досліджень, публіцистичних праць: нею ж писалися полемічні статті, спрямовані на обґрунтування української ідеї й захист позицій журналу в різноманітних питаннях. Віє з часом, у міру тривалості віщання й формування кола його читачів, питома вага української мови відчутно зросла: нею друкувалися листи читачів, хроніка, природничі дрібні статті. Тобто тут намічалася стійка тенденція до перетворення "Основи" на український журнал не лише за напрямком (яким він був), але й за мовою (яким він не був, але прагнув стати).

Гираж журналу різні автори оцінюють відмінними цифрами: М. Драгоманов без посилань на джерела писав, що "Основа" мала наклад 800 - 1000 примірників. Л. Пантелеев у своїх спогадах відзначає, що журнал
164

розходився тиражем біля 2000 примірників"⁶. У порівнянні з накладом найбільш популярного тоді "Современника" (4-5 тисяч прим.) це небагато. Але таке порівняння некоректне, оскільки "Основа" і за напрямком, і за мовою, і за суспільною гостротою вміщуваних матеріалів мала зовсім інший характер, а відтак її аудиторія не могла бути навіть приблизно тотожною до аудиторії "Современника" чи "Русского вестника". З погляду ж українства слід сказати, що тираж і чи 2 тисячі примірників великий, такий, що його не мало жодне періодичне українське віщання в ХІХ столітті; він свідчить про популярність віщання, формування навколо нього не лише стійкого кола авторів, але й читачів, яких ставало дедалі більше.

В. Білозерський як автор мало виступав на сторінках свого журналу, виконуючи в ньому здебільшого чорнову редакторську роботу: вів відділ хроніки "Южнорусская современная летопись", писав редакційні статті й замітки, узяв на себе дипломатичні функції: зовнішні (стосунки з цензурою, адміністративними органами) і внутрішні (примирення діячів різного спрямування всередині редакції). Він не демонстрував свого лідерства, хоча й відігравав таку роль. Він свідомо поступився славою ідейних натхненників "Основи" М. Костомарову й П. Кулішеві, чий твори найчастіше з'являлися на сторінках журналу. Ці ж два діячі охоче брали на себе безпосередні редакторські обов'язки, тобто працю по відбору й поліпшенню ру-кописів, формували ідеологічне обличчя журналу, писали polemічні статті. З середини 1861 року помічником головного редактора і відповідальним секретарем редакції журналу почав працювати Олександр Федорович Кістяківський (1833-1885) - видатний український науко-вець і громадський діяч, який тоді займав посаду урядовця в сенаті, а пізніше був запрошений на посаду професора права в Київський університет. Як автор він опублікував в "Основі" кілька наукових статей з правознавства, але головна його діяльність в редакції полягала в підготовці матеріалів до друку, у листуванні з численними читачами, коло яких зростало.

На відміну від попередніх прото- чи преукраїнських часописів, у яких домінувала наукова частіша над художньою, в "Основі" ці два відділи були зрівноважені. Один не домінує над іншим, вони рівноцінні. Тому й розпочімо розгляд журналу з літературно-художнього відділу його. Тим паче, що журнал не мав рубрик та й суцільної пагінації, кожний новий твір друкувався в ньому під порядковим номером, але художні твори завжди виносилися в препозицію, відкривали нові його книжки, а відтак з них розпочиналося читачьке сприйняття журналу.

Найголовнішим автором "Основи" слід вважати Т. Шевченка, твори якого друкувалися щонайменше. Важко зараз сказати, чи було б так, якби поет не помер 26 лютого 1861 року. Повідомлення про його смерть опубліковане вже в другому номері журналу. Але в його особі українство дістало предмет поклоніння, великого класика, батька не лише української літератури, але й усього свідомого українофільства. А відтак витрушуються шухляди,

¹¹⁶ Паптелеев Л. Ф. Воспоминания. - М.: ГИХЛ, 1958. - С. 241.

Михайлин І.Л.

мобілізуються руко-шісні фонди й зі сторінок "Основи" до читача йдуть нові й нові Шевченкові твори, певна частинна яких (наприклад, "Щоденник"), безумовно, за жіття поета не могла бути опублікована.

При цій нагоді варто нагадати, що остаточний варіант "Кобзаря", яким ми звикли його бачити сьогодні, з'явився лише в 1907 році в С.-Петербурзі зусиллями видатного шевченкознавця Василя Доманицького. Попередні ж десятиліття тривали збирання та публікація рукописної спадщини Т. Шевченка. У цьому процесі роль "Основи" видатна і ніяк не може бути применшена.

Окрім численних ліричних віршів періоду заслання й після нього, були опубліковані великі поеми: другий варіант "Москалевої криниці" (1861, № 2), "Невольник" (1861, № 4), "Черниця Мар'яна" (1861, № 9). "Ісайя. Глава 35" (1861, № 11-12). "Неофіти" (1862, № 4). У числі дев'ятому 1862 року в "Основа" була опублікована в українському перекладі єдина повністю вціліла Шевченкова драма "Назар Стодоля".

З травневого числа 1861 року розпочалося друкування уривків з Шевченкового "Щоденника", з сьомого - його листів до різних осіб, з третього - спогадів про нього. Завдяки цьому не тільки поповнювався "Кобзар", корпус творів Т. Шевченка, але й розширювалися уявлення про його особу, було розпочате збирання матеріалів про нього. "Основа" створила культ Т. Шевченка в українській словесності та й суспільній думці в цілому, дала перші такі високі оцінки його творчості, які залишилися класичними в історії української літературної критики.

Тут неможливо розглянути кожен окрему Шевченкову добірку. "Досить сказати, - відзначає дослідник часопису М. Д. Бернштейн, - що на сторінках "Основи" опубліковано понад сімдесят поетичних творів поета, значну частину яких Шевченко встиг ще сам передати редакції"¹¹. Але сумарний погляд висловити необхідно. У журналі були опубліковані такі твори Т. Шевченка, які закликали до терпимості й християнського благочестя, змальовували такий образ українського національного характеру, що відзначався потягом до краси й гармонії, виразно демонстрував свою гуманістичну сутність. Т. Шевченко в цих творах поставав великим національним поетом.

Другою постаттю в літературно-художньому відділі була Марко Вовчок. На час початку журналу її вже не було в Петербурзі, вона виїхала за кордон, але її твори регулярно з'являлися в "Основа". Марко Вовчок стала знаменитою в 1858 році, коли з'явилася її книжка "Народні оповідання", котра відразу вивела її на чільне місце в українській літературі. Не загубилася вона й у російському літературному процесі, оскільки її книжка піднімала актуальну суспільну проблему того часу: становища селянства, необхідності його звільнення від кріпаччини, несумісності природного розвитку народу в цілому і кожної особистості зокрема з примусом і

¹¹ Бернштейн М. Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50 - 60-х років XIX ст. - К.: Вид-во АН УРСР, 1959. - С. 143.

панським самодурством як неодмінними атрибутами кріпосного ладу. Марко Вовчок і далі в своїй українській творчості (бо була ще й така російська письменниця) зберігала вірність відкритій раніше художній системі, хоча й істотно підкоригувала проблематику. Тому варто розпочати розгляд трьох повістей і трьох оповідань Марка Вовчка, опублікованих в "Основи", з оцінки її "Народних оповідань" М. Костомаровим (вперше дана рецензія була надрукована в журналі "Современник", 1859. № 5).

Особа автора невидима в "Народних оповіданнях", відзначав критик. Авторка вміє в небагатьох рисах відтворити ціле, і в цій стислості є щось античне. Усе в оповіданнях природне, мова непідслухана. Авторка виступає з голосом правди і людинолюбства за слабких і беззахисних. Це - в позитиві Марка Вовчка.

Поруч з цим вимогливий критик М. Костомаров відзначив, що письменниця обмежилася "тільки описом поодиноких явищ"¹¹⁸. Її твори "не являють собою зображення народного побуту в постійних умовах позначеного питання". Оповідання свідчать про те, що подібне трапляється і як про це розповідають. Але всі ці випадки не є необхідними умовами того стану селян, про який іде мова. Думка М. Костомарова зрозуміла: письменниця працює на межі етнографії й літератури, її творам бракує узагальнюючого пафосу. Відзначимо, що й П. Куліш трохи пізніше висловив суголосну думку, назвавши "Народні оповідання" Марка Вовчка "живою етнографією".

Здається, на письменницю вплинула така позиція української літературної критики. Не відмовляючись від свого стилю (власне оповідної стилізації під усну розповідь героя чи спостерігача), від предмета відображення, вона все ж рушила до пошуку глибини, не історично мину цього, а загальнолюдського змісту селянського життя. З цього погляду найважливішими є дві її повісті: "Три долі" (1861, № 1) і "Від себе не втечеш" (1862, № 1), пізніше перейменована авторкою за ім'ям головного героя й названа "Павло Чернокрил". Можливо, й не дарма саме цими творами відкривалися річні добірки книжок "Основи".

У повісті "Три долі" за предмет художнього відображення обиралося українське селянське життя, але безвідносно кріпацтва. Три дівчини - Катря, донька заможного козака Павла Булаха. Їхня годіванка, вона ж оповідачка, Хима та Маруся, донька сусідки-удови Пилипихи - закохалися в хлопця з сусіднього села .Якова Чайченка. Пощастило Катерині: вона припала до вподоби Чайченкові; але до шлюбу не дійшло - батько знайшов їй іншого жениха. Тут уже дівчина відмовилася йти заміж за нелюба, а ображений у своїх найкращих почуттях батько (добра ж хотів) однаково не дозволив їй шлюбу з .Яковом.

¹¹⁸ Костомаров М. "Народні оповідання" Марка Вовчка // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія: У 3 кн. - К., 1996. - Кн. 1.-С. 233.

¹¹⁹ Там само.

Мнхайлин І.Л.

-Якось Катерина зникла, її ніде не могли знайти, і лише через рік прийшов лист від настоятельки далекого монастиря до батюшки цього села з повідомленням, що вона постриглася в черниці. Чайченко сватас Марусю. Та нещасливо склалося їхнє життя, не освячене взаємним коханням. Виявилось, що Яків має першу кохану, з якою йому також не вдалося одружитися: удову, котра зараз замужем за шинкарем. Він вчащає в шинок. І в родині шинкаря якось сталася трагедія: подружжя знаходять мертвими, їх убито. Заарештовують Чайченка, за ним іде в тюрму й Маруся.

До Хими сватаються двічі, але вона, глибоко закохана в Чайченка, відмовляє всім. Зустрілися три подруги через багато років, коли вмерли батьки Катрі й вона приїхала віддати розпорядки з приводу спадщини. Усі вони нещасливі, жодній кохання не принесло долі.

Це повість про те, як могутня пристрасть, тяжке й величне кохання кермує людським життям. Марко Вовчок прагнула в ній уникнути мотивів критичного реалізму, соціальної критики кріпаччини й зосередитися на екзистенційних, буттєвих, вічних проблемах людини. Для української літератури ця повість виглядала як розвиток традицій Квітчиної "Марусі", перенесла великі пристрасті в селянську хату.

Повість "Від себе не втечеш" ("Паало Чорнокрил") леж розвішалася з могутнього загальнолюдського кореня, була повістю-трагедією, наповнювала античними пристрастями український простір. Марко Вовчок вперше відступила від традиції творити образ героя-оповідача - учасника подій. Тут оповідач - дійсно "третя особа", без статі, портрета, обличчя, універсальний всезнаючий індивід. І хоч події сюжету розгорталися в панському, тобто покріпаченому селі, їхній реальний зміст знову виносився далеко за межі вузької соціально-визвольної проблематики.

Паало має жінку Ганну, з якою живе щасливо. Але якось, відбуваючи панщину в дворі, він закохався в дворову дівчину Варку. Кохання пече його, Ганна стає ненависною чоловікові, і він вбиває її. Йому вдається підлаштувати вбивство так, що воно сприймається як нещасний випадок, а на Паала навіть не впала підозра. Нарешті, мета закоханих збулася, Павло й Варка побралися, нібито настав час щасливого життя. Але вийшло все навпаки. Гріх тяжіє над подружжям, їх обох мучать докори сумління. Не тільки щастя, але й просто життя під тягарем гріха стає неможливим. Паало зізнається мирові, що він убивця. З панського двору люди викликають лікаря, він визнає Паала божевільним.

Опускаючи численні подробиці повісті, скажемо, що в ній відображено торжество питомої української національної ідеї - Закону, природної течії життя. Ніщо, засноване на злочині, гріхові проти людського життя, не торує шляху до щастя. Дивовижно близькою для українського світу виявлялася проблематика, окреслена пізніше Ф. Достоєвським у двох словах заголовку свого знаменитого роману "Злочин і кара" (1866). Природні закони життя неможливо порушувати, якими б виправданнями не забезпечувала людина свої вчинки. Злочин - пагуба (погуба? - І. М.) для людини, знищує її саму, руйнує душу і замість досягнення мети приводить у прірву занепаду, духовної руйни.

Радянська ж наука, пропустивши повз увагу ці екзистенційні твори, проголосила класикою те минуше, що містило в собі соціальні мотиви, відображення класової боротьби: повість "Інститутка", проминувши навіть те виключно новаторське, що вона містила. Адже це був перший твір, який розширяв предмет української літератури, включивши в нього панське життя. І нехай воно було ще побачене селянськими очима, відображене панноччиною наймичкою, але інститутка являла собою повноцінну героїно-характер. а картина дійсності - повноцінне життя не панського двору, де живе челядь, а саме панських покоїв. Не випадково ця повість виникла швидше в руслі традицій російської літератури і вперше була надрукована російською мовою в перекладі І. Тургенева в журналі "Отечественные записки", а українською - лише через два роки в "Основі" (1862, № 3).

Оповідання Марка Вовчка "Не до пари" (1861. № 3), "Два сини" (1861, № 4). "Ледациця" (1861. № 7) були виконані в межах традиції книжки "Народні оповідання", розвивали мотив туги людини за волею, викривали панське самодурство. Дещо інший світ створено в оповіданні "Не до пари", але воно було явно невдалим - занадто стислим, безбарвним; його неіндивідуалізовані герої ледве утримували сюжет, повороти якого були слабо обґрунтовані психологічно¹³⁰.

Попри цю невдачу, співпраця Марка Вовчка з "Основою" була плідною. Вона тут опублікувала твори, що закріпили її славу видатної української письменниці, справляли враження не лише використання попередніх надбань, але й руху вперед, до відкриття нових тем, освоєння нової проблематики. Художній досвід Марка Вовчка, був, безумовно, корисним для української літератури, сприяв розвитку прози, був використаний наступним поколінням українських письменників: І. Нечум-Левицьким, Панасом Мирним, Б. Грінченком тощо.

Третім (після Т. Шевченка й Марка Вовчка) з найбільш знаменитих авторів художнього відділу "Основи" був Олекса Стороженко (1806-1874), який опублікував у журналі переважну більшість творів, що згодом склали його знамениту двотомову збірку "Українські оповідання" (1863).

О. Стороженко - блискучий приклад того благотворного впливу, що

¹³⁰ Недарма українські літературознавці в різний час висловлювали досить обґрунтовані сумніви в тому, що "Марко Вовчок" - це псевдонім Марії Олександрівни Маркович (Вілінської), а стверджували участь у написанні творів, підписаних цим іменем, її чоловіка Опанаса Васильовича Марковича. Тут погляди коливаються від визнання власником псевдоніма самого чоловіка, який прагнув у такий спосіб, тобто даруючи авторство написаних ним творів дружині, засвідчити своє кохання (С. Єфремов "Марко Вовчок". К., 1907), до поміркованої думки про співавторство чоловіка й жінки над спільними творами (Бойко Юрій. Хто написав "Народні оповідання" Марка Вовчка? // Бойко Юрій. Вибране. - Гайдельберг, 1990. - Т. IV. - С- 229 - 255). У всякому разі після розриву з чоловіком струмок української творчості Марка Вовчка й справді поступово вичахає, а після його смерті припиняється цілком.

Михайлин Л.

його справляла "Основа" на український літературний процес у Росії Письменник походив з стародавнього козацького старшинського роду, освіту здобув у Харкові, у пансіоні для дворянських дітей (1821-1823). потім слу жив у війську (1821-1850). далі - чиновником з особливих дору чені, при Київському генерал-губернаторі. В 1868 році вийшов у відставку й оселився на хуторі Горішині коло Берестя. Писати почав у 1850-х роках російською мовою, друкувався в журналах "Северная пчела" і "Библиотека для чтения". "Основа" розбудила в ньому українського письменника, він саме для цього журналу почав писати по-українськи. І за два роки існування журналу написав і надрукував у ньому так багато, що по припиненні "Основи" видав опубліковане в ньому аж у двох томах.

Частина творів О. Стороженка друкувалася в часописі в рубриці "З народних уст". Вони й справді являли собою почуті від народу анекдоти й казки, опрацьовані й оброблені письменником. Приблизно в цей час або трохи пізніше такою творчою працею в Росії займалися багато хто. скажімо, від педагога К. Ушинського починаючи й великим Львом Толстим закінчуючи. Зразком такого твору "З народних уст" О. Стороженка є оповідання "Се така баба, що чорт їй на махових вшах чоботи оддавав" (1861, № 9).

У селі жило чесне та тихе подру жжя, що навіть не сварилося між собою ніколи. Ніяк не міг чорт до нього підступитися. І от він вирішив скористатися допомогою "нрехидноїбаби. збіса хитрої та лукавої", попросив її "розвести сю гемонську пару". Домовились про заплату: червоні чоботи з срібними підківками. Баба кинулася в церкву, перестріла Якова, розповіла йому, що Катерина раптом закохалася в Семена Прудкого й хоче звести зі світу чоловіка. Той, зрону міло, не йме віри, жене бабу. Ог як вернешся сьогодні з церкви, говорить вона, то жінка стане лобі в голові шукати, то як побачиш у її руках ніж. швидше зіскакуй, щоб вона тобі горло не перерізала.

Потім побігла до Катерини, що поралася коло печі дома. "Ой пропала ж ти, пташка, - заголосила, - твого чоловіка удова Бистриха причарувала. Тільки я можу відчаруваль. Лк він прийде з церкви, пошукай йому в голові, а як приспиш, відріж у його прядку волосся і оддай мені, то я гі чари зруйную". Вернувсь чоловік з церкви, сповнений недобрим передчуттів. І справді жінка запрошує його на подушки, розчісує голову, а як він удав, що спить, дістала ніж. Тут і розігралася трагедія: чоловік зарізав свою жінку. Чорт злякався цієї баби і на махових вилах віддав їй зароблену плату.

У цьому оповідання образ дотепної, але лихої, зловмисної баби, що руйнує життя щасливої родини, поданий цілком у дусі народної традиції, притлумлює загальний комічний фон розповіді. У більшості ж творів цієї рубрики ("Вчи лінивого не молотом, а голодом", "Не випусти рака з рота", "Два брати" тощо) сміхова народна ку льту ра виступала панівною.

Другу групу творів О. Стороженка в "Основі" склали його аласні оповідання, написані з використанням тем і образів у країнської народної демонології, з розробкою власних сюжетів і мотивів, опрацюванням історичних або й створенням нових анекдотів,

•ч

.Яскравим зразком творів дру гого тішу є оповідання " Закоханий чорт" (1861. № 2). Тут є ніби традиційніш для української прози оповідач, але спочатку це - сам письменник О. Стороженко. Він їде з Московщини на Україну. Власне, сюжет ще не розпочався, ате автор щедро обставляє оповідь розкішними пейзажами, його серце спочиває, душа радіє, опинившись у рідному краї. 'Як із Курської губернії у'щеш у Харківську. то так тобі стане легесенько, мов на крилах тебе підняло! - розповідає оповідач. - Так. бачите, з сього боку, кажу, ще не так. а от як перехопишся через річку Харків, то хто б не сказав, що се Божа сторона!.." Автор просто створює подорожній нарис, мальовничо відтворює в романтичному дусі соковиту красу навко-лишнього світу: " Од їхавши од Харкова верстов двадцять, ліс почина рідіти. З високої гори вже вічко село Мерехву. з церквами, дзвінницями, садками і левадами геть-геть розкинулось по долині. За селом блищать течії, затоки й озера Мжі. Потекла вона уліво поміж кущів верболозу і вільхи, а напроти гладко стелеться з могилами широкий степ".

Автор зупинився на ніч у заїзному дворі коло Таранівки. І тут здійснюється передача оповідних прав. Подорожньому трапляється "столітній дідуган" - "сліпенький дід", який далі стає головним оповідачем. На цей вступ витрачено десь четверту частину твору.

Мій дід був запорожець, почав він розповіщ. .Якось він випадково підслухав освідчення чорта Трутика з відьмою Одаркою. Відьма погоджувалася належати чортові десять років, але ставила умову: спасіння. Далі йшла розповідь про те, як кмітливий і дотепний запорожець Кирило за допомогою святогорського пустельника домігся спасіння для Одарки, перехитривши самого чорта. Він теж закохався в цю дівчину й одружився потім з нею.

Відтворення народного світобачення, поетизація народних звичаїв, запорізької кмітливості, торжество величного кохання, яке перемагає навіть нечисту силу, - усе це складало привабливі чари оповідання "Закоханий чорт".

Прикладом історичного белетризованого анекдоту є оповідання "Голка" (1862. № 2). Дія в ньому перенесена на українське Правобережжя часів польського панування і виконує функцію висміювання самодурства шляхти. Спочатку подано кілька стислих прикладів жорстокості графа Потоцького. а потім вже запропоновано й анекдот.

.Якось граф позбиткувався над шляхтичем Кондратовичем, що приїхав до нього szukaги захисту від графського економа Трішурського. Підставою для розправи стала відсутність голки в шляхтича. Кондратович спинився в Тульчині в родича й довідався, що Потоцький. переодягтись старцем, ходігть замолювати іщосуботи вчинені за тиждень гріхи. Підстеріг його й гарно відчухрав, посилаючись на його ж Потоцького правила - обов'язково мати при собі голку. Граф через два дні викликав Кондратовича и нагородив, повернув усі мастки й ще додав утрос.

Звернімо увагу на те, що тут зник образ оповідача, його просто не стало, розповідь ведеться від третьої особи. Так довго відривалася

Михайлин Л.

українська література від оповідної стилізації під усне моалення як макроприйому, що на ньому засновані численні твори Г. Квітки (Г. Основ'яненка), Марка Вовчка. П. Куліша. твори з українського життя М. Гоголя та й самого О. Стороженка.

Оповідання "Вуси" (1861, № 10) являло собою творення веселого й безжурного і разом з тим глибокого і змістовного анекдота на сучасні теми. При чому головним предметом осміяння тут виявлялася бюрократична державна машина Росії, а протиставлялося їй природне життя шляхетного у країнства.

Оповідача твору обрали в засідателі. Приходить виклик до губернатора для складання присяги. Разом з іншими українськими дворянами він приїздить у Полтаву. Тут починаються дивовижні пригоди, пов'язані з їх перебуванням на царській службі. Губернатор їх "не изволит принимать", а лакей наказує розписатися в книзі. Відвідувачі не знають - навіщо. "От Кирило Онуфрійович Пищи-Муха як письменніший між нами й каже: "Може, він дума, що ми й писать не вміємо?" - взяв перо, трошкп подумав, та й начеркав: "При сей верной оказии, спешу выразить душевное мое прискорбие и сердечное сокрушение, что по непредвиденным обстоятельствам лишен счастья лично засвидетельствовать мое глубочайшее уважение и преданность, с которыми честь имею пребыть. Вашего Превосходительства всепокорнейший..." Та й закрютив..."

Щось у такому дусі написав кожен з присутніх. Після цього роз'їхались по квартирах. На другий день вранці їх збирають знову. З'являється председатель, починає соромити прибулих за записи в книзі, де слід було залишити лише свої прізвища. Далі починається головне: його превосходительство причепився до нашого героя: чому, мовляв, він дозволив собі з'явитися до предводителя "в усах". Йде комічний драматичний діалог, зміст якого зводиться до того, щоб розтлумачити героєві: перебуваючи на цивільній службі, він утратив право носіння вусів.

Герой скорився законіві й поголив вуса. Повернення додому принесло нові випробування: його не впізнають собаки в дворі, наймити, аласна жінка наробила репету. Слід сказати, що в український національний чоловічий стереотип (зовнішній портрет) вуса входять обов'язково, як ознака зрілості, статечності, поважності, як спосіб відрізнятися від хлопчаків. А козацький стереотип і поготів включає в зовнішній портрет вуса. Українська ж шляхта формується на основі козацької старшини, успадкувавши від неї основні цінності.

Зарадив біді товариш оповідача Захарченко. Він віднайшов указ, згідно з яким людині, що вийшла у відставку "з мундиром", тобто з військової служби, дозволяється носити вуса й на цивільній службі. З щім указом і з'явився оповідач До председателя. Тепер перемога була на його боці.

Оповідання в блискучий спосіб висміювало спроби держави регламентувати приватне життя своїх громадян, бюрократичний стиль життя Росії. Воно було побудовано динамічно, гостросюжетно. Його ситуації були дотепні, характери виразні й колоритні. Не дивно, що цей твір невдовзі став сприйматися як класичне надбання нашої літератури

(звичайно, не для радянських охоронців класової ідеології, які знайшли в О. Стороженкові ангитезу до "революційної демократки" Марка Вовчка). Та найкращим свідченням популярності оповідання О. Стороженка стало створення в 1885 році Марком Кролівницьким прекрасної однойменної комедії, яка десятиліттями трималася в репертуарі українських театрів, користуючись незмінним успіхом у глядачів.

Дещо особіно стоїть ще один твір О. Стороженка, опублікований на сторінках "Основи": "Гаркуша. Драматичні картини утрюх діях" (1862. № 8. № 10). Попри драматургічну жанрову природу цей твір також був уведений автором у збірку "Українські оповідання".

Гаркуша відомий ватажок повстанських загонів, розбійник, що намагався злодійством і хлочиннами домогтися соціальної рівності, віднімав у багатих і наділяв бідних. Лле від історичного Гаркуші ХУІІІ століття в творі О. Стороженка лишилося лише ім'я. На місце ж головної сюжетної події висувалося кохання до Гаркуші Марусі, жінки сотника Бутуза. У п'єсі розігрувалися карколомні пригоди: викрадення пані з дому сотника, ніби для порятунку від розбійника Гаркуші; впізнавання в рятівникові того, від кого її рятовано, тобто самого Гаркуші; навернення його на благочестивий шлях.

П'єса була витримана цілком у дусі романтичної драматургії. Тільки відсутність українського театру й переслідування у країньського слова в ті роки завадили їй стати знаменитою. Не знаходимо її ні в репертуарі театру корифеїв, ні в репертуарі театру пізніших часів.

А втім. О. Стороженко став знаменитим не як драматург, а як прозаїк. "Українські оповідання" вивели його врівень з Г. Квіткою й Марком Вовчком. Для "Основи" він був надзвичайно цінним автором, талант якого на терені української літератури сяяв два роки існування журналу. Після Валувського циркуляру 1863 року законслухняний громадянин Російської імперії О. Стороженко українську творчість припиняє.

Загальний висновок щодо прози журналу "Основа" досить переконливо сформулював ще М. Д. Бернштейн. "У принципі, - писав він, - проза "Основи" не вийшла за межі стильових ознак літературної, фольклорної розповіді, не звільнилася від пуг стилізації. (...) Можна сказати, що цей напрям української прози в головних своїх стильових тенденціях і рисах вичерпав себе в "Основі"¹²¹.

Четвертим автором, хто визначав характер белетристичного відділу журналу був Пантелеймон Куліш. Він взагалі був дуже плідним письменником "Основи", дуже часто виступав у ній з російськими." так і з українськими творами: як з прозою, так і з віршами, як з белетристикою, так і з публіцистикою й літературної критикою. У цьому місці - . озмова про П. Куліша як про майстра художнього слова.

Спочатку він інтенсивно дру ку вався в "Основі" як російський прозаїк, опублікувавши повісті "Другой чеювек" (1861. № 2). "Старосветское

¹²¹ Бернштейн М. Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50-х - 60-х років ХІХ ст. - К.: Вид-во АНУРСР, 1959. - С. 189.

Михайлин І.Л.

дворище" (1861. № 3). Лише в № 4 за 1861 рік з'явився перший його український твір в "Основі" - казка для дітей "Півпівника". переказ з іспанського фольклору за підписом "Панько Казюка" В історії російської літератури все ж відсутній такий письменник, як Пантелеймон Куліш. На тлі панівного в російській літературі критичного реалізму він виглядав інерідним явищем зі своїм романтичним українським світобаченням.

У номері дев'ятому (1861) він розпочав друкувати свою поетичну книжку "Досвітки", що згодом з підзаголовком "Думи і поеми" вийшла 1862 року в С-Петербурзі. У зазначеному числі були опубліковані вірші аж у дві подачі, у змісті добірки значилися під №№ III і VII. У № 10 та № 11-12 публікувалася велика історична поема "Настуся". В №№ 1 і 2 1862 року - поема "Великі проводи" і т. д.

У радянському літературознавстві було прийнято протиставляти Т. Шевченкові П. Куліша, як Маркові Вовчкові - О. Стороженка. нібито за класовою ознакою. Насправді ж ніякого протистояння саме на цьому ґрунті не було. Більше того, П. Куліш з побожністю ставився до Т. Шевченка й відводив собі при ньому другорядну роль, віршів за його життя не писав. Але ось Кобзаря не стало... І зробилося зрозуміло, що в українській поезії з його відсутністю утворилася ніша, яку П. Куліш і спробував заповнити своїми творами.

З легкої руки І. Франка¹² він потрапив у число Шевченкових епігонів, поруч з Ст. Руданським та Ол. Кониським. Але такий погляд несправедливий і образливий для П. Куліша, який володів значно могутнішим літературним і науковим талантом, ніж ці двоє явно другорядні автори. Сьогодні утверджується підхід, згідно з яким його творчість являє собою важливу епоху в розвитку української літератури. Надзвичайно важливе значення з цього погляду мали твори збірки "Досвітки", яка вперше майже в повному обсягові була опублікована в "Основі".

Книжка мала потужний історіософський струмінь. В історичних поемах "Солониця", "Кумейки", "Настуся", "Великі проводи" створювався величний образ минулого, боротьби українського народу з польською шляхтою за свою національну незалежність. Зображуючи трагічні сторінки національної історії, П. Куліш підкреслював волелюбність українського народу, готовність вмерти, але жиги вільним життям.

У цих творах знайшла відбиття його улюблена історіософська ідея духовного аристократизму у українській шляхти. П. Куліш виразно бачив складну структуру українського козацтва, наявність у ньому низів з грабіжницькими, злочинськими настроями й нахилами і верхів з лицарським ставленням до справи, витончених і чутливих. Трагедія України за П. Кулішем полягала в тому, що низька народна стихія поглинула аристократичну верхівку, не зуміла й не змогла її поцінувати, внаслідок цього у українське лицарство було знищене не так у боротьбі з

¹²Див. його статтю "Михайло П. Старицький" (1902): Франко І. Збір. творів \ 50 т. - К., 1982. - Т. 33. - С. 230 - 277.

колонізаторами, як зі своїм власним народом. А обезглавлена маса виявилася не здібною до вироблення власної ідеології й побудови держави, була позбавленою державницького інстинкту.

Оцей внутрішніонаціональний конфлікт болісно відчувався П. Кулішем. Себе в ньому він бачив, зрозуміло ж. на боці лицарства. Заявлена в "Чорній раді", ця історіософська концепція з новою силою пролунала в "Досвітках". Біда у крайців - у засаді індивідуалізму як основі національного характеру, у неможливості через це консолідувати етнос ідеологічно.

От хоча б у цій історіософській концепції П. Куліш йшов своєю нешевченківською дорогою. Серед багатьох історичних творів Кобзаря такого строкатого бачення українства не зустрічається, воно з'являється вперше в П. Куліша. У же з цієї причини його не варто зараховувати до епігонів Т. Шевченка.

Другу групу творів становлять у "Досвітках" ліричні вірші. І знов-таки вони вириваються за межі окресленого Т. Шевченком тематичного кола. Наприклад, у Шевченковаому поетичному світі просто неможливим був би вірш "Люлі-люлі" (1861. № 10). Образ романтичної самотності, світової скорботи відтворений тут у влучних вербальних формулах:

Ходжу-блуджу по городу
Великому, великому.
Відкрив би я своє серце.
Та нікому, та нікому.

Строфіка й ритміка, система повторів, використання дольника і, здається, вперше в писемній (на відміну від усної) українській поезії дактилічної рими, усе це визначило новаторський хаоактер цього вірша.

Щоправда, не завжди міг П. Куліш утриматися на такій висоті. У вірші "Сам собі" (1861, № 3) зустрічаємо невибагливу коломийку у строфіці, поверхові загальники в думках, примітивні рими: "молоді" - "святії", "одинок" - "високо-широко", - і навіть експлуатацію відкритої Т. Шевченком метафори України як "Убогої Вдовиці".

Зрозуміло, що саме такі, нижчого рівня вірші беруться до уваги при оголошенні П. Куліша епігоном Т. Шевченка. Але до них не зводиться його творчість. Зі сторінок "Основи" П. Куліш заявив про себе як талановитий поет, відразу зайняв перше місце в поетичній лаві. Важливо пам'ятати, що інші його поети-сучасники - Л. Глібов, С. Руданський - з поемами на сторінках "Основи" не виступають. На це виважився тільки П. Куліш, а зрозуміло, що поема й ліричний вірш різні за жанром, типом і обсягом охоплення життя художні твори. Поетична творчість П. Куліша була зовсім не топтанням на місці, а рухом уперед у крайньої ліричної та ліро-епічної поезії.

З інших авторів "Основи" варто відзначити вже згаданого Л. Глібова. У журналі були опу біковані його класичні твори: байки "Вовк та Лгня". "Лев та Миша" (1861, № 8). "Вовк і Вівчарі", "Жаба й Віл" (1861. № 4), "Вовк та Кіт". "Вовк та Мишеня" (1861. № 2). ліричні вірші "Вечір", знаменита "Журба" ("Стоїть гора високая"), що стала народною піснею (1861, № 1). Це були, як правило, передруки; ці твори раніше вже друкувалися в

Михайлин Л.

регіональній періодиці, здебільшого в "Черниговских губернских ведомостях". Віє в "Основі" вони вперше пролунали з всеукраїнської трибуни, стати доступними для читання в усіх кінцях України й Росії.

Кілька творів опублікував в "Основі" Данило Мордовець Ного оповідання "Солдатка" (1861. № 5) в стилі античної стислості Марка Вовчка подавало долю жінки Каїрі, що з великого кохання віддалася за рекрута Семена, а коли його забрали в солдати, помандрувала скрізь за військом. Після його смерті повернулася з дитиною в село. Загалом це оповідання не виходило за межі соціально орієнтованої прози Марка Вовчка. У творах, опублікованих в "Основі", талант Д. Мордовця не відзначався особливою самостійністю, не дав оригінальних відкриттів.

Степан Руданський опублікував в "Основі" не свої знамениті співомовки, а ліричні вірші, серед них знамениту "Пісню" ("Повій, вітре, на Україну..."), що стала народною, та вірш "Гей, бики!" (1861. № 1) - символічний маніфест українського поступовства.

Публікував журнал і "шухлядні" твори. Так, у № 11-12 за 1861 рік вперше вийшла друком у світ драма Якова Кухаренка "Чорноморський побит на Кубані", написана ще в 1836 році. Сьогодні ця п'єса скіщається на виплід бездіяльного розуму, прагнення в душі етнографічного реалізму дати максимально насичену побутовими подробицями картину дійсності. Кволий сюжет, надумані ситуації, наслідування жанру "малоросійської опери" з довгими ретардаційними пісенними номерами відвели цій драмі другорядну роль в українській літературі.

Розділ шістнадцятий

Наукові, публіцистичні та літературно-критичні матеріали "Основи"

Історичні праці М. Костюмарова "Думки про федеративне начаю в давній Русі", "Риси до характеристики народної і південноруської історії", "Дві руські народності", "Гетьманство Виговського", "Юдеям". Т. Шевченко в оцінках М. Костюмарова у "Спогаді про двох малярів". Полемічні твори XI. Костюмарова Стаття М. Костюмарова "Про викладання південноруською мовою", її суспільний резонанс та практичні наслідки. Публіцистична праця

П. Куліш "Лисил з хутора ": її головні ідеї та поетика. Історико-літературне дослідження П. Куліш "Огляд української словесності". Програш розвитку української літературної критики в статті П. Куліш "Характер і завдання української критики". Головні ідеї і принципи П. Куліша "Простонародність в українській словесності". П. Куліш-рецензент "Основи". Стаття В. Антоновича "Моя сповідь". Причини припинення видання журналу та значення "Основи" в історії української журналістики

Лк уже мовилося, другу рівнозначну частину журналу (поруч з художньою літературою) складала наукові розвідки, публіцистика т і літературна критика. Серед наукової частини журналу, безумовно, лідерств. захопити історичні праці. Головними їх авторами були М. Костюмаров і П Куліш. Лідером, зрозуміло, виглядав М. Костюмаров, який саме в цей час займав кафедру російської історії С.-Петербурзького університету.

Головна властивість історичних праць М. Костюмарова, опублікованих в Основі", - їхня історіософічність. Іде не просто виклад давноминулих подій, а спроба за допомогою цього викладу пояснити складний, почасти незбагненний механізм формування національного характеру у українського народу, руху його історії, відкрити приховані важелі цього руху.

З першого ж номера 1861 року М. Костюмаров захопив читачів великою працею "Думки про федеративне начало в давній Русі", у якій доводив, що Київська Русь не являла собою етнічно монолітну державу, а вже тоді складала федерацію відомих з літописів племен, які й були підставою і головною причиною утворення у українців, білорусів і росіян. Не вдаючись до аналізу деталей концепції М. Костюмарова, відзначимо, що в цілому вона була новаторською і навіть революційною в історичній науці, вона об'єктивно протистояла офіційній догмі імперської Росії (як царського, так і радянського зразка), згідно з якою давня Русь нібито була заселена якоюсь міфічною "давньоруською народністю", з якої лише після татаро-монгольської навали постали український, білоруський та російський народи. За М. Костюмаровим, виходило все навпаки: ці народи утворилися лише тому, що вже в Київській Україні існували поляни, деревляни, сіверяни, кривичі, в'ятичі тощо.

З другого боку. М. Костюмаров не абсолютизував відмінності між племенами давньої Русі, підкреслюючи, що вони не були такими значними, аби ці племена не відчували своєї спільноти перед лицем більш віддалених.

Михайлин І.Л.

слов'янських народів: поляків, сербів, болгар. - чи взагалі чужих слов'янському світові етносів: німців, половців, татар. Розмаїття і єдність бачив М. Костомаров у давньоруському просторі, розбудовуючи на цій основі своє бачення й міжнаціональних стосунків у сучасній Росії.

У цьому відношенні програмовою слід вважати працю М Костомарова "Дві руські народності" (1861. № 3). І хоч писалася вона російською мовою, а однією з найважливіших думок, що проголошувалася в ній, була думка про єдність руського світу, який, за М. Костомаровим, складався з рівновеликих частіш: велико- і малоросів, - написана ця праця була все ж з позицій українства. І якщо в радянській ідеологічній системі М. Костомарову було відведене місце ні багато - ні мало "українського буржуазного націонаїста". то саме за цю працю, у якій він з великою науковою точністю, майже математично довів існування окремого українського й російського психофізичних типів. Різниця в одязі, звичаях, мові виглядали як похідні від головної причини - існування психофізичної сталості цілого народу, який виглядав як індивід у співставленні з сусіднім, але цілковито відмінним етносом.

Ця праця створювалася в тій атмосфері, коли офіційна Росія намагалася утвердити погляд, згідно з яким український народ ніби й не існував, а населення півдня Росії розглядалося як варіант російського народу, попсованій польським впливом. Моалаяв, генетична єдність, яка існувала в добу Київської Русі, затьмарилася внаслідок тривалого перебування південного краю в складі інших держав (Литви. Польщі): тепер українцям треба тільки пригадати, що вони не українці, а малороси, скинути з себе нашарування польських впливів і стати тим, чим воші є насправді: маленькими росіянами. З праці М. Костомарова виходило інше: українці й росіяни за типом національного характеру виглядали такими відмінними, що не лишалося сумнівів у тому, що це два різних народи. До того ж автор розпочав свій нарис з викладу географічних та давніх історичних обставин формування росіян і українців, обгрунтувавши цілком об'єктивний характер їх існування.

Статтю "Дві руські народності" Дмитро Чижевський, автор фундаментального дослідження "Нариси з історії філософії на Україні" (1930), вважав "суто філософським твором". Він же найбільш вичерпно, але разом з тим і стисло виклав її основні положення. Предметом праці М. Костомарова є "характерологія українського та великоруського племен". Психологічне розходження датується науковцем XII століттям, до цього часу говорити про існування росіян як окремого народу неможливо. Російська психологія здається дослідникові "ухилом", відходом від староукраїнського її типу.

"Ця великоруська психологія є послідовний практицизм, який, щоправда, іноді на зовнішність перекидається в містицизм, - викладає Д. Чижевській позицію М. Костомарова і далі перелічує головні розбіжності, помічені видатним істориком XIX століття: - С кілька основних рис, що розрізняють українців та великоросів: 1) "повне панування загальності! (Бог і цар) над особистістю" у великоросів: 2) із панування загального над частинами виводить Костомарів і ветарокуську "нетерпимість до чужих

вір. презирство до чужих народів, погорду думку про себе". - на Україні "звикли з незапам'ятних часів чути у себе чужу мову і не цуратися людей з іншим обличчям і з іншими звичаями", на Україні панував "дух терпимости", неприязнь до інших народів ("ще сильніша ніж у великороса") вибухала "лише тоді, коли українці помічали, що чужинці ображати його атасні святощі"; 3) великороси "*нарід матеріалістичний*", тому він здібний до дійсного духовного підйому, лише цілком відірвавшись від звичайного, тому і народня поезія великороса або забавка або "порив до необ'ятного". - у українців основна риса фантазія, що *одухотворяє весь світ*, українська народня поезія "уносить душу в світ фантазії-і оґріває серце неземним, нетутешнім вогнем"; 4) з цим зв'язане і те, що "великорос мато любить природу", селяне не плекають квітів, "великорос має якусь ненависть до рослин", має "холодність до краси природи", - українець любить природу, тому "українська поезія нерозривна від природи, вона оживлює її, робить учасницею радості і горя людської душі: трави, дерева, птиці, тварини, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг - усе дихає, мислить, почуває разом з людиною, усе одзивається до неї чарівним голосом, то участи, то надії, то осуду"; 5) так само матеріальна і духовна любов до жінки у великоросів і українців: 6) в релігії увагу і інтерес великороса звертає зовнішність, форма, "буква", - у українців "неможливо, щоб повстав якийсь розкол з-за обряду, з-за букви", у них "міцне почуття всеприсугности Божої, душевна побожність, внутрішня розмова з Богом, тасмне розумування про Божий промисел, - сердечний порив до духовного, незнаного тасмничого і радісного світу", обряди, формули не цікавлять українця так, як зміст, обряди виконуються за приписами церкви та традицією, а спекуляції над ними немає; 7) в суспільнім життю у великоросів "стремління до тісного сполучення частин, знищення особистих побудів під аладою загальних, нерушима законність загальної волі, - єдність родинного життя і придаалення особистої волі ідеєю "міра", і елавянофільство і соціялізм великоросів пересякнені тим самим духом, - "для українця немає нічого тяжчого та неприємнішого, ніж такий порядок", у великоросів панує загальність, у українців - особиста свобода, у великоросів силоміцні політичні єднання (монархія), у українців - добровільні союзи (федерація)"¹³(підкреслення Д. Чижевського. - І. М.).

В усіх співставлюваних галузях М. Костомаров побачив такі істотні й значні відмінності, що су мнівів не залишалось: українці й росіяни - то два цілком відмінні, різні народи, які сформувалися у глибоку давнину й практично ніколи не мали ні спільної історичної долі, ні спільного генетичного періоду розвитку. Праця "Дві руські народності" сприяла становленню української національної самосвідомості, формуванню уявлень про окремішність українського народу, а відтак і потребу для

¹³ Чижевський Дмитро. Нариси з історії філософії на Україні. - Нью Йорк: Накладом Ради оборони і допомоги Україні Українського конгресового комітету Америки. 1991. - С. 117 - 118.

Михайлин І.Л.

нього самостійно розв'язували питання організації свого національного життя. З цієї концепції згодом, у далекій перспективі, виросла ідея української державності, хоча сам М. Костомаров не тільки до неї не доходив, але був противником її. Він був федералістом, сподівався на демократичне розв'язання національного питання в самій Росії, а свою концепцію розглядав як обґрунтування необхідності такого демократичного розв'язання, запровадження федеративного устрою Російської держави. Цю ж мету мав на увазі науковець і в праці "Думки про федеративне начало в давній Русі". Але історія довела утопічність його сподівань: імперія не може бути демократичною.

Третя велика праця М. Костомарова, опублікована в "Основі" "Риси народної південноруської історії" (1861. № 3; 1862. № 6), являла собою викладену за нашими стародавніми літписами історію України Київського періоду. Але аспект висвітлення обраний новаторський: це історія не князівських дворів, а народних рухів, глибоко споріднена з іншими "основ'янськими" працями М. Костомарова, спрямованими на опис українського національного характеру і узалеженого від нього історичного розвитку народу.

Відзначимо на самому початку, що такі поняття, як "южнорусский", "малорусский". "маторосийский", очевидно, сьогодні слід перекладати словом "український". Нагадаємо, що й сам часопис "Основа" мав таку кваліфікацію: "Південно-руський літературно-науковий вісник". Цілком зрозуміло, що у відповідності з напрямком журналу й М. Костомаров глибоко історію південноруського, тобто українського, краю. Отже, більш правильний варіант перекладу назви праці М. Костомарова має звучати так: "Риси народної української історії". Це теж одне з програмових досліджень М. Костомарова, що ввібрало в себе головні риси його історіософських поглядів.

Найважливіший елемент цієї концепції - розуміння історії як наслідку реалізації державотворчих нахилів народу. Звідси заголовок праці, який вражав сучасників своєю парадоксальністю. М. Костомаров виявив тут усі аластивості свого письменницького стилю й наукового методу, його текст читається як історичний роман. Автор виявив блискучі здібності до прочитання літописів, беручи до уваги не тільки те, що написано, але й те, що лишилося між рядками, будучи добре зрозумілим сучасникам і не потребуючи, на їх думку, ні коментаря, ні пояснень літописця.

Праця складається з трьох частин. Перша охоплює час від легендарної давнини до держави Ярослава Мудрого, яка розглядається як найвищий вияв державотворення в часи Київської Русі. Другий розділ присвячений періодові міжусобиць і удільної роз'єднаності давньоукраїнських земель. Третій - історії західноукраїнських територій після захоплення Київської держави монголо-татарами.

Через усю працю проходила ідея панування вічного гієрвія в нашій давній історії: той чи інший князь здобув можливість утвердитися на престолі тільки тому, що його кандидатуру схвалювали народні збори.

Історія української журналістики XIX століття

Вони ж могли усунути небажану особу. І в міжусобицях і в самодержавну епоху торжествували принцип індивідуалізму як основа національного характеру українців. Під пером М. Костомарова південноруська історія поставала як узалежнена не від князівської сваволі, а від провідних засад національного характеру народу.

Багато місій приділив дослідник описові багатств і щедрот Київської землі. Кілька разів у Києві з'являлися поляки, где їхній намір запанувати їм цілковито провалився. У характері киян було щось м'яке, розкішне, сибірське. Він писав історію. - Не дає як через двадцять років після хрещення Болеслав, що прийшов на допомогу Святополку, і сам утратив свою царствено-переможну міцність, і військо своє розбестив і знесилив. Київські жінки славились любострастям. Багатство, розкіш і веселе життя приманювали всякого, хто тільки міг поселитися між киянами. Через піввік після пригоди з Болеславом Хоробрим точно те ж саме сталося з онуком його, Болеславом Сміливим: тут поляки забули своїх жон у Польщі, і свої двори і господарства".

З праці М. Костомарова вишлюбили вижливі висновки: 1) його південноруси були українцями, принаймні протоукраїнцями. Їх національний характер відповідав тому зрізку, що був змальований у статті "Дві руські народності": 2) був відкритий механізм становлення національного характеру, від походив від особливостей географії, землі, яку заселяв даний народ; 3) історія південноруського краю виявлялася реалізацією українського національного характеру, прихід варязького князю; о дому лише на короткий час у повільний його дію, але час; І к: лька поколінь варяги зукраїнічилися, і знову були приведені в дію відцентрові сили загрузовані на засаді індивідуалізму; 4) головною особливістю Київської землі, що сформувала костомарівських південноросів, були природні багатства, родючість ґрунтів даного краю, це породжувало добродушність і терпимість, індивідуалізм і волелюбність, яскраво виявлені в характері українців як у давню, так і в нову добу. Праця М. Костомарова "Риси народної південноруської історії" стала окрасою журналу, розглядалася в ньому як програмова, як така, що формує його ідеологічне обличчя.

Четверта праця М. Костомарова в Основі "Гетьманство Виговського" (1861. №№ 6-7) - являла собою цікаву історичну епопею з початкових років Руїни. Образ бунтівного гетьмана, що першим наважився здійснити заповіт Богдана Хмельницького й повстати проти Москви, був змальований соковитими романтичними барвами. Поразення Москвою Переяславського договору. Березневих статей породили в середовищі української козачої старшини потяг тікати від ганебного союзу з північною суїдкою. Але здійснення цього наміру відразу наштовпувало на непереборні труднощі: не маючи самостійних державотворчих радощів Україна стала ареною реалізації загарбницьких ідей своїх м'яких сусідів. Блискуча військова перемога Виговської під Конотопом, у якій він розбив російське військо, не дала бажаних політичних наслідків. Українська військова еліта виявилася на роздоріжжі, роз'єднана й деморалізована множинністю вибору засвідчила свою неспроможність в екстремальних умовах протистояти потужній

Михайли» І.Л.

експансії Московського царства, яке в приєднанні й утриманні України побачило шлях до імперського майбутнього й вирішило будь-що-будь не випустити її з свого політичного простору.

Історичні праці М. Костомарова стали вагомим здобутком журналу "Основа". За різного тематичного спрямування вони були об'єднані спільною історіософською концепцією: утвердити самобутність українського народу, показати його відмінність від російського етносу, засвідчити цю відмінність у глибинах нашої давньої історії, показати захист своєї національної свободи в добу козацтва. Це був той комплекс ідей, який об'єктивно, попри авторську волю, торував шлях до вироблення уявлень про необхідність для України самостійного політичного життя і в кінцевому підсумку, у наступних поколіннях привів до формулювання ідеї самостійної Української держави й наполегливої боротьби за її здобуття й утримання. Тому "основ'янські" праці М. Костомарова мали й мають непроминуше значення, вони формували в читача уявлення про українську самостійність, переконували його в цьому науковими аргументами. Автор сам розумів їхню значимість і завжди включав розглянуті праці в перші томи зібрання своїх творів, що виходили кілька разів під назвою Історичні монографії та дослідження".

Виступив М. Костомаров в "Основі" і як літературний критик, опублікувавши працю "Спогад про двох малярів" (1861. № 4). Це мало не перший мемуарний твір про Т. Шевченка, датований "14 квітня 1861 р.". тобто написаний невдовзі після смерті великого поета. Проте дана стаття цінна не лише тим, що автор описує в ній окремі епізоди з життя Кобзаря, але й тими блискучими дефініціями його творчості, які запропонував чутливий і спостережливий критик¹²⁴.

"З Тарасом Григоровичем я познайомився в Києві у 1845 році. Попервах у ньому не відно було нічого привабливого, нічого теплого; навпаки, він був холодний, стриманий, хоча простий і нецеремонний. - так почав М. Костомаров свою розповідь про Т. Шевченка. (...) Швидко, однак, ми зійшлись і подружились. Тарас Григорович прочитав мені свої недруковані вірші. Мене охопив сірах: враження, яке вони справили. нагадало мені Шіллерову баладу "Занавішений санський ідол". Я побачив, що муза Шевченка роздирає завісу народного жіття. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплює було зазирали туди!!! (...) Тарасова муза прорвала якийсь підземний склеп, уже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями, засипаний землею, навмисне зраною і засіяною, щоб сховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна порожняча"¹²⁵.

¹²⁴ Див. про це докладніше в праці: Михайлин І. Л. Тарас Шевченко в літературознавчих інтерпретаціях Миколи Костомарова // Доробок Миколи Костомарова: Матеріали ювілейної науково-практичної, міжвузівської конференції, присвяченої 180-річчю від дня народження М. Костомарова. - Харків. 1998.-С. 29- 34.

¹²⁵ Костомаров М. І. Спогад про двох малярів // Спогади про Тараса Шевченка. - К. 1982 -С. 133.

Історія української журналістики XIX століття

І трохи далі: "Шевченко не наслідував народні пісні. Шевченко не мав на меті ні описувати свій народ, ні піддаш і оуватись під народний тон. йому не було потреби підташтовувати тпсь. бо він по природі своїй інакше не розмовляв. Шевченко як поет - це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Шевченкова пісня була сама по собі народною піснею, яку мії би заспівати тепер увесь народ, яка повинна була вшитись з народної душі відповідно до стану сучасної народної історії"¹²⁶.

У відповідності до своєї ідеї "двох руських народностей" М. Костомаров проголосив Т. Шевченка "поетом загальноруським". Цю думку взяв потім на озброєння М. Драгоманов, будуючи свою концепцію "літератури російської, великоруської, української і галицької", суперечливої й далеко не в усьому прийнятної сьогодні. Але тоді, в 1861 році. М. Костомаров уперше заговорив не лише про всеукраїнське, але й про всеросійське, всеслов'янське і світове значення Шевченка, показав глибинний зв'язок його творчості з народним світобаченням і світорозумінням. Ця стаття мала програмовий характер для шевченкознавства.

Важливу методологічну роль відіграш дві полемічні статті М. Костомарова, спрямовані на захист спадщини Г. Сковороди. У 1860 році у С.-Петербурзі вийшло зібрання творів філософа, упорядковане Із. Срезневським. Специфічний характер творчості Г. Сковороди, його епічна концепція, архаїчна стилістика різко відрізнялися від загостреної публіцистичності епохи революційного піднесення й революції згори 1860-х років. Особливим радикалізмом відзначалася молодь. Двадцятидворічний Всеволод Крєговський у журналі "Русское слово" опублікував нищівний відгук на віщання Г. Сковороди, написаний під знаком нігілізму. Нам непотрібна така творчість, заклики до Морального вдосконалення на тлі суспільних негараздів - такою була думка молодого письменника.

М. Костомаров відповів статтею "Слово про Сковороду з приводу рецензії на його твори в "Русском слове" (1861, № 7), а потім, після репліки В. Крєтовського, опублікував ще один виступ Відповідь на статтю Всеволода Крєтовського: "Клопотання Костомарова за Сковороду і Срезневського" (1861, № 8). Сумарно позиція М. Костомарова зводилася до запровадження історичної методології в літературу рознавчі оцшки. Так, погоджувався він, з погляду бурхливої сучасності ці вірші, байки й філософські трактати, що писалися близько ста років тому, виглядають непереколивими й застарілими. Але історизм як науковий метод вимагає від нас іншого: поглянути на ці твори очима тієї епохи, коли вони були створені. Всічезна популярність творів та ідей Г. Сковороди в Україні ніким не може бути спростована й заперечена. От у цьому історичному значенні й полягає вагомість спадщини Г. Сковороди для сучасності. Замість відкидати її, краще зайнятися її переробкою й дослідженням, аби зрозуміти її сутність і збагатити надійними, перевіреними часом скарбами ду ховність нашої доби.

¹²⁶ Там само. - С. 134.

Михайлин Л.

М. Костомаров виявився блискучим полемістом не тільки в цих виступах на захист Г Сковороди. Неможливо уявити публіцистику "Основи без його статей "Правда полякам про Русь" (1861, № 10) і "Правда москвичам про Русь" (1861, № 10). Знову ж таки обминаючи складну її розгалужену історичну аргументацію М. Костомарова, відзначимо, що головним предметом дискусії тут була Україна. Дискусія була породжена попередніми, опублікованими в "Основах" історичними працями М. Костомарова, а головним її змістом було заперечення як польських, так і російських претензій на володіння Південною Руссю, тобто Україною. Поставлені поруч в одній книзі "Основи" ці дві статті дали несподіваний ефект: у них прирівнювалися одна до одної і спростовувалися як рівнозначно несправедливі колонізаційні політики щодо У країни її колишнього володаря. Польщі, і су часного володаря. Росії.

Полемічна стаття М. Костомарова "іудеям" (1862, № 1) поклала край іншій полеміці, у яку була втягнута "Основа"^{1*}. Історія цієї дискусії така. В відповідності з українською лексичною традицією часопис використовував для назви єврейського населення краю, зокрема в автентичних фольклорних записах, слово "жид". І от до редакції полетіли листи "обурених читачів", у яких "Основа" звинувачувалася мало не в підбурюванні до нової Коліївщини. Зі сторінок газети "Сион" залунали й публічні образи і закиди. "Основи" довелося відповідати.

Спочатку⁷ редакція опублікувала без підпису статтю "Непорозуміння з приводу слова "Жид" (1861, № 6), яку, очевидно, написав В. Білозерський. Потім довелося взяти слово П. Ку-лішеві, що виступив зі статтю "Передові жиди" (1861, № 9), але й після цього нападки на часопис не припинились. І лише втручання М. Костомарова з його залізною логікою, вбивчою аргументацією, гострим, саркастичним пером поклало цій дискусії край.

Науковець і тут виступив як глибокий історіософ, продемонстрував блискуче у міння бачити глибинні корені подій і явищ. Статтю "Іудеям" він також наповнив історичною аргументацією, визначив те місце, яке зайняли євреї в польському державному механізмі по відношенню до українців.

На Заході між високою (дворянство) і низькою (селянство) верствами за допомогою промислів, ремесел і торгівлі висувався з народу ж середній клас, тобто майбутня буржуазія. Середній клас протидіяв сваволі шляхти, захищав народ, виступав на його боці в конфліктних ситуаціях, загартував народну самобутню цивілізацію. "У Польщі й Малоросії. - провадив дати М. Костомаров. - ця роль не дісталась народу : її зайняли іудеї, народ, який, за своєю давньою історичною природою, не міг діяти інакше, як для власних, відокремлених від туземців ційей" (с. 42). Ідея богообраності не дозволяла євреям асимілюватися з місцевим населенням. "Живучи серед

Про її початковий етап та всеросійський контекст див. у праці: Нечитайлюк М. Ф. До історії міжжурнальної полеміки навколо єврейського питання // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка. - Львів, 1998. - Вип. V. - С. 466 - 492.

Історія української журналістики XIX століття

іновірні їх та іноплемянних народів, іудеї не змішувались з ними і шукали серед них тільки засобів власної вигоди, хоча б вона сполучена була з невигодою чужого їм населення" (с. 43).

Так, погоджувався М. Костомаров, євреї - талановитий і розумний народ, що істотно посприяв розвитку освіченості людства, але, з другого боку, і перешкоджав їй. бо свої прагнення спрямовував на найближчий прагматичний шлях; це був шлях догодження існуючій, хоча б і несправедливій, силі, панській сваволі.

Після цього загальнотеоретичного вступу М. Костомаров повертався на рідні терени. "Таким чином, коли іудеї розселилися в Польщі й Малоросії, вони зайняли місце середньої верстви, зробилися вільними слугами й агентами могутнього панства: вони приєдналися до сильнішої сторони, і їм було дуже добре, поки народ, повставши проти панства, не піддав своєму засудженню й помічників останнього" (с. 43). Народ поставився до євреїв так, як євреї до нього. Українська народна творчість наповнена скаргами народу на зловживання єврейських орендарів та підпанків. Але не українці виступили ініціаторами таких напружених відносин між двома етносами, а євреї. Українці лише адекватно відповідали на ставлення єврейства до них. "Козаки, повставши проти панства, винищували євреїв нещадно" (с. 44). Та це був наслідок не питомої української жорстокості й кровожерності, а крутість і шахрайства, виявлених євреями в експлуатації українців.

Зрозуміло, найменше можна звинуватити М. Костомарова в спробі трансполовати стосунки минулої доби на сучасність, але пояснити дійсний стан цих стосунків його історичними коренями було необхідно. Публіцист полемізував відразу з трьома віщаннями різного спрямування: єврейською газетою "Сион", журналом слов'янофілів "Русский вестник" і журналом революційної демократії "Русское слово". Після цього виступу М. Костомарова, хоча опоненти й не замовкли, "Основа" вважала для себе питання вичерпаним і більше до нього не поверталася.

Проте несподіваний резонанс мала ще одна публіцистична праця М. Костомарова. Шукаючи нових форм роботи з читачем, з п'ятого номера 1862 року "Основа" розпочала вести рубрику "Думки південноруса", у якій надавалося слово різним авторам з питань політичного й культурного життя українського краю. Розпочала цю рубрику стаття М. Костомарова "Про викладання південноруською мовою". Цей твір є взірцем прагматичної, ужиткової журналістики, а його наслідки - хрестоматійним прикладом дієвості та ефективності журналістських виступів.

Українська народність відроджується, вказував публіцист, свідченням чого є прикметні успіхи в галузі нашого слова, поява самої "Основи". Усе це втішас, але відчутно бракує чогось найістотнішого, того, що надало б плідності й ґрунтовності нашим прагненням. Народ не можна нагодували повістями й віршиками - йому потрібна споживна страва: знання й освіта. Без розгортання цих галузей на українській основі усякі спроби відродження будуть марним дон-кіхотством.

Михайлин І.Л.

А відтак необхідний розвиток української освіти. "Нам потрібне викладання науки нашою рідною мовою, викладання не для тих, - писав публіцист, - які вже звикли не тільки говорити, але й мислити загальноруською мовою, але для того народу, для якого рідна мова до сих пір - найзручніша й найлегша форма передавання й вираження думки" (1862, №5, с. 2).

М. Костомаров був першим, хто заговорив про те, що для повноцінного українського відродження необхідна українська наукова книжка, кинув гасло: "Замість повістей, комедій, віршів потрібні наукові книжки" (с. 2). Вони повинні забезпечити українську освіту. Далі публіцист накреслив план початкового виховання, що включало, на його думку, дві групи творів. Оскільки український народ має міцну релігійну свідомість, то першу групу творів мають скласти "коротка священна й церковна історія, катехизис, уривки з повчань святих отців церкви, з житій улюблених народом святих і пояснення богослуження" (с. 3). Другу групу книжок мають скласти ті, що забезпечать для народу знайомство з природою: "Потрібно написати для народу арифметику, космографію, географію і легкі для читання твори, які б знайомили його, з найважливішими сторонами природознавства взагалі" (с. 3).

На закінчення статті М. Костомаров наводив міркування про нешкідливість пропонованих ним заходів для благоденства Російської держави. "Народ південноруськії своєю повагою до законності й порядку. - писав М. Костомаров. - своїм постійним усвідомленням необхідності органічного зв'язку з великоруським заслужив, здається, від влади стільки довір'я, аби не вважали його мови й саморозвитку шкідливим для цілісності держави" (с. 5).

М. Костомаров глибоко й прикро помітився в своїх оцінках намірів російського уряду щодо українського народу та його мови. Саме ця безневенна стаття, що зайняла в часописі неповних шість сторінок, спричинилася до появи через рік так званого Ватуєвського циркуляру. Щоправда, підстави для такого роду кардинальних репресивних заходів, на думку уряду, були більш ніж достатні.

Своєю статтею "Про викладання південноруською мовою" М. Костомаров розбудив національно свідомих українців у різних куточках Росії. Уже в сьомому числі (1862) було опубліковано статтю Степана Погарського з Варшави "Про народну освіту і про кошти для відання підручників українською мовою". Це була п'ята стаття в рубриці "Думки південноруса". Цей автор запропонував практичний шлях до реалізації накресленої М. Костомаровим програми. Не чекаймо, поки знайдуться заможні люди, пройняті ідеєю українського відродження, закликав С. Погарський. Звернімося за допомогою до всякого свідомого українця, до самого народу. Нехай кожний, хто співчуває ідеї народної освіти і вболіває за неї, запропонує своїм друзям і знайомим пожертвувати четвертак, полтників, карбованець на відання книг для українського народу. Коли набереться 50 крб., їх слід переслати відомим і шанованим у нас людям. А

Історія української журналістики XIX століття

коли назбирається сума до 2 тис. крб. ср., можна буде оголосити конкурс на найнеобхідніші книжки.

Через місяць (1862. № 8) у тих же "Думках південноруса" з'явилася стаття Зосма Недоборовського "І моя лепта", у якій він у відповідь на програму М. Костомарова і заклик С. Погарського з цим листом прислав на адресу редакції "Основи" і своїх 50 крб. "на добре діло". Редакція змушена була опублікувати додаток до статті З. Недоборовського, де висловила прохання слати свої гроші й праці на руки професору М. Костомарову й давала його адресу.

У наступному числі (1862, № 9) М. Костомаров уже повідомив список добродіїв, що пожертву вали свої гроші на віщання підручників для народу. Ця сума склала 538 крб. гроші немалі для того часу. Розпочалося й наукове обговорення проблеми - тут же з'явилася велика стаття А. Городинського "Чому і як учити наш народ".

Через багато років згадуючи свою статтю "Про викладання південноруською мовою" і її резонанс. М. Костомаров писав в "Автобіографії": "Гроші надсилалися переважно з Малоросії, з лівого боку Дніпра і особливо з Харківської губернії, але прикметно, що я отримав кілька запрошень на подібне діло з великоруських губерній, з Сибіру й Кавказу, але жодного карбованця не дістав з Правобережної Малоросії, де, як відомо, уся інтелігенція перебувала в руках поляків. Між тим згодом, коли з цього приводу піднялася проти мене буря звинувачень у "сепаратизмі", то публічно заявлялася думка, що намір видавати популярні малоруські книжки наукового змісту є виплід польської інтриги"¹²⁸. Поява Валусьського циркуляру зірвала илаші М. Костомарова: власне, проти них він і був спрямований.

Підсумовуючи в цілому працю М. Костомарова в "Оснoві" відзначимо, що він був одним з провідних її авторів і опублікував на її сторінках видатні свої історичні та публіцистичні праці, які потім увіходили в його зібрання творів і багато разів перевидувалися. Плідною була полемічна діяльність М. Костомарова, спрямована на захист історичної правди про Україну, об'єктивно пробуджували національну свідомість українського народу. Але навіть такий обмежений ідеєю федералізму, українсько-російської єдності в межах нібито єдиного "руського" етнічного масиву погляд викликав шалений опір освіченої (як офіційної, так і революційно-демократичної) Росії. М. Костомаров підніс наступним поколінням українців важливий урок: російське громадянство різних політичних орієнтацій нетерпимо ставиться до пробудження шляхом освіти української національної свідомості, шукати між нього спільників для досягнення власних, хоча б і мінімальних, цілей виявилось неможливим, небезпечним і безперспективним.

Другим видатним публіцистом "Основи" і взагалі видатним її автором був П. Куліш. Ного часто протиставляють М. Костомарову, називаючи саме

¹²⁸ Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. - К.. 1990. - С. 579.

Михайлин Л.

М. Костомарова публіцистом, а П. Куліша - провідним літературним критиком "Основи". Це не так. Як уже мовилося, в журналі були опубліковані видатні літературно-критичні твори М. Костомарова ("Спогад про двох малярів"), а також видатний публіцистичний твір П. Куліша "Листи з хутора" (1861, №№ 1-4, 11-12). Саме тут була розвинута своєрідна Кулішева філософія хуторянства, що стала надалі програмовою для цього письменника.

Відзначимо, що за формою цей твір наслідував іншу публіцистичну пам'ятку української літератури: "Листи до любезніших земляків" (1839) Г. Квітки, що теж були створені з моралізаторською метою як вільна бесіда автора з уявними слухачами. "Листи з хутора" по суті - другий публіцистичний твір такого типу в історії нової української літератури. За законами есеїстики вони написані на різноманітні теми: перші два листи об'єднані заголовком "Про городи й села"; третій лист озаглавлений "Чого стоїть Шевченко яко поет народній" і є фрагментом літературної критики в системі публіцистичних роздумів автора; четвертий - являє собою цілу новелу з яскраво вираженою, як у байки, мораллю; п'ятий - підсумковий - завершав створення образу ідеалізованого П. Кулішем українського хуторянина й мав відповідну назву: "Хто такий хуторянин".

Передусім П. Кулішеві йшлося про утвердження засад питомого українського національного життя. Його осередком і обирався хутір. У селі жили убогі, змучені тяжкою працею селяни; село було українським, але позабааленим структури, головним чином інтелігенції, розумової еліти, - і тому не могло дати імпульси для українського національного відродження. Міста в Україні були поросіщені чи попольщені; тут зосереджувалися освіта й культура, працювала інтелігенція, але все те було відірваним від українського ґрунту, народного життя, більше того - слугувало його знищенню.

У цих умовах на ідеал для П. Куліша перетворювався хутір, що займав проміжне становище між містом і селом, де жив заможний, переважно походженням з козацької старшини українець, якій дорожив Україною як батьківщиною, кохався в її минулому, дбав про сучасне й майбутнє. Від імені цього заможного, національно свідомого хуторянина-українця й виступав П. Куліш. Його хуторяшиш сприймався як представник вищої верстви українського суспільства, як потенційна можливість для української мужичої нації створити свою національну інтелігенцію.

Важливе місце в концепції П. Куліша займала проблема освіти. Вона була монополією міста, тобто, за концепцією П. Куліша, не відповідала народним потребам і загалом. "Ото ж нічого нам, панове городяне, сим дорікати, - писав публіцист, - що ми, мужикуючи по хуторах, не так-то квапимось до всякої нової всемирно! науки, остаючись у панів і в жидів позаду"¹²⁹. Далі йшло пояснення: "Розум наш лежнем ізвик лежати? Як же б воно інше сталося, коли дитину для науки треба із сем "і вирвати і між такі люде заслати.

¹²⁹ Куліш П. О. Листи з хутора // Куліш П. О. Твори: У 2 т. - К., 1989. - Т. 2. - С. 246. Далі посилання на це джерело вміщуємо в тексті, вказуючи в дужках номер сторінки. -І.М.

Історія української журналістики XIX століття

котрих не знаєш і не відаєш. яким вони духом диш'ть і що з твоєї дитини зроблять? (...) Усе ж воно, учившись там між городськими дітьми, і од простої світнини, і од простих звичаїв, та й од рідної мови одвикне"(с. 246).

Так само критично оцінювалася в системі "хутірської філософії" П. Куліша й книжна культура, література. "Що ж нам ваша словесність друкована, - запитував він. - коли самі ви нам ізневірилися?"(с. 248) Замість облудної книжності П. Куліш проголошував орієнтацію на правдиве слово "Учителя всеблагого" (тобто Ісуса Христа). Український національний одяг - свитка - стає для публіциста символом істинності українського світу. "Ми так собі міркуємо, - писав він. - що нема і в світі кращої одежини, як наша проста свита"(с. 249). Для нього це - "своя дешева тисячолітня одежа"(с. 250). Тому проголошувався імператив: "А по-нашому, так чоловікові за свою просту домоткану свитку треба обома руками держатися. Се його воля!"(с. 251)

Щоправда в другому листі, очевидно, унаслідок кришки, П. Куліш мусив пом'якшити свою позицію несприйняття міста та його книжної культури. Так, довелося погодитись йому, міста - наслідок розвитку цивілізації, постали з потреби оборони краю, стали осередками освіти й культури. "Ми тільки против тих городів листи пишемо. - пояснював він. - которі. як-от в нас на Україні, не знають по якому постали та й до добра нічого не подоводили, а тільки людям розум зав'язали і по своїй уподобі жити заборонили" (с. 253).

Довелося давати пояснення і з приводу єдиної книжки. Але ж тільки через неї можна збагнути, "що таке істина" (с. 254), - розтлумачував П. Куліш. Не нав'язуючи свої погляди силоміць нікому, він все ж таки наполегливо декларував свою позицію: "Оставайтесь собі при своїй городянській філософії, а нам дозвольте нову селянську філософію проповідати взявши її прямисінько з тої книжки, котору сотнями років великі городи зату манюють, та й досі не затуманили" (с. 254-255).

У кінці листа П. Куліш, зрештою, погодився на компроміс: "Воно-то не яка біда і вашу словесність перечитувати і до вас у городи навідуватись, тільки не треба вам повної віри давати, а свого хуторського смаку й розуму треба придержуватись" (с. 255).

Два перших листи містили програму хуторянства. Три наступні були Ілюстраціями, доповненнями, розвитком окремих, швидше приватних, аніж програмових положень.

Третій лист "Чого стоїть Шевченко jako поет народний" був присвячений становленню альтернативної до городянської книжності - українській літературі. П. Куліш проголошував тут ідею, яку можна назвати ідеєю "націобудівної функції української літератури"¹³⁰. "Оздаючи тоді в школи дітей. - писав він. наші хуторяне все одно, що в москалі од давали, бо

¹³⁰ Михайлин І. Л. Українська література як художній феномен в літературній критиці Пантелеймона Куліша // Пантелеймон Куліш і українське національне відродження. - Харків. 1995. - С. 17-22.

Михайлин І.І.

через те ішсьментство химерне меншало в нас людей, которі по-нашому розмовляли і по-нашому на Божий мир дивилися, і по-нашому між селянами обертатися" (с. 256-257). Така велика роль відводилася за П. Кулішем національній літературі. Якщо вона є, вона будує націю, забезпечує пізнання народом своєї національної тотожності. Якщо її немає, вакуум заповнюється чужою літературою, яка руйнує національну свідомість і в цілому нищить етнічну спільноту. Тому існування української літератури для П. Куліша гарантія повноцінного існування української нації. Цю ідею він доводив так палко й наполегливо, що переконав у її істинності й царських урядовців, які через два роки й вдалися до заборони української книжки.

Ідея націобудівної функції української літератури визначає й ставлення П. Куліша до окремих її явищ: заперечення "котляревщини" (с. 261) (термін, спеціально винайдений П. Кулішем для позначення бурлескної творчості, яка, на його думку, принижувала національну гідність українців і в негативному світлі виставляла їх перед громадською думкою) та піднесення до числа першорядних класиків Г. Квітки. "Се наша душа на Божому лоні по-нашому заговорила. - так оцінив публіцист "Марусю". - Се перва була книжка, котора тим же духом, що й слово Учителя благого, дихала" (с. 257).

Чесноти ж Т. Шевченка П. Куліш вбачає в тому, що він " наш поет і первий історик" (с. 258). Справді, до Т. Шевченка український народ у своїй літературі був народом без минулого. Т. Шевченко показав глибинні джерела національного духу. При цьому світлі всяке побачило, що наші звичаї народні - та ж сама історія народного духу нашого, що й народна дума, тільки не всякому, а вищому, поетичному погляду одкривається їх краса і повага" (с. 259). Із Т. Шевченком стало зрозуміло, що в своїй словесності нам нема чого шукати іншого орієнтиру, аніж "свій геній народний" (с. 259). Т. Шевченко й став благовістителем ідеї народності, високою короною серед розпорошеного на тисячі верств українського люду. Пого словом "скріплявсь новий союз братерський, нова сім'я українська..." (с. 261) П. Куліш розуміє Т. Шевченка як поета, що освідомив український народ. "Тим-то не хто, як хуторяне та селяне, знають і чують душею, чого стояв Шевченко, - писав П. Куліш і далі пропонував блискучі й точні формули: - Він їх вивів, наче Ізраїля, із книжної неволі, в котору були городяне взяли всякий розум письменний: він скинув з них ганьбу всевітню, що вони люде - ні до чого: він возвеличив їх образ ду ховний і виставив його на взір перед цивілізованим миром: дивіться, землі і панства просвіщенні: тисячу років сей люд убогий себе пам'ятає, і тисячу років у своїй темноті і недостатках лїлько мужу громадському він корився..." (с. 261). Отже, Т. Шевченко розглядався П. Кулішем як герой національного духовного зросту, що відкривав нові обрії становлення українства як такого.

Четвертий лист " Про хлюдія у селі Гаківниці" являв собою вставну новсту в течії публіцистичних роздумів автора. У невеличкому вступному слові він пов'язував наступну розповідь з "хуторянською філософією". Якщо не вдаватися до докладного переказу, але викласти головний зміст листа, то

Історія української журналістики XIX століття

полягав він у зображенні того, як прпстарість до злодійства морально шши їла людйну. випхала її з селянської громади й винесла поза межі народного життя, а потім та ж сама народна мудрість через каяття, спокуту и випробування повернула цього злодія до ідеалу селянського життя, позначеного ще Г. Квіткою наріжними поняттями: Бог, господарство, родина. Історія селянина Дміпра Гарбуза закінчу в&тася запитанням: “Ну, а у вас, панове, у городах, що б з такого чоловіка зробити?” (с. 274)

Для П. Куліша боротьба громади за свого члена, надання йому можтпвості піднятися з прірви, усвідомлення тієї ганьби від злодійства, що враз руйнує народний ідеал, усе це дтя автора надзвичайно важтнво й стає прикметою апологетизованого хутірського життя.

П'ятий лист “Хто такий хutoryянин” будувався як продовження новелістичного мислення попереднього. Тут теж є свій сюжет і філософський висновок. Козак Белебень - уявний автор “листів” (оповідна маска П. Куліша) - розповідає епізод з свого дитинства: якось батько відправив його, малого, у мандрівку з чумаками. Побут чумацької валки Кирила Порохні й навчання в ній хлопця стають предметом роздумів зрілого оповідача, ще й певним чином трансплюються на тему городянської освіти з перших двох листів. Мандрівка, з одного боку, розширила хлопецеве бачення світу, з другого боку, пригорнула його серце до рідної землі. Тому, вважає він, побувавши по всіх усядах, він все ж лишився хutoryянином. “Того я бажав і іншим письменним землякам, - занотовував автор у висновках. - Нехай би вони рідного побиту простого не кидали і в німецькі звичаї не вдавались: нехай би через науку, через освіту простого нашого люду не меншало” (с. 279).

Очевидно, перший лист потяг за собою решту, необхідно було доводити непрості дтя сприйняття тодішнього громадянства тези концепції П. Куліша. Останні два листи, власне, вже не внесли нічого нового до філософії хutoryянства, але дали їй гарні, переконтиві образно-конкретні аргументи. А відтак, висновки П. Куліша наповнитися цілком конкретним життєвим змістом, позбулися абстрактно-теоретичної сухості.

У цілому ж “Листи з хутора” виглядають сьогодні як видатна публіцистична пам'ятка в історії української журналістики. Загалом вони виконали свою мету: піднесли ідеал українського національного життя, утвердити шлях до нього через свою ж українську (хутірську) свідомість, освіту, культуру.

Окрім публіцистики, видатне місце в журналі “Основа” посіли літерату рно-критичні та історико-літературні праці П. Куліша.

Він виступив у часописі з великим історико-літературним дослідженням “Обзор украинской словесности”, присвятивши перший розділ Климентію Зинновієву, другий - І. Котляревському (1861. № 1). третій

- П. Гулаку-Артемівському (№ 3). четвертий розділ “Гоголь як автор повістей з українського життя” розтягну вся аж на чотири подачі (№№ 4, 5, 9, 11-12). Ці розділи, що друкувалися в половині чисел річної добірки журналу, являли собою першу так широко розгорнуту історію у країнської

Михайи І.Л.

літератури. На жаль, вона так і не була викінчена, але про величність задуму П. Куліша можна судити повною мірою. А якщо додати до цієї "Історії" літературно-критичні праці П. Куліша про Г. Квітку. Марка Вовчка та Т. Шевченка, то мусимо визнати, що в його особі маємо першого діяча, який не принагідно, а спеціально займався історико-літературною проблематикою. Чомусь ця праця жодного разу не передрукову валась і в історіографії історії української літератури маловідома. Тимчасом дослідник розвинув у ній свою оригінальну концепцію української літератури, багато в чому цікаву й зараз.

Основні положення цієї концепції такі.

У відповідності до ідеї народності П. Куліш починає історію української літератури з нового її періоду, відкидаючи давній як такий, у якому література творилася не для народу, а для верхівки, не була зрозуміла народові ні за ідеями, ні за мовою. З величезної давньої української літератури в свою "Історію" він пропустив лише Климентія Зіновієва, що писав у кінці XVII—на початку XVIII століть, за народну тематику, образність і світобачення, за потужний струмінь народного мовленнєвого елемента в його віршах, приземлену побутову тематику. Для решти більш значних і поважних авторів Івана Вишньовського. Дмитра Туптала, навіть Григорія Сковороди - місця в його "Історії" не знайшлося.

Першим автором нової української літератури, за П. Кулішем, є І. Котляревський. Але його творчість, на думку історика, не мала однозначно позитивного значення: увівши вперше в літературу народну мову, він виставив на глум українців, започаткував бурлескно-сміховинну традицію, яка кайданами налягла на українське слово. П. Куліш не відчув прихованого, алегоричного змісту "Енеїди", який легко прочитується сьогодні: аналогію Трої до зруйнованого Катериною II Запоріжжя і т. д. Він вичитав з неї лише збиткування над українцями. Як представник "котляревщини" й доказ її згубного впливу на літературу розглядався й П. Гулака-Артемівського.

Оцінка М. Гоголя П. Кулішем безпрецедентна, особливо на тлі захоплення цим письменником у тодішній російській кріпльці, де він вважався родоначальником реалістичного стилю, який навіть первісно називався "гоголівською школою". П. Куліш, застосовуючи метод етнографічної критики, цілком знищив М. Гоголя й довів відсутність правди в його українських творах через численні порушення в них побутових деталей, опису традицій звичаєвого права, що призвело й до спотворення морального образу народу. М. Гоголь знав українське життя, твердив П. Куліш, з панського рундука, тобто не знав його зовсім, ситуації в його творах вигадані, надумані, немислимі в реальному житті українського села. Узнявши перший же твір, що ним починається перша книга "Вечорів...", "Сорочинський ярмарок", він довів, що парубок, навіть глибоко закохавшись у дівчину, не стане жинитися до неї привселюдно просто на дорозі, переслідувати її на ярмарку, не зможе "алігагі" їй поцілунок серед білого дня на очах у батьків, не зможе без сватів навпростець сам домоаятися з батьком обраниці про весілля, не

Історія української журналістики ХІХ століття

зможе запивати заручини в єврейській корчмі і т. д., бо все те є великою і аньбою і дія нього, і для дівчини, його майбутньої дружиши, і дія її батьків. Невірному, помилковому зображенню М. Гоголем українського жіптя П. Куліш проллїславнв його відтворення в поемі М. Макаровського Наталя, або Дві долі разом', де подібна до "Сорочинської о ярмарку" ситуація описана, на думку історика, точно й віроїдно.

У такій же спосіб розглянуто повість "Манська ніч, або Утоплена". Бачення численних помилок в зображенні українського народу все ж не перешкодило П. Кулішеві розуміти М. Гоголя як великого письменника, що жвавою художньою фантазією компенсував свої прорахунки. "Незнання нравів і звичаїв у країнських, пише він, неповага до людської особистості українського простолюду так і разить на кожному кроці в перших повістях Гоголя" (№ 11-12. с. 10). "Але в Гоголя безглуздя в зображенні звичаїв і харатерів українських, провадить він далі, викупаються в крайньому разі прекрасними описами природи й комічним боком явшц життя, представлених у нього більш чи менш в карикатурному вигляді" (№ 11 -12. с. 11). У країнським повістям М. Гоголя протиставлені його гворн з російського жилтя, у яких, за П. Кулішем, розквітну в на повну силу його талант великого письменника.

Оцінка української творчості М. Гоголя в історії" П. Куліша викликала негативну реакцію в громадській думці того часу¹¹. Активно включився в полеміку М. Максимович, захищаючи М. Гоголя від П. Куліша. Але на думку сучасної дослідниці, аргументація П. Куліша спростована так і не була. "Куліш-критик по-своєму мав рацію: намагання російських критиків узяти Гоголя під захист, наполягаючи на твердженні про "верное пзображение Малороссии", видаються непереконливими. Марними були й намаїання М. Максимовича знайти якісь рідкісні реальні відповідники тим деталям гоголівських повістей, які були очевидним відступом від "етнографічної правди" й на які вказував Куліш"¹².

Історико-лігературна праця П. Куліша навіть у незавершеному вигляді спрааляла враження вдумливого цікавого дослідження. Але інші, більш важливі й актуальні задуми відволікли увагу письменника від її завершення.

У числі 2 1861 року в "Основі" ним була опублікована невелика, але програмова стаття "Характер і завдання української критики", у якій у цілковитій відповідності до її назви була сформульована концепція стосунків української літератури й критики, висловлювалися слушні й упродовж довгого часу актуальні суження про розвиток нашого художнього слова.

Якщо завдання критики викривати фальш у мистецтві й несумлінність лігературної роботи, починає свої міркування П. Куліш, то

¹¹ Див. про це в кн. Бернштейн М. Д. Журнал "Основа" і український лігературний процес кінця 50-х - 60-х років ХІХ ст. - К.: Впд-во АН УРСР. 1959. - С. 128 - 130.

¹² Владнмпрова Валентина. "Етнографічна та історична істини" (два типи дискурсу Пантелеймона Куліша) // Слово і час. - 1998. - № 11. - С. 60.

Михайлин .Л.

виникає питання: чи мусить бути критика вимогливою й розбірливою щодо літератури юної, молоді, чи не спричинить це шкоду, чи не знеохотить початківців у літературній справі? Відповідь, яку дав критик на це запитання, надзвичайно прикметна, накреслює програму розвитку української літератури, обґрунтовує саме її існування.

Українська література - не справа гуртка заколотників, що всупереч історії намагаються утворити щось протиприродне й зруйнувати російську єдність. Вона витвір народного духу. Українські письменники ніколи не творили для вузького кола обранців, а для всього народу, бо цього вимагала мова, якою добре володіє народ, а не відірвані від нього освічені верстви. А відтак українські твори слід вважати не іграшками, а створінням духу народного. Народ же нічого не створює без практичного, життєвого смислу. В українській літературі український народ шукає задоволення своїх моральних потреб.

Після цих міркувань, певен П. Куліш, питання про вимогливість критики розв'язується самі собою. Критик "повинен уявляти себе трибуном народним"¹¹⁵, утримувати в своїй душі моральні потреби свого народу і керуватися ними в оцінках літературних творів. Звідси витікала блискуча за своєю точністю словесна формула: "Завданням нашої української літератури повинна бути суворі відповідність її створінь духові народному і його поважному, життєвому, а не якомусь псевдонародному, примхливому поглядів на речі. Завданням нашої української критики повинна бути суворі перевірка літературних створінь естетичним почуттям і вихованим на вивченні своєї народності розумом" (с. 519).

Роз'яснювати зміст естетичних вражень, їх походження і вплив на здоров'я і піднесення духу народного - це повинна виконувати літературна критика. Головне гасло П. Куліша - народність, під якою він розуміє вірне відображення в літературі, зрозуміло, не лише етнографічних подробиць, а передусім морального світу народу, його філософії, світосприйняття і світобачення. Дотримання народності, на думку П. Куліша, необхідне тому, що "народ, надбання якого повинні ставати ці твори, усвідомлює за їхньою допомогою своє українське я і, відтак, робиться в своїй масі солідарнішим. і, відтак, могутніше протистоїть усякому розтлінному впливу другої народності" (с. 520. Підкреслення П. Куліша. - І. М.).

У цьому відношенні, закінчує побудову своїх міркувань П. Куліш. Т. Шевченко однаково великий і як автор поеми "Катерина", і як автор елегії "Нащо мені чорні брови", оскільки і там і там він спонукає серце українця відчувати себе українським. У цьому й полягає націобудівна функція української літератури.

Запропонована й обґрунтована П. Кулішем програма була взята на озброєння у українською літературною критикою. Вимогливість у ставленні

¹¹⁵ Куліш П. О. Характер и задачи украинской критики // Куліш П. О. Твори: У 2 т. - К., 1989. - Т. 2. - С. 519. Далі, посилаючись на це видання, вказуємо сторінку в тексті. - І. М.

Історія української журналістики XIX століття

до художнього слова, боротьба з літературним графоманством, низькою якістю літературних творів стали для неї важливою стороною її діяльності.

Другою програмовою працею П. Куліша в "Основі" стає стаття "Простонародність в українській словесності" (1862. № 2), присвячена визначенню національного обличчя української літератури й багато в чому споріднена концептуально з попередньою статтею.

Українська література проминула період "критичних авторитетів"¹⁴ - вважає П. Куліш. Вона не злякалася ні простодушного кепкування, ні хлісної іронічності. Українських письменників урятувала позиція "своєї народної філософії" (с. 523), повага до людської особистості, як би низько не була вона поставлена в громадянському суспільстві, тобто простонародність.

Для П. Куліша простонародність - це джерело української літератури. Життя простолюду - головний предмет відображення в ній. Мова простолюду - бу дівельний матеріал творів. Головний читач цієї літератури також простолюдин. Тому кожний, для кого дорога ідея української словесності, вважає П. Куліш, мусить узяти участь у її творенні хоча б збираючи етнографічні матеріали. Адже, наводить він хрестоматійний приклад, "Декамерон" Дж. Боккаччіо - це збірник оповідань з народних уст. Дбайливо зібраних і майстерно опрацьованих. Це гідний взірць для наслідування українцям.

Важливість справи творення української літератури не вимірюється успіхами нинішнього дня. У українські письменники в нинішньому будують майбутнє, і не власне, а в, -ого нашого народу в невизначено далекому часі. Українська мова, витіснена з державного вжитку, не загинула, бо виражала життя, багате внутрішньо, багате своїми особливостями. У цьому багатстві й своєрідності запорука успішного розвитку української літератури.

П. Куліш прагне розгадати Божий промисел щодо України. Людство не використовує відразу всі свої багатства, вважає він. Як дбайливий господар, воно щось приберігає на майбутнє, щось зазнає перероблення. Пересічний індивід не завжди розуміє смисл Божого провидіння, сприймаючи незрозумілі для себе події як диво. "Таким дивом, - зазначає критик, - зміст якого все ще не розгадала наука, є воскресіння слов'янського світу, а в слов'янському світі - воскресіння української словесності" (с. 530). Вона спирається на найширшу народну базу, тепер уже й сама виконуючи функцію створення українського народу, повертаючи в його лоно за допомогою читання тих, кого відлучала від нього освіта.

Прикметно, що П. Куліш у своїй концепції простонародності вважає за потрібне відмежуватися від слов'янофільства. На його думку, діячі цього напрямку вимріяли для себе неіснуючу для простолюду Росію, їх ідеал - фантом, неможливий для практичного втілення. Простонародність же

¹⁴ Куліш П. О. Простонародность в украинской словесности // Куліш П. О. Твори: У 2 т. - К., 1989. - Т. 2. - С. 523. Дати, посилаючись на це видання, вказуємо сторінку в тексті. -1. М.

Михайлин Л.

української літератури не відділяє її від європейської цивілізації, а є способом нашого входження в неї. Провідуючи простонародність. П. Куліш відчував себе західником, а не слов'янофілом, прагнув руху вперед, а не назад, в епоху Московської Русі.

Таким чином, для П. Куліша ідея простонародності стала програмовою в розвитку української літератури. Вона увібрала в себе і орієнтацію на життя, мову і запити простолюду, і прагнення осмислити історичну доцільність її виникнення, і прилучення до духовних надбань європейської цивілізації, і що теж важливо - відкрити й осмислити національну своєрідність молодшої літератури й захистити її від зневажливого ставлення та ліквідаторських потуг діячів з імперським мисленням.

П. Куліш, безумовно, намагався практично втілити свої теоретичні настанови, але короткочасність існування "Основи" спричинила зредукованість цього віщу його діяльності. Віддаючи перевагу теоретичній, проірамовій критиці, він все ж опублікував у другий рік існування часопису в ньому дві рецензії. На відміну від програмових статей, написаних хоч і про українську літературу, але російською мовою, практичну літературну критику з розглядом українських книжок П. Куліш пише у країнською мовою, здається вперше створюючи подібний прецедент.

Перша рецензія "Казки і байки з сусідової хатки, перелицьовані і скомпановані Придніпрянцем" (1862. № 1) розглядає два випуски книжки, що вийшла в Києві в 1850 і 1860 роках. Це відверте графоманство. "писані теревені" (с. 539), вони навіть стоять поза учнівством - "коли все, що виробив рід людський літературою по інших землях, все те мов не при них писано" (с. 540).

А в № 3 1862 року П. Куліш започаткував цілу критичну рубрику "Перегляд українських книжок", оглянувши в першій рецензії відразу три видання: анонімну збірку "Скарб" (К., 1859), збірку віршів Мих. Юркевича "Разок намиста" (СПб., 1861) і драму Марка Онука "Мотря Кочубеївна" (К., 1861). Нікудишній художній рівень цих книжок призводить до того, що в П. Куліша замість аналізу виходить пародійний переказ і цитування. Обидві рецензії швидше можуть правити за зразок літературного фейлетону з усіма властивостями цього жанру: висміюванням бездарності і претензій авторів, яким цитуванням текстів для аргументації своїх думок, використанням знижу вальної лексики тощо.

У підсумку скажемо, що діяльність П. Куліша - теоретика й історика літератури - була кориснішою для "Основи", ніж його праця на терені власне практичної літературної критики. У своїх роботах він виклав головні засади розвитку української літератури, ставлення до неї літературної критики, створив початковий нарис історії української словесності. Якщо додати до цього художню творчість та публіцистику П. Куліша, то він виявиться мало не провідним автором журналу, у всякому разі - одним з основних його діячів.

Прикладом плідного впливу "Основи" на становлення української громадянської свідомості стали виступи в журналі молодого покоління українських діячів, що приходило на зміну кириломефодіївцям. Серед них

Історія української журналістики ХІХ століття

найбільшої уваги заслуговує стаття Володимира Антоновича "Моя нсповедь", опу блікована в першій книжці журналу 1862 року (с. 83-96).

В. Антонович (1834-1908) - видатніш український історик, один з організаторів та ідеологів Київської громади, засновник української історичної школи, з якої вийшли як його найвидатнііі учні, наприклад, Михайло Грушевський та Дміпро Багатій - був з роду поляк. Дісгавши традиційне виховання в польській великопанській родині, у зрілому віці він зрозумів, що польське громадянство, яке заселяє Україну, має дві можливості поведінки в історичній перспективі: або, відкинувши свою пиху, полюбити український народ і почати працювати для нього, або повернутися в Польщу.

В. Антонович обрав перший шлях, "тому, - пояснював він у своїй сповіді, - що скільки не був зіпсований шляхетським вихованням, звичками и мріями, мені легше було розстатися з ними, ніж з народом, сред якого я виріс, який я знав, якого гірку долю я бачив у кожному селі, де тільки володів ним шляхтич" (с. 95).

Діяльність В. Антоновича над пробудженням національної свідомості українського народу викликала лють польського шляхетства. На діяча посипалися звинувачення в зраді. Відповісти своїм опонентам і прагнув В. Антонович у статті "Моя сповідь", пояснюючи, що зрадою для нього було б і далі залишатися на позиціях польського панства, бо така позиція цілком суперечила його власному світоглядові й моральним засадам.

"Після цього, звичайно, - писав він, - залишалось або відректися від свого сумління, або залишити ваше товариство: - я обрав друге, і сподіваюся, що працею й любов'ю заслужу коли-небудь, що українці визнають мене сином свого народу, так як я все готовий розділити з ними" (с. 96). Передбачення молодого автора виявилися правильними. Він і справді прожив плідне життя й залишився навечно в історії України як видатний науковець і політичний діяч.

Журнал "Основа" припинив своє існування, як уже мовилося, на десятому числі 1862 року. Причини його занепаду крилися в складній суспільно-політичній та літературній боротьбі того часу в Росії, були неоднозначними й розмаїтими. Їх практично вичерпно проаналізував у монографії про журнал М. Д. Бернштейн¹³⁵, відповідним розділом праці якого й варто скористатися далі при викладі цього питання.

Отже, причини припинення віщання "Основи" були такі:

1) вичерпання коштів, що були виділені на видання журналу меценатом. Це був час бурхливого розвитку журналістики в Росії, коли саме приватні, а не урядові часописи становили головну частку її корпусу. Отримавши перший поштовх за допомогою меценатського стартового капіталу, віщання міцніли, завойовували місце на ринку преси і далі продовжували існувати за рахунок читацької передплати. Розраховували на це й організатори "Основи", але їхні очікування не виправдалися. У долі журналу фатальну роль відіграв другий чинник:

¹³⁵ Бернштейн М. Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50-х - 60-х років ХІХ ст. - С. 191 - 216.

Михайлин І.Л.

2) брак передплатників. Сприймавши "Основу" спершу - з ентузіазмом, українське громадянство з часом почало міняти ставлення до неї, позбавляючи її своєї моральної й фінансової підтримки. Для цього були теж свої причини, серед яких можна виділити внутрішні, що спричинюватися становищем всередині редакційного й авторського колективу, і зовнішні, що впливали з реакції різних кіт Росії на пожвавлення українського національного руху. Серед внутрішніх слід відзначити

3) погану організацію роботи редакції, яка взяла за правило не відповідати на листи читачів і навіть не повідомляти авторів про долю надісланих матеріалів. Це викликаю численні нарікання з боку багатьох відомих діячів того часу, починаючи від визнаних авторитетів, яким була, наприклад, Марко Вовчок, і кінчаючи початківцями, яким тоді почувався А. Свидницький. Розпочавши гакати для "Основи" свою знамениту повість "Люборацькі" й надіславши до журналу її перші розділи, він так і не дочекався ні їх публікації, ні будь-яких роз'яснень редакції про її наміри щодо рукопису, сповнився гіркою образи і припинив стосунки з часописом:

4) внутрішні суперечності в редакційному колективі. Суперечності між В. Білозерським, реальним редактором, який ніс відповідальність за всі матеріали, надруковані в ньому, і П. Кулішем, який прагнув стати неофіційним лідером журналу, дедалі поглиблювалися. М Костомаров, що перебував у зеніті своєї слави, хоча таких претензій і не заявляв, але "як людина вкрай уразлива, спалахував іноді як порох, і з ним доводилося ладнати, як з малою дитиною"¹³⁶. Усе це ускладнювало й без того складне становище "Основи" і, можливо, негативно позначалося й на роботі редакції з іншими авторами;

5) у ситуації революційного піднесення, коли в центрі суспільного життя опинилася демократична, переважно студентська, молодь, явно помилковою була орієнтація "Основи" на українське заможне панство, яке виявилось не готовим до згуртування навколо свого журналу, не прийняло ідей українського відродження, покинуло часопис, що міг би стати його органом; з другого боку, революційно-демократична молодь була негативно налаштована на постановку національних проблем, вбачала своє завдання (під впливом дедалі ширше проникаючого в Росію марксизму) в соціальному визволенні народу. "Основа", зайнявши свою позицію, що визначалася її українським національним спрямуванням, виявилася ніби поза головними суспільними протиборствующими таборами, від яких могла б дістати надійну підтримку;

6) негативне враження на читачів та передплатників справляла несвоєчасність виходу номерів "Основи", їх систематична затримка іноді на кілька місяців. Слід при цьому мати на увазі, що в Росії того часу склалася стійка практика виходу в світ чергової книжки журналу першого числа поточного місяця. Навіть невелика затримка з виходом ставала помітною і призводила до втрати журналом популярності, затримка ж на місяць або кілька перетворювала журнал на факт уже не журналістики, а книжкової

¹³⁶ Пантелеев Л. Ф. Воспоминания. - М.: ГИХЛ, 1958. - С. 241.

Історія української журналістики ХІХ століття

торгівлі. Це й сталося з "Основою". Щоправда, затримувалася вона з виходом до читача не з власної вини, а через безкінечні цензурні утиски. Жоден журнал в Росії того часу не вів такої виснажливої війни з цензурою, як "Основа". Пропускаючи в "Современнике" і "Русском слове" досить різкі, хоч і алегоричні, вислови й цілі матеріали, цензура буквально прополювала "Основу", практично з кожного номера знімаючи кілька статей. Щоб їх замінити й у повному обсязі видати журнал, необхідно було затримати його вихід. Часто цензура знімала й вставлені на заміну статті, і тоді вихід номера запізнювався ще більше. Особливо утруднилося існування "Основи" в другій половині 1862 року, коли стало ясно, що проти журналу ведеться широкомасштабна війна різного політичного спрямування російських шовіністичних сил, у якій цензура використовується лише як найбільш ефективне державне знаряддя боротьби. Ця війна велася в прихований і відкритий способи;

7) прихована війна здійснювалася за допомогою прямих політичних доносів до центрального жандармського управління. "Із праху Шевченка, - писалося в одному з анонімних листів, що надійшов на ім'я шефа жандармів кн. Долгорукова - народилася ціла зграя самих палких сепаратистів і ненависників Росії. Тепер головне їхнє гніздо в Києві, але деякі з них склали групу біля "Основи", у якій майже всяка стаття пахне революцією і відокремленням Малоросії"¹³. Такі доноси примушували урядові органи, покликані захищати державний лад і цілісність Росії, з особливою суворістю й упередженістю ставитися до українського часопису;

8) відкрита війна велася зі сторінок друкованих органів, які можливо не в такій категоричній формі, як у прихованих (та ще й анонімних) доносах, але все ж послідовно нетерпимо ставилися до очолюваного "Основою" українського відродження. У радянській історіографії на дослідження в цій галузі був накладений мораторій, тому воно лишилося цілковито білою плямою. Але сутність проблеми полягає в тому, що "Основа" опинилася під прицільним перехресним вогнем як західників, так і слов'янофілів, як демократів, так і реакціонерів. Ідея українського національного відродження виявилася чужою росіянам усіх політичних відтінків. Практично вся російська журналістика, починаючи від одіозних проурядових реакційних катковських віщань "Русский вестник" і "Московские ведомости" і закінчуючи органами революційної демократії - журналами "Современник", "Отечественные записки", "Русское слово", - ополчилася проти "Основи". Однім не подобалося в ній те, другим - інше, але в цілому їхня позиція зводилася до заперечення права українського народу на повноцінний розвиток. Коли читася слов'янофільську газету "День", що почала виходити з жовтня 1861 року, то складається враження, що вона й створена для боротьби з "Основою", так багато тут друкувалося матеріалів, спрямованих на спростування її ідей. "Основа" спочатку

¹³⁷ Цит. за кн.: Бернштейн М. Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50-х - 60-х років ХІХ ст. - С. 196.

Михайлин !..Л.

полемізувала з опонентами, сприймаючи їхню позицію як конструктивну, але, коли переконалася в руйнівних намірах і шлях цих органів, просто припинила відповідати на безкінечні нападки російських газет і журналів. Негативну позицію щодо "Основи" займати також польська і єврейська преса. В умовах прихованої і відкритої війни російського суспільства проти "Основи" поліція вже сміливо вдалася до безпрецедентних заходів;

9)на початку 1863 року (а тоді ще "Основа" існувала, бо десятий номер 1862 року був настільки затриманий, що ще до того часу не вийшов у світ) поліція раптово зробила трус у редакції журналу, опечатала всі наявні там матеріали. І хоч під час обшуку не були знайдені ніякі компрометуючі документи, В. Білозерському було відмовлено від місця на урядовій службі. Ця подія справила на редактора "Основи" жахливе враження. Він був так звазім різночинцем, залишитись без місця праці означало для нього залишитись без засобів існування. Згодом від імені уряду на знак компенсації В.

Білозерському було запропоновано місце професора у варшавській Головній школі⁸. У такий спосіб редактора "Основи" було усунуто з С.-Петербурга.

Сама ідея вичерпаності "Основи" носилася в повітрі і поступово ставала очевидною і для її організаторів. Ще 15 листопада 1862 року В. Білозерський подав до С.-Петербурзького цензурного комітету клопотання про реорганізацію журналу на двотижневу газету на три аркуші з додатком двох літературно-художніх збірників на рік (по 20 аркушів кожний) та періодичного віщання при газеті додатка для народного читання (від 5 до 10 аркушів). На це звернення В. Білозерського 20 листопада 1862 року йому було повідомлено; "Міністр внутрішніх справ визнає більш зручним до очікуваного ближчим часом віщання нових правил у справах книгодрукування призупинити дозвіл зробити в журналі "Основа" просимі редакцією зміни"¹ А ці "нові правила в справах книгодрукування" виявилися сумнівним Валувеським циркуляром, і існування періодичного українського друкованого органу (а така ідея раз у раз виникала в колах української інтелігенції) в Росії стало юридично неможливим.

Як бачимо, не одна якась певна причина, а цілий комплекс несприятливих обставин і подій призвів до припинення віщання журналу "Основа". Проте, незважаючи на його короткочасне існування часопис мав величезне значення в історії української журналістики, та й ширше - українського суспільства в цілому. Найголовніші аспекти значення журналу зводяться до такого:

1) "Основа" гідно підсумувала перший період розвитку української журналістики, стала знаком переходу від інстинктивного українства до свідомого українофільства, тобто ознаменувала й засвідчила появу нової якості в українському суспільному і літературному русі;

2)"Основа" відіграла важливу організаторську функцію, об'єднавши

¹³⁸Пантелеев Л. Ф. Воспоминания. - С. 243.

¹³⁹Бернштейн М. Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50-х - 60-х років XIX ст. - С. 208.

Історія української журналістики XIX століття

навколо себе, особливо в перший рік свого існування, практично всі сили української орієнтації; енергійно піднімала питання про розвиток української освіти, створення підручників для української школи, розширення українського книгодрукування та ін.;

3) "Основа" продемонструвала рівень сучасної української літератури, представивши на своїх сторінках практично всі скільки небудь значні імена. Від прагнення бути просто всеукраїнським журналом - відсутність певного політичного напрямку і неприєднання до певних протопартійних об'єднань того часу. Це був загальний журнал з представленням на його сторінках усього, що так чи інакше стосувалося України. У ньому сусідили критичний реалізм Марка Вовчка і фольклорний романтизм О. Стороженка, віщатні класичні твори Т. Шевченка і прохідні, загублені в часі через свою художню невиразність вірші В. Кулика та П. Кузьменка. В "Основі" усім знаходилося місце;

4) "Основа" пробудила громадянство до української творчості, стимулювала й активізувала діяльність О. Стороженка, Ст. Руданського, О. Кониського А. Свидницького, Т. Рильського. В. Антоновича. Дехто з майбутніх громадівців (В. Антонович, Т. Рильський, О. Кониський) встиг виступити на сторінках "Основи", хоча це вже було інше, нове покоління українських діячів;

5) Журнал мав величезний вплив на розвиток української літературної мови, яка до "Основи" розвивалася майже виключно в межах стилю художньої літератури. Тут же з'явилися і успішно розвивалися публіцистичний, науковий і навіть епістолярний стилі. Причому щодалі, то питома вага українських текстів зростала. Не лише відомі діячі, але й рядові читачі дописували до журналу українською мовою, і їхні листи час від часу друкувалися в журналі;

6) "Основа" відіграла роль прикладу, якоюсь мірою навіть недосяжного ідеалу художньої творчості, публіцистичної майстерності, наукової глибини, полемічної пристрасності. Друкуючи твори класиків (Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, О. Стороженка, М. Костомарова), "Основа" високо підняла творчу планку, запропонувала взірць для навчання. З цього часу працювати гірше, ніж це було в даному журналі, було соромно і певною мірою неможливо без того, щоб тут же не бути викритим у халтурності чи й графоманстві. Показово, що народовська українська журналістика в Галичині, сприймаючи "Основу" за взірць, почала з численних передруків з неї, і не змогла рушити вперед, аж поки весь обсяг журналу не був засвоєний у духовний досвід місцевого громадянства. На підросійській же Україні через заборони й переслідування українська журналістика ще довго не могла піднятися до рівня "Основи" і рушити далі;

7) "Основа" (попри всі внутрішні суперечності в редакції, які не були широко відомі громадянству) створила взірцевий ідеал єдності українських діячів, консолідації їхніх сил задля українського національного відродження. Ця єдність, що була незрозумілою й почасти незбагненною

Михайлин Л.

для сучасників-росіян. як мрія про золотий вік. жила в свідомості української інтелігенції.-Як неприпустиме лихо сприймала вона внутрішній розбрат і викохувала мрію про повернення до "основ'янської" єдності, розуміючи, що в ній її найбільша сіша перед лицем асимілятивних претензій сусідніх агресивних державних націй. Тому за зразком "Основи" як загальні консолідуючі віщання замислюються і створюються і "Правда", і "Зоря", і нарешті справжній спадкоємець "Основи" - "Літературно-науковий вісник";

8) "Основа" спричинилася до різкого зростання (вибуху) української національної свідомості в усій Росії, бурхливого поштовху в розвитку української літератури, публіцистики, літературної критики, історичної науки, які спільно здійснювали грандіозну націобудівну функцію. Налякане цими процесами російське суспільство примусило царській уряд піти на безпрецедентні, небачені в жодній країні світу репресії проти української національної духовності - заборону українського слова лише за те, що воно українське. Унаслідок здійснення цих репресивних заходів існування української журналістики в Росії стало неможливим. Центр її розвитку перемістився за кордон, розпочалася нова, австро-українська сторінка в її історії.

Журнал "Основа", безперечно, входить до числа класичних надбань не лише історії української журналістики, але й у цілому української духовної культури, а значення різноманітних творів і журналістських матеріалів, опублікованих у ньому, виходить далеко за межі його епохи, актуалізується зараз, в умовах незалежної України, коли тільки воші й можуть бути неупереджено прочитані й осмислені в усій своїй глибині.

Розділ сімнадцятий

Газета Леоніда Глібова "Черниговский листок"

Заснування газети. Особистість Л. Глібова та характер його видання. Політичні огляди, подорожні нариси, соціальна сатира, освітня проблематика, огляди культурного життя на сторінках "Черниговського листка" Інші автори газети. Припинення видання

Видання щотижневої газети "Черниговский листок" можна розглядати як приклад благотворного впливу журналу "Основа" на українське громадянство й українську журналістику. Якщо можливе віщання великого "грубого" часопису українського спрямування в столичному Петербурзі, то чому не можливі віщання скромних газет такого ж напрямку в провінційних містах України? Такі думки неодноразово виникали в свідомості активних українофілів.

На самому початку 1861 року полтавська громада подала до цензурного комітету клопотання про дозвіл видавати в цьому губернському місті газету українського напрямку за типом "Основи" під назвою "Нива". Але всі заходи виявилися марними і розбивалися об негативні характеристики, які віщавала пропонованим громадою редакторам майбутньої газети політична поліція (тобто, III відділення). Так були відхилені кандидатури В. Лободи (начальника телеграфної станції), О. Строніна (викладача гімназії, вчителя М. Драгоманова), Є. Милорадович (багатої полтавської поміщиці, дочки колишнього губернського предводителя дворянства І. Скоропадського). Особливо наполегливо протидіяв утворенню в Полтаві українофільської газети місцевий губернатор Волков. Полтавським громадівцям так і не пощастило знайти цілком благонадійну з погляду жандармерії людину для редагування часопису, і вона так і не була дозволена. Інакше сталося з Л. Глібовим.

Навесні 1861 року він подав до Київського цензурного комітету клопотання про дозвіл видавати в м. Чернігові щотижневу газету. Одночасно Л. Глібов звернувся й до директора гімназії, у якій працював учителем, підтримати його прохання. До цензурного комітету була подана й програма нового часопису. "Мета віщання. - писав у ній майбутній видавець і редактор, - надати можливість місцевим жителям мати друкований орган громадського життя і діяльності"¹⁴⁰. У газеті передбачалося друкувати літературні твори невеликого розміру: новшш й повідомлення з столиці губернії та повітових міст; популярні статті з сільського господарства, домоводства, промиєтовості, торгівлі, медицини, освіти тощо; бібліографічні повідомлення та короткі відгуки про книжки: а також об'яви приватних осіб та офіційних установ. Ціна "Черниговського листка" встановлювалася на 1861 рік - два карбованці сріблом. На цей час Л. Глібов уже був відомим письменником, автором поетичної книжки російською мовою, численних українських байок.

¹⁴⁰ Цит. за кн.: Деркач Б. А. Леонід Глібов: Життя і творчість. - К.: Дніпро. 1982. - С. 23.

Михайлин І.Л.

опублікованих у газеті "Черниговские губернские ведомости", а також публікації великої добірки віршів в "Основах".

Леонід Іванович Глібов [21. II. (5. III) 1827, с. Веселий Поділ, Полтавщина - 29. X. (10. XI) 1893, Чернігів] - знаменитий український байкар, народився в родині управителя поміщицького маєтку. З 1840 року він вчився в Полтавській гімназії, багато читав, серед його лектури - й нечисленні на той час українські книжки. Але розпочав творчість юнак російською мовою. У 1846 році він відібрав п'ятдесят найкращих своїх віршів і на початку наступного року віщав у Полтаві їх окремою книжечкою, давши їй назву "Стихотворения Леоніща Глебова 1845 и 1846". Замість похвали й позитивних відгуків у критиці, учень був викликаний інспектором гімназії І. І. Боровиковським (братом знаменитого поета Левка Боровиковського) для винесення догани за віщання книжки без відома дирекції гімназії.

Л. Глібов був хворобливою дитиною, що позначалося на його успіхах у навчанні. Того ж 1847 року йому довелося залишити гімназію, так і не закінчивши її. Провівши два роки в батьковій оселі, Л. Глібов знову береться до навчання, уже в доволі пізньому віці вступивши в Ніженський лицей вищих наук князя Безбородька, де він вчиться впродовж 1849-1855 років. Під час навчання в 1853 році на сторінках неофіційного відділу "Черниговских губернских ведомостей" він друкує близько тридцяти українських байок, започаткувавши новий напрям у своїй творчості. Попрацювавши короткий час у містечку Чорний Острів Подільської губернії, 1858 року Л. Глібов переїздить до Чернігова, де дістає посаду вчителя географії в місцевій чоловічій гімназії, а згодом призначається наглядачем благородного пансіону при ній. Про його популярність свідчить також і те, що його запрошують викладати історію й географію до приватного пансіону в Чернігові. У Чернігівській чоловічій гімназії Л. Глібов був учителем майбутнього письменника Г. Успенського та відомого громадівця П. Косача (батька Лесі Українки). Учні завжди з повагою відгукувалися про свого вчителя, знали напам'ять його байки.

Ідеалом для Л. Глібова було спокійне життя, без нервових перевантажень і психічних випробувань. "Епітет *завзятий* мені не личить, - писав він 22 червня 1861 року в листі до О. Я. Кониського, - тому що я мир і спокій вважаю синонімами щастя"¹⁴¹. Лише велика любов до України й покликання журналіста підштовхують його до такої клопітної справи, якою було редагування щотижневої газети.

12лішня 1861 року Л. Глібов розпочав віщання "Черниговского листка". У серпні 1863 року його віщання було припинене у зв'язку з процесом над членом народницької організації "Земля і воля" І. О. Андрущенко, який був товаришем і автором Л. Глібова. Незважаючи на те, що, крім дружніх листів, ніяких компрометуючих матеріалів знайти не вдалося, Л. Глібову не лише було заборонено видавати газету, але його було звільнено з посади вчителя й

¹⁴¹ Глібов Л. І. До О. Я. Кониського // Глібов Л. І. Твори: У 2 т. - К., 1974. - Т. 2. - с. 352.

Історія української журналістики XIX століття

вислано адміністративним порядком до Ніжина. Лише в 1867 році йому дозволили повернутися до Чернігова, де за допомогою прихильників його таланту йому було запропоноване місце директора земської друкарні, яка на той час ще не існувала і яку ще треба було створити. На цій посаді й працював знаменитий байкар до кінця свого життя. Його байки за життя виходили тричі: у 1863, 1872 і 1882 роках, щоразу повнішим віщанням. Наприкінці життя він став відомий як дитячий письменник, друкуючи в народовському дитячому журналі "Дзвінок", що почав виходити з 1890 року, багато дитячих віршів, загадок, акростихів тощо.

Віщання "Черниговского листка" на початку 1860-х років було журналістським подвигом Л. Глібова. Чернігів у ті роки, хоч і був невеликим провінційним містом, але в ньому жили відомі діячі свого часу: Павло Чубинський, Опанас Маркович, Степан Ніс. Свідома українська інтелігенція навіть змогла об'єднатися й утворити громадську організацію - товариство шанувальників рідної мови. На це коло й спирався Л. Глібов у своїх журналістських намірах. До участі в газеті йому вдалося залучити П. Куліша, О. Кониського, П. Кузьменка, П. Єфименка, М. Вербицького, М. Номиса, О. Лазаревського, вже згаданого І. Андрущенка. Але їм належали лише окремі невеликі матеріали. Через брак коштів і невелику кількість читачів регіонального видання Л. Глібову так і не вдалося налагодити більш-менш тривалий випуск газети, у її віщанні раз у раз траплялися великі перерви. Так, у 1861 році вийшло лише 11 чисел часопису, у 1862 - 36, а в 1863 - 14 (усього було віщано 61 число газети). Це не дозволяло залучити до сталого співробітництва відомих діячів, участь яких у газеті мала принагідний характер. З цих же причин не вдавалося створити й кореспондентську мережу хоча б у повітових містах Чернігівщини, хоча віщання було помічене місцевою інтелігенцією, про що свідчили листи читачів, які надходили на адресу редакції й використовувалися Л. Глібовим у його журналістській діяльності. Переважно більшість матеріалів доводилося писати самому редакторові, який і був не просто основним, але і єдиним співробітником "Черниговского листка", виконуючи в ньому функції кореспондента, коректора й навіть кур'єра.

Можна було б припустити, що причиною появи "Черниговского листка" є пошук уже відомим поетом своєї трибуни, органу для друкування власних літературних творів. Але з Л. Глібовим вийшло інакше. Його захопила журналістика так, що стало неможливим займатися аласне художньою творчістю. За 1861-1863 роки він опублікував на сторінках "Черниговского листка" всього дві українські байки, два давніх (з 1846 року) перероблених вірша російською мовою, а також 13 нових російських віршів. Це дозволяє твердити: газета створювалася зовсім не для публікації художніх творів, а для виконання чисто журналістських, інформативних функцій. Російські твори, опубліковані в газеті, аласне, нічим не прикметні, слабкі й невизначні; йому не вдалося знайти свого шляху в російській поезії, здійснивши помітні відкриття. Українські байки з "Черниговского листка" теж не належать до золотого фонду глібовської байкарської творчості.

Михаїлам І.І.

Якраз вони - "Мишача рада" і "Пан на всю губу" - були переспівами сюжетів І. Крилова, максимально близькими до оригіналів.

Зате в кожному номері своєї газети друкуватися власні матеріали Л. Глібова, статті і нариси, де він описував місцеві події, подавав хроніку культурного життя міста, створював картину тутешніх звичаїв і порядків. Він ставився до Чернігова з великою мірою критичності, але й з любов'ю. У числі першому 1861 року (12 липня), викладаючи свою програму, редактор писав: "Незважаючи на всі труднощі, якими супроводжуються подібні заходи в такому скромному місті, як наш Чернігів, ми вирішили утворити місцевий орган громадського життя і діяльності, цілком сподіваючись, що освічені люди, які співчують загальній справі, допоможуть нам у цьому важкому ділі".

Як уже мовилося, віщання "Черниговского листка" велося з великими перервами, що були спричинені постійними матеріальними труднощами, які відчувала редакція. Вичерпувалися ті незначні кошти, що вдавалося зібрати за рахунок передплати, і віщання припинилося. В окремій листівці, виданій у 1863 році перед черговим поновленням видання - число перше вийшло в цьому році лише 7 травня. - Л. Глібов з гіркотою, але стримано скаржився на байдужість публіки до своєї газети.

Він виправдовувався перед передплатниками за невиконання своїх зобов'язань, але водночас просив у них дозволу вказати на пом'якшуючі його провини обставини. Вони, на його погляд, такі: вітчизна наша - не США чи Англія, де існує загальна потреба в читанні, а ідеї носяться в повітрі; у нас же читають мало, думають неохоче; "своє, рідне нас майже не цікавить". тому и погано розходяться місцеві віщання, до числа яких належить і "Черниговский листок". "Зізнаємося, - писав далі Л. Глібов, - ми не розраховували ніколи на значне число передплатників: але помірність у вимогах на наше віщання перевершила наші навіть цілком помірковані сподівання: передплатна сума не покривала до сих пір витрат на друкування й папір"¹⁴³.

Коли наказом п. начальника Чернігівської губернії від 23 серпня 1863 року віщання газети було припинене і з Л. Глібова взята спеціальна підписка про його обізнаність з цим рішенням, то він залишився винним губернській друкарні 144 карбованці, які довго не міг відшукати, про що свідчать два письмових зобов'язання про сплату належної суми до губернського правління, перше з яких написано 4 вересня 1863 року, а друге - через місяць: 6 жовтня.

Незважаючи на матеріальну скруту, байдужість місцевої публіки, розходжуючі перерви у випуску, Л. Глібов продовжував з дивовижною наполегливістю видавати газету. Зрозуміло, що заробітку вона йому не приносила, а збитки він змушений був покривати з власних коштів, але пекуча потреба

¹⁴²Глібов Л. І. Об издании еженедельной газет~у "Черниговский листок" в 1863 г. // Глібов Л. І. Твори: У 2 т. - К.. 1974. - Т. 2. - С. 271.

¹⁴³Там само.

Історія української журналістики XIX століття

розмови з читачами, висловлення власних думок і оцінок, формування суспільної думки спонукали його до продовження справи, аж поки на нього не гримну в "самодержавній кулак" й видання не було заборонене у рядово.

Найбільш охоче Л. Глібов писав про освіту, культуру, але не обминав і політичні події, створював цікаві описові подорожні нотатки, звичаєві нариси.

У статті "Не всі передбачення здійснюються..." (14 травня 1863) Л. Глібов коментує другу річницю скасування кріпацтва. Як відомо, здійснення реформи й було розтягнуте саме на два роки. От вони й закінчилися. Висловлювалися різні передбачення щодо цієї події, деякі з острахом чекали, що звільнений народ кинеться до помсти панам, і повтікали в міста. "Але нічого не вийшло, - відзначав Л. Глібов. - народ просто містифікував нас "слухним часом", 19 лютого пройшло так благополучно, ніби його й зовсім не було". Ця фраза часто наводилася в радянських наукових працях про байкаря як нібито свідчення його передового світогляду. Як відомо, за більшовицькою концепцією, реформа нічого не дала народові; як суголосне з цією думкою звучало й висловлювання Л. Глібова. Але в статті редактора "Черниговського листка" мова йде зовсім про інше. Насправді ж скасування кріпацтва він вважав "великою реформою нашого часу", яка "розв'язала руки мільйонам людей, надавши їм свободу облаштувати своє щастя". "Ми віримо в наш народ, - писав Л. Глібов, - віримо, що він досягне повного щастя, тільки не скоро, як очікують оптимісти, не раптом, не завтра", бо "прогрес на те і прогрес, що підпорядкований законам поступовості".

Після цих загальних міркувань у статті викладені конкретні статистичні дані про звільнення селянства від кріпацької залежності. Оцінки Л. Глібова, сперті на значну фактичну базу, добре аргументовані, виглядають переконливими й вишуканими. Та й чи могла демократична людина 1860-х років ставитися до скасування кріпацтва інакше, ніж до видатної події сучасності, яка принесла визволення від рабства мільйонам співвітчизників?

З подорожніх нотаток приваблює нарис "Ніжин", написаний, як свідчить дата під ним, ще 1860 року, а опублікований 26 липня 1861 року. Це зовсім не традиційний географічно-статистичний нарис. У ньому Л. Глібов розповідає про місцеві прикмети, цікавих людей міста, включає сюди цілі новели з містечкового провінційного життя.

Наприклад, розповідаючи про мисливця Василя Кулька, який є мало не місцевою визначною пам'яткою, він прагне продемонструвати його вроджений гумор і розповідає такий епізод. Якось, повертаючись з полювання. Василь зайшов у приміську корчму випити чарку горілки і зустрів там знайомого єврея Янкеля. Мисливець жартома почав просити в нього грошей - моаяв, свої усі потратив на полюванні, то й випити ні за що. Янкель не хотів давати. Тоді Василь запропонував йому в заставу в'язанку набитої дичини. У Янкеля загорілися очі: якщо у Василя немає грошей, то, може, й застава буде його. Він позичив. Василь випив і закусив. Пішли друзі разом до міста. Янкець знемагав від тяжкої ноші, адже Василь віддав йому відразу

Михайлин І.Л.

впольовану дичину. Але дорогою мисливець квапив супутника, мовби й не помічаючи, як тому важко. Підійшовши до своєї вулиці. Василь став прощатися й забирати дичину. "Лк то так? А борг?" - обу рився Лнкель. Тоді Василь дістав з кишені гроші і вручивши Лнкелю позичену суму, подякував за те, що "потрудився донести мою дичину". Лнкель стояв приголомшений.

Нарис "Ніжин" мав підзаголовок "З подорожніх нотаток". І хоч Л. Глібов, зрозуміло, ніяким подорожнім не був. жив у Ніжині довго й добре його знав, але йому вдалося здійснити блискучу стилізацію записок людини, яка вперше проїздить через Ніжин, розмовляє з його мешканцями, спостерігає за типами й поведінкою тутешніх прикметних осіб, спостережливим оком новачка помічає відмінності від інших населених пунктів і звертає на них увагу читачів. Так чи інакше, але Л. Глібову вдалося переконливо виступити під маскою мандрівника. Можливо, і підпис під нарисом "Київ. 1860" і псевдонім "Ив. Кенер". яким він був підписаний, покликані були завершити враження справжності від цієї маленької літературної містифікації.

У відповідності з природним нахилом свого таланту, який так виразно виявився і в байкарській творчості, Л. Глібов на сторінках своєї газети вдавався й до соціальної сатири. Оскільки сатира на особи в локальному просторі Чернігова просто була неможливою, то цілком виправданим виглядало звернення до сатири на явища. У числі червертому (від 2 серпня) 1861 року Л. Глібов започаткував цикл нарисів "Нотатки Простодушного", змальовуючи в них суспільні типи, аластиві. зрозуміло, не самому лише Чернігову, але в цілому російському імперському життю.

Перший нарис циклу відкривався описом природи рідного краю, який покіщав оповідач, та розповіддю про його пригоду із закоханою в нього дівчиною з сусіднього хутора. А втім, палке кохання, яке мало не спалахнуло між молодими людьми, було швидко зруйноване листом Маші-Ундіни. який висвітлив її як безграмотну, обмежену особу. Простодушній тікає від неї і знаходить собі службу в Чернігові. Він обіцяв своїм друзям вести щоденник і от пропонує з нього деякі фрагменти.

Кось на вулиці до нього підійшов знайомий із Ноздрьовки і розповів історію про станового пристава п. Махайлова, "пристасного любителя усіляких приношень". Недавно він відібрав у купця сувій парусини під виглядом боротьби з контрабандою, але використав її задля себе, пошивши літній сюрту к. Знайомий розповів і другий випадок, який ілюстрував самодурство п. Махайлова. Кілька разів він вимагав, щоб розсильній частував його свіжою рибою, а коли той не зміг в черговій раз облаштувати почастунок. побив його. Розсильний подав скаргу, але справа не розглядається. Завертаються нотатки Простодушного побажанням, аби начальство розглянуло цю справу: "яка б розігралася едавна і разом повчальна драма".

Продовження "Нотаток Простодушного" було вміщено в числі сьомому (від 23 серпня) 1861 року. Після ліричного початку автор знову передає оповідні права своєму знайомому, цитуючи його лист, що описує звичай якогось символічного куточка "нашої нещасливої Аркади". Один

Історія української журналістики XIX століття

богоугодний заклад, який міститься там. перетворений на "прибутковий масток". Лікар Образинін отримує доходи від своєї медичної діяльності, що її зміст складає засвідчення нездібності нижчих чинів нести військову службу. Оповідач докладно з'ясовує, скільки і за які конкретні послуги дістає хабарів згаданий лікар, розповідає про жалюгідне утримання справжніх хворих.

Згідно з основними рисами маски Простодушного закінчує він нарис міркуваннями про те, що "в нашому скромному Чернігові: у нас зовсім не те..." Тут усі виконують свої прямі обов'язки: священники моляться, урядовці - чесно урядують, лікарі - лікують і т. д.

Цикл "Нотатки Простодушного" обіцяв бути цікавим і дошкульним. Вдало знайдений образ оповідача, який ніби не здогадувався про справжній зміст описуваних фактів і явищ, розповідав не власні історії, а лише переказував почуте або цитував написане в листах до нього, який цілком поважно протиставляв гріховній провінції незаплямований і чистий Чернігів, міг на довгі роки забезпечити успіх газети. Але продовження циклу не мав. Очевібно, глибоку іронію, яка лежала в основі головного художнього прийому "Нотаток", неможливо було приховати, і Л. Глібову було зроблено зауваження про неможливість таких гострих публікацій. Що було дозволене в столиці (у С.-Петербурзі з 1859 року виходив знаменитий щотижневий сатиричний журнал "Искра"), те викликало відчутний опір у замкнутому просторі провінційного губернського міста. Редактор відчув це і припинив на самому початку так вдало розпочатий цикл.

А втім, у ті роки не було нейтральних тем, які б зовсім не мали суспільного резонансу. Помітно політизувалася навіть освітня проблематика. З матеріалів про освіту важливе значення має стаття "Про стан жіночої освіти", опублікована 19 липня 1861 року. У ній кілька разів згадується ім'я видатного науковця М. І. Пирогова, колишнього попечителя Київської навчальної округи, при якому були розроблені нові правила виховання дівчат у пансіонах. Французька мова, музика й танці - ось головні предмети, що досі викладалися в таких навчальних закладах. Але, на думку Л. Глібова, програми їх слід наповнювати науковими відомостями. Навівши загальні міркування, Л. Глібов внів своїх читачів на ширший обрій за допомогою прикладів із столичного життя.

"Приємне явище в цьому відношенні представляє нам петербурзьке суспільство, - писав він. - де вже не здається і для дам диким не тільки відвідування публічних лекцій в університеті, але навіть систематичне вивчення науки на університетській лаві: серед студентів Петербурзького університету вже кілька дівчат постійно й старанно займаються предметами, видимо, для них сухими й непотрібними".

Головна думка статті полягала в тому, що жіноча освіта повинна збільшувати свій науковий обсяг, і в освіті жінка повинна бути зрівняна з чоловіком. Л. Глібов у цій статті виступив поборником жіночого рівноправ'я, попередником майбутніх феміністичних рухів.

Але особливо охоче писав "Черниговский листок" про місцеві події ку льтурного життя. З цього погляду великий інтерес становлять два номери

Михайлин Л.

вiл 11 i 18 червня 1863 року. V* першому з них пiд заголовком "ороткний звiт про подiї минулого тижня" розповiдалося про двi вистави, данi пiд час ярмарку товариством шанувальникiв рiдного слова (7 i 10 червня). Перша вистава складалася з живих картин, друга - з сценiчного втiлення знаменитої "Наталки Полтавки". Обидвi вистави мали на метi "допомогу убогим студентам нашої губернiї".

Живi картини були пройнятi характером мiсцевим, який i надав їм жiття i привабливостi. Вистави цi були нiби уособленням художньої України, писав про них автор. - Характернi риси української музики, українського малярства й поезiї знайшли тут бiльш чи менш повне вираження. Розмаїтi звуки пiвденноруської пiснi, найчарiвнiшi iз сцен побутового життя й могутнi вiршi нашого Кобзаря Шевченка приваблювали по черзi увагу слухачiв, дiючи на них магiчною силою рiдного слова, рiдної природи й рiдної мелодiї".

Друга стаття "Про виставу "Наталки Полтавки", дану аматорами 11 червня" є блискучою театральною рецензiєю. Звертає на себе увагу досить критичне ставлення Л. Глiбова до тексту І. Котляревського. Для нього лiбретто "Наталки" не витримує художньої критики". Проте сценiчнi достоїнства п'єси безсумнiвнi, i за це вона високо цiнується критиком. У тi часи "Наталка Полтавка" виконувалася на музику вiдомого вiденського композитора Юганна Ляндвера, що працював на Україні диригентом крiпацького хору графа Потоцького.

Критик докладно аналізує саме те, що й має бути предметом театральної рецензiї. - гру акторiв. Як він глибоко це робить, вiдно з його розгляду, наприклад, виконання ролi возного, яку грав М. А. Кольчевський. Актор смiшив глядачiв по-старому, i бiльшiсть публiки залишилася шiм цiлком задоволена, вiдзначає критик. Але далi йдуть цiкаві мiркування. "Ми ж вважаємо, - пише критик. - що М. А. К., за безсумнiвного комiчного обдарування, мiг би виконати свою роль краще, якби знав її дещо гiрше. Це трохи дивно, але вiрно. Ретельно вивчена роль, за недостатнього знайомства зi сценою, лилася нестримно, руйнуючи гiлзю незавченої людської мови, що вимогається з паузами i в хвилини спокiйного розмiрковування, i в хвилини пристрастi".

Вимогливiсть Л. Глiбова працювала на пiднесення майстерностi акторiв, допомагала їм вдосконалювати свою майстернiсть. Театральнi рецензiї в "Черниговском листке" вiдзначалися професiоналізмом, глибоким розумінням природи мистецтва, всебiчним вiдображенням i аналізом театральних творiв - сценiчних вистав.

На сторiнках "Черниговского листка" Л. Глiбов постав не просто як письменник, що з нудьги заблукав у журналістику, а як цiтком професiйно сформований журналіст. Його матерiали розмаїтi, охоплюють всi сфери життя, цiкаві спостереженнями, оригiнальнi i яскравi за поетикою. Л. Глiбов виявив себе й полiтичним аналітиком, i вимогливим рецензентом, i, нарештi, просто глибоким оглядачем мiсцевого життя.

Виявив себе редактор i як гарний органiзатор. Незважаючи на всi перешкоди, що виникали на шляху вiщання газети, Л. Глiбов "зумiв

Історія української журналістики XIX століття

залучити до співпраці у "Черниговском листке" багато відомих діячів. У газеті друкувалися П. Куліш (вірші, уривки з прозових творів, статті, наукові праці), О. Кониський (вірші, статті, кореспонденції, рецензії, подорожні нариси). О. Лазаревський (історичні розвідки, наукова публіцистика, полемічні замітки). П. Єфименко. П. Кузьменко. О. Маркович. О. Тшцинський. М. Олександрович. І. Андрущенко та ін.¹⁴⁴

Орієнтуючись на "Основу". Л. Глібов запровадив у своїй газеті рубрику "Из уст народа", де друкував українські народні казки, пісні та оповідання. З історико-етнографічними та фольклористичними розвідками виступали П. Чубинський. М. Номис, О. Маркович. О. Тшцинський.

Незважаючи на помітну кількість художніх творів на сторінках "Черниговского листка", усі вони є фактами бібліографії, а не літературної критики чи історії літератури. П. Куліш надрукував тут два вірша: "Остання пісня" (20 вересня 1861), виконану в дусі фольклорних стилізацій, та "Шуканне-викликанне" (15 жовтня 1862), що пізніше в дещо переробленому вигляді включив у збірку "Дзвін" (1893). Можливо, варто вважати цей твір найкращим художнім здобутком "Черниговского листка". Поет створив образ ліричного героя, у якого охолело серце й він тепер живе розумом; він як орел, гордий і самотній: жадає єднання з орлицею, що літає вище за орла. Цей вірш відкривав нові грані Кулішевого поетичного таланту, недарма він не загубився в плінні часу і майже через тридцять років був згаданий автором і використаний у його новій збірці.

Ряд творів опублікував у чернігівській газеті О. Кониський: вірші "До вбогої" (16 серпня 1861) "Безталанна" (13 травня 1862), оповідання "Беглые" (30 серпня 1861). Але художній талант полтавського автора був невисоким. Л. Глібов як редактор весь час втручався в його тексти, намагаючись поліпшити їх. У листах він виправдовувався за виправлення, не забуваючи одночасно похвалити письменника, аби зберегти одного з нечисленних своїх співробітників. "Оттам, у стихах Ваших (не гнівайтесь, будьте ласкаві) послідні строчки трохи я змінив: хотілось як лучче, бо стихи хороші, - писав Л. Глібов до автора 16 жовтня 1861 року. -(...) Коли Вам такі поправки не по нутру - напишіть, я буду остоорожен"¹⁴⁵.

З власне інформаційних журналістських матеріалів Л. Глібов обирав суголосні з своїми аласнігми поглядами статті. "Заметка о г. Остре" (30 червня 1862) М. Александровича нагадувала власний нарис Л.Глібова про Ніжин. Цілком у дусі "Нотаток Простодушного" розповідав у статті "З хроніки одного повітового містечка (Нотатки туриста)" І. Андрущенко (6 вересня 1861) про поміщицю-здирицю, яка, відвідуючи хати селян, "як І Ілюшкін, тягла в комору по одному' екземпляру всього, що їй траплялося

¹⁴¹ Дпсак Ф. Глібов Леонід Іванович // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. Ні. Романюка. - Львів. 1994. - Вип. І. - О. 39.

¹⁴⁵ Глібов Л. І. До О.Я. Коннеького // Глібов Л. І. Твори: у 2 т. - К.. 1974. - Т. 2. - С. 354.

Михайлин І.І.

в скрині дівчини чи жінки: чи сорочка, чи намітка - все одно".

Проблемам народної освіти, зокрема запровадженню в неї української мови, була присвячена стаття О. Лазаревського (2 липня 1863). З'явившись після Валусьського циркуляра і заборони діяльності недільних шкіл, вона аргументовано доводила неможливість заборони живої мови, якою розмовляє багатомільйонний народ і успішно створюється література. "Щирий і правильний погляд на справу народної освіти, - твердив автор, - не допускає нам вбачати у вживанні малоросійської мови в наших сільських школах та в розповсюдженні творів малоросійської словесності між нашим народом ні поганого наміру, ні переслідування будь-яких темних обласних інтересів, ні вияву своєї солідарності, ні відчуження від рідної сім'ї слов'яноруської".

Цій же меті захисту освіти українською мовою була присвячена стаття І. Лашнюкова "Чеські народні школи і педагогічний інститут для приготування вчителів народних шкіл у Празі" (28 травня, 4, 11 червня 1863), яка розповідала про корисний досвід розв'язання національного питання в Австрії, до складу якої тоді входила Чехія.

Робота авторського колективу допомагала Л. Глібову у його нелегкій справі видання "Черниговського листка", хоча, як уже мовилося, ця підтримка була нестабільною й ненадійною. Л. Глібов-редактор був таким обережним і поміркованим, вів свою газету так обережно, що вона продовжувала виходити й після Валусьського циркуляра. Лише арешт народовольця І. Андрушенка, у якого були виявлені цілком безневинні листи Л. Глібова, відчутно зашкодило репутації редактора й призвело до непередбачуваних наслідків. Міністр внутрішніх справ П. Валусь у розпорядженні від 10 серпня 1863 року категорично вимагав від губернського начальства відібрати в Л. Глібова право на віщання газети. 23 серпня 1863 року редактор змушений дати підписку про припинення ним тижневика. 30 серпня на квартирі редактора був проведений обшук, що тривав шість годин. І хоча ніякі компрометуючі матеріали не були знайдені, міністр освіти з 1 жовтня звільнив Л. Глібова й з посади вчителя. Такі покарання були накладені на людину цілком невинну, якій навіть звинувачення в чому-небудь пред'явлене не було. Залишившись без засобів до існування, Л. Глібов виїхав до Ніжина, де жив кілька років на утриманні свого тестя. Після цього в умовах самодержавної Росії ні йому, ні комусь іншому здійснити видання українського періодичного органу не вдавалося.

"Черниговський листок" завершив перший період історії української журналістики. Газета була видатним явищем української провінційної преси свого часу, гідним супутником столичного журналу "Основа". Тижневик будив застояне болото провінції, виносив на суд громадськості важливі проблеми суспільного життя, був тим дзеркалом, у якому чернігівське громадянство могло бачити свій реалістичний образ. А відтак, творчіш досвід Л. Глібова-журналіста потребує свого вивчення як цікава сторінка української духовної культури.

Історія української журналістики XIX століття

Розділ вісімнадцятий

Репресивні заходи російського уряду проти українського слова й перенесення розвитку української журналістики до Австрії

Історичні умови, що передували Валувському циркулярові 1863 року. Зміст цього документа та його наслідки для розвитку української журналістики.

Історичні передумови Енського указу 1876 року. Зміст указу. Переміщення розвитку української журналістики в Галичину. Стислі висновки

Появі Валувського циркуляра, який остаточно законодавчо закріпив заборону української журналістики в Росії, передували кілька важливих суспільно-політичних чинників.

Першим слід назвати українське відродження, яке розпочалося наприкінці 1850-х років унаслідок загальнополітичного потепління в Росії, пов'язаного з "епохою великих реформ". Виникнення громад, як протопартійних об'єднань свідомих українців; заснування недільних шкіл для народу з українською мовою навчання; активізація творчої діяльності українських письменників і українського книговидавництва; перехід у журналістиці від ненадійних і несталих альманахових спроб до справжніх періодичних видань. - усе це стало ознаками того великого процесу, який призвів до бурхливого розвитку національної самосвідомості, поклав початок перетворенню українського етносу з етнографічного матеріалу на свідому своєї гідності й духовної величі історичну націю.

Стаття М. Костомарова "Про викладання малоросійською мовою", опублікована в п'ятому числі журналу "Основа" в 1862 році в рубриці "Думки південноруса", виявилася максимально актуальною. Вона узагальнювала вже існуючий досвід будівництва національної освіти, підсумовувала його перший етап, намічала шляхи дальшого поступального руху. Публіцист пропонував створити для національної освіти міцну методологічну й навчальну базу, покінчивши з її стихійним характером. Навчальні книжки українською мовою, яких перед тим не знала Росія, стали цілковитою реальністю. Це викликало жажливий переполюх у Росії. Ті російські діячі, які раніше співчували ідеї українової освіти (наприклад, у редакції "Московских ведомостей" М. Катков оголосив збирання пожертв для видання українських книжок), раптом усвідомили можливі кінцеві наслідки цього процесу й зайняли протилежні, ворожі щодо українства позиції.

Процес українського відродження загрожував цілісності й неподільності Росії, з погляду імперського мислення він повинен бути негайно зупинений. А відтак, російське громадянство почінає схилиятися до цього уряду.

У цей час був поданий історичний прецедент могутньої дії відцентрових сил - 11 (23) січня 1863 року в Польщі розпочалося величезне національно-визвольне повстання, метою якого була реставрація Польської Речі Посполитої в кордонах 1772 року, тобто до першого розподілу цієї держави, до того часу, коли вона включала в себе й велику кількість українських земель. Повстанням були охоплені Царство Польське, Литва, Білорусія,

Михайли .Л.

Правобережна Україна. 'Величезний за територією масив західного й південно-західного краю власне був відірваний від Росії, Польська держава була створена, у Варшаві діяв народний уряд, шляхетську республіку обороняли регулярні й партизанські війська.

Перед Російською імперією постала реальна загроза руйнації чи принаймні прецеденту відторгнення національних окраїн. Вперше за свою імперську історію Росія замість збирання земель постала перед загрозою їх втрати і не прирощення, а скорочення території. Уся військова й дипломатична могутність імперії була кинута на придушення повстання. Лише в травні 1864 року Польське повстання було розгромлене Росією за допомогою військ Пруссії та Австрії. Одна з найголовніших причин поразки повстання полягала в тому, що воно не було підтримане українським (і білоруським) народом і так і залишилось бунтом шляхетської верхівки. Українське селянство ще дуже добре пам'ятало часи польського панування і не спокусилося перспективою відновлення Польської держави, яка ні в національному, ні в соціальному, ні в релігійному плані нічого доброго йому не могла пообіцяти.

Польське повстання було другою причиною репресій російського уряду проти українського руху. Воно засвідчило перед російською громадською думкою, якою могутньою силою володіє будь-який національно-визвольний рух і яку страшну загрозу для імперії становить пробудження національної свідомості в мільйонних масах українського народу.

Особливо лютували слов'янофіли, активно використовуючи для боротьби свою друковану трибуну - газету "Московские ведомости". На чолі слов'янофільства в цей час стояв російський журналіст і громадський діяч Михайло Никифорович Катков (1818-1887). Його ім'я стало одіозним у Росії 1860-1880-х років, символом реакції, мракобісся, великодержавного шовінізму. У 1850-1855 і в 1863-1887 роках він редагував газету "Московские ведомости", яка набула під його керівництвом урядового, державозахисного характеру, а також у 1856-1887 роках - журнал "Русский вестник". Зі сторінок цих віщань він і розпочав невтомну боротьбу проти українського національного відродження.

М. Костомаров так згадував в "Автобіографії" літо 1863 року: "Тоді ж піднялась у "Московских ведомостях" буря проти українського літературного руху, яка торкнулася мене тим більше, що в цій газеті ім'я моє було виставлене на глум, як одного із злочинних укладачів задумів, котрі, на думку противників, загрожували небезпекою державному ладові. Пішли в хід слова: сепаратизм і українофільство. Інсинуації давалися переважно з Києва. Я бачив ясно, що панове, які толкували про сепаратизм і намагалися сполучити українофільство з польським заколотом, самі того не знали, що повторювали вихватки поляків, яким літературний український рух стояв кісткою в горлі, оскільки він більш за все служив спростуванню польських теорій про те, що Південна Русь - законна аласність Польщі, а українська мова є не більш як наріччя польської мови. Думка ця була виражена особливо рельєфно у французькому творі Владислава Міцкевича, сина знаменитого польського поета Адама, і

Історія української журналістики XIX століття

розгу лувала в російській газетах майже в тік самих виразах, у яких виклав її первісно польський патріот, з тією лише різницею, що в наших газетах застосовувалось до Росії те, що поляки застосовували до Польщі"¹⁴⁶.

Крім неофіційного шляху - полеміки з опонентами в пресі, яка доходила часто й до використання жанру публічного доносу⁷. - був використаний і офіційний шлях безпосередніх доносів на українофілів до політичної поліції. Для Росії це був типовий шлях боротьби з політичними опонентами чи економічними конкурентами. Так, у 1827 році при спробі М. Полевого реорганізувати на нових засадах віщання свого журналу "Московский телеграф" і започаткувати при ньому політичну газету самому шефові жандармів графу О. Х. Бенкендорфу за п'ять днів було подано три великі анонімні листи з доказами політичної неблагонадійності редактора популярного часопису і шкідливості вміщуваних на його сторінках матеріалів. Позитивне рішення про дозвіл М. Полевому видавати газету, до якого схилився міністр освіти, було відхилене на вимогу політичної поліції. Аналіз анонімних доносів привів дослідників історії російської журналістики до висновків, що їхнім автором був не хто інший, як відомий письменник і журналіст Ф. В. Булгарін, якігій віщавав тоді єдину в Росії політичну газету "Северная пчела". У задумі М. Полевого він побачив загрозу скорочення тиражу свого віщання і за допомогою прямого анонімного доносу руками уряду усунув конкурента з газетного ринку¹⁴. Тож чи варто дивуватися, що й у 1863 році російськими журналістами був використаний випробуваний спосіб боротьби: міністру внутрішніх справ Росії П.О. Валуєву була подана спеціальна записка, покликана безпосередньо звернути його увагу на небезпеку для імперії українського літературного руху.

У статті "Українофільство" (першодрук у журналі "Русская старіша", 1881. № 2, с. 319-332) М. Костомаров рясно цитує цей документ. Його автор ніби погоджувався, що абсурдно забороняти книгу не за зміст, а за мову. "Але обставини. - провадив він далі, - можуть іноді спонукати до виключення з цього загального правила. На уряді лежить відповідальність за спокій і цілісність вітчизни, і тому він цілком позитивно зобов'язаний проти всякого явища - якого б роду воно не було, - що загрожує спокою й цілісності, вживати всі необхідні заходи. Якщо ж буде доведено, що якась мова або наріччя (як у нашому випадку українське) з простого засобу для вираження думки обертають у знаряддя політичних цілей і роблять умовним знаком шкідливого напрямку, то уряду залишається зважити: чи є, крім цензурної заборони, якісь інші надійні, достатні, і причому більш зручні, засоби для відвернення гла. і тільки тоді, якщо їх немає, вдатися до заборони"¹⁴⁸. На

¹⁴⁶ Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. - К.. 1990. - С. 595.

¹⁴⁷ Див про це у пр.: Очерки по истории русской журналистики и критики. - Ленинград: Изд-во Ленинград, ун-та. 1950. - Т. 1. - С. 290 - 292.

¹⁴⁸ Костомаров М. И. Украинифильство // Костомаров М. И. Слов'янська міфологія. - К.. 1994. - С. 339 - 340.

Михайлин !..Л.

думку автора доносу, навколо у країнської книжки і слова склалася саме така виключна ситуація, коли лише абсурдна заборона цілої літератури лише за її мову повинна бути вжита для боротьби із "шкідливим напрямком".

Лише через багато років було назване ім'я донощика, відоме, безумовно, й М. Костомарову, але не розкрито шім у статті "Українофільство" з етичних міркувань - автор "Записки" був ще живий. Та в 1905 році в журналі "Русское богатство" (№ 1, с. 64-104) Сергій Єфремов опублікував статтю "Поza законом: до історії цензури в Росії", присвячену становищу української літератури в цій державі. Виклавши коротко історію Валувського циркуляра, він зазначає, що за ніш "ясно видна грізна фігура Каткова"¹⁴⁹.

Обурений кампанією проти нього в пресі, М. Костомаров написав велике спростування на звинувачення "Московских ведомостей", але опублікувати його не зміг - воно не було пропущене цензурою.

"Тоді я звернувся особисто до міністра внутрішніх справ Валувса, - читаємо в "Автобіографії", - який призначив мені побачення на своїй дачі на Аптекарьському острові і повідомив мені, що хоча думка про написання популярних творів по-українськи з метою поширення в народі корисних знань не лише не злочинна, але й похвальна, однак у теперішній час уряд за своїми міркуваннями вважає потрібним призупинити її, щоб не дати підстав злонаміреним людям скористатися для інших цілей і під виглядом дозволеного поширення в народі науково-популярних книг не дати їм можливості поширювати злочинні підбурювання до заколотів і безпорядків. Услід за тим я довідався, що відбулася заборона друкування по-українськи книжок, що мають навчальне значення"¹⁵⁰.

18 липня 1863 року з'явилося за № 364 "по Височайшому повелінню" "таємно" розпорядження міністра внутрішніх справ міністру народної освіти "Про книги, що віщаються для народу малоросійським нарiччям". Воно увійшло в історію під назвою "Валувський циркуляр (обіжник)". Його зміст може бути зведений до таких трьох головних положень:

1) Уже давно в пресі йдуть дискусії про можливість існування самостійної української (в оригіналі "малоросійської". -і. М.) літератури. Останнім часом це питання різко політизувалося. Раніше твори українською мовою були зорієнтовані на освічені верстви Південної Русі, але тепер призначаються для "маси неосвіченої". Під виглядом поширення освіти ці твори переслідують злочинні політичні задуми (сепаратизм);

2) У С.-Петербурзі вже збираються пожертви на віщання дешевих книжок українською мовою. Цензура відчуває утруднення, адже в усіх без винятку навчальних закладах Росії до використання українська мова не допущена, а питання про її використання для цього викликає обурення в самих малоросів, багато з яких "цілком слушно доводять, що ніякої особливої малоро-

¹⁴⁹ Єфремов С. О. Впе закона: к истории цензуры в России // Єфремов С. О. Літературно-критичні статті. - К., 1993. - С. 22.

¹⁵⁰ Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. - К., 1990. - С. 595.

Історія української журналістики XIX століття

сійської мови не було, немає і бути не може і що наріччя їхні, використовуване простолюдом, є та ж сама російська мова, тільки поповнена впливом на неї Польщі". Це заявлялося цілком серйозно як поважна наукова істина. Отже, формула цього пу нкту така: української мови насправді не існує: її вигадали поляки для реалізації своїх політичних цілей: більша частина українських творів надходить від поляків і служить реалізації їхніх політичних задумів;

3) По цензурному відомству віддавався такий наказ:

- друкувати українською мовою тільки твори художньої літератури;
- заборонити пропускання книжок українською мовою

а) духовного змісту,

б) навчальних,

в) призначених для початкового читання народу.

Дане розпорядження віддавалося як тимчасове, як таке, що має діяти до остаточного розв'язання в законодавчому порядку питання про навчання грамоті на місцевих наріччях. Але це гагання в Росії так ніколи й не розглядалося, а відтак дія тимчасового локального розпорядження нічим не була обмежена, а його наслідки були фатальними для української журналістики й літератури. У цілому вони можуть бути зведені до такого:

1) Це був сигнал для цензури полювати на будь-яку українську книжку. Навіть твори художньої літератури, нібито дозволені до друку Валуєвським циркуляром, опинилися під прискіпливою увагою контрольних органів. Унаслідок чого одна з десяти художніх книжок дозволялася до друку, як правило, найгірша, здатна швидше скомпрометувати, а не піднести престиж української літератури. Вихід у світ українських книжок катастрофічно скоротився. Так, у 1866 році їх не було віщано жодної. М. Костомаров у статті "Малорусская литература", що була опублікована в 1871 році як передмова до українського розділу антології М. Гербеля "Поэзия слов'ян: Збірник кращих поетичних творів слов'янських народів у перекладах російських письменників", описавши успіхи українського слова на початку 1860-х років і його урядову заборону, далі категорично додає: "То було в 1863 році; з тих пір українська література припинила існувати в Росії"⁵¹.

2) Після Валуєвського циркуляра під заборону опинилася українська журналістика в Росії. Найкращий коментар цього наслідку зустрічаємо в згаданій статті С. Єфремова "Поza законом: до історії цензури в Росії". Щоправда, критик наводить ці міркування і спостереження після викладу Емського указу 1876 року, але первісна ситуація була закладена саме Валуєвським обіжником, тому думки С. Єфремова варто навести саме тут.

Серед наслідків репресивних заходів царизму проти українського слова, переконливо доводить критик, "перше місце за своїм тягарем посідає цілковита заборона будь-яких періодичних органів і віщань українською мовою"⁵².

⁵¹ Костомаров М. І. Малорусская литература // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. - К., 1994. - С. 324.

⁵² Єфремов С. О. Вне закона: к истории цензуры в России // Єфремов С. О. Літературно-критичні статті. - К., 1993. - С. 35.

Михайлин І.Л.

Він пропонував "своїм російським товаришам" такий розумовий експеримент: уявіть собі, що на всьому величезному просторі Росії зникли не лише байки Кризова, твори Пушкіна й Гоголя. Шекспіра й Шіллера. але й усі російські газети й журнали, усі періодичні віщання, включаючи навіть "Московские ведомости". Ні, підсумовував С. Єфремов, такої картини навіть розвішена уява російського інтелігента допустити не може. "Без періодичних віщань, без газет ми не спроможні уявити собі скільки-небудь культурного суспільства,- підкреслював критик. -(...) Словом, зникнення періодики в уяві російського та й усякого іншого письменника й читача було б рівним приблизно тому, якби час раптом припинив би свою течію, тобто зовсім неможливим. Але, - вів далі С. Єфремов, - для українців неможливе виявилось не тільки можливим, але й складає цілком звичайне явище. Жодного періодичного органу, незважаючи на всі прохання й клопотання, до сих пір не вдалося отримати: мало того - не дозволяються навіть слабкі натяки на періодичні віщання"¹⁵¹.

Під слабкими натяками на періодичність С. Єфремов має на увазі, наприклад, віщання книжкової серії або кількатомової поетичної антології. Не дозволяється будь-що, що може викликати читацькі очікування, організувати публіку навколо українського друкованого слова. Така ситуація існує вже на початку ХХ століття.

Замість відміни тимчасового Валуєвського циркуляру українство в Росії дочекалося від царського уряду вже постійної заборони українського слова. 30 травня 1876 року російським імператором Олександром II Визволителем у німецькому місті Емсі був підписаний документ, який ще далі посилив репресії проти української духовної культури і ввійшов в історію під назвою "Емського указу".

Лк і у випадку з Валуєвським циркуляром, підписанню Емського указу передувало похваалення українського культурного руху, центр якого перемістився з С.-Петербурга в Київ. У 1869-1870 роках була здійснена знаменита етнографічна експедиція Паала Чубинського. матеріали якої оброблялись і друкувались кілька наступних років. 1872 року в Києві було відкрите Південно-західне відділення Імператорського російського географічного товариства, яке розгорнуло систематичні дослідження краю і стало праобразом української академії наук. У Києві того часу в "Громаді", що нараховувала коло ста членів, зосередилися видатні наукові сили: В. Антонович, М. Драгоманов, І. Білик, П. Житецький, К. Михальчук, О. Русов, П. Чубинський, Б. Кістяківський та ін. Поруч з ними працювали митці: М. Лисенко, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький. через брата з київськими іромадівцями був зв'язаний і Панас Мирний. Цей колектив на цілком законних засадах розгорнув дослідження з історії літератури й мови, фольклористики, етнографії, відбувалися цілком легальні зібрання, на яких обговорювалися наслідки наукової праці, читалися літературні твори, знову пробивала собі дорогу українська книга.

¹⁵³ Там само. - С. 36.

Історія української журналістики XIX століття

От у цей момент по українському відродженню знову було завдано нищівного удару. Як і в 1863 році, не обійшлося без ганебного доносу до політичної поліції. На цей раз його автором виступив Михайло Юзефович (1802-1889), відомий ініціатор слідства в справі Кирило-Мефодіївського братства в 1847 році, українофоб і великоросійський шовініст. Не дивно, зрештою, що така людина на теренах Києва займала високі урядові посади: він працював куратором Київської шкільної округи (1846-1858), головою Київської археографічної комісії (1857-1889). Це зобов'язувало його бути в курсі всіх культурних справ. Він і виступив ініціатором антиукраїнського указу 1876 року, тому його іноді ще називають "законом Юзефовича".

За доносом М. Юзефовича в Петербурзі була скликана надзвичайна комісія "для пресечени украинфильской деятельности" за участю міністра внутрішніх справ, міністра народної освіти, оберпрокурора Синоду, головного начальника III відділу і самого М. Юзефовича. На підставі записки М. Юзефовича, тобто самого доносу, ця комісія підготувала Емський указ.

Це був дуже конкретніш документ, який містив лише розпорядчу частину, аргументаційної преамбули, як-от у Валувському циркулярі, в ньому не було. Уряд Росії вже вважав зайвим теоретично обґрунтувати придушення українського слова відсутністю у країнської мови чи інтригами поляків. У тексті указу містилася лише сама постанова, стиета й афористична; тому її доцільно навести цілком. Отже, Емській указ оголошував:

"і. Не допускати ввезення в межі імперії без особлишого дозволу головного управління в справах друку будь-яких книг і брошур, що віщаються українським наріччям.

2. Друкування й віщання в імперії оригінальних творів і перекладів тим же наріччям заборонити, за винятком лише:

- а) історичних документів і пам'яток і
- б) творів красного письменства,

але з тим, щоб при друкуванні історичних пам'яток безумовно утримувався правопис першоджерел; у творах же красного письменства не було допущено ніяких відступів від загальноприйнятого російського напрямку і щоб дозвіл на друкування творів красного письменства давався не інакше, як після розгляду в головному управлінні в справах друку, - і

3. Заборонити різні сценічні вистави і читання українською мовою, а також друкування нею ж тексту до музичних нот"¹⁵⁴.

Проаналізуємо коротко зміст Емського указу. Другий його пункт, аласне, дублював Ваїуєвськїш циркуляр, дозволяв до друку твори художньої літератури і передбачав можливість друкування історичних пам'яток. На відміну від Валувського циркуляру, який надавав можливість місцевим цензурним комітетам дозволяти до друку українські книжки. Емський указ визнавав це право лише за головним управлінням у справах друку, тобто столичною цензурою. За цім законом роман Панаса Мирного та Івана Бішка "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", завершений наприкінці 1875 року і тоді ж схвалений до

¹⁵⁴ Там само. - С. 27.

Михайлин ІЛ.

друку київським цензором, так і не зміг бути опу блокованим у Росії. Поява Емського указу зробила дозвіл київської цензури враз недійсним, а пройти петербурзьку цензуру авторам навіть не уявлялося можливим. Тому рукопис роману помандрував за кордон, у вільну українську друкарню М. Драгоманова.

Перший пункт Емського указу знищував комунікаційний канал підросійських українців з Галичиною та іншими зарубіжними центрами української культури. На цей час уже склався цілком позитивний досвід співпраці українських діячів з Росії з їхніми закордонними братами, внаслідок розвитку народовського руху й народовської журналістики вироблялося й усталювалося уявлення про всеукраїнську етнічну й культурну єдність. Галичина перетворилася (в значній мірі зусиллями російського уряду) на столицю української журналістики й літератури. Там видавалися українські газети й журнали, друкувалися книжки, в тому числі й авторів з підросійської України. Тому в Емському указі і з'явився пункт про заборну ввозити українську друковану продукцію із-за кордону в Росію, що поширювався й на передплату періодичних віщань.

Третім пунктом указу знищувався іще не народжений український театр, українське слово взагалі виносилося за межі публічного вжитку. Згідно з цим пунктом, воно не могло звучати в університетських аудиторіях, буди використане для виголошення доповідей на наукових конференціях чи виступів на урочистих зборах з нагоди ювілеїв українських же письменників. За ілюстрацію здійснення російськими урядовцями цього пункту може правити заборона вже в 1903 році виголошувати промови українською мовою на відкритті пам'ятника І. Котляревсь-кому в Полтаві.

"Закон Юзефовича", таким чшом, наклав на українське слово в Росії такі жахливі кайдани, у яких воно заледве чи могло жити. Задум російського уряду був цілком очевидним: призвести до цілковитої духовної непритомності великий слов'янський народ, асимілювати його з росіянами і за рахунок його примножити могутність імперії і використати поросійшених українців для обрусіння більш етнічно віддалених національних окраїн.

До Емського указу наступний російський імператор Олександр III 8 жовтня 1881 року вніс незначні доповнення, які робили умови існування українського слова взагалі нестерпними, виносили його поза рамки виживання. Ще раніше, на початку XVIII століття, українська мова була заборонена до вживання при богослужінні в православній церкві, нею також не дозволялося чіпати проповіді"⁵. Історія не засвідчила фактів протесту проти дискримінаційних дій російського уряду, спрямованих на придушення

¹⁵⁵ Процеси знищення Російською державою царського й радянського зразка українського народу та його духовної культури сьогодні описані в історичних та історико-культурних (літературних) ■ наукових працях. Радимо для ознайомлення популярний збірник документів і досліджень: Російщення України: Науково-популярний збірник / Гол. ред. Леонід Полтава. - К.: Видання Українського конгресового комітету Америки ради оборони і допомоги Україні, 1992. - 408 с.

Історія української журналістики XIX століття

українського слова, російських письменників, митців чи політичних діячів.

Від часу припинення "Основи" усі спроби українців мати своє періодичне видання українською мовою визнаватися в Росії "не подлежащими удовлетворению". До 1905 року на теренах величезної Російської імперії, де проживіє основна маса українців, не існувало жодного українського періодичного видання. Лишалася тільки можливість для проукраїнськи налаштованих російських журналів і газет, як-от: "Киевский телеграф". "Киевская старина", чи віщання знову ж таки альманахової журналістики ("Степ", "Складка" тощо) українською мовою.

Збереження в цих умовах українцями своєї мови и національної totoжності, їхня здібність у XX столітті до боротьби за свою державну незалежність, яка завершилася в 1991 році створенням Української держави мусить розглядатися як історичне чудо, тобто подія, пояснити яку звичайними причинно-наслідковими зв'язками проблематично.

В умовах тотальної заборони українського слова, крізь "ніч бездержавності"¹⁵⁶ український народ проніс непереможне прагнення залишити ся самим собою. У" 1882 році в Росії виникає український театр, тривалий час пересувний, безпритульний. Але він сконденсував у собі мистецьку енергію українського народу, відіграв роль каталізатора національного пробудження. Репресивні заходи російського уряду не припинили українського книговидання, розвитку української літератури. Національне духовне життя невпинно шукало способів реалізації.

Показові з цього погляду свідчення, наведені М. В. Лисенком у листі до Б. С. Познанського від 19 лютого 1887 року. "Мав наш чоловік розмову з цензором в Глав[ном] упра[вленнп] по дел[ам] печати. і той казав в випадку жорстокої щирості, що в той. каже. час. коли ми порішили з українським письменством цїтком покінчити, ми, каже, завалені масою творів на українській мові і наукових, і літературних, й драматичних, і навіть учебників. Де настирливість якась уперта береться у їх. коли ми однаково чекаємо на заборону?"¹⁵⁷ Та вжити нових заходів до заборони українського слова російський уряд не наважився. Витіснивши українську мову з офіційного життя, поставивши її "поза законом", як алучно висловився С. Сфремов. російські державники гадали, що покінчили з нею остаточно. Але українська мова виявилася незнищеною, засвідчила унікальну здібність до виживання. Провівши майже півстоліття практично "в підпіллі", вона дожила до того часу, коли була легалізована. "Революція 1905 р. змела укази 1876 і 1881 рр., - відзначає з цього приводу- Юрій Шевельов. - Однак, вельми показово, що вони ніколи не були скасовані офіційно і. з чисто правничого погляду, могли бути застосовані й пізніше"¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Вислів Євгена Маланюка. Див.: Маланюк Євген. Нариси з історії нашої культури. - К.: АТ "Обереги". 1992. - С. 59.

¹⁵⁷ Лисенко М. В. Листи. - К.: Мистецтво. 1964. - С. 169.

¹⁵⁸ Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 - 1941): Стан і статус. - Чернівці: Рута. 1998. - С. 32.

Михайлин Л.

Але ці процеси виходять далеко за межі першого періоду історії української журналістики, якому присвячено дану книжку. і стануть предметом висвітлення у наступних частинах цього дослідження. У межах поставлених завдань нам необхідно вказати на ті -причини, які призвели до переміщення центру розвитку української журналістики в Галичину н до початку нового періоду її історії, який умовно можна назвати ' Австрійсько-українським".

Перший же, Російсько-український, період, крім зазначених принагідно його рис, характеризується такими провідними ознаками:

1)Українська журналістика в цей час проходить період становлення, яке може бути вербалізоване у формулі: від журналістики в Україні до української журналістики. Хронологічно цей етап має виразні чотири складові:

а) львівська журналістика кінця XVIII - початку XIX століть французькою, німецькою й польською мовами, що лише територіально (але не інформаційно) належить Україні;

б) харківська журналістика 1810-1820-х років, що створюється російською мовою, але з окремими вкрапленнями українських творів:

в) альманахова журналістика 1830-1840-х років, що пройшла шлях від універсальності до галузевої (літературної) спеціалізації, від переважно російських до власне українських за мовою й духом віщань;

г) журналістика кінця 1850 - початку 1860-х років як синтез розмаїтих пошуків попередніх періодів і взірць поєднання публіцистичної активності й гостроти, наукової глибини й досконалості, художньої довершеності та активного використання української мови в журнальній практиці.

2)Українська журналістика в системі суспільної свідомості розглядалася як важливе (а, може, й головне) завдання в духовній праці національної інтелігенції, тут працювали найвидатніші українські діячі літератури й науки, неможливо назвати якогось автора, який би в той чи інший спосіб не взяв участь у реалізації певних журнальних проєктів;

3) Українська журналістика з'являється не скільки з інформаційних, скільки з літературних потреб українського громадянства, яке вбачало в літературі спосіб виховання національної свідомості в позбавленому державності народі, покладало на літературу націобудівну функцію. Звідси велика кількість в даному періоді літературних альманахів та журналів і зовсім незначна кількість власне інформаційних віщань. До того ж видаються вони іншими мовами. Це вказує на слабкорозвиненість українського суспільства, відсутність у ньому читацьких інтересів до україномовної інформації за наявності можливості задовольняти інформаційні потреби іншими мовами.

4)Як тільки з'явився журнал "Основа", який втілював мрії українських діячів мати свій часопис і водночас засвідчив можливості свідомого українства створити співмірне із досягненнями доби періодичне віщання, що стало в обороні українства перед громадською думкою Росії, розвиток української журналістики було штучно зупинено репресивними заходами російського уряду; цей крок унеможливив дальший розвиток української журналістики в Російській державі; центром її творення стає Австрія.

Історія української журналістики XIX століття

ТОМ ДРУГИЙ
ПЕРІОД ЗДОБУТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПРИТОМНОСТІ
ЧАСТИНА ПЕРША
МОСКВОФІЛЬСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА

Розділ перший

Історичні передумови розвитку та окреслення
другого періоду історії української журналістики

*Становище українства в Австрії та дві його особливості: національне
писання в імперії та реформаторська діяльність Марії Терезії і Йосифа II.
Українці напередодні 1848 року. Австрійська революція 1848 року. "Весна
народів". Національно-визвольний рух українців. Головна Руска Рада, її
політична та культурно-освітня діяльність. Чинники українського
національного відродження в Галичині*

Зазвичай окреслення хронологічних меж та сутності періодів історії журналістики є однією з найскладніших проблем науки. Адже вільний розвиток системи органів масової інформації являє собою стихійний процес і триває безперервно. Виділення певних періодів - це наслідок розумових абстрактних операцій. Живий історико-журналістський процес "опирається" його штучним препараціям. Разом з тим наукове вивчення тривалого в часі історичного явища неможливе без його періодизації. А відтак наукова думка постає щоразу перед складною проблемою визначення періодів, яка розв'язується часто після довгих дискусій, обміну думками, тривалого обговорення.

Українська журналістика під цим кутом зору виглядає винятком з правіша. Бездержавність української нації й перебування більшої частини України в найгіршій поліційній монархії тодішнього світу - Російській імперії - спричинилися до того, що особливості розвитку української журналістики визначатися в значній мірі зовнішніми факторами. Так її доволі бурхливе зростання в добу великих реформ в Росії було штучно перерване заборонаю царського уряду публічного існування самого у українського слова. Поява Валувського циркуляра в 1863 році обірвала розвиток української журналістики в Росії, стала актом завершення першого періоду її історії, який може бути названий періодом станоотення: від журналістики в Україні до української журналістики. Оскільки українська журналістика в цей час існу вала переважно на теренах Російської імперської держави, то цей період може мати назву Російсько-українського.

Але Україні пощастило: друга, набагато менша, її частина на той час перебувала вже в складі іншої держави - Австрії. Сюди й переніся розвиток у країнської журналістики після її заборони Російським урядом.

Михайлин І.Л

Розпочався другий період її розвідку, зміст якого може бути окреслений як період здобуття національної притомності. А оскільки українська журналістика розвивається в цей час переважно на теренах Австрії (з 1867 року - Австро-Угорщини), то цей період може також мати назву Австрійсько-українського.

Австрія, хоч і була, як і Росія, імперією за сутністю державного управління, через свою включеність в європейський політичний простір, вона рішучим чином відрізнялася від своєї східної сусідки. Тому виклад історії української журналістики другого періоду необхідно попередити висвітленням історичної ситуації, у якій опинилася в Австрії частина українського народу.

Після втрати України Річ Посполита Польська неухильно йшла до самознищення. Відсутність сталої централізованої королівської влади, цілковита сваволя шляхти, яка паралізувала роботу державного апарату й унеможлилювала вироблення оптимальних рішень, ігнорування інтересів простолуду, а найбільше українського селянства, запустили в рух могутні руйнівні процеси. Цим скористалися могутні сусіди, зокрема Росія, яка дедалі посилювала своє втручання у внутрішні справи Речі Посполитої. Спроби польського короля Станіслава Понятовського обмежити права шляхти призвели до утворення сильної опозиції, відомої під назвою *Барської конфедерації*. Український народ відповів на посилення панської сваволі *Коліївщиною* - повстанням 1768-1769 років, що охопило велику територію Правобережжя. Придушене лише за допомогою російських військ повстання знесило 1 Іюльця і призвело до її першого розподілу в 1772 році між Росією, Прусією і Австрією.

Саме у відповідності до цього акту на тій підставі, що Габсбурги (правляча династія австрійських імператорів) були Угорськими королями, а Угорщина в XIII-XIV століттях змагалася з Польщею за панування над Галицько-Волинською державою, землі Західної України відійшли до Австрії. Тут з них була утворена нова провінція - Королівство Галичина й Володимирщина.

Події в Польщі й надалі справляли вирішальний вплив на українську історію цього регіону, тому їх слід відстежити до кінця. Реалістично мисляча частина шляхти була налаштована врятувати Польську державу. Реформатора зібралися на сейм, який працював чотири роки (1788-1792) і упродовж якого була вироблена і прийнята 3 травня 1791 року конституція. Однак найбільші магнати з родів Потоцьких, Ржевуських, Браніцьких, спираючись на російську підтримку організували заколот, відомий під назвою *Торговицької конфедерації*, вимагаючи скасування конституції. У 1793 році стався другий розподіл Польщі, згідно з яким Австрія не отримала нічого, зате Росія дістала величезні території Правобережжя, з яких були утворені три губернії: Київська, Подільська й Волинська.

На захист конституції, проти розподілів держави й російського впливу на її зовнішню й внутрішню політику в Польщі вибухнуло повстання під проводом Тадеуша Косцюшка. Але й воно не виправило ситуацію, а лише

Історія української журналістики XIX століття

погіршаю її. У 1995 році відбувся третій розподіл Польщі, унаслідок якого вона перестала існувати як держава. До 1918 року, часу розпаду Австро-Угорщини внаслідок Першої світової війни і утворення на її уламках цілого ряду незалежних держав (Чехословаччини, Угорщини, Югославії, Західно-української Народної Республіки). Польща відсутня на політичній карті світу. Де в чому доля вчорашньої поневолювачки виявилася дивовижно спорідненою з долею її підлеглої сусідки. -Як і українці, поляки не лише втратили державу, але й зазнали розчленування між трьома могутніми сусідами етнічної польської території.

Знадобилося понад століття напруженої боротьби за незалежність, аби Польську державу вдалося відродити. Як ми побачимо далі, наявність поруч з українцями так само, як і вони, бездержавних сусідів, у чомусь суперників, а в чомусь і товаришів по нещастю, активно позначався на становищі українців.

Як правило, українські історики звертають увагу лише на один бік україно-польського суперництва на теренах Австрійської імперії, а саме: продовженні запеклої боротьби за пріоритети в розв'язанні національного питання. Але важливо бачити й другий бік стосунків двох народів: поляки з огляду на свою вищу політичну зрілість подавали українцям приклад гартування національного духу й показували шлях, по якому треба йти у відстоюванні своїх національних прав. Таким чином, польський фактор упродовж усього другого періоду історії української журналістики буде активно впливати на стан української національної свідомості, а відтак і на функціонування друкованих органів.

У 1774 році, скориставшись з російсько-турецької війни, Австрія окупувала північно-західну частину Молдавії, населену українцями Буковину. Спершу ці землі були приєднані до Королівства Галичини і Володимирщини, а з 1849 року відділені в окремий Коронний Край. У межах Австрії перебував ще один край, віддавна заселений українцями - Закарпаття, що входило до складу Угорщини. Віденський конгрес 1815 року, який закріпив розподіл Європи після Наполеонівських воєн, усталив існуючі кордони між державами. Історична доля Західної України на тривалий час виявилася пов'язаною з Австрійською монархією.

Первісно дві найважливіші обставини, пов'язані з особливостями цієї нової для західних українців держави, з якою їх приблизно на півтора століття зв'язала історична доля, вирішальним чином позначилися на розвитку тут нашого народу, його культури і її найважливішої складової - журналістика.

Перша з них така.

Держава Габсбургів дістала назву "клаптикової імперії". На середину XIX століття вона займала територію 676.1 тис. кв. км. в самому центрі Європи. Її населення становило 51,39 мін. чол. До складу цієї величезної держави входили землі, замешкані німцями (власне австрійцями), італійцями, чехами, словаками, поляками, українцями, сербами, хорватами, словенами, румунами та деякими іншими народами. Своєрідність держави полягала в тому, що панівна нація - австрійські німці

Михайлин .Л.

- становила заледве що десяту частину її населення, а їх етнічні землі займали 84 тис. кв. км. у північно-західній частині великої країни. Кількість українців у ній становила 4,2 мтн. чол. Населення Галичини на 1880 рік за національним складом являло собою таку структуру: приблизно 20% складали поляки. 67% - українці. 12% - євреї і лише 1% складали німці, що потрапляли сюди як представники центральної влади.

Національне питання у внутрішній політиці Австрії було не менш актуальним, ніж у Росії. Але воно не могло тут бути вирішене в спосіб цілковитого заперечення прав народів на національно-культурну автономію, як це сталося для підросійських українців. На його розв'язання тут впливала величезної ваги обставина: на відміну від Росії, де панівна нація становила переважну більшість, титульна нація в Австрії складала національну меншину. Це означало, що австрійці власними силами не могли забезпечити проведення урядової політики й мусили ділігтися владою з елітою найбільш могутніх своїх співгромадян інших національностей, переважно угорцями, чехами, поляками, хорватами. Залучення до державних справ інородців вело до лібералізму в національному питанні, численних поступок, якими користувалися не лише провідні, національно свідомі народи, але й ті, що лише ставали на шлях національного пробудження. Такими були українці.

Приєднання до Австрії Галичини застало їх у стані цілковитої національної непритомності. Це була навіть не нація, а етнічна група яку складали на 95% незможні селяни і на 5% священники греко-католицької (уніатської) церкви. "Рорі і сШорі", - так зневажливо говорило про українців польське панство.

Польська ж частина населення Галичини, яка складала чисельно меншу частину, була дуже добре структурована з соціального погляду. До неї належала вся шляхта краю, католицьке духовенство, міцно зв'язане з Ватиканом, світська інтелігенція, міщани: урядовці, правники. лікарі, освітяни, журналісти. Унаслідок цього склалася парадоксальна ситуація: польська меншина Галичини надовго захоплює в ній політичну атаду й культурні пріоритети, відсуваючи українців на другий план.

Найважливіше зрозуміти, що це був час. коли лише дворянство (шляхта) складало клас світської освіченої еліти і могло виступати в обороні національних прав усього народу. Дворянство було суб'єктом історії, визначало сутність політичних подій.

Українське дворянство позбулося своєї національної тотожності й втратило функції репрезентанта свого власного народу в процесі запровадження *Берестейської унії 1596 року*. Причому прийняття уніатської віри розглядалося в багатьох випадках як проміжний етап і підготовка до цілковитого покатоличення. У Польщу нахлинули єзуїти, які знайшли тут вдячніш ґрунт для своєї діяльності в справі поширення католицької віри. Не вдаючись до викладу методів їхньої діяльності, вкажемо лише на її наслідок. Як свідчить М. Костомаров, "єзуїти протягом яких-небудь тридцяти років перемінили все російське дворянство. Більша його частина

перейшла в католицтво"¹⁵⁹.

У 1610 році в полемічному трактаті Мелетія Смотрицького (бл 1577-1633) "РІЧО?", тобто Плач єдиної святої вселенської апостольської східної церкви", що був написаний старопольською мовою, автор оплакує втрати українського народу. "Де тепер (...) дїм князїв Острозьких, котрий блискотї свїтлостї старожитної віри своєї над усіма іншими свїтив? Де й інші дорогі й однаково неоціненні тіє ж корони камінці - значні руських князїв роди, неоціненні сапфіри і безцінні діаманти - князі Слущькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторпійські. Пронські. Руженські. Соломерецькі. Головчинські, Крошинські. Масальські. Горські, Соколинські, Лукомські. Пузини й інших без ліку, що їх поодиночі вчисляти було б справою довгою?"¹⁶⁰ Далі автор від імені східної православної церкви запитує: де поділися славні, відважні, дужі й давні по всім світі в добрій славі народу руського доми - Хоткевичі, Глібовичі, Кішки, Сапіги. Дорогостайські. Войни, Воловичі. Зіновичі. Паці, Халецькі, Тишкевичі, Корсаки, Хребтовпчі. Тризни. Г орностаї, Бокїї. Мишки. Гойські. Семашки. Гулевичі. Лрмолинські. Чолганські. Калиновські, Кирдеї, Загоровські. Мелешки. Боговитиші. Павловичі, Сосновські, Скумини. Потїї та інші?

Головним наслідком цього процесу була «трата українським народом того "діяльного й вільного класу, який міг шляхом законним і правильним постояти за святиню старовини своєї"¹⁶¹. Справа полягала, звичайно ж, не у відстоюванні "святощів старовини своєї", як пишномовно висловився М. Костомаров, а в засадничій втраті найважливішої верстви, через яку здійснюється самоусвідомлення народом своєї національної окремішності й сутності.

Таким чином, поляки й українці в Галичині перебували в унікальних стосунках: їх розділяли не лише національні відмінності (мова, культура, історія), між ними пролягла класова прірва, оскільки поляки належали до панства, а українці були селянами: але й на цьому відмінності не кінчалися, бо поляки були католиками, а українці переважно уніатами. Отже, відмінності за національною, класовою й релігійною ознаками визначали взаємини поляків і українців у Галичині.

Залучаючи до державних справ представників найбільш потужних національних спільнот своєї країни, австрійці Королівство Галичини й Володимирщини віддали в управління полякам. На час приєднання цієї провінції до Австрії це було єдино правильне рішення з погляду Відня: на український елемент тоді спертися тут було просто неможливо. Але це

¹⁵⁹ Костомаров Н. И. Южная Русь в конце XVI века // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. 2-е изд. - К.: Изв-во при Киев. Ун-те. 1990. - С. 194. Слово "русское", вжите по відношенню до дворянства М. Костомаровим, слід швидше перекласти поняттям "руського", тобто - українського. - І. М.

¹⁶⁰ Смотрицький Мелетій. РІЧОУ. тобто Плач єдиної святої вселенської апостольської східної церкви // Українська література XVII ст.. - К.. 1987. - С. 84. Костомаров Н. И. Южная Русь в конце XVI века. - С. 195.

Михайлин .Л.

викликало ще одну парадоксальну⁷ ознаку історичного буття українців у цій державі: вони опинилися в конфліктних стосунках не з австрійцями як державним елементом, а з поляками, як найближчим до них панівним елементом. Із зростанням української національної самосвідомості україно-польська боротьба, попри всі спроби порозуміння, набула з часом просто-таки антагоністичного характеру.

Українська журналістика (як і література) в Галичині позбавлена анги-австрійського змісту, оскільки не німецька адміністрація чи культура, а польська експансія на українство являла собою головну загрозу дія становлення й відродження українського народу. А відтак не україно-німецькі, а україно-польські стосунки визначали політичну ситуацію в провінції.

Друга обставина перебування українців в Австрійській монархії полягала в тому, що вони "увійшли до складу імперської системи Габсбургів в апогеї її розквіту"¹⁶ і діяльності цісарів-реформаторів.

На час приєднання Галичини австрійський престол посідала цариця Марія Терезія (1717-1780) - правителька мудра й далекоглядна, представниця просвітницького абсолютизму. З 1765 року разом з нею правив її син і майбутній імператор Йосиф II (1741-1790), який поділяв погляди матері і продовжив її політику після її смерті. Вони дуже добре зрозуміли, що головну загрозу дія централізованої держави в новоприєданому краї становить польська шляхта, а протистояти їй зможе у країно-німецькі лише за умови його піднесення з прірви національної непритомності. Тому вони розпочали низку реформ, спрямованих на поліпшення економічного й духовного становища українського народу, що мало б зменшити його залежність від польської шляхти і підірвати могутність останньої.

Уже в 1772 році була запроваджена військова реформа, *pospolite ruszenie*, тобто участь у війську усієї шляхти, підлягало ліквідації, натомість запроваджувалася регулярна армія, дія утримування якої встановлювався грошовий податок, так звана контрибуція. Для оподаткування були проведені описи всіх панських маєтків (за указом 1772 року) і прибутків (за указом 1774 року). У 1775 році Марія Терезія видала указ, що вимагав від панів людяного поводження з підданими і забороняв вимагати від них більшої праці, аніж те було занесено в інвентарі й описи.

Поруч з цим імператриця скасувала шляхетські сейми як органи місцевого самоврядування, а в столиці Австрії Відні 1774 року заснувала при церкві св. Варвари греко-католицьку семінарію *Barbareum*, де студенти здобували ґрунтовну богословську освіту і мали змогу прилучитися до культури великої європейської політичної й культурної столиці.

Ще даті за свою матір пішов її син. Через десять років існування, 1784 року, він переніс семінарію до Львова і заснував у цьому місті університет з латинською викладавкою мовою. Університет мав чотири факультети: медичний, юридичний, філософський і теологічний. У 1787 році до них доданий окремий Богословський факультет - *Studium Rutenum* - для

¹⁶Субтельний Орест. Україна: Історія. - Харків: Еврика - Дефант. 1993. - С. 262. пло

Історія української журналістики XIX століття

підготовки високоосвічених священників греко-католицької церкви з кандидатів, які погано знали латинську мову. Програма навчання тут була такою самою, як і на Studium Latinum, богословському факультеті для римокатолицьких священників. Викладання провадилося штучним язичієм, яке становило суміш церковно-слов'янської та української мови. Тут працювали надзвичайні (екстраординарні) професори, що викладали свій предмет і латинською мовою. За роки існування на українському богословському факультеті навчалося 470 студентів. У 1809 році ця навчальна структура була скасована на вимогу самих студентів, які в навчанні однаково малозрозумілим для них язичієм не бачили користі, а підвищення рівня оволодіння латинською мовою зробило для них можливим навчання на основному теологічному факультеті. У 1805-1817 роках Львівський університет було хліквідано й переведено в статус ліцею, але його відновлення відбулося на новій основі - вже з німецькою мовою викладання.

Грандіозними були економічні реформи Йосифа II. Загалом в історичних джерелах пишеться, що він змінив кріпацтво панщиною. Сучасній людині треба пояснити, що це означало. Кріпацтво виходить з цілковитої залежності підданого від пана, який володіє ним практично на засадах приватної власності: може продати, віддати в солдати, примушувати виконувати будь-яку роботу. Закон 1 листопада 1781 року скасовував підданське невільництво. Відтепер селянин мав право женитися без дозволу поміщика; так само віддавати дітей до ремесла й до шкіл; міг шукати собі заробітку в будь-якому місці, тільки повідомивши про це свого пана; панам було заборонено брати в двір без їхньої згоди дітей своїх підданих для послуги. 20 листопада 1881 року цей закон був доповнений ще й такою тимчасовою ухвалою: панщина не може перевищувати трьох днів на тиждень. 16 червня 1786 року вийшов знаменитий закон, який закріплював тимчасовий стан, встановлював довготу робочого дня: 12 годин алітку і 8 - узимку, забороняв використання праці літніх людей, заборонялися звичаєві роботи та податі (комірне, сольове, чопове, міркове та ін). 17 серпня 1786 року спеціальним декретом реформоване судівництво: селянам дозволено позивати панів у судах, а також громадам вибирати депутатів для ведення справ, що стосуються села в цілому. Паші могли розв'язувати спори своїх підданих лише в тому разі, якщо за допомогою спеціального іспиту перед державною екзаменаційною комісією підтверджували своє знання права. У протилежному випадку пан своїм коштом мусив тримати в своїх мастьках екзаменованого суддю, так званого юстиціарія або мандатора. Нарешті, 1 листопада 1789 було запроваджено нове оподаткування. Пропускаючи його численні деталі, вкажемо на головну особливість: 70% з прибутку залишалося селянинові. 18% - панові, а 12% - державі. Пшляхтою, яка раніше 20% залишала селянинові, 80% брала собі й нічого не давала державі, це сприймалося як чистісінький грабунок. 1786 року польські закони були замінені австрійськими, замість розпущених сеймів запроваджувалися Асамблеї станів, де шляхта була однією зі складових, крім неї до цього органу входило духівництво та знатне

Михайлин І.Л.

міщанство. Панство було зобов'язане піклуватися про підданих і в голодні роки допомагати сільській громаді долати труднощі. З цією ж метою запроваджувалися громадські шпихліри (зерносховища).

Важко перелічити всі реформи Йосифа II. Вони зустріли шалений опір польської шляхти, яка, однак, мусила коритися сильній центральній владі. Після смерті імператора Йосифа II його брат Леопольд II (1747-1792), прагнучи завоювати прихильність дворянства, скасував усі реформи свого попередника. По смерті цесаря-реформатора залишилася гірка епітафія: "Тут спочиває Йосиф II, усі зусилля якого зазнали невдачі"¹⁶³. Роки прааління наступних імператорів Франца II (1768-1835) і Фердинанда I (1793-1875, цесар у 1835-1848) увійшли в історію як роки реакції й застою. Але спинити цілком історичний розвиток виявилось неможливо. Свавільля шляхти все ж було обмежене австрійськими законами, існував університет і греко-католицька семінарія, що сприяло появі освіченого духовництва серед русинів. У 1808 році після тривалої перерви була відновлена в Галичині греко-католицька метрополія. І все ж "від упадку Наполеона (...) почалася для Австрії доба глухої реакції, що тяглася аж до марта 1848 р."¹⁶⁴.

Головним настроєм західноукраїнської еліти цього часу було так зване "рутенство". "Його прибічникам - головним чином священикам - був аласшвіш граничний провінціалізм, що ототожнював українців виключно з Галичиною, греко-католицькою церквою і кастою священиків"¹⁶⁵.

Напередодні революції 1848 року, яка цілком змінила Австрію, відкрила в її історії нову добу, українці перебували в цілковитому упадку. Найкраще їх становище представити за незалежним джерелом - "Історією Австрійської революції 1848 р." Максиміліана Баха, яка належить до числа класичних праць про цю визначну подію. Відзначаючи, що в переддень революції в імперії національного питання не існувало, принаймні в сучасному розумінні, він так змальовує стан українських справ і вготив на них революційного піднесення.

"Що таке була, наприклад, русинська нація? - запитує історик, називаючи українців русинами. - Мільйони економічно й духовно поневолених упродовж століть сільських пролетарів, без усяких зачатків класів, скрізь однакова безмежна відсутність потреб, відсутність не лише аласної культури, але й узагалі всякої культури. Що була для них національна ідея, чим вона могла бути для шіх? Вони знали що існують поляки, що поляки - це дворяни, що висмоктують з них останні соки; вони знали шинкарів-євреїв і чули, що у Відні живе добрий і справедливий імператор, вояками якого вони стають і який охоче прийшов би їм на допомогу, якби тільки знав про їхні потреби. На противагу усьому цьому воші були - русини. Без сумніву, вони були русини, і безглуздо було з боку поляків твердити, а з боку німців під ВИПШОМ польської

¹⁶³ Субтельний Орест. Україна: Історія. - С. 269.

¹⁶⁴ Франко І. Л. Півстоліття: Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 // Франко І. Я. Збір. творів: У. 50 т. - К., 1986. - Т.46. - Кн. 2. - С. 10.

¹⁶⁵ Субтельний Орест. Україна: Історія. - С. 270.

Історія української журналістики ХІХ століття

романтик» легковірно повторювати, ніби русини - це винахід австрійського уряду. Але тим не менше зрозуміло, що русинського пігання а Австрії напередодні 1848 р. атасне не існувало. Однак те, що ховалося до того часу як невиразне підсвідоме прагнення, тепер чарівною силою революції, що знищує всілякі кайдани, прокину лося до життя й діяльності і, як весною, розпустилися бруньки на дереві народів. Революція вже тим прискорювала цей процес росту, що звільняла від ланцюгів друковане й усне слово; відкривала таким чином можливість розумового життя і духовного спілкування, вона в кожному народі надзвичайно посилювала значення і вплив прогресивних елементів, спричиняла їх якнайтісніше зіштовхування з іншими верствами і тим самим створювала важливу умову для розвитку національного життя. Таким чином, революція надала істотну послугу національному розвитку всіх народностей, вона значно пришвидшила його, але створігти його вона сама не могла. Тому й русинська національна ідея 1848 р. була по суті тільки неясним недовір'ям до польського пана і, відповідно до низького культурного рівня населення, безумовною відданістю цісарському дому, що набувала тут буквально релігійного характеру"¹⁶⁶.

Звичайно, не з усім у цьому вислоалюванні може погодитися серце українського патріота. Зокрема з категоричним твердженням про відсутність не лише аласної культури, але й усякої культури взагалі. М. Бах не враховує існування в західних українців розвиненої народної культури, винятково багатой усної народної творчості. Зрештою, можна вказати й на "Русалку Дністрову". Але як тільки ми порівняємо становище українців з розвитком державних націй - австрійців, росіян, французів - відразу стане зрозумілою позиція німецького історика. Відсутність освіти національною мовою, в тому числі університетів, культурних установ, театру, малярства, журналістики, літератури - ось що є визначальним для українців у Галичині. "Русалка Дністрова" на цьому тлі виглядає як виняток, явище поодиноке, яке само по собі не спроможне утворити ні літературного процесу, ні тим паче журналістики у звичному розумінні цього слова. Тому в цілому картину, змальовану М. Бахом, слід визнати за правильну.

Слід вказати на кілька причин, що зумовили тривале українське рутенство в Галичині передреволюційної, а почасти й пореволюційної доби.

По-перше, брак української світської освіти. Соціальна неструктурованість української спільноти спричинювала відсутність запиту на інтелігенцію, а відтак не виникала й потреба її створювати.

По-друге, обмеження вищої верстви лише духовенством відбувалося в той час, коли церква втрачала свої пріоритети в суспільному житті, а на роль духовних вождів у сусідніх народів висувалися науковці, письменники, літературні критики, журналісти.

По-третє, уніатське духовенство несло на собі відбиток відокремленості навіть від ширшого кола церковних зацікавлень, що

Михайлин Л.

породжувала проміжність його становища між католицьким і православним світом; вони ні там, ні там не могли вважатися цілком своїми; ця відокремленість оберталася духовним обмеженням, рутинною, схоластикою, провінційністю, особливо низьким навіть для священників рівнем освіти й політичних зацікавлень.

По-чегверте, українці були оточені народами, які не визнавали їхньої національної окремішності, сприймати їх як частину самих себе, а відтак, різко негативно ставитися до українського національного самовизначення як до спроб применшити їхні вісні сили; історія нашого духовного життя цього часу не зберегла жодного свідчення про благотворний контактний вплив польських (угорських, румунських) діячів культури на українських побратимів.

У цих умовах українська інтелігенція Галичини виробила в себе стійкий інстинкт духовної герметичності, замкнутості, самовдоволеної самодостатності, яка сприймалася її представниками, як норма, але глибоко вражала сторонню людину, якою, наприклад, був Михайло Драгоманов. У 1876 році, шукаючи на еміграції місця для вільної української друкарні, він зупинився у Львові, але наляканий рутенством так, що не міг тут залишитися й рушив далі, аж у Женеву. Лише з діяльністю Івана Франка та його соратників пов'язаний справжній перелом у духовному житті українців Галичини.

В українській історії революцію 1848 року слід розглядати як поворотний пункт, від якого починається неухильне пробудження національного життя, здобуття українським народом національної притомності. Історія духовного розвитку не є механічним процесом, а потребує гнучкого підходу до її вивчення. Тому довівши перший період історії журналістики до 1863 року в Росії, ми мусимо австрійсько-український період розпочати з 1848 року (а не з 1864), бо цього вимагає ландшафт реального історичного процесу.

Революція 1848 року розпочалася у Франції в лютому, спричинилася до знищення монархії Бурбонів і встановлення Другої республіки. Швидко вогонь повстання перекинувся до Німеччини, що складалася з ряду держав, найбільшою серед яких була Прусія і Австрія. 13 березня у Відні розпочалася перша політична демонстрація. Від імені демонстрантів біля будинку земських урядовців Адольф Фішгоф сформулював політичні вимоги народу. "Ми вимагаємо передусім свободи друку!"¹⁶¹ - сказав він, а далі зажадав створення представницького законодавчого органу для організації співпраці на політичному терені усіх народів, що склали австрійську державу. Дуже швидко ця думка оформилася у вимогу конституції і обмеження цісарської алади в країні.

Цісарський уряд виявив у революційній ситу ації гнучку позицію, охоче йшов на поступки там, де цього вимагали обставини; розв'язував питання з урахуванням національної специфіки регіонів; відступав перед

¹⁶⁷ Там само. - С. 6.

Історія української журналістики XIX століття

переважаючими силами противників і переходив у наступ, коли ятя того визрівали умови. Передусім була задоволена вимога повсталих виправити у відставку князя Клеменса Меттерніха (1773-1859), довголітнього голову кабінету міністрів. Негайно була скасована цензура. 25 квітня цісар Фердинанд I оголосив про запровадження конституції і призначив вибори до Установчого рейхстагу, який і повинен був цю конституцію виробити.

Трохи раніше, 16 квітня, був зроблений унікальної ваги політичний крок: лише в Галичині оголошено про скасування з 15 травня панщини. Польська шляхта, яка сподівалася повернути подарунком панщини на свій бік селянство і розпочати в краю велике національно-визвольне повстання за відродження Польщі в кордонах 1772 року, була позбавлена головної переваги: визволення український селянин отримував від Австрії, яка ще раз засвідчила свою прихильність до русинів. Щоправда, через деякий час довелося оголосити загальний закон про скасування панщини, за прикладом Галичини, в усій імперії.

Умови звільнення селян в Галичині т а кож були відмінними від решти коронних земель: піддані звільнялися без викупу із землею, яку вони посідали на даний час. шляхті було обіцяно виплатити компенсацію за збитки, пов'язані з втратою робочої ситії, з державного скарбу. Згодом, однак, виявилось, що грошей узяти нізвідки, і виплата була перекладена на крайовий бюджет у вигляді додаткового податку з селян. Але це рішення було прийняте значно пізніше, а в 1848 році усі верстви виявилися задоволені у своїх сподіваннях: і шляхта і селянство.

Соціальні вимоги революції були задоволені. Але на цьому вона не скінчилася, а перейшла в національно-визвольне русло. Тому вона й дістала далі назву "Весна народів".

Кожен народ Австрії в залежності від аласної зрілості й національної самосвідомості висунув свою програму й переслідував власні цілі. Угорці й італійці розпочали постання за відокремлення від імперії Габсбургів. Чехи й хорвати висунули програму перебудови Австрії на федерацію країн. Поляки домагалися широкої автономії польських земель, до яких вони залу чали й Західну Україну.

Дві обставини величезної ваги визначили головні події "Весни народів" і сприяли збереженню Австрії як єдиної централізованої держави

Перша полягала в тому , що національно свідомі народи Австрії в боротьбі за своє визволення виявилися неспроможними врахувати інтереси залежних від них народів. Ми вже бачили, як це було з поляками, які не могли і в думці припустити, що українці є самостійним народом і мають право на свій національно-ку льтурний розвиток, свою автономію.

Ще гірший урок отримали угорці. До складу Угорського королівства в силу історичних обставин увіходили тоді великі частини Сербії. Хорватії та інші краї південних слов'ян. Хорвати висуну ли вимогу об'єднання всіх частин Хорватії в одну провінцію, створення свого національного крайового уряду, запровадження в школи і державні установи хорватської мови, організації особливої хорватської армії під командуванням

Михайин Г.Л.

виборного головнокоманду вача бана. На цю посаду тут же було обрано полковника австрійської служби барона Йосифа Єлачича.

Подібні процеси проходили і в Сербії. Але як тільки делегації цих народів з'явилися в Пешті і Пресбурзі (місто, де засідав угорський парламент), вони зустріли цілковите нерозуміння своїх вимог. Лідер угорської революції Людвіг Кошут 8 квітня прямо заявив сербській депутації: якщо серби будуть домагатися національної автономії, угорці сербське питання розв'яжуть мечем¹⁶⁸. Південним слов'янам не залишалося нічого іншого, як стаги палкими прихильниками габсбургської монархії, яка визнавала рівноправність підданих їй народів. Зібрана для відстоювання сербських і хорватських національних інтересів армія під командуванням Єлачича замість Відня, рушила на Будапешт.

Друга обставина стосувалася зовнішніх щодо Австрії політичних подій. Революція охопила всі країни Німеччини. Під патронатом Пруссії було вироблене рішення скликати у Франкфурті всенімецький парламент з метою возз'єднання усіх німецьких держав. 18 травня в соборі св. Павла парламент розпочав свою роботу. Виникла ідея створення з числа членів парламенту загальнонімецького уряду, який би заходився коло втілення в життя ухвал законодавчої влади. Розглядалося два варіанта побудови майбутньої держави. Згідно з планом створення "Малої Німеччини" нова держава мусила будуватися за виключенням Австрії з її величезними ненімецькими провінціями. Згідно з планом утворення "Великої Німеччини" вона повинна включати в себе й Австрію.

Ці події істотним чином вплинули на внутрішньоавстрійську ситуацію. Чехія, яка фактично майже відокремилася від імперії на початку революції, пережила різкий поворот у національній політиці. Її лідери непомірно відчували, що лише існування Австрійської держави врятує Чехію від насильницького приєднання до Великої Німеччини. Вони ігнорували вибори до Франкфуртського парламенту і заявили про свою окрему позицію щодо створення Німецької держави. Тимчасом у Франкфурті лунали заклики до збереження Чехії в складі Німеччини, хоча б це довелось зробити й за допомогою меча. Чеські лідери були постаалені перед необхідністю в ім'я збереження національної автономії своєї країни виступити на захист Габсбургської імперії. "Якби Австрії не існувало, - заявив Франтішек Палацькігіі. один з керівників чеського національно-визвольного руху, - ми б мусили в інтересах Європи, в інтересах людства подбати про її негайне створення"¹⁶⁹. Унаслідок цих подій з'явилася відозва чеських національних зборів: "Ми заявляємо відкрито й урочисто, що вирішили твердо й незмінно зберігати стару непорушну вірність споконвічному, правлячому на конституційніших засадах Габсбурзько-Лотарінгському дому"¹⁷⁰

¹⁶⁸ Кан С. Б. Революция 1848 года в Австрии и Германии. - М.: Учпедгиз РСФСР. 1948. - С. 65.

¹⁶⁹ Там само. - С. 140.

¹⁷⁰ Там само.

Історія української журналістики XIX століття

Армія чеського князя Відішгреця також брала участь у придушенні Угорської національно-визвольної революції. Російські війська, що прибули на запрошення нового цісаря вісімнадцятилітнього Франца Йосифа, який 2 грудня змінив на австрійському престолі свого дядю Фердинанда I після його добровільного відречення, лише довершили справу.

У наукових і публіцистичних працях досить часто можна зустріти засудження українського вірнопідданства австрійській монархії. Але істориків журналістики важливо розуміти як джерела цього явища, так і несамотність українців у саме таких почуттях до габсбургського дому. Воші були типовими в тих народів, які вбачати в централізованій державі, що все-таки й після революції рухалася по шляху демократичних реформ, гарант забезпечення своїх національних прав.

Українці добре розуміли, що онімечення їм незагрожує, але польська домінанта становить істотні перешкоду для їхнього розвитку в Галичині. Центральний уряд також з симпатією ставився до українців, вбачаючи в них єдину реальну силу для протидії сепаратизму польської шляхти. Але ці симпатії перебільшувати не слід. Воші були рівно такими, аби використати українців у своїх інтересах, і кінчалися там, де міг розпочатися самостійніш український рух до свободи. З цього погляду показове висловлювання залишив директор поліції Королівства Галичини й Володимирщини Леопольд фон Захер (батько знаменитого письменника Леопольда фон Захер-Мазоха). Накладаючи арешт на "Русалку Дністрову", він сказав: "Досить маємо клопоту з однією національністю (тобто польською), а тут ці божевільні хочуть ще вернути мертву руську (отже, у країнську) національність"¹⁷¹.

Австрійська революція підхопила у свій вир і українців. 2 травня 1848 року вони утворили першу свою політичну представницьку організацію - Головну Руську Раду (далі ГРР). На дві дуже прикметні обставини необхідно звернути увагу при її заснуванні. Обіщві викладемо за спогадами Олексія Зиклинського, що їх наводить І. Франко в своїй праці "Азбучна війна в Гатчині 1859 р."

Перша полягала в тому, що ГРР була заснована за зразком польської політичної організації, що дістала назву *Państwo polskie*. Необхідно відзначити, що по-польськи слово "państwo" означає не народний, а національний, поняття ж "народний" передається словом *narodowy*. Отже, поляки із квітня створили "Національну раду", яка оголосила себе повноважною представницею всього населення провінції з українським, зрозуміло ж, включно. При цьому поляки не подбали про включення до своєї ради хоча б одного представника українського народу. А відтак, необхідно зробити висновки: польська спільнота виявила більшу політичну зрілість: українська ГРР створювалася за польським зразком: поляки вкотре продемонстрували свою національну нетерпимість і цілковите ігнорування інтересів українського народу: тому українці мусили створити

¹⁷¹ Животко А. П. Історія української преси. - К.: Наша культура і наука. 1999. - С. 51.

Михайлин Л.

свою політичну організацію з подвійною метою: ятя захисту своїх інтересів у краю від польської експансії і для представництва українства перед центральним урядом.

Друга обставина полягала в тому, то поляки всіляко перешкоджати створенню українцями своєї ради. О. Заклинський так описує збори української інтелігенції в залі консисторії, що відбулися відразу після оголошення про скасування іаницішні. отже. 17 або 18 квітня 1848 року. Прийшовши на збори, він побачив, що не лише зата консисторських засідань, ате й коридори перед тим залом повні різного люду. -Лле не менше половини їх складали поляки. "Поляки всякими способами відмовляли наших людей від заснування руського політичного товариства, коли вже буцімто маємо польське"¹ Вони не даваш голові зборів говорити, і йшлося до того, що збори от-от буду ть зірвані. Тоді О. Заклинський зробив заяву: нехай кожна сторона виділить з-поміж себе представника дія диспуту : хто в ньому програє, той і мусить поступитися. Поляки виділили дія промови адвоката С'уського. а українці самого О. Заклинського. Він легко розбив польські аргументи про те, що Україна - це Малопольща, що українці - це поляки, бо в них була одна аіада, озни король, один сейм, а українська мова то тільки наріччя польського ("гшкі język Буі Іуіко narzeczem polskiego"¹). Кілька разів промовці говорили по черзі, ате кожного разу мова О. Заклинського була переконливішою, глибше аргументованою. "Нарешті я підніс. - розповідав оповідач, що ми не боїмося германізації, а боїмося полонізації, що забраіа нам наших вельмож, бояр, графів та князів, а від якої спасла наш народ тільки наша руська церков ""⁴. Після диспуту поляки визнали себе переможеними й залишити зал. Збори розпочатися, до присутніх вийшов сам єпископ о. Г. Яхновпч. було оголошено запис до Руської ради, у цей же день список склав 80 осіб.

Так розпочався процес формування ГРР, 2 травня вона заманіфестувага своє створення. Складатися вона з 30 членів, здебільшого духівництва, але й кількох представників міської інтелігенції. Очолив її спочатку єпископ-помічник митрополита М. Левицького Григорій Яхновпч (1792-1863), а з його призначенням єпископом у Перемишль цю посаду зайняв його заступник у Раді о. Михайло Куземський (1809-1879), який виявився найбільш енергійним її членом.

ГРР виступила в обороні прав українського народу в Австрії. Вона проголосила приналежність галицьких русинів до 15-мільйонного українського народу, що живе в Росії, заявила про свою підтримку національно-визвольної боротьби народів Австрії, зажадала розподілу Галичини на Східну (у країнську) й Західну (польську) частини, об'єднання Східної Галичини з Буковиною й Закарпаттям для створення окремого

¹⁷² Франко І.Я. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 47. - С. 590.

¹ Там само, -С. 591.

¹⁷⁴ Там само. - С. 592.

Історія української журналістики XIX століття

українського коронного краю в межах федеративної держави Габсбургів. з у країнським місцевим парламентом, урядуванням, освітою і т. д.

Наслідком діяльності ГРР стала поява сформульованої виразно й недвозначно концепції української національної незалежності шляхом створення самостійної Української держави. Вона була вперше заявлена в праці священика з Лемківщини о. Василя Подолинського (1815-1876) у брошурі "81o\\'o rg'єип'г. що вийшла друком польською мовою у Сяноку¹ ' в самий розпал революційних подій у Галичині, орієнтовно в серпні 1848 року¹⁶.

Критично оцінивши пропольську, проросійську, германофільську й локальну австро-галицьку орієнтації галицьких українців, він переконливо обґрунтував ідею соборної української держави. "Так, ми Українці, - твердіш він. - і віримо сильно у воскресіння вільної, незалежної України, скорше чи пізніше, на тім нам зовсім не залежить, ані не тривожить нас віддалення часу, коли воно має наступити; бо чим же є століття в житті народу?"¹⁷ Оптимізм і сміливість автора засновані на переконанню, що народ - вічна субстанція, категорія внутрішнього стану людської спільноти, непідаладна тимчасовим нашаруванням, під якими розуміється релігія, політична занедбаність, відсутність виробленої літературної мови і граматики тощо.

"Минув той час, коли ми вкупі вагалися виявити своє ім'я; нині Українець виявляє його світові"¹⁸ - заявив о. В. Подолинський. Ця ідея суголосна з програмовими документами Кирп'яко-Методіївського братства. "Лежить у могилі Україна, але не вмерла, - писав М. Костомаров у "Книзі буття українського народу і продовжував трохи далі: І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують її крик, і встане Слов'янщина (...)"¹⁹. Майже неймовірним є припущення, що о. В.

¹⁵ Тоді повітове містечко Східної Галичини; зараз - на території Республіки Польщі.

¹⁶ В "Енциклопедії українознавства" помилково вказані дата, 1846 рік. і назва твору, "Голос перестороги". Насправді ж перший дослідник праці о. В. Подолинського Василь Щурат з математичною точністю довів, що "Слово перестороги" могло з'явитися тільки влітку 1848 року внаслідок полеміки автора з публікаціями в польській газеті того часу "Огієппік ЪагоскЛу"; див.: Щурат Василь. Речник незалежності! України в 1848 р. о. Василь Подолинський // Щурат Василь. На досвітку нової доби: Статті й замітки. До історії відродження Гал. України. - Львів. 1919.-С. 134- 178. На відміну від "ЕУ". де твердиться, що ідеологія ГРР сформувалася на підставі праці о. В. Подолинського. В. Щурат уявляє справу навпаки: праця постала під впливом діяльності ГРР. але розголосу не мала, а можливо, навіть не пішла в обіг через заборону консисторії. Але праця цікава як факт пробудження до духовного життя українського громадянства.

¹⁷ Щурат Василь. Речник незалежності! України в 1848 р. о. Василь Подолинський. - С. 164. Тут наведена в перекладі українською мовою майже цілком досліджувана праця.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу). - К.: Либідь, 1991. -С. 29. ЗО.

Михайлин ІЛ.

Подолінський міг знати що-небудь про діяльність та ідеологію Кирило-мефодіївців. Вірогідніше припустити, що подібні ідеї одночасно визріли в підросійській і південно-західній Україні, де вони були живлені революційними подіями Весни народів.

ГРР, спираючись на церковну організацію деканатів, створила свої органи на місцях: "поменші ради", що активізувало й розбудило провінцію. Маючи своїм безпосереднім противником ближчий національний елемент, польський. ГРР заявила про свої проавстрійські позиції, шукаючи в центральній владі підтримки в боротьбі проти сваволі місцевого переважаючого національного елемента. Так, у Галичині для оборони краю і боротьби з польськими повстанцями була створена Національна гвардія, а в Закарпатті для боротьби з угорськими повстанцями - Народна самооборона і Батальйон руських гірських стрільців.

Однак розрахунки ГРР не виправдалися. Сили українців були відчутно слабшими, ніж у поляків чи угорців: тому центральний уряд, навіть придумавши революцію, не став задовольняти українські вимоги, а поспішив помиритися з більш дужчими національними спільнотами. Важливо зрозуміти, чому австрійський уряд не міг піти по шляху задоволення українських вимог: для нього це дорівнювало б самогубству; адже лише українці зрівноважували відцентрові пориви поляків у Галичині: створення двох національних коронних країв для українців і поляків окремо ставало Австрію перед проблемою втрати обох східних територій; лише зберігаючи status quo, імперія могла зберегти саму себе. Тому політична програма, висунута ГРР, залишилася невиконаною і на довгі роки правила за мету в національно-визвольних змаганнях західних українців.

ГРР залишила по собі добрі діла. Вона організувала участь українських представників у Слов'янському з'їзді у Празі (червень 1848), скликала Собор руських учених у Львові (19-26 жовтня 1848), який хоч і не мав безпосередніх практичних наслідків, але засвідчив внаслідок певних сил серед українства, спроможних працювати над вдосконаленням і розширенням народної освіти, створенням підручників для шкіл, розвивати науку та літературу.

ГРР створила культурно-освітні інституції: Галицько-Руську Матицю і Народний дім.

Галицько-Руська Матиця була створена наприкінці 1848 року за зразком інших слов'янських закладів подібного типу. Матиця (серб, матица - бджолина матка) освітньо-культурницькі організації південних і західних слов'ян. Почин поклали серби, заснувавши 1826 року першу Матицю в Пешті. Далі такі заклади створили в себе чехи (1831. Прага), хорвати (1842, Загреб), лужичани (1847, Буацен). П'ятьма були західні українці. Найпліднішим часом у роботі Галицько-Руської Матиці були 1848-1850 роки. Перший її головою був усе той же о. М. Куземський. Але згодом установа, зрештою, як і весь український рух того часу, потрапила під вплив москвофілів, до її керівництва прийшли Я. Головацький, А. Петрушевич, Б. Дідницький. Книжки й періодика Галицько-Руська Матиця

Історія української журналістики XIX століття

видавала язпчієм. що поставило її як явище на межі української культури. Поступово втрачаючи авторитет, з часом установа зовсім занепадала.

Народний дім (повна назва Руський Народний Інститут Народний Дім у Львові) був створений у 1849 році заходами ГРР також за зразком подібних установ, що вже існували в Чехії із завданням сприяти національно-культурному розвитку українців у Галичині. Австрійський уряд подарував дія Народного дому рештки зру йнованого під час артилерійського обстрілу Львова 1-2 листопада 1848 року будинку Львівського університету, де він і був споруджений на кошти всенародних пожертв у 1851-1864 роках. Під його дах перенесла свою діяльність і Галицько-Руська Матиця. Народний дім так само в 1850-х роках опинився під орудою москвофілів, які запекло боронили свою твердиню, не приймаючи до своїх членів представників народовського табору. Обидві установи проіснували фактично до 1939 року, але були майже непомітними на ландшафтах української культури через свою москвофільську орієнтацію.

ГРР увійшла в історію української журналістики як перша політична організація, що створила свій періодичний друкований орган. Це була газета "Зоря Галицька", перший номер якої вийшов 15 травня 1848 року. Це був пам'ятний день для українців: цісарським маніфестом від 16 квітня саме з 15 травня скасовувалася панщина і з цього дня селяни звільнялися від усіх повинностей перед паном. У роки існування ГРР "Зоря Галицька" була її справжнім органом, друкувала її ухвали й відозви, була містком між керівним органом і публікою, формувала сприятливу навколо ГРР громадську думку.

ГРР самоліквідована 17 (30) червня 1851 року й перетворена на комісію, яка б займалась тільки справами Народного дому. Вона припинила своє існування значно пізніше за свою польську посестру, розпущену урядовим рішенням вже в листопаді 1848 року, проте створені нею установи і віщання продовжували існувати й працювати задля освіти й національного виховання українців. Але найголовніше полягало навіть не в конкретних заходах, а в тому поштовхові, якого ГРР завдала українському національно-визвольному рухові.

Процес пробудження української Галичини, започаткований "Весною народів", відтоді вже йшов невинно, хоча й не завжди з однаковою швидкістю. Поза всяким сумнівом, він мав не регіональне, а всеукраїнське значення. Саме в культурному просторі Західної України вироблялася ідея всеукраїнської єдності, у спільній праці гуртувалися діячі підросійської й півавстрійської частіш України над формуванням політичної української нації, над перетворенням її з об'єкта на суб'єкт історії.

Величезну роль у цьому процесі відіграла у країнська журналістика. Унаслідок розвитку преси сформувалася національна самосвідомість українського народу, який прийшов до кінця XIX століття з двома політичними партіями УНДП (Львів. 1899) і РУП (Харків. 1900), що у програмових цілях проголосили боротьбу за самостійну незалежну Українську державу. Між цими двома подіями: "Весною народів" 1848 року і утворенням УНДП і РУП

Михайлин Л.

у 1899-1900 роках, і розташовуємо ми другий період історії української журналістики. Оскільки його описові й характеристичні буде присвячена ця книга, то у цьому розділі не подано попередніх зредукованих оцінок наступного матеріалу, аби уникнути повторень надалі.

Для розуміння логіки історичного процесу важливіше вказати на ті чинники, які уможливили й активно сприяли піднесенню з історичного небуття у країнської нації, вилинули на здобуття нею історичної притомності. Деяких обставин вже довелося торкнутися з тієї чи іншої нагоди.

За перший чіткий слід вважати польський приклад. Власне не лише польський, а усіх західних і південних слов'ян, що разом із західними українцями опинилися в складі Австрійської імперії. Але польський приклад як народу-сусіда мав особливе значення. Запекла й безкомпромісна боротьба поляків за відбудову держави за *niepodleglost*, була для українців не тільки предметом спостережень, але й близькими уроками того, як треба захищати своє історичне право на вільне національне життя. Багато українців, як наприклад, Іван Федорович¹⁸⁰, розпочинали політичний гарт у польському національно-визвольному русі, але потім, саме через осмислення його помилок, самовизначалися як українці. З багатьох священницьких родів, де до Весни народів панувала польська мова, вийшли відомі діячі українського руху, сповнені бажання за прикладом поляків служити своєму народові. Як і поляки, українці створюють політичну представницьку організацію ГРР. Як серби і чехи, - Галичо-Руську Матицю і народний дім. Перебування в складі Австрії дало їм можливість відчувати себе європейським народом, пробудило їхню національну гідність, а інші слов'янські народи запропонували їм такий ідеал національної свідомості й зрілості, потяг до якого благотворно вилину в на весь хід політичного й духовного життя у українців.

Другий чинник величезної ваги склала греко-католицька (уніатська) церква. Парадоксальність цього явища в українській історії полягала в тому, що українці були врятовані тією ж сплою, яка ще напередодні вела їх до загибелі, позбавивши національної еліти (шляхти й світської інтелігенції). Але оті 5^о українського населення, що на початку XIX століття не належали до незаможного селянства, склали родини греко-католицьких священників. Ці 5^о і забезпечили національне відродження західних українців.

"Ніхто нині не схоче перечити. - писав Іван Франко 1885 року, - що наше духовенство відіграло дуже важну роль в історії нашого народного відродження і що саме воно від часу переходу Галичини під Австрію величезні зробило поступи в освіті і житті товариській"¹⁸¹.

Необхідно вказати на дві обставини, які спричинилися до виконання греко-католицькою церквою цієї унікальної ролі в українському відродженні.

¹⁸⁰ Див. про це у пр.: Франко І.Я. Життя Івана Федоровича і його часи // Франко І.Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 46. - Кн. 1. - С. 7 - 298.

¹⁸¹ Франко І. Я. До історії руської церкви в останніх часах Речі Посполитої Польської // Франко І.Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 46. - Кн. 1. - С. 448.

Історія української журналістики XIX століття

По-перше, сама сутність церковної унії (об'єднання) полягала у визнанні цією конфесією зверхності Римського Папи, але за умови цілковитого збереження східного (тобто православного) обряду. Це дозволило уніатській церкві зберегти свій окремий статус, залишилися українською церквою попри наявну тенденцію до певного ополячення священиків. Богослужбовою мовою в уніатській церкві була церковнослов'янська з наближеною вимовою до сучасної української мови. Тоді як православна церква в підросійській Україні були цілком поросійшена, злита з Російською православною церквою і перетворена на знаряддя русифікації українського народу, греко-католицька церква в Австрії відіграла протилежну роль: була знаряддям збереження української національної тотожності.

По-друге, збереження східного обряду дало уніатському духовенству величезну перевагу у порівнянні, наприклад, із духовенством католицьким. Ця перевага полягала у відсутності в східній церкві правила celibату - безшлюбності священиків. Дві тисячі священиків, що посідали греко-католицькі парафії мали родини, а відтак і дітей. Вони мусили вчити синів і готувати їх до попівської ж кар'єри, шукати для доньок женихів зі свого ж такн стану. Тому з усіх видів освіти українською мовою функціонувала лише одна її духовна галузь: Львівська духовна греко-католицька семінарія та богословський факультет у Львівському університеті. Усі українські діячі цього часу, зокрема й ті, що взяли на плечі тягар українського відродження під час Весні народів, - вихідці з попівських родин, вихованці двох названих закладів освіти, самі священики різного рангу. М. Шашкевич, І. Вагілевич.-Я. Головацький, В. Пачовський, М. Устиянович, М. Куземський, І. Федорович і багато-багато інших, що з'являються на полі українського національно-визвольного руху, а то й політики є прикладами дії цього правила.

Реакційний характер такої освіти, брак у ній природничих та гуманітарних знань, спрямованості в майбутнє сьогодні самоочевидні; вони й спричинилися до герметичності галицько-українського культурного середовища. Але незаперечним є й те, що, будучи єдиною формою вищої освіти для українців, семінарія і богословський факультет збирали в свої стіни розмаїту молодь, яка цікавилася ширшим, ніж передбачала обрана спеціальність, колом проблем. Тому звідси виходили вихованці, які відчували готовність і потребу до ширшої, аніж церковна, діяльності. Не всі вони, в силу невеликого таланту й обмеженого освітою світогляду, дорівнювали тим високим завданням, за здійснення яких бралися, але інших сил галицькі українці просто не мали.

Ще довго й по революції 1848 року українська спільнота в Австрії розвивалася під величезним виливом на неї попівства. "Русь Галицька - одинока, мабуть, сторона в цілім світі, - писав у листі 25 січня 1885 року редактор газети "Діло" Іван Белей Олександрові Кониському, - де без попівської підтримки ані література, ані політика неможлива. З тим і наші радикали, і Українці мусять бодай до якогось часу числитися..."¹⁸²

¹⁸² Возняк М. Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80. Рр. XIX в. - Львів: вид-ча спілка "Діло", 1928. - С. 27.

Михайлин .Л.

Третій чинник дещо відбігає в часі від Весни народів і стосується більш пізнього етапу другого періоду, а саме того часу, коли в Галичині формується друге покоління українських діячів, які заперечили орієнтацію й обмеженість москвофілів, утвердились на позиціях народу, а тому й називати себе народовцями. За цей чинник слід вважати проникнення в Галичину творів Тараса Шевченка.

"Кобзар" 1840 року ніби й не дістався Західної України. Навіть під час Весни народів галицькі діячі не покликуються на Шевченків авторитет. "Кобзар" 1860 року перевернув Гатчину з голови на ноги, переорав свідомість молоді, справив грандіозний вплив на суспільну свідомість і громадську думку. Цей вплив відбувався в трьох площинах.

По-перше, в естетичній площині. З моменту появи "Кобзар" сприймався за художній ідеал. Вимірювати себе міркою цього ідеалу стаю обов'язком для кожного українського письменника. Для української літератури була встановлена висока естетична планка орієнтури на письменника світового рівня. Це спонукало до пошуку художньої досконалості, до потягу досягнути естетичний ідеал.

По-друге, вплив Т. Шевченка виявився величезним в історичній площині. Історична свідомість галичан, розбудована в просторі Галицько-Волинського князівства, у дошевченківський час включала в себе княжу Україну, але проминала без уваги козацьку добу. Історична свідомість Т. Шевченка, навпаки, будувалася на домінанті козацьчини, але початковий період губився в сутінках давнини. За допомогою Т. Шевченка галичани адаптувалися в українську систему історичних цінностей. Не відмовившись від своїх надбань, від традиції розпочинати історію України з княжої доби, вони пройнялися всеукраїнським поглядом на світ, романтикою козацької України, збагатилися гордощами за український історичний часопростір.

По-третьє, Т. Шевченко справив величезний вплив на формування політичної свідомості галицьких українців. "Кобзар" був зрозумілим і близьким західним українцям не лише за мовою, але й за відтвореними в ньому національними характеристиками, духом і поглядом на світ. Ця велика книга утверджувала ідею єдності галицьких русинів і російських українців і сама була неспростовним доказом української духовної соборності.

Четвертий чинник став парадоксальним наслідком дії Валуєвського циркуляра та Емського указу, що позбавили українське слово в Росії права на публічне життя. Неможливість існування української періодики в Росії, внаслідок репресивних дій царського уряду проти українства, призвела до активізації стосунків австро-українських і російсько-українських діячів. Від 1863 року почалася східноукраїнська експансія в Західну Україну, що поступово привело до розгерметизації галицького русіштва. Письменники з України, не маючи жодної друкованої трибуни в Росії, обернулися лицем до Галичини й пішли працювати сюди. До галицьких часописів потяглися низки творів П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, О. Кошівського, С. Руданського, М. Драгоманова, І. Білика, а згодом Б. Грінченка, П. Грабовського, Лесі Українки, Л. Глібова, І. Карпенка-Арога, М. Коцюбинського та ін. їхні твори

али

Історія української журналістики ХІХ століття

являлись собою зразок високої художньої культури, демонструвати літературну укрїнську мову. зорієнтовані на Шевченкові взірці, полтавсько-кнівського й слобідського варіантів, утверджені ідею єдності українців по обидва боки австро-російського кордону.

Російський уряд, заборонивши українську журналістику в своїй країні, виштовхав центр її творення за кордон. У другій половині ХІХ століття на всеукраїнську духовну, наукову й літературну столицю перетворився Львів, який би ніколи не став нею самостійно, без постійного притоку інтелектуальних сіп зі Сходу України. Таким чином, в Україні після Харкова й Києва з'явилася третя столиця. Зрештою, такий розвиток подій був природним для колонізованого народу, який боровся за виживання і використовував для цього усі можливості, що з'являлися в тому чи іншому куточку його країни.

П'ятим чинником українського відродження в Галичині цього періоду була багатогранна й невичерпна в своїй енергійності діяльність Михайла Драгоманова (1841-1895). Його журналістській діяльності ще буде присвячено окреміш розділ, але тут слід сказати про нього найголовніше.

У 1876 році він рушив у добровільну еміграцію як представник кївської Старої громади, маючи на меті заснувати вільну друкарню українського слова, на зразок аналогічної російської друкарні О. Герцена в Лондоні. Пересвідчившись у тому, що його соціалістична революційна програма несумісна поки що з духовнішіі запитами русинства, він залишив Львів і зупинився в Женеві, де створив уперше в історії української журналістики еміграційні віщання, але неодноразово скаржився на брак підтримки як з України, так і з Галичини.

М. Драгоманов з великою увагою ставився до процесів культурного життя у Львові, листувався публічно (тобто на сторінках газет і журналів) і приватно (в особистих листах) з широким колом діячів, багато друкувався в галицьких пресових органах, завдяки чому мав великий вплив на ситуацію в цілому. Він був живою енциклопедією, людиною широких передових поглядів, нищив у своїй діяльності залишки рутенства, тягнув у Галичину досвід світового письменства, публіцистики, науки. Він розбудив до активного життя групу молоді - І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького.

І. Белея та ін., - з яких бере початок третє покоління галицької інтелігенції, що 1890 року утворило Україно-Руську радикальну партію - першу партію в Україні.

Вплив М. Драгоманова на західних українців був неоднозначним. І. Франко завжди відгукується про нього "як свого вчителя"¹⁸³, разом з тим відзначав, що "він не був для мене батьком, добрим, ласкавим і впрозу мілим на хиби поводитирем, а радше батогом, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди болюче цвігав мене. Се була важка школа, тяжча, як у дрогобицьких василіан"¹⁸⁴. Попри цю неоднозначність М.

¹⁸³ Франко І. Я. До Л. М. Драгоманово! вщ 12 лютого 1907 р. // Франко І. Я. 31бр. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 50. - С. 312.

¹⁸⁴ Франко І. Я. До А. Ю. Кримського вщ 26 серпня 1898 р. // Там само. - С. 115.

Михайлин Л.

Драгоманов користувався величезним авторитетом і справив значний вплив на всю галицьку журналістику.

Про творчість і діяльність І. Франка мова піде окремо в своєму місці, тут же говорити про нього як про чинник культурного розвитку не випадає, оскільки він сам є частішою цього розвитку, розташований всередині австро-українського середовища, а ми прагнули в даному випадку відзначити ті обставини, які справді відіграли роль каталізаторів українського національного відродження в Галичині.

Під впливом названих п'яти чинників Західна Україна пережила бурхливе культурне зростання. На відміну від Росії, де українська журналістика була узалежнена від зовнішнього чинника - жандармської заборони - в Австрії українська журналістика (а також освіта, культура, література) не була узалежнена від зовнішніх чинників, а залежала в основному від внутрішнього потенціалу українського народу. Цей потенціал на початку культурного піднесення не був високим, визначався селянським статусом української нації, відсутністю в її складі світської інтелігенції, засшсям клерикальних елементів у духовному житті. Але з часом становище змінювалося.

Ситуація свободи, у якій розвивалася українська нація в Австрії, породила розмаїття українського громадсько-політичного й культурно-освітнього життя. Українська спільнота дорослішає політично й культурно, зазнає розшарування на соціальні складові. Кожна з цих складових створює свої пресові органи, а сама журналістика перетворюється на складну розгалужену систему.

Розгляд цієї системи у всьому розмаїтті її складових і складатиме зміст наступних розділів історії української журналістики другого періоду.

Розділ другий

Москвофільська журналістика

Москвофільство як панславізм. Панславізм: історія формування та основні ідеологічні постулати. Слов'янофільство і його вплив на виникнення москвофільства в Галичині. Поразка революції 1848 року як поштовх до перетворення москвофільства на панівний настрій галицьких русинів. І. Франко як дослідник москвофільства. Ідеологічні постулати течії. Типологія москвофільства. Періодика москвофілів. Офіційні видання австрійського уряду. Громадсько-політичні газети і журнали. Літературно-наукові часописи. Фахові та спеціалізовані видання. Банкрутство москвофільства на початку ХХ століття

Москвофільство має давню історію в Галичині і зародилося як суспільно-політична течія незадовго до революції 1848 року, ставши поруч з "Руською трійцею" та її маніфестом "Русалкою Дністровою" першою ознакою пробудження українства від національної непритомності.

Москвофільство виникає внаслідок безперервної боротьби українців проти загрозливих тенденцій колонізації, онімечення, мадяризації, яких зазнавав український народ в Австрії. Власні українські сили з огляду на причини, про які йшлося вище, були слабкими, що й послужило поштовхом шукати зовнішньої підтримки. Політична ситуація в світі в першій половині ХІХ століття склалася так, що царська Росія була єдиною слов'янською державою. Усі інші, окрім російського, слов'янські народи не мали на той час державної незалежності, але починали пробуджуватися до культурного життя, неминучим наслідком чого мало б стати вироблення потягу до політичної самостійності. Офіційний же Петербург був не проти покористуватися у власних цілях з національно-визвольної боротьби західних і південних слов'ян, що вела до послаблення Австрії й Туреччини й обіцяла Росії розширення її територій.

У цих умовах виникає **панславізм** як суспільно-історична й філософська доктрина, головними постулатами якої стали такі ідеї:

1) оскільки слов'янські народи - історичні родичі, мають спільне минуле, то їм покладено долею й спільне майбутнє; до нього вони мусять прагнути вже зараз, вони повинні між собою поводитись як народи-родичі, яких обставини історії роз'єднали й примусили жити в наймах у сусідів; але завданням кожного народу повинно бути національне визволення з метою будівництва спільного слов'янського дому;

2) цей спільний слов'янській! дім з різних політичних точок зору бачиться по-різному: кирило-мефодіївцям - як вільна федерація рівноправних слов'янських народів; російським слов'янофілам - як подальше розширення Російської імперії, аж до включення до її складу усіх територій, замешканих слов'янами; патріотам Польщі - як створення всеслов'янської держави під протекторатом відноленої Речі Посполитої;

3) слов'янська душа зможе цілковито розвинутися в цьому новому⁷ спільному слов'янському домі, що буде корисним для всього світу, оскільки

Михайлин І.Л.

покликання слов'ян - протистояли європейській буржуазній цивілізації, встановити в світі рівновагу цивілізації й культури;

4) : найближчими тактичними завданнями оголошу валося взаємопізнання слов'янськими народами одне одного, взаємне вивчення культури, в тому числі народної, переклади літературних творів, обмін науковими працями та ін.

Вважають, що термін "панславізм" вперше вжив 1826 року її. Геркель у Чехії. Відтоді ця ідеологія почала більш виразне, ніж доти, оформлення. У Росії вона знайшла свою реалізацію в діяльності *слов'янофілів* (М. Погодін. О. Хомяков, брати І. і П. Киреевські, К. та І. Аксакови), які спочатку були панівним елементом російського культурного життя, але далі набули опонентів в особі *західників* (П. Чаадаєв, В. Белінський, О. Герцен). Боротьба між цими двома угрупованнями особливо загострилася в добу великих реформ (кінець 1850 - поч. 1860-х).

Російське слов'янофілство мало значний вплив на виникнення спорідненої течії в суспільному житті галицьких русинів. Під впливом провідного діяча російського панславізму, тебретика "офіційної народності" Михайла Погодіна, який у 1835 і 1839-1840 роках побував у Львові і встановив контакт з Денисом Зубрицьким (1777-1862) та його оточенням, тут виник гурток прихильників етнічної і мовної єдності "Галицької Русі з Великоросією", що увійшов в історію під назвою "Погодинская колонія". До гуртка належали Л. Головацький, І. Гушалевич, Б. Дідицький, М. Малиновський та ін.; його й слід розглядати як перший епізод появи русинського панславізму - москвофільства.

Особливо воно посилилось після поразки революції 1848 року. Українські надії на підтримку центрального австрійського уряду не справдилися, українці й далі виявилися незахщеними від тиску панівного польського та угорського елементів, що й призвело до пошуку сильного зовнішнього захисника, якою бачилася Росія. У 1848-1849 роках політичні діячі українського відродження в Галичині ще плекають нерозтрачені Ілюзії на можливість власними силами розв'язати накреслену ними ж програму. Але згасання Весни народів приносить дедалі більше розчарування.

Уже на початку 1850-х років значна частіша західноукраїнських діячів на чолі з консервативним духовенством переорієнтовується політично й культурно на Росію, підкреслюючи при цьому свою постійну лояльність до Австрійської монархії. Таким чином, єднання з Москвою було не стільки практичною метою москвофілів, скільки способом шантажу Австрійського уряду, способом знайти шлях тиску на нього, аби домогтися поступок у національному питанні. Не можна цілковито заперечити, що ця політика принесла певні позитивні наслідки. Зрештою, народовці, як новий культурний і політичний рух, часто були вчорашніми москвофілами, склали нове покоління української інтелігенції, яке виявило більший рівень зрілості й освіченості, ніж їхні попередники, змогли плідно скористатися їхніми помилками і знайти свою позицію в історичних подіях. Правильно сьогодні сказати, що поява народовства була підготовлена москвофілами.

Історія української журналістики XIX століття

Деякі автори (таких більшість) виносять москвофілів за межі українства. Наприклад, автор розділу про розвиток журналістики 1870-1880-х років в академічній "Історії української літератури: У 8 т." М. Д. Бернштейн присвятив москвофільській журналістиці один абзац: він просто перелічив у ньому головні москвофільські періодичні віщання, не завдавши собі праці проаналізувати (чи хоча б описати) жодне з них¹⁸⁵. Такий підхід пов'язаний з винесенням москвофільства за дужки української культури, де воно взагалі не підлягає вивченню.

Більш виваженою й прийнятною для сучасної науки є позиція Івана Франка, який, критично відгукуючись про москвофільство, все ж виступав проти "національних пуристів", беззастережно розміщував це явище всередині української культури і вважав обов'язком українського історика розглядати його як предмет своїх наукових студій. Історик культури, - писав Каменярь у статті "Із історії "москвофільського" письменства в Галичині" (1899), - для котрого кожне духовне збочення є так само інтересне, як прогрес, котрого однаково займають здорові і патологічні прояви людського духу, мусить звернути пильну увагу також на ту духовну пошесть, що в віці "москвофільства" отее вже півстоліття підточує духовні сили галицько-руської інтелігенції і не дозволяє їй стати на ноги"¹⁸⁶.

Ніхто краще за І. Франка не дослідив походження, природу й сутність москвофільства, поглянувши на нього пильним поглядом аналітика. І. Франко й насьогодні залишився найавторитетнішим і найглибшим дослідником москвофільської журналістики. З огляду на це правильним буде покласти в основу подальшого викладу спостереження та ідеї нашого великого письменника, підтвердивши зайв� раз його геніальність.

У статті "Іван Гушалевиц" (1903), написаній як некролог по цьому москвофільському діячеві, І. Франко так характеризує ідеологію цієї літературної та суспільно-політичної течії¹⁸⁷. Відзначивши, що в 1850-х роках "москвофільство було пануючим напрямом чи, радше, пануючим настроєм галицьких русинів" (с. 56), який уже тоді мав відтінки проавстрійський, клерикальний і промосковський, історик культури відзначив ті риси, що забезпечували течії її єдність.

По-перше, "усіх серця хилилися до Росії" (с. 56), важливо підкреслити: не до України, розташованої в межах Російської імперії, а саме до Росії в значенні Великої Росії:

по-друге, "і то не до тої, що лежала тут зараз же за Збручем та Бродами, а до тої, що царювала в Москві й Петербурзі" (с. 56). тобто не до Росії народної, а до Росії урядової, офіційної, політичної, тієї, що душила

¹⁸⁵ Бернштейн М. Д. Журналістика // Історія української літератури: У 8 т. - К., 1969. - Т. 4. - Кн. 1. - С. 96.

¹⁸⁶ Франко І. Я.: Із історії "москвофільського" письменства в Галичині // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1981. - Т. 31. - 458 - 459.

¹⁸⁷ Фрако І. Я. Іван Гушалевиц // Там само. - К., 1982. - Т. 35. - С. 7 - 73. Далі, посилаючись на цю працю, вказуємо сторінку в тексті. - І. М.

Михайлин ..Л.

Польщу , розгромила угорське повстання, ворогувала з багатьма країнами, вела Кримську війну, мала величезну військову могутність й виношувала месіанські мрії про світове панування або хоча б розширення російського світу за рахунок приєднання до" нього сусідніх слов'янських народів;

по-третє, від тієї Росії чекали політичної допомоги: захисту від польської та єврейської переваги, "привернення давньої краси і слави руському обрядові" (с. 56). церковному. певна річ: матеріальної підтримки російських патріотів у Галичині, нарешті обдарування літературою, наукою й навіть мовою:

по-четверте, ідеалом бачилася асиміляція, "пробували потроху пересаджувати до Галичини росішчину. спроваджуючи російські книги і газети, передруковуючи з невеличкими змінами російські статті або підлаштовуючи власні писання під російський лад" (с. 56):

по-п'яте, "шалена програма (...) спровокувати інтервенцію Росії" (с. 70) проти Австрії, відкидання всього позитивного, що набули тут українці "чи то з ласки правительства. чи завдяки власній праці" (с. 70): трохи далі І. Франко так сформулював дане гасло москвофілів: "Чим гірше, тим ліпше - се був девіз тої партії: чим гірше загалові, народові, тим ліпше для нас. тим ближча російська інтервенція!" (с. 70).

Окрім цих. виділених І. Франком ідей, відзначимо не задля виправдання москвофільства, а задля пояснення його ще й таке.

Джерелами москвофільства була неструктурованість української нації в Галичині (про це вже йшлося), заблокованість її політичної й культурної діяльності (з цього погляду прикметна доля самого І. Франка), "простонародність" (за П. Кулішем) української літератури Усе це не влаштовувало русинську верхівку. Вона прагнула участі в державних справах і. оскільки можливості й простір для цього в Австрії були максимально скорочені, зверталася до Російської держави, від якої чекала моральної й матеріальної підтримки, куди емігрували з Галичини в пошуку політичного притулку такі провідні москвофіли, як наприклад. Я Головацький. І Наумович.

Ця ж русинська верхівка прагнула створити панську літературу, адекватну, якщо й не своєму дійсному станові, то хоча б мріям про своє соціальне піднесення. При цьому розумілося, що українська література з програмою "простонародності" задовольнити ці високі вимоги не могла. А поруч вже існував зразок добре структурованої російської літератури, де писалися твори з життя простолюду й панства, були розвинуті стилі літератури, науки, публіцистики. Легше було, замість виробляти в своїй мові нові явища, йти довгим еволюційним шляхом поступового нагромадження новаторських елементів, узяти все потрібне в готовому вигляді, скористатися надбаннями споріднених мови і літератури. Це й зробили москвофіли.

Найбільш рішучі з них цілковито заперечували не лише свою приналежність до українського народу, але не визнавали самого факту його існування та існування його мови. Якщо для офіційної Росії у країні являлися

2ДЯ

Історія української журналістики XIX століття

собою фангом, придуманий поляками для примноження своєї сили, то на цих же позиціях стояла значна частина москвофілів, ратуючи за добровільну відмову у країнців від своєї національної ідентичності і швидку асиміляцію з росіянами.

Типологію москвофільства І. Франко виклав у статті "Зміна системи" (1896). Вона йому бачилася такою:

1) москвофільство хлопське, з характером соціальним: се та наївна віра, що в Росії хлопів ліпше і що остаточно колись "білий цар" прийде. ю нас. "зробить порядок" з панамі і жидами і запевнить хлопам щасливіші відносини життя:

2) москвофільство яzikове; се та наївна віра одної часті нашої малоосвіченої інтелігенції, що наша хлопська мова занадто проста, занадто невироблена дія заспокоєння ку лъту рних потреб нації і що, значить, нам треба прилучитися до "общеру ського" літературного руху, плодити й собі "обшеруську" літературу :

3) москвофільство політичне, котре знов може бути двояке, а власне:

а) прихильність до москалів як до народу слов'янської о. великого і баї атообдарованого від природи, прихильності і любов для його краших культурних і духових змагань, для його боротьби за волю полі нічну і соціалну справедливість. - такими москвофілами є ми всі. є всі чесні і поступові люди в Європі, а особливо в Слов'янщині. -

б) а може бути москвофільство сікофанське ^{8K} та нн ліонське. служка нинішньої російської державної машини, москвофільство платне ! гідне всякої погорди"¹⁸⁹.

За думкою І. Франка, таке платне, шпигунське москвофільство є в кожного народу , але лихо в тім, що скрізь іакі люди, будучи здемасковані. "падуть під тягарем загальної погорди: у нас подібні люди віщають газети, мають у своїх руках "общества", грають роль політичну"¹⁹⁰. Це ознака нашої слабкості, підкреслює І. Франко. низького рівня моральності нашої спільноти. Не москвофіли зробили нас немічними, а наша неміч робить їх сильними і впливовими серед нас. таку думку утверджує публіцист .

Так само й москвофільство мовне є ознакою нашої слабкості, нерозвиненості нашої культури й літератури.

Що ж до москвофільства першого типу в політичній рубриці як прихильності до народу, культури й соціальних змагань, то І. Франко від імені табору українофілів уже в 1905 році в праці "Ідеї" й 'Лідеали' галицької москвофільської молодезі" висловився так: **"Ми всі русофі ли.** чуєте, повторюю ще раз: **ми всі русофіли.** Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і виучуємо його мову і читаємо в тій мові певно не менше, а може, й більше від вас. Є між нами, галицькими

¹⁸⁸ Тобто, донощицьке.

¹⁸⁹ Франко І.Я. Зміна системи //Франко І.Я. Зібр. творів: У 50 т. - К.. 1986. - Т. 46. -Кн. 2.-С. 312-313.

¹⁹⁰ Там само. - С. 313.

Михайлин Л.

українцями, і такі, що й говорити й писати тою мовою потраплять не гірше, коли й не ліпше від вас. І російських письменників, великих світочів у духовім царстві, ми знаємо й любимо, і не лише тих, яких імена ви раз у раз маєте на устах, а й таких, як Пипін, Веселовський, Карсєв, Шахматов, Фортунатов, - чи відомі вам такі імена, молоді панове русофіли? І скажу вам ще один секрет. Ті і подібні їм великі представники російської науки та російської культурної праці кореспондують із нами, обмінюються своїми віщаннями і чують себе ближчими до нас, як до вас, молоді галицькі русофіли!"¹¹⁸ (підкреслення І. Франка. І. М.).

Без наведеної цитати не обходилася жодна праця про світогляд І. Франка в радянському франкознавстві, яке намагалося надати досліджуваному предметові москвоцентричного забарвлення. Сьогодні слід сказати, що сталі симпатії до російського народу, який І. Франкові здався невідомим у власній державі, поєднувалися в концепції віщатного письменника й журналіста з чітким усвідомленням українського народу як самодостатньої цінності, позицією національної демократії, однозначної спрямованості на піднесення культурної й національної самосвідомості українського народу й підготовки його до боротьби за незалежну державу. Тільки в контексті цих положень можна зрозуміти, чому викриття москвофільства виявилася центральною темою публіцистики І. Франка упродовж усього його творчого життя. Він тому й писав так багато про москвофілів та їх творчість (чи "творчість?"), предмет явно недостойний його великого аналітичного таланту, аби застерегти вже молоде покоління галицьких українців від тієї духовної прірви, у яку затягає людську особу пропонована москвофілами денационалізація.

Для І. Франка причина духовної катастрофи москвофілів полягала у відриві їхньому від народного ґрунту. Мова не є порожньою формою, у яку можна вливати той чи інший зміст. Мова є способом існування мислення. Зрозуміло, що вона спрааляє зворотний вплив на думку. Відкидання рідної мови, за І. Франком, призводить до того, що людина "помалу позбувається й чисто формальних прикмет душі й сумління, доходить при живому ТІЛІ до повної моральної гнилизни"¹⁹¹. Москвофільство уявлялося І. Франкові не просто помилковою й безплідною літературною й політичною течією, але й справою аморальною, такою, що руйнує людську особистість, яка разом з мовою втрачає моральне підґрунтя своєї діяльності.

"Рік 1848 застав русинів неприготованих до публічного життя"¹⁹³, - писав І. Франко в статті "Іван Гушалевиц". Раніше не можна було нічого, усі форми політичної й культурної діяльності були заборонені, тепер можна стало все. Аби стачило сил і талантів для здійснення національного

¹¹⁸ Франко І. Я. "Ідеї" й "ідеали" галицької москвофільської молоді // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 420.

¹² Франко І. Я. Іван Гушалевиц // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1982. - Т. 35.-с. 73.

¹⁹³ Там само.-С. 23.

Історія української журналістики ХІХ століття

відродження. З цим якраз і виникли проблеми. Лідера не було, не було скільки-небудь значного таланту, масштабної особистості, здатної очолити український рух і правіші за орієнтир іншим. У цьому вакуумі лідерство захоплювали люди малоталановиті чи просто відверто бездарні, що не мали скільки-небудь широкого світогляду, глибокої світської освіти, навичок до самовдосконалення. Вони щиро прагнули до діяльності на благо українському народові, але в сіпу духовної обмеженості не знали, як це зробити, налагодили практичну справу. Вони могли бути гарними виконавцями, а історія виносила їх на верхівку політичної боротьби, звідки вони зобов'язані були керувати життєвими процесами. "Була велика посуха на людей. - писав І. Франко, - а обставини вимагали їх багато. Не диво, що, не знаходячи справді визначних, вироблених людей (їх не мали й інші, далеко щасливіші народи в Австрії стільки, скільки було треба), хвиля бурхливого року викидала наверх усякі мірного та ставила їх на становищах, до яких ніщо не кваліфікувало їх"¹⁹.

У руках таких дрібних осіб опинилася організація політичного життя українського народу від 1848 року, а так само і журналістика, до розгляду якої ми й перейдемо.

Незважаючи на те, що москвофільство не мало питомого національного ґрунту в Галичині, москвофільська періодична преса, навпаки, я вдала собою дуже поважне явище і кількісно перевищувала всі інші складові журналістської системи, зокрема журналістику народовського й радикального напрямку.

Від 1848 року до кінця ХІХ століття в різній час і в різних місцях видавалося до 40 москвофільських газет і журналів. Якщо оцінювати галицьку русинську журналістику тільки за цим кількісним показником, то можна прийти до висновку, що москвофільська журналістика аж ніяк не є периферійним явищем політичного й культурного життя, а займає в ньому центральне становище. Причина цього парадоксального явища крилася в тому, що в умовах існування в Австрії вільного інформаційного ринку перемагали ті віщання, видавці яких мали стабільну фінансову підтримку. З цього погляду москвофіли мали незаперечну перевагу, спираючись на фінансування своїх видавничих програм з кількох джерел. Найголовніші з-поміж них були такі:

1) Урядове австрійське фінансування. Дві обставини визначили пріоритети центрального уряду. По-перше, важливу роль відіграло те, що москвофіли виступили як перше покоління українського національно-культурного відродження, ціле десятиліття 1850-х років залишалися єдиними його репрезентантами, а відтак, сприймалися в ролі головних його представників навіть тоді, коли поруч з ними з'явилися народовці. По-друге, австрійський уряд, що в національній політиці дотримувався гасла "Розділяй і володарюй!", прекрасно розумів, що москвофіли руйнують єдність галицької українців, і тому не скупився вкладати кошти в цю потрібну для держави справу збереження цілості імперії.

^{1,4} Там само.

Михайлин Л.

2. Власні кошти, що надходять від членів москвофільських організацій. До москвофілів тяглася більш-менш заможна частина греко-католицького духовництва та міської інтелігенції, що прагнули створити культуру "високого стилю", яка б відповідала їхнім мріям про приналежність до великопанської суспільної верстви. Ці заможні люди охоче вкладали свої приватні капітали в створення москвофільських періодичних віщань.

3. Кошти, що віщіяв на підтримку австрійської держави російський уряд. Оскільки йшлося про диверсійно-шпигунську діяльність, то вона старанно приховувалася, і не можна сказати, які суми вкладалися Росією для поширення через москвофільську журналістику проросійських і антиавстрійських настроїв. Але ці суми були немалі і про те, що вони справді надходили до австрійських москвофілів є авторитетні свідчення.

Саме у сталих фінансових дотаціях криється незрозумілий на перший погляд феномен тривалого існування москвофільської журналістики.

Москвофільська журналістика була першим явищем в історії української преси, яке мало розгалужену внутрішню структуру. У межах цього явища здійснено вперше перехід від системи послідовних до системи паралельних явищ, тобто тих, що існують одночасно. Так само вперше можна говорити про розвинуту галузеву й тематичну спеціалізацію, хоча вона ще далеко не відповідає сучасним уявленням про типологію журналістики.

Типологія москвофільської журналістики бачиться такою.

У першу чергу слід виділити офіційні урядові видання, що видавалися від імені Австрійської держави для галицьких русинів. Такі офіційні віщання існували для всіх народів, що входили до імперії Габсбургів. Оскільки на час утворення цих віщань український рух був представлений москвофілами, то й журналістика для українців опинилася в їхніх руках і була позначена традиційними для преси цього угруповання рисами: відзначалася вірнопідданством, рудиментами рутенства, низьким професійним рівнем, "язичієм" у мові віщань, слабким авторитетом у читачів.

Перша газета цього типу розпочала свій вихід у Львові 2 (14) липня 1849 року під назвою "Галичо-Рускій Вестник" за редакцією відомого поета М. Устияновича (1811-1885). Будучи однолітком Маркіяна Шашкевича, він зблизився з ним у Львівській духовній семінарії, але прикро вражений кампанією проти української мови, що розгорнулася після арешту "Русалки Дністрової", він пережив розчарування в українському рухові, після смерті М. Шашкевича сподівався зайняти в українській поезії його місце, але маючи значно слабший поетичний талант, деградував до москвофільства.

Газета виходила тричі на тиждень, друкувалася кирилицею, тобто стародавнім слов'янським алфавітом, винайдення якого приписують святому Кирилові й Мефодію. Їхня абетка, синтезована з грецького письма й глаголиці, містила цілий ряд "зайвих" літер, які втратили свої звуки внаслідок розвитку мови. Це такі літери, як наприклад, ъ, ѣ, ѝ. У 1709 році вперше в Росії за указом Царя Петра I запроваджено зреформований варіант кирилиці - гражданку. Відтоді у народів, що користувалися цим алфавітом, почало усталюватися правило: церковні, релігійні тексти друкувалися 9Я9.

Історія української журналістики XIX століття

кирилицею, світські твори - гражданкою. На ґрунті гражданки почав розбудовуватися український алфавіт і правопис, що вивершилося в середині XIX століття створенням кулішівки, правописної системи, якою українці з деякими модифікаціями користуються й сьогодні. Вперше використана в "Записках о Южной Руси", "Хаті" й "Основи", кулішівка стала головним правописом, яким користувалися українці в Росії. Але проникнення її в Західну Україну дещо затрималося. Можна говорити, що цілком це відбулося лише в народовській журналістиці, зокрема в журналі "Мета" (вересень 1863 січень 1864, березень листопад 1865). Усе це необхідно знати кожній людині, що вивчає історію української журналістики. У той час про який іде мова, кирилиця сприймалася як застаріла абетка. Її використання пов'язувалося з рутенською відсталістю москвофілів. Використання гражданки свідчило про спрямованість видавців у майбутнє, прагнення до поступових суспільних змін. Використання кирилиці в "Галич-Руському Віснику" було семантичним знаком державоохоронної змістової тенденції газети, її орієнтації на церковну старовину.

Головне призначення видання - друкувати на своїх сторінках урядову інформацію. Газета була провідником офіційної позиції Відня, у перекладі на "язичіє", яке М. Устиянович, однак, намагався максимально наблизити до живої народної мови, друкувала державні постанови, закони і розпорядження, які уряд вважав за необхідне донести до усіх національних спільнот, що склали державу, мовою цих спільнот. Газета складалася з офіційної і неофіційної частин: усього вийшло 78 її чисел.

Австрійський уряд відчував потребу в такому періодичному віщанні, зі сторінок якого він говорить з русинським народом, тому у 1850 році віщання газети було перенесене до столиці імперії Відня. Тут вона виходила під назвою "Вестник, повременное письмо, посвященное политическому и нравственному образованию русинов Австрийской державы". Ця газета проіснувала з 1850 до 1865 року, кілька разів змінювала вербальну формулу заголовку, проте неістотно, що дозволило науковцям в історії української преси вживати щодо неї сумарну назву "Вестник для Русинов Австрийской державы". Для редагування газети запрошувалися знамениті з-поміж москвофілів діячі. Найбільш відомим з-поміж них був перший редактор (у роках 1850-1851) віденського "Вісника" Іван Головацький (1814-1899). Брат Якова, довголітній перекладач з німецької мови австрійських державних законів, постанов та інших документів, якими заповнювалися в основному шпальти газети.

У різний час "Вестник" мав додатки "Отечественный сборник", "Домова школка", "Сион церков, школа". Ними віденські видавці прагнули поліпшити ситуацію, що складалася навколо сухого офіційного основного віщання, яке читачі брали до рук з обов'язку знати закоші держави, де вони живуть. "Домова школка" була присвячена проблемам домашньої освіти. "Отечественный сборник повесток, сказок, исторических воспоминаний, господарских и иных общепользных вестей и пр.." являв собою додаток до газети, що виходив у 1853-1859, 1861-1862 і в 1866 роках.

Михайлин .Л.

друкувався кирилицею і гражданкою; усього здійснено 16 випусків. Редагував його тодішній редактор "Вестника" Юрій Вислобоцький (1819-1871), що під псевдонімом Василь Зборовський містив тут свої та інших авторів доволі слабкі художні твори. У другому періоді, після перерви, коли віщання втратило статус додатка і виходило як самостійне. "Отечественный сборник" наближався в своїх позиціях до народовства.

"Сіон церков, школа" замислювався як двотижневий популярніший додаток, що мав прішпернути увагу читачів до основного віщання. Ного 53 числа вийшли впродовж 1858-1859 років і містити церковні повчання, оповідання й вірші, статті на культурно-освітні й актуальні теми. Редактором віщання був той же В. Зборовський, рівень таланту, освіти й культури якого позначився на долі й цього додатку. Якихось помітших літературних чи наукових творів на сторінках цих віщань опубліковано не було. Тим не менше воші формували українського читача періодики, привчали його до того, що зі сторінок преси з ним розмовляє держава його мовою. З цього погляду значення цих віщань було величезним.

Знаменною є ситуація, у якій було припинено як основне віщання, так і його додатки. 1867 рік в історії Австрії позначений знаменними подіями: запроваджено нову конституцію, новий адміністративно-територіальний поділ, держава навіть дістала нову назву і з цього часу стала називатися Австро-Угорщиною. За конституцією значно розширювалися права народів, які наділялися значенням суб'єктів політичного життя. У нову ситуацію для себе входили й українці: москвофільство зазнало банкрутства, молоде покоління українців проголосило іншу політико-культурну орієнтацію, з'явилися народовці, які засвідчили свою появу створенням народовської журналістики. Поява суспільно-політичних течій зі своєю пресою ознаменувала більшу зрілість українців у порівнянні з їхнім станом у 1848 році. Віщання урядового органу для українців їхньою мовою втратило актуальність, а підтримка одного з двох провідних угруповань українців вже розглядалося як позаконституційний захід. У цих умовах було припинене віщання в столиці держави москвофільського "Вісника..." - крок цілком виправданий і політично зважений у тих умовах.

Москвофіли вже були досить сильні, аби без урядової підтримки провадити свою видавничу програму.

Другу групу їх періодики склали газети й журнали, які за сучасною кваліфікацією можна вважати загальними, суспільно-політичними, якісними віщаннями.

До цієї групи належали "Зоря Галицька" тоді, коли від 1850 року її видавцем став Ставропігійський інститут; газета Івана Гушалевича "Новини", яку він видавав 1849 року. Ця газета може правити за зразок москвофільської політичної журналістики цього раннього періоду її станоалення.

Іван Гушалевич (1823-1903) мав гарну освіту, вчився в руській гімназії у Львові, а потім на теологічному факультеті Львівського університету, викладав українську мову у Львівській академічній гімназії, працював священиком на Станіславщині, але згодом повернувся до гімназії на посаду

Історія української журналістики ХІХ століття

катехігга. Писав вірші, у 1848 році видав їх окремою книжкою. Ного вірш "Мир вам, браття", покладений на музику Теодором Леонтовичем, стала національним гімном свідомого українства того часу. Особливим талантом ні в журналістиці, ні в літературі не відзначався, але за відсутності справжнього лідера в українському рухові того часу й І. Гушалеви́ч зайняв помітне місце.

Опублікувавши кілька слабких віршів у "Зорі Галицькій", він розійшовся редакцією і вже в другій половині 1848 року не друкувався в цій газеті. Натомість з 1849 року він заходився коло власного віщання, яке здійснював у спілці з секретарем ГРР Павлом Леонтовичем. Задум редактора полягав у тому, щоб скласти конкуренцію "Зорі Галицькій".

Наприкінці 1848 року за підписом І. Гушалеви́ча вийшло "Оголоше-не..." про віщання нової газети. Редактор обіцяв видавати її народною мовою, "широко інформувати про політичне життя в Австрії і коротко про події у країнах Європи та інших частин світу; крім того, вміщувати матеріали на теми приватного життя, оголошення, стислі повідомлення, а також "утвори поепічески"^{19>}.

"Новини" - се було письмо без програми, - так характеризує газету І. Франко. - без ясно висловлених яких-небудь принципів; замість вступних статей давало вірші, а далі йшли коротенькі політичні вісті, іноді дописи з краю, які часто замість віршів друкувалися на вступі, а на кінці бував знов якийсь вірш або коротенька, з кількох рядків, увага про сучасні руські справи". Іншими словами, ніяких новин у цих "Новинах" не було. Газета виходила двічі на тиждень з 1 січня до 11 квітня 1849 року. Друкувалася кирилицею. Усього вийшло 26 чисел.

Перше число відкривалося програмовим віршем "На новіш рік", без підпису автора, але, очеви́дно, пера І. Гушалеви́ча:

Повалилися времена старії.

Мовбито гори в небеса стремлящи.

Когда ся ломят їх скали твердії.

Із верхшіць в пропасть спадають гулящи.

І так далі у такому ж дусі беззмістовності, пустослів'я й недорікуватості розвішав редактор концепцію свого віщання. Рівень віршів вимірювався станом тодішньої української поезії Галичини й мірою таланту редактора. Не кращими за нього творами "збагачували" белетристичний відділ газети А. Могильнпцький, Б. Дідицький, Г. Савчинський, Л. Данькевич.

Окрім публікації слабких віршів, які не могли претендувати на місце в історії літератури, газета складалася з передруків інформації про поточні політичні справи з інших (німецьких і польських) віщань. На всі двадцять шість чисел власна журналістська праця редактора склала 5 коротких

Дисак Ф. Гушатеви́ч Іван Миколайови́ч //Українська журналістика в іменах. - Львів, 1996. - Вип. 3. - С. 93.

¹⁹6 Франко **І. Я.** Іван Гушалеви́ч // Франко **І. Я.** Зібр. творів: У 50 т. - К., 1982. - Т. 35. - С. 30.

Михайин .Л.

повідомлень з українського життя: 1) про те, що М. Устиянович виготовив переробку драми Юзефа Коженевського "Карпатські верховинці", яку мають виставляти аматори; 2) про прийняття руської делегації цісарем; 3) про запровадження в нормальній училищі при латинській кафедрі підготовки учителів для викладання в українських навчальних закладах; 4) про смерть Вацлава Залеського; 5) про розпуск парламенту в Кромєрижі та надання цісарем для Австрії тимчасової конституції.

Є ще кілька коротеньких нотаток на вступі до окремих номерів під рубрикою "Львів" оце і вся редакційна праця. Окрім того, що її дуже мало, інформаційний рівень повідомлень не витримував ніякої критики. І. Франко так коментував третє повідомлення: "На якій підставі, з якими оговорками заведено ті руські виклади, як та на яких книжках учаться кандидати, хто їх учить - про се наш редактор не вміє сказати ані слова: йому аби зачати з Богом і скінчити з Богом"¹⁰. І. Франко іронізує, бо, замість аналізу ситуації. І. Гушалевиц пропонує читачам свої моралізаторські сентенції: "Дай, Боже, закінчує він повідомлення. - руському' народові з тих трудів жизноносні плоди збирати!"

Читачів у газети без новіш не знаходилося. У № 21 редактор просив публіку передплатити його часопис на другий квартал, але в № 26 сповістив про припинення віщання у зв'язку з новим пресовим законом, який вимагав від видавця політичної газети значної грошової застави. І. Гушалевиц скористався цим, аби припинити віщання, яке засвідчило його професійну непридатність бути журналістом. Проте віщавець не зрозумів цього і тут же в заключному числі "Новин" оголосив про заснування неполітичного "письма, посвященного словесности, під назвою "Пчола". Це була газета іншого типу, тому й розмова про неї піде у відповідному місці.

Тут же слід сказати, що "Новини" засвідчили цілковиту безпорадність І. Гушалевица, який не міг скористатися навіть допомогою Павла Леонтовича й ширше шформу вати українське громадянство про діяльність Головної Ради Руської та заснованих нею установ, повідомляти про прийняті ухвали, розгляд на засіданнях тих чи інших питань тощо.

Проте, мішав час. в українській галицькій спільноті нагромаджувався видавничий досвід, зростала кількість освічених людей, що дозволило згодом взятися до реалізації, як би ми сказали сьогодні, більш поважних журналістських проєктів. У 1861 році у Львові за редакцією вже відомого нам Б. Дідицького започатковано нову громадсько-політичну газету "Слово". Вона склала епоху в історії галицької москвофільської журналістики, тому ми їй присвятимо окремий розділ у наших викладах. Тут же слід відзначити саме інформаційних успіх газети. З цього погляду вона містить багатий матеріал і є справжньою "історією сучасності", особливо ж цінна вона як джерело для вивчення москвофільського руху в Галичині.

У 1871-1912 роках у Коломш у видавництві М. Бітоуса, засновника й власника друкарні виходив популярний політичний двотижневик

"" Там само.

Історія української журналістики XIX століття

московфільського напрямку "Русская рада". Це видання заснував видатний діяч московфільського руху в Галичині греко-католицький священник Іван Наумович (1826-1891). Ного авторитет і популярність засвідчені тим, що він обирався депутатом галицького сойму (1861-1866) і австрійського парламенту (1873-1879). І. Наумович виступив ініціатором заснування і був першим головою "Общества ім. Михайла Качковського", що було створене за зразком народовської "Просвіти" в 1874 році в Коломиї, а в 1876 році перенесене до Львова. У 1884 році засуджений австрійським судом за поширення ідей російського православ'я на вісім місяців ув'язнення. Відбувши покарання, виїхав до Росії, де прийняв православ'я і став священником у Києві.

"Русскую раду" І. Наумович використовував для вислоатення своєї активної політичної позиції, друкував свої промови, виголошувани в австрійському⁷ парламенті, свої численні літературні твори, неодмінно позначувані виразною політичною тенденцією. Спершу двотижневик друкувався кирилицею, але з 1875 року І. Наумович перевів його на гражданку. Оскільки він розумів необхідність поширення своєї ідеології зрозумілою для читачів мовою, то вона була в його віщаннях наближена до народної.

Поруч з газетою "Русская рада" він виступив видавцем і редактором Ілюстрованого журналу для селян "Наука", склавши для нього широку програму, спрямовану на всебічне задоволення потреб народу в різноманітній інформації. Журнал виходив у Коломиї в 1871-1876 роках. У 1877 році його віщання перенесено до Львова, де його редагував О. Щербань. У 1886 року журнал переведено до Відня, а в 1902 - до Чернівців. У 1906 році його повернуто до Львова, де він віщався як орган Общества ім. Качковського з перервою в 1914-1923 роках до 1939 року. У часи редагування журналу І. Наумовичем він був друкований народною мовою і спричинився до пробудження галицького селянства до політичного життя та зацікавлення господарськими справами.

1888 року у Відні буковинські московфіли розпочали віщання журналу "Русская правда". Спочатку він виходив щомісяця, аіе з наступного року перетворення на двотижневик. Усього вийшло 68 його чисел. Редагували журнал Г. Купчанко (1888-1890) і К. Козаркевич (1891-1892). У 1893 році журналу надано нову назву - "Православная Буковина", редактором його став В. Козарщук. згодом воно було перенесене до Чернівців і тривало до 1904 року.

1880 року розпочалася редакторська діяльність віщатного московфільського журналіста Йосипа (Осипа) Маркова (1849-1909). За фінансової підтримки російського уряду він розпочав віщання двотижневої газети "Пролом". Газета містила проросійські матеріали, пропаганду російського православ'я і готувала Галичину шляхом виховання громадської думки до політичної адаптації з Росією. Через це газета зазнавала частих конфіскацій і заборон духовною аладою. що послужило причиною зміни назви, до яких час від часу змушені вдаватися видавці. Так у 1883-1887 році газета виходить під назвою "Новий пролом", а далі під заголовками "Червоная Русь (1888-1891). "Галицкая Русь" (1891-1892) і

Михайин .Л.

"Галичаніинь" (1893-1913). Незважаючи на урядові переслідування, газета розвивалася успішно. "Новий Пролом" вже виходив двічі на тиждень, а від часів "Червоної Русі" видання претворене на щоденну газету. Окрім фінансових дотацій російського уряду, газета дістала підтримку польської адміністрації Галичини, яка була зацікавлена в ослабленні народівців і використовувала для цієї мети їхніх опонентів. Завдяки цьому віщання протрималося до 1913 року.

Ного душею був Й. Марков, який редагував "Пролом" і "Новий пролом" спільно з О. Авдиківським. "Червону Русь" - спільно з І. Пелехом, а "Талпцкую Русь" і "Галичаніинь" - самостійно. Крім названих осіб головними його співробітниками були В. Луцнк та Ф. С'вистун - відомі діячі москвофільського руху. Іван Пелех (1859-1914) після смерті Й. Маркова став редактором "Галичаніинь" (1909-1913). У цій газеті розпочинати журналістську працю представники вже нового покоління москвофілів, які еволюціонували до ідей російського комунізму і зайняли згодом советофільські позиції (наприклад, К. Пелехатий).

Загальна суспільно-політична журналістика (ми перелічили не всі; але найголовніші віщання) демонструє станоатення москвофільського руху, яке відображали його газети й журнали, вироблення його ідеології та її еволюцію, прагнення плідно та ефективно вести пропаганду своїх політичних поглядів. Розпочавшись з слабеньких безпомічних спроб, москвофільська політична журналістика з часом набула професійного досвіду й висунула з своїх рядів видатних діячів пера, якими слід вважати І. Наумовича. Й. Маркова. Певна частина українського громадянства користувалася москвофільською журналістикою для задоволення своїх інформаційних потреб.

Третю групу москвофільських віщань склали літературно-наукові часописи. Біля джерел цього типу газет і журналів стоїть "Пчола" Івана Гушалеви́ча, що виходила від 7 травня до 3 вересня 1849 року. Усього вийшло 19 чисел, часопис друкувався гражданкою. Редактор обіцяв наповнювати свою газету поезією "во всех галузях", згуртувати у віщанні авторів не лише з галицької, але й з підросійської України задовольнити потреби словесності, що розвивалася, а також історію нашого народу "образом систематическим преподавати"¹⁹⁸.

Це був перший у Галичині неполітичний літературно-науковий часопис. І. Гушалеви́ч прагнув мати в своїй "Пчолі" всеукраїнський орган, але ні співробітників з України, ні ширшої популярності газета не мала. Окрім віршів, редактор подавав у кожному числі з продовженням "Отечественную историю", "себто коротко і зовсім безкритично переповідані факти з Початкового літопису до Мономаха включно, а далі вирпкки літописних текстів, що доторкалися Галицької Русі"¹⁹⁹. З

¹⁹⁸Днсак Ф. Гушелеви́ч Іван Миколайови́ч // Українська журналістика в іменах. - Львів, 1996. - Вип. 3. - С. 94.

¹⁹⁹Франко *І.Я.* Іван Гушалеви́ч // Франко *І.Я.* Зібр. творів: У 5Г)і. - К., 1982. - Т. 35. - С. 35.

Історія української журналістики XIX століття

історичних праць ще були вміщені дві статті відомого москвофільського історика Антонія Петрушевича (1821-1913) "Польша. Русь і РомыньГ та "Унивский монастир". За своє довге жігтя А. Петрушевич був членом ГРР, депутатом галицького сейму (1861-1877) і австрійського парламенту (1873-1878). Написав понад 200 праць з історії України, переважно Галичини, найвизначнішою з-поміж них є "Сводная Галнцко-Руская Летопись 1600-1800" (т. 1-6. 1874-1891). І. Франко, досить критично відгукуючись про доробок А. Пегрушевнча, усе ж вважав його статті "найціннішими з усього, що було друковане в "Пчолі"²⁰⁰.

Ще з історичних праць тут були опубліковані уривки з книги М. Ковалевського про чорногорців та анонімні статті про Нестора-літописця і "Чи был феодализм на Руси".

З філологічних праць варті уваги статті "І. Лозинського "Уваги над правописом руським" та Я. Головацького "Иван Котляревский". Остання містила життєпис знаменитого письменника. Його головним твором критик вважав "Енеїду". "Посмішність "Енеци" незрівняна, - писав він, - всюди віддихає невнуждена сатира, іграюча невишуканою веселістю і остротами природженого остроумія. Легкість оповідання, вірність барвитості, милії жарти були істинно чимсь-то новим, очаровательним" (21 травня 1848). Я. Головацький був першим, хто зазирнув у глибини травестійного методу І. Котляревського й побачив там відображення українського національного життя по зруйнуванню Запорізької Січі. "Перелицовавши Енея на козака, - відзначав критик, - волочив за ним ватагу козацьких бурлаків по всіх усядах, осмішив цілий Парнас, котрий ще до его часу так багато служителів мав межі всіма християнськими поетами оказав неуклюжність мнимого класицизма, намигнув на істинне джерело народної поезії в своїй рідній землиці, у свого родимого народа" (там само). У полі дії традицій І. Котляревського постала творчість і Грицька Основ'яненка, і П. Гулака-Артемівського, і А. Могши, і І. Галки. Гребінки і Тополі. За думкою критика, уся нова українська література виростала з творчості І. Котляревського. Це була стаття, яка демонструвала глибоке розуміння Я. Головацьким всеукраїнського (включно з Галичиною) значення великого полтавця. У додатку до неї друкувався текст п'ятої частини поеми "Енеїда" та вперше "Ода до князя Куракіна". Художні тексти мали продемонструвати галицьким читачам правильність критичної оцінки, даної І. Котляревському в "Пчолі".

Разом зі статтями А. Петрушевича публікація творів І. Котляревського та критичної розвідки про нього складала набуток часопису.

З погляду інформаційного "Пчола" виглядала дещо кращою, ніж "Новини". У кількох номерах повідомлялося про діяльність Галнцько-Руської Матиці, подавалися протоколи її засідань. У № 7 була опублікована редакційна стаття "Кто в нас до вспоможения часописмь наиболее алияет?". У ній редакція просила допомоги в читачів. Сподіваючись мати 600

²⁰⁰ Там само.

Михайил Л.

передплатників, вона начислила їх усього 300. тому й просила: "Подайте нам допомогу". "Скудность" талицько-руського письменства спричинювалася, за думкою автора, байдужістю інтелігенції до нього.

Важко заперечити правдивість слів І. Гушалевича. Нарікання його були справедливими. З другого боку, можна зрозуміти й публіку. Рівень віршів, що друкувалися в "Пчолі", відповідав тим, що з'являлися в "Новинах". У першому числі опубліковано програмовий твір "До пчолі", де містилися такі рядки:

Своими лугами, пчолко. пролетися,
С обножевь домоньку. пчолко, повернися:
Русов украинских з берегов Днепровых.
З-над Прута, з-над Сяна. з Бескидов високих,
Оживляйся, пчолко, в трудах одиноких.

На сторінках газети друкувалися поетичні твори І. Наумовича. О. Шухевича, А. Могильницького. Останній, зокрема, друкував тут уривки з поеми "Скит Манявський". З великих творів тут була опублікована комедія І. Наумовича "Гриць Мазниця, або Муж зманений", що являла собою пристосовану до українських умов переробку знаменитого твору Ж.-Б. Мольєра "Жорж Данден". Український автор наповнив її ситу аціями неймовірними, "композиція вийшла незугарна. - писав про цей твір І. Франко, - і зовсім неправдоподібна (...) із безсмертного твору Мольєра зроблено безглуздий илиткий фарс, приперчений хіба нападами Гриця проти шляхти"²⁰¹.

Б. Дідицький опублікував тут переспів "Слова о полку Ігоревім", "оновлене й стихом уложене". Публікація твору спрімла піднесенню національної гордості українства, але її художній рівень не відбігав за межі посередності, на думку І. Франка, твір був "позбаалений усякої літературної вартості"²⁰².

Така творчість і в такий спосіб організований часопис не мав успіху в публіки. На початок червня зголосилося 310 передплатників. Суми, отриманої від них не вистачало, "аби найголовнішу потребу тиска покрити". Але як не соромив І. Гушалевич у редакційних статтях громадянство за байдужість до свого віщання, кількість передплатників до вересня впала до 125 чоловік. Віщання газети довелося припинити.

Розмірковуючи над причинами падіння першого українського літературно-наукового часопису. І. Франко писав: "Певна річ, публіка руська була неосвічена, вбога, не відчувала потреби читання. Але не менше певне й те, що редакція зробила все можливе зі свого боку, щоб охолодити той запал, який був спочатку, відбити охоту до читання "Пчолі" і в тих 310 людей, що зразу простягли були до неї руку"²⁰³.

²⁰¹ Франко **І. Я.** Із історії "москвофільського" письменства в Галичині // Франко **І. Я.** Збір. творів: У 50 т. - К., 1981. - Т. 31. - С. 472.

²⁰² Франко **І. Я.** Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р. // Франко **І. Я.** Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - С. 295.

²⁰³ Франко **І. Я.** Іван Гушалевич // Т. 35. - С. 41.

Історія української журналістики XIX століття

Спроби москвофілів видавати літературний часопис відновилися в 1855 році з виданням журналу "Семейная Библиотека", що спочатку виходив один раз на місяць, а у другий рік віщання - двічі на місяць. Ініціатором віщання виступив -Я. Головацький, який запросив для його редагування Северина Шеховича (1829-1872), людину з низьким освітнім рівнем (кілька класів гімназії), відому, однак, своїм вірогідданством вождам москвофільського руху, приналежністю ще до "Погодінської колонії", у якій відігравав роль "отамана".

"В успіх журналу, відзначав А. Животко, - редактором якого стала така особа, ніхто не вірив"¹⁴. Ате журнал був потрібен як свого роду провокація: лідери напрямку хотіли подивитися, як уряд, що підтримував український рух, поставиться до їхньої спроби мати видання "на чистом русском языке". "Такому же как Шехович вертопраху, писав з цієїнагоди Д. Зубрицький, все равно, а нам хочется иметь журналец.....".

Часопис розпочав виходити в січні 1855 року за участю Д. Зубрицького, Б. Дідицького, І. Гушалевича, А. Петрушевича, І. Раковського, О. Духновича, І. Головацького. Ідейним натхненником журналу був -Я. Головацький, друкуючи тут програмові статті: "Задача", "Розв'язка задачі". Деякі автори боялися засвідчити свою участь у журналі і ховалися за псевдонімами.

Журнал мав відділи красною письменства, історії та матеріалів, етнографії, природничих наук і суміші. Участь галицьких авторів у журналі була незначною. Їхні тексти складають хіба що одну третину площі, натомість дві третини займали передрук матеріалів з російських слов'янофільських віщань того часу: "Москвитянин", "Очерки России", "Отечественные достопримечания". - які використовувалися піратським способом: без вказівки на автора та джерело, лише іноді подаючи ініціали замість повного підпису. Редакція, таким чином, віщавала передруковані твори за свої, підготовлені нею самою, у чому виявилася порушення журналістської етики. яке є типовим явищем у москвофільській пресі того часу.

С. Шехович вдався до ще одного шахрайства: користуючись необізнаністю галицького громадянства в галузі української літератури, що творилася в Росії, він подав українські твори Г. Квітки-Основ'яненка "Сердешна Оксана", "Божі діти" у перекладі, як йому здавалося, на російську мову, а насправді на "язичіє". приховавши, що це переклади, а представивши їх як автентичні твори, так і написані східноукраїнським автором.

Незважаючи на всі ці неподобства, вчинені задля завоювання чіпача, журнал зазнав цілковитого провалу. У 1855 році він зібрав 98 передплатників, у 1856 - усього 70. Упродовж усієї своєї історії він тримався лише завдяки фінансовій підтримці, яку йому надавали М. Качковський та М. Погодін. Але попри всі спроби утримати журнал, він помер своєю природною смертю.

¹⁴ Животко Аркадії. Історія української преси. - К.: Наша культура і наука. 1999. -С. 65.

³⁰⁵ Там само.

Михай.інн І.Л.

Його останнє число вийшло 27 червня 1856 року. І. Франко оцінив часопис як такіш, що "для наших часів має хіба значення літературного курйозу"²⁰⁶.

Надалі спроби відновити літературно-наукову журналістику час від часу поноатовалася в середовищі москвофілів, хоча кожного разу реалізація цих проєктів не була тривалою і доводила неспростовну істину: література, писана "язичієм", виявляла свою цілковиту безперспективність. Це довела й щотижнева літературно-наукова газета "Боян", яка виходила у Львові з 1 квітня до 14 грудня 1867 року за редакцією спочатку журналістів В. Стебельського, потім Л. Михалевича. Ідеологічні позиції часопису полягали в тому, що в ньому цілковито заперечувалося існування українського народу і української мови, ідеалізувалася царська Росія, та проголошувалося за благо зближення з нею галицьких русинів, які витлумачувалися як росіяни.

Література тут була представлена передруками відомих творів Г. Державіна, П. Вяземського, О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Костомарова, М. Максимовича, що й було її головним здобутком. Охоче редакція представляла слов'янофільський напрямок в російській літературі: І. Аксакова, О. Хомякова. З новішок тут друкувався малохудожній доробок москвофільських авторів, низький рівень якого тільки підкреслювався вміщеними поруч творами російської класики.

З інформаційної діяльності тижневика заслуговує на відзнаку висвітлення Московської етнографічної виставки 1867 року та представлення біографічних матеріалів про слов'янських учених, що брали в ній участь.

Очевірно, до слабкості цього типу періодичних віщань спричинилося й те, що літературні й наукові твори щедро друкувалися на сторінках загальних віщань москвофілів.

Своєрідним варіантом пошуку компромісу став літературно-науковий двотижневик "Родимий листок", що виходив у Чернівцях у 1879-1882 роках. Віщавцем і редактором журналу був священик о. Микола Огоновський (1850-1907), брат Омеляна й Олександра, знаменитих діячів народовського табору. Його часопис являв собою еkleктичне поєднання розміщених поруч творів москвофілів Я. Головацького, М. Устияновича, В. Залозецького, Г. Купчанка, надрукованих язичієм, і лзорів народовців Ю. Федьковича, О. Поповича, М. Шашкевича, друкованих етимологічним правописом з елементами фонетики.

Досвід цього віщання явно недооцінений у нашій історії журналістики. Але в контексті існування в сучасній Україні двомовних російсько-українських віщань, які або дублюють номер двома мовами, або розміщують поруч матеріали мовою оригіналу, досвід "Родимого шістка" постає як перша спроба ефективного пошуку компромісу й примирення протилежно спрямованих в ідеологічному, мовному й культурному аспекті українських сил.

Порівняно слабка літературно-наукова журналістика москвофілів демонструвала проміжний рівень культури цього напрямку, яка не могла досягти скільки-небудь помітних вершин у відриві від народного ґрунту⁷.

²⁰⁶ Франко І.Я. Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р. // Т. 41. -С. 323.

Історія української журналістики XIX століття

Виправданими виглядають і сьогодні запропоновані століття тому оцінки І. Франка, який писав про москвофільське письменство як про таке, що "не дато ані одного твору, не виховало ані одного писателя, котрий би в скарбівню людської творчості вніс хоч що-небудь своє, оригінальне, живе і викінчене"²⁰⁷.

Четверту групу москвофільської журналістики складали спеціалізовані часописи: фахові та призначені певній аудиторії чи темі.

Чільне місце тут займали педагогічні газети та журнали. "І це зрозуміло, - підкреслює дослідниця Л. В. Сніцарчук, - вчителі становили одну з найактивніших і найбільших груп інтелігенції, яка прагнула об'єднання навколо своїх професійних віщань"²⁰⁸.

Ініціатива створення першої педагогічної газети належала відомому І. Гушалевичу. Вона мала назву "Дом и школа", "временопись посвящена школам и сельскому народоу". Її перше число вийшло у Львові 10 січня 1863 року й відкривалося програмовим віршем редактора:

Отямтеся, доори люди,
И станьтесь учити;
Межи вами гаразд буде
Світ й вам розкрытый

Як бачимо, від часу віщання "Новин" і "Пчоли" ні спосіб мислення, ні поетична техніка І. Гушалевича не змінилися.

Газета виходила 10, 20 і 30 числа кожного місяця, за 1863 рік вийшло 36 номерів обсягом 6 сторінок (іноді 4) формату А 5. Матеріали друкуватися кирилицею і гражданкою. Серед них переважали розповіді про життя святих, статті морально-виховного змісту, художні твори, статті про життя школи, поради вчителям, господарські й лікарські порали.

У 1864 році кожен номер газети починався історичною статтею. Редактор охопив час від заснування дому Рюриковичів до гетьмана Свирговського. Проблем сучасної політики газета не торкалася. Її ідеологія розбудовувалася в межах загальних освітніх настанов: закликів збирати фольклор, вивчати рідну мову. У цьому році вийшло 25 чисел і 20 жовтня газета припинила своє існування. Та ж сама мова, вивчати яку закликав редактор, стала на перешкоді справжній популярності його видання. Оцінюючи мову І. Гушалевича, І. Франко писав, що вона являла собою "страхіття": "такої дикої мішанини московської, церковної, галицько-руської та польської мови не бачив світ і корона польська"²⁰⁹.

1865 року за редагуванням С. Шеховича у Львові виходила двотижнева газета для вчителів "Школа". Вік її був коротким, вийшло

²⁰⁷ Франко І. Я. Із історії "москвофільського" письменства в Галичині // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1981. - Т. 31. - С. 458.

²⁰⁸ Сніцарчук Л. В. "Школьна часопись" (1881 - 1889 рр.) - газета галицького шкільництва // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід, третьої Всеукр. наук.-теорет. конф. 22 - 23 грудня 1995 р. - Львів, 1995. - С. 54.

²⁰⁹ Франко І. Я. Іван Гушалевич // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1982. - Т. 35, - С. 59.

Михайи І.І.

усього 7 її чисел, і помітного сліду вона не лишила.

У 1869-1974 роках у Львові виходила щотижнева газета "Учитель", яку редагував М. Клемертович. Газета містила педагогічні статті, художні творч. матеріали на економічні й культу рно-освітні теми, мала додаток для дітей "Ластівка".

1875-1879 у Львові виходила " Газета школьна" за редакцією Омеляна Партицького (1840-1895) учителя учительської семінарії. У діяльності цього діяча дивовижним чином поєдналися москвофільські н народовські ідеї. Газета школьна" була припинена 15 грудня 1879 року на вимогу Ради цюкільноікраєвої як "яскраво опозиційне і москвофільське видання". Після цього О. Партацький береться з наступного року редагувати журнал "Зоря", який з часом висунувся на роль провідного віщання народовців. Щоправда сталося це після відходу О. Партацького від його редагування.

Педагогічна москвофільська журналістика не завоювала собі авторитету з-поміж галицького учительства, була далекою від життєвих проблем і навіть шкільної проблематики. Наступні видання аналогічного профілю рішуче стають на народовські позиції, що забезпечило їм прихильність читачів і тривалість у виході.

Невелику частку серед москвофільської журналістики складали релігійні часописи. Переважну частішу іреко-католицького кліру становили вже діячі народовської орієнтації. І лише послідовні прихильники старору ської партії типу І. Наумовича займалися віщанням релігійної періодики. Так, у 1879-1881 роках як додаток до "Науки" І. Нау мовича виходив у Львові журнал "Слово Боже". Редагували його І. Наумович довірив О. Щербаню. Журнал містив проповіді, статті з історії церкви, розповіді про видатних представників су часного духовенства, моралізаторські художні твори.

У межах москвофільського напрямку розвивалася й фахова наукова журналістика. З 1864 року виходив щорічник "Временник Института ставропигійского с месяцесловом". Це видання календарного типу протрималося до 1939 року з перервою в 1916-1922 роках. Містило наукові статті А. Петрушевича. Я. Головацького. Ф. Свистуна та інших працівників інституту.

Народний дім у Львові віщавав у 1883-1914 роках щомісяця науковий журнал "Вестникъ Народного Дома". Гут друкуватися наукові розвідки діячів москвофільського табору, повідомлення про діяльність Народного дому.

Друкованим органом Галицько-Ру ської Матиці був "Науковий еборникъ" (1865-1868). перейменований далі на "Литерату рный С'борникъ" (1869-1873. 1885-1890) і вже на початку ХХ століття в "Научно-Литературный Сборникъ" (1901-1906, 1908). "Злим духом "Матиці", - писав І. Франко, що, може, по неволі причинився до її омертвіння, став Антін Петру шевич. який від 1853 р. протягом трьох літ, загатив її своїм "Галицьким историческим сборником", а пізніше довгі літа гатив своєю "Сводною летописью і іншими своїми "рассу жденіями"

¹⁰Франко І.Я. Нарис історії україно-руської літератури до 1890р. //Т.41. -С. 314.

Історія української журналістики XIX століття

Названі наукові видання сьогодні практично втратили своє значення, на них не посилаються учені, не включають навіть у списки бібліографії. Москвоцентрична ідеологічна настанова, жаклива мова утруднюють сьогодні використання цих джерел. Тим не менше історія журналістики мусить писатися без купюр і включати в себе весь корпус періодичних видань, створених у межах нашої етнічної території, і цього погляду навіть псевдонаукові москвофільські видання потребують терплячого дослідження, хоча б з погляду того уроку, який вони несуть світові, демонструючи, до якої деградації може довести певну спільноту денационалізація, навіть тоді, коли вона є добровільною.

Спеціалізація в журналістиці москвофільською о табору виявилася в появі у її системі гумористично-сатиричного журналу "Страхопуд", який виявився тривалим проектом і популярним витанням у колах читачів. Ного історія теж потребує сумлінного дослідника. Ідея видання і його заснування належить Йосипові Ливчакові, який у Відні в 1863-1868 роках двічі на місяць видавав цей журнал. "Майже кожне число того часопису, писав І. Франко вже на початку XX століття, - робило велику сенсацію в Галичині, і помішувани в нім дотепи та сатиричні концепти передавалися з уст до уст і служили темою товариських розговорів. Головний матеріал до своєї сатири "Страхопуд" черпав з українофільського руху, але не щадив також заскорузлості та обскурантизму своїх аласних сопартійшків. Можна сказати, що віденський "Страхопуд" під редакцією Ливчака був найліпшим гумористично-сатиричним часописом, на який досі здобу лася галицька Русь....."

У 1872-1873 роках журнал пережив другий період. Його відроджує у Львові В. Стебельський. Критика "сполщених руських послів", задержувата полеміка з польською періодикою, висміювання української мови, яка й справді в Галичині переживала період шукань літературної форми, були предметом сатири журналу. Зокрема в № 7 1873 року було оголошено конкурс на розтлумачення перекладу Ю. Федьковича з Шекспіра, що тоді з'явився в журналі "Правда". Заснований у Відні як незалежне видання, "Страхопуд" усе більше зазнавав на собі тиску політичного москвофільства і схилився до відкритої пропаганди єдності гапських русинів з великоросами. Проти рядові виступи призводили до конфіскацій і до закриття журналу.

Але він втретє відродився в 1880-1882 роках. На цей раз його редагував Степан Лабаш, у минулому помітний член колективу авторів журналу "Друг", який так і лишився на позиціях москвофільства. Критичні статті тепер присвячувалися виборчій кампанії, велася полеміка з віщаннями інших напрямів, найбільше з газетою народовців "Діло". Виразніше виявлялася адресність і людинознавча сутність сатири: журнал запропонував читачам галерею портретів галицьких політиків, зокрема тих, що були обрані депутатами парламенту⁷. У журналі співробітничали Т. Бронський, Є. Згарський, В. Луцик. Останній відзначився віршами, що

³¹¹ Там само. - С. 323.

Михайин .Л.

вдало поєднувані поезію й публіцистику. У зв'язку з судовим процесом проти москвофільських діячів на вимогу дирекції Руського банку, яка фінансувала журнал, у березні 1882 року С. Лабаш припинив його видання.

Але він відроджується і вчетверте. У 1886-1905 роках його видає представник молодшого покоління москвофілів О. Мончаловський. Позиції москвофільства були відчутно послаблені зростанням впливу народовців; незважаючи на це, ще 20 років журнал зміг проіснувати. Під ного прицільний вогонь потрапляють провідні діячі народовського табору О. Барвінський, Ю. Романчук. Є. Левнцькіш. К. Трильовський. Відстоюючи позиції "єдиного русского народа", редакція розуміє українство як наслідок польської інтриги. Спроба спілки українців і поляків у "новій ері" стала предметом тривалої сатиричної кампанії журналу. На кожному кроці він демонстрував зверхнє ставлення до українських політичних діячів, науковців, письменників: а також зневагу до української мови.

На його сторінках з'явилися персонажі, які розмовляли з читачем, нав'язували йому тенденційні коментарі до відомих суспільно-політичних подій. Це був Мітломах, що вимахував мітлою, вимітаючи сміття з галицької хали: постійний дописував Григорій Заячинський, що чомусь дуже добре знав позицію офіційного Відня і Львівської адміністрації; молодик Іван Бурлака, що вчив, як стати "порядним русином"; Микита Хрунь, торговець "голосами", що оживав перед виборами.

Неприйнятний в своїй антиукраїнській позиції, зрештою, як і все москвофільство, журнал містив і позитивний досвід щодо розвитку сатиричних жанрів, винахідливих прігііомів висміювання тих чи інших явищ, методів ведення сатиричної полеміки з опонентами¹.

Особливий варіант четвертого типу москвофільської журналістики становлять жіночі часописи. Засновує цей різновид віщань С. Шехович, у червні 1853 року розпочинаючи журнал "Лада" - "письмо поучительное русским девицам й молодикам в забаву к поученію".

А. Животко так характеризує нову ініціативу С. Шеховича: "Зміст журналу - повна хаотичність. Тут статті з фізики та наук природи, що визначаються, часом, наївністю. Переверті вони гумористичними оповіданнями, анекдотами, товарицькими забавами. Тут же щось ніби з педагогіки з досить примітивними вказівками на теми виховання дітей, як наприклад. "О избрании кормилиць", "Воспитаніє детей физическое" і подібне. Тут же лікарські рецепти на біль зубів, голови тощо. Зрештою, вказівки, як поводитися в товаристві ("Правила благопристойности й тонкого благопривія"). як берегти красу ("О наружном вище девіці", "Красота женская" тощо), як одягатися та ін."²¹³.

²¹ - Сніцарчук Л. В. Українські сатирично-гумористичні часописи Галичини (друга половина XIX - початок XX ст.) // Збірник праці Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1998. - Вип. 5. -С. 161 - 174.

²¹³ Животко Аркадій. Історія української преси. - К.: Наша культура і наука. 1999. -С. 61 -62.

Історія української журналістики XIX століття

Журнал зголосилося передплачувати 83 читачі. На 15 номері він припинив виходити. С. Шехович повторив спробу жіночого журналу, у 1868-1870 роках видаючи двотижневик "Русалка". Він був мало чим кращий за "Ладу" і протримався 24 числа.

У підсумку слід сказати, що москвофільство як явище українського духовного життя, культури й політики, викликане певними об'єктивними у мовами історичного бугтя української нації, з панівного становища, яке воно займало в 1850-х роках, у міру зростання національної самосвідомості українців звелось до назадницького рутенського явища. Певною мірою можна говорити про те, що політична програма москвофільства була виконана в 1939 році внаслідок реалізації таємного пакту Молотова - Ріббентропа, згідно з яким Західна Україна була окупована Червоною Армією і приєднана до Радянського Союзу. У сенсі ж духовному й культурному програма москвофільства не була здійснена ніколи, і її виконання засаднило неможливе, оскільки неможливо зденаціоналізувати багатомільйонний народ, що живе на своїй землі й живиться з її джерел та ландшафтів.

Можна було б говорити, що москвофільство на початку XX століття вже збанкрутувало. Багато фактів свідчить про це: у 1914 році "Просвіта" мала 2944 читальні, а "Общество им. Качковского" - близько 300; Український крайовий ревізійний союз об'єднував 909. а "Русский ревизионный союз" - 106 кооперативів; у 1913 році до Галицького крайового сейму обрано 30 депутатів від народовців і 1 від москвофілів. Отже, можна було б говорити про цілковиту історичну поразку москвофільства, якби, піджиалюване міцними зовнішніми впливами, воно не давало вже в XX столітті таких потворних явищ, як публіцистика _Я. Галана, який походив з москвофільської родини і всю свою творчість поклав на олтар служіння Москві. Україна знає доволі москвофілів і в новітню політичну добу, а відтак вивчення цього явища, його журналістики й боротьби з ним українського народу - обов'язок нашої науки.

Михайн ..Л.

Розділ третій

Газета "Зоря Галицька"

Головна Руська Рада і створення "Зорі Галицької". "Зоря Галицька" під редагуванням А. Павенцького. Комунікативна, інформаційна пів організаційна функції газети. Спроба альтернативного видання Руського Собору газети "Дневник Рускый". Перехід "Зорі Галицької" у власність Ставропігійського інституту. Призначення редакцією І. Гузіаїєвича пів зміна оринтації газети від народницької на москвофільську. "Зоря Галицька" під керівництвом Б. Дідицького. Газета під керівництвом М. Савчинського. Спроба по льської ад міністрації підкорити газету своєму впливу. П. Костецькийу "ЗоріГалицькій". Відновлення видання на москвофільських засадах. Занепад часопису та його причини

Газета "Зоря Галицька" упродовж історії свого існування не була цілком москвофільською. Але долю видання можна зрозуміти лише під кутом зору цього духовного явища. Більше того, "Зоря Галицька", що її історія охоплює приблизно дев'ять років, увібрала в себе всі особливості й складності політичного й культурного жигтя західних українців революційної й пореволюційної доби: стрімке піднесення національної самосвідомості під час революції, а потім розчарування, і повернення до рутенства в добу реакції. А відтак доцільно розглядати історію цієї газети після загального огляду москвофільської журналістики.

"Зоря Галицька" виникла як орган ГРР. Недарма І. Франко кваліфікував її як "першу руську політичну часопись"²¹⁴. Сучасний дослідник М. Ф. Нечиталюк наголосив на ролі газети в зростанні національного та політичного самоусвідомлення галицьких українців, а відтак запропонував вважати її "національно-політичним органом"²¹⁵. Заснована як тижневик, у 1849-1853 роках вона виходить двічі на тиждень, далі знову повертається до попередньої періодичності.

Перший номер газети вийшов 3(15) травня 1848 року у знаменний день скасування панщини в Галичині. Газета декларувала себе як "письмо повременное для справ народно-політичних, церковних, словесности і сільського господарства галицько-руського і буковинсько-руського народу". За короткинчас газета набула величезної популярності й досягла астрономічного як на той час накладу -14 тис. примірників. Її пропагандою займалися поменші ради, священники рекоменду вали її передплачувати своїм парафіянам. "Зоря Галицька" яляла собою тип загальної інформаційної газети і репрезентувала на своїх сторінках не політичну партію, а всенародну громадську організацію. Цим і була викликана її популярність.

²¹⁴ Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року // Франко І.Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С. 289.

²¹⁵ Нечиталюк М. Ф. "Зоря Галицька" з погляду сучасного пресознавства // Українська журналістика: історія і сучасність / Доп. та повід. П'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27 - 28 листопада 1998 р: за ред М. М. Романюка. - Львів. 1999. - С. 203.

Історія української журналістики XIX століття

Навіть підзаголовок достатньою мірою демонструє, яку велику проблему складало для журналістів вироблення української літературної мови на народній основі. Мовний режим газети неможливо оцінити однозначно: у 1848-1851 роках вона виходила близькою до народної мовою, у 1851-1854 роках - язичієм, у 1855-1857 роках знову повернулася до народної мови. При цьому сучасній людині слід мати на увазі, що рівень розвитку тодішньої української мови в Галичині був далеким від її сучасного літературного взірця, у ній трапляється багато незвичних для сьогодення лексем і синтаксичних конструкцій. Але саме за допомогою журналістики відбувалося становлення того варіанту української літературної мови, якою сьогодні говорить і пише Україна.

Зорянім часом газети були ті роки, коли вона виступала як орган ГРР, що, звичайно ж, не позначалося в її вихідних даних. Проте газета друкувала всі офіційні документи ГРР. стала справжнім комунікативним каналом керівного органу з українським населенням краю, ставши на позиції її програми: єдність українців по обидва боки російсько-австрійського кордону, вимога національно-культурної автономії українців в Австрії та інші політичні та ідеологічні постулати. Саме на цій позиції газета завоювала авторитет, незважаючи на кириличний шрифт і малозрозумілу, далеку від живої усної мову.

У цей час "Зорю Галицьку" редагує Антін Павенцький (1818-1889) - один із засновників і активний член ГРР. Він походив з інтелігентної родини, закінчив 1841 року правничий факультет Львівського університету і працював нотарем у Львові. Розбуджений до політичного життя революцією 1848 року він висунувся в число провідних українських діячів того часу. "Зорю Галицьку" він видавав на власні кошти, виступивши одночасно її видавцем і редактором. "Керівництво Ставропігійського інституту", - підкреслив Г. П. Маценко, - високо цінувало його здібності, оскільки саме йому, а не наміченому раніше Д. Зубрицькому було доручено керівництво редакцією"²¹⁶. Допомагав А. Павенцькому так званий "редакційний гурток", у якому роль другого редактора відігравав І. Жуківський, а до складу входили Ю. Вислобоцький. Т. Леонгович, І. Борискевич. П. Головацький та деякі інші особи.

15 травня 1848 року газета надрукувала Відозву Головної Руської Ради до руського народу - своєрідний маніфест про власне створення та завдання, що їх вона ставить перед собою: публікувався склад ГРР та звернення редактора "Браття русинь!". у якому він вже представляв читачам своє віщання, викладав мету його створення. Завдання газети, читаємо тут, подавати "розправи і розговори о життю нашім народнім і політичнім (о справах краю нашого), о нашім народі, его історії, его язиці, релігії, обичаях, життю домовім". Особливо підкреслювалася універсальність часопису, орієнтація його на тип загального віщання: "аби кождий - і свящешік, і

^{2, 6} Маценко Г. П. Газета "Зоря Галицька" в іменах *II* Українська періодика: історія і сучасність. - Львів. 1999. - С. 222.

Михайлин БЛ

світський, і міщанин, і рільник. старший і молодший, мужеський і женський пол знайшли в тім письмі щось, що бу де мати для них якігійсь пожиток".

Редактор обіцяв інформувати читачів "про відношення руського народу до держави й до інших народів, передусім тих, які живуть у Галичині": при цьому "неухильно стояти в обороні українства", домогатися "спокою, згоди і порядку в краї", аби "ніколи з правдою і справедливістю не минути".

Тут же розпочалося друкування офіційних документів ГРР. Зокрема під заголовком "Будьмо народом!" публікувалася відозва, ухвалена на засіданні ГРР 10 травня 1848 року. "Ми, русини галицькі, говорилося в ній, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з яких півтретя мільйона землю Галицьку замешкує". Стверджувалося далі, що український народ має давню історію і глибокі традиції боротьби за волю, але несприятливі історичні обставини спричинилися до втрати ним своєї держави. Зараз настав час "знову... розвивати нашу національність у всіх напрямках"; висловлювалася думка, що досягти цього можна лише "під охороною Австрії".

У наступному числі 23 травня 1848 року подавався найвизначніший офіційний документ - звернення ГРР до цісаря Фердинанда I. складене групою української інтелігенції ще 19 березня 1848 року. У ньому пієля преамбулі, що декларувала існування українського народу, численного за кількісними показниками, з давніми історичними традиціями, викладалися такі вимоги:

- 1) запровадити українську мову в народні середні училища;
- 2) теж саме - у вищі навчальні заклади;
- 3) оголошувати державні документи у руською мовою;
- 4) вимагати вщ у рядників у Галичині знання української мови;
- 5) того ж самого від греко-католицького священства;
- 6) зрівняти в правах духовенство усіх обрядів;
- 7) зробити для русинів доступними усі державні посади.

Тут же друкувався ще один офіційний документ Устав ГРР.

Через тиждень, 30.05. 1848 року, уже була опублікована від імені центрального уряду відповідь міністерства внутрішніх справ "До руського собору во Львові" від 9 травня 1848 року, у якій говорилося про задоволення всіх висунутих вимог, але з роз'ясненням по двох пунктах.

Щодо запровадження української мови у вищі навчальні заклади вказувалося таке: "Зо взгляду, що рускій язык на теперешнем щаблі свого розвинення до уделеня многих науковых предметов ще не совершенно успособленый, обялене желанье, абы в циркулях Русинами замешканных также в высших училищах руському языку в науках народной руской людности далось розширенье. в той способ вывонншыя: що в высших училищах руського краю поперед катедра того языка запровадится. абы обу чащея ся молодежи до фундаментального вывченя своей родной мовы способность подати, а так вдосконалене той мовы пршагодпти".

У відповідності до цього пункту в грудня 1848 року у Львівському університеті була вперше в Україні відкрита кафедра української (руської) філології, яку тоді зайняв Яків Головацький.

Історія української журналістики XIX століття

Австрійський уряд також давав роз'яснення про неможливість втручання світської влади в справи церкви і потребу їй самій розв'язувати власні проблеми.

"Зоря Галицька" разом з ГРР жваво реагувала на політичні події. Розвиток революції призвів до того, що цісарському дому довелося втікати з столиці до Тіроля, в Інсбрук, під захист відданого короні місцевого населення. У листі від 26.05 1848 року ГРР запевнила цісаря у вірнопідданстві галицьких русинів. "І так тая буря коло крепкого храму Австрії безслідно перейде. - писалося в листі, и славоу блистяща звезда сиятельного цесарського престола по коротком захмареню скоро новым блеском заново засіє".

Скоро, однак, газета почала, окрім політичних питань, торкатися економічних і навіть господарських проблем галицьких русинів. 4 липня 1848 року газета опублікувала "Пересторогу од рады народной", де йшлося про те, що селяни, звільнені від кріпацтва, почали продавати свої ґрунти і виїздити до міста. Рада застерігала селян від таких необачних кроків. 11 липня було опубліковане нове звернення ГРР до галицьких українців "Добра рада", у якому рекомендувалося закладати в селах громадські шпихлірі. І надалі газета надавала свої сторінки для повідомлень про діяльність ГРР та її звернень до народу, ставши таким чином надійним кому нікаційним каналом між органом самоврядувань і населенням краю.

У цей час розширювалася інформаційна діяльність газети, читачам пропонувалася хроніка внутрішнього життя Австрії і Галичини. 15 серпня 1848 року повідомлялося про відкриття Віденського конституційного зібрання, а також про рішення цісаря повернутися до Відня на запрошеніття й під гарантію безпеки цього зібрання. 29 серпня було вміщене повідомлення про створення науково-ку льтурної організації Галицько-Руська Маттіця. І т. д. Газета виконувала своє призначення - бути історією сучасності.

Важливою була й організаційна функція "Зорі Галицької". Вона формувала громадську думку й розносила по краю спонукальну інформацію.

12 серпня 1848 року за підписом "І. Л." опубліковано статтю "О поділі Галиции", де, здається, вперше винесене на обговорення програмове питання про створення окремого Руського коронного краю в Австрії. Тут було сформульоване й обґрунтоване положення про конечну потребу для вільного розвитку русинів і здійснення програми ГРР створення української автономії в державі Габсбургів, яка повинна утворитися внаслідок поділу Галичини на Східну і Західну.

26 вересня в "Зорі Галицькій" з'явилася за підписом Т. Д." стаття "О гвардии или стражи народной", де ставилося питання про створення озброєних народних угруповань для боротьби з повстанцями. Пропозиція мала приватний характер і лігше потім була оформлена як заклик ГРР.

Упродовж 1848 року було сформоване обличчя "Зорі Галицької", яка під керівництвом А. Павенцького упевнено здійснювала інформаційну, комунікативну та організаційну функції, пробуджу вала національну самосвідомість українців і вказувала їм практичний шлях до реалізації своїх національних прав.

Михайин .Л.

Діяльність ГТР, яка мала широкий резонанс у провінції завдяки газеті "Зоря Галицька", налякала польську аристократію. На пропозицію ГТР 23 травня 1848 року вона заснувала нову, окрім "Насіу пагосло\сеі", іромадську організацію, яку назвала "Руський Собор". До неї увійшла польська шляхта українського походження: gente КиШеш, паїіопе Роїопі. як вони себе називані по латині. їх обурювало прагнення у країнців до самовизначення. "Ти піеша Яизі, ій РоБка!" - твердіші вони. Руський Собор очолили магнати Леон Сапега, Людвік Яблонівський, Володимир Дзедушицький. Вони видавали себе за представників українського народу, який нібито с відгалу женням польського, і своєю власною долею спростовували претензії українців на політичну й національно-культурну автономію в Галичині.

Руський Собор прагнув теж мати свій впливовий друкований орган, який би міг протистояти "Зорі Галицькій", відтягти від неї читачів і зменшити її вплив на населення краю. Для редагування такого часопису потрібна була дуже авторитетна особа. Погляди членів Руського Собору звернулися до Івана Вагшевича, осяяного промінням українського відродження, одного з співтворців "Русалки Дністрової". За допомогою Августа Бельовського і Юзефа Дуїніна-Борковського. відомих у колах львівської наукової інтелігенції діячів. Руський Собор звернувся до І. Вагшевича з пропозицією прийняти редагування тижневика "Ізпе\пук Яузку]", який мав видаватися українською мовою, але латинським алфавітом, у самій формі свого існування символізуючи польсько-українську єдність.

І. Вагшевич погодився, почасти вірячи в ідеал згоди між українцями й поляками в Галичині, почасти спокушений перспективою мати свій часопис і реалізувати в ньому свої письменницькі плани²¹. Для себе він домігся обіцянки від видавців про творчу свободу, відсутність цензури при дотриманні обумовленого загального напрямку.

Газета розпочала виходити 18 (30) серпня 1848 року. У першому її числі І. Вагшевич сформулював свої засади: "Всі теє дуже добре знають, що народність єсть найголовнішою вимінкою в тому, аби народ прийшов до розвитку політичного, а через те почув сам себе і порозумів свою судьбу. Отже ж. на одголос вольності, котрий іде. що молнія, по всіх кутках Європи і кличе до нового життя всі її народи, встають поляки і русини - товариші в спільної судьби. аби мати уділ в будущім, яке єсть приречене народам вольним. Але Русь ще не сповнила сеї першої вимінки свого буття - народність руську поняло лише дуже мале число русинів. Отже ж, впровадити Русь на ту степень жіптя політичного - сей приймуть труд "Руський собор". Його головною метою є "удержування згоди і єдності з миром соплемінної народності в нашій спільній отчизні". Головним засобом для цього повинно стати "просвіщеніє народное, а то осягнути можна літературую руською". Газета виходила щотижня, у середу.

²¹ Духовна драма І. Вагшевича стає предметом глибокого аналізу в творі: Іваничук Роман. Саксаул у пісках: Роман // Березіль. - 2000. - № 9-10. - С. 3 - 93; № 11-12. - С. 25 - 100. Радимо ного дія ознайомлення.

Історія української журналістики XIX століття

"Дневник руський" мав відіграти для Руського Собору ту ж роль, що й "Зоря Галицька" дія ГРР. - стати її комунікаційним каналом у зв'язках з публікою. Газета друкувала офіційні документи організації. її статут, відозви, промови членів на засіданнях. Так, зокрема, тут побачили світ "Возваніє Руского собору до своїх братов" (№ 1), "Возваніє до інтелігенції руской" (№ 5). У рубриці "Літопис теперішніх діяній" подавалася широка інформація про події в Австрії та за кордоном. Аби охопити якомога більшу аудиторію, до латинського оригіналу кожного числа додавався дублікат кирилицею під назвою "Десвник рускій".

Редактор враховував своєрідність аудиторії, до якої звертався; адже це були українські хлібороби. Тут були опубліковані статті "О земледільстві" (№№ 1 і 3, без підпису), "Порадник господарський" (№№ 2 і 4, за підписом "І. Н."). відозва "До милих братів селян, аби свої ґрунти не марнували" (№ 9), що закликала раціонально вести господарство і не спродувати своїх земельних наділів по скасуванні панщини.

Маючи інформаційну домінанту, газета друкувала й художні твори: гумористичне оповідання В. Шезуцького "Повість діда Лірника о вояцкой службі" (№ 2), вірші "Н. І." (Г. Яблонський) "Мученикам вольності з р. 1847" (№ 4), "Думка в степах" (№ 7), за підписом "Г.Я." (очевібно той же Г. Яблонський), "Розвалини монастиря скиту в Маневі" (№ 8, підпис "І. Б. Жсндзановський").

Г. Яблонський, польський революційний діяч і поет, вірш "Мученикам вольності" присвятив Т. Шевченкові, який "за свободу, за вольність братій перетерпів муки". Формулу заголовка прийняв редактор для назви своєї статті, яка згодом з'явилася в газеті і послужила головною причиною її закриття.

І. Вагплевич намагався захопити для себе все більший плацдарм для пропаганди українських ідей. У числах 6-9 опубліковано велику статтю "Слово о Русі і єї становищі політичєскім", підписану криптонімом "І. Н.", яку дослідники приписують Федору Гарасевичу. Тут ішлося про самобутність Русі, давався огляд матеріалів з історії України, її культури, літератури, фольклору, високо оцінювалися народні пісні та думи, а також творчість І. Котляревського, Г. Квітки. С. Гребінки. Т. Шевченко називався "мучеником за свободу русинських справ". "З-помежи інших вспомяну Шевченка, котрий сьогодні уважний єсть яко мученик справ руської вольності, - писав автор. - Вознесеніє, глибока знаємость сердца людського, ліричність і терпка іронія, при умном володінню природженим язиком соєдіняються в єго творєніях і складають чудєсную гармонію. Патріотическі письма Шевченка звісні суть у всій Малой Русі і Україні і много причиняются до взбудженія духа" (№ 8, с. 31). Ця стаття мала великий розголос серед австрійських слов'ян і відразу ж була передрукована чеськими часописами "Lira slovanska" та "Tydenik".

Демонстрацією неабияких духовних можливостей українського народу стала велика стаття І. Вагилевича "Замітки о руській літературі", що друкувалася в №№ 5, 6 і 8 без підпису. Першими творами української літератури автор вважає три договори Русі з Візантією, збережені в літописі

Михайин .Л.

Несторовій. Давши огляд давньої літератури І. Вагплевич перейшов до її нового періоду, що розпочинається з І. Котляревського. Історико-літературна концепція І. Вагилевича спирається на засаду єдності України Західної і Східної. Українську літературу створюють і письменники підросійської України (І. Котляревський. Г. Квітка. Є. Гребінка. М. Костомаров) і південноукраїнської Галичини (І. Могильницький. І. Левицький)" Причому історик визнає провідне становище Сходу в творенні української літератури. "Проводила тій літературі. - відзначає він. - Україна і то більш Задніпрська, де Харків був середоточієм просвіщення руського".

Поляки терпілії. Останньою краплею, що переповнила чашу їхнього терпіння, стала стаття І. Вагилевича "Мученикам вольності" (№9. 13 жовтня 1948). присвячена розгромові російським царом Кирило-Мефодіївського братства. Центральне місце в ній публіцист відвів Т. Шевченкові. "Царат хоче зламати поета. - писав він. - творчість якого стала символом українського відродження й підставою української політичної мислі". На доведення цього І. Вагплевич цитує вав "Книги буття українського народу" М. Костомарова: "і встане Україна із своєї могили і знову озветься до всіх братів-слов'ян. і не зостанеться ні царя, ні графа, ні пана, ні князя, ні кріпака - в Московщині. Польщі і в Україні".

Поляки негайно закрили газету. Вони не могли пробачити Т. Шевченкові поему "Гайдамаки" про антишовільське повстання, з якої вичігали не вміщений у ній заклик до примирення й згоди, а утвердження права українського народу на місце в історії. Не могли пробачити Т. Шевченкові поему "Гайдамаки" й галицькі русини, адже вона осіпівала повстання проти уряду, а вони хотіли саме в уряді шукати підтримки для своїх національно-визвольних прагнень. Собор руських учених, що зібрався у Львові 19 жовтня 1848 року, відхилив кандидатуру І. Вагилевича як претендента на кафедру руської філології Львівського університету і рекомендував на цю посаду Якова Головацького. І. Вагплевич опинився на маргіналіях культурного й політичного життя, винесений за дужки своїх спільнот і поляками, й українцями. Така доля спіткала людину, що йшла своїм шляхом у вирі революційної боротьби.

Професійний рівень "Дневника руського" був досить високим. І. Вагилевичу вдалося створити гарне інформаційне віщання, залучити до участі в ньому багатьох авторів, опублікувати цікаві твори, спрямовані на піднесення національної свідомості українського народу. У певному сенсі видавцям "Зорі Галицької" було чому повчитися в творців "Дневника руського". Саме принциповість позиції І. Вагилевича і його непоступливість призвели до знищення тижневика його ж засновниками.

Руський Собор як громадська організація був розпущений урядом, як і "Ласія пагосіона". відразу після листопадового повстання 1848 року, яке поляки підняли у Львові. Так повним провалом завершилася спроба протистояння "Дневника руського" "Зорі Галицькій" і польського Руського Собору Головнім Руській Раді. Проте поразку поляків була тимчасовою, згодом політична ситуація в Галичині склалася на їхню користь.

Історія української журналістики ХІХ століття

У 1849 році до описаних найважливіших тем "Зорі Галицької" додалася ще одна, яку можна назвати темою возз'єднання з галицькими українцями закарпатських українців. Саме цей крок розглядався як важлива передумова для створення української автономії в Австрійській державі. Саме на 1849 рік припала кульмінація угорського національно-визвольного повстання і перехід через Галичину російського війська для його придушення. Українці займали позицію підтримки праараячого дому Габсбургів, сподіваючись від нього задоволення своїх національних вимог.

У нарисі "Волосянка дня 26 марта" (31 березня 1849) повідомлялося про погрози угорських повстанців захопити Галичину, що спонукало вірне короні військо захопити прикордонні з Угорщиною міста Новоселіщю й Торунь. Причому підкреслювалося, що українці виявили "к правому аладітелю при кождей надобной порі явно нашому війську оказанную вірність".

У числі від 6 квітня 1849 року опубліковано розгорнуту хроніку "Львів дня 28 Марта / 6 Цвітня 1849". Тут сповіщалося про прибуття до ГРР посла від угорських русинів, який познайомив львівське громадянство з прагненнями своїх земляків. Угорські русини бажають, сповістив він, аби вони "од Угорщини були відділені, і так в політичном яко і адміністративном взгляді до рускон части Галичини прилучені".

Через тиждень 13 квітня "Зоря Галицька" під криптонімом "Д." вмістила велику статтю "Состоянье Русинов в Угорщині", автором якої й виступив Олександр Духнович, посол до ГРР. Автор сповіщав про глибокі су перешкоди, які існували між угорцями й українцями. Піднявши повстання за незалежність, Л. Кошут роздав зброю угорцям, німцям, полякам, євреям, циганам, але побоювся "хороброго народу руського", якігі уже десять століть зазнає їхнього гноблення. "Нород сей чесний, котрий союзок с братами своїми в Галичині дуже желает, через конституцію впав опять до ярма азіятицьких вогогів своїх".

25 липня 1849 року "Зоря Галицька" опублікувала офіційний документ - звернення ГРР до українців Угорщини, у якому закликала їх бути вірними цісарю. 15 жовтня газета повідомила про депутацію угорських русинів до цісаря, під час якої вони передали йому свої вимоги, що стосувалися національно-культурного розвитку української спільноти Закарпаття. Звертає на себе увагу, що головна політична вимога про утворення окремого автономного округу Руського "с особним соймом краєвим" була віднесена насамкінець, ніби депутація соромилася домагатися своїх природних прав. Не дивно, що наслідки діяльності депутації були дуже скромні.

Розгорнувши цілу інформаційну кампанію, яка стосувалася становища українців в Угорщині і утворення із Закарпаття й Східної Галичини окремого Руського коронного краю. "Зоря Галицька" підтвердила свій статус політичного часопису, яким залишалася й у другий рік свого віщання.

Інтенсивніше друкувалися в газеті наукові й літературні матеріали, що пояснюється похвааленням культурного життя західних українців, аласне початком українського книгодрукування, народженням українського театру, початком діяльності просвітніх установ. Серед цих матеріалів

Михайил Л.

зупиняє увагу рецензія Івана Головацького "Нова книжка" (11 липня 1849). предметом якої стало видання повісті Г. Квітки-Основ'яненка "Маруся". Коротко виклавши біографію письменника, критик зупинився на оцінці його твору. Він вважає "Марусю" найкращим витвором у його доробку, прикметним як думками, так і образами, "а моральна з них випливаюча наука єсть солодким медом, найдорожчим єї соком, котрий читатель як пчїлка зо цвїтів висисти. і ним же противитися може". Рецензент підкреслив "поучигейність" повісті для всякого читача, який отримає від спілкування з мистецьким твором справжню естетичну насолоду.

Для того, щоб зрозуміти рівень української художньої літератури, представлений! у "Зорі Галицькій" часів А. Павенцького досить звернутися до вірша "Судьба поета" Антона Могильницького (1811-1873). надрукованого трьома подачами 1850 року в №№ 33 і 36-37.

Вид утопивши в красоті небесній
Межи цвітами замаєних лук.
Дїла природи пївець чтив чудесні,
Пив чулов грудов соловіїв звук.
Підніси хижо понад земський тлум
В країни духів восхищенний ум,
Гадок крильцями несен в інні світи.
Почав з внутр серця пісьнь ревниву піти.

Тут зустрічаємо неправильні наголоси, невластиві літературній мові граматичні форми, неусталену лексику, - усе те, що сьогодні робить подібні твори щонайбільше предметом зацікалення вузького кола фахівців, але аж ніяк не придатними для живого функціонування серед сучасного кола читачів.

Віддання центральним цісарським урядом верховної влади в Галичині польській шляхетській верхівці в 1849 році спричинило тяжку духовну кризу в середовищі української інтелігенції. Для А. Павенцького настав час розчарувань. Страх перед владою спаралізував його. У нього почалися конфлікти з ГРР, яка намагалася лишатися на позиціях українського народу. Сподівання на підтримку австрійського уряду українського руху не виправдалися. Як тільки А. Павенцький це остаточно зрозумів, він склав з себе редагування "Зорі Галицької", попрощавшись у № 63 від 26 липня (7 серпня) 1850 року з читачами. "Уважаю за святую должность, - писав колишній редактор. - зложити моє сердечное благодарение всем Вам. рускии ревнители, котористе тоє письмо так плодами своими умственными, яко и передплатою доси подперали и подперати не перестали, и одступаю од редакции с тою непоколебимою надеждою, що и на будущій час тую часопись веема силами и средствами подпомагати не залишите".

А. Павенцький передав "Зорю Галицьку" у власність Ставропігійському інституту. Короткий час (29 липня - 1 листопада 1850 року) функції редактора виконував львівський міщанин Михайло Коссак. який тоді був секретарем Ставропігійського інституту, а з 1860 року - управителем його друкарні. За невеликий час свого перебування біля керма "Зорі Галицької" М. Коссак запровадив у ній нові рубрики - "Розговори", "Действія

Історія української журналістики ХІХ століття

политического света", "Дневник красвѣш". "Розправы о господарстве сельском", що упорядкувало інформаційну діяльність газети, сприяло жанровій структурзації її матеріалів. Але через від'їзд зі Львова М. Коссака змушений був покинути редакторську працю.

Ставропігія призначила редактором І. Гушалевича, який виконував ці функції до 1853 року. У № 91 1 (13) листопада 1850 року він опублікував звернену до читачів редакційну статтю "Мой друже", у якій обіцяє видавати газету на попередніх засадах. Спочатку він дотримувався своєї обіцянки: залишив усталені рубрики "Политычески новины", "Дневник красвий", "Всячина", "Господарство сельское". Газета виходила двічі на тиждень: у середу і суботу, форматом 16,5 x 19,5 см, обсягом 8, іноді -1 сторінок, з версткою на 2 колонки, кирилицею, окремі номери - гражданкою.

Проте поступово І. Гушалевич змінював характер газети. У № 3 1851 року були перейменовані дві рубрики: "Заграничны извѣстія" і "Край родимый". Цього року були опубліковані редакційні публіцистичні статті "Погляд на наше состояние" (№ 4), "Успіх нашої народної життя" (№ 14), "Гадки о руском язъці" (№ 16), "О среднем стані Русинов" (№ 38), у яких розвивалася ідея орієнтації галицьких українців на Москву. Виразні москвофільські настрої виявляються й у поетичних творах І. Гушалевича, І. Наумовича, Л. Данькевича, І. Озаркевича.

Під тиском дедалі міцніючої польської бюрократії Галичини ГРР "признала відповіднішим у червні 1851 р. розв'язатися сама добровільно, не дожидуючи примусового розв'язання"*¹⁸. Саморозпуск ГРР був тим важливим епізодом в історії "Зорі Галицької", після якого намітився її остаточний поворот у бік москвофільства.

1852 року редактор запровадив рубрики "Внутренныя извѣстія", "Извѣстія иностранныя", "Смесь". Як співробітник починає виступати в газеті Б. Дідицький, що повернувся до Львова з Відня, де співробітничав з "Вісником для Русинов Австрийской державы".

І. Гушалевич та група авторів, що гуртуватися довкола нього, перевели "Зорю Галицьку" на язичіє, газета втратила політичну значимість і репрезентативність, зменшилася її популярність, скоротився тираж. На початку 1852 року росігання газети стає таким очевидним, що влада вносить на адресу редакції офіційне попередження, щоб надалі під загрозою закриття в ній не вживалися російські слова.

І. Гушалевич довів газету майже до занепаду і у її віщанні трапилася перерва. Перше число 1853 року вігійшло лише 2 березня. І. Гушалевич перебував газету в напрямку її белетризації, запровадив рубрики "Белетристика", "Кореспонденцій литературная", "Извѣстія литературныя", "Библиографическія извѣстія", "Замечания промыселныя и господарскія", "Всячина", "Афорисмы о народной словесности". До кожного номера видавав додаток - "Поученія церковныя".

Франко І. Я. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986.-Т. 47. - С. 607.

Михайин .Л.

Проте на цен раз йому не вдалося довго протриматися біля керма часопису. П'ятнадцятий номер 1853 року був останнім, що його йому довелося підписувати до друку. Свій відхід від редагування він у 16 № виправдовував тим, що "обязанности моего звания несоизволяют мені даліе управляти редакцією "Зорн Галицкой". Насправді ж історики преси припускають інші причини: "Гушалевиц був усунутий від редагування за те.¹ що, виступаючи проти української народної мови, необережно виказав справжні наміри москвофілів"²¹.

Від 10 червня 1853 року (з № 16) редактором газети став Б. Дідицький, який тоді ще не був так рішуче налаштований на москвофілство, як в останній період свого життя. Він більш помірковано вів віщання газети і вже цілком перетворив її з політичної на літературно-наукову, але вирішальним чином змінити її характер не зміг. Газета стала значно більше вміщувати літературних матеріалів, але загальний її напрямок мало чим змінився. Час перебування на редакторській посаді І. Гушалевица та Б. Дідицького в історії газети можна розглядати як єдиний період. Проте від 4 серпня 1854 року Б. Дідицький тимчасово через хворобу очей змушений був залишити журналістику, а відтак і "Зорю Галицьку".

На сторінках "Зорі Галицької" Б. Дідицький надрукував у 1853 році переклади повісті Олівера Гольдсмита "Уекфільськіш парох", якій дав заголовок "Отець Ігнатій", та повісті чеського прозаїка Прокопа Хохолоушка "Змей Нотяйскіш"; крім того, було вміщено багато ліричних віршів редактора. Головним бар'єром для сприйняття газети читачами лишалося штучне москвофільське язичіє. За зразок поетичної творчості Б. Дідицького може правити його вірш "К Юлій", опублікований і (13) квітня 1853 року.

Я знал, что ты любили
Мене, давно я знал;
огда ж то мне открыла,
Як лист я задрожал.

И побежав меж горы
То пел, то скакал я;
Вознесши в небо взоры,
Сновь плакал як дитя.

Тогда уж солнце крылось;
А серденько мое
В груди так сильно билось, -
Ах сердце бедное!

Важко говорити про приналежність подібних "творів" до художньої літератури, проте саме вони зробили ім'я Б. Дідицькому серед москвофілів.

²¹⁹ Дисак Ф. Гушалевиц Іван Миколайович // Українська журналістика в іменах. - Львів. 1996. - Вип. 3. - С. 96.

Історія української журналістики ХІХ століття

І коли І. Гушалевич звільняв посаду редактора, то він рекомендував на це місце свого провідного автора.

Поруч з цими віршами друкувалися поетичні твори О. Пушкіна під криптоніом "А. П." - "Зимовый вечер" - так Б. Дідицький по-своєму перетлумачив заголовок Пушкінового вірша "Зимний вечер", І. Крилова (криптонім "К") - "Лебедь, Рак и Щука".

З прози найбільш помітні твори, опубліковані в цей час. - оповідання Є. Гребінки "Так иногда люди женятся" і його повість "Чайковский", подані під криптоніом "Е. Гр." Що спонукало Б. Дідницького підписувати криптонімами твори знаменитих авторів? Хіба що марнославна мрія дорівнятися до них. як не рівнем своєї творчості, то хоча б своїм криптонімом "Б. А. Д.", розміщеним серед видатних письменників.

З історичних статей відзначаються кілька перекладів І. Левицького польських праць "Казаки в Царьграде", "Падение Цареграда". З оригінальних праць варта уваги лише розвідка А. Петрушевича "О начатках первого епископства в Галицко-русском княжестве" (№№ 6-11, 1854) та його ж "Обзор важнейших политических и церковных происшествий в Галицком княжестве в половины XII до конца XIII века", що друкувався з перервами впродовж 1853-1854 років.

З літературознавчих праць слід відзначити анонімну "Короткую историю литературы всех словенских наречігій", що складалася з двох частин: історії старослов'янської та чехословацької літератур.

Газета друкувала звіти про діяльність москвофільських організацій: Народного дому. Ставропігійського інституту. Галицько-Руської Матиці. Була представлена місцева інформація: газета мала кореспондентів у повітових центрах, які дописували до неї. Подавалася інформація про життя столиці та інших провінцій країни.

Цікавими були розділи, запроваджені ще І. Гушалевичем: "Замечания промысленные и господарские" "Замечания лекарские", "Известия седмичные" (тобто тижневі. - І. М.) "Известия торговельные", "Всячина".

Для прикладу наведемо уривок із "Замечаний промысленных и господарских" від 6 квітня 1853 року (№ 6):

"- Горілка - наилучшее средство освоения с собой коров. /Тогда коровы в оборах, особливо ново прибувшіи. с собою бодутся и часто небезпечно калечатся, потребно им насмаровати голову, карк и шію горілкою: враждующіи меж собою коровы начинают тогда лизати одна другую и потом заприязняются. - Так горілка, которая найчастше людей с собою раздваеет, производит у коров противное действие".

В "Известиях литературных" 25 травня (№ 12) 1853 року повідомлялося таке: "После новейших статистических исследований касательно того, **по сколько книжок приходит на кождых сто жителей** в розличных державах Европы, оказалось. що в Англии, между тем наипросвещенншшим народом Европы, выпадает на сто жителей только 53 книжок: в России 80; в Ишпании, Сардинии и Бельгии по 100; в Франции 129; в Италии 150; в Австрии 167; в Прусах 200; в Швеции и Норвегии по

Михайин .Л.

309: в Баварии 339; в Швейцарии 350: в Дании 412: в малых немецких княжествах по 550 книжок" (Тут і вище підкреслення редакції. - І. М.).

До розділу "Всячина" відносилися повідомлення, які не могли увійти в інші рубрики. Так, наприклад, у числі 9 від 1 березня 1854 року повідомлялося: "Число немцев, переселившихся до Америки, выносит уже 5.000.000".

Структура газетного номера в цей час була такою: відкривав його вірш або добірка віршів, далі йшла наукова стаття, потім подача прози (газета часто друкувала великі твори в кілька подач), на завершення друкувалися дрібніші рубрики: "Кореспонденція", "Известия литературныя", "Замечания промыселныя", "Библиографическая известия".

Після відходу від редагування "Зорі Галицької" Б. Дідицького Ставропігійський інститут запросив на цю посаду С. Шеховича, який щойно звільнився від журналістської праці, привівши до занепаду московфільський журнал "Лада". Він продовжував видавати газету в московфільському дусі, запровадив на її сторінки цілком жакливе язичіє, наповнив її безмістовними "общепользными сведениями" та лікарськими порадами, запровадив хаотичність у розташування матеріалів, серед яких домінували "Доверительныя письма из Будина" І. Раковського - лідера московфільського руху в Закарпатті. Головним їхнім настроєм була ненависть до всього проросійського, українського.

Друкувати анонімні "Доверительныя письма из Будина" в "Зорі Галицькій" розпочав ще Б. Дідицький. 10 липня (№ 23) 1853 року автор відзначив особливе значення для народу літератури й журналістики, які є "сокровищницей сведений, озаряющих своими благотельными лучами разум и сердце соплеменников наших". У другому листі (24 серпня 1853. № 25) він висловлював задоволення від примноження русинської журналістики, адже крім "Зорі Галицької" та "Вісника", з'явилася ще й "Лада". Третій лист (14 вересня 1853. № 28) являв собою перший огляд преси в українській журналістиці.

Четвертий лист (21 вересня, № 29) викликав бурхливу полеміку. У ньому І. Раковський, розглядаючи полеміку "Вісника" й "Лади" навколо мовного питання, відкріго став на захист російської мови. "То большой стыд и неблагодарность было бы. - писав він. - если бы мы отказались от языка, который в древних грамотах находятся, которым пользовались предки наши в своей литературной жизни, который освящен церковным употреблением и величается даже и ныне обильною литературою".

Читачі "Зорі Галицької" відразу відчували програмовість заяви анонімного автора "Доверительных писем". У дописах "Из Коломыйського" за підписом "Андрей Иванович К." (№№ 35. 38. 39) та "Из Яворова" І. Лозинського (№ 36) їх автори виступили на захист живої народної мови, з якої дедалі більше розминалася перша українська газета.

Але в редакційному виступі "Слово к нашим почтенным читателям" (№ 37, 16 листопада 1853) газета виступила на боці автора "Доверительных писем". "**Язык**, которым мы пишем, - відзначав Б. Дідицький. - есть *развивающийся* у нас. *книжный малорусский* язык: основу, корени и формы

Історія української журналістики XIX століття

подаєт ему язык нашего народа, а недостающие ему слова и глубоко основную словесную правопись - образованный, освященный язык наших предков" (Підкреслення редакції. - І. М.).

"Мова предків", як можна бачити з уже наведених цитат, увявлялася редакції та авторському активу "Зорі Галицької" як російська мова, до опанування якою вони прагнули, але не могли досягти досконалості через відсутність природного мовного середовища. У 1854 році друкування "Доверительных писем" продовжилося. 15 лютого в п'ятому листі І. Раковський, підбиваючи підсумки дискусії, закликав припинити "язикову війну". У сяку газету утримує публіка, нехай вона й голосує пропонував він. Зрештою, це й відбувалося, публіка залишала газету.

У листопаді 1854 року Ставропігійський інститут усунув С. Шеховича від віщання газети і передав її в руки Миколи Савчинського, що мало на меті змінити напрямок віщання. Як редактор він підписував газету до друку до припинення її виходу в 1857 році, але не завжди був реальним керівником "Зорі Галицької" та визначав редакційну політику.

Користуючись труднощами москвофільського закладу, у боротьбу за українську газету включився граф Агенор Голуховський (1812-1876), що на той час займав посаду намісника австрійського уряду в Галичині (губернатора) і здійснював політику колонізації українського населення краю. Особа цього графа глибоко семантична для історії Західної України другої половини XIX століття. З'явавшись революційних заворушень і шукаючи підтримки в українського населення, австрійський уряд призначив 30 липня 1848 року на зміну графові Ф.-С. Стадіону, відкликаному на посаду міністра внутрішніх справ, нового губернатора Вацлава Залеського. Це був польський діяч гіроукраїнської орієнтації, у 1833 році під псевдонімом Вацлав з Олеська він віщав двотомний збірник "Рієзпі роккіє і гшкіє Іисіи galicyjskiego", що став набутокм як польської, так і української фольклористики. Але на початку січня 1849 року В. Залеський помер, а 24 січня вже був призначений новий губернатор краю А. Голуховський. Революція йшла на спад, центральний уряд розважив, що краще замириться з дужчою спільнотою краю, аніж шукати проти них спільника в менш сильної й організованої сили, якою на ті роки були українці. Кандидатура графа Голуховського цілком влаштувала Відень. Виходець із стародавнього роду, представник шляхетської верхівки, він зайняв позицію оборони шляхетських привілеїв, заперечення прав українського народу на національно-культурну автономію. Відень тричі призначав його намісником Галичини: у 1849-1859. 1866-1868 і в 1871-1876 роках.

У 1854 році обставини склалися так, що реформи, запроваджені Голуховським у Галичині й спрямовані на посилення податкового тиску на українське населення, викликали обурення, готове обернутися відкритим протестом. Аби уникнути цього, граф вирішив прихилити на свій бік свідому частину у країнської інтелігенції. Найлегше це можна було зробити за допомогою газети. І. Франко вважав, що Голуховський домогся призначення редактором "Зорі Галицької" двадцятищохрічного Платона

Михайин .Л.

Костецького (1832-1903). "щоб при його помочі перемінити дух тої газети, а нею впливати на дух руської суспільності"²⁰. У пізнішій праці І. Франко підтвердив, що П. Костецького призначив редактором "Зорі Галицької" справді намісник Голуховський. "запевнивши йому 25 зр. Місячної плати з урядового фонду та полишивши йому весь дохід з пренумерати газети"²¹. Умови призначення нового редактора полягали в тому, щоб вести газету нібито в народнім дусі, побільшити кількість її читачів, а відтак і вплив газети, але не пускати нічого протиурядового чи протипольського.

П. Костецький керував газетою в 1855 році, заповнюючи її сторінки своїми творами під різними підписами, але в серпні, на № 32, сталася перерва у віщанні газети - Львів охопила епідемія холери, і публічне життя в місті було скорочене до мінімуму. Оголошуючи перерву, газета писала в № 32: "Холера перетинала же "Зорі" точно печатати і розсіпати не можемо; не наша то вина".

За підрахунками І. Франка, у 32 номерах "Зорі Галицької" 1855 року було опубліковано близько тридцяти творів П. Костецького. З них одинадцять являли собою великі оповідання або повісті, що друкувалися часто з продовженням. Літературної вартості сьогодні ці твори не мають і цікаві для історика лише своїми окремишіми деталями, крізь які проглядає життя старої ще панщинної Галичини. П. Костецький у повістях "Жінка шляхотська", "Муж недібраний" зображає польську шляхту як культурний елемент краю, а українських селян як таких, що відзначаються лінощами, пияцтвом; і якби поляки не примушували силоміць їх працювати, то Галичину спіткала б цілковита катастрофа; виходило, що лише польська експлуатація українців забезпечувала добробут провінції.

Перемінити напрямок газети на пропольський навіть намісникові краю виявилось не під силу. На початку 1856 року вона поновлює свій вихід за редакцією М. Савчинського. Проте авторитет газети вже був істотно підірваний. У числі від 10 лютого 1856 року в замітці "От редакции" писалося: "Скучно, и дуже скучно доходят нас передплати из провинции, но мы не теряем надеи, що чей колько присбираеь. же кошта дадутся покрыта. (...) Госп. Николай Савчинский, который лишь имя редактора принял на себе, а в дальшом ни минувшего, ни сего року до ничего не мешал, и не мешаея, не бул причиною упадку Зори минувшего року. Про тое надесь теперешний накладатель Госп. М. Дзековскпй".

Проте й ця заява, яка мала на меті яд-ділити газету від звинувачень і засвідчити непричетність її редакції до припинення віщання часопису минулого року, справи не поліпшила. 2 березня "Зоря Галицька" повторила заклик до передплатників вислати до редакції гроші за отримувану газету. Редакція скаржилася: нам досі невідоме число передплатників, а відтак ми не можемо планувати свою роботу, тимчасом

²⁰ Франко *І. Я.* Стара Русь // Франко *І. Я.* Збір. творів: У 50 т. - К., 1982. - Т. 37. - С. 99.

²¹ Франко *І. Я.* Азбучна війна в Наличині 1859 р. // Там само. - Т. 47. - С. 630.

Історія української журналістики XIX століття

як ми хотіли б видавати додаток до газети господарського змісту . Такий додаток так ніколи й не з'явився з огляду на подальше пониження авторитету газети. Це особливо помітно на тлі заяви одного дописувача "Из Стрийского" в числі від 27 січня 1856 року, де повідомлялося про зізнання редактора польської газети "Pracielec сіоптоиу", що його газету передплачує 8000 руських священиків.

Причини, що спонукали українську інтелігенцію віддавати перевагу польським газетам, довго шукати не доводиться. "Зоря Галицька" 1856 року перетворилася до літературний часопис, цілком позбааленим інформаційних повідомлень про новини в державі, зарубіжжі та й своїй провінції. Різко скоротилося число дописів з місць, а ті, що є. містять у собі не новішії, а похвали "Зорі Галицькій", часто незаслужені й примітивно збудовані.

Рівень письменства в ній залишав бажати кращого. Чотири місяці (1.01-20.04. 1856) тут друкується анонімна маловартісна повість "Картяр: Образец из жита городского". Через усю річну добірку тягну лися подорожні нотатки "Путешествие из Рима в Ерусалим священника гр.-кат. Церкви Иполита Терлецкого". У багатьох числах давався переклад М. Онуфрієвича "Короледвірського рукопису". Поезія була представлена віршами Е. Згарського. Рівень його версифікації й змістової примітивності засвідчує твір "Гута за милюю", що опублікований у числі від 14 липня 1856 року:

Сумный хожу зажуренный
Не знати от чего,
Иль я люблю - иль не люблю -
Иль что мне такого?

Стретила мя на подлесю
Хороша Гану ся,
Да от тогда хоть не хочу
Все за ней диалюся.

Летит сокол под облаки
Искает си пары.
Ой вы люди - добри люди
Найдігте ми пары!

Да нарядьте таки чары
Яких есть лишь сила.
Дабы мене Ганусенька
Щиро полюбила.

(Розділові знаки збережено. -І. М.)

Наприкінці року "Зоря Галицька" відноаює публікацію нових подач "Доверительных писем из Будина" І. Раковського. 24 листопада 1856 року тут опублікований початок XIX листа. У ньому автор сповіщав, що перерва в пу бікаціях його многоцінної публіцистичної праці сталася через те, що він мав змогу друкувати свої твори в "Семейной библиотеке", але вона

Михайин .Л.

припинила виходити, а відтак знову довелося звернутися до "Зорі Галицької"²²³. Сконстатувавши жатюгідний стан у країнської журналістики в першій подачі свого листа, автор у другій подачі (1 грудня і 856) вказував на причини цього: «Именно надобно изучать книжный русский язык как редакторам, так и публике, чтобы таким образом могли у спевать как наша журналистика, так и чтобы через нее могло воцариться наше народное образование».

3 листопада 1856 року газета звернулася до своїх читачів з благаннями надіслати гроші за передплату: «Умоляем всех наших почтенных чигагелей...» так починаюся це звернення, але й воно наслідків не мало. Читачі виявляли цілковите невдоволення роботою редакції, яка відірвалася від полонофільської тенденції, на вимогу Ставропігійського інституту відірвала газету й від сучасності, провалила її в церковнослов'янському дусі, надала їй схоластичного характеру, публікувала публіцистику запеклих москвофілів І. Раковського, І. Гушалевича.

Після відновлення газети редакції не вдалося змінити характер видання, наблизити його до народу, втягнути читачів в активний діалог з часописом, відстоювати на його сторінках інтереси у країнській спільноті, зробити мову доступною для масового читача. Їх лишалося все менше. Кількість передплатників у 1856 році упала до 191. Наступного року кількість передплатників скоротилася до 100. Газета стала такою збитковою, що її віщання довелося припинити. 9 квітня 1857 року вийшов її останній номер.

Встановлюючи причини занепаду "Зорі Галицької". М. Ф. Нечиталюк звернув увагу на анонімну статтю "Допись з-під Львова", опубліковану в передостанньому номері газети від 3 квітня 1857 року. Невідомий сучасник так само замислюється над важливим і для нас питанням і пропонує свою відповідь на нього. Його думка й сьогодні виглядає переконливою, тому наведемо її. До поразки, вважає він, газету призвели сім причин:

1) ми намагалися писати про "вищі науки", але нам бракувало власної технічної термінології, і тому звернулися до старослов'янських і великоруських словників:

- 2) часто відмоаялися від власного слова;
- 3) вдавалися до очищення літературної мови від провінціалізмів;
- 4) майже вся наша література заснована на чужих взірцях;
- 5) народ не зрозумів нашої книжної мови;
- 6) нашим нещастям було те, що прагнувши вирватися з поля вливу польської мови, ми стали невітьниками старослов'янської і російської мови;
- 7) треба починати все спочатку: "писати твори легко, кожному зрозуміло... Зійти до простого народу і писати для нього"²²⁴.

Поза цими свідченнями сучасника, акцентованими в основному на мовній проблемі, необхідно відзначити ще й таке. Головною причиною занепаду "Зорі Галицької" є фінансова причина. Невелике число передплатників не забезпечувало самофінансування газети, а Ставропігійський інститут не був такою заможною установою, яка могла б покривати дефіцит віщання.

²²³ Нечиталюк М. Ф. "Зоря Галицька" з погляду сучасного пресознавства. - С. 211.

Історія української журналістики XIX століття

Причиною провалу фінансового проекту "Зорі Галицької" є справді недостатній професіоналізм журналістів, що керувати нею. та незрілість українського громадянства, яке в добу реакції не змогло зорганізуватися для успішної політичної діяльності. Але дуже важливо мати на увазі й те, що в умовах двомовного суспільства й недостатньої самосвідомості українства величезний вплив на читачів справляла польська преса, яка раз у раз воювала із "Зорею Галицькою", критикувала її публікації, полемізувала з нею. Це не могло не позначатися на аудиторії української газети. Крім відкритих виступів про її "Зорі Галицької", її вихід зустрічав прихований опір у вигляді доносів офіційному Відню, звітів галицької адміністрації, у яких розглядалися публікації газети з погляду їх змісту і в захисті інтересів українського народу вбачався сепаратизм і прагнення зруйнувати цілісність імперії Габсбургів. Усі ці причини обумовлювали скорочення кількості передплатників і нібито природний занепад "Зорі Галицької".

Значення газети "Зоря Галицька-" важко переоцінити. У цілому воно може бути зведене до такого:

1) це була перша в повному розумінні українська газета: за змістом і формою, за духом і мовою;

2) за відносно тривалою історією її існування вона зазнала істотних трансформацій, які відбили своєрідність становища в ті роки галицьких українців;

3) виникнувши на хвилі політичної боротьби революції 1848 року, газета стала з 1850 року органом москвофілів, а в 1855 році контроль над нею захопила польська адміністрація краю: усе це доводило важливість преси, яка навіть за умови незначних тиражів і регіону поширення перетворювалася на спосіб формування громадської думки;

4) ще одна трансформація газети полягала в тому, що від політичної газети, органу місцевого самоуправління, якою сьогодні й бачиться ГРР, вона еволюціонувала до типу науково-літературної газети, а від нього - до типу загального інформаційного віщання;

5) у період революції газета стала репрезентантом молодого українського руху за національно-визвольні інтереси українців, хоча вони й визначалися незрілістю українства в цілому і обмежувалися вимогою національно-політичної автономії в межах Австрійської держави;

6) на сторінках газети були сформульовані найважливіші політичні вимоги українців як окремої політичної сили, що переслідує свої цілі в суспільній боротьбі: забезпечення національно-культурних прав українського народу, створення українських освітніх установ, розподіл Галичини на Східну і Західну, об'єднання в один коронний край усіх заселених українцями австрійських територій, особливо важливе значення мала проголошена під час революції Ідея соборності України, тобто зголошення галицьких русинів до єдності з українцями Росії;

7) важливе значення мали публікації на сторінках "Зорі Галицької" офіційних документів, постанов і звернень ГРР: це була перша українська газета, що виступила офіційним органом політичної протопартійної організації;

Михайин .Л.

8) на сторінках газети були вперше опубліковані твори тодішніх українських письменників Галичини: І. Гушалевича, М. Устияновича, Б. Дідицького, А. Мопшшницького та інших; сьогодні можна як завгодно критично сприймати ці твори: але, ставши на засади історизму, слід визнати, що саме такою тоді й була в Галичині українська література, саме ці твори читало українське свідоме громадянство і, як це не парадоксально, саме на них було сформоване наступне покоління української інтелігенції, що вже виробило народовську ідеологію;

9) "Зоря Галицька" стала могутнім чинником формування української національної свідомості, яка до того часу формувалася переважно в польськомовній стихії, про що свідчить написання польською мовою навіть такого віщатного для української самостійності твору, як "Слово перестороги" о. В. Подолинського;

10) "Зоря Галицька" стала газетою, у якій у Західній Україні відбулося народження української публіцистики (А. Павенцький), літературної критики (І. Головацький), наукової прози (А. Петрушевич), перекладацької діяльності (Б. Дідицький);

11) у газеті вироблялася многотрудними шляхами українська літературна мова, формувалися художній, публіцистичний та науковий стилі;

12) якою б недосконалою з погляду інформаційного нам не здавалася сьогодні "Зоря Галицька", слід мати на увазі, що такою вона нам здається у порівнянні з сучасною газетою; програвала вона й тодішнім польським і німецьким газетам, які спиралися на глибокі історичні традиції (перша німецька газета відома з 1609 року): "Зоря галицька" була першою спробою газети на питоному українському ґрунті, а відтак, редактори, що її випускали, вчилися своїй професії в процесі роботи;

13) газета виховала українського читача, який виразно вівляв свої симпатії, підтримував газету тоді, коли вона стояла на українському національному ґрунті і відвертався від неї, коли вона втрачала український вектор, що послужило головною причиною занепаду видання.

Без "Зорі Галицької" як первістка української журналістики в під австрійській Україні неможливо уявити собі її наступний розвиток.

Її назва ще раз з'явилася на обрії галицької преси в 1859 році, коли Б. Дідицький, що раніше цілий рік був її редактором, з матеріалів, які залишилися в редакційному портфелі й назбираних ним спеціально, видав великий альманах "Зоря Галицька або Альбом на г. 1860", присвятивши його першому голові ГРР єпископові Г. Лхимовичу. Свій альманах упорядник називав ще антологією, якої "перед тем у нас в юной літературе не было".

Б. Дідицький мав на меті згуртувати літературні й наукові сили, поклавши в основу упорядкування засаду універсальності, що перетворилася за його редагування на цілковитий еkleктизм. Тут виступило понад п'ятдесят авторів; серед них найбільш відомі - це І. та Я. Головацькі, М. Устиянович, Й. Лозинський, О. Духнович, О. Паатович, В. Шашкевич, Ф. Заревич, О. Огоновський. Друкувалися "шухлядні" твори зі спадщини М. Шашкевича. Альманах мав розділи: "Поезія", "Діла

Історія української журналістики XIX століття

церковні". "Історія". "Географія". Щедро друкувалися етнографічні та фольклорні матеріали: "Казка про двох братів, багатого і бідного" К. Попетя. Талагівка" Й. Лозинського, "Русини лемки" О. Торонського.

Матеріали друкуватися мовою оригіналу й цілковито відповідати орієнтації авторів. Частіша з них була написана народною мовою, частина - язичієм: частина друкувалася кирилицею, а частина гражданкою. Вихід альманаху вже засвідчив наявність в середовищі галицьких українців двох напрямків: москвофілів та народовців, хоча внутрішня невдоволеність еклектичніш характером книжки ще не здобула виразного усвідомлення. Разом з тим сусідство авторів різного спрямування засвідчило вичерпання можливостей старшого покоління. За оцінкою І. Франка, письменники 1850-х років були зібрані Б. Дідницьким в альманахові, "Щоб наглядно показати своє літературне безсилля"²²³. -"Нове життя, - продовжував він, - викликувало вже нові сили літературні. Молодіж, пізнавши твори Шевченка, Марка Вовчка, Куліша і др. - відверталася від старих.... Боротьба між двома напрямами зачалася їх спілкою, котра тільки звільна розстроювалась"²²⁴.

Можна твердити, що альманах Б. Дідицького "Зоря Галицька або Альбом на г. 1860" завершив собою цілий період в розвитку української журналістики в Галичині, який проходив під прапором москвофільства і найяскравішим представником якого була газета "Зоря Галицька" з усіма поворотами у своїй складній, але цікавій історії.

²²³ Франко І. Я. План викладів історії літератури руської, спеціальні курси, мотиви // Франко І.Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С. 64.

²²⁴ Там само. - С. 64 - 65.

Михайин .Л.

Розділ четвертий Газета "Слово"

Заснування газети, джерела її фінансування. Співробітництво в перші роки існування "Слова" москвофілів і народовців. Брошури А. Кобілянського та К. Горбаія, викликані позицію "Слова". Ю. Федьковичу "Слові". Шевченківські матеріали 1861 і 1862 років. Співробітництво в "Слові" авторів з Полтави, Києва й Харкова. Дискусія в пресі між російськими західниками і слов'янофілами після появи перших номерів "Слова" та її уроки. Злам в політиці газети в 1866 році Стаття "Погляд в будучність ": ево люція газети до послідовного москвофільства. Найголовніші наукові й літературні матеріали цього часу ни їх автюри. Перехід газети на утримання російським урядом у 1876 році. Процес Олени Грабар та криза москвофільського руху. Поява нового напрямку в москвофільській журналістиці, загрупуваного на войовничому запереченні австрійського вірнопідданства і демонстрацивних симпатіях до Росії Занепад "Слова".

Вичерпання москвофільства, що намітилося вже в кінці 1850-х - на початку 1860-х років не означай) негайної загибелі цього напрямку. Навпаки, його агонія розтяглася на довгі десятиліття і була подовжена штучною підтримкою напрямку з боку Росії, яка сподівалася за його допомогою ослабити Австрію. Наступним великим проектом москвофілів сіало віщання газети "Слово", яка увібрала в себе політичну й культурну історію напрямку, була трибуною його діячів упродовж свого існування в 1861-1887 роках.

"Слово" було засноване як громадсько-політична газета, хоча за традиціями того часу широко друкувала літературні й наукові, переважно історичні, матеріали. До 1872 року газета виходила двічі, а далі - тричі на тиждень. До 1871 року її редагує вже відомий нам Богдан Дідицький, а з 1872 і до кінця існування - Венедикт Площанський (1834-1902).

З 1876 року газета перебуває на утриманні російського уряду.

В історико-журналістських дослідженнях зустрічається думка, що газета "Слово" не відразу виявила свій москвофільський характер. Це так лише почасти. Справді, газета була заснована ще тоді, коли процеси самоусвідомлення москвофільського й народовського таборів не були завершені, а відтак вона певний час дотримувалася не партійного, а загальноукраїнського напрямку. Кошти на видання газети теж запропонували видатні діячі того часу: митрополит Григорій Яхимович (1792-1863) і правник Михайло Качковський (1802-1872), - які не дотримувалися виразної партійної орієнтації, а передбачали швіщше створення всеукраїнського друкованого органу.

Головна роль у заснування "Слова" належала М. Качковському. Він вніс як грошову заставу 3 тис. гульденів, чого австрійське законодавство вимагало від видавців політичного часопису, а так само встановив утримання для редактора в розмірі 300 гульденів. Г.Яхимович підтримував газету у першому півріччі разовими дотаціями. М. Качковський запросив

Історія української журналістики ХІХ століття

бути редактором відомого журналіста Б. Дідицького. Через три місяці редактор повідомив М. Качковського, що газета, здобувши 1.5 тис. передплатників, вже може обійтися без фінансової підтримки.

Але Б. Дідицький, попри недостатню виразну ідеологічну визначеність напрямків у цілому, особисто вже давно, ще редагуючи "Зорю Галицьку", виявив свої москвофільські симпатії. У відповідності з цим він і намагався надати газеті відповідного спрямування. Така ситуація спричинила еkleктизм газети в початковий період її історії, який тривав до 1866 року. Але подальший розвиток українського публічного життя в Галичині з наступною поляризацією сил призвів до остаточного самовизначення газети у своїй партійній приналежності.

Мовна політика газети відразу була зорієнтована на москвофільське язичіє. Але при наявності цієї домінанти газета дозволяла собі відхилення як у бік чистої української літературної мови, витвореної Т. Шевченком, так і в бік чистої російської літературної мови, якою, наприклад, писав свої історичні праці М. Костомаров. Так, наприклад, мовою оригіналу, хіба що з використанням етимологічного правопису, друкувалися в "Слові" українські вірші Т. Шевченка "Хустина" (10.02. 1862), "Лілея" (24.02. 1862), "Садок вишневий коло хати" (14.03. 1862); Ієремії Галки (М. Костомарова) "Співець Митуса" (21.04. 1862); численні вірші ? Верніволі (О. Кониського) "Моє бажання" (17.03. 1862) "До сестри" (5.05. 1862) "З святого письма" (19.05. 1862). Але поруч російською мовою, теж з використанням етимологічного правопису, подавалися праці П. Куліша "Полякам об українцах (ответ на безымянное письмо)", стаття була сумлінно передрукована з "Основи" (1862. № 2) у чотири подачі (10-20. 10. 1862): праця М. Костомарова "Гетманство Выговского", так само "позичена" з "Основи" (1861, №№ 6-7) й подана у 1864 році в №№ 1-21; російське оповідання Олексі Сторженка "Видение в Несвижском замке" (1866, №№ 55-56), передруковане з газети "Вестник Западной России". Але аласне журналістські твори (не наукові й не художні) створювалися язичієм, так само підлягали редагуванню й надіслані з України.

Перше число газети вийшло 25 січня 1861 року. Відкривалося воно статтею "Наш програм", де висловлювалися вірнопідданські почуття до австрійського цісарського дому і водночас твердий намір відстояти руську народність у боротьбі з поляками.

У числі від 1 лютого 1861 року редактор умістив заяву "Ру сь говорит!", де зокрема відзначалося: "По двоелетних домагательствах и просьбах за органом независимым, хоть бы чисто литературным. Получили мы наконец с началом сего года позволение на издание часописи политической. Издатель и редактор той часописи, понужденный ложными толками, якими з известной стороны розсеваются, обяялає при нынешней способности под словом чести перед народом, що выдаваемая ним часопись "Слово" есть часописію независимую, самостоятельную в таком сих выразов смысле, як то о всех иных не-официальных газетах разумеется, и як то тіпже гезеты сами о себе справедливо разумеют". Ця редакторська заява може правігти

Михай-іан І.І.

п са вірець стилю газети й мови (язичія). якою вона провадилася від першого ж свого числа.

Головне своє політичне призначення газета вбачала у протистоянні польській експансії на західноукраїнські землі і проголошення єднання галицьких русинів з Руссю, під якою розумілася спочатку Мала Русь, ате йодом поняття Русі трансформувалося в бік ототожнення її з Великою Руссю, тобто Росією. У зв'язку з цим газета вела широку полеміку з польською періодикою. За її вірець може правити велика стаття (надрукована в чотири подачі) під назвою "Несколько слов Николая Устиановича в ответ на статью г. Костеикого. оголошенную в дневнику польском "Pzegląd powszechny" под заглавиєм "Recenzya Zoiji Galickiej па god 1860".

10 лютого 1861 року тут читаємо такі дивовижні зізнання: "Отдалившись от Редакции Вестника. писав Микола Устианович. п пребывая снова в моем уединении в Карпатских горах, не имел я ни средств, ни случайности выучиться российского письменного языка [...]. а однако прочитавши случайно российскую повесть "Старый дом" и некоторые поэзии Пушкина, пересведчился я чем раз больше, же язык, которым пише Москва, есть развитый з чистого руского кореня, же украинские писатели з политических причин нуждаются розлпчною правописию свой язык безуспешно отлучит от письменного московского, и же Г. А. Петру ШЄВИЧ не мпцулся с правдою, утверждая, же писатели российские пишут языком не московским, но языком в Малой Руси розвившемся, бо первые, що тем языком от Нестора писати стати, были Мало Русины". От такі методологічні висновки робилися автором внаслідок "случайного" прочитання кількох віршів Пушкіна і якоїсь анонімної повісті. Це була виразна .москвофільська ідея: проголошення єдності галицьких русинів з Московською Руссю і запевнення в їх мовній єдності.

Мовна позиція газети викликала дискусію вже на ранньому етапі її існування. Молодий лікар (поступово формувалася світська українська інтелігенція) Антін Кобилянський (1837-1910) віщав у Чернівцях брошуру , написану народною українською мовою, але латинськими літерами за чеським правописом, назвавши її "Slovo па slovo до Redaktora Slova". Вона з'явилася на початку 1861 року відразу після виходу перших чисел газети Б. Дідицького. Автор енергійно протесту вав проти поросійщення у країнської мови він бачив можливість поставити заслін перед наступом москвофільських тенденцій у вигляді запровадження в український правопис латинського алфавіту за чеським зразком. Для доведення своєї правоти А. Кобилянський не лише написав за пропонованими ним правилами свій публіцистичний текст, але в додатку "Zovniarskijj dumy Fedjkovusa" розмістив кілька віршів молодого поета, що ще недавно писав по-німецьки. але під впливом автора брошури перейшов до творчості ру синською мовою.

У цін книжці відбувся літературніш дебют О.-Ю. Федьковича як українського поета. Його ім'я стало відразу популярним в Галичині. Б. Дідицький передрукував усі вірші з брошури у своїй газеті і розпочав з

Історія української журналістики ХІХ століття

поетом листування, прохаючи нових творів для друку. Невдовзі він отримав від Федьковича цілу збірку віршів і почав подавати їх у "Слові". Так упродовж 1861 року тут були опубліковані поезії: "Гуцулка" (№ 46). "Товариші" і "Як то співак проклинає" (№ 48). "До батька нашою Могильницького" (№ 66). "На могилі мого брата" (№ 76). "Співацька добраніч" (№ 83). "Співанка" і "Празник у Такові" (№ 84). "Русь" (№ 86). Федькович став головним поетом "Слова" у перший рік його існування, немалим чином посприявши зростанню популярності газети.

Для тодішньої української літератури Галичини, що розвивалася догди лише під знаком москвофільства, творчість Федьковича була цілком новим явищем не лише за мовою, яка була зорієнтована на усний народний варіант, але й за змістом. Це була поезія, що не торохтіла порожніми патріотичними фразами, а розвивала громадянську тематику в конкретних образах сучасності. Так, зокрема, вірш "Співацька добраніч" мав підзаголовок "На скін Тараса Шевченка" і являв собою високопоетичний некролог на смерть Кобзаря:

Спи ж ти, руський соловію. -
Я за тебе тужу:
А як тутки зазоріє.
Я тебе пробуджу .

Крім того, у свою поезію Федькович вніс реальні картини свого солдатського життя, зображені пластично, з відтворенням героїв, наділених "своїм голосом, виразною мовою, що сповідалися у своїх почуттях і прагненнях.

На початку наступного року Б. Дідицький віщав першу книжку віршів нововідкритого автора "Поезії Іосифа Федьковича" (Львів. 1862). супроводивши її своєю передмовою, у якій висловив високу оцінку його творчості. Проте згодом співробітництво Федьковича в "Слові" припинилося. Причини для того було дві: з одного боку, саме в 1862 році виникла народовська журналістика і молодий поет починає співробітничати у журналі "Вечерниці"; з другого боку, поява нового народницького напрямку виявила рутенство москвофілів, які зазнавали відчутного поправління.

Полемічне заперечення позиції "Слова" було підхоплене товаришем А. Кобилянського Костем Горбалем (1836-1903) у майбутньому відомим педагогом і народовським журналістом. У тих же Чернівцях трохи згодом він випустив у тому ж році ще одну брошуру "НОЮІ па БОЮОБ сїіа Наїусупу". де висловлена критика галицьких москвофілів за рутенство, орієнтацію на церковщину, відсутність свіжого погляду на світські речі.

"В обох тих брошурках, а особливо в тих причинках, що вийшли з-під пера Горбала, писав І. Франко в некролозі по діячеві, почувся уперве в Галичині (після пліснявої дрімоти 50-х років) свобідшгїі народолубній і, як на ті часи, радикальний голос. Чути було стук нового духу часу до зачинених наглухо воріт ганіцько-руського шкаралупництва. Все тут було нове, починючи від нечуваного чеського правопису, гірнюженого до руської мови, а кінчаючи віршами Федьковича, що були першим смертним позвоном

Михайин .Л.

по мертвому, схоластичному галицько-руському віршоробству"⁵.

"Сі дві чернівецькі брошури. резюмував пізніше І. Франко в синтетичній праці. - були немов першими ластівками нової весни народовецького руху з чисто народним язиком у письменстві і з радикально-фонетичним. чеським правописом для руської мови, а також із зародками філософічного і соціального радикалізму в відзивах Кобилянського і Горбала"⁶.

З самого початку газета не лише публікувала публіцистику й художні твори, але й вміщувала широкий інформаційний матеріал, як своїх дописувачів з місць, так і внутрішні австрійські та закордонні новини. Наприклад, у числі від 18 березня (1861) у рубриці ""Дописи" друкуватися повідомлення з Перемишля. Коломиї. Бучача. Стрия. Самбора. Ягольниці. У кожному номері містилися рубрики: "Вести з крайов коронных", "Заграннчіе". "Новинки".

У ряді матеріалів простежувався український вектор в орієнтації "Слова". 29 квітня 1861 року у додатку до газети опублікована стаття "Вспоминка о Шевченку". Ця "вспоминка" сповнена помилковими свідченнями про видатного поета. Чого варте таке твердження: "Школы кончил Шевченко по часты в Петербургу, по часты в Киеве, где позднейше за вольноду мство отданый в рекру ты, змарновал найкраснейший свой век на Кавказе". Сьогодні кожному школяреві відомо те. чого не знає автор статті: у Києві Шевченко не вчився і засланий був не на Кавказ.

19 лішня 1861 року в газеті була вміщена нова стаття "Похорони Тараса Шевченка" виразного репортерського характеру. Відчувається, що її автор добре обізнаний з предметом висвітлення. До публікації редакція дала примітку такого змісту: "Перва то допись в "Слове" з Киева. Педеемся. що в недолгое время приобретем дописей з Украины еще больше. Ред." Однак надії швішко не справилися, українці з Росії не поспішали до числа співробітників "Слова".

Г. Шевченко прийшов до "Слова" через німецькі двері. 7 липня 1862 року газета вмістила велику статтю "Коротка жіптепись Тараса Шевченка, зазначивши, що даний текст є перекладом статті "Ein russisches Dichterleben" з німецької літературної газети "Die Gartenlaube" (1861, № 28). що виходила в Липську. Саття містила високу оцінку творчості Т. Шевченка і правильний виклад фактів його біографії. Дещо раніше (7.04. 1862) газета подала інформацію: "В Киеве переложил А. Г. Горжалчпнський з языка малорусского на польский поезій Тараса Шевченка. Том первый уже вышел з печатніі, том второй печатается".

Майже всі інформаційні матеріали в газеті друкувалися анонімно. Програмовою для першого року існування газети стала стаття, теж подана в багатьох подачах "Чего маєм желатн?" Вона була підписана, але підпис

⁵Франко **І. Я.** Кость Горбаль //Франко **І. Я.** Зібр. творів: У 50т. - К., 1981. - Т. 34. - С. 368.

²²⁶Франко **І. Я.** Нарис історії \країнсько-руської літератури до 1890 р. // Франко **І. Я.** Зібр. творів: У 50 т. - К.' 1984. - Т. 4і" - С. 317.

Історія української журналістики XIX століття

являв собою виразніш псевдонім: "Еремій Русин". Тут була викладена політична програма галицького русинства. від чийого імені й виступала газета. Стаття засвідчила спорідненість програми "Слова" з політичними цілями ГРР. На думку Еремія Русина, що висловлена вже в першій же подачі від 17 травня 1861 року, сучасні галицькі українці повинні боротися за здійснення таких завдань:

1) поділ Галичини на руську й польську губернії;

2) аби в руській губернії вільно було кожному звертатися до уряду й суду будь-якою мовою, але щоб усі урядовці приймали й розв'язували по-руськи подання руські;

"В школах всех. - писалося в цьому пункті далі, - абы всех предметов в руском языке школяри преподавания слухати обязаны были, яко в языке большинства крайового народа, бо руска часть Галичини, ни Мазовше, ни Гановер, але Русь, а мы хотим и в будущем тым зостати. чим нас Бог сотворил: Русинами".

3) аби кращий виборчий закон випрохали від наймилостивішого монарха наші депутати;

4) аби створити Комітет народної історії;

5) та Комітет для досліджень топографічних.

У наступних подачах цієї статті до цих пунктів додавалися нові, що розширяли програму діяльності українців, переважно на терені культурно-освітньому.

Оскільки підросійські українці не зголосилися до співпраці відразу, редакція знайшла інший спосіб залучення українських авторів, а саме: розпочала передрук вже опублікованих матеріалів провідних українофілів. Так. 20 вересня 1861 року газета розпочата передрук з другого числа "Основи" (1861) статті М. Костомарова "Ответ на нападения газеты "Czas" и журнала "Revue Contemporaine".

З жовтня в газеті з'являються вірші П. Куліша, так само передруковані з "Основи". Так. зокрема в № 71 був опублікований вірш П. Куліша "З-за Дунаю", що являв собою баладу, написану в народно-пісенному дусі. Між українцями й галичанами навіть зав'язався діалог на сторінках "Слова": І. Гушалеви́ч відповів П. Кулішеві́ віршем "Ответ з-под Бескіщ на голос з-за Дунаю" (№ 76). у якому закликав сокола, ліричного героя вірша П. Куліша, летіти в Галичину:

Славна колись була, славна Галичина.

Ту е родны люди и родна родина.

Політика, спрямована на передрук провідних матеріалів "Основи", виявляє свою тривалість і засадничу спрямованість, про що свідчить поява в "Слові" вже в 1863 році (№№ 20-33) програмової праці М. Костомарова "Две русские народности", узятій з третьої книжки журналу 1861 року: а також інших названих вище праць ІІ. Куліша, М. Костомарова, віршів Т. Шевченка, Іере́мії Галки. Такі публікації "Слова" виховували в читача почуття всеукраїнського братства, сприяли формуванню уявлення про соборність України, розділену до часу державним кордоном.

Михайил І.І.

У редакційному колективі "(лова ' у цей час співпрацюють Я. Головацький. К). Романчук (хоч і анонімно). Ф. Заревнч діячі, чії шляхи в недалекому майбутньому розійдуться. Але поки що воші складають одну команду. Розпочав співробітничати із "Словом" у другий рік його існування О. Коннський. надрукувавши тут спочатку кілька віршів. У першому з них "Мое бажанье" (17.03. 1862) він висловив суголосні з програмою "Слова" ідеї:

Славян усіх в одной семье
Побачить хочется мени.

За що був тут же в редакційній примітці запрошений до тіснішого співробітництва. 25 квітня (1862) з'явився його перший журналістський твір нарис "З Полтави. 6 (18) квітня 1862". Нарис знайомив галицького читача з українським містом, розповідав його історію, давав характеристику населення й культурного життя в ньому. Надалі твори О. Коннського під тим же псевдонімом ?. Верниволя і загальною назвою "З Полтави" раз у раз з'являються в газеті. О. Коннський розповідає історію кріпацтва в Росії та його скасування (23.05. 1862), реформу суспільного життя: запровадження посади мирових посередників (2.06. 1862). заборону урядом народних шкіл у зв'язку з пожежами в Петербурзі (28.07. 1862) та піднімає й висвітлює у багатьох нарисах інші теми. Співробітництво О. Коннського було перерване його арештом у 1863 році за українофільську діяльність і засланням поета до Вологди.

Публікуючи 23 травня 1862 року черговий нарис О. Коннського "З Полтави" редакція додала до нього таку примітку: "Не спускаючи із ока заветную цель нашу: с состояньем духовным и материальным всей Малой Руси ближе познакомлятея, ораз же к развитию полнейшой идеи про Малую Русь по можности причинятися, мы охотно помещаем в "Слове" догшеи так из Холма, як ы з Полтавы и Киева, где на радость нашу най то буде сказано найшли мы килькох весьма даровитых корреспондентов, которые в сю пору частейше стали до нас озыватися. Ред."

Справді на пей час "Слово" мало вже й київського кореспондента. Очевидно, це був хтось із членів Старої Громади, бо цей автор виступав від імені цілого колективу свідомих українців. Перший допис "З Києва" з'явився 12 травня 1862 року. У ньому йшлося про становище української роботи в місті, давалася характеристика місцевої преси, зокрема відзначалося: "Нам бы знадобився свій малоруський журнал, та годи выхлопотать дозволения".

У нарисі "Од Дніпра", що був опублікований 6 червня 1862 року йшлося про внутрішні суперечності між українофілами. "Крім урядових утисків, ми й самі не можемо між собою домовитися про правопис у наших книжках. А їх же виходить усе більше.

Нарешті. 25 липня 1862 року в "Слові" за підписом "Киян" була опублікована велика програмова стаття "Послание к братьям Галичанам от братьей Киеалян. Киев. 21 червця 1862". У цій статті кияни через "Слово" склали звіт перед Україною, розповідали про свої перемоги, ділилися

Історія української журналістики XIX століття

думками про труднощі. З нариса вишивали враження про стравжне українське відродження, що охопило Київ: тут йшлося і про створення Громад, осередків українофілів для спільної праці, і про українські народні школи, які збирали на навчання велику кількість учнів різної статі й різного віку, і про заснування своєї журналістики, прикладом чого служила "Основа".

Але все більше зустрічаємо перепон, свідчив від імені громади анонімний автор. "Перша, об котру ми вдарились Ляхи, роз'яснював він. Як тільки вони зачули самостійно роботу Українську, зараз і накинулись на нас мокрим рядом: з першого ж разу була тільки лапка, але після скоро сварня зайшла на іншу дорогу: зо всіх посипались од ляхів-панків доноси до Правительства на Українців за те, що, мовляв, вони, Українці, хочут научить народ різні! Аби хто виїхав на село, чи то учителем, чи писарем громадським, зараз донос, і садять в тюрму: або хто роздаровував книжки та граматки - теж донос. Не говоримо вже про ку пні доноси на все направлення наших народолюбців, про просьбу: заперетить всі у країнські книжки, про просьбу: зруйну вать могилу Шевченка в Каневі під тою покривкою, що в ній закопані ножі - и далее".

У числі від 5 вересня 1862 року в "Слові" за підписом "Молодій Галичане" була опублікована відповідь киянам "Дещо на ответ братьям Украинцам". Тут йшлося про успіхи українського руху в Галичині. "Слово" має звиш 1000 перенумерантів. повідомлялося в статті. Ще перед роком ми мали лише урядовий "Вестник", але зараз аж три видання: "Слово", "Галичанин" і "Вечерніці". Ширяться українські виклади в школах і училищах. З'являються нові книжки. Нема того села, куди б не доходила українська книга й газета. Не треба опускати руки, радили "Молоді Галичанин" київським українофілам.

Це був мало не перший публічний діалог австрійських і російських українців. Він мав величезне значення: за його допомогою було засвідчено, що українці складають не лише етнографічну, але вже й культурну єдність, працюють над духовним піднесенням свого народу, спрямовують свої сили на пробудження його національної свідомості.

Під кінець 1862 року в "Слові" обізався й Харків. 27 жовтня тут була так само анонімно опублікована стаття "Спор Украины за язык в Харькове". А втім, з великою мірою ймовірності можна припустити, що її автором міг бути Василь Мова, тоді студент Харківського університету, що згодом виріс на відомого українського письменника.

Публікацію допису харківського автора редакція попередила такими роз'ясненнями. Кожен народ шукає шляхів для самоствердження в світі, розділяються навіть близькі між собою чехи і словаки. "Подобие происходит от часів Котляревского на Украине, где центральны великорускни. запровадивши в церкви и школе чтение славянских книг по произношенью московскому, не только дали тем повод Украинцам от правописи словено-русской отдалитися. але через упорне виконуванье своих централизацийных планов в такой же способ, як Поляки, негують самостоятельность малорусского языка". Як на приклад такого

Михайин І.І.

нігілістичного ставлення росіян до українців редакція її посилалася на кореспонденцію з Харкова.

Професор Харківського університету Петро Олексійович Лавровський. сповіщав дописувач, держав перед своїми учнями таку промову. З'ясувалося, твердив він, що українці говорять не однаково на лівому й на правому березі Дніпра, не говорячи вже про Галичину з її окремим наріччям. Де ж узяти ту мову, щоб усі розібрали? Замість того, щоб працювати на користь літературного язика, що вже викувавсь, є такі люди, що думають об особой літературі - се святотатство. Он у Московщині 50 говорів, так хіба ж їй треба мати і 50 літератур?

Деякі українці відповіли професорові, розповідав дачі дописувач, що не слід молодим студентам першого курсу розповідати, що народ українській! не викус собі літературної мови, бо вони й справді можуть у таке повірити.

На це Левровський наступного разу заявив: я вже 20 років працюю над своєю наукою, придивлявся до всього і вірую, що ніколи не буде української літератури. А це ж деспотизм - забороняти мені говорити те, що я думаю.

Допетний студент відповів публічно професорові через газету: деспотизм говорити подібні речі на лекції, коли викладач сам говорить, а слухачі мовчать. Такі заяви справді можуть підірвати авторитет української ідеї, а у ній же немає нічого злочинного.

Далі автор у трьох пунктах виклав своє (а можливо й харківської громади) бачення програми українофілів. Передусім, у першому пункті він засвідчив легітимність українського відродження. "Правительство поважаємо, - заявив він, - і ні до чого супротивного йому не пристаємо". Можливо, декого сьогодні здивує таке віроповідданство. Ате слід мати на увазі, що в Росії вже розпочиналася доба реакції: був заарештований М. Г. Чернишевський, революційні елементи були провокативно звинувачені в організації пожеж у Петербурзі, заборонені недільні школи. У цій ситуації крок харківського кореспондента визгадав цілком виправданим.

У другому пункті він змальовував програму культурно-освітньої праці. "Кіи хочемо вчитися в народу вьшому доброму, - писав кореспондент. - і розказати йому на його рідній мові, чому ми в нього доброму навчилися". З цією метою нашим завданням є зібрати пісні, казки та інше і повернути народові його духовні скарби: а ще "составит на його мові такі книжкн. з котрих би він вивчився усьому, чому ми вивчилися не на рідній, а на чужій мові".

Третій пункт стосувався процесів денаціоналізації в українських університетах, зокрема й у Харківському. "Ми бажаємо. - писав автор. - щоб ті паненята, котрі вчатья тепер у наших університетах, вчилися не задля чішів. а задля користі своєї рідної України, свого ірдного народу".

Після викладу такої програми автор уже сміливо твердив: так. ми хочемо викувати свою рідну мову, хочемо навчити свій народу усьому доброму.

one

Історія української журналістики XIX століття

Публікація допису з Харкова мала велике значення в розвитку газети. Цим було завсвідчено не лише розширення кореспондентської мережі, а й розширення українського світу, який простягся від Львова до Харкова (або й далі - до Кубані, звідки родом був студент Харківського університету Василь Мова, ймовірний автор допису). Газета "Слово" виконувала функцію формування українського світу, об'єднання навколо спільних завдань українських діячів, що жили й працювали в різних містах.

У перші роки своєї діяльності газета відстоювала ідею єднання галицьких русинів саме з українцями. Про це свідчить велика стаття, "Быти нам общерусскими чи Мало-Русинами?", опублікована 1864 року в три подачі (№№ 26-28). Стаття була підписана криптонімом "И" й була передрукована з німецької газети "Ost und West" (1864. №№ 17-18), але поза всякими сумнівами постала в українських колах. Зробивши докладний огляд міжнародних подій, автор приходив до висновку: "Но и внешни обстоятельства, здается нам, заохочают на дальшее исследование нашей тенденции малорусской" (4.04. 1864).

Поруч з цим газета в численних репортажах розповідала про заснування першого українського театру, що в 1864 році саме розпочав давати перші вистави у Львові в заті Народного дому. У № 24 "Слово" опублікувало "Пролог" О. Огоновського, декламацією якого відкривалася перша вистава театру в березні 1864 року. Високими словами автор описував завдання українського театру:

Най, отже, буде та народна сцена
Науці і забаві посвячена!
Най тая муз святиня сповіщає,
що нарід руський сили розвиває,
щоб оказалась слів тих лож сама,
що в руськім місті русинів нема!

У числі 27 газета сповіщала про репертуар театру, рецензувала перші вистави й подавала відгуки на відкриття театру з польських газет. А в № 28 друкувала лист своїх читачів з Коломийщини, у якому вони висловлювали свій захват навіть не від вистав, а від репортажів про них, що з'являлися в газеті. "Трудно і мислю вообразили той восторг, - писали воші, - з яким ми тут, на крайнім усторонні руської Галичини читаємо кожну статейку, доносячу о успіхах нашого руського театру у Львові!"

У № 100 1864 року була здійснена публікація двох начальних пісень з частини другої поеми А. Могильницького "Скит Манявський", що увіходять до корпусу класичних творів українського романтизму.

Перші роки існування "Слова" засвідчили прагнення її керівників зробити газету загальноукраїнським органом, спрямованим на консолідацію різновекторних сил. І це Загеті вдалося. Саме москвофільство за відсутності народовського табору і в перші роки його існування ще могло виступати від імені всього українства в цілому, що й намагалася робити газета. Тут розвішалася ідея спадковості москвофільства й ГРР. Публікувалися матеріали про Шевченка, залучалися до участі автори з

Михайин .Л.

Полтави. Києва. Харкова, передруковувалися програмові публіцистичні праці і наГікращі художні твори з підросійської української та австрійської журналістики. Язичіс у власних інформаційних матеріалах ще зрівноважувалося класичною літературною українською мовою Т. Шевченка. П. Куліша. О. Кониського й російською того ж П. Куліша. М. Костомарова. О. Стороженка в їх передруках з "Основи" та інших видань.

І. Франко писав, що "Слово" "протягом цих двох (від заснування. - І. М.) і кількох наступних років було дуже цінним часописом, далеким від партійної однобічності, яке поєднувало в собі течії і напрямки, що після 1866 р. суттєво розійшлися між собою"

«ч- Поява "Слово" стала віщатною подією в українському культурному житті. Це була велика газета, що прагнула всебічно задовольнити інформаційні потреби українського громадянства в Галичині. Невипадково Воігі викликала бурхливу полеміку в російській пресі, що тоді пильно стежила за розвитком української журналістики, сподіваючись знайти спільників для досягнення своїх цілей. Знаменитою статтею "Національна "безтактність" відгукнувся на появу перших двох номерів "Слова" лідер російського революційно-демократичного руху М. Чернишевський ("Современник", 1861, № 7). У його виступі можна виділити такі головні напрямки, за якими він полемізував зі "Словом".

1. Мова і співвіднесеність галицького русинства з російським українством. З багатьох джерел етнографічного та літературного характеру вже було зрозуміло, що русини - то українці, що живуть в Австрії. Упродовж кількох поколінь відірвані від України, вони набули особливостей мови, поведінки, звичаїв, культури. Але потяг русинів не до України, а до Росії виявився несподіваним для лідера російського західництва.

"Наші українці. - писав він, - вже виробили для себе літературну мову, незрівнянно кращу : навіщо ж відділятися від них? Хіба вона така далека від мови русинів, що їм потрібно писати іншим наріччям? Але якщо так, вн - вже не українці: ви, як лужичани, - окреме плем'я. Але якщо вас лише три мільйони, ви не можете втримати своєї народності"²²⁸.

Як бачимо.- за мовними проблемами Чернишевському бачилися проблеми політичні, пов'язані з віднесеністю галицьких русинів до російської чи української національної спільноти або з навіть визнанням правомірності їх окремого існування.

2. Стосунки українців і поляків у Галичині. Чернишевський виявив цілковите незрозуміння цієї проблеми. Для нього її не існує. Вні національний конфлікт перевів у соціальний план, заявивши, що обіщві нації мають панів і селян, а відтак однакові класи мусять мати спільні класові інтереси. "Ми не вважаємо, - проголошу вав Чернишевський, - щоб польський мужик був по-ворожому налаштований до полегшення

- Франко І. Я. "Галицько-русская библиография XIX столетия" // Франко І.Я. • Зібр. творів: У 50 т. - К.,1980. - Т. 27. - С. 255.

²²⁸ Чернышевский Н.Г. Письма без адреса.- М.: Современник. 1983. - С. 397 - 398.

Історія української журналістики XIX століття

повинносте» і взагалі побуту русинських поселян"" .

Чернишевський дивується: чому це український селянин бореться польської атади, а не проти своїх панів? Замість консолідації й національного єднання, завдяки чому тільки й можна домогтися успіхів у національно-визвольній боротьбі, російський революційний демократ пропонував українцям ідею внутрішньонаціонального конфлікту, іншими словами: громадянської війни, згубної для українців, про соціальну однорідність яких вже аргументовано йшлося в наших викладах. Ні українського дворянства, ні української буржуазії в Галичині не існувало. Закликаючи українських селян до боротьби з ними, Чернишевський виявив цілковите незрозуміння українських проблем, спільних для Західної і Східної України.

3. Так само на незрозумінні політичній ситуації, у якій опинилися українці в Галичині, заснована й критика Чернишевським політичної незрілості галицького русинства. Твердження про це відповідало дійсності. Але висновки з цього для революційного демократа витікали дивовижні. Справді, у наших викладах вже багато говорилося про слабку соціальну структурованість української нації. Попівство було єдиною її вищою верствою, а відтак змушене було представляти її політичні інтереси. Це була політична реальність; іншого шляху для піднесення галицьких українців не було. У Чернишевського таке становище викликає зливу скептичних іронічних зауважень:

"Лкщо львівське "Слово" хоче вручити клопотання в мирських справах русинського племені православному духовенству, зазначає він, - через недостатність інших захисників русинам з русинів же, то, значить, самі русини ще не спроможні розуміти свої інтереси, тобто не здатні ще до політичної боротьби"²³.

Поняття Чернишевського були вироблені на матеріалі історичного досвіду розвинутих націй: і виявляли цілковиту слухність стосовно їхнього становища. Але як же бути українцям і де їм шукати шляхів піднесення свого народу? За концепцією Чернишевського це було взагалі неможливо: адже попівство не могло захищати українській! народ, а більше звернутися йому було ні до кого.

Стаття Чернишевського нічого не пояснила російським читачам у українському національно-визвольному русі, а тільки заплутала їх, стала провісницею майбутнього політичного банкрутства російської політичної думки в ставленні до українства.

На захист "Слова" виступила слов'янофільська газета "День", яка почала виходити в жовтні 1861 року за редакцією І. Аксакова. Вона містила так багато матеріалів проти "Основи", яку звинувачувала в українському сепаратизмі, що мимовільно нав'язується припущення: газета була створена з метою боротьби проти міцніючого в Росії українського відродження. Із припиненням "Основи" слов'янофіли ліквідували й свою

Там само. - С. 401.

²³⁰ Там само. - С. 405.

Михайил .Л.

газету. "День" виразно відчув спорідненість з ним московфільської газети.

2 і жовтня 1861 року тут з'явилася стаття Володимира Ламанського "Национальная бестактность (статья "Современника. 1861. Июль. О львовском "Слове)". "День" образився на "Современник" за критику "Слова". Як же у Львові з'явився орган. Що проголосив єдність русинів з Москвою. Уже за це сема видавці "Слова" були для слов'янофілів поза критикою; московфіли добровільно відмовлялися бути українцями, і це дуже подобалося В. Ламанському.

"Признаємося. - писав він. - думка про можливість окремої української літератури (а не місцевої словесності) здається нам великим безглуздом. Далі публіцист теоретично розмежував поняття "словесність" і "література". Література - це величний здобуток духовного життя, вона всебічно задовольняє духовні потреби всіх верств суспільства в освіті, науці, журналістиці, щоденному читанні. Словесність - це місцеве явище виключно фольклорного чи белетристичного характеру, географічно й суспільно обмежене, спрямоване на службову, другорядну роль. "Але якщо неможлива самостійна література українська. - писав публіцист слов'янофільської газети, - то можлива і корисна літературна обробка наріччя українського, поруч із загальноруською мовою, особлива українська словесність, поруч з російською літературою, російською наукою й освітою". До цього місця тексту редакція подала примітку: "Для хатнього вжитку. Згадаймо статтю Хомякова в "Р. Беседе", що з щирою радістю привітав появу українських проповідей Гречулевича".

Визнаючи українську словесність для хатнього вжитку, слов'янофіли не визнавали української літератури. У цьому вони розходилися з "Основою", про що не забув згадати тут же В. Ламанський. Його головну думку, звернену до українців, можна сформулювати так: наріччя своє обробляйте, але не смійте тягнути його в університети чи навіть гімназії, робити мовою освіти й науки.

Галичани якраз і задовольняли В. Ламанського суголосною з слов'янофілами позицією. Спільну позицію він підсумував у таких словах: "Мова школи (не лише університетського, але й гімназичного виховання), науки, освіти для Червоної й Угорської Русі мусить бути російською літературною мовою, яку ніколи не залишить і наша Мала Русь".

На появу газети "День" і розгляд у ній своєї статті відгукнувся Чернішевський в десятому числі "Современника" за 1861 рік. Новіш свій твір він назвав "Народная бестолковость", переклавши, як він сам пояснив, два іноземні слова із заголовку попередньої статті. Дарма, заявив він. воював я з галицькими русинами та їхньою газетою "Слово", коли тут. у Росії, з'явилася газета приблизно такого ж напрямку.

Дискусія показала, наскільки далекими є всі верстви російського суспільства, включаючи й найбільш передові революційно-демократичні елементи його, від реального розуміння української проблематики, тієї історичної прірви, у яку ними ж самими був зіштовхнутий український народ. Кожна сторона переслідувала свої цілі і намагалася використати у

Історія української журналістики ХІХ століття

болісних муках і стражданнях народжене українське відроджені в своїй вузько партійних цілях.

Ру біжним для історії газети став 1866 рік. коли в ній була опублікована в рубриці "Дописи" редакційна стаття "От Львова. (Погляд в будучність)" (№ 59. 27 липня). Вона була підписана "Один именем многих" і претендувала на висловлення поглядів колоредакційних діячів. Стаття справила враження перелому в політиці газети. Але цей перелом був підготовлений попереднім досвідом роботи видання. Царефільські тенденції особливо посилилися під час Польського повстання 1863 року та придушення його російськими військами. Боротьба Російського уряду з поляками й розпочате після повстання інтенсивне російщення Царства польського викликало симпатії москвофілів і вселяло надії, що і в себе вдома в боротьбі проти поляків вони можуть сподіватися на допомогу офіційного Петербурга.

Стаття "Погляд в будучність" була викликана важливими політичними подіями в історії Австрії. Імперія Габсбургів вела безперервні війни з пробудженими "Весною народів" національними меншинами. Від 1848 року тривали національно-визвольні війни італійського народу. У ся Європа співчувала повстанцям, а ім'я їх лідера Дж Гарібальді було загальновідоме. 1859 року від Австрії була відірвана Ломбардія. У* 1866 році дійшло до приєднання до Італії Венеціанської області. Йшла запекла боротьба між Австрією і Пруссією за лідерство у німецькому світі. 1866 року розгорілася Австро-Прусска війна. 3 липня 1866 року австрійське військо було розбите під Садовою. За Паризьким мирним договором Австрія втратила Шлезвіг і Гольштейн, визнала передачу Венеціанської області Італії.

Натхненні прикладом сусідів істотно поживалися поляки, прагнучи й собі домогтися розширення політичних прав. Після поразки під Садовою вони направили до Відня делегацію, що складалася з аристократичної верхівки Галичини, яка вимагала визнання за Галичиною особливого статусу Польського канилерства. По суті це означало б створення автономного Польського королівства в межах Австрії. На канилера польська верхівка пропону вала призначити графа Агенора Голуховського. відомого своїми антиукраїнськими настроями. Він не визнавав самого факту існування українського народу.

Ці події й спричинили розпач українців, що гуртувалися навколо газети "Слово". Від їх імені й виступав "Один именем многих".

Чим буде те польське канцлерство? - запитував він. І. зазираючи в майбутнє, відповідав: "Представляю бо собі канилера нашего будущего не jako человека безстороннего. умеющего вознестися по-над предрасудки и тенденции своего племени, не jako человека, посадающего доверие всего Галицкого жительство, но видим в нем одностороннее орудие ультрамонтанства, мужа, одушеаленного вправде для римского католичества и добра своей польской народности и положившего для ней великие заслуги, но видящего в руском чужевце мятежника против Польши и шизматпка. которого в имени Рима и Польши покоритн ба уничтожити подобает".

Михайил .Л.

Створення Польського канцлерства означало б знищення усіх українських, поки ще доволі скромних, завоювань. Ми помилилися в 1848 році, заявляв автор статті, коли назвали себе перед австрійській урядом Ruthenen. а не Russen: коли сказати, що наша границя по Збруч, що нас двадцять повітів у Гатчині; тому з нами й не рахуються. Покладати надії на підтримку також бездержавної Малоросії, де так само урядом переслідуються свідомі українці, заборонена українська мова, було надалі неможливо. Тому автор робив такий висновок: настав час заявити, "що все усилия дипломати й поляків сотворити з нас особый народ рутениов-унптов оказались тщетными, и что Русь Галицка, Угорска. Клевска. Московска. Тобольска и пр. под взглядом этнографическим. историческим, лексикальным. литературным, образовым есть одна и тая ж самая Русь, мимо того, що в Галичине она вірно предана своему возлюбленому Монарху и его светлой династии, а там за границею она тоже предана своему Монарху и своей династии".

У такому рішенні автор вбачав можливість порятунку українців у боротьбі з польською перевагою в Галичині. "Время уже перейти Рубикон.

заявив він у кінці своєї програмової статті, - и сказати откровенно вслух всем: не можем отделитися хинським муром от братьей наших и отстояти от языковой, литературной, церковной и народной связи со всем русским миром! Мы не Рутены з 1848 року, мы настоящие Русские: но як всегда были, так есьмо и останем в будуще непоколебимо верны нашему авгу стейшому австрийскому Монарху и светлейшей династии Габсбургов! Зложивши такое вероисповедание, не будем потребовати боятися польского канцлерства, не будет нам тое могло закинути, що язык наш неспособен до высших училищ, не образованный до урядованья и пр.. юо язык наш и литература наша русска давно и далеко перестигла польску, чого нам н самы Поляки в сойме и всюда заперечити не здужають".

Таким чином, счтаття "Погляд в будучность" скеровувала український рух зовсім у нове русло. Ситуативно пов'язана з битвою австрійських військ з прусською армією під Садовою, стаття остаточно визначила перелом у позиції газети до москвофільства. Практичним її наслідком було те, що австрійський уряд не задовольнив вимогу польської аристократії про запровадження в Галичині Польського канцлерства, а лише призначив графа А. Голуховського вдруге намісником уряду в Галичині. Це був своєрідний компроміс з боку центру. Через два роки Голуховський був усунутий від урядування. Таким чином, українству в 1866 році вдалося вистояти і з мінімальними втратами пройти складний для себе історичніш період. Але стара партія принесла в жертву свою національну тотожність і вже відтоді не змогла повернутися до народшіх джерел.

Широкого розголосу в цей час набула анонімна брошура "В один час научится Малорусину по Великорусски", автором якої виступив Б. Дідицький. що не було таємницею й для су часників. Тут він переконував читачів, що у країнська мова має лише невеликі відхилення проти російської, є її варіантом, а відтак українці мають визнати її своєю і припинити формування у країнської літературної мови, а користуватися російською.

Історія української журналістики XIX століття

"Слово" посилює роботу над наближенням своєї мови до російського літературного взірця, у рубриці "Заграничье" віддає перевагу повідомленням з Росії, вміщує багато дайджестових матеріалів з російської преси, переважно проурядового спрямування.

Авторитет газети серед читачів разом з її поворотом до москвофільства падає. Від неї відвернулися українські діячі: Федькович, Романчук, Заревич, які заснували свою народовську журналістику. Згодом емігрували до Росії кращі сили старої партії, що гуртувалися довкола "Слова": Головацький, Ливчак, Лисикевич, Цибак, Попель, Куземський. Покинув редакторську посаду й Б. Дідницький, залишивши її "нездатному", за висловом І. Франка²¹¹. В. Площанському. Як людина слабохарактерна він не вмів наполягти на своєму, легко піддавався натискові своїх агресивних співробітників, серед яких виділялися запеклі симпатки Росії: Осип Марков, Орест Авдиковський, Клемертович. Мончаловський. Великим був вплив на газету І. Наумовича, що міцнішав у своїй прихильності до Росії. Газета вже ніколи не повернула собі того авторитету, який вона мала в перші роки свого існування. А в 1876 році "Слово" переходить на утримання Російського уряду, що врятувало газету від смерті і продовжило її вік ще на добрих десять років.

Ще в 1875 році начальник Варшавської жандармської округи генерал П. Оржевський подав клопотання шефу жандармів про призначення таємної субсидії для "Слова" як єдиної за кордоном газети, що вивляє виразні симпатії до Росії та православ'я, але на той час отримав відмову. Але через рік справа призначення таємної субсидії для цієї газети потрапила в інший політичний контекст. За доносом знаменитого українофоба М. В. Юзефовича в Петербурзі була скликана Комісія "для пресечення українофільської пропаганди". Головним наслідком її діяльності стало підписання імператором Олександром II Емського указу про заборону вживання українського слова в Росії. Побічним наслідком її діяльності стало рішення про доцільність виділяти щорічну таємну субсидію для москвофільської газети. Дотація передавалася приватним шляхом, спочатку в розмірі 2 тис. гульденів, оскільки саме таку суму назвав Юзефович як достатню для підтримки віщання. Але апетити москвофільських журналістів розросталися і згодом вони стали вимагати збільшення допомоги. Унаслідок цього сума субсидії невдовзі зросла до 6 тис. гульденів. Від 1876 року таємне утримання російським урядом москвофільської журналістики стало Традиційним і ніколи не припинялося. Після закриття "Слова" субсидію перехопили спритні журналісти: О. Марков та інші, - які використовували її вже для фінансування своїх віщань.

У цей час у газеті з'являються такі помітні матеріали:

У 1871-1872 роках газета публікує "Путевые письма" М. Качковського, який наприкінці життя відправився в подорож по Західній і

²¹¹ Франко І. Я. Южнорусская литература // Франко І. Л. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С. 140.

Михайил Л.

північній Європі й надсилав з дороги до редакції описи тих міст, що їх він відвідував.

У 1877-1878 роках у фейлетонах "Слова" друкувалася повість тодішнього лідера москвофільської белетристики Володимира Хиляка (1843-1893) "Шибеничний верх", що не була позбавлена таланту і двічі видавалася окремим віщанням у перекладі українською мовою і в перекладі російською мовою друкувалася в журналі "Славянські мир". Цей автор шідно співробітничав зі "Словом" упродовж усіх 1870-1880-х років, вміщуючи тут під псевдонімом **"Я сам"** свої гумористичні фейлетони.

Праця А. Петрушевича "Любушпн суд" й "Краледворская рукопись" и оспорщики подлинности их" друкувалася в "Слові" 1879 року (№ 131). Автор тут дуже переконливо й аргументовано доводив неавтентичність цієї літературної пам'ятки: тоді ж з'явилися його ж статті про Кирила і Мефодія та про Івана Федорова.

У 1880-1882 році сторінки газети відводяться під публікацію великої праці Венедикта Ружницького "Славяны и турки"; у 1882 році він же помістив історичну працю про Ірландію. 1881 року тут друкується праця Теодора Білоуса "Родина князей Острожских. защитителен Юго-Западной Руси".

В 1880 й подальших роках о. Тит Блонський друкував у "Слові" документальну книжку "Из записок русского туриста" та вів рубрику "Литературные записки".

Глибока криза охопила москвофільський рух у 1881-1882 роках. Пов'язана вона з появою у Львові визначного закарпатського москвофіла Адольфа Добрянського (1817-1901) з родиною. Будучи великим прихильником єднання русинів з росіянами ще з часів придушення угорського повстання, під час якого він був призначений австрійським комісаром при російській армії, він займав за життя високі урядові посади, тричі обирався депутатом угорського парламенту, де відстоював автономність Карпатської Русі, але безуспішно. У 1879 році він опублікував у Петербурзі в "Журнале Министерства народного просвещения" статтю "О западных границах Подкарпатской Руси со времен св. Владимира", де доводив, що Галичина й Закарпатська Україна - то властиво Росія, а русини - то росіяни. "Слово" в 1880 році потрудилося ту статтю передрукувати для ознайомлення свого громадянства з концепцією А. Добрянського.

Вийшовши у відставку в 1881 році, він оселився у Львові, перетворивши свій дім на місце вечірок і розваг, прагнучи об'єднати молодь зі старшим поколінням і домогтися утворення справжньої москвофільської партії в Галичині, здібної не тільки до балачок. Але й до діла на користь Росії. Зокрема, А. Добрянський узявся за організацію справжньої шпійонської служби з розгалуженою мережею, метою котрої було не тільки відстежування політичних втікачів з Росії, але й постачання військових даних на випадок війни Австрії з Росією.

Змовники діяли таємно, але необачний крок І. Наумовича несподівано виявив далекоглядні наміри москвофілів. Користуючись спором села

япд

Історія української журналістики XIX століття

Гнилички з своїм греко-католицьким парохом. І. Наумович довів громаду до заяви, яку вона подала до Тернопільського староства про перехід парафії на православ'я. Ця заява справила враження вибухлої бомби. Польська газета "Czas" назвала Гнилички "безкровною Боснією", у якій щойно було придушене повстання боснійців проти Австрії. Львівська поліція почала слідство, яке відразу з'ясувала ідейних натхненників заяви селян. На початку 1882 року були заарештовані А. Добрянський, його дочка Ольга Грабар, І. Наумович і його син Володимир, редактор "Слова" В. Площанський та його співробітниця-журналістка О. Марков та інші. Усі воші отінілися на лаві підсудних. Їх звинувачували в державній зраді й шпигунстві на користь Росії. Однак обвинувачувальний вирок на суді винесено не було, бо тоді більш-менш локальний конфлікт загрожував перерости на міжнародний скандал з непередбачуваними наслідками: нитки від львівських змовників тяглися у надто високі російські урядові сфери.

Судовий процес мав величезний розголос у Галичині та усій Австрії в цілому. Його головним наслідком була цілковита компрометація перед громадською думкою москвофільського руху і перехід значної кількості їхніх симпатиків до народовського табору. Майже нищівного удару зазнала газета "Слово". В. Площанський ще кілька років утримував її, але в 1886 році, продавши у Львові приватний будинок, вш'хав на еміграцію до Росії. У 1887 році "Слово" перестало існувати.

З прикінцевих матеріалів газети варті уваги написані до її двадцятип'ятилітнього ювілею спогади Б. Дідицького "Як я став редактором "Слова" та приурочені до цієї ж події спомини про м. Качковського. Сам В. Площанський у 1885 році надрукував тут свої "Записки из поездки в Прагу 1883 р."

У лідери москвофільської журналістики після занепаду "Слова" висунувся О. Марков, який вже з 1881 року разом з О. Авдиківським під активним впливом А. Добрянського розпочав віщання газети "Пролом", заґрунтовану на нових засадах москвофільства. Вони характеризуватися переходом від тихих симпатій до Росії та австрійського вірнопідданства до неприхованої орієнтації на Росію і опозицію до своєї держави. "Пролом" зазнає частих конфіскацій через протиурядову діяльність. О. Марков час від часу закриває свої газети й відкриває нові, що віщаються за попередньою програмою, тобто по суті змінює лише назви. Архаїчне язичіє поступилося в газетах О. Маркова російській літературній мові, хіба що присмаченій галицизмами. Проте, демократична Австро-Угорщина, караючи газети за конкретні протиурядові виступи, жодного разу не поставила питання про заборону москвофільського руху в цілому чи москвофільської журналістики. Тут пролягла прірва між європейською Австро-Угорщиною і азійською Росією, яка не лише заборонила на своїй території публічно вживати українське слово, але й увірвавшись в Галичину в 1914 році знищила тут усю українську журналістику.

Так газета "Слово" загинула, москвофільська журналістика продовжувала існувати.

Михайил .Л.

Значення газети "Слово":

- 1) на етапі свого виникнення вона була спільним проектом усіх українських сіл і виражала всеукраїнську політичну позицію;
 - 2) це була політична газета, що розпочала виходити після великої перерви в існуванні української політичної журналістики (її попередниками були "Зоря Галицька" в перший період свого існування і "Новини" І. Гушалевича 1849 року); "Слово" залишило за собою статус політичної газети до кінця свого існування;
 - 3) поява газети розбудила галицьке громадянство, про що свідчать дискусії як у Галичині, так і в Росії, які супроводжували появу її перших номерів;
 - 4) газета стала місцем початку співпраці Ю. Федьковича з українською журналістикою, та дебюту в пресі Ю. Романчука, Ф. Заревича та інших знаменитих у майбутньому журналістів;
 - 5) перехід редакції на позиції москвофільства призвів до втрати читачької аудиторії та авторитету газети, унаслідок чого вона змушена шукати зовнішньої підтримки, приймати субсидії російського уряду, а відтак цілковито узалежнитися від нього в проведенні інформаційної політики;
 - 6) занепад газети і припинення її віщання засвідчили політичне банкрутство москвофільства, втрату ним внутрішнього ґрунту серед українців Галичини і забезпечення свого існування лише за рахунок активної зовнішньої підтримки.
- Упродовж розглянутого нами часу москвофільство цілковито виявило себе як вороже українському народові явище, яке несумісне з його історичною долею, а відтак подальший розгляд історії москвофільської журналістики є недоцільним в нашому курсі, оскільки вона остаточно перетворюється на російську журналістику в Галичині, політично й культурно чужу інтересам українства.

ЧАСТИНА ДРУГА НАРОДОВСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА

Розділ п'ятий

Журнали "Вечерниці", "Мета", "Нива", "Русалка"

Народовство як культурна й суспільно-політична течія. Програма напрямку. Культурно-просвітні установи та громадські організації народовців. "Вечерниці" - перший журнал, що зананіфестував появу народовців. Художня література в журналі, зокрема твори Ю. Федьковича. Публіцисти журналу К. Климковичі Д. Танячкевич.

Дайджестова політика. Матеріали зі Східної України. Журнал "Мета" та два періоди в його історії. "Мета як літературно-науковий часопис: художні твори, публіцистика. "Мета" як політичне видання: програма, головні матеріали. "Нива" як літературна газета, співробітництво на її сторінках авторів з австрійської і російської України. "Русалка" як літературна газета, її програма та твори. Газета "Русь" як провал спроби польської адміністрації поставити під свій контроль народовське видання.

Народовці належали до другого покоління (після москвофілів) української інтелігенції в Галичині. Назва їхнього напрямку, що склалася стихійно, сьогодні потребує пояснення. З одного боку, вона походить від слова "народ" і може бути зближена з російським словом "народничество". Але це було б помилкове припущення. Російські народники були соціалістами, які намагалися теорію К. Маркса пристосувати до умов аграрної Росії. А відтак витворити свій варіант марксизму - народницький соціалізм. Українські народовці не тільки не були соціалістами, а максимально вороже ставилися до цієї новомодної в Європі течії. При поясненні назви напрямку слід врахувати, що галицьке русинство перебувало під таким же величезним тиском польської мови й культури, як російське українство під тиском російської. Слово "народовці" насправді походить від польського слова "narodowcy", що, як уже мовилося, перекладається українською мовою як "національний". Таким чином, з погляду сучасної української мови, народовці - це не народники, а національники (дозволимо собі для роз'яснення утворити такий неологізм), тобто така група осіб (І. Франко, М. Драгоманов та інші сучасники сміливо вживати для їх позначення слово "партія"), яка свою працю скеровувала на національне пробудження та освіднення українського народу.

їх духовний досвід був збагачений працею попередників, у якій їм уже бачилися позитивні й негативні боки. До позитивів слід було віднести саме національне пробудження русинів, розгортання наукової й літературної праці, створення журналістики; до негативів - цілковитий відрив від національного ґрунту, відсутність зв'язку "верхів" з "низами", орієнтацію на реакційну Росію.

Врахувавши все це, народовці вирішили піти своїм шляхом. Політична концепція народовства так і не була сформульована остаточно у вигляді

Михайин .Л.

певної програми, але сумарно її можна представити так:

- 1) галицькі русини - це не великороси, а українці, тобто нащадки русичів Київської Русі, від яких і ведуть свою назву; вони є одноплемінниками сучасних малоросів (південноросів), що замешкують південь Росії;
- 2) українці - могутній народ, що кількісно перевищує поляків, чехів, болгар; у силу історичних обставин, а не іманентних причин він перебуває в занедбаності, перетворений сусідами на об'єкт історії;
- 3) маючи величезний потенційний запас внутрішньої енергії, українці не потребують орієнтації на зовнішні сили (наприклад, на офіційну Росію), а здібні усі свої культурні й політичні проблеми розв'язати самотужки; на відміну від зовнішньої орієнтації, якою кермувалися москвофіли, народовці проголосили стрижнем своєї діяльності внутрішню орієнтацію;
- 4) орієнтація на внутрішні сили означала, передусім, культурно-освітню працю, пробудження національної свідомості в багатомільйонній масі українського народу, утворення української світської інтелігенції, здатної очолити національно-визвольні змагання народу; народовці були не революційниками, а еволюційниками, заперечували радикальні методи проведення своєї політики, засадничо визнавали лише легальні шляхи досягнення політичних цілей;
- 5) комунікаційним каналом зв'язку по горизонталі (між географічними регіонами) і вертикалі (між різними соціальними групами) мусить стати українська літературна мова, заснована на її розмовному народному варіанті; це має бути така мова, яка є зрозумілою для всіх українців і утворена спільними зусиллями письменників і науковців усіх регіонів України; мовне питання, аксіоматичне й самозрозуміле для багатьох народів навіть у періоди їхнього національного відродження, для українців набуло несподіваної актуальності й гостроти, стало визначальним у витлумаченні політичних питань; за мовою книжки чи часопису можна й зараз встановити партійну приналежність їхніх авторів чи видавців; з цією особливістю слід рахуватися, сприймаючи її як константу, специфічну для українців;
- 6) вироблення української літературної мови як найважливішої підойми національного пробудження українців можливе шляхом розвитку журналістики й літератури на народній основі, за допомогою розвитку українського театру, утворення культурно-освітніх та наукових інституцій і громадських організацій, які мають організувати вивчення свого народу, формувати його історичну й сучасну політичну свідомість;
- 7) з цією ж метою необхідно розвивати освіту українською мовою, створювати приватні школи й гімназії, домагатися від уряду відкриття державних освітніх закладів з викладанням українською мовою, створення українських підручників для забезпечення викладання усіх навчальних дисциплін та віщання їх за скарбові кошти;
- 8) у галузі стосунків з Росією народовці виступали за спілку з українським народом, а не Російською державою; у царизмі вбачали ворога українського народу; залучали до співпраці в народовській журналістиці широке коло діячів з підросійської України, позбавлених жандармським

Історія української журналістики XIX століття

режимом Росії права на публічне вживання українського слова;

9) у галузі стосунків з Австрією народовці стояли на ґрунті вимог ГРР про створення українського коронного краю з усіх українських територій держави і про забезпечення національно-культурної автономії для українців.

Жодна з програмових вимог народовців не була утопічною чи нерозв'язною в політичних умовах тодішньої Австрійської держави, яка забезпечувала українцям можливість легальним конституційним шляхом боротися за їх здійснення.

Часом стихійного зародження народовства вважають кінець 1850 - початок 1860-х років; остаточне відділення народовства від москвофільства відбулося ближче до середини 1860-х років, що можна було спостерігати в історії газети "Слово".

Головну енергію народовці спрямували на народ, працюючи над піднесенням його освіти, культурного рівня. Використовуючи нові австрійські конституційні закони, народовці заснували свої культурно-освітні й наукові громадські організації, які відіграли важливу роль в історії українського народу.

1861 року, незабаром після відкриття газети "Слово", виникає товариство "Руська Бесіда" у Львові, яке на довгі роки стало головним осередком українського публічного життя. Воно влаштувало літературно-музичні вечори, доповіді, концерти вечорниці на відзначення роковин Шевченка, тут відбувалися зустрічі із земляками з України. Товариство мало представництва в усіх більших галицьких містах (Перемишлі, Станіславі, Тернополі та ін.) і проіснувало до 1939 року, коли воно було заборонене більшовиками як буржуазна культурна інституція. Утворене в період нерозмежованості українського руху, товариство згодом самовизначилося як народовське; переживши короткий період переваги в ньому москвофілів у 1866-1871 роках, надалі залишалося на позиціях українського народу.

Каталізатором диференціації напрямків москвофілів і народовців послужило утворення товариством у 1864 році свого театру. Це був перший професійний український театр, що існував на кошти товариства до 1924 року і ввійшов в історію під назвою "Театр товариства "Руська Бесіда". Його створення справило революційний вплив на українську національну свідомість. На початковому етапі його існування москвофіли спробували закріпити за собою право формування репертуарної політики, нав'язуючи театрові художньо-німецькі й убогі за змістом драми І. Наумовича, І. Гушалевича та інших бездарних авторів. Але вже першій директор театру О. Бачішський, спираючись на підтримку трупаї й глядачів, учинив цьому опір і домогся включення в репертуар творів І. Котляревського, Г. Квітки, Т. Шевченка, західноєвропейської класичної та сучасної поезії, перекладеної народною українською мовою. Розлючені таким поворотом справи, москвофіли ультимативно зажадали від театру і самого товариства "Руська Бесіда" залишити приміщення Народного Дому. Народовці вирішили краще огаїнігпіся на вулиці, аніж зрадити свої переконання. Театр так і не

Михайин „Л.

був відданий москвофілам і упродовж своєї історії зробив колосальну справу для піднесення національної свідомості українського народу.

8 грудня 1868 року у Львові засноване товариство "Просвіта". Первісно маючи за предмет діяльності опіку над українською освітою, воно посту пово захопило керівництво політичним життям, оскільки членами її головної управи були обрані провідні галицькі політичні діячі. "Просвіта" домагалася розвитку українського шкільництва, урядової підтримки українських освітніх програм, відкриття кафедри української історії у Львівському університеті, рівноправності української мови як викладової в середніх та вищих навчальних закладах. З "Просвіти" вийшла ініціатива створення пресового органу народовців - газети "Діло", утвореної 1880 року, а також створення першої політичної народовської організації "Народна Рада" (1885). Важливим завданням товариства стало поширення просвіти "між руським народом", задля чого видавалися популярні щомісячні книжечки, а по селах створювалися читальні, що набували статусу осередків культурного руху й були місцем згуртування національно-свідомого громадянства.

З 1891 року, у відповідності до нового статуту. "Просвіта" включила в коло своєї діяльності економічну сферу, закладаючи при читальнях крамниці, ощадно-позичкові каси, кооперативи, шпихліри, молочарні, дбаючи про піднесення рівня агротехнічної культури селянських господарств. Головами "Просвіти" були такі видатні діячі культури, як А. Вахнянин (1868-1870), О. Огоновський (1877-1894), Ю. Романчук (1896-1906). "Просвіта" так само проіснувала в Галичині до 1939 року і була знищена тут більшовицькою владою, але вона залишилася там, куди не дістали руки комуністичних вождів - серед української еміграції. У 1988 році з активізацією боротьби українського народу за побудову своєї держави було створене й Товариство української мови, якому згодом було присвоєно назву "Просвіта".

11 грудня 1873 року народовці з ініціативи підросійських українців (О. Кониський та ін.) заснували у Львові Товариство ім. Т. Шевченка, завданням якого було "спомогати розвій руської (малоруської) словесності". Товариство передусім придбало друкарню, у якій розпочало видавати праці своїх членів. У цій друкарні, зокрема, видавалися народовські журнали "Правда" та "Зоря". У 1893 році Товариство реорганізоване (з ініціативи О. Кониського та В. Антоновича) у Наукове Товариство ім. Шевченка (знамените НТШ), яке стало праобразом Української академії наук, залучило до співробітництва усіх помітних українських науковців, надало їм трибуну для публікацій наслідків їхніх досліджень, якими стали "Записки НТШ", що їх вихід розпочався ще 1892 року. Розквіт діяльності Товариства припадає на 1897-1913 роки, коли його очолював М. Грушевський. НТШ розпущено 14 січня 1940 року, але воно не загинуло: на його базі створено Львівський філіал АН УРСР. З розбудовою Української держави відновлено 1989 року й діяльність НТШ.

24 жовтня 1885 року у Львові було проголошено про створення політичної організації народовців - Народної Ради, що діяла під проводом Ю. Романчука. Метою Народної Ради було домогтися здійснення програми ГРР.

Історія української журналістики XIX століття

Народовство швидко перетворилося на панівний серед галицьких русинів рух. охопило більшість населення, стало справою не інтелігентської верхівки, а саме маси простолюду. Із середовища народовців вийшли знамениті українські журналісти й письменники цього часу (О. Огоновський. Ю. Романчук. В. Лукич. І. Пулюй), у народовських віщаннях співробітничали провідні діячі з підросійської України (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний. О. Кониськіш, П. Куліш. Л. Глібов. М. Драгоманов та ін.).

Раніше за культурно-освітні установи та громадські організації народовці створили свою журналістику, яка відіграла консолідаційну роль на етапі становлення напрямку, допомогла сформулювати його засади й визначити завдання, а надалі залишалася його трибуною, місцем виявлення й обговорення проблем та вироблення оптимальних рішень. Народовська журналістика, хоч і не переважала кількісно москвофільську пресу, завдяки своїй якісній відмінності від неї, орієнтацією на захист інтересів українського народу, завоювала центральне місце в історії української журналістики цього часу. На ній позначилися слабкості самого народовського руху, але вона відбила торування ним дороги до політичної зрілості, завоювання дедалі ширшої аудиторії, яка поступово починала сприймати її як дітшце українського народу.

В історії народовської журналістики можна виділити три періоди:

перший: 1862-1866 роки, час послідовного існування кількох невеликих за обсягом і короткотривалих часописів, що віщаються з перервами, не мають надійного читача ("Верерниці", "Мета", "Нива", "Русалка");

другий: 1867-1880 роки, час існування єдиного народовського журналу "Правда", який, хоч і має перерви у віщанні, але демонструє дивовижну життєспроможність. консолідує на своїх сторінках діячів різної політичної орієнтації, що стоять на позиціях українського народу;

третій: 1880-1900 роки, час бурхливого розвитку народовської журналістики, коли паралельно існують великі, з тенденцією до щоденного виходу, газети "Батьківщина", "Діло", "Буковина", журнали "Правда", "Зоря", які заповнюють пресовий ринок і повноцінно забезпечують інформаційні інтереси українського читача.

Наприкінці 1861 року у Львові під впливом процесів відродження підросійських українців, засвідчених зокрема існуванням журналу "Основа", складається з молоді гурток "Молода Русь", який підтримують окремі представники старшого покоління Ю. Лаврівський, С. Качала, Т. Ревакович. Найбільш талановитими діячами цього гуртка були Федір Заревич. Ксенофонт Клімкович і Володимир Шашкевич (син Маркіяна). Іноді їх називали другою "Руською Трійцею". У їх середовищі й зародилася ідея віщання нового українського журналу, цілком відмінного за напрямком і мовою від попередніх москвофільських віщань. Ним став часопис "Вечерниці", який засвідчив появу в Галичині народовців. Протівники народної ідеї прозвали громадку молодих . "вечерничниками".

Виходив журнал з 1 лютого 1862 до 2 травня 1863 року з перервою, яка припала між 20 вересня й 1 листопада 1862 року. Причини перерви і

Михайин .Л.

припинення журналу: брак коштів на видання, недостатність досвіду в молодих письменників для здійснення поважного інформаційного проекту, недостатня зрілість читацької аудиторії, що не підтримала новий часопис достатньою передплатою.

Про відсутність диференціації між москвофілами й народовцями свідчить не тільки те, що "Молода Русь" друкувалася й співробітничала в "Слові" 1861 року, сприймаючи газету як свою, але й те, що й Б. Дідицький з своїм часописом розсилав запити до передплати "Вечерниць". а отже, сприймав журнал як споріднене віщання. Проте, побачивши, якого напрямку він дотримується і якою мовою видається, редактор "Слова" змінив своє прихильне ставлення до нового віщання. Щодалі, то розкол поглиблювався. А згодом у занепаді віщання важливу роль відіграла газета "Слово", яка повела інформаційну кампанію, спрямовану на підрив авторитету альтернативного віщання. Поява народовського журналу справді спричинилася до відторгнення певної групи передплатників від "Слова", але не настільки значної, щоб вона могла своїми силами забезпечити фінансування тижневика.

Спочатку "Вечерниці" назбирали 600 передплатників. Але згодом їх число почало скорочуватися. Тит Ревакович у спогадах про Ф. Заревича вказував більш прозаїчну причину занепаду журналу: "Те гуляще жттге молодішої нашої громадкі з років 1861, 1862 і початку 1863 р. було причиною, що "Вечерниці", котрі спершу мали 600 перенумерантів, через легководушність їх редакторів в половші 1863 р. впали"²³².

Історики української преси називають "Вечерниці" журналом, хоча як на сьогоднішні виміри важко вжити це поняття до тижневика обсягом 0,5 др. арк. "Вечерниці" супроводжував підзаголовок: "Літературне письмо для забави і науки".

Першим видавцем і редактором часопису був Федір Заревич (1835-1879). 34 числа журналу 1862 року підписані до друку ним, між 34 і 35 числами запала п'ятитижнева перерва, у наступному числі поруч з прізвищем головного редактора стояли слова: "Головний сотрудник Володимир Шашкевич", а з восьмого номера 1863 року за редактора залишився сам В. Шашкевич (1839-1885).

У програмі журналу провідною була думка про Велику Україну, частку якої складає Галичина. З історичних причин український народ перебуває в стані національної непритомності, але він ні чим не гірший від інших народів світу, а тим паче слов'янства. "Зріс він собі на свою піггоменну статью, яко кождий інший, - відзначалося в редакційній статті "Передне слово", що відкривала перше число журналу, - його такого виховало время, і уже йому зростися з яким-небудь іншим народом не можна". Він може піднятися із занепаду, лише усвідомивши свою велич, могутність, історичні корені, соборність своєї батьківщини.

²³² Ревакович Тит. До історії українсько-руського письменства. Споминки про Федора Заревича // Правда. - 1889. - № 2. - С. 283 - 284.

Історія української журналістики ХІХ століття

На реалізацію цієї цілком нової для галицького русинства програми, епізодично заявленої в розпал революції 1848 року вже призабутим о. В. Подолинським, була спрямована вся діяльність редакції журналу. З цією метою "Вечерниці" щедро передруковували твори українських авторів з Росії, не відомі галицьким читачам. Це був нечастий випадок в історії журналістики, коли за дайджестами слід визнати не просто позитивне, але велике значення. За думкою видавців, підросійська Україна вже виробила літературну мову й створила зразки літератури, вони й повинні правити за орієнтир для західноукраїнських письменників, з їх доробком необхідно ознайомити галицького читача, аби почував він себе на рівні сучасних досягнень українства в цілому.

У "Вечерницях" широко була представлена поетична творчість Т. Шевченка. У цьому невеличкому за обсягом журналі опубліковано 15 його творів, у тому числі "Відьма", "Неофіти", "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Холодний яр", Тамаїія", тобто програмові поеми Кобзаря, що складала серцевину його творчості й містили головні Шевченкові ідеї.

П. Куліш був представлений віршованими творами "Кумейки", "До братів на Україну", прозовими - "Огнений змії", "Дівоче серце". З доробку Марка Вовчка тут опубліковано оповідання "Козачка" і "Пройдисвіт". У журналі з'явилися оповідання О. Стороженка "Матусине благословення". "Скарб". Байками був представлений Л. Глібов, ліричними віршами - О. Афанасьєв-Чужбинський, М. Костомаров.

З літературної критики та публіцистики тут були представлені статті П. Куліша "Чого стоїть Шевченко як поет народний" з циклу "Листи з хутора". Л. Жемчужникова "Згадка за Шевченка, його смерть і похорон", О. Лазаревського "Дитинний вік Шевченка!". Головним постачальником творів російських українців був журнал "Основа" та окремі книжки: "Народні оповідання" Марка Вовчка, "Кобзар" Т. Шевченка. Окремо слід наголосити на тому, що у "Вечерницях" з'явилися заборонені в Росії поеми Шевченка "Кавказ", "І мертвим, і живим", "Холодний яр". Вони були вже надруковані в книжці видавця В. Гергардта "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки", що вийшла в світ у Лейпцігу 1859 року.

Але історики журналістики вважають, що у "Вечерницях" вони з'явилися з рукописних копій, що прішліз до Львова студент медицини Київського університету Володимир Бернатович²³³. Цей молодий чоловік відіграв не лише роль кур'єра, а справив глибокий вплив на Молоду Русь, познайомивши її учасників з ідеологією Кирило-Мефодіївського братства, ідеями Т. Шевченка П. Куліша. М. Костомарова, засадами "Основи". Глибокий вплив справив В. Бернатович на Данила Танякевича (1842-1906), якого М. Возняк вважав "батьком українського народовства".

Участь Д. Танякевича у "Вечерницях" старанно приховувалася. Саме в 1861 році юнак вступив на теологічний факультет Львівського університету і

²³³ Нечитайло М. Ф. Танякевич Данило // Українська журналістика в іменах. - Львів, 1995. - Вип. 2. - С. 210.

Михайлин ГЛ.

одночасно - у Львівську греко-католицьку семінарію. Участь у світських справах і народовському виданні могла йому зашкодити, адже панівним настроєм духовенства на той час лишалося москвофільство. І. Франко давав Д. Телячківцеві суперечливі оцінки. У праці "Южнорусская литература" він відзначав: "Душею і ніби патроном цих гуртків (народовців. І. М.) що склалися із студентів і гімназистів, зробився Данило Телячківцев. вихованець духовної семінарії, який з великою часткою ентузіазму й полум'яною вірою в краще майбуття свого народу поєднував відсутність поважної освіти і ясно визначеної програми"¹¹. Але в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." ця оцінка посуворішала. "Телячківцев, - відзначав тут І. Франко. - писав на своїм віці дуже багато про найрізніші справи, але визначаючися скрізь надміром запалу і браком основного знання, не здобув собі визначного місця в письменстві (...). І пізніше у всіх народовських організаціях він любив виступати в ролі пророка і патріота, але ні в одну справу не вмів вглянути розумно і фахово, і був визначним чинником радше забабнення, ніж розвою галицького українофільства"²³⁵.

До часу співробітництва Д. Телячківцева з першим народовським журналом "Вечерниці" відноситься розквіт його публіцистичної творчості. Зокрема як програма журналу має бути поцінована його стаття "Слівце правди ^епік-ові Літераск-ому" про нашого батька Тараса Шевченка", опубліковану в кількох числах на початку 1863 року під псевдонімом Грицько Будеволя. Полемізуючи з польськими часописами, що прагнули принизити значення Шевченка й висміювали його порівняння з Міцкевичем, автор висловив думки, надзвичайно важливі для галицького українства.

Перша ідея, на якій зупинився публіцист, стосувалася значення Кобзаря в українському житті. Т. Шевченко відродив нашу народність через літературу, вважає Д. Телячківцев: "он збагатив нашу літературу такими скарбами предорогими, якими пишались літератури інших народів, а з самої літератури зробив річ святу", тому Шевченко для українців має значно більше значення, ніж Міцкевич для поляків.

Друга ідея, яку розвиває Д. Телячківцев: значення Шевченка для Галицької Русі. Пробудившись з тяжкого сну, галичани не могли відразу "найти праву дорогу, одразу зрозуміти своє завдання, подібно як той заспаний не раз вхопиться за таке діло, котре або не зовсім конечне, або таки й непотрібне". Так образно описував автор появу серед русинів москвофільства. Тим-то й "чужий був нам Тарас, що не тим-то рідним, народним словом обзивалися наші письменники, і не ту взяли собі народню основу до псьментва". Щоб ми пізнали в Шевченкові свого батька, необхідно було, аби хтось "бескидським голосом завтурував до степової Тарасової нути: то єсть, щоб ми самі призналися за Тарасових дітей, підклонилися під його закони". І така людина

¹⁴ Франко І. Я. Южнорусская литература // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С. 138.

³⁵ Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Там само. - С. 318.

Історія української журналістики XIX століття

т явлася. Ним став Ю. Федьковіч, який хоч і має менший талант, аіе узяв собі у творчості ту саму основу, що й Тарас: це народна поезія, народна душа.

Аж через Федьковича злучені ми на віки с Тарасом і закордонськими нашими братами: тепер поправді Тарас нам батько, а ми його діти (...). Нема дтя нас ніякого переділу, бо ми сполучені духом і одною, святою роботою". Таким чином, Д. Тянякевич дав першу глибоку оцінку творчості Федьковича й роз'яснення її національно-історичного значення.

Шевченко не просто поет, а "батько-пророк", тому його місце в українській свідомості незрівняне з місцем Міцкевича дтя поляків.

Третя ідея, що складає основу ідеологічної побудови Д. Тянякевича, може бути названа ідеєю містичного призначення України. Автор ставить запитання: яким чудом стаіося, що ми "так широко приголубити безсмертного Тараса, що піддатися під його закони, що огласилися за його дітей"? Адже ми не чули про нього ні словечка ні вдома, ні в школі, ніхто до нас підшептачів од нього не прислав. Це справжнє чудо Д. Тянякевич пояснює так: "Ото сам Бог дунув животворним духом в наші молоді душі, щоб ми спознали в Тарасі нашого народного му ченика, пророка і добродія, - ото он сам наказав, щоб ми вступити на ту дорогу, котру он Тарасовими устами для нашого народу зазначив; ото он сам нам натякнув, щоб ми в Тарасовім співі почули запознану нашу народну правду, в його голосі порозуміли голос замогильний наших старих батьків..."

У такому витлумаченні слід вбачати вшив на концепція Д. Тянякевича ідей праці П. Куліша • Простонародність в українській словесності" ("Основа", 1862, № 1), де автор висловював думку про те, що людство не використовує одночасно усі свої запаси, а щось залишає на майбутнє. "До таких див, зміст яких усе ще не розгадала наука, - писав ідеолог "Основи", - належить воскресіння слов'янського світу, а в слов'янському світі - воскресіння української словесності"²³⁶. У такому підхопленні ідей "Основи" так само слід вбачати проведення програми журналу, як і в публікаціях художніх творів та публіцистичних праць підросійських українців.

На цю ж ідею працювали й численні публікації у "Вечерницях" творів Ю. Федьковича. З поетичного доробку буковинського автора тут опубліковано 1862 року вірші "Барвінок" (№ 6), "Шельвах" (№ 7), "Зіле" (№ 8), "Лист" (№ 9), "Золотий лев" (№ 11), "Хустка" (№ 15), "Гуцулка" (№ 18), "Гуцулки" (№ 20), "Не знаю" (№ 26), "З поеми "Квіти-діти" (№ 27), "Сему-тому, хто цураєсь свого дому" (№ 29). "Думки" (№№ 25, 28, 30, 34, 43): уривок з поеми "Новобранчик" (№ 36) і поему "Пуга" (№ 37, 38); у 1863 році,- "Нива" (№ 9), "До мого брата Олекси Чернявського" (№ 14). Скорочення публікацій поетичних творів Ю. Федьковича у 1863 році було компенсоване широким представленням у "Вечерницях" його прози. Так, тут були надруковані повість "Люба-згуба" (№ 1 -5), оповідання "Серце не навчити" (№ 8, 9), повість "Штефан Славич" (№ 13-16).

²³⁶ Куліш П. О. Простонародность в украинской словесности // Куліш П. О. Твори: У 2 т. - К., 1989. - Т. 2. - С. 530."

Михайин .Л.

Поетична творчість Ю. Федьковича у "Вечерницях" характеризується трьома важливими ознаками.

По-періс. у порівнянні з віршами, опублікованими в "Слові" і в першій збірці "Поезії", що була відредагована Б. Дідицьким, у "Вечерницях" Федькович здійснив подальший крок у напрямку до народної української мови. Припинилося не тільки втручання москвофільського редактора, але й навпаки, народовський журнал підтримував рух молодого поета в напрямку до мови Шевченка, як уже ми бачили із статті Д. Танячкєвича, розглядав творчість Федьковича як доведення тотожності галицької й української словесності.

По-щ>уге, буковинському авторові вдалося відразу відшукати свою тему в літературі, що стало цілком очевидним саме в публікаціях "Вечерниць". Цією темою стало жовнірське життя русинського новобранця, узятє в трагічних виявах служби, яка завжди розміщує людину між життям і смертю, а батьків ставить перед загрозою втрати часто єдиного сина-годувальника. Вірші Федькович часто будував як сюжетні, епічні, для них характерна відсутність образу автора, але широке використання народнопоетичних мотивів і прийомів.

По-третє, у публікаціях "Вечерниць" могутньо зазвучала тема України. З цього погляду особливо прикметним є вірш "Сему-тому, хто цураєсь свого дому". Він побудований у формі козака, звернений до побратима, який збирається в далеку дорогу. Він умовляє його не відїздити, бо ніде йому не буде так гарно, як в Україні:

Бо то в нас лиш. на Вкраїні,
Тепле сонце гріє,
Де не станеш, де не глянеш.
Всьо щебече, піє.

Герой Федьковича покїцав. проте, не Буковину, а "рідне Запороже". У цьому слід вбачати розширення обрїїв художнього мислення автора, включення до нього всеукраїнських обширїв. Ліричний герой вірша закликав товариша залишитися: "А ми, браття, не покинем Наше Запороже". Вірш розвивав традиції Шевченкових історичних віршїв і поем. Під цим кутом зору цілком виправданими виглядали судження Д. Танячкєвича про те, що через посередництво Федьковича відбувалася адаптація галицького чїггача-українця до Шевченкової творчості.

Проза Ю. Федьковича, представлена мало не в кожному числі 1863 року, закрїпила за шім значення провідного українського письменника Австрії. Для неї характерні такі художні ознаки.

По-перше, в особі Ю. Федьковича західноукраїнська проза стрімкими кроками надолужила рівень сучасних світових досягнень. Вона вбирає в себе шаблі попереднього, художнього розвитку, позначеного а) поширенням етнографічного реалїзму; б) оповідної розмовної манери повїсткування; в) з'єднанням в одній особі оповїдача й героя.

По-друге. Ю. Федькович стало дотримувався у своїй прозі романтизму як провідного стилю початку ХІХ столїття, від якого світова література вже

Історія української журналістики XIX століття

відходила в бік класичного реалізму позитивістичного зразка. Романтичні елементи в більшій чи меншій мірі присутні в українській літературі завжди, обіймаючи все XIX століття від романтизму на його початку до неоромантизму при його завершенні. Творчість Федьковича, що припадає на середину XIX століття, відіграє роль проміжної ланки. Він не дає фантастичних картин, не заселяє простір своїх творів надприродними силами, його романтизм тяжіє до життєподібних реалістичних зразків. Але могутність людських пристрастей, трагічні наслідки боротьби героїв з своїми почуттями, незвичайні обставини їхнього життя, за які мала правити розкішна природа екзотичної Буковини, невміння героїв бути наслідком дії на них соціальних відносин. - усе це спонукає до цілком однозначного висновку: перед нами твори взірцевого романтизму.

По-третє, у філософській концепції письменник стоїть на загальнолюдських засадах, не вдовольняється й не шукає навіть соціальні причини трагедій своїх героїв, бачить їх у неминучому зіткненні людських почуттів навколо вічних пристрастей кохання, прагнення до оволодіння красивою жінкою, до схиляння перед коханим чоловіком. Герої Федьковича відповідають народному ідеалові волелюбності, з фольклорною простотою й прямолинійністю, відсутністю навіть претензій на поглиблений психологізм створює письменник їхні портрети. Широко використовуючи діалектизми для характеристики персонажів, він домагається відтворення місцевого колориту, представлення Буковини як частішої українського етнічного простору.

Значно меншу роль у прокладанні шляху галичанам до духовного єднання з українцями відіграли твори В. Шашкевича, опубліковані у "Вечерницях". Хоч було їх і не мало, але за талантом вони значно поступалися творам Федьковича; менш досконалою була також і їх мова.

На провідну програмову ідею журналу "працювала" й повість Ф. Заревича "Хлопська дитина", яку він друкував під псевдонімом Юрко Ворона в багатьох числах "Вечерниць" в 1862 році (№№ 1-18). Її сюжет складала історія Стефана, сина наймички-сироти. Вихований у родині сільського попа, юнак здобув університетську освіту, став відомим адвокатом і виступив в обороні селянських інтересів. Задум письменника полягав у тому, щоб зобразити зрушення в свідомості й соціальній структурі галицького русинства після революції 1848 року. Досить спостережливо прозаїк описав чванство й станове передсуддя попівства і шляхти, їхні глузування зі Стефана, який, однак, сповнений почуття власної гідності, усвідомлення свого призначення - служити українському народові. Твір написаний в об'єктивно-оповідній манері, має в цілому реалістичний характер з деякими елементами сентименталізму й бурлеску.

І. Франко вважав цю повість 'примітивною за мовою й письменницькою технікою, чале все-таки наділену певним значенням як перша спроба зображення життя й поглядів сучасного інтелігентного русина"²³.

²³ Фрнко І. Я. Южнорусская литература // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. -С. 138".

Михайи .Л.

На роль провідного публіциста "Вечерниць" поруч з Д. Тянякевичем висунувся Ксенофонт Климкович (1835-1881). Почавши співробітничати в "Слові", він швидко ідейно розійшовся з Б. Дідицьким, і органічно увійшов до табору народовців. Стаття "Народність і словесність" (1862. №№ 2-8) розв'язує проблему мовп, якою мають послуговуватися галицькі русини. Для публіциста вже однозначно вирішено: ми - малоруський народ, що займає величезну територію на південному сході Європи. А "народ і словесність суть отже якби нероздільні поняття; є он то і вона довжна бути конечно", - твердить К. Климкович. Тимчасом знаходяться люди, які радять малоросам відмовитися від своєї мови. Але автор статті переконаний: "Для малоруського народу нема уже і не може бути наколи іншої словесності, як тільки своєї питомої малоруської".

Посилаючись на думку П. Куліша, який назвав українську літературу "новим словом між народами". К. Климкович виправляє авторитетного літератора: яке ж це "нове слово", коли нашої словесності тисяча років. Словесність буває писемна і усна. Наша усна народна творчість є окрасою слов'янщини. А писемна література розпочалася в літописах стародавніх. Те. [До великоруська народність, спираючись на спільний історичний початок наших народів, вважає цю давню писемність за свою, зовсім не означає, що вона не належить у крайцям. Вона так само наша, як і їхня. А відтак, твердить К. Климкович, ми не народжуємося, а відроджуємося, і наше "нове слово" виявляється одночасно й словом стародавнім.

Думка про українське відродження збудилася "у нашій Наддніпрянській Україні! їй належиль слава сеї превеликої мислі; їй належатиме і слава доконаного діла!" Гі діячі першими відкинули думку про те, що український народ може задовольнитися якоюсь міфічною общеруською мовою. Під цим оглядом і великоруська мова виглядає обласним наріччям слов'янської мови. Але ж росіяни, творячи свою літературу, узяли за взірець "язик московського люду", а не малозрозумілу вже книжну мову. Українська мова цілком самостійна в колі слов'янських мов. "Малоруський язик. .л" твердить К. Климкович, - од великоруського тим внішнім видом совсім розрозняється, а то майже в такій самій степені, як чеський від польського".

Мова - це складне явище. Публіцист виділяє в ній два найголовніші стилі: популярний і науковий. Під популярним він розуміє й стиль художньої літератури. "О наукових предметах малоруським язиком писати еще не пробовати на Україні, бо до тепер ще і способности не було", вказує публіцист. Але "малоруська мова має уже вироблений стиль популярний". "А понеже у нас в Галичині нема ще виробленого популярного стиля, - завершує він свої міркування. - і без уйми вспільному малоруському слову такий стиль у нас окремішно вироблятися не може, то слідує нам безусловно прийміти наш письменний язк з України".

Стаття "Народ і словесність" вражала глибиною аргументації, почерпнутої автором з історії, залізною логікою в розв'язку своїх міркувань. К. Климкович доводив важливу для "Вечерниць" думку про необхідність

Історія української журналістики XIX століття

для українців користуватися єдиною українською мовою, у виробленні якої Наддніпрянина випередила Галичину, а відтак останній необхідно просто скористатися вже готовими надбаннями своїх же братів зі Сходу.

Мистецтво полеміки демонструє К. Климкович і в статті "Гадка ученого о руській словесності" (1862. №№ 19-22). Головним суб'єктом дискусії стає тут М. Максимович, який у статті "Червоноруські вірші" ("Киевлянин", 1841. кн. 2) необачно похвалив вірші поетів, як-от Левпцького, які "з малоруської мови у своїх писаннях яєсь великоруське байстря зробити намагають". Публіцист використав давню статтю М. Максимовича як привід для розв'язання важливого дія тодішньої Галичини актуального питання про мову української літератури. На думку К. Климковича нею може бути лише українська мова, заснована на живих розмовних зразках. Він навіть не зупиняється перед звинуваченням М. Максимовича в прихильності до "офіційної привички: міркувати о народно-літературнім єдпнстві тих руських людей, котрі нині складають великанську державу всіх Россій. і що условієм сего народно-літературного єдинства повинен бути як і досі язик московській".

Мимохідь дісталося й Шафарикові, котрий "колись-там сказав, що ми малорусини обійдемося без окремішної аласної літератури, бо, каже, ми повинні управляти одну загально-руську словесність".

№1. Максимовичеві К. Климкович протиставляє Маркіяна Шашкевича. Він для нього ідеал поета і вченого, "бо вчився не на чому, але на своєму власному народі та і повчає щиро усіх тнх, од котрих тієму народові має бути помочна праця на словесному полі". І Пашкевич заслуговує на високу назву "Маркіяна-Предтечі", за той знаменитий урок свого життя, яким він обдаровує сучасників.

Суголосними думками наповнена стаття К. Климковича "Ми і вони" (1863). спрямована на відмежування народовців від польського табору, з одного боку, і від москвофільського, з другого боку. Вона сприяла самовизначенню українців, згуртуванню їх навколо народовців, показувала шлях практичної діяльності, на якому мусить розгортатися їхня праця.

Свідченням того, що "Вечерниці" мали всеукраїнське значення і могли перетворитися на всеукраїнську трибуну свідчить опублікований тут в числах 14 і 15 "Лист Харківської громади до галицької молоді". Він не лише опривнює те, що "Вечерниці" доходили до Харкова й читалися тут, але й став фактом діалогу, що народжувався між Заходом і Сходом України. Головні ідеї цього листа, що має підпис "Харківці", а за думкою дослідників²³⁸ його автором є студент Харківського університету того часу, а в майбутньому відомий український письменник Василь Мова, можна представити так.

По-перше, автор листа прагне донести до галицьких братів своєрідність ситуації на сході України. Вона, за думкою В. Мови, найбільш істотно відрізняється тому, що в підросійській Україні повієство виступає як ворожа

Михайин .Л.

щодо народу сила: церква служить знаряддям дальшого поросійщення українського народу і не може ні сприяти його національному відродженню, ні бути його носієм. У цьому полягала відмінність становища українства в Росії від Австрії, де греко-католицька церква виступила головною ініціаторкою українського національного відродження.

По-друге. В. Мова від імені харківських українців заявив про їх ставлення до російської мови, на адаптацію якої для українських культурних потреб спрямовувалися зусилля галицьких москвофілів. Газета "Слово" так само, як "Вечерниці" і читалася в Харкові і навіть мала своїх кореспондентів, про що свідчить, наприклад, стаття "Спор України за язык в Харькове" ("Слово", 1862, № 85). Категорична позиція харків'ян полягає в твердженні: московська мова не наша, вона чужа нам.

З попередніх положень випливала третя ідея: нам треба виробляти свою українську народну мову, а головний інструмент для цього - література, причому не та, що забезпечує лише інтереси нижчих верств і служить "для домашнього обіходу". а така, що репрезентує світові ідеї українською мовою. Такою була творчість Т. Шевченка. "Все, що є у наших думках українського, - стверджував В. Мова, це недавній схід посіяного Тарасом". Нам література потрібна для того, запевняв автор листа, "щоб неосвічені та чисті душею люди розвішались у освічених українців-русинів, рівно розширюючи свій розум і возвишаючи душу, а не перероблювались у нікчемних перевертнів". Для цього потрібна "вироблена народна мова". "А виробити її, братці, інак не можна, які тільки силкуючись зложігти цілу літературу, згодну не для одних селян, а для всіх українців; таку літературу, яка б удовольняла духовні тріби не тільки простих хліборобів, а й вищої народної громади".

По-четверте. В. Мова наполягав на ідеї легітимності дій українців, які не протестують проти уряду й не намагаються його повалити, а захищають природні інтереси того народу, чийми синами почуваються. "Діло наше, як бачите, святе і поважне, - писав він. - Ради його ми занедбали усякі інші мрії і бажання, цураємось усяких демонстрацій проти правительства, усяких політичних витіваннів. Ховатись від правительства і вести проти нього підземну війну нам ні на що. Ми опираємось тільки на своє чоловіче право - бути тим, чим ми й повинні бути по своїй духовній вдачі. Од правительства ми більше нічого не хочем, як тільки того, щоб воно не боронило нам тихомир йти по дорозі саморозвою. а од москалів і запеклих перевертнів, щоб вони зрозуміли, що наше діло - не химера і не вада для народу, а спільна й необхідна його тріба".

Така заява, складена в період революційної ситуації в Росії, мала на меті встановити чіткі параметри діяльності українців: у межах легальних форм вияву своєї позиції. Звертає на себе увагу послідовність, з якою ця ідея висловлювалася як представниками Харківської школи романтиків, так і "Руською трійцею": не містила антиурядового змісту й програма Кирило-Мефодіївського братства; тим не менше, з методичною наполегливістю царський уряд відкіщав саму можливість співпраці з будь-якими українськими елементами в своїй країні.

Історія української журналістики XIX століття

По-п'яте, Василь Мова пропонував галицьким українцям звіт про справи східних братів. Тут відразу виявилася різниця між Поліцейським режимом Росії й демократичною Австрією. Недільні школи, де ми працювали над розвитком української свідомості, заборонені-сцовіщалося в листі; хотіли видавати часопис для народу двома мовами" -- не можна. "Зостається нам: розвиватись самим, збаї ащатись знаннями, укріплятись у своїх поглядах та увірах. га. коли хто зможе, написати дещо для народу".

Така сумна картина з'ясувалась під пером В. Мови. Діяльність у країнської харківської громади була цілком заблокована від пу блічних її виявів, приречена на герметичність. Цю тему розвивав автор і в "Post scriptumі", де розповідав про спроби одного діяча поширити у країнські книжки в українській школі, які були негайно припинені відповідними доглядачами.

"Лист" справляв велике враження: знайомив галичан з життям української громади в Харкові, викривав жандармські порядки, запроваджені російською адміністрацією в Україні, будив протест проти них. указував галичанам на те, що їхні суспільні умови істотно відрізняються від російських, а відтак мусять бути використані для розв'язання всеукраїнських проблем. Публікацію "Листа" слід розглядати як першу реальну спробу утворення інформаційного каналу між Харковом і Львовом, які представляли відповідно Схід і Захід України. Значення цієї першої спроби важко переоцінити.

Незважаючи на величезні зусилля видавців утримати журнал. 2 травня 1863 року, на 17 номері він припинив своє існування. R Шашкевич опублікував тут "Слово до земляків" - своєрідний рекеім по першому народовському жу рналові. "Керунок того письма обійняли ми. - писав він, без найменших матеріальних засобів". Аналізуючи далі причини падіння часопису, він вказував на цькування його з боку "недругів кожного вільного слова". За третю причину вважав він слабкість прошарку інтелігенції, яка "у нас на Галичині ще невелика", що їй були адресовані передусім "Вечерниці". Проте "Слово до земляків" закінчувалося на оптимістичній ноті: із занепадом "Вечерниць" "не упаде (...) гадка, за котру воші до посліднього числа боролися. - писав В. Шашкевич, - а котру ховає у серці кожний справдешній малорусин. що щиро любить цілий свій 15-милионоый народ". Невдача повинна заохочувати до продовження розпочатого діла, адже кожен, звертався редактор до своїх читачів, повинен дбати про "добро народу, або інакше: волю народу ..."

Значення жу рналу "Вечерниці" полягало в тому, що:

⁵⁹ Примітка. Харківська громада від січня 1863 року планувала видання двомовного тижневика "Український вісник" за редагуванням Ф. Павловського. Видання не дозволене на підставі висновку міністра Вну трішніх справ П. О. Валуєва від 11 жовтня 1862 року: "Збільшення кількості існуючих уже періодичних видань без особливих поважних причин, особливо в Малоросії і західних губерніях імперії, небажане".

Михайли» І.Л.

1) він дозволив вперше заявити про себе новому напрямкові народовців, став їхнім боновим оріаном. де висвітлюватися їх програмові ідеї:

2) широко вперше познайомив галичан з українською літературою, що творилася в Росії, передусім доробком Т. Шевченка. П. Куліша. Марка Вовчка. Л. Глібова та ін.:

3) представив українську літературну критику з Росії (П. Куліш. Л. Жемчужников. О. Лазаревський):

4) подав зразки кваліфікованої публіцистичної полеміки з полькою періодикою на захист власних українських інтересів (Д. Тянякєвнч. К. Климович):

5) пробудив національну свідомість галицьких у країнців: реалізував ідею єдності України, розділеної до часу російсько-австрійським кордоном; засвідчив можливість співпраці на терені журналістики представників різних регіонів України;

6) засвідчив появу і став трибуною молодого покоління західноукраїнських журналістів і письменників, як-от: Ю. Федькович. Ф. Зарєвич, В. Шашкевич, Д. Тянякєвнч. К. Климович, - які хоч і не відзначалися особливим художнім талантом, за виключенням Ю. Федьковича. але робили свою справу в журналістиці сумлінно й самовітдано.

Пауза в історії народовської преси тривала недовго. Про вихід нового журналу "Мета" містилося повідомлення в тому ж останньому числі "Вечерннць". Новий журнал успадкував передплатників попередника і мав виходити за його програмою. У запрошенні до передплати обіцялося, що його вихід розпочнеться з другого півріччя 1863 року. Але через хворобу очей редактора К. Климовича організація журналу затяглася і його перший номер вийшов у вересні. Друкувався віг кулішівкою, яка була вперше застосована в Галичині для української журналістики й викликала нову дискусію про правопис. Виходив журнал щомісяця. На обкладинці стояла назва: "Мета - літературно-політичний вісник". Його числа називалися "томами". Епіграфом редакція обрала Шевченкові слова; "В сїош хаті своя правда, і сила, і воля", що стануть провідним гаслом у майбутньому й журналу "Правда", провідного органу другого періоду народовської журналістики. Уперше в "Меті" було вжито поняття "своя правда" у значенні "українська національна ідея".

Це вже був не часопис газетного типу, а поважний журнал типу вісника. Він був продовженням журнальних ідей "Молодої Русі", яка на посаду редактора висунула з свого середовища провідного публіциста "Вечерннць". У першому томі друкувалася програма віщання.

"Скрізь у нас чується потреба такого письма. - читаємо тут, щоб було огнищем *руської народної ідеї*, розбуду вало б самовіжу народню. причинялось би до самостайного подвигнення народу з його упадку і до скорішого розвою його духовної житні і вестественного добра на умовах єдино можливих - на основі своєї народньої істоти" (Підкрєслено нами. І. М).

Після ідеологічної преамбули викладалися далі два прагматичні аспекти програми "Меті": по-перше, "здобування самостійної народньої

Історія української журналістики ХІХ століття

руської літератури на основі одностайного розвою народної річи в письмі і мові": по-друге, "одзнсканне його (українського народу. І. М.) прав прпродніх і політичних через розбудженне його народно-політнчної чинности на законній дорозі". Таким чином, було сформульовано два завдання: у сфері літературній і політичній, спрямовані до одної мети національного відродження українського народу.

В опублікованій у першому ж числі далі редакційній статті "Ровесна літопись" К. Климкович від імені "Молодої Русі" проголосив: ми будемо видавати не орган окремого чоловіка і не орган окремої партії, а орган всього українського народу. Програма журналу повинна розвиватися услід за розвитком національної самосвідомості українців, охоплюючи дедалі ширші життєві проблеми і сфери. Цікавою є заява редактора, повторена кілька разів, що позиція журналу заґрунтована "на самих фактах", "тенденція нашого орнана" "опирається на фактичнім стані діла". Що розумілося під "тенденцією нашого органу ", роз'яснено трохи далі.

Тут накреслювалася нова, у порівнянні з "Вечерницями". програмова засада "Мети" виразна ангрросійська тенденція. Ми вважаємо свій орган всеукраїнським, заявляє редактор і продовжує так: "Ту сиособність подає нам горючий відзив наших українських братів, которі засуджені бездібно дивитися, як під варварським гнітом московського абсолютизму всяка добра намірена праця руських народолобців вважається пожаданим поводом, щоби привести в дію давно від московського правительства обдуманий план знищення руської народності, т. є. зцентратізовання. омоскалення Ру сі".

Автор розкриває московські спекуляції навколо слова "Русь", спрямовані на утвердження неісну ючої в природі єдності руського світу. Є два ру ські народи, доводить він. ми далі будемо вживати слово "Русь" для позначення малоросів, а для великоросів уживатимемо слово "московіцина".

Завершу валася стаття твердженням, що "нинішня Росія єсть для Ру сі таким самим нещастям, як колись Польща. Ми вже пізнали Польщу, а нині пізнаємо, що таке Росія". Порятуюнок Русі у єднання Галичини й Наддніпряніцпни. доводив К. Климкович і продовжує вав: "Господеві слава, що не вся' Русь попалася в поробу московську : що під людяним берлом нашого австрійського Царя остається одна часть руського краю, де народові руському *своєї правди* домагатися і за кривду братної землі свій голос вшнести вільно" (підкреслення мое. - І. М).

Прикметною для розвігтку ідеології "Мети" була стаття Д. Танячкєвича "Письмо до громади", опублікована в третьому числі 1863 року під псевдонімом "Невідомий з-поміж гурту". Поняття "своєї правди" підноситься ним як центральне для програми жу рналу н народовців: "Ми не вбачаєм для себе добре ні з ляхом, ні з москалем, а що в своїй хаті знаєм і свою правду: маєм довести всьому світові, що ми справді народ великий, знаючий себе, перелічивший свої голови, народ дозрілий говорити за себе". Під пером Д. Танячкєвича. таким чином, його авторське колективне "ми" від значення "Молода Русь" розширилося до поняття всього українського народу.

Михайлик І.Л.

Нового напрямку набуває думка публіциста з введенням теми москвофільства. Тоді як "москаль нас немилосердне катує, слава України від москаля гине", знаходяться люди, що кличуть нас до єдності з катами. Та п ми самі, коли перед ляхами боронитися, то доводили, що маємо свою мову, якою 15 мільйонів люду говоринь. А на ділі, "чи не прибрали ми собі якийсь нововидуманий язик?" - запитував Д. Танячкєвич. Цілко̀м справедливо дорікає нам М. Чернишевський. що "ми одриваємся від спільності з нашими братами на Вкраїні". А М. Катков зовсім відмовляє нам у праві мати свою літературу.

Дві громадки виділились серед галичан: прихильники Москви і прихильники "єдності всенародної руської". Москвофіли з їхніми покровителями в Росії, слов'янофілами, вигадали дія нас дві літератури, відмінні за мовою: особливу для учених і "образовних" і окрему для народу. Але у самих великоросів немає двох літератур, там одна література. Так само мусить бути і в нас. Критикуючи москвофілів, публіцист намагався переконати їх у помилковості їхньої позиції й закликав до порозуміння з народовцями на українському ґрунті. "Уважаймо велику працю України за свою власну, - писав він. - не відлучаймося від України в літературі, приймим їх твори яко плід власного духа".

Справді, літературна частина "Меті" формувалася на цій zasadі - прагненні якомога ширше представити українську літературу з Росії. Тут були опубліковані поезії Т. Шевченка "Заповіт", уперше "Н. Костомарову". "Мені однаково" (1863. № 4). Уперше тут було опубліковано вірш П. Чубинського "Ще не вмерла Україна", помилково приписаний також Т. Шевченкові. Останньому творові судилося стати національним гімном українців. А вірш "Мені однаково" сприймається сьогодні як другий заповіт Шевченка. Це були твори, що навечно увійшли в українську національну свідомість.

Після припинення журналу "Основа" в Петербурзі активну участь у "Меті" брав П. Куліш. Шевченкові твори тут опубліковані за його списками. Із свого доробку він опублікував тут "Думу про Саву Кононенка", поему "Могильні сходи́ни", оповідання "Мартин Гак", уривки з історичного роману "Брати", історичну працю "Руїна".

Д. Мордовець опублікував тут поему "Козаки і море". У перекладі з російської мови К. Климковича були опубліковані в "Меті" дві повісті С. Гребінки "Можебилнця" і "Так іноді люде женяться". Навіть професор В. Антонович під псевдонімом В. Маринчук опублікував у третьому числі вірш "З колишнього" з історії гайдамачини, зовсім непоганий з погляду поетичної техніки.

З наддніпрянської публіцистики гарне враження справляли нариси Левка Гончаренка "Значення Київського університету для українського народу" та "Де́що про школи народні на Україні".

На ідею єднання Наддніпрянщини й Галичини "працювало" розміщення поруч художніх творів західноукраїнських авторів, серед яких виділявся Ю. Федькович. У "Меті" були опубліковані його вірші "Писанка".

Я.А.

Історія української журналістики XIX століття

"До керманіча". "Зіронько моя". "Дарма". "Не можу". "Чекайте" (1863. № 1). Це були ліричні вірші, часом мініатюри, але вони розбудовували образ поета в напрямку посилення особистісного начала, більш рішучого оприявлення в них авторського "я". Оповідання Ю. Федьковича "Хто винен?" (1863. № 1-2). "Стрілець" (1863. № 3-4). "Таліанка" (1864. № 1) засвідчили, що він був єдиним на той час на Заході України автором, що мів за рівнем таїтангу дорівнятися до письменників з підросійської України, більше того продовжити ряд видатних надбань української літератури.

За художнім стилем ці оповідання продовжують розпочату у "Вечерннцях" традицію етнографічного романтизму. Побутове життя верховинців, що містить у собі боротьбу могутніх пристрастей, герої якого обурюються н повстають проти будь-якої спроби обмежити їхню волю, присилувати до немитих їхньому серцю рішень. - це одна тема, яка вже в цей час окреслилася в творчості Федьковича.

На друге місце вийшла тема жовнірського життя, аіе знов же таки узята не в итощині бойових дій і військових походів, а загальнолюдських почуттів (передусім кохання), дія якого скрізь знаходиться місце і яке вражає людину, незалежно від її національної приналежності, місця перебування, підневільного жовнірського становища.

Художній світ прози Федьковича приваблював простотою н невигадивістю ситуацій, романтичною прямолінійністю характерів, могутнім потягом усіх героїв до природності, бунтарством проти насильства над їхніми почуттями.

Крім оригінальної художньої творчості жу рнал дру ку вав у рубриці "Жива словесність" численні фольклорні матеріали, зокрема цикл " оляди гуцулів".

Публіцистика була представлена статтями редактора, що з'являлися майже в кожному числі "Дещо до становища Русі супротив ляцько-московської борби", "Руське питання". "Австрія і Україна".

К. КлимКович у редакційній діяльності орієнтувався на досвід "Основи", вважаючи після її закриття свій журнал осередком творення у країнської літератури і політичного руху. Тут містилися полемічні статті, друкувалися дописи з підросійської У країни, важливе місце відводилося інформаційним рубрикам "Новини". "Огляд часописей". "Огляди політичні". "Перегляд різних часописів, роз'яснюючих руське питання".

Але по виході п'яти номерів (у січні 1864 року) віщання часопису через брак коштів довелося припинити Ного вдалося відновити лише через рік, у березні 1865 року на зовсім нових засадах. Публіцистична діяльність К. Климковича уможливила на цей раз надати жу рналові політичної спеціалізації. Це вже був політичний часопис, що виходив два рази на місяць. На цей раз коштів і сил вистачило на 18 номерів, після чого жу рнал остаточно припинив своє існування. Про певну зрілість суспільства і смак, що вироблявся в галичан до політичної проблематики, свідчить те, що наклад журналу збільшився від 400 примірників у першому періоді до 500 - у другому.

Провідним публіцистом відноаленої "Мети" залишався редактор К. Климкович. У статті "Руська народна партія та її політична ісповідь" він

Михайил І.І.

сформулював позиції українства стосовно польською повстання, пояснивши, що примноження польської сіті і відновлення польської держави, та ще її у кордонах 1772 року, не принесе жаданих наслідків для українського народу. В Австрії у країнци мають якісно відмінні політичні обставини для облаштування свого національного життя. Відродження Польщі було б для них кроком назад, тому й немає серед у країнцив охочих проливати кров за польську ідею.

Очевидно, сьогодні слід сказати, що в цілому розрахунок у країнцив на демократичну Австрію, які неодноразово були предметом висміювання в радянській історіографі, були насправді не безпідставними її історично виправдалися.

У 1865 році в журналі "Мета" з'явилася нова співробітниця два нариси "Листів з Парижа" віддала сюди Марко Вовчок. Це був новий жанр подорожнього нарису (чи подорожніх нотаток) в українській журналістці.

Перший лист "Місто" являв собою загальні спостереження, покликані створити цілісний образ Парижа, другий лист "Парижанка" хіав на меті відтворити паризьку жінку. Нариси Марка Вовчка не відзначалися особливою глибиною, вагомими підсумками, роздумами над побаченим і відтвореним. Воші складалися з випадкових зовнішніх спостережень, не опрацьованих у світлі глибокої внутрішньої ідеї, починалися без вступу й кінчалися без висновків. Це далеко не найкращі твори Марка Вовчка, які засвідчили швидше неможливість цієї діячки бул и жу рналісткою. Тим не менше для "Мели" вони відіграли важливу роль. Сама присутність на сторінках журналу письменниці, яку Шевченко називав своєю донею, підносила авторитет віщання. Крім того, свою роль відіграло новаторство тематики (Париж столиця світу), жанру, стилю.

У "Меті" другого періоду повноцінно була представлена й літературна критика. Тут зокрема був надрукований твір О. Кониського "Критичний огляд української (руської) драматичної літератури", який увиходить до корпусу класики української літературної критики. За вірець О. Кониському править "Обзор у країнської словесності" І.І. Куліша в "Оснві" (1861). який він згадав на початку своєї праці. У критичному методі послідовника простежувалося наслідування вчителя. "Наталка Полтавка" трактувалася як гвір, побудований на романтичних випадковостях, герої якого впадають часто "в німецьку сентиментальність, про котру наш руський народ зроду не чув і не знає"; за одним Возним визнавалося право на "вірний тип", решта героїв, на думку критика, поводитьсь ненату рально.

Наталка і Терпелиха "часто говорять речі, яких не почувеш в українському народі". Однак вони говорять менше нісенітниць, ніж Петро, що в ту саму мить, коли довідався про заручини коханой з ц.шнм. розмовляє з суперником про те. де він бував і що бачив. За О. Кониськпм. сцена цілком ненатуральна, а відтак стверджується висновок: "Наталка Полтавка" не може видержати строгої літературної і етнографічної критики.

Ще більш нищівними наслідками закінчується розгляд "Москаля-чарівника". І Тетяна "дуже плохий образок української моральності": і .49«

Історія української журналістики XIX століття

Чупрун виглядає як дурень, а чумаки ж розумні люди: і фінтики залицяються не до високоморальних українок, що звісно кожному, кому "хоч трохи відома українська етнографія", а "до панночок, таких же як сам моральних виродків, перевертнів, антнукраїною.

"Критичний огляд", попри парадоксальні з сучасного погляду інтерпретації класичних творів, недоторканих сьогодні для критики, засвідчив сприйняття їх тодішнім українцем, який ще не відділяв себе в хронологічній дистанції від автора. О. Коннський виступив епігоном П. Куліша в літературній критиці, загалом успішно застосував етнографічний метод до аналізу української драматургії, і огляду на активніш розвиток у той час у країнського театру і формування репертуару для нього праця О. Коннського, що друкувалася в багатьох числах журналу, складала інтерес і була актуальною.

В останньому, вісімнадцятому, числі К. Климковича, прощаючись з читачами, писав: "Сходимо з поприща з тою непоколебимою вірою, що наш народ не вмере, не загине, мимо всяких у дарів польських і московських центратістів, що ми колись встанемо до дальшої боротьби могуті і сильні, що нашому народові засіє колись-то не в далеком времени величчя будучина, що наша сила пародія забере сильним і кипучим життям, і що наш народ стане на рівнім ступені з другими більш розвинутими народами".

а/ Значення часопису "Мета" полягало у запровадженні спеціалізації в народовській періодиці й розділенні двох моделей: літературно-наукової й політичної журналістики. Тут були опубліковані нові художні твори, що увійшли до скарбниці класики української літератури, літературної критики й публіцистики, намітилися нові теми й напрямки їх обговорення. Думається, що творчість провідних публіцистів "Вечерниць" і "Мети" К. Климковича, Ф. Заревича, що перебувала в забутті за радянських часів через свою антимосковську тенденційність, ще чекає своїх неупереджених дослідників.

Поруч із журналом "Мета" у другий, політичний, період його існування народовці видавати в 1865 році журнал "Нива" літературно-наукового спрямування. Цей часопис повинен був завершити спеціалізацію в народовській журналістиці, стати місцем публікації тих творів, які тепер у відповідності до політичного напрямку "Мети" не могли друкуватися в ній. Деякі джерела розглядають "Ниву" як газету.

Розпочалося її видання 10 січня 1865 року, вона мала виходити щодаки, тобто 10, 20 і 30 числа кожного місяця. Усього з'явилося 20 її номерів. Останнє число вийшло 20 липня 1865 року. Редагував "Ниву" вже відомий нам Кость Горбать (1836-1909), педагог і журналіст; ще в 1861 році у Чернівцях видав брошуру "Нокс на Інокс сіїа Наїусупу". Проте відання цієї невеличкої книжечки і редагування "Ниви" були й усі інтелектуальні проекти нього діяча, що свідчить про обмеженість його художнього й журналістського таланту.

У "Слові редакції", що відкривало перше число, відзначалося: "Віл часу як змовкли в нас 'Вечерниці', а на Україні 'Основа', немає літературного часопису на всьому просторі рідної нашої землі, а хто ж досі не побачив її скрізьної потреби? Кого не засумував той оказ нашої негідності? Най же.

Михайли .Л.

хоч на Україні Московщина не дозволяє зложити орган хоч і найневнінший своїм пряму ванням. їх бо в очі коле кожне добро наше (...). ате у нас. де заживаємо свобод і признання нашої народности, межі нами, галичанами, запустила нива рідного слова, мов після впаду татарви або їх сусідів. (...). Пора нам. браття, взятися прихильніше до загального нашого діла. (...) "Ниву" бажаємо поставити органом письменського розвою нашого. Замовкла Україна, нам йора обізватися тим охотиш працюючи".

Художня політика "Ниви" успадкувала позиції "Мети" першого періоду. В основному корпус опублікованих тут творів склали передруки з українських віщань. Т. Шевченко тут був представлений поемою "Петрусь" віршем "А. О. Козачковському". Марко Вовчок повістю "Інститутка". О. Стороженко - оповіданнями "Стежин Ріг" і "Історичні спомини столітнього запорожця Микити Коржа".

Ате в цьому часопису був зроблений істотний крок до нового аспекту співробітництва українських письменників з галицькою журналістикою. Під цим слід розуміти появу низки перекладів Михайла Старицького з М. Лермонтова, І. Кріюва, М. Огарьова, Г. Гайне. М. Старицький був провідним діячем Київської Старої громади, талановитим письменником, який відзначився новаторським стааленням до слова. І. Франко відводив йому революційну роль, вважаючи, що в особі Старицького українська література покінчила з епохою Шевченкових епігонів і спромоглася на наступний крок уперед. "В тих перших поезіях Старицького і у всіх пізніших бачимо виразно, що се говорить *український інтелігент* не до фікційного українського народу, який з стеменларних причин не міг ані слухати, ані розуміти його, але *до своїх рівних інтелігентів*. Про свої інтелігентські погляди та почування" (підкреслено І. Франком. І. М.).

Публікація перекладів виглядала свого роду розминкою перед заявкою на власну творчість. Старицький не зупинявся перед пошуком відсутніх в українській мові понять, відкривши для їх позначення в історії української мови епоху кування слів. До того часу в українській літературі не бракувало перекладачів, аіє їхніми засадами була адаптація іншомовного письменника в українське середовище, звідки спроби С. Руданського перекладати "Гліаду" Гомера не гекзаметром, а коломийковим віршем. Старицький був першим, хто поклав у свою перекладацьку працю іншу засаду: засобами своєї мови відтворити зміст і форму оригіналу. Тому публікацію його перекладів слід розглядати як революційне зрушення в українській літературі.

Поруч з його працями в "Ниві" були представлені переспівані О. Навроцьким з А. Міцкевича твори останнього "Ода до молодості".

Фарнс" та ін.: перша дія "Гамлета" в перекладі П. Свейціцького. Новий часопис запропонував читачам більшу кількість перекладів у порівнянні з попередніми журналами, у чому виявився потяг його редактора й авторів до творчого навчання в більш розвинутих літературах, що, як відомо.

³⁴⁰ Франко І. Я. Михайло П[єтрович] Старицький // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1982. - Т. 33. - С. 239.

Історія української журналістики ХІХ століття

здійснюється за допомогою перекладів. Редакція у свідомлювала це, бо до останньої публікації додала примітку: "Се с перший перевід на нашу мову славною того твору, з котрим сполучений гоп великий факт, що тим перекладом рідня наша мова здобуває собі становище лігерапке межі європейськими мовами".

Завдяки перекладацькій праці відбувалося розширення можливостей української мови і зближення мови народовської журналістики з її наддніпрянським варіантом, що сприяло становленню уявлення про соборність літературної України.

Найвидатнішим оригінальним автором Івнв" був усе той же Ю. Федькович, що опублікував тут оповідання "Сафат Зінич (№ 2), "Побратим" (№ 5), повість "Три як рідні брати" (№ 18-20), низку віршів та цикл фольклорних творів "Буковинські пісні з голосами" у своїх записках.

Епічні твори Ю. Федьковича, опубліковані в "Ниві", ніби завершали побудову його буковинського іноцентричного художнього світу. Тема жовнірства буковинця слала для нього підставою до виокремлення буковинського у країньця з-поміж інших національних ліній, втратила герметизм, подавалася на тлі жпгтя інших народів. Сафат Зінич, герой однойменного оповідання, помщався за зведену дочку господаря, де стяв на квартирі. Марту її коханому Ликові. Діялося в Сербії, але українець з Буковини виступав носієм моральної оцінки подій, його вчинком сама доля відновлювала справедливість.

Оповідання "І [обратим] зображувало буковинського українця в ситуаціях виключної напруженості, трагедійних випробувань. Оповідач Іван, ідучи до війська, просить свою побратима, відомого баламута Сидора, не займати його сестер. Але ось його викликає батько додому, виявляється: зведена Сидором сестра Міранда покінула з собою у хвилях Черемошу, з ганьби і туги померла мати. Оповідач приходні до колишнього побратима, аби покарати його, але він сам готовий це зробити, аби врятувати Івана від тюрми за вбивство людини. Моральний закон торжествує, він перемагає навіть у зіпсованій людині, у якій прокидалося почуття честі, виникала здібність до самозасудження.

Повість "Три як рідні брати" розповідала про народження побратимства, яке скріпляло трьох різних людей на українському національному ґрунті. Один з них німець Тоній Тайвер. Він одружився з сестрою оповідача, ате не захотів повертатися на батьківщину. Я. каже Тайвер, той руський край та ті руські люде так полюбив, що і не сказати. У вас . каже, т ак якось сердечне, звичайно, красно: а у нас, на тій нашій Німеччині, холодно якось, нудно!" Народне українське життя та питомі характери сприймаються як ідеальні і викликають гарячу любов у чесних і роботящих представників інших народів.

Ключем до розуміння епічної творчості Ю. Федьковича є оцінка ним творчості Марка Вовчка в недатованому, орієнтовно написаному в кінці 1862 року, листі до Д. Таіячкєвнча. Він виділяє її з-поміж інших українських авторів: "А про Марковичку хіба тільки скажу, що івпчайніш та краще не

Михайлин Г.Л.

годен уже ніхто написати, щодо форми, то она перевершила ще Квітку ""⁴ . Але с в неї одна значна вада: "Кождїй з п повістей бракує моральна підвалина". Далі письменник роз'яснює, що він має на увазі: у художній творчості "повинен відбиватися вічно моральний закон, що добро перемагає, а все погане і зле гине. Коли ж добро зазнає поразки, то принаймні мусить перемагати ідея вищого світовою порядку, моральної засади"⁴². Маючи за взірець прозу Марка Вовчка і наслідуючи її, Ю. Федькович вдосконалює сам її творчий метод, підносить ідею поетичної справедливості, відомсти за кривду, торжества питомого національного духу, що живиться з самої землі. Тим-то його прозова творчість є новим явищем в українській літературі не лише в сенсі освоєння нової тематики, нового простору, але й у сенсі філософії характерів і побудови художнього світу.

Особливе місце в часопису "Нива" зайняла театральна критика. У його першому ж числі у статті "Народний театр" редактор Косій Горбаль сформулював методологічні засади цього напрямку діяльності журналу:

Наше діло єсть діло розвою рідного слова, а театр святиня його. Що величного, що дорогого, що святого має народ, те має явитись в його життю вищим, котре єсть слово чи письменність, театр має його представляти и в живих образах, близько, як найближче перед очима народу. (...) Письменність слово зачатє театр слово воплощенє народу".

Надалі в ролі театрального критика виступив Олекса Марковецький. який у численних подачах друкував у журналі огляд "Руський театр", де містив оцінки вистав театру товариства "Руська Бєсїда", розгляд ірп акторів, реперту арну політику, стилістику афіш тощо, аж до зауважень з театрального побуту: "Гардероба дорога, та не всюди консеквентна". Сьогодні така театральна критика виглядає не в усьому цікавою для нашого сучасника, але без неї неможливо уявити театральне життя років становлення у країнського театру.

Віщання "Ниви" було припинене задовго до занепаду "Мети", хоча вони і створювалися в одному колі молодих українських діячів, що проголосили себе народовцями. Спроба спеціалізації в їх журналістиці вдалася: кожне окреме віщання просунулося далі в своїх інформаційних пошуках, що вело до досконалості, більшої професійності, повнішою забезпечення інтересів читацької аудиторії. Проте літературний матеріал вичерпався швидше, а написати нові твори для щотижневого представлення їх читачам було не так просто, тому "Нива" и замовкла раніше.

"Мела" ж продовжує вала існувати до грудня 1865 року. В останньому своєму числі вона представила нове віщання, ніби передаючи йому естєфету: "З руським новим роком стане виходити нова літературпя часопись "Русалка", видавана Володимиром Маркіяновим і Пашкевичем, писалося тут. Вітаємо руську "Русалку" щирим і привітним серцем, і

•"Федькович Ю. Лнєго до Д. Танячкєвича П Федькович Ю. Твори: У 2 т. - К.. 1960. - Т. 2. - С. 405.

⁴: Там само. - С. 406

Історія української журналістики XIX століття

жічемо їй. щоб змогла скупити в собі літератські сніп Русі. Назва "Русалка" пригадує нам "Дністровую русалку" покійного Маркіяна Шашкевича. а та ж сама назва означає найлучче змір і характер нової газети. Прпноручаєм через ге "Русалку" нашій читаючій громаді".

Тижневик "Русалка" вішавала народовська студентська громада у Львові. Крім зв'язку з традиціями "Русалки Дністрової" у програмі газети декларувалася її літературна спрямованість, орієнтація на розвиток української культури, народну розмовну мову. Редактор її Володимир Шашкевич⁴ не змії проте повести нову газету ні на рівні батькового альманаху, ні навіть нещодавно припиненої "Ниви". "Русалка" проіснувала дванадцять номерів від 1 січня до 2 квітня 1866 року.

І прикметними рисами цього віщання є 1) вичерпання потоку передруків східноукраїнських авторів, якими були заповнені попередні журнали: а також 2) об'єднання авторів з підросійської і пiдавслрійської частин України.

Велику роль в ініціюванні її появи відіграв О. Кониський. Він опублікував тут закінчення своєї праці "Критичний огляд української (руської) драматичної літератури" (№ 5-7), що свідчило про спадковість нового віщання з "Метою". Тут були надруковані його повість "Перед світом", драма "Було та загуло", численні вірші ("Де ви?", "До русалки", "Думка", "До дівчини", "Пам'яті великих. У роковини смерті Т. Шевченка"), що з'являлися під не менш численними псевдонімами: І Іеребендя. Верниволя. Сирота, Журавель. О. Кониський. зрештою, теж не володів значним художнім талантом. За допомогою великої кількості псевдонімів він прагнув створити Ілюзію участі великої кількості українських авторів у галицькому виданні. Але читач легко впізнавав його писання за примітивною художньою концепцією та невібагливою версифікацією.

Вперше гул були опубліковані оповідання Ф. Заревча "Дві сестри" і "Німа", загалом посереднього художнього рівня. У "Ниви" та в "Русалці" вперше з'явилося ім'я нового буковинського поета Ісіщора Воробкевича. який дру ку вав вірші піл псевдонімом *Данило Хідоки*. Проте неабиякий талант, що позначав його перші твори і дав пілстави су часниками прирівнювати його до К). Федьковича. не був підтверджений пізнішими працями цього автора. Вірші самого редактора В. Шашкевича ("Христо воскрес", № 12) та К. Клімковича не виділялися так само як естетичні досягнення.

і перекладів привертала увагу розпочата (але не закінчена) публікація класичної естетичної праці свого часу "Техніка драми" Густава Фрайтага. яка тоді щойно з'явилася мовою оригіналу. але й сьогодні включається в усі хрестоматії з теорії драми.

Новинкою "Русалки" у порівнянні з попередніми віщаннями була рубрика "Із наук природничих", де з'явилися статті І. Верхратського й О.

Непорозумінням є приписування редагування "Русалки" Северпнові Шеховичу. який справді редагував однойменний журнал для жінок, що виходив у Львові у 1868 - 1870 роках. Тим не менше, ця помилка, що вперше допущена в "Енциклопедії українознавства". Ч. II, с. 2643. перейшла і у деякі інші праці.

Михайли .Л.

І Партицького з природознавства.

За три місяці газета вичерпала можливості авторів і припинила своє існування. Незважаючи на це, народівська журналістика вже відбулася як явище, завоювала суспільний авторитет. Найкращим свідченням цього стала така подія. Після заяви москвофілів у "Слові" (стаття Погляд на будучноєгь". № 59. від 8 серпня 1866) про ідентифікацію себе з росіянами (великоросами) намісник цесаря в Галичині, що ним знову, вдруге, став граф А. Голуховський, задумав на скарбові (бюджетні) гроші видавати політичну газету "Русь" для поборювання москвофілів. Газета мала виходити з початком 1867 року. Граф А. Голуховський вже не хівав сумніву, що вона повинна бути народівською. видаватися народною українською мовою, а її політична програма мусить включати в себе не лише протистояння москвофілам, але й навернення народівців до польської проурядової політики. Таким чином, спробою польської адміністрації скористатися однією ситою проти другої було засвідчено остаточний розкол українців на москвофілів і народівців.

На посаду редактора А. Голуховський запросив відомого журналіста й письменника Федора Заревнча. А той у свою чергу залучив до видання Остапа Левницького. Костя Горбала (він виступив у ролі видавця). Олександра Могильницького. Володимира Шашкевича й Остапа Левницького. Газета виходила двічі на тиждень.

Величезним було здивування графа А. Голуховського. коли в першому її числі він прочитав таке у редакційній статті, де була викладена програма видання. Найперш сповідуємо, що ми виступаємо за дію і річ нашого народу руського (а лучше означаючи, малоруського), і того ж права і справедливі желаня боронити ми постали, зарівно прот ив всем, котори яко вороги й суперники його заявляться. З однакою невсипущою бачностию будем уважати всіх за ворогов русько-народної ідеї, котори на те імя заслужать ся.

Положене наше таке, що лише сами в собі глядати маємо нашу будучність і нашу силу. - лише ми сами народ сведомий нашого жптя. можемо зробити те. чоґо яко народ бажати нам треба, лише ми сами можемо, коли схочемо, уладнати по вимогам своє народне хозяйство и поставити себе в чергу народів поважаних всемирно.

Пайзавзятішними ворогами народа нашого були і суть усе одні славянські илеменці - Ляхи й Москалі, оба суперники поміж собою до одної заміряють цілі, оба Малорусі одмовляють самостійність народню. і той народ до свого причісляють. саме тепер лет 200. як оба тіі приятелі наші роздерли між собою нашу вітчизну Андрусівським уговором, корпетуючи оба на свій хосен. Польша на вутлих ногах своих и теперь еще силу ється загарбати нашу Русь, - да годі!, воно смішне! - нехай собі переділе поможе та стане на ноги сама, коли годна. розвоеви єї політичному або соціальному в своїх границах народних ми не перепоною, але на Русн Польшу ставити, то таки і більше, як смішне. Пятьсот літ держала вона Русь у своїй бальківській опіці пятьсот літ силою і перевагою не змогла

а я 9

Історія української журналістики XIX століття

нагнуті Русь на своє: а тепер, коли сама розідрана и упокорена, нехай і не силується на пусте!

Польща на Русі вже пропала. Польща на Русі бути не може! Польща дія нас є вже тою сплою, котрої ми не боїмося давно вже!"

На роль провідного публіциста "Русі" висунувся В. Шашкевич. Окрім інформації про поточні політичні й соціальні події, він надрукував тут велику статтю "Про що нам дбати?" - своєрідний варіант російського "Что делать?" Стаття розгортала картину діяльності народівців: вимагати запровадження в судах і школах української мови, працювати над створенням граматики української мови, організувати товариство для видання й поширення українських книжок, закупити у Львові площу для спорудження пам'ятника Т. Шевченкові, За твердженням А. Животка. "живі думки В. Шашкевича, що були підхоплені молоддю, прийнялися й серед старшого громадянства і сприяли народженню 1868 р. товариства "Просвіта" у Львові"²⁴⁴.

Газета і справді зайняла войовничу позицію, спрямовану проти москвофілів, і в цьому виправдала сподівання графа А. Голуховського. Але не менш рішуче виступила вона і проти польської претензії на Східну Галичину. Це було те, чого А. Голуховський не передбачав і з чим примиритися не міг. Якийсь час він очікував, що редактор і його співники отямляться, але цього не сталося. Годі він відвернувся від газети. Вона зазнала кількох конфіскацій за публікацію антиурядових матеріалів і невдовзі припинила своє існування. Усього вийшло 75 її чисел.

Урок віщання газети "Русь" полягав у тому, що в черговий раз спроба поляків узяти під свій контроль українське періодичне віщання, на цей раз народівського напрямку, провалилася. Серед українців не знайшлося охочих до солодкого жіптя зрадника. Ф. Заревич і компанія використали урядове польське фінансування для проведення своєї народівської політики і досягли успіхів у цьому.

У цілому ж початковий період народівської журналістики, із газет ами й журналами "Вечерниці", "Мета", "Нива", "Русалка", "Русь", слід розглядати як вдалу підготовку, репетицію перед запровадженням більш поважних інформаційних проектів.

Оцінюючи пізніше причини короткочасного життя перших народівських віщань. В. М. Пашкевич вказував на дві обставини їхнього занепаду: внутрішню і зовнішню. Перша полягала в тому, що серед своїх людей не було послідовності й одностайності, співробітники виявляли зневіру у своїй же справі, заздрили один одному, несправедливо критикували колег, переходили в критиці з справи на особи, не соромилися зачіпати приватне життя. Друга полягала в активному опорі народівському рухові ще потужної тоді партії москвофілів, які справедливо побачили в новому напрямкові конкурентів. "Слово" розгорнуло пропагандистську кампанію, спрямовану проти "Вечерниць". Москвофіли їздили по селах і "нечувані річі розпускали о нас", писав В.

²⁴⁴Животко Аркадій. Історія української преси. - К., 1999. - С. 132.

Михайли І.І.

М. Шашкевич. доводячи згубність спрямованості "Вечерниць". Безсовісна агітація підірвала довір'я до часопису, спричинила відплив передплатників і закриття часопису. У таких умовах виходили і "Мета", і Нива", і "Русалка" і навіть "Правда" початкового періоду своєї історії"⁴⁵.

Проте, незважаючи на короткий вік народовських періодичних видань 1862-1867 років, у цілому значення цього періоду важко переоцінити. Воно полягало в тому, що за цей час

1) були випробувані зразки загальних ("Вечернці"), літературних ("Нива". "Русалка") і політичних ("Мета" другого періоду. "Русь") періодичних видань:

2) галицькому читачеві був поданий повний дайджест найкращих українських матеріалів з окремих книжок та газет і журналів, що видавалися в Росії:

3) були вичерпані можливості працювати на передруках творів з підросійської України і здійснено перехід до праці виключно з першодруками:

4) встановився контакт для спільної праці в галицьких часописах авторів з австрійської (Ю. Федькович. Ф. Заревич. К. Климкович та ін.) та російської (О. Кониськин, М. Старицький, П. Куліш та ін.) У країни;

5) вироблялася єдина українська літературна мова, здібна обслуговувати як художню літературу, гак і літерату рну критику, а також гуманітарну й навіть природничу науку:

6) вироблявся єдиний український правопис.

Усе це дозволяє трактувати розглянуті віщання як такі, що підготували наступне піднесення української журналістики в Галичині, заклали підвалини її дальшого розвитку. Ознакою цього піднесення й головним часописом другого періоду в історії народовської журналістики став журнал "Правда", якому вже судилося довге життя й доля довготривалого інформаційного проекту .

²⁴⁵ [Шашкевич В. М.] Мости великі // Основа. - 1970. - 6 жовтня. Стаття розміщена в рубриці "Дописи", опублікована без підпису і заголовка: "Мости великі" - перші її слова, що розшифровуються науковцями як псевдонім В. М. Шашкевича.

Розділ шостий

Журнал "Правда"

Заснування журналу "Правда", періодичність, редактори, загальна характеристика програми. Участь у виданні П. Куліша та його твори в часописі Ю. Федькович у "Правді". І. Нечуй-Левицький як провідний автор журналу. Публіцистика та літературна критика в "Правді" першого періоду. Перша перерва у виданні журналу та вихід газети "Основа" у цей час. І. Нечуй-Левицький, Ф. Духінський, В. Шашкевич в газеті "Основа".

Другий період в історії журналу. Художня література на сторінках часопису: І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, О. Стороженко, І. Франко, В. Барвінський. Переклади М. Старицького, С. Руданського, І. Франка. Наукові, літературно-критичні й публіцистичні праці М. Драгоманова, І. Бішка, І. Нечуй-Левицького, О. Терлецького, В. Барвінського. Друга перерва у виданні журналу. "Нова ера" як явище політичного життя Галичини початку 1890-х років: програма та лідери напрямку. Характер журналу "Правда" у третій період його історії. Причини занепаду. Значення журналу.

Журнал "Правда" став першим довготривалим проектом, реалізованим галицькими ^{народовцями}. Він видавався з перервами у 1867-1898 роках.

Як і кожне видання, що довго триває в часі, воно несло на собі його відбиток і еволюціонувало разом з тією спільнотою, від імені якої воно видавалося.

Свою назву журнал дістав від Шевченкових слів, що як епіграф, були успадковані від журналу "Мета": "В своїй хаті своя правда і сила і воля!" З цих поетичних рядків і бралися слово "Правда", у значенні - "Своя правда", тобто своя українська національна ідея. Заснований як літературно-наукове віщання, часопис надавав свої сторінки для широкої хроніки, представлення політичних матеріалів, дискусій з питань сучасного суспільного життя.

Попри все розмаїття представлених на його сторінках ідей і напрямків народництва як на головні його ідейні засади слід вказати на те, що він мав у країньське патріотичне спрямування в найширшому значенні цього слова, відстоював ідею української окремішності, право українців на свою освіту, культуру, політичну автономію. Друкувалися в ньому автори різної орієнтації, що створювало симпатичний і для сучасного читача плюралізм думок. А надання трибуни для критики народовської ідеології та практичної політики послужило тією необхідною засадою, яка забезпечила саморозвігток і журналу і репрезентованого в ньому ідейного й політичного напрямку. Варто висловити припущення, що саме послідовно сповідуваний плюралізм редакції, залучення до обговорення тактичних і стратегічних питань широких кіл громадськості з російської України і австрійської Галичини, сприяло довголіттю цього часопису.

Журнал став головним віщанням другого періоду народовської журналістики. Від попередніх часописів, які спинялися на кількох (чи в кращому випадку кільканадцяти) номерах, виходили протягом кількох місяців. "Правда" відзначалася відносною стабільністю. Дві перерви розрізали історію журналу на три періоди.

Михайлин Г.Л.

Перший період охоплює час від 1867 до 1870 років.

Перша перерва: 1871 квітень 1872 року.

Другий період: квітень 1872-1880 роки.

Друга перерва: 1881-1887 роки, з виданням у 1884 році однойменного збірника з портфеля часопису за редакцією І. Франка.

Третій період: 1888-1898 роки.

У перші два періоди свого існування (тобто до 1880) "Правда" була не тільки практично єдиним органом народівців, але й - що набагато важливіше - загальноукраїнською трибуною літературного й наукового життя.

Журнал виник за ініціативою П. Куліша, який спирався на допомогу двох галичан: Омеляна Партицького та Анатолія Вахнянина. Проте на момент створення журналу вони обидва не мешкали у Львові. О. Партицький працював тоді вчителем гімназії в Тернополі, а А. Вахнянин вчився у Віденському університеті, який закінчив лише 1868 року. Та не бажаючи відкладати появу часопису, вони доручили його віщання, за словами І. Франка, фігурантам: Лонггуну Лукашевнчу, уряднику асекураційному, та Іванові Микиті, ад'юнкту судовому²⁴⁶.

У перший рік існування журналу його підписував до друку Лонггин Лукашевич (1839-1882), діяльний діяч Львівської народовської громади, який уславився лише тим, що редагував "Правду" в 1867 і 1876 роках. У 1868 році він передав ці функції Івану Микиті, який лише 15 листопада 1869 року поступився місцем А. Вахнянину. Анатоль Вахнянин (1841-1908) знаменитий педагог і композитор, засновник і перший голова товариства "Січ" (1867) у Відні і товариства "Просвіта" (1868) у Львові. Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові, посол до галицького сейму та віденського парламенту (1894-1900). був особою зовсім іншого рівня таланту, ніж його попередники. Пребування його біля редакторського керма піднесло рівень журналу.

Перше число "Правди" з'явилося в світ 1 квітня 1867 року. Виходив журнал щодаки, тобто 1, 11 і 21 числа кожного місяця. З наступного року він став тижневиком у форматі А 4.

П. Куліш був головним рушієм журналу. У 1864-1867 роках, після припинення "Основи", він працював в Установчому комітеті у Варшаві чиновником з особливих доручень при генерал-губернаторі та директором відділення духовних справ. З 1868 року часто жив у Львові та Відні, беручи безпосередню участь у культурному житті українців. У цей час, за оцінками І. Франка. "Куліш був головним двигачем українофільського руху в Галичині"²⁴. Володіючи великим талантом і непоганими організаторськими здібностями. Куліш покладав великі надії на Галичину й сподівався тут досягти того успіху в розвитку української журналістики, існування якої було припинене

²⁴⁶ Франко І.Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *II* Франко *І. Я.* Збір. творів: У 50 т. - К.. 1984. - С. 325.

²⁴ Франко І. Я. Писання І. П. Котляревського в Галичині // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. - К.. 1981. - С. 333.

Історія української журналістики ХІХ століття

урядовим рішенням в Росії. Участь П. Кудіша в "Правді" була прикладом плідного співробітництва українських авторів і галицькими журналами. Ного слідом ішли І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Карпенко-Ариї, Б. Грінченко, П. Грабовський та інші письменники й журналісти.

Рівень таланту П. Куліша був вищий за скромне обдарування Л. Лукашевича, І. Микити, А. Вахнянина, а також О. Конпського та М. Старпського, що вже розпочали співробітничати з галицькою пресою. Саме П. Куліш встановлював художній, публіцистичний і загальнокультурний рівень, нижче якого працювати в журналістиці було вже неприпустимо.

Крім вже відомих з попередніх публікацій повістей П. Куліша "Майор" і "Теклюся", у "Правді" (1868) були вперше опубліковані два його великі твори: повість "Потомки українського гайдамацтва", що позначалася як уривок з роману "Шукачі щастя", котрий так і не був ніколи завершений: це проте не заважало повісті виглядати цілком викінченим твором, а також автобіографію "Жизнь Куліша".

Перший твір наближався до жанру ідилії, яляв собою спробу відтворити провідні риси українського національного характеру, як то вже мало місце в "Орні", "Листах з хутора" та інших працях, опублікованих в "Основах". Господар Харко Дундук, який спочатку не дозволяв снові-Якову одружитися з наймичкою, а потім сам благословив закоханих на шлюб, зрозумівши, що не в багатстві щастя, а в праці: син, що не вагався поборитися з коханою без батькового благословення; містичний запорожець Багша, охоронець козацького скарбу, усе це стає знаковими образами українського національного життя, пошуку П. Кулішем його точної етнографічної моделі. Як художній твір "Потомки" програють через заданість характерів, підкреслену тенденційність, сформованість під впливом наперед заданої ідеї художнього світу повісті. У ній забагато публіцистичності; за методом побудови вона близька до нарису "Про глодія у селі Гаківниці" - четвертого розділу "Листів з хутора", видатного публіцистичного циклу П. Куліша.

Багато докорів і кепкувань було висловлено в радянському літературознавстві з приводу другого твору - анонімної автобіографії "Жизнь Куліша" (1868. №№ 2-4. 7. 24-28). Мовляв, написана вона для самозвеличення. Справді, в цьому тексті є вислолювання, що дають ґрунт для таких висновків. "Цивілізація поборолла тут просту натуру, писав П. Куліш про свої шкільні роки, демократична душа отрока зробилась *аристократичною*, - тільки не в ледачому розу мінні сього слова. З того ж бо ще періоду життя свого почав Куліш гордувати малою долею звичайного чоловіка і допевнялись гори над усіма ровесниками" (підкреслення автора. - І. М.).

Тут слід мати на увазі таке. Свій твір П. Куліш написав на 49-му році життя. Наближався його півстолітній ювілей - час, який мимоволі спонукає до роздумів над прожитим життям, до підбиття підсумків, і от П. Куліш, що, як бачимо, з юнацьких літ у свідомлював своє провиденційне призначення - і на своє глибоке переконання його виконав, як і Шевченко, і Костомаров, раптом гостро відчув свою самотність і зрозумів, що свідчити про його

Михайли І.І.

духовні поневіряння, глети й падіння буде нікому. Він, очевидно, збагнув, що через незрілість українського руху він просто лишиться незрозумілим для нащадків, і тому вирішив сказати "свою правду" про себе для сучасників і прийдешніх поколінь. А відтак "Жизнь Куліша" мусить розглядатися як цінне джерело до біографії видатного письменника й діяча, а також як цінне джерело з історії українського духовного життя XIX століття.

На сторінках журналу "Правда" було розкидано багато публіцистичних праць П. Куліша. На жаль, не зібраних потім у жодному віщанні його творів. А вони могли б чимало сказати про нього особисто і про його епоху. Так, у 1869 році у журналі була надрукована його публіцистична праця "Герцеїв дзвін" (№№ 2-3), у якій він висловився проти соціалістичної теорії як такої, що дестабілізує суспільство і призводить його до громадянської війни. Герцен, на його думку, "виявляючи факти, винуватив за все і про все короновані голови і високі державні власті", не враховуючи, що суспільство рухається шляхом саморозвитку.

Це була позиція представника пригніченої, уярмленої нації, яка повинна дбати передусім про внутрішньонаціональну консолідацію, пробудження в народі національної самосвідомості, адже саме це, а не класова боротьба, мусить вивести народ з національної неволі. А відтак позиція П. Куліша якраз дуже добре зрозуміла, виважена й доцільна.

1869 року П. Куліш опублікував у "Правді" під псевдонімом **Павло Ратай** віршований переклад біблійної книги Іова, засвідчивши початок тієї праці, якій присвятить усе своє наступне життя. І хоча сьогодні цей переклад викликає справедливую критику за невміння знайти міру гармонійного поєднання живої народної мови і старослов'янizmів, його значення не можна й применшувати. І це була перша спроба подати Святе письмо українською мовою.

П. Куліш виступив ідеологом "Правди", наснаживши її головними ідеями, серед яких головне місце відводив реалізації на її сторінках єдності західноукраїнських і східноукраїнських діячів.

З першого ж числа розпочалося співробітництво з новим часописом Ю. Федьковича, який опублікував тут оповідання "Опришок". Образ старого Донця, до якого батько наймає свого сина, аби навчити розуму, змальований кількома виразними штрихами. Він суворий і неприступний, не рохлючається з дряпкою нагайкою, але шанує кохання доньки-одиначки, віддає її за бідняка Василя Зарійчука. Разом з тим провчив він і оповідача, поставивши на місце скривдженого тим, хто має більшу фізичну силу.

У № 4 1867 року було опубліковане нове оповідання Ю. Федьковича "Безталанне закохання", присвячене епічному опрацюванню традиційного для народної ліричної пісні сюжету: мати приневолює дочку вийти заміж за багатого нелюба. Олена не в силі опиратися материній волі погоджується на шлюб. Її коханий кінчає життя у хвилях Черемоша.

Обидва твори розвивали пізній романтизм в українській літературі, що вже сусідив на сторінках "Правди" з класичним реалізмом. Це був романтизм фольклорної течії, усі його мотиви розміщалися в структурі народно-

Історія української журналістики ХІХ століття

поетичних образів і уявлень. До цього ж типу романтизму слід віднести її трагедію "Довбуш, або Громовий топір і знахарський хрест", дві дії якої були опубліковані у "Правді" першого періоду (1869. №№ 13-16. 19-24. 26-35).

Довбуш тут поставав не стільки як народний месник, ватажок опришків, скільки як традиційний коханець, вражений красою жінки з іншого соціального стану, гу цульської княгині, дружини воєводи руського. Врятувавши її від пожежі, він не в силі її забути, від чого потерпає ревнива Дзвінка. За законами романтичного письма пристрастями закоханих користується злий геній Секретар воєводи, який, з одного боку, закоханий у княгиню і прагне заволодіти нею, з другого боку, заслішений бу лавою самого воєводи й прагне посісти його місце.

Ю. Федькович максимально заплутав стосунки дійових осіб: Олекса Довбуш, княгиня Дзвінка, циганка Чора виявляються братом і сестрами. У боротьбу включається й брат Олекси - Іван. Трагічна розв'язка приносить смерть головному героєві: гине Чора, божеволіє Дзвінка. Уся дія виглядала штучною, позбавленою природності, герої розмовляли жакливою говіркою, трагедія була написана віршами, важкими для читання й вимоваляння на сцені.

Незважаючи на творчу поразку. Ю. Федькович не змирився з нею і ще повертався до п'єси "Довбуш", залишивши три її варіанти. Це свідчить про те, що йому був дорогий предмет відображення і віднайдений спосіб його подання в пригодницькому й любовному сюжеті.

Широко була представлена на сторінках "Правди" поетична творчість Ю. Федьковича. Тут були опубліковані його вірші "Душко моя розмаїта" (1868. № 4). "Старий жовняр" (1868. № 5). "Співак" (1868. № 9). "До Данила Млаки" (1868, № 14). "Проці" (1868. № 17). "До М. Д." (1868, № 21). "Одних виучують писарить" (1868, № 30). "Кріль Ероль" (1868. № 37). Гуляли" (1869, № 40), "Ідем" (1869. № 42). "З округків" (1868, № 35, 36: 1869. № 6: 1870. №5).

Традиційні для Ю. Федьковича тематичний дискурс був доповнений тут новими рисами. Виразне наслідування Т. Шевченка зустрічається у вірші "До Данила Млаки". Цей твір слід віднести до критики поетичним словом, до якої в доробку Кобзаря належать вірші "До Основ'яненка" і "На вічну пам'ять Котляревському". Дивним є звертання "батьку" до на два роки молодшого за автора Ісідора Воробкевича (1836-1903), українського поета й композитора з Буковини, що публікував поетичні твори під псевдонімом Даніло Млака: як і той філософський розмах, що його за Шевченковим прикладом вживає по відношенню до цього . цілком локального за значенням діяча Ю. Федькович. Але головна його поетична ідея вицартикульована виразно: український поет Буковини вже не самотній. Із романтичним захопленням він запевняв про свою готовність померти - усе одно вже є кому продовжити його справу оспівування Буковини. Він з того світу буде молитися за Україну і благословляти її народ.

Вірші "Співак" та "Кріль Ероль" являли собою вільні перспівні відповідно з Ф. Шіллера і Й. А. В. Гете. Ю. Федькович досить вправно

Михайи .Л.

пробатансу вав між вірністю оригіналу і адаптацією його в український культурний простір. Такі твори збагачували вітчизняну культуру, переконливо доводили можливість висловлення українською мовою шедеврів світового письменства. Варто тут нагадати улюблений М. Рильським афоризм О. Пушкіна: "Перекладачі поштові коні освіти".

Цикл ліричних мініатюр "З округків" раптом озивався могутніми інтимними автобіографічними мотивами, глибокими філософськими роздумами про життя і лворчість. Ю. Федькович, що його доробок відзначається сильним епічним дискурсом, розкрився тут у новій якості. Деяка недопрацьованість "округків", певна недбалість у версифікації компенсувалася тут щирістю поетичної інтонації та глибиною авторських зізнань.

А відтак можна сміливо гвсрднтп, що співробітництво Ю. Федьковича з новим журналом народовців було плідним і взаємно корисним.

На місце першорядного автора літературного відділу журналу поступово висунувся Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838-1918). Він дебютував у "Правді" як прозаїк, опублікувавши гут 1868 року свою першу повість "Дві московки" (№№ 8-13) та оповідання "Гориславська ніч, або Рибалка Панас Круть" (№№ 23-26), яке в наступних віщаннях зберегло лише другу назву. Наступного року співробітництво автора з підросійської України в "Правді" посилилося. Редакція зрозуміла перспективність для утримання передплати вміщення на сторінках свого видання великих епічних творів, які заповнювали мало не весь річний комплект журналу. Так, майже симетрично тут 1869 року була розміщена велика повість (за сучасними жанровими уявленнями поза сумнівами роман) "Причепи" (№№ 12-46). Науковцями встановлено, що першу половину твору редагував П. Куліш, зробивши чимало правок стильового характеру, вдавнившись до скорочення побутово-егнографічних сцен та кількох вставок²⁴⁸.

І. Нечуй-Левицький увірвався в українську літературу як могутній талант, заявивши про себе відразу цілком зрілими творами. Ного публікації в "Правді" можна розглядати як цикл, пройнятий єдиною наскрізною темою: сучасне становище у країнської спільноти у міжнаціональному контексті.

Повість "Дві московки" розповідала про те, як через солдатчину, запроваджену Російською державою, було спотворене життя двох українських селянських дівчат Ганни і Марини. Різні їхні характери, природна вдача, життєвий шлях. Ганні пощастило одружитися з коханим Василем, солдатом (москалем), але його забирають знову до війська, з нею росте її син, материна втіха, але і ного забирають від матері в кантоністську школу. Ганна помирає самотньою й нікому не потрібною. Марина з відчаєм вийшла заміж за нелюба, теж солдата, його теж призвано до війська для участі у якійсь військовій кампанії. Обидва чоловіки канули в безвість, додому не повернулися, ніякої звістки про них дружинам не надійшло. Обіщві вони живуть у статусі московок: ні жони, ні вдови. Марина кінчає

²⁴⁸ Возняк М. Куліш як редактор "Причепи" Левницького // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. - 1928. - т. СХВІІІ (148). - С. 98.

Історія українськожурналістики XIX століття

жіптя в місті повію в корчмі. Винною в трагедійності їхньої долі є нав'язана Російською державою українському народові солдатчина, що руйнує узвичаєне патріархальне життя, вириває чоловіків і жінок, що пов'язали своє жіптя з ними, з природного середовища, ставіть їх перед неподоланими перешкодами й нерозв'язними у їхньому становищі проблемами.

Оповідання "Рибалка Панас Круть" теж містило історію усього життя героя і закінчувалося трагедійною розв'язкою. Рибальський фах діда Панаса втлумачувався як життєве узбіччя, на яке він був силоміць випханий потужною єврейською конкуренцією. Змалку розумний, талановитий, здібний до всякого ремесла ("на що було тільки гляну, вже й умію, вже й сам зроблю, та ще й як зроблю!"), він виявлявся неспроможний покорістатися плодами своєї праці, продати свої вироби, бо торгівля на ярмарках захоплена єврейськими гендлярями. Рибальське ремесло дарує героєві спілкування з природою, щоденні естетичні переживання, але найважливіше переносить його в стан свободи, незалежності від євреїв і панів, розташовує у романтичній ситуації здобуття волі, а відтак і самототожності.

Повість "Причеп" була присвячена найбільш актуальній для Правобережжя проблемі україно-польських стосунків. Письменник іарательно розвивав у ній два сюжети. Перший одруження українки, доньки попа о. Хведора Чепурновського Гайни із збіднілим шляхтичем (теж українського ж походження) Леєм Середпнським. Другий - одруження сина українського міщанина, купця Лемішки. Лкіма. з донькою поляка Пшепшинського, Зосою. Рухаючись послідовно, сюжетні лінії зливаються незадовго до фіналу, аби утвердіти програмову для автора думку про згубність для української людини втрат свого питомого національного середовища під гвалтовним тиском польської агресивності. Прагнення панувати, знущальна зневага до українців як народу. їхньої мови й культури, які виявляють представники польської сторони, завдають непоправних моральних збитків обом родинам, незважаючи на відмінності характерів і ситуацій.

Усі три твори Нечуя-Левицького утверджували цінність питомих українських начал, засвідчували, що лише у згоді з своєю природою, національною ментальністю людина може домогтися повноцінності реалізації своїх здібностей, а відтак і здобути щастя.

Стиль Нечуя-Левицького відзначався новаторськими рисами у співставленій з художніми системами навіть його найближчих попередників: Марка Вовчка. О. Сгороженка. П. Куліша. Ю. Федьковича. Мого можна кваліфікували як вірцевий реалізм, заґрунтований на філософії позитивізму. Соковиті побутові картини, часто виразно сатиричні, рельєфно виписані характери, мальовничість у пейзажах і інтер'єрах забезпечувала його творам читабельність, притягувала до журналу публіку, що шукала не лише ідеологічної адекватності, але її естетичного задоволення.

Особливе значення для галицької журналістики мала мова Нечуя-Левицького. почерпнута з живого народного джерела в самому центрі її творення Кієво-Полтавському регіоні, вона не просто істотно

Михайин І.Л.

відрізнялася від мови тодішньої галицької публіцистики і літератури, але була для них зразком описування складних життєвих ситуацій, але її ідеологічних суперечок, висловлювання думок і почуттів. Це було надзвичайно важливо з огляду на триваючий етап становлення єдиної для двох частин У країни літературної мови.

У перший період існування журналу І. Нечуй-Левицький опублікував тут ще переклад казки М. Є. Салтікова-Щедрина "Повість про те, як мужик харчував двох генералів" (1870. № 5). Переклад був виконаний за текстом щойно опублікованим у журналі "Отечественные записки" (1869. № 2). У вступному слові до публікації І. Нечуй-Левицький повідомив про намір написати велику статтю з оглядом великоруської журналістики за 1869 рік: публікація казки мала на меті підготувати читача до сприйняття в майбутньому критичних оцінок автора, правити за своєрідну ілюстрацію до його висновків. Він навмисне обрав твір, у якому російський письменник висміював російську державну систему, зображав прірву між Росією генералів і Росією мужиків. Особливо в цій казці Салтікова-Щедрина дісталось російській проурядовій пресі, зокрема газеті "Московские ведомости", номер якої знаходять на безлюдному острові генерали. Казка була такою гострою, що Нечуй-Левицький додав до її публікації від імені народівців підрядну примітку: "Нехай ніхто не думає, що лаємо Москву, як звичайно на нас наговорюють. В Росії гаразд більше лають в журналах і газетах "Москву" і її партію, ніж у "Правді" в Галичині". За думкою перекладача, твір (Салтікова-Щедрина близький до духу "Правди": він його пропонує як такий, який читає вся Росія, на противагу тим, що друкує "Слово" і які в самій Росії ніхто не читає, окрім хіба що їх авторів"

І. Нечуй-Левицький написав згадану вище статтю, назвавши її "Органи російських партій" і запропонував "Правді" переклад ще однієї казки Салтікова-Щедрина "Дикий пан", але ці публікації в журналі не з'явилися через припинення його видання. Статтю письменник все ж надрукував у газеті "Основа", а казка так і лишилася неопублікованою.

У "Правді" першого періоду були опубліковані повість Марка Вовчка "Кармелюк" і казка "Ієвільничка". Це не були першодруки, але публікація цих творів виправдовувалася тим, що вони не були відомі в Галичині.

У перший рік існування журналу його редакція багато уваги приділяла висвітленню програми народівців. Омелян Партицький, відомий народівський публіцист тих років, у статті "Одповідь московським журналам" (1867. № 20) сформулював головні ідеї своєї партії. Відкидаючи звину вачення в сепаратизмі, він писав: "Русь отже власної держави, хоч би таку її утворити хотіли, цілком не бажає. **О політичних виворотах на Малій Русі розсудно мислячий чоловік і мислити не може**" (підкреслено автором. І. М.). Головна ідея публіциста відмежуватися від московфільства, що саме в 1866 році проголосило остаточну свою позицію: орієнтування на Москву. Симпатії ж О. Партицького лежали на боці Австрії. Аргументував він це так: "Нас, русинів галицьких, прилучила доля до Австрії. Іє маємо причини, хоч нам часом буває і тяжко, повставати на Габсбургську династію. До неї в'яжуть

Історія української журналістики XIX століття

нас найкращі споминки новішої історії: Австрія узнала нас народом і підвшла нас і крайнього упадку: Австрія взяла нас в опіку перед давнім польським безправ'ям: Австрія визволила наш народ з підданчої тяжкої неволі Під такою Австрією ми доки віку нашого, жиги і розвиватися хочемо".

Поруч з О. Партницьким активно співробітничав у "Правді" С. Згарський. Він помістив тут етнографічні праці "Народна філософія, списана по народним нословцям і приповідкам" (1867) та "(лідн поганської просвіти на Русі ведля народних нісень. повірок. сказок і історичних записок" (1868). Обіщві етапі с і значнихш здобутками тодішньої етнографічної науки. Присвячені вони реконструкції українського народного світогляду та просвітнім засадам національного життя за фольклорними творами. Сприяв розбудові української етнографії відділ "Із уст народних", що система пічно з'являвся в журналі. Перу С. Згарського належить і літературно-критична стаття про "Неофіти" Т. Шевченка, яку І. Франко вважав "ліппою від пізніше написаного розбору Омеляна Огоновського"²⁴⁹.

Набу тком "Правди" в 1868 році став переклад "огляду української літератури", здійснений В. Барвінським з монументальної праці о. Пипіна та В. Спасовича "Історія слов'янських літератур", що тоді тільки з'явилася першим виданням.

Його брат Олександр Барвінський зголосився вести в "Правді" відділ "Огляд літературний". Він відзначався особливою сумлінністю у веденні: подавав Повний бібліографічний опис книг, вміщував розгорнуті анотації, завжди відзначав позитивне значення киш и. але й не зупинявся перед присутніми зауваженнями.

У "Правді" першого періоду розпочалася творчість і Нечуя-Кригітика. У 1868 році він опублікував тут статтю "Критичний огляд" (№№ 29-32), яка містила аналіз драм Марка Онука "Мотря Кочубеївна" і /(митра Старицького "Послідній кошовий запорозький". Це свого роду вірцева рецензія, у якій с й загальні міркування про актуальність історичної темп, і вимогливий розгляд обраних дія аналізу творів, і аргументовані висновки про їхню значимість навіть при Помічених художніх вадах.

Драматургія приваблювала особливу увагу критиків того часу. Упродовж 1869 року в кілька подач у "Правді" була опублікована праця Василя І.тньницького "Драматургічні замітки" огляд п'ес українських авторів. Це підкреслює розуміння важливості плідного розвитку театру як підойми національної свідомості її необхідність забезпечення його роботи якісним репертуаром.

З-поміж інших авторів літературно-критичних та публіцистичних матеріалів відзначалися високим науковим рівнем статті Володимира Навроцького. У праці "Руека родина (Географічний обзир землі, заселеної Русинами)" (1867. №№ 23-27) він дав один з перших в українській науковій літературі оі ляд природного середовища проживання українців і вказав на зв'язок геоірафії з націоналі.ним характером народу. У статті "Посмертне

²⁴⁹Франко І.я. Нарис... //Франко І. Я. Зібр. творі»: У 50 т. г. 41. - С 350.

Михай.іан І.І.

слово літературі "галичско-общерусскій". Монах ", новеля Стебельськоіо" (1870. № 1) він піддав нищівній критиці літерату ру москвофілів, викривши її низький художній рівень, ідейну примітивність. незрозумілу мову. Із огляді "Сборник літературніш "Галицко-русской Матиці". 1 і 2 випуск з р. 1869-і о і его "україноманські тенденції". Наша історіографія і помилка астрономічна п. Щараневпча. Поезія" (1870. № 2) він піддав крипти москвофільську історіографію. яка зводіться лише до викладу фактів і не спроможна піднести до узагальнень: він закликав істориків стати ще й філософами, писати яскраво, щоб читач "почув якесь задоволення, як з кожного іншого діла штуки. - а не лишився йому несмак насаду відбутої патріотичної панщини".

У 1869 році між П. Кулішем і галицькими народовцями спалахнув конфлікт, спровокований москвофілами. Його наслідком стаю нідупадіння авторитету ІІ. Куліша у колах авторів "Правди". Молодь, що вже змужніла в народовському таборі повстала проти "дикгаругн Куліша". "Гарячий Куліш" скипів і залишив Правду". Без його участі її фінансової підтримки, а також через байдужість передплатників "Правда" влітку 1870 року припинила виходити. У цьому році журнал перетворився на місячник, збільшився його обсяг. А. Вахнянин та його помічники з усіх сил намагалися врятувати "Правду" від занепаду, але нічого зробити не могли. На шостому числі віщання припинилося.

Необхідно відзначити, що перший період в історії журналу, що охопив чотири роки його існування, був часом ідгенсивного становлення віщання. У весь найкращий досвід, нагромаджений у народовській журналістиці, знайшов своє плідне використання в новому часописі, що забезпечило йому тривале існування. Уже в цей час "Правда" заявила про себе як про віщання універсальне, що об'єднує на своїх сторінках публіцистку і белетристику, активно полемізує з ідейними противниками, інформує читачів про події в українському світі: нсдархія тут буди опубліковані твори, що сл али надбанням української духовної культури Притінення виходу "Правди" було сприйняте як велика вт рата української спільноти; воно не залишило байдужими свідохшх українців у Галицькій і Російській Україні. відчуття непоправної втрати призвело до того, що в Харківському. Київському га Львівському університетах серед студентів і викладачів згодом розпочалося збирання коштів на відновлення видання журналу, що й вдалося здійснити 1 квітня 1872 року.

І Перерва, що тривала від липня 1870 до 1 квітня 1872 року не виявилася безплідною. Зрілість українського табору виявилася в тому, що в його середовищі навіть за несприятливих умов активні діячі спромоглися на нову видавничу ініціативу. Нею стала газета "Основа".

Її виходу передували такі події. 1870 року відомий діяч пародовської о табору Юліан Лаврівський (1822-1873). що з 1861 року обирався послом до галицького сейму, був обраний у ньому віцемаршалом (тобто заступником голови). К). Лаврівський ще 1848 року брав участь у Соборі руський учених, хоча і належав організаційно до пропольського руського собору. У 1861 році бачимо його серед засновників товариства "Руська бесіда". а зі одом і її театру. Триваліш час його обирають головою Товариства, а в 1870-1873

Історія української журналістики XIX століття

році й головою товариства "І Просвіта". І (є був авторитетний діяч, до слова якого прислухалася вся тодішня народовецька громада. Своє обрання заступником голови галицького сейму він розцінив перший крок поляків назустріч українській спільноті краю і розпочав клопотання перед урядом про дозвіл видавати у країнську політичну і азегу. Такий дозвіл він отримав і 25 вересня (7 жовтая) 1870 року вийшов перший номер газети "Основа".

Гри Ідеї було покладено в програму нового видання: національна самостійність русинів Галичини як частини великого українського народу; вірність галицьких русинів Австрійській короні; мирний розвиток польської й української спільнот в Австрійській державі. У першому ж числі проголошувалося, що галицькі русини "признають конечність прямувати, на підставі нинішніх державно-правових односнн. до забезпечення свого народно-політичного биту і уладження своїх взаємин з поляками, як співобпвателямп сего краю в виді повної, законом установитися маючої, автономії обох народностей, рускої і польської, в згляді народнім, політичним і церковнім, передовсім же до відповідного засадам справедливості рівноуправнення свого язика народного у всіх паросях жита прилюдного, іменно в шкоді, суді й уряді".

Для редагування газети Ю. Лаврівський запросив Теодора Леонтовича (1812-1886) народовського діяча й публіциста, що з першими публікаціями виступив ще в "Зорі Галицькій". Його головними співробітниками стали К. Климковичі В. Пашкевич. "Основа" виходила двічі на тиждень. У 1870 році вийшло 27 її чисел, у 1871 28-112 №№: після чого Т. Леонтович відійшов від редакції, вона опинилася в руках К. Клімковича; у листопаді він уже віщав "Основу" як два півмісячні зошити: у 1872 році він змушений був видавати її самоту жки у попередньому форматі, і довів газету до 14 серпня: на 64 числі газета припинила своє існування.

З "Основою" співробітничали, крім названих діячів. А. Вахнянин. С'т. Качала. К. Устиянович. І. Нечуй-Левницький. Газета відразу потрапила у двозначне становище. З одного боку, вона видавалася за програмою народовців і сприймалася як продовження недавно зниклої "Правди"; з другого боку, газета сприймалася як речник у країно-польської угодовської політики. "Основа" відбулася як інформаційна газета народовців, містила на своїх сторінках новинарні повідомлення з повітів провінції, загальнодержавну та зару біжну хроніку. У публіцистиці, яка все ж займала поважне місце в газеті, панував тон толерантності: газета не кидалася в бій за кожним приводом проти польської журналістики.

Про спадковість двох народовських віщань свідчила публікація в "Основі" статті І. Нечуя-Левницького "Органи російських партій (1871. №№ 28-44), що була заявлена дія надрукування в "Правді". Стаття містила глибокий аналіз ситуації в російській журналістиці, розгляд західницьких та слов'янофільських видань, а також провідних літературних творів, опублікованих на їхніх сторінках. Критик твердив, що політичне й літературне життя в Росії розташоване уздовж вектора протистояння західництва і слов'янофільства. Ці течії І. Нечуй-Левницький називав

Михайли І.І.

партіями і вважав, що провідні російські журнали того часу, були орієнтовані на читачів цих партій.

Розглядаючи літературні твори російських авторів, критик утверджував у свідомості українського читача думку про те, що картини дійсності й характері, відтворені в них, реперезентують зовсім інше життя, у якому українці не впізнає ні доквілля, ні себе самого. І.І. Гечуй-Левицький блискуче використав для аналізу прийом переказу літературного твору. Під його пером цей прийом виглядав цілком виправданим, оскільки знайомив галицьку публіку з незнайомими з першоджерел романами й повістями. Читаючи статтю й сьогодні, починаєш розуміти, що переказ у критиці І. Нечуя уже є аналізом: він тут підпорядкований інтерпретаційним, аналітичним функціям. Після такого переказу читач мусять прийняти гочку зору критика на літературний твір. Шкода, що ця стаття, як зрештою, і вся творчість І. "Нечуя-Левницького, не оцінені належним чином в історії української літературної критики: наприклад, його персоналія відсутня в ґрунтовному академічному дослідженні".

Ідея польсько-української згоди і співробітництва привернула увагу видатного польського публіциста Францішека Духінського (1816-1893). Народившись у Бердичеві, Духінський добре знав українську мову. Він студював у Київському університеті, який, однак, йому довелося залишити й виїхати 1846 року на еміграцію. У Парижі він став близьким співробітником лідера польського визвольного руху Адама Чарторпійського. Серед польської еміграції він підніс "прапор незалежної Малоросії", пропагуючи справу українського національного визволення.

З вересня 1847 до 31 березня 1848 року (день закриття) Духінський друкувався в газеті А. Чарторпійського "Trzeci Maj": вмістивши тут матеріали про Кирило-Мефодіївське братство і Переяславську угоду. У 1849 році він працював представником А. Чарторпійського у Стамбулі й заходився видавати там українську газету, склавши чернетку двох її чисел. Лише втручання особисто А. Чарторпійського, який переконав Духінського, що видання такої газети не на часі, зупинило реалізацію цього проекту.

Після поразки революції 1848 року він виступив з теорією тиранського походження росіян. Згідно з цією теорією Московщина не є європейською державою: росіяни походять не з слов'янського кореня: вони більше взяли від монголів, які володіли Московщиною майже два з половиною століття, аніж від своїх предків з Київської України-Русі: ознаки "Тиранської Московщини" деспотія, неволя і комунізм: Польща з Україною збудовані на засадах демократії, волі й індивідуальності, вони боронять Західну Європу від московських зазіхань, між ними проходить кордон Європи і Азії.

Погляди Духінського критикували свого часу М. Костомаров, М. Драгоманов, В. Антонович, проте швидше з політичних міркувань, а не з погляду наукової об'єктивності. Сучасна ж етнопсихологія підтвердила

²⁵⁽¹⁾ історія української доживотної літературної критики. - К.: Наукова думка. 1988. - 452 с.

Історія української журналістики XIX століття

правильність багатьох положень Духінського.

У газеті "Основа" він виступав під псевдонімом киянин. опублікувавши тут низку статей: "Відносини язика руського до московського". "Відношення русинів до поляків і до москалів" та ін. які 1872 року зібрав у книжку н видав її німецькою мовою в м. Франнерсві.тлі (Швейцарія). Духінський прагнув у цих статтях представити для українців свою теорію, підкресливши, зокрема, історичну місію у країнців: разом з поляками захищати Європу від чужої їй за природою московської експансії.

Баї ато статей в "Основі" опублікував В. Шашкевч. висунувшись на роль провідного публіциста газети. Мого матеріали друкувалися в рубриках "Дописи". "Фейлетони": містилися й поза рубриками. У цілому він підтримав ідею Ю Лаврівського: порозуміння з поляками перебу вало в просторі українських інтересів. "Тривалим же буде се порозуміння тільки тогди. підкреслював він. коли услів'я сго будуть згодні з честю обоїх народностей" (6 жовтня 1870).

Як і в усіх попередніх випадках, шалену пропагандистську кампанію проти "Основи" розпочало "Слово ". Це вдягнуло "Основу" в перманентну дискусію з москвофілами, активну участь у якій брав і В. Шашкевич. У фейлетонах 20 жовтня і 24 листопада 1871 року він викривав як ідеологію иромосковської пралії. так і її діячів, висвітлюючи їх продажність, хамелеонство. У фейлетоні 27 листопада він висловлює жаль, що кордон перешкоджає відпливу зі Львова проросійському суспільному шумовинню, завдяки чому "вичищався галицький смітник".

У великій статті "Угодіві прямування", що друкувалася в шести числах 1871 року В. Шашкевич висловлювався за мир з поляками і проти будь-якої угоди з москвофілами. Вимоги, що їх вису вали народовці до польської адміністрації, були поміркованими. У країнці домагалися рівноправності української мови в університеті, суді, урядових установах, дотацій для українських священників і вчителів. призначення на вчительські посади в школах Східної Галичини, де вчать українські діти, учителів-народовців. а так само й інспекторів, що провадять державну політику в освітніх закладах. Москвофілів же В. Шашкевич вважає зрадниками свого народу: угода з ними можлива ліпне після віірчення течії від своєї ідеології й визнання нею українського народу як самодостатньої цінності.

Багато матеріалів В. Шашкевича було спрямовано проти "згубної апатії", що охопила український рух. В "Основі" він розбудував цілу програму пробудження українців до культурного її політичного жплля. Публіцист запропонував створити не одне загальне товариство, у якому юрмляться різні люди, що не мають точок дотику в спілку ванні, а цілий ряд товариств: "літерацьке, співацьке, гімназичне, отвортн громадську читальню" (11 грудня 1870). Важливе хісце відводив він залученню до політичного життя "середньої класн людей, людей независимих. погідателів капіталів". Вони могли б утворити фонд допомоги бідним школярам. Неперехідне значення відводив В. Шашкевич театру, який повинен відіі рати націобудівну функцію в період здобуття народом

Михайн .Л.

національної притомності. Чимало з ідей В. Шашкевича. висловлених в "Основи", було реалізовано якщо не відразу, то згодом.

Незважаючи на в цілому реалістичну програму й залучення до газети відомих народовських діячів того часу, у українське громадянство зустріто "Основу" насторожено. Занадто глибоким був конфлікт, що розділяв поляків і українців у Галичині. Проти газети "Основа" виступив і В. Білозерський, редактор однойменного журналу, що видавався в 1861-1862 роках у (.-Петербурзі. У галицькій пресі він опублікував листа, у якому розцінив використання назви "Основа" як у зупинення слави попередника. Із відновленням "Правди" газету почали залишати читачі, що зголосилися раніше до передплати. А щтак К. Климкович припинив її віщання.

Відроджена "Правда" виходила у книжковому форматі обсягом три аркуші два рази на місяць. Її номінальним редактором від 1872 року значився Олександр Огоновський, професор права Львівського університету, якого І. Франко (проте не зовсім справедливо) вважав "одиноким талановитим з-поміж "фамілії" Огоновських". Він прагнув в піднести авторитет журналу, що йому почасти вдалося, залучивши до участі в ньому нове коло авторів. Але зайнятий своїми правничими студіями²², він уважав за гягар редакторську працю і по віщанні третього числа 1876 року категорично відмовився від цієї праці. Дев'ять номерів (№№ 4-12) підписав до друку вже відомий читачам з 1867 року Лонгіш Лукашевич. Але далі, від тринадцятого числа 1876 року редакторську посаду зайняв Володимир Барвінський (1850-1883), який посту пово, гарцюючи в журналі, усе більше висувався на роль його лідера, не стільки у творчому, скільки в організаційному змісті. Він і редагував журнал до другої перерви в його історії. Співредактором "Правди" в 1872-1878 роках виступав Юліан Романчук.

У 1878 році була ніш зроблена спроба розділити часопис на літературно-наукову й політичну частини. Перша частина виходила з попередньою періодичністю аркушами великого формату, друга мала вигляд окремих книжкових томів (вийшло їх у сього два). Експеримент мав на меті утворення політичного часопису народовців: редагував його (від № 7) Маркил Желехівський. Проте у процесі здійснення проекту виявилось, що українська читацька громада ще істотно залежна в своїх симпатіях від літературного змісту часописів. На наступний рік редакція повернулася до попереднього типу віщання.

"Правда" другого періоду продовжувала відігравати роль центрального (і єдиного у продовж усього часу) літературно-наукового журналу. Дискурс культурництва (а не політичної діяльності) ще виявляв свою потужність серед української спільноти Галичини, хоча саме в цей період відбулося його вичерпання і з'ясування потреби побороення його на

²⁵¹ Франко І. Я. Нарис... // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - Т. 41. - С. 361.

Саме в цей час він працював над своїми знаменитими працями німецькою мовою "Die Geselvfiftslbhrimg ohne Auftrag nach uesterreichisehes Ehengbterrechte" (Львів, 1877) та "Uesterreichisches Ehengbterrechte" (Липськ, 1880).

Історія української журналістики ХІХ століття

користь політичної домінанти. Дана обставина Обумовила важливість літературного складу журналу. У ньому було надруковане практично все, що складала славу української літератури цього часу .

У відродженій "Правді" знову виступив з драматичним твором Ю. Федькович. Він опублікував тут "фрашку" (комедію) "Лк козам роги випрааляють" (1872. №№ 5-7), що являла собою вільну переробку п'єси В. Шекспіра "Приборкання норовливої". Ю. Федькович вказав у підзаголовку па використання Шексірової драми, своєрідно переклавши її назву - "Лк пурявих утовкують"; він переніс дію твору в ту цульські гори, істотно скоротив, залишивши лише каркас сюжету, що призвело до схематизму в характеротворенні і втрати шекспірівської стереоскопічності.

У 1877 у №№ 4-5-6 тут було опубліковано його 12 поезій з книжки "Дикі думи". Лк не дивно це твердити стосовно Ю. Федьковпча, але в новоопублікованих віршах помітне посилення фольклорного впливу на його творчість; причому це посилення відбулося не на формальному, а на змістовому рівні, набуло характеру не наслідування версифікаційних прийомів, а використання мотивів, сюжетів, образів уснопоетичної народної творчості. "Дикими" ж свої "думи" поет вважав тому, що вони походять з Буковини, того краю, який не був захоплений в орбіту цивілізаційних впливів і зберігав свою первісність і незайманість.

У другому періоді тривало глідне співробітництво з "Правдою" І. Нечуя-Левицького. Тут він опублікував свої найкращі твори, які увіходять до золотого фонду у країнської літератури, складаючи її класику.

1873 року в №№ 3-9 був опублікований великий уривок з повісті "Хмари" під назвою "Новий чоловік". Головним героєм тут був Павло Радюк, у якому письменник представив тип свідомого українця, інтелігента, що запалюється ідеєю служіння своєму народові. І. Нечуй-Левицькпй вступив у цьому творі в полеміку з М. Черишевським, роман якого "Що робити?" мав підзаголовок "з оповідань про нових людей". Поняття "нового чоловіка" стало знаковим у Росії і вживалося щодо соціалістичної молоді, нігілістичного напрямку, революціонерів, що присвятили своє життя ходінню в народ або терористичній діяльності і в такий спосіб прагнули змінити державний лад і соціальний устрій своєї батьківщини. І. Печуй-Левицький, використавши вербальну формулу М. Чернншевського, наповнив її новим змістом. Для Радюка соціальне визволення було неможливим без визволення національного, не зіперті на національний ґрунт революційні потуги виглядали безплідним й приреченими на поразку. Уривок давав достатнє уявлення про молодого у країнця, мрійливого й у чому сь непрактичного, але добре знаючого, чого він хоче. Невдовзі "Правда" натру ку вала ще один уривок з цієї повісті "Екзамен" (1874. № 7). Але на тон час повість вийшла окремим віщанням у Києві, і пу білкація її жу рналі перестала бути акту альною для письменника.

Проте в 1873 році він подав у "Правді" свою казку "Запорожці" (№№ 11-13), на якій не можна не помітити ху дожні впливи Салтпкова-Щедріна з його методом умовного зображення дійсності. Дніпровський лоцман

Михайлин І.І

Карпі) Летючий якимось розбившись па байдакові об пороги потрапив у підводне царство і знайшов там... затрнула Запорізьку Січ. Вона цілісінька, є в ній гетьман, курені, козаки. Воин розпиту ють Карпа про долю України, пам'ять серед людей про Запоріжжя, вони спільно моляться за її волю. Характерник оживлює кущ калини: виявляється це зачарована дівчина Маруся, яка прийшла на Січ. закохавшись у гетьмана. Її відправляє козаче військо з Карпом в Україну довідатись, чи добре там людям жити. Якщо добре, дівчина може залишитися нагорі, якщо погано повернеться під воду й знову стане калиною. Мандрівка дівчини й хлопця засвідчує: Україна перебуває під чужою владою, а самі господарі, українці, живуть у злиднях. Повертається під воду дівчина калиною перед козацькою церквою, а Карно "навіки помандрував за границю, аж за синій Дунай".

Попри всю ненатуральність сюжету, неприродність та надуманість ситуацій, думка автора була вияснена і донесена до читача. Причина занепаду України вбачалася в іноземному ярмі, яке накинута на її людність і поляки, і росіяни, і євреї. Україна зачарована, як і Січ. люди поснули і будуть спати, поки теплий вітер не принесе цілющої та живучої води і не покropить нею землю і людей. Казка зображала тяжке становище України, але вселяла в серця читачів надію на чарівніш порятунок у майбутньому. Вона відповідала програмовим цілям журналу народовців будити українську національну свідомість.

Уже в цьому творі потужно відчу вався валив на І. Нечуя-Левицького національної історіософії М. Костомарова. Образ України, що заснула під впливом чарів, втратила притомність і очікувала розчаклування. співвідносний з образом України, що лежить у могилі, але не вмерла, як писав М. Костомаров у "Книзі буття українського народу"²⁵¹ програмовому документі Кпрילו-Мефодіївського братства. Близький цей образ і до Шевченкової України, яку "злії люди присплять, лу каві".

Надалі художнє дослідження української долі, українського національного характеру, вивчення джерел бідуння українського народу стає головною темою творів Нечуя-Левицького, опублікованих у "Правді".

Першим таким твором став цикл з двох оповідань "Баба Параска та баба Палажка" Перше з них "Не можна бабі Парасці вдержатись на селі". з'явилося в № 5 1874 року, а друге "Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти" вперше було надруковане в № 2 1875 року. Це були оповідання портретного типу без окресленого сюжету, що ідеально передавали хаотичність усного моалення сільської баби. Максимальне наближення до усної говірки це був ідеал І.І Нечуя-Левицького, що про нього він писав і в своїх естетичних працях, зокрема в статті "Сьогочасне літературне иряхіування".

Разом з тим за блиском стильової обробки, максимальним використанням комічних ресурсів у країнської мови вимальову валася виразна тенденція. Невміння сусідок не те що підтримувати одна одну, але просто жити в мирі і

²⁵³ Костомаров М. І. "Закон Божий" (Книга буття українського народу). - К.: Либідь. 1991. -С. 29.

Історія української журналістики XIX століття

пагоді, прагнення дошкулиш найближчим родичам, отримувати насолоду від страждань і приниження навколишніх і. головне, нерозуміння того, до якої неповаги доводять героїні себе і своїх "ворогів", виявляють феноменальні українські риси національний індивідуалізм, нетерпимість до оточуючих, втрата етичної міри в запереченні свого ж рідного, але інакшого. І ця тема була настільки болючою для І. Нечуя-Левицького, щодо неї він повернувся згодом у великій повісті "Кайдашева сім'я".

1875 рік ознаменувався опублікуванням ще одного твору Нечуя-Левицького "Бідний думкою багатіє" (№ 24). Це була казка з сильними ліричними елементами в побудові художнього світу. Автор розповідав про свій чарівний сон, у якому він крізь три вікна в палаці бачив минуле, сучасне й майбутнє України. Виразна символічність побачених картин легко розшифровувалась читачами, вселяла в них оптимізм у баченні у країнської долі.

Талант Нечуя-Левицького розквітнув у двох повістях, центральних у його творчості: "Микола Джеря" і "Кайдашева сім'я". Перша з них була опублікована в літературній частині журналу "Правда" (1878. т. 1). Друга упродовж 1879 року (№№ 3-12). Обидві є хрестоматійними, відомі усім поколінням українців через вивчення цих творів у школі.

"Микола Джеря" твір, особливо улюблений радянськими науковцями, оскільки відображав бунтарський характер українського селянина. У ньому вбачали стихійного революціонера, предтечу більшовицьких "борців за народ". Тимчасом це був питомий український герой І. Нечуя, у якому письменник шукав ідеальні риси національного характеру. Микола був утіленням української волелюбності, усе того ж національного індивідуалізму, але зреалізованого зовсім на іншому ґрунті захисту особистої свободи. Вона була для нього самодостатнім ідеалом, панувала над усім: над родинними почуттями, над коханням, над відчуттям домівки й батьківщини. Микола втрачав усе, аби опанувати свободу. Він підносився до символу нескореного у країнця, що крізь усе життя проніс не виховане під впливом ідеологічних нашарувань, а саме питоме, природне, землею дане почуття самодостатньої цінності особистої волі.

У "Кайдашеві сім'ї" був представлений потворний вияв індивідуалізму, спрямований не у зовнішній щодо українства світ, як то було в Миколи Джері, а у внутрішній світ хатніх справ і стосунків. Повість постала під могутнім впливом М. Костомарова, який у праці "Дві руські народності" ("Основа". 1861. №3) докладно описав український тип родинних стосунків.

-Якщо для росіян властиве "прагнення до лісного гнітчастин, знищення особистих устремлінь під владою загальних", що обертається "поглинанням особистої свободи ідеєю миру. (...) неподільністю сімей, общинною власністю", то для українців "немає нічого важчого й огиднішого за такий порядок". "Сім'ї українські діляться і подрібнюються, як тільки в їх членів з'являється у свідомлення про потреби самобутнього життя. Опіка батьків над дорослими дітьми здається для українця незносним деспотизмом. Претензії старших братів над меншими, як і

Михайлин Б.Л

дядьків над і.деміннками, збуджує запеклу ворожнечу між ними. Кровний зв'язок і спорідненість мато налаштовують у нас людей до згоди і взаємної любові; навпаки, дуже часто люди привітні, лагідні, мирні й покірливі перебувають у непримиримій ворожнечі зі своїми кривними. (...) Великоруси, що придбати собі в Україні маєтки, затювали іноді запроваджувати в українські сім'ї великоруську щільність і неподільність, і наслідком нього були потворні сцени: не тільки рідні брати готові були схопили завести бійку, але сини витягати своїх батьків за волосся через пороги дому. (...) Українець тільки тоді шанобливий син. коли батьки залишають йому повну свободу і самі на старості літ підтягають під його волю; годі добрий брат, коли з братом живе як сусіда, як товариш, не маючи нічого спільного й неподільного"²⁵⁴.

Як бачимо, у "Кагцашевій сім'ї" були ніби художньо проілюстровані теоретичні викладки М. Костомарова. Засада індивідуалізму, спрямована не на здобуття національної волі, а обернена всередину українського світу, проти своєї родини висміювалася письменником безжалюбно. К. Марксові належить вислів: завдання комедії полягає в тому, аби людство весело прощалося зі своїми вадами. Таку функцію виконувала й повість І. Нечуя. Автор сміливо назвав явища своїми іменами, показав комічність, але й огидність у країнського індивідуалізму, нетерпимості, нешанобливості один до одного. На рівні всенациональному це не давало українській спільноті зі згуртуватися в єдиний організм у боротьбі за національну незалежність. Це вже був сміх крізь сльози.

Уже в ХХ столітті ця проблема мутила Олександра Довженка (1894-1956) нашого геніального кінорежисера і письменника. Щоб до кінця було зрозумілим наведу його щоденниковий запис від 2 липня 1942 року, ллім паче, що сьогодні його "Щоденник" лєж хрестоматійний твір і вивчається в школі.

В чомусь найдорожчому і найважливішому. - роздумував письменник. ми. у країнці, безумовно, є народ другорядний, поганій і нікчемний. Ми дурний народ і невеликий, ми народ безцвітний. наша немов один до одного непошана, наша відсутність солідарності і взаємопідтримки. наше наплювательство на свою долю і долю своєї культури абсолютно разючі і об'єктивно абсолютно не викликаючи до себе ні в кого добрих почуттів, бо ми їх не заслуговуємо. (...)

У нас нема справжнього почуття гідності, і поняття особистої свободи існує у нас. як щось індивідуалістичне, анархічне, як поняття волі (звідси індивідуалізм і атаманство), а не як народно-державне розуміння (марксістське) свободи, як усвідомлення необхідності. Ми вічні парубки. А Україна наша вічна вдова.

Ми у довині діти"²⁵⁵.

²⁵⁴ Костомаров Н. П. Две русские народности. - К. - Харків: Майдан. 1991. - С. 61 - 63. Слова "южнорускиц", "малорусский" я переклав як "український". - І. М.

²⁵⁵ Довженко О. П. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. - К.: Веселка. 1995.-С. 287.

Історія української журналістики XIX століття

Цю болючу проблему, що не втратила актуальності й сьогодні, першими помітили й узялися до її висвітлення й аналізу М. Костомаров у науці й публіцистиці та І. Нечуй у художній літературі. Зробив він це віртуозно, виставивши на сміх найбільш вразливі негативні риси українського національного характеру. І ного баби, і Кайдаші відразу увійшли в національну свідомість українського народу, стали образами знаковими, символічними, а назви творів набули значення крилатих висловів. Вони й сьогодні працюють, формуючи духовну культуру новітніх українців. У тому, що ці твори прийшли до нас зі сторінок "Правди", величезна заслуга журналу і тих людей, що стояли біля керівництва ним у ті вже далекі від нас часи.

У "Правді" відбулося народження ще одного письменника, чие ім'я реперезентує українську літературу другої половини XIX століття. У п'ятому числі 1872 року під віршем "Україні" з'явився підпис нікому не відомого тоді письменника - Панаса Мирного. Вірш виявився декларативним і слабким, але ще того ж року (№№ 8-9) у журналі було опубліковане його оповідання "Лихий попутав"; у 1874 році - нарис "Подоріжжя од Полтави до Гадячого" (№№ 10-13) та оповідання "П'яниця" (№№ 16-19).

Панас Мирний приніс в українську літературу новий тип епічного письма. Він розширив філософські й тематичні обрії українського художнього світу, йшов углиб характерів, досягаючи нового як на ті часи рівня психологізму. Оповідання "Лихий попутав" подаючи нібито традиційний для української літератури сюжет - зведення селянської дівчини, представляло його несподівані аспекти: кривдником Варки Луценко виявився не панич, а свій таки наймит, представник тієї ж верстви, до якої належала й покинута дівчина. Письменик не задовольнявся соціальними відповідями на зашггання про причини суспільного зла і шукав їх у самій людській природі.

Герой наступного оповідання "П'яниця" Іван Левадний змальовувався як людина тонкої душі, глибоких переживань. Прагнучи спокутувати лихий вчинок свого брата Петра, він потрапляв у нестерпні для себе умови життя, ламався під тиском обставин. Тільки на відміну від інших сучасних письменників, які в панській розпусті вбачали причини душевного спустошення й нищення талановитих і тонких натур, у Панаса Мирного головна небезпека для його героя йшла не із зовнішнього світу, не від соціальної верхівки, а належала тому середовищу, що й Іван Левадний.

Новий тематичний рівень виявлявся в тому, що Панас Мирний змалював у своїх творах життя українського міста, середовище найманих міських робітників, учорашніх селян, а також дрібших урядовців, що також лише вчора залишили сільські домівки своїх батьків. Художні конфлікти письменник розміщував у середині цього середовища, роблячи своїх героїв жертвами не абстрактних обставин, а конкретних людей їхнього ж кола. Пластичність у зображенні картин дійсності, характерів, психічних станів відзначали новий тип реалізму, запропонований Панасом Мирним.

Михайлин .Л.

Не можна лишити без уваги і його нарис "Подоріжжя від Полтави до Гадячого". З нього всі дослідники розпочинають творчу історію роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Панаса Мирного та Івана Білика. твору в певному сенсі центрального для української літератури того часу. У ньому Панас Мирний зробив першу заявку на освоєння теми розбишацтва. Радянське літературознавство розвивало інтерпретацію цього роману як вияву соціального протесту проти мерзенної дійсності; насправді ж роман цілком вписується в парадигму творчості Панаса Мирного з його розумінням природи соціального зла як такого, що криється не в класових відносинах, а належить природі людини, міститься в загальнолюдських чинниках суспільного співжиття²⁵⁶. Зайнятий роботою над романом, яка розтяглася в часі, Панас Мирний, на жаль, припинив надалі свої співробітництво з "Правдою", але цьому журналові назавжди належатиме честь відкриття цього письменника для України й світу.

Зі сторінок "Правди" озвався до читачів і Олекса Сторженко. що від часу припинення "Основи" та виходу своїх "Українських оповідань" під впливом Валуєвського циркуляру мовчав як український письменник. Можна висловити здогад, що поява української народовської журналістики в Галичині повернула письменника до творчості, він розпочав писати великий роман "Марко Проклятий", але передчасна смерть (у 1874 році) зупинила роботу над ним. поза сумнівами, цікавим твором.

Перші два розділи роману були опубліковані ще за життя автора (М 4 1870), а більша частина написаного О. Стороженком тексту 1876 року в №№ 1-6. Про авторитетність письменника свідчить те, що одеський книговидавець В. Білий для окремого віщання 1879 року дописав за планом письменника не викінчений ним твір, аби віщати його окремою книжкою і задовольнити інтерес читачів до непересічного твору.

Легендарний український мотив Марка в пеклі О. Стороженко розмістив у часи Визвольної війни Б. Хмельницького. Його Марко був запорожцем. Колись, дуже давно, він сватався до коханої дівчини, яку, однак, її батько не хотів віддати за нього, запропонувавши парубкові дістати гарту на Січі. Але коли Марко повернувся через три роки, його кохана вже була віддана за іншого. Будучи від природи наділеним могутніми пристрастями, за покликком помста він розпочав страшніш шлях злочинів, дійшовши до найстрашнішого - вбивства матері й сестри. Він проклятий матір'ю перед смертю на цьому світі, батьком з того світу; немає йому місця ні на землі, ні на небі; у своїй страшній торбі він носить відтяти голови матері й сестри. Він залишений жити для спокути, але вона настане не просто від добрих справ, а від добрих справ, учинених за покликком серця. Потоваришувавши з козаком Паалом Кобзою, він рятує його самого і його

³⁶ Див. про це у пр.: Михайлин Ігор. Воли і ясла: До філософської інтерпретації роману Панаса Мирного та Івана Білика "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. - Харків. 1994. - Т. 2. - С. 61 - 74.

Історія української журналістики ХІХ століття

друзів від страти, на яку їх прирік Сремія Вишневецький: допомагає їм утекти й допроваджує у загін Максима Кривоноса. І від цього його торба стає легшою, а відтак розпочинається його шлях до спасіння спокутою. На цьому обривалася частина тексту, написана О. Стороженком. У властивій для себе манері фольклорної прози, що буду валася не лише на використанні відомих сюжетів, але й вбирала в себе народну філософію, демонологію, письменник створював величну картину боротьби українського народу проти польського поневолення. Впливи "Марка Проклятого" відчуються в українській химерній прозі - визначному художньому явищі 1950-1980-х років, зокрема й у тому творі, що відродив традиції О. Стороженка - романі Олександра Ільченка "Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця" (1958). Публікація частини твору О. Стороженка в "Правді" мала неперехідне значення для українського письменства.

З великою вдячністю ставився до "Правди" І. Франко, адже журнал публікував його оригінальні твори й переклади тоді, коли після першого процесу над соціалістами він опинився в обсервації. 1879 року часопис опублікував оповідання І. Франка "Олівець" (№ 12). Письменник наголошував на автобіографічному змісті оповідання. Воно було надруковане з підзаголовком "З моїх споминок. Ескіз Руслана". Немудра історія двох хлопчиків, одіш з яких загубив олівець, а другий його випадково знайшов і залишив собі, стала для письменника підставою відтворити жахливу атмосферу, що панувала в галицькій середній школі в той час. Неосвіченість учителя, його пияцтво, брутальність у поводженні з учнями, убогість селян, для яких копійчаний олівець складає таку цінність, що за втрату його можна побігти до непритомності власну дитину, - ось риси того побуту, що вихоплює з дитинства пам'ять уже дорослої людини. Разом з дим у дворі приваблював образ оповідача, хлопчика вразливого, співчутливого до людського горя. Оповідання І. Франка було новаторським для української літератури, глибоко розкривало дитячу психологію, крізь дитяче сприйняття подавало картини непривабливої дійсності.

З перекладної літератури необхідно відзначити працю дія "Правди" Іван Білика. Михайла Старницького, Степана Руданського, І. Франка. Перший з них опублікував у 1873 році (№№ 1-2) два оповідання із "Записок охотника": "Тхір і Калинович" і "Біжин луг" та супроводив публікацію перекладів своєю статтею "Іван Сергійович Тургенев". М. Старицький у 1874 році подав низку перекладів з М. Некрасова; він же виступив редактором перекладу поеми "Демон" М. Лермонтова, здійсненого С. Руданським, що вже помер 1873 року. Переклад був опублікований 1875 року в №№ 19-22. Ще раніше (1874. № 5) в журналі був опублікований переклад С. Руданським уривку з першої пісні "Енеїди" Вергілія. Але справжньою великою справою журналу була публікація перекладу Гомерової "Іліади", здійсненого С. Руданським ще в 1862-1863 роках. Вона розпочалася ще за життя поета в 1872 році, і продовжувалася після його смерті. Свій переклад український поет назвав "Омирова Ільйонянка"; його перша подача з передмовою поета вийшла 1872 року

яій

Михайли ..Л.

(№№ 2-3). Далі вона продовжу валася в 1875 році (№№ 1. 2. 7): 1876 рік (№№ 1-3): 1877 (№№ 2. 3. 10, 11, 16. 17. 18). Повний текст вийшов окремою книгою з передмовою І. Франка лише 1903 року.

На той час вже існували російські переклади Гомерових поем, але С. Руданський свою працю робив "не спираючись на російську перекладацьку традицію"²⁵. Він обрав інший шлях - орієнтацію на зразки українського фольклору і адаптації твору в український художній світ. Народницька орієнтація визначила засади його перекладацької творчості: він орієнтувався на того читача, що йому близька українська народна словесність, тому він переносив події Троянської війни в обстановку своєї рідної Вінниччини з її історичним минулим, що сягає часів Київської Русі: українізував імена: версифікацію: щедро використовував патронімічний суфікс "-енко". Над ним тяжіє авторитет І. Котляревського і художня сила його бурлескно-трагедійного слова. Українська перекладна школа пішла дадалеко вперед. Але праця С. Руданського мусить розглядатися історично. Для свого часу вона збагачувала українську культуру, знайомила читачів з епохальним твором світової літератури, сприяла формуванню української літературної мови.

У 1880 році "Правда" вміщує у перекладі І. Франка уривки з видатної трагедії Й. В. Гете "Фауст" (№№ 1-3). І. Франко був прихильником іншого напрямку в школі українського перекладу. Якщо позиція С. Руданського зводилася до адаптації іншомовного тексту на українському культурному ґрунті, то позиція І. Франка навпаки, до точного відтворення оригіналу й підтягування українського слова до можливості відтворити світові ідеї. Переклад "Фауста" під пером І. Франка засвідчив широкі можливості української мови, і метрично і лексично цей переклад був максимально наближений до передачі безсмертного твору німецького поета.

Літературна частина "Правди" виглядала ґрунтовною й переконливою. Тут було опубліковано чимало творів, що увійшли до золотого фонду української літератури. Хоча не слід уявляти "Правду" лише як збірку класики: наприклад, повість В. Барвінського "Скошений цвіт", що зайняла 19 номерів 1877 року, за оцінками І. Франка, "не задовлила надій навіть його прихильників....."⁸.

Але обличчя журналу формується публіцистикою й літературною критикою. У цих відділах вияскравлюється позиція редакції, ведеться полеміка з опонентами, утверджується позитивна програма діяльності. У "Правді" другого періоду на роль ідейного лідера виступив за відсутності П. Куліша Михайло Драгоманов. Це парадоксальне твердження, оскільки М. Драгоманов вважав себе "соціалістом за своїми ідеалами", хоча й додавав "соціалістом західноєвропейської школи, але не російським нігілістом". Він

²⁵ Біленький А. "Ільйоняка - перший повний український переклад Гомерової "Іліади" // Руданський Степан. Твори: У 3 т. - К., 1973. - С. 406.

²⁵³ Франко І. Я. Нарис... // С. 365.

²⁵⁹ Драгоманов М. П. Автобіографическая заметка // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. - К., 1970. - Т. 1. - С. 65.

Історія української журналістики XIX століття

в цілому негативно ставився до народовського руху, особливо в 1870-х роках. Лише пізніше настало розчарування: "я справді поступово все більше ставав противником російських революціонерів", писав про себе М. Драгоманов в "Автобіографічній замітці" 1883 року. Причини розчарування полягати у великоросійському централізмі, антикультурних тенденціях, народницьких ілюзіях та максималізмі засобів російських революціонерів.

і великою мірою вірогідності можна припустити, що відсутність інших видань, звернених до української освіченої аудиторії, спонукала М. Драгоманова співробітничати з журналом, який не задовольняв його ні за своїм спрямуванням, ні за культурним рівнем. Але іншого просто не існувало, а створити свій не вистачало коштів. Тому "Правда" другого періоду стала місцем публікації значної кількості праць М. Драгоманова цього часу, а сам М. Драгоманов, як не парадоксально це звучить, перетворився на її чільного автора в галузі літературної критики й публіцистики.

Співробітництво М. Драгоманова з "Правдою" почалося з ініціативи самого діяча. Влітку 1872 року він надіслав до редакції статтю "Народна освіта і література на Україні". Але вона тоді не була надрукована. Але дуже швидко М. Драгоманов висунувся на роль надзвичайно авторитетного автора в українському інганні. Друкуючи свої статті в центральному російському журналі того часу "Вестник Европы". У 1873 році редакція "Правди" запросила М. Драгоманова писати до журналу, одночасно був узятий курс на передрукування його статей про Галичину з "Вестника Европы". Так у 1874 році тут з'явилася в перекладі з російської мови праця М. Драгоманова "Русские в Галиции", опублікована вперше в журналі "Вестник Европы" (1873. №№ 1-2). Першою ж статтею публіциста, створеною власне для "Правди", стала велика стаття "Література російська, великоросійська, українська і галицька", опублікована тут в 1873 (№№ 4-6. 16-19, 21) і 1874 (№№ 1-9) роках. Лише 1876 року редакція надрукувала надіслану в 1872 році статтю під новою назвою "Антракт з історії українофільства" (№№ 12-16). 1878 року в багатьох номерах була надрукована велика праця М. Драгоманова "Література українська, поскрибована урядом російським". Такими чином, у публіцистиці "Правди" вагому роль відігравали праці М. Драгоманова. Особливим програмовим значенням була наділена перша з них.

Наміри М. Драгоманова були благородні: витягти український народовський рух з прірви провінційності, рутенщини й схоластики: надати йому європейської енергійності, з'єднати з передовими світовими ідеями. Найкоротший шлях до цього бачився йому через єднання українців, що прагнуть національного визволення свого народу, з росіянами, що прагнуть соціального визволення свого народу. Йому здавалося, що демократична Росія, яка буде виборена в спільній боротьбі передових українців і росіян, задовольнить усі національні права раніше поневолених нею народів, забезпечить автономію й вільний розвиток українців у межах оновленої федеративної Росії. М. Драгоманов відкрито називав себе

Михайли .Л.

панрусистом і будував росієцентричну концепцію світу дія українців, зображаючи справу так, що Україна навечно приречена бузи частиною Росії, а відтак не праця задля свого визволення, а праця задля поліпшення політичної ситуації в Росії є їхньою головною метою.

Розглядаючи роль і місце в цій боротьбі галицьких народовців, він вважав, що вони мусять у програмових цілях підтримати українців Росії, виступити посередниками між Росією і західними слов'янами які, на його думку, шукають російської підтримки для розв'язання своїх національно-визвольних змагань.

Точну характеристику світогляду М. Драгоманова дав у статті "Суспільно-політичні погляди М Драгоманова" (1906) його непокірний учень І. Франко. "Як політик. - підкреслював І. Франко, - він до кінця життя лишився тим, чим був при виїзді з Росії - gente Пкгаіпш. паііопе Ил^ш: Росія як політична цілість була дорога йому головно задля тих задатків духової культури, які бачив у ній. України без близького зв'язку з Росією він не міг уявити собі, хоч годі заперечити, що його погляди на границі обласної і національної автономії підлягати з часом змінам на користь національного принципу"²⁶¹. І в іншому місці: "Драгоманов був невідродним росіянином, членом російської соціальної школи, яка, неважаючи на різниці напрямів і тенденцій (...). все стояла на вірі в якусь містичну "волю народу" і його вроджену, інстинктову здібність до осягнення "правди" в суспільних відносинах, коли тільки не буде перешкоджати йому здепрацьована, збюрократизована інтелігенція"²⁶². У праці "Поза межами можливого" (1900) І. Франко максимально категорично висловився з даного питання: "Для нас тепер не підлягає сумнівові. - писав він. - що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичнім полі, був головною трагедією в житті Драгоманова. був причиною безплідності його політичних змагань (...)"²⁶³.

Спираючись на авторитет оцінок І. Фрагка. сьогодні легше твердити про помилковість позиції М. Драгоманова. а часом і про відверті фальсифікації, до яких він вдавався з метою довести правильність її. Слід узяти до уваги й таке: історичний досвід розвитку України в межах російського політичного простору в ХІХ і ХХ століттях служить найголовнішим спростуванням концепції М. Драгоманова і сприйняття її як невиправданої Ілюзії, що зазнала поразки під впливом су ворої життєвої реальності. Зупинимось далі на помилкових судження М. Драгоманова. беручи за аксіому ширість цих су ждєнь і відкіщаючи думку про можливість свідомої фальсифікації фактів з боку цього політичного діяча.

³⁶⁰ Драгоманов М. П. Література російська, великоруська, українська і галицька // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. - К., 1970. - Т. 1. - С. 115. Далі посилаємося на це ввдлання. вказуючи сторінку в тексті. - І. М.

²⁶¹ Франко І. Я. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 430.

³⁶² Там само. - С. 427.

³⁶³ Франко І.Я. Поза межами можливого // Там само. - С. 283.

ЯКА

Історія української журналістики XIX століття

Публіцист говорив неправду, коли твердив, що "У Росії освічена громада (...) не ставила ніколи питання про українську літературу" (90). Це піддання було актуальним для російської критики, а потім і політичної літератури, починаючи від перших рецензій на твори Г. Квітки і "Кобзар" Т. Шевченка, домінуючим мотивом у яких виступала думка про непотрібність української літератури, про шкоду витратити талант на твори, написані місцевим нарідчям. У Валусьському циркулярі були реалізовані ідеї В. Белінського, який ще 1841 року заявив про відсутність української мови і неможливість існування у країнської літератури.

Публіцист говорив неправду, коли твердив, "що практично немає великої різниці між правдивими патріотами обох (московільської й народовської. -і. М.) партій" (96). Ця різниця представлена докладно вище в нашому підручнику. аби не спинятися на цьому питанні ще й тут.

М. Драгоманов помилявся, коли твердив, що українці творять з росіянами таку спільноту, яка дозволяє говорити про них як про два різновиди одного народу, і говорити про їх окремішність немає сенсу, як немає сенсу говорити, "що є дві одрубні народності у Франції: одна франки, а друга французи" (101).

М. Драгоманов приховував історичну правду (а він був історик за фахом), коли, описуючи історичні долі українців і росіян, уживав формулу: "Сталось так", пояснюючи розірваність України між двома державами в XVII столітті: Росією і Польщею. За Переяславською угодою вся Україна вступала в союз з Росією, а остання не мала права розв'язувати піддання про Україну без її участі. Підступна зрада Москвою України на Андрусівських переговорах призвели до того, що частина українських земель опинилися в складі Росії, а частина - Польщі.

М. Драгоманов не мав рації, коли твердив, що оскільки російську культуру робили й українці, то вона увібрала у країнські дух та Ідеї. а відтак вона все є всеросійською літературою, має наднаціональний зміст (105-107). Приналежність літератури рних явищ до національної культури визначається лише мовою творів, а не їх духом чи Ідеями. Скільки б не прагну ли українці залучити М. Гоголя до української літератури, це завжди буде метафора: насправді цей письменник - представник російської літератури. Тільки москвоцентризмом М. Драгоманова можна пояснити оголошення російської літератури наднаціональним явищем, на взірць літератури світової, куди входять найкращі твори національних літератур, присвячені світовим ідеям і темам.

Українська література в цій концепції виглядала приниженою й неповноцінною. Вона наліталася статусом провінційного варіанту російської літератури. Її компетенція обмежувалася зображенням українського селянства. Поруч з нею існувала так само нижча за рангом великоруська література, з функцією відображати життя російського простоліду. У порівнянні з російською й великоруською літературою українська виглядала кволюю і немічною. адже перша спиралася на державну підтримку, творилася державною мовою й належала панівній у Росії нації, а друга представляла поневолену етнічну спільноту. яка перебувала в стані політичної неприємності. Та. за М.

Михайлин І.Л.

Драгомановим. > такому становищі звинувачуватися українці: вони виявили недостатню енергійність і наполегливість у творенні власної літератури. І про переслідування українського слова, що мав в Росії тотальні масштаби і охоплювало як приватну журналістику з демократичною включно, так і офіційну урядову політику, говорилося глухо й невиразно як про фактор другорядний і маловажливий.

У своїх звинуваченнях, звернених проти української літератури. М. Драгоманов розкидав у своїй статті численні упереджені судження. Пропустивши самого лише Т. Шевченка до рівня російської літератури, публіцист тут же висловив щодо нього абсурдні оцінки. Патріотизм Т. Шевченка в посланні "І мертвим, і живим...", оголосив М. Драгоманов. "це той самий *квасний патріотизм московських слов'янофілів*, ті ж самі *старопольські* ідеї Міцкевича. В. Поля і г. д. пропозити до України" (109). Підкреслено автором. І. М.).

Сучасному читачеві дивно чіпати про те, що "у гiєрвих п'єсах Шевченко ст ояв дуже близько до манери "Полтави" (114-115). Мається на увазі антиукраїнський твір О. Пушкіна. Нічого більш несправедливого й неправдивого сказати про Т. Шевченка було не можна. Дивно чіггаллі звинувачення української літератури в тому, що вона не створила своїх образів "лишних людей" і нігілістів. М. Драгоманов не відчув чисто російський національний характер цих явищ, відсутність їх в українському житті. Хоча б через це їх не могла змалювати українська література, і висувати до неї такі претензії означало виявити аласне нерозуміння ду ху й характеру самої літератури і тих політичних умов, у яких вона опинилася.

Не відповідало істині твердження М. Драгоманова про те, що "передові українофіли хотіли зразу підняти до монопольного панування у школах мову і елемент українській! і витіснити елемент російський, буцімто тільки крайовий, великоруський" (130). Українці були зовсім позбавлені освіти в Російській імперії, не мали жодного університету й жодної середньої школи. Лише в недільних школах могла бути запроваджена українська мова. Але дозволивши їхнє створення в 1859. царський уряд їх негайно заборонив у 1862 році, аби перешкодити зростанню української національної самосвідомості. Говорити за цих умов про прагнення "передових українців" витіснити російську мову з шкіл і запровадити замість неї українську. було щонайменше блюзнірством.

І помитався М. Драгоманов і тоді, коли говорив, що російські українці "мають найменше шансів виробити разом з російською літературою свою, не тільки рівну з нею. але й таку, яку можуть мати другі даїше стоячі од Росії слов'янські племена" (137). Історія спростувала його твердження: українці сьогодні мають свою велику літературу. яка хоча вона й не набула розмаху російської літератури через сталий недержавний статус української нації до створення своєї держави в 1991 році й тривале переслідування її російською державою (царського й радянського зразка).

Помилувався М. Драгоманов у своєму твердженні, що "література українська є тільки різновидністю культури російської" (189). Вона сміливо, від часів Квітки й Шевченка, заявила про свій самостійний статус. ППА

Історія української журналістики ХІХ століття

І не бачити це могла лише така упереджена людина, як М. Драгоманов.

Помилився М. Драгоманов, коли завданням українофільства оголосив "не виділятися з Росії і навіть її загальної літератури, а старатися, розвивши свої народні елементи рядом з великоруськими, унести їх у загальну російську культуру і силою її ситою Росії піднімати свій народ і через Росію, через російську літературу і культуру подавати свій голос і у Слов'янстві і в Європі" (174). Росіяни не погодитися з такою роллю українців, не захотіли поступитися їм хоча б часткою свого політичного й культурного простору, а відтак рекомендації українського публіциста виявилися черговою ілюзією.

Глибоко помилковою є концепція М. Драгоманова творення у країнської літератури "знизу вгору" (176). Своім джерелом вона має слов'янофільську теорію української літератури як такої, що призначена "для домашнього обихода". На жаль, вона була свого часу підтримана й М. Костомаровим. М. Драгоманов запропонував для цієї фальшивої теорії нову вербальну формулу. Помилковість цієї настанови полягала в тому, що шляхом створення спочатку літератури для низів, а потім - дія верхів не йшла жодна література світу. Це був згубний шлях, який і прирікав національну літературу на вічну провінційність. Літератури французька, англійська, російська творилися протилежним шляхом "згори вниз", що й забезпечило їм успішний розвиток. М. Драгоманов робив вигляд, що не розуміє цього. І навіть заявляв, що межі літератури для домашнього побуту ще й заширокі для українського письменства, воно, моїм, їх ще не заповнило.

М. Драгоманов домовився до того, що й заборону російським урядом української літератури розглядав як позитивне явище. "Ми думаємо, що ле. писав він. - що тепер у Росії офіційно не допущений язык український у школу, має свої вигоди" (177). Цим часом треба покористуватися, аби виготовити українську популярну енциклопедію. Що тут можна сказати? Ще М. Костомаров у статті "Про викладання у країнською мовою" ("Основа". 1862. № 5) проголосив, що без у країнської освіти виховання українського народу неможливе. Хто буде читачем тієї енциклопедії за відсутності українського читача, української школи. М. Драгоманов не заду мався.

Помилявся М. Драгоманов, коли твердив, що "цілі, народу великоруського такі ж самі, як і малоруського" (185). а відтак завдання у країнців, включно з галицькими народолюбцями, "звернути увагу (...) не на історичний націоналізм, а на порив до волі моральної і соціальної" (199). Історія показала, що не здобувши національної незалежності, народ не спроможний алаштувати свою долю, а для досягнення визволення необхідна внутрішньонаціональна консолідація, а не розбраті громадянська війна.

Помилявся М. Драгоманов, коли розділив українську літературу на дві за географічним принципом: на власне українську й галицьку. У його концепції інакше й бути не могло. Українська література, перебуваючи в середині російського культурного простору й будучи різновидом культури російської, не могла бути спільною з літературою галицькою, що твориться

Михайли І.Л.

в Австро-Уї орціїні й наснажена зовсім іншими ідеями. Помилковість позиції публіциста полягала в тому, що ігнорувалася мовна засада як визначальна при ідентифікації культурних явищ. Українська література розвивалася не за рецептами М. Драгоманова, а йшла природним шляхом розвитку, долаючи з величезними зусиллями спроби російського уряду приборкати її. Сам журнал "Правда", у якому друкувалася стаття "Література російська, великоруська, українська і галицька", був плацдармом єднання українців з галичанами, а відтак і місцем творення єдиної української літератури.

У підсумку розгляду статті необхідно сказати про головну методичну помилку М. Драгоманова. Вона полягає в розрізненні й навіть протиставленні попят "російська держава" і "російський народ". Держава лиха, деспотична. Народ добрий, лагідний, чуйний. Насправді ж у світі немає жодної національної держави, яка б не була побудована внаслідок державотворчих зусиль її титульної нації у відповідності з її потребами й особливостями національного характеру²⁶⁴. А відтак і Російська держава реалізує державотворчу працю російського народу. Історія спростувала всі надії українців за плідну співпрацю з російською демократією, яка у стааленні до українців не могла вийти за межі імперського мислення. Зрештою, приклади цього мав перед очима й М. Драгоманов у тотожності позиції щодо української літератури лідера революційної демократії В. Белінського й міністра внутрішніх справ імператорської Росії П. Валуєва. Але М. Драгоманов не бажав помічати цієї спільності.

Після усього сказаного важко говорити про позитивне значення цієї великої статті (її обсяг трохи менший за 9 др. арк.). М. Драгоманов пропонував російським українцям і галицьким народовцям цілком неприйнятну програму, здібну завести хіба що у глухий кут, а не забезпечити поступальний розвиток. Стаття була наповнена численними помилковими судженнями. Лише деякі конкретні спостереження М. Драгоманова, його критика москвофільства й обмеженості народовства, розгляд української літератури в контексті світових естетичних ідей і ху дожного мислення, заклик до освіти, праці, - мали позитивне значення. Стаття сколихнула галицьку народовську громаду, як і російських українців. Проте на той час ніхто не наважився відкрито виступити проти авторигел у М. Драгоманова. Прихована ж полеміка з ним на сторінках тієї ж "Правди" відчувається в окремих положеннях праць І. Бойка, О. Терлецького, В. Барвінського, І. Нечуя-Левницького. Положення, зачеплені М. Драгомановим виявилися винесені на обговорення. У відкритий же бій з ним зміг вступити лише представник нового покоління свідомого українства Борне Грінченко, розпочавши через двадцять років (1893) публікацію в газеті "Буковина" видатної публіцистичної праці "Листи з України Наддніпрянської". Таким чином, стаття М. Драгоманова "Література російська...", при всіх її негативах, може розглядатися як

²⁶⁴ Див про не у нашій праці: Михайлин І. Л. Достоевський і Шевченко: Науково-літературне есе. - Харків: Видавець. 1994. - 66 с.

Історія української журналістики XIX століття

першопоштовх у тому процесі, який через багато років, наприкінці XIX століття призвів до народження нової якості - політичного українства.

Інші публікації М. Драгоманова в "Правді" не мали того рубіжного значення, як щойно розглянута стаття. Оpubлікована після чотирирічного лежання в редакції праця "Антракт з історії українофільства (1863-1872)" розглядала українську освіту й літературу в окреслені роки, тобто в період після Ваіусвського циркуляра. Тут історик зрівноважував політика. Стаття наповнена важливим інформаційним матеріалом. Ідеологічна ж позиція публіциста зводилася, з одного боку, до засудження російського уряду, що поліцейськими методами бореться з українською літературою, адміністративно забороняючи її, не допускаючи українську мову навіть у недільні школи, а, з другого боку, до засудження й самих українців, які маго працюють над створенням своєї художньої й наукової літератури, недостатньо енергійно протестують проти деспотичних способів зупинити духовний розвиток українців. Силою статті було наведення численних прикладів переслідування українського слова в Росії, що породжувало протидію цьому українських сил в Австро-Угорщині, активізувало їх реальну працю на теренах духовної культури.

Праця "Література українська, проскрибована урядом російським" являла собою переклад українською мовою доповіді М. Драгоманова, виголошеної на міжнародному літературному конгресі в Парижі 1878 року. Вона була написана з метою привернути увагу світової письменницької спільноти до утисків, що їх зазнає українська література з боку царського уряду. Нещодавно був підписаний Емський указ, який офіційно устатив нелегальний статус української мови в Російській імперії. Реальних наслідків промова М. Драгоманова не мала. Конгрес був скликаний зовсім з іншою метою домогтися майнового врегулювання справи перекладів і надходження гонорарів до авторів за віщання їхніх творів в інших країнах. Тому голос М. Драгоманова в Парижі був заледве що почутий. Публікація ж його доповіді в "Правді" оприлюднила дія українського читача загалом відомі фати і авторські коментарі до них. Стаття сприяла виробленню в галицьких українців відповідальності за те, що тепер на їх плечі поклатено справу розвитку всієї української літератури, остаточно вигнаної з своєї батьківщини в Росії.

Публікації М. Драгоманова в "Правді", попри їх негативну тенденційність, підносили престиж часопису. М. Драгоманов належав до найвидатніших українців свого часу. Багато своїх творів він друкував у провідних іншомовних періодичних виданнях. За рівнем освіти, наукової ерудиції, публіцистичної майстерності йому не було рівних тоді. Не погоджуючись з багатьма його думками й судженнями, "Правда" просто не могла не друкувати М. Драгоманова. І в цих публікаціях теж реалізувалася настанова на плюралізм, властивий для політики часопису, залучення до участі в ньому усіх значних діячів українського руху.

У другому періоді посилювалося співробітництво з "Правдою" інших авторів з підросійської України на терені публіцистики й літературної критики. Важливе місце в публікаціях журналу належить І. Білнкові, Іван

Михайил Л.

Білік літературний псевдонім старшого брата Панаса Мирного. Івана Рудченка (1845-1905) упродовж 1873-1875 років у багатьох числах публікував тут велику статтю "Перегляд літературних новин".

і опрацювання ідей П. Куліша. з статті "Характер і завдання української критики", починає свої роздуми І. Білік. Українська література усе ще справа молода. Три типи ставлення до неї існують серед читацької публіки. Одні її цілком заперечують, вважають непотрібною, зайвою. Другі згодні та те. аби вона існувала, але у вузьких рамках: "для хатнього вжитку". Треті захищають її повноцінність і говорять: якщо вже вона виникла, то нащо ж "одводити їй такий тісний куток? ... Вона піде й поза хатами, і стане на користь всьому освітньому людові". У цьому різноголосі українська література губиться й сама не знає, куди йти. Тут і вияскравлюється провідна роль критики: її завдання освітити дорогу літературі. Це й прагне зробити І. Білік.

Український народ, що налічує понад 15 млн. людності, все ще має дуже бідну літературу . Два шляхи відкривається українцеві, що здобу ває освіту: один то назад у темний морок, дру гий у перед, у перевертні. Середнього шляху немає. А саме на ньому виховується той тонкий прошарок, що становить розу хі народу, формує його самосвідомість. Прочитавши "Кобзар", захоче людина стати українцем, просить ще книжок з історії, граматику. ху дожню літературу. А ми можемо дати лише Котляревського. Квітку. Марка Вовчка, Куліша. Стороженка. Людина прочитає це за півроку і знову просить нових книжок, а в нас їх просто немає. І тоді така людина вертається ту ди, звідки до нас прийшла, до сусіди нашого.

І. Білік накреслив програму розвитку української літератури. їй належить йти або перед народом, або разом з народом. Перед народом може йти лише геній, подібний до нашого Шевченка. Разом з народом повинен іти просто кожен талановитий письменник. Це не шлях у темряву, це шлях у громаду. Під громадою критик розуміє українську сільську спільноту, яка своєї моральною позицією визначає становище у сього села й кожного свого члена. Завдання письменника - "правдиво виявити мирові все. що не налядиш між людом; показати: що то за люд; якими він обложився обставинами: якими звичаями поводитьсь; яким живе побитом - на громаді, в селі, у себе в хаті між сім'янам: які клопоти обіймають його голову. і вивести гіршюдно народ свій не прибраним та умитим, прилизаним, як дехто силувавсь виводити, а без жодної прикраси - таким, який він і справді живе на світі".

Не важко зрозуміти, що І. Білік розгортає широку картину розвитку української літератури на шляху реалізму. Він глибоко переконаний, що така література поведе українську громаду вперед, виведе її з темряви й застою, забезпечить їй майбутнє. І письменник такий не запіне в пам'яті нащадків, як би не склалася далі доля у країньського народу . Концепція І. Білика була актуальною для України, відповідала світовим ідеям мистецького розвитку, найвидатніші досягнення якого на той час вимірювалися реалізмом.

Історія української журналістики XIX століття

"Правда" виступала єдиним органом, у якому вироблялася ідеологія й практична політика народовців. У цьому сенсі надзвичайно важливою є стаття Остапа Терлецького "Ташцько-руський нарід і галицько-руські народовці (Замість справоздання з київської археологічної подорожі)" (1874. № 17-18). Остап Терлецький (1850-1902) - видатний діяч свого часу; закінчив філософський факультет Львівського і правничий Віденського університетів; був одним із перших високоосвічених українців Гатчини, що здобули світську освіту європейського рівня і занесли зовсім нову хвилю ідей в український рух. Недарма дещо згодом, у 1877 році, бачимо його поруч із І. Франком та М. Павликом як творців нового, соціалістичного, напрямку в західноукраїнській журналістці. У 1874 році він ще був студентом Віденського університету і головою товариства українських студентів "Січ" у столиці Австро-Угорщини. Від імені нового покоління українських народовців і писав він свою статтю. Вона стала наслідком його перебування в Києві на археологічному з'їзді, де він познайомився з діячами Старої громади, що гуртувалися навколо Гівденно-західного відділу Російського імператорського географічного товариства.

Велике місце в статті займає критика москвофілів. "Ви не побачите у всім життю політичним староруської партії, писав автор, ні одного серйозного діла для народної просвіти; а зате, куди не повернетесь, усюди вам в очі впаде те сліпе наслідування панських обставин". У творенні літератури москвофіли захопилися зараз князівським періодом української історії, але прагнуть побачити в історії не народ, а реанімувати "славу князівську та боярську". "Староруська партія, твердив публіцист, - сахія починає бачити, яка велика пропасть її ділить від російської демократії, і починає догадуватися, що їй нічого ждати від Росії підпомоги. Інші ідеали у неї, а інші у Росії; і вона у своїх політичних стремліннях так само тепер покинула Росією, як була недавно покинута німецькою політикою".

Проле О. Терлецький критично ставився і до народовців, не сприймаючи їхню пасивність, провінційну замкнутість, відгородженість від провідних європейських ідей. Наша бша, підкреслював він, полягає в тому, що народовська програма була сформульована у віршах Шевченка, а відтак, "дісталася в руки найнебезпечнішій класі народній декламаторам; і що вона більш говорила до фантазії як до розуму". І практичного підходу до народного життя, прагматичних аспектів у програмі й досі бракує народовцям. Тому загинули Вечерніці". впадала "Нієра" перша й друга. А наявність москвофілів призводила до того, що більше сил витрачалося на негативні сторони народної програми; народна партія більш силу валася сказати те, чого хотіла не хоче, як те, чого вона хоче; більш силкувалася відвернути від Себе ШКОДЛИВІ впливи, як добути своєю роботою позитивних результатів". І в підсумку склалося так, що "народна партія, зашкаралупившись у свій тісний світогляд виключного націоналізму і не давши навіть у тих вузьких границях силам духовним відповідного простору, сама собі і народові заперла дорогу до дальшого життя і розвою".

Публіцист доводив критично виклав програму народовців. Народна партія, на його думку, "поставивши собі оборону етнографічної відрубності

Михайли „Л.

свого народу за сдпну майже ціль свою, дуже швидко дійшла до того, що окрім свого народу нічої о бідше не бачила на світі: дія усьою. що було не своє, не народне, ставалася байдужною, часом навіть неприхильною: що почала ідеалізувати все. що складало власноти народа, а зневажати усе. що діялося поза ву зькими його границями. Вона попала в гакий ексклюзивний націоналізм, що майже ювсім відступилася від ширшого духовного життя ".

Стаття О. Терлецького позначена усіма тими вадами, які він викрив у иародовськіі полі піці: вона мас сильну негативну сторону , аргументовано викриває вади москвофільського та народовського руху і слабка у форму люванні позитивної прої рами діяльності. Дійшовши до цієї проблеми, публіцист не зумів сказати нічого, крім утвердження "потреби зрозуміння положення народного, потреби наукової праці, великого знання ".

1. Франко в некролозі. присвяченому пам'яті О. Терлецького, оцінюючи дану статтю, писав: "Специфікації . що й як треба робити, не бачимо й у Терлецького: не бачимо в нього також переіляду готових сіп. що могли б узятися до реальної роботи, ані навіть ясної свідомості того, наскільки малочисленна та вбога ін телігенція може сама причинитися до залагодження соціального питання та піднесення економічного побуту народу ² '. Проте, вважає І. Франко, не можна винуватити О. Терлецького в такому погляді на п роки "усі мн поділяли його". Разом з тим І. Франко вважає що програмову стаїтю незакінченою. Автор надру ку вав лише критичну, негативну її частину: ані задатків нового звороту, ані конкретної програми він не пробував сформулювати: можливо, зрештою, що и сама редакція Правди" дата йому до пізнання, що дальшої часті не могла б друку вати (...) "⁶⁶ . :

Проте і такому вигляді публіцистична праця О. Терлецького займає визначне місце в історії української журналістики. Це було перше слово тої о покоління у країнської інтелігенції, що перебувала під великим впливом М. Драї оманова, еповіду вала соціалістичні ідеї і з чийого кола вийшов великий І. Франко. Це була заявка про існування тієї нової сіиш, що виростала в надрах народовства і лише пробу вала вийти на самостійну дороіу

Зауваження в обмеженості народовців викликані цілу дискусію, яка розт яглася в часі на кілька років. У статті тодішнього редактора "Правди" Володимира Барвінського "Слівце до опізнання". яка була відповіддю на статтю все того ж М. Драгоманова в журналі "Друг". заперечувалася попередня герметичність, утверджувалася нова концепція народовства. Бу ти народовцем, за В. Барвінським. це не значить не знати інших народів і досягнень світової думки. "Галицьке у країнофільство, твердив він. "се визнавання самостійності руського народу і його відрубності як від польського, так і від російського народу змагання до самостійного словесного і політичного життя ру ського народу і получшення його долі в просвіті її добробуті, *праця* для такого розвою самостійного життя яка

²⁶⁵Франко І. Я. Д-р Остап Терлецький: Спомини і матеріали //Франко І. Я. Зібр. іворів: У 50 і,- К 1982. - С. 327.

** Там само. - С. 329.

Історія української журналістики XIX століття

народу поруч сусідніх народів російського й Польського' (Підкреслено В. Барвінським. І. М).

Ате відстоюючи історичні права українського народу, галицькі українці розуміють, що вони працюють для "відроджуючогося народу", у якого ще багато чого бракує для повноцінного духовного життя. Через те ми ще зовсім не легковажимо значення ні російської, ні якої-небудь другої словесності, твердив В. Барвінський. Гак як кожда словесність народна побіч свого народного значення має також значення загальноєвропейське і всесвітнє. Для того ми можемо тільки заохочувати всіх до пізнання не тільки російської словесності (...), але всіх славянських і європейських етосностей".

Збагачення через науку і літературу іншими мовами повинно стати законом дія українського народовця і забезпечити його духовний розвиток дія праці вже на своєму рідному полі.

Прикладом плідної наукової праці є тат а розвідка І. Нечуя-Левицького "Світогляд українського народу: Ескіз української міфології" (1876. №№ 1-9. 13-17. 20. 22. 23). Це блискуча реконструкція стародавнього язичницького божественного пантеону, а відтак моральних та естетичних засад та уявлень, здійснена за українським обрядовим фольклором, передусім за колядками й щедрівками. І. Нечуй вважав ні жанри найдавнішими, такими, що дійшли до нас із дохристиянської доби.

У країнський народ, твердив І. Нечуй, створив свій пантеон богів на засадах естетизму, уникаючи потворних, негарних образів: у небожителів він відтворив українську родину, у якій на чількому місці сидить пан Господар в оточенні дружини Господині і дітей дочки її сина. У весь господарський і природний світ було персоніфіковано українцями в образах їхніх богів.

І. Франко, необережно написавши в статті "Ювілей Івана Левницького (Нечуя)" (1905) про цю працю як про "вибір тез і матеріалів із "Поэтических воззрений" Афанасьева"²⁶ . посіяв недовіру до твору українського автора. Лише в незалежній У країні ця праця дочекалася перевидання²⁶⁸ і реабілітації від звинувачень у наслідуванні російського зразка. За нею визнане значення видатного досягнення української етнографії XIX століття. Публікація її в "Правді" мала велике значення для журналу і збагачувала українську культуру.

Велике значення для форхування програми журналу мала стаття І. Нечуя-Левницького "Сьогочасне літературне пряхіування". що була опу бликована анонімно (тобто від імені редакції) в дру гій книзі літерату рної частини жу рналу "Правда" 1878 року. Не зачіпаючи особисто, пнсьхінннк.

Франко І. Я. Ювілей Івана Левницького (Нечуя) // Франко І. Я. Збір. творів: у 50 т. - К.: 1982. - Т. 35. - С. 372. Згадується праця російського фольклориста О. М. Афанасьєва (1826 - 1871) "Поэтические воззрения славян на природу" (тт. I - 3; 1866 - 1869).

Нечуй-Левницький І. Світогляд українського народу: Иски української міфології. - К.: АТ "Обереги". 1992. - 88 с.

Михайин .Л.

спрямував вістрі своєї концепції проти прагоманівського москвоцентризму й ідолопоклонства перед російською літературою.

Замість офіційної гріадн російської самодержавної ідеології, виробленої в надрах слов'янофільства: православ'я, самодержавство, народність (І. Нечуй-Левницький завжди додавав: великоруська народність, тобто поросіщення національних окраїн), автор запропонував і обґрунтував іншу тріаду як формулу розвитку української літератури: реальність, національність, народність.

Під *реальністю* він розумів життєнодібність, точність, адекватність у відображенні навколишньої дійсності. Зрештою, це був час панування реалізму і лише первісного зародження у французькій літературі тих його напрямків (натуралізм і імпресіонізм), що в майбутньому проклали дорогу модернізму. І. Нечуй-Левицький зберігав вірність прапорів реалізму й у значно пізніші часи.

Під *національністю* він розумів українську національність та відображення крізь її призму реальної дійсності. Ця засада передбачала створення художньої моделі дійсності у світлі українського національного ідеалу: відтворення в літературі українських національних характерів, картин дійсності, що характеризують українське життя. вимагала в цілому дивитися на світ очима українця.

Під *народністю* письменник розумів, а саме те, що в П. Куліція називається просто народністю, тобто відображення українського народного життя, використання живої народної мови для створення картин дійсності. Вищі верстви українського життя денационалізовані, тому література, аби лишилася в межах народності, му сить звертатися найчастіше до життя простого народу.

Сьогодні можна говорити про обмеженість цієї концепції, але на ті часи для досить ще небагатої української літератури викладена І. Печуєм програма була прийнятною й доцільною, вказувала українській літературі шлях самостійного розвитку, а не пропоноване М. Драгомановим вічне наслідування російських зразків.

Цього не міг не розуміти молодий І. Франко. Написавши протії І. Нечуя-Левицького гостру полемічну статтю "Література, її завдання і найважливіші цілі" (Молод. 1878), як здається, з чужого голосу. Під впливом М. Драгоманова він причепився до словесних формул письменника, не маючи підстав занеречити його залізну логіку й глибоку сутність запропонованої програми. Витративши на нібито спростування опонента багато запалу, він дивовижно - у кінці цілком погодився з ним, сказавши, що засади І. Нечуя-Левицького - "речі конечні й природні, але зовсім не жодні провідні принципи, так як принципом не можна назвати спання, ідіння, дихання і т. п., хоч се також речі правдиві, природні і для чоловіка конечні"²⁶⁹.

Полеміка вийшла невдалою, вимушеною з боку І. Франка. Після припинення "Правди" у другий антракт у її історії помер у 1883 році її

²⁶⁹ Франко І. Я. Література, її завдання і найважливіші цілі // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1980! - Т. 26. - С. 14.

Історія української журналістики ХІХ століття

редактор В. Барвінський. І в 1884 році І. Оранко видав окремий том журналу, включивши до нього другу частину статті І. Нечуя "Сьогочасне літературне прямування", з першою частиною якої полемізував кілька років тому. Якщо перша частина статті мала теоретичний характер, то друга ужитковий, практичний: доводила правильність теоретичних суджень письменника. Тут він зосередився на аналізі сучасного стану російської літератури, тих її творів, що вважалися окрасою російського письменства. У цілому йому вдалося довести, що російська література не є дзеркалом українського життя, а створювані нею образи не відображають рис українського національного характеру. Таким чином була аргументовано спростована думка М. Драгоманова про те, що російська література відображає провідні типи українського життя і може служити духовному розвитку у країни. І. Печу лі-Левіцький довів, що такі функції вона виконує не більше, ніж французька, англійська та ін. літератури, що мають для у країни значення з погляду втілення в них загальнолюдських мотивів.

Причини другого припинення видання "Правди" були складніші, ніж першого разу. Народовство під впливом внутрішнього саморозвитку, забезпеченого самою ж "Правдою", наприкінці 1870-х років стало змістовно багатішим і потребувало внутрішнього стимулювання. У цей час від нього відділився радикальний напрям, що забрав із собою частину передплатників. Саме на рубежі 1879-1880 років народовці створили нові періодичні віщання: газети "Батьківщина" й "Діло", журнал "Зоря"; які так само скоротили число передплатників "Правди". Розвиток революційного руху в Росії й на еміграції і спроби російських діячів покористуватися в своїх цілях й українським рухом поставили під загрозу головну ідею "Правди" українсько-російське співробітництво. Усі ці причини, разом узяті, призвели до того, що в 1880 році видання журналу довелося зупинити й через відплив передплатників.

Відродження "Правди" сталося лише через вісім років у зовсім інших політичних умовах. Розвиток українства в Росії й Австро-Угорщині, наявність певної кількості народовських видань створили умови для спеціалізації журналу. Він став оригіналом правого крила народовців.

Ініціатором його поновлення став О. Кониський, який спеціально для цього приїхав з Києва до Львова. Перший номер поновленої "Правди" вийшов у жовтні 1888 року, кваліфікувався він як місячник політики, науки і письменства", виходив з періодичністю раз, а в окремі роки два рази на місяць. У програмі своїй так само хівав ідею єднання російських і галицьких українців. Редагувати журнал О. Кониський запросив Олександра Баронського (1847-1927) - брата останнього редактора "Правди" перед її другою зупинкою. О. Барвінський співробітничав з часописом від його виникнення, а саме в 1888 році переїхав на постійне мешкання з Тернополя до Львова. Він виступив видавцем і був фактичним редактором журналу, хоча номінальними редакторами виступали інші журналісти: С. Одеський (1888), І. С. Тройський (1889), П. Кирчів (1890-1891) та А. Березшський (1892 і далі).

Михайли .Л.

Причина швидкої зміни редакторів полягала в їхній незгоді з основною лінією журналу, яка не відразу була виявлена в його публікаціях, а приховувалася до часу і дія самих учасників видання з'ясувалася лише в процесі їхньої роботи. О. Кониський приїхав у Галичину з наміром у черговий раз замирити українців з поляками. Визрівати для цього умови й в самій Австрії: міжнародне становище погіршувалося: Європа жила під постійною загрозою війни з Росією, українська карта виявилася козирною. Австрійський уряд, що завжди відзначався далекоглядністю, вирішив також зніщувати кроки назустріч одне одному польської й української спільноти.

Губернатор Галичини польський -граф Казимір Бадені разом з маршалком крайового сейму князем Євстафієм Сангушком погодилися задовольнити ті вимоги, з якими давно звертатися до уряду українці. З українського боку до переговорів були затучені представник Старої громади проф. В. Антонович, митрополит С. Сембратович, лідери народовців Ю. Романчук, О. Барвінський, К. Телішевський.

Наслідком переговорів була промова Ю. Романчука в Галицькому сеймі 25 листопада 1890 року, у якій він від імені українців проголосив "Нову еру" у стосунках з поляками. "Нова ера" була ситуативною (тактичною) політичною угодою і стратегічною політикою польської верхівки, спрямованою на ігнорування українських національних інтересів, не стосувалася. Вона мала певні позитивні наслідки для українства: українська мова була поширена в правах в адміністративних і судових установах, у шкільні підручники був запроваджений фонетичний правопис, учительські семінарії мали будуватися на засадах польсько-української двомовності, у Коломиї створено державну українську гімназію, у Львівському університеті відкрито кафедру східно-європейської історії та другу кафедру української літератури, українською мовою почала виходити урядова газета "Народна часопись".

Але до справжньої рівноправності було ще дуже далеко, поляки не хотіли ділитися головним - аладою і поділити з українцями місця в адміністративних органах. З самого початку "Нова ера" викликала заперечення з боку значної кількості народовців, швидко створена Радикальна партія рішуче висловлює протест проти угодницького курсу. Пройшов час і самі учасники "Нової ери" з українського боку, зокрема Ю. Романчук, розчарувалися в цій політичній акції і проголосили про свою відмову від неї. Це сталося в 1894 році. Проте досить вузька група народовців залишилася вірною старому курсу. Провідне місце серед них займав аласшк і редактор "Правди" О. Барвінський. Таким чином, упродовж усього третього періоду своєї історії цей часопис у політичному сенсі стояв на позиціях "новоеерівства", що зумовило локалізацію його значення і посту повий занепад.

О. Кониському й О. Барвінському до часу вдавалося приховати справжнє лпще журналу. Спираючись на авторитет колишньої "Правди", вони залучили до співпраці над першим номером журналу М. Драгоманова, І. Франка, І. Нечуя-Левицького. Запрошені діячі ще нічого

Історія української журналістики XIX століття

не знаючі про політичний напрям часопису зголосилися до співробітництва в ньому. Велику програмову статтю подав редакції М. Драгоманов. І. Франко запропонував дві статті "Політичний огляд" (№ 1) і "Молодіш вік Осипа Федьковича" (№№ 1-2).

Проте статтю М. Драгоманова редакція надрукувала без підпису автора, дозволивши собі відредагувати за своїм уподобанням її окремі місця. Це розлютило М. Драгоманова й він відмовився від співробітництва з часописом. Думається, що із солідарності з ним це саме зробив І. Франко.

На першому етапі третього періоду "Правди" співробітничав з нею й І. Нечун-Левницький. У 1888 році він помістив тут повість "Пропащі" (№№ 1-3). Традиційна любовна тема у просторі у країнського села здобувала тут несподівано глибоке філософське витлумачення, розв'язувалася в аспекті пошуку людиною щастя.

Красу ня Лукина Качу рівна, вдовина дочка, кохала Уласа Прохоренка. Обішва вони бідні. А відтак Улас раптом покинув її, аби одружитися з одиначкою заможного козака Гайкою Дударенко, калікуватою й неї арною, старшою за Уласа. Стара Качурна давно мріяла про те, щоб віддати дочку за багатого хазяїна. Такий вже був на прикметі: Клим Хаврусь. Під тиском обставин Лукина погодилася одружитися з нелюбом. Розійшлися закохані: здобули те, чого прагнули: землю, воли, корови: досягли заможності. Але саме лепер зрозуміли, що вони пропащі. Ніщо не радує їх у житті. Вони сходяться в корчмі, щоб упившись забути хоч на хвилинку своє горе змарноване життя.

Окрасою повісті був образ гумориста і штукаря Івана Радивиловського, який ніби не брав безпосередньої участі в подіях, але надавав їм комічного забарвлення своїми жартами й витівками. Поява цього незасюжетного персонажа наштовхнула автора на думку зробити його головним і героєм окремого твору. Через два роки він і справді написав документальний етнографічний нарис "У країнські гумористи і штукарі", опублікувавши його в перекладі російською мовою в журналі "Киевская старина" (1890, №№ 10-12). Тут з'ясувалося, що Радивиловський не він адиан, а справжня історична особа, знайома письменникові з дитинства. Українською мовою першодрук нарису здійснено в "Правді" (1891, №№ 7-12; 1892, ММ35, 36, 40).

Надбанням журналу, безперечно, було оповідання І. Нечун-Левницького "Афонський проїдисвіт" (1890, №№ 1-3), що змальовувало нову постать в українському тогочасному житті: шахря грека Копронідоса, що втершись у довіру до багатих ченців, позичив у них великі суми грошей, але повертати не збирався, знаючи, що ченцям заборонено мали власність і вони не стануть правши з нього через суд позичене. Оповідання в дусі О. Генрі створювало картину суспільної дійсності періоду первісної о нагромадження капіталу, коли з'являлася група людей, що для них особиста нажива стала єдиним законом їхнього життя і для якої вони здібні відмовитися від моралі, а про богоприсутність у їхньому житті взагалі не йшлося, незважаючи на всі зовнішні атрибути чернечого побуту.

Михайіини 1-1

І. Печу й-Левицькнй сміливо ішов до створення панорами українського життя, представлення у своїх творах весословної української спільноти, чим немало пишався наприкінці життя.

Але поступово, і подальшим увиразненням напрямку журналу. І.

І Печуй-Левпцькпй відійшов від нього. Тим наче, що "Правда" вже мала альтернативу народовськнй же часопис "Зоря", куди п віддавав український прозаїк сь творн дтя друку.

У першому числі 1889 року в журналі з'явився й твір Панаса Мирного "Казка про Правду га Кривду ". Щоправда, появу його імені в журналі швидше слід віднести до випадковостей. Сам письменник віддав свій рукопис упорядникам альманаху "Степ", але російська цензура заборонила павіт. Тоді видавці альманаху відіслали рукопис в львівську "Правду". де він і був опублікований. Пою читацький адресат діти. Твір і справді виконаний у вказаному жанрі іі на підставі українських фольклорних мотивів розповідає про боротьбу Паравди і Кривди за панування на Землі. Останнім тереном їхньої боротьби сгас Чоловік. Це його душу прагнуть завоювати світла й темна сили. Оповідання, що самим Панасом Мирним у рукописі датоване 1883 роком, с зразком первісного українського символізму. заснованого на міфологічному мисленні українського народу.

Але надалі Панас Мирний у "Правді" не друкувався. Поступово журнал втрачав першокласних авторів, вужав у своєму імісті. І Програмові став гідний його писав у же не М. Драгоманов. а О. Кониський. людина безумовно дрібніша як особистість і слабша за рівнеху до нього таланту. Його стаття "Про національно-політичне виховання" (1889. № 10) справила на читацьку публіку тяжке враження поверненням до ідеї галицького герметизму. апелюванням до у ряду із закликком допомоги в боротьбі проти ренегатів і запродавців. На відміну від "Правди" першого й другого періодів, позиція якої відзначалася плюралізмом, не цей раз редакція не дозволила діалогу на своїх сторінках з приводу вісної програми. Опонентам "Правди", серед яких вже виявився й І. Франко. довелося друкувати свій протест в краківському журналі "Огниско". який надав можливість опублікувати тут лист за підписом "Один з молодіж" у українською абеткою. Це зумовило підупадіння авторитету журналу.

Попри це. на думку А. Животка. "поза національно-політичним становищем, що його зайняла "Правда", пощастило їм (віщайцям. І. М.) зробити часопис цікавим у літературно-науковій та інформаційній частині"².

Цінний матеріал містила стаття Г. Реваковича "До історії українсько-руського письменства. Споминки про Федора Заревича" (1889. №№ 1-3). де були зібрані відомості про зачинателя народовської журналістики в Галичині, пропонувався прийнятні й сьогодні оцінки його творчості та журналістської діяльності.

Критика "Правди" третього періоду виявляла свою зрілість, залучаючи авторів з російської України. Програмового значення набула

² Животко Аркадій. Історія української преси. - К.: Наша культура і нація. 1999. -С. 143.

Історія української журналістики XIX століття

тут стаття Б. Грінченка "Галицькі вірші" (1891, № 7-9). Три головні ідеї розвиває критик.

По-перше, аналізу ючи поетичні твори галицьких поетів, опубліковані в часописах "Зоря" і "Дзвінок", він стверджує, що вони цілком непридатні для читання. На перешкоді стають "зіпсована мова з боку лексики, з боку граматичних форм та з боку наголосів і здебільшого неможливий вірш", тобто усе те, що ми відзначали, розглядаючи літературні відділи галицьких часописів, починаючи від "Зорі Галицької" 1848 року.

По-друге, переходить до нової думки Б. Грінченка, мені можуть заперечити: погана форма - зате патріотичний зміст. Але форма не є нейтральною щодо змісту, твердить критик. Не може йти мова про красу, якщо вірш написаний жаргоном, язичієм. "Се язичіє, сей жаргон вбиває у галицьких поетів не саме почування краси в слові, а й почування краси в образі".

По-третє, за такого становища в галицькій поезії неможлива ніяка єдність України з Галичини. "Лка ж се буде єдність, коли вкраїнець з Росії не розуміє вкраїнця з Галичини?" - запитує Б. Грінченко. От і виходить, що ми самі собі шкодимо. "А коли так, то мусять галицькі поети, - маючи на увазі свої ж власні інтереси, запобігти лихові, - розвиває прагматичну ідею Б. Грінченка. - Запобігти ж лихові се значить вернутися до справжніх українських форм в мові та в віршу" і "писати так, як Квітка та Шевченко".

Стаття була викликана турботою Б. Грінченка про стан української поезії та її авторитет серед читачів, вона сприяла виробленню єдиної української літературної мови, процес творення якої розтягся в часі через складні політичні умови існування українського народу.

У третій період у журналі "Правда" було надруковано багато цінних праць О. К-го (О. Кониського) "З життя в Полтаві", Т. Звіздочота "Російська школа на Україні", "Російські журналісти про Україну", "Україна в цифрах". що містили принципову критику політики російського уряду в Україні.

Новим словом у науці була Шевченкіана "Правди": цінні дослідження Д. Дяченка "Психічне становище Т. Шевченка за час від звістки про волю Лазаревського до офіційної звістки". Т. Звіздочота "Т. Шевченко в світлі європейської критики". Любенького "Суспільні і національні ідеали Шевченка" та інші.

Цікавими були історичні розвідки: "Займанщина і форми займанщини на Україні" І. Кульчицького, "Причинки до історії Унії" та "Пересторога" К. Студинського, "Нужди і потреби України перед комісією Катерини II" П. Крутіня, "Антін Головатий, запорожський депутат і кобзар" та "Колонізація України від половини XIII до половини XVI ст." М. Уманця та інші.

Журнал виконував корисну місію носія культури, а відтак сьогодні наша історія журналістики мусить переглянути оцінку цього журналу, усталену в радянський період як "реакційного буржуазно-націоналістичного часопису",

У третій період журнал втратив те центральне місце, яке він посідав у народолюбській журналістиці в два попередні періоди своєї історії. Але він же

Михайил Л.

сам і був причиною даного наслідку. Його існування призвело до бурхливого розвитку української національної свідомості в Галичині, вияскривило необхідність перейти в журналістиці від чисто культурницьких проектів до політичних. Народження нових періодичних видань зумовило можливість для політичної спеціалізації журналу. Залишаючись за характером загальним літературно-науковим виданням, журнал "Правда" відновлювався вже як орган (прихований) правого крила народовців, що й локалізувало його сферу впливу, поставило в опозицію до переважної частини сил української орієнтації.

А відтак першою причиною припинення видання журналу став саморозвиток української народовської журналістики, породжений самою "Правдою". За другу причину слід сприйняти той факт, що редакція журналу в третій період його історії не виявила достатньої гнучкості, аби перебудувати свою роботу у відповідності до потреб часу, зійшла з позицій плюралізму, який був найбільш цінною ознакою редакційної політики попередніх періодів. Редакція залишалася на позиціях консервативного, реакційного народовства. тоді як більшість українців, зокрема молоді, шукали свіжих ідей, прямували до з'єднання з передовими суспільними напрямками Європи. Журнал "Правда" "помер своєю смертю", покинутий читачами, чия увага була відтягнута від нього спочатку до газети "Діло", журналів "Зоря", "Жігте і слово", а потім і "Літературно-наукового вісника".

Тим не менше значення часопису "Правда" не може бути применшене ніякими невдачами останнього періоду його історії. Воно полягало в тому, що

1) це був перший довготривалий проект в українській народовській журналістиці; журнал довів продуктивність народовської моделі періодичного видання, зорієнтованого на живу народну мову і відстоювання інтересів у країнського народу;

2) про життєспроможність такого типу часопису свідчили його здатність до відродження, яке наставало після двох припинень його виходу:

3) журнал став місцем першодруку численних творів красного письменства, які складають скарбівню української літератури XIX століття (І. Нечуя-Левицького. О. Федьковича. П. Куліша, О. Єстороженка. І. Франка та ін):

4) журнал став місцем першодруку численних творів, що увійшли в історію української літературної критики (М. Драгоманова. І. Нечуя-Левицького. І. Бітика. Б. Грінченка. О. Кониського та ін):

5) журнал став активним чинником розвитку української науки (публікації М. Драгоманова. І. Нечуя-Левицького, О. Терлецького. В. Навроцького. Т. Реваковича та ін.):

6) журнал став реальним плацдармом єднання письменників і журналістів південноукраїнської Галичини і південноукраїнської України, завдяки цьому єднанню привертая увагу читачів, здійснював згуртування навколо української ідеї різноспрямованих політичних сил:

Історія української журналістики XIX століття

7) завдяки своїй плюралістичній позиції надавав можливість своїм авторам не лише формулювати програмові положення народовців, але й критикувати їх діяльність, унаслідок чого відбувався безупинний рух уперед, здійснювалося вироблення нових уявлень і оформлення засад, а відтак журнал став важливим чинником внутрішнього розвитку самого народовства:

8) журнал став важливим чинником вироблення єдиної української літературної мови і застосування наукового правопису, що було зумовлене участю в журналі представників усіх регіонів України:

9) важливим історичним уроком, що потребує свого осмислення, є третій період історії журналу, коли втрата загальнонаціональних пріоритетів і угодовська щодо польської адміністрації краю політика призвела до знецінення часопису в очах громадськості й його поступового занепаду:

10) видання журналу спричинило різке зростання національної свідомості українців Галичини, прискорило їх внутрішній саморозвиток, перехід українства з позицій культурницьких до позицій політичних; завдяки "Правді" українці перестали бути етнографічним матеріалом і зробили рішучий крок до формування політичної нації.

Журнал "Правда", упереджено оцінюваний у попередні епохи, заслуговує сьогодні стати предметом спеціальних монографічних досліджень, здобутих, нарешті, від істориків української журналістики на об'єктивне висвітлення його тривалого й цікавого шляху.

Михайлин І.Л.

' Розділ сьомий

Газети "Батьківщина" і "Діло"

Суспільно-політичні обставини виникнення газет "Батьківщина" і "Діло". Засновник "Батьківщини" Ю. Романчук. Програш часопису. І. Франко в оцінках газети. II найважливіші матеріали. Історія заснування газети "Діло", загальна характеристика часопису. Періодизація історії газети. Найважливіші матеріали першого періоду. Співробітництво І. Франка в "Ділі": художня проза, економічна та історіософська публіцистика. Другий період. Інформаційна діяльність газети: рубрики, звіти про політичні події, судові репортажі, виборчі кампанії. Історична публіцистика. Полеміка "Діла" з О. Пипініму працях Ом. Огоновського та І. Нечуя-Левицького (І. Баштового). Відображення в "Ділі" політики, економіки, еміграційного руху, теми шкільництва. Художня література в "Ділі". Національна толерантність "Діла". Значення часопису.

Поштовх до дальшого розвитку народовської журналістики дали політичні події. У 1860 році в Австрії було проголошено нову конституцію. Цілком відійшла в минуле епоха абсолютизму. Політична система країни була трансформована в напрямку до парламентаризму. Галичина, разом з іншими коронними країнами, дістала автономію з Власним сеймом - органом місцевого самоврядування, що мав широкі повноваження розв'язувати економічні, освітні, культурні справи краю.

Спочатку українці дістали змогу поважної опозиції в Галицькому крайовому сеймі. У 1861 році до нього було обрано 49 українських депутатів (послів) з 150. Але надалі ситуація різко погіршала. 1867 року після поразки Австрії в Австро-Пруській війні полякам не вдалося домогтися від центрального уряду проголошення Галичини Польським канцлерством, але все ж вони витиснули з Відня визнання своєї переваги в цій провінції. Вони прагнули перетворити Галичину на плацдарм для відродження майбутньої польської держави. Невдовзі вся адміністрація, судочинство, органи самоуправління були опановані поляками. 1867 року урядовою мовою, замість німецької, проголошена польська. Львівський університет став польським центром освіти. Швидко колонізувалися міста.

Виборча ординація 1873 року остаточно розбила Ілюзії українців на можливість відстояти свою рівноправність на своїй же землі. Згідно з цим законом вибори відбувалися в чотирьох станових куріях: великих землевласників; торгових і промислових палат; міських громад; сільських громад. У перших трьох куріях українців було так мало, що їхні голоси істотно не впливали на вибори; від цих курій до сейму обиралися лігше поляки. Українці могли вибирати депутатів тільки від сільських громад. Через це кількість українських послів відразу поменшала. На виборах 1877 року їх пройшло лише 14. Це була відчутна поразка.

Перша половина 1879 року проходила під знаком кампанії по виборах до рейстагу, всеавстрійського парламенту. Вибори відбулися в червні 1879 року. Народовці програли їх. спромігшися здобути лише три депутатські

Історія української журналістики XIX століття

мандати. Це призвело до переоцінки методів їх власної роботи, виявило її слабкі місця. Найважливіше полягало в тому, що об'єднання не мало своєї преси, а очікуване припинення віщання журналу "Правда" загрожувало українцям тим, що єдиним їх друкованим органом залишиться московська газета "Слово".

У колах народовців, на зборах "Просвіти" від 1878 року велись розмови про потребу заснування громадсько-політичної газети, яка б оперативно відгукувалася на сучасні події, давала відсіч польській пресі в політичних і культурних питаннях, служила чинником формування громадської думки, об'єднувала українських діячів навколо спільних завдань.

Крига скресла 1 жовтня 1879 року, коли у Львові вийшло перше число газети "Батьківщина". Заснував газету як своє приватне підприємство Юліан Романчук. Тому при цій нагоді слід сказати докладніше про цього діяча, якого можна вважати легендою українського національного руху. _

Юліан Романчук (1842-1932) був одним з найбільш шанованих діячів українського табору. Народився він в родині народного вчителя (а не священика, як це траплялося раніше), закінчив класичну філологію у Львівському університеті. У 1863-1900 роках працював гімназійним учителем у Львові. Про величезний авторитет свідчить його політична діяльність. У 1883-1895 роках він посол до галицького сейму (з 1889 року голова Українського сеймового клубу). У 1891-1897 і 1901-1918 роках він посол до австрійського парламенту (рейхстагу). У 1907-1910 і 1916-1917 роках - голова Української парламентської Репрезентації, а з 1910 року - віцепрезидент парламенту.

Ю. Романчук уславився багатьма корисними справами. Він виступив членом-засновником Товариства "Просвіта", згодом був обраний його почесним членом, а в 1896-1906 роках виконував обов'язки голови. Він був членом-засновником і дійсним членом НТШ. 24 жовтня 1885 року у Львові під проводом Ю. Романчука була заснована Народна Рада, політична організація народовців, створена з метою продовжувати традиції ГРР. Органами Народної Ради були частково газети "Батьківщина" і "Діло". До Народної Ради входила лише інтелігенція, філій вона не мала, це був інтелектуальний штаб народовців. У 1899 році з Народної Ради постала Українська національно-демократична партія, співзасновником якої так само виступив Ю. Романчук. У 1890 році як голова української фракції в галицькому сеймі він виступив ініціатором "нової ери", від якої сам же й відмовився 1894 року, визнавши цілковиту неможливість добросусідських стосунків з поляками.

Його авторитет патріарха українського національного руху був таким великим, що йому було запропоновано прийняти присягу від членів Державного Секретаріату (уряду) Західно-Української народної Республіки (ЗУНР). і він таку присягу прийняв 10 листопада 1918 року. По відданні Галичини Польській державі в 1923 році 81-річний Ю. Романчук заприсягнув на вірність у українській державності багатотисячний мітинг на площі Святого Юра у Львові.

Михайли Л.

У галузі української журналістики Ю. Романчукові належить, окрім заснування "Батьківщини", ще один подвиг. Його бачимо серед засновників німецькомовного журналу "Ukrainische Rundschau" ("Український огляд"), що виходив у Вінні. Його мав на меті ознайомити австрійський і взагалі німецький світ з Україною, українською культурою та літературою. Журнал існував у 1903-1915 роках, у 1903-1905 роках під назвою "Ruthenische Revue". Ю. Романчук представляв ті кола, які дбали про міжнародний престиж України, прагнули ширити про неї відомості в світі, розуміти, що через здобуття міжнародного авторитету українці можуть стати політичною нацією. Такі ж завдання перетворення за допомогою газет українців на політичну націю - ставилися у внутрішньому аспекті й перед газетою.

"Батьківщина" була тією першою великою справою, яку розпочав К. Романчук. що тоді ступив на свій великий шлях до місії національного літера. Розуміючи, що основна маса українців, незможні селяни, видавець спрямував головну увагу на українське село. Спочатку газета виходила раз на два тижні, а потім тижнево.

"Батьківщина", віщавана зразу дуже добре, відзначав Іван Франко, - робила величезне враження на селян, головне завдяки великій масі кореспонденцій, переважно писаних самими селянами, які мали тут нагоду підносити найрізномірніші свої місцеві кривди та потреби".

"Батьківщина" була загальнополітичною інформаційною газетою, яка не тільки повідомляла читачів про події довкола них: у краю, в державі і в світі, але й говорила з селянами їх мовою про їхні ж потреби. Ю. Романчук зумів знайти правильний тон. і читачі з охотою і задавленою потребою поділитися своїми чуттями і думками потяглися до діалогу з газетою. "Батьківщина" у великому обсязі вміщувала на своїх сторінках селянські дописи. Аудиторія газети швидко зростала.

"Треба пригадати собі ті часи і той ентузіазм, писав в іншій праці Іван Франко, - який будили номери "Батьківщини" по наших селах. Від часів перших річників Наумовичевої "Науки" наші селяни не чули такого простого, ясного і симпатією навіяного слова; а про політичні та громадські справи Наумович ніколи не говорив так ясно й сміло. Гож не диво, що "Батьківщина" робила всюди глибоке враження: її дожидали люди цілими гуртами геть за селом, визираючи пісганця. що мав принести номер із поштою; її відчитували письменно на цвинтарях піл церквою по неділях перед цілою зібраною громадою, що, слухаючи непривичних для себе слів, звісток і порад, забувала про їду й недільний відпочинок. Її слово було святе: кожда громада, де було хоч кілька людей живішої вдачі, вважала собі пунктом амбіції описати в "Батьківщині" свої громадські порядки чи злидні: з якого повіту, з якого кута не було звісток у "Батьківщині", і то звісток, майже виключно писаних селянами, там люди ходили мов осоромлені на ціле сусідство, на весь край. Зерна духового життя, політичної і національної

¹ Франко І.Я. Нарис... //Франко І.Я. Збір. творів: У 50т. - К.. 1984. - Т. 41. - С. 426.

Історія української журналістики XIX століття

свідомості, кіннені "Батьківщиною" під наші вбогі сільські стріхи, треба вважати одним із найцінніших здобуків нашого відродження. Вони принесли вже й не перестають і досі приносити свої плоди":

У більшості матеріалів газети пропагувалася ідея національної єдності, класового миру серед українців, розвивалася думка про те, що політичне визволення може стати лише наслідком економічного та культурного піднесення українців, на що й повинна бути спрямована праця патріотів.

У літературній частині газети друкувалися твори Ю. Федьковича, К. Устияновича, В. Шашкевича, А. Чайковського, С. Ковалева, П. Думки. Вмішувала газета переклади з російської (М. Гоголь, О. Кольцов), норвезької (Б. Б'єрстена) та ін. літератур. Редакцією добиратися твори з народного життя, які віобразжали побут простолюду.

1886 року існувало щомісячне віщання "Додаток до "Батьківщини" літературно-наукового спрямування. Організувала "Додаток" київська студентка, слухачка вищих жіночих курсів у Києві Олена Доброграєва (1864-1888). Вона збрала кошти серед київської студентської громади і запропонувала до друку твори. У Львові редагування "Додатку до "Батьківщини" здійснював Василь Нагорний. Тут були вміщені недруковані раніше твори Михайла Максимовича та І. Нечуя-Левицького, популярні історичні нариси "Запорозька спілка", "Січове товариство", літературний огляд "Про наше русько-українське письменство", публіцистичні праці "Чого треба сільській школі?", "Сільський схід на Україні і його права", "Волосний схід", політичний огляд "Що робиться на Україні?"

Найголовнішими співробітниками Ю. Романчука були Антін Дольницький (1853-1954) та Михайло Дорундяк (1857-1908). Обидва вони належали до світської інтелігенції, закінчили юридичний факультет Львівського університету. Особливо авторитетною людиною був А. Дольницький, який дослужився до посади судді найвищого трибуналу у Відні. Ще в університеті він очолював студентське товариство "Академічний Кружок" та був редактором його органу журналу "Друг". Він підтримав Івана Франка та Михайла Паалика в їхньому курсі на зміну програми журналу з москвофільської на народовську.

У газеті "Батьківщина" він виступав під псевдонімом Харко Таран або Х. Нарат. Кожного року він друкував великі статті, що йшли кількома подачами і становили, як правило, юридичний лікнеп для селян. У 1880 році таку роль відіграла стаття "Податок ґрунтовий і новелі о нім"; у 1881 "Про вивлаіщення під залізниці". "Про рекламациі податку ґрунтового" і "Такса військова": у 1882 "Податок від кас позичкових і оплати від них" і друга стаття "Про вивлаіщення під залізниці".

Михайло Дорундяк - довголітній громадський і культурно-освітній діяч Борщівщини, організатор товариства "Просвіта". У 1886 році він опублікував у "Батьківщині" статтю "Про ліцитацію селянських ґрунтів і

† Франко І. Я. З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Я. Збір. творів: V 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С. 487 - 488.

Михайли І.І.

як їй зараджувати".

Ці статті викликали великий інтерес селянського читача, вчили його юридично грамотно захищати себе від панської сваволі, відстоювати свої інтереси у правовій державі, якою безумовно була Австро-Угорщина.

У 1888-1889 роках "Батьківщину" редагував Михайло Павлик, прагнучи надати їй радикального змісту, але наштовхнувся на опір консервативної читацької аудиторії, яка звикла відстоювати свої права у межах легітимності. Відчутна зміна настроїв публікацій відразу позначилася на зворотному виливові: читачів на газету. М. Павликові було відмовлено в співробітництві.

Газета "Батьківщина" протрималася до 1896 року і померла за зовсім іншої суспільно-політичної ситуації, аніж та, що була при її народженні. Вона відіграла свою роль - національного, політичного й культурного пробудження українського селянства й суспільства в цілому. "Батьківщина" відійшла саме тому, що у країнська журналістика під кінець XIX століття вже набрала силу, претворялася на цілу систему віщань різного політичного й тематичного спрямування. Авторитетніш дослідник української преси Ю. Г. Шаповал вважає "Батьківщину" "підґрунтям до появи найсерйознішого на той час віщання - газети "Діло":

На відміну від "Батьківщини", спрямованої на селянство, "Діло" замислювалося як загальнополітична інформаційна газета, розрахована на широкі кола українства, включно з міською інтелігенцією, якої ставало чимдалі більше. "Діло" стало другою, поруч з "Батьківщиною" народовською газетою, що почала виходити невдовзі після неї. Її перше число з'явилося 1 січня 1880 року.

Ініціатива видавати "Діло" була вислоалена на нараді 36 визначних народовців, що була скликана Ю. Романчуком і В. Барвінським у грудні 1879 року. Назву газети підказав брат Володимира Олександр Барвінський.

"Коли твоя часопісь має об'єднати і оживити всіх Русинів добромислячих до спільної праці для добра руского народу, писав він тоді ж у листі до Володимира. - то нехай зветься ""Діло", бо нам треба ділами двигати наш нарід з упадку і здобути пошановане його прав. Коли сторонники староруської партії виступають із **словом**, то народовці повинні виступати на арені політичній з **ділом**"²⁴ (підкреслення О. Барвінського. - І. М.).

Так у самих назвах газет закріпилася семантика дискусії москвофілів і народовців. Було зрозуміло, що в народовський рух приходив нова хвиля діячів, налаштованих на енергійні вчинки. Народа завсідчила відмінності в ба-ченні завдань майбутнього друкованого органу. В. Барвінський відстоював ідею політичного часопису, з теоретичним й літературним ухилом. В. Навроцькшій вказував на непідготовленість інтелігенції, яку може відштовхнути

²³ Шаповал Ю. Г. "Діло" (1880 - 1939 рр.): Поступ української суспільної думки. - Львів: Б. в., 1999. - С. 6.

²⁴ Барвінський Олександр. Споминки з мого життя. - Львів: 3 друкарні В. А. Шейковського. 1913. - Ч. 2. - С. 107.

Історія української журналістики XIX століття

енергійна позиція газети, і висловився за помірковану її програму. Більшість підтримала В. Барвінського. правннка. що мав на той час 29 років. Після цього він заявив, що кидає адвокатську канцелярію і заради газети готовий узяти на себе редакційну працю. До найближчого співробітництва він запросив Івана Белея, що мав тоді 23 роки. Старші народовці погодилися віддати газету в молоді руки, розуміючи, що долю України мусить творити нове покоління.

Володимир Бравінський зобов'язався працювати без платні, аж поки газета не набере 300 передплатників. На такі ж умови погодились Ю. Ромаичук. І. Белей. А. Вахнянин. М. Полонинський. Ю. Целевич. Проф. Д. Гладилевич заявив про свою згоду безплатно вести адміністрацію. Для покриття кошту⁷ друкарських витрат тут же на нараді була заснована видавнича спілка "Діло" з внеском 50 злотих. Перший внесок до неї склав посол о. С. Качала, який і надалі значними сумами допомагав газеті. Його підтримали кільканадцять осіб.

У країнське громадянство виявилось спраглим за таким виданням. Вже 17 лютого 1880 року Володимир Барвінський повідомляв брата Олександра, що "Діло" має 454 передплатники² \ Воно, разом з газетою "Батьківщина", склало поважну конкуренцію "Слову" і невдовзі витіснило його з українського інформаційного ринку.

Газета "Діло" - віщатне явище в історії української журналістики. Це одна з найстаріших українських газет, що існувала близько шістдесяти років (1880-1939). Друга світова війна, що розпочалась 1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу, завдала нищівного удару по газеті. 5 вересня 1939 року вийшов її останній номер. Із захопленням Львова Червоною Армією і встановленням у Західній Україні радянської алади газета була заборонена.

В обсяг нашого викладу входить історія газети у перші два періоди її розвитку, що вписуються в хронологію XIX століття. Дослідник газети Ю.

Г. Шаповал виділив тут перший період: 1880-1887 роки, час становлення газети, подолання нею шляху до щоденного віщання: другий період: 1888-1902 роки, перебування газети під керівництвом Івана Белея, функціонування її як щоденника, з'єднаного з народовським рухом. Цим двом періодам і буде приділена головна увага.

Перші три роки газета виходила двічі на тиждень, у 1883-1887 роках - тричі, з 1888 року - щодня. Перерви у віщанні були викликані політичними подіями: від 5 вересня 1914 до 15 вересня 1915 років, тобто під час оку пації російськими військами Львова, віщання газети було перенесене до Відня, де вона мала тижневу періодичність. Її видання було припинене 29 листопада 1918 року після відступу зі Львова українських військ і зайняття його поляками. Період 1920-1923 років - час прихованого існування "Діла" під іншими назвами: "Українська думка". "Громадська думка", "Український вісник". "Громадський вісник". "Свобода". 1 вересня 1923 року газета вийшла під своєю первісною назвою.

Там само.

Михан І.І.

Газету редагували: В. Барвінський (1880-1882). Його несподівана смерть 22 січня (3 лютого) 1883 року, у віці 33 літ. стала важким ударом для газети. Після його смерті редакцію очолиш Антін Горбачевський (1856-1944). З 26 числа 1884 року редактором став Іван Белей (1856-1921). Він залишався біля керма редакції до 1902 року, провівши газету через важкі випробування, фінансові труднощі й забезпечивши її перетворення на щоденник.

З часу своєї появи "Діло" відстоювало ідеологію народовського напрямку, з 1886 року - Народної ради, з 1899 - Української національно-демократичної партії, з 1925 року - УНДО. Але, перебуваючи на платформах названих партій, "Діло" ніколи не було їхнім офіційним органом, часто виступало з конструктивною критикою політики проводу і висловлювало думку внутрішньої опозиції. "Діло" стало всеукраїнським пресовим органом з своєю власною позицією, надавало свої шпальти для вислову своїх позицій різним політичним угрупованням.

Будучи газетою загального типу, "Діло" широко висвітлювало суспільно-політичне життя України по обидва боки російсько-українського кордону, розповідало про всі визначні події поточної історії: становище галицьких селян, боротьбу українців за свої політичні права в Австрії та Росії, масову еміграцію, першу світову війну, революції 1905 і 1917 років у Росії. Це була газета, з якої можна було довідатись про примусову колективізацію, про голодомор 1932-1933 років, організований у Радянській Україні червоною Москвою, про масові репресії радянської влади проти української інтелігенції. Можна сміливо твердити, що "Діло" - найповніше джерело з історії української політичної думки.

У перший рік існування В. Барвінський започаткував у газеті рубрики "Наука, штука і література", "Вісті єпархіальні". "Переписка редакції", "Послідні відомості і телеграми", "Рецензії", "Господарство і торгівля", "Справи краєві", "Сойм краєвий", "Що пишуть газети", "Всячина". У цих рубриках було охоплене все розмаїття суспільної дійсності того часу.

Поруч з широкою інформаційною діяльністю, газета все ж головною складовою частиною своєї діяльності бачила публіцистичну роботу. Місце головного жанру тут посіла велика публіцистична стаття, що подавалася в кілька подач, містила розгорнуту аргументацію. Такі статті часто друкувалися як редакційні, але в багатьох випадках їх писали провідні діячі народовського руху, депутати галицького сейму. Важливу роль в самоусвідомленні українцями програми своєї діяльності відіграли статті о. Степана Качали (1815-1888), посла до галицького сейму з 1861 року, "Правно-політичне становище Русинів" (16, 19. 01.; 6, 9. 02 1880), "Австрія. Німеччина 1 Росія: Погляд на положення політичне" (5-22. 03 1880), "До діла!" (7.06 1880), "По вічу" (21. 02-28. 03 1881), "Чи примирення партій у нас можливе" (7-14. II 1881), "Хто має перевести згоду між Русинами" (16. 12 1881), "Кілька слів про намір знесення старого календаря" (5.03 1883), "Наші політичні партії" (6-18. 02 1886). У публіцистиці о. С. Качали відбивалися засади народовської політики, відстоювалася ідея рівноправності українців з іншими народами Австрії, аргументувалося право українців на самостійний політичний шлях.

Історія української журналістики XIX століття

Інформаційна діяльність газети, як правило, супроводжувалася роз'яснювальними коментарями, у яких від імені редакції розкривався зміст події для українства, пропонувалися практичні висновки. За приклад тут може правити висвітлення в "Ділі" поїздки цесаря до Галичини. Спочатку газета надрукувала розгорнутий репортаж про подію "Подорож Е. В. Цесаря до Галичини" (23. 07 1880). Але вже в наступному числі вмістила редакційний коментар до події "Політичне значення подорожі Цесаря до Галичини" (26. 07 1880), де розкрила читачам зміст події: увага цесаря до Галичини - це увага до русинів, демонстрація демократизму' центрального уряду, який підкреслює рівноправність українців у своїй державі.

Становище народовців визначалося в цей час двома політичними векторами. Вони одночасно перебували в стані вірнопідданства існуючому політичному режимові і в стані опозиції до нього. Перше вони демонстрували у стааленні до центрального уряду й праалячої династії. Друге - у стааленні до найближчої до себе польської адміністрації краю. Дана обставина полегшувала їх ситуацію в тому сенсі, що це не була абсолютна опозиція. У своїй боротьбі на місцевому рівні народовці дуже часто сподівалися на підтримку центру. І сподівалися небезпідставно, бо часто її отримували.

Однією з чільних засад політичної програми "Діла" була засада національної солідарності, виховання в читачів уявлення про єдиний український народ, поважання його цілості навіть за умови відмінності в політичних поглядах окремих його течій і напрямків. З цього погляду непроминуше значення мала ціла інформаційна кампанія, розгорнута газетою навколо судового процесу Ольги Грабар, що тривав від 12 червня до 28 липня 1882 року. Незважаючи на те, що на лаві підсудних отінилися лідери москвофілів, журналісти "Діла" непомірно відчували, що перед Львівським кримінальним судом звинуваченими у державній зраді виявилися не лише конкретні особи, а українці в цілому та їх реальні народні, віросповіданні, економічні та суспільні відносини.

Починаючи від справи села Гниличок, громада якого склала заяву про перехід на православ'я і закінчуючи докладними репортажами із залу суду, "Діло" підтримало українців, попри те, що воші були москвофілами, вимагало до звинувачених справедливості, наголошувало на неприпустимості адміністративного втручання в справи церковні й судочинство, викривало єзуїтську місію, яка силоміць, канчуками намагалася повернути сільську громаду на уніатство, а ще краще й далі - на латинський обряд.

Редаційні статті "Справа православ'я в Глиничках" (9. 01 1882), "Блудні дороги" (20. 01 1882), "В справі Гниличок" (23. 01 1882), "Сарава Гнплицька" 30. 01 1882). "Чи се правда?" (13. 03 1882), "Непокликані місіонери" (17. 03 1882) розкривали порушення конституції, яка гарантувала громадам свободу совісті, показували брудні методи, якими діяла адміністрація краю.

У п'ятнадцяти числах газети підряд віз 2 червня до 21 липня 1882 року друкувався величезний репортаж із залу суду "Процес Ольги Грабар і

Михайлин ..Л.

товаришів про злочин головної зради", де подаватися звіти про засідання суду з розглядом справи, наводився текст звинувачення, промови адвокатів. Вірна своїм традиціям газета не зашипіла читача наодинці з інформаційним матеріалом. Із коментарем виступив сам редактор В. Барвінський, подавши його у великій статті "По процесі о головну зраду " (24-31. 07: 21-25. 08 1882). Нас су дять за те. писав В. Барвінський, що ми на своїй правічній землі хочемо залишитися тим, чим є: народом руським; "хочемо стояти за самостійним і успішним розвосом нашого народу руського і хоронити його від всякого винародовлення, проти всяких кривд і уполсіджень. проти всякого гніту" (21. 08 1882).

У тому, що обвинувачувальний вирок не був винесений, велика заслуга газети "Діло" та її публіцистів. Проте надалі розвиток у країнського руху призвів і до його урізноманітнення. На жаль, "Діло" не завжди виявляло терпимість до інакомислія, продемонстровану в переший період своєї історії, боляче реагувало на появу інших тточок зору і напрямків в українській політичній свідомості.

У цьому ж 1882 році газета почала-корпстуватнся матеріаами щойно заснованого журналу "Киевская старина", передруковуючи на своїх сторінках найцікавіші матеріали з нього. Так 7 квітня тут була подана праця "Тисячоліття Києва", а в наступному номері (10. 04 1882) коментар до неї: наш народ "обноаляючн тепер своє життя, усе-таки вважає Київ серцем свого духовного життя".

У цей час розпочалися й безпосередні контакти газел и з підросійськими українцями. Як автор "Діла" виступив Володимир Антонович, опублікувавши тут історичну працю про Івана Гонту (17-27. ii 1882). Надалі контакти міцніли, до участі в роботі періодичного органу народовців втягувалися нові діячі: О. Кониський вмістив велику рецензію на працю М. І. Петрова "Очерки истории украинской литературы XIX столетия" (14-21. 04; 10, 12, 30. 05 1884); Олена Пчілка - поему "Козачка Олена" (10-27. 03 1884). Тут як письменник дебютував Михайло Грушевський, опублікувавши під псевдонімом Михайло Заволока оповідання "Бехаль-Джугур" (15-20. 06 1885).

У 1885 році в газеті "Діло" (№№ 87-96) був опублікований нарис І. Нечуя-Левицького "В Карпатах (з мандрівки в горах)". Описуючи свою поїздку 1884 року на ліку вання в Щавницю, де тільки-но відкрився курорт, письменник створив вірцевий жу рнатістський твір у жанрі подорожного нарису, наповнивши його барвистими описами. Українсько-польське порубіжжя Карпат наштовхує його на співстаалення одного й другого народів і роздуми про польську політику в регіоні. Дві ідеї є особливо дорогі для автора.

Перша ідея, яку розвиває І. Нечуй, - безплідність колонізації та латпнщення русішів на тлі зубожіння питомого польського населення Карпат. "Польські панн краще зробили б, - писав І. Нечуй-Левицький, якби завдали собі гуманне завдання обчистити оту грязь, навчити польських карпатських хлопів ставши иечі. робить вводи-днмарі. держати в чистоті

Історія української журналістики XIX століття

хат будувать кращі хат пекти людський хліб, а не якісь глевкі коржі з житнього та вівсяного борошна. Підняття народного добробуття. народна просвіта були б багато вищими завданнями дія польських панів, ніж надаремна й непотрібна іграшка в колонізацію галицьких українців".

Друга важлива думка письменника - єдність культурного простору України. В українському сеті Шляхтова в Карпатах автор оглядає церкву, де олгареві старі люди налічують триста років. "На мене зараз повіяло давньою давниною. - розповідає він про свої враження. Іконостас, образи, живопис на стінах, штучна різьба на іконостасі були такі древні, такі старі, які я ледве пригадав собі, як бачив такі самі в українських стародавніх церквах, ще бувши малою дитиною, і котрих вже не можна знайти на У країні і з свічкою серед дня. Мені здалося, що несподівано вернулись мої давні дитячі літа, коли мене мати водила у нашу стеблівську (в Канівщині) стару церкву".

Спираючись на власні враження, пропонуючи читачам свої документальні свідчення. І. Нечуй утверджував важливу народовську ідею єдності у країнського народу, незважаючи на його величезну територіальну розселеність і політичну розчленованість. Якщо в карпатській і наддніпрянській церкві стоїть однаковий іконостас, то це найкраще свідчення етнічної єдності того люду, що ті церкви побудував.

Ці ідеї І. Нечуя-Левицького відповідали програмі вішання, на живих, конкретних прикладах переконувати читача в необхідності відстоювати свій український світ, будили в ньому гордість за його красу і велич, народжували почуття соборності України.

У 1887 році газета вдалася до такого сміливого кроку, як публікація в нереклаті у країнською мовою цілого роману М. Костомарова "Чернігівка" (20. 06-4. 08). Твір вийшов у світ 1881 року в Росії і був невідомий галицькому чігачеві. Тимчасом він зображав на матеріалі історії XVII століття перші сутички на суспільному й побутовому ґрунті українців і росіян, породжені різними національними характерами цих народів.

У вересні 1882 року, після занепаду журналу "Світ", розпочалося співробітництво з газетою "Діло" Івана Франка. Він прийшов до редакційного активу на запрошення Івана Белея, з яким спільно здійснював видання "Світу". Свої статті та оповідання І Франко друкував або анонімно, або під своїм знаменнотом псевдонімом *Мирон**** (А *Г****). 1 вересня 1882 року в газеті з'явилася його перша стаття "Галицька індемнізація". присвячена проблемі відшкодування з державного бюджету шляхті скасованих кріпосних повинностей. Стаття являла собою значну за обсягом і глибиною дослідницьку працю І. Франка. Вона розтяглася на чотири подачі (1-15. 09 1882).

Як письменник І. Франко опублікував тут три оповідання: "Цигани" (18. 22. 11 1882). "Грицева шкільна наука" (19. 04 1883). "Пироги з чернищами" (6. 05 1884). Лише перше з них ще демонструє перебування письменника в межах нату ратізму. Тут відображена доля циганської родини, яка слухняно виконуючи наказ жанрарма. не може залишити тимчасового

Михайло І.І.

притулку в горах і замерзла в печері. Натуралістична картинна шпів, нужденного побугу виклака-іа співчуття до безневинно загиблих. провина за смерть яких покладалася на представника влади. Разом з тим ш оголеною тенденці ю не стояли виразні людські характери, які були позначені ескізно.

Зате друіе оповідання саме завдяки мистецтву характеротворення увійшло до класики, передруковувалося в багатьох книжках І. Франка, ще в 1880-1890-х роках двічі перекладалося для російської преси. Образ малого Гриця, духовний горизонт якого обмежений спілкування з іусячпм стадом, симпатичної о у своїї дитячій наївності, припав до душі читачам. І Іозбавлене чуйності її у ваш до окремої особистості шкільне навчання не здатне розширити його обрії. Гриць вивчився в шкоді тільки фрази: А-ба-ба-га-ла-ма-і а", яку в одну мить перейняв від нього і у сак у стаді, куди Гриця повернув батько після невдалої спроби зробити з ньої о пана, вивчити на попа.

Трете оповідання являло собою колоритну сценку з єврейського побул у. В її основі і еж відображення ділячої психіки. Малої о Лейбуно наполегливо й старанно навчають, що з нього мас вирости зразковий Gecshet'smann". І коли батько запропонував йому гроші за смачні пироги з чорниціями, він відразу погодився їх узяти. Але пирогів усе ж хочеться, і Лейбуньо. розплакавшись, пожалівся матері на батька, але та відповіла йому ляпасами: коли продав, то не жалкуй! Теж своерідна "І рицева шкільна наука" по-єврейски. І [е оповідання теж мало успіх, перекладалося для польської преси.

Оповідання І. Франка, друковані в "Ділі", засвідчили його відхід від натуралізму, рух у напрямкові пошуку відтворення в літературі виразних людських характерів, яскравих ситуацій, у яких ці характери самодостатньо розкриваються: засвідчили розу міння того, що не оголена тенденція, а пластично зображені картини дійсності повинні складати зміст художньої літератури.

Але найважливішу частину праці І. Франко присвятив • Ділові" не як письменник, а як журналіст. Ю. Г. Шаиовал цілком слушно вказав на наявність у "діловій" публіцистиці І. Франка двох циклів: економічного та історико-філософської о² 6. З таким розподілом можна цілком погодитись, хіба що уточнивши назву другого циклу. Той напрямок, що представлений статтями цього о гину. краще назват и історіософською публіцистикою.

Економічна публіцистика І. Франка присвячена аналізу бюджетної політики Австрійської держави та бюджетної політики Галицького урядування, розглядові найважливішого для українців аспекту фінансування з державного бюджету освіти, а також тих господарських аспектів, які визначали житі» у країнського селянства в Галичині.

Цю проблематику І. Франко відпрацьовує з сумлінністю журналіста наполегливо й послідовно. Дві особливості відзначають економічну публіцистику Каменяра: широке використання статистики і глибокий історизм. Справу полеї шу вадо те. що статистична робота в Австро-

: " Шаиовал Ю. Г. "Діло" (1880 - 1939 pp.): Поступ української суспільної думки. Львів. 1999. - С 24.

сторія української журналістики XIX століття

Угорщині тих часів була налагоджена виключно добре. Статті рясніють цифровими викладками, а либоко аргументують Франкові висновки.

Наприклад, статтю "Галицька індемнізація" він почав розділом "Скасування панщини". у якому розповів про поетапний рух до ліквідації рабства, заміну кріпацтва на панщину і скасування цієї останньої в процесі революції 1848 року. Він висвітлює опір панства, яке вважало себе ушкодженим таким урядовим рішенням. У розділі "Закони індемнізації" публіцист докладно розглянув цісарські патенти, які передбачали відшкодування панству Гюю збитків за ліквідацію панщини. Далі з цифрами і руках І. Франко довів, що тягар індемнізації іноді бори у неможливість розвиватися Галичині. Тим більше, що платять його українські селяни на користь польських панів. Містить його стаття і прагматичний висновок: пани повинні відмовитися від свого права на індемнізацію. подарувати бори селянам. Це стане поштовхом для розвитку краю.

У статтях "Сила податкова Галичини" (22-29.01 1883) і "Що коштують наші школи" (8-10. 02 1883). які складають діалогію, І. Франко навіс усі цифрові дані, що характеризують державний бюджет 1883 року, а потім роз'яснив, які суми втрачаються на освіту. "З тої суми випадає на Галичину 1 453 141 з. р.. або 11.4 %. цифра непропорціонально низька в порівнянні до людності і обширності нашого краю, котрий, як шісно. т ворить четверту част ь держави" (8. 02 1883).

Відстоювання економічних інтересів Галичини, вимога виділяти для краю належне фінансування головні ідеї І. Франка в цьому циклі його публіцистики. З економічною публіцисткою тісно пов'язані й історіософські ідеї І. Франка. У етапі "Наше теперішнє положення" (17-26. 02 1883) він розвинув думку, що український народ без набуття політичної свідомості, без утворення політичної організації не зможе покористуватися навіть мінімальними економічними здобутками: він буде платником податків, з яких користуватимуться інші. "Як довго ми не станемо політичної сили. т. с. як довго у нас нема доброї, вишколеної організації народної, так довго ми е ipso слабі, так довго будемо нічим, як тільки *misera contribuens plebs*. гак довго верховодячі партії будь вони собі поляки, жили чи хто там буде стояли і наверху будуть за наші гроші купувати собі уступства у центрального правительства і будуть т і *very pegeva*. розуміється, повертати нам же на шкоду" (17. 02 1883).

Головна ідея історіософської публіцистики І. Франка полягає в доведенні неможливості відродження історичної Польщі. Блискучим твором з цієї тематики є стаття "Наш погляд на польське питання" (№№ 36-39 1883). У ній настільки віртуозно й переконливо доводилася авторська ідея, що кінець статті був сконфіскований польською цензурою: польська адміністрація злякалася могутньої сліди публіцистичного слова української журналістики.

Поляки кілька століть витратили на те, щоб знищити, адаптувати в себе український світ. Вони побачили в цьому свою історичну місію і фатально помилилися. Насправді, розквіт польської держави відбувся тоді.

Михай.инн І.Л.

коли вона затулила собою елов янскій світ від німецької навали. В цьому й полягаю історичне завдання поляків. Але під тиском німців і з остраху перед їхньою потугою вони перейшли на католицтво, а придбання великих територій на сході розпалило їхні апетити. Решту своєї сили вони витратили на те, щоб ці території утримати в складі своєї держави, тим самим позбавивши себе можливості дія саморзвитку. З цієї історичної аргументації витікає сучасний політичний висновок: Голошення ідеї історичної Польщі в наших часах, а особливо на непольських землях, є ділом **політично безрозумним, з етнографічних** **взглядів безпідставним, ба навіть для самої польської народності дуже шкідливим, отже ж. і непатріотичним"** (1883. № 36. Тут і далі підкреслено автором, і. М)

Аналізуючи ідеологію партії змартвнхветанців у статті "Воскресеніє чи погребеніє?" (9-21. 02 1884). і. Франко довів безплідність і марність їх намагань. Відродженню підлягає етнографічна Польща: реставрація історичної Польщі під гаслом "осі тог/а <іо тог/а" акція приречена на поразку. У статті "Глухі вісті" (1. 01 1883) публіцист писав: полякам треба зрозуміти, що **"Польща єсть польський люд. і що де того люду нема, там і Польщі нема, а де її нема, там її ніякі заходи воскресити не зможуть"**.

Кожний народ, що виборює собі свободу, будить до себе симпатію, твердив І. Франко. Так було завжди і скрізь. Але ми будемо ворогами усяких прагнень піднесення одного народу одночасно з ионевеленням другого. "А реставрація Польщі. провадив далі публіцист, так як її розуміють наші поляки-шовіністи. опирається іменню на такім поневоленні других племен: малоруського, білоруського і литовського. З тої причини **ми ссьмо і мусимо бути її ворогами, під загрозою зради головної нашої власній народності** '.

Допомоги в піднесенні українського народу, за думкою І. Франка, він не діждеться ні від державної влади, ні від адміністрації краю: він мусить зайнятися цим сам. Але народ мусить бути керований своєю інтелігенцією. Вона є стрижень, довкола якого групуються маси. А організацією інтелігенції має зайнятися партія, яка б стояла на загальнонародній платформі. Такий практичний шлях накреслював І. Франко для відродження українського народу.

Співробітництво І. Франка з газетою "Діло" припинилося в січні 1885 року. У газеті "К.иг]ег І.иозкі" 15 січня він опублікував статтю "Галицьке українофільство (Відповідь на "У ваги русина")", що була реплікою публіциста в задавненій полеміці. Ще в листопаді 1884 року (8. 9. 18. 19. 41.

23. 26) у цій же газеті анонімно була опу блікована велика слагія Михайла Паалика "Москвофільство і українофільство між українським народом в Галичині і на Буковині". Знадобилося трохи більше місяця, щоб народовці відгукнулися в "Кур'єрі львовському" на анонімну статтю "Увагами Ру сина" (9. 10. 01 1885). На цю статтю і відповідав І. Франко.

Поета зачіпній особисті звинувачення в "Увагах Русина", а також закиди на адресу численних представників свого покоління. Автор "Уваї назвав його "раднкалістом і раціоналістом найчистішої води", наїдає І. Франко.

Історія української журналістики XIX століття

«...В іє якій» зміст них слів? Радикалізм "це спосіб мислення, який прямує до суті кожної справи, до природних наслідків кожної думки". А раціоналізм "це прагнення, щоб нашими думками і діями керував розум". То чи ж ганебно бути радикалістом і раціоналістом? запитував здивовано І. Франко.

На гомісі ь Русин вимагав "щоб усі теорії "купки червоних радикалів і раціоналістів" були виключені з національної праці, і радів, що "правлячі сфери з самої о початку відібрали купці радикалів охоту прапагувати свої марення". Окрім того, що в цьому вислові схвалювався процес над І. Франком і М. Павликом 1877-1878 років, він зачіпав й багатьох інших діячів. І. Франко твердив, що "саме я й купка червоних радикалів" спільно з покійним В. Барвінським у 1879 і 1880 роках працювала над виданням "Правди", а пізніше "Діла": до неї належить І. Белей нинішній редактор цієї газети.

інша річ. писав далі І. Франко, що ці радикалісти, незважаючи на свій "холодний радикалізм і якнайдалі просунутий раціоналізм", більше люблячи свій народ і справу його розвитку, ніж будь яких осіб, не бачать в п. Барвінському якогось пророка чи месію (...). Джерело галицького українофільства Шевченко, "якого старші галицькі українофіли вшановували як святого і як національного пророка". Це з його творчістю в Галичину прийшло українофільство у своєму найнижчому варіанті хлопоманства. Але Русин не знає цього і твердить, що примари радикалізму й раціоналізму в Галичину заніс М. Драгоманов під час свого перебування у Львові.

Зовсім ні. відповідає І. Франко. По-перше, якщо й заніс, то зі сторінок ор-1 ану народовців "Правди 1873-1874 років, де друкував свої програмові праці. 1 Іо-друге. "що то за звір та драгоманівська пропаганда? запитував І. Франко і відповідав: І іє ні більше ні менше як пропаганда саме ідеї національної окремішності України і необхідності, щоб українська інтелігенція служила у країнському народові саме своєю інтелігентністю, тобто своїм розумом, наукою". До цього І. Франко додав дотепне зауваження, що Русин "сам може хизуватись хібащо тим, що у своєму житті не прочитав стільки, скільки написав Драгоманов, а не продумав і сотої того частини".

С'талтя І. Франка справила враження вибухлої бомби. У ній багато що було неприйнятне для позиції народовців: і поборення авторитету В. Барвінського. і піднесення М. Драгоманова. і оголошення того, що народовці самі спричинилися до поширення ідей М. Драгоманова в Галичині, і оголошення, що саме "купка червоних радикалів і раціоналістів" іараз віщає "Діло", бо до неї належить І. Белей. Переляк і обурення народовців було таким, що вони усунули І. Франка від співробітництва в "Ділі". "Зорі" і заборонили йому навіть заходити до львівської "Просвіти".

Проти І. <1>ранка розпочалася ціла кампанія в народовських колах, що закінчилася витісненням ного на деякий час з української журналістики. Ображений І. Франко пішов "у найми до сусідів". Він знайшов притулок і іаробіток у польському часописі "Киуег Lwowski". співробітництво з яким розпочав 1885 року, а потім пропрацював у ньому кореспондентом десять Довгих років (1887-1897).

Михайли» І.І.

Вихід І. Франка зі складу співробітників "Діла" та вдався удар по українському виданню, хоча й не зміг зупинити його розвитку. Навколо газети продовжують згуртовуватися провідні українські сні. 1885 року іуд друкується передрукована з "Киевской старины" велика розвідка "Польсько-руські взаємини XVII віку в сучасній польській призмі" В Антонович (21. 05-13. 06). Поштовхом до написання праці послужив роман І . (енквнча "Вої нем і мечем". У країнський нау ковець вступив з польським письменником у дискусію. На підставі численних документів він довів, що козаки були оборонцями південних кордонів Польщі, приносили перемоїу польському війську тоді, коли виступали його союзниками, але піднімалися на захист національної ідентичності, як тільки поляки намагалися потоптати козацькі вольності і принизити національну гідність у країнців.

Газета приділяла увагу проблемам етногенезу, націософії. лкціваючись. що сформована на реалістичних засадах історична свідомість стане запоруку ю сучасного піднесення національного духу українців. 1886 ріжу тут опублікував велику працю "Русини під взглядом етнографічним, мовним, історичним і літературним" О. Огоновський (15. 02-22. 03).

13 грудня 1886 року у газеті була опублікована прої рамна заява "Від редакції", у якій проголошувався курс поглибленого впливу на маси "ог Сяну і Карпат аж поза Дніпро". "Діло" вже відчувало себе найбільшим українським часописом. 1887 рік пройшов під знаком нагромадження сил. а вже в наступному 1888 році "Діло" стало першою українською щоденною газетою. Розпочався новий період в його історії.

Перетворення газети на щоденник спричинилося й до змістовних трансформацій в інформаційній діяльності. Більшу питому вагу зайняли від цього часу інформаційні жанри, розширилися рубрики "Телеграми "Діла". "Перегляд політичний". "Дописи з провінції". "Вісті з України", друкувалися репортажі із сесій парламенту, крайового сейму, судових засідань, зборів громадських організацій, партій та наукових товариств. Завдяки щоденному виходу газети зросла оперативність повідомлень, газета здобула можливість провадити справжні інформаційні кампанії, тобто відслідкувати певні події в часі. Поруч із жанром репортажу на чільне місце висунувся жанр звіту. Поважну роль відігравала хроніка.

Так, у 1888 році газета подала звіт Загальні збори "Народної Ради" (22-29. 01). на яких було заманіфестоване це політичне товариство і прийнята "Народна програма Русинів Галицьких". "Діло" відстежувало матеріали су дових засідань, що мали політичний підтекст і зачіпати права й інтереси у країнців. Хроніка "З су дової залп" (11-15. 06 1893) розповідала про процес над художниками К. Устияновичем і С. Томасевичем, що були звинувачені в підбурюванні людей проти існуючого політичного режиму. їх "злочин" полягав у тому, що в розписі церкви села Бутин в зображенні пекла у відповідності з народною традицією у казанах кипіла польська шляхта і ксьондзи, а дрова носили у країнські селяни.

Зразком хроніки є цикл "Листи з виставки" (13-30. 07; 1-25. 08 1894). у якому описується крайова виставка, що мала продемонструвати історичне

Історія української журналістики XIX століття

минуле й сучасне життя Галичини. Описуючи діяльність виставки, де щодень відбувалися якісь події. "Діло" покатувало павільйон руських товариств, українські матеріали в етнографічному відділі. але не шкодувало водночас, що гідного представлення українці на виставці не здобули.

"Діло" завжди брало активну участь у виборчих кампаніях, проводячи широку агітацію за українських кандидатів в послы і висвітлюючи хіт виборів. Особливої гостроти ситуація набула в 1897 році, коли українські селяни села Чернів рішуче виступили проти цинічної фальсифікації наслідків голосування. Газета в цей час відкрила рубрику "І руху виборчого", у якій містила репортажі: "Криваві вибори в Черневі" (17. 02). "Ситуація стає поважна" (17. 02) та відозви: "Відозва до всіх виборців, а особливо селян та міщан" (19. 02). "Пересторога до наших виборців" (25. 02). "Відозва" (1-4. 03). Незважаючи на активність українців, жаданих результа і в вони не домоглися. І Іавіть Ю. Романчук цього разу не пройшов до парламенту. У статті "Для нас Русинів кампанія виборча уже скінчилася" (6. 03) газета розповіла, що перемогу поляків знову забезпечили військо та жандармерія, вибори проходять "з проливом крові, з сотнями ув'язнених, з грубим тероризмом, з воніюючпмп надужитямн та з крайньою деморалізацією".

Через кілька місяців розпочалися судові процеси над селянами, що протестували проти політичної дискримінації під час виборів "Діло" розпочато інформаційну кампанію по висвітленню цих иропесів у репортажах із судових засідань: "Про криваві вибори в Чернаві" (7-21. 06 1897) і "Процес проти 82" (10-21. 06 1897).

Таким чином, перетворення на щоденник дозволило іазеті розширіп п інформаційні функції, більш глибоко відображати су часність, втру чатися в щоденні справи, вимагати від урядових структу р реакції на свої виступи.

Посилення інформаційної діяльності не призвело, однак, до послаблення публіцистичності, функції формування громадської думки. Більше того, зростання періодичності дато змогу друкувати більш за обсягом публіцистичні праці, вплив яких на суспільну свідомість був істотним і поважним. Важливу роль газета відводила формуванню історичної свідомості, вбачаючи у ній фундамент політичного світогляду. Важливе місце займала в часописі історична публіцистика Ом.

І Партицького. зокрема його статті "Гуни предки Русинів" (11-17. 05 1890). "Де була європейська правотчипа Слов'ян?" (6-22. 06 1891). "Галичина й Поділля в II віці по Хрпсті" (18-30. 11: 4-9. 12 1891). "Германські впливи на наш народ в III й IV віці по Хрпсті" (22-30. 06 1892). "До історії перших Рюрнковичів" (21-27. 01 1893). "Звідки пішла назва "Бойки"? (14. 15. 11 1894). "До розправи о "Бойках" (23. 11 1894).

І Іроірамовою для "Діла" в першій частині другого періоду стала дискусія з О. Пипінім. який у журналі "Вестник Европы" (1890. № 9) подав негативну рецензію на другий том праці Охі. Огоновського "Історія літератури руської". Рецензія стає фактом і галицького культурного життя, оскільки була передрукована москвофільською газетою Червоная Русь" з купюрами.

Михай І.Л.

що посіпаю її негативний зміст. Знаменитий автор "Истории славянских литератур" на цен раз буъ уведеш пі в оману заголовком книжки, не помітив, що слово "руської" написане з одні ім "с" у значенні українськог'. Він паі юсів на Ом. Огоновського. звинувапівши його в науковій несумлінності. Мовляв, він частину хоче вщати за ціле, хатню писемність дія домашного вжитку прагне увести в коло світових літератур і створіпі її історію. За О. І Ігішім. Ом. Огоновський написав історію неіснуючої літератури.

Р ікція "Діла" не забарилася. Спочатку сам Ом. Огоновський вмістив тут працю "Моєму критикові: Відповідь А. Пипіну на його статтю "Особая история русской литературы" (24-30. 11: 1. 12 1890). Він розбив аргументацію А. Пипіна цитатами з його власних наукових праць. В "Історії слов'янських літератур" він сам визнавав і право кожного народу на літературний розвиток, і існування у країнської літератури. А тепер, коли ця література зросла настільки, що знадобилася її багатотомова історія, то він заперечує її наявність.

Особливо глибоко викрив наукову безгрунтовність О. Пипіна І. Нечуй-Левницький у праці "Українство на літературних позвах з Московщиною", яка під псевдонімом "І. Баштовий" тридцять один номер поспіль (20. 03-29. 04 1891) друкувалася в газеті "Діло".

О. Пипін проповідує зліптя літератур, не визнає право української літератури на вільний розвиток: тихі самим він підтримує російський цварпзм і солідаризується з ним. відзначив І. Нечуй. Російський учений дивується, чому це Львів слав центром творення української літератури. Аде ж це сам царизм винен у тому, відповідає критик. Росія виперла центр у країнського культурного руху за кордон, не давши стати ним ні Києву, ні Харкову, ні Одесі. І. Нечуй вперше вказав на економічну вигоду для росіян знищення українського слова. М. Некрасов нажив з редагування "Современника" мільон. Але ж цей жу рнал передплачувався, здебільшого, в українських губерніях, бо природа не визнає вакууму; на місце знищеного свого запровадилося чуже слово.

Найважливіша ідея, яку розвинув І. Нечуй, сперта на ідеологію М. Костомарова й І. Тена. Народ і його мова не є випадковими явищами. Вони народжені землею, яку займає народ. Українців не можна асимілювати, бо сама земля українська родить у країнців. Під цим кутом зору марними й приреченими на поразку виглядають усі зусилля знищити країнців, оголосити, що їх немає.

І ще одна програмова думка, висловлена І. Нечуєм. пасувала до програми у країнського часопису. Бездержавність українського народу не є перешкодою для створення ним своєї літератури і культури. У світі багато народів, що перебувають у такому ж політичному становищі: поляки, чехи, серби. Але вони мають свої літератури. Маємо й матимемо її й ми. заявив І. Нечуй. Уже в Галичині створені умови значно кращі, ніж у Росії, для розвитку української духовності.

І праця І. Нечуя вщент зруйнувала концепцію О. Пипіна. неспростовно довела штучність і неприродність ідеї вигаданого провінціалізму й але

Історія української журналістики XIX століття

відсталості української літератури. О. Пнпін мовчав і не відповідав опонентам. А дискусія, так необачно розпочата ним, не закінчилася в У країні, а призвела до посилення роботи українського духу над виробленням ідеології української державності, яка мусить слідувати за культурним відродженням народу².

Поруч з розвитком програмової публіцистики газета пильно стежила за сучасним політичним життям. Жодна істотна подія не пройшла повз увагу її новинарив. "Діло" висвітлювало створення у Львові 5 жовтня 1890 року Русько-Української радикальної партії (РУРП), опублікувавши 6 жовтня її програму, підписану С. Даниловичем, Є. Левицьким, М. Паатком, І. Франком, Р. Лросевичем. Програма ставила завдання зміну способу виробництва на засадах наукового соціалізму, колективної організації праці й колективної власності на засоби виробництва. У статті "Про програму радикалів" (8. 10 1890) газета висловила свою позицію щодо неї, зокрема наголосила на пріоритетності для українців національної ідеї, на неможливості застосувати до галицької дійсності теорій, що вирости на європейському ґрунті. А в підсумковій статті "Наша ситуація" (3, 5, 6, 24. 12 1890), що завершила рік, "Діло" відкрито заклиало читачів "не йти за ложними пророками".

Так само старанно часопис висвітлював і проголошення "Нової ери", опублікувавши 15 листопада на першій сторінці виступ Ю. Романчука в крайовому сеймі з викладом її засад. "Діло" стежило за розвитком подій у статтях "Послідні події в галицькій сеймі і в руській клубі" (19. 11), "Руські послі соймові у клубі і в сеймі" (20. 11), які полягали в тому, що позиція лідера дістала схвалення у виступах інших послів. *У передовій статті "Програма Романчука" (23. 11) "Діло" заявило про свою підтримку акції і закликало до цього своїх читачів. Після цього газета надрукувала добірку листів, які стали надходити до газети "Письма признання послові Романчукові і його товаришам-одномишленникам" (23. 11; 4, 5, 13. 12 1890). Симпатична теорія наштовхнулася, однак, на опір поляків при запровадженні в практику. Відстежуючи події в крайовому сеймі, газета вчасно сповістила й про провал політики "Нової ери" і відмову від неї провідних українських діячів.

"Діло" широко висвітлювало й зародження нового політичного об'єднання Української національно-демократичної партії на з'їзді і грудні 1899 року, де була вироблена нова спільна платформа для Народної Ради і правого крила РУРП. До обраного на з'їзді Народного комітету увійшли Ю. Романчук, О. Борковський, В. Нагорний, Е. Озаркевич, І. Белей, О. Стефанович, О. Темницький, М. Грушевський, Е. Левицький, К. Левицький, В. Охримович, Д. Савчак, І. Франко, про що газета повідомила в редакційній статті "Народний з'їзд" (15. 12 1899).

" Дпв. Докладніше про цю дискусію у пр.: Мнханлнн Ігор. Навколо Омеляна Огоновського (Дискусія в критиці з приводу "Історії літератури руської") // Українське літературознавство. - Львів. 1996. - Вип. 63. - С. 3 - 21.

Михайин .Л.

Систематично повідомляло "Діло" про міжнародні події та вміщу вало аналітичні матеріали, які орієнтувати в процесах світової політики. Про ґрунтовність цього напрямку роботи свідчить стаття "З соціал-демократичної партії Німеччини" (7. 21. 27. 28. 08: 11. 15. 22. 24. 29. 30. 09: 2.5.9.13.24.26.10 1899).

До числа найважливішого тематичного напрямку "Діла" увійшла у цей час економічна тема. Тут газета вдавалася не тільки до констатації тяжкого становища селянства "Письма із села в справах економічних" (6. 12. 31. 03 1890). "Гадки про економічний бит народу " (26. 27. 05 1892). Редакція віддавала перевагу висвітленню тих процесів, що допомагали селянству підвестися з нужди, зміцнітися: "Меліорація, парцеляція і кредит селянський" (13. 17. 20. 04 1892). "Загальні збори членів товариства "Дністер" (21. 04 1894), "Австрійська реформа податкова" (18-22. 11 1896).

Наслідком скорочення площі селянських господарств стала трудова еміґрація, що почалася наприкінці 1880-х років. Роднни виїздили як на Захід, в Америку, так і на Схід, у Росію. Відтоді "Діло" постійно приділяло увагу переселенцям. Польська й німецька преса намагалися пов'язали пі процеси з російською агітацією серед ру синів. Але автори "Діла" розкріпи справжні причини еміґраційного руху, які полягали в убожестві господарств, економічній безправності селян. Про це йшлося в статтях "В справі еміґрації селян до Росії" (5-31. 10: 2-18. 11: 1. 7. 12 1892). "Може, отес причини еміґрації?" (25. 11 1892) та ін.

Традиційною увагою часопису була огорнута тема шкільництва. Тут бу ло багато проблем. Із 30 державних гімназій Східної Галичини лише 2 були українськими. В інших українці могли розраховувати лише на українські паралелі. Законопроект, що до кожного скликання крайового сейму вносили українські поети про обов'язкове вивчення в середніх школах двох мов: української й польської. - наштотхувавс на шалений опір польської більшості. Зміна до закону про мови вже бу ла одного разу ухвалена крайовим сеймом, але вона не викону валася на практиці, що через десяль років з сумом сконстатувала газета в статті "По десяти роках" (3. 01 1896). Освітні проблеми жваво обговорювалися в статтях "Відозва Руського Товариства Педагогічного" (29. 03 1889); "Шкільництво галицьке в бюджеті державнім на 1894 рік" (16. 03 1894). "Петиції галицьких вчителів народних в раді державній" (21. 03 1895). "Коли буде руська гімназія в Тернополі" (30. 06 1898).

Слаття "Страшне пересліду вання учнів-Руснів Поляками в гімназії бродській" (26. 01 1898) розповідала про лакігії епізод: днреклор гімназії в Бродах, поляк за походженням, не прийняв до навчального закладу дігей-у країнців. порадивши батькам, "щоби дітям своїм дали в руку ціп. плуг або батіг, аби ужили їх до возіння гною". Висвітлення таких випадків у пресі виставляло на загальний сором носіїв таких думок і авторів впелоаловань. Чим далі, то вони ставати все більш неможливими, бо піддавалися загальному осудові як цілком неприйнятні в демократичній державі.

"Діло" боролося за український університет у Львові, відкрлтя в ньому українських кафедр: широко коментувавс приїзд до Львова для ОПЛ

Історія української журналістики XIX століття

викладання української історії учня проф. Вол. Антоновича - проф. Михайла Грушевського. охоче надавалися сторінки для його наукових праць. Так, зокрема, тут був опублікований "Вступний виклад проф. М. Грушевського з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня с. р." (11-13. 10 1894).

Слід зауважити, що вже за межами описуваного періоду робота українства в галузі освіти почала давати безпосередні наслідки. На початку XX століття боротьба за Львівський університет загострилася настільки, що пролилася кров. 1912 року було вбито студента Адама Кошка, який протестував проти ігнорувань справедливих вимог українців. Так не могло тривати без кінця. Уряд прийняв рішення з 1 вересня 1914 року передати Львівський університет українцям. Але тоді, коли це мало здійснитися, Львів уже перебував у межі бойових дій. на початку вересня він був захоплений російським військом, яке вчинило погром усіх українських культурно-освітніх установ і організацій. Так тоді цей намір і не був здійснений. Хай цей приклад засвідчить той факт, що наслідки в історії журналістики бувають віддалені від причин багатьма роками, необхідна наполеглива щоденна праця, щоб суспільна свідомість дозріла до певних ідей і вони, оволодівши спільнотою, запрацювали на практиці.

Будучи інформаційною політичною газетою, "Діло" багато уваги приділяло розвіткві літератури, друкуючи як художні твори, так і літературну критику. З творів світової літератури найбільше "пощастило"

І. Тургеневу. М. Салтикову-Щедріну, А. Чехову. В. Короленкові. Г. Мопассану. Так, зокрема, з творчості І. Тургенева в "Ділі" були опубліковані оповідання "Годлиник" (8-20. 02 1890), "Муму" (21-26. 02 1892). "Сільський король Лір" (24-31. 05: 2-23. 06 1893). з М Салтикова-Щедріна - "Баран-нетямущий" (1.10 1891). "Княгиня Анна Львівна" (4-13. 11 1893). "Осел-меценат" (15, 16. 01 1897), з А. Чехова - "Подія" (1. 09 1897). з В. Короленка - "Дивна" (25-29. 09 1893). "Приймак" (28. 01; 1. 02 1895). з Г. Мопассана - "Чорт" (9. 04 1892). "Хворі" (30. 04 1892). "Боягуз" (13. 05 1892). "Каліка" (1. 12 1893).

Проте чимдалі все більше з'являлося творів української літератури, як-от: "З нових поезій П. Куліша" (27. 10 1894). О. Маковей. Дитина: Поезія" (9. 11 1894). Г. Барвінок "Русалка" (18-27. 10: 2-18. 11 1895). Б. Лепкий "Настя: Образки з сільського життя" (26-29.02 1896). "Нездада п'ятка: Нарис" (15. 05 1896). Т. Бордуляк "Іван Бразилієць: Оповідання" (7-29. 01: 1, 3. 02 1899). В. Стефанік "З "Синьої книжечки" (26. 06 1899). Представляючи на своїх сторінках класику реалізму, газета сміливо надавала місце й модерністам, що шукали нових шляхів до відтворення життя. Такими, зокрема, були твори Б. Лепкого. Т. Бордуляка. В. Стефаніка. Газета засвідчила прихід в українську літературу нового покоління письменників, що заперечували стару оповідну манеру в дусі народницького реалізму, прагнули до опанування нового рівня художнього мислення.

Газета прагнула проаналізувати літературний процес в літературній критиці, вміщувала рецензії на помітні явища літератури, а також оглядові

Михайлин .Л.

статті. Ними починався кожен рік існування газети. Найбільш помітними с огляди В. Щурата "Наш літературний рух в 1894 р." (5. 14. 23. 01 1895) та І. Франка "Українсько-руська література й наука в 1899 р." (3. 01 1900).

З цим, останнім, у "Діла" складатися непрості стосунки. Розлучнішись з І. Франком у 1885 році, газета не переставала стежити за його творчістю. Її автори широ раділи з появи драми І. Франка "Украдене щастя" (1893) і присудження цій п'єсі премії на крайовому конкурсі (6. 11 1893). Але газета різко негативно зустріла книжку польських перекладів І. Фрака "Галицькі образки" (1897). де була вміщена передмова "Дещо про себе самого". Довго затримувану книжку випустили поляки, аби помститися І. Франкові за його статтю про А. Міцкевича "Поет зрадн".

У передмові втомлений боротьбою з галицьким ретенством поет писав у відчаї: "Не люблю русинів. Так мало серед них знайшов я справжніх характерів, а так багато дрібязковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що би мав їх любити, незважаючи навіть на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру":⁸. "Чи, може, маю любити Русь як расу цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на атасному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномроднішого сорту?"²⁹.

"Діло" не пробачило І. Франкові цих слів, а відгукнулося на них редакційною статтею "Смутна проява" (1. 05 1897). Стаття друкувалася як редакційна. але було відомо, що її написав для "Діла" Ю. Романчук. Посол докоряв поетові за егоїзм, за брак патріотизму, радив йому усунути від громадської й політичної діяльності, навчаючи його любити бальківщину. якою б вона не була. Але, васне. І. Франко говорив саме про це: про свою любов до України. Він відповів Ю. Романчукові віршем "Сідоглавому". включивши його до наступної своєї збірки "Мій Ізмарagd" (1898).

Ти, брате, любиш Русь.
Лк хліб і кусень сала, -
-Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала, -

писав поет у цьому вірші. Підтекст твору розставляв усе на свої місця: нелюбов поета оберталася великою любов'ю до України, а його критика на адресу галицької громади виглядала справедливою і обгрунтованою.

Так само нетерпимість до інакомислення виявило "Діло" в ставленні до свого колишнього автора О. Барвінського (Скінчений рахунок. - 23. 10 1897) і навіть в некролозі по померлому П. Ку лішеві, де В. Щурат виставив його зрадником, що "зломив українське перо".

З іншого боку, "Діло" не стояло на місці в своїй позиції, визнавало великий талант і глибокі знання І. Франка, про що свідчить запрошення

⁸ Франко І. Я. Дещо про себе самого // Франко І. Я. Зібрю творів: У 50 т. - К..1981.-Т. 31.-С. 30.

²⁹@ Там само. - С. 31.

Історія української журналістики XIX століття

ного зробити огляд української літератури і науки в 1899 році.

Відстоюючи інтереси у країнського народу, ведучи енергійну боротьбу проти москвофілів, полонофілів, радикалів, народовці "Діла" все ж не виявляли національної вузькості. Любов до свого народу не означала для них ненависть до інших народів. Газета приділяла увагу єврейському рухові, солідаризуючись з ним на загальнолюдських засадах. Економічна криза, що охопила Гатчину в 1890-х роках, призвела до створення євреями своєї аласної партії, метою якої було здобуття для єврейської меншини рівних з поляками політичних прав. Описуючи ці процеси активізації євреїв у статті "Справа жидівська в Галичині" (11. 12. 08 1893). газета підкреслювала спільність завдань українців і євреїв у нинішній політичній ситуації. Газета вимагала обережності в ставленні до національної проблеми під час єврейських погромів, хвиля яких прокотилася селами західної (польської) Галичини у статтях "Протнжидівські розрухи" (4-15. 06 1898), "В страві галицьких розрух" (25. 06 1898).

"Дщо" віддало шану великому російському поетові О. Пушкіну, вмістивши ряд матеріалів до його столітнього ювілею: "Ювілей О. С. Пушкіна" (26. 05 1899). "Пушкінова Наташа" (9. 06 1899), опублікувавши вірші поета в українських перекладах "З поезій О. С. Пушкіна" (31. 05; 12. 02 1899). Дру ку вала газета переклади творів польської літератури. На її сторінках неодноразово з'являлися оповідання й поезії Елізії Ожешко. Марії Конопницької та інших авторів. Не пропаганда національної виключності, а відстоювання політичних, економічних і культурних прав свого народу на своїй землі - це була засада діяльності "Діла".

Значення газети "Діло":

1. За два десятиліття XIX віку часопис "Діло" висунувся на роль загальнонаціональної щоденної газети, найбільш авторитетної як у вну трішньополітичному так і в зовнішньополітичному аспектах; уявити без цієї газети інформаційний простір України кінця XIX століття неможливо.

2. Газета відіграє видатну інформаційну функцію, стала справжньою історією су часності; жодна значна політична чи культурна подія по обішва боки австро-російського кордону не пройшла повз увагу її авторів, не бу дучи належшим чином висвітлена на її сторінках.

3. Газета мала розвинену публіцистику, що була зорієтована на формування громадської думки, виховання українського патріота, пробудження до політичного свідомого життя українського народу, відстоювання його інтересів у змаганні з представниками інших національних спільнот. "Діло" виховало групу майстрів історичної та історіософської публіцистики (Ом. Партницький. М. Грушевський) і оглядачів сучасного життя, що здебільшого подавали свої матеріали без підписів.

4. Газета виконувала істотну культуротвірну функцію, друкуючи на своїх сторінках переклади провідних письменників світу (І. Тургенева. Г. Мопассана. В. Короленка, Е. Ожешко. А Чехова. М. Конопницької), а також твори у країнської літератури (І. Франка. Б. Лепкого. В. С"тефанька).

Михайли» І.І.

5. "Діло" пропало зважену політику, поєднуючи захист українських інтересів з повагою до інших народів краю, критикуючи москвофілів, демонструвало свою повагу до російської культури, борючись з польською адміністрацією за рівноправність українського і польського народів, знайомило своїх читачів з літературною Польщею.

6. У газеті співпрацювали з галицькими журналістами діячі з підросійської України: В. Антонович. Ол. Коннський. І. Нечуй-Левицький, М. Грушевський, що перетворило "Діло" на загальнонаціональний орган.

7. У газеті вироблялася українська літературна мова, головним чином її художній, публіцистичний та інформаційний стилі. У журналістику переносилося горнило творення загальнонаціональної української літературної мови, що стало можливим завдяки щоденному часописові.

Перегортаючи зараз сторінки цієї видатної української газети, не можна не пошкодувати, що українське журналістикознавство не спромоглося досі видати збірники вибраного провідних її публіцистів (наприклад, того ж О. Партицького), вибрані репортажі "Діла", полемічні статті "Діла", судові нариси, опубліковані в ньому. Існування таких книжок полегшило б вивчення газети, упростило для багатьох читачів, головним чином для молоді, її уроки, відкрито б шлях до оволодіння секретами майстерності її авторів.

Історія української журналістики ХІХ століття

Розділ восьмий Журнал "Зоря"

Заснування "Зорі". Низький рівень журналу за часів редагування його Ом. Парпшицьким. Заходи до порятунку журналу. Прихід 1883 року у число співробітників І. Франка "Захар Беркут" та інші праці І. Франка в "Зорі". Організаторська робота І. Франка по залученню до "Зорі" талановитих авторів з України й Галичини. Відмова О. Парпшицького редагувати "Зорю", спроба передачі її І. Франкові і перехід журналу у власність НТШ. Пониження рівня видання: творчість В. Масляка, ХІ. Подолінського, Ю. Цалевича, О. Калитовського та ін. Повернення І. Франка до "Зорі" в кінці 1885 року, публікація його перекладів з світової літератури, роману А. Свидницького "Люборацькі", власних творів. "Історія літератури руської" Ом. Огоновського в "Зорі". Літературно-критичні праці В. Коцовського, Б. Грінченка, М. Комарова. Останній розрив І. Франка із "Зорею", перехід на працю в польську пресу. Зміна редакторів у "Зорі". І. Франка як автор журналу: "Пролог", "До світла". Комедія Г. Цеглинського "Шляхта ходачкова". І. Нечуй-Левицький в "Зорі": "Старосвітські батюшки та натушки", "Над Чорним морем". Дискусія про шляхи розвитку українства 1888-1889 років: Б. Грінченко, М. Комаров, М. Драгоманов. Василь Лукич - новий редактор "Зорі" (1891-1896). Реформи в журналі: переведення на фонетичний правопис, поява ілюстрацій. Повісті І. Нечуя-Левицького "Навіжена", "Поміж ворогами", "Не той став". Ідеологічні романи Б. Грінченка "Сонячний промінь", "Нарозпутті". Драматургія в журналі. Публікація "сухлядних" творів Т. Шевченка, С. Руданського. Автори "Зорі": П. Грабовецький, М. Коцюбинський, О. Кобилянська. Переклади світової літератури. Публіцистична дискусія 1891-1892 року: Б. Грінченко, Василь Лукич, І. Франка, ХІ. Школиченко, І. Кокурудз, А. Кримський, І. Верхратський, - від "галицьких віршів" до єдиної української літературної мови. Шевченківські матеріали в "Зорі": О. Кониський. Літературна критика Василя Лукича. Відхід Василя Лукича від редагування "Зорі". Дискусія між В. Щуратом та І. Франком про декадентство. Закриття "Зорі", її трансформація в "ЛНВ".

Третім видатним явищем (після газет "Батьківщина" і "Діло), що ознаменувало входження в 1880 році народовецької журналістики в новинний період, був початок віщання журналу "Зоря" (1880-1897). Журнал закріпив успіхи народовецької журналістики, засвідчив можливість створення цілої системи народовецьких органів масової інформації, зорієнтованих на різні потреби суспільства. Віщання часопису не стало справою тимчасовою чи короткочасною: як і попередні газети, журнал виявився не маргінальним явищем, а навпаки, виявив нахил до стабільності, засвідчив життєвість і продуктивність подібних інформаційних проєктів.

Народження журналу "Зоря" стало наслідком прояву приватної ініціативи Омеляна Партицького (1840-1895), який заснував його й був віщавцем у 1880-1885 роках. Але тоді, коли видавець збирався припинити

Михайли І.І.

видання журналу й склав з себе обов'язки редактора, часопис не зник, а був перебраний під провід Товариства імені Шевченка. У 1897 році видання журналу було припинене, але насправді він і тоді не загинув, а був трансформований ПТШ в товстий журнал нового типу "Літературно-науковий вісник", що розпочав свій вихід у 1898 році й історія якого вже належить ХХ століттю.

Ом. Партацький відомий український мовознавець, історик та педагог - у 1864 році закінчив філософський факультет Львівського університету. У 1871-1895 роках працював професором (викладачем) української мови в учительській семінарії у Львові. На час видання "Зорі" він уже відзначився кількома важливими справами: він виступив автором "Німецько-руського словаря" (1867) на 50 тисяч українських слів, склав ряд підручників з української мови і літератури для шкіл, у 1875-1879 роках видавав засновану ним же "Газету школьну". Робота над цією газетою й нашоухнула його на думку про видання загального часопису, розрахованого на більшу кількість передплатників.

"Письмо літературно-наукове для руських родин" - такий підзаголовок дав Ом. Партацький своєму дітищу. Виходила "Зоря" 1 і 15 числа кожного місяця: річник складав 24 номери. Журнал мав формат А 3. обсяг становив 16 сторінок. У часи матеріальної скрути (1884) його довелося зменшити до восьми сторінок. Видавався журналом етимологічним правописом.

Ом. Партацький був відомий передусім мовознавчими, етнографічними та історичними працями, літературного ж таланту не мав: рівень його світогляду, духовного розвитку був обмежений. Він надав журналові консервативного рутенського духу: він його без вогника, без пошуку нового.

Про рівень редакторських здібностей Ом. Партацького свідчить той факт, що він навіть не спромігся подати до першого числа свого журналу програмової редакційної статті. Натомість число від 1 січня 1880 року відкривалося віршем Ілярія Грабовича "До "Зорі", де були такі рядки:

Скрізь буря стогне, вихор гуляє,
Хмара за хмаров ся мчить:
А з-поза хмари місяць витає
І ясна зірка горить.

Легко здогадатися, що даті поет розгорне поетичний паралелізм між природними явищами і духовним пробудженням: українського народу.

Так нині "Зорю" нову вітаєм.
Що в рідній сходить землі:
І тужну гадку до неї звертаєм.
В надії на красиш дні.
Нехай же "Зоря" руській родині
Пожиток, правду несе.
Тут розжене в лихій годині.
Рідним ся словом озве.

Поет закінчував вірш оптимістичним поглядом у майбутнє, яке повинен просвітити новий часопис.

Історія української журналістики XIX століття

Но серце руське ще в груди бьє ся.
Та й дух ще вихрьї поборе
Прожене хмари... мати всміхне ся:
"Вітай, вітай, нова "Зоре"!"

Цей декларативний вірш, виконаний поза межами мистецтва версифікації, про що свідчать недотримання розміру, примітивні рими типу "несе" - "озве". може правити за вірєць поетичного відділу " Зорі" в перші роки її існування. Тим часом саме Ом. Партацький "відкрив" І. Грабовича ще на сторінках своєї "Газети школьної" (1879. № 18). де представляв дебютанта такими словами: "З цілого серця витаєм (...) ново восходящу звїзду на нашім небосклоні і сердечно бажаєм, щоби в повнім блпск\ народів руському просвічала". Прполпно на такому ж художньому рівні були виконані поетичні твори І. Гуніалевича. В. Масляка, М. Маркова. Д. Млакн та деяких інших авторів, що друкуватися в перші роки існування часопису. Головним змістом їхніх поезій були абстрактні заклики до зорі просвіти, а темами туга і смуток, любов і розлука. Бачимо серед авторів не лише народовців, ате й москвофілів, що так само свідчить про невиразність політичної й культурної орієнтації видавця.

Так само блідими за формою й невиразними за змістом творами була представлена проза в "Зорі". Автори зосереджувалися переважно на історичних сюжетах, опрацьову ючи їх у рутенсько-еентаментальному дусі. Такими є повісті Є. Грушкевича "Марія, княжна руска" (1880. №№ 12-16). історичне оповідання І. Шараневпча "Гатьпіка, княгиня Острозька" (1880. №№ 1-9. 14-23). Твори про су часне життя обиралися з життя галицького хіщанства з ухилом у пригодницькі чн гумористичні сюжети, як-от: оповідання "Заклята темниця" І. Грабовича (1880. №№ 18-19). О. Торонського "Пригода старого жениха" (1881. № 8). К. Бобикевича "Клопоти "скінченого" академіка" (1881. №№ 16-21).

Публіцистика "Зорі" пройнята в цей час відвертим моралізаторством, у богістю зображаїного дискурсу , що особливо виразно засвідчив твір "З записок подорожніх" Михайла Полонинського (1881. №№ 4-7: 9-24).

Майже не було матеріалів з підросійської України. Журнат створював вузький гурток авторів з кола Ом. Партацького, що відповідав йому за рівнем знань і таланту. За перші два роки стало ясно, що журнал хилиться до занепаду і при такому напрямкові редагування не протримається довго.

До честі Ом. Партацького слід віднести те. що як редактор він знайшов вихід із сігтуації, що склалася, і виявився внутрішньо здібним до плюралізму думок. Він уже в 1882 році розпочав Широкий передрук у "Зорі" в перекладі творів зарубіжних літерату р. Так. Упродовж 1882 року були опубліковані повість М. Гоголя "О тім. як посварився Іван Іванович з Іваном Никпфоровичем" (№№ 1-3). І. Тургенєва "Нещасна" (№№ 4-11). Л. фон Захер-Мазоха "Княгиня Любохпїрська" (№ 20). 6'. Гребінки "Пригода з солдатом" (№ 22).

²¹ Цнт. за пр.: Сніцарчук Л. Ілярій Грабович // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. - Львів. 1997. - Вип. IV. - С. 58.

Михайлин І.Л.

Ом. Партацький зробив спробу залучити до участі в журнал ширше коло гатнцькх авторів. У же з першого числа 1882 року туг починає друкуватися великий критичніш огляд "Закордонська Україна в 1881 році" Василя Лукича. Здійснивши сумлінний облік усіх українських книжок, що вийшли в Росії, він упродовж року (№№ 1-24. з перервами) друкував вірші Михайта Старнцького з його книжки "Пісні і думи. З давнього зшитку", що саме вийшла друком у Києві (1881).

Саме в 1882 році в Києві розпочав свій вихід журнал "Киевская старина". Це відразу було помічено Корнплом Заклинським. що здійснював кураторський нагляд над історичною тематикою, друкуючи в "Зорі" свої аласні й постачаючп переклади історичних праць з України. Так. у 1882 році він опублікував у часописі твори М. Костомарова "Гетьман Паато Полуботок" (№№ 3-4). В. Антоновича "Судьба і значене Києва од року 1362 до 1569" (№№ 7-8) і "Київські вїйти пани Ходики" (№№ 11-12). Остання праця В. Антоновича була передруком з "Киевской старины".

Наприкінці року 27 вересня 1882 року "Зоря" оголосила конкурс на кращий український літературний твір. А вже 1 жовтня Іван Франко, що після закриття часопису "Світ" зашпшвся без журналістської праці, засів за написання на конкурс повісті "Захар Беркут". Незважаючи на те. що за автором закріпилася слава людини небезпечної своїми радикальними соціалістичними поглядами, йому була присуджена перша премія, а його твір надрукований у "Зорі" (1883. №№ 7-15). Невідомо, кого Охі. Партацький залучив до конкурсної комісії, але ці люди зуміли підвестися над позалітературннхп чинниками і гідно оцінити талант молодого І. Франка. Більше того, надалі Ом. Партацький запросив свого нового автора до тісного співробітництва, поступово передаючи йому чихіраз ширші повноваження в редагуванні журналу .

У 1883-1884 роках І. Франко опублікував у "Зорі" під своїм ім'ям і псевдонімом "Мнрон". крім повісті "Захар Беркут", численні оповіданім "Мавка" (1883. № 21). "Поєдинок" (1883. № 22). "Вїйгеїм Тедь" (1884. № 1). "Schonschreiben" (1884. № 2), "Хлопська комісія" (1884. № 4-5). вірші "Нічні думи" (1883. №№1:6: 16-17).). "Пісня і праця" (1883. № 15). "Гуере мemento" (1884. № 8) літературно-критичні та публіцистичні праці "Жіноча неволя в руських піснях народних" (1883. №№6-7: 9-10: 13-14; 15-16-17). "Конечність реформи учення руської літерату ри по наших середніх школах" (1884. №№ 12-13). "Польське повстання в Галичині року 1846" (1884. №№ 1-19).

Епічні твори І. Франка вивели прозу "Зорі" на новий щабель, від предстаалення маргінальних явищ журнал перейшов до публікацій головних творів української літератури, які міцно увійшли в її історію. Хрестоматійним твором у цьому плані є повість "Захар Беркут" і як така вона не потребує аналізу. Варто лише зазначити, що в контексті часопису вона мала революційне значення, була прикладом неоромантичного сприйняття історичної теми. І. Франко показав у ній дію питомих чинників українського національного життя: вічового начала, патріотизму , єднання народу під проводом старійшини перед лицем загрози поневолення. Не

Історія української журналістики ХІХ століття

шляхетська верхівка, а народ виявлявся та І. Франком творцем історії. Він демонстрував великий ступінь здатності до самоорганізації, вищі моральні якості, ніж боярська верхівка, готова продати свою землю і своїх земляків загарбникам. Енергійний сюжет, романтична любовна колізія, гострий конфлікт були рисами, що забезпечили читабельність твору.

З оповідань варто відзначити класичний твір української дитячої літератури - оповідання "Schönschreiben". В його основі автобіографічні враження. Автор блискуче відтворив антигуманну сутність австрійської школи, знущання учителів над учнями, жертвою якого стає й маленький Мирон (це був улюблений псевдонім І. Франка). Випадок зневаження людської й національної гордості навечно закарбувався в душі хлопчика.

Заслуговує на увагу й ще один епічний твір, героєм якого виявився Мирон. Це оповідання "Поєдинок". І. Франко зовсім відійшов у ньому від широко вживаного раніше натуралізму і перейшов до того, що принаймні в пізніших часах естетична теорія скваліфікувала як експресіонізм: відверто публіцистичне, символічне вираження авторської концепції. Герой цього оповідання бере участь у війні на боці тої сили, яку він вважає пануванням несправедливості. Відірвавшись від товаришів у запалі атаки, він опинився на самоті на полі бою і зустрів привида. Це він сам. Превіщ заявив йому, що Мирон насправді той порядок, що його захищає сам у війську, вважає пануванням підтоти над чеснотою, а свої діла - служінням тиранії, а боротьбу - кривавим злочином. Щоб покласти край двійництву, герой стріляє в привида. але вони обидва падають мертві. Для І. Франка тема двійництва була такою істотною, що до її більш глибокого філософського опрацювання він повернувся в поемі "Похорон" (1899).

Серед поетичних творів відзначається вірш "Vivere memento", сповнений життєвого оптимізму, енергії. У збірці "З вершин і низин" (1887, 1893) І. Франко завершив ним цикл "Веснянки". Латинське гасло, що перекладалося по-українськи "Пам'ятай, що живеш!", втілювалося в коротких хореїчних рядках, що передавали життєствердний настрій вірша:

Люди, люди! **Я** ваш брат.
Я для вас раї жити.
Серця свого кров'ю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змити.
Спалімо огнем то!
Лиш боротись значить жить...
Vivere memento!

Збагачували журнальну літературу критичні, публіцистичні та історичні праці І. Франка. Стаття "Жіноча неволя в руських піснях народних" писалася 10-20 травня 1882 року, тобто ще у "світівський" період життя автора і призначалася для публікації в журналі "Світ". На ній відчутніший тиск соціалістичних ідей. І. Франко шукав у фольклорі відображення того, чого немає в українському народному житті: родинних утисків жінки, придушення її вільного вибору тощо. У багатющій українській пісенній

Михайли І.І.

творчості він. (рештою, зміг знайти й описи ситуацій жіночої неволі, але змушений був зробити висновок у дусі соціалістичної ідеології: народна мораль не містить у собі підстав для жіночої неволі. її викликає тиск поганих обставин економічних. Наступний аналіз "Пісні про шапдаря" історики літератури вважають першопоштовхом до створення драматургічного шедевр І. Франка - драми "Украдене щастя" (1893).

У статті "Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах" І. Франко протестував проти схоластики у викладанні української літератури, переобтяженості, а то й засміченості програм і читанок творами стародавніми, які важко зрозуміти сучасній дитині, а ще важче - відшукати відгук у дитячому серці. Натомість він пропонував зосередити вивчення літератури на опануванні цікавими і живими фольклорними творами, та широко представити нову літературу в особі Г. Шевченка. Марка Вовчка. Г. Квітки. І. Нечуя-Левицького, який уже на той час дав свої класичні повісті "Микола Джеря" і "Капдашева сім'я".

Історична праця "Польське повстання в Гатчині року 1846" на широкій документальній основі викладає трагедію польської "рухавки", яка засвідчила остаточний провал ідеї відродження історичної Польщі. Ворогами повстанців виявилися самі польські та українські селяни, які заарештували повстанців і або самі їх побили, або віддати в руки австрійської влади. І. Франко втлумачив історичні події як свідчення остаточного зруйнування зв'язку шляхти з своїм народом, відсутності народного джерела підтримки позбавлених ґрунту ідеологічних побудов.

Від художніх творів і публіцистики І. Франка віяло свіжістю і відчуттям непересічного татангу. До "Зорі" потяглися інші автори і з Гатчини й України, яких залучав І. Франко до участі в часописі. У 1884 році тут друкуватися оповідання "Пігмаліон" (№ 22-24) Олени Пчілки та її вірш "Прощання" (№ 15). Поезіями "Конвалія" (№ 22) і "Сафо" (№ 23) дебютувала Леся Українка. У "Зорю" прийшов Борне Грінченко, надрукувавши тут під псевдонімом **Васть Чайченко** оповідання "Чудова дівчина" (№ 16). та добірки віршів (№№ 4: 20) і під іншим псевдонімом /в. **Перекопило** у ч. 21 ще одну добірку віршів. Розгорнув співробітництво з журналом О. Коннський. надрукувавши під криптонімом **О. Я. К.** оповідання "Порвані струни" (№№ 6-11). "Музика Паато Дортус" (№№ 18-19). цикл віршів під псевдонімом **Перебендя** (№№ 3: 13: 14) та під атасним ім'ям - публіцистичні нариси "Жіноча освіта на Україні" (№ 3-4) і "Женщини-професори на університеті в Болоньї" (№№ 20-23).

Під впливом І. Франка розширилося коло авторів "Зорі" з Гатчини, які мали вищий ступінь таланту, ніж масляки й шараневичі. Оповідання "Задля кусника хліба" (№№ 20-22) подала в журналі Наталя Кобринська. добірки віршів надрукували Юлія Шнайдер (№№ 1-18, з перервами) і Кліментина Попович (№№ 6: 12: 13: 17).

За короткий час обличчя журналу цілком змінилося. О. Партницький чи то просто втомившись від редакторської діяльності, чи побачивши, що І. Франко робить це набагато краще за нього, вирішив від Нового 1885

Історія української журналістики ХІХ століття

року передати часопис йому. Цей намір призвів до того, що І. Франко опинився під ударами двох політичних сіп.

З одного боку. Михайло Драгоманов вимагав реформування "Зорі", розширення представництва в ній громадських (соціалістичних) ідей, переведення часопису на фонетичній! правопис, відмови від псевдонімів і підписування текстів своїми іменами та ін. Тимчасом суспільні обставини в Галичині склалися так, що ці прості вимоги виконати було неможливо.

У листі до М. Драгоманова від 21 жовтня 1884 року І. Франко писав про те, що галицька публіка звикла до етимологічного правопису і часописів, які віщаються фонетикою, не читає. "Головно задля правописі, - запевняв І. Франко. - упав "Світ", як упала в Галичині "Правда". (...) Чльтернатива тут иредстаатяється така: або зачати видаватися фонетикою і згори засудитися на 100 пренумерантів, т. є. засудити ціле діло на невдачу, або зробити формальну уступку щодо правописі. і старатись освічувати людей у ділах, далеко важніших від правописі"²⁸¹. Не міг пристати І. Франко й на вимогу М. Драгоманова подавати всі матеріали під справжніми прізвищами авторів. Найважливіше зараз не втратити журнал. "не друкувати нічого такого, ради чого цензура забороніпа б "Зорю", - писав він. - Ви розумієте, яка б то була велика *моральна* шкода дтя України, коли б "Зорю" забороніпа цензура. При теперішнім тяжкому стані доволі, щоб стояло під "Отче наш" ім'я Драгоманова. а певне, що "Зорі" не пустять"²⁸². І. Франко не погоджувався з вимогами М. Драгоманова. той не хотів нічого слухати і соромив його за компромісну позицію.

З другого боку, керівництво народовського Товариства імені Шевченка перелякаюся від можливості втрати свого важливого органу і перетворення його на рупор радикалізму. Маючи Ом. Партацького за свого члена, воно і його приватний журнал числію своїм, тим паче, що друкувався він у друкарні Товариства. Саме в грудні 1884 року в "Киїєгі Lwowski" була опублікована відома М. Павлика "Москвофільство і українофільство між українським народом у Галичині", де зневажливо йшлося про народовських діячів, а натомість підносився І. Франко. "Так зараз піднявся між старшими українофілами страшенний крик, писав І. Франко 13 грудня 1884 року в листі до О. Коннського. - звісно, не на Паатнка самого, але на "них", на соціалістів чи що. "От глядіть, як "воші" пишуть тепер уже! - говорилося у кружках. - А що ж вони будуть писати, коли дістануть "Зорю" в свої руки!"⁵

Почалися наради виділу (прааління) Товариства імені Шевченка, де засідали Д. Гладіпович. Мих. Подоликський. Ю. Романчук, С. Громницький. Ю. Медведський і Т. Барановський. Користуючись тим, що

²⁸¹ Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. 21 жовтня 1884 р. // Франко **І. Я.** Збір. творів: У 50 т. - К.. 1886. - Т. 48. - С. 485.

* Там само. - С. 486.

²⁸⁵ Франко І. Я. До О. **Я.** Коннського 13 грудня 1884 р. // Франко **І. Я.** Збір. творів: У 50 т. - К.. 1986. - Т. 48. - С. 498.

Михайил І.Л.

Ом. Парлщышый мав перед дру карнею Товариства 200 зл. р. боргу ще за видання попереднього журналу "Дзеркало", ного схилили прийняти пропозицію про передачу "Зорі" Товариству зі скасуванням боргу. Ом. Партацький погодився, виторгувавши собі право ще рік залишатися редактором і мати серед співробітників І. Франка. Так "Зоря" з січня 1885 року стала власністю Товариства імені Шевченка. До редакційного комітету увійшли: Ом. Партацький (як відповідальний редактор). Мах. Подолинськый. Г. Цеглпнськый. Ю. Целевич. О. Кантівськый, С. Громницькый і І. Франко. Проте, довідавшись про таке рішення, що було прийняте без нього і образіпо його. І. Франко заявив, що ні до редакційного комітету не увійде, ні жодного рядка до "Зорі" більше не напише. Щоправда, обіцянки своєї не дотримав і з часом все ж друку ваяся в журналі.

1885 рік засвідчив повернення "Зорі" до первісного рутенства перших двох років її існування. Часопис знову наповнився поезіями В. Масляка. оповіданнями Г. Цеглпнського. Згодом (1886. № 1) у рубриці "Дрібні вісті з літератури й науки" журнал повідомив, що В. Масляк "довголітній співробітник "Зорі" прнготовує до друку і видасть небавом збірне видане своїх творів поетичних, котрі пояляляся в нашой часописи, в "Ділі", або досі ще не були дру ковані. Перший томик поезій п. Масляка. в об'ємі 10-12 аркушів, коштує в дорозі предалаты 1 зр."

Рівень же "творів поетичних" "довголітнього співробітника "Зорі" В. Масляка можна продемонструвати, навівши першу строфу його вірша "Благослови Боже!" з № 7 1886 року, де знаходимо:

Благослови Боже весь люд мій єдиный
Україну широку мою.
Україну далеку, вдовицю бездольну.
Сирітську Русь Неньку святу !

Порожність змісту втілена в такій же бездарній формі, цілковите не вхйння піднятися над школярським рівнем. - такі риси відзначали всі вірші цього "поета", частого гостя на сторінках "Зорі".

У 1885 році від 1 до 24 чиста друкувалася документальна повість Мих. Подолинського "З подорожей по Італії". що складалася з нудних описів і була позбавлена свіжих спостережень і глибоких думок. Ом. Калнтовськый друкував велику історичну розвідку "Киево-Могаянська колегія в дру гій половині ХУП-го віку" (№№ 1-7). де представив портрети професорів цього навчального закладу. Працю "Прохід козаків через Покуте до Молдаві в р. 1739" вмістив Ю. Целевич (№№ 3-6). а Ю. Медвецький працю "О скаменелостях" (№ 7-10). Це були матеріали, розраховані на спеціалістів, але аж ніяк не на широку публіку . Авторитет журналу падав, кількість передалатників скорочу валася.

Деї раду вав відділ критики, де під заголовком "Літературна хроніка" друкувалася велика рецензія В. Коцовського на "Літературный Сборник, издаваемый галицко-русской Матицей" (№№ 11-16). Ні предмет висвітлення, ні його оцінка не були наближені до сучасних потреб українського народу. З етнографічних творів найвизначнішою була праця

АГЧІ

Історія української журналістики ХІХ століття

Левка Маячниця "Про шлюб на Русі-Україні в ХУІ-ХУП століття" (№№ 13-18). А іє ті ці матеріали не мої ли привернули увагу пу бліки до часопису

Ом. Партпцькші знову звернувся до І. Франка. У ч 18 1885 року з'явиться в "Зорі" перекладений І. Франком вірні-Я. Врхліцького "Дрімаючий монах" ла в рубриці "Літературна хроніка" рецензія на альманах "Нива" (Одеса. 1885). З цих творів розпочався новий етап співробітництва І. Франка із "Зорею", доволі плідний як для часопису, так і для поета.

Його стосунки з М. Драгомановим раз у раз напружувалися саме через "Зорю". У 1885 році І. Франко надрукував тут надісланий йому ще раніше лист І. Тургенева від 21 березня 1876 року з нагоди отримання від М Драгоманова книжки повістей Ю. Федьковича (№ 21). І. Тургенев не лише дякував за увагу, але й висловився з симпатією про українську літературу . "Заранее чу вствую, писав він. - что тут только и бьет ключ живой воды". Під криптонімом М. Д. був надрукований і коментар публікатора з роз'ясненням ситу ації наведеного вислоалювання.

Здавалося б. що в тому лихого? Але М. Драгоманов запротестував проти використання свого імені в "Зорі", яку вважав не гідною дія появи своїх хіногоцінних творів. Він написав у редакцію листа з протестом. І. Франко перехопив цей лист і якийсь час приховував його від Охі. Партицького. І тільки наступного (1886) року, коли редагування перебрав на себе Ом. Калігтовський. у № 2 була вміщена замітка від "Редакції "Зорі": "В ч. 21 "Зорі" з хпшувшого року поміщений був лист Турієнева до п. М. Драгоманова враз из поміткою до сего листу Ви Адресата. Лист сей і примітка передані бу ли до напечатаня в *іншої*) нашой часописи, н дія того п. М. Д. в письмі до редакції "Зорі" протестує против оголошення того листу враз з его заметкою в "Зорі" з хшнувшого року , що ми на виразне его жадане констатуємо".

Годі й говорити, що така поведінка М. Драгоманова погано впису валася в галицькі реалії, тільки соромила І. Франка і виславляла в негативному світлі. Почасгн сам М. Драгоманов зрозумів недоцільність таких учинків і згодом змінив позицію, перейшовши від нетерпимості її заперечення до співробітництва із "Зорею", зрозумівши, що іншої трибуни для розмови з пу блікою тут просто немає.

У' кінці 1885 і впродовж 1886 року І. Франко друкує в "Зорі" оповідання "Довбанюк" (1886. № 7). прозові переклади оповідання Марка Твена "Як то я видавав рільничу газету?" (1885. № 24). казок "Ліс" (1886. № 8) М. Бйорнстєрне Бйорнсона та "Премудрий в'юн" (1886. № 15-16) Н.

Садпкіова-Щеріна. поетичні переклади віршів В. Гюго. Г. Гайне. Гв. Чеха.

Але найбільша частина праці І. Франка для "Зорі" була робота журналіста. а не письменника. -Як історик літератури він опублікував тут біографічні довідки про А. Свидницького. С. Шеховпча. Б. Залеського. О. Бодяньського. Ю. Федьковича. Т. Шевченка. -Як літературний критик він виступив з розглядом "Альманаха жіночого". "Буковинського альманаху ". "Календаря "Просвіти" на рік 1887". з повідомленнями про українські матеріали в польських, російських та німецьких жу рналах. Як історик І Франко написав для "Зорі" праці "Ювілей 300-літньої річниці Ставропігії".

Михайлин І.Л.

"До історії руської церкви з XVIII віку", "Пісня про знесення панщини", "Причинок до історії 1848 року". Були представлені матеріали І. Франка в розділах філософських і політичних матеріалів, у розділі етнографічному.

Через І. Франка до часопису надходило багато матеріалів. Так, упродовж 1886 року в "Зорі" друкувався видатний твір української літератури - роман А. Свидницького "Люборацькі" (№№ 1 -22). Родинна хроніка, написана ще для "Основи", не встигла з'явитися в ній своєчасно. Публікація роману стала видатним учинком І. Франка. Глибоко психологічний твір А. Свидницького був присвячений проблемам денационалізації української родини у польському середовищі, зображав руїну й спустошення в людських душах, до яких доводила людину втрата зв'язку з питомим національним ґрунтом.

У журналі "Зоря" продовжували співробітничати Олена Пчілка, давши твори "Чад: святочне оповідання" (№ 3-5) та повість "Світло добра і любові" (№№ 13-14-17), вірш "Пророк" (№ 2). Подавав твори під різноманітними псевдонімами О. Кониський: оповідання "Отак були вскочили" (№№ 18-19), вірш "Проповідь на горі" (№ 22). Величезним здобутком журналу стала публікація перекладу Петра Ніщійського п'ятої пісні з Гомерової "Одісеї" під назвою "Одісеєві плавники" (№ 21), а так само публікація невідомих співомовок зі спадщини Ст. Руданського, що подавалися цілий рік. Дебютував у журналі Володимир Самійленко, опублікувавши тут під псевдонімом **В. Сивенький** свої переспіви й оригінальні вірші.

Розпочав друкування в "Зорі" своєї епохальної праці "Коротка історія літератури ^русской" Ом. Огоновський. подачі якої з'явилися в журналі щомісяця. Його твір, що у книжковому варіанті побачив світ у 1889-1894 роках у чотирьох томах і шести книгах був першою історією української літератури, що була написана українською мовою. В українській літературній історіографії висловлювалося багато претензій до цієї праці. Написана на ґрунті філософії позитивізму, вона являла собою взірць галицького причинкаря: автор зібрав великий фактичний матеріал, але не пропонував його аналізу, вийвився цілковито нездібним де творення речей концептуальних.

Проте на всі явища духовної праці слід дивитися історично. Для свого часу, зокрема й у роки першодруку розділів "Історії" в "Зорі", це було потрібне й величне наукове надбання. У ньому вперше був представлений розвиток української літератури від зародження до новітніх явищ, зібрані біографічні відомості про усіх визначніших українських письменників, подано бібліографію української літератури, описано зміст творів. До цього опису критиками висувалися найбільш істотні претензії. Часто Ом. Огоновський вдавався до бу квалного переказу сюжетів, усу ваючись від їх літературознавчого аналізу. І все ж у некролозі "Професор Омелян Огоновський" (1894) І. Франко, висловивши багато справедливих претензій, прагнучи сумарної оцінки, назвав "Історію" "фундаментальним ділом покійника", "котре по мимо всіх його недочас довго ще лишиться найвднкшим пам'ятником його невтомної і совісної праці, а для вчених-

Історія української журналістики XIX століття

спеціалістів буде багатим магазином відомостей про нашу літературу, особливо новішу"*44.

і інших видатніших праць слід відзначити велику розвідку В. Коцовського "Маркіян Шашкевич і захитки до історії народного відродження русинів в Галичині" (№№ 1-15-16) та його "Причинки до галицько-руської бібліографії перед 1848 роком" (№№ 13-14-17). Відділ літературної критики підсилювали огляди Бориса Грінченка, що під псевдонімом **Б. Вільхівський** публікував гут цикл статей "Нові книжки українські" (№№ 17. 22. 24). і Михайла Комарова (Комара) з Одеси, що подавав цикл "Короткий огляд українських книжок за 1885 рік", представивши протягом року одинадцять рецензій.

За кінець 1885 і 1886 рік (час співробітництва в журналі І. Франка) журнал якісно змінився, здобувши нове обличчя. Виробилася структура номера. Кожне число відкривала публікація прозової літературної новинки. Це могла бути подача оповідання чи нарису (оригінального чи перекладеного) сучасного Письменника. Далі подавалися архівні матеріали: співомовки Ст. Руданського, розділи з роману "Люборацькі" А. Свидницького. Голіхі вміщувалися вірші сучасних поетів. Якщо тексти були невеликі, то вони розкидалися між розділами. Далі друкувалися подачі з "Короткої історії літератури руської" Ох. Огоновського, потім якийсь із творів В. Коцовського з історії літератури. Наступний розділ складала літературна критика, де йшли рецензії й огляди Б. Вільхівського або М. Комара. У кінці подавалися "Дрібні вісті з літератури й науки", листування редакції з читачами, оголошення.

Провід Товариства імені Шевченка призначив у 1886 році редагувати "Зорю" Омелян Кантівський (1855-1924). У продовж року він надрукував тут кілька невеликих статей з історії. За своє життя він написав шкільний підручник з географії, був директором української гімназії в Тернополі (1900-1907). На обширах його життя редагування ним "Зорі" у 1886 році виглядає справою випадковою. Це не дозволяє приписати йому реформу журналу.

Насправді її здійснення пов'язане з діяльністю І. Франка, який з вересня 1885 року і до кінця 1886 року був його робочим редактором. Листування І. Франка в цьому році наповнене клопотами про "Зорю", випрохуванням матеріалів для неї від О. Коннського, Олени Пчілки, Бориса Познанського, М. Комарова (Комара), Б. Грінченка та ін. Так як Ом. Портацький переклав на свого молодого співробітника редакторську працю в 1884 році, так Ох. Кантівський вдався до цього в 1886 році. Але цілковита несамоцінність, постійна залежність від рішення відповідального редактора і проводу Товариства імені Шевченка, загроженість, що вони зніхують з чергового числа підготовлений до друку матеріал, не давала спокою І. Франкові. Раз у раз він сповіщав авторам, що їх твори відхилені головним редактором. О.м. Калитовський, наприклад, не прийняв до друку вірш Олени Пчілки "Орел" та її поему "Юдіта".

²³⁴ Франко І. Я. Професор Омелян Огоновський // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. Т. 43 - С. 371 - 372.

Михайлин І.Л.

Наприкінці 1886 року І. Франко замислив видання свого журналу "Пос-гуп", виготовив і розклав потенційним співробітникам його проспект. Але під кінець року з'ясувалося, що здійснення тану неможливе, поліція конфіс-кувала навіть проспект, до віщання самого часопису навіть справа не дійшла.

Інтенсивне співробітництво І. Франка із "Зорею" в 1886 році, на жаль, не мало продовження. З одного боку, одружившись у 1886 році з Ольгою Хоружинською, що походила з с. Нірки з-під Харкова, він постав перед проблемою забезпечення родини п сталих заробітків, чого не могла дати робота в ще слабкій українській пресі. З другого боку, керівництво Товариства імені Шевченка виявляло невдоволення співробітництвом радикала І. Франка в його органі. Своєю віщання І Франкові створити не вдаюся. Через ці обставини І. Франко в 1887 році пішов "у найми до су сідів", розпочав десятилітню роботу в польській газеті "Kurier Lwowski".

Я вступив до редакції "Kuriera Lwowskiego". повідомляв він у листі до М. Драгоманова близько 20 серпня 1887 року, газетна чесного напрямку, протинна шляхетчині і попівщині, робота не втомлююча і плата, як на мої обставини, добра, так що, дру куючи, крім щоденної роботи час від часу фейлетони (за котрі платять осібно) і кореспонденцію за границею, я буду мати змогу хоч за рік отрястись з довіїв (...)"³

Трохи зі о ом, восени. Н. Кобринська розпочала роботу по замиренню І. Франка з народовськими лідерами, що дало б йому можливість працювати в їхній журналістиці. Але 10 жовтня 1887 року в листі до письменниці І. Франко попросив її припинити всяку роботу в цьому напрямі. "З людьми, заправляючими "Зорею" і "Ділом", хоч деяких з них особисто поважаю, **не хочу мати ніякого публічного діла**. Волю слу жити за хліб у поляків і робити на руській ниві своє хоч невеличке діло **самостійно**, ніж іти в каторгу до народовців, котрі обходяться з чоловіком як та собака з хлібом: заким з'їдять, то ще попереду поваляють" (Підкреслення І. Франка І. М.)⁸⁶.

Від 1887 року І. Франко не співробітничав із "Зорею" як редактор. Але й у цей час тут друкувалися у країнські варіанти його творів, що з'являлися вперше польською мовою, як-от: оповідання "Яць Зелена та" (1887. №№ 18-24), що було перекладене з польського першоджерела для "Зорі" самим автором. "Чума" (1889. №№ 13-14-17), що після першодруку в польській пресі з'явилося спочатку в анонімному російському перекладі в жу рналі "Киевская старина" (1889. № 5-6) і вже з нього було перекладене українською мовою П. С'кобетьським для "Зорі".

Проте поштовх, завданий І. Франком журналові, не пропав марно. Розвиток журналу продовжувався і в наступні роки за редагування його у 1887 році Григорієм Цеглинським (1855-1912), у 1888 році спільного

³< Франко І. Я. До м. п. Драгоманова. Близько 20 серпня 1887 р. // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К.. 1986 Т. 49. - С. 121.

** Франко І. Я. До Н. І. Кобринської. близько 10 жовнія 1887 р. // Там само, - С. 123.

Історія української журналістики XIX століття

редагування Григорієм Цеглинським і Олександром Борковським (1841-1921). у 1889 році - Олександром Борковським і Петром (Ковельським (1849-1912). у 1890 році Петром (Ковельським і Василем Тисовським (1851-1919). Складається враження, що провід НТШ встановив колективну відповідальність за ведення часопису і відсутність надійного головного редактора намагався замінити встановленням інституту спадковості: один редактор вчиг наступника, а той так само готує зміну собі. Так триває кілька років, що призвело до коливання професійного рівня журналу.

Рівень художньої літератури, представленої в "Зорі", тимчасово знизився. У поезії 1887 року знову найширше був представлений В. Масляк поруч з ним панівне місце посідали поети слабого обдарування: (. Воробкевич (Дан. Мтака). Олександр Бобикевич. С. Паатенко. та ін. Хоча поруч з ними друкуватися й таїановні поети: П. Куліш. Ю. Федькович. Я. Щоголів. Леся Українка. В. Чайченко (Б. Грінченко). Причому в наступні роки частка талановитих авторів зростає. До вже представлених імен додаються В. Сивенький (В. Самііленко). В. Лпманський (В. Мова). Олена Гічліка і М. Старницький. У № 21 1888 року був надрукований вірш "Пролог, написаний Ів. Франком, а виголошений С.Яновичем на ювілейній представлений руско-народною театру в пам'ять 50-тих роковин смерті Івана Котляревського".

Цей твір був наснажений такими гарячими національними почуттями, що упорядники зібрання творів І. Франка у 50 томах, не наважилися вмістити його в цьому радянському віщанні. Поет використав твори І. Котляревського для викладу новітньої історії України. Самого зачинателя нової української літератури він порівняв з Енеєм: "І як Еней із пожарища Трої Зібрав посідні святощі народні І рушив в світ шукає землі нової. Пової вітчіши. отак і він з великого пожару України Найбільшу спас народну святість слово" (№ 21. с. 359). Але надії його на родинне щастя України з письменним старшим братом не справдилися. Той прийшов як "чарівник-москаї" неначе гостем у хату вдови України, ате "швидко став у ній рядить по-свому": "Малчать. стара!" - отес его всі чари По-звірськи прості і як звір могучі!" (с. 360). Наше слово топчється в грязь, переслідується, мов дикий звір у лісі. Там де дзвеніли пісні Бояна. етова Хмельницького, звідкіть освіта і наука йшли на північ, "там нині тихо, темно і похило. Там навіть пам'яті Твоєї, батьку. Не вільно в твоїй мові вшанувати. "Молчать!" - отес й увесь резон могут чих". Ате це ще не остання строфа пісні, не впаїа ще завіса наприкінці дії: гніт і самодурство неспроможні дорости до неба й затулити сонце від усього українського народу. "А поки що ми тут в однім куточку Великої України, де не сягне Мертва рука грізної самоволі. Де вільно на.м собов самими бути. Чу жому вчитись, своє шанувати Ми згадуєм тебе, старий наш батьку" (с. 360).

"І Пролог" І. Франка був величезним твором української полілічної лірики. Він був наснажений антигімперським зхїстом. спрямованим пролі утисків у українського слова в Росії, зображав Галичину як частину Великої України, де вільно розвивається українське слово і де шанують і живуть традиції І. Котляревського. Публікація "Прологу" була великим здобутком журналу.

Михайли І.І.

Помітно еволюціонував і відділ прози і драматургії. Річник 1887 був зайнятий друкуванням величезного роману сьогодні нікому не відомого Шміта-Вайсенфельса "Са рідну землю!" у перекладі Г. Цеглинського. а найпомітнішим оригінальним твором було його ж комедія "Шляхта ходячкова" (№№ 15-20. 23-24). подана в журналі під псевдонімом *Григорій Григорович*. Написана не без дотепності вона хіла за предмет висміювання безпідставну пиху й гонористість маломаєтної шляхти, яка протиставлялася морально здоровому, працьовитому українському селянству. Проте ця проблематика розв'язу валася на рівні легковажної побутової історії виборів префекта (іс!) у селі Ходачкн й одру ження його доньки з сином захюжного українського господаря. Шляхта ображена в своїх почуттях вищості, прагнула скинути з посади префекта Антона Розумовського. аде пе їй не вдалося, бо за нього проголосували селянські депутати, тоді й шляхті довелося переглянути свої позиції. Мертва сьогодні ддя театрального реперту ару свою часу ця п'еса жила активних! театральним життям. Так бу ває з творами публіцистично гострими, які тратять свою актуальність з відсуванням на периферію су спільного життя відображених у них явищ.

Річник 1888 року захопив оригінальний роман І. Нечуя-Левницького "Старосвітські батюшки і матушки" (№№ 1-24). Цей твір уже був надрукований у журналі "Киевская старіша" (1884-1885). але в перекладі російською хівоюю. Таким чином. "Зоря " вперше познайомила читача з авторських! українським текстом. Широка панорама добре знаного з досвіду батькової родини жпгтя українського попівства розгорнута прозаїкохі у аластнвому для нього дусі иобуто- і звичаєписання. Він не заглиблювався в психологічні глибини героїв, не звертався до складних форхі характеротворення. але перемагав увагою до точного опису деталей, зовнішніх жестів, мистецьким нюансуванням мовних партій. Для "Зорі" публікація такого полотна з українського життя була безперечним здобутком.

Перекладний відділ збагатився трагедією Фрідріха Шіллера "Орлеанська діва", виконаним Євгенієм Горницьким (1888. №№ 6-8. 10-17. 19-24). Цей твір належить до корпусу провідних класичних здобутків ніхієцького поета доби просвітительського реалізму . Його переклад збагачував українську ку льтуру, розширював можливості української хіовп і так само бу в корисним для жу рналу.

У 1889 році "Зоря" знову опустила планку художньої літератури, у ній не з'явилися великі визначні твори, наділені епохальним значенням!, але 1890 року в "Зорі" (№№ 5-21) був опублікований великий роман І. Нечуя-Левицького "Над Чорним морем", у якому він продовжив дослідження життя української інтелігенції. В основу твору лягли враження письменника, здобуті ним під час роботи вчителем гімназії в Кишеневі. Ту т. а ще в Одесі розгортається дія роману . А втім, "над Чорні і ві морем" розхїщена в автора вся Україна, інтереси якої представляв молодий вчитель гімназії Віктор Ко.машко. На жаль, у нашому літерату рознавстві, здається, не піднімалося питання про автобіографічність цього образу, тому висловимо про це лише несміливий здогад.

Історія української журналістики XIX століття

Комашко ідейніш спадкоємець Радюка, але не йот бліде наслідування. Це цілком нове явище, що фіксує українство на новому щаблі розвитку, коли воно перейшло від інтуїтивного українофільства до усвідомленого служіння своєму народові. Він сміливо говорить: я за націоналізм: наш націоналізм то свобода, прогрес, гуманність: це націоналізм новий, а не націоналізм давнього старогтя: він виступає з великою толерантністю до інших народів та до усякої віри, стає за маси, за народ. А щоб служити чимсь народові, гребя доконечне промовляти до його його ж мовою, бо як же він нас зрозу міє?"

Комашко вічно полемізує з С'єлабросом. Фесенком. і перемагає їх не тільки сплюю аргументації, але й власною моральною позицією: ті виявляються пристосуванцями, він завойовує серце красуні Сані Навроцької. За кохання якої з'ягається пів-ншенева. За доносохі Фесенка його звільняють з посади в гімназії через українські симпатії й висилають на заслання в Архангельську губернію, але навіть це не зашкодило молодій родині: бу пі щасливою й служити своєму народові. У дружині Кохіяшко знайшов палку прихильницю своїх-ідей: вона скінчила вищі педагогічні курси і теж стала вчителькою. Кохіяшко перемагав "чорні хмари": це був симпатичний образ нової України, яка сміливо й енергійно боролася за самоствердження.

І. Нечуй-Левіцький на сторінках "Зорі" утверджував в українській літературі новий для неї жанровий різновид ідеологічний роман. у якому не події, а дискусія складала головний зміст і обумовлювали рух сюжету.

Збагатилася проза "Зорі" 1890 року і п'ятьма оповіданнями І. Франка: "На лоні природи" (№ 1). "До світла!" (№ 2-3). "Гава і Вовкун" (№ 4). "Борис Граб" (№ 9). "Геній" (12). Найбільш значущим у творчій спадщині І. Франка є твір "До світла! (оповідання арештанта)", побудоване в дусі кращих наративних традицій української літератури. У його поезії були поєднані дві наративні хвилі: автора-оповідача і його героя єврейського хлопця Гюська Штерна, який розповідав сам про свою долю. Завдяки такій побудові твору досягався ефект особливої достовірності зображення. Посько, далекий родич корчмаря Мошка, нещадно визискується ним, господар не вчив його ні рехієсла, ні грамоті. Нарешті, хлопець вирішив вирватися на волю, викравши в Мошка свої папери. Але Мошко заявив про те, що Посько його пограбував. Хлопця заарештували й кинули до тюрми. Тут і зустрівся з ним автор. Пан Журовський, що співчутливо поставився до страждань знедоленого й приниженого хлопця, навчив його читати, пообіцяв віддати Гюська до ремісничої школи. Хлопець так захопився наукою, що ловив кожну хвилину світлового дня, аби не розлучитися з книгою. Одного разу жовнір, що охороняв тюрму іззовні, помітив його й наказав забратися від вікна, а коли той не виконав наказу, вистрілив по ньому. Гюсько похієр у ту мить, коли прийшла звістка про його звільнення. Він був убитий тільки тохіу, що тяг ну вся до світла.

Включене до збірки прози І. Франка "В поті чола" (Львів, 1890). оповідання набуло величезної популярності особливо в Росії, де друкувалося понад десять разів лише в періодичних віщаннях (в журналах

Михайин .Л.

"Мир Божий". 1895. № 2: "Вестник Европы . 1897. т. 5. кн. 9: "Журнал для всех". 1898. № 11. 12). а також виходило окремими виданнями. Для видавництва "Донская Речь" ного переклала Леся Українка.

В основі популярності оповідання лежала його ідея співчуття особі пригнобленій, принижуваній.' але у якій жевріг й розгорається почуття людської гідності, яка прагне світла й тягнеться до нього. Протистаатення держави, з її поліцейською системою придушення, і людини, що прагне відстояти свою свободу, було втілено тут у високохудожніх образах і описано в прозорих, зрозумілих подіях. Тохіу цей твір і увійшов до числа класичних у доробку І. Франка й усій у країнській прозі.

Решта оповідань становила уривки з недокінченої повісті "Не спитавши броду", яку мріяв написати І. Франко, але потреба заробітку штовхала його на журналістську поденщину. Кожне з оповідань було по-своєму симпатичним. Твори "Борис Граб" і "Геній" спрпйхгалися як експозиційні, містили статичний опис ситуацій, не доводячи їх до конфліктів. Твори "На лоні природи" і "Гава і Вовкун" сприймалися як зав'язкові: у них намічались зав'язки майбутніх конфліктів, З цих оповідних конструкцій можна було зробиш висновок про задум великого епічного твору: він мав нахил енциклопедично охопити галицьке життя, висвітлити конфлікт між селохі і панським двором, єврейським. польських! і українським населенням, панством старої феодальної й молодой капіталістичної генерації. Але І. Франкові так і не судилося викінчити цей твір. Публіку ючи ці оповідання в майбутніх прозових книжках, письменник завжди вказу вав на те. що вони є уламками з більшого художнього цілого. Ці пояснення здавалися йому істотними для розуміння творів читачами.

Наприкінці 1880-х років жу рнал у же перетворився на всеу країнську трибуну. здатну прислужитися для обговорення всеу країнських проблем. У часописі співробітничав великий загін шсьхїєншкїв з підросійської України: Михайло Старицький, Борис Грінченко. Олена Пчілка. Леся Українка. Михайло Обачний. В. Саміпленко, О. Коннський. Володимир Александров. Михайло Комаров. Дру ку валися українські письменники Галичини: І. Франко. Данило Млака. Григорій Цеглинський. Омелян Огоновський. Юрій Федькович. Климента Попович. Михайло Бачішськіш. Корнило Устиянович. Перетворення "Зорі" на всеукраїнський орган стало доконаним фактом. А відтак, у цьому часописі розгорнулася велика дискусія про шляхи розвитку української літератури й культу ри, яка мала далекойдучі наслідки і в кінцевому раху нку привела до вироблення ідеї національного самостійннтпва. української державності.

Розпочав дискусію Б. Грінченко (1863-1910). На тон час йому було 25 років, він жив на протилежному від Львова кінці України, у селі Олексіївні Слов'яно-Сербського повіту Катеринославської губернії, де вчителював у школі Х. Д. Алчевської. Він належав до нового покоління української інтелігенції, більш радикально й рішуче налаштованої на виборювання своєї національної ідентичності.

У № 10 журцату "Зоря " (1888) Б. Грінченко під псевдонімом **Б. Вільхівський** надрукував невелику статтю "Хто ж винен?", яка поклала

А%А

Історія української журналістики XIX століття

Початок дискусії. Стаття була виключно спонукальною і звернена не до галичан, а до підросійських українців. Щоб його краще зрозуміли, почав він з прикладів. Вийшов "Опыт южно-русского словаря" К. В. Шейковського. том на 40 др. арк., що містить 20 тис. слів на літери Т. У. Ф. Х. Цю безцінну працю передплатили 20 чоловік, з них 4 українці.

С в нас й інші скарби: твори Гребінки. Гулака-Артемівського. Марка Вовчка. Метлинського. Стороженка. Руданського. "Лле ми не маємо досі.

нарікав Б. Грінченко. жодного хоч можливого повного віщання їх творів. Деяких з них не можна не тільки купити, але навіть роздобути для читання. Виростають покоління українців, не бачучи української книжки" (№ 10. с. 178).

Хто ж винен у цьому? - запитував Б. Грінченко. У відповіді й ховалася головна ідея його статті. "Ся причина наша недбалість, вказував він. наша неприхильність, наша нелюбов, наша лінь. лінь, лінь до грохадського діла, до рідної літератури, до діла просвіти і відродження рідного краю" (с. 178). Ми плачемо над долею нашої літератури й просвіти. - зазначав автор.

і забуваємо заповідь: "Толщите і отверзеться вам". Пригноблююча сила ніколи добровільно не поступиться своєю аладою. С історичний закон, згідно з яким кожний народ здобуває собі стільки прав, скільки він має сили.

Тут Б. Грінченко знову повертався до прикладу. У третьому числі журналу "Русская хгысь" рецензовано перший том "Історії літератури руської" проф. Охі. Огоновського. Журнал цей цілком чесний у слов'янській справі, прихильний до самостійного розвитку кожного народу, особливо поляків. "А ото. рецензуючи ту ю книгу О. Огоновського. - не приховував подиву Б. Грінченко. журнал, тюкаючи на автора за його історичні погляди, так таки й зве його "агентом польсько-ніхецької партії" (с. 179). Чому ж полякам можна лишатися собою, а нахі ні? Тохіу що, - відповідав на своє запитання сам автор,

в поляків росіяни бачать силу, а в нас не бачать. А де ж в поляків сила? Ніде, як у літератури й просвіти, "в тому народному словесному й духовному добрі, котре має польський народ" (с. 179). Отже, і нам треба створювати ту силу, побільшувати її. треба працювати, працювати, працювати!

.Як же працює українство в Росії? На це питання Б. Грінченко відповів у наступній статті, що так і називалася "Де ж наша робота?" (1888, № 13-14) Вона розкривала думки попереднього виступу і продовжувала їх. Б.

Грінченко констатував повніш занепад української роботи в Росії. П'ять чисел "Киевской старины", подаючи список книжок з української історії російською, польською і навіть німецькою мовами, не фіксують жодної українською. С лише одна "З згадок про дїгтячі літа" Василя Чайченка. Одна книжка на п'ять місяців - небагато: тим паче, що **Василь Чайченко**- то ще один псевдонім Б. Грінченка.

Мотивуючи бездіяльність, автори посилаються на цензуру. Але вона завжди була суворою. Попри це в 1884 році вийшов другий тохг "Ради", перший випуск словозбору Шейковського. нове віщання "Кобзаря". Далі автор за роками перелічив, що виходило до цього часу в Росії. Тож не тільки цензура винна, але й ми самі. - резюмував автор.

Михайли І.Л.

Він знову іноклювався на історичний закон сили. Наша сила в просвіті, в культурі. Для того, щоб здобути освіту, культуру, нам zostавлено один спосіб літературу. Та й цей спосіб стиснено до краю. Віє він zostався, це і є тон рятівний мотузок, "котрий нам. потопаючим у жерущому багновпську. кидає історична наша доля" (с. 239). Це той терен, на якому слід працювати усім свідомим українцям. Це той клаптик, на якому ми можемо зростити нашу силу. Отут з'являються малодухи. що починають нарікати на лиху долю, ворогів, цензуру, яка пропускає одну з трьох українських книжок, і мотивують свою пасивність гаслом: "Не можна робити".

Ні. виповідав Б. Грінченко. - робити можна, не можна буде робити годі, коли жодна наша книжка не проходитиме, а поки проходить одна з трьох, одна з десяти, з двадцяти. - працювати можна й потрібно. Хочете віщати сто книжок на рік. посилайте до цензури триста. І хш наближатимемось до того часу, "коли наша сила буде настільки дужа, що хш зможемо сказати: верніть нам наше право по-своєму думати, балакати, писати, розвиватися" (с. 239).

Два публіцистичні виступи Б. Грінченка виявилися глибоко актуальними і своєчасними. Вони були спрямовані проти тих потенційних українських авторів і видавців, що опустили руки й. посилаючись на цензурні лютування, не хотіли братися до праці на українському терені. Б. Грінченко переконливо довів, що українці можуть змінити свою історичну долю лише завдяки посиленій і наполегливій праці на літературному полі, яке лишилося єдиним для формування національної свідомості і можливості на її ґрунті висувати вимоги української автономії, а згодом і державності. Б. Грінченко був першим, хто апелював до внутрішньої слабкості та інертності українців, а не до зовнішніх обставин як умов, що перешкоджають побільшувати їм свою національну силу.

Історик Валентин Мороз у праці "Україна в ХХ столітті", оглядаючи його переддень, століття XIX. вілвів Б. Грінченкові вщатну роль. На зміну інстинктовому "шароварноху українофільству" прийшло "свідоме українство". "Його головний репрезентант - Борис Грінченко - вже усвідомлює Україну як окрему, першорядну сутність у вартісній системі"^{5*}. Ці його думки й були вперше заявлені в двох розглянутих статтях.

Вони сколихнули Україну. До "Зорі" стали надходити відгук на них. Уже в № 3 "Зорі" 1889 року у рубриці "Замітки критичні" була надрукована стаття "Хто ж винен і де ж наша робота?", яка й розпочала дискусію. Стаття розтяглася на два номери і була закінчена в наступному четвертому числі. Під нею стояв підпис "М. К."; це був криптонім Михайла Комарова (1844-1913) видатного українського бібліографа й літературного критика, що закінчивши 1867 року юридичний факультет Харківського університету, змінивши кілька хіст проживання з 1887 року осів в Одесі, відкривши власну нотаріальну контору.

³ Мороз Валентин. Україна в ХХ столітті // Україна. - 1991. - М 23. - С. 21.

Історія української журналістики століття

М. Комарова обурила позиція Б. Грінченка, зокрема звинувачення самих українців у лінивстві й докори, кинуті видатним українським науковцям, що вони не пишуть українською мовою. Так погоджувався він з Б. Грінченком, нашої праці повинно бути більше. Але історичні факти свідчать, що не лише вну трішня інертність, але н жахливий зовнішній опір спричинився до занепаду у країнської справи в Росії. Першою науковою працею, написаною українською хювою, була історія України від найдавніших часів" (Основа". 186І. № 9) П. Куліша. Але, довівши можливості української мови для нау кового вжитку . П. Куліш залишив працю незавершеною: очевидно, не так просто було орати цілину. У' нього нібито й з'явилися послідовники, але "ся праця після перших заходів, після випуску аритмешки і священної історії в 1863 році була зупинена звісним насильством російського уряду. Хто ж тут винен? запитував М. Комаров.

Невже лінь, недбальство і неприхильність тих людей, що, як відомо, з такою щирістю бралися до діла'." (№ 3. с. 51).

У' Галичині відразу стали писати наукові праці "нібито народною хювою". але це було хюсквофільське язичіє. а не українська мова. "Нау кові праці на нашій мові стали можливі тільки в недавню годину, коли в Галичині з чималою таки допомогою наших же Українців заходилися над популярним науковим видавництвом і коли там з'явилася народна україно-русська преса" (с. 51). Відтак, першою причиною недостатності української нау кової книги є відсутність наукового стилю в у країнській .мові.

Друга причина, що підриває у країнську мову в науці полягає в тому , що "публіка українська не мала й досі не хіає доволі підготовки до наукових викладів на рідній хюві. котрої не чула ні в церкві, ні на суді, ні в школі і знає через десяте-п'яте тільки з уст народу та з творів українських белетристів" (с. 51).

Третя причина - "се той дикий режим, який безхшлосердно люту вав над нашою лихою долею" (с. 51). Уся друга частина статті, подана в другій подачі (№ 4). присвячена описові цього "дикого режиму". Він не тільки заборонив до пу блічного вживання у країнське слово, але вже пересліду є й російські праці, де йдеться про У країну, пропускає до друку ие третю українську книжку, а затедве що десяту, таку, що здається йому цілком нікчемною: посилення нашої роботи призводить до посилення цензу рних заборон, а не до зростання нашої потуги. Отже, на питання "Де ж наша робота?" відповідь така: ховається віт свігу Божого в цензу рних закапелках і час від часу передається н;. автодафе. Порівняння України з Польщею некоректне: поляки .мають сильне письменство, школи, журналістику: українці в Росії не мають нічого. іа ге це є в Галичині, але наше письменство і справа наша й ту т такі молоді, що чекати від них зрілості поки що просто неможливо, це не на часі.

М. Комаров пропонував прагматичні висновки. Перший: необхідно кожному українському письменникові скажитися на цензурну заборону до міністра, в сенат, а то и самому цареві. Другий: необхідно кожному нашому діячеві якомога частіше й голосніше "будити наше національне питання"

Михайлин Л.

(№ 4. с. 65) по часописах російських, галицьких, польських і т. д. показувати світові ту кривду, що вчиняє нам темне бузувірство.

Стаття М. Комарова була взірцевою з погляду завдань полеміки: у ній саме обговорювалася проблема без істеричних вигуків і таврувань. Критик поділяв стурбованість Б. Грінченка станом української справи, але, спираючись на свій досвід боротьби з російським урядом, пропонував свої варіанти шляхів боротьби.

Не залишився байдужим до позиції Б. Грінченка й М. Драгоманов, що саме на запрошення болгарського уряду переїздив до Софії, аби зайняти кафедру загальної історії в Болгарському університеті. Всупереч своїм настановам: не друкуватися в народовській пресі, він надіслав до редакції статтю з своїм баченням проблеми розвитку української справи. М. Драгоманов відчув в несподівану підтримку з боку молодшої сили. Адже це він все життя боровся проти пасивності, інертності, провінційності у країні, прагнув вивести його на шлях світової поступу. Так з'явилася його стаття "Ще на тему: "Хто винен?" Лист у редакцію "Зорі", що була опублікована в № 4 (1889) відразу після статті М. Комарова. Текст він підписав новим псевдонімом: **Чудак. - а кому вгодно, то «...**

Почав він з вмотивування псевдоніма. Б. Вільхівський висловив чудасні думки, які перед ним ніхто не висловлював. Їх дві: перша та, що в бідності нашого письменства винні ми самі, а не вороги; а друга та, що він нагадав нам історичний закон сили. М. Драгоманов розвинув ці думки, тому й підписався - **Чудак.**

Історичний закон сили існує і активно діє щодо української літератури, погодився з Б. Грінченком М. Драгоманов. Чому в нас все заборонили, а белетристику залишили? - запитував він. Тому, що вона в нас вже була, її добре знали в Росії й поза нею. Як-от: Т. Шевченка. Г. Квітку. Марка Вовчка. Не можна заборонити те, що є. Заборонили те, чого не було.

Слід сказати, що М. Драгоманов правий лише частково. Він правий, коли твердив, що заборонити наявні явища вже існуючої української духовної культури було неможливо. Але він криводушав, коли говорив, що заборонили те, чого й так не було. Валуєвський циркуляр 1863 року заборонив три групи творів: 1) духовного змісту. 2) навчальні книжки. 3) книжки, призначені для початкового читання народу. Усі ці три групи книжок існували, навіть інтенсивно створювалися на початку 1860-х років у значній мірі завдяки енергійній діяльності М. Костомарова й П. Куліша.

Можливо М. Драгоманов приховав істину з тактичних хитрувань: йому шилося про заохочення українських авторів до праці. У цьому ж напрямку розвивав він і свої думки. Коли вже маєте триста українських книжок, - підхоплює він приклад Б. Грінченка, то не слід їх нести в Росію до цензури. Надрукуйте їх без цензури хоч би й у Галичині, покажіть світові свою духовну величність, зміцніть свій авторитет, а тоді вже нести решту двісті до цензури: і вона не посміє вам їх заборонити: вона або всі або майже всі пропустить.

Подавати твори в російську цензуру - це все одно, що робити донос на самого себе, бо в Росії існує постанова ще з часів Миколи I, згідно з якою

Історія української журналістики XIX століття

цензори мусять сповіщати жандармерію про появу друком, хоч би й за кордоном, заборонених ними творів. Отож не запобігання ласки в російській цензури, а боротьба за міжнародний авторитет української літератури у вільних країнах Європи мусить стати першочерговим завданням наших свідомих громадян.

От на цьому шляху існує багато перешкод внутрішньоукраїнського характеру. Їх набір неодноразово аналізувався М. Драгомановим: провінційна вузькість погляду на літературу й життя, незнання провідних європейських мистецьких течій, погане володіння іноземними мовами. Слабка орієнтація в галузі суспільних та філософських сучасних ідей. "Здоровий внід з цього стану хюже бути одгш. - резюмує М. Драгоманов. - перевчитись або довчитись, догнати європейську думку, наукову й поетичну. та з нею й приступити до праці над українським матеріалом та, опрацювавши його по-новому, печатати його, - звісно, без цензури, найтіпше в Галичині" (№ 4, с. 67).

Наскільки важливим стратегічно є поєднання австрійсько-галицької демократії і свободи друку та російсько-української інтелектуальної хюгутності стає зрозумілим з другої статті М. Драгоманова в "Зорі", підписаної псевдонімом *Чудак* і спрямованої на обговорення пору шених Б. Грінченком проблем. Називалася вона "В справі відносин українців до російської літератури (Листи до редакції "Зорі")" і друкувалася в чотири подачі (1889. №№8-11).

Вона теж містила традиційний для зазначеної в заголовку теми набір ідей М. Драгоманова: російська література - велика й багата, кількісно і якісно: російською хювою існує велика перекладна література, яка може правити за головний канал інформації про світові ідеї для українців: поскільки своїх аналогічних надбань вони не мають, а іноземні мови для безпосереднього зв'язку зі світом вчити лінуються, то мусять черпати духовні скарби через посередництво російської мови й літератури; смертельну загрозу для у країньства становить занедбання цього зв'язку.

Здавалося б. М. Драгоманов мусив шукати порятунку й в іншому місці, в Галичині, де немає такої великої залежності від російського культурного елехгента. Він розмірковував все над тим же: як через зхіщення світового авторитету української літератури прийти до полегшення становища у країньства в себе вдома. Цьому могли б сприяти переклади української літератури іноземнихш мовами, за що повинні взятися сахії у країньці. У Росії є переклади української класики російською хювою. А про ніхієцькі в Австрії не чути, хоча значна частина у країньців здобу ває вищу освіту у Віденському університеті, добре знає німецьку мову

"Чому ж галичани не перекладають українських авторів на німецьке?" - запитує М. Драгоманов. І дає таку відповідь: "Хай відповідає на те, хто хюже. докладно. **Я** ж вкажу ті причини, котрі я запримітив, по крайній мірі моїм чудацьким оком. - так розпочав відповідати автор: - Перша та, що Галичане одне з найнерухливіших, наїліннвійших рас. які я бачив. - а друга та. що Галичане в хіасі ще навіть не дозріти до української літератури;

Михай.інн І.Л.

бо не тільки і алпнька публіка, а навіть більша частина галицьких ппеателів по своєму літературному смаку належать до XVIII, а зовсім не до XIX ст., а всього менше до натурально-соціальної школи, до котрої все ж таки належить ліпша часть того, що писано по-українському в останні 20-30 років піл тими ж культурними впливами, під якими зростала и російська література або н просто під впливом сеї літератури" (№ У.с. 191)

З одного боку, цілком несподівано чули подібні національні оцінки від соціаліста н космополіта, яким декларував себе М. Драгоманов. 'З дру гого боку. лише в такий спосіб можна пояснити баг аторічну 'сшячку Галичини навіть після весни народів 1848 року . їй бракує внутрішньої енергії, відсутні джерела саморуху'. Аж поки вона не починає поволі пробуджуватися піл активніш л иском з російської України, що почався в 1860-х роках після Валусвського циркуляра. 'Зовсім не безглузду думку висловив О. Пішін у рецензії на дру гий тохі "Історії літератури руської" Охі. Огоновського. коли засудив утиски української літератури в Росії, зауваживши, що сахіе воші перехістили центр у країнського літерату рного руху в Галичину³⁸ І сталося дивне: галицько-руська література, що заледве жнволіла в Австрії, стала живил ися хюгутнікі потоком з України: без Т. Шевченка й П. Куліша, І. Печуя й Панааса Мирного. Олени Пчіїкн й Б. Грінченка Галичині загрожувала доля навічно лишишся красхі бездарних писань Г. Цеглинських і 13. Масляків. І. Наумовичів і Ом. 11 ар-її щькпх. Порятунок був в однохіу - у з'єднанні з підросійською Україною. Цей шлях і пропонував М. Драгохіанов як рятівний д ія України в цілому .

Статті Б. Грінченка. М Комарова й М. Драгохіанова породили в у країнській журналістиці тривалий обмін думками. Вони народили *Чудака*, який через рік створив "Чудацькі думки про українську національну справу". Публікація цього твору в журналі "Народ" викликала відновіть Б. Грінченка "Листи з України Наддніпрянської", на які відповів М. Драгоманов, нагаїсавши "Листи на Наддніпрянську Україну". У' 1893 році в журналі "Народ" був опублікований уривок з праці Ю. Бачинського "Україна ігредента", у якій дискусія остаточно пустилася літературного ноля й перейшла на терен політичної проблеміатики й обговорення проблемш (вперше!) створення самостійної Української держави.

Це була знахтеннта дискусія, що стала зхістом суспільного жигтя тих років. Вона відіграла велику роль у справі станоалення "свідомого у країнства". вироблення й засвоєння суспільством тих ідей, що вели до усвідомлення нашихі грохіадянствохі потреби української державності. Початок обхіїну думками навколо щонайважливіших проблемі українського су спільного буття й поклали розгляну її виступи в часописі "Зоря", надавши й самому журналові нового значення й нової ваги: далеке від політичних проблемі віщання втягувалося в розмову про найважливіші пилання буття української нації, з чисто літерату рного й нау кового робилося ще й Політичним.

Новий період в історії журналу "Зоря" розпочався в 1891 році, коли

³³ Пыпин А. Особая история русской лиггер/т'ры // Вестник Европы. - 1890, - № 9. - С. 246.

Історія української журналістики ХІХ століття

ного головним редактором одноосібно став Василь Лукич. Це бу псевдонім Володимира Левницького (1856-1938), що був однолітком І. Франка і вчився разом з ним у Львівському університеті, з 1876 року увійшов до редакції журналу "Друг". На відміну від І. Франка, він 1879 році закінчив юридичний факультет і розпочав адвокатську практику в провінційних містечках Галичини. Справжньою пристрастю його була література й журналістика. Календарі "Просвіти" (1880-1885), альманахи "Руський правотар домовий" (1885), "Ватра" (1887), - ось найголовніші видавничі проекти, у здійсненні яких Василь Лукич відіграв провідну роль. Своє співробітництво з часописом "Зоря" він почав посилювати від вересня 1890 року, містачи тут під своїм основним псевдонімом, а також під іменами *Наум Срібнаренко* і *Данило Домонтар* рецензії, огляди літературних і наукових новин, аналітичні статті. За короткий час він зарекомендував себе як діяльний, енергійний редактор, прекрасний організатор журналу. У зв'язку з цим провід НТОВІ передав йому редагування часопису в наступному році. І як виявилось не на короткий час.

Василь Лукич змінив обличчя "Зорі". З 1891 року вона переходить на фонетичне письмо. У спогадах Сергія Шелухина (1864-1938), провідного діяча молодого покоління київської Старої громади, зустрічаємо таке пояснення даного кроку. Наддніпрянські автори, що співробітничали в "Зорі", не знали історичного правопису і вперто дотримувались кулішівки. У "Зорі" їхні твори переробляли на галицький смак і щодо правопису, і щодо лексики -Якось у гурті вони заходилися глузувати з галицьких дашків, ер та ять. Через день після того Володимир Самійієнко прочитав друзям свою знамениту сатиру:

"Без дашків, без ер, без ять
Не можна Руси існувать -
В них ховаєсь наша сила,
В них добробит наш тріва,
Не дамо їх на поталу,
Покіль є в нас голова!
І не вмоалять нас вовіки
Всі учені чоловіки
Ся лишити скарбів сих -
В обороні станем їх!
Станем грудьми всі од разу.
Та одіб'ємо одразу!
Гей, не лячно нам тепер -
За дашки, за ять, за ер! і т. д.

Сього вірша ми послали при листі до "Зорі" з вимогою завести фонетику, бо ми кинемо співробітництво. Нам відповіли згодою поступово замінити правопис і дійсно зробити се"²⁸⁹.

²⁸⁵ Шелухин Серій. Українство 80-х років ХІХ в. і мої зносини з Ів. Франком // *Спогади про Івана Франка*. - Львів. 1997. - С. 188.

Михайн І.І.

Реформи В. Лукича торкнулися й зовнішнього вигляду журналу "Зоря" стала ілюстрованим часописом. З цього часу заголовок друкувався на тлі картинки хатнього інтер'єру, знаковими предметами у якому були книжка, глобус, згорнуті сувої, завіса з літерами "Зоря" відслонювала вікно на схід, де вставало сонце, відкривався пейзаж степової України, сгояв бюст Шевченка з головою у лаврової вінку, на кілках висіти театральні маски. Картинка сихіволізувата еднання Галичини н України.

Віт третього числа 1891 року "Зоря" вхіщувала іцонохіера портрети видатних українських діячів і пояснення до них. Наприклад, третє число викривалося (с. 41) портретохі Володимира Барвінського. а на с. 57 давалося роз'яснення "Наші ілюстрації". "5 нов. ст. лютого, зазначалося тут. минуло вісім літ, коли Галицькі Русини зложили в мог илу славного свого керманича. Знаменитий публіцист (редактор "Правди" і "Діла"), енергичний діяч, спритний політик і розумний організатор народних сил умер 3 нов. ст. лютого 1883 р. у Львові о ? 8 год. вечором по короткій хворобі". Народ віддячив йому пахі'яттю. зазначалося далі: на його могилі цього року стане величавий пам'ятник, а також буде запроваджена стипендія його імені, на колру вже зібрано чималу суму.

Але не тільки портрети вішатннх українців містила "Зоря". У журналі друкувалися карпатські краєвіин. малюнки пам'ятних хгісць. як-от: "Хата Юрія Федьковпча в Сторонці на Буковині" (с. 4). репродукції світової класики, наприклад: "Сікстинська хіадонна" Рафаеля. львівські пейзажі та ін. "Зоря" тепер приваблювала читача на лише глибоким внутрішнім змістом, але й гарним зовнішнім виглядохі. яскравіш (вжпвехю сучасне слово) дизайном.

Урізноманітнвився зміст журналу. У № 23 вперше була подана "Сучасна літопнсь жнтя суспільного", під якою стояв підпис **Смолянський**, навіть без ініціалу. Тут містився огляд головних подій громадського життя українців у Росії, де мешкає, як зазначалося тут. "7/8 українсько-руського народу " (с. 456) і подій сучасної поточної світової історії. Стаття являла собою огляд газетних повідомлень про голод у Росії, що став наслідком неврожаю, і діяльність уряду в справі допомоги постраждаш.м. єврейські погроми, котрі розпочалися внаслідок негараздів з хлібопостачанням: землетрус у Японії: всесвітній конгрес географів, що розпочався в Римі: і конгрес орієнталістів у Лондоні і т. д. Строкатість викладу і випадковий добір подій до нього все ж був виправданим, оскільки представляв читачам, локалізованим навколо "Зорі", картину світового сучасного життя. Для "літературно-наукового письхія для родин" поява нової рубрики, яка претендувала статн постійною, була розшпренняхі поля інфорхіяційної діяльності, підвищу вала популярність віання.

У відділі художньої літератури Василь Лукич спряхіував свої зусилля на залу чення до журналу усіх іюхіїлннх гаїсьхїєнників України й Галичини добираючи їх твори за критерієм ху дожності.

До числа провідних авторів даного періоду слід віднести І. Нечуя-Левпцького. який слав постійнім співробітнікохі журналу, друкуючи тут

Історія української журналістики XIX століття

твір та твором, переважно великі повісті: "Навіжена" (1891. №№ 1-4. 6-10).
• "Поміж ворогами" (1893. №№ 7-21). "Не той став" (1896. №№ 11-20).

У них продовжувалося розширення тематичних обріїв української прози й рух до відтворення всесословної картини життя українського суспільства другої половини XIX століття. Повість "Навіжена" відзначалася свіжим матеріалом відображенням життя міського чиновництва в умовах не ідеологічних суперечок, а звичайних побутових подій. Розробляючи любовний сюжет. І. Нечуй-Левицький наснажив оповідь комічними подробицями, та приводячи героїв до щасливого кінця: одруження. - раптом несподівано звертав увагу на порожнечу життя, у якому вже все відбулося, кохана дівчина завойована, стала дружиною героя, але саме тут він в розумінні мови. що "в цьому засохлому й поживклому садочку панує моральна й соціальна моя смерть... **Я** заперся тут наче в домовині".

Повість "Поміж ворогами" мала за предмет ворогування містечкового писаря й благочинного, що сталося через стосунки доньки священика Ваті й писарєвого племінника Леоніда Панасенка. У карикатурності дрібязкових мотивів у чинків персонажів цього дійства, які не дозволяють зійтися двом молодим людям, що почувають симпатію і тяжіють один до одного, вбачаються, з одного боку, гоголівські традиції відображення провінційного українського панства, а з другого боку, нова тенденція, що тільки почала прорізатися в творчості А. Чехова із засудженням міщанства, провінційної замкнутості й дрібязковості. І. Нечуй-Левицький чутливо сприймав напрями сучасного художнього мислення.

Повість "Не той став" зображала селянську родину, але вносила в родинно-побутову тему нові аспекти: відсутність вищих духовних ідеалів калічила душі допитливих і спраглих за інтелектуальною поживою людей. Родина Соломії і Романа, виборена ними не без труднощів, виявляється zagrożеною потягом чоловіка до книжки, хоча й сама та книжка не є представленням! сучасних наукових чи літературних ідей, це богослужбова книжка, оскільки лише вона уприсутнена через священика для селянина в культурному просторі українського села. Смерть Соломії при гасінні пожежі в сусідів, безперечно, життєва випадковість, сприймалася як художнє розв'язання прозаїком наміченого конфлікту - не має хітця Соломії в Романової житті. Найневинніша спроба за рахунок самоосвіти вийти за межі свого середовища спричинює родинну катастрофу.

Ці твори збагачували українську прозу, засвідчували дальший її розвиток, підносили авторитет журналу "Зоря".

Істотною була присутність на стоїнках "Зорі" Бориса Грінченка. Під псевдонімом **Василь Чайченко** він надрукував тут свої програмові повісті "Сонячний прохгін" (1891. №№ 11-21) і "На розпутті" (1892. №№ 10-23). Це виразно тенденційні твори проїняті актуальною суспільно-політичною проблематикою свого часу. Марко Кравченко - головний герой першої повісті сажі виллумавався автором як прохгін світла в гехінохію царстві: поруч з цим назва повісті могла розумітися і як символ його просвітницької Діяльності, яку він провадить в темному, занедбаному українському селі.

Михайил І.І.

У степове "зшахтаризоване" село, до мастку поміщика Городинського дія репетиторської праці приїздить студент останнього курсу історико-філологічного факультету одного з університетів Марко Кравченко. Пого свідомість заґрунтована на народолюбних ідеях його часу, він представник свідомої українофільської інтелігенції. У нових умовах він потрапляє в цілу мережу ідеологічних конфліктів: з косяюполітохі похіщником. з його зарозухіною донькою Катериною, до якої у героя спалахує пристрасне кохання, з селянами, які насторожено поставилися до його культурницьких намірів, з куркулями, що виявили відверту ворожість до молодого сподвижника, з товаришами по ідеї, які алаштовують схоластичні суперечки й підмінюють нишх систематичну працю. Усе трапляється на жіптевохіу шляху Кравченка: перемоги (він таки зміг закохати в себе Катерину й домогтися одруження з нею: він долає упередженість селян, і вони з охотою відвідують його читання) і невдачі (Городинський відмовляється від його послуг: від важкої вчительської праці помирає дружина Катерина). Б. Грінченко бу в свідомішхї того, якими слабеньких є ще ті перші "сонячні промені", які прорізували темряву "ночі бездержавності", як назве згодом цей час Євген Маланюк.

Героєві шкодили заданість його поведінки, передбачуваність вчинків. Він був пристосований! до ілюстрування авторської тенденції, а відтак відзначався ненатуральністю, ходульністю. Ці риси Б. Грінченко намагався подолати в повісті "На розпутті", що йому певною хірою вдалося. Наступний твір відзначався більшим психологізмом, ширшим використанням прийомів внутрішнього монологу, вчинки героїв були більш виправданими. Головних! носієм авторської концепції народолюбства і українофільства виступав тут Деміщ Гайденко. який обирав дещо інший шлях, ніж його попередник. Він не обмежувався лише культурницькою діяльністю, а прагнув стати культурним господарем, розгорнути в селі своє господарство так, щоб і воно сахіє і всі його працівники, і він сам з родиною були за приклад селянам.

Образ Дехшда поданий у співставленні головним чином з Гордієхі Раденком, українофільсьвуючим поміщиком, якому не дозволяють стати на народний ґрунт його панські інтереси. Але не лише цей персонаж втілює множинність поглядів української інтелігенції на шляхи свого розвитку. Тут широко представлено все розмаїття суспільно-політичних течій того часу: толстовство, народницький тероризм, холуйське віропідданство, великоросійська демократія. Торкнувся письменник і питання про участь національної інтелігенції в соціальнохїу визволенні села.

Повість вийшла настільки гострою ідеологічно, що їй так ніколи й не пощастило бути дозволеною до друку в Росії. Але саме її рекомендував І. Франко Франтішеку Главачеку (1876-1972). чеському перекладачеві, у 1896 році для перекладу з української хюви як найкращий твір української літератури³⁹. Серед сучасників вона викликала гострі суперечки, але не як

³⁰ Главачек Франтішек. Декілька згадок про мої зустрічі з Іваном Франком // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - с. 171.

Історія української журналістики XIX століття

художній твір, а як белетризований ідеологічний трактат. Дискусія йшла навколо ідей, але не навколо естетичних засад письменника. На жаль, і в нових умовах Української держави жанр тенденційного роману (повісті), безперечним майстром і найбільшим представником якого був Б. Грінченко, ще не знайшов свого глибокого дослідника.

Новаторським і знаменним була публікація в "Зорі" Василя Лукнча драматургічних творів, що відповідало визначному на той час місцю українського театру в становленні національної самосвідомості українського народу. Тут були опубліковані комедії І. Карпенка-арого "Мартин Боруля" (1891, №№ 7-10), "Сто тисяч" (1891, №№ 21-23), драми "Безталанна" (1893, №№ 13-16), "Чабан" (1895, №№ 18-22), відома під пізнішою назвою "Бурлака", "Сербин" (1896, №№ 20-24), відома під пізнішою назвою "Лиха іскра поле спалить і сама шезне"; драми М. Кропивницького "Титарівна" (1892, №№ 13-16), Панаса Мирного "Лимерівна" (1892, №№ 18-20), Михайла Старницького "В темряві" (1893, №№ 19-23), Івана Франка "Украдене щастя" (1894, №№ 9-12), водевіль В. Самійленка "Драма без горілки" (1895, № 15), драма Бориса Грінченка "Лені зорі" (1897, №№ 1-6) і його комедія "Нахмарило" (1897, №№ 9-12).

І те були твори, що перебували в центрі репертуару театру корифеїв. Вони глибоко відображали народне життя, нові процеси, що відбувалися в ньому. Висока моральність, краса людських почуттів, глибокі пристрасті героїв з народу приваблювали в драмах; виставлялися на посміх представники верхівки, що намагалися занедбати зв'язок зі своїм корінням, відривалися від народного ґрунту. Публікація драматичних творів належить до значних здобутків журналу.

Василь Лукич доклав чимало зусиль, щоб до українського читача надійшли "шухлядні" твори, не опубліковані свого часу з різних причин. Головним автором тут слід вважати Т. Шевченка. Редактор "Зорі" відразу зрозумів, яке велике значення має переклад українською мовою його повістей, написаних, як відомо, на засланні г осійською мовою. У перекладах провідних українських діячів V "Зорі" б́ли опубліковані повісті "Варнак" (1893, № 5), "Художник" (1894, №№ 5-8), "Музика" (1895, №№ 5-8), "Безщасний" (1897, №№ 5-7), "Капіганша" (1897, №№ 18-21). Першу, другу і четверту повість переклав О. Кониський. П'ят. була перекладена Левком Товкачем за редакцією *Перебенді*, тобто теж О. Кониського. Третя вийшла в перекладі "Миколи Міх ського" - так було позначене авторство перекладу. Велика ймовірність, що це був Микола Міхновський - майбутній творець ідеології українського самостійництва.

Другий автором, твори якого були зібрані "Зорею", був С. Руданський. Публікаторахш його ліричних віршів і співомовок виступили спочатку М. Комаров, а потіхі А. Кримській. Упродовж 1893-1896 років вони опублікували з рукописів велику кількість новознайдених творів поета. У статті "Нові поетичні твори Степана Руданського" А. Крихіський писав про те, що отримав від П. Г. Жигецького "велику купу всяких рукописів з творохш Руданського" (1895, № 17, с. 332), що дозволило йому

Михайин І.І.

продовжити публікацію творчої спадщини знаменитого поета.

Друкувалися в "Зорі" також розшукані або призабуті вірші М. Костомарова, О. Корсуна. В. Забіли, навіть українські вірші російського поета з Воронежа Олексія Кольцова (1895. № 9).

Набула нової якості історична проза "Зорі" завдяки публікації роману М. Старіцького "Облога Буші" (1894. №№ 1-4; 1895. №№ 17-19). Це був романтичний твір, що розповідав про героїчну сторінку з історії визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького проти поляків. Відсутність глибокої психології й окреслення характерів компенсувалася гострим сюжетом, блискучими батальними сценами, виведенням образів українців, зокрема жінок, що демонстрували високу національну свідомість.

"Зоря" пробудила до національного життя Павла Грабовського. Опинившись на засланні в Сибіру 1888 року, коли йому було 24 роки, він лише тоді, у відриві від України, відчув ностальгію, почав у листах до друзів просити надсилати йому українські часописи. Невдовзі до його рук потрапила "Зоря". У цьому журналі під псевдонімом *Павло Граб* у 1893-

1897 роках побачили світ його численні вірші. Його поетична слава була значно перебільшена радянською історіографією, для якої політичний портрет важив більше, ніж художня вартість творів. Політичний засланець П. Грабовський, який воював усе життя проти "буржуазного" мистецтва, добре пасував до народницької моделі української літератури, що її створювали на замовлення російських більшовиків історики. При цьому приховувалися проїняті тугою за Україною вірші П. Грабовського, як от цей, під назвою "До сестри", опублікований 1893. № 17, с. 311.

"На Україну, Рідні лани - Серцем я лину Із чужини. - починав поет виливати свою тугу; а далі перелічував атрибути України, що сняться йому щонаочі: з осудом звертається він до однодумців: - Всюди блу каєм По кружені. Волі шукаєм На чужині. - його серце болить, коли він прокидається, бо зникають любі образи України: - Де Україна? Боже... нема... Інша країна, Степ та тюрма..."

Загалом же рівень поетичного таланту П. Грабовського був невисокий, він не міг створити глибокий образ ліричного героя, яскравий оригінальний поетичний світ, лишався в межах римування народницьких гасел, абстрактних закликів до волі, праці на користь народу, співчуття до знедолених і т. ін. Відчувши це, Василь Лукич став відбирати з його доробку переклади, які П. Грабовський часто робив з творчості другорядних, нікому сьогодні не відомих, російських поетів, якогось Козлова, Апухтіна, Щербини, Жадовської.

До числа здобутків слід віднести перехід до автрів "Зорі" Михайла Коцюбинського, який виступив тут з оповіданнями "П'ятизлотник" (1892, № 23). "Ціпов'яз" (1893, № 17), "Помстився" (1894, № 2). "Хо" (1894, № 24), "На крилах пісні" (1895. № 22). "Для загального добра" (1896. №№ 1-4. 6), "Пе коптьор" (1896. № 22-23). Це не був дебют молодого прозаїка - переше своє оповідання "Харігтя" він надрукував у дитячому журналі "Дзвіночок" (1891, № 16). а повість "На віру" - у журналі "Правда" (1892. №№ 8-10). Але

Історія української журналістики XIX століття

надалі він свою творчу долю пов'язав з журналом "Зоря".

Творчість М. Коцюбинського розділяється на виразні два періоди: у першому домінують засади народницького реалізму; другий пов'язаний з розвитком імпресіонізму. Славу великого письменника-новеліста прішис М. Коцюбинському другий період, розпочатий новеєю "Цвіт яблуні" (1902). Але нагромаджувалися нові якості в творах, опублікованих у "Зорі". Майже всі вони виходили після першодруку окремими книжками, зробивши письменникові літературне ім'я.

Відавши данину традиційному для українського художнього слова зображенню убожества українського сеча, утвердження моральності особи з простолюду, М. Коцюбинській навіть у ранній творчості розширив тематичні межі у країнської прози. З огляду на специфіку своєї трудової діяльності - роботу у філоксерній комісії. - письменник добре знав життя суміжних з українцями народів, наших південних сусудів: кримських татар і молдаван. Їм були присвячені його твори, у яких він залишався українцем за поглядом на світ, захищав вільну людську особистість, право людини на щастя.

Важливим був дебют на сторінках "Зорі" Ольги Кобилянської з повістю "Людина" (1894. №№ 19-23). Цей твір був спершу написаний німецькою мовою і лише потім перекладений авторкою по-українськи. Через це лексика повісті вийшла засміченою, синтаксис містив незвичні для українського моалення конструкції. Імена героїв аж ніяк українськими не можна було назвати: батька головної герої звали Епамінандос, брата - Герман-Свген-Сидор. Василь Лукич довго виправляв мову повісті, перш ніж опублікувати її. Нарешті вона з'явилася в "Зорі", ставши першим твором О. Кобилянської, опублікованим по-українськи.

Тенденція твору так само була сформована під впливом німецької суспільно-політичної думки. Доля Олени Ляуфлер мала довести думку, яку в у країнському світі ніхто й не ставив під сумнів: жінка - це теж людина. А втім, поняття "людина" тут наповнювалося важливим змістом. Спочатку воно просто означало рівність з чоловіками, претензію на однакові з ними права. Олена мусить доводити своє право бути людиною, оскільки родина усе найкраще віддає її братові. Але брат розбещений уседозволеністю виявлявся незагартованим перед життєвими випробуваннями, через нещасливе кохання кінчав життя самогубством. Помирав і батько. У Олени на руках зашпатася родина. Здається, що людина не може витримати стільки випробувань. Але там, де лометься й залізо, витримує Олена, склавши іспит на право зватися людиною. До неї у глухому провінційному закутку приходило велике кохання. Вона ридала перед весіллям у передчутті щастя, бо вона - людина. Ду мається, що така спокуелішо рухлива концепція повісті, попри всі вади спричинилася до її публікації в "Зорі".

У підсумку слід сказати, що відділ художньої літератури вівся в "Зорі" професійно. Василь Лукнч залучив до участі в журналі практично всі письменницькі сили України, особливо з її підросійської частини. Участь першорядних майстрів пера забезпечила високий рівень художньої творчості в журналі, з його сторінок до читачів пішло чимало творів, які в

Михайли І.І.

майбутньому були визнані класикою. Головна особливість опублікованих тут романів і оповідань, віршів і поем полягала у виразній патріотичній тенденційності; переважна частина їх містила образи українських інтелігентів, що стояли на засадах свого народу, працювали для нього, дбали про пробудження в ньому національної свідомості, поширення просвіти й культури. Це була прикметна особливість творів літератури, які добрав для публікації Василь Лукич. До лютого 1894 року журнал був дозволений до передплати в Росії, але надалі, злякавшись зростання його популярності, царська цензура заборонила його поширення в імперії.

Зарубіжна література була представлена в "Зорі" бідно. Видно, що Василь Лукич не працював спеціально в напрямку організації перекладів, але від пропонованих своїми авторами не відмовлявся. Так, у перекладі Бориса Грінченка (**В. Чайченко**) були опубліковані драми Фр. Шіллера "Вільгельм Тель" (1895. №№ 1-13) і "Марія Стюарт" (1896, №№ 2-16) твори, що безсумнівно належать до класики світової драматургії. Техніка перекладу віршованої драми була досить високою, мова була зорієнтована на літературний варіант з мінімальною присутністю діалектної лексики.

Характер експерименту мали переклади віршів у прозі І. Тургенєва (1895, № 24), здійснені колективом з чотирьох авторів, який склали Олена Пчілка, Маруся Козачка, Леся Українка й Олеся Зірка. Кожна перекладачка переклала відповідно один твір: "Завитанне", "Які були хороші, свіжі рожі..." "Німфи", "Бенкет у Найвищій істоті". У вступному слові до добірки, виконаної в родині Косачів, мати Олена Пчілка відзначала, що обрані для перекладів були найскладніші твори з книжки І. Тургенєва; праця українського перекладача невдячна, його вічно критикують за штучність мови, але обрані поезії в прозі чи ж могли бути написані "простою" мовою? (с. 468).

Віртуозну майстерність у передаванні складного пушкінського вірша продемонстрував Микола Вороний у перекладі маленької трагедії "Моцарт і Сальєрі" (1895. № 24). "А геній і злочинство Дві речі зовсім несумісні. Правда?" - так виклав перекладач українською мовою знамениту сентенцію цього твору.

Займаючи порівняно невелику частину журнальної площі, переклади, здійснені українськими (а не галицькими) письменниками демонстрували високий рівень версифікації, поетичної майстерності, збагачували українську літературу й журналістику світовими шедеврами.

У публіцистиці журналу головним промотором так само виступив Б. Грінченко. Як і два роки раніше, його думки й міркування викликали жваву реакцію, започаткувавши нову дискусію, предметом якої стали процеси формування української літературної мови. Стаття Б. Грінченка, підписана псевдонімом **Василь Чайченко**, називалася "Галицькі вірші" й була надрукована в журналі "Правда" 1891 року в №№ 8-10. Але "Зоря" не могла залишитися осторонь цієї публікації, оскільки в ній аналізувалися вірші галицьких поетів, що вперше побачили світ саме на її сторінках. Тому вже у № 18 1891 року в журналі "Зоря" була вміщена стаття І. Франка

Історія української журналістики ХІХ століття

"Говоримо на вовка - скажімо і за вовка", у якій він відгукнувся на публікацію вже першої частини праці Б. Грінченка.

Відповіді І. Франка передувало редакційне роз'яснення Василя Лукича "Авторові статті "Галицькі вірші". Пого честь як редактора "Зорі" була зачеплена, хоча Б. Грінченко розглядав вірші, друковані в 1883-1889 роках, тобто до передачі Василеві Лукичу редагування журналу. Василь Лукич сповіщав читачів "Зорі" про статтю Б. Грінченка. але полемізував не з автором, а з "Слівцем редакції "Правди", поданим перед статтею. У ній, зокрема, висловлювалася думка про те, що мова поезії в народовському журналі, видаваному товариством "Просвіта" "менш україно-руська, ніж "язнчіє" Талицкой Руси". Щоб дати читачам самим судити, чи справедливе дане звинувачення. Василь Лукич подав виписки з двох статей найближчого числа згаданої газети (за 1 вересня). Витяги свідчили самі за себе і підтверджували позицію Василя Лукича: "Редакція "Правди" в тім случаю грубо розминулася з правдою" (с. 356). Далі для розгляду позиції Б. Грінченка редактор надавав слово І. Франкові.

Захищаючи галицькі вірші. І. Франко захищав і себе. Він був широко скривджений заявою Б. Грінченка про те, що в Україні ніхто (!) галицьких віршів не читає через їхню жажливу, засмічену то полонізмами, то москалізмами, то власними провінціалізмами мову. Він наводив відгуки критики про свою творчість, що були опубліковані в Росії, зокрема в газеті "Одесский вестник", діалог Л. Глібова з галицькими дітьми на сторінках журналу "Дзвінок". На його думку, В. Чайченко так само "розминувся з правдою", коли твердив, що галицькі вірші не читаються в Україні.

Проте більш важливі сентенції викликали потребу його участі в дискусії. Це засадниче питання мовного пуризму, який культивує в Україні гу рток молодих людей. На кожній сторінці українського "тексту вони знайдуть "по кільканадцять блудів язикових". _Якими ж критеріями вони керуються? Власними уявленнями про українську мову, почерпнутими з самоуцтва, а не з наукових книжок чи університетів. Проаналізувавши Грінченкові зауваження. І. Франко довів, що вони мають своїм джерелом елементарне незнання словника української мови Є. Желехівського та інших джерел. Та й чи є вадю відтінки, що об'єктивно існують у мові, чи слід прагнути до їх знищення? ".Адже ж се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на пожиток цілості".

І. Франко твердив, що розуміє невисоку цінність галицьких віршів, які му сять відповідати вимогам невисокої естетичної освіти галицької публіки й самих поетів. І не вірші береться він захищати від В. Чайченка. "Головною хобою його критики. - провадить далі він. - є не ті подробиці, а загальний погляд на розвій нашої мови". Українська література рна мова й справді перебуває в стані станоалення. Ми не маємо спільної, одностайної літературної мови не тому, що не хочемо її мати, а з причин об'єктивних, історичних. Політична роз'єднаність українського народу, перебування його частин в складі різних держав, що триває не одне століття, усе це

Михайин І.І.

унеможливлувало раніше узятися ло творення єдиної літературної мови. Лише зараз такі умови склалися. Але оганьблені Б. Грінченком галичани роблять на цьому полі значно більше, ніж підросійські українці "вони серйозніше дивляться на своє поетичне ремесло, ставлять собі вищі, серйозніші задачі".

Діалог }>. Грінченка й І. Франка схвалював громадськість. У № 20 "Зорі" до неї приєднався поет з України М. Школпченко. подавши статтю "Чайченко і Франко". А/. *Школпченко* один з псевдонімів українського письменника Мусія Степановича Кононенка (1864-1922). Тема дискусії йому здалася важливою: чистота української мови, але розв'язання не задовольняло: автори з проблеми перейшли на особи й почали сваритися. Він вилупив проти думки І. Франка про те, що самоуки не мають право голосу в дискусіях про мову. Мова належить не філологам і не ними створюються, ллзердпв М. Школпченко; її творять сахіє пишсьхієнникн. а відтак сахіє їх слід вислухати в першу чергу.

Не сирийхіав новий учасник дискусії і Франкового твердження про те, що з мови нічого викидати не треба. Народ сам відхвужієл ься від застарілих слів. М. Школпченко пропону вав нову засаду обрання слів для літературної мови. Між Б. Грінченком і І. Франком зайшла суперечка навколо слова "невіста". Б. Грінченко заперечив хіожливість його використання в значенні "жінка": І. Франко, посилаючись на народну творчість, доводив, що таке хіожливо. НІ. Школпченко пояснив свою позицію: слово "невіста" в такому значенні зрозуміле обмеженій кількості читачів, тимчасом як літературна хіова повинна бути зрозумілою всьому народові. Міра розповсюдження слова й повинна бути критерієм його зарахування до літературної мови, яка повинна об'єднувати людей у народ, а не навпаки.

Заперечив М. Школпченко й ще одну думку І. Франка. У запалі полеміки він писав, що хіова не є "найвнщпхі скарбом", над неї цінував поет "економічні, ірохіадські і духові скарби", а хіову розглядав як один із способів розвою. "Мова і тільки єдина хіова, писав М. Школпченко. будить національне самопізнання і ставить його на непохибний ґрунт. Де нема язика, там нема духового розвою. нехіа науки, нехіа національної сили, нема самої національності. Лзик класифікує чоловіка і робить з його сім'янина вістимої національності". Будувати національність без мови - це все одно, що зводити в будівлі стелю й стіни без підвалин.

У № 24 до дискусії приєдналося ще два учасники. Статпо "До спору язикового" вмістив тут відомий кріппк Іл. Кокорудз. Він знову підняв питання про критерії віднесення слів до літературної мови. Хоч би якими знаннями володів сам В. Чайченко, але він особисто не може виступати суддею всієї мови, навіть у Шекспіра вжито всього 15 тис. слів, а мови ж складається з сотні їх тисяч. Іл. Кокорудз першим сформулював категоричну вимогу створення словника української хіови. про що на маргінесах йшлося вже у виступах учасників диску сії.

Друга висловлена нпхі думка стосувалася іоцінування ролі Галичини в розвитку української літературної мови. Внаслідок ука зу 1876 року Україна

Історія української журналістики XIX століття

не може розвивати мову в багатьох галузях. У Галичині ж нею вітають цісаря, виголошують політичні промови в сеймі, викладають усі предмети в гімназіях: вона розлягається з університетських кафедр, нею пишуться дослідження філософські, філологічні, історичні, правничі, математичні та ін. Тому саме за Галичиною слід визнати пріоритет у становленні української літературної мови. Галичина стала центром її формування.

У підсумку статті Іл. Коку рудз зайняв зважену позицію. Він не вимагав від українських авторів вживання лише галицького варіанту мови. Галичани й у країні мусять піти один одному назустріч: "як ми учимся зі словарем в руці деяких слів українських, так найзводять і у країні вити трохи поза свою тісну межу і навчитись трохи і від нас. В той лише спосіб може вироблятися єдність і розуміння".

У цьому ж № 24 "Зорі" 1891 року з великою статтею "Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові" під псевдонімом .І. *Хванько* виступив Агатангел Кримський (1871-1942) у майбутньому видатний українських сходознавець, що тоді лише закінчував у Москві Лазаревський інститут східних мов.

Будучи професійним філологом. А. Кримський занурився в аналіз зачеплених попередніми авторами мовних прикладів. Але він висловив і важливі методологічні ідеї. Порівнявши питомі й запозичені слова (наприклад, пурист з "Правди" вимагав від нього вживати слово "тяма" замість "поняття", вбачаючи в ньому полонізм). А. Кримський проголосив важливу думку: не пуристами і навіть не кваліфікованими науковцями розв'язується питання формування літературної мови, а народом у своїй творчості, письменниками, які творять українську літературу. Це питання не теорії, а практики. На практиці запозичене слово може виявитися зрозумілішим і прийнятнішим, ніж слово питоме.

Слобожанський і наддніпрянський варіанти української мови мали сильний вплив на галичан. Це був моральний вплив, породжений високохудожніми творами, величним змістом, втіленим у досконалу форму. Тому майже по-українськи, а не по-галицьки під силою цього вливу прагнув завжди писати І. Франко. Але тепер він сам перетворився на велику моральну силу і вже під його впливом трансформується мова Наддніпрянської України. Отже, не походження слова, а широта його вживання, узалежнена від зрозумілості його, є чинником формування літературної мови.

А. Кримський приєднався до авторів, що наголошували на потребі словника. Для нього ідеалом бачився російсько-український тлумачний словник. Автор пропонував і шлях розв'язання проблеми його створення: якщо цю роботу не може подужати одна людина, слід зорганізувати для цього загальний центр координації зусиль, а виписувати приклади може кожен освічений чоловік.

Заверталася публікація матеріалів "спору язикового" у № 24 "Зорі" 1891 року невеличкою реплікою Б. Грінченка (В. Чайченка) "Додаток до замітки "Галицькі вірші". Він писав тут про те, що мовна дискусія

Михайлин І.Л.

викликала бурхливі радощі москвофільської преси. Талішкая Русь . передрукувавши його статтю в "Правди", дала свій коментар такого змісту: українці й галичани не можуть порозумітися між собою: отже, не існує ніякої єдиної у країно-руської мови: порятунок українців у тому, щоб, не маючи власної мови, перейти на польщизну або російщизну.

Ні, виповідав "Галицкой Руси" Б. Грінченко, цього не станеться ніколи. Наша су перечка ведеться між своїми, це наша хатня справа, різниця в поглядах не зашкодить нам іти вкупі по шляху розвою свого народу. Ми можемо сперечатися про речі и поважніші, не втрачаючи поваги один до одного. І коли б нас, у країнців Росії, змушено не писати гак, як ми пишемо, то ми б, не вагаючись почали писати мовою галицьких віршів, аніж перейшли б на російську, бо та мова нам своя, рідна, хоч і не зовсім відповідає нашим смакам і звичкам.

Після цього, здавалося, дискусія вщухла, але у № 7-9 (1892) редакція повернула лася до неї, вмістивши статтю " В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду". Щод нею стояв підіте: *Лосун*, що був одним з псевдонімів письменника й мовознавця Івана Верхратського, і дата написання "Ві Львові, 27 грудня 1891". Стаття була довгою, розтяглася на три подачі, але відзначалася малозмістовністю, відчувалося, що дискусія вичерпується, нові ідеї не висловлюються, а пережовуються старі.

І. Верхратський удався до аналізу усього словникового реєстру, що зацікавився у виступах його попередників, висловлюючи свій погляд на походження слів і галузь їх вживання. Він доводив, що наукове опрацювання хювних скарбів то справа філологів: письменники часто неспрохюжи написати маленької "слатл язикової". Становище у країноської хювн. на його думку, цілком звичайне її природне: інші мови, як-от німецька, пройшли свого часу так само етап вироблення єдиної літературної мови з кількох діалектів: це прекрасно, що ми його проходимо зараз. Україна справді дала більше талановитих письменників, ніж Галичина: але Галичина хіає свої переваги: дут широко вживається українська мова, твориться журналістика. Разом ці обставини складають гарний ґрунт для розвитку української мови й вироблення її єдиного літературного варіанту.

Завершив дискусію той, хто її й розпочав Б. Грінченко (В. Чайченко) у №№ 15-16 "Зорі" (1892), опублікувавши статтю "Кілька слів про нашу літературну мову". Вона стала справжнім підсудіком дискусії, оглядом її найважливіших здобутків.

Питання про чистоту мови, гверднів Б. Грінченко, піднімають не лише у країнці, але й галичани і доводив це на численних прикладах з народовської преси. Він торкнувся вся питання про критерії добору слів до літературної мови, зазначивши, що одноразове вживання слова в певнохіу авторитетному джерелі (як-от у "Слові о полку Ігоревім" або у Т. Шевченка) ще не є доста тньою підставою для його залучення до реєстру єдиної у країноської літературної хювн. Важливою запорукою успішного форхювання хювн є розвиток філології, зокрема створення тлумачного словника. Слід гадали.

Історія української журналістики XIX століття

що саме в процесі мовної дискусії 1891-1892 років у Б. Грінченка та роді па ся ідея (творення словника української мови, який навечно уславив його ім'я і увійшов під ним (як "Словник Грінченка") в історію української культури. Істотним підсумком дискусії була висловлена Б. Грінченком думка: Гатчина у творенні української мови мусить пристати до більшості: це така ж провінція, як Київщина. Херсонщина. Слобожанщина: як нехіає окремої українсько-київської, українсько-херсонської, українсько-слобідської мови, так немає й українсько-галпцької: є єдина українська літературна мова. Теоретичне положення Б. Грінченка проілюстрував на прикладі. Візьмімо двох поетів, запропонував він. Шевченка й Масляка і порівняймо лише за мовою. Перший зрозумілий в усіх куточках України, включно з Галичиною, другий лише у своїй місцевості. Закінчував Б. Грінченко гаслом: у сім нам треба вчитися, вчитися бути українцями, писати українською мовою, створювати зрозумілу дія всього нашого народу літературу. І Підсумковий дискусії статті Б. Грінченка був настільки відчутним, що редакція не знайшла потреби дати коментар вї себе. Прізвідник дискусії зробив це краще за будь-якого представника редакції.

Надалі Василь Лукнч вів літературно-критичний відділ журналу в більш спокійному тоні. Щороку в березневих числах друкувалося багато Шевченківських матеріалів. На роль першорядного Шевченкового біографа й знавця його творчості вису ну вся О. Коннськіш, що в 1894 році опублікував у "Зорі" працю "Т. Шевченко під час перебування його в акадехії художеств (1838-1844)" (№№ 16-22). у 1895 Т. Шевченко під час вищого розцвіту його кебети, до арешту його (1845-1847)" (№№ 5-14). у 1896 "Т. Шевченко в дорозі з заслання" (№№ 5-13).

Сказавши достатньо про пересічний художній талант О. Конпського. слід визнати, що він поставив собі справжній пам'ятник працею про І. Шевченка, розділи з якої друкувалися в "Зорі". Вона вийшла під назвою "Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя" (Львів, т. 1-2. 1898. 1901) і стала видатною пам'яткою шевченкознавства. На жаль, другий том опублікований уже посмертно. Про високу вартість праці О. Конпського свідчить її перевидання в 1991 році.

"Зоря" друкувала фольклор, де героєм вїісту пав Т. Шевченко, зокрема анекдоти. Вони свідчили про популярність поета серед народу, підкреслювали його дотепність і кмітливість. 1894 року М. Вороний подав такий історичний "Анекдот з життя Т. Шевченка" (№ 5. с. 117): 'Якось був Тарас в театрі. Поруч з нпхі сидів якийсь пан з своєю панею. І пан був надто товстий і черватий, пані ж надто тонка і суха. Як панові, так і пані дуже не вподобалось близьке су сідство з "репаиіхі" мужиком, якихі здався їм Тарас по своїй одежі. Крутився, крутився пан на дзиглику, врешті не втримав таки, щоб не зробити якоїсь образи своєму неприємному сусідові і обернувся до нього з словами; "А што. любезний. у вас. в Малоросії свині дорогі?" "Та як вахі сказати, добродію... - спокійненько відповів Тарас, як яка свиня. Коли б отака, як ви. пане, то може рублів 20-25. а коли така, як ваша пані, то не варта вона і шага!.."

Михайин .Л.

Шевченківські матеріали підносили авторитет Кобзаря, не лише підтримували його культ серед свідомого українства, тоє й робити іст отніш внесок у наукове вичення- життєвого та творчого шляху видатного національного поета.

У відділі "Статті з історії, літератури, етнографії і т. ін." та "Споминки, життєписи і матеріали життєписні" друкував багато статей сам редактор Василь Лукич. У 1893 році він опублікував статті "Дмитро Яворницький" (№ 3), "Іван Белей" (№ 17). "Леонід Глібов" (№ 22). "До життєписи Ів. Манжури" (№ 23); у 1894 "Причинок до життєписи Ів. Манжури" (№ 4). "Михайло Щепкін" (№ 22); у 1895 - "П'ятдесятлітня літературна діяльність Як. Щоголева" (№№ 1-2). "Огляд життя і діяльності Івана Верхрагського" (№ 2). "Тридцятьлітні роковини смерти Петра Гуляка-Артемовського" (№№ 21-22); у 1896 - "Микола Сумців" (№ 2). "Огляд життя й діяльності Петра Ніщинського" (№ 9). "Олександр Коннський" (№ 12). Попри велику кількість ці статті були невеликі за розміром; їх публікація була прив'язана до портретів письменників, що друкувалися на першій сторінці журналу, у статтях викладалися загальні відомості про діячів, давалися стислі сумарні оцінки їх діяльності. У них був сильний інформаційний первень, але ослаблений аналітичний, інтерпретаційний.

Але працю Василя Лукича для журналу не можна не визнати продуктивною. Він виконував у журналі величезну чорнову роботу: вів відділ хроніки, де описував помітніші події в діяльності культурно-освітніх товариств, відзначення ювілеїв українських письменників: вів відділ бібліографії, у якому' фіксувалася вся книжкова продукція українською мовою або дотична до України: подавав опис українських періодичних віщань. "Правда". "Киевская старина". "Часопись правнича", "Жите і слово", "Діло". По сторінках "Зорі" розкидано безліч його дрібних заміток і повідомлень про українські книжки.

Взагалі, критика "Зорі" була інформаційною, анотаційною. Її мета полягала в тому, щоб представити віщання читачеві, а не здійснити його витлумачення чи побачити рух мистецьких течій. Приємним винятком з правіша була стаття І. Франка "Наше літературне життя в 1892 році" (1893, №№ 1-2), написана як лист до редактора "Зорі" на його прохання.

Стаття справді є взірцевим оглядом літературної й наукової праці українців в усіх культурних центрах. Спочатку з сумом кріггпк відзначив, що "в найбільшій часті нашої країни, серед маси нашої нації атаспіво *нема ніякого руху літературного*" (№ 1. с. 16. Підкрестено І. Франком. І. М.). Проте причину такого стану він убачав у несприятливих обставинах розвитку української літератури. Якщо за таких умов "пояалення на нашій ниві літературній, серед таких некорисних обставин такої многоти свіжих, талановитих і з гарячіш запалом та ширіоу любов'ю до рідного слова натхнутих писателів дає нахі запоруку, що стежка, протоптана старшіш поколіннях, не заросте бур'янохі. що розвій нашого письменства не зупиниться" (с. 18). Але розвитку ініціатива І. Франка не хіала, з 1894 року він вже видавав свій журнал "Жите і стово" і зовсіхі притишив стосунки з "Зорею".

сторія української журналістики XIX століття

Вищий рівень аналітичності демонстрував Микола Вороний у критичних оцінках драматургії. У 1895 році для нього була навіть створена рубрика "Нові твори драматичні". Обираючи для аналізу не класичні п'єси, а драматургічний мотлох, він працював у жанрі літературного фейлетона. Наприклад, про п'єсу "Не судилося" д. Касиненка він написав: "хай вибачать мені шановні читачі але я зовсім не можу нічого сказати, а не можу тим, що після неї в мене у голові лишилось вражіння якоїсь чорної плями, та й годі" (№ 6. с. 117).

З 1894 року Василя Тисовського на посту "відповідального за редакцію" змінив Осип Маковей. Його участь позначилася на роботі журналу появою в ньому нової рубрики "Фейлетон", що в 1895 році дістала назву "Світло й тіні". О. Маковей подавав їх щомісяця, висвітлюючи під гумористичним кутом зору події поточної історії. Поява фейлетону призвела до поживлення "Зорі". Проте співробітництво тут сатирика не тривало довго, у 1895 році він посів місце редактора газети "Буковина", а його місце в "Зорі" зайняв Кость Панківський. Рубрику фейлетонів намагався вести Василь Щурат, але не маючи сатиричного таланту Осипа Маковея, полишив цю справу.

У 1897 році в "Зорі" з'явився новий редактор. Ним став знову Олександр Борковський, який уже редагував журнал до приходу на посаду редактора Василя Лукича. Журнал не подав ніяких попередніх пояснень, але в № 1 (1897) вмістив на с. 5 портрет колишнього редактора і в кінці числа статтю В. Щурата "Володимир Левицький (Василь Лукич)". Автор яскраво описав журналістську працю Василя Лукича, який вів обширне листування з авторами, надсилав критикам велику кількість книжок, щоб одримати від них до чергового числа кілька рецензій, віщавав окремими відбитками з "Зорі" їхні твори, щоб заохотити до дальшої праці, сам писав ті матеріали, до яких ніхто не брався: хроніку, бібліографію, пресові огляди. "Та се ще не все, в чім проявився редакторський талант Василя Лукича, - відзначав В. Щурат. Крашшою мірою того таланту є ще й те, що я зазначив вже коротко: вмільсть згуртовання около "Зорі" спорого числа письменників" (с. 16).

З жалем автор повідомляв: "Тепер, коли Василь Лукич, перейшовши з становища нотаріального субститута (заступника, помічника, - І. М.) в Станіславові на гарне, але й повне обов'язків становище нотаря в Винниках під Львовом, конечністю приневолений зложив по семи роках невсипущої праці редакцію "Зорі" в інші руки, я чувся майже зобов'язаним написати тих кілька стрічок признання для чоловіка, що при своїх фахових заняттях вмів знайти тільки часу і охоти до безкорисної праці для загалу, що віщержав при тій праці довгі роки помимо всяких клопотів, а часом і нестужних докорів" (с. 17).

Як бачимо, причиною зміни редактора була прозаїчна: Василь Лукич знайшов, нарешті, місце, яке давало йому утримання, але й вимагало повної віддачі за основним місцем праці.

Поштовх, завданий ним "Зорі", продовжував живити її подальший розвиток і існування: згуртований навколо неї Василем Лукнчем колектив

Михайли» І.Л.

авторів і лати успішно працював для журналу. Олександр Борковський нічого не став міняти в рубриках журналу, а підтримував у же наявний порядок. Він лише привів т собою природно нових авторів. Гак у 1897 році знову серед авторів "Зорі" з'явився Григорій Цеглинський з комедією "Торговля жемчу гом" (№№ 17-20). письменник, гцо не відзначався особливим талантом. Але повернення цього автора супроводжувалося посиленням присутності в "Зорі" Бориса І рінченка. Павла Грабовського. Василя Щурата. які дали сюди вірші, драми, публіцистику. літературну критику.

Так. у 1897 році у журналі була опублікована програмова стаття П. Грабовського "Дещо про творчість поетичну" (№ 3). у якій він висловився проти примітивного рівня творчості деяких українських авторів, якихі браку є "певної освіти загальнолюдської, тверезого цілоку иного світогляду і ромадського і потрібного розуміння ваги та цілей діяльності поетичної" (с. 58). Поет хюже відбутися лише за умови сполучення в його творчості "широ.людського змісту" з "виробленою, художньо-закінченою формою". П. Грабовський під "щоролудським змістом" розумів орієнтацію поета на життя, а не на свої фантазії, підкреслював потребу втілювати загальнолюдські мотиви у своїй творчості. Його стаття була корисним надбанняхі української літерату рної критики.

Для двох останніх років історії "Зорі" була прикметною дискусія між В. Щуратом (1871-1948) та І. Франком з приводу диску рсу модернізму в його творчості. У' 1896 році Василь Лукич не пропустив 40-ліл нього ювілею Івана Франка, тихі паче, що він співпав з ювілеехі двадцятилітньої його літературної діяльності. У першохіу ж числі він умістив дві різні статті під однаковою назвою "Др. Іван Франко" - В. Щурата і О. Маковея (підписану криптонімом "О. М ей"). Стаття В. Щурата розтяглася на дві подачі. У першій вій стверджував: "Знайти признане в кружку приятелів і стороннків хюже всякий, хоч би і наймірнійшній талант, але майже вибороти собі признане у всіх своїх стороннків і противників зможе тільки геніяльний. Між галицькими русинами доказав того Іван Франко і се є найкраще свідоцтво високої вартості его літературних творів" (с. 16).

Розвиваючи ідею геніальності І. Франка. В. Щурат вказував на його художню невичерпність. "Крім агітаційної й епічної поезії знаходимо у Франка й чисту лірику [...]. - писав він уже в другій подачі статті і продовжував: - Зачислили до неї належить передовсіхт [...] цикль любовних поезій п. з. "Зів'яле листя", котрий можна вважати об'явохі декадентіізхіу в україно-ру ській літературі, розухгієся тоді, коли під декадентизхюхі будемо розуміти не ті оригінальні поетичні замахи, в котрих Макс Нордау бачить признаки умнелових хворіб. але розумне і артистичнім змислом ведене змагане до витвору свіжих оригінальних помислів, образів, зворотів хювн і форм" (с. 36). Слід зауважити: що в розпорядженні В. Щурата був цикл "Зів'яле листя", а не збірка віршів під такою ж назвою.

І. Франко сприйняв це місце статті як звину вачення в декадентстві і відповів критикові віршехі "Декадент" (№ 17. с. 326). якій був присвяченій В. Щуратові і хієтпв прихатку По прочитання его замітки в "Зорі" 1896. ч. 2. с. 36".

Л Ч І

Історія української журналістики ХІХ століття

Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент
І слово темне підшукав та вчене
І Руси возвістив: "Ось декадент!"
Наскільки І. Франко був ображеним, свідчить фінал вірша:
Не паразит я, що дуріє з жиру,
Що в будні тільки и дума про процент,
А для пісень на "шрррум" настроїть ліру...
Який же я у біса декадент?

Одночасно І. Франко не міг відмовитися бути тим, чим він є, і в грудні 1896 року збірка віршів "Зів'яле листя: лірична драма" вийшла в світ. Вона справді являла собою нове слово в українській поезії, ніхто до І. Франка (а можливо, і після нього) не зумів з такою поетичною силою передати страждання людини від нерозділеного кохання, описати етапи духовного занепаду, безсилою відчаю, розпуки, які доводять людину до самогубства.

В. Щурат залишився на висоті становища, не збився на лайку, на яку провокував ного І. Франко, а відповів тактовно й переконливо, продемонструвавши повагу до І. Франка й знання предмета дискусії. Спочатку в "Зорі" з'явився вірш В. Щурата "Се не декадент!" (1897, № 5, с. 95), де за епіграф були узяті слова І. Франка "Який же я у біса декадент?", а в самому тексті так само були розкидані цитати з його вірша. В. Щурат не поступився жодним своїм положенням. Він захищав свою позицію: службова поезія - це не декадентство, вільна поезія - це декадентство.

Хто замість цвіту гній приносить з піль,
А скривив радість, творить лиш лемент,
Хто сам надієсь, а про жаль, про біль
Співає другим: - се не декадент.

Після кількох заперечень автор повертався до прямої дефініції:

Бо декадент-поет - не фарисей.
Єго пісні - душі єго фермент!
Він епілог пролога! Він, ідей
Збагнувши світ, нових жде - декадент!

У цьому ж числі розпочалася публікація розвідки В. Щурата "Поезія зів'ялого листя з віщу суспільних завдач штуки (Прочитавши ліричну драму І. Франка "Зів'яле листя)" (№№ 5-7). Тут автор пояснював, що ще в попередній статті про І. Франка "вирізняв ті поезії з-поміж усіх інших задля краси форми, поетичності вислову, оригінальності й добірної илястики поетичних образів" (№ 5. с. 97). У захваті перед татаном І. Франка він порівняв їх з французькою декадентською поезією. У самій Франції це явище розуміють подвійно: більшість поетів - карлики, але вони намагаються наслідувати геніїв, як-от. Бодлера. До числа других поетів відносив В. Щурат І. Франка, який переплутав похвалу з доганою. Далі В. Щурат подавав докладний аналіз ліричного сюжету книжки, простежував повороти авторського настрою, динаміку почуття, наростання розпачу.

У фіналі статті він повернувся до головної теоретичної проблеми:

Михайил І.І.

завдань мистецтва. "В часах спеціалізації на всіх полях людської діяльності.

писав він. - що робить з чоловіка дуже часто машину для одної функції, завдачею штуки с ту машину, того в'язня спеціального заняття хоч на часок зробити чоловікові. що жив би трохи повнішихі жіптяхі" (№ 7, с. 137). Мистецтво раніше служило хюнархії. шляхті, теократії, утверджуючи їх значення, силу і владу. Тепер воно має служити демократії. показувати народові образи його власного життя, але побільшені, у благороджені. Мистецтво повинне підносити народ у його власних очах. Цього не захотів зрозуміти реалізі. і тохіу народ не прийняв його. "Прості фотографії гидкої і скучної дійсності подобались лиш дуже нерерафінованихі читачахі по психологічному закону контрасту : враження, цілкохі відхіинне від звичайно одержуваних вражінь. подобаються. Багачахі подобаються образи нужди: бідні не люблять їх" (с. 137). Майбутнє за мистецтвом нереалістичним, що поставить собі завданням підносиш, зміцнювати, ублагороднювати людину.

Поезія зів'язлого листя - поезія песимізму . Чи здібна вона виконати нове хштецьке завдання? - запитував критик. Можливо, але хіба що тихі, що прищеплення песимізму оздоровлює людину, як рятує від заразної хвороби прищеплення віспи.

Підхід В. Щурата до видатної книжки І. Франка був вимогливим і суворим, він розухіив, що хіає справу з поетичніш генієхі, але не погоджувався з напрямікохі. головною тенденцією його творчості, і відверто висловив це в розгорнутій аналітичній рецензії.

Таким чином, хюжна твердити, що в останній рік свого існування "Зоря" не здала своїх позицій. О. Борковський не міняв курсу Василя Лукича, завдяки чохіу він зберіг авторський колектив, професіоналізі у веденні журналу. Однак часопис доживав останні дні. Ініціатором трансфорхіації виступив Михайло Грушевський (1866-1934), який відігравав усе більшу роль в НТШ. На його пропозицію віщіл (правління) товариства вирішив "перетворіпи старий "часопис для руських родин" - "Зорю" на літературно-науковий журнал, названий "Літературно-науковим вісником"²⁹¹.

У ч. 21 (1897) на останній сторінці журналу з'явилося "Оповідення". "Скорий культурний поступ нашого народу в останніх часах і зв'язаний з ніш зріст його духових потреб хііж іншим давно давав себе відчувати і в сфері літератури і белетристики, - говорилося тут від імені видавця. - Заснована тохіу вісімнадцять років літературно-наукова часопись "Зоря", віддавши важні прислуги нашому культу рному житло, перестас вже своєю програмою задовольняти сі потреби. З огляду на се Нау кове Товариство ім. Т. Шевченка, котре попри свої наукові задачі зістається одинокою інстілуцією, що хіає [за браком іншої] опікуватись українсько-руською літературою, постановило з початком 1898 р. зрефорхіувалі "Зорю", себто розширліл її програхіу і обсяг, бажаючи в столітню річницю нової

²⁹¹ Грушевський Михайло. Апостолові праці // Спогади про Івана Франка. - Львів". 1997. -С. 203.

Історія української журналістики XIX століття

української літератури, що є зараз і двадцятип'ятилітньою річницею Товариства, а до того зв'язана з стількома історичними спогадами, віддати сю прислугу національному культурному життю" (№21. с. 420).

Далі оголошувалося, що зреформована "Зоря" називатиметься "Літературно-науковий вісник", випускатиме її редакційний комітет, до складу якого входять: О. Борковський. М. Грушевський. О. Маковей та І. Франко. Обсяг кожної книжки, що виходитиме першого числа кожного місяця буде дорівнювати 12 друкованих аркушам. Так завершилася історія журналу "Зоря". "Літературно-науковий вісник" (ЛНВ) належить уже до насту пного періоду історії у країнської журналістики.

Значення журналу "Зоря":

1) започаткований як приватне підприємство, журнал був куплений НТШ і став його головним органом: надалі НТШ не залишало видавничої діяльності, весь час віщаючи періодичний орган:

2) видатними журналістами, що забезпечили піднесення журналу до рівня виданих досягнень української преси, були Іван Франко та Василь Лукпч. які змогли закласти в його діяльність високі ідеали українського визволення, всеукраїнської єдності, високого професіоналізму:

3) успіх журналу пов'язаний із залученням до числа його авторів провідних письменників підросійської України (Олени Пчілки. О. Коннського, М. Старицького, І. Нечуя-Левичького, М. Коцюбинського. Б. Грінченка та ін), які силою свого таланту підтримали високий рівень художньої літератури, пу блицистики й літературної критики і ньому:

4) у журналі співпрацювали галичани й українці, об'єднавшись для спільного творення якісного у країнського літературно-наукового журналу, ця співпраця була корисною й повчальною, плідною для розвитку й піднесення у країнської культури:

5) це був перший ілюстрований народовський часопис, що мав високу поліграфічну культуру, видавався фонетикою, сприяв виробленню української літературної мови в усіх стилях: художньому, публіцистичному, літературно-критичному, науковому :

6) журнал еволюціонував в бік покращання його професійного рівня, поліпшення в ньому головних відділів, урізноманітнення інформаційної діяльності:

7) довгий час журнал передплачувався в Росії, завойовуючи чимдалі більшу публіку, злякавшись його зростаючого впливу, російський уряд заборонив поширення журналу в своїй країні:

8) "Зоря" гармонійно доповнювала газету "Діло", яка виконувала передусім інформаційні завдання, спільно вони склали інформаційну систему народовської журналістики в Галичині:

9) журнал пережив достойний фінал, він сам спричинив піднесення української культури, науки, літературної критики, духовних потреб українського читача, внаслідок чого перестав задовольняти зрілі потреби української спільноти: із "Зорі" виріс "ЛНВ" як цілком нове за типом і характером явище української журналістики.

Михайли І.Л.

Розділ дев'ятий Газета "Буковина"

Буковина та специфіка становища українців у цьому краю. Москвофіли як перше покоління української інтелігенції в Буковині та їхня преса Прихід народівців до керівництва українськими організаціями і заснування газети "Буковина". Загальна характеристика газети. Участь у її редагуванні видатних діячів краю: Ю. Федьковича, С. Дашкевича, О. Поповича, О. Маковея, С. Смаль-Стоцького. Програма "Буковини", сформульована Ю. Федьковичем. Структура газети та її найважливіші теми. Участь підросійських українців у видання часопису. "Буковинська" дискусія між Б. Грінченком і М. Драгомановим. "Листи з України Наддніпрянської" П. Вартового (Б. Грінченка): типологія української інтелігенції та адресат "Листів"; тип українського патріота та умови його роботи; кришка покоління українофілів за інертність, несолідарність, зараженість духовними хворобами російської інтелігенції, черед яких перша - нійліз н, безвірність, низька національна свідомість; помилкова ідеологія українофілів, яка схиляє до ренегатства; Т. Шевченко як пророк та його значення для пробудження нашої національної свідомості; критика концепції літератури "для хатнього вжитку" М. Костомарова; ідеологічні збочення П. Куліша; критика теорії чотирьох літератур М. Драгоманова; його панрусизм, компрометація українського патріотизму як сепаратизму; українофіли, радикали та націонали-народолюбці; програма народолюбців: національна освіта, піднесення добробуту, конституція; критика ситуації в Галичині: москвофіли та радикали; критика теорій М. Драгоманова літератури "знизу вгору"; підсумок праці Б. Грінченка: програма-наксимум і програма-мінімум. Відповідь М. Драгоманова в "Листах на Україну Наддніпрянську": ідеї європейського демократизму й лібералізму з 'явилися на Україні в російській одежі; московський царизм як українська національна святощі; приниження Т. Шевченка: він не мав на меті утворення самостійної української літератури, захист покоління українофілів в особі М. Костомарова й П. Куліша; критика сучасного літературного становища під гаслом "у нас немає літератури" і захисту свого положення літератури "знизу вгору"; захист ідеї української політичної й національної автономії на ґрунті земської автономії. / Франко про світогляд М. Драгоманова. Підсумки "буковинської" дискусії Художня література в "Буковині". Ю. Федькович: "Дністрові кручі", "Панич". Є. Ярошинська: "Понад Дністром", "Перекинчики", "Проклятий млин". О. Кобилянська: дрібні новели, "Битва", "Царівна", "Некультурна". О. Маковей: поетичний цикл "У Києві"; фельєтони "Казка про Невдоволеного Русина", "Виклад про кранниці", "Як я продавав свої новели"; різдвяна новела "Мій прапрадід", повісті: "Клопопи Савчихи", "Заліся". Марко Черемшина: "Керманич", "Нечаяна смерть", вірші в прозі Характер художньої літератури в часописі Літературна критика в газеті Значення газети "Буковина". Значення народовської журналістики.

Історія української журналістики XIX століття

Четвертим виданням, яке поруч з "Батьківщиною", "Ділом" і "Зорею" складало систему головних віщань народівців, була газета "Буковина". Заснована в Чернівцях у 1885 році вона об'єднала найкращі творчі сили українства краю, сприяла національному самовизначенню не лише численної спільноти буковинських українців, азе й стала чинником загального відродження й національного пробудження нашого народу, набула всеукраїнського значення.

Якщо Галичина в цілому була відсталою провінцією Австрії, а пізніше Австро-Угорщини, то ще в більшій мірі це стосувалося ще більш відділеної від Відня Буковини. "Весна народів" 1848 року відзначилася тут широко відомим повстанням селян під проводом Лук'яна Кобилиці. Повстання було придушене 1849 року, а в краю запанував розпач і духовна спустошеність. Прикметний факт: три найвдатніші українські письменники Буковини: О.-Ю. Федькович, О. Кобилянська і Є. Ярошницька. - увійшли в літературу через німецькі двері і лише потім усталилися як митці українського слова. Їх долі красномовно засвідчили, що політика посиленого онімення й румунізації давала свої плоди від українства відторгалася його найкраща частина - світська інтелігенція.

Становище українців у Буковині було схожим з їхнім становищем у Галичині, але мало свою специфіку. Ця провінція північної Молдавії, що належала Туреччині, була окупована в 1774 році Австрією. На той час Буковина була заселена рідко й нараховувала 75 тис. мешканців. Але населення швидко зростало за рахунок природного приросту й іміграції. На 1900 рік воно становило 730 тис. чол. Так же, як і в Галичині населення не було однорідним, а складалося в основному з великих етнічних груп: 40⁰ о становили українці, 34⁰ о - румуни, 11⁰ о - євреї, 9⁰ о - німці, решту складали невеликі групи інших народів: угорці, вірмени, словаки, росіяни-старовіри.

Якщо Галичина поділялася на Східну (українську) і Західну (польську), то Буковина - на Північну (українську) і Південну (румунську) частини. Структура українського населення була схожою на Галичину, у переважній більшості це були незаможні селяни: шляхта й світська інтелігенція були відсутні, вищий клас становили священники, але не греко-католицької, а православної церкви. Румунське, німецьке та єврейське населення було зосереджене в містах. Більш організованим національним елементом на час приєднання краю до Австрії були румуни, але німці відзначалися більшою енергійністю, і їхня присутність була відчутнішою (проти 1⁰ о в Галичині). Цим пояснюється більше онімення краю, ніж у Галичині, що й відбилася в долях у країнських письменників.

Первісно Буковина була приєднана як окрема округа до Галичини, але від часу "Весни народів" тут розпочалася боротьба за адміністративну автономію, яка завершилася 1861 року наданням Буковині статусу "коронного краю". Провінцією керував президент краю, спираючись на крайовий сейм і крайовий виділ. Керівні органи спочатку захопили німці й румуни. Українці здобули місця в крайовому сеймі вперше лише в 1890 році.

Михайлин І.Л.

Проте, як і в Галичині центральний уряд вбачав в українцях головну протипагу полякам і почасти підтримував їх, так і в Буковині так само ставився до цієї етнічної групи, сприяючи її національному пробудженню. У 1850 році управу школами було віддано православної буковинській консисторії, а в 1868 році крайовому уряду. Число шкіл почало зростати, але це були німецькомовні навчальні заклади. 1875 року відкрито в Чернівцях університет з німецькою мовою навчання, але в ньому зразу ж засновано кафедру української мови і літератури, яку з 1878 року зайняв галицький народовець Гнат Ойшкєвнч (1847-1883) - мовознавець-славіст і класичний філолог школи Ф. Міклошича.

Після нього професором на цій кафедрі став видатний український науковець і громадсько-політичний діяч Степан Смаль-С'тоцький (1859-1939), який вже навчався в Чернівецькому університеті, склав докторат і габілітувався на доцента слов'янської філології у Віденському університеті 1885 року в того ж самого Ф. Міклошича. З 1885 по 1918 рік він, займаючи посаду професора української мови і літератури Чернівецького університету, перетворився на головну політичну фігуру української спільноти Буковини, обирався до буковинського сейму і віденського парламенту. У 1904-1910 роках він був обраний віце-маршалком сейму і фактично керував усією адміністрацією Буковини. Час його наукового й політичного зростання співпав з інтенсивними процесами національного самовизначення місцевої інтелігенції, переходом її на народовські позиції.

З 1868 року в Чернівцях існувала перша українська культурно-просвітницька організація товариство "Руська бесіда", а з 1870 року - політична організація "Руська рада", але, як і в Галичині, перших поколіннях українських діячів і тут були москвофіли. Вони нахіягатилися організувати видання своїх періодичних органів, які за кількістю назв створювали враження потужного інфорхіяційного потоку: "Буковинська зоря", "Зазуля", "Наука", "Лопата", "Пріятель народа", "Сельский господар", "Родимый листок". Але насправді це були локальні, слабкі, місцеві видання, які існувати короткий час і не хіати широкої аудиторії.

Так, наприклад, перше число газети "Буковинська зоря" вийшло в світ 2 лютого 1870 року. Її редактором став учитель гімназії І. Глібовицький. Газета не була офіційним органом "Руської бесіди", але перебувала під пильної її опікою. Тут друкувалися проза та поезія С. Воробкєвнча, статті з етнографії та історії Буковини, публіцистика хіісцевих авторів. Але, зорієнтована на хюсквофільські зразки, газета видавалася жажливим "язичієм", незрозумілим для публіки. Вона не змогла розбудити місцеву інтелігенцію, яка мала на той час ще досить низький рівень національної свідомості. Проіснувавши чотири місяці, на 16-охіу числі "Буковинська зоря" припинила своє існування.

Не зберіглося жодного числа, але залишилися повідохілення в історичних джерелах про існування рукописної газети "Зазуля", яку видавало хюлодіжне товариство "Братній союз". Кілька номерів у 1876 році внтрнхіяла сатирична газета "Лопата". Короткочасних! виявилося

Історія української журналістики XIX століття

життя її економічного часопису "Сельский господар" (1878-1879). Найбільш тривалим інформаційним проектом буковинських москвофілів був літературно-науковий двотижневик "Родимый листок" (1879-1882), видавцехі і редактором якого був о. М. Огоновський. Він вів свою га-зету гак, що поруч з творами москвофілів друкував твори народовців, дотримуючись і в парвоппсі елементів кулішівки. Він залучив до співробітництва Я. Головацького, М. Устняновича, І. Онншкевича, І. Воробкевича, В. Залозецького, Г. Купчанко, О. Поповича та ін. Строкатий склад авторів різної орієнтації відбив кризу москвофільської преси в Чернівцях. Процес Ольги Грабар у Львові 1882 року, що призвів до остаточної компрометації москвофілів, позначився й на Буковині. "Родимый листок" довелося закрити через різкий відплив передплатників, а до керівних органів українських організацій прийшли народовці.

Вони розуміли потребу в часописі, який би видавався народною хювою, орієнтувався на потреби народу, пробуджував його національну свідохіість. 12 вересня 1884 року на засіданні товариства "Руська бесіда", куди були запрошені представники інших українських товариств і особисто Ю. Федькович, якохіу запропонували посаду редактора, було прийнято рішення про створення "часописі політичної і наукової для народа" - "Буковина". і січня 1885 року у Чернівцях вийшло перше число газети.

Від початку видання до 1892 року газета виходила двічі на місяць, з 1892 як тижневик, з квітня 1895 чотири рази на тиждень (у вівторок, четвер, суботу й неділю), а з початком 1896 року стала щоденною газетою. Щоправда такою вона пробула три роки (1896-1898), далі виходила тричі на тиждень. Видання було розпочате етимологічним правописохі, але в 1888 році за прикладохі "Діла" перейшло на кулішівку.

Видання часопису тривало до 1918 року, але мало перерви, газела зхінювала назви. 1910 року президія Української посту пової партії, яка тоді хіала вплив на видання газети, вирішила гихічасово припинили вихід "Буковини". 1911 року газета не виходила. З січня 1912 до січня 1915 року вона видавалася під назвою "Нова Буковина": далі газета відновила попередню назву. З 28 червня 1916 року після окупації Чернівців російськими військами, видання газет и перенесене до Відня, але після відступу російських військ 15 травня 1918 року газета повернулася в рідне місто. Та не надовго.

11 листопада 1918 року внаслідок розвалу Австро-Угорщини після першої світової війни Буковина була окупована Румунією. 10 грудня 1918 року вийшло останнє число газети, у якохіу повідохілялося, що "Друкарня замкнена румунськими військахш, часопис не хюгла виходиш".

Заснована як видання товариства "Руська бесіда" Буковина через деякий час стала часописохі буковинських народовців, а потіхі - і У країнської національно-дехюкратичної партії і виходила під опікою "Руської ради" в Чернівцях. У віденський період газету видавав "Союз українських послів на Буковині".

Високий професійний рівень газети визначило коло її-----
авторів. До їх числа вхолилим и-----

Михайлин І.Л.

роки (1885-1886) "Буковину" редагував Ю. Федькович; далі Павло Кирчів (1887-1888. № 21); Сильвестр Даїїкевич (1888. № 22-24 - 1892. № 41); Михайло Токарік (1892. № 42 - 1893. № 17); Василь Дутчак (1893. № 18 - 1895. № 12); Осип Маковен (1895. № 13 - 1897); Іван Хромовський (1898. №№ 1-4); Іван Созанський (1898. № 5 - 1901).

Проте не завжди ті особи, що підписували газету до друку, насправді виступали фактичними редакторами її. Так, у багатьох джерелах зустрічається повідомлення про те, що в газеті "фактичну редакцію перші шість років здійснював О. Попович"²⁹². Омелян Попович (1856-1930) видатний буковинський грохадсько-іолітичний діяч, педагог і публіцист. Він був довголітнім головою товариства "Руська бесіда" (з 1878); у пізніші часи зайняв впливові посади повітового інспектора народних шкіл у Сереті й Кіцхані, обирався послохом (депутатом) до буковинського сейму, був членом буковинського Крайового Віщо у і Крайовпї шкільної ради.

З листопада 1897 до травня 1899 редакцію "Буковини" очолював Л. Турбацький²⁹³. Лев Турбацький (1876-1900), незважаючи на ранню смерть внаслідок хвороби, висунувся в число помітних літературних критиків, журналістів і перекладачів кінця ХІХ століття. Потрапивши в шостому класі гімназії під вплив соціал-демократичної прапавадн. став помітним учасником радикального руху.

Як "співредактор газети "Буковина", яку значною хірою заповнював своїми статтями"²⁹⁴ згадується й Степан Схіль-Стоцький. діяльність якого вже була охарактеризована.

З відповідальних редакторів найбільший вплив на віщання газети хіали Ю. Федькович, С. Дашкевич і О. Маковей. Перший і третій - це видатні українські письменники, що не потребують додаткового представлення. Сильвестр Дашкевич (р. н. невід. - 1894) - відомітї публіцист і журналіст свого часу; навчався на юридичному факультеті Чернівецького університету; у 1891 році віщав ніхецькою хювою працю "Становище іреко-православних українців у Буковині", де протестував проти румунізації українського населення краю, вимагав поділу Буковини на українську і румунську частини. Його вплив на редагування "Буковини" тривав до 1894 року.

Участь у віщанні газети видатних діячів краю свідчить про те, що "Буковина" й справді була улюбленим дитям буковинських українців; над створенням газети працював редакційний комітет, у якому зібратося значне коло провідних письменників, публіцистів, політичних діячів.

²⁹² Романюк М. М. Українська преса Північної Буковини доби національно-культурного поступу (1885 - 1900 рр.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка. - Львів, 1998. - Вип. У. - С. 116: див. також: Енциклопедія українознавства: Словникова частина. - С. 2266.

²⁹³ Баб'як П. Турбацький Лев // Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка. - Львів, 1997. - Вип. ІV. - С. 247.

²⁹⁴ Павлюк І. Сміль-Стоцький Степан // Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка. - Львів, 1998. - Вип. V. - С. 299.

ЛАЛ.

Історія української журналістики XIX століття

вкладаючи в неї свій талант і прагнути чи зробити її інформаційним органом всеу країнського значення.

Реальних авторів інформаційних та суспільно-політичних матеріалів, що друкувалися в газеті, встановити важко, бо задля уникнення цензури вони переслідувані вони друкувалися анонімно або під криптонімами. У першому числі (1885) "Буковини" у редакційній статті із села відзначаються: "Газета "Буковина" має поставити на рівний ступінь духового й морального розвитку з іншими народами австрійської монархії. "Буковина" буде, проте, на першому місці обговорювати справи, стоячі в тісній зв'язі з відношеннями нашого народу і його рідного краю. "Буковина" буде подавати вістку про духове життя галицьких, угорських і на Україні жіночих братів наших, належачих до одної і тої самої великої родини - вірних синів одної рідної матері нашого матері-Руси".

У вигляді узагальнення програму "Буковини" можна представити в таких пунктах: 1) боротися за політичні й національні права українського народу, за утвердження його рівноправності між іншими народами Австро-Угорщини; 2) всіляко сприяти виробленню національної самосвідомості буковинських українців; 3) виховувати в них почуття єдності з усім українським народом; 4) підтримувати в громадян почуття вірності Австрійській державі й форхії її правління; 5) домагатися від уряду розширення української освіти, видавничої справи; 6) активно сприяти розвитку української літератури й науки в Буковині і в цілому в Україні.

Газета відмежовувалася від радикалізму в політичних питаннях, більше того декларувала вірнопідданство. "Велику політику хні не втягує хні тепер в нашу програму, зазначалося в першому числі 1885 року, але будемо стояти все при прапорі Австро-Слов'ян. будемо йти з ними спільно рука в руку".

Показово розглянути у контексті цієї заяви позицію газети в 1890-х роках, коли політичне життя Західної України ускладнилося появою партій. У цей час "Буковина" стало залишатися на позиціях народовців як організації, що виражала інтереси українського народу в цілому. Газета рішуче виступала проти хусквофільства та його діячів у статтях "Наумович. Яків Головацький". "Баламути народу", "Кацапське баламутство". Але поруч з цими часопис не підтримував радикалів як партію, яка, хоч і декларувала визнання національного питання, але на ділі будувала свою політику в хієжах космополітичного дискурсу. "Тільки партія народовців писалася в статті "Програма народовців, а дотеперішні хіби в її переведенні" (1892. № 5). стоїть дотепер сама одна на чисто народній ґрунті, тільки партія народовців цінить високу вагу національного принципу для розвитку і зміцнення сили українського народу".

Видави багато працювали над виробленням найбільш прийнятної для читачів структури часопису й форхш подачі матеріалів. Кожне число відкривалося на першій сторінці редакційною або проблемною статтею суспільно-політичної, культурно-освітньої або господарської тематики, авторами яких, крім відповідальних редакторів виступали хієпеві діячі: С.

Михай.инн І.Л.

Винницький. В. Михальськші. проф. Е. Пігуляк. І. Тнмінськнй. О. Попович. С". Смаль-Стоцький. Далі друкувалися інформаційні матеріали під рубрикою "Політичні замітки". У " підвалі" вмішувалися фейлетони, твори художньої літератури, наукові статті з історії, суспільно-культурного життя. Вони чергувалися з рубрикою "Для науки і забави", де друкувалися статті з питань освіти, виховання, як-от. "Дорога до щастя проходить через школу" (1887. № 1). Є Ярошинська "Як має школа призвичаювати дітей до правди" (1897). К. Антонович "Як вибрати поста до ради державної" (1891. № 3).

Друга і третя сторінки відводилися під окремі статті і рубрики Рада державна". "Буковинські товариства руські", "Новинки". Тут друкуватися інформаційні замітки про суспільно-політичне і національно-культурне життя у країнських землях та світові події. Тут же розпочиналася рубрика "Телеграми "Буковини", що надходили переважно з Відня і Львова. Продовження телеграм виносилося на четверту сторінку, де також розміщалися матеріали під рубрикою "Що нового в світі" та оголошення.

З самого початку свого існування "Буковина" працювала над піднесенням національної свідомості українського народу, присвячуючи великі матеріали громадсько-політичній тематиці, висвітленню історичних прав у країнського народу, навчаючи своїх читачів політичній активності. Про це статті Якого роду українці?" (1885. № 2). "Де наші заступники?" (1887. № 3). К. Трильовського "Добрі ради для читателів і читальників" (1888. № 2). "Руський нарід - руска мова" (1888. № 22-24). "Правдивий патріотизм а русини" (1890. № 7). "По соймі" (1890. № 24).

У центрі уваги газети перебувала освіта як головна ланка в справі піднесення національної свідомості. Боротьба за українську школу в Буковині відображена в таких статтях: "Які у чителі, такі школи, які школи, така молодь, яка молодь, таке майбутнє" (1885. № 4). "Бюджет і українські русини" (1885. № 5). "Єдиний вихід" (1891. № 24). "20 років крутиться ця справа" (1891. № 25).

Газета широко прагнула допомагати селянам вести господарство, вміщуючи корисні поради під загальною назвою "Народна господарка", а також огляди становища українського селянства під заголовком "Наші дрібні господарства і їх доля". Під цим кутом зору особливою ґрунтовністю відзначалася праця знаменитого публіциста й письменника, майбутнього лідера Української національно-демократичної партії Вячеслава Будзиновського (1868-1835) "Результат жнив у Східній Галичині і на Буковині в році 1895" (1896. №№'215, 217. 220, 221. 223). Корисними для читачів були поради газети створювати каси позичкові, споживчі та інші спілки, як у статті "Гуцульська спілка промислова" (1888. № 14).

Авторитет газети зростав, з'явилася змога збільшити її періодичність. З 1892 року в "Буковині" з'явилися українські кореспонденти. До газети дописували Олександр Коннський. Борис Грінченко. Михайло Коцюбинський. Агатенгел Кримський та інші.

За приклад інформаційної участі українців у віщанні "Буковини" може правити стаття М. Коцюбинського "Вироби селянок з Поділля на виставні

Історія української журналістики ХІХ століття

в Чикаго" (1892. № 48. 27 листопада). Починається стаття з інформаційного повідомлення "Певних джерел дізнався я, що пані Декар'єр має експонувати на всесвітній виставці в Чикаго г агітування сріблом та золотом селянок Ямпільського повіту Подільської губернії". Автор далі викладав технологію вишивання, матеріали, які використовуються при цюху, називав ціни на товари, оздоблені такою вишивкою. У кінці статті він робив висновки про те, що чу дове народне хистецтво українців занедбане, про нього не знає світ і ніхто з українців не доклав рук до його пропаганди перед Громадськістю. "Бідніш, неосвіченні український селянин, писав М. Коцюбинський, не може дати собі радії, а байдужна інтелігенція не поспішається подати руки "меншому братові", бо їй не стає почину, вона чекає, поки "німець" покаже стежку. а то й просто не доміркується до того, що давно вже пора звернути увагу на народний прохисел та всякими заходами підняти його". На доказ активності "німців" автор повідомляв, що у Франції створена акціонерна спілка для скуповування українських плахт. Стаття М. Коцюбинського підносила авторитет українського народного хистецтва і одночасно будила українську інтелігенцію до активності, до праці на користь свого народу.

Історичне значення "Буковини" полягало в тому, що на сторінках цієї газети відбулася знаменита дискусія Б. Грінченка і М. Драгоманова 1892-1893 року, яка відіграла важливу роль у становленні ідеології українського самостійництва. Формуванні української політичної культури, стала важливим етапом у розвитку українського народу. Б. Грінченко обрав для оприлюднення своїх "Листів з України Наддніпрянської" "Буковину" не випадково. Йому необхідна була нейтральна територія для обговорення становища українства як в підросійській, так і в південно-західній частині України, неважливо в Галичині. Буковинські часописи якомога вигідніше пасували для цієї дискусії.

"Листи" Б. Грінченка під псевдонімом "П. Вартовий" були опубліковані в "Буковині" 1892 (№№ 26, 28, 29, 31, 41-43, 51) і 1893 (№№ 5, 6, 11-13, 29-32, 36-38) років. Усього ця праця складалася з 18 листів. Ідеї Б. Грінченка зачепили М. Драгоманова, який на той час працював професором історії в Софійському університеті в Болгарії. Не дочекавшись закінчення їх публікації, він почав відповідати Б. Грінченкові, написавши велику публіцистичну працю "Листи на Наддніпрянську Україну". Він почав публікувати свою відповідь в тій же "Буковині" з двадцятого числа 1893 року паралельно з "Листами" Б. Грінченка, дописуючи їх у міру того, як з'являлися нові листи опонента. У свою чергу Б. Грінченко у наступних листах мав врахувати позицію М. Драгоманова і відповідати на його зауваження. Між двома провідними діячами українського руху розгорілася палка дискусія, за перебігом якої стежила вся свідомість України. Деякі листи М. Драгоманова були опубліковані вперше в журналі "Народ", але все одно "Буковина" передруковувала їх на своїх сторінках. А відтак з повної правоти цей діалог Б. Грінченка та М. Драгоманова можна назвати "Буковинською" дискусією.

Михайн ІЛ.

"Листи з України Наддніпрянської" була узагальнююча, синтетична праця Б. Грінченка, її ідеї поодиночі вже впроваджувалися ним у попередніх публікаціях. Тут же він звів їх до єдиної системи, вишикував у відповідності з логікою найглибшого розкриття темп, унаслідок чого вийшла велична споруда, складена ніби зі старих цеглинок, але цілком оригінальна й нова за змістовою глибиною й архітектонікою.

Б. Грінченко (1863-1910) народився в поміщицькій родині на хуторі Вільховий Яр (звідки один з його псевдонімів "Вільхівський"), що містився біля села Руські Тишки поблизу Харкова: вчився в реальній гімназії у Харкові, звідки був виключений за поширення нелегальної літератури і перебував під арештом. 1881 року він все ж склав іспит на звання народною вчителя. У момент написання "Листів" він працював у приватній школі Х. Д. Алчевської в с. Олексіївці Слов'янсько-Сербського повіту Катерининської губернії. Там він затримався з осені 1887 до вересня 1893 року. І похитало його від місця у зв'язку з публікацією "Листів". Х. Д. Алчевська належала до того покоління українських діячів, пропі якого підняв повстання Б. Грінченко. Більше того, уже в першому листі він зачепив Х. Д. Алчевську особисто, навівши її діяльність як приклад українського ренегатства. На наступний навчальний рік Б. Грінченкові довелося шукати нове місце праці.

Український письменник з далекого від Львова й Чернівців Донбасу справді вперше підняв повстання проти інституційного українофільства, безполітичного культурництва, представленого поколіннями М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, Х. Д. Алчевської. Трму в цілому слушне твердження: "буковинська" дискусія "певним чином знайденувала перехід у українського національного руху з одного стану в інший від так званого староукраїнського українофільства до більш організованої і політично цілеспрямованої боротьби нового покоління борців за національно-культурну і державну незалежність України"²⁹.

Для зручності аналізу дискусії необхідно викласти погляди опонентів по черговому.

Предметом "Листів" Б. Грінченка було сучасне становище української інтелігенції. Воно сприймалося як кризове, незадовільне. А відтак публіцист спробував знайти причини цього і дати їм кваліфікований розгляд, адже з'ясувати причини занепаду члн поразки це значить побачити шляхи усунення недоліків і виходу з кризи. У цьому сенсі Грінченкові "Листи" були своєрідніш "що робити?" нового покоління у української інтелігенції, містили могутній іхперативний первень.

Методом Б. Грінченка була критика в тому розумінні, у якої це поняття увів до філософії І. Кант. У своїй "критичній" трилої її "Критика чистого розуму" (1781). "Критика практичного розуму" (1788). "Критика здатності судження" (1790) - він розілядав критику як дослідження хужливостей і їх пізнання, перетворив критику на інструмент аналізу

²⁹С'охань Паало. Б.Д. Грінченко - М. П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу //Діалоги про українську національну справу . - К., 1994. - С. 6.

Історія української журналістики ХІХ століття

людського мислення і діяльності в будь-якій сфері ЖПТТЯ.

Б. Грінченко почав з традиційних для себе тверджень: українство перебуває в жалюгідному стані, народ зденационалізований, інтелігенція мусить повернути йому розу міння його національної тотожності, але вона не здібна до такої діяльності. Публіцист пропонує таку типологію української інтелігенції: 1) та, що нічого не робить, а тільки "заживає життя"; 2) та, що змосковлює народ; 3) та, що співчуває народові, але, посилаючись на зовнішні обставини, виправдовує свою бездіяльність.

Про перших нема чого говорити. Другі потребують хоча б короткого розгляду. "Москалізаторами в нас бувають. - твердив Б. Грінченко. - і найгидкіші обскуранти і найрадикальніші радикали... Перші обмоскоалюють нас во ім'я "єдинава неделімава русскава народа" (і в ім'я власної кишені, бо мають за се добру илату). а другі в ім'я сього найрадикальнішого радикалізму, що не може погодитися з такою застарілою річчю, як національність" Третя група - купка нікчемних людей, не здібних до діла.

Але є й четвертий тип українського інтелігента. "Се - українські націоналі. українські патріоти - не ті, що вміють тільки зітхати, а ті, що вміють і рук до діла прикласти" (с. 39). їх мало, воші складають одиниці, але кількість тих одиниць росте, воші своїми лицарськими змаганнями підняли вгору наш досі затоптаний національний стяг. Від них Україні слід сподіватися добра. Цей четвертий тип української інтелігенції і є адресатом "Листів" Б. Грінченка.

У жахливих умовах доводиться діяти цій купці патріотів. В Україні відбуваються події, не можливі в жодного іншого народу. У Харкові святкується тридцятилітній ювілей просвітньої діяльності Х. Д. Алчевської. Але що то за діяльність? Тридцять років ця жінка заводила російські школи в Україні, розповсюджує російські книжки між українським народом і у своїх працях доводить, що цей народ чудово розуміє всю російську літературу. Тридцять років Х. Д. Алчевська "деморалізувала народ і, думаючи, що служить просвіті, послужила темній темряві, послужила ідеї' пожирання меншого більшим" (с. 40). А відтак святкується тридцять років ренегатства!

Провину за такий стан українства Б. Грінченко поклав на попереднє покоління українських діячів, у руках яких перебував до цього часу провід нації. Аналізуючи сучасне становище, він зупинився на критиці українофільства. Публіцист вказав на такі риси цього покоління, як "недбале лінивство та недбалість до гуртової роботи" (с. 41). У діяльності цього покоління він побачив такі вади.

Перша вада полягала в тому, що ці люди не зробили навіть того, що могли. Наприклад, кілька років комітет, що був створений для віщання Квітчиних творів, затягав це діло. Праці С. Руданського були опубліковані тільки тоді, коли потрапили в Галичину, але перед тим вони багато років пролежали в скрині відомого українофіла, який і пальцем не кивнув, щоб їх опублікувати. Підросійські українці давно вже повинні були б заснувати своє

** Діалоги про українську національну справу. - К.: Б. в.. 1994. - С. 38. Далі, посилаючись на це видання, вказуємо сторінку в тексті. - І. М.

Михайин ІЛ.

самостійне видавництво в Галичині, де видавати власні праці українською мовою, але ніхто не квапився здійснити цей простий проект. Це покоління її мови української не шаг як слід і всі свої праці пише по-російськи. Тим самим українофіл працює на російську культуру, зміцнює російську державу.

"Пишучи по-московському. - роз'яснював Б. Грінченко. ми побільшуємо московську літературу - отже, побільшуємо сі ігу тим людям які намагаються відняти в нас нашу національність: бо. пишучи по-московському. ми спинаємо нашу літературу, не виробляючи нашої мови: бо. пишучи по-московському наукові речі, ми саме тим даємо змогу казані, що української науки нема і не може бути, а через те всякі спроби в цьому напрямку с річ непотрібна і заборони варта. Нам можуть сказати: гляньте, он усі ваші вчені люди, ваші Костомарови. Потебні, писали і пишуть по-московському - значить, інакше й бути не може. Еге. ми певні, що не віднято б у нас тепер цензурами заборонами у українську науку, якби наші вчені люди аж із самого початку почали писати не по-московському, а по-українському. Коли вони цього не зробили, то тим дали нашим антагоністам до рук зайвий шанс у борні, і одвічальність за се му сить лежати на них" (с. 46).

Друга вада "наша несолідарність. наше невміння задля інтересів громадських зрестися інтересів вузьких, особистих" (с. 46). Причина цього, за Б. Грінченком. полягає в розосередженості українських діячів. Кожен з них формується на самоті, окремо від гурту, доходить до всього своїм розумом. А відтак, кожному його ідеї здаються найкращими, він не хоче поступитися ними й визнати правоту опонента. Тому в нас традиційні суперечки про речі другорядні, формальні, як-от: правопис дієслівних закінчень *ться* чи *ця*. Розрізненість у поглядах породжує розрізненість у громадській діяльності. Ця розрізненість має й глибші причини: перша та. що наша інтелігенція є частиною всеросійської, а друга та. що наше національне самопізнання стоїть надзвичайно низько.

Третя вада. **Як** частина загальноросійської інтелігенції наша національна еліта так само заражена її хворобами: вона не має нахилу до систематичної щоденної праці, видержаної, дисциплінарної громадської праці: вона малокультурна, легко піддається тискові чужих ідей: "той, хто вчора лизав чоботи Лассалеві. - сьогодні те саме робить Каткову" (с.53): вона безвірна, у неї під сумнівом не лише поняття "Бог", але й "добро", "правда" та ін. У цих умовах у українські націоналісти хилаються і не знають, на яку ступити.

Четверта вада низька національна свідомість - аналізується Б. Грінченком особливо широко й глибоко. Це наша вну трішня вада. Полягає вона в тому, що українофіли запропонували українству помилкову, фальшиву ідеологію. яка неправильно орієнтує особу, спроваджує її на манівці, схиляє до денационалізації. а то п ренегатства. Історія українського письменства й суспільно-політичної думки наповнена ідеями сервілізму, приниження української культури й історії, думками про несамостійність у українській літературі.

Тут Б. Грінченко розпочав історичний екскурс, у якому піддав критичному розглядові провізних ідеологів у українського руху.

Історія української журналістики XIX століття

Почавши з **І. Котляревською**, він не поголився з нотою оцінкою **П. Кулішем**. нібито автор "Енцикл" глузував з українського мужика и зневажав у країнську народність. Пу бліцист високо оцінив творчість І. Котляревського, який любив свій народ і свідомо почав писати по-українському. Але ніхто не штовхав його писати "підлеслевий панегірик російському бюрократові" "Оду до князя Куракіна". Так само ніхто не вимагав від **Г. Квітки** оспівувати Катерину **II** та й су часного йому царя Миколу Палкіна. С мотиви раболіпства й вірнопідданства в **П. Гулика-Артемівського** і **О. Сгороженка П. Куліш** у післямові до "Чорної ради" доводив моральну необхідність злиття в одній державі південного російського племені з північним.

Справді, визначає Б. Грінченко. череї цензуру не можна було всього казати, але можна було мовчати, ніхто силоміць не витягував з наших письменників ганебних зізнань у вірнопідданстві. Якщо автори писали такі речі, то значить вони відповідали їхнім думкам. "А тим це все погоджувалося, що в тодішньому українському діячеві сиділо дві душі: одна українська, а друга російська. Українську душу йому дав рід, почування любові до рідного краю, любові до своєї мови, до свого народу : російську душу давало йому російське жіття. російська у рядова служба, бюрократична прихильність до ласки, яку вияляло російське начальство" (с. 60).

Т. Шевченко дав у країнству новий рівень національної свідомості, він у своїх творах виразно підніс "самостійність нашу *як нації*" (с. 65). Тут і далі курсив Б. Грінченка. І. М). Таку самостійність він визнавав за кожним слов'янським народом, але передусім за у країнським. У нього немає національного ворогування до росіян і поляків, він повстає проти московського її польського гніту на українців. "Шевченко своєю національною самосвідомістю є геній. - твердив публіцист. - *а своєю незмірною вагою, значенням у справі національного відродження свого рідного краю* є з'явіщем феноменальним, єдиним, може, на світі" (с. 65). У Т. Шевченка завжди український народ - то самостійна нація, і він вимагав для неї всіх тих прав, які належать кожній нації, включаючи й "право політичної самостійності" (с. 73). Немає рівного до Т. Шевченка в справі нашого національного відродження: у нас ще бу дуть великі письменники, але не буде вже пророків.

Національна ідеологія **М. Костомарова** й журналу "**Основа**" була відходом назад у порівнянні з Шевченковим поглядами. Випадкову історичну подію - з'єднання України з Московщиною він розглядав як історичну необхідність, доводив нездібність "українського темені" до державного життя. Ідеалом для М. Костомарова бачилося цивілізоване (ненасильницьке) обрусіння: існування у країнської літератури він допустив в обмеженому просторі хатнього вжитку. В ім'я ліберального демократизму, за логікою М. Костомарова, у країнське слово слід дозволити, бо воно все одно приречене на відмирання за відсутності у країнської освіти й державної автономії. Висловлювалася думка (наприклад, Д. Мордовцем), що такими міркуваннями М Костомаров намагався заспокоїти російський уряд і домогтися скасування заборон на українське слово. Але вийшло навпаки, позиція М. Костомарова тільки шкоди наробила. Українська інтелігенція не

Ухайлин Г.Л.

могла знати, що там автор когось дурить. Його авторитетне слово сприймали насправжки. "І ось цей авторитет каже: мета наша змоскалится: а поки змоскалпмося. то писатимемо для мужика книжки "на малоросійском наречии", і се на те. щоб змоскалится "міцно та справді, а не на вигляд тільки" (с. 79). Численними прикладами з історії Б. Грінченко спростував думку М. Костомарова про нездібність українського народу до державного життя. Нещасливу боротьбу за свою державність бачимо ми в українській історії, а не нездалтнсть до державності, твердив автор "Листів".

П. Куліш Б. Грінченко назвав "уславленим борцем за нашу народність, першим після Шевченка" (с. 82). але й він надрукував кількатомовний памфлет "Історія воссоединения Руси" і ще кілька творів такого ж характеру. Він опаганнв козацтво, не знайшовши прикмет державності в козацьких рухах, проспівав гімни Катерині II та Петрові I за те. що скасували українську автономію, він Шевченка назвав "п'яницею", а музу його "полупьяною", а творчість "умоисгуплением". У "Крашанці" він уже хвалить не москалів, а ляхів, прагнучи примирити українців з поляками в Галичині, він забув, що то два народи в своїх інтересах поставлені один проти одного. Праці П. Куліша "збили з пантелику нашу інтелігенцію, поплутавши знову її національні розуміння, закаламутивши і ту невеличку чисту течію національної самосвідомості, яка потекла була в нашу інтелігенцію після Шевченкової поезії" (с. 88).

Аналогічну до М. Костомарова й П. Куліша роль відіграв для української інтелігенції й М. Драгоманов, висунувши плутану теорію чотирьох літератур у праці "Література російська, великоруська, українська і галицька". Зміст цієї концепції полягає в проголошенні гасла: "існує тільки одна "общеруська" література, а літератури великоруська, українська та галицька - се тільки частини з того цілого, тільки паростки" (с. 89). Б. Грінченко вперше піддав обґрунтованій критиці теорію М. Драгоманова. довівши, що вона нічим не відрізняється від поглядів М. Костомарова, хіба що систематичніше виложена. Автор "Листів" показав, що М. Драгоманов з одної літератури - російської - зробив дві: російську і великоруську, а з двох літератур - російської й української - зробив одну, оголосивши українську додатком до російської. В іншому аспекті з однієї літератури у країнської він так само зробив дві: українську і галицьку. Російська література під цим кутом зору розглядалася як вищий тип словесної творчості, а великоруська й українська як приватні тиші творчості для простого народу.

Тимчасом "історія не знає ніяких "підлітератур", - спростував Б. Грінченко теорію М. Драгоманова. - ніяких літератур "для домашнього обихода", ніяких літератур спеціально про пана або спеціально про му жика, а знає *просто літератури*, що суть виявами розумового життя того чи іншого народу цілком, і з панами, й з му жиками" (с. 93).

Де джерела драгоманівської теорії? - замислився Б. Грінченко і відповів: - У його російській освіті, вихованні. „Якщо з його освіти вийняти все російське і залишити лише українське, то тахі майже нічого не залишиться. От йому і здається, що так повинні почувати себе всі українці.

Історія української журналістики XIX століття

І він гукає на всіх українців і російських, і австрійських: "Прийдіте, поклонімося московській великій культурі!"

Б. Грінченко не поголився! таких ідолопоклонствохі М. Драгохіяіова. Спираючись на факти, він довів, що історично не українська література походить від російської, а все якраз навпаки: російська література виникла під впливом київської ученості й перенесення її в другій половині XVII століття до Москви. Українська література існувала у нас з князівських часів. "Українська література не була, не є і не буде часткою чи паросткою од московщини, а була, є і буде сахиюстійною літературою, що в ній силкується виявити своє розумове жпгтя вкраїнський народ" (с. 99).

Праці М. Драгохіяіова шкідливі ще й тому, що він весь час нападав на справжній правдивий український націоналізм. звучи його "сепаратизмом", а протиставляв йому свій "панрусизм", містячи лише в ньому народодлюбні ідеї. Під "націоналізмом" Б. Грінченко розумів український патріотизм. Так у громадській думці створювалося уявлення, що український націоналізм від народодлюбства далекий або принаймні до нього байдужий. "Люди народодлюбні відкидалися від українського націоналізму і прихилилися до панрусизму" (с. 101). Українська ідея за допомогою М. Драгохіяіова була скомпрометована в громадській думці.

У підсумку історичного огляду Б. Грінченко твердив: через фальшиві ідеї у нас такий нелад і в справах, мало зроблено й досі. Відсутність консолідуючої ідеології призводить до того, що більшість української інтелігенції в Росії байдужа до української ідеї, а зі. що прихильні, не солідарні хіж собою. Після цього історичного огляду автор "Листів" знову поверну вся до сучасності.

Незважаючи на те, що української інтелігенції мато', вона поділяється на три групи. Перша формальні націоналісти, українофіли, які не дають позитивної у країнської праці. Друга - це радикали, групка, що проповідус любов до народу, говорить про працю для нього і хіас соціалістичний колір: вони відкидають націоналізм і через це не можуть дати позитивної роботи. Галицькі радикали працюють на у країнськіх народніхі ґрунті, тому в них є робота, російські ж радикали - космополіти, тому від них нічого чекати українському народові. Національне питання може постуїгтися місцем соціальної тільки в тієї нації, якій не загрожує небезпека існування. "Доки вкраїнська нація не здобуде всіх свої прав як нація, писав Б. Грінченко. - доти питання національні будуть стояти в нас і в Росії, і в Австрії на першому плані, доти самому народодлюбству буде шкідливою річчю повставати проти вкраїнського націонаїзму" (с. 104).

Народні маси можуть розвиватися тільки на національному ґрунті. Б. Грінченко підкреслював, що це твердження аксіоміа. А відтак усяке відхилення від національного ґрунту шкідливе, применшує силу народу "Кожен, хто приносить хоч крихту обмоскалення в наш народ (чи словом з уст. чи книжкою), робігть йому шкоду, бо відбива його від національного ґрунту. себто: збиває його з того становища, що єдино на ньому можливий є народний розвиток" (с. 104).

Михай.нін І.Л.

Третю групу складають свідомі українські націоналп-народолюбці. Вони не мають до дрібниць вробленої програми, але в цілому "вважають русько-українську націю за націю самостійну, що має всі права, які звичайно повинна мати нація, себто: права порядкувати по-своєму в своїй землі в справах просвітній, культурній, економічній, соціальній та політичній" (с. 105). До цієї групи Б. Грінченко зачисляв і себе і виступав від її імені. Так, ніби хіж іншим, були кинуті слова про політичні права українського народу на самостійний розвиток. Але вони не залишились не почуті, хоч самі автор далі заявив, що питання політичної незалежності зараз не може бути поставлене через відсутність для цього сприятливих умов. І націоналп-народолюбці. стверджував Б. Грінченко, "вважають, що тепер можна працювати для України тільки в двох напрямках: у просвітньо-культурному та в економічному" (с. 107).

Національну справу необхідно пов'язати зі справою народного добробуту, лише людина, що забезпечила свої мінімальні матеріальні права, здібна замислитися над вищими ідеями. Такій людині треба дати добру освіту, щоб вона дійшла до національної свідомості. Для здійснення цієї мінімальної програми в Росії необхідна конституція, оскільки без політичних свобод неможливо захищати свої національні права. Таку програму від імені націоналп-народолюбців висловив Б. Грінченко.

Закінчивши зі справами російських українців, він зробив критичний огляд української справи в Австрії. Тут його увагу передусім зупинили москвофіли. У Росії москвоприхильні тенденції спостерігаються в широких колах інтелігенції. Їх послідовно демонструють М. Костохіаров і М. Драгоманов. Для таких нахилів тут є питомий ґрунт. Але в Австрії московської культири немає. Москвофіли в Австрії - це вороги українського народу, які дохитаються його знищення. Між нами і ними не може бути ніякого компромісу, ми повинні дбати про те, щоб москвофіли зникли з нашого ґрунту.

На українському народному ґрунті стоять народовці і радикали. І ті, і ті визнають потребу підносити народний добробут і освіту, але хіж ними немає згоди, критика радикалами народовської політики й висунення економічного питання на перше місце витлумачені народовцями!!! хіло не як національна зрада. Заклики головного радикала М. Драгоманова вивчати російську літературу вже викликають роздратування й обурення.

"Виховуємося, зростаємо і розвиваємося хні на хюковській літературі і широко любимо багатьох російських письменників, змальовував таку картину Б. Грінченко. - і ось приходить до нас чоловік і починає на нас гримати (та ще годі, як хш під московським національним гнітом): такі-сякі. злочинство робите, що мало звертаєте уваги на московське письменство!" (с. 130).

Останні три листи писалися Б. Грінченком після появи перших листів М. Драгоманова у відповідь. У них хістігся утвердження тих духок, які намагався спростувати Н. Драгоманов. Знову зайшла хюва про російську літературу. "Мене дивує, писав тут Б. Грінченко. - чого се д. Драгоманов бере на себе повинність доводити українцям російським, що їм треба

Історія української журналістики XIX століття

читати московських класиків? Та ми ж і без того по вуха влізли в московське письменство, а тих класиків і читаємо, і перечитуємо, і поважаємо, і вчимося в них і хан простить нам д. Драгоманов цілком не розуміємо, чого се йому схотілося так палко грати роль православного ламаншського лицаря дтя сієї Дульцінеї московської і боротися з страшними чарівниками, що існують тільки у власній Драгоманова уяві" (с. 133).

-Як не скрутно нам тепер, а мусимо все ж освічу вати своїх дітей по-українськи. щоб вони не повиростати москатъчатами, "бо якою мовою говоримо й думаємо, та нам і рідна: яка мова, такі наші й думки будуть: московська мова - московські й думки у людини будуть" (с. 134).

Наступну драгоманівська теорія, яку спростував Б. Грінченко. стосувалася шляхів розвитку української літератури "знизу вгору". Дана теорія це в нову одежу прибрана костюмарівська концепція літератури дтя хатнього вжитку. Вона говорить українським письменникам: не важтеся писати у країнською мовою про всесвітні ідеї, чекайте, аж поки не буде заповнено нижчий поверх літератури дтя народу. Але. на щастя, українські письменники не сгаш слухати М. Драгоманова, бо ні "Над Чорним морем" І. Нечуя-Левницького, ні "На розпутті" Василя Чайченка то ніяка не література дтя хатнього вжитку, а твори про інтелігенцію і світові ідеї, якими вона живе.

М. Драгоманов твердить, що не дають нашому письменству розвиватися три речі: політична неволя в Росії, реакційні думки у галицького громадянства і неосвіченість серед у країнських письменників у Росії. Але Б. Грінченко як на головну перешкоду вказує на четверту причину: низьку національну свідомість серед інтелігенції на Україні російській.

Закінчив свої "Листи" Б. Грінченко кепкуванням над М. Драгомановим: в одній із статей, написаних у відповідь, він запропонував П. Вартовому писати так. як Вільхівський. Б. Грінченко промовчав, що і одне і друге ім'я належать йому, він тільки зауважив, що кожен читач, співставивши його, П. Вартового, думки з думками Вільхівського, зараз побачигь. що в них однакові погляди.

Б. Грінченко скінчив листи без висновкового розділу. Висновком з "Листів" власне була накреслена ним програма націоналів-народолюбців. Тут слід розрізнити програму-максимум і програму-мінімум. Програма-максимум включала в себе вимогу усіх прав для українського народу, включно з правом політичної самостійності. Програма-мінімум: домогатися констутуції в Росії і проголошення демократичних свобод, працювати над піднесенням народного добробуту й зміцненням економічного становища народу, домогатися української освіти, розширювати український культу рний простір, шукати хлагоди й підстав для об'єднання розрізнених одинаків у мцні організації, які б дозволили виконувати велику гуртову роботу.

Це була поміркована, цілком розважлива програма, але в ній містився новий національний дискурс: Україна мислилася як самодостатня цінність, у країнський культурний простір має бути зайнятий у країнським словом.

Михайи .Л.

робота українського діяча російською мовою розглядалася як зрада національній справі.

М. Драгоманов, який багато років почував себе господарем в українській суспільно-політичній думці, не проминав жодної нагоди висловитися з приводу у сіх проблем, не пропустив повз увагу появу такого видатного в українській публіцистиці твору, як "Листи з України Наддніпрянської" П. Вартового, тим паче, що в них піддавалися критичному розглядові його власні, хоч і за давнені, теорії. У властивій дтя себе манері менторства і нетерпимості він кинувся відповідати П. Вартовому, не здогаду ючись, що полемізує з Б. Грінченком.

Залишаючись в межах наукового дискурсу. М. Драгоманов, зорієнтований на зразки публіцистики російського народництва, зривався іноді до звичайної лайки. Я. видимо, маю недолю чимсь особисто не подобатись д. Вартовому, писав він. коли бракувало аргу ментів. Може, ніс мій йому не сподобався, або. може, яка-ну будь "дама, приятная во всех отношениях", донесла йому, що я вбачаю "несовершенства" в його прекрасних очах. Я мушу довести до відомості д. Вартового, що я його очей ніколи не бачив і і отовий вірити в їх "совершенства", аби тільки вспокоїтп його й примусити говорити про різні спірні хііж нахін громадські й літературні справи, як сі ід поважніш людям, а не як гоголівські герої" (с. 178). В іншому місці М. Драгоманов захищаючи українофілів, відзначав: іє. щоб вони не визнавали українську літературу для простого народу, навіть нема що говорити, і додавав: "Може, й справді д. Вартовий бачив де такого ду рака, так дуракам закон не писаний!" (с. 189).

Незважаючи на такі позанаукові аргументи. Б. Грінченко не дав утягнути себе в стилістику базарної лайки, вий зважував на аргументи опонента, включав їх у систему своїх ідеологічних побудов. Так. під виливом М. Драгохіанова в теорії Б. Грінченка з'явилася економічна тема, вимога піднесення добробуту народу. Унаслідок спокійного тону Б. Грінченка і М. Драї охіанов відхювився від лайки, дискусія набула конструктивного наслідку. "З нами сл алося таке. - з подивом писав сахі М. Драгоманов. що рідко буває зі спорщиками, тобто що хш. власне, прийшли до одного по крайній хіірі в головних точках спору, хоч говоримо не одними словами" (с. 256).

Щоб зрозуміти, у яких "головних точках спору" опоненти прийшли до згоди, необхідно розглянути всю систему поглядів М. Драгохіанова. Сюжет ного "Листів" визначався діалогом з Б. Грінченком; він вихоплював з його тексту гі місця, які збуджували його власну думку, і пропонував своє роз'яснення даної геми. Гак були написані перші п'ять листів. Під ними стоїть дата: "30 хіарця 1893. Софія". Оскільки публікація "Листів" Б. Грінченка тривала, М. Драгохіанов. улітку 1893 року перебуваючи в Парижі, створив гри "Додаткові листи". Під нихін стояла дата "Париж. 30 августа 1893". Нарешті, останні листи Б. Грінченка викликали появу додатку "З поводу XVI. XVII і XVIII листів д. Вартового (з "Буковини)", які були завершені в Парижі 29 вересня 1893 року. Підсумкова приписка

а на

Історія української журналістики ХІХ століття

зроблена в Софії 26 грудня 1893 року. Цю дату й слід вважати завершенням дискусії М. Драгоманова з Б. Грінченком.

М. Драгоманов зачепив національний максималізм Б. Грінченка. його вимога перенести цілком наукову й літературну українську діяльність на український ґрунт і він знову (вже вкотре!) піднявся на захист російської культури, а разом з нею і російської держави.

Український лібералізм, нагадав М. Драгоманов, народився в російській творчості українських діячів. "Свідомий лібералізм, як і свідомий демократизм зародився на Україні вже після смерті наших історичних автономних інституцій і далеко більше на абстрактно-європейському, ніж на історично-національному ґрунті і, що цікаво, хоч і гірко те признати, появився перше зовсім не на нашій етнографічній мові" (с. 153). Це були такі твори, як "Ода на рабство" Василя Капніста, "История русов" псевдонимського. Могутньою темою українська свобода прозвучала в "Думах" К. Рилєєва, які М. Драгоманов розумів як "проповідь новосвропейського лібералізму в формі українських традицій" (с. 160).

Захопившись, М. Драгоманов зачислив до оспівувачів української свободи й О. Пушкіна з його "Полтавою". Справді там в уста Мазепи вкладає програму української самостійності:

Но независимой державой
Украине быть давно пора -
И знамя вольности кровавой
Я подымаю на Петра!

М. Драгоманов "не помітив", що Мазепа в О. Пушкіна виведений як негативний герой, романтичний "злодей", а відтак його справа виглядала скомпрометованою і аж ніяк не могла викликати симпатії в російського громадянства.

Але в цілому переконливо виглядав висновок М. Драгоманова про те, що "європейські ідеї демократизму і лібералізму, котрі згодом мусили довести освічену громаду українську й до національного автономізму, появились на Україні в перший раз не в українській одежі, не на українській мові, а на російській" (с. 162).

М. Драгоманов встав на захист тих українських письменників, яких Б. Грінченко звинуватив у вірнопідданстві й раболіпстві. Так погодився він, вони цілком щиро любили Російську державу, але тому, що "московський царизм є й українська історична святоць" (с. 166). Вони мали рацію для свого часу. Усі явища необхідно розуміти історично, проголошував М. Драгоманов і так пояснював свою думку. Московське царство, до якого пристала Україна, було певною організацією громадських сил, котра виконувала й наші національні завдання того часу. "Такими національними завданнями були між іншим увільнення нашого краю від насильства татарсько-турецького і від підданства польського" (с. 167). Україна самостійно не могла розв'язати цих завдань: вони були по силі лише такій могутній державі, як Росія, і то не у вигляді Московського царства, а імперії, яка склалася завдяки приєднанню до Московщини

Михайил І.І.

України. Знищення Кримського ханства і Польської Речі Посполитої в кінці XVIII століття, держав, з якими кілька століть перед тим ворогувала Україна, було здійсненням українського національно-історичного завдання. Тому мотиви підтримки російської держави у творах українських класиків цілком природні, легко пояснюються історично.

Розглядаючи історико-літературну концепцію Б. Грінченка. М. Драгоманов висловився про творчість Т. Шевченка. М. Костомарова і П. Куліша як найважливіших письменників української словесності в минулому. Т. Шевченка публіцист вважав "епохальною проявою в історії і ромадської думки на Україні" (с. 175). але відмовляв йому в намірі виробляти окрему літературу українську. Аргументуючи що думку, він посилався на твори Т. Шевченка, написані російською мовою. З цього випливало, що ідея окремої української літератури належить пізнішому часові.

М. Драгоманов узяв під захист М. Костомарова як творця теорії української літератури "для домашнього обихода" і як українофіла, що писав російською мовою. Думка створити літературу для народу, яка б змалювала всі боки життя мільйонів і давала їм поступову всевітню просвіту була правильною, здатною збудити ентузіазм у народолюбців. "До того ж така література зробила б величезний ґрунт і для широкої національно-самостоячої літератури і дала б їй живість, вберегла б її від схоластики котрою часто хибує новіша, як іноді кажуть і в українських кружках, "українофільська, а не українська література" (с. 176). Біда полягала не в концепції М. Костомарова, а в тому, що вона не була реалізована.

Написавши томи історичних праць "по-московському". М. Костомаров створив історію України перевернув історію Північної Русі, виробив підставу для думок федеральних. Писати твори по-українськи він не міг. для них важче було знайти видавців і публіку. "Се фатальні обставини, і не знаємо, хто б що виграв з того, якби 15-20 томів Костомарова zostались "мишам на снідання" або не були написані" (с. 177). І зараз твори М. Костомарова залишаються найкращим нашим національним надбанням.

Досвід П. Куліша довів неможливість спілки українців з прихильниками історичної Польщі, але підтвердив можливість союзу з польським народом, що живе в етнічній Польщі. У відповідності зі своїми соціалістичними поглядами М. Драгоманов проголосив гасло солідарності на класовому ґрунті: українці й поляки повинні спільно побороти уряд московський, але зробити це вони мають при допомозі самого народу московського.

Перейшовши до сучасного (1870-1880-ті роки) становища в українській літературі. М. Драгоманов піднявся на захист свого гасла літератури "знизу вгору" (від літератури простої до високої). Проста, на його думку, ще не створена. межі літератури для домашнього вжитку ще не заповнені, а відтак неможливо бралися за створення чогось вартіснішого. У нас немає літератури. - проголосив він гасло, кинуте в 1833 році В. Белінським про російське гетьманство. Тут панує "у падох ідейний і навіть чисто літературний" (с. 185). Поезія не оновлюється новими мотивами, а переспівує Т. Шевченка. Мирний

Історія української журналістики ХІХ століття

упав до Перемудрів", а Нечуг до "Опеньків". Перекладна література - "майже даремна затрата енал через незручність та літературну необразованість перекладчиків" (с. 186). Драматургія "з чисто літературного боку (...) не дуже-го сильна (с. 186). В Україні "наукова праця пішла в 80-ті роки (...) назад проти 70-х років" (185). "Киевская старина" має заслугу переважно в зборах і зводах матеріалів, а не в критиці її прові, ніх ідеях" (с. 185).

Чою б не торкався М. Драгоманов, однаково виходило, що у української літератури немає а від гак ного теорія бу дувати її знизу вгору правильна. Під цим поглядом він встає на захист українців, що пишуть російською мовою (Антонович, Жшецький, Лазаревський), "які не пишуть нічого цю-українському, а все по-хюсковському, але ж усе-таки наукові праці їх пояснюють і українську хюву, українську історію, народне життя, і всякий у країнець мусить бути їм вдячний" (с. 188).

Розглянувши питання історичної й літературної М. Драгоманов перейшов до проблем сучасної політики. Від іхнені радикалів він заявив: хні признаємо національності як очевидний факт. "Тільки ми не хюжемо шукати собі **провідних думок** для громадської праці, ку льтурної, політичної і соціальної в почуттях і інтересах національних, бо інакше хні б заплутались в усяких су б'єктивностях, в лісі історичних традицій і т. д." (с. 190). Ми шукаємо таких духюк "в наукових виводах і інтересах інтернаціональних, вселюдських" (с. 190). М. Драгоманов висловив гасло: "Космополітизмі і ідеях і цілях, національність в ґрунті і форміях культурної праці!" (с. 190).

Ця формула М. Драгоманова потребує кохінтарів. Так, він визнавав національності, тобто на відміну від російських соціалістів, які взагалі не визнавали факту існування українського народу, він визнавав, що такий народ існує. Але, за М. Драгоманових, цей народ не є метою сам для себе, тобто його розвиток не становить змісту діяльності його провідних діячів. Метою є інтернаціональні, всесвітні Ідеї, а національність лише форма і спосіб опанування цими ідеями. Оскільки існує український народ "як очевидний факт", то нікуди від нього не дінешся і всесвітні ідеї йому треба подавати його національною мовою. М. Драгоманов на століття випередив формулу, породжену ідеологами КПРС, згідно з якою радянське хшстество є соціалістичний за змістом, національний! з формою і інтернаціональний! за духом.

М. Драгоманов "почув" гасло Б. Грінченка про "політичну сахюстійність українську". Б. Грінченко зрікався "усяких заходів" коло неї. Дархія, твердив М. Драгоманов, це головна ланка. Це те, для чого велася вся розмова. Українці, "коли беруться говорити про українську національність і її автономію, то обходять політичний бік справи, власне, найважніший для сієї точки (...)" (с. 201).

Я завше бу в і є прхнхльшікох політичної автономії у країнців. - писав М. Драгоманов. - в формі **автономії земської**: грохад, повітів і країн, в котрій, як я зхіягався показувати десяток разів, найліпше хюже виявиться і автономія національна" (с. 196). **Я** не бачачи ґрунту для державного сепаратизму українського, бачу повну можливість політичної і національної автономії української на ґрунті земської автономії (...)" (с.

Михайил І.І.

196). М. Драгоманову здалося, що Б. Грінченко сам кружляв коло цих думок, але не зміг виразно їх висловити.

Таким чином, заперечивши цілий ряд історичних і літературних приватних положень опонента. М. Драгоманов у питанні політичної української незалежності не лише погодився з ним, але й пішов далі: твердо й безкомпромісно оголосив у країнську автономію найголовнішою справою українців. Вона бачилася йому в межах земської автономії, тобто позбавленою національного відтінку, але вона була шляхом до політичної й національної автономії. М. Драгоманов сидів на двох стільцях: космополітизму й національної автономії, ніяк не можучи поєднати в собі те, що в межах його поросійщеного світогляду здавалося непомітним.

Незважаючи на це, українець переміг у ньому космополіта. Він зажадав припинити "шатание умов" і запропонував українським автономістам поставити ближчі і дальші завдання в справі вироблення ідеалів і форм політичних і державно-адміністративних для української автономії, притягти до цієї ідеї земляків показом реальних вигод від неї (адміністративних, фінансових, просвітніх і т. д.).

Це вже була реальна програма боротьби за українську автономію, постає не в національно-культурній, а в політичній площині. Здобути таку автономію можна, за М. Драгомановим, тільки за умов конституції в Росії. Досягнення її оголошувалося програмою-мінімум свідомих українців. У цьому так само співпали погляди М. Драгоманова й Б. Грінченка.

Завершуючи подачу п'яти основних листів, М. Драгоманов знову погодився з Б. Грінченком: нашої праці мало, вона несистематична, часом несвідома, неорганізована. Звідси гасла, під якими залюбки підписався Б. Грінченко і заради чого писав і свої "Листи": "більше праці, більше думки, більше організації! Але й менше сектярства!" (с. 206). М. Драгоманов продемонстрував виключну толерантність і дивовижну терпимість - риси, якими він раніше не відзначався.

"Один працює для науки про Україну тільки по-московському (або по-польському) - будьмо йому вдячні і ті, що пишемо по-українському, - зазначив він. - Один вірує в українську літературу тільки простонародню, "для домашнього обиходу" - нехай виробляє її, а хто вірує в ширшу - нехай собі працює по-своєму, не кидаючи анафеми на невірних, але працюючих по-своєму все ж таки для української літератури. Один бере собі за вихідні точки думки і інтереси всесвітні, другий національно-українські - впасть не будемо анафемувати одні других, а поглянемо, які аласне думки й інтереси хто хоче боронити" (с. 206).

Висновок про потребу енергійної роботи, єднання ідеологічно різновекторних українських сил для українського національного пробудження й відродження - це був гідний підсумок дискусії.

"Додаткові листи" вже нічого не внесли принципово нового в доволі струнку теоретичну систему М. Драгоманова. лише посилили його аргументацію. Вони справді додаткові, бо додавали до вже існуючої концепції окремі елементи.

Історія української журналістики XIX століття

Так, у першому листі М. Драгоманов посилив критику сучасного становища української літератури, про деякі речі сказав виразніше, чіткіше вербально окреслив свою позицію. Він так само захищав свою теорію розвитку української літератури знизу вгору, доводив велике значення російської літератури для формування українського інтелігента.

Він уже був переконаний, що з самого початку він планував ("я проектував") "досить широку" українську літературу, "самостоячу від московської" (с. 211). "Література та по моїй думці, мусила б підніматись **знизу вгору** (се любими слова моїх статей) і розширяться в міру того, як піднімався би наш мужик, природна і безспірна публіка для нашої літератури в Росії" (с. 211).

Лле робота йде незадовільно: "і досі **наукової прози**, котра тепер творить скрізь основу літератури, в російській Україні нема" (с. 211). Українське письменство і зараз залишається в межах белетристики та поезії, "і українська публіка, якби зосталась без письменства російського, то була б сліпа і глуха" (с. 213). Найбільша наша гордість - Т. Шевченко, але пора визнати, "що заміри Шевченкові остались далеко вище їх виконання. Тому причиною була літературна і всяка друга необразованість поета" (с. 213). Подиву гідне наполегливе прагнення М. Драгоманова зіштовхнути Т. Шевченка з п'єдесталу національного пророка. Ми "не можемо признати Шевченка за викінченого поета образовано! громади. Се був тільки матеріал великого поета!" (с. 214). Дісталось тут О. Кониському, І. Нечую-Левицькому та й Василю Чайченкові також. М. Драгоманов уперто обходив той матеріал, який міг би спростувати його концепцію: поезію М. Старицького, С. Руданського. І. Франка, прозу І. Франка, Олени Пчілки, І. Нечуя. А. Свєднницького, Панаса Мирного, драматургію І. Карпенка-арого й М. Кропивницького. Українська журналістика програє перед російською: досить покласти перед собою два російські і два українські журнали, щоб зрозуміти це.

"Думка про зовсім самостоячу літературу українську єсть думка більше австро-руська, ніж російсько-українська" (с. 227), - констатував він, не замислившись, однак, над історичними причинами цього, які полягали в забороні українського слова в Росії, де вже цілком точно не могла йти мова про українську літературу в повному обсязі. А відтак, справа української літератури все ще нова, ця література переживає все ще етап становлення. Звідси має право на існування й концепція двох літератур: української й галицької. - творяться воші у відмінних умовах, а відтак зберігають автономність і щодо мотивів і щодо мови.

Толерантність виявив М. Драгоманов і в ставленні до москвофілів. Б. Грінченко виніс їх за межі українського культурного простору й оголосив ворогами українського народу. М. Драгоманов вказав на історичні причини, що викликали появу цієї течії: від москвофілів слід вимагати не того, "щоб вони поділяли наші національно-літературні погляди, а щоб вони працювали для розширення політичних прав народу нашого і його добробуту, а тоді народ сам піде по нашій національній дорозі, а не по їхній, і переломить і їх у свій точці" (с. 235).

Михайил ІЛ.

Ще більш шкідливим явищем, ніж москвофільство, є "нова ера", цілком реакційний політичний виплід. Б. Грінченко промовчав про нього, але М. Драгоманов, як соціаліст, не міг проминути єднання польської й української панської верхівки.

Головній настрій цих фінальних "Листів" полягав у твердженні: в справах політичних і соціальних у нас немає практичної різниці. "Теоретична ж різниця зводиться хіба на те, що одні йдуть до цілей національних (автономія і розвиток нашої нації), виходячи від принципів весвітнього поступу, а другі йдуть до сих принципів, виходячи від основ національних" (с. 246).

Діалог двох провідних діячів української політичної думки скінчився тоді, коли Б. Грінченко припинив публікацію "Листів". Це позбавило М. Драгоманова підстав вести діалог далі і він закінчив "Листи на Україну Наддніпрянську".

У процесі дискусії М. Драгоманов продемонстрував свій незгасаючий інтелект, глибокі знання української історії й літератури, чутливе розуміння сучасного політичного становища українців. Він був більше політик, ніж літературний критик. Його історико-літературні погляди, зокрема на Т. Шевченка, класичну українську прозу й драматургію сьогодні не витримують критики й можуть бути пояснені лише історично, в системі його політичних поглядів.

У ставленні до національного питання він був послідовним автономістом, але земського зразка і аж потім вважав за можливе вже наявну земську автономію наповнити й національним змістом. Нація була для нього не самодостатньою одиницею, а формальною ознакою певної людської спільноти. Оскільки вона існує, то не можна з нею не рахуватися. Але головна мета особи - опанування весвітніми, інтернаціональними ідеями. Поскілки український культурний простір містить у собі менші можливості для опанування ними, ніж російській, то порятунок особи - у здобутті цих світових вершин російською мовою. Поскілки національні утиски несумісні з ідеями гуманізму, лібералізму й демократії, то необхідно боротися проти них (що М. Драгоманов і робіш), але не для того, щоб українська нація збудувала свою державу, а для того, щоб розчистити українському народові шлях своєю мовою опанувати світові ідеї.

У статті "Поза межами можливого" (1900) Іван Франко так оцінював суспільно-політичне значення М. Драгоманова: "Для нас тепер не підлягає сумнівові, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичній полі, був головною трагедією в житті Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань, бо ж теоріями про басейни рік і про сфери економічних інтересів не загриєш людей до політичної діяльності"²⁹.

"Як політик, - писав І. Франко в статті "Суспільно-політичні погляди

²⁹ Франко І. Я, Поза межами можливого // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 283.

Історія української журналістики XIX століття

М. Драгоманова" (1906). - він до кінця життя лишився тим, чим був при виїзді з Росії - *gente икгаіпш. пайопе КішшЛ*²⁸: Росія якполітична цілість була дорога йому головню задля тих задатків духової культури, які бачив у ній. України без близького зв'язку з Росією він не міг уявити собі, хоч годі заперечити, що його погляди на границі обласної і національної автономії підлягали з часом змінам на користь національного принципу"²⁹.

Під кутом зору драгоманівського космополітизму й русофільства увиразнилася позиція Б. Грінченка. Він озброєний новим досвідом розвитку українства в демократичних умовах Австрійської держави. Він бачив наочно, яких успіхів можна досягти, якщо нація має простір для культурного й політичного діяння. Б. Грінченко спирався на драгоманівську думку про те, що в нас заборонили те, чого в нас не було, і припустив: а якби воно в нас було, якби М. Костомаров, П. Куліш та інші українофіли написали усі свої наукові праці українською мовою, то й Валуєвський циркуляр став би неможливіш. Російська культура розширює свій плацдарм за рахунок праці українців, тимчасом як українська культура животіє. Вихід він бачив у позиції національного максималізму: не працювати російською мовою, усю діяльність українців перенести на український національний ґрунт.

Позиція М. Драгоманова мала б навічно законсервувати дійсний стан: вчитися в росіян, брати всевітні духовні цінності через посередництво російської культури. Позиція Б. Грінченка вимагала рішучих змін. Так далі не можна, твердив він, або свідомі українці перенесуть свою діяльність на український національний ґрунт, або український народ чекає цілковита асиміляція з сильнішим сусідом.

У питанні культурної автономії Б. Грінченко пішов далі М. Драгоманова, але спинився в питанні політичної автономії, і тут уже М. Драгоманов пішов далі Б. Грінченка.

Лк непорозуміння сприймається сьогодні приписування Б. Грінченкові у співавторі О. Кониського і повторена двічі кваліфікація його позиції як "патріотично-національної", а позиції М. Драгоманова як "прогресивно-інтернаціональної"³⁰⁰. Позиція Б. Грінченка була не менш прогресивною, ніж М. Драгоманова. Обмін думками двох діячів був плідним і максимально корисним для молодого української спільноти.

"Національне питання, що перебуває в центрі полеміки між двома українськими протагоністами, - слушно відзначив Аркадій Жуковський, -

²⁸ Походження українського, національності російської.

²⁹ Франко І. _Я. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Франко І. _Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 430.

³⁰⁰ Романюк М. М. Українська преса Північної Буковини доби національно-культурного поступу (1885 - 1900 рр.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів. 1998. - Вип. V. - С. 118 - 119; Романюк М. М. Українська періодика Північної Буковини (1870 - 1940 рр.) як вид історичних джерел // Там само. - Львів. 2000. - Вип 8. - С. 24.

Михайин ІЛ.

покликала до життя вперше сформульовану більш-менш точно ідею у країнської національної незалежності. Для Грінченка тут ідеться, перш за все, йро культурну незалежність і цілковите визволення від будь-якого російського впливу. На відміну від цього, концепція М. Драгоманова, сконцентрована на політиці, висуває ідею територіальної автономії, підкреслюючи інтернаціональний, космополітичний аспект політичної та культурної діяльності, та віддає перевагу російсько-українському співробітництву"³⁰¹.

"Буковинська" дискусія мала грандіозні наслідки для української суспільно-політичної думки.

Вона:

ознаменувала народження нової якості в українському національному русі, засвідчила появу нового покоління свідомого українства, яке сприймало Україну як самодостатня цінність;

засвідчила, що для цього покоління Україна не засіб, а мета, не форма, а зміст; українська нація має право на задоволення усіх тих потреб, які мають й інші нації, включаючи й політичні потреби;

мала величезне значення на становлення і пришвидшила формування української національної свідомості.

орієнтувала українство в культурній діяльності на енергійну. Посилену працю для свого народу в українському культурному й вербальному просторі. сподіваючись швидкого національного відродження;

значно розширила уявлення про найближчі політичні завдання, поставивши поруч з культурницькою діяльністю питання економічного піднесення народу, поліпшення його добробуту, здобуття політичних свобод шляхом проголошення конституції в Росії;

головною метою українського відродження проголосила політичну мету - здобуття політичної автономії в межах Російської конституційної держави.

Публікація діалогу Б. Грінченка і М. Драгоманова була величезним успіхом газети "Буковина". Навіть якби в ній більше нічого не було надруковано, першодруком уже цих творів їй було забезпечене почесне місце в історії української журналістики.

Видатний внесок зробила "Буковина" в розвиток у країнської літератури, друкуючи на своїх сторінках нові твори багатьох письменників. У хронологічному періоді ХІХ століття головними письменниками "Буковини" були Ю. Федькович, Є. Лропішська, О. Кобилянська та О. Маковей.

Традицію тісної співпраці газети з літературними силами краю й України започаткував першігій редактор "Буковини" Ю. Федькович. Він знав, що інформаційне віщання, яким, безумовно, в першу чергу була "Буковина", сгаалючи перед собою завдання пробудження національної свідомості народу.

³⁰¹ Жуковський Аркадій. Національне питання в полеміці між М. Драгомановим і Б. Грінченком //Діалоги про українську національну справу. - К., 1994. -С. 26.

Історія української журналістики XIX століття

мусіть велику увагу приділяти літературі, оскільки саме за допомогою художнього слова розкривається краса рідної мови, формується естетичний і моральний світогляд читачів, виховуються патріотичні почуття.

Ю. Федькович сам надрукував у газеті свої нові вірші та прозові твори: "Дністрові кручі" (1885. №№ 3-7). "Панич" (1885. №№ 10. 12). В оповіданнях він залишався вірним відкритому на початку своєї творчості напрямкові етнографічного романтизму; опубліковані в "Буковині" твори нагадують легенди, близькі до фольклору за узагальнюючим пафосом і відсутністю прив'язаності до конкретних соціальних детермінант.

"Повість з руського народного життя на Буковині" - такий підзаголовок мало оповідання "Дністрові кручі". Була тут традиційна для етнографічного романтизму оповідачка Настя, яка брала у частку у подіях: нарративний план був стилізований під її усне мовлення. Вона розповідає про кохання своєї подруги Марусі з парубком Тимофієм. Тимофія покликають до війська: за час його відсутності батько Оман заручив Марусю з багатим удівцем Петром Кліщуком. Але його син Никифор - побратим Тимофія - знає, як завадити батьковому весіллю і облаштувати щастя товариша. Під час відпустки Тимофія він організовує його побачення з митою, але робить це так, щоб воно відбулося на очах у Омана й Петра. Задум полягає у тому, що, побачивши таке велике кохання, старі люди не зможуть завадити щастю молодих. Але все відбулося інакше: Оман і Петро зрозуміли побачення як зраду й почали стріляти в молодих, засліплені люто. Тоді сама природа втрутилася в людське життя: маківка Хрестаревої скелі, де стояли старі, обірвалася в дністрові хвилі, вони загинули. Через рік - час необхідний для жалоби - одружилися Тимофій з Марусею, а Никифор з Настею. Так, за думкою письменника, сама природа виправила людську несправедливість.

Подібним до першого була п "повість з козацького життя" - "Панич". Після смерті старого Панька, який невідомо як з'явився в цих краях з маленьким хлопцем на руках, Михась залишився сам-один. Стара Хима обіцяє йому відвести в козаки; у країні саме розгоралося велике козацьке повстання. Парубок, закоханий у Мітрану, не дуже охоче прийняв її пропозицію. Втікачів у козаки схоплено військом воєводи К. Коли їх привели перед його очі, то Хима розповіла свою історію: вона замолоду кохалася з воєводою, але він, одружившись з княгинею Вандою, прогнав її з двору: тоді вона пішла між цигани, а як княгиня породила енна, за допомогою слуги Панька викрала дитину і запровадила його в далекі краї. Воєвода, від збудження, що віднайшов викраденого сина, дістає серцевий напад і помирає. Михась дістає у спадок його володіння. Але перше, що він робить, - одружується з Мітраною.

Ю. Федькович був і в пізній творчості залишився нев'янучим романтиком, що представляв в українському романтизмі фольклорну лексику. Могутні почуття, надзвичайні пригоди й ситуації, що не вкладалися в поняття буденності, наділені особливою силою герої, що підносилися над обставинами свого життя, - таким вияскравився художній світ Ю. Федьковича у творах, опублікованих у "Буковині" в перший період існування часопису.

Михайин ІЛ.

Він же вів велику організаційну роботу по залученню до газети інших письменників. Значну роль відіграла "Буковина" у становленні Євгенії Ярошинської (1868-1904) як української письменниці. Діставши традиційну для буковинки того часу німецьку освіту, вона почала свій творчий шлях німецькими творами, опублікувавши в 1886 році у віденській газеті "Das Interessante Blatt" ("Цікава газета") свою першу повість "Ein Frauenherz" ("Жіноче серце"). Але прагнучи працювати для свого народу, вона звернулася з листом до редакції "Буковини" і невдовзі отримала відповідь із заохоченням до української творчості й проханням прислати українські повісті й новели для друкування. Невдовзі в "Буковині", ще того ж 1886 року, з'явилося перше українське оповідання Є. Ярошинської "Уросна слабість". Таким чином, можна сміливо твердити, що саме "Буковина" спричинилася до народження української письменниці Є. Ярошинської.

Найвидатніші твори, опубліковані нею тут, - це оповідання "Проклятий млин" (1891, №№ 6-9), "Липа на межі" (1897, №№ 124, 125), "Сі повість" (1897, №№ 181-183), повісті "Понад Дністром" (1895, №№ 60-78), "В домі протопопи" (пізніша назва - "Перекинчики"; 1898, №№ 1-5).

Усі твори Є. Ярошинської пройняті буковинським колоритом, розміщують дію в просторі розкішної української природи У творчості вона виглядає старанною ученицею І. Нечуя-Левицького, подовгу зупиняється на пейзажах, портретах, інтер'єрах. Описує почуття героїв, подає розтягнуті діалоги. Особливо це помітно в повісті "Понад Дністром", розв'язка якої починається по добрій половині тексту. На перешкоді кохання двох закоханих Ореста Мартинова й Марії Псковської встав Денис Горецький, закоханий у Марію. Його сестра перехоплює листа Ореста до Марії. Розом вони вирішують надіслати Орестові лист Марії до Дениса, у якому вона відмовляє йому в коханні. Стосунки закоханих виявилися зірваними. Але з часом все ж воші зустрілися і непорозуміння з'ясувалося. Кохання між ними спалахнуло знову, вони одружуються, але немає меж їхньому обуренню людською підлістю. Уже тут Є. Ярошська розвішала свою улюблену тему: денаціоналізація є головною причиною моральної деградації людини. Денне Горецький зневажає свій народ, вважає, що українська інтелігенція повинна перейти у простір румунської культури, звідси і його схильність до низьких вчинків, обману, помсти.

З особливою силою ця ідея відлунула в повісті "Перекинчики" - найкращому творі Є. Ярошинської. У центрі оповіди - дім протопопи о. Артемія, який хоч і мав найменше здібностей, але все-таки дістав місце протопопи, "бо був записаний у консисторії як щирий волоський патріот". "Так жадоба почестей і корнстолюбність. - подає коментар авторка, - винародовила не одну руську родину на Буковині, дала волохам багату інтелігенції і щирих партіотів, бо вже нема більше запеклого волоха, як русш-перекинчнк" (1898, № 1).

Особливо розпусне жігття веде протопопнха Стефанія. Її старший син Василика народжений від позашлюбного зв'язку. І зараз вона має коханця о. Моцана з сусідньої парафії. Вона дозволяє собі обманювати приходжан.

Історія української журналістики XIX століття

видурюючи в них гроші. Діти, що вирости, спостерігаючи за материною розпущеною, так само не відзначаються моральною чистотою. Новин приклад винародовлення подано в образі Костя Антонока - енна місцевого орендатора. Навчаючись у Відні він зійшовся з паном Бекулом, який найняв його вчити сина, закохався в його доньку Аврору, вступив у товариство волоських студентів і вже зовсім перестав бути русином. Перекинчиків карає саме жігття: Антонок після відмови Аврори вийти за нього заміж переживає психічну травму і вмирає; Стефанія переживає також моральні торттури, спостерігаючи за нещастям своїх дітей. Людина, що зрадила свій народ, не може бути щасливою - така головна ідея впливала з повісті.

Публікація її перших розділів спричинилася до скандалу в Чернівцях. Між православним духовенством виникло обурення сценою зустрічі коханців: протопогагаї і о. Моцана. Церква зажадала весь текст повісті, аби пересвідчитися, як далі буде зображено в ній духівництво. А прочитавши, зажадала від редакції категорично припинити друкування повісті. Л. Турбацький не зміг відстояти твір Є. Ярошинської, бо вплив духівництва в краю був традиційно сильний. У числі п'ятому "Буковини" 1898 року була вміщена замітка: "З причин, від редакції зовсім не зависимих, приневолені ми перервати повість "В домі протопопи".

Відмова друкувати повість прикро вразила письменницю, але вона була підтримана багатьма західноукраїнськими діячами. 1902 року повість вийшла окремою книгою у Львові, у віщанні "Україно-руської видавничохї спілки" за редакцією Володимира Гнатюка.

В новелі Є. Ярошинської простежується виразніш неоромантичний струмїнь: тут зображуються могутні людські пристрасті, відтворена боротьба особи з обставинами. В оповіданні "Проклятий млин" Меланка виходила заміж за старого вдівця Петра, власника млина. Вона перед тим не кохала нікого, бо була ще занадто молода. Але ось на подвір'ї з'явився новий наймит Василь. Між ним і молодою господаркою спалахує кохання. •Стара Марця підслухала їх освідчення і донесла Петрові про стостунки його дружини з наймитом. Петро підстеріг закоханих і вбив Василя, а Меланка втопилася в ставку. Але помста не принесла щастя Петрові - совість замучила його, він спився, померла від горілки й стара Марця, а проклятий млин стояв довго порожній аже поки його не рознесла велика вода. .

Новела була схожа більше на легенду, брала людські стосунки в позачасовому й позасоціальному вимірі, зосереджувалася на екзистенційних проблемах людського буття.

У цілому ж творчість Є. Ярошинської була помітним явищем української літератури свого часу, збагачувала її відображенням нового простору - життя народу й інтелігенції Буковини, гостро піднімала питання винародовлення, необхідності для вищих верств триматися народного ґрунту й працювати задля відродження українського народу. Практично вся творчість письменниці пришила до читачів зі сторінок "Буковини" або супровідних їй віщань: алманаху "Зерна", додатку "Неділя", "Буковинського православного календаря".

Михайлин Г.Л.

Великим здобутком редакції вже на чолі з О. Маковеєм було залучення до участі в газеті видатної письменниці буковинського краю - Ольги Коблянської (1863-1942). Після дебюту з першим українським твором - повістю "Людина" - в журналі "Зоря" 1894 року О. Коблянська опублікувала ще кілька своїх дрібніших творів. Але повість "Царівна", головний твір ранньої О. Коблянської, тут була відхилена: не змогла надрукувати її письменниця і в журналі "Народ". Традиційно історики літератури вказують як на причину великі розміри повісті. Але вони не виглядають переконливими у контексті того, що "Зоря", наприклад, у цей час друкує романи І. Нечуя-Левнцького, як-от: "Старосвітські батюшки та матушки", розміром не меншим, ніж повість "Царівна". Швидше за все, тут мова йшла про відмінні естетичні засади. О. Коблянська несла в українську літературу новий тип художнього мислення позначала прихід модернізму в неоромантичному вбранні.

О. Маковея як редактора "Буковини" не злякали розміри повісті, тим паче, що газета перейшла на щоденний вихід. Він прийняв повість до друку і опублікував "Царівну" (1896. №№ 100, 109, 112-121, 125-127, 129-132, 135-138, 147-169, травень-серпень), а після того домігся її віщання з власною передмовою накладом редакції "Буковини" окремою книжкою.

О. Коблянська не була на той час дебютантом "Буковини". Ще раніше тут друкувалися її дрібні твори: оповідання "Жебрачка" (1895, 29 травня), "Час" (1895, 18 травня), "Мужик" (1895, 15 серпня), "Битва" (1896, 7-11 квітня). Це були безсюжетні твори, які змальовували певні життєві ситуації без внутрішнього розвітку: містили в собі певний алегоричний дискурс. Жебрачка з однойменного оповідання, яка викликає роздратування автора своїми наполегливими випрохуваннями, розташувавшись неподалік від його дому, заважає йому милуватися розкошами природи, виявляється сліпою і не здібною милуватися світом. Роздратування змінюється справедливим співчуттям.

Найбільше з цих оповідань - "Битва" - в алегоричній формі зображувало винищення буковинської природи, хижацьке вирубування лісів, які приносять прибутки комусь за межами цього краю, але призводять до зникнення того прекрасного світу, який природа створювала кілька попередніх століть. Авторка вставала на оборону Буковини, доводила, що первісна, не токрана людиною природа є найбільшим скарбом цього краю. Таким чином, О. Коблянська на час публікації "Царівни" вже стала традиційним автором газети.

Повість "Царівна" і справді була малоподієвою. Її зовнішній сюжет неможливо переказати: от живе собі якась дівчина Наталка Веркович, "натура страшно жадібна до життя"; живе в міщанському середовищі своїх родичів, які мріють про те, щоб вигідно видати її заміж; а дівчина читає Ніцше та іншу новітню літературу, що будить особу до свіглих поривань, до емансипації людини в цілому й жінки зокрема: нарешті, з'являється її лицар - лікар Марко, який зумів оцінити золоте серце Наталки, її вишукану душу і висмикнути з обивательського світу: Наталка стає письменницею.

Історія української журналістики ХІХ століття

Художній світ повісті був заповнений не так зовнішніми подіями, як внутрішніми. Їх складало описи почувань і роздумів Натаїки над життям, своїм становищем, прочитаними книжками, ідеями жіночого визволення. Стабільність зовнішнього світу, його усталеність і непорушність контрастували з внутрішнім зростанням героїні, змаганням її за чистоту аласної душі, боротьбою за відстоювання свого права лишитися собою. Наталка перемагала буденний обивательський світ рослинного існування, виходила переможницею у найбільш тяжкій, бо невидимій, війні узвичаєного людського життя свого середовища, зуміла піднятися над ним, вирватися з нього.

"Царівна" - це був знаменитий твір, який разом з драмою Лесі Українки "Блакитна троянда" і поетичною книжкою Івана Франка "Зів'яле листя", що з'явилися того ж 1896 року, ознаменував появу нової якості в усій у країнській літературі - модернізму.

О. Кобилянська ще надрукувала в "Буковині" оповідання "Некультурна" (1897, 18-28 серпня). "Покора" (1898, 3 літня). Особливо прикметне перше з них. Образ буковинської українки Параски створений письменницею у звичній для себе манері - безподієвого портрета, у якому за допомогою прямої мови героїні відтворено її характер. Параска постає як дитя природи, яке живе з нею одним життям, вона не має освіти, "некультурна", як свідчить заголовок, але вона має дещо більше: гармонію із навколишнім світом, яка є джерелом її внутрішнього спокою і почуття щастя, з яким вона живе. Їй багато чого бракує: вона вдова, у неї немає дітей, вона цілком самотня, - але сприйняття подій свого життя як Божої волі, відчуття богоприсутності в світі дає їй можливість не нарікати на долю, а відчувати "веселощі серця", про необхідність яких для щастя говорив ще Г. Сковорода.

Деякі інші твори О. Кобилянської так само, як і Є. Ярошинської. Були опубліковані в додатках до "Буковини".

У цілому ж буковинська преса стала для О. Кобилянської плацдармом піднесення її таланту. Тут вона відбулася як всеукраїнське явище, була помічена критикою. Зі створенням "Літературно-наукового вісника" вона стала провідною авторкою цього журналу. Нова якість, принесена О. Кобилянською в українську літературу, згодом здобула визначення як модернізм. Його провідні риси в творчості письменниці - це вихід за межі тематики селянської, з народного життя; невдоволеність соціальними відповідями у питанні походження суспільного зла і пошук його в людській природі; перехід у поетичній від подієвих до демонстраційних конфліктів, завдання яких полягало в тому, щоб подати виразний портрет героя, перенести дію із зовнішнього сюжету у внутрішній.

Цілий етап в історії газети "Буковина" склало співробітництво в ній Осипа Маковея (1867-1925) - відомого поета й письменника, а ще більше - видатного журналіста. Закінчивши в 1893 році філософській факультет Львівського університету, він присвятив себе журналістській і письменницькій діяльності. Після смерті С. Дашкевича його особисто запросив редагувати "Буковину" тодішній її аласік С. Смаль-Стоцький. На жаль, у нашій науці поки що відсутні дослідження, присвячені журналістській праці українських

Михайи .Л.

діячів. А тим часом і «Оранко. М. Драгоманов. М.. Пааднк. О. Маковей були передусім журналістами, а вже потім письменниками: і їхня художня творчість стає зрозумілою в контексті їхніх журналістських зацікавлень і праці. О. Маковей був першим в українській журналістиці професійніш фелы ГОНІСІОХІ: причому федыгоністохі не від розсудкового усвідомлення потреби в ньому жанрі, а від природних нахилів до сатиричної творчості.

Це особливо виразно помііно в поезії О. Маковея. оскільки вона становить таку і алузь творчості, яка хіаг найменший зв'язок з ужитковішії завданнями. Але поезія О. Маковея в "Букровннг хіас виразно окреслений нарисовий і навіть фельстонний дискурс. Серед численних віршованих творів О. Маковея. опублікованих в "Буковині". Поетові" (1р95. 23 і ру дня). " Божі дурні" (189(і. 29 листопада). "Ду мка" ("Ти. гріхтка музика, заірай хіені дико...") (1896. 9 жовтня), циклів "Сухі і глухі" (1896. 24 і рудня). Подорож до Києва" (1897. 11-16 листопада) найбільш характерним під цим кутохі зору є останній і вір.

У ньохіу описана реальна історична подія - О. Маковей і справді здійснив поїздку до Києва у вересні 1897 року, а повернувшись у Чернівці написав подорожній нарис. Але. буду чи поетом, створив його у віршах. Київ зображений тут не звичайним губернським хйсгохі Росії, а як серце України. її історична столиця, до якої тягнуться духікахш українці Буковини й Галичини. Цикл складається з віршів, присвячених пам'ятним хіпсцяхі Києва: "У Лаврі". "С'ахісон". "На Лисій Горі", "У Миколи Лисенка". Тут важлива не точність опису, а коментар поета, думки, які будять у ньохіу спостереження.

Описуючіі Києво-Печерську Лавру, поет пов'язує з нею політично актуальну проблематику. звертаючись до своі улюбленої Ідеї вкриття українського індивідуалізму, інертності до громадських справ. Образ печери, у яку від світу ховається пустельник, набув під перохі О. Маковея значення символу українського життя. Про неї час від часу хіріє і сахі редактор, що пише роками і ніяк не нагодує своїми творахш іазету "страшну ненажеру".

Печери вже здавна на Русі були,
і ніші у нас їх багато:
в них криється Русин від світа-людей
і хіолиться Богу завзято.

В часи допотопні жив Русії не сахі.
В печері хіав жінку і діти:
в часи християнські уже зрозумів,
що лучче сахюхіу сидіти.

І ліз у печеру. тахі їв корінці,
і пив із криниці лиш воду,
та духіав: "Нехіа. як в печері жігпя.
найпаче для руського роду!"

Історія української журналістики ХІХ століття

Тепер люди живуть не в печерах, але за печеру править кожному ного хата. Замкнувшись у ній, господар забуває про весь світ і якусь бідну Україну. Доскакує найвищих чинів гой, хто найменше дбає про неї. Гак віршований подорожній нарис перетворився на злободенніш, дошку льний фельстон, наснажений проблематикою сьогоднішньої о дня

У цілому на сторінках ' Буковини Маковей опублікував понад 130 власних творів (нарисів, стетей, фейлетонів)..... Серед них не тільки одноденки, яким судилося загинути разохі з черговихі числом газети, але її твори, що увійшли до скарбниці ду ховних надбань нашого народу . О. Маковей вів у газеті віщіі "З життя". У ньому як підрозділи цієї рубрики й були вперше надруковані фейлетони "Казка про Невдоволеного Русина" (первісна назва "Преферанс і казка про Невдоволеного Русина". 1895. № 30). "Виклад про крахіниці (Після стенографічних записок)" (Первісна назва "Виклад для селян про крахіниці (після стенографічних записок)", 1895. № 145).

У першо.му творі втілено знаковий образ українця, що досяг високого становища в житті, вивчився в університеті, оженився, став адвокатохі і патріотохі, але тільки себе вважав мудрим, а відтак зневажав усіх інших у країньських діячів. їхні заходи й критикував учинки. Він став депутатом, але й тоді залишився Невоводенпхі Русинохі і не приніс ніякої корнеті своєхіу народові.

У другохіу фейлетоні вкнехіяно беззмістовні промови послів у сеймі, якихі байдуже про що говорити, от хоч би й про крахіниці. аби лише забрати голос. Промовець висвітлює теми: крахіниці і всесвітня історія, крахіниці і Київська Ру сь, вплив крахіниць на побожність і хіоральність народу , але жодної корисної духіки в цій промові не хіістнтся.

До цих творів прихіікає фейлетон "Як я продавав свої новели" (первісна назва "Як я віщавав і продавав свої новели". 1895. № 95), де так сахію розробляється улюблена О. Маковеехі тема: відсутності в галицьких у країньців снаги до громадського життя. Автор віщає аласним коштом свої новели, сподіваючись, що на 800 тис. пись.менних русинів знайдеться 500, охочих прочитати його новели, але такі не віднаходяться. Навіть за подаровані примірники далеко не всі подякували йому.

О. Маковей був першим професійним фельстоністом. Його сатирична творчість збагачу вала у країньську літературу новіш поглядом на світ. Він підніс значення газетного фельстону до повноцінного літерату рного жанру, досяг у ньому .мистецтва узагальнення, проникнення вглиб негативних явищ. Висхіювання їх допомагало українській спільноті долати свою обхієженість, виводило на вищий рівень політичного й культурного життя.

Виконував О. Маковей у газеті й чорнову роботу, за яку можна вважати принагідні твори. За приклад тут хіюже правити різдвяна новета. "Мій прапрадід (Із записок професора). Фантазія" (1895. 23 грудня). Заснувши перед Різдовхі. гаїсьхієннк зустрівся уві сні з своїм прапрадідом, чий

Днсак Ф. Маковей Осип // Україньська журналістка в іменах / За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1994. - Внп. 1. - С. 124.

Михайин .Л.

родовід вішчав за архівними книгами. Стародавній родич відвіз нащадка в свою родину; перезнайомив з усіма її членами. Автор отримав настанову прожити своє життя так, щоб між датами народження і смерті в біографії стояла не лише риска, але й значні вчинки, корисні для свого народу.

Освоївшись з творами малого жанру, О. Маковей приступив до створення ширших художніх полотен. З них найбільш прикметні повісті "Клопоти Савчихи. Оповідання з маломіського життя" (1896, 22-27, 31 січня; 1897, 1, 3 лютого) і "Залісся" (1897, №№33-37, 41-53, 55-62, 69-78, 88-103, 105-106, 108-110).

Перша повість ще затримує в собі стихію комічного. Катерина Савчиха, будь-що-будь заповзялася вивчити свого сина Михася на пана, щоб він був або ксьондзом, або професором, або адвокатом. Її родич Микола Стронський, що вже сам вивчився на професора, пояснює їй, що Михась не має здібностей до навчання, лінивий до науки, що в чотирнадцять років пізно починати вчитися. Але Савчиха переконана, що справа освіти вирішується не талантом, а грошима, вона вважає, що треба просто краще заплатити професорам і ті зроблять дія Михася гарне свідотство. У відповідності з материним бажанням навчання починається, але безуспішно: Михась раз у раз тікає зі школи додому. Комізм ситуації посилюється і тим, що Михась має в руках батькове ремесло: різника; він майстер відгодувати кабанця, якші дасть прибутку на сто ринських. Бути б і йому різником, так мати захотіла зробити з нього конче пана. Має Катерина сестру Дутчиху. Та теж за прикладом Савчихи віддала свого сина Андруся до школи, і він став учитися добре, з охотою. Діти стали причиною сварки між родичами. Через ланцюжок комічних пригод автор приводив сестер до примирення: Савчиха переконалася, що людську природу не переробиш згідно зі своїм бажанням; якщо дитина не має нахилу до навчання, то годі її примусити до того.

"Залісся" є найбільшим і найвидатнішим епічним твором О. Маковея. Його художня вартість значно перевищує те місце, яке він займає в історії українського письменства. Широка епічна картина життя галицького села в 1890-ті роки розгорнута в кількох сюжетних лініях. Художній простір має все ж дві визначені точки затримання оповіді: попівський дім і панський двір. Вони з'єднані за допомогою поповича Ярослава Левицького, який повертається в батьківський дім після невдалого сватання; дівчина мовби й кохала його, але віддалася за іншого; він знову лишився без пари і не може висвячуватися в священники, старому пархові о. Василю доводиться самому утримувати валику родину. Ярослава запрошує до себе шляхтич Заборовський підготувати до гімназії свого малого сина і разом розважити вже дорослу Маню, що втратила кілька місяців тому матір і тужить за нею.

Головна ідея повісті - всеперехіаюча сила життя, яке саме розставляє на свої місця героїв, розв'язує здавалося б раніше нерозв'язні проблемні. На початку повісті описано велику бурю, під час якої блискавка спалила церкву. О. Василь у розпачі, він навіть не знає, як узятися до справи. Але якось у село повернулася донька Козака Анна, ехігрувавши свого часу.

Історія української журналістики XIX століття

вона стала за океаном Смітовою, лишилася вдовою, успадкувала велике багатство і приїхала на батьківщину вмирати. Вона не пожертвувала на відбудову храму 10 тис. зр. Повість завершується освяченням нової церкви, яке здійснює нових парох Залісся о. Ярослав, що успадкував парафію після інокерлого батька, висвятившись безженним. Нове кохання до Мані, хоч і було взаємним, не могло закінчитися шлюбом: надто міцні перегородки стоять хіж польською шляхтою й українським попівством.

Село за цей час пережило згину війта, який був спійманий на злочині й кинутий до криміналу, а разом з ним і його поплічники. На якийсь час повітова влада призначила комісаром Заборовського, але проведені вибори війта показали, що люди передали аладу розумному й енергійному селянинові Головатому. Вдівець Заборовський втішився в коханні до нової сусідки баронесси Маєранської й одружився з нею. Повиходили заміж сестри „Ярослава, незважаючи на те, що батько не хотів дати за ними значного посагу.

Але головна подія полягала в тому, що село відбудувало свій храм. Так же, як зруйнування церкви витлумачувалося як вешка втрага, яка тягне за собою занепад села, господарський і духовний, так і зведення храму з руїни, навпаки, стало знаком піднесення села, його духовного пробудження, поліпшення матеріального становища.

Особливу тему складало для О. Маковея питання про меркантильні інтереси українського селянина. Убожество перевертало його світ з ніг на голову, і для нього головні цінності полягали в землі й худобі. На початку повісті село готувалося до епідемії холери. Одні селянин радіє, що та слабкість не пішла на худобу „Ярослав дивується: для вас люди хіж варті, як худоба.

- Та що люди? - говорив радніш, дивуючись знов Славкові!, що той його не розуміє. - Вхіре мені жінка, можу другу дістати ще й з вином; помре мені дитина, дасть Бог другу: помре старіш тато - ну, годі ж людям вічно жити - але згине хіж кінь або корова, тоді я бідний, того мені не зверне ніхто³⁰³.

Закінчується повість тим же мотивом. Владика після банкету з нагоди освячення церкви велить привести до нього дикі супружества. "Чому ви не живете хіж собою? - питає він. - Чи ви не любите одне одного?" - "Любимо, - відповів селянин. - Та я би, прошу владика, не від того. Жив би разохі. але її тато обіцяли хіж дати загін поля і не дали. То я її не хочу". Владика не знав, що на то сказати. Він не хотів зрозуміти, що наш селянин задля загона поля покіше жінку, хоч її любить"³.

З цього випливає важлива думка: ненагодована людина не здібна жити вищими інтересами. хоч як би її нахилили до цього церква, школа, політичні угруповання. Незважаючи на це, Ярослав вступав у боротьбу за душу українця: у його особі О. Маковей злілював образ свідомого свого покликання патріота рідної землі. Письмений пробуджував переконання.

³⁰³ Маковей Осип. Затіся: Повість. 2-е виправлене вид. - Б.м.: Б.в., 2001. - С. 61 - 62.

³⁰⁴ Там само. - С. 351 - 352.

Михайил І.І.

що, відбудувавши храм. о. Ярослав не зупиниться на цьому, але й далі працюватиме над піднесенням свого села, а разом з ним і України.

У цілому ж творчість О. Маковей на сторінках "Буковини" була вкрай корисною для газети, сприяла зростанню її авторитету. Письменник приніс в українську літературу нові теми з сільського й маломіського життя, нове естетичне відношення митця до дійсності. Творчість О. Маковей відзначалася жанровим розмаїттям: тут були віршовані подорожні нариси, фейлетони, різдвяні оповідання, повісті: поза всяким сумнівом, він займав в українській літературі своє особіне почесне місце.

Осип Маковей спричинився до появи на небосхилі української літератури іхнені нового письменника, якому судилося ввійти до когорти класиків. а саме: Марка Черемшини (1874-1927). Це був літературний псевдонім Івана Сехіанюка, селянського сина, що на час дебюту ще залишався учнем коломийської гімназії. 3-4 квітня 1896 року О. Маковей опу бліку вав у своїй газеті його перше оповідання "Керхіаннч". Воно було з буковинського побуту. Керхіаннч-калфа Саїн збирався в першу весняну дорогу спу скати плоти по Черемошу. Серце дружини віщує недолю, вона прагне утримати чоловіка вдома, але де та.м. коли в нього орліше серце. У дорозі, рятуючи з води іншого плотогона Майорка. Саїн дістав у дар стовбу ра в гру ди і пішов на дно. Тяжко бідує його родина, якій допохігають сусіди й панотець. Нарешті, тяжка втрата подолана. Аж тут віднайшлося літо відважного калфи і його поховали. А сіш його Сехієнко, "як став лиш парубочити, то і до керхш взявся".

Новела змальовувала нележку працю плотарів, хіужні характери, ескізно прокреслювала сталі ситуації. Від неї віяло рохіантикою, піднесенняхі. Вже в ній виявилася така риса Марка Черехшшнн. як мовшгії натуралізм у зображенні гуцульського життя.

1898 року в "Буковині" (№ 11) побачила світ друга новела письменника "Нечаяна смерть (Ескіз із великопанського життя)". Автор на той час був студентохі права Віденського університету; столичні враження лягли в основу твору. Граф К. якось на прогулянці підібрав покинуту батькахш дівчинку, забрав у свій дім, виховав її. а коли вона стала панною, одру жився з нею. Але протиприродний вчинок поєднання старого чоловіка з молодою дівчиною не хііг лишитися непокараний самою природою: Льоля закохалася в Едгара, сина графового знайомого. Граф розлучився з нею, вигнав її з дому, позбавивши права на майно й спадщину. Льоля стала повією. Якось під час чергової прогулянки графа вона запропону вала йому свої послуга. Ця зустріч так вразила старого, що його тут же спіткала "неаяна схієрть". А Льоля байду же побігла шукати собі іншого клієнта.

У цій новелі Марка Черемшини виявився його нахил до рохіангичних ситуацій, ухііння сиснути людське життя до сюжету для невеличкого оповідання. Разом з тихі і в "Керхіаннчі", і в "Нечаяній смерті" головним носієм змісту виступав сюжет, нахіарне було б говорити про психологізм і характери, образи позначені, швидше, як знаки певних життєвих явищ і ночувань. Відчуваючи художню слабкість цнх творів. Марко Черемшина ніколи не включав їх до своїх книжок.

Історія української журналістики XIX століття

1898 року в "Буковині" ще був опублікований його цикл поезій у прозі "Лиеткп" (№№ 28. 44. 74. і47). Хвилеві спостереження над життям, узяті в їхньому філософському сенсі, складають зміст цих мініатюр. Наприклад, у вірші "Сумно одинокому" створено образ сонця, воно гасить зорі і самотньо сяє на небі. Сумно йому одинокому. але ж на те воно Гі сонце. Для української літератури це було своєрідне відкриття жанру, у якому пробувати свої сили в цей час О. Кобнянська й В. Стефаник.

Праця Марка Черемшини, розпочата в "Буковині" в XIX столітті, була плідно продовжена далі. У 1901 році він опублікував тут майже всі свої новели, що склали його книжку "Карби", яка побачила світ того ж року в Чернівцях як відбитка з "Буковини".

Розглядаючи літературну політику "Буковини", необхідно відзначити щонайменше дві її особливості. По-перше, газета широко надавала сторінки дебютантам, молодим письменникам, які за допомогою популярної газети робили собі літературне ім'я. По-друге, газета спричинилася до бурхливого розвитку на українському ґрунті модернізму, пропагувала новий дискурс незаангажованої літератури, не обтяженої потребою конче виконувати службову функцію зображення тяжкого становища народу і викриття панства. На цій підставі один з провідних дослідників історії української журналістики М. Д. Бернштейн вважав, що "у другій половині 90-х років "Буковина" піднеслася до рівня кращих українських літературних періодичних видань і була, після "Зорі", важливим чинником літературного руху"⁵.

"Літературні підвали" "Буковини" щедро заповнювалися й перекладними лворахії. Серед іншомовних авторів слід відзначити А. Чехова. В. Короленка. Марка Твена. Гі де Мопасана. Е. Золя. Л. Вхрліцького. М. Конопніцьку.

Від часу О. Маковея широко представлена на сторінках "Буковини" була й літературна критика. Сахі редактор був глибоких! знавцехі художнього слова. Публікацію "Царівни" він попередив великою статтею "Ольга Кобнянська" (1896. № 99). яка допомогла читачам у сприйнятті твору, а для авторки була першою глибокою розвідкою про її творчість.

Він запропонував В. Щурату вести рубрику "З літературних базарів". Львівський критик передрукував тут апробовану в "Зорі" свою статтю "Кілька слів про літературні напряхш у Франції" (1896. № 53) та статтю "Ехгіль Золя в боротьбі з молодими" (1896. № 54-55). де вказав на боротьбу поколінь у провідній літературі світу, показав народження в ній декадентства, яке розумів як високе шхетецтво модернізму.

У "Буковині" пройшла апробацію перед виходом у світ читанка для гімназій, укладена О. Барвінськнхі (1896. № 133-134). де автор подавав аналіз літературної о процесу XIX століття, пропонував його періодизацію, вказував провідні риси, які відрізняли один період від другого.

⁵ Бернштейн М. Д. Журналістика і критика // Історія української літератури: У 8 т. - К., 1969. - Т. 4. - Сн. 1. -С. 119.

Михайин І.Л.

Театральну критику представили статті Л. Лопатинської о "Кілька оів про руський народний театр" (1896, № 110-111) та "Буду чність нашого театру" (1896, № 215), а також В. Коцовського "Галицькі конкурси драматичні 1894-1895" (189*6, № 64). Тут давався глибокий аналіз становища українського театру в Галичині, розглядався репертуар, акторська гра, режисерське мистецтво.

Величезне значення мало друкування в газеті видатної праці С. Смаль-Стоцького "Буковинська Русь" (розпочате з № 126 1897). Це велике за розміром історико-культурне дослідження й на сьогодні залишається в активі нашої науки, править за надійне джерело фактів і думок з приводу етнографічних, історичних та культурних аспектів життя Буковини.

Запільні висновки про значення газети "Буковина":

1) газета "Буковина" засвідчила розквіт народовської журналістики: заснована як регіональне, локальне за значення віщання з періодичністю два рази на місяць, газета зуміла завоювати всеукраїнський авторитет. вирости до щоденної газети, зібрати на своїх сторінках найкращі літературні й журналістські сили зі всієї України:

2) редагована видатними письменниками й діячаш свого часу : Ю. Федьковичехі. С. Дашкевичехі. О. Маковесм. Л. Турбацьким. - газета зуміла в оптимальних пропорціях поєднати інформаційний дискурс з публікаціями творів художньої літератури і популярних наукових досліджень;

3) газета відіграла неперехідну роль у справі пробу дження українських сил Буковинського краю, народження тут національно свідомої інтелігенції, яка очолила піднесення народу:

4) видатшш публіцистичним явищем в історії журналістики й політичної думки стала "буковинська" дискусія Б. Грінченка (П. Вартового) і М. Драгоманова, у процесі якої не тільки було висловлено багато цінних думок, але й сформульовано ідею політичної незалежності українського народу, стверджене його право користатнся усіма правахш нації, включно з проголошенняхі власної держави:

5) літературний відділ газети знайохів читача з новинками української літератури, переважно модерністського характеру , виводив на поле літературної діяльності нових письменників, хюлоде покоління літераторів мало в особі "Буковини" надійного дру га:

6) газета з'єднала Буковину з Галичиною й Україною, будила відчулля єдності, соборності українського народу, причетності кожного у країнца, де б він не жив, до історичної долі своєї Батьківщини.

Загальні висновки про народовську журналістику:

1) народовська журналістика була головною складовою в системі української журналістики другої половини XIX століття: являла собою стовбу р, від якого відгалужу валися більшш чи хіеншш гілки:

2) вона виражала інтереси українського народу в цілохіу. а не якоїсь його групи класу чи верстви:

Історія української журналістики XIX століття

3) це була загальна журналістика, зорієнтована передусім на національні цінності, на оборону політичних, економічних і культурних прав українського народу, досягнення його рівноправності з сусідами:

4) разом з тим, сприймаючи як першорядні національні цінності, народовська журналістика крізь цю призму опанувала цінності загальнолюдські, загальнодемократичні;

5) політична програма народовської журналістики полягала в піднесенні української національної свідомості, розширенні освіти, української журналістики і книгодрукування, створенні міцного прошарку свігсь кої інтелі геннії;

6) виникнувши в межах переважно літературних завдань, вона в зрілий період свого розвитку опанувала інформаційний дискурс, наблизилася до найкращих зразків тогочасної світової журналістики:

7) народовська журналістика боролася за розвиток і сама стала чинником розвитку української культури, літератури, на її сторінках були опубліковані класичні твори української публіцистики, літератури, науки:

8) народовська журналістика об'єднала українців Австрії й Росії в праці над спільними завданнями:

9) вона спричинилася до вироблення всеукраїнської літературної мови в різних стилях: художньому, публіцистичному, науковому, інформаційному:

10) почавшись з вузького струмочка, народовська журналістика в третьому періоді історії забезпечила зростання політичного авторитету своєї партії, про що добре сказав свого часу І. Франко: " Той зріст свого політичного значення, писав він, народовецька партія завдячує головню зростові своєї преси протягом 80-х років"³⁰⁶;

11) народовська журналістика не тільки не вичерпала себе під кінець XIX століття, але, навпаки, набрала сили, продовжила свій розвиток у наступному столітті в руслі всеукраїнських громадських організацій і партій, що стояли на засадах української незалежності.

** Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С. 426.

Михайлин І.Л.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ РАДИКАЛЬНА ЖУРНАЛІСТИКА

Розділ десятий Журнал "Друг"

Народження радикального (соціалістичного) напрямку в українській суспільно-політичній думці Особливості українського соціалізму останньої чверті XIX століття. Організаційне об'єднання соціалістів в Україно-руську радикальну партію (1890) та внутрішня диференціація в ній Спишовлення української національної демократії. І. Франко як критик марксизму. Студентське середовище у Львові в 1870-х роках. Заснування журналу "Друг" та періодизація його історії. Позичка журналу в початковий період. Низький ідейно-художній рівень белетристики. Дебют журналу І. Франка 3 (15) травня 1874 року віршем "Народна пісня". Літературна критика в журналі Спишипи М. Павлика про М. Гоголя і Г. Онішкевича "Новое направление украинской литературы". Перший лист Українця (Драгоманова) до редакції "Друга", його головні ідеї: галичани мусять прийти до російської літератури через українське посередництво. Відповідь Г. Онішкевича: маємо свою галицьку мову. Стаття А. Дольницького "Язык в галицкой литературе": вчитися в народу, але не браши готову українську літературну мову. Стаття М. Павлика "Академическое общество": ни для народу, а не народ для нас. Трансформація в редакції: перемога народівців на надзвичайних зборах. Повість І. Франка "Петрії Довбушуки" як перехідний твір. Другий лист М. Драгоманова "Рутенщина чи українщина?" Визначення основних понять: українщина не тільки українська нова, але й служіння народу, освіти його цією новою. Українщина - ліки від хвороби рутенщини. Відповідь А. Дольницького. Вечір пан'яті М. Шашкевича і публікація його матеріалів з журналу "Друг": вступного слова А. Дольницького і доповіді "Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині" М. Павлика: етнографія - шлях до вичення народу. Третій лист М. Драгоманова: концепція культури й народу. Вірші І. Франка "Найнит" і "Поступовець". Перший та другий соціалістичні процеси. Арешт М. Павлика Спишовище в редакції на початку 1877 року. Роль І. Франка в збереженні журналу. Цикл оповідань І. Франка "Борислав" та його новаторські риси. Перекладна белетристика 1877 року: М. Чернишевський, М. Салшков-Щедрін, Ерканн-Шатр'ин. Літературна критика журналу: "Оп'янінось" М. Драгоманова: представлення радикальної партії як прогресивної, звинувачення народівців в реакційності. Відповідь В. Барвінського в "Правді": "Слівце до опізнання": перша конструктивна критика соціалізму на засадах українського світогляду, український національний характер не сумісний з колективною власністю. Стаття М. Павлика "Сказав, що знав": Дунка М. Огоновського, що Т. Шевченко - поширювач соціалістичної крапоти та її спростування критиком "Друга". Третій соціалістичний процес. Виарештування редакції. Завершення історії журналу "Друг". Значення журналу.

ЛГТС

Історія української журналістики XIX століття

Приблизно через півтора десятиліття після появи народовців, у середині 1870-х років, із їхнього середовища народилася нова культурна і політична течія, що дістала дивовижну як на наші часи назву - її представників стали називати радикалами, а напрямок, який вони представляли, - радикальним.

Словник іншомовних слів сьогодні поняття "радикалізм" витлумачує як "обстоювання і вжиття радикальних методів у розв'язанні будь-яких питань, насамперед політичних", слово "радикальний" пояснює в такий спосіб: це "той, що дотримується крайніх поглядів", а під поняттям ■ радикал" розуміє "прихильника крайніх, рішучих дій, поглядів". Таким чином, маємо справу із загальним визначенням: радикалізм можливий в усіх сферах людської діяльності: політичній, національній, економічній, моральній, екологічній, інформаційній і т. д. Сучасна людина немало здивується, довідавшись, що під терміном "радикальніш" у Галичині останньої чверлі XIX століття виступали прихильники цілком конкретного суспільно-політичного напрямку, а саме: соціалістичного. Це добре розуміли сучасники Інформуючи в четвертому випуску "Громади" (1879) про жіптя в Галичині. М. Драгоманов сповіщав, що тут з'явилася "нова фракція галицьких народовців", тобто соціалістів"³⁰.

Для того, щоб правильно зрозуміти характер і сутність цієї течії, необхідно дати відповідні пояснення.

По-перше, у свідомості старшого покоління українців, що вчилися ще в радянських школах, поширення соціалізму в Росії і в Україні, включно з Галичиною, пов'язане хронологічно з так званим пролетарським періодом (за лєнінською концепцією від 1895 року) визвольного руху. А відтак складається враження, що раніше ніякого соціалізму у вигляді політичної течії не існувало. Це не так, і сьогодні цей погляд має бути цілком спростований. Знаком зародження соціалізму став "Маніфест кому ністичної партії" К. Маркса і Ф. Енгельса, написаний у 1848 році. Відтоді соціалістичні ідеї стали поширюватися світом, проникати в Росію й в Україну.

В "епоху великих реформ" в Росії (середіша 1850-х - середина 1860-х років) речниками соціалістичних ідей стали віщатні літературні критики М. Чернішевський, М. Добролюбов, Д. Писарєв. Російські народники 1870-х років, між якими було багато українців, вже були соціалістами, які намагалися пристосувати марксизм до економічних умов своєї аграрної держави. Настання соціалізму вони відносили не в далеке невизначене майбутнє, а в найближчий часовий проміжок.

Сама ідея соціальної справедливості володіла величезною моральною силою. Це породжує вало наївні романтичні переконання, що цієї моральної сили достатньо для перемоги ідеї: необхідно тільки її оповістити народним масам, як вони самі повстануть на боротьбу за її втілення. їхнє бачення очолити ідею поведсти в правильному напрямку. Ця наївна віра споріднювала марксизм з релігією. Вона штовхала російських народників до ходіння в

Михайли .Л.

народ у сподіванні, що російський мужик, почувши проповідь марксизму, негайно підніметься на повстання і змете царський уряд. Вона штовхала до пу блічної легітимної діяльності українських рашкалів без огляду на те, який хіаточнелельний їх гурт, аби спричинитися до саме рашкалывгч зхйн у суспільному жттї. забезпечити вирішення соціального пігтання. піднесенім економічного добробуту народу, дати йому розвинуту багату літерату ру.

Від імені свого покоління І. Франко писав у некролозі "Д-р Остап Терлецький: Спомини і матеріали": не винуватьмо за цей соціальний романтизм нашого покійного приятеля, "усі хні свого часу поділяли його: поділяли його у деяких моментах такі велетні, як Маркс і Енгельс, пророкуючи, що через 10-15 літ настане велика соціальна революція і робітники захоплять кермо правління в свої руки"³"⁸.

По-футе, старше покоління українців звикло сприйхатн соціадізі в одежі лєнінізму, який розглядався як єдино вірна .модель суспільного розвитку . Авторитарність хіарксизму була доведена в ньохіу до абсолюту. Ця авторитарність народжувалася з глибокого переконання, що К. Марксові вдалося перетворити соціалізм з утопії на науку, тобто з нау ковою точністю обрахувати неминучість настання соціалізму, довести, що історія людства рухається в напряміку до цієї суспільно-економічної форхіації. Звідси виникла ідея суспільного прогресу, який пов'язувався з боротьбою за соціалізм. Усе, що прискорює його настання. - явища поступові, усе, що гальмує, відноситься до суспільного регресу. реакції, гідне знищення. Звідси нерозривна пов'язаність двох ідей: соціалізму й революції. З цього погляду легко зрозуміти, чому в Галичині кінця ХІХ століття. прихильники соціалізму дістали назву рашкалв. Саме вимога швидких і рішучих суспільних змін, готовність забезпечити їх революційним шляхом, тобто збройним повстанням проти законного, легітимного у ряду. - ці елементи в світогляді сприймалися як радикалізм, що й утвердило даний термін у застоу ванні до у крайнських соціалістів у Галичині.

По-третє. старше покоління українців звикло сприймати соціалізм як однорідну суспільно-політичну течію, яка не визнає внутрішньої поліфонії, відчу жу є від себе інакомислячих. Такий погляд хйг народитися тільки в Росії, яка впродовж у сієї своєї історії засвідчила тоталітарний характер цієї держави. Насправді ж соціалізм, як і всі суспільно-політичні течії, внутрішньо розмаїтій, і розвивається на підставі діалогу між представникахи відмінних (протилежних) точок зору.

Українській соціалізм так само позначений національною своєрідністю і не схожий на аналогічні течії в російській, польській, німецькій, францу зькій суспільно-політичній думці. Більше того, він не є внутрішньою моністичним. Навіть репрезентований творчістю чільних своїх представників український соціалізм виявляє оригінальність і багатство думок та ідей.

^{5>18}Франко І. Я. Д-р Остап Терлецький: Спомини і матеріали //Франко *І. Я.* Збір. Творів: У 50 т. - К.. 1982. - Т. 33. - С. 327 - 328.

Історія української журналістики XIX століття

Батьком українського соціалізму є Михайло Драгоманов (1841-1895). У написаній 1883 року "Автобіографічній замітці" він визнавав себе соціалістом. Разом з тим, він вважав за необхідне вже тут зробити два застереження. Перше: він є "соціалістом західноєвропейської школи, але не російським нігілістом". Друге: будучи соціалістом за своїми ідеалами, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе лише за відомої поступовості і за високого розвитку мас, а тому й досягне більш за допомогою розумової пропаганди, ніж кривавих повстань"³¹⁰.

У проведенні своєї еволюційної концепції М. Драгоманов, однак, не був послідовним. Так, у "Програмі Громади" (1880), яку він підписав разом з М. Павликом і С. Подолинським, йшлося про те, що пануючі верстви не поступляться добровільно своїм становищем, "через те простому народу на Україні не обійтись без збройного бою й повстання (революції)"³¹¹. Громадівство, поруч з радикалізмом, - то була ще одна назва соціалізму на українському ґрунті.

Спираючись на Марксову ідею рівномірного розвитку капіталізму й одночасності перемоги пролетарських революцій у розвинутих країнах світу, М. Драгоманов вважав, що український народ лише в спільній боротьбі з соціалістами сусідніх націй може здобути перемогу над поневолювачами.

Другим визначним українським соціалістом був Сергій Подолинський (1850-1891). Будучи студентом Київського університету, він часто їздив за кордон. 1872 року познайомився з К. Марксом, захопився його теорією і вже 1875 року під впливом казки І. Нечуя-Левицького "Запорожці" ("Правда", 1873. №№ II-III), яку слід вважати першим українським інстинктивним зразком соціалістичної пропаганди, написав свої брошури "Парова машина" та "Про бідність". Вони були видані тоді ж коштом і заходом іншого українського соціаліста Остапа Терлецького (1850-1902), що сховався під псевдонімом "В. Кістка", який знайшов для цього друкарню свого болгарського товариша Янка С. Ковачева.

Але, осмислюючи марксизм, С. Подолинський з часом прийшов до висновку про помилковість деяких його положень і зробив спробу усунути його вади. Він спостеріг фальшивість головного економічного постулату К. Маркса, а саме: теорії додаткової вартості. У відповідності з нею неоплачувана людська праця створювала прибутки капіталістів, вони наживали, таким чином, своє добро лише нечесним шляхом, нещадно експлуатуючи працю робітників. Але С. Подолинський з'ясував, що "людська праця не творить ні матерії, ані енергії"³¹². Зате усіма цими

³⁰⁹ Драгоманов М. П. Автобіографіческая заметка // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. - К., 1970. - Т. 1. - С. 65.

³¹⁰ Там само.

³¹¹ Драгоманов М., Павлик М., Подолинський С. Програма Громади // Подолинський С. Вибрані твори. - Монреаль, 1990. - С. 149.

³¹² Подолинський Сергій. Людська праця і єдність сили // Подолинський Сергій. Вибрані твори. - Монреаль, 1990. - С. 171.

Михайл .Л.

продуктивними властивостями володіє природа, яка завдяки сонячній енергії сама продукує матеріальні цінності. З одного кілограма заліза не можна виготовити два кілограма цвяхів, аіе з однієї зернини, кинутої в землю, виростає сорок зернин. Значить, не неоілачувана праця створює земні багатства, а сама природа, сонячна енергія. Обставляючи своє відкриття численними еквівоками в бік марксизму. С. Подолнський все ж твердить, що воно узгоджується з соціалістичним ученням: за соціалізму, мовляв, відбувається справедливі розподіл продуктів, "соціалізм - це спосіб продукції, який може акумулювати найбільше сонячної енергії на землі"³¹.

Праця С. Подолнського справила враження сенсації, про що свідчать шість її публікацій у соціалістичних часописах того часу: по дві французькою і німецькою і по одній російською й італійською мовами. У листу ванні К. Маркса з Ф. Енгельсом 1882 року відбилася стурбованість: чи не перекреслить марксизму своїми працями С. Подолнський. Але Ф. Енгельс заспокоїв К. Маркса: людська праця нагромаджує енергію, теорія С. Подолнського по суті не спростовує марксизму.

Минуло століття, і інший український поет і мислитель Микола Руденко (нар. 1920) розвинув і довів до логічного завершення думки С.

Подолнського. У праці "Трагічна помилка Карла Маркса" (1978) він спростував економічну теорію марксизму як цілком фальшиву її антинаукову: ще й звернув увагу, що сам К. Маркс зрозумів свою фатальну помилку і відзначив це на останній сторінці своєї головної економічної праці "Капітал". Але поскільки ця праця нараховує чотири томи, то мало хто дочитував її до цього місця. А ще менше читачів замислювалося над прочитаним. К. Маркс же визнавав туг природне, а не соціальне походження капіталу. Це руйнувало в цент марксизм, адже в його підмурівку лежить саме економічна теорія.

Навіть поверховий огляд соціалістичних концепцій двох провідних українських соціалістів свідчить про те, що на українському ґрунті виростала своя національна концепція цієї суспільно-політичної течії.

Після цих вступних уваг перейдімо до розгляду світоглядних засад тих діячів, які безпосередньо створювали радикальну журналістику в Галичині. Це були Остап Терлецький (1850-1902), Михайло Павлик (1853-1915) та Іван Франко (1856-1916). Вони володіли визначними літературними й науковими здібностями й талантами, на голову перевищували все інтелігентське середовище, яке тоді панувало в Галичині. Особливим талантом, що дорівнював геніальності, відзначався І. Франко, аіе не відразу він висунувся в число лідерів. Він був молодшим за двох своїх друзів, а в молодості відстань у кілька років особливо відчутна. Навколо центрального ядра гуртувалися інші, менш талановиті, але по-своєму визначні діячі свого часу Іван Белей (1856-1921), Антон Дольницький (1853-1953), Василь Лукич (1856-1938), Іван Мандичевський (1854-1925), Фелікс Сельській-Щасний (1852-1920) та інші. Усі воші в той чи інший спосіб відзначитися в історії. Про деяких з них (І. Белей та Василя Лукича) вже

³¹ Там само. - С. 187.

Історія української журналістики XIX століття

йшлося з приводу народовської журналістики, куди вони відійшли внаслідок вун трішньої еволюції і де залишили визначний слід.

Л кою ж виглядає соціалістичне вчення в світогляді українських діячів?

Не дарма М. Драгоманов вважав їх "ноюою фракцією галицьких народовців": вони й справді поділяли програму цієї течії в частині вимоги праці для народу, орієнтації на внутрішні українські сили, єднання з підросійськими українцями, поширення освіти журналістики, літератури народною мовою. Але вони йшли далі. Добре знаючи становище народу, його бідність і безправність, вони високо піднесли знамено соціальної справедливості, праці задля народного добробуту, економічного підйому українського селянства, зростання людської гідності й національної самосвідомості. Для них актуалізувалися в соціалізмі загальнолюдські й демократичні гасла. Соціалізм не став для них науковим обґрунтуванням революційного перевороту, але залишився утопічною хірією про справедливий суспільний лад, де людина не гнобить людину, а нація націю.

Польський соціаліст Болеслав Ліхмановський так передав свої враження від промови О. Терлецького на суді в січні 1878 року: "Промова Терлецького була чудовою і хвилюючою. Соціалістична справа, говорив він, - то справа суспільної справедливості, справа народу, що прагне вирватися з неволі та злиднів. Терлецький так розхвилювався під кінець своєї промови, що захитався і хіало не впав. Він зробив на суддів велике враження, і вони винесли вирок: звільнити його"³¹⁴.

Загальнолюдські підстави поступу й дехюкратії підкреслював у своїйху світогляді І. Франко. У листі до М. Драгохіапова від 26 квітня 1890 року, виклавши на його прохання свою біографію для написання нїхї передмови до своєї книжки "В погі чола". І. Франко відзначив: безтолковий процес у справі соціалістичної пропаганди скінчився його засудженняхї, хоча насправді в нього "не було за душею й тїні того грїха": "анї тасхїннх товариств, анї соціалізму: я був соціалїстохї по симпатїї, як хїужпк, але далекий (ЖУВ від розу мїннїя, що таке соціалїзхї науковий"³¹⁵.

Спогади сучасників підтверджують правильність самохарактеристики І. Франка. Василь Лукїч твердив, що І. Франка "зовсїхї неоправдано і безпідставно наклеїмлено соціалїстом, хоч він в тїш часї нїхї не був"³¹⁶. Генрік Бігелїйзен, польський журналіст, колега І. Франка за співробітництвохї у "Kurier i Lwowvskomu", писав так про загальний настрїй тодішнїх галицьких соціалїстів: "Роль тодішнього соціалїзхїу обхїєжу валася виключно до контнну овання клїчїв францу зької революції liberte, fraternitė, egalitė"¹ -

³¹⁴ Ліхмановський Болеслав. З часів першого арешту // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - С. 93.

³¹⁵ Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. 26 квітня 1890 р. // Франко І. Я. Зїбр. Творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 49. - С. 245.

³¹⁶ Лукїч Василь. Спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - С. 61.

¹⁷ Свобода, рївнїсть, братерство (франц.).

Михайин .Л.

враз із постулатом доконечного скасування армії н заведення 8-годинного дня праці "11". І даті цеп автор писав таке: "Одначе говорити про І. Франка як про революціонера в модерному сьогочасному розумінні ніяк не доводиться. Це був радше тон "вічний революціонер", якого духа ніхто "в гріб не зведе", який фізично щойно "в праці сконає", на те, "щоб щастя всіх пройшло по його аж кістках"³¹⁹. Болеслав Лімановський згадує, що у серпні 1878 року перед висланням з Галичини він зібрав у себе на прощання гу рток молоді, де було вирішено скласти короткий соціалістичний "катехізм ". Цю справу доручили І. Франкові. Він погодився, сказавши: "Щоправда сам я добре соціалізму не розумію, але вивчу його, пишучи"³²⁰.

Світогляд І. Франка весь час перебував у динаміці. Вивчення соціалізму як найбільш популярної суспільної ідеології, звичайно ж. зривало. С'єверин Данилович, познайомившись з І. Франком у 1879 році, вже характеризував його як "переконаного соціаліста"³²¹. Головною проблемою, що обговорювалася тоді в гуртках, була проблема "2икигіБШГ". тобто держави майбутнього. Це свідчить про те, що теорія соціалізму поставала в свідомості І. Франка і його друзів не як керівництво до дії, а як ідеальний образ майбутньої держави, де панує соціальна справедливість.

У галузі науки методологічним орієнтиром був позитивізм, у галузі художньої творчості - реалізм. Це останнє поняття, попри всю свою безневинність, так само протребує сьогодні комеггара. "В той час реалізм в літературі був в очах галицької публіки великим гріхом. писав С. Данилович. - якимсь страховищем, що має знищити всі ідеали життя тодішніх галицьких інтелігентів: того реалізму боялись чомусь не менше самого соціалізму"³²². Позитивізм як наукова методологія передбачав абсолютизацію емпіричних даних, що ґрунтуються на безпосередньому досвіді людини: мета науки в системі позитивізму - опис і впорядку вання фактів без спроб дати їм інтерпретацію, створити теоретичну модель явища.

Після цих роз'яснень можна зробиш такі висновки:

1. Соціалізм на галицькому ґрунті був нредстаалений радикальною течією, що виникла тут під впливом М. Драгоманова в 1877 році, а в 1890 році оформилася організаційно як Україно-руська радикальна партія.

2. Радикальна течія, а згодом і партія виникла в надрах народовства, внаслідок незадоволення нового покоління обмеженістю ідеології цього протоіартійного об'єднання, яке недостатньо уваги приділяло економічному становищу народу, відривало національне питання від економічного, а справу національного визволення намагалося розв язати

³¹⁸ Бігеляйзен Генрик. Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - С. 267.

³¹⁹ Там само. - С. 268.

³²⁰ Лімановський Болеслав. Ідитов. пр. - С. 94.

³²¹ Данилович С'єверин. Франко як духовний батько радикальної партії в Гатчині // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - С. 178.

³²² Там само. - С. 179.

Історія української журналістики XIX століття

шляхом поширення української освіти й культури.

3. Соціалізм сприймався його українськими представниками по-різному, але певні спільні елементи в їхньому світогляді виділити можна.

4. Передусім, їх приваблював загальнолюдський пафос соціалізму, обіцянка розв'язати всі соціальні (включно з національним) питання на засадах соціальної справедливості: поборення нужди та злиднів, перетворення найманого робітника на аласіка засобів виробництва, забезпечення рівномірного розподілу наслідків людської праці: створення нового типу стосунків між націями, які б виключали можливість національного гноблення.

5. У справі запровадження майбутньої ідеальної держави українські соціалісти допускали революцію, але домінувала думка про переважання еволюційного шляху; моральний авторитет справедливої майбутньої держави повинен бути такий високий, що суспільство добровільно, як тільки ознайомиться з доктриною соціалізму, посує до свого власного щасливого майбутнього, гарантованого новою ідеологією; тому на головне завдання перегворювалася пропаганда соціалізму всіма можливими способами: особливе місце в цій пропаганді відводилося журналістиці, яка забезпечує особливо глибокий і масовий вплив на громадську думку.

6. Соціалізм сприймався українськими соціалістами як модерна поступова (прогресивна) інтернаціональна (міжнародна) течія, що виводить українство зі стану рутенства, національної герметичності й провінційності, єднає з провідними діячами й рухами, теоріями й ідеями свого часу; соціалізм розглядався як спосіб подолання обмеженості народовства, а ще більше москвофільства.

7. Українських соціалістів очолили особи, що відзначалися високим рівнем літературного, наукового й публіцистичного таланту (М. Драгоманов, І. Франко, М. Павлик), які на голову перевищували середній інтелектуальний рівень галицького народовського середовища; це спонукало їх, з одного боку, бачити й критикувати рутенство українців Галичини; з другого боку, шукати контактів з рівними за інтелектуальним рівнем діячами поза межами своєї національності: до цього інтелектуального центру тягнулося студентство й школярство, відчуваючи очевидну вищість й сміливість радикалів у порівнянні зі своїми гімназичними й університетськими викладачами, що плуталися в тенетах схоластики й рутенства.

8. Естетична програма українських радикалів передбачала розвиток реалістичного типу творчості, зокрема такого її різновиду, як натуралізм; натуралізм як художній стиль виріс на філософському ґрунті позитивізму, підносив до рівня культу точність наслідування життя, відображення деталі: не дарма І. Франко називав його "науковим реалізмом"³¹³, натуралізм сприймався радикалами як спосіб поєднання науки й мистецтва, досягнення в художній творчості наукової точності в справі пізнання життя.

³¹³ Франко І. Я. Література її завдання і найважливіші цілі // Франко І. Я. Збір творів: У 50 т. - К., 1980. - Т. 26. - С. 13.

Михайи І.Л.

Програма радикалів у гірвісній період їх діяльності володіла значною кількістю позитивних положень. Поява радикальної течії в українській суспільно-політичній думці позитивно вплинула на народовський і Москвофільський напрями. Вони мусили активізувати свою діяльність і включити до своїх програм ті положення, що користувалися особливою популярністю серед української спільноти. Молодь, яка тепер уже генетично походила з переважно не з попівського, а з селянського середовища, приваблювала настанова на всесвітній масштаб діяльності радикалів, очікування швидкого визволення від економічної й національної неволі, критицизм їхнього мислення стосовно галицького рутенства. аналігічність у підході до суспільних процесів, новий естетичний метод, що оголошував предметом літератури дійсність у її буденних виявах, а головною засадою її відтворення вважав життєвостійкість. Попри всі перешкоди й заборони старшого покоління молодь тяглася до радикалів і ніщо не могло зупинити її в прагненні приєднатися до свіжого поступового напрямку.

Інші течії українства не могли ігноруватися з цим. Радикали лягли їх за собою. Москвофіли згублені були зайнятися економічними питаннями, народовці так само звернули увагу на селянство, створення кооперативних спілок, скликання народних віч (мітингів), розвиток журналістики, адресованої народів. Безсумнівно, третій період народовської журналістики, час найбільш інтенсивного її розвитку, розпочався під тиском радикалів, спричинений хіж іншими причинами ще й загрозою відтоку молоді від народовських установ. Відтак, поява радикальної течії була корисною для українства в цілому. стала актою його оздоровлення, виходу зі стану стагнації, наступним кроком у внутрішньому саморозвитку нашого національного організму.

Радикали здобули для українства перший негативний гіркий урок запровадження так званого пролетарського інтернаціоналізму. Вони першими спростували його можливість для поневоленої нації і довели, що це гасло не є способом демократичного розв'язання національного питання, а є новим, одягнутим у соціалістичні шати засобом продовження узурпаторської політики панівної нації стосовно поневоленої.

Утворена 1890 року Українська радикальна партія первісно складалася з людей двох поколінь: до старшого належали М. Павлик. І. Франко. Ф. Щасний-Сельський. С. Данилович, І. Герасимівч. Р. Ярославич: до молодшого К. Трильовський. Є. Левицький. М. Ганкевич. В. Охримович. В. Будзиновський, В. Отафанік. К). Бачинський, Д. Лукіанович. Між представниками як старшого, так і молодшого поколінь існували істотні відмінності в поглядах. З часом у партії зі старших і молодших членів утворилися групи, що пішли розбіжних шляхів і призвели до виокремлення нових партій.

"По сімдесяти літах, писав у спогадах Володимир Охрімович, відокремилися Ярославич, Ганкевич, Бачинський і створили українську соціал-демократичну партію. Пізніше відокремилися Євг. Левицький, Будзиновський і я, щоб створити українську національно-демократичну партію, до якої

Історія української журналістики ХІХ століття

пристав був також і Франко, але тільки на короткий час. бо пізніше цілком відсунувся від політичного життя. Павлик, Данилович. Трнльовський. Стефанік полишитися при радикальній партії"¹²⁴. Таким чином, радикали поклали початок партійній диференціації українського суспільства.

На особливу увагу заслугове утворення 1899 року з членів радикальної партії Української національно-демократичної партії, до якої приєдналася значна група народовців. Відтак відбулося повернення окремої течії радикального руху до народовської материнської основи. Нангрунтовніше висвітлення процесу духовної еволюції цієї частини українських радикалів містить публіцистика найтатановитішого діяча того часу, що його хюжна вважати символом епохи. І. Франка.

У праці "Що таке поступ?" (1903) І. Франко дав нищівну кршпку хіарк-сизму. Соціал-дехюкратична партія, створена на підставі Марксових соціалістичних поглядів. - пояснював він. "бажала захопити в свої руки державну власть не на те, аби знищили її і дати всімі горожанахі якнайповнішу і найширшу свободу. Навпаки, по думці соціал-де.мократів, держава - розуміється, будуша народна держава - хіала статися всевладною панею над жіггтяхі усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання, відповідне до його праці й заслуги"³²⁵. Ця хіайбутня держава, охиріяна замолоду /икипГ^ааГ і лякала тепер І. Франка найбільше.

"Поперед у сього та всехюжна сила держави, продовжу вав І. Франко, налягла би страшенніхі тягарехі на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і аласна духіка кожного чоловіка мусила би щезну ти, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, хіаючи на хіелі вихову вати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би хіетрвою духовною муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютнішіі поліційних державах нехіа й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою.

А хто були б її сторожі? Хто держав би в руках керхю тої держави? Сього соціал-дехюкрати не говорять виразно, та в усякіхі разі ті люди мали би в своїх ру ках таку величезну власть над життяхі і долею міліонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда - нерівність, вигнана дверима, вернула би вікнохі: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всеаладність керхіаничів - усе одно, чи родовитих, чи вибраних над хіліонахш членів народної держави. А маючи в руках лаку необхієжену аласть хоч би лише на короткий час. як легко могли би ті керхіаннчі захопити її назавсігдн! [...] Ні. соціал-дехюкратична "народна держава", коли б навіть було можливим збудувати її. не витворила раю на

¹²⁴ Охримович Володимир. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - С. 91.

³²⁵ Франко І. Я. Що таке гюсуп? // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 45.-С. 341.

Михайин .Л.

землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу"³²⁶.

Подиву гідні пророчі візії І. Франка й точне передбачення ним модеті тієї держави, яка була запроваджена російськими більшовиками в радянській країні. Ці міркування й були підставою для переходу письменника з соціал-демократичного табору на позиції національної демократії. Про другий аспект такого рішення він розповів у праці "Русько-польська згода і українсько-руське братання" (1906). У ній І. Франко спростував гасло пролетарського інтернаціоналізму, який учить, що ворогами трудящих є вищі верстви своєї нації, що трудящі класи різних націй у спільній боротьбі повинні здобути свободу.

Дуже довго, "як садинокий, може, українець", працюючи серед поляків, прихильників як соціалістичного вчення, так і загальнодемократичної ліберальної орієнтації, він прийшов до висновку про засадничу неможливість єднання з ними. "Тепер ми, галицькі русини, - писав він, - не можемо потішатися тим, що терпимо від "шляхетської господарки" - ні! Ми чуємо чимраз виразніше, що против нас стоїть *уся польська нація, всі її верстви, від шляхти і магнатерії аж до репрезентації зорганізованого пролетаріату*. Ся солідарність доходить до того, що не тільки в чисто національних справах *поляки всіх верств ідуть разом проти русинів*, але і в соціальних справах репрезентанти польського демосу або явно підпирають, або приймають без протесту та противдїтання такі шляхетські заходи, що хоч можуть вийти на шкоду й польському мужикові та робітникові, але в більшій мірі можуть докучити та пошкодити русинам"³² (ку рсив мій. І. М.).

Зрозуміло, що висновки І. Франка стосуються не лише поляків, а мають загальнометодологічне значення, роз'яснюють стосунки будь-якої панівної й поневоленої нації. Письменник прийшов до категоричного висновку про неможливість ані спільної боротьби соціалістів і пролетаріату панівної й поневоленої націй, ані спільного будівництва ними народної держави. До розв'язання національно-визвольних завдань, до здобуття нацією повної національної незалежності шляхом утворення своєї держави неможливі ніякі рівноправні стосунки з панівною нацією: вона завади буде гостодарем, а поневолена нація - наймичкою.

Таким чином, від часу виникнення до початку ХХ століття український радикальний рух пройшов шлях інтенсивного розвитку: романтичне захоплення марксизмом не втримало перевірки *життям*, чільні діячі соціал-демократії, до числа яких передусім елід віднести І. Франка, повернулися на позиції оновленого народовства. яке у цей час ототожнювало себе з національною демократією.

Першим періодичним віщанням, яке засвідчило появу українських радикалів (соціалістів) був журнал "Друг". Часопис був заснований

³²⁶ Там само. - С. 341 - 342.

Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братання // Літературно-науковни вісник. - 1906. - № 1. - С. 166.

Історія української журналістики XIX століття

студентським хіосквофільських товариством "Акадехінчеській кружок", яке існувало у Львівському університеті з 1870 року. Напроти вагу йому в 1871 році тут було засноване народовське товариство "Дружній лихвар". І проте в становищі двох товариств існувала істотна різниця. "Акадехінчеській кружок" діставав хіатеріальну підтримку з боку хіосквофільського проводу, хіав безкоштовно прихїщення в Народної дохїї. кількість його членів щороку побільшувалася за рахунок випускників українських гімназій, де панували на той час русофільські настрої.

Спочатку діяльність гуртка обхїежувалася влаштуванням засідань з науковими доповідяхш. дужніх вечірок та спільних хіандрівок під час канікул. Але талановита хіолодь прагнула більшого - вона хіріяла про видавничу діяльність, бо в середовищі кружка було чимало літературно обдарованих студентів. Про пнсьхїєннпкї лаври хіріяв і голова правління гуртка Степан Лабаш. Спочатку було вирішено видавати окремими випускахш! "Бібліотеку повістей", але цей проект виявився заскладннхї для реалізації: ні писали сахюстійно, ні перекладати з іноземних мов великі епічні твори студентство не було налаштоване. У березні 1874 року кохїтет "Бібліотеки повістей" ухвалив видавати двічі на хїісяць літературну газету роз.мірохї один друкований аркуш. Цей проект виявився прийнятних!. І квітня 1874 року часопис "Друг" розпочав своє існування. Редакція кваліфікувала його як "письмо для белетристики і науки". Об'єхї його збільшився до 1.5 аркуша, що наблизило його до журнального типу віщань. Спочатку тираж склав 600 примірників, а з початку 1875 року 2 тис. Це свідчило про успіх молодих журналістів, які зуміли знайти тематичну нішу в спетехї галицької преси (не лише української) того часу.

"Можна накреслити три головні етапи в розвитку журналу "Друг" протягом 1874-1877 рр., відзначив глибокий дослідник української журналістики О. І. Дей: -

1) від заснування до осені 1875 р. (до початку дискусії після першого листа М. Драгохїанова).

2) з осені 1875 і до кінця 1876 р., коли в "Друзі" сахїє відбувся процес ідейного зламу і хїїцїювалнсь демократичні тенденції.

3) період 1877 р., коли "Друг" уже виходив як революційно-дехїюкратичний журнал.....*.

Ця періодизація і сьогодні виглядає цілком науково виправданою. До неї хїба що слід додати невеличкий кохїєнтар.

По-перше, в історії української журналістики "Друг" є найбільш дпнахїїчнпхї еволюціонуючих! виданняхї. Він двічі змінював своє обличчя Розпочавшись у хїєжах москвофільської журналістики, він під впливохї нових членів редакційного кохїїтегу перейшов на позиції дехїюкратичного народовства. Але еволюція вліво тривала, і "Друг" став першихї часописом радикального напрямку, що лише зароджувався і появу якого він власне й ознаменував.

Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. - К.: Вид-во АН УРСР. 1959. -С. 17.

Михай.інн І.І.

По-фуіе. межа між першим і другим періодом в історії журналу не вшлядаг такою чіткою, як »давалося О. І. Дею. Перехідний період роздягнувся віт вересня 1875 до лютого 1876 року. Про гієребії подій, пов'язаних з історією жу рналу, мова піде далі. Ту т же необхідно ска зати, що найкраще другий період хронологічно вписувати в хієжі 1876 року, маючи на увазі, що перехід на нові позиції відбу вався плавно, поступово.

Віщання журналу здійснював редакційний комітет. До його першого складу входили Степан Лабаш. Ієронім Кордасевич. Омелян Калптовськпй. А. Климковнч. Михайло Вагилевпч і Антон Дольницькіш. Підписував жу рнал до друку і значився його відповідальних! редактором І. Кордасевич. оскільки австрійські закони вимагати для редакторської посади вікового цензу (не менше, ніж 24 роки) і він один відповідав цихі вимогам. До редагування він не втручався, займаючись лише адміністративними питаннями. Так сахю поводилися й наступні відповідальні редактори: Олексій іафіовськпй. Микола Дольницький і Андрій Павлиш, які без особливих наслідків для жу рналу змінювані один одного.

Передбачалося, що кожного навчального року при надходженні до у нівєрситету нових студентів склад комітету бу де переобиратися. Вже восени 1874 року до редакційного комітету був обраний сту дент першого курсу Михайло Паалик. який вперше поставив питання про мову жу рналу. Перший бій він програв, правління "Академического кружка", на засідання якого редакційний комітет виніс це питання, у хвалило дотримуватися в хові і правогайсі попередньої москвофільської традиції. Обличчя жу рналу 1874-1875 років визначали фактично три студенти: С. Лабаш. А. Дольницькіш і М. Павлик. Було це дивовижне поєднання: С Лабаш був і до кінця жпгтя залишився запеклим хюсквофілохі. А. Дольницький дотримувався народовської платфорхпї, а М. Паалик вже тоді вияляв соціалістичні симпатії.

"Друг" у цей час розвішався в руслі хюсквофільської журналістики. Мав він переважно реферативний характер. Серед оригінальних творів варті відзначення з огляду на розміри, а не на хіісце в літературі повість М. Вагилевича "Дохіна Розанда" (1874. №№ 1-12). оповідання А. Дольницького "Случай на случай" (1874. №№ 3-4). "Месьт" (1874. №№ 5-6). О. Калігтовського "Веснянка" (1874. №№ 13-14). В. Стебельського "Стефанія" (1875. №№ 1-7). "С'єраф і Сєрафнна" (1875. №№ 1-12). Це наслідувальні твори, скомпоновані з німецьких оригіналів і адаіповані в український простір.

Поезія була іредетаалена віршами В. Стебельського. О. Авдііковського. М. Павлнка. І. Озаркевича. Тут друкувалися в майбутньому послідовний москвофіл О. Марков і майбутній радикал І. Франко, який надсилав до редакції "Друга" свої твори, ще навчаючись у Дрогобицькій гімназії. І. Франко, пристосовуючись до політики журналу, так само писав тоді свої твори язичієм. Перша його книжка віршів "Балади і розказы" (1876) проте лише за мовою відповідала москвофільським настановам: І. Франко ставився до неї критично, ніколи не перевидавав і не передру кову вав свої ранні вірші. Наприкінці жіпта він поверну вся до юнацької творчості і створив нову мовну редакцію старих віршів, склавши з них книжку "Із літ моєї молодості"

Історія української журналістики ХІХ століття

(1914). У передмові до книжки автор відзначав, що випускає свої твори у світ ■ у поправленій га язиково підчищеній формі, не змінюючи, одначе. їх змісту", твердо вірячи, що вони не принесу ть сорому його Музі.

І. Франко дебютував 3 (15) травня 1874 року в третьому числі журналу "Друг" сонетом "Народна пісня". Цей вірш вражав своєю глибиною і будувався як розгорнута метафора. Народна пісня уявлялася поетові як степова криниця, що розташувалася біля стопи могили. Це був складний образ, розташований між верхнім і нижнім світом: у верхньому світі у криниці відбивалося доквілля, вона зі свого джерела "тисячі живить весни дітей": у нижньому світі вона бере силу "з грудей землі", витягає з темних глибин "водяні жили". Так і походження народної пісні і убиться в темряві віків, але вона "чистим жаром" запалює серце кожного, хто припадає до неї.

Уже перші вірші засвідчили великий талант І. Франка, вирізняли його з-поміж інших авторів часопису. Загалом же поетичний рівень журналу "Друг" був невисокий. Тут перемелювалися -загальні теми, виражені в абстрактних образах, панував настрій вірнопідданства. Мова цих творів, як і їх зміст, провокує сучасного читача сприймати їх як пародії. Але насправді це були поважні вірші, написані з хіткою втілюючи пафос піднесеного. Наприклад. О. Марков у вірші "В боротьбі" так внілолював ідеали свого покоління:

Оружьем наші нехай послужат
Лишь право и закон:
А право наші дала природа.
Закон монарх дал для народа.
Ними борьбу ведем.

Художній відділ мали б збагатити твори російської класики: повісті "Пес" І. Тургенева (1874. №№8-10). "Вій" М. Гоголя. "Вадим" М. Лермонтова (1875. №№ 7-18). Але подавалися вони в жахливому перекладі на "язпчіе", що зреду кову вадо їхню красу й художнє значення. Відсутність ґрунтовних уялень про російську літературу в членів редакції засвідчив той факт, що повість І. Тургенева "Собака" була перекладена з німецького перекладу.

Науковий відділ журналу складався з двох частин: природничої й літературно-критичної. У першому містилися компілятивні матеріали, створені студентами на підставі німецьких першоджерел. Цей відділ як найхйенш важливий з часохі зазнав скорочення.

У літературній кріплці відзначалися ґрн статті: "Общественная сторона развития новейшей литературы великорусской" А. Дольпщкого (1874. № 7). "Николай Васильевич Гоголь" М. Павлика (1874. №№ 15-16) і "Новое направление у краанной литературы" о. Гната Онишкевпча (1874. №№ 17-18).

Перша з них була реферагохі праць О. Пппіна з "Вестника Европы" з питань сучасного становища російської літератури без претензій на сахюстійне мислення. Автор вказав на наявність у російському літературноху русі західників і слов'янофілів, підніс значення Пушкіна й Гоголя. Але назвав їх представниках!!! офіційної народності. Особливо високу оцінку він дав крппці В. Белінського і виявив обізнаність з його естетикою, стрижнехі якої було обґрунтування реалістичного типу творчості.

Михайи І.Л.

Стаття М. Павлика так само будувалася на працях О. Пипіна. Критик коротко переказав життєпис М. Гоголя, підкресливши його українське коріння, навів бібліографію його творів. „Лє даті він висловив і деякі самостійні думки. У тому , що сутність гоголівського таланту він побачив у висміюванні російського життя, аіасне не було нічого оригінального. „Лє даті М. Павлик вказав на "ошибку" М. Гоголя: письменник, сміючись над тодішнім життям, не знав, як поліпшити його, "бо не подумав ніколи, що жигє стоїть в тісній связі з злою організацією государственною, не знав, на що ударній, і в тім его ошибка"³²⁹. Це вже була марксистська думка: життєві вади є наслідком поганої державної організації. Тут у підтексті містилася ідея: зміна держави головна умова поліпшення життя.

М. Павлик побачив у М. Гоголі не просто засновника реалізму в російській літературі, але її особу, що єднає малоруський і великоруський напрями в художній творчості. У" малоруській стороні талант М. Гоголя викликав Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша; у великоруській Островського. Тургенева та ін. Для критика хюсквофільського журналу це було важливе положення: М. Гоголь правив за зразок гархюнійного поеднання хюсквофільського й народовського хінстецьких напрямків. Стаття М. Павлика відіграла важливу роль в ознайомленні галицького громадянства з творчістю великого письменника, містила першоелементи марксистської хієтодології в літературній критиці.

Г. Онишкевич. автор третьої етапі, працював на той час виклаіачехі української мови в ніхієцькій гіхшазії у Львові. Він зажадав від редакції приховати своє авторство, і його праця вийшла під псевдоніхіохі *Галичанин*. Це був реферат з двох творів М. Драгохіанова: "Література російська, великоруська, українська і галицька" і "Відухіки "Кнеалянина" и польских газет о хіалорусскої патриотизме". Головна думка Г. Онишкевича, яку він почерпнув з праць М. Драгохіанова. полягала в тохіу. що за українською літературою визнавалося хіієце простонародної: вона, такихі чішохі. прирівнювалася до великоруської літератури. Галичини, це не стосується, заявляв автор, луг існують інші умови д ія її розвитку. Але зближення галицької до "общеруської" літератури муешь полягати в засвоєнні художніх здобутків українського гаїсьхієнства.

Позиція М. Драгохіанова й викликала заперечення москвофіла-Галичанина. Головний пафос він спряхіував на доведення думки, що галицька література не потребує українського посередництва для свого розвитку, вона хюже черпати світові ідеї з першоджерела, під якііхі розумілася "общерусская литература". Українська література розглядалася як перешкода для вільного безпосереднього контакту галичан з росіянами, вона виглядала зайвою й непотрібною.

Стаття І. Онишкевича відіграла позитивну роль у же тохіу. що викликала полеміку. М. Драгохіанов не хгг залишити без наслідків таку інтерпретацію своїх поглядів і написав першого листа до редакції "Друга" (1875. № 11), який

329 Паалик М. І. Николай Васильевич Гоголь // Павлик М. І. Пропаший чоловік: Оповідання, повісті, публіцистика. - Львів. 1983. - С. 292.

Історія української журналістики XIX століття

потяг за собою ґрунтовне обговорення по її іції журналу і зокрема написання ще двох листів М. Драгоманова. І під ними стояв традиційний Гюї о псевдонім

У країнець, За ними слідувала еволюція часопису .

Сучасному читачеві ці твори публіциста можуть здатися звичайними пересічними працями, а ідеї, висловлені в них, банальними. Але це явище потребує історичного підходу до себе. Листи справили величезне враження на су часників. Як свідчив А. Дольницький, "сенсацію викликаю "і Інсьхю в редакцію "Друга" Українця : М Павлик вивчив.ліст напам'ять і цитатно використовував його в дискусіях з членами редакційної о комітету ".

Лист М. Драгоманова був спряіюванпй проти хіосквофі.тів. їх ідеологічних засад, а відтак і проти самого журналу "Друг". Редакція вагалася, чи друкувати його: нарешті було вирішено текст перекласти з російської хіовп язичіехі. надру ку вати його етихюлогічнпхі правописом, а в наступному числі жу рналу висловити свою, позицію.

М. Драї омапов керу вався позитивним досвідохі спілку вання у країнців і галичан: діалог між ними сприяв виробленню найбільш прийнятної позиції і у су ненню непорозумінь. В особі Г. Онншкевича він побачив такий тип галичанина, який уважно ставиться до праць українців, рахується з їхньою позицією, а відтак на нього можна вплинути, правильно інформуючи про певні явища і роз'яснюючи свою точку зору.

Головні ідеї першого листа М. Драгоманова були такі:

1. "Українська література не лише не ворожа великоруській, але і не шкідлива в Росії, не противна змагання Галичан вийти в духовний зв'язок з нашою російською су спільністю" ³.

2. "Крики" та "обвинувачення" против української літератури тепер утратили майже весь кредит у Росії, а у кращих людей вони і не мали кредиту, як се можна бачити з тої уваги, яку Тургенев« Полонські. Плещеев«. Добролюбова Гіііііп і т. ін. Звертали на Шевченка. М. Вовчка і ін.. Таких дурниць, що. мовляв, досип. Онєїна і Рудіна. а нетреба Оксани або Панаса Крутя, ніхто в Росії не говори, прннайхіні з людей хоч трохи освічених.

3. Краще ніж сперечатися про хіехі української літератури, "зайнятися спільною роботою в безспорнохіу напрямі: просвітою народу , його хювою. зближенням вищих верств з народом, хііж іншим і при похючі літератури про народ і народною мовою"⁴.

4. Розв'язання питання про розмір української літератури слід полишити самому життю, це питання не теоретичне, а практичне, ніхто не зхюже заперечити того, що е.

¹ Дольницький Антін. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - С. 80.

³³¹ Дей О. І. Українська революціГінсг-демократнчна журналістика. - С. 45.

³³³ Драгоманов.М. П. Три листи до редакції "Друга" // Драгомансв М. П. Лігературно-публшнстпчні праці. - К.. 1970. - Т. 1. - (398.

⁵³³ Там само.

⁵³⁴ Там само. - С. 399.

Михайин .Л.

5. Ігноруючи народну мову, якою вже створена у країнська література, і прагнучи писати по-російськи. не маючи дія того ніякого питомого ґрунту, галицькі журналісти "Слова" і "Друга" утворюють нову. окрему і від російської і від у країнської мову. Це не літературна мова, а волапук.

6. Українська література не може розглядатися як перешкода до безпосередніх зв'язків галицького громадянства з російським духовним світом: навпаки. вона є тим містком, без якого цей контакт неможливий. Цей шлях у же діє. Адже "чи ж не "Енеїда" Котляревського і не "Украинские песни" Максимовича оживили ваших Пашкевичів. Головацьких. Устияновича і ін." "Чи не під впливом Т. Шевченка. М. Костомарова. П. Куліша виникли "Вечерниці" й "Мета": Чи не йшов дорогою українських письменників О. Федькович? Значить, шлях через українську літературу вже налагоджений для галичан.

7. Російську літературу так само треба вивчати, особливо її великоруський відтінок. Це зробити "ми всі. російські українофіли". Те саме буде з найщирішими з вас. "Перейшовши, як належить, нашу великоруську літературу, вони непременно дійдуть до хлопоманії. а хлопоманія на малоруськім ґрунті се й єсть українофільство....."⁶.

8. Ніяка сила не спинить вливу на духовне життя свідомих ру синів у Галичині народного ґрунту і традиції, а цей ґрунт і традиції найближчих родичів мають в Україні, тому лише в єднанні з Україною порятунок Галичини: у цьому єднанні запорака українського національного відродження в Галичині.

Відповіді М. Драгоманову" редакційний комітет дору чив тому ж Г. Онишкевичу. чий твір і спричинив дискусію. Гак з'явилася нова стаття Галичанина "Отповідь на письмо г. Украинца" (1875. № 12). Вона не була багата на думки. Автор твердив, що метою "Друга" є розбудити народне почуття між нашою молоддю, подати їй питому газету, замість польських "Rozmaitosc" і "№" ^п". заохотити публіку до чіпання своєї літератури, а здібніших - до її творення. Автор заявив, що справді редакція прихильна до "старої" партії, але не бажає брати участь у міжпартійних спорах. Що ж стосується мови, то Г. Онишкевич зробив сенсаційну заяву : "Дайте нам спокій з українщиною і великорущіною. ми маєм свій язык!" (1875. № 12. С. 293).

Відповідь Г. Онишкевича була поверховою, не охопила всіх проблем, піднятих М. Драгомановим у його першому листі, а питання мови розв'язала парадоксально. Це призвело до продовження дискусії. А. Дольницький, який тоді був реальним редактором журналу, під псевдонімом А. *Перетис* вмістив велику статтю "Язык в галицкой литературе" (1875. №№ 14-18). Вона свідчила про те. якими непростими шляхами йшла галицька студентська громада і в цілому інтелігенція до розв'язання питання про мову.

А. Дольницький погодився з думкою М. Драгоманова. що жива народна мова повинна бути ґрунтом для вироблення літературної мови, але мову

³³⁵ Там само. - С. 400.

³³⁶ Там само. - С. 401.

Історія української журналістики XIX століття

тодішньої інтелігенції (з домішками польських, німецьких, церковнослов'янських слів) ототожнив з мовою народу. Головну частину статті складала присутня критика мовної політики газет "Слово", "Карпат" і навіть самого "Друга". Але у кінці статті, спираючись на свої методологічні засади, А. Дольницький заперечив можливість запровадження в Гатчині української літературної мови, виробленої на народному ґрунті Східної України.

Оскільки провідна ідея М. Драгоманова про необхідність зближення вищих верств з народом залишилася поза обговоренням, слово в дискусії узяв М. Павлик. У статті "Академическое общество" (1875, № 19) під псевдонімом *Хмара* він розкрив дійсний стан сучасної інтелігенції, зокрема і її молоді генерации. Він вказав на її байдужість до народних інтересів. Кожен вчиться для себе, а діставши посаду, "уживає щастя з набутих наук" (1875, № 19, с. 455), забуваючи про матеріальні й моральні потреби свого народу. А тим часом інтелігенція повинна бути серцем народу, живити народний організм просвітою, працювати над піднесенням його свідомості.

5 цією метою М. Павлик пропонував створити студентське товариство, мета якого полягала б у забезпеченні тісного зв'язку інтелігенції з народом. Кожна інтелігентна одиниця повинна вважати себе за засіб піднесення народу, а не народ за засіб піднесення себе.

Дискусія навколо першого листа М. Драгоманова свідчила про те, що його автор підняв важливі, актуальні, а в чомусь і болючі проблеми, які хвилювали рух синську громаду. Шляхи їх розв'язання, якими б простими не здавалися нам тепер, не виглядали єдино можливими на той час у середовищі львівського студентства. Але посту пово ситуація змінювалася в бік прийняття справедливих постулатів київського науковця й публіциста.

Нові умови в редакційному колективі журналу "Друг" склалися на початку навчального року. Відбулися загальні збори "Академического кружка", які обрали до прааління більше членів, прихильних до злуки з народовцями і їх ідеології. "А до редакційного колективу" - згадував А. Дольницький, - по уступченні Кордасевича з формального редакторства і перейнятті редакції Олексієм Зафівським, увійшли крім мене (як голови), Іван Франко (як секретар), Михайло Вагніевич, Володимир Лукич-Левицький, Михайло Павлик, Іван Белей, З. Подляшецький - сахі народовці"³³.

Проте домогтися негайної трансформации тоді ще не вдалося. Позиції хосквофільства ще були сильні між студентами. Крім того, діяло рішення загальних зборів ще 1874 року про віщання "Друга" язичієм і етимологічними правоисохі. Проте до зміни позиції журналу підштовху вали ще дві події.

Перша: віщання в Празі в 1876 році нового двотохювого віщання "Кобзаря" Т. Шевченка. Перший тохі його складали поезії, уже видавані раніше, допущені до друку російською цензурою. Другий тохі складати вірші й поезії заборонені в Росії і опу бліковані вперше. Таким чином

³³ Дольницький Антін. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів, 1997. - С. 84.

Михай.инн І.Л.

празьке надання "Кобзаря" істотно розширило уявлення про творчість Г. Шевченка, подало галичанам спокусливий приклад дія наслідування, який швидко складає доробок генія.

Друга: восени 1875 року звільнений царським урядом з посади доцента Київського університету відправився на емірацію М. Драгоманов. Кілька тижнів він провів у Львові, але з огляду на рутенське середовище вирішив не лишатися в тут: занадто несприятливою була обстановка для здійснення його планів. Але за цей час він перезнакомився з студентською молоддю, побував в "Академічеськом кружке", де зокрема справив величезне враження на М. Павлика, який на все життя лишився його агентом у Галичині. Коли М. Драгоманов поїхав далі, хіж ним і М. Павлик. а згодом і І. Франко. зав'язуюся листування. Між ними встановилися стосунки учителя и учнів. Великі знання М. Драгоманова. його хінстество аргументації своїх позицій, переконливість публіцистичного стилю спричинили те, що він сирніхався молодих галичанами як безсумнівний авторитет. Його поради і вимоги хіали виконуватися беззастережно. Драї оманівські настанови на сднання Галичини з У країною, переведення часопису на українську мову й запровадження фонетичного правопису все більше заволодівала умами членів редакційного комітету журналу "Дру г". Вони шукали шляхів до її здійснення.

Лк згадує Василь Лукич, у лютому 1876 року прихильники змін почали думати над тим, як перебрати в руки все товариство. "За нашою нахуюю. свідчить він. вписалося до "Академічеського кружка" на весну 1876 року понад 30 народовців, між ними Іван Белей (що також прибув із Станослава). Леонід Заклписький. Андрій Павлиш. Василь Дідошак. Антін Горбачевський га інші, і на надзвичайних зборах хні переголосували "твердих", відтак вибрали свою управу з Антоном Дольницьких на чолі. [...] Редакцію "Друга" перебрали Франко. Павлик. Дольницький і я та. сахю собою, зхійили в ньому напрямі. хуюю і т. п.³⁸.

Але це сталося не відразу, як це виклав Василь Лукич. Лише в середині 1876 року в "Завізанні до передплати" (1876. № 12) редакція оголосила, що приймає для свого часопису "річ живу мало* і великоруську". Останню для того, щоб дати їй чистині вірці і "запобігти ненатуральній сумішці, яка епідемічно починає розширяться в Галичині".

-Як твір перехідного періоду журналу слід розглядати повість І. Франка "Петрії і Довбу шуки", що під псевдонімом "Джеджалик" друкувалася в журналі у продовж року (1875. №№ 19-24. 1876. №№ 1-7. 9-11, I 3-I 5. 17-20). Закресний за типом авантюрного роману О. Дюма. твір був новаторським для української прози. На українській грунті розгорталася карколомна боротьба. яку вели за Довбудневі скарби його нащадки Довбушуки з нащадками його найближчого товариша Петрія. Олекса Довбуш не довірив скарбу своєї родіві, похитивши в ньоху нахили до марнотратства, а

³⁸ Лукич Василь. Спомини про Івана Франка II Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - С. 62.

Історія української журналістики XIX століття

заповів використати його для піднесення свого рідного народу. У повісті навіть на сюжетному рівні було багато суперечностей. Лишалося незрозумілим, чому Олекса Довбуш сам не опікувався своїми скарбами, адже І. Франко робив його живим столітнім дідом. Лишалося незрозумілим, чому сам О. Довбуш не використав свої скарби для розвитку просвіти народу, піднесення його економічного становища, а переклав цей обов'язок на Петріїв. Зовсім не вмотивованим у творі виглядала трансформація Довбушевого роду, у якому нащадки були перетворені на злих геніїв, здібних тільки на злочини, а Петрії, навпаки, тільки на добрі справи. У дію були включені й польська шляхта і єврейське купецтво. Усі тим чи іншими способами домагалися Довбушевих грошей. Нарешті, одному з Довбушуків удалося втертися в довіря до Андрія Петрія і заволодіти скарбами, але він у свою чергу був вистежений Іванком, годованцем старої Горпини Довбушучки, який навів на братів військо. Брати загинули, а з ними пропав і слід скарбів.

Завершувалася повість зовсімі за іншими жанровими законами: тенденційного ідеологічного твору. Андрій Петрій зустрічається зі своїми шкільними товаришами у Львові перед Народним дохом. Він приводив із собою... Олексу Довбуша. Ним виявився колишній Ісаак Бляйберг. Ще малою дитиною його у похірлої хіатері забрав у свою корчмію єврей і дав своє прізвище, приховавши його справжнє походження, але таємниця розкрилася, правда з'ясувалася. Заповіджене об'єднання Довбушуків і Петріїв відбулося. Вони стояли на порозі великої праці для свого народу. Не політи кров'ю Довбушеві скарби, а щира праця патріотів мусить стати підойхою руського люду, забезпечити українське відродження в Галичині.

І. Франко сам критично ставився до цього твору, але не занедбав його. У 1913 році він, уже будучи тяжко хворим, віщав другу редакцію повісті, де не лише виправив мову, але й зхїнив фабулу, дав інше трактування подїях і героях.

Поруч із "Петріяхш" в "Друзі" 1876 року друкувалася розтягнута слабка повість М. Вагішевича "Денис", а також "очерки и образки из современной жизни" А. Дольпщкого під псевдонімом "На-потехшг". Предхїетом цих творів було життя сучасного галицького інтелігента, але художній рівень відзначався примітивністю. Ні один, ні другий автор не відзначався достатніми рівнем літературного таланту. У липні 1876 року М. Павлик сирніхїав цю прозу, як перешкоду на шляху розвитку журналу. "Друг". вилитьсїа. зможе піти далі, писав він М. Даргохїанову, - лиш коби. господи, скінчилися вже раз отготи "Потемки" та "Петрії"⁹.

Лідери журналу виразно відчували потребу перенести акценти в діяльності журналу на іншу галузь творчості: публіцистику й літературну критику. Довгі епічні твори займали велику площу в часописі й у неможливлували оперативний відгук на події сучасності. Тохїу їхи придїляласїа щораз то менша увага, вони витїснялися з журналу, натомїсть розширїавсїа віддїл літературної критики з виразною дохїнантою

⁹ Переписка М. Драгоманова з М. Гавлнком. - Чернівці. 1910. - Т. 2. -С. 56.

Михайин .Л.

публіцистичного дискурсу. "Письма для белетристики и науки" кваліфікувалося тепер як "літературний журнал".

Першим кроком нового редакційного комітету стала публікація другого листа М. Драгоманова, що вже три місяці лежав у редакційному портфелі, жваво обговорювався в товаристві, але друкувати його редакція не наважувалася. Лист мав назву "Україніціна чи рутенщина?". Він був опублікований 1 (13) березня 1876 року (№ 5). На вимогу М. Пааіпка текст на цей раз не перекладали язичи м, а опубліку вали в оригіналі російською мовою.

Обминувши особисті звину вачення. М. Драгоманов перевів дискусію в констру ктивне русло. Зі сторінок студентського журналу він зверну вся до молоді, поставивши перед нею головне питання, стосовно якого вона мала зробити свій вибір: українщина чи рутенщина. Основні ідеї другого листа можу ть бути предст авлені так:

1. У Галичині не ведеться робота інтелігенції для народу. Ті позитивні приклади, на які вказав у своїй відповіді Українцеві Г. Онншкевич, насправді лише доводять протилежне: відсутність такої роботи. О. Наумович, діяльність якого опонент М. Драгоманова розглядав як загально визнаний факт праці для народу, насправді дає лише формальну користь, привчаючи народ до книги, бібліотеки. Насправді ж головні його засади фальшиві. Звину вачу вати народ у ледарстві й пияцтві і оголошу вати їх причиною народного біду ванья це значить шкодити народові. Робити з нікчемного Качковського якогось нового святого, годувати народ казочками та чудотворними легендами це значить шкодіпн народові. А галицька інтелігенція не спромоглася поки що на більше.

2. М. Драгоманов рішує виступив проти **галицького** герметизму. прагнення забезпечити себе від зовнішніх впливів. Українці втручаються в наші справи і хочу ть у творити нові розмежу ванья між нами, звину вачу вав його опонент. На це М. Даргоманов відповідав: у XIX столітті всі втручаються в чужі справи, на те й існує преса; люди віддавна справляють вплив на інших навіть помим своєї волі. Французи вплинули на Росію у \УІІІ столітті, німці призвели до народження в слов'ян романтизму. Українці віддавна впливають на галичан: Котляревський і Максимович вплинули на Шашкевича. Шевченко й Марко Вовчок переважити своїм талантами домашніх віршописців. Слід шкодувати про те, що вплив українців на галицьке життя недостатньо глибокий. Не існує літератури поза сторонніми витивахш й поза партіяхш. їх у вас ще хіало, у галицьких українофілів ще попереду продрібнення на групи, аж поки з них не виділиться справжня народна партія.

3. М. Драгохіанов роз'яснив свою тезу про потребу дія галичан за допохюгою української літератури увійти в більш тісне спілкування з Росією. Говорячи про спілкування з Росією, писав він, я хіав на увазі спілкування хюратьне, а не політичне приєднання, не тому, звісно, щоб я хіав забобонну повагу до кордонів політичних, проведених у той час. коли народи про них не питати, а тому, що чисто політичні питання вважаю

Історія української журналістики ХІХ століття

зараз третьорядними"³⁴⁰.

4. Після вступних, підготовчих хіркувань М. Драгохіанов перейшов до головних ідей і передусім довів до абсурду Думку Галичанина про "свій язык". Ніхто не може заперечити, що українська хюва в Галичині зазнала впливів польських і німецьких. Але галичани неодноразово заявляли про прагнення злити свою літературу з російсько-великоруською. "А тепер виявляється, іронізував публіцист. - що ви тохіу відчу васте неможливість писати по-українськи. що українська хюва зазнала впливу великоросійського, а ваша польського, німецького й церковного, тобто неросійського"³⁴¹. Виходило, що Галичанин, прагнучи до з'єднання з російських! світохі. протестував проти використання тієї мови, яка, за М. Драгохіановихі. несла на собі найбільше російських впливів.

5. А ці протести мають одну хіету: законсервувати рутешщину, навічно приректи галицьке пнсьментство на провінційність, захікнутість. відокремленість від світу. "Я так сахю вказував на рутенщину вашої літератури, відзначив М. Драгохіанов. - аіе вважав її хворобою, історичною, застарілою, але хворобою". Ви ж вважаєте цю хворобу норхіатьнихі фактохі і хіаєте нахіір не лікувати її, а хііщнювати. Я ж пропону ю вам ліки, говорив М. Драгохіанов. проти хирлявості ру тенської: це українщина.

6. Термін "у країнщина" М. Драгохіанов утворив за польським зразком, де "роґсугпа" означає польська хюва і навіть існує приказка "роґсугпа оґсугпа": "польська хюва - то батьківщина". Первісно і для М. Драгохіанова українщина то передусіхі українська мова. Вона її повинна стати порятунком дія галичан. іхньої літератури й журналістики. Не існує окрехюї від української народної галицької хгови. твердив М. Драгохіанов. посилаючись на духіку науковців з цього приводу. Є кілька особливих форхг певна кількість слів, які "не складають перешкоди до того, щоб полтавець і гуцул розуміти один одного, як люди, що говорять однією мовою"³⁴². Звідси витікала дуже важлива засада: українщина в літературі полягає в тому, щоб галичани не копіювали дрібні особливості української хюви. а писали по-своєму. по-народному. а це сахіе по собі вийде по-у краіпськохіу.

7. Але залишатися лише в хієжах мовного питання М. Драгохіанов не збирався. Насту пнім крокохі його було розширення поняття українщини. За допомогою української хюви буде здійснене з'єднання освічених верств з народохі. А відтак, тут йдеться про цілий напрямок культури й діяльності освічених верств. "Українщина". провадив далі М. Драгохіанов. ценетільки література народною хювою, тобто хювою більшості, це передача їїохіу наслідків світової цивілізації, переважно, якщо не цілкохі. посвячення інтелігенції. яка хюгла виховатися тільки тохіу. що народ працює, обливаючись потохі. на службу цюохіу народові - моральну, політичну, соціально-

го Драгоманов М. П. Три листи до редакції "Друга" // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. - К., 1970. - Т. І. - С. 404.

³⁴¹ Там само. - С. 406.

³⁴² Там само. - С. 407.

Михайн І.Л.

екон^о міцїт[^] з метою віддалити від народу невігластво, неморальність, експлуатацію^и. Таким чином, значення поняття "українщина" розширювалося до охоплення всіх напрямків діяльності інтелігенції.

8. Що ж таке 'рутенщина'? ставить питання М. Драгоманов. З погляду мовного **рутенщина** це не народна мова, а мова ієрейсько-чиновницької публіки, яка уявляється москвофільським журналістам справжнім галицьким народом. Орієнтація на цю 'готову публіку', переважна риса галицьких часописів. Догодити їй єдина їхня мета. "А відбувається це тому, що в Галичині не хочуть знати про народ і його потреби і не знають або навмисне заплющують очі на ту передову меншість, яка ось уже з сотню років працює в усій Європі для визволення ума і волі народу від середньовічного рабства. - меншість, яка розвинула свіжі народні літератури для себе і для мас народу"³ Метою літературної праці в Галичині є **рутенська** публіка, ієреї, що тремтять перед консисторією, урядовці, що тримаються за свої посади, давно забули свої семінарські іі університетські зошити і не думають стежити за рухом європейської думки. Саме тому таким мотлохом напхані галицькі журнали, їх **рутенщина** виражається в тому, що для перекладів обираються "пошлості", замість творів Діккенса, Ауербаха, Золя, Флобера, Еркхіана-Шатріана, наукова частина наповнена схоластикою: адже за два роки в часописі не було поміщено жодної статті про народ, його побут, потреби і горе, ні навіть повісті з народного життя, не була популяризована жодна передова європейська ідея наукова, політична, соціальна. **Рутеніюша** це головна перешкода для національного відродження, яке можливе лише за умови служіння інтелігенції своєму народові в душі сучасної цивілізації.

Другий лист М. Драгоманова містив енергійну імперативну настанову: українщина, сприйнята в найширшому значенні цього слова. єдино можливий шлях розвитку галицької молоді і журналу "Друг".

Відповідь від імені редакції написав А. Дольницький (1876. №№ 6-8). Незважаючи на те, що вона була втричі довшою за самий лист, її автор плутався в дрібницях, чіплявся до окремих фраз і висловів, але по суті захитати позицію М. Драгоманова він не зміг. А та обставина, що невдовзі в журналі була опублікована вступна промова А. Дольницького на вечері пах'ялі М. Пашкевича з підтримкою ідей М. Драгоманова, примушує схівататися в ширості автора. Складається враження, що діячі його керує обов'язок члена редакційного комітету, а не власні переконання.

На той час у редакції розгорнулися такі події. За порадою М. Драгоманова М. Паалик і А. Дольницький наполягали на друкуванні в оригіналі російською мовою оповідань Г. Успенського (Г. Іванова)

" Ограаленный дякон". Категорично проти був редактор О. Зафіювський. Тоді М. Паалик і А. Дольницький пригрозили його виходом з редакції. Розуміючи, що без них видавати часопис не зможе, О. Зафіювський не тільки

⁵⁴³ Там само. - С. 408.

⁵⁴⁴ Там само. - С. 409.

Історія української журналістики XIX століття

погодився на їхню вимогу, але її з приводу призову на військову службу склав редакторські обов'язки. Відповідальним редактором був обраний повнолітній брат А. Дольницького Микола. На цей час за адміністративні зловживання був виключений зі складу редакції й праііння гуртка запеклий москвофіл С. Лабаш. "Отрааленный дякон" розпочали друкувати з восьмого числа 1876 року. Правління "Академического кружка" звернулося до "Дружнього лихваря" з пропозицією провести спільний захід: відзначення 33 роковин від дня смерті М. Шашкевича. Такий вечір відбувся 24 червня 1876 року. Ного матеріали були опубліковані в журналі "Друг". Вступне слово на ньому виголосив А. Дольніпдькний (1876. № 12), а головну промову " Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині" - М. Паалик (№№ 13-16).

Вступне слово А. Дольницького заґрунтоване на драгоманівських ідеях. М. Шашкевич підносився як символ демократизму, зразок вимріяного М. Драгомановим інтелігента, що працює для народу. Провідною в його творчості є ідея свободи та рівності всіх людей, піднесення пригнобленого народу. М Шашкевич як явище духовного життя розглядався історично: у ретроспективі й перспективі.

Він поставав як наслідок розвитку поступових тенденцій російської літератури, з її двома, за М. Драгомановим, відгалуженнями: велико- і малоросійським. Високо оцінювався Пушкін як світовий геній і його послідовники: Гоголь. Тургенев. Некрасов, які викликали великоруську літератури Успенських. Лкушкіна. Левітова. Решетнікова. Слепцова. Прихильність до народу породила й українську літературу. Народність мови несла народність змісту, увагу до "соціального елементу". У цьому контексті розвивався М. Шашкевич.

Але після смерті поета його ідеї були занедбані, галицька інтелігенція не цікавилася життям народу, відцуралася від духовних заповітів свого будителя. Настав час повернутися до його спадщини, піти в народ, працювати для його піднесення. А. Дольницькші навіть закликав "вести зорганізовану працю етнографічну", готуючи слухачів до сприйняття думок М. Павлика.

Його доповідь так само була побудована на засадах М. Драгоманова. Розпочав він її з історичного екскурсу, у якому за точку відліку обрав пробудження суспільного інтересу до приватної людини, а потім і до народного життя. Започаткувався цей інтерес на Британських островах, а потім пішов по цілій Європі. Україна у збиранні народної творчості займає почесне місце. М. Павлик подав величну картину здобутків української фолькористики, а потім перейшов до огляду праць галицьких діячів. Напвішатнішим явищем тут йому бачиться М. Шашкевич, але "проти нього став цілий легіон мертвоти"³⁴⁵. Далі вже цілковито повторювалися ідеї М. Драгоманова: галицька інтелігенція "схибила з народної дороги", стала вважати себе народом, мови вчитися з церковних книжок: народу

³⁴⁵ Павлик М. І. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині // Павлик М. І. Пропаший чоловік. - Львів. 1983. - С. 304.

Михайин .Л.

вона не знала, а тому ніколи її не співчу вала йому , адже чи ж можна співчувати тому, кого зовсім не знаєш. Усе це сталося "через недостаток відомостей етнографічних"³⁴⁶. Пригадаймо, що слово "етнографія" в перекладі означає "опис народу", а найближчий український відповідник до нього - "народознавство". У той час етнографія і фольклористика ще не розмежувалися як дві різні науки.

Етнографія бачилася М. Павликові тим кільцем, за яке можна витягти весь ланцюг, універсальним способом поладження всіх питань. Стара партія з її Народним домом і Ставропігійським інститутом сіє мартвечнну. молодь - не далеко відбігла від неї. Тут один О. Федькович виніс поняття про народність у літературі, молодь 60-х років прийняла тільки форму українізму, прийняла народовсгво локально, звернувши думку на Малу Русь, що в Росії, але не на свій український люд в Галичині.

А тимчасом етнографія в усіх країнах виконує велику роль. У Росії вона довела інтелігенцію до аналізу мужицької душі, там інтелігенція зріклася панування, працює для люду. Ми. молоді галичани, повинні наслідувати гарний приклад. "Інтелігенція має просто обернутися до мови тої маси, із котрої вона, інтелігенція, виходить... І тим язиком більшості, язиком люду, "хлопським" язиком писати за усе. бо до того тепер йде у світі, аби науку передати всім людям на землі"*¹.

З етнографічного дискурсу виводив М. Павлик поиялля патріотизму "Тепер патріотизм, - твердив він, - то любов до голодного, обдертого жєбрака - робітника: єму помочи, до него заговорити понятною єму мовою про всяку світову мудрість, єго **двигнути** матеріально й морально, значить єго любити, значить бути патріотом"⁵⁴⁸.

Етнографічна роботи, за М. Павликом, не тільки повинна виховати патріотів з галицького студентства, але й забезпечити розвиток галицької літератури на народній основі. Крім того, "етнографічна праця покаже нам. що Галичина а Україна одно"³⁴⁹.

Такий позитивний вплив мала справити етнографія на розвиток галицького українства. Значення цієї науки було занадто перебільшене М. Павликом. Та про неї власне й не йшлося в тексті. Це була імперативна публіцистична стаття, яка вдало використала інформаційний привід для розвитку важливих для автора ідей. Дуже точно прокоментував її згодом І. Франко: "Невважаючи на те. що ані про етнографію, ані про статистику Павлик не мав докладного поняття і тим самим не міг сказати нічого ясного, відчит зробив значне враження своєю основною тенденцією, що треба інтелігенції зближатися до хлопа і поводити ся з ним людяно"³⁵⁰.

³⁴⁶ Там само. - С. 305.

Там само. - С. 315.

Там само.

³⁴⁹ Там само. - С. 321.

³⁵⁰ Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41" - С. 376 - 377'

Історія української журналістики ХІХ століття

Паралельно з доповіддю М. Павлика часопис подавав на своїх сторінках "Третій лист Українця до редакції "Друга" (1876. №№ 13-15). Публікація литста знову викликала суперечки в редакції. А. Дольницький був на цей раз проти його надрукування. Але більшість проголосувала за це. Вирішили на цей лист не відповідати, а обмежитися примітками редакції до тексту, які доручили зробити А. Дольницькому. Дискусія згасала, оскільки позиція М. Драгоманова здобувала в редакції все більше розуміння й підтримку.

Третій лист найбільш діалогічний, тобто такий, що відповідав на зауваження А. Дольницького. М. Драгоманов торкався тут вже висловлених раніше думок, зокрема ще раз стверджував, що ні окремого галицького народу, ні окремої галицької мови немає в природі, що українська література, ще невелика, але вже існує, що критичне ставлення до дійсності - норма наукового мислення.

Головні ж ідеї автора зосереджувалися навколо двох центрів: проблеми народу і проблеми його культури.

Культура в Галичині перебуває на низькому рівні, що й засвідчує журнал "Друг". Те, що редакція пропустила в Тургенева "Записки охотника". "Мухіу", "Постоялий двор", а вибрала "Собаку" свідчить про те, що ніхто в ній не знає російської літератури. Пу бліцист радив прочитати російську класику з статтями Белінського про неї. Друга порада стосу валася вивчення іноземних мов: французької і англійської. Адже без знання європейських мов неможливо бути європейцем.

М. Драгоманову довелося захищати від опонента своє зневажливе ставлення до ієрейсько-чиновницької публіки. Опонент наполягав на важливості релігії для морального забезпечення людини. М. Драгоманов заявляв: неправильно змішувати релігію і мораль. У дусі соціалістичної пропаганди він твердив, що без релігії людина почуває себе добре, як російські соціалісти Герцен. Чернишевський. Релігію він звів до космогонічних уявлень, заперечивши її моральний зміст на підставі деяких висловів у Біблії. Наука, на його думку, спростовує релігію. Можна вірити або в астрономію, або в Ісуса.

М. Драгоманов тут не просто помилявся, а насаджував у свідомість своїх читачів неприйнятну думку. Насправді всяка релігія, а передусім християнство, наділене величезними моральними змістою. встановлює абсолютні форми людського співжиття.

Другий центр - проблема народу - розглядалася в різних аспектах. М. Драгоманов використав для позначення різних поглядів на предієт три латинські слова: *patio*, *populus* і *plebs*. Народ як нація - це сукупність усіх класів даного племені. *Populus* - головна хіаса народу, його трудящі верстви. *Plebs* - чернь, люди мускульної праці.

Публіцист докладно проаналізував усі значення поняття "народ". Народ як селянство характеризується в Гатчині рисами "лінивства і пияцтва". М. Драгоманов заперечив таке розухіння народу. Народ у хіасі своїй не може бути лінним. І якщо селяни в Галичині бідніють, то не від

Михайи .Л.

аласних лінощів, а від економічних відносин, у яких він перетворюється на безземельного пролетаря. Народна бідність існуватиме до тих пір, поки вся земля і всі фабрики не будуть власністю робітників. Таку соціалістичну думку висловив М. Драгоманов.

Наслідком бідності бачиться публіцистичне і пияцтво. Селянин п'є від безвихідності, від відсутності віщих розумових зацікавлень. Ніяка агітація за тверезість тут не допоможе, якщо не буде змінена сама основа народного життя.

У відповідності до соціалістичної європейської доктрини М. Драгоманов піднімає питання й про становище жінки, закликаючи вдуматися в саме слово "емансипація". Емансипована прогресистка не тільки його ідеал. Нормальному чоловікові не потрібна рабіня чи наложниця. Жінки в усьому світі займають крок за кроком ті позиції, що склали монополію чоловіків.

Аристократія і демократія у Галичині прямо проти маси народу. За народ лише духівництво і невелика частина чиновництва. Але духівництво - клас віджплші, застарілий. І в Галичині інтереси духівництва протилежні освіті мас народу"³⁵¹. Тому необхідна рішуча агітація проти вступу молоді в духовні заклади освіти, аби вона йшла до університетів і складала в майбутньому верству найближчої до народу середньої і дрібної буржуазії. З неї вийдуть найкращі незалежні народолюбці, ніж з сучасних попів і чиновників.

М. Драгоманов робив помилку російського демократа, який ніяк не міг повірити в позитивну роль галицького духовенства у відродженні української нації в Галичині. Але саме вона за всіх су перечливих мохіянтів її існування винесла основний тягар цього відродження. Досить послатися як на аргумент на діяльність хштруполита греко-католицької церкви Андрія Шептицького, що охопила вже й першу половину ХХ століття.

Чиновництво так сахо зазнає критики М. Драгоманова. Воно не є насправді інтелігенцією. Література тут перебуває на низькоху рівні, науки в Галичині нехіає. Мало передплатників у журналів, ледве жевріє грохіадеьке життя, занепадають товариства. З цього впливав висновок: та інтелектуальна меншина, яка становить основу кожної нації і керхіує її зростаннях!, відсутня в Галичині. Її ще слід виробити і організувати. ІДнхі і необхідно зайтяться галицькій молоді.

Відсутність відповіді редакції припинила дискусію. М. Драгохіанову вже ніхто відповщати не збирався. У цілоху ж ного листи, попри певні сумнівні з погляду сучасною історичного досвіду твердження, не просто хіали позитивне значення для редакції жу рналу, а спричинилися до різкої світоглядної еволюції більшості її членів, що позначилося особливо на творчості й долях М. Паалика та І. Франка.

Проте вплив М. Драгохіанова на І. Франка в силу глибокої талановитості й сахюстійності останнього не виявився аж занадто глибоким, що засвідчив вірш "Наймит" (1876. № 20). Його хюжна розглядати як підсумковий твір для

³⁵¹ Драгоманов М. П. Три листи до редакції "Друга". - С. 424.

Історія української журналістики XIX століття

позиції "Друга" в кінці 1876 року. На перший погляд, вірш піднімав соціальну проблематику, на місце головного героя виводив спролетаризованого селянина - наймита. Ного образ створювався у красномовній розгорнутій картині: наймитська робота тяжка, від колиски він пережив у недолі свій вік. але там, де пройде його плуг, виростає великий урожай хліба, та корнстаються ним чужі папи. Але в другій частині вірша розкривається паралельна тема: той наймит - то наш народ, що лле піт на чужій нпві. він проніс свою наймитську долю крізь століття: він - "велетень закутий", про його духовну велич свідчать його пісні, невдовзі він розірве кайдани і оратиме свій лан "щаслив зі свого труду". Цей вірш доводив, що, як не намагався М. Драгоманов прищепити І. Франкові космополітичний соціалізм, а той все повертав на своє: на думи про український народ.

У наступному 21 числі "Друга" був опублікований вірш І. Франка "Поступовець", замислений як сатира на народовців, які виступають за народ, за поступ, але без "екстремів". Проте сатиричний образ був позбавлений потрібної конкретики, вийшов занадто загальним, абстрактним. Як у першому, так і в другому вірші шкутильгала версифікація, але в порівнянні з поезіями першої половини року, наприклад, з твором "Схід сонця" (1876, № 2), зложеним на пам'ять першого з'їзду "Общества імені М. Качковського" і виголошеному на декламацийному вечері 8 (20) січня, був відчутніш прогрес.

18 листопада 1876 року правління "Академического Кружка" затвердив такий склад редакційного комітету журналу "Друг": А. Павлнш (відповідальний редактор), І. Белей. І. Франко, М. Паалик. І. Кич. І. Мандичевський, С. Ярема, І. Грбачевський. Т. Турула. В. Левницький (Лукич). Тимчасом між редакцією журналу "Друг" і галицьким громадянством дедалі загострювалися суперечності. Розвилок соціалістичної пропаганди українською мовою не пройшов непомічений австрійським урядом. Продовження праці С. Подолинського, зокрема віщання брошури "Правда" наприкінці 1875 року, де містилися заклики до збройного повалення царату, призвели до конфіскації брошури і арешту її віщавців (О. Терлецького і Я. Ковачева) 14 квітня 1876 року. Слідство триваю довго, лише в жовтні 1876 року суд у Відні розглянув їхню справу. Вона увійшла в історію як перший соціалістичний процес. На цей раз підсудним вдалося виправдатися на тій підставі, що заарештована брошюра викривала політичні порядки Росії, а відтак, усе, що містилося в ній, не мало ніякого відношення до Австрії. На процесі як документи обвинувачення виступали листи М. Драгоманова, а його самого відтоді почали вважати за головного представника українського соціалізму. Поліція в Галичині зайнялася активним пошуком крамоли в своєму краю.

Нагода трапилася невдовзі. На початку січня 1877 року до Львова з Женеви приїхав якийсь Сергій Ястшембський нібито з метою вступити до політехнічного інституту туди. Він замешкав на квартирі М. Паалика. З випадкової причини він був заарештований поліцейським у ресторані. Відбувся тряс на його помешканні, тобто в квартирі М. Павлінка, де знайшли велике

Михайл .Л.

листування з М. Драї омановим. Воно стаю підставою для арешту М. Паатпка 9 січня 1877 року . Згодом були заарештовані О. Черепакін, студент медицини з Києва, і О. Куртієв, бітетер львівського українського театру , родом з Одеси. У Черепакіна знайдено політичну літературу , призначену дія контрабандного перевезення в Росію: у Лстшембського - листи редактора соціалістичної газети Вперед" Лаврова. 16 березня 1877 року у Львові розпочався другий соціалістичний процес. Суд намагався довести існування в Галичині таємного соціалістичного товариства і звинуватиш підсудних у діях, шкідливих Для суспільного ладу . Проте і на цей раз звину ваченню перемогти не вдалося 21 березня М. Паалик вийшов на свободу .

Помірковані члени редакційного комітету були налякані цими подіями і сприймали їх як загрозу д ія своєї майбутньої кар'єри. Вони були абсолютно праві, про що свідчить подальша доля І. Франка. Журнал, автором якого був М. Драгоманов, опинився під загрозою. Під кутом зору останніх подій з'ясувалося, що перемога народовського крала в "Академическом кру жке" не є остаточною. Москвофіли захопили касу товариства і не виділяли кошти на оплату віщання жу рналу . Арешт М. Павлика 9 січня призвів до того, що І. Франко залишився на той час єдиним діючим членом редакційного комітету. Проте саме він і не дав загинути журналові. У 1877 році він продовжував виходити, але нерегулярно. Вдалося віщати лише 6 номерів, причому переїли на місячний інтервал і випустити одне число (№ 3-4) з двоєне. Кількість передплатників скорочувалася. Видавці зменшили тираж на початку року з 550 до 400 примірників. Розбігся не лише редакційний комітет, але й автори: у 1877 році в журналі публікувалися матеріали лише п'ятьох діячів: І. Франка. М. Павлика. М. Драгоманова. І. Мацдичевського і І. Белея. Останні були єдиними членами редакційного комітету, хто не злякався і працював далі з І. Франком, хоча й намагалися внесл і в діяльність жу рналу дух поміркованості. Коштами допоміг М. Драгоманов'

І. Франко вперше залитися з журналом на руках, але він не розгубився і прийняв правильне рішення: зоповнити його сторінки своїми творами, тим паче, що його всебічного таланту вистачало на забезпечення усіх боків його діяльності. -Як підрахував О. І. Ден І. Франкові належить 80 з 110 сторінок шести чисел журналу⁵⁵³. Щоправда, йому довелося перенести акцент з літературної критики й публіцистики июву на белетристику, найбільш зру чну для нього галузь діяльності.

В усіх числах "Друга" 1877 року дру ку вався цикл І. Франка "Борислав: Картини з життя підгірського народу". Він складався з трьох оповідань: "Ріпник" (1877. №№ 1-2). На роботі" (1877. №№ 2-3-4) і "Навернений грішник" (1877. №№ 3-4-6). І. Франкові пощастило після завершення жу рнальної публікації видати "Борислав" окремою книжкою, як другий том своїх "Писем". Під заголовком зазначалося: Передрук з "Друга".

Бориславський цикл відзначався цілим рядом новаторських рис.

⁵⁵³ Ден О. І. Українська революційно-демократична журналістика. - С. 179.

⁵⁵⁵ Там само. - С. 153.

Історія української журналістики XIX століття

По-перше, він ознаменував появу в українській літературі нової теми і відповідно нового героя. Життя робітничого Борислава, куди схиляються і навколишніх сіл і усього Підгір'я безземельні селяни у сподівання заробітку, було подане І. Франком виразно і яскраво. Головних! предметом відображення прозаїка став той моральний занепад, який приніс в українське хістечко чужий капітал. І. Франко обирає за героїв заможних селян, які мають поважне газдівство. Але вони не в силі опертися спокусі розбагатіти на кип'ячці і самі руйнують свої долі.

По-іруте. Борнславський цикл ознахієнував народження в українській літературі натуралізму. І. Франко орієнту вався в зображенні робітничої гехін на Е. Золя. творчість якого старанно вивчав у цей час. Злиденність пролетарського існу вання дикту вала необхідність документально засвідчіти її в точних картинах. І Франко докладно спинається на описі одягу своїх героїв, виписує їхні портрети, умови життя, хієтодохі наслідування передає мову героїв. "Французький натуралізм хіав певний вплив на художнє моделювання життя Франком у борнславсько-му циклі творів. - слушно відзначив су часний дослідник М. П. Ткачук. але у нього нехіє крайнощів натуралістів у трактуванні фатальної сили спадковості, яка переслідує людину"⁵⁴.

По-третє І. Франко використав і традицію утопічного, тенденційного рохіану. сполучивши в своєхіу циклі натуралізм з умовним способомі відображення життя і прохієвистихш висновкахш. які він пропонував читачеві. Оповідання "На роботі" будувалося як сон головного героя Гриця, якому прихіарна Задуха, володарка нафтових закопів, показувала своє царство. Його наповнювали жертви промислового виробництва. Від моторошних видінь герой вирішив тікати з її хієртового царства, на яке вона прагне перетворити Борислав. Автор тут використав художній досвід М. Чернишевського. який у снах Віри Павлівни з "Що робити?" зосередив утопічні картини хіайбутнього соціалістичного ладу. Але не лише в цюхіу виявилася тенденційність оповідань циклу. Його герої залишали простір Борислава. Іван з оповідання "Рішник", прозрівши після схієрті закоханої в нього Фрузі. тікав з Борислава знову до селянського світу, сподіваючись не допустити свого сина до повторення своєї долі. Залишав, щоправда внаслідок схієрті. світ Борислава й Василь Півторак. герой оповідання "Навернений грішник". Кожним творохі І. Франко показував несумісність промпстового виробництва з українським життяхі. український робітник гине тут. бо потрапляє в цілкохі протиприродні для себе умови.

По-четверте, прагнення стати цілком на засади соціалізму в художній творчості дало суперечливі наслідки. З одного боку, авлор зобразив негативну роль попівства в Бориславі, яке не боронить паству від розтлінного впливу буржуазії, а коли н береться до того, то тільки пильнуючи власний інтерес: зубожіння селян обертається зхієншенням доходів духівництва. З другого боку, показати розшарування української нації на багатих і бідних, утворення у країньської бу ржу азії, яка експлу атує

⁵⁴ Ткачук М. П. Жяїтропм структура романів І. Франка. - Тернопіль. 1996. - С. 3.

Михайин .Л.

свій народ, не вдалося. Це було неможливо внаслідок сповідання принципу реалізму й натуралізму. Української буржуазії в Галичині не існувало. Як тільки І. Франко звернувся до теми українського робітничого класу, то відразу з'ясувалося, що його визискувачами є євреї. Вони не опинилися під пером реаліста І. Франка експлуататорами українського пролетаріату. І. Франко й тут залишився на позиціях свого народу, не поступившись життєвою правдою соціалістичним догмам.

Крім Бориславського циклу. І. Франко не опублікував у "Друзі" ніяких інших оригінальних художніх творів. Це стосувалося й віршів. Натомість досить широко був представлений перекладний відділ. У перекладі самого І. Франка друкувався роман М. Чернишевського "Що робити?" під заголовком "Що діяти? Із оповідань про нових людей" (1877. №№ 1-5). Високо цінуючи на той час цей твір. І. Франко мав намір подати його в журналі цілком, але змушений був друкувати його невеликими подачами, а відтак представив лише його початкову частину. Ні образу Рахметова, ні четвертого сну Віри Паалівни подача "Що робити?" в "Другові" не містила - це був холостий постріл.

І. Франко, попри поверховий рівень "Поступовця", мав нахил до сатири, а відтак високо цінував творчість М. Салтикова-Щедріна. У його перекладі в 1877 році в "Друзі" з'явилися два твори російського сатирика: у числі п'ятому "Супокійне життя" (в оригіналі - "Деревенская тишь") і у числі шостому - "З якого кореня походять Дуреньки ("О корени происхождения глуповцев" - розділ з роману "Історія одного міста").

Представлення М. Салтикова-Щедріна на сторінках "Друга" також мало суперечливе значення. З одного боку. І. Франко в перекладах прагнув пристосувати сатиру до галицьких реалій, аж надто своєрідно перекладаючи власні назви, наприклад ім'я Добромисл він переклав як Дмитро Політа. З другого боку, твори залишалися картинами російського життя, висміювали лінощі російського панства, неосвіченість і забобонність міщан: з творів поставав жадливий світ російської поліцейської держави, несумісний з волелюбним українським національним характером. Об'єктивно ці переклади працювали на два фронти: проти москвофілів, розвінчуючи ідеалізацію ними російського життя, і проти драгоманівського космополітизму на російському ґрунті, показуючи до спільки з яким життям тягне цей діяч у країньство.

Крім цих творів, І. Франко під псевдонімом *Мирон**** постав перекладачем двох віршів Г. Гайне "Бабуся Грижа" і "Вандруючі щурі". Це були теж сатиричні вірші з пізньої творчості німецького поета. Особливо в останньому з них змальовувалося в образах щурів людське суспільство. Це були єдині вірші, опубліковані в часописі 1877 року.

І. Белей запропонував журналові оповідання Ермана-Шатріана "Виховання феодала" і Педро де Алякорна "Труба". Це були добротні реалістичні твори: але позбаалені особливої соціальної гостроті.

Таким чином, у белетристиці журналу "Друг" 1877 року домінував І. Франко з новаторським циклом Бориславських оповідань,

чп»

Історія української журналістики XIX століття

V відділі літературної критики, крім поточних рецензій, переважали публіцистичні матеріали. Провідне місце тут належало М. Драгоманову), який подав статтю "Опізнаймося" за підписом *Українець*. "Помилка хорватського професора, не поправлена руском" за підписом *V. П.* "Матеріали дія малоруської історії в італянських архівах" за підписом М. Дві останні статті мали виключно науковий характер. Перша належала до політичної публіцистики й викликала дискусію. Історія її така. У 1876 році журнал "Правда" опублікував велику статтю М. Драгоманова "Антракт в історії українофільства (1863-1872)". де зробив огляд становища української справи в Росії після Валуєвського циркуляру. Редакція подала примітки до тексту, вказуючи на те, що в Галичині розвиток української журналістики й письменства не припинявся, а відтак ніякого антракту не було, значення Галичини при цьому було, з погляду М. Драгоманова, перебільшене. Адже він тільки-но завершив публікацію листів до редакції "Друга", де висловив негативну оцінку всім здобуткам галицьких українців. М. Драгоманов образився з таких приміток до свого тексту і прислав до "Правди" розсерженого листа під назвою "Опізнаймося". В. Барвінський, тодішній редактор "Правди", надрукувати листа відмовився, проте вчинив благородно - передав його М. Павлінкові. Очевидно, він вже тоді уявляв потребу своєї відповіді на публікацію женецького соціаліста. Так стаття з'явилася на сторінках "Друга" (1877, №№ 1-2).

У статті М. Драгоманова можна виділити два змістові центри. Перший пов'язаний з розробкою його улюблених ідей: українська література бідна, без російського посередництва українській молоді нізвідки взяти матеріалу для розвитку, усіляка українська самостійність у цих умовах - порожня балачка. Ці думки були висловлені на цей раз в образливій формі. Автор, наприклад, твердив, що "в одній книжці петербурзького журналу більш живого матеріалу, ніж в усій галицькій літературі за 30 років" або що "одна статейка Щедрина у майській книжці "Отечественных записок" про "государственность" більше зробила для українського автономізму, ніж уся галицька публіцистика" (1877, № 2, с. 30, 31).

Другий змістовий центр був пов'язаний з представленням галицькій публіці нової радикальної партії. Група молоді виділилася з обох старих партій (москвофілів і народовців), завдяки знайомству з російською літературою і через неї з європейськими ідеями, вона є кінцевою для забезпечення культурної самостійності українського народу. М. Драгоманов оголосив народовців реакційною, клерикальною, консервативною сплю, а радикалів поступовою, прогресивною. Народовці виходили в нього капіталістами (???), а радикали - демократами, соціалістами.

В. Барвінський відповів статтю "Слівце до опізнання. Відповідь п. Українцеві (М. Драгоманову) на лист "Опізнаймося". ч. I і II "Друга" ("Правда", 1877, №№ 3-5), що належить до числа його найкращих творів і класики української публіцистики. Він практично вперше в українській публіцистиці поставив питання про те, що таке соціалізм. Якщо це справедливий суспільний лад, описаний у "Паровій машині" С. Подолинського, то він ніколи не може

Михайлин І.Л.

бупі запровадженій у життя і залишиться назавжди угопією. Колективна аласність знищїть виробшїцтво. Людинї стане невивїдно працювати, бо рївномирний розподїл наслідків праці унеможливить заїкааленїсть у нїй. Запровадження цїєї ідеї призведе до матерїального й морального занепаду суспїльства, з'являться люди злї й лїнївї; злї будуть примушувати працювати тих, що втратили до праці інтерес, а лїнївї шукати, як уникнути неоплачуваної праці, адже все одно вони отримають за портебами.

Особливу увагу В. Барвїнський придїлив розвитковї думки про несумїсність з соціалїзмом українського національного характеру. Українець від природи - особа працювита, він звик працювати і володїти наслідками своєї праці. Він індївїдуалїст у кращому розумїннї цього слова, бо не бажає бути залежним не від кого, почувати себе колїщатком державного механїзму. Запровадження соціалїзму в нас неможливе. Соціалїзм виник внаслідок одвїчної вїйни росїйської держави зї своїм народом. В умовах полїцейської, тоталїтарної Росїї цїлком природною є боротьба за свободу й демократїю. Ми спївчуваємо українським братам, що втягнутї в соціалїстичнїй! рух у Росїї, але Галичина з констїгтуцїєю, демократичними засадами державного життя соціалїзму не потребує. Соціалїзм - це росїйська ідея, українцї мусять відмежуватися від неї.

Відповїдаючи М. Драгоманову на питання, як розумїти гасло журналу "В своїй хатї - своя правда, і сила, і воля". В. Барвїнський заявив, що своя правда це домагання "самостїйного розвою нашої народностї в кождїм зглядї на полї словеснїм і полїтичнїм". В. Барвїнський вперше включив до поняття "своя правда" полїтичнїй дискурс, ранїше "Правда" вимагала лише лїтературної самостїйностї у країнцїв у Галичинї.

Таким чїном, значення статтї М. Драгоманова в "Друзї" не можна розглядати як самостїйне. Воно полягає в тому, що він викликав до слова В. Барвїнського, який мало не вперше дав квалїфіковану критику соціалїзму з позицїй українського народовства. І. Франко вважав, що в цїй статтї автор "подав дуже алучну крїгтику тодїшнього наївного, так сказати, народовольського соціалїзму"³⁵.

М. Павлик, крїм дрїбних рецензїй, під псевдонїмом А /акать виступив у вїддїлі лїтературної критики зї статтею "Сказав, що знав" (1877. № 5). Це була вїдсїч станїславському поповї Миколї Огоновському (братовї Омеляна й Олександра Огоновських), який у шостому числї газети "Рускїй Сїон" виступив з паплюженням Т. Шевченка. Побачивши в празькому вїщаннї "Кобзаря" вїршї "Свїтеяснїй" і поему "Марїя", він оголосив поета атеїстом і з його Іменем пов'язав поширення соціалїстичного дурману в Галичинї. Т. Шевченко, за М. Огоновським ширив "богохульську ересь і нїгелїстичну гнїль", він є "ложднїй пророк, еритик і богохульник".

Захищаючи Т. Шевченка М. Паалнк вказав на його органїчну народність. Він підхопив думки самого люду, незважаючи на те, що говорить про

³⁵Франко І.Я. Нарис історїї українсько-руської лїтератури до 1890 р. // Франко І.Я. Зїбр. творїв: У 50 т. - К.: 1984. - Т. 41. - С. 375.

Історія української журналістики ХІХ століття

нього інтелігенція. Те, що в творчості Т. Шевченка є такі вірші, засвідчує, що наш народ не такий вже й релігійний, як того хочеться його поводити. Від творів Т. Шевченка віє духом свободи, любові до знедоленої людини. Цим він дорогий українцям.

Розгорнуту статтю під псевдонімом *Ів. Сте...овь* подав І. Мандичевський. Вона називалася "Піпін про малоруське питання" (1877. №№ 3-4-6) і являла собою реферат з праці російського вченого "Древний период русской литературы и образованности". Власне автор обмежився тим, що зібрав докупи все, що тут говорилося про Україну й сумлінно переклав ці місця. З позиції О. Піпіна виходило, що українці - то давнє населення Київської Русі, вони завжди жали на своїх питомих землях, а не прийшли на них з-за Карпат після татаро-монгольської навали, як намагалися тоді запевнити громадськість деякі російські псевдовчені.

20 травня 1877 року з'явилося останнє, шосте, число журналу "Друг", датоване 23 травня. Сахіє тоді прибув до Львова з Женеви Еразі Кобилянський. Родом галицький поляк, він на той час був студентом Віденського університету і мав завдання транспортувати соціалістичну літературу через австрійсько-російський кордон із закордонних центрів до Перербурга. На цей раз він знову мав при собі вантаж нелегальної соціалістичної літератури. Зупинившись у готелі під ім'ям Станіслава Барабаша, він два тижні жив у Львові, зустрічався з керівниками львівських робітничих соціалістичних організацій. Він мав при собі рекомендаційні листи до різних осіб, але не віддавав їх.

Галицька поліція була на сторожі. Розпочалася Російсько-турецька війна 1877-1878 років, повз кордони Австрії рухалися російські війська. Влада боялася, щоб ці війська не прихопали Галичини або бодай не викликали тут заворушень з боку хусковіфьствуючих русинів. Полякам необхідно було зміцнити своє становище в Галичині, захитане від часу національно-визвольного повстання 1863 року, і довести центральному урядові, що лише польська шляхта є надійним гарантом підтримки державних основ, а українці - то вороги Австрії. З першого ж дня за Станіславом Барабашем був встановлений нагляд, кожен його крок у Львові простежений. Коли він зібрався від'їздити, у нього був зроблений трус, відібрані всі книжки й листи, а сам він заарештований.

На допитах він зізнався, що є соціалістом, веде соціалістичну пропаганду, але не в Австрії, а в Росії. Назвався він Михаилом Котхницьким і заявив, що вже кілька разів перетинав кордон під цими іменами. У нього знайшли листи М. Драгоманова до українських студентів. Спочатку він заперечував своє знайомство з ним. Але в одному листі сам М. Драгоманов рекохендував його адресатові як людину надійну, виховану на російській літературі, приналежну до російського соціалістичного руху. Поліція сприйняла його як емісара М. Драгоманова.

У М. Котурницького знайшли чохіусь і досі на той час не віддані листи М. Драгоманова до І. Мандичевського, М. Паалика, І. Франка. У них йшлося про плани женецького соціаліста, "що були в смішній

Миханлин І.

диспропорції до спл і здібностей адресатів та до тої роботи, яку вони повинні були робити наразі й поперед усього' "6. І. Франкові М. Драгоманов віддавав наказ негайно їхати до С'игота. дати до Мункача (Мукачева). потім до Унгвару (Ужгорода). у дорозі дотримуватися конспірації, нічога зайвого гирі собі не мати, ате зав'язувати знайомства з молодими людьми, гімназистами, єднати їх навколо себе. І. Мандичевський мав їхати до Києва, полагоджувати з намови М. Драгоманова якусь справу з тамтешніми українофілами. У листах до поляків М. Драгоманов писав про те, що вже зараз між соціалістами слід домовитися сфери впливу: польський соціалізм у Польщі, руський на Русі, аби в українців не склалося враження, що метою польських соціалістів є поновлення Польщі зразка 1772 року, хоч би й соціалістичної.

З усіх документів, які опинилися в руках поліції, випливаю, що в Галичині існує могутня таємна соціалістична польсько-українська організація з центром за кордоном. Нею керує М. Драгоманов з Женеви, вона має представництва в Києві, а мережу по всіх територіях, захішканих українцяхш. Поліції тільки того й треба було. Вона розпочала хіасові арешти й обшуки. 9 червня був проведений трус на помешканні І. Мандичевського. а потіхі і в редакції журналу "Друг", киди вели всі нитки змови. 11 червня поліція заарештувала І. Франка й І. Мандичевського, 18 червня - М. Гіавлика, 8 липня І. Белея. Полинули телеграми до Відня. Тут проведено трус в товаристві "Січ", заарештовано Ф. Сельського-Щасного. О. Терлецького і привезено (в кайданах!) до Львова. З поляків схоплено ще й Б. Лімановського. Але поліція робила наголос на русинському характері соціалістичної організації, тохіу польські соціалісти практично не постраждали. Так розпочався третій соціалістичний процес, у якохіу влада вже ніяк не хотіла програти.

"Друг" припинив виходити внаслідок виарештування редакції. Ті ж студенти, які залишилися на свободі, жахалися журналістської діяльності як страшної небезпеки. Ні за програтією "Друга", ні за якою іншою програтією часопис ніхто видавати не хотів. На цьохіу закінчилася історія журналу "Друг".

Значення журналу "Друг" полягає в тому, що:

1) це був перший студентський часопис, який пройшов у продовж своєї короткої історії стріхикній розвиток: виникнувши в хієжах »москвофільської ідеології, він згодохг став на народовські позиції, а в кінцехіу епізоді еволюції перегворився на перше українське радикальне (соціалістичне) періодичне вішання:

2) часопис став стартовім майданчиком для значної кількості видатних українських журналістів, одні з яких відзначилися в майбутньому в межах москвофільського дискурсу (С. Лабаш. О. Марков), другі -

³⁵⁶ Франко І. Я. Д-р Остап Терлепкній // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К.. 1982. - Т. 33. - С. 342. За цією мемуарною працею викладено тут історію третього соціалістичного процесу. - І. М.

Історія української журналістики XIX століття

народовського (В. Лукич, І. Белей), треті радикального (М. Павлик, І. Франко): для їх усіх "Друг" став надійною школою журналістської майстерності:

3) часопис мав виразну орієнтацію на передові європейські ідеї, серед яких ідея соціалізму, сприйнята у своїй загальнолюдській визвольній сутності, зайняла провідне місце:

4) у часописі дебютувати з першими художніми творами перелічені журналісти, ате найголовніший здобуток журналу полягав у тому, що він став місцем дебюту й першодруку ранніх творів І. Франка, з яким пов'язана ціла епоха в історії української духовності:

5) журналу у публіцистиці й літературній критиці розвивав думку про галицько-українську єдність, про те, що галицькі русини й українці складають єдиний етнічний масив, а відтак українська мова повинна стати літературною мовою галицької української журналістики: хоча до реальної співпраці на сторінках журналу галичан і українців не дійшло: всхляток гулу складав М. Драгоманов, який розпочав співпрацю з "Другом", дописуючи до нього з Києва, ате дуже скоро опинився на еміграції в Женеві:

6) співпраця з М. Драгомановим була корисною для всього редакційного комітету журналу: незалежно від ступеня прийняття чи неприйняття світоглядних засад М. Драгоманова. його думки, висловлені в листах до редакції та в інших матеріалах, будили розум, давали взірці науковості, залізної логіки, широти охоплення проблем: навіть той, хто не пішов далі дорогою соціалізму, міг винести з них важливий творчий урок:

7) журнал став першим виданням, яке опублікувало твори на робітничу тематику, запровадило в українську літературу образу Борислава, показало світові образ українського робітника, нащадно визискуваного єврейським капіталом:

8) журнал слав першим періодичним виданням, яке надало свої сторінки для творів українського натуралізму, у межах якого був виконаний цикл бориславських оповідань І. Франка: український натуралізм мав на меті документально тонне відображення героїв і обставин, ате унікав провідної ідеї європейського натуралізму про залежність людини від спадковості:

9) у процесі ведення журналу було доведено, що далеко не всі ідеї соціалізму можуть бути прищеплені на українському ґрунті: ідея революції як збройного захоплення влади була непринятною для українців: л ак само виявилася непринятною ідея вступу національної класової боротьби, оскільки українського класу капіталістів (як і феодалів) не існувало: найбільшу привабливість для українців складали картини утопічного майбутнього з торжеством соціальної справедливості.

Михайлин .Л.

Розділ одинадцятий

"Громадський друг". "Дзвін". "Молот"

Підготовка і перебіг третього соціалістичного процесу. "Підставлений" І. Франко. Наслідки процесу для нього: рівні громадський і особистісний
Підготовка журналу "Громадський друг" пн його загальна характеристика
Конфіскації чисел журналу і боротьба редакторів за часопис. Видання
збірників "Дзвін" і "Молот". Літературний відділ журналу. Публіцистична
гострота і художнє новаторство творів М. Павлика "Юрко Куликів",
"Ребенідукова Тетяна", "Пронаций чоловік". Помилкова ідеологічна
напшинова - шукаши класового ворога в особі піпівського стану. Політична
лірика І. Франка: "Товаришам із тюрми", Думка в тюрмі", "Невольники",
"Каменярі", "Дума про Нау ма Безумовича". Проза І. Франка: "Патріотичні
пориви", "Моя стріча з Олексою", "Воа constrictor": концепція дійсності і
героя. Інші автори літературного відділу: Михайлина Рошкевич, Ро ман
Гудз.ман, Анна Павлик, Михайло Спирицький. Переклади з Е. Золя, Т. Гуда,
М. Родоця Публіцистичка журналу. Перекладні праці з теорії пн історії
соціалізму: "Що таке соціалізм?" А. Шеффле, Робітніче питання" Ф.
Ланге, "Мореллі, Руссо і Маблі - соціалістичні писателі XVIII віку" Б.
Лімановського. Інформаційно-публіцистичні відділи "Вісни з Галичини" і
"Вісни з України", особливість карпшени світу, відтвореної в них. Авторські
публіцистичні праці: "Пригоди п. Іловайського в Галичині" М. Драгоманова,
"Війна слов'ян з турками" Ф. Василевського, "Мої і людські зріхи, а панська
пн попівська правда" А. Павлик, "Критичні письма о галицькій інтелієнції" І.
Франка Літературно-критична схаття І. Франка "Література, її завдання
і найважніші ціхи" - псевдоп.леміка з І. Нечуєм-Левицьким. Значення
журналу і супровідних збірок. їх каменярьський соціалізм.

Провадити справу третього соціалістичного процесу було доручено слідчому судді Крігсайзенові. якого І. Франко охарактеризував як "одного з найглупіших і найлінівіших урядників львівського суду"³⁵. Польська адміністрація краю постаралася, аби процес роздути якомога більше, надати йому характеру антидержавної змови і залучити до нього якомога ширше коло учасників. Були проведені обшуки у всіх осіб, що листувалися із заарештованими соціалістами, у їхніх родичів і знайомих: В. Навроцького, адвоката Бучнського. о. М. Рошкевича в Лолині, о. Л. Шанковського в Дулібах, о. Маркевича в Єзуполі, поста Антоневича в Перемишлі, народного вчителя Л. Василовича в Сапогові. якого за найневинніши листи І. Франка звільнити зі служби. Усього було проведено біля 50 обшуків. Трусн проводилися демонстративно, серед білого дня. на очах у сусідів, знайомих, абп створити широкий резонанс справі.

Унаслідок таких дій поліції було зібрано вози матеріалів, залучених до судової справи. Суддя Крігсайзен не знав української мови. Усі матеріали

³⁵ Франко І.Я. Д-р Остап Терлецький: Спомини і матеріали // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1982. - Т. 33. - С. 343 - 344.

Історія української журналістики ХІХ століття

для нього перекладав запряглий перекладач Василевський, поляк, який з трудом читав руське письмо. На час слідства переважна більшість заарештованих були випущені на свободу, звільнили усіх поляків, окрім Еразма Кобилянського. він же Михайло Котурницький. він же Станіслав Барабаш. Винушені були й українці, окрім особливо небезпечних соціалістів, якими, на думку австрійської влади, виявитися Іван Франко. Михайло Павлик та Остап Терлецький.

Слідство завершилося 10 жовтня 1877 року і звинуваченим був пред'явлений акт оскарження, у якому за головний доказ правих листи М. Драгоманова. а за головний злочин - соціалістичні переконання і недозволені стосунки з тим же М. Драгомановим. Проти абсурдного звинувачення І. Мацдичевський через свого адвоката д-ра П о пел я подав протест до вищого суду. Вищий суд зажадав для вивчення усі матеріали, і... в підсумку відкинув скаргу І. Мандичевського. З-під варті звільнили М. Паалика, а І. Франко й О. Терлецький продовжували сидіти в тюрмі.

Нарешті. 14 січня 1878 року після різдвяних вакацій розпочалося слухання справи. Тривало воно до 21 січня. Підсудні були визнані винними й позасуджувані на невеликі терміни ув'язнення. Е. Кобилянський і N1. Паалнк отримали за вироком суду... три місяці тюрми; І. Франко шість тижнів. Відсидіти їх він мав після винесення вироку. Він вийшов на свободу 5 березня 1878 року, провівши в тюрмі Бригідки дев'ять місяців. Увесь суд нагадував фарс, знущання над підсудними. Поруч у Німеччині цілком легально існувала соціал-демократична партія, а її лідери: Карл Лібкнехт і Август Бебель. - засідали в парламенті. У самій Австрії діяла соціалістична партія у Відні, цілком легально існували польські робітничі й соціалістичні організації й періодичні віщання. Але те, що було дозволено панівним націям, заборонялося для у країнців. Переслідування за переконання вже були немодними в Європі, але влада хотіла провчити українців, аби не запишались думкою про свою рівнять з іншими і знали своє місце.

Усі факти, викладені І. Франком у некролозі по О. Терлецькому. справляють враження про провокаційніш характер третього соціалістичного процесу. Незрозуміло, які стосунки мали М. Драгоманов і Е. Кобилянський: М. Драгоманов жодного разу в листах до І. Франка не згадував про нього, а вів себе так, ніби нічого незвичайного не сталося. Тимчасом цілком очевидним виглядає припущення, що І. Франко був підстаалений М. Драгомановим. У сучасній українській мові у цьому пасивному дієприкметникові активізується таке значення дієслова "підставляти": "позбааляючи захисту, робити доступним для нападу"³⁵⁸. М. Драгоманов зробив своїм безглуздом і непотрібним листом І. Франка беззахисним перед поліцією, дав їй у руки підставу для звинувачення й засу дження його. Свідомо чи не свідомо це було зроблено, - ми вже про це ніколи не дізнаємося.

³⁵⁸ Словник української мови. - К.: Наукова думка. 1975. - Т. 6. - С. 506: Новий тлумачний словник української мови. - К. Аконіт. 2001. - Т. 2. - С. 665. де повторено дослівно навіть приклади першого "старого" словника.

Михайл .Л.

Сам Е. Кобилянський, що відіграв виразну роль провокатора, відбувши тримісячне ув'язнення, був видалений за кордони Австрії із заборонаю будь-коли повертатися. Але вже 1879 року опинився у Львові і безперешкодно жив у місті на очах у комісара поліції, який його арештував в 1877 році. 1884 року він видав у Львові під псевдонімом "Місґако" брошуру з кількох віршів, писаними українською мовою і надрукованні латинкою. Потім під іншим псевдонімом дописував до польських газет, а ще пізніше за дорученням якогось російського міністра дістав посаду на залізниці. З усього цього випливає висновок, що для Е. Кобилянського соціалістичний процес у Львові не мав ніяких практичних наслідків.

Навпаки, для українських соціалістів це був доленосний процес. Особливо фатальні виявилися його наслідки для найталановитішого з них І. Франка. Вони мали два рівні: громадський, публічний і індивідуальний, особистий.

На нерівній рівні процес обернувся зруйнуванням усіх професійних планів письменника, поставив його поза тодішні галицьким суспільством. Від І. Франка як від державного злочинця відвернулося все галицьке русинське громадянство. Цього можна навести багато прикладів, але досить вказати на один лише епізод, згаданий І. Франком у листі до М. Павлика, нагаданому близько 16 квітня 1879 року. "Тими днями, повідомляв письменник. - о. Ільницький вигнав власною волею і ухвалою конференції студента 8 класу 4 локації Кішряна за те, що "сходився з Франком"³⁵⁹. Можна собі уявити, до якого неприязня І. Франка дійшло львівське громадянство, якщо з гімназії виключають учня восьмого класу напередодні випускних іспитів.

Зі спогадів Івана Куровця довідуємося, що це виключення було тихіше, на якихось 1-1.5 тисячі. Шкільна краєва рада не затвердила такої ухвали, і Іван Кипріян здав матуру в звичайні терміни, а потім став нарівні з іншими. Але сам факт розправи красномовно засвідчив твердження письменника Андрія Чайковського, що у той час "львівська громада вважала Франка проклятим..."³⁶¹.

У спогадах про О. Терлецького І. Франко відзначив: найгірші наслідки мали покарання для Ф. Сельського-Дасного та І. Мандичевського: були вони люди західні, за освітою один хімік, другий правник, що робило їх незалежні від урядової служби. "Вибив із колії засуд - вів далі І. Франко. - Паанка й хіне: хін були студенти філософії, числили на педагогічну кар'єру, а тепер му сили попроситися з нею і добиватися хліба наразі журналістикою"³⁶².

³⁵⁹Франко І.Я. До М. І. Павлика, близько 16 квітня 1879 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 48. - С. 181.

³⁶⁰ Куровець Іван. Іван Франко в моїх згадках // Спогади про Івана Франка. - Львів, 1997.-С. 71.

³⁶¹ Чайковський Андрій. Мої спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів, 1997. - С. 96.

³⁶²Франко І.Я, Д-р Ослап Терлецький: Споми́ни і матеріали // Франко І.Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 33. - С. 348.

Історія української журналістики XIX століття

Історія, зрозуміло ж, не знає умовного способу, але можна припустити, що зовсім інакше склалася б доля І. Франка, якби він зміг отримати місце вчителя гімназії або професора університету. Це звільнило б його від необхідності йти "в найми до сусідів", заробляти собі пером хліб щоденний. Але й журналістика, українська журналістика, виявилася закритою для І. Франка. Співпраця в народовських виданнях: "Зоря", "Діло", "Батьківщина" - закінчувалася розривом з редакційними колегами й видавцями, а засновані своїм вішанням не могли зібрати достатню кількість передплатників, незважаючи на талант І. Франка, оскільки над ним тяжив похмурий ореол людини небезпечної. Лише окремі індивіди, що відзначалися сміливістю, її підносилися над загатою, наважувалися спілкуватися з великим поетом.

Навчання в університеті стало неможливим. І. Франко закінчив навчання у Чернівецькому університеті вже в зрілому віці, а доктором філософії став швидко у Відні в 1893 році. Проте це не забезпечило йому зайняття в 1895 році кафедри руської філології Львівського університету з причини старих звинувачень, які тяглися за ним, як хвіст за коханою.

На другому, особистішому, рівні процес так само призвів до катастрофи. Стосунки І. Франка з його коханою Ольгою Рошкевич мусили припинитися на вимогу родини. Парох села Лолин не міг кохінрохитувати себе стосунками з державним злочинцем. Високо цінуючи І. Франка як учителя свого сина Ярослава, гостячи його в своєму домі, заохочуючи стосунки з майбутнім професором, о. Михайло Рошкевич після турсу в Іллібані пережив шок переїзду. Він назавжди заборонив своїм дочкам хіпати будь-які стосунки з І. Франком, а йому самому відмовив вил до дому. І хоча за спогадами Михайла Рошкевич, молодшої Ольжини сестри, стосунки закоханих ще якийсь час тривали після виходу І. Франка з тюрми, вони були приречені: Ольга не хотіла вийти за нього без батькового благословення, а той ніколи б його не дав. І. Франко не міг одружитися, не хіаючи ні сталого заробітку, ні перспективи на майбутнє.

Тимчасом у домі Рошкевичів почав бувати Володимир Озаркевич, син знаменитого посла до Австрійського парламенту Івана Озаркевича. Людина тактовна й освічена. Невипадково з роду Озаркевичів вийшла українська письменниця Наталя Кобринська. Згодом Володимир посватався до Ольги. І. Франко хіав уявлення, що її присилювали вийти за нього заміж, але Михайла Рошкевич свідчить, що родина облишила тиснути на Ольгу і остаточне рішення приймала вона сама.

Так чи інакше І. Франко втратив кохану. За свідченнями су часників, Ольга Рошкевич відзначалася не лише красою, але й неабияким розумом, вона дістала гарну домашню освіту, була не лише закохана у І. Франка, але й ставилася до нього з глибокою повагою, розуміла його великий талант і інтенсивно навчалася в нього, перейнявши ідею праці для народу: вона хотіла стати для нього порятком у життєвому хурі. Але все сталося інакше.

Втративши кохану, І. Франко вирішив, що мусить присвятити себе лише боротьбі за свій народ і особисте життя підпорядкувати цій меті. Він вирішив одружитися не з кохання, а з ідейних мотивів, розухуючи, а не ерцехі

Михайлин .Л.

обравши собі за дружину українку (тобто, дівчину з України, а не Галичини). У 1886 році відбувся його шлюб з Ольгою Хоружинською. Вона була освічена панна, курсистка (закінчила бесгужевські курси), але справжньої єдності між ними і справжнього щастя, яке дає лише кохання, не було. Через два роки по шлюбі І. Франко закохався в поштову маніпулянтку Целіну Зигмунтовську. З цього кохання постала його грандіозна "лірична драма" книжка віршів "Зів'яле листя" (1896).

При шлюбі І. Франко пообіцяв дружининій рідні, що хреститиме дітей у православну віру. Це мало фатальні наслідки. Пошлемося для зручності на спогади Катрі Гриневичеві. "Під той час старшенькі Франкові сини, сповіщала вона, - ходили із-за близькості хати, а може, із-за деякого колишнього Франкового інтернаціоналізму до польської школи ім. Марії Магдалини. Учитель класу став на сторожі закону й посилав дітей до греко-католицького катехита. Подратована тим мати забирала їх силоміць з годин релігії. Тоді учитель, мабуть з доручення управи, став посилати їх на латинську. Суперечки зі шкільною владою стали тепер ще більш бурхливі. Греко-католицький катехит не зорієнтувався і принагідно говорив про поведінку пані Ф. мігтрополитові Сембратовичеві. Якраз рішалася справа кафедр, то митрополит висловив до львівського намісництва протест проти обсадження її Франком, мотивуючи тим, що на виклади української літератури ходить багато студентів богословія, а він не може дозволити, щоби вони слухали там наук ворога католицької віри. Митрополит говорив, що доведена до його відома подія віддзеркалює як не можна краще переконання Франка і що йому ніяк не слід виховувати молодого покоління.

В декілька років опісля оповідав нам Франко, що про сі неfortunні пересправки у школі нічого не знав"³⁶³.

Коло замкнулося. Обставини громадські й особисті з'єдналися. Моторошно подумати про ті наслідки, які викликав М. Драгоманов своїм нечасливим листом до І. Франка від кінця травня 1877 року.

Вийшовши з тюрми 5 березня 1878 року, І. Франко застав у розпалі підготовку нового соціалістичного періодичного видання. Його перше число було майже складене М. Павликом. Коштами допоміг М. Драгоманов, виділивши для нового журналу Уваровську премію, яку отримав спільно з В. Антоновичем за двотомове видання "Исторические песни малорусского народа" (1874-1875). Журнал планувався як літературний і політичний місячник, мав бути часописом не газетного типу, як "Друг", а журнального, тобто його числа повинні складати цілу книжку. Це мав бути товстіш журнал. Назва нового видання "Громадський друг", запропонована М. Драгомановим, мала вказувати на його зв'язок з попередником - студентським часописом "Друг" - і соціалістичними женецькими виданнями М. Драгоманова, які він саме тоді розпочав видавати під назвою "Громада". Перше число доповнили творами І.

³⁶³ Гриневичева Катря. Спомини (І. Франко) // Спогазі про Івана Франка. - Львів. 1997. -С. 143 - 144.

Історія української журналістики XIX століття

Франка і в середині березня віднесли до друкарні, умовивши надрукувати його в борг, бо гроші від М. Драгоманова на той час ще не надійшли.

Відповідальним редактором виступив М. Павлик. 19 березня 1878 року в газеті "Слово" було розміщено "Запрошення до передплати" нового журналу. «Лле галицьке громадянство кце квапилося передплатувати "Громадський друг" - за весь час відгукнулося лише 15 передплатників. Віщання друку ваюся фонетикою, але не кулішівкою, а драгоманівкою, тобто правописом, спеціально розробленим М. Драгомановим для своїх женецьких віщань. Головною відміною його була передача звука *й* латинською літерою *j*.

На початку квітня перше (квітневе) число вийшло в світ тиражем 600 примірників. 14 квітня прокуратура його сконфіскувала, а через чотири дні крайовий суд затвердив конфіскацію, заборонив поширення журналу і ухвалив знищити 174 примірники решти накладу (отже, 426 примірників розійшлися). Підставою для арешту часопису стали вірш І. Франка "Товаришам із тюрми", статті М. Драгоманова "Пригода д. Іловайського в Галичині" і Євгена Борисова "Децо про релігійні секти на Україні". 28 квітня М. Павлик подав скаргу до вищого крайового суду, але той 14 травня підтвердив конфіскацію⁵⁶⁴.

Тимчасом був підготовлений до друку другий (травневий) номер журналу. Він вийшов у світ 12 травня, але 17 травня був конфіскований прокуратурою, а через три дні суд затвердив дії поліції. 21 травня поліція віддала під суд М. Паалика як редактора й автора і Антона Маньковського як директора польської друкарні, який погодився друкувати український часопис, за віщання другого числа "Громадського друга". 28 вересня відбувся суд. А. Маньковського було звільнено, а М. Павлика засуджено на шість місяців тюрми за оповідання "Ребенцу кова Тетяна". У цей час М. Павлик і так перебував у неволі: 8 серпня він пішов відбувати тримісячне ув'язнення за вироком у справі третього соціалістичного процесу і просидів за ґратами до 8 листопада. Як і рік тому, видання залишилося на руках самого І. Франка.

Видавці вирішили не здаватися, а боротися з цензурою. Законодавство увільняло від цензури окремі видання обсягом понад 5 аркушів. Видавці ухвалили видавати далі окремі збірки щоразу під новою назвою з періодичністю раз на два місяці. Першу таку збірку М. Павлик запропонував назвати "Дзвін: Галицько-українська збірка", сподіваючись викликати в читачів промовисті алузії з "Колоколом" О. Герцена. Упорядкування "Дзвону" здійснив переважно І. Франко, оскільки М. Паалик був зайнятий судовими клопотами. Збірка вийшла на початку серпня 1878 року обсягом 7 др. аркушів тиражем 600 примірників як третє і четверте число "Громадського друга". Не подаючи її ні в поліцію, ні в прокуратуру видавці почали його поширювати. 27 серпня прокуратура сконфіскувала збірку. 3 вересня крайовий суд підтвердив конфіскацію. М.

⁵⁶⁴ Хронологію викладено за кн.: Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. - К.: Вид-во АН У РСР. 1959. - С. 196 - 205.

Михайлин Л.

Павлик подав скарі у на несправедливе рішення суду з вимогою публічного розгляду справи. Відкрите засідання трибуналу відбулося 9 листопада 1878 року, але увільнено від конфіскації тільки розділ "Вісті з України", але вона залишалася для розділу "Вісті з Галичини" і оповідання І. Франка "Моя стріча з Олексою". Справа конфіскації "Дзвону" набула розголосу. Спираючись на це М. Павлик подав апеляцію до вищого крайового суду в карних справах, але він 4 лютого 1879 року залишив її без наслідків.

Поки М. Павлик вибував ув'язнення. І. Франко підготував до видання нову збірку. Її назву "Молот" підказав М. Павлик. Це була аллюзія на вірш І. Франка "Каменярі", щойно опублікований у "Дзвоні". Молот був каменярським інструментом, а каменярі виступали під пером поета алегоричними образами руйнівників старого і будівників нового світу. Збірка "Молот" вийшла на початку січня 1879 року як 5-7 числа "Громадського друга": її обсяг склав 13.75 др. аркушів. І. Франко особливо відзначав свою заслугу в тому, що без участі М. Павлика він "докінчив видання "Молота" таким способом, що подокінчувано всі статті для цілого видання, себто двох випусків "Громадського друга", "Дзвона" і "Молота", надруковано спільний титул і покажчик змісту при однопільно проведеній пагінації..... Далекоглядний редактор відчував, що дана збірка буде останньою книжкою журналу. Так воно й вийшло.

Паралельно як відбитки з "Молота" з'явилися окремими брошурами "Дума про Наума Безумовича" І. Франка і пісня "Гриць Турчин (Пісня про рекрутське життя)" Романа Гудзмана. 8 і 9 лютого вони були конфісковані, а 21 лютого 1879 року поліція конфіскувала й саму збірку "Молот" за вміщення в ній цих творів, статті "Лихва на Буковині" О. Терлецького та оповідання М. Павлика "Пропавший чоловік". 12 березня вироком суду конфіскація була затверджена. Але вручити у хвалу суду редакторові вже не було можливості. Ще в кінці листопада 1878 року під загрозою розвою шестимісячного ув'язнення М. Павлик емігрував до Женеви, де став співробітником М. Драгоманова. Повернувся він лише через два роки.

Конфіскуючі видання за конкретні вміщені в них літературні й публіцистичні твори, влада мала на увазі знищити цей часопис взагалі, розуміючи, що всі його матеріали в більшій чи меншій мірі пройняті соціалістичною тенденцією. У Львові стало відомим висловлювання комісара поліції, який після арешту першого числа "Громадського друга" заявив: "Ми уперемося з тими львівськими Бебелями й Лібкнехтами сконфіскували 1 №. сконфіскуємо 2. 3. 4 і т. д."³⁶⁶. Неможливість існування у Львові періодичного видання соціалістичної спрямованості була цілком доведена. І. Франко, залишившись наодинці, покинув цю справу. Тим напевно ще в 1878 році він розпочав новий видавничий проект друкування серії

³⁶⁵ Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С. 377 - 378^а

Цит. за кн.: Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика. - К., 1959 - С. 200.

Історія української журналістики XIX століття

книжок "Дрібна бібліотека". В історії журналістики часопис "Громадський друг" і збірники "Дзвін" і "Молот" вважаються цілком слушно одним виданням, книжки якого для маскування мали відмінні назви.

"Громадський друг" був дітшцем двох журналістів: М. Павлика та І. Франка. Але їм вдалося залучити до свого видання ширше коло авторів, ніж дія журналу "Друг" у 1877 році. Завдяки наполегливій організаторській праці у вони зуміли вішати близько 40 друкованих аркушів текстів³⁴⁷. На початку в організації видання більшу участь брав М. Птаатик. Але надалі ця роль перейшла до І. Франка.

Часопис виразно розподілявся на літературну і публіцистичну частини.

Вперше як видатний український прозаїк постав у цих виданнях М. Паалик. Друкуючи в кожній книзі поважний твір: оповідання "Юрко Куликів" (Гд. 1), "Ребенщуківа Тетяна" (Гд. 2) і повість "Пропащий чоловік" (Д. М) Пекуча політична проблематика цих творів затуляла перед дослідниками їхню художню неординарність, свіжість, новаторство.

Справді для цього були підстави. Перше оповідання хістило в собі протест проти рекрутчини, хілітаризму; друге - проти освяченого церквою шлюбу хіж нелюбами; повість являла собою викриття нікчехіної інтелігенції, "зайвої людини". Три соціальні зрізи, три типи життя були ніби виконані хіетодохі етнографічного натуралізму. Головніхі прийомохі відтворення дійсності була пряхіа хюва. подана дослівно, з великою дохіішкою діалектних слів і форхі. що складало враження докухіентального, автентичного запису. Художньою знахідеою оповідань було обрання за оповідача хлопчика підліткового віку, коли він тільки починає розухііти стосунки дорослих, сприймає їх у незаплямованій тотожності, а мама терпляче пояснює йому сутність подій і дає характеристики людахі.

Автор не випадково дав своїхі оповіданняхі іхіена героїв. Ці герої справді відзначалися впрахнами характерами, при чому про заїк закроїв їх як соціальні типи, що повинні відображати певні жіггтєві явища. У жоднохіу оповіданні нехіає розгорнутого подієвого сюжету, але домінує демонстраційний конфлікт. Це означає, що художнє ціле побудоване л ак. аби якохюга повніше й виразніше показати (продехюнструвати) читачахі свого героя.

Юрко Куликів замолоду був чехініхі. тихіш, ввічливіш: хіав своє господарство, хоч і невелике, але вистачало, аби руки Прикладати. Прийшов час. і його забрали у військо. Тоді сахіе була війна 1866 року Його частину кохіандування кинуло в бій проти італійських повстанців, які боролися за незалежність своєї батьківщини Юрко бу в поранений в ноги і контужений. Але найбільший біль викликає в ньохіу спогад про те, що в бою він "безневинне убив чоловіка, а може й більше". Війна завдала Йому такої травхіп. що він тепер "не словна розуму". Займатися господарствохі він неспроможний, ось і пустився на жєбри. Простий вояк розуміє, що воював за чужі інтереси. Коли Юрко був поранений, приснився йому сон. нібито з війська пощєзли всі генерали й офіцери, залишилися сахі солдати Погляну ли

³⁴⁷ Там само. - С. 206.

Михайлин І.Л.

вони один на одного: такі саме прості робітники, і вирішили: "по добру розходимося". Юрка мучить думка про те, що призвідці війни лишитися живі й неушкоджені. От би зійшлися без вояків і битися досхочу. Юрко помирає на руках оповідача, у якого серце стискається з жалю за мучеником.

Цей же тип оповідача використаний і в оповідання "Ребенщуківа Тетяна". В основі його банальна історія - рідня присилувала дівчину Тетяну вийти заміж за нелюба Янця. Її страхали іменем Бога і вимагали скоритися. Тепер вона мучиться з ним. А він з нею. У Тетяни є коханий ще з часів дівочтва: Семен. Вона не спроможна вбити в своїй душі це почуття. Закохані використовують кожну можливість, щоб побачитися: то на ярмарку, то в шинку, то вдома, коли чоловік на роботі. Янця принижує таке ставлення дружини він так само страждає. Якимось на ярмарку він потрапив під фіру, скалічився. Цей епізод, яким відкривається оповідання, може розглядатися і як спроба Янця викликати до себе жаль з боку дружини, і як спроба розпрощатися з життям в такий спосіб. Але він лишився живий, але кволий. Це не перешкоджає йому знущатися з Тетяни, бігти їй. Ставши свідком такого випадку, Семен вступився за жінку. У бійці загинули обидва: Семен і Лнцьо. А Тетяна померла з розпу ки. Це було оповідання про ще одну мученицю, і закінчувалося воно трагічно.

Вічну тему літератури трикутник у коханні - М. Павлик повертав несподіваною стороною. Єдиним винуватцем нещастя закоханих і людської трагедії виявлялася в нього церква. Малий оповідач стає свідком розмови Семена та Івана, у якій здійснюється пошук розв'язання конфлікту. Іван, який виконує вчительські функції, виступає авторитетним персонажем, так роз'яснює Семенові, хто його ворог: "То лиш попи повинаходили такі гріхи... Ти аби не вшукав кого, не оскорбив, не вбив та справедливо жив на світі - то доста з тебе. А то попи людям пустили туману, аби лиш люде гризлися, дуріли та несли їм "на Боже", аби людям попускало на серці, або аби потішилися, що піп їм отворіггь двері до неба, коли вже тут не буде просвітку__ Я тобі кажу, що то все попи на свою руч... Вже доста шахраї жиди, але попи - то такі туманніші, що нема їм пари, бо жіщ як бере від людей гроші, то хоть що дасть: у горло ци там у жменю, а попи захарамаркають людям якомсь не по-розумному, напудять людей Богом та пеклом, та й луплять з них лико, та ще й учать других, молодих попів: дри. кажуть, хлопа, як вербу, зідреш одну шкіру - друга наросте..." Ці і подібні місця пояснюють ту роздратованість, яку викликало це безневинне за сюжетом оповідання серед галицького громадянства, що складалося з ропів та попівських синів.

Атеїстичним, антицерковним духом були пройняті більшість матеріалів "Громадського друга". Слідом за старшим товаришем йшов І. Франко. Молоді соціалісти потрапили в пастку свого вчення. Найважливішою його складовою є положення про класову боротьбу, про наявність буржуазії в кожній нації і боротьбу з нею робітничого класу. Цю буржуазію й шукали воші в українській нації, але поскільки українського промислового капіталу не існувало, а задля чистоти вчення, яке не могло

Історія української журналістики ХІХ століття

помилятися, протилежний полюс класового антагонізму неодмінно треба було знайти, то він і віднайшовся в класі священників.

Ця сторона світогляду кидалася в очі всім, навіть сучасникам, які товаришили з соціалістами. Антон Дольницький, сам син попа, писав у спогадах: "Одиноких визискувачів бідного сільського люду бачив Павлик тільки в попах, а був сліпіш на лихварські вчинки жидів, які тисячі селян пустили з торбами, зліцитувавши їх газдівство не раз за безцінь. [...] З моєї 44-літньої судової практики. - доводив мемуарист, - не відомо мені, щоб який піп зліцитував хлопський кусень ґрунту за церковні треби"³⁶⁸.

Так тема, яку глибоко висвітлювати І. Тургенев у романі "Дворянське гніздо", Л. Толстой - у романі "Анна Кареніна", тема про право людини вільно кахати й жити з коханим, оберталася в М. Павлика однобоким звинуваченням проти церкви. Так ніби ніколи не існувало в кожного народу звичаєвого права, яке так само вимагало шлюбної вірності. Так ніби громада за вічною традицією не повинна утримувати в своєму селі церкву і Божого слугу, священника.

Але М. Павлик поводитьсь так. ніби не знає усіх цих народних законів і звичаїв, вивчати які закликав у доповіді "Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині", з класовою ненавистю поставився він до попівського класу як до визискувачів народу і єдиної причини його нещастя. Попи, за його концепцією, виявлялися гірше, ніж євреї. Тому А. Дольницький слушно дорікав М. Павликові за несправедливість.

Павликова однобокість і стала головною причиною судового процесу за "Ребенщуківу Тетяну".

Повість "Пропащий чоловік" була написана з орієнтацією на російську літературу, у якій типовим образом російського життя в ХІХ столітті був образ "лишнего человека", тобто поміщика, який виростаючи на всьому готовому за кріпацтва, неспроможний ні до якої активності, пливе за течією. Для українського життя такий тип героя був абсолютно неадаптивний. але вірний своїй ненависті до попівства. М. Павлик знайшов аналог класово ворожому елементові в українському житті - попівського сина Кольця (ласкаве від Миколи - Микольця - Кольця), який марну є своє життя у Відні, куди батько послав його до науки.

Повість будувалася як розгортання невластне прямої мови, блискуче імітованої автором. За допомогою цього прийому досягалося глибоке відображення внутрішнього світу героя, який відзначався, однак, примітивністю і порожнечою. М. Павликом, цей образ, подавався як типовий для пересічної частини представників українських студентських товариств "Січ" і "Основа".

Образ Кольця розкривався в цілому ряді взаємин з іншими персонажами. Сутність релігійної експлуатації, за думкою М. Павлика, поставала в епізоді відвідин батьком сина. Приїзд Кольцевого батька

³⁶⁸ Дольницький Антін. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997. - С. 85.

Михайлин І.Л.

навіяв юнакові нівку спогадів: батько запекло торгувався з селянами за оплату поховання, справа доходила до бійки Гі погроз револьвером, лунати й слова "це тільки шеста частка того, що тобі треба на місяць!" Батько справді щомісяця висилав Кольцеві 100 зл. р. на утримання.

Величезний монолог-самовикриття виголошує Кольців батько, пояснюючи, чому він погодився, аби син став світським чоловіком. На попа не варт іти. розмірковує він. бо все важче боротися з хлопами, видирати з них свій законний заробіток. Найкраще бути цісарським урядником, дія якого платня виплачується "з каси", пенсія іще "з каси", а він сам не збирає грошей з "кобаських мужиків". Заохочуючи сина до вибору професії, він орієнтує його й щодо вибору мови, "бо руська й польська мова хліба не дадуть, та й ними зайдеш лиш до порога, а німецькою мовою й світ перейдеш!" Хлопи стали такі, навчає батько сина, що "українофільство і попівство небо і земля!" Хто хочсоугп українофілом, тобто любити народ не на словах, а на ділі, той мусить не тільки нічого не брати від народу, а навпаки, отворяти народові очі. "а це. синку, значить зречися попівського хліба та йти робити з мужиками або з торбами!". Якщо попи репетують про своє народолобство, то брехня.

Проте батькова наука наштовхнулася на поважний опір з боку іншої життєвої програми, Свідомість юнака перевернула жінка-спціалістка з України, якій він цілий день показував Відень і мав з нею бесіду. Цей епізод теж складається з ланцюга монологів - декларування ідеологічної програми соціалістів. Кольцо виявляється перед жінкою неофітом, якому вона розплющує очі на джерела багатства його батька, необхідність життя для народу, пізнання його за допомогою етнографічної праці. Тут бачимо виклад улюбленої Павликової ідеї, нещодавно сформу льованої в доповіді про етнографічну роботу. Українка змалювала перед наївним Кольцем красу майбутнього справедливого соціалістичного ладу і розкрила очі на мерзенну капіталістичну дійсність. Вивчати мову народу, його душу, а не чіплятися за цісарські посади. - такою була імперативна ідея жінки. Вона піднесла культ фізичної праці, оголосивши всіх, хто не займається нею, експлуататорами, що живуть неправдою. Вона розвинула ідею жіночої емансипації, викрила буржуазну моральність.

Ця розмова мала несподівані наслідки. За М. Паликом. правда соціалістичної пропаганди, присмачена жіночою красою й переконливістю, була такою, що Кольцеві "блисло в голові". Спала полуда з його очей, йому прояснилося, який лихий чоловік ного батько, якою неправдою добивався він достатку: він зрозумів, що кожен надісланий батьком гріш політич народною кров'ю, що він сам. Кольцо, - паразит на народному тілі. Не в силах винести свого прозріння Кольцо кінчає життя самогубством. Так за ду мкою, автора й повинна закінчити "зайва людина".

Повість "Пропащий чоловік" являла собою зразок ідеологічного твору, у якому важила не зовнішня подія, а внутрішня еволюція героя, не те, що відбувалося з ним, а те, що говорилося йому. Це був тип твору-драмп. покликаною відбити складність доби загострення ідеологічних

Історія української журналістики XIX століття

сучерчок і виникнення партійності. Найвище довершення цей тип творчості дістав у романах зрілого М. Достоевського. враховуючи, що цей письменник стояв на протилежних ідеологічних позиціях, аніж М. Павлик і показав згубність заволодіння соціалістичною ідеологією умами людей. Незважаючи на те, що у М. Павлика можна спостерегти недостатню вмотивованість еволюції Кольця, яка відбувалася приспішено, у цілому художній напрямюк, представлений ним, виглядав достатньо переконливо.

Підсумовуючи письменницьку працю М. Павлика в журналі "Громадський друг" і супровідних збірках, необхідно відзначити досить високий художній рівень його творчості. У перших двох оповіданнях він першп.м в українській прозі звернувся до прийохіів іхіпресіонізіху. якщо під ціш стилем розуміти суб'єктивний реалізі. Картини дійсності, подані через сприйняття хлопчика-оповідача, набували через це особливої переконливості, претензії на документальність. У третьохіу творі, зберігаючи суб'єктивність зображення, залишаючись на позиції героя у відтворенні дійсності, письхієнник наблизився до створення ідеологічного рохіану. На жаль, для сучасного читача, не знайомого з галицьким діалектом, спршіняття доробку М. Павлика утруднене через його мовний натуралізі. Але це не повинно затуляти для нас того, що всі його твори були новіш словом в українській літературі. Це розуміли сучасники. Зокрема І. Франко писав про розглянуті твори М. Паалика, що вони "дуже оригінальні і при всіх хобах кохшозіці дуже цінні з літературного боку"⁶⁹. Залишається лише глибоко шкодувати, що сам М. Паалик не цінив свого художнього таланту, за виключенняхі ще одного випадку більше художньою творчіфслю не займався і присвятив своє життя політиці й журналістиці. Це також важливі галузі діяльності, але не вони найбільше відповідали своєрідності обдарування М. Павлика. Так українська література через помилкову ідеологічну настанову втратила яскравого талановитого пнсьхієнника, який би хііг багато зробити для розвитку української прози.

Другим видатним авторохі літературного відділу "Громадського друга" був І. Франко. Він також опублікував тут програхові непересічні твори, які увійшли в історію українського художнього слова. Причому, це стосується як лірики, так і епосу. На сторінках журналу була представлена класика політичної лірики.

Перше число "Громадського друга" відкривалося віршехі "Товарншахі із тюрхні". Передруковуючи вірш у збірці "Давне й нове" (1911). І. Франко дав йому заголовок "На зорі революційної пропаганди" і в примітці зазначив: "Писано в початку 1878 р. у львівській в'язниці". Вірш вражав оптихіізмом і був своєрідніш захюалянняхі на соціалістичному ґрунті. Головним образомі у ньохіу виступала перша особа хіножини - "Ми". Це був гра.матичний знак усього нового покоління, віл іхієні якого виступав автор:

⁶⁹ Франко І.Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К.' 1984. - Т. 41- С. 378.

Михайлин .Л.

Обриваються звільна всі пута.
Що в'язати нас з давнім життєм:
З давніх брудів і думка розку та -
Ожиємо. брати, ожием!

На засадах контрасту у вірші протиставлялося життя давнє н нове. Образ давнього життя позначався метафорою моря, яке необхідно було переплисти, у ньому панувати "хвилі мутні і бурливі", "хвалі нещастя і неволі". Але за ними сяяла "країна свята, де братерство, і згода, й любов". Щоб потрапити туди, треба втримати "бій новий". Мета боротьби, проголошу вав поет:

Людське щастя і воля.
Розум владний без віри основ.
І братерство велике, всесвітнє.
Вільна праця і вільна любов!

У вірші до ворогів прогресу зараховані тирани і царі, церква і пошт, неситі панн. але. незважаючи на широку кришку церкви, у пігганні запровадження нового життя поетові не вдається вийти за межі релігійних уялень.

Се ж остання війна! Се до бою
Чоловіцтво зі звірством стає.
Се поборює воля неволю,
"Царство Боже" на землю зійде.

Автор не може визначитися, чи новий лад зійде як царство Боже, чи внаслідок бою. у якому треба "твердо стояти. Не лякайтесь, що впав перший ряд. Хоч по трупах наперед сту пати. Ні на крок не вертатися взад". Але переважає думка, що нове царство є наслідком розу му і праці. Дуже скоро ця думка буде закріплена І. Франком в образі каменярів.

У другому числі "Громадсьбкого друга" образ ліричного героя локалізувався до "я". У віршах "Думка в тюрмі" і "Невольники" пропонувалися рефлексії самого поета. Перший твір будувався на контрасті розкошів природи, усміхненого неба і тюрми, з якої поет спостерігає за кришталеvim небом. Образ тюрми паралелізувався з могалою, у якій заживо поховані в'язні. Змістове навантаження несли заключні строфи, у яких поег відповідав на запитання, чому ж він опинився між злочинцями:

Кому я і чим завинив?
Чи тим. що народ свій любив?

Бажав я для скованих волі.
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх -
Се весь і єдиний мій гріх.

Другітї вірш розгортав філософську тему . Поет втішав себе ду мкою про те. що ті люди, яких він крізь Трати бачігть на волі, насправді "невольники забагів своїх. Дурниць, зіпсуття та нудьги": зарібник невільник свого черева; служниця - своєї "пані лихої": бабуся, що шкавдибає в церков, - попа: на руках мужа і жони "невольничі пута бряжчать".

Історія української журналістики XIX століття

А втім погадав я про сльози.
І Про тисячів працю і кров.
Що летється в рабів тих кишені
Горючов ріков золотое.

Від думки, що там. на волі, перебувають справжні раби, а вільні люди знаходяться в тюрмі, поетові стає моторошно.

У" віршах другого числа журналу розкривався зовсім інший тип ліричного героя, ніж у поезії "Товаришам із тюрми". Він уже не бадьорився про людське око. а страждав від самотності, розуміння несправедливого ув'язнення. відчуття світової невлаштованості й загальної несправедливості. Поет поставав тут не як борець, а як звичайна людина, сходяв з котурнів і ставав близьким і зрозумілим читачам.

До колективного образу "ми" І. Франко повернувся у вірші "Каменярі", надрукованому вперше у збірці "Дзвін". Цей вірш став програмовим дія його творчості. У свідомість численних поколінь І. Франко увійшов як Великий Каменяр. Ця розгорнута метафора органічно припасувалася до образу поета, як образ кобзаря до Т. Шевченка. Навіть пам'ятник на його могилі зображає картину з цього вірша.

Це безумовно алегоричний вірш, розу мінню чого сприяє подання його картини як сну поета. Але радянська наука вульгаризувала твір, однозначно витлумачивши каменярів як революціонерів, що запроваджують соціалізм. Тимчасом у І. Франка ніде немає мови про соціалізм, а лише про "шлях поступу", "щастя всіх", "нове життя", тобто його символічний образ значно ширший за будь-які конкретні ідеологічні інтерпретації. Органічність для І. Франка образу каменяра визначається тим, що це образ трудівника, який підносить до культу щоденну працю, а не хвилиний подвиг. А відтак Франкові каменярі - це не революціонери. їм непотрібне захоплення влади шляхом збройного повстання. Це працівники над пробудженням свого народу, його духовним відродженням і освітленням. Своєрідну квінтесенцію твору знаходимо в рядках:

Та слави людської зовсім ми не бажали.
Бо не герої ми і не богатирі.
Ні. ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пуга. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

У контексті з попередніми віршами слід сприймати образ добровільного невольника, який безкінечно працює для свого народу. Таке розуміння свого місця було на все життя притаманне І. Франкові. У статті "Де що про себе самого", яким відкривалася його книжка польських перекладів "Галицькі образки" (1897) він написав про "собачий обов'язок", який примушує його служити своєму народові. Як бачимо, у вірші "Каменярі" І. Франко й справді втілює програмові для себе думки.

Багаті, точні рими, яких раніше бракувало поезії І. Франка, п'ятрядкова строфа. де четвертин рядок, завдяки парній рими підсалювало енергію вірша, мінімальна кількість діалектних слів і форм. - усе це надавало

Михайин І.І.

"Каменярам" чисто художньої привабливості. Вірш став класикою української літератури. І. Франко включив його до своєї книжки вибраного "З вершин і низин" (1887. 2-е вид. 1893) у розліт "Excelsior!" (вище). Винесення образу молота в заголовок наступної збірки **свідчило** про те, що вже сучасники розуміли прог рамовість дія свого покоління цього вірша.

У збірці "Молот" І. Франко-поет постав ще однією гранню свого таланту на цей раз сатиричною. У "Думі про Наума Безумовпча" він вивів образ чийного москвофільського діяча Івана Наумовича, що був тоді депутатом австрійського парламенту. Ного образ намалювався жовцю: за трінгельд (невеличкі грошові подачки, чайові) він продає інтереси народу. Головну частішу твору складала імітована промова депутата в парламенті при обговоренні питання про бюджет. Наум Безумович описував тяжке становище руського народу: бідність, лішітацію ґрунтів, нехтування поляками обряду і мови. Але з цього впливав парадоксальний висновок?

Ми досить уже терпіли,
Така була воля неба.
Та потрепимо ще більше.
Коли того буде треба.

Мотивація такого вчинку проста: всяка алада від Бога. її треба підтримувати. Тому звучить заява:

Ми австрійські партіоти.
Ми для Австрії готові
Не то гроші - кров віддати.
Якби треба було крові.

Укупі з "Думою про Меледикта Плосколоба", що вийшла тоді ж окремою брошурою, "Дума про Наума Безумовпча" завдала нищівного удару по москвофільському рухові, викрила його беззмістовність, відірваність від народу, продажність, підтримку уряду всупереч інтересам українського народу. Природно, що ображені діячі вимагали конфіскації збірника "Молот" і брошу р з названими творами.

Поетичний доробок І. Франка в журналах і збірниках засвідчив різкий ривок у розвитку поета. І в аспекті поетичної культури, і в аспекті філософського наповнення творів, і в аспекті художнього розмаїття І. Франко значно виріс. Він давав повноцінні зрілі твори, які стали визноюю класикою у країнської літератури, увійшли до її золотого фонду.

Тут були опубліковані й три епічні твори І. Франка: "Патріотичні пориви" (Гд. 1). "Моя стріча з Олексою" (Д). "Воа constrictor" (Гд 2. Д. М)

Оповідання "Патріотичні пориви" було наснажене Павликовою ненавистю до попівського стану. Це була сатира на москвофільського попа о. Ілію, який був гарячим патріотом, влаштовував вечірки зі збиранням грошей на користь газети "Слово", і водночас затято торгу вався з селянином Максимом про ціну за похорон його померлої дружини. Оповідання будувалося на вдячному (в художньому відношенні) контрасті між абстрактним патріотизмом попа і його конкретною зневагою й ворожістю до народу. І. Франко виявив себе майстром стислого письма (після розтягнутої

Історія української журналістики XIX століття

повісті "Петрії і Довбушуки"), красномовної детаті, максимумно виразної, рельєфної характеристики героя, що оголювала ного приховану сутність.

Оповідання "Моя стріча з Олексою" у радянському франкознавстві розглядаюся як таке, що подавало картину утопічного соціалізму. Насправді ж його мета полягала зовсім в іншому. Франкові боліла моральна, психічна рана, завдана ув'язненням. Родичам та їхнім сусідам було важливо пояснити, що він сидів у тюрмі не за грабіжництво чи вбивство (і такі чутки поширювалися), не за спробу знищення церкви й держави, а за прагнення зробити всіх людей щасливими.

Оповідання містить у собі значний ліричний елемент, оповідачем у ньому виступає автор, представлений в образі "я". Його біографічні дані дозволяють твердити, що в цьому образі І. Франко відобразив себе. Своему далекому родичеві Олексі Сторожу Мирон Сторож розповідає про причину свого арешту. Лише з такою мотивацією уводяться картини майбутнього соціалістичного ладу, але зображаються вони локально (у невеликій частішій тексту) і змістово бідно. Письменник описує колективну аласність на засоби виробництва, землю, виправдовуючи це необхідністю запровадження спеціалізації і в селянську працю, де поки що кожний господар виконує від початку до кінця весь цикл роботи. Соціалізм постає в розповіді автора як наука про краще життя і шлях до нього. У листах І. Франка цього часу можна знайти намір організації комуни з прихильних до соціалізму осіб (М. Павлик. Бандрівський, Полянський. Олеськів). але цей план лишився мрією³⁷⁰. Таким чином, оповідання розв'язувало мету виправдання І. Франка перед читачем з народу, який повішен був зрозуміти, що днякого злочину він насправді не здійснював, а покарання відбув безневинно.

Найвидатнішим твором І. Франка, що продовжив його цикл Бориславських оповідань, стала повість "Воа constrictor". Центр уваги в ній перемістився з робітничого середовища в капіталістичне. Уже йшлося про те, що українського капіталізму письменникові відшукати не вдалося через його відсутність у житті. Тому на місце головного героя висувався єврей Герман Гольдкремер, зображений у момент сентиментальної розслабленості, коли перед його внутрішнім зором проходило все його життя.

Улюбленою картиною Гольдкремера, яку він купив у двох примірниках, щоб повісити в дрогобицькій камениці і в бориславській конторі, є зображення полювання удава в тропічних хашах на стадо беззахисних кіз. В образі удава Герман уявляв сам себе, але іноді йому здавалося, що це саме багатство, яке облутало своїми кільцями його душу. Він був щасливий лише в дитинстві, коли їздив по селах з Іцком і міняв дрібні речі на онучі. І. Франкові, однак, не вдалося уникнути опису того простого факту, що в основі капіталістичного нагромадження лежить людській розум, організаторські здібності. Герман став мільйонером не тільки тому, що дуже цього хотів, а тому, що знайшов правильний шлях до

³⁷⁰ Франко І. Я. До О. М. Рощкевич від 14 серпня 1878 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 48. - С. 99 - 100.

Михайлин І.Л.

цього: спочатку організувати вивіз книжечки з Борислава до дрогобицького ринку, а потім найнятися підрядчиком до бу дівництва залізниці. Це дато йому можливість зібрати стартовий капітал. Жага наживи спонукала його до шахрайств при поставках матеріалу на будівництво, але вони не описані в повісті, а лише названі. Очевидно. І. Франко лише теоретично знав про цей бік капіталістичного нагромадження.

Він критично описує буржуазну родину як економічну угоду: Рпфка допомогла приданим чоловікові викрутитися зі скрути, але кохання між ними не було. Герман має біля ста закорпів. звідки тече його багатство. Керують роботами вірники, які підганяють робітників і стежать, аби вони не лінувалися. Але все ж він сам приїздить щотижня до Борислава на розрахунок. І. Франко зображує цей "бориславський" день свого героя, який він проводить над обліковими книжками, рахуючи кожен копійку своїх прибутків і витрат.

І Інсьменник прагну в сполучити в своєму творі реалізм з натуралізмом. Це викликало суперечності в концепції головного героя. Реалізм вимагав зобразити героя як наслідок дії на нього зовнішніх обставин життя, натуралізм - як наслідок спадковості. І. Франко нахилився рухатися в обох напрямках. Щоправда, до самостійної енергійної (хочайже рохангичної) фігури Герхіана застосувати уможлядні леорії виявилось нехюжливо. Довелось використати для цього другорядних героїв. Рпфка зображалася як жертва ситого жіггтя. яке не потребує вад від неї ні фізичної, ні розумової діяльності. Вона витлумачувалася ппсьхенником як наслідок капіталістичної дійсності: потовстіла й поліннвіла, у ній з'явилася "упертість, властива ідіотам".

Тоді як Рпфка була сфорхювана зовнішніш обставинами (засада реалізму), Готліб зображався як наслідок лихої спадковості (засада натуралізму). Рифка "її синові своїху передала тото ідіотичне лінивство і тоту тупість, - писав І. Франко. - тільки що у Готліба до неї прпхпшалася ще вігцева гарячка, виступаюча рідкпш вибуха.ми люлості і вічною жадобою винищення, псування та трачення всього без думкп і без цілі". Чохіу Готліб не успадкував, скажімо, віл Германа розуму, старанності й організаторських здібностей, а віл Рифки - її первісної краси, напевне б і І. Франко відповісти не зміг. Просто такий сюжет не вкладався в його концепцію дійсності.

Слабка вхютивованість дії виявлялася й у тому, що Герхіан зображався в повісті як ду шевно щедра, здатна до співчуття людськоїю горю особа. Він розухйв свою поразку в жнтгі: його справу нікохіу продовжувати. Готліб бачить в ньому лише грошодавця, а не батька, легко підніхає руку на нього, його багатство залишати нікохіу. снн змарнує його швидко й піде на шлях злочину. Герхіан співчував удові Івана І Півторака. якась невідома сила (авторська сваволя) випихала його вночі на вулиці Борислава, приводила на околицю, прихюшувала заглядати у вікна ріпницьких халу пок, а потіхі кидати жменю срібняків у вікно, розбиваючи шибку. Цей набір алогічних вчинків, ніяк не виправданий психічно, потрібний пнсьхенникові. щоб

Історія української журналістики XIX століття

зобразити драму непересічної особи, чие життя змарноване на цілі, беззмістовність і марність яких він сам відчув на глибині душі.

Розуміючи, що зображених подій насправді не могло бути, що він змалював зовсім іншу людину, аніж той тип капіталістичного хижака, яким планувався Герман Гольдкремер. І. Франко завершив повість механічним поверненням до реалізму: "хвиля минула, і він мусив знов статися тихі, чихі зробило його ціле життя холодним, безсердечні іхі спекулянттом, не зважаючи на стон нужди і сльози вдовині".

Цю повість не хюжна вважати творчихі неуспіхохі І. Франка. Сахіі її суперечності показові. Вони засвідчили, що письменник перебував тоді на шляху інтенсивних пошуків ефективних шляхів зображення життя. учився в багатьох авторів, що представляли різні художні ніколи й напряміи. нахіагався скористатися їхніми уроками. Учнівський характер цього твору не перекреслює його значення у творчості І. Франка і в українській літературі в цілому.

Художній доробок І. Франка в журналі "Громадський друг" і збірниках відзначався вагохіістю. повноцінністю. Без його участі нехюжливо уявити це видання. Тут з'явилися його класичні твори, які репрезентують перший період його творчості, період захоплення соціалістичними ідеями.

Як уже йшлося, редакторахі видання вдалося залучити до авторського кола й інших осіб. Так в збірнику "Молот" друкувалося оповідання Миханлнни Рощкевич "Кухіа з кухюю (фотографія)" і вірш (швидше віршоване оповідання) Рохіана Гудзмана "Гриць Турчин (пісня про рекрутсхіє життя)", Анні Паалик "Попівськесумління". Визначалися вони, попри зхіістове навантаження, аматорським художніхі рівнем, правилами, швіише. за документи доби, аніж за справжні художні твори, які винаходять своє хіісце в історії літератури. Упорядник І. франко, зрештою, це добре розумів, що водно з його примітки до публікації Р. Гудзмана. Бу ла тут наявна й літературна хіістифікація: вірш А. Гаалик представлявся як народна творчість. Це був сатиричний твір, спряхюваний проти церкви, редактори прагнули приховати його авторство, а тохіу й вдалися до містифікації.

Редактори працювали зокрехія й через М. Драгоманова в напряміху залучення авторів з України. Дечого іхі вдалося досягти. Але в літерату рнохіу відділі було представлено під псевдоніхюхі 5^і. ліпне два вірші М. Старнцького "До молодежі" і "До Шевченка" (М). Вони належать до програхювої політичної лірики, як і все в цих витаннях. Особливо цікавий перший вірш, у якохіу хюжна вгадати звернення аласне до видавців "Молота", як до репрезентантів нового покоління української інтелігенції:

На вас. завзятці-юнакп.
Борці за щастя У країни,
ладу найкращі ду хікп.
Мої сподіванки єдині.

Вірш яяляв собою заримовану програму діяльності хюлоді. підносив ку льт народу, його освіти. Але авторові вдатися представити цю ідею в

Михайил .Л.

симпатичних афористичних форхіулах. одягнути в пристойні шати версифікації:

Поки живий,- хіерщій несіть
Сліпому світішо просвіти,
І в серце, схіертію повите.
Живу надію закропіть!

Вірші М. Старицького відповідали духові журналу, демонстрували високий рівень поетичної культури.

Перекладна література також була підпорядкована загальній тенденції журналу. Уривок з роману Е. Золя "Провина аббата Муре" був поданий під заголовком "Природа а церков" (Гд, 2). Тут ішлося про католицького священника, який мусив залишатися безшлюбним, аіе закохався в Альбіну й тяжко страждав від свого життєвого вибору. Він посилав прокляття Богові, оскільки не міг перехіогти людську природу, яка поклала на людину обов'язок кохати. Були опубліковані ще кілька перекладних віршів, які відображали то народження народного протесту проти багатих ("Пісня про сорочку" Томаса Гуда), то викривали церкву ("Молитва попа" М. Родоця).

У цілому ж літературна частина "Громадського друга" виглядала досить переконливо. Хоч опубліковані тут твори й були позначені виразною тенденційністю, але вони не були зведені до художнього примітивізму, а втілював ідеї в художньо повноцінних образах і картинах життя. Саме тому це були сильні літературні твори, що могли активно вплинути на читача. Журнали й збірники були конфісковані не стільки за публіцистику, скільки за художні твори. Вони й справді своєю силою, публіцистичною тенденційністю, ефективних! впливом на громадську свідомість були небезпечніші і становили загрозу для рутенського читача.

Проте літературні твори складали лише половину книжок журналу і збірників. Решту складала публіцистика та інформаційні матеріали. Вони також були розмаїтіші, відбивали творчий пошук редакторів, тут так само публікувалися твори, що заслуговують на віднесення до класики журналістики.

Редактори подбали, аби на сторінках їхнього журналу була достатньою мірою представлена соціалістична теорія. До написання своїх соціалістичних праць вони були не готові, тож за порадою М. Драгоманова вони вмістили в часописі перекладені твори. У радянському журналістикознавстві пролунало багато критики щодо вибору текстів: моадяв, якщо це не були твори самих К. Маркса чи Ф. Енгельса, то й братися за них було не варто. Але об'єктивна оцінка, навпаки, засвідчує виправданість такого підходу редакторів.

По-перше. ІХ! потрібні були невеликі за обсягом тексти, які могли б розхгістігтися в журналі. По-друге, їм потрібні були синтетичні твори, які б викладали сутність усього соціалістичного вчення, а не якісь окремі його аспекти. По-третє, їм були потрібні цілком легітимні текести для перекладу, аби цензура не звинуватися їх у поширенні нелегальщини з цього погляду вибір брошури "Quintessenz des Socialismus" Атьберта Шеффле (1831 -1903). який на той час займав посаду хііністра фінансів Австрії, є надзвичайно вдаліш. М.

Історія української журналістики XIX століття

Павлик та І. Франко спільно переклали цей невеличкий твір і розмістили в першому числі "Громадського друга" під назвою "Що таке соціалізм?" Переклад зайняв 35 сторінок (14-49). Крім викладу теорії соціалізму. А. Шеффле подав і її критику, виклав міркування про те, що вона ніколи не буде запроваджена в життя, а назавжди залишиться утопією. Проте цей висновок був спертий на досить обширний цитатний матеріал з "Капіталу" К. Маркса та інших праць, що вважались авторитетними. Публікація виконувала свою роль познайомити читача з азами соціалістичної теорії.

У другому числі "Громадського друга" була опублікована праця Фрідріха Ланге (1812-1882) "Die Arbeiterfrage. Ihre Bedeutung für Gegenwart und Zukunft". Перекладати її обібра редактори і вмістили під назвою "Питання робуче" Ланге і його значення на тепер і на майбутнє. і. Боротьба за існування. 2. Боротьба за ліпше становище" (с. 121-150). Викладаючи за К. Марксом картину тяжкого становища робітників. Ф. Ланге, однак, відкидав революційну теорію класової боротьби, стояв на позиціях еволюційності, запевняв, що розвиток науки, просвіти народу, розширення прав труда тих, створення професійних спілок, - такі заходи розв'яжуть робітничі питання. Це не алаштувало тих послідовників марксизму (таких було багато в Росії і з їх кола виріс лєнінізм), які першою своєю хіетою вбачали боротьбу за владу і її захоплення, а вже наступний етап мислили як насильницьке запровадження соціалізму при допомозі державного апарату. Але еволюційна концепція цілком відповідала настроях українських соціалістів, пасувала до програми "Грохадського друга", а відтак публікація тут праці Ф. Ланге так само була корисною й виправданою.

Може скластися враження, що уявлення про теорію соціалізму й хіарксизму у І. Франка утворилися сахіе на підставі творів таких другорідних авторів, а не першоджерел, а відтак і його критика марксизму збудована на цьому непевному ґрунті. Насправді це не так. У час редагування "Громадського друга" І. Франко якраз зайнявся вивченням праць К. Маркса й переклав українською хювою 24 розділ першого тоху його класичної праці "Капітал", під назвою "Початок і історичний розвиток капіталістичної продукції", хіаючи намір віщати його окремою книжечкою "Дрібної бібліотеки". Тоді ж він виготовив і переклад вибраних хіісць з праці Ф. Енгельса "Антн-Дюрінг", який під назвою "Початок і теорія соціалізму Фрідріха Енгельса" планував також для "Дрібної бібліотеки". Але віщання тоді саме припинило виходити і жодна із запланованих брошуp не вишла в світ. Зате в 1878 році окремою брошурою польською хювою була надрукована праця І. Франка "Що таке соціалізм?", але без назви і анонічно. Усі ці матеріали свідчать про те, що І. Франко в 1878-1879 роках глибоко вивчив хіарксизм за працяхш його основоположників і, якщо в хіайбутньому відійшов від нього і критикував це вчення, то цілком обгрунтовано, бу ду чи у всеозброєнні першоджереіахпі.

Крім праць з теорії соціалізму, уже залишившись наодішці. І. Франко у своєху перекладі з польської мови опублікував дослідження Болєслава Ліхіановського "Мореллі. Руссо і Маблі соціалістичні писателі ХУІІІ

Михайин І.Л.

віку ' (М) Це була популяризаторська праця, присвячена періодові зародження соціалістичних ідей. Знищення приватної власності подавалося в ній як негальна потреба історичного процесу, критикувалася теорія добровільної угоди Руссо й утверджувалася думка, що панівні класи ніколи добровільно не поступляться своєю владою. Разом з тим революція розглядалася лише як один з можливих варіантів встановлення соціалістичного ладу. Набагато більші надії автор покладав на шлях парламентаризму, розвитку демократії.

Перекладена І. Франком праця не була єдиною участю Б. Лімановського в журналі " Громадський друг". У же в першому його числі у відділі " Хроніка" був опублікований його огляд німецької соціалістичної преси, зокрема вказувалося, що тут вже існує соціал-демократична партія, яка парламентським шляхом бореться за владу і поліпшення через законодавство становища трудящих. Тут же була вміщена й інформація М. Драгоманова під псевдонімом А/. Д. про нелегальний жу рнал російських народників "Община" й робився наголос на розвиткові народного невдоволення існуючими в Росії порядками.

За зразком женецьких "Громад" і за порадою М. Драгоманова М. Павлик уже від першого числа "Громадського друга" запровадив дві інформаційно-публіцистичні рубрики "Вісті з України" і "Вісті з Галичини". Тут друкувалися матеріали, заґрунтовані на статистичних або інших документальних даних, які містили одночасно аналіз наведених фактів. Головна тенденція цих рубрик полягала у викритті "мерзенної дійсності", "погані життя", критиці державних порядків Росії і Австрії.

Авторами статей у "Вістях з Галичини" були І. Франко, О. Терлецький. Андрій Кос. У статтях: "Два маленькі фактики про о. В. Білпнського з Нагуєвич". "Факти про маральне вплиє, яке має наше духовенство на народ", "Допис про Дрогобицьку гімназію", "Про жіггтя-буття віжомельців". "Культурні і феодаїні штуки в Снятинщині", "Лихва на Бу ковині". "Гаразди Оглядівської громади", "Сільські робітники східної Галичини р. 1876", "Доходи й видатки убогого священика", "Зарібки і життя львівського зецера", "Про камарнянськпх зарібників і оліярнків", "Життя, доходи і бажання комарнянських ткачів", зображував ся негативний образ т. з. капіталістичної дійсності.

У статті "Зарібки і життя львівського зецера" її автор І. Франко доводив, що, незважаючи на значний тижневий заробіток набірника дру карні (16. 36 з. р.) його втрати ще більші (17, 77 з. р.). а відтак його життя погане. Причому для розгляду була обрана родина з шістьох чоловік (подружжя і четверо дітей), яке тримало наймичку для допомоги по господарству. Авторський коментар до наведених фактів був такий: дехто запевняє, що "соціального питання в нас нема", що теорія К. Маркса в нас непримінима; ось вам доказ протилежного - заробляючи добрі гроші, людина все одно бідує.

Стаття "Доходи й видатки убогого священика" мала протилежну тенденцію. У ній доводилося, що найбільшній піп у Галичині має найбільші прибутки, ніж учіпель гімназії на державній слу жбі. Отже, піп належить до

Історія української журналістики XIX століття

експлуататорів. Підставою для такого висновку був факт перевищення доходів над витратами. Автором тексту статті виступив А. Кос. Але до створення матеріалу мали відношення й інші особи. І. Франко попросив свою кохану Ольгу Рошкевич зробити копію з прибутково-виплатної книги свого батька о. М. Рошкевича. Фактичні дані з книги й були оброблені автором.

О. Терлецький у статті "Лихва на Буковині" розвинув свою улюблену думку. Користуючись крановими статистичними звітами, він заперечив твердження, що економічна убогість галицького селянства породжена його духовним зіпсуттям: пияцтвом, лінощами. Навпаки, доводив він: нужда веде за собою моральний упадок народу. Головною економічною загрозою бачилася публіцистській лихві. Селянин мусить брати позику, щоб сплатити податок, а то й програти свою родину до нового врожаю. Врожай не виправдовує його сподівань. Невгшлачений борг росте, аж поки не стає рівним вартості усього селянського господарства. Тоді настає ліцитація (продаж з аукціону усього майна).

Усі матеріали рубрики мали на меті засудження несправедливих державних порядків і експлуаторських економічних відносин. Багато статей присвячувалися вивченню прибутків певного соціального стану. Якщо витрати перевищували прибутки, такий стан відносився до експлуатованих. Якщо прибутки перевищували витрати, - до експлуаторів. Це був формальний підхід, який насправді не давав вірної картини життя, а скидався швидше на маніпулятивну пропаганду, смак до якої завжди мали соціалісти.

Рубрика "Вісті з України" була дещо біднішою, ніж її галицька сузіска, але поступово й вона ставала дедалі повноціннішою. Уже в першому числі "Громадського друга" з'явилася стаття "Дещо про релігійні секти на Україні" С. Борисова, одесита, що мешкав тоді у Львові. А у збірнику "Молот" тут були надруковані статті "С Полтавщини" О. Коняського під псевдонімом *Карно Снігур*, "Клопоти російського уряду з свободою" і "Дещо про українські земства і російську адміністрацію" Євгена Борисова. "Чиншова справа" Олени Пчілки.

У статті "Дещо про релігійні секти на Україні" Є. Борисов доводив, що українці скептично славляться до питань віри, про що свідчить поява релігійних сект, що на потреби церкви щорічно витрачається лише в Галичині 5 млн. 600 тис. з. р. селянських грошей, а відтак церква є головним експлуатором селянського класу.

Таким чином, інформаційні рубрики "Вісті з України" й "Вісті з Галичини" були перетворені на публіцистично-викривальні. створювали негативний образ соціального докідля, викликати протест у читача проти наведених фактів і підштовхували його до цього протесту своїми висновками.

Із ширших публіцистичних матеріалів особливий інтерес становили статті М. Драгоманова "Пригоди д. Іловайського в Галичині" під криптонімом К. В. Ф. Васплевського "Війна слов'ян з турками в р. 1875-1878" під псевдонімом *Софрон Круть*. Анни Павлик "Мої людські гріхи, а панська та попівська правда". І. Франка "Кріпичні письма о галицькій інтелігенції".

Михайин .Л.

М. Драгоманов, зайнятий виданням своїх "Громад", не мав змоги працювати для "Громадського друга". Його публікація (Гл. 1. 2) була перекладом М. Павлика статті з "Вестника Европы". Описуючи арешт професора Іловайського в Галичі, автор розвінчував продажність московської інтелігенції та викривав низький ругенський характер народівства. Разом з тим він з оптимізмом повідомляв про появу нової прогресивної течії серед галицької інтелігенції, до якої відносив М. Павлика та І. Франка.

Ф. Василевський (Гд, Д. М), який тоді перебував у діючій російській армії, подав історичний огляд бойових дій і виклав настрої слов'янських народів, які сподівалися національного визволення, чекали створення своїх національних держав.

Анна Паалик розповіла свою життєву історію останніх років, яка складалася переважно з переслідувань її церквою й аладою за участь у розповсюдженні братових видань.

І. Франко у "Критичних письмах" (№0 планував зробити історичний огляд розвитку галицької інтелігенції, але написав усього два листи. У першому він дав загальний огляд її сучасного становища. Він обіцяв користуватися в науці методом натуралізму, який вважав "зовсім науковим", таким, що дає лише вірні висновки. Ного "письма" були все ж не натуралістичними, а "критичними" за методом. "Цілий тридцятилітній протяг нашого "відродження". - з сумом відзначав він. - не зродив ані одного значного писателя або ученого, ані одного розумного політика, ані одного діяча на полі освіти, виховання, публіцистики. словом, не зродив нічого такого, що би могло свідчити о правдивім, здоровім життю інтелігенції"³.

Дві головні теми першого листа: партії і лібералізм. На першій докладно зупиняється не варто: тут автор не вийшов за межі традиційної характеристики москвофілів і народовців. Друга тема варта уваги. Лібералізм І. Франко розглядає як ґрунт політичного життя, підставу для виникнення партій. Лібералізм кваліфікує він як "переходову фазу від феодалізму до соціалізму"³ Перша тягне його назад, друга - вперед, звідси "дволичність лібералізму". Виникнувши з одного ґрунту, твердить І. Франко, обидві наші партії мають формальну різницю: "чи одна має верх чи друга - для народу користь з того однака - ніяка"³ \ Лібералізм, за І. Франком, виявляється коренем зла сучасного політичного життя.

Другий лист мав на меті простежити, як виник наш лібералізм. Автор встиг подати лише один шабель його становлення: історію "Русалки Дністрової". Він декларує марксистські засади, згідно з якими "переворот духовий та літературний усе наступає по перевороті економічнім"³ 4. За економічний переворот тут править знесення панщини під час революції 1848

³ Франко І. Я. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1980. - Т. 26. - С. 75.

^{3>} Там само. - С. 82.

³⁷³ Там само. - С. 78.

³⁷⁴ Там само. - С. 85.

Історія української журналістики ХІХ століття

року. Чому після цього "перевороту економічного" не настав "переворот духовній та літературній", автор пояснити не хюже. а бере той історичний відрізок, який відповідає його концепції: передреволюційний час. що характеризується тежірявою й занепадохі. Інтелігенція перед скасуванням панщини - то духовенство, ніякої другої інтелігенції в нас не бу ло. Новіший лібералізм, який оголосив права людини, свободу вірн. - це ворог церкви такий же. як і соціалізм. Ліберальний напрямі не міг сфорхіуватнся серед старої інтелігенції. Для його форхіування необхідне виникнення її світської частини. Доказохі цього і є "Русалка Дністрова", яка при обхіеженості завдань, благонахііреності зхіісту. відсутності ясних ідей, виявилася явнщехі революційніхі. протестуючих! проти гнітючого абслюотизму.

На закінчення І. Франко обіцяв у "дальшіхі письмі" продовжити своє "натуралістичне дослідження", але. надруковане в "Молоті", воно вже не хіато продовження і так і залишилося обірваних! на півслові. Усе ж публікація початку цього твору мала велике значення. "Критичні пись.хіа" засвідчили гострий розум І. Франка, його нахил не до натуралізму, а до критичного хіетоду в дослідженні явищ духовного розвитку. Можна висловити гіпотезу, що причиною припинення роботи над ними виявилася неможливість увібгати живу історію в мертву хіарксистську схему, яка унеможлиблювала розкриття зхіісту духовних та літературних явищ.

Увага до національного пігтання була визначальною особливістю української соціалістичної журналістики. Відбиття цієї риси знаходимо навіть у невеличких текстах, якихі є рецензія І. Франка "Новий сербський місячник "Стража" (NO- Відзначивши позитивний факт появи соціалістичного сербського журналу, він зробив відразу зауваження: хіісячник занадто теоретичний, занадто відірваний від сербських обставин і життя сербського народу. Ми не довідаєхюся з нього, як живе сербський народ, які його звичаї, ступінь розвитку, бажання і статки. Тут опубліковані переклади з В. Гюго і М. Гоголя, але нехіає ні одної картинки чи повістки з життя сербського народу. Є стаття Лаврова "О завданнях робітницького соціалізму", але нехіає нічого про сербського мужика, робітника та хлібороба. С стаття Светозара Марковича про виховання і соціалізм, але нехіа там нічого про еконохичний стан сербського народу.

Така позиція дуже прнк.метна для І. Франка і українського соціалізму в цілому. Інтерес до національної специфіки народу (не лише у країньського) є його важливою складовою. Ідея космополітизму, безнаціонального соціалізму була чужою українських! діячам.

Це позначилося й на найголовнішій естетичній праці І. Франка в книжках журналу та збірниках - статті "Література. її завдання і найважніші ціхи" (М). Радянське літературознавство вважало її настільки програмовою, що відкрило нею корпус літературно-критичних творів І. Франка в 50-тнто.мно.му зібранні його творів. Наголос у радянській інтерпретації робився нібито на спростування І. Франкохі націоналістичної концепції розвитку української літератури, з якою виступив І. Нечуй-Левицький (без підпису автора) у статті "Сьогочасне літературне

Михайн І.Л.

прямування" (і І правда". частина літературно-наукова. 1878. кн. 2). Про цю статтю вже йшлося і тому немає потреби викладати її зміст знову. Важливо розглянути, які ідеї І. Нечуя заперчив І. Франко, як аргументував це і чому він це зробив. Свій виступ він зосередив навколо двох ідей: самостійності української літератури та реалізму як її методу .

1. Заперечення І. Франка викликала думка І. Нечуя, що українська література мусить бути самостійною, відрубною від московської. Він використав прийом доведення цього твердження до абсурду . Для кого має бути та відрубна література? запитав він. Якщо для інтелігенції, то це неможливо, тут відрубності не заведеш, бо інтелігенція мусить студіювати чужі мови і літератури, вона за природою своєю космополітична. Література для народу сама по собі відрубна, бо народ іншої мови, крім своєї, не знає.

Аргументація І. Франка побудована на фальшивій драгоманській тезі про існування багатоповерхової російської літератури, яка розрізняє за змістом твори для інтелігенції з світовими ідеями і для народу (великоруська, малоруська), що містять картини його життя. Але насправді існує єдина національна література, яка не знає ніяких, як довів згодом Б. Грінченка підлітератур. Думка І. Нечуя про те, що українська література, як і всяка інша, мусить бути національно своєрідною виявилася неспростовною. Будь-яка література обслуговує всі верстви своєї нації.

Особливо гостро виступив І. Франко проти відрубності української літератури саме від московської. На підставі драгоманських ідей про те, що без російського кому нікативного каналу українську інтелігенцію чекає духовна еміґрація, він довго роз'яснює: російська література то одне, а російська поліцейська держава то друге. Пройдуть роки, і І. Франко висловить протилежну точку зору (на матеріалі польсько-українських стосунків): українській нації протистоїть уся польська нація, включно з елементами організованої соціал-демократії.

1. Нечуй-Левницький висловився про те, якою повинна бути та самостійна новітня українська література. І. Франко розібрав з його характеристик лише одну.

2. Засада реальності, тобто реалізму, викликала ніби-заперечення тому, що вся література перебуває у зв'язку з життям, "зовсіх нового, зовсіх відірваною від світу його вражінь чоловік ніколи не міг і не хюже сотворити"³ \ Нечулі заперчив "ультрареальну" літературу, яка творить прості копії. Дзеркало творить копії, річка відбиває берег у воді, говорить І. Франко, але ж сам чесний автор твердить, що література повинна бути дзеркалом життя народного. І. Франко знову намагався довести до абсурду Нечуєві думки. І знову зазнав поразки. Засаду реалізму не визнає і було неможливо.

Засади національності і народності І. Франко не розглянув. Він прохешнув їх як неістотні, неважливі. Аналіз цих понять він підмінив розглядом питання про сутність літератури та її завдання, знову повернувшись до питання

⁵⁵ Франко І. Я. Література. її завдання і найважливіші цілі // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К.: 1980І - Т. 26. - С. 1.

Історія української журналістики XIX століття

реалізму та його ознак у новітньому письменстві. Література г більшим або меншим відбитком сучасного життя народного, твердить він. Усяка література, за І. Франком, стихійно реалістична. Але сучасний її стан ніхують (ось вам і ціхн) такі ознаки: "вона повинна гіри всім реалізмі в опису ванні також аналізувати описувані факти, виказувати їх причини і їх конечні насідки. їх повільний зріст і упадок" \ І. Франко повернувся таким чином до думки І. Нечу я. який нід "ультрареалізмом" розумів бу квальне наслідування дійсності в літературі, не осяяне світлом авторської думки, необхідної для аналізу описуваних фактів. Спростування знову обернулося ствердженнями!

Для аналізу, веде даті І. Франко, замато вже пильного ока. тут потрібні знання і нау ка. Новітню літературу й ціхус науковий реалізі. це нова школа, "втягаюча в літерату ру і психологію, і хієдицину та патологію, і педагогію, і другі науки"³. А завдання такої літератури: "вказувати в сахііх корені добрі і злі боки існуючого порядку і витворювати з-похііж інтелігенції людей, готових служити всею сплюю для піддержання добрих і у сунення злих боків життя, значить, зближувати інтелігенцію з народохі і загрівати її до служби його добру"^{3 8}. Зважати тільки на правду, а не на естетичні правила, описувати і разохі з тихі аналізувати факти щоденного життя, вказувати хиби суспільного устрою і будити охоту до у сунення тих хиб - це с посту пова тенденція су часної літератури.

3. Стаття хіала несподіваний фінал. Дискусія з І. Нечусхі вийшла нібиднскусією. І. Франко поговорив на спільні з опонентохі техіп. аж ніяк не спростувавши жодного його твердження. Підбиваючи підсумки, він написав: "Таким способохі. оба проелаалені ч. авторохі "принципи" парохіє п. і національність, се те сахіє. що й його самостійність речі конечні і природні, але зовсіхі не жодні провідні принципи, так як иринцпнохі не хюжна назвати спання. їдіння. дихання і т. п.. хоч се також речі правдиві, природні і для чоловіка конечні" (підкреслення мої. - І. М.)³

Аж ось де собака закопаний! І. Франко протестував не проти естетичних засад І. Нечуя. а проти того, щоб називати їх принципахіи. бо не хюжна називати принципами, думав він. речі природні й конечні, без яких явище унехюжліголюється як таке. І сахюстійність. і національність з народністю, і реальність (реалізм) визнаються І. Франкохі суголосно з І. Нечуєм як атрибути літератури, речі конечні і природні", тобто обов'язкові для існування явища. Такихі чином, стаття "Література. її завдання і найважніші ціхи" с псевдогілехіікою І. Франка з І. НечусМ.

Тепер варто поміркуваати. чохіу І. Франко написав цю абсурдну у своїй сутності статтю.

У спогадах Сергія Сфрехгова знаходнхю розповідь про дуже цікавий епізод з 1903 року. І. Франко запросив С. Сфрехюва до Стрия на

¹⁷⁶ Там само. - С. 11

³ Там само.

⁰ Там само.

³⁷⁵ Там само. - С. 14.

Михайлин І.Л.

шевченківський вечір, де мав бити за доповідача. Доповідати він мав про Шевченкове "Послап'є". С. Єфремов уже після блискучого виступу, що містив тонкий аналіз, нагадав • авторові його давню статтю в журналі "Світ", у якій він розправився з цим твором, познаходив у ньому "всякі гріхи смертні й засудив, як твір мато не реакційний". І. Франко перебив співрозмовника: "А, то пуста річ. - пояснив він. - Молоді ми тоді, вважайте, були дуже, зелені, чужими все очима на річі дивилися. Драгоманов не любив "Посланія" - ну, то за ним вже й ми всі. Л умисне оце вибрав таку тему, щоб той давній свій блуд публічно виправиш"³⁸⁰":

Тут вимовлена дуже цікава фраза: "Драгоманов не любив, а за ним уже й ми всі". Вона пояснює статтю "Література. її завдання і найважливіші ціхи". М. Драгоманов не любив І. Нечуя. громив його неодноразово у своїх статтях. Ще більше М. Драгоманов не любив "Правди". Отож і І. Франко вирішив не любити І. Нечуя і "Правди" і продемонструвати це публічно перед своїм патроном.

Цю статтю аж ніяк не можна вважати програмовою в творчості Великого Каменяра. Це прохідна, учнівська стаття, у якій голос М. Драгоманова звучить гучніше, ніж голос молодого автора. До І. Нечуя-Левицького ж І. Франко завжди ставився з пієтетом. І не лише як до художника слова, але і як до публіциста й літературного критика. Про це свідчить той факт, що в 1883 році, залишившись після смерті В. Барвінського з редакційним портфелем "Правди", він опублікував уже сам другу частину статті І. Нечуя-Левицького "Сьогочасне літературне прямування", з першою частиною якої ніби полемізував у "Молоті".

Значення журналу "Громадський друг" і супровідних збірників полягало в тому, що

1) у них був зроблений крок у напрямку підвищення професіоналізму української журналістики, був реалізований проект створення товстого журналу з великою літературною частиною, широкою публіцистикою, розгорнутими інформаційними матеріалами;

2) особливо високим рівнем відзначався літературний відділ; тут були вперше опубліковані класичні твори художньої літератури, зокрема політична лірика І. Франка, а також оповідання та повісті І. Франка та М. Паалика; це були синтетичні за літературним стилем твори, у яких можна спостерігати при реалістичній домініанті елементи натуралізму, імпресіонізму, романтизму і навіть експресіонізму;

3) слабшою була публіцистика; редактори наповнювали цей відділ вже опублікованими перекладними працями А. Шеффле. Ф. Ланге. N1. Драгоманова. Б. Лімановського; це засвідчило теоретичну слабкість українського соціалізму, його спрямованість на практичну діяльність, розв'язання питань поліпшення життя народу;

4) матеріали з рубрик "Вісті з Галичини" і "Вісті з України" містили в

³⁸⁰ Єфремов Сергій. Зі спогадів про Ів. Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів, 1997. - С. 228.

Історія української журналістики XIX століття

собі соціальну критику тодішньої дійсності; і хоча вони створювали однобічну негативну картину життя. Їх значення полягало в тому, що вони будили думку читачів, учили мислити й аналізувати соціальні явища: виробляли потяг до покращення становища українського народу:

5) у журналі й збірниках було продемонстроване особливе обличчя українського соціалізму, який не міг відмовитися від постановки національного питання; ніяк не міг увірувати в постулат соціалізму про космополітичний характер класової боротьби, про те, що пролетаріат не має батьківщини: українські соціалісти працювали в ім'я відродження своєї батьківщини; духовного й економічного піднесення свого народу;

6) особливості українського соціалізму виявився в тому, що головним завданням його представники вважали не захоплення влади, а повільне встановлення суспільства в соціалізм: для цього необхідна величезна праця над пробудженням народу, розвитком у нього людської і національної гідності: вони все більше переконувалися в тривалості процесу боротьби за соціалізм: розглядали цю боротьбу як напружену працю, готували себе і вже зараз бралися за цю працю; з огляду на це їх ідеологію варто назвати каменярським соціалізмом:

7) до праці в журналах і збірниках вдалося залучити ширше, ніж раніше, коло авторів; тут надрукували свої твори І. Франко. М. Паалик. М. Драгоманов. Михайлина Рошкевич. Ф. Вовк. Андрій Кос, Остап Терлецький. Анна Павлик. М. Старицький. Олена Пчілка. О. Кониський, Роман Гудзман, Євген Борисов, Ф. Василевський та деякі інші автори; це свідчило про те, що рівень таланту редакторів і їхнє вміння робити свою справу приваблювали творчих людей більше, ніж ідеологія;

8) широке коло авторів, залучених до віщання, дозволяє говорити про поглиблення співпраці галицької журналістики з підросійськими українцями: люди поміркованих загальнодемократичних настроїв, якими були М. С. Гарицький, Олена Пчілка. О. Кониський, охоче співпрацювали в радикальній журналістиці, приваблені її високим професійним рівнем:

9) незважаючи на конфіскації, журнали і збірники розходилися, читалися і мали величезний вплив на стан громадської свідомості того часу; радикальний часопис виявився лідером і тягнув за собою всю українську журналістику.

Розділ дванадцятий Журнал "Світ"

Формування під впливом журналістики гуртка радикальної молоді Нездійснений задум видання газети "Нова основа". Становище І. Франка в цей час. Ухвала зборів молоді про видання журналу "Світ" і його загальна характеристика І. Белей та І. Франко як організатори видання. І. Франко в Нагусвичах. Соціалістичний зміст, але поміркований тон. Уникнення конфіскацій. Белетристика журналу. "Борислав сміється": перший твір у світовій літературі про організовані форми протесту робітників, народження в ньому методу соціалістичного реалізму. Припинення роботи над романом як ознака розчарування в соціалістичному вченні Сатиричні нариси І. Белей. Прозовий доробок О. Кониського. Поезія в журналі: дебют Б. Грінченка, домінування І. Франка, співвідношення епічного й ліричного, універсальний характер ліричного героя, цикли: "Веснянки", "Галицькі образки", "Карткалюбові". Науковий відділ журналу пи його головні праці: Володимир Олесків "Як розвивалися погляди людські на звірів?", І. Франко "Мислі о еволюції в історії людськості", "Війни і військо в наших часах".

Робітничче питання в публіцистиці журналу: статті І. Франка "Про мислові робітники в Східній Галичині і їх плани р. 1870. Статистична студія" і О. Терлецького "Робітницька плани і робітницький рух в Австрії в послідніх часах". Тема національно-визвольної боротьби в журналі

Статті Ф. Василевського "Сербське царство і турки", О. Кониського "Листи про Ірландію", І. Франка "Католицький панславізм". Етнографія і статистика в журналі: праця І. Франка "Знадоба до статистики України. І. Лісові шкоди і кари в с. Нагусвичах". Імперативна публіцистика: статті І. Франка "Чи вертались нам назад до народу?" і "Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва". Літературна критика в "Світі"; "Причинки до оцінення поезії Тараса Шевченка: І. Гайдамаки; ІІ. Темне царство" І. Франка, "Відчити з історії русько-українського письменства XIX віку" О. Кониського, "Хупюрна поезія П. А. Куліша" І. Франка. Портрети діячів та їх життєписи як ознака ілюстрованого часопису. Причини припинення і значення журналу "Світ".

Вплив радикальної журналістики на гатьцьку громадську думку тих часів виявився в двох напрямках. По-перше, формувалося дедалі ширше коло діячів, переважно молоді з покоління І. Франка, яке горнулося до соціалістичного ідеологічного вектора. По-друге, новий етап пробудження пережила народова партія і зокрема її журналістика, адже саме на цей час припадає створення ряду нових віщань, які виявлялися перспективними проектами.

Студентську молодь приваблювали до радикальної журналістики її оптимістична футуристична спрямованість, увага до життя народу і його проблем, готовність викривати при допомозі друкованого слова його визискувачів, критикувати державні порядки й установи. Невдовзі, незважаючи на переслідування лідерів, навколо І. Франка сформувався гурток, до якого належали Іван Белей, Володимир Коцовський, Василь Білецький, Володимир

Історія української журналістики ХІХ століття

Олеськів, Іван Онншкевич. Володимир Левпцькин. Остап Терлецький. Працюючи над виданням "Дрібної бібліотеки" й спостерігаючи за її успіхом, цей гурток ще наприкінці 1879 року виношував ідею відання журналу "Нова основа". Справа дійшла навіть до публікації програми часопису, але відання не відбулося через брак коштів і відсутність організатора.

І. Франко, який був визнаним лідером радикально налаштованої студентської громади, залишився в цей час зовсім без засобів до існування. У вересні 1879 року він опинився в такому стані, що зголосився служити у війську, але за станом здоров'я був 7 листопада звільнений з військової служби. На початку 1880 року І. Франко підробляв у редакції газети "Діло", відмовившись перед тим від співробітництва у щойно заснованій газеті Ю. Романчука "Батьківщина". Але В. Барвінський прийняв І. Франка тільки на репортерську працю з найнижчої оплатою 1/3 копійки за рядок. І. Франко не міг звести кінці з кінцями і вже в лютому прийняв запрошення свого однокласника по гімназії Кирила Генка приїхати до нього в село Березів-Нижній Коломийського повіту, де той працював учителем і обіцяв товаришеві приватну лекцію. Але в дорозі І. Франка заарештували і виводили до Коломиї. Причиною для арешту став замах на життя війта в Косові. І. Франко не мав найменшого уявлення про цю подію, але він був соціаліст. На цій підставі І. Франка три місяці протримали в тюрмі. Переконавшись у непричетності І. Франка до косівської справи, суд 3 червня 1880 року звільнив його, виславши до місця його народження в с. Нагусвичі. Лише 13 жовтня І. Франко знову потрапив до Львова.

У середині листопада були скликані збори радикально налаштованої студентської та гімназичної молоді, на яких ухвалили заснувати новий радикальнішій журнал під назвою "Світ". Відповідальність за нього перед цензурою брав на себе Іван Белей, якому на той час вже виповнилося 24 роки. "Світ" планувався як "ілюстрована літературно-політично-наукова часопись" з виходом раз на місяць, розміром у три друковані аркуші. Перше число журналу вийшло в світ 10 січня 1881 року. Друкувався часопис фонетичним правописом. "Світ" проіснував неповних два роки: від січня 1881 до вересня 1882 р. Його передплачувало 150 осіб і мав він тираж 300 примірників.

Аби залучити якомога ширше коло авторів до у часті в журналі, збори ухвалили видавати його колективно, утворивши редакційну колегію: одна група осіб мала редагувати відділ біології, друга - суспільних наук і економіки, третя - антропології, четверта - художньої літератури. Але цей намір провалився. Відмовився редагувати історичний відділ М. Драгоманов, товариство "Січ", не відмовляючись формально від кураторства над соціально-економічній відділом, нічого не зробило для журналу. Довелося І. Белеві як відповідальному редакторові та І. Франкові як редакторові белетристики узяти всю відповідальність по веденню журналу на себе. їм цілковито належить заслуга відання часопису.

І. Франко в цей час не має ні сталого помешкання, ні заробітку у Львові. Коштів, отриманих на видання журналу від М. Драгоманова й О. Кониського, заледве вистачало для покриття друкарських витрат. Про

Михайин .Л.

оплату редакторської праці чи авторські гонорари просто не йшлося. І. Франкові дав притулок у своїй родині його добрий знайомий, друкар (зецер), організатор товариства складачів "Ognisko", засновник і редактор польської робітничої газети "Ргаса" Йосип Даншюк (1842-1904). У цій газеті І. Франко тісно співробітничав у 1878-1881 роках, публікуючи багато матеріалів на соціальні теми і беручи участь у редагуванні. Довідавшись, що молодому журналістові ніде жити, він запропонував йому своє помешкання. Але родина в Данилюка була велика. І. Франко розумів, що не може лишатися тут довго. 15 квітня 1881 року після виходу четвертого числа журналу він виїхав знову в Нагуєвчів, де залишався до 1883 року.

"Світ" залишився під доглядом І. Белея. Але І. Франко не покинув його напризволяще. З Нагуєвчів він подавав до журналу такий величезний обсяг матеріалу, що у підсумку, за підрахунками О. І. Дея. "з 352 сторінок великого формату двадцять одного номера "Світу", виданих протягом січня 1881 - вересня 1882 рр., понад 200 сторінок, тобто більше 2/3. займають твори одного Франка"³⁸¹.

Граця І. Франка подиву гідна не лише з огляду на її обсяг, але й з огляду на ті умови, у яких вона відбувалася. Він живе в хаті і в батьковій хаті, але в родині вітчимі її мачухи і мусить займатися фізичною селянською працею нарівні з усіма іншими членами родини, аби виправдати витрати на своє утримання тут. У листах він раз у раз скаржиться своїм адресатам на важкі умови, у яких він мусить займатися творчістю.

"Поганеньке тут моє життя, небоже, писав він І. Белею в листі від кінця липня - початку серпня 1882 року, раз у раз робота, котра вбиває мислі і томить мене так, що годі відтак зібратися з силою до якої-небудь духової праці. Так і чую, що моя "письменська снага" щезає, що мені чимраз трудніше приходить що-небудь написати, що чимраз менше речей мені удається. У мене тут багато позачинаного, а ще більше позадумуваного, - та що, ні часу, ні сили кінчити. А тут ще недостача хоч скільки-небудь оживляючого товариства, недостача всього, що будить у чоловіці думки і дає які-небудь враження, одностайне, виправді художнє життя. А паче всього цілковита безнадійність на те, що воно б могло бути як-небудь інакше"³⁸². Незважаючи на такі умови, І. Франко упродовж усього видання журналу залишався його провідним співробітником.

Найкращу загальну характеристику журналу "Світ" дав той же І. Франко. "Дуже цікаво порівняти його фізіономію з "Громадським другом".

писав він в 1901 році. Зміст "Світу" був більше соціалістичний, ніж зміст "Громадського друга", але тон був уміркованіший і спокійніший - і часопис уникав конфіскації, що тоді грозила на кождім кроці"³⁸³. Цей новий тон так

³⁸¹ Дей О.І. Українська революційно-демократична журналістика. - К.. 1959. - С. 370.

³⁸² Франко І. Я. До І. М. Белея від кінця липня - початку серпня 1882 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К.. 1986. - Т. 48. - С. 316 - 317.

³⁸³ Франко І.Я. З останніх десятиліть XIX віку // Франко І.Я. Збір. творів: У 50 т. - К.. 1984. -Т. 41. -С. 488.

Історія української журналістики XIX століття

само з'явився не без причини: редактори були навчені ірким досвідом попередніх радикальних видань, ставили та мету будь-що зберегти свій журнал. і їм вдалося це зробити. Новий тон став хіжншпм за відсулності М Павлика який залишався на ехііграії упродовж усьої о часу ваціищц журналу. рСвіт" практично не викривав церкву як класового **ВРОГА** трудящих, не ображав священників, а якщо й торкався релігійної тематики то робив це в академічному дусі. Іде відразу позначилося на його | становищі: і передплатників він хіав удесятеро більше, ніж "Громадський друг", і видавався довше, і справді не зазнав конфіскації

В історії цього журналу трапився не бачений раніше випадок. У квітні 1881 року поліція конфіскувала четверте число журналу "Світ" за вміщену в ньохіу статтю "День 13 (1) марта в Петербурзі". її авторохі виступив польський соціаліст Пшевуськші. що сховався за псевдонімохі р . і розповів у ній про убивство російським иародовольцяхш Олександра И Визволіцеля. Стаття справді була сповнена злорадства з приводу вдалого терористичного акту , схвально оцінювала терор і містила натяки на можливе його застосування в інших країнах Європи. Але далі стався дивовижний безпрецедентний вішадок: суд... не затвердив конфіскацію і наказав поліції повернути редакторові заарештований тираж журналу, що й було виконане. Суд визнав статтю з інформаційного боку за таку, що правильно відбиває подію в Петербурзі, а за погляди відмовився переслідувати журнал. Ця подія свідчила про пошук компромісів і ру х назустріч влади і радикалів: перша відхюлялася від переслідувань за погляди, другі від екстремізму¹⁴. Виграла від цього у країньска жу рналістка в цілому.

Інший аспект характеристики журналу І. Франкохі викликає необхідність кохіентаря. Ік на наш оловнішу прикмету "Світу" І. Франко вказав гга співробітництво в ньому вперше іатігчан. українців і еміграції ¹⁴. Тут необхідно дати два роз'яснення. По-перше, таке співробітництво розпочалося в жу рналі "Громадський друг" і супровідних збірках, а в "Світі" не поглибилося, принаймні говорити про істотні зрушення в цьому питанні неможливо. По-друге, у часті еміграції у віщанні "Світу " навіть скоротилася: фрагхіентарно до нього дописували лише два чоловіки: М. Драгоманов і Ф. Вовк, зате не бракувало критики, часохі дошкульної і несправедливої, і боку того ж М. Драгоманова і М. Павлика. Іншими словами, твердження І. Франка про зустріч галичан, російських українців і українських емігрантів більше стосується "Громадського друга", ніж "Світу ".

Літерату рна (белетристична) частина не домінувала в журналі, як то хюжна бачити в попередньохіу виданні, а зрівноважувалася публіцистичними й науковпхш матеріалами. Проте вона відзначалася соціалістичною домінантою в зхіїсті. Характер белетристичного вінілу визначала повість І. Франка "Борислав сміється", що відкривала кожне чергове число упродовж усього терхійнх віщання журналу (1881. №№ 1 11-12:1882. №№ 1 8-9).

¹⁴ Там само. - (. 488 - 489

Михайлин І.Л.

У деяких листах автор називав ієн твір оповіданням. Тут давалася ознаки невизначеність жанрових меж і неістотність жанрових визначень у ту добу. За нинішніми жанровими уявленнями "Борислав сміється", зрозуміло ж. роман. Про це свідчить наявність кількох сюжетних ліній, розгалужений художній конфлікт, велика кількість героїв і персонажів, простеження найголовніших з них упродовж усього життя. - усе це риси романного мислення.

Автор сам пізніше так коментував свій твір: "С'є бу ла проба представити саморібнішій робітницький страйк бориславських ріпників, що закінчився великою пожежею Борислава восени 1873 р."³⁸⁵. От же. у романі відображена реальна історична подія. Але письменник підійшов до неї творчо, зумівши побачити неоднорідність робітничого середовища, відтворити різноманітні настрої мислячого пролетаріату, який шукає шляхів до поліпшення свого становища.

Раціональний талант І. Франка знайшов тут якомога краще застосування. Образи побратимів, які готують робітничий страйк, виписані значно глибше як носії цілком конкретних Ідеологічних настанов, ніж як самобутні характери. Так само й капіталістичне середовище не відзначалося внутрішнім розмаїттям. Образ Германа Гольдкремера не збагатився істотними рисами в порівнянні з повістю "Воа constrictor", а його суперник Леон Гаммершляг за характером був його дублікатом. Однак укупі вони демонстрували відому марксистську тезу про загострення боротьби між капіталістами за розподіл ринків.

Роман "Борислав сміється" відзначався новаторством проблематики: вперше в історії снігової літератури в ній був зображений робітничий страйк, тобто не стихійна (чого не бракувало раніше), а організована форма протесту трудящих. Твір створювався як ілюстрація до марксизму і його вчення про класову боротьбу. Будь-яка інша література підняла б такий твір на котурни і пишалася зі своєї першості. В українській же літературі навіть за радянських часів І. Франко витлумачувався не як соціаліст, а як революційний-демократ (?), послідовник М. Чернишевського й М. Некрасова, тобто явище цілком наслідувальне, а не самостійне.

Тимчасом у цьому творі було виявлене повноцінно й самодостатньо те, що в майбутньому дістане кваліфікацію як соціалістичний реалізм. Він як відомо передбачав, крім правдивості деталей, відображення жіття в його революційному розвитку. Сучасне літературознавство зараз відмовилося від терміну "художній метод" як від спекулятивного ідеологічного поняття. А дарма. Соціалістичний реалізм був саме художнім методом, тобто сумою наперед складених вимог, які повинні були регламентувати творчість кожного письменника, аби забезпечити здійснення літературою предусім її виховної функції. Для І. Франка цих вимог ще не існувало, він сам створив свій стиль, намацав його провідні ознаки: виведення на роль головного героя робітника, наділення його

³⁸⁵ Франко І. Я. Нарис історії українсько-р\ської літератури до 1890 р.// Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К.. 1984. - Т. 41.' - С. 460.

Історія української журналістики ХІХ століття

виключними моральними чеснотами. розумовою активністю, використання лише чорно-білої барви в художньому конфлікті, класово-антагоністичному за своєю сутністю, обмеження або витиснення за межі художньої картини почуттєвого боку людського життя, зокрема кохання. Усі ці риси знаходимо в "Бориславі сміється".

Радянське літературознавство, у якому перед вели російськомовні вчені дуже часто єврейської національності, проголосило основоположником соціалістичного реалізму Максима Горького за його роман (кваліфікований автором як повість) "Мати" (1907). бо не могли оголосити ним роман І. Франка "Борислав сміється" про повстання українського робітництва проти єврейської експлуатації. Насправді ж саме І. Франко за чверть століття до М. Горького відкрив цей художній напрямок. І як би ми критично не ставилися до соцреалізму сьогодні, а ціле століття ним живилася й жала величезна частина світової літератури не тільки в Радянському Союзі чи країнах т. зв. соціалістичного табору, але й у решті країн.

Коли відійде в минуле ідеологічна гарячка, науковці знову наблизяться до того величезного корпусу літературних творів, який відноситься до рубрики радянської літератури соціалістичного реалізму, і побачать, що не лише вірнопідданством до радянської влади відзначалася ця література, але живилася співчуттям до трудящих, любов'ю до рідної землі, оптимістичною вірою в можливість побудови раціонального суспільства на засадах соціальної справедливості. І ще воші побачать, що це був не єдиний регламентаторський творчий метод в історії світового художнього розвитку: такими ж суворими вимогами до творчості відзначався, наприклад, класицизм. А відтак усе, що складає наше минуле, погребує удумленого аналізу, а не відкидання.

Що ж стосується першого соціалістичного роману І. Франка, то як на свій час він був виразно опозиційним за змістом, новаторським за формою. У ньому пропонувалася нова концепція дійсності, головне місце в якій займала класова боротьба: нова концепція героя - робітника, що дійшов до висновку про необхідність організованих дій пролетарів: ця боротьба забрала в періодницької сюжеті. який робив рохіан читабельніш і легко засвоюваним. Це був, безумовно, великий творчий успіх І. Франка. Рохіан, задуманий ще в 1879 році після завершення повісті "Воа constrictor", як свідчить листування, писався розділ за роздітохідо чергового числа журналу : І. Франко не передав рукопис відразу І. Белеєві, а надсилав часдліші тексту до кожного нохієра. Підтверджує цю думку і той факт, що роман залишився незавершених! : із занепадом "Світу " І. Франко припинив і роботу над ніш.

У цюхю полягає загадка рохіану: чохіу пнсь.менннк ніколи не зробив спроб завершили його? Окрехнш виданнях "Борислав схіється" вийшов лише 1922 року після смерті І. Франка. "І чим пов'язана Франкова недооцінка "Борислава"? Особливо на тлі того факту, що час від часу письхієніик повер гався до своїх творів, давав їн друге життя, організовував друз е і треге віщання. Двома виданнями вийшла книжка віршів \$ вершин і низин" 11887 іkq^u нсо-..™ :-----

Мпхай.ій и 1.Л.

заслання. сам захворів на шф і. коли одужав, то вже іеж не «міг знайти Марину. Старим дідом повернувся він у рідне село. Хоч йому було лише 35 років, але зістарило його заслання, найбільше втрата коханої. Випадково віз зустрів її знову, але вона вже невеликовно хвора: у неї теж відібрали здоров'я відчай і ту і а за коханим. Недовго тривало щастя Антона і Марини, невдовзі вона помирає, а Антін поїхав у Сербію, аби там битися за визволення слов'ян від турків. Історія двох сердець була розказана динамічно, енергійно. хоч і без особливого психологічного нюансування характерів. Оповідання містило в собі оскарження російського життя, поліцейської держави, яка стає на шляху вольної людської думки, праці для народу, вбачаючи в цьому державний злочин.

Суголосним з ніш бу ло сатиричне оповідання і хні люде!" Оповідач і його улюблений родич і товариш Опанас переїхали з хутора, продавши його, в Київ, але не можуть "вийти в люди", бо ні заговорити но-українському публічно не можна, ні пісні заспівати. Про що б не заговорили віоші все .мова наvertsється на такі мотиви, як за бажання можна витлумачігти як антидержавні. Вивести їх в люди пообіцяв лікар Мукосій. Він і вивів їх, але... в товариство п'ятьох попів, двох жандармських офіцерів, трьох професорів, генералів і декого з "именитого купечества", де розмоаятп слід було на "оющегіринятохі літературном язьке". Іншими словами, вийшовши в люди, героєві довелося перестати бути самим собою. Нарис дотепно висміяв поліцейську Росію, у якій не .може вважатися благонадійною жодна мисляча людина.

Талант О. Кониського-прозаїка був вищим, ніж поета, що й засвідчили розглянуті твори. Вони були корисніші для журналу "Світ", бо вводили до нього багато українського хіагеріалу. засвідчували єдність У країни й Галичини, показували однаково важке становище українців у Росії і в Австрії.

Поезія в жу рналі "Світ" не гак однозначно пов'язана з ім'ям І. Франка, як проза. Це пояснюється тим, що віршів до журналу надсилалося більше, ніж будь-яких інших .матеріалів. Частішу з них надав О. Кониськній і вони бу ли опу білковані як додаток до його праці з історії у країнської літератури. Гак тут з'явилися чотири вірші П. П. Гулака-Артемовського (оди з Горация). "Ху стина" Т. Шевченка. "Зорі" Ієремії Галки (М. Костохіарова). "Слов'янська ода" П. Куліша, "До****" і "Три деревини" В. Лиманського, "Кедр" (переспів з Г. Гейне) В. Александрова. З молодих авторів на сторінках журналу друкували вірші М. Бучинськній, під псевдонімом **Цезарко** Цезар Білшовськип під псевдонімом **Іван Перекотиполе** дешулував Борне Грінченко.

І. Франко, беручи участь у редагуванні журналу, виправляв хюву й стиль, вдосконалював образність, увиразнював думку авторів. У його чидсцх-цылдз-засу. мєтєтєноя багато вказівок на таку роботу, зокрема над віршами М. Бучинського й Ц. Білшовського. У' проблематиці ці вірші не виходили за хієжі абстрактних закликів. За приклад хюже правити поезія Б. Грінченка. У "Світі" з'являється його вірші "Доки". "За вікнохі вітер віє" (1881. № 10) і "До праці!" (1881. № 11). "Неначе і світ такий гарний" (1882.

Історія української журналістики ХІХ століття

№ 1. 2). "Не знаю" (1882. № 8-9). хоча є свідчення, що через посередництво І. Нечуя-Левипького він надіслав до редакції добірку з 17 поезій. Зміст вірша "Доки" полягав у постановці риторичного запитання: доки український народ цей велетень - буде гібти в темряві. Зміст вірша "До праці!" зводився до заклику працювати над його пробудженням. Ці вірші не містили ні оригінальної ідеї, ні яскравих образів, ні ярих словесних форхіул. Б. Грінченко мав. зрештою, обмеженні! поетичний талант, що підтвердила його наступна творчість.

За підрахунках! О. І. /єя. з 60 віршів, опублікованих у двох річниках "Світу". 36 с творамп І. Франка⁸. Та йому належить не лише кількісний пріоритет. Його твори були найталановітшою частиною поезії в журналі "С'віт". І. Франко мало не вперше засвідчив у цьому часописі свою поетичну універсальність, навіть усебічність. Тут пропонувалася політична лірика, у циклі "Із галицьких образків" подані картини робітничого життя русинів Галичини. Але поруч була представлена особистіша лірика з циклу ""Картка любові", де розкривався зовсім інший образ поета: який кохає й шукає шляху до серця коханої. Не були чужі поетові й філософські рефлексії над жттяхі і своєю долею.

На сторінках журналу "Світ" вперше з'явився цикл поезій "Веснянки", наснажений оптимізією і атузіяхіп на суспільні події. Весна сприймалася як неминучіш природніш наслідок зхіінн пір року. Це образ прогресивної соціальної сили, яка так само нехшнуче перехюже в суспільстві, як весна в природі. Найвизрашніше ця техія розвинута у вірші Трнхіпть!" (1882. № 3). де у двох строфах завдяки прпйохюві художнього паралелізіхю ототожнено оновлення природи від весняної зливи і су спільства - віл соціальних перетворень.

Глибокими філософських! роздумами наснажений вірш "Земле, хюя всеплодюща мати" (1882. № 3). Це був вірш-захювляння. розгорнутий як звертання до зехілі. Поет просив у неї сили, теплоти, огню, ясності думкам. А все це йому було пртрібне. щоб працювати для свого народу, "правді служити, неправду палити", "ламати гіута". "стрясати душі".

Над співвідношеннях! права і сили розмірковував поет у сонеті "Незраяі голови наш вік кленуть" (1881. № 8-9) з никлу "Хвилі ". Наш вік звинувачують у тохіу. що в ньому "чесній думці перетяті крила", сила перемагає право. А що таке право? Замислився поет, як не сила? Це закон природи. Але сила це не лише кулак та зброя, а святий вогонь серця, думка, що будує нові світи, залізні крила волі, яскравий блиск правди переконань. Ця сила хіас встановил и нове право.

Образ любові створює поет у вірші "Моя любов" (1881. № 2) з циклу "Україна". Батьківщина сяє такою красою, що її не можливо не полюбил и:

її пізнавши, чи ж я хііг
Не полють її сердечно.
Не відректися власних втіх.
Щоб їй віддались безконечно?

Михайил І.І.

А полюбивши, він вже не може її згубити з серця до і роби. Поета турбує думка: як поєднати в собі дві любові: до Батьківщини н до знедоленого люду всіх націй. Заключні строфи містять запитання і відповідь:

І чи ж перечить ся любов
Тій другій а святій любові
До всіх, що ллють свій піт і кров.
До всіх, котрих гнетуть окуви?

Ні. хто не любигь всіх братів.
-Як сонце Боже, всіх зарівно.
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, коханаая Вкраїно!

Очевидно, дтя поета це було важливе питання, а цей вірш став кульмінацією його роздумів над можливістю сумістити соціалізм і патріотизм.

Любов до людей і до коханої надихала поета і в створеннів циклу "Картка любові" (1881. № 6). У Вірші "Зближась час. і з серцем, б'ючим в груди" поет розвиває думку про те, що так як його єднає з коханою любов, так незабаром ("зближаєсь час") і всі люди будуть ставилися один до одного. Цей наївний вірш датований 1 травня 1878 року, коли поет ще не втратив надії на одруження з Ольгою Рошкєвнч, але наступні вірші, написані 1880 року, відбивають душевну драму поета. Особливо прикметний з цього погляду вірш "І ти підеш убитою дорогов". де. ведучи внутрішній діалог, поел пророкує сам собі швидкий занепад без кохання:

В глиб звільна втягне ля багно гниле
І в кров усімн порами віссеться.
Повітря вколо тебе за грує,

І сили волі в тебе не найдеться.
Щоб опиратись довше!

Діалогічний із цим твором вірш "Я буду жити, бо я хочу жігпі!" є відповіддю І. Франка самому собі: він втішає себе, що буде працювати для народу і в лім знайде втіху, праця врятує його. Але й тут він не розв'язує це питання так прямолінійно. Коли часом моя послабне сила, говорін ь він. то мій човник над прірвою перенесе твоя любов. Поет поверну вся до того, від чого він щойно відмовився: без кохання не можливе щастя в роботі, тому він і шукає його.

У цьому ж числі журналу "Світ" І. Франко почав публікувати цикл "Із галицьких образків". наповнений тією дру гою любов'ю, про яку писав він у вірші "Моя любов", що родіггься із співчуття до знедолених. Вірші цього циклу друкувалися далі впродовж усього віщання журналу. Вони являли собою картини дійсності, іноді з викладом події, розгорнутої в стислий сюжет, які свідчили про жахливе становище народу. У поезіях "Максим Цюник ". "Михайло", "Баба Митрпха", "Галаїан" були створені образи представників народу . Наприклад у першому вірші героєм є справжня особа ріпник, якого завалило в ямі. він ще лишався живим 9 годин, але наглядачі не зробили нічого для його порятунку. Вірш являв собою

Історія української журналістики XIX століття

монолої приреченої люднни. В останньому вірші виведено образ хлопчика, який за галаган (дрібну монетку) бігав босоніж по снігу за паничком. Тепер він захворів і помер від застуди.

Усі ці вірші створені на засадах епічності, не містять образу автора. Факти. описані в них. самодостатні й красномовні, не погребують авторського коменгаря. тому він тут і відсутній. Ку льмінацією циклу бу ла невеличка поема "Гадки на межі" з виразним ліро-епічним складом. Тут містилося кілька епічних картин про судові тяжби селян за межі, але й був присутній ліричний герой, який мріяв про Україну, де панус "братерство нове", про безмежне поле, яке обробляється "спільним трудом". Цей вірш був важливим компонентом циклу, надавав йому завершеності, ідейної й змістової.

У цілому ж поетичним складом жу рнал "Світ" відрізнявся від своїх попередників радикальної журналістики, переважно завдяки поетзи І. Франка. розмаїттям тематики, широтою образу ліричного героя, досконалішою версифікацією. На новий щабель піднеслася політична лірика, вона втратила монологічний характер, увібрала в себе епічні картини народного жігття в "Галицьких образах". була прикрашена алегоріями "Веснянок", цікавими авторськими роздумами. Глибокий образ ліричного героя поставав і з циклу "Картка любові", втілюючи авторські страждання й надії.

Важливе доповнення белетристичного відділу становили переклади. Тут так само особливо відзначився І. Франко. переклавши для журналу "Світ" уривки з поеми М. Некрасова "Рускпе женщнньї" і опублікувавши їх під назвою "Княгиня Трубецька" (1882. № 4-5). а також вірш Гете "Бог і баядера" (1882. № 1). а з прози оповідання М. Іюмяловського "Ваку ла".

Белетристичний відділ "Світу" приніс українській літературі нові твори. що увійшли до корпусу її класики живу ть і сьогодні в свідомості читачів.

Наступні два найважливіші напрямки роболи журналу складали публіцистика й наука, хоча часто навряд чи їх можна розрізнити, адже публіцистика журналу здебільшого відзначалася глибоким науковим дискурсом, а наукові статті обов'язково містили авлорський публіцистичний коментар, що надавало їм злободенності.

Більше тяжіли до наукових ступій природничі статті, хоча таких і було обмаль, наприклад, праця Володимира Олеськова "Як розвивалися погляди людські на звірів" (1881. №№ 1 6. 8-9. 10: 1882. № 2). Вона нагадувала швидше сумлінний реферат з головної праці Ч. Дарвіна "Походження видів шляхом природного добору, або Збереження обраних порід у боротьбі за життя". Її публікація була корисною, оскільки український читач ще не мав можливості ознайомитися рідною мовою з працями англійського ~

Гале головна увЛПГЖурналу була спрямована на су спільні науки. Головною тут можна вважати працю І. Фраїтка "Мислі о еволюції в історії людськості" (1881. №№ 3. 4. 6. 1 12: 1882. № 2) сумлінний виклад історичної концепції соціалістичних авторів. Пу бліцист почав прапу з визначення історії. За його думкою, це не сума поодиноких фактів, а "слідження внутрішнього за'язку хііж фактахш", тобто таке їх вивчення, яке призведе до відкриття

Михайин .Л.

певних законів, які ті факти викликають і управляють ними. Іншими словами. І. Франка приваблює насправді історіософія. Він був одним з перших, хто зрозумів рухомість історичних поглядів, історія назавсідги. - писав він. - останеся таким будинком, котрий кожде нове покоління в більшій або меншій часті перебудовує і пересипає відповідно до власних потреб, до власних поглядів"Проте далі І. Франко висловив чисто марксистську спекулятивну думку: соціалісти стоять на народних позиціях, а відтак "сторонництво людове ... ставить історичну науку на найширшій з дотеперішніх основ, значить, ставить її найосновніше і найміцніше" . Тут вже один крок до проголошення соціалізму єдино вірною концепцією дійсності.

І. Франко переконаний, що подати остаточну, кінцево вірну концепцію історії дозволяють соціалістам і природничі науки. З викладу еволюційної теорії Дарвіна він і розпочинає свої "Мислі...", вважаючи соціалізм як вчення соціальним дарвінізмом, а класову боротьбу природною боротьбою за існування вже в людськоху суспільстві. Для нього закони природи, відкриті Дарвиним, продовжують діяти і в історії.

За І. Франком, боротьба за існування примушує з'єднуватися окремі істоти в групи, а групи у більшій спільноті; так утворюється людське суспільство. Суспільство утворює обряди, церемонії та вірування, відтак народжується каста жерців, що ті обряди провадять, так виникає спадкова (а не виборна, не народна) влада. За владу розпочинається боротьба і війни. Витворюється клас військових, а для їх забезпечення до них прикріплюються кріпаки. Триває розподіл праці, розвиваються хіста. а в них ремісництво. З'являється мануфактура, а потім і перші фабрики. Дедалі більше людей відчуває брак свободи, рівності. Буруазія піднімає боротьбу за політичну владу під цими гаслами, але, захопивши її, хоче сама скористатися цими благами.

Так виникає "наукова теорія громадівства". тобто соціалізму, яка стоїть на позиціях знедоленого народу і вчить про неминучий крах капіталізму. Завершує працю І. Франка виклад основних постулатів громадівства: знищення приватної власності і запровадження суспільної власності на засоби виробництва; економічна рівність зумовить рівність політичну, родинну, громадську; виховання дітей візьме на себе громада; зросте продуктивність праці, скоротиться робочий день, запанує необмежена свобода слова, навчання, способу життя, сусідівання; кожна громада в краю порядкуватиме вдохія по-своєму і за бажаннями вступатиме у федеративні стосунки з іншими громадами (так Франкові бачилося розв'язання за соціалізму національного питання).

У"" Звичайно ж. автор розмірковує й над тихі, як же відбудеться запровадження цього "неминучого" ладу соціальної справедливості. "Мислі о еволюції" вже самим заголовком свідчать, що їх автор стоїть на засадах

Франко І. Д. Мислі о еволюції в історії людськості //Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К.. 1986. -Т. 45. - С. 77.

³⁸⁹ Там само. - С. 78.

Історія української журналістики XIX століття

еволюційної теорії. Завдання кожної чесної людини, вважає він, наблизити соціалізм, «прискорити і влещити його прихід і причинитися до його осущення в розумній формі, без насильницьких і кровавих потрясінь».

Праця І. Франка «Мислі о еволюції...» була певною мірою обов'язковою для журналу «Світ», стосло викладала соціалістичну історичну концепцію, доводила неминучість приходу нового ладу. Разом з тим майбутнє І. Франко бачив як еволюційне вродання капіталізму в соціалізм, без революційних переворотів і воєн. Відмовившись від публікації перекладних творів, які не завжди відповідали намірам і інтересам журналу, були побудовані за своєю логікою, редактори перейшли до наступного етапу популяризації соціалістичного вчення у власних працях, хоча ці праці й мали реферативний характер, були залежні від своїх першоджерел.

Проблемі майбутніх соціальних революцій І. Франко присвятив наступну свою ґрунтовну наукову працю «Війни і військо в наших часах» (1882, № 4-5). На жаль, вона залишилася незакінченою, і сьогодні наявна її частина дозволяє лише гіпотетично судити про далекосяжні наміри І. Франка. У дослідженнях історії журналістики хюжна зустрітися з витлущаченнями цієї статті лише як полеміки з працями П. Лерау-Больє, який пояснював війни суб'єктивним чинником - недостатнім розвигкою індивідуальної та національної свідомості. Насправді ця точка зору - лише привід для І. Франка розгорнути свої погляди. Він, зокрема, вважає, «що добра половина національного діла в Європі вже зроблена і що будуючі воїни, особливо на заході (за почином Америки і Ірландії), будуть хіати ціху заключно *соціально*» (курсив І. Франка. - І. М.).

Думку І. Франка легко зрозуміти: «на заході» почнуться соціальні війни тохю, що сахіє там вже утворені національні держави, тахі нехіє підстав воювати за національні інтерси. На Сході ж Європи, навпаки, для слов'янства національне питання залишається нерозв'язаним, а відтак тут триватимуть національні війни.

Дана праця засвідчує, якою уможлядною, абстрактною була соціалістична теорія, як вона сміливо бралася змальовувати майбутнє, запевняючи, що на підставі природних законів вона хюже точно прогнозувати події, а насправді життя йшло своїми шляхами, тривали війни за національні інтереси на заході, а найбільша соціальна війна була розв'язана на сході. І. Франко похщлився у своїх передбаченнях. Хоча робив їх у цілковитій згоді з соціалістичними ученням.

З у сієї хіножинності складових соціалізму найбільш ґрунтовно розроблялося в «Світі» робітниче ииґашіє. Воно було підняте публіцистикою вже в статті І. Франка «Промислові робітники в Східній Галичині і їх алати р. 1870. Статистична студія» (1881, № 1). Постигаючи на деякі статті збірки «Молот», автор продовжив далі створення картини убогого життя

³⁹⁰ Там само. -С. 135.

³⁹¹ Франко І. Я. Війна і військо в наших часах // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1886.-Т. 45.-С. 170.

Михай.інн 1.Л.

галицького робітництва. Спираючись на звіт горі івельно-ремісничої палат у Львові, він з **точністю** до одного крейцера облічив заробітну плату різних категорій робітників, включно з дітьми до 14 років, яких у Галичині працювало 1836 з оплатою 25 крейцерів денно. Розвідка І. Франка відзначалася об'єктивністю, автор зосередився лише на викладі фактів, усяляко уникаючи коментарів.

Тему робітництва підхопила стаття О. Терлецького "Робітницька плата і робітницький рух в Австрії в послідах часах" (1881. №№3-4). що друкувалася за підписом О. Т. Публіцист, що завжди відзначався глибоких! знаннями статистики, з цифрами в руках показав жалюгідне становище австрійського робітництва, розкрив процес зростання капіталів за рахунок низької оплати робітничої праці. Робітничий рух - наслідок усвідомлення робітниками потреби захисту самих себе: вони втратили надію на уряд, на совість капіталістів, "лиш на самих себе вони покладають надію і на свою власну силу" (№ 4. с. 78). Суголосно з Марксовою тезою "Робітники не мають батьківщини". О. Терлецький запевняв, що робітники вже давно не мають чого боронити: ані землі, ані атасного кута їх вже ніхто не відбере, бо вони вже його не мають. Робітничий рух "в Австрії вдвине. замість нерозумних і дитинячих національних сварок, на перший шан питання соціальне і дасть робітникам! можливість боронити своїх прав з луччим успіхом, як дотепер" (№ 4. с. 79). Як бачимо, і тут проводі па ся думка про відхід у минуле національних війн, а настання епохи війн соціальних, тобто революційних.

Але український соціалізм у журналістиці не зміг стояти лише на позиціях соціальної проблеми піки. Практично відразу по заснуванні в його публіцистиці стала розвішатися ще одна важлива тема національно-визвольної боротьби. Вона, як правило, була пов'язана з питаннями поточної політичної історії, як-от: у статтях Ф. Василевського (під псевдонімом **Софрон Круть**) "Сербське царство і турки" (1881. №№ 2-4). О. Коннського "Листи про Ірландію" (1881. №№ 10-14). І. Франка "Католицький панславізм" (1881. № 7). В центрі цих публіцистичних творів опинилося не робітниче, а національне питання: тут ішлося про поневолені народи, які змагалися за свою національну незалежність.

Ф. Василевський був відомим автором зі слов'янського питання, який виступав з працями на цю тему ще в "Громадському друзі". Він сам був учасником бойових дій на Балканах. У своїй новій статті він розповів про боротьбу сербів проти османського ярха. доводив, що Ту реччина втрачає на силі, а потяг поневолених нею народів до свободи зростає.

О. Коннський обрав Ірландію як приклад цивілізованої колонії, адже Англія відзначалася високих! рівнею освіти її гуманізації внутрішнього життя. Але як тільки справа доходила до визнання незалежності Ірландії, то куди й дівалися англійське просвітництво й гуманізм. Ірландцях! доводиться у кривавій війні завойовувати своє право на національну державу. Стаття була написана в дусі політичного радикалізму.

З історії Ірландії О. Коннський робив важливі висновки. У 1780 році Англія, що перебувала у війні з північноамериканськими колоніями

Історія української журналістики XIX століття

визнала незалежність сусідки. "Двадцять літ ірландської самостійності принесли велику користь. Промисловість і крамарство і загалом економічний побут піднялися далеко вгору. Лорд Клер говорив, що він не знає ні одного народу в світі, що за такий короткий час так високо підняв би цивілізацію, промисловість і хліборобство"³⁹².

Ірландія не тільки продемонструвала світові, якого могутнього поштовху надає країні здобуття незалежності, але й подала другий урок: у національних справах марним є застосування сили проти народу, який замешкує свою питому батьківщину: він відроджується на ній весь час; семисот літ не вистачило Англії, щоб прибократи нескоренну сусідку. З нарису О. Коннського випливав висновок про неминучу перемогу народу, який змагається за свою національну незалежність.

Статтю І. Франка "Католицький панславизм" часопис відгукнувся на відзначення кирило-мефодіївського свята у... Ватикані. Свято створення кирилиці, якою пише й зараз православний слов'янський світ. Рим намагався використати для своїх цілей - розширення політичного впливу. На роль держави, яка опікується католицьким панславизмом, претендує Австрія. Греко-католицькі попи пристають на це. Так викладає І. Франко останні політичні події. Але публіцист далі заявляє про своє право говорили від галицьких русинів. На його думку вони більше тяжіють до православної Москви, ніж до католицького Риму. Тим більше, що саме в православній Росії живе більше частина української нації. З цим не можуть не рахуватися діячі, що претендують очолити українців у Галичині.

Розглянуті статті виступали на захист національних прав поневолених народів, до числа яких належав і український народ. Вони ще раз підтвердили ту особливість українського соціалізму, як невідривність його від національно-визвольної проблематики. Робітнича тема виявилася не єдиною, яка постійно перебувала в центрі уваги "Світу".

Серед наукових студій гуманітарного спрямування важливе місце належало дослідженням з етнографії і статистики. Павлікова програма вивченій інтелігенцією українського народу за допомогою статистичної та етнографічної праці вкорінилася в свідомість творців радикальної журналістики. У структурі журнальних публікацій важко відзначити програмовий твір, ате зате публікувалося багато матеріалу, переважно І. Франка, у жанрах "причинків" чи "знадобів", як-от: його праці "Дітські слова в українській мові" (1881. № 7). "Знадоби до стапистикн України І. Лісові шкоди і кари в с. Нагуєвичах" (1882. № 6-7), "Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу: І. Дещо про шляхту ходачкову (1882, № 3). ІІ. Дещо про Борислав (1882. № 4-5). ІІІ. Дещо про картоплю (1882. № 6-7). ІV. Суд іромадський в селі Добрівлянах (1882. № 8-9).

У кожній зі студій викладалися певні факти і робилися деякі спостереження без особливої претензії на узагальнення: це були швіщше

⁵⁹: Коннський Олександр. Листи про Ірляндію. - Львів: 3 друкарні НТШ. 1094. -С. 12.

Михайил Л.

нотатки для майбутніх широких досліджень. Але все ж вони виконували позитивну функцію ознайомлення читачів з свідомістю й психологією народу, розкривали його погляди на ті чи інші речі, поведінку в тих чи інших ситуаціях. З цього погляду такі публікації були корисними, збагачували наукову проблематику часопису.

Особливо цікавою є стаття І. Франка про лісові шкоди і кари в с. Нагуєвчях, складена за архівними документами. Тут перелічені усі справи, пов'язані з лісоволодінням від 1875 до 1880 року. На 1650 осіб населення села за ці роки засудженню підпало 680. що склало 42 % хієшканців. На цій підставі з урядових бесід часто хюжна почути, що "наш мужик комуніст та соціаліст, чужої власності не шанує". Але І. Франко доводить протилежне: народ не визнає ліси панською власністю, бо віддавна вони перебували у власності грохадській. нікому не належали. Пан лісу не садив, тому він і не панський. У свідомості народу не вкладається поняття, чому тут не можна збирати гриби і ягоди, сухий хмиз і жолуді. Тохіу влада й не може дати ради з "лісовими шкодами", бо уся система відносин у цій галузі протиприродна, і народна свідомість опирається їй.

Примикала до цієї групи матеріалів стаття В. Коцовського "Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880)" (1882. №№ 2-4-5). яка являла собою реферативний виклад однойменної праці М. Драгохіанова. що незадовго перед тіш з'явилася в Женеві. Тоді журнали часто пропонували дайджестові матеріали. з широким цілуванням тексту й переказом хіалозначних місць. До числа таких творів належала і стаття В. Коцовського. Головна її функція - Ъзнайомча - була виконана доволі професійно.

Окремі статті слід віжнести до імперативної нубгіцистики Це твори, як правило, полехіичні. спрямовані проти певних публікацій у галицькій пресі, але головна їх аласшвість полягала в тохіу. що вони містили в собі певні настанови. висували пропозиції та розробляли шляхи до їх втілення. Такими є статті І. Франка "Чи вертатись нахі назад до народу?" (1881. № 6). "Кілька елів отім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва" (1882. № 4-5).

Перша стаття написана як полехііка з І. Наухівичем. який у серії статей "Просвещение нашего народа" і "Назад к народу", опублікованих у квітні - травні в газеті "Слово", виявив себе таким народолюбцем, що. формуючи гасла поточної політики, закликав вертатися назад до народу. У цих статтях І. Франко побачив перший знак нового, критичного повороту в розвитку русинської інтелігенції. Цей поворот він розглядає вже як наслідок присутності в галицькохіу інформаційному просторі радикальної журналістики. Адже це радикальні ідеї висловлені в статтях лідера хюсквофілів. У суспільстві діє закон: пробуджену думку нічим не хюжна придушити. Те. про що в наших часописах до 1875 року й не згаду валось, становить зараз у них головну проблематику: те. що в 1878 році ганьблено її глушено, прішхіається зараз із зацікавленістю й подякою. Такими є думки І. Наумовича про злуку інтелігенції з народом.

Але ідея вертатися до народу неприйнятна для І. Франка Це ідея російських соціалістів, які ходили в народ, піднімаючи його на соціальну

Історія української журналістики XIX століття

революцію. І. Франко доводить до абсурду думку І. Наумовича: на тяжкі хвороби треба радикального ліку, а відтак. І. Наухович радить не оступатися й перед найрадикальнішими засобами, навіть перед суспільною революцією, коли іншого виходу не буде.

Неприйнятний для І. Франка й інший аспект в програмі І. Наумовича: відкинути всю чужину, що відводить від християнства і від східної церкви. Що ж тоді залишиться? запитує публіцист, адже європейська наука й освіта постала на західному ґрунті, це якраз чужина. Якщо відкинути її залишиться "аксаківський панрусизм".

"Наперед з народом!" - висуває своє гасло І. Франко від імені молодого покоління. Інтелігенція "повинна вести народ наперед, підняти його до себе, а не вертатись до нього назад"³⁹³.

Натхнений гаслом В. Белінського "У нас нехіяє літератури!". І. Франко став застосовувати його скрізь. Статтю він розпочав гаслом "У нас нехія критики"³⁹⁴, а далі висловив двічі афоризм "У нас нехія інтелігенції!"³⁹⁵. Попри цю певну наївність у наслідуванні російського критика, стаття І. Франка відзначалася продуктивною постановкою питання про стосунки інтелігенції й народу, хістила цікаві спостереження про вплив радикальних ідей на загальну громадську свідомість.

Друга стаття так само була викликана до життя обговоренням у пресі програми діяльності народних видавництв. Їх вже було два: московське товариство іх. М. Качковського - і народове - "Просвіти". І. Франко відзначив вади обох напрямків: вчительський, хісторський тон книжок, повчання ніби з архіву. Остерігання говорити люду всю правду.

І. Франко пропонував укласти спільний план і робити те, що коху більше вдається. На його думку, народні видавництва повинні розвивати три напрямки: науковий, політичний і господарський. Перші два краще виходять у "Просвіти", третій у "Товариства". Тож хай кожен займається своїм. Не можна орієнтуватися при складанні плану народних видавництв на шкільну програму: бо "в наших школах убивається інакше і розум дитини непотрібною дією нею наукою чужих мов, ще непотрібною наукою граматики"³⁹⁶.

Народові слід подати важливі знання з природничих наук. Ця подача повинна бути цікавою, а не сухою. Наприклад, географію рекомендує І. Франко подавати у вигляді подорожніх нотаток і колоритних описів чужих країв.

У кінці статті публіцист пропонує позицію плюралізму: не хужна поклатися на думку однієї людини, слід широко обговорити в пресі його пропозиції, а гіотіхі ще й скликати до Львова з'їзд зацікавлених осіб. Ця пропозиція була зроблена ще й з тактичних хіркувань: І. Франко вже бачив, як

""Франко І. Я. Чи вертатись нам назад до народу?//Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 149.

Там само. - С. 140.

¹⁹⁵ Там само. - С. 149. 150.

Франко І. Я. Кілька слів о тим, як упорядкувати і провадиш наші людіві видавництва // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 193.

Михайин .Л.

проростають, як трава крізь бруківку, нові ідеї: отож, вслововшн їх. він і пропонував їх широке обговорення, аби вони перестати бігти ного ідеями, поскрибованого радикала, а набули статусу су звичайної громадської думки, яка є загально визнаною. Такий задум у підтексті містила пропозиція І. Франка.

Як ілюстрацію до своєї концепції публіцист у наступному числі журналу опублікував рецензію "Оповідання про життя святого великомученика і лікаря Панталеймона" (1882, № 6-7). Ця книжечка вийшла в бібліотеці "Просвіти", написав її відомий популярний письменник Ом. Огоновськш. Переказавши описані в ній чуда й пригоди героя, І. Франко засвідчив безмістовність книжки. "Зачим понадобилось д. Ом. Ог. розказувати народові про Панталеймона. і зачим понадобилось народові читати се оповідання, се хіба Бог святий знає" (№ 6-7. с.' 331).

Імперативна публіцистика другого річника збагатилася двома статтями М. Драгоманова "П'янство, штука і свобода" (1882, № 6-7) і "Війна з пам'яттю про Шевченка" (1882, № 8-9). Статті перекладені І. Франком з газети "Вольное слово". Були вони відгуками на висвітлені в пресі події галицького життя. "За допомогою цих статей І. Фрагко прагнунв засвідчити участь М. Драгоманова у своїму журналі, приховати той факт, що женеvський соціаліст залишив "Світ" без своєї участі.

Загалом, незважаючи на деякі нетактовні вихватки проти митрополита Сембратовича. пов'язані з його проватиканською позицією, тон імперативної публіцистики навіть з виразним полемічним дискусом був більш спокійний, наближений до наукових студій. Гака публіцистика принесла значно більше користі Галичині, ніж провокаційні статті в попередніх радикальних віщаннях.

Важливе місце в журналі "Світ" займала літературна кріпкка. У ній так само домінував І. Франко. Тут на його доробку виразно позначився вплив російської революційно-демократичної журналістики, яка часто використовувала аналіз художніх творів не для встановлення їх естетичної вартості, а для розгляду відображених у них проблем дійсності. Іншими словами, російська революційно-демократична критика виробила соціологічний метод аналізу літературних явищ, розмістивши крігтику в межах публіцистики а не літературознавства. І. Франко ще не набув достатньої самостійності, російська традиція в часи "Світа" ще тяжіла над ним. Захопила вона і найкращу працю І. Франка в цьому журналі "Причинки до оцінення поезії Тараса Шевченка: І. Гайдамаки (1881. №№ 8-9.10): ІІ. Темне царство (1881. № 11-12:1882. № 1)". Про це свідчать його безкінечні -заяви, що в нас немає лого-то чи того-го (крігтшш. інтетігенції. літератури), - явні алюзії на "Літературні мрії" В. Белінського, - і декларативне запозичення назви М. Добролюбова "Темне царство" для статті про Шевченкові "Кавказ" і "Сон".

Але у чнівство І. Франка в російських! революційних демократів було шлщним. Він запозичив від них не дише прямолінійний публіцистичний пафос М. Добролюбова, але й здатність до тонких художніх спостережень В. Белінського і до глибоких теоретичних міркувань М. Чернишевського. І головне це захоплення не було в нього тривалим. Він рухався в бік

Rep

Історія української журналістики XIX століття

естетичної домінанти, хоча завжди лишався на ґрунті культурно-історичного методу, добре знаючи й творчість Іпполіта "Гена, з ного увагою до зовнішніх, суспільних історичних чинників літературних явищ, до національної своєрідності художньої літератури.

Поставивши собі за хіету розкрити погань хієргвого царства. І. Франко розухіів під цнхі образом усю Росію, а відтак його картина дійсності, услід за Т. Шевченкохі. наповнена глибоким національним змістом. Він розкрив два напрямікп поетичної творчості Кобзаря: антиполький і антиросійськнй. і показав, що тільки так поет залишався на позиціях свого народу. І. Франко запропонував хрестохіатійний аналіз Шевченковнх поехі. багато його елементів використовується й сьогодні в шкільних підручниках з літератури.

Другихі головним гворохі літературно-критичного відділу було дослідження О. Кониського "Відчити з історії русько-українського письменства XIX віку" (1881. №№ I. 2. 8-10. 1882. № 2). Воно'мало в своїй основі засади філологічного методу, тобто було спряхюване на опис літературних явищ. Тут хіістилося багато переказового, рефератичного хіатеріалу. відохюго з інших джерел. Заслуга О. Кониського полягата в тохів. цю він Зібрав його докупи. хоч і не зміг відповідних! чином прокохієнтувати. показати рух художніх напряміків, боротьбу ідей. Ного праця так і лишилася "відчитом". Але вона належала до того періоду розвитку історико-літературної науки, коли необхідне було нагрохіадження фактів, перед тим як перейти до їх аналізу. Праця О. Кониського була цінна тихі, що при ній друкувалися певні "шухлядні" хіатеріали: невідохіі листи П. Гулака-Артехювського. М. Костохіарова. П. Куліша, про які вже йшлося, а також "Непечатані листи Тараса Шевченка" (1882, № 4-5). У цій публікації вперше оприлюднено шість листів Г. Шевченка з 1847-1861 років.

До безпосередньої літерату рної критики слід віднести статтю І. Франка "Огляд української літератури за 1880 рік" (1881. № 2). Писати огляди - теж традиція російської революційно-де.хюкратичної критики, заснована В. Белінськіш. І. Франко не відчув диспропорції. Його огляд вийшов короткий, оглядати йому практично нічого. Зрештою, засадою В. Белінського була думка, що не важливий художній твір сам по собі, важливе те. що про нього скаже літератуна критика, вона робить твір важливіш. І. Франкові не вдалося наповнити огляд істотнішії думками, пробудженими літературою, очевидно, рівень літературних творів не спонукав його до цього.

Кріхі оглядів. І. Франко писав поточні рецензії. Але серед шіх є речі програхюві. як наприклад твір "Хуторна поезія П. А. Куліша" (1882. № 3). піднятий радянським франкознавством до рівня естетичного хіаніфеста Кахієняра за знищення в ньохіу авторитету П. Куліша й української партіотпчної ідеї. Це н була та стаття, у якій, за спогадахіи С. Єфремова. І. Франко розправився з "Посланієхі" Т. Шевченка, "винайшов у ньохіу всілякі гріхи схієртні й засудив, як твір хіало не реакційний"⁹.

Єфремов Сергій. Зі спогадів про ів. Франка // Спогади про Івана Франка. - Львів. 1997.-С. 228

**ГГ» і*

Михайлин І.Л.

"Хугорна поезія" д. Куліша. гшав тут І. Франко, не що інше як розширене Шеїзченкове "Г Іосланіг"³. Як на сучасний погляд то це висока похвала, але якраз у Франковій концепції "Послання" крилася суть справи. На його інтерпретацію вплинуло не лише те, що цього твору не любив М. Драгоманов, але й те, що слова з нього "В своїй хаті своя правда, і сила, і воля" були взяті епіграфічно до журнал "Правда". "А ніхто за блискучішії словахш не доглянув того, роз'яснював критик, що в тих ніби патріотичних і мудрих словах сидіть порядна доля слов'янофільського (в дусі хюсковських слов'янофілів) хііспцизму і ретроградності" * Далі критик "розгрохив" Шевченкові концепти "своєї правди", "своєї волі". Правда, тобто хіудрість, хііряється загальнолюдською хгірою, вона ііттернаціональна. Але хюжна хііряти мудрість і національною мірою. "Серед неписьхїєнного українського народу мудрим назвуть попа Наумовича, котрий лічить гомеопатією і магнетизмом, пише для простих людей їх хювою, для попів хювою вавілонського "Слова"⁴". Що ж би сказав Тарас, якби йому довелося довести до таких "консеквенцій" свою думку о "своїй" мудрості? І т. д.

Аж у кінці рецензії розкривається, що ж так розлютило І. Франка в Кулішевій книзі. "Провідні нитки нашої історії, - з'ясує він, ішли переважно з джерела не національного, а суспільног о та еконохїічного, були впливом не вродженої національної вражди, а історично вїпворених суспільних та еконохїічних суперечностей"⁴⁰¹. От у чохиу річ: його не влаштує національна, ідеологічна позиція П. Куліша, несухіісна з драгоманівськихі косяюполітіпхюхі. ій він і прагне протиставил и космополітичний раднкалізхі. сподіваючись, що М. Драгохїанов хоч на цей раз буде задоволений. Але похїілився. М. Драгохїанов не помітив запопадливості учня.

Присвятивши рецензію розглядів ідеології. І. Франко все ж у кінці відзначив, що "поєдинчі хііісця лучаються не раз дуже хороші, а форхга у всіх поезіях дуже гарно викінчена"⁴⁰.

Рецензія "Хугорна поезія П. А. Куліша" була прохювистою для І. Франка, відбивала його станоалення як літературного критика, пошук сахюстїйного шляху в аналізі літератуних творів. Невдовзі він відкинув крайнощі соціологічної методи і цілкохї визнав хїетодолгію культурно-історичної школи, відкрито проголосивши себе у статті "Задачі і метод історії літератури" (Рідна школа. 1891. т. 1. впп. 2) її прихильником.

У цілому ж літерату рна кришка журналу "Світ" відіграла позитивну роль станоаленні цього часопису. Тут були опубліковані деякі класичні праці І. Франка, зокрехїа "Причинки до опінення поезії Т. Шевченка", яку можна вважати першою глибокою інтерпретацією творів Кобзаря. Своє

³Франко *І. Я.* ХвГорна поезія П. А. Кіліша // Франко *І. Я.* Зїбр. творів: У 50 т. - К., 1980. - Т. 26. - С. 162.

[†] Там само.

⁴⁰⁰ Там само.

[†] Там само. - С. 177.

^{w2} Там само.-С. 178.

Історія української журналістики XIX століття

значення мазі в "Відпиту" О. Кониського як емпіричний твір, спрямований на збирання історико-літературного матеріалу. Залежність І. Франка від традицій російської революційно-демократичної критики особливо далася взнаки в працях цього журналу. І (є була хвороба росту, яку криллік незабаром подолав.

"Світ" відзначався новаторством оформлення. Кваліфікація "ілюстрованої часописі" не була хіарною, а відбивала особливості оформлення журналу. Кожне число відкривалося великим портретом якого-небудь письменника або вченого, а в кінці нохіера хіістилася стаття про нього.

За час існування журналу в ньому були представлені такі життєписи: М. Драгохіанова "Микола Ів. Костохіаров. Очерк життєписний" (1881, №№ 1-2), три статті І. Франка: "Еміль Золя. Життєпис" (1881, № 2), "Олександр Миколайович Пнпін" (1881, № 3), "Михайло Свграфовпч Салтнков" (1881, № 10), Федора Вовка під псевдонімом **В.** "Федір Михайлович Дослоєвський" (1882, № 2), Примуса Сobotки (в перекладі І. Франка) "Як Неру да" (1882, № 3), В. Коцовського "Чарлз Дарвін" (1882, № 4-5). Зрозуміло, що всі ці жітєписи супроводжувалися портретами діячів. У статтях надавалася перевага представленню біографічних даних, але допускалися оцінки творчості, наведення відгуків критики, робився особливий наголос на тому, чнхі даний діяч збагатив духовний розвиток людства, чим дорогий українській людині.

Особливіш змістом був наповнений той факт, що між цими видатними діячами світової ху дожної й наукової ду хіки своїми автобіографіями були представлені українські видатні особи: І. Нечуй-Левицький, Микола Лисенко (1881, № 5), О. Кониськші. Ці тексти мали подвійну вагу: поперше, вони містили цінні відомості з біографій видатних українців; подруге, вписували їх у контекст світового духовного розвитку.

Приклад жу рналу "Світ" прижився в у країнській журналістиці. Згодом його стали наслідувати народовські видання, зокрехія журнал "Зоря".

Як уже хювилосся, останнє число "Світу" вийшло у вересні 1882 року. Причини припинення жу рналу неодноразово висвітлювалися І. Франком, який сприйняв цю подію як катастрофу. Можливо він передчував, що незабаром доведеться йти "в найми до сусідів" і ще довгих вісім років чекати появи радикального часопису. Ним став "Народ", що розпочав виходи пі в січні 1890 року. Втрата жу рналу "Світ" була особливо болюча тохіу, що він упав не від урядових переслідувань, як його попередник "Громадський друг", а від байдужості авторів і читачів.

Про цю, першу, причину І. Франко писав так: "Світ" "згас серед байдужності пу бліки, задля розлічі тих, що повинні були бути його співробітниками"⁴". Маючи постійний острах, що надійних співробітників часопис не хіас, що його тортфель тоненький і матеріалів хюже не вистачити для насту пного числа. І. Белей розділяв на кілька подач навіть невеликі праці. Це

⁴⁰³ Франко І. Я. З останніх десятиліть XIX віку // Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. -Т. 41.-С. 489.

Михайин .Л.

створювало незручність для читача, який забував початок, поки до нього доходив кінець твору, а дтя речей особливо об'ємних, кидав стежігпі за ними.

Другою причиною занепаду журналу було... його видання фонетичним правописом. Цей правопис сприймався як ознака крайнього радикалізму. У І. Франка навіть був план перейти на етимологічний правопис. Адже видавана за цим правописом "Зоря", розмірковував він. збирає 800 предпіал ннків при абсолютній порожнечі змісту. Але до реалізації цього плану не дійшло.

Трегя причина крилася в особі І. Белея. Переконавшись, що "Світ" неспроможний стати прибутковим проектом, змушений шукати заробітку, він розпочав співробітництво в газеті "Діло", де незабаром, після смерті В. Барвінського став головним редактором. Працюючи на два фронти, він занедбав ту справу, яка не давала йому удержання і якій треба було служити з патріотизму. Журнал "не достояв навіть повного другого року, - писав І. Франко, головно з вини редактора Івана Белея, що, віддавши свої сили співробітництву в "Ділі", не міг як слід вести ані редакції, ані адміністрації "(вілл"⁴⁰⁴.

Значення журналу "Світ" полягало в тому, що:

1) у його віщанні була продемонстрована стабільність радикальної журналістики, здібної відроджуватися після переслідувань, це були наслідки її існування в конституційній державі, де так. існував реакційний уряд, але існували й легітимні шляхи боротьой з ним; радикальна журналістика продемонструвала свої властивості виносити уроки з попереднього розвитку і плідно користатися ними;

2) головний урок з минулого, реалізованій у цьому журналі, полягав у тому, що його ведення уникало крайніх гострих форм, спрямованих на пряомлінійні образи й викриття тих, хто шукав своїх шляхів у справі служіння народу;

3) другий урок полягав у тому, що за відсутності М. Павлика журнал не прагнув розвивати й далі антицерковну спрямованість радикальної журналістики, воювати з попами, це дозволило йому, злиппаючись на соціалістичних позиціях не виходити за межі легальності:

4) редактори журналцу відмовилися від вміщення в ньому перекладних соціалістичних творів, бо вже й самі дозріли до написання соціалістичних праць, до проведення соціалістичної тенденції в усіх, включно з інформаційними, матеріалах:

5) велике значення мала публікація на сторінках журналу епохального роману І. Франка "Борислав сміється", який височить у світовій літературі того часу як єдиний художньо повноцінний твір про робітничий страйк:

6) значним здобутком стала поезія журналу "Світ". Франкова лірика з циклів "Веснянки". "Картка любові". "Галицькі образки", а також літера-

⁴⁴⁴Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко 1-Я. Зібр. творів: У 50т. - К.,~ 1984. - Т. 41.' - С. 461.

Історія української журналістики ХІХ століття

турний дебют Бориса Грінченка, яком\ згодом судатися стати глибоко семантичною постаттю своєї епохи:

7) великий успіх хіала публіцистика журналу, зокрема статті І. Франка, О. Терлсського, О. Коннського, Ф. Васнлевського, у яких поруч з робітничою тематикою розроблялась тематика національно-визвольна;

8) журнал засвідчив можливість існування радикальної (соціалістичної) журналістики за умов її належного фінансування: авторський колектив, і редакторські сили д ія цього вже існували:

9) журнал став свідченням перших сухінівів І. Франка у правильності соціалістичної ідеології, про що свідчить припинення роботи над романою "Борислав схіється" із занепадом журналу.

Михайин .Л.

Розділ тринадцятий

Журнали "Народ", "Хлібороб"

Нездійснені проекти радикальних видань. Перше число журналу "Товариш": матеріали І. Франка, М. Драгоманова, М. Павлика, В. Будзиновського та ін. І. Франко в списку "Наша публіка" про завдання журналістики. Припинення видання. Виникнення журналу "Народ". Оформлення радикального руху в РУРП. Загальна характеристика журналу, його популярність і перешкоди на цьому шляху. Провідна роль М. Драгоманова в "Народі" і занепад журналу після його смерчі (1895). Белетристика "Народу": єврейські поеми і "Тюремнісонети" І. Франка. Поема "Молох" О. Маковея. Цикли Лесі Українки "Ридання" і "Невольничі пісні". Алегоричні казки І. Франка. "Лу.чера" Л. Мартовича "Відьми" Н. Кобринської "Волинські образки. Школа" Лесі Українки. Інформаційна діяльність "Народу" як партійного органу. Партійна публіцистика. Економічні нариси І. Франка. Тема селянської нужди, еміграції, освіти жіночого руху у публікаціях журналу. Людознавчий аспект в статтях "Дваучителі" М. Драгоманова і "Професор Омелян Огоновський" І. Франка. Висвітлення розвитку українського театру. Стаття І. Франка "Наш театр". Програмові публіцистичні праці М. Драгоманова, місце серед них "Чудацьких думок про українську національну справу". Чому думки "чудацькі"? Помилки М. Драгоманова, спростовані історією. "Чудацькі думки" в літературній крипці М. Драгоманова. Огляди І. Франка про болгарські праці М. Драгоманова. Полемічний дискурс цих праць. Протистояння драгоманським ідеям у списку І. Франка "Слов'янська взаємність в розу мінні Яна Коллара і тепер". Часопис "Хлібороб" як суну пишик "Народу", його адресованість простолюду. Загальна характеристика видання Белетристика "Хлібороба". Антисоціалістична тема. Переважання анонімних дописів з місці

Занепад "Світу", хоч і болісно вразив радикальну молодь, але не зупинив її жаги мати свій періодичний Друкований орган. Спроби І. Франка та М. Павлика працювати в народовських виданнях у 1880-х роках, що закінчилися повним провалом, лише підкріпили їх прагнення мати свої віщання. Сили радикалів ростуть, соціалістична ідеологія з її культом знань, орієнтацією на європейський рівень демократії і політичної свободи, шириться. За організацію віщань беруться вже не лідери І. Франко і М. Павлик, а інші особи, що згуртувалися навколо них. У 1883 році студент Віденського університету В. Полянський віїсту ніш з проектом заснування літературно-наукового журналу при участі І. Франка. О. Терлецького. В. Коцовського. Н. Кобринської та інших. Через Олену Пчілку сподівалися залучити авторів зі Східної України. Але ця ідея не вийшла за рамки проекту, оскільки не пощастило зібрати кошти в потрібній кількості. Така ж доля спіткала задуми журналів "Нова наука". "Прапор" і "Поступ". Про останній проект розповів І. Франко: він виник у 1886 році в Києві, куди автор приїхав оженитися. "Знов у громаді була розмова про видавання

Історія української журналістики XIX століття

періодичного письма в Галичині, що мав називатися ' Поступ', і знов, окрім просторої програми, уложеної тісним кружком молодіжі в мой стилізації, не вийшло нічого"⁴⁰⁵.

Але духовне життя не стояло на місці. Гурток радикальної молоді, що вчилася у Львівському університеті, сам розпочав утілювати в життя ідею радикального видання під назвою "Товариш". 10 липня 1888 року вийшло в світ перше число журналу. Це була книжка на 116 сторінок. За відповідального редактора підписався С. Козловський, але фактичним його організатором виступив І. Франко. Програма віщання була подана в редакційній статті. Вона передбачала "не сходячи ані на хвалю з ґрунту народного русько-українського, ми бажаємо по змозі прикладати до пізнання того ґрунту сучасні європейські методи наукові і літературні, а zarazом прояснювати дальшу нашу роботу показом на ті дороги, якими йде тепер наука і література в других, освіченіших краях Корони".

І. Франко заснував новіш тип журналу з доміантою наукової частини над літературною. З поезії тут було надруковано вірші М. Старицького "З України" (псевдонім *Гетьманець*) та О. Маковея "На самоті". Сам І. Франко дав переклад "Із епіграм К. Гавличка-Боровського" та оповідання "Домашній промисел" і публіцистичну статтю "Наша публіка".

Оповідання являло собою автопереклад українською мовою тексту, що вперше з'явився польською мовою в петербурзькому журналі "Кгаі" (1887. № 48). Це був твір, виконаний цілком у Франковій манері стислого тенденційного оповідання. Оповідач і головний герой - Яць Лремишин з родини ложкарів, яка з діда-прадця займалася цією справою, вчитавши в газетах, що крайовий маршалок обіцяв усі сили докласти для "підвищення в Галичині домашнього промислу", возрадувався душею. Нарешті, на нього звернуть увагу. Але виявилось, що держава й не збиралася допомагати ремісникові. Справді з'явився новий закон про домашній промисел, але він поставив на шляху робітника стільки бюрократичних рогаток, що Лцеві довелося покинути родинну справу. Оповідання містило виразну тенденцію викриття австрійського державного ладу, який придушував приватну ініціативу, і уряд, у якого діло розходилося зі словом.

Стаття "Наша публіка" була програмовою для журналу. Вона торкалася становища української преси в Галичині. Багато наших редакторів, твердив І. Франко, апелюють до публіки, коли потребу ють відстояти аласний погляд. Але публіка - це фантом, якого ніхто не знає. Її силоміць нав'язують одні думки, оберігаючи від других. І. Франко висловив далі методологічні засади діяльності преси: "Нема думок страшних, неморальних або шкідливих. Усяка думка стоїть того, щоб її передумати, розібрати і справдити" (с. 60). Що може бути неморального в теоріях Дарвіна. Ньютона. Коперніка або в теорії Маркса про історичний розвиток капіталізму? Кожну думку слід передумати самостійно, наполягав І. Франко, а потім судити про

⁴⁰⁵ Франко *І. Я.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко *І. Я.* Збір. творів: У 50 т. - К.: 1984. - Т. 41. - С. 462.

Михай .Л.

її вартість та істинність. Поки публіцист є публіцистом, тобто письменником і вчителем одночасно, доти він має повне право на те, щоб публіка бачила попередження, спокійно і тверезо вислухала його думки. Коли вони видаються їй цікавіші й важливіші. "Лякайся слів і задля них відкидати річ. - говорив далі І. Франко, лякайтесь обговорювання певних думок і питань для того, що ті питання десь колись когось довели або хують довести до дражливих конеквенцій. се значить вовка боявшися, в ліс не йти" (с. 64). Публіцист висунув гасло, наслідувати яке має й сучасна журналістика: обговорюймо всякі річ явно й одверто тільки без образи людської гідності, маючи на увазі "добро загальне без нічиєї кривди: толкуню. доказуймо і контролюймо себе взаємно, а ціль наша, ціль публіцистична буде досягнена" (с. 64): але одночасно буде досягнено далеко більше: щирий обмін думками, доказами, критиками і поправками це і є наукове життя інтелігенції, це і є та кузня, у котрій виковуються добрі, великі й тривкі грохадські справи.

Статтю "Наша публіка" слід зарахувати до класики української журналістики: вона актуальна й сьогодні своїм глибоким! поглядом на завдання публіцистики.

Наукова частіша була представлена двома працями М. Драгоманова "Науковий хіетод в етнографії" і "Сміх і горе". Обидві вони будувалися як критичні праці. Перша являла собою рецензію на книгу О. Кониського (*О. Суходольського*) "Етнографія Слов'янщини", яку М. Драгоманов розкритикував за етно-психологічний метод визначення відмін хііж росіянахін й українцями. Друга стаття складалася з оплати комічних похишок у галицькій пресі, який свідчив про незнання елементарних речей журналістами.

М. Павлик подав до журналу статтю "Русини в Америці", цінну фактичну матеріалом. Тут дебютували В. Будзиновський з реферативним викладом німецької книжки про відносини російських сільськогосподарських робітників, яка в свою чергу була складена на підставі праці російського економіста М. О. Каблукова, та В. Арцишевський з рефератом праці С. Щепанковського "Бієтга Оаісу" і З. Северин з рефератом "Давніші форми сім'ї на підставі Льюїса Моргана".

У журналі були опубліковані листи Т. Шевченка до О. Герцена і Ю. Федьковича до Д. Телячківича. Обидва вони містили цінний матеріал до характеристики біографії і світогляду видатних українських поетів.

Перше число журналу "Товариш" засвідчило непогану перспективу, що розкривалася для нового видання. І Франко готував матеріали для другого числа. Аж тут з'ясувалося, що далеко не всі з гуртка молодих радикалів задоволені журналом. Частина хюлоді, очолена В. Будзиновських, критикувала книжку за неухагу до праць "молодших". що часопис був занадто націоналістичний, реакційний, дещо в ньому було не на хіісці, він повинен бути більше теоретичний, ніж практичний, менше торкатися українських справ, а більше тяжіти до європейської науки. Редакція була відібрана у І Франка і перейшла до рук студентів, які не змогли без його праці провадити видання далі. Перше число "Товариша" стало й останнім для нього.

Історія української журналістики ХІХ століття

Разом з там занепад "Товариша" викликав невдоволення іншого крила радикальної молоді, до якого належали В. Стефаішк. Л. Мартович. С. Данпловпч та ін. і переконав їх в необхідності мали своє періодичне видання. Уже носилася в повітрі ідея створення партії європейського зразка з проведенням установчого і наступних чергових з'їздів, виробленням програми, реєстрованим членством, створенням свого друкованого органу. У цій атмосфері 1 січня 1890 року розпочалася історія часопису "Народ". Зік і в багатьох інших вішалках, у його кваліфікації губиться хіжежа між газетою і журналом, тому в різних джерелах хюжна зустріти по відношенню до нього вживання як першого, так і другого терміна. Переважає все ж визначення часопису "Народ" як журналу. Виходив він два рази на місяць. Редагував його М. Павлик, допомагав йому І. Франко. Активну участь у ньому брав М. Драгоманов, який вважав створення партії передчасним, але не міг утриматися від журналістської праці в її виданнях. Рідко яке число "Народу" виходило без тексту, підписаного його ініціатором. Від №1. Драгоманова журнал отримував і матеріальну допомогу, надходила вона їй з України через М. Ковалевського⁴⁰⁶.

У програмовій статті першого числа редакція так сформулювала свої завдання: "Наша перша і остання ціль була здавна помочи здвинути хіатеріально та справді просвітили наш народ": луг же вислолювалася і практична мета видання створити "демократично-поступову партію" (1890. № 1. с. 1).

У своїй діяльності "Народ" виконав організаційну функцію і забезпечив згуртування громадянства на засадах радикального світогляду. 4 жовтня 1890 року у Львові з студентських і молодіжних радикальних гуртків, що існували під впливом М. Драгоманова ще з кінця 1870-х років і до яких увіходили й старші за віком товариші, була заснована на установчому з'їзді Русько-Українська Радикальна партія. У двадцятому числі 1890 року була опублікована програма партії і оголошено "Народ" її органом із завданнями: - "розбирати її критикувати наш сучасний суспільний устрій, а також розбирати й критикувати жіття й розвій нашої суспільності, особливо її назадницькі думки та привчкн": друкували статті, у яких розкривалися б "найхарактерніші прояви її чертн нашої суспільності", а з творів художньої літератури ті, які "хіали б глибше суспільне значення" (1890. № 20. с. 316).

"За перший рік існування журнал зібрав 251 передплатника, значна кількість підписників розходила через роздрібний продаж. Демократично налаштоване громадянство вітало появу журналу. Позитивні відгуки на його вихід з'явилися в народовській пресі. Але згодом, коли з'ясувалося, що "Народ" бойовничо налаштований не тільки до москвофілів, але й

⁴⁰⁶ У праці "Чудацькі думки про українську національну справу" М. Драгоманов писав про свою розмову із "земляком", котрий "передав мені 1000 франків на заповіт у письменській справі в напрямку, котрого я боронив, і гусяк коли того часу д. Павлик казав мені, що хоче закласти газету "Народ", го я її іараз же назначив ті гроші на це діло" (Драгоманов М. П. Вибране. - К.. ІУ91. - С. -163).

Михайн .Л.

народовців, рішуче виступає проти церкви, ставлення до нього в громадській думці змінилося. У червні 1890 року митрополит звернувся до вірних греко-католицької церкви з посланням, де говорилося: "Понеже виходяча у Львові газета "Народ", як митрополичий ординаріат увірився, лише в злім, соціалістичнім і противійм святій вірі направленію. і дотичні згубні засади межі нашим народом ширити усилюється і для того взивається ВСЧ (всечестиве. І. М.) священство в імені обов'язку свого перед Богом і властію. щоби старалося і уважало, аби газета тая в читальнях і руках народа не находилася" (1890. № 14. С. 205). Це був великий удар по авторитетові журналу. У 1892 році його тираж упав до 200 примірників і надалі тримався близько до цієї цифри.

Другий з'їзд (1891) підтвердив за "Народом" офіційний статус органу партії і ухвалив друкувати матеріали в ньому під такими рубриками: "Політика крайова і загранична", "Справи суспільно-економічні". "Наука і штука". "Критика і бібліографія". "Полемика і дописи". "Заяви і запити". Журнал було кваліфіковано як "Орган Русько-української радикальної партії. Під редакцією М. Павлика".

У Росії журнал переслідувався, передплата його була заборонена. За виявлення його особам загрожувало переслідування. Так відомо, наприклад, що в 1892 році у Києві був заарештований за знайдені в нього під час тусу два чиста "Народу " відомий український соціал-демократ Павло Тучапський і за це шість лижнів провів у тюрмі. У 13-14 числі 1893 року сам "Народ" повідомляв, що в травні заарештовано в Харкові кільканадцять осіб "за спровадження, переховування й поширення наших віщань".

З часом М. Паалик став непокоїтися щільною опікою над ним керівництва радикальної партії. У зв'язку з від'їздом І. Франка на докторські студії до Віля і мотивуючи дешевизною віщання на провінції він переніс у листопаді 1892 року віщання журналу до Коломиї, де журнал видавався два роки. Але саме в коломийський період загострилися далі відносини М. Павлика з видатними радикалами. У липня 1893 року група молодих представників радикальної партії: В. Будзиновский. Ю. Бачинський. М. Ганкевич, В. Охримович. направили М. Павликові "Ultimatum", висловивши до нього ряд вимог як до редактора журналу.

Тоді М. Паалик аргументуючи відсутністю фінансування журналу з боку партії, оголосив його своєю аласністю і дав йому підзаголовок "Русько-українська радикальна часопись. Під редакцією М. Павлика". Такий статус мав журнал до кінця існування. Фактично він залишався органом радикальної партії, але в редактора були розв'язані руки для творчого вирішення інформаційних і публіцистичних питань. Він скасував рубрики, зменшив обсяг журналу і зробив його суто політичним часописом. Художні твори в цей час майже не друкувалися. "Народ" став одноманітним за змістом, переобтяженим статтями М. Драгоманова й М. Павлика. У коломийський період в редакції "Народу" працював відомий письменник Лесь Мартович (1871-1916). У листопаді 1894 року на вимогу деяких членів радикальної партії віщання повернулося до Львова. Однак

Історія української журналістики ХІХ століття

М. Павлик не збирався і в силу творчої однолітності вже їй не міг змінити характер видання. Воно все більше перетворювалося на орган не радикальної партії, а особисто М. Драгоманова, який містив у ньому переважно викривальні матеріали, статті, спрямовані проти чогось. -Як справедливо відзначала свого часу Ф. Д. Пустова, захопившись критикою, "він не міг дати вірної позитивної програми"⁴⁰.

М. Павлик організував у Львові святкування ювілею 30-літньої літературної діяльності М. Драгоманова, відвівши під його висвітлення 1-2 число 1895 року. Тут були опубліковані вітальні промови й наукові доповіді, виголошені на святі, а в наступному числі (3-4) подано відповідь М. Драгоманова на привітання. Але невдовзі сталося непередбачуване: 20 червня 1895 року М. Драгоманов помер, на руках у небоги Лесі Українки, яка приїхала на місяць погостювати в дядька. М. Павлик та І. Франко кинулися до Софії, сподіваючись встигнути на похорон, але не були пропущені через кордон, бо не встигли за короткий час виправити собі візи.

Дванадцять число "Народу" (1895) відкрилося розділом "Над труною М. Драгоманова". де публікувалися скорботні висловлювання українських діячів. Першим йшло прощальне слово Б. Грінченка, який прощався з своїм опонентом по "Буковинській дискусії", поставивши під текстом підпис **П. Вартовий**. Далі друкувалися "надгробні промови", "Жалібні телеграми і листи". "Виступи газет з приводу смерті М. Драгоманова".

Після його смерті журналістика виявилася приреченою. І. Франко вже мав своє віщання "Життя і слово" і всі сили віддавав праці діяльності. Невдовзі М. Павлик, залишившись на самоті, опублікував заяву: "Через смерть небіжчика М. П. Драгоманова, головної підпори моєї і "Народа", а також через мою недугу - я отже мушу перестати видавати "Народ" (1895. № 17). Так закінчилася історія цього журналу.

Починався "Народ" як традиційне для української журналістики в Галичині літературно-наукове віщання. У перший період у ньому існували чотири літературні рубрики "Політично-сатиричні казки". "Поезії", "Оповідання". "Драми", у яких публікувалися твори, що так чи інакше стосувалися програми часопису.

У поезії безперечне лідерство належало І. Франкові. Тут він опублікував три віршовані оповідання, які в другому віщанні книжки "З вершин і низин" увійшли до циклу "Жидівські мелодії". У цих творах І. Франко розробляв актуальну для України тему - єврейської присутності в українському просторі і непростих стосунків євреїв з українцями. У кожному вірші виводилися нестандартні ситуації, зображалися нетипові явища, відхилення від норми, але саме вони й увиразнювали традиційні відношення між двома етнічними групами, окреслювали традиційний образ єврея в Галичині.

^{40*} Пустова Ф. Д. До історії журналу "Народ" і участі в ньому Івана Франка // Учені записки Харківського державного університету. - 1956. - Т. 74. - Труды филологічного факультету. - Т. 4. - С.12.

Михайло І.Л.

У першому числі (1890) був поданий вірш "У цадика". До цадика, рабна-чудогворця, приходила Малка і приводила на лікування свого чоловіка Елька. Хвороба його полягала в тому, що в нього прокинулася совість. Він став замислюватися над тим, до чого доведе його і його родину надбане на шахрайстві багатство, чим обернуться безкінечні прокляття, що сиплються на його голову з боку обманутих і покривджених ним людей. Духовне поляршення його було таким глибоким, що він покинув родину і найнявся до хлопа в найми, щоб спокутувати свій гріх. Гам його розшукала дружина. Родичі сприйняли його поведінку за вияв божевілья, зв'язали його і привезли на лікування до цадика. Вірш був побудований як монолог дружини, яка просила лікаря: "Нехай же сумління його замовчить".

Поема "По любові (оповідання конокрада)" (1890. №№ 5-6) лак само змальовувала нестандартну агітацію. Твір також будувався як оповідання героя Гершона, який починав з твердження, що єврей женився лільки з гешефту, а ось він оженився з любові. Він не хотів брати участь у шахрайствах і крадіжках тестя, зажадав відділитися від нього. Все одно сім'я розпалася через втручання тестя й тещі в життя його родини. Друге одруження було щасливим, але родичі, які обіцяли допомогти молодій родині стати на ноги, зрадили закоханих, використали у своїх цілях їхню довірливість. Чесно жити не вдалося, і Гершон став на тестеву дорогу конокрадства, невдовзі був спійманий і кинутий до криміналу. Тут і зустрів його поет.

Грега поема "По-людськи (оповідання онучкаря)" (1890, №№ 8, 9, 11), подавалася з приміткою "Писано в тюрмі 1-5 вересня 1889". Лак обто під час третього арешту І. Франка. У творі відбувається складна передача оповідних прав від героя-постерігача, онучкаря, до героя - дійової особи, єврея Хаїма, до якого онучкар заїхав переховатися від дощу. У розповіді старого розкривається його несподівана доля. Він ще за кріпацтва був вірним панським посіпакою, догоджав графові, зате його ненавиділо все село. Одного разу вся його родина вимерла під час холери, а пан виявив невдячність до вірного слуги. І тоді Хаїм зажадав від нього: осадіть мене на ґрунті. Він керував думкою, що

Плем'я наше в цьому краю.
Ссучи з нього кров саму.
Сотні літ живучи в ньому.
Сотні літ чуже йому!

Він вирішив хламат стару традицію, але це виявилось зробити не легко: сільська ірмода не приймає колишнього панського управителя. Але Хаїм упевнений у своїй правоті, долає всі перешкоди, адаптується в український простір, стає рівним серед українських селян, спокутує гріх своїх співвітчизників перед українським народом.

Поєми з циклу "Жидівські мелодії" мали велике значення в розвитку журналу "Народ". І. Франко ніби знову торкнувся традиційної для себе теми: експлуатація українського народу єврейським капіталом. Але зайшов до неї з несподіваного боку, показуючи пробудження совісті в окремих представників єврейства, розуміння ними неприродного слану речей, коли велика група

Історія української журналістики ХІХ століття

еврейства залишається чу жою питомому народові цієї землі. В останній поемі автор зупинився на прикладі співпраці, з'єднання представника єврейства з українським народом. Про те, що ця тема постійно хвилювала І. Франка свідчить образ єврея Вагхіана з рохіану "Перехресні стежки" (ЛНВ, 1900. №№ 1-12), який викладав перед головним героєм твору адвокатом Свгенієхі Рафаловичем цілий трактат про співпрацю євреїв з українцями.

Наприкінці року І. Франко опублікував у "Народі" вірші з циклу "Тюрехіні сонети": "Сидів пустинник біля свого скиту" і "Росіє, краю туги та терпіння" (1890. № 23); "Сиджу в тюрхіі, як в засідці стрілець", "Як я ненавиджу вас, ви хіашинн", "Що вовк вівцю їсть жалко, та не дивно". "Легенда про Пілата" (1890. № 24).

Особливо глибокою духікою вражала друга добірка, у якій на філософськоху рівні опрацьовувалася ідея зрадництва. Я ненавиджу хіашинн, які мусять крутитися саме так, що іноді трощать людські кістки і ллють кров, твердив поет, але якої ненависті заслуговує "чесний чоловік, що злomu служить"? Мені він нагадує "вид Пілата". Далі в циклі з трьох сонетів опрацьовувалася легенда про І Пілата, який нічого не зробив сам, тільки віддав на муки катам Христа і вхшв руки, але був проклятий Богом і людьми. В опублікованих у "Народі" "Тюремних сонетах" І. Франко звертався до "чесних людей", які своїхі протестом могли б спішити жорстокий хід державної хіашинші.

Другим автором рубрики "Поезіі" був О. Маковей, що опублікував тут одну поему "Молох" (1891. № 6), що хіала виразний алегоричний зхіст. Вона була присвячена історії стародавнього світу. Під час великої посухи в Белбеці святі жерці вирішили за звичаєхі принести людську жертву Молохові - богові сонця, вогню і війни. Має піти до жертвовного вогню й Ада, але закоханий у неї Гурахі підняв повстання. Від його стріл розбіглися ченці, а юрба повалила ідола. Ада згоріла у вогні, але був порятовашш народ. Він позбувся сваволі жерців і здобув духовну свободу.

З ху дожною боку поема була виконана доволі професійно; вона мала динамічний сюжет, мова її відзначалася чистотою, правильними літературними наголосахш, десятирядкові строфи дозволяли вільно рухатися оповіді й розвивати думки. Письхієннк ніби обхієжнвсья зображальнім планом і нічого не нав'язував читачеві. Проте тенденційність иоехш була очевидною: будь-яка релігія духовні кайдани, запахюрочення людей в ім'я корисливих інтересів привілейованої касги жерців чи священників. Поехія на історнчноху прикладі схіляла до атеїзху. Вона пасувала до програхш "Народу", адже атеїзм елехієнт програхш соціалістів. Инсьхієнник не захшслювався над моральним значенняхі релігії й організаційною функцією церкви, він виставляв на першій план лише негативне значення релігії, зайхіав односторонню, невиправдану на сьогодні позицію.

Третіхі авторохі, чії поетичні твори з'явилися в "Народі", була Леся Українка. Дебюту вала вона циклом "Ридання" (1891. № 7), що пі нише у війшов до її книжки "На крилах пісень" (1893) під назвою "Сльози-перли". Присвячено було цикл І. Франк : Леся Українка розвий; іа в ньоху

Михай І.І.

традиційний Для своєї ранньої творчості мотив ридання, сліз над долею різного краю. Попри провідну соціальну доміную в ідеології "Народу" плач поетки мав своїм джерелом національне рабство. Вона жадала визволення України в цілому, а не її збіднілого селянства.

Щоправда, соціальну проблематику вона піднесла в перекладі вірша Віктора Гюго "Бідні люди" (1891. №№ 10-12). Присвятила вона свою працю "любому і вельмиповажаному дядькові Михайлові", тобто М. Драгоманову. Романтична картина негоди на морі, де бідний рибалка мусить виконувати свою працю, аби прогодувати родину, чергувалася з реалістичною картиною дому, де його жде дружина Жанні. Удосвіта вона виходить зустріти чоловіка на берег моря. Але по дорозі завертає до сусідки, самотньої вдови. Жінка померла, лишивши двох маляток. Жанні забирає їх до свого дому, потерпаючи, що скаже чоловік, адже в них своїх п'ятеро дітей. Але чоловік, повернувшись з моря і почувши про смерть суїцидки, наказав забрати у свою сім'ю її дітей. Поема В. Гюго зображала високу мораль бідняків. Їх готовність рятувати людей від горя, ділитися з ними останніми статками. Такий погляд відповідав програмі часопису.

Після цих публікацій ідеї творчі довшо не друкувалися в журналі "Народ". Лише в 1895 році несподівано знову з'явилося кілька віршів Леся Українки. Вірш "Пророчий сон патріота" (1895, № 9) був присвячений "шановному редакторові "Буковини". Поштовою до написання сатиричного двору були статті в його газеті "Наші національно-політичні відносини". "Про своїх людей" (1895 №№ 27-32). написані з нагоди введення у Ватикані митрополита С. Сембратовича в чин кардинала. Леся Українка не мала сатиричного хисту, хоч і надалі пробувала писати поетичні твори для сатиричних журналів. Вірш не містив ні вишуканого сюжету, ні сити акції, ні виразних вербальних формул, і в цілому залишав бліде враження.

Зате невдовзі в "Народі" вперше побачив світ цикл Леся Українки "Невольничі пісні" (1895. № 15-16). програмовий дія її творчості. Дія своєї книжки "Думи і мрії" (1899) авторка перебудувала його композиційно, доповнила іншими віршами, а окремі вийняла з нього, але його першодрук мав велике значення для української літератури. Він був опублікований у складі семи віршів: "Божа іскра". "Мати-невільниця". "І все-таки до тебе думка лине". "81а\и - sc̄iavus". "Ворогам". "Північні думи", "До товаришів".

Цей цикл прикметний дія творчості Лесі Українки розвитком теми національної неволі й імперативним закликом до визволення. Ввівши мотив таланту поета, який є навіть від нього не залежною "Божою іскрою", вона забезпечила собі право говорити сучасникам неприємні для них. але правдиві речі. Вона описала мати-невольницю. яка сподівалася, що хоча б для її своєї дитини кращого майбутнього, але раптом прш адувала. що і її матір так само сподівалася для неї кращої долі, але відтоді нічого не змінилася. Вона зверталася до самої себе із закликом припинити ліпи сльози там де навіть крові мало. Вона соромила сучасників, що вони й досі не розбії-і уявлення про слов'янина, як про раба, що склалося ще з часів стародавнього Риму. Вона передавала розмову з товаришами, ймовірно з :

Історія української журналістики ХІХ століття

болгарами під час гостювання в дядька М. Драгоманова, які дорікали в її особі українцям за пасивність у боротьбі за волю, які казали: "Годі нам, тепер черга на вас". У цілому цикл "Невольничі пісні" соромив читачів за пасивність, заряджав великою енергією визволення, будив жагу активної діяльності. І в цьому була його величезна сила.

Поетія журналу "Народ", хоч і не чисельна за кількістю, була видатним явищем за якістю. Тут були опубліковані видатні твори трьох знаменитих поетів, які наміцно увійшли в історію української літератури, відіграли величезну мобілізуючу роль дія сучасників.

Проза була представлена скромнішими здобутками. Рубрика "Сатирично-публіцистичні казки" мітила переважно твори І. Франка: "Казка про Добробіг" (1890. № 2-3), "Свиня" (1890. № 9). "Як го Згода дім будувала" (1890. № 10). Усе це були алегоричні твори, занурені своїм змістом у сучасну політичну ситуацію.

Добробіг, головний герой однойменної казки, втрачав усе майно і людську гідність під тиском адміністрації краю, представленої Гопманом. Він конфіскує на користь фатерлінду за "оплікації", тобто довідки про конфіскації, збіжжя, землю, коней, гроші, а коли Добробіг намагається відмовитися від шахрайських операцій, то наказу є висікти його. Казка була призначена для дорослих і була зрозумілою тільки їм. Традиції М. Салткова-Щедрина були добре засвоєні І. Франком, який, зрештою, й сам мав визначний сатиричний талант.

Казка "Свиня" була закроена за Квітчиним зразком: втілення метафори народної приказки в жанр. Свиня мріяла, щоб у неї були роги, тоді б вона повимоту вала кишки усім своїм ворогам: "най знають, що свинство також сила і безкарно чіпали себе не дасть!" Це була байка, де в образі Свині зображався самовдоволенні обиватель, який купався в достатку, але не бажав займати активну життєву позицію щодо суспільної кривди. •

Казка "Як то Згода дім буду вала" потребує вже сьогодні спеціальних коментарів для правильного її розуміння. Бідні люди доручають Згоді побудувати Народний дім. Тільки ж на відведеному ґрунті виявилися Руїна, Багно і купа Смігтя. При спробі ліквідувати їх вони опираються, називають себе одвічними традиціями непорушними на цій землі. Нарешті, Згода придумує побудувати дім з використанням стін старої Руїни, залишивши в будівлі Багно і Смігтя. Внаслідок цього побудований дім завалився при його відкритті. В алегоричних образах І. Франко зобразив провідні політичні сили свого часу: москвофілів, народовців, прихильників "нової ери". Казка була наповнена алюзіями на періодичні видання згаданих напрямків, відкритими і прихованими цитатами з їх політичного лексикону. Вона утверджувала думку про те, що Згода неспроможна побудувати український народний дім, якщо за цим не стоїть моральне очищення, оздоровлення політичної атмосфери.

Близьким за сатиричним спрямуванням до І. Франка, але не за алегоричною формою викладу був Лесь Мартович. У "Народі" він опублікував сатиричне оповідання "Лумера" (1891. №№ 3-4).

Михайн І.Л.

Історія бідняків Івана і Анни Притик, що за снопи жали попівський лан о. Кабановича, була розказана з блискучою вигадкою й дотепністю. Зголоднівши на роботі, Іван так захотівся порожнім борщем, що прийняв за бобн тарганів, які нападати в тарілку. Відтоді він захворів. Піп вимагав, щоб наймити жалі й дати, аіє ні чоловік, ні жінка не могли повернутися до роботи: Іван занедужав, а Аниця доглядала його. "Упередвечорі по тій дорозі, що попри Иванову хату, так то не бочка котігтсья. не віз із снопами сунеться, не отець Кабанович не то качається, не то йде: неначе та в байці, що одного часу та якось, бачу, таку штуку втяла, що ні їхала. ні йшла, ні летіла, ні пливла: отак і отець Кабанович". Так зображав Л. Мартович свого героя. Він прийшов лягтися з Притиками, що не йдуть дожинати його лан. Заледве Аниця впрохаїа його дати на завтра кобилу одвезти Івана в місто до лікаря. Лікар наговорив такого, що бідним селянам ніколи не настабитися на лікування. Але. вертаючись додохіу. Аниця заїхала до знахарки в сусідне село. Та дала зілля і порадила знайти іншу службу: найнятися до професора у "їхне село. Увечері Іван розповідав жінці, чихі мужик живе. А живе він "лумерахш" (тобто, номерами): "перше лумеро - мужик несе, де кажуть, друге лумеро - мужик несе... третє... та цих. мой, таких лумерів, що звід на небі, що піску в морі!" Іншими словами, усе жіггтя мужика складається з обов'язків за відсутності будь-яких прав.

У перший рік вішання в жу рналі велике хіісце займали переклади з російської літератури. Здійснював їх сахі редактор М. Гаалік. За 1890 рік тут були опубліковані твори І. Успенського "Народна совість" (№ 1). М. іЩедрина "Сусіди" (№ 7). М. Лескова "На краю світа" (№№ 12-15). Л. Толстого "Влада темноти" (№№ 17-23). З багатої й розхіяїтої російської літератури М. Павлік обирав твори з народного жіггтя. Вони відображали безправне становище простолюду, збиткування над ніш панів, викривали поліцейський режим Російської іхперії та деспотію в російській родині, яку М. Паалік похіілково вважав прнтахіанною й у країнцям. Показовий з цього погляду вибір драми "Влада техіноти" з величезної творчості Л. Толстого, твору, що здається посталихі під вилвохі українського театру корифеїв, зокрема таких п'ес, як "Наймичка" І. Карпенка-арого, "Глітай, або ж Павук". "Дві сім'ї" М. Кропівничського. Твори з вищими філософськими ідеями, спряхювані на відображення вищих верств російською су спільства, наснажені модерністичними шуканнями, до "Народу" не потрапляли

Але й у публікаціях таких творів настала перерва після проголошення часопису партійним органомі. До друкування художньої прози М. Гаалік поверну вся лише в останній, львівський, період іст орії жу рналу. Так тут було опубліковано оповідання П. Кобринської "Відьхія. По народним казкахі і оповіданнях!" (1894. № 22). Поява цього твору, містичного, заснованого на народній дехіонології. була алогічною, цілком суперечила програмі соціалістичного часопису. Оповідання складалося з цілого ряду сюжетів.

зхлсг яких зводився до нехитрої схеми: у момент народження дитини хтось виявлявся випадковіш свідком розмови двох срібнонерих птахів, які сповіщали долю новонародженей істоті; далі викладалася історія життя цієї

я7й

Історія української журналістики XIX століття

людини, яка підтверджувала справедливість пророцтва і лунав висновок: хто в яку годину родиться, така його доля. Подібна немудра філософія цілком суперечила ідеям радикального руху, в основі якого лежала думка про можливість суб'єктивного вливу людини на свою долю і су спільні процеси. Важко пояснити, чим керувався М. Паалик, приймаючи твір до друку. Хіба тим, що Н. Кобринська присвятила його М. Драгоманову в честь його 30-літньої письменської праці, адже це була та подія, якій М. Паалик намагався надати якомога більшого значення й ширшого розголосу.

Прозу, окрім поетичних творів, запропонувала журналові й Леся Українка. Так тут з'явилося оповідання "Волинські образки. Школа" (1895. № 3-4). Цей текст справді швидше слід віднести до жанру художнього нарису, а не оповідання. Хоча він і позбавлений документальності, але мова в ньому йде про цілком реальні ситуації й життєві типи. Оповідачка приїздить у гості до своєї подруги, яка вчеплює в селі за двадцять верст від Луцька. Авторка ставить собі за мету якомога виразніше описати красномовні деталі шкільного побуту "калужу перед школою, яку треба перебрідати, аби потрапити на ганок: вікно, заткнуте подушкою, бо шибка давно вибігла: вогкий клас зі слідами крейди на чорній дошці: цілковита залежність учительки від попа, який "скупенький трохи", але "з шім можна аладнтись". Від нарису залишалось враження про цілковите приниження учителя церковноприходської школи, низький рівень знань, який може дати така "освіта".

Це були й усі художні твори, опубліковані в журналі "Народ". Цілком очевидно, що добиралися вони до журналу за певною тенденцією. Вони повинні були відбивати програму часопису, задовольняти його публіцистичні завдання: викриття існуючих соціальних порядків, критику угодності, заклик до реформи вання суспільства в напрямку розширення демократичних свобод. Однак вузька партійна програма не завадила з'явитися в журналі видатним творам свого часу. Самі імена І. Франка, Лесі Українки, О. Маковея і Л. Мартовича свідчили про те, що редактор не робив головної помилки: не знижував планку художності задля ідейності.

Перетворення часопису на партійний орган призвело до трансформації "Народу" на політичний журнал. Головне місце зайняла в ньому інформація про радикальний рух у Галичині і в світі. обов'язковими стали публікації партійних документів та інформаційних матеріалів, як-от: "Програма русько-української радикальної партії" (1890, № 20). "Відозва з приводу кандидатури С. Даниловича на посла до ради державної" (1891, № 4). "Матеріали до ревізії програми русько-української радикальної партії" (1891, № 7, 8, 9). "П'їзд українських радикалів" (1891, № 20-21). "З'їзд нашої радикальної партії" (1892, № 19).

Провідне місце відводилося партійній публіцистиці, полемічним статтям, спрямованим проти москвофілів, народоців, боротьбі з "новою ерею". Позиція радикальної партії у політичній боротьбі того часу висвітлювалася в статтях Є. Левницького "Безпрограмисть "народоців" і їх будучність" (1890, №№ 15, 16, 19, 20, 24), С. Даниловича "Коломийське віче і премудрість "Діла" (1891, № 23). В. Охримовича "Куди нам іти і що

Михайн .Л.

нам робиш? (Квестіонар для другого з'їзду русько-українських радикалів)" (1891. № 15-16. 17-18). М. Драгоманова "Новоєрівські овочі з усеукраїнського погляду" (1892. № 13-14), В. Будзиновського "Народні ■•засту пники" (1892, № 22-23). Л. Васпівського Талицько-руські радикали перед російською публікою" (1892. № 24). М. Гавлика "Похорони "нової ери (1893. № 1). "Нова -нова" ера" (1893. №№ 4. 5. 8. 12-13), "Моя бродська Одиссея" (1894. №№ 3. 4. 5). В. Стефаніка "Польські соціалісти як реставратори Польщі о(і тог/а сі о тога" (1895. № 13-14).

Традиційно велика увага приділялася в журналі економічному становищу народу. Зокрема у статтях І. Франка "Як би нам поряту ватися" (1890. № 4). "Що таке громада і чим би вона повинна бути?" (1890, № 5). "Машини і порядки громадські" (1890. № 7), "Кілька слів о проєкті фільваркової господарки на селянських ґрунтах" (1890. № 11) пропонувалися шляхи виходу з нужди й бідності шляхом утворення кооперативних об'єднань селянських господарств, які зможуть діяти як фільварки: запроваджувати спеціалізацію в сільськогосподарській праці, застосовувати машини, захищати себе юридично.

Темою багатьох дописів було тяжке становище українського селянства. Про це писали, наприклад, С. Данилович у дописі "Про неподільність мужицьких ґрунтів" (1890. № 4). М. Павлик у статті "Нужда в Галичині" (1890, № 5). В. Охримович у працях "Про схіертність в Галичині та її причини" (1892. №№ 20-21, 22-23. 24: 1893. №№ 3. 5). "Чохіу русини так численно на тахтгой світ ехіігрують" (1893. №№ 10. 12-13. 15) та численні аноніміні кореспонденти з хіісць.

Публіцисти "Народу" пильно досліджувати причини еміґрації та становище українців в інших країнах. Цього питання стосувалася велика група хіатеріаіів. як-от: статті М. Паатика "Про ехііґрацію наших людей" (1890. № 1). "Про а.мернканську Русь" (1890. № 9). І. Горошинського "Про життя наших еміґрантів в Америці" (1890. № 18), А. Марцінюка "Причинки до пояснення ехіґрації" (1893, №№ 9. 10. 11-13. 15). Ю. Бачинського "По поводу еміґрації" (1893, №№ 4, 5. 6. 7, 14). А. Гончаренко "Країна козаків у Північній Ахіертці. або Атыска" (1894. № 2). Розвиваючи гехіу виїзду у країнів з шітомих зехіеть. П. Г'рабовський подав дослідження "Сектанти-українці в Сибірі" (1892, №№ 2. 4, 5-6).

З хіатеріатів, присвячених просвіті, варто відзначити інфорхіаційні "дописи з села" Є. Лрошинської "Дещо про буковннсько-руську інтеліґенцію" (1890. № 2-3). "Ще про руську інтеліґенцію та про народ на Бу ковині" (1890. № 4). проблехіні статті М. Павлика "Ще про львівську гр.-к. семінарію" (1890. № 9). "Про перестрій руських чіґгатець" (1890. № 10). "Про народну просвіту" (1894. № 2).

Необхідно відзначити дохіінанту людинознавчого аспекту в хіатеріаіах. присвячених діячам у країнської освіти 'з почуттяхш теитоти і щирої вдячності описав М. Драгохіанов своїх учителів у Полтавській гімназії К. І. Полевича і О. І. Строніна у спогадах "Два у чителі" (1894. №№ 11-12. 13-14. 15). Обом судилася нелегка доля сахіе за те. що були вони

Історія української журналістики XIX століття

гарнішії педагогами, користувалися авторитетом в учнів. К. Полевича перевели на роботу з Полтави у Варшаву, а О. Строніну взагалі довелося пережити адміністративне заслання. Усе це за невинні симпатії до українського народу, прагнення бути корисним йому. Сам М. Драгоманов усе життя підтримував добрі стосунки зі своїми вчителями, зу стрічався з ними, як тільки надавалася для цього можливість.

І. Франко створив глибокий, науково виважений портрет у некролозі "Професор Омелян Огоновський" (1894. № 20. 21. 23), де вперше дав цілісну оцінку праці свого вчепеля у Львівському університеті. Досить критично сприймаючи біографічно-бібліографічний метод Ом. Огоновського в історії літератури руської, він все ж назвав її "фундаментальним ділом покійника, котре помимо всіх його недочетів довго ще лишиться найвиднішим пам'ятником його невтомної і совісної праці, а для вчених-спеціалістів буде багатим магазином відомостей про нашу літературу, особливо новішу"⁴⁰⁸.

Журнал "Народ" подавав широку інформацію про жіночий рух у Галичині, про що свідчать публікації Н. Кобринської "В справі петиції до ради державної" (1891, № 10-12). М. Павлика "Децо про рух русинок" (1894. № 13-14). О. Кобилянської "Децо про ідею жіночого руху" (1894. № 19).

Охоче часопис подавав матеріали з культурного життя. Особливо ґрунтовно висвітлювалися проблеми українського театру, якому присвячені статті Є. Левицького "Руський театр у Львові" (1891. № 3). Л. Лопатинського "Децо про театр" (1891. №№4-5, 6). І. Франка "Наш театр" (1892. №№ 9, 10. 13-18). Особливою ґрунтовністю й широким поглядом на предмет висвітлення відзначалася остання стаття.

У ній І. Франко висловив цілий ряд програмових положень. Театр не може бути інституцією класовою. - твердив він всупереч марксистській догмі про класовість мистецтва. - театр повинен обіймати все суспільство, зображувати всі його верстви. Хлібом театру є драма, до розквіту якої приводить його успішніи розвиток. У Європі підтримують театр заможне міщанство, численне чиновництво, шляхта. У нас ці верстви заступає духовенство. Тому наш театр схильний до проповідництва, дрібної моралізації. Його справжній розквіт можливий лише на народному ґрунті. Му жицький театр: що це за диво? Його не має в жодній країні Європи. Але для нас створення такого театру - порятунок, тільки тоді він перетвориться на підойму посту пу і просвіти.

Автор висловив три імперативні ідеї, сформулював завдання розвитку українського театру в Галичині: 1) перенести театр з міст у села, не чекати глядача, а шукати ного, йти самим до нього; 2) зробити театр настільки дешевим, щоб справді ціла селянська маса могла користатися ним; 3) зробити його за змістом справді пропагандою поступових і світлих думок. Стаття І. Франка мала велике значення для українського театру. містила в собі програму його діяльності.

⁴¹⁸ Франко І. Я. Професор Омелян Огоновський // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 43. - С. 371 - 372.

Михайн .Л.

Названі дописи і статті можна винести до тактичних матеріалів. До стратегічних же належали праці М. Драгоманова "Чудацькі думки про українську національну справу" (1891. №№ 7-24). "Австро-руські спомини (1875 рік і мін об'їзд австрійської Русі)" (1892. №№ 2-18). "Листи на Наддніпрянську Україну. Додаткові листи" (1893. №№ 15-22; 1894. №№ 1. 2). Ці великі за обсягом публіцистичні праці друкувалися поруч з дрібнішими статтями, дописами й рецензіями М. Драгоманова, які з'являлися майже в кожному числі журналу. Усе це свідчить про те, що М. Драгоманов сприймав "Народ" мало не як свою особисту трибуну; М. Павленко підтримував це його переконання. А оскільки погляди М. Драгоманова не завжди збігалися з партійною програмою й позицією більшості, то засилля М. Драгоманова викликало справедливі нарікання провідних членів партії. Не дивно, що смерть одного чоловіка викликала загибель цілого журналу, який, щоб там не було, а мав статус партійного органу і не повинен би так закінчити.

"Листи на Наддніпрянську Україну" розглянуті нами в межах •Буковинської дискусії", "Австро-руські спомини" являють собою документальний, мемуарний твір. Програмове значення має праця "Чудацькі думки про українську національну справу", яку слід розглядати як видатну пам'ятку української публіцистики. Отримавши можливість друкуватися в "Народі", М. Драгоманов переніс сюди дискусію, яку вів з українськими національними силами в "Зорі". Дискусія із внутрішньої стала зовнішньою, набула ширшого розмаху й всеукраїнського значення. Народжений у "Зорі" Чудак перекочував у "Народ" разом зі своїми чудацькими думками. Вони почасти вже відомі нам з написаних пізніше "Листів на Україну Наддніпрянську", які нам за логікою історико-журналістського процесу довелось розглянути раніше. "Чудацькі думки" виявилися чудацькими тому, що були спрямовані не на опанування і роз'яснення української національної справи, а на цілковите заплутування її, на спростування того, що складають її сутність. Полемізуючи з народовцями, М. Драгоманов нищив самий ґрунт української національної політики.

Все в світі стає інтернаціональним, доводив публіцист, наука, освіта, соціальний рух, навіть культурні справи. Боротися в цих умовах за відродження своєї нації - абсурд. Українцям боротися проти Росії безглуздо, бо національність - то одно, а держава - то інше. Звинувачення Росії в політиці денационалізації українців ("обрусені" за М. Драгомановим) не витримує критики. Система примусової національності є такою ж всесвітньою проявою, як і примусова релігія. Церква була наймогутнішим інститутом, що привів до помосковлення українців. М. Драгоманов витратив найбільше сил у четвертому розділі своєї праці, викладаючи історичні аналогії з французької, англійської, німецької, бельгійської історії, щоб довести невинність росіян у політичній сифікації: моаляв, усі держави займалися тим самим. Росіяни не винні в тому, що їх Російська держава нищить український народ. Вони так само страждають від державної деспотії. А відтак українці повинні виступати не проти Росії, а проти деспотизму в Російській імперії, який є ворогом і поступових росіян.

Історія української журналістики XIX століття

Українцям треба шукати всесвітньої правди, а не способу побудувати свою державу. А щоб поступові росіяни не дратувалися від національних претензій українців, цим останнім треба боротися не за національну, а за адміністративну автономію. Судячи з нинішнього ставлення деяких українців до росіян, поляків і євреїв, отримавши владу, вони нав'яжуть їм ще більше примусове національство, ніж те. Що існує зараз.

М. Драгоманов говорить, що ніде не бачить сили і ґрунту для політики державного відриву (сепаратизму) України від Росії. Українська наука і література стоять далеко нижче, ніж російські аналоги. Автор втратив великі сили на доведення того, що українське письменство гірше за російське, що українці дарма нарікали на слов'янофільських публіцистів, які відвели українській літературі рахівку "для дохіяшнього обихода", насправді українське письменство не заповнило навіть цих рамок. Причина у добровільній реакції українських діячів, які хочуть не шукати всесвітньої правди, а все хочуть дохитися національного відродження українців. Порятунком українців - у російському письменстві. Чим більше вони покористуються з нього, тим краще для них, тим швидше вони покинуть своє національство і пристануть до інтернаціональних ідей. А оскільки існують мільйони хіаси українського народу, які ще не розуміють російської хіаси, то треба освіченим українцям! напружитися для створення свого письменства.

Немає нічого постійного, твердив наприкінці "Чудацьких думок" М. Драгоманов, усе в світі релятивне, і цього погляду українцям! слід відмовитися чимшвидше від національних святощів, бо вони консервують і живлять обов'язковий націоналізм. До національних святощів М. Драгоманов відніс релігію (очевидно, передусім греко-католицьку як специфічне українське явище), український алфавіт кирилицю, юліанський календар і... українську хіасу (?!). Публіцист висунув гасло: мова слуга людини, а не пан: хіаса - інструмент освіти, а не сахиодосатня цінність.

Загальний висновок, який витікає з праці М. Драгоманова полягає у тому, що хіаса українців - не Україна, а дехюкратична Росія: вона задовольнить усі їхні потреби, у тої числі й національні: українці не повинні боротися за своє національне відродження, а прагнути опанувати всесвітню правду, добровільно посприяючи свій національний ґрунт, бо примусове національство є лише перешкодою на цю шляху. Це і були "чудацькі думки" М. Драгоманова.

Багато що в них потребує критичного ставлення сьогодні. Що таке, наприклад, примусове національство, проти якого так воював М. Драгоманов? Невже він не розумів відстані між державною політикою русифікації, на запровадження якої була спрямована вся могутність Російської імперії, і скрохшими спробами хіалчисельної української еліти повернути на український ґрунт зросійщених освітою, журналістикою, книгою, театром українців і пояснити їм, що вони хіасять бути українцями. Але М. Драгоманов з величезним запалом перевертає картину з ніг на голову: виправдовував зросійщення як природну для держави річ і викривав свідомих українців за те, що прагнули розширити український простір.

Михайил І.І.

Картина українського письменства і науки під пером М. Драгоманова будувалася на справді пересічних явищах: творчості О. Кониського. Б. Грінченка. теїщенпійнігх іворах І. Нечуя-Левицького. Зате він ніколи не зідавав такі вершини, як "Микола Джеря" і "Кай'щашева сім'я" І. Нечуя. "Лихі люди". "Хіба ревуть воли, як ясла повні?". "Повія" Панаса Мирного, "З вершин і нзнн". "Захар Беркут". "Борислав сміється" І. Франка. Він жодним словом не згадав ніколи український театр корифеїв, якому рукоилескаш Москва. Петербург та інші міста Російської імперії. І це зрозуміло, згадані явища вщент руйнувати його концепцію у країнської літератури як ущербної, провінційної, не здібної заповшпи межі 'Для домашнього обихода".

Нарешті, сама історія спростувала концепцію "демократичної Росії" М. Драгоманова. Російські поступовці, перемігші царську деспотію, в тому числі й за допомогою у країнців, стали ще більшими ворогами у країнського народу, запровадивши в ХХ столітті справжній геноцид проти нього, але вже нестарого царського, а нового соціалістичного зразка. Винищення країнців у найперодовішій країні збудованого соціалізму, СРСР. йшло такими темпами, що за ХХ століття українська нація зовсім не мала природного приросту, аластнвого сучасним націям⁴⁰⁹. Сталося так, що історичний процес пішов саме шляхом, накресленим М. Драгомановим. Він виявився правим лільки в тому, що в у країнців не вистачило державотворчих сил відстояти збройно свою державність перед навалою армії російських більшовиків. І це обернулося жахливою трагедією для нашого народу.

І ще в одному головному, принциповому твердженні помилявся \1. Драгоманов. Множинність націй, у якій об'єктивно існує людство, є благом для нього. Кожна нація мусить плекати свій світ, культуру, мову, збагачуючи ними світову культуру. Якби всі нації розглядали свої національні святощі як щось релятивне, перехідне, чого слід якомога швидше позбутися, аби доп'ястися до всесвітньої правди, настав би колапс цивілізації і людство б загинуло від одноманітності. Нація - це велика самодостатня цінність, це спосіб існування людства. А "всесвітня правда" - завжди національна, сформульована конкретною національною мовою, певним представником конкретної нації.

І мова не є простим інструментом освіти, вона не є нейтральною щодо думки, якій байдуже, якою мовою її висловлюють. Мова - це спосіб мислення, це спосіб бачення світу представниками певної спільноти, названими націями. Мова не передає готову думку, а формує її. Певна думка спроможна народитися тільки цією мовою, а не іншою. Це дуже добре зрозумів і описав у своїх працях професор Харківського університету Олександр Потебня (1835-1891). якого нещадно критикував М. Драгоманов за нібігго наукову відсталість і провінціалізм.

Концепція М. Драгоманова була цілком фальшивою й вела українство в глухий кут. Недарма вона обурила Б. Грінченка, який відразу по

⁴⁰⁹ Див про це у кн.: Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? - К.: КМ Асасієнна. 1998. - С. 28 - 29.

Історія української журналістики ХІХ століття

закінченні публікації цієї праці розпочав війну з М. Драгомановим у "Буковинській дискусії", не злякавшись ні його авторитету, ні обширних знань, які він використовував для аргументації своїх "чужацьких" теорій.

Подібні до висловлених в своїй програмі праці "чужацькі" думки М. Драгоманов розвивав і в своїй літературній критиці, зокрема в рецензіях і статтях "Над Чорним морем" (1891. № 22). "Сонячний промінь". Повість Василя Чайченка" (1893. №№ 7. 8). "Белетристика "Зорі" (1893. № 21). "Твори Василя Чайченка" (1893. №№ 22. 23-24).

Ці праці М. Драгоманова є виразними зразками соціологічної критики. Він ставився до художньої літератури як до дійсності і судив героїв як реальних дійових осіб, ще й приписував їх погляди авторам. Він спеціально добирав тенденційні романи й повісті, де діють національно свідомі герої, які спрямовують діяльність на повернення притомності українському народові. Саме це й викликало лють болгарського професора й він обрушував на героїв і авторів свій гнів, навчаючи любити Росію, игу кати всесвітньої правди, викриваючи їх уявне примусове національство.

Засилля М. Драгоманова було без сумніву тією причиною, що призвело до загибелі після його смерті. З його думками не годилося все більше членів партії, хоч і не наважувалися повстати проти його авторитету.

Пасивно, можливо, навіть несвідомо, протистояв М. Драгоманову в "Народі" І. Франко. Він був у часопису оглядачем наукових праць софійського професора, опублікувавши статтю "Болгарські праці М. Драгоманова" (1891, №№ 15-16, 19). "Дальші болгарські праці М. Драгоманова" (1892, № 1-12). "Промова на ювілеї М. Г. Драгоманова" (1895. № 1-2).

Загалом у цих оглядах і рецензіях давалася висока оцінка діяльності М. Драгоманова: ці статті підносили його авторитет, знайомили читачів з працями видатного діяча. Інакше й не могло бути. Силове поле М. Драгоманова було надзвичайно потужним і вийти за його межі І. Франко ще не міг. Але опосередковано він висловлював і критичні зауваження на адресу непорушного авторитету. В огляді "Болгарські праці М. Драгоманова" він, наприклад, тонко вказав: "Щасливі болгарі! Ми русини-українці. як та євангельська вдова, даємо їм "от убожества нашого", даємо їм більше, гдїж маємо, а аластиво даємо те. чого самі не маємо" (№ 15-16, с. 225). Справа в тому, що опинившись у Болгарії. М. Драгоманов "поставив на ноги поважне наукове видавництво", заснував науковий журнал, до кожного тому якого подавав глибокі наукові статті, тобто для болгар він робив те. чого ніколи не робив для українців, але весь час критикував їх за те. що вони цього не мають. Щоправда, робив він це на кошти і за моральної підтримки уряду Болгарської держави, доводячи своїми вчинками, як благотворно позначається на відродження народу здобуття ним національної незалежності і спростовуючи засади своєї боротьби проти українського "приму сового національства".

Рецензія І. Франка на "болгарські праці М. Драгоманова" була опублікована саме тоді, коли поруч \ «ти--«»

Михайн І.Л.

адресу української науки і письменства. Обережно І. Франко пояснив, що М. Драгоманов даючи українцям критику і полеміку, а болгарам поважну науку, чинить неправильно: українці так само мають право чекати від нього глибоких наукових праць. На жаль, М. Драгоманов не прислухався до зауваження І. Франка.

Більш принципові міркування, що спростовували ідеологічних побудов М. Драгоманова, висловив І. Франко у статті "Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер" (1893. №№ 16. 18. 21. 23-24). Підставою для написання статті стало віщання у Відні пам'ятної книжки на честь столітнього ювілею чеського поста Яна Коллара. Але рецензент, як це було завжди властивим для І. Франка, дав огляд не тільки книжки, але й суспільно-політичного становища слов'янських народів за останні 50 років. Необхідно виокремити бодай найважливіші його думки, опосередковано (він ніде цього не оголошує) спрямовані проти М. Драгоманова.

І. Франко спростував думку М. Драгоманова про те, що залежним народам (а серед слов'ян таких більшість) не потрібні держави, аби лише досягти всесвітньої правди. Більше того, він встановлює механізм нарощування сил для боротьби за незалежність. "Слов'янство переконалося за тих 50 літ. - підкреслив він. - що розвій національний без розвою політичного майже немислимий і що розвій духовий, літературний, хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все-таки тільки поруч із сим другим набирає живості і сили, а звичайно є його предтечею, приготуванням"⁴¹⁰. На підставі досвіду усіх слов'янських народів І. Франко ствердив: метою літературного розвитку є нарощування сил для політичної боротьби за незалежність.

І. Франко погодився з тим, що москвофільство існує не тільки в ру синів, але й у словаків, хорватів, сербів, черногорців, проте воно народжується не з питомого ґрунту, а є наслідком незадовільних умов життя цих народів у своїх державах. Але менші й більші конфлікти між слов'янами "вказують, що розвій життя політичного між слов'янами за тих 50 літ і не думав іти в напрямі якогось панславізму, а тим менше панрусизму"⁴¹¹. Метою розвитку кожної нації є вона сама. Кожна нація переслідує свої цілі, кінцевою метою яких є досягнення політичної незалежності. Цим шляхом мусять піти й українці. Ця теза внутрішньо протистояла драгоманівській ідеї боротьби за демократичну Росію, а не своєї державу.

Праця І. Франка в журналі "Народ" була важливою й плідною. За його публікаціями в цьому часопису можна спостерігати, як у його свідомості нарощувалися лі ідеї, що приведуть його згодом у табір національної демократії.

Супутником журналу "Народ" був часопис "Хлібороб", кваліфікований як "Письмо політичне, літературне і наукове для руських селян і міщан". Це

⁴¹⁰ Франко І. Я. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер //

Франко І.Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1981. - С. 65

⁴¹¹ Там само. - С. 66.

Історія української журналістики XIX століття

видання так само називають і журналом і газетою, аіе з погляду сучасних стандартів "Хлібороб" перебуває ближче до газета. Перше його число вийшло у Львові 25 квітня 1891 року, але вже в грудні редакцію переведено до Коломиї. Спочатку редагував часопис І. Франко. далі М Паалпк. І. Гарасимовнч і С. Данилович. Періодичність виходу становила - два рази на місяць. Журнал проіснував до сімнадцятого числа 1895 року і завмер разом з "Народом".

Якщо "Народ" претендував, хоч і не завжди вдало, стати теоретичним органом радикальної партії, розрахованим на обмін думками між її лідерами, то "Хлібороб" адресувався простолюду, мав залучати у партійні ряди нових членів з робітничого середовища. У першому числі редакція роз'яснила читачам свої завдання: "Ого будемо стояти на стороні наших руських хліборобів, то значить наших селян, міщан та ремісників, взагалі по стороні всіх тих Русинів, що чорною працею на свій шматок хліба заробляють. Будемо лиш їх долею займатися і їх справі, по нашій найліпшій волі і змозі, служити. Будемо показувати, які їм права вже тепер послуговують та яким способом можуть з них користати, будемо показувати їм правні-конституційні способи, якими би можна тоті права розширити".

Часопис ревно виконував свої завдання. Творів художньої літератури в ньому опубліковано мало і лише трьох авторів: І. Франка "Як Русин товкся по тамтім світі" (1891. № 2, 3. 4-5), знову "Домашній промисел" (1892. № 13-17). "Історія кожуха. Сучасна казка" (1892. № 18-19), поема Лесі Українки "Роберт Брюс, король шотландський" (1894, №№ 8-9, 10-11), сатиричне оповідання Л. Мартовича "Іван Рішо. Не для слави - а для народа" (1895, №№ 4-9). Прозові твори І. Франка і Л. Мартовича являли собою алегоричні картини, близькі за жанром і змістом до тих, що йшли в "Народі". Поема Лесі Українки, присвячена борцеві за шотландську незалежність, відзначалася певною наївністю в опрацюванні історичного матеріалу й творенні сюжету. Це був твір, швидше пристосований для дитячої аудиторії, про що свідчило одночасне його розміщення в журналі "Дзвінок" (1894. №№ 11. 12-13).

Взагалі, прикметною особливістю матеріалів "Хлібороба" є їх моралізаторство, певна примітивність, розрахована на непідготовленого читача. Розжовуванням сентенцій відзначаються тут праці М. Драгоманова

Про братство хрестителів або баптистів" (1892, №№ 21-22, 23-24; 1893, № 1), "Оповідання про заздрих богів" (1894, 33 1-2, 3-4, 5, 6). Популяризаторський характер мали статті І. Франка "Іван Наумович"; (1891. №№ 6-7. 8-9), "Іван Вишенський - руський писатель XVI віку" (1892, №№ 8-11); Северина Даниловича "На чім стоїмо?" (1891, № 1) з роз'ясненням основ соціалізму і завдань радикальної партії. "Кароль Маркс" (1893, № 5). до десятиріччя смерті засновника марксизму; М. Паалика "Робітницьке свято першого мая" (1891. № 1).

Прихід М. Паалика до редагування журналу потягнув у нього його улюблену антишопівську тему, як-от у статтях М. Драгоманова "Церковне панство, а світські чоловіколюбці" (1893. № 4). М. Паалика "Побите попа за проповідь протів народних віч" (1893, № 5). Це й були два автори, які писали

Михайил .Л.

на цю тему. Зате редакція організувала чимало анонімних хронікальних матеріалів. У дописі "На православіє" (1891, № 2) йшлося про перехід у православну віру українських емігрантів в Америці. Автор допису "Процес із-за треб" (1892, № 18-19) розповідав про судову справу в коломийському суді, яку розпочали парафіяни проти попа Миссули. У кореспонденції "Хто винен?" (1893, № 1) йшлося про перехід села Тупчани на латинський обряд.

У всіх цих та багатьох інших матеріалах попи розглядалися як експлуататорська верства, що визискує народ, а релігія як спосіб задурманювати народну свідомість і тримати людей у покорі. Це була шкідлива позиція, яка й тактично, і стратегічно шкодила журналові, обмежувала сферу його впливу й читацьку аудиторію. Це розуміли, здається, всі, крім М. Паалика и М. Драгоманова. І Франко 17 квітня 1894 року писав М. Пааликові після прочитання чергового числа "Хлібороба": "З гецою на попів треба раз дати собі спокій хоч на якийсь час: будиться лютість і завзяття з противної сторони, а не зискується *нічогісінько*, але то буквально нічогісінько, бо попів не позбудетеса, а такою гецою підбурите проти себе не тільки злих, але й добрих. Не розумі., пощо се? І коли вже гецуватн, то чи нема інших ворогів? І чи взагалі мусить і снувати? .Я думаю, щодалеко ліпше було б натомість освічувати мужика, даючи йому коли вже не статті, то хоч ориєнтуючі замітки о всяких справах економічних і політичних, як се робилося в перших роках"⁴¹². На думку І. Франка, значно більшого ефекту можна було досягти завдяки політиці розумного компромісу, але М. Паалик, заохочу ваний з-за кордону М. Драгомановим, не був готовий до цього.

В основному часопис займався питаннями поточної політики, друкуючи практично в кожному числі різноманітні відозви, анонімні хронікальні повідомлення, наприклад: "Про податки і їх реформу" (1893, № 2-3), "Збори партійні в Коломиї" (1894, № 1-2), "Москвофільська підлість" (1894, № 7), "Намісник гр. Бадені проти селянських віч" (1894, № 7), "Хто розбиває наші народні віча" (1894, № 10-11), "Відозва до народу" (1894, № 11-13). "Общество Качковского проти радикалів" (1894, № 14-16). "Відозва до всіх товаришів радикалів і всіх руських селян Галичини і Буковини" (1895, № 13-17).

У 1891-1893 роках часопис мав спеціальну інформаційну рубрику "Дрібні вісті"; у 1894-1895 роках вона була перейменована й дістала назву "Вісті з краю і світа". З хронікальних матеріалів журналу можна було дізнатися про діяльність керівників партії, наприклад сповіщалося "Адвокат д-р Северин Данилович отворив канцелярію в Коломиї" (1892, №№ 6, 7).

Особливістю "Хлібороба" було те, що в ньому й справді був продуктивно використаний урок народовської "Батьківщини": надавати багато місця для непрофесійних авторів з народу, які прагнули розповісти про свою долю, переважно про заподіяні їм кривди, поділитися своїми роздумами про становище у країнців на своїй батьківщині.

⁴¹²Франко І.Я. До М. Павлика від 17 квітня 1894 р. //Франко І.Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1986. -Т. 49. - С. 494.

Історія української журналістики XIX століття

Після припинення "Народу" і "Хлібороба" як партійний орган упродовж 1895-1896 років за редакцією В. Будзиновського (1868-1935) виходив двотижневик "Радикал". М. Павлика вже не запросили до його керівництва та й позбавлений підтримки М. Драгоманова він відразу втратив половину своєї політичної й журналістської ваги. В. Будзиновський, що в після розколу радикальної партії (1899) став провідником Української національно-демократичної партії, вперше формулюючи завдання "Радикала", висловився за боротьбу проти централістичних змагань російських партій, незалежно від їх політичних забарвлення, навіть якби вони стояли на радикальних чи революційних позиціях. Разом з тим часопис проголосив себе органом тих українців у Росії, що пряхіють до тої ж цілі, що й галицькі радикали. Це була нова антидрагоманівська настанова, яка визріла в радикальній партії: єднатися з українцями навколо завдань української незалежності, а поборювати споріднені російські партії, оскільки вони стоять на позиціях централізму.

З 1 червня 1896 року в Коломиї за редакцією д-ра Кирила Трильовського (1864-1941), відомого діяча радикальної партії, в хіайбутньою депутата крайового сейму й державної ради, розпочалося віщання радикального хісячника "Громада", але вийшло лише 5 його чисел. Якихось значних матеріалів, що увійшло в історію наукової чи суспільно-політичної думки, тут не з'явилося.

Та ж частина радикалів, яка еволюціонувала вліво і в майбутньому (10 вересня 1899) утворила Українську соціалістично-демократичну партію (УСДП), 1 січня 1897 року розпочала видавати свій двотижневик. З огляду на те, що українське робітництво в галицьких хіістах було спольщене, газета друкувалася латинкою і хіаіа назву "Кобііпук".

Найбільш вдалим і тривалим інфорхіаційним проектом радикалів було віщання газети "Трохіадський голос", що існувала з 1895 до 1939 року. Першіш його видавцехі і редактором був невтомний В. Будзиновський, але він на цей раз запропонував таку програму національно-соціального співробітництва, яка змогла подолати відцентрові тенденції, що розривали радикальну партію, і сконсолідувати в газеті діячів різного спряхіування. "Громадський голос" виходив спочатку місячними газетними випу сками, але вже в 1906-1909 періодичність виходу його зросла до двох разів на тиждень. У віщанні співробітничали І. Франко, М. Паалик, О. Маковей, В. Стефанік. Л. Мартовнч. Марко Черемшина. Проте, розквіт віщання прпйшовся вже на XX століття.

Таким чином журнали "Народ" і "Хлібороб" залишилися найбільш приххієтними явищахш радикальної журналістики періоду існування РУРП.

Значення журналів "Народ" і "Хлібороб" полягало в тому, що вони

- 1) започаткували власне партійну українську журналістику, були першими виданняхш, які деклару вали себе як органи політичних партій;
- 2) вели активну боротьбу за народні інтереси, показували реальний шлях до боротьби з ну ждою, політичним безправ'яхі, широко висвітлювали соціалістичний рух в Галичині, Австрії й за кордоном; підносили культ

Михайин І.І.

освіти, науки, боротьби з галицькою герметичністю, провінційним рівнем політичної, освітньої й мистецької культури в ній:

3) опублікували класичні твори української літератури, зокрема І. Франка, Лесі Українки. Л. Мартовича. Н. Кобринської;

4) опублікували класику української публіцистики, представлену, зокрема, у працях М. Драгоманова. І. Франка. Ю. Бачинського;

5) виховати й загартувати журналістський талант В. Будзинівського. Ю. Бачинського, К. Терлювського, які згодом заснували свої періодичні видання, зробили свій помітний внесок у розвиток української журналістики;

6) засвідчили цілковиту поразку космополітичної драгоманівщини. відмову від неї навіть провідників радикального руху, які бачили ущербність і безперспективність того шляху, на який спроваджував їх М. Драгоманов.

Розділ чотирнадцятий Журнал "Житє і слово"

Заснування журналу, І. Франко як його організатор. Два періоди в історії журналу. Характеристика обличчя журналу в перший період. Белетристика журналу. Поема "Новик" О. Маковея, лірика П. Грабовського, У. Кравченко. Формування в "Житі і слові" книжки І. Франка "Мій Ізмарagd". Перекладна поезія: І. Франко, А. Кримський і В. Шурат як перекладачі журналу. Проза в журналі: роман І. Франка "Основи суспільності". Драматургія в журналі: перекладна "Едіп цар" Софокла; оригінальна - "Сон князя Святослава" і "Кам'яна душа" І. Франка, фольклорні джерела і неоро мантичний характер творів. Науковий відділ журналу пш його головні автори. Праці М. Драгоманова "Старі хартії вольності. Історичні начерки"; А, Кримського "Про Румянцевський музей у Москві"; О. Терлецького "Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872". Портрети діячів слов'янської науки і літератури. І. Франко як автор рубрики "Із епирих рукописів". Рубрика "Із пере писки наших літературних і політичних діячів". Розділ "Ізуст народи": жанрове розмаїття. Етнографічні праці; дослідження В. Охримовича "Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правничих". Перекладні наукові праці: Леона Фера "Будда і буддизм", Моріса Верна "Євангеліє" і "Історія і релігія жидів". Відділ крипики і бібліографії пш хроніки. Підсумки першого періоду і причини закриття журналу. Переговори з І. Франком лідерів радикальної партії Його згода перетворити журнал на партійне видання і умови такого кроку. Суспільно-політичний характер журналу в другий період його історії Белетристика І. Франка: оповідання "Паницизняний хліб", "Чиста раса" і "Опозиція", нарисова стихія в них. "Посло від чорного царя" М. Коцюбинського. Дидактичний дискурс драми І. Франка "Учитель". Поезія І. Франка: "Сучасні образки", вірші з книжки "Зів'ялелистя". Драматична поема Л. Старицької-Черняхівської "Сафо". Публіцистична лірика П. Грабюовського. Поезія Лесі Українки: "Давня казка" й добірки віршів. Літературна крипика в журналі: "Слово про крипику" І. Франка. Публікація листування М. Драгоманова. Політичні статті: "І ми в Європі: протест проти малярського тисячоліття", "Робітницький і революційний рух в Росії" Г. В. Плеханова Рубрика "Вісті з Росії". Розділ "Політичний огляд" та його матеріали. Стаття І. Франка "Зміна системи". "Соціалізм і соціал-демократизм". Припинення видання журналу. Значення журналу.

Підсумки розвитку радикальної журналістики.

1 липня 1893 року газета "Діло" опублікувала повідомлення про надання І. Франкові ступеня доктора філософії. Він повернувся з Відня до Львова з мрією видавати свій науковий журнал. Були зважені фінансові можливості: на видання журналу віддана значну частину свого посагу дружина письменника Ольга Франко, запропонувати певні суми українській співак Олександр Пилипович Мишуга (1853-1922) та російський філолог-орієнталіст Костянтин Андрійович Фрейтаг. учень А. Кримського. Журнал

Михайин .Л.

мав виходити раз на два місяці обсягом по 10 друкованих аркушів. Половина його відводилася під літературу: оригінальну й перекладну белетристику, літературну критику і історико-літературні статті; другу половину мали б займати матеріали фольклористичні. Це був перший журнал, у якому повноправним редактором виступив І. Франко. Він проєктував йому назву "Русалка". Але й сам був невдоволені з неї, бо невдовзі в листах до ймовірних співробітників називає вже свій часопис "Живе слово", але остаточний варіант підказав М. Драгоманов - "Життя і слово".

І. Франко планував журнал, "з якого виключена буде всяка політика"⁴¹³. Були для цього дві причини: зовнішня і внутрішня. Зовнішня полягала в тому, що І. Франко сподівався для неполітичного журналу широкої передплати в Росії: політичний журнал просто був позбавлений усяких перспектив. Внутрішня полягала в тому, що І. Франко відчував дедалі більшу нехоть до політичної роботи: це не була його "сродна", за Г. Сковородою, праця; він займався нею тому, що професіоналів серед українців для неї бракувало; але з появою партійного життя вироблялася дедалі чисельніша група, схильна професійно до політики; у листі від 13 травня 1894 року до М. Драгоманова І. Франко роз'яснював щодо політики: Я нею не хочу займатися, і аласне рад (...) усунути від політичної діяльності, до котрої у мене поперед усього нема нервів"⁴¹⁴.

Життя довело ілюзорність сподівань І. Франка на широку передплату неполітичного журналу в Росії: по-перше, цензура не допустила передплати журналу в цій іхшерії; по-друге, науковий журнал не зібрав у Галичині такої кількості передплатників, яка б зробила його віщання хоча б бездефіцитним; по-третє, йому й самому не вдалося створити позаполітичний журнал.

Як і в деяких інших видавничих проєктах, на плечі І. Франка ліг увесь тягар ведення часопису. У листі до А. Крихіського він писав 22 березня 1894 року: "А ще ж треба Вам знати, що я сам-самісінький, хіба при помочі хворої жінки, веду весь технічний бік віщання, коректуру, перегляд рукописів, кореспонденцію і заграничну розсилку, (...) мушу півдня сидіти в редакції "Кігієга Lwowskiego" і писати січку для щоденної газети, а другого півдня бавити дітей, котрі не дають ні писати, ні чігати, так що до своєї роботи сідаю тільки о 9 або 10 годині ночі і сіщжу до 12, 1 або й до 2, а в додатку ще й очі в мене болять, то будете хіати образ тих обставин, серед яких виходить "Жите і слово"⁴¹⁵.

Історія журналу "Жите і слово" нараховує два періоди. Перший номер часопису вийшов у світ 1 лютого 1894 року з підзаголовком "вісник літератури, історії і фольклору". Він хіав рубрики: I. Белетристика; II. Статті наукові;

⁴¹³Франко І.Я. До А. Ю. Крихіського від 7 жовтня 1893р. //Франко І.Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 49. - С. 422.

⁴¹⁴І.Я. Франко До М.П. Драгоманова від 13 травня 1894 р. // Там само. - С. 499.

⁴¹⁵ Франко І.Я. До А. Ю. Крихіського від 22 березня 1894 р. // Франко І.Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 49. - С.481.

Історія української журналістики XIX століття

III. Матеріали історичні, літературні, етнографічні: IV. Критика, бібліографія: V. Хроніка. У такому форматі журнал виходив у 1894-1895 роках, вийшло чотири томи по три книжки журналу в кожному, усього 12 книжок. V березні 1894 року він мав 160 передплатників, до кінця року - 220. Це було дуже мато дтя самооплатності часопису. Разом з тим с багато свідчень про успіх журналу. високі оцінки його змістового наповнення. "Жігте і слово" охоче читала молодь, передплачували бібліотеки в Галичині, схвальні відгуки надходили з Росії, куди І. Франко мусив надсилати журналу не за передплатою, а у закритих конвертах як бандеролі. Для у спіху журналу було достатньо підстав.

Відділ белетристики редактор формував на засадах естетичних, намагаючись, наскільки це було можливо в тих у мовах, відгортати твори художньо немічні.

У першому ж тому він опублікував один з нанвидатніших творів з поетичного доробку О. Маковея - поему "Новик" (1894. - №№ 1-3). Твір, створений у 1892 році, нагадував поему І. Франка "Іван Вишенський". але її сюжет був перенесений у сучасну дійсність. Новик - чернець-учень. Ним став молодий хлопець Іван, знесилений боротьбою з життям. Ного мати, вдова, спродала все господарство, щоб вивчити сина, сам Івась тяжко працював, щоб заробили на прожиток, але грошей не вистачало. У хвилину відчаю він прийняв рішення піти в ченці. Для нього розпочався випробувальний термін - він став новиком монастиря в Красному Лузі.

Поема була присвячена зображенню його випробувань. Його розшукала матір і найнялася до місцевого пароха за служницю, аби бути біля сина. Івасеві докоряє попівна, дівчина-красуня Ольга, пояснюючи йому, що він зробив егоїстичний вибір, він втік від життя і його турбот, шукає спокою для самого себе; але жити для матері, для людей важче, проте й почесніше, такий вчинок більше узгоджується з Божим призначенням людини. Сумніви загніздилися в душі Івася:

Все ж ціль до життя я найшов би якусь,
не дав би бідігги хоч мамі,
а я молодий і здоров - і сховавсь
в тих мурах навіки, як в ямі.

Поема була позбавлена сюжетного примітивізму: новик не кидав монастир. Ольга не виходила за нього заміж. їх не ждало щасливе життя зі старою матір'ю. Все було навпаки: серце Івана точила турба, Ольга виходила заміж за свого жениха, матір повернулася додому, не в силах жити на чу жині. Поема обривалася на кульмінаційному моменті: ігумен приносив новикові депешу про смерть матері.

Моральний досвід, який повинен був винести читач, полягав у тому, що людина не повинна ховатися від життя, його клопотів і турбот, а сміливо вступати в боротьбу з ними. Поема містила певний елемент критики релігії, яка штовхає людину до втечі від життя, благослояляє егоїстичне розв'язання внутрішньо-психологічних конфліктів.

Близький мотив розвішав М. Старіцький у добірці з двох віршів "Пам'яті М. Ф. Л." і "До І. Білика" (1895. № 5). Особливо змістовним був другий

Михайн .Л.

вірш, у якому поет звертався до свого товариша минулих літ, який, діставшись високих щаблів службової кар'єри, занедбав юнацькі мрії про виродження українського народу. Друга частина вірша будувалася як ланцюжок розгорнутих риторичних запитань, які містили докори поколінню І. Білика:

Невже усі сердечні наші муки
Погинуть так, не зрушать добрих слів:
І над сльозами страдників-батьків
Ще насміються знівечені внуки?..

Оскарження пасивності су часників було важливим мотивом циклу П. Грабовського "Із дневника невольника" (1895. № 6), що подавався під псевдонімом *П. Журба*.

Але важливим було й те, що з першого чиста в публікаціях журналу була започаткована й інша тенденція в ліриці: тут був опублікований триптих сонетів У. Кравченко "Є щось в життю, чого не знала я..." (1894. № 1). Вони виразно тяжіли до філософської лірики, являли собою діалог авторки з самим життям. Вона квапилася до нього в обійми, не як до закоханого коханця, а як до друга давнього, зустрічаючи в ньому -завжди щось нове, шукаючи ідеалу, чаруючись простотою слова, почутого під стріхою, і красою пісні, що "б'є з лона люду". Цей невеличкий цикл У. Кравченко ніби віщував появу в журналі цілої низки філософських творів І. Франка, які в 1898 році він віщав, об'єднавши у книжку "Мій Ізмарагд".

Надрукувавши поезії "З подорожніх заміток" (1894. № 1) і "На пастивному" (1895. № 5), що за жанром наближалися до віршованого нариса.

І. Франко не переобтяжував часопис своїми віршами, віщавши перевагу перекладам. Так, під рубрикою "З чужих квітників" з'явилася його публікація "Із Ізмарагда. З староруського переклад І. Франко" (1895. № 2 і 3). Ізмарагд (у буквальному ієреклалі з грецької мови - смарагд, ізумруд) - літературний збірник релігійно-повчального змісту, що склався в Україні в XIII-XIV і поширювався як книга для читання до XVIII століття. І. Франко використав мотиви і сюжети цієї збірки, але створив "свій" Ізмарагд.

Поет глибоко пройнявся християнською філософією, в основі якої лежить любов до конкретної людини, навіть до своїх ворогів, але не до Божих ворогів. У вірші "Не слід усякого любити без розбору" автор роз'яснює Святе письмо. Бог

Не мовив: "Моїх ворогів любіте!"
Отес, брати, ви добре розумійте.
Що ворог Божий, ворог правди й воли
Не варт любови вашої ніколи (1895. № 3. с. 323).

Ізмарагд І. Франка навчав людей ощадливості, щирості у любові до ближнього, поваги до мудрості, вчив розрізняти зовнішній блиск і внутрішню потворність:

Як сережки золотії
В ніздрях бурої свині.
Так краса не йде в пожиток
Зле вихованій жоні (1895, № 3. с. 321).

Історія української журналістики XIX століття

Містив Ізхарагд І. Франка збірник коротких афористичних висловлювань, об'єднаних під назвою "Строфи". у яких його талант виблискував глибиною думки і філігранною її обробкою, як-от:

Книш - хюрська глибини:

Хто в них пірне аж до дна.

Тон. хоч і труду хіав досить.

Дивнії перли виносить (1895. № 2. с. 162).

Окремий жанр Ізмарагда складала притчі. Коротка історія або картина дійсності, розказана для фінального повчання, як переш І. Франка набувала стислості й виразності. Зміст життя. у якоїху позитивне й негативне дивовижно переплелися, став передієтохі осмислення у Притчі про радість і схиуток". Живе поруч два сусіди. Один справляє похорон, а другий - весілля; в одній хаті музика і спів, а в другій ридання і плач. Для поета - це образ нашого життя. де у парі йдуть смуток і радість.

Публікація віршів майбутньої книжки "Мій Ізхарагд" була великою у спіхон журналу "Жиге і слово". Українська поезія до цього часу не знала ні такого насичення філософськими мотивами, ні такої блиску чої обробки філософських жанрів пригчі. повчання, афоризму. І. Франко викривав у ній новий напрям. Його Ізмарагд був найконтговнішніх здобутком в поезії жу рналу.

Розуміючи ще доволі нестабільний рівень українського віршарства. І. Франко будував програму журналу на представленні в ньохіу світової класики. Кріхі нього сахюго. що подав тут "Тірольські елегії" (1894. № 1) і поему "Цар Лаврін" (1895. № 1) К. Гаалічека-Боровського. для жу рналу як перекладачі працювали В. Щурат і А. Кримський. Перший переклав з старофранцузької хюви "Пісню про Роланда" (1894. №№ 1-6). класичний зразок середньовічного європейського епосу. Другий вперше в українській літературі виступив перекладачехі класики східного середньовіччя, переклавши з перської хюви великі поеми: Толістан" Саалі (1894. №№ 3-4) і "Шаг-Наме" Фірдоусі (1895. №№ 2-3. 5-6). а також лірику Гафіза (1895. № 1).

Перекладна поетична рубрика збагатила українську культуру перекладахін класичних лворів західної і (вперше!) східної поезії. Іа них братися знавці хюв. перекладаючи з оригіналів без посередництва пиярдняка. Якість поетичних перекладів була високою, такою. що й сьогодні задовольняє вихюгливого чіпача.

Проза в часопису "Жиге і слово" у перший період була представлена лише рохіанохі І. Франка "Основи су спільності" (1894. №№ 1-6; 1895. №№ 1-5). Твір писався за хієтодохі " Борислава схієється" для журналу "Світ", тобто нова подача до кожного чергового нохієра. і йому судилася доля "Борислава", він лишився не закінченим, хоча й зовсіхі з інших причин.

В основу роману були покладені хіатеріалн кукізовського судового процесу 1889 року, у якоїху І. Франко брав участь як журналіст газети "Кицег Іл\o\У5кі", хоча й не писав про нього судових репортажів. Стенограхія процесу "/Ьгоііпіа \ \ Кикіго\хіє" ("Злочин у Кукізові") була вііана у Львові 1889 року окрехою книжкою. Сутність справи полягала в тохіу. що для порятунку заборгованого маєтку дворянська родина вбіла з

Михайн .Л.

метою пограбування заможного пароха свого села. Суд виправдав шляхетську родину, хоча йому були подані незаперечні докази її провини. Процес розколов галицьку спільноту на прихильників шляхти і противників її. Польський письменник Юзеф Рогош (1844-1896) по свіжих слідах процесу написав роман "Габатее" ("Могильники"), у якому виправдовував шляхту і перекладав провину за вбивство на представників соціальних низів. І. Франко в романі виступив від імені народу, з викриттям аморальності шляхти. Використавши назву драми Г. Ібсена "Основи суспільності" (1877), з якої почався період "нової драми" у світовому мистецтві, він так само викрив шляхту (дворянство), яка претендувала на керування країною й нацією, але не мала для того ні моральних, ні розумових можливостей, переживала занепад, звична до розкошів і лінощів, не була здібна до ведення аласного господарства, не кажучи вже про страви краю чи корони.

Роман сам мав компенсувати відсутність у журналі інших прозових творів, захопити читача кримінальним, пригодницьким сюжетом, примусити очікувати його продовження. Глибоко виписані характери з докладним викладом їх ретроспективних життєвих ліній, відкритих поглядів і вийюалювань і прихованих підсвідомих потягів, усе це виносило твір І. Франка на вершину української прози кінця ХІХ віку.

Роман залишився недописаним тоді, як до фіналу залишалося кілька розділів, можливо, навіть один. Принаймні автори екранізації твору на українському телебаченні легко впоралися з його завершенням. Причини припинення роботи над романом полягали в тих нестерпних майнових, побутових і моральних умовах, які супроводжували І. Франка в час редагування журналу і про які йшлося на початку цього розділу. Розпочавши віщання журналу "Жите і слово" після шестимісячної перерви. І. Франко по суті під старою назвою започаткував нове віщання, з відмінною від старого часопису програмою, завданнями, колом авторів. Журналістська праця відволікала від тривалих проєктів, до завершення роману взятися не було ніякої можливості, його пером водила потреба вічного заробітку, а журнал тільки висмоктував родинні заощадження, що склалися з посагу дружини. Так видатний твір української прози роман "Основи суспільності" не був дописаний І. Франком до кінця.

Деякі автори вказують, що в журналі "Жите і слово" друкувався й роман І. Франка "Для домашнього вогнища". Це не так. Цей роман, що був створений польською мовою, в автоперекладі І. Франка друкувався в додатку до "Житя і слова" і вийшов окремою книжкою у Львові 1897 року накладом журналу, але вже після його припинення.

Проза І. Франка, опублікована в журналі, мала велике значення для становлення української літератури. Віт часу Панаса Мирного в ній ніхто не брався за кримінальні сюжети, не намагався писати цікаво для читача, захоплювати його у вагу, давати в художньому слові панораму су спільного життя, розгорнуті з епічною широтою характери. І. Франко ніби для експерименту показав, що йому й такий тип творчості цілком доступний, його талани і туг дав блискучі ху дожні досягнення. а показавши це. вважав

Історія української журналістики XIX століття

свою місію виконаною, і покинув писати, лишивши заінтригованого читача навічно з непогамованим читацьким інтересом.

Особливістю белетристики журналу є представлення в ньому несподівано великої кількості драматичних творів. Усе розпочалося з публікації Франкового перекладу знаменитої трагедії Софокла "Едіп цар" (1894. №№ 3-5). Цей твір вважається найкращим із сімох, що віділіти від Софокла, а сама його творчість розглядається як найбільш гармонійне втілення концепції людини епохи Перікла, тобто розквіту давньогрецької демократії. Кращого вибору для журналу й не можна було зробити.

У 1895 році І. Франко опублікував тут уже два свої драматичні твори: історичну драму "Сон князя Святослава" (№№ 1-2) і драматичний етюд "Кам'яна душа" (№ 3). Їх поява в журналі, до предмета якого входив фольклор, була більш ніж виправданою. Обидва твори будувалися на народнопоетичних сюжетах.

Драма "Сон князя Святослава" виростала з казки "-Як король Карло Великий ходив красти". До кийівського князя з'явилася жінка ізгоя Овлура, щоб попередити про небезпеку, але він не захотів її вислухати. Але вночі йому наснився ангел, який наказав негайно полишити палати й відправітися світ за очі. Князь скорився ангелові і потрапив уночі до розбійницького товариства, у якому ватажком той самий Овлур. Випадково Святослав і його колишній боярш стали свідками змови проти князя. Князь з розбійниками, які вівляються вірними йому, прийшов у Київ і врятував свій престол від державного перевороту.

Це був твір про оманливість зовнішніх чеснот, якщо воші не підкріплені внутрішнім моральним стрижнем. Драма розвивала один з мотивів Ізмагарда, який проголошував: цінуй правду, хоч би її говорила й бідна людина, відвернись від кривди хоч би її промовляли уста святого. М. Драгоманов різко розкритикував драму І. Франка за відсутність у ній реалізму. І. Франко захищався, пояснюючи, що й справді відчувається більше романтиком, ніж реалістом. "Сон князя Святослава" справді оповістив з'яву в українській літературі неоромантизму, зокрема фольклорного напрямку в ньому, представлено на світових теренах у цей час рясно драматичними етюдами М. Мегерлінка. "Затопченим дзвоном" Г. Гауптмана та іншими творами.

В основу сюжету драматичного етюду "Кам'яна душа" була покладена народна пісня "Паало Марусяк і попада". І. Франко виявив себе майстром одноактівки, стисло драматичного письма. Етюд нагадував п'ятий акт рохлогої драми, стільки розмаїтих мотивів містив він. Розбишацька ватага Марусяка вистежена чоловіком його коханки паном Крайником: ось-ось у таборі з'явиться військо. До ватаги Крайник підсилає парубка Івана Баюрака. ніби для вступу в опришки, а насправді попередити дружину і умовити її повернутися. Маруся ж не може цього зробити: з величезної любові вона покинула дім, чоловіка, двох коханих діток, становище пані. Усе віддала вона за кохання до ватажка опришків, тому її вибір - прийняти смерть разом з коханим, а виявляється - від коханого, запаленого ревнощами через розмову Марусі з Баюраком. "Кам'яна душа" - це Маруся.

Михай.іин І.І.

яка справді виявити кам'яну наполегливість у доведенні до логічного кінця свого життєвого шляху. Це була теж романтична драма і максимально загостреними пристрастями, могутніми героями, що прагнули змінити обставини звичного людського життя, а ні - то померти за свої ідеали.

Драма пічний доробок журналу "Житє і слово" ознаменував прихід в українську літературу неоромантизму. Пройде час. і на самому початку ХХ століття цей напрямок розквітне в творчості Лесі Українки і В. Винніченка. С. Черкасенка її О. Олеся. Віє його джерела у геніальній творчості І. Франка.

У науковій частині журналу лідерство захопили матеріали трьох авторів: М. Драгохіанова. А. Кримського і О. Герлецької.

М. Драгоманов запропонував І. Франкові велику працю "Старі хартії вольності. Історичні начерки" (1894. №№ 1-2. 4-6). Він підготував дослідження для болгарського видавництва, але поїудився на паралельне опублікування його українською мовою. Це була велика праця з історії європейського лібералізму. Драгоманов простежив виникнення ідеї свободи та її правового закріплення у Великій хартії вольності, підписаній англійським королем Іоаном Безземельним 15 червня 1215 року. Її автор вважав першою європейською конституцією. Ця наукова праця мала значний вплив на формування наукових поглядів молодих українських партій на правові умови їх діяльності, вироблення в Україні покоління професійних політиків.

М. Драгоманов і далі співробітничав з журналом "Житє і слово", подавши до етнографічного відділу "Матеріали до історії віршів українських. Зібрав і впорядкував М. Драгохіанов" (1894, №№ 1, 4). а наступного року працю "Освіта на Україні в ХVІІІ ст." (1895, № 3), а також ряд дрібних заміток "До історії української хлопоманії в 1860-ті роки", "Дві студентські пісеньки з Києва 1863 р.". "Народний театр на Україні", "Неповний варіант думи [про Івана Богуславця]" (1895. № 3).

А. Крихіський написав для "Життя і слова" оглядову статтю "Про Румянцевський музей у Москві" (1894. №№ 3. 5). Цей музей мав найбільшу в Росії бібліотеку. яка в майбутньому дістала назву "Бібліотека СРСР імені В. І. Леніна". Вона була заснована 1862 року в складі Румянцевського музею. А. Крихіський! головну увагу приділив саме формуванню бібліотеки, оглядові рукописів і стародруків церковних і слов'янських.

Нарешті. О. Терлецький під псевдонімом *І. Заневич* подав працю "Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872" (1894, №№ 2-6; 1895. №№ 1-6). Це була найголовніша праця О. Терлецького, до якої він збирав матеріали все життя. Він усе не наважувався її писати, завалений безхиттєвостю матеріалу, якому не міг дати ради, згрупувати її систематизувати його. Праця так і залишилася епізодичною, у ній було наведено багато фактів, безліч цитат, але не було авторського аналітичного висновку. Усе ж з епізодичного матеріалу вимальовувалася безкінечна боротьба галицьких русинів за рівноправність і свободу, наполегливі зусилля у відстоюванні свого українського світу, нарощування духовної праці, що приводило до піднесення національної свідомості маси людей. Праця О. Терлецького є важливою пахіяркою у українській публіцистиці.

Історія української журналістики ХІХ століття

Розвиваючи традиції журналу "Світ", І. Франко вів у "Житті і слові" рубрику "Сучасні діячі слов'янської науки і літератури", сподіваючись подавати на початку кожного чиста фотографічний портрет, а в кінці книжки біографічні статті. Але вдатися вмістити портрети лише в перших двох числах журналу. Це були портрети М. Драгоманова і М. С. Тихонравова. Біографічні статті І. Франкові довелося писати самому. Спочатку він попросив М. Драгоманова написати статтю про Тихонравова, але той відмовився це зробити, а відтак знову довелося братися за перо І. Франкові. Часу до виходу номера лишалося мало, тому він змушений був скористатися готовими матеріалами, що з'явилися в пресі до смерті видатного дослідника давньої літератури, зокрема некрологом в "Русских ведомостях". Надалі рубрика продовжувалася, але не регулярно. Так, зокрема, у ній з'явилися біографічні нариси польського письменника Леона Василевського "Еліза Ожешкова" (1895, № 4), П. Грабовського "Микола Гаврилович Чернишевський" (1895, №6) і "Михайло Ларіонович Михайлов" (1895, №6).

Важливу складову наукової діяльності І. Франка в журналі становили публікації творів давньої літератури й записів фольклору. Так з першого числа він розпочав вести рубрику "Із старих рукописів", де були опубліковані з його невеличких кохінтарях такі тексти: "Соломон і чорти в бочці" (1894, № 1), "Апокриф про дитство Ісусове" (1894, № 2), "Вандрівка богородиці по пеклі" (1894, № 4, 5), "Слово о сотвореню ангел і архангел і о прочіх безплотных силах" (1895, № 1), "Слово о Сивидле пророциши и о Давиде цару" (1895, № 1), "Св. Василий і Евладій" (1895, № 2), "Зразок релігійної сатири: песій піст" (1895, № 3).

Розпочинаючи рубрику, І. Франко зазначив, що "в історії 1000-літнього розвою руського народу бачимо дивний факт: твори старої літератури, писані мовою більш або менш далекою від народної, здобули собі в протягу століть таку популярність серед мас народних, мали такий вплив на духовий розвій тих мас, якого не мали твори новіших "народних" писателів, не виключаючи й такого генія, як Т. Шевченко" (1894, № 1, с. 136). Думка про величезний вплив старої літератури на громадську думку, політичну й естетичну свідомість народу була головною засадою І. Франка в публікальній діяльності й дослідженні старої літератури.

Важливі матеріали до історії духовного життя України були представлені в загальній рубриці "Із переписки наших літературних і політичних діячів", де були опубліковані вперше листи О. Федьковича, М. Шашкевича, С. Качали, Ф. Заревича (1894, № 1; 1895, № 3)

Важливу роль в журналі відігравала фольклорна рубрика "Із уст народа". Назву редактор "позичив" в "Основи" і вів її з наполегливою постійністю, зробивши постійною в журнал у ній була опублікована велика праця Леся Українки "Купала на Волині" (1894, № 1-3), що хістпла дослідження свята, процедури його відзначення, записи народних пісень, що співалися на ньохіу.

Фольклорні записи відзначалися жанрових і тематичних розхійаттях. Гак у 1894-1895 роках тут були опубліковані легенди "Початок і кінець

Михайил ..Л.

світа" (1894. № 1). "Рабин і ангел" (1895. № 1). "Звідки взявся вогонь у кремені?" (1895. № 2) та ін.: казки "Царівна-чарівниця і вдячні звірі" (1895. № 1). "Про царівну, з котрою батько хотів женитися" (1895. № 3) тощо: новезні і фабльо "Добра баба і чорт" (1894. № 4). "Брехач і побрехач" (1895. № 4): міфи і вірування "Про вовкулаків" (1895. № 5). "Про упирів" (1895. № 5): оповідання про історичні особи "Цісарева Марія Тереса" (1895. № 2). "Про Довбуша" (1895. № 5): оповідання про місцевості "Відкн пішла назва Київ?", "Диво в Логинці", "Собака з-Явори" (1895. № 5): друкувалися також анекдоти і фацеції. Серед постачальників записів зустрічаються імена самого Івана Франка, а також Ольги Франко. Генріка Бігеляйзена. Осипа Роздольського, Анатолія Краліцького. Михайла Гаалика. Михайла Зубрицького, Володимира Гнатюка та деяких інших. їх публікації супроводжуються ґрунтовними коментарями та вступними роз'ясненнями.

З помітних етноґрафічних праць у першій період історії журналу "Жігге і слово" була опублікована стаття В. Охримовича "Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правничих" (1895. №№ 2. 3). яка була одним з перших цікавих нарисів з питань українського звичаєвого права, зображала український народ таким, що без державних законів за допомогою звичаєвого права вмів регулювати всі боки свого життя.

Цілком у дусі наукового напрямку часопису містилися в ньому перекладні наукові праці: Леона Фера "Будда і буддизм" у перекладі І. Франка (1894. №№ 1-2. 4-6) та Моріса Верна "Сванґеліе" (1895. №№ 1-2) і "Історія і реліґія жидів" (1895, №№ 1, 5) обидві в перекладі Лесі Українки. Дані праці розглядали походження реліґії з народних вірувань, витлумачували реліґію як неминучу світоглядну концепцію світобудови й правил людської поведінки. По суті ці праці також торували шлях до атеїзму, улюбленої ідеї радикалів, складової соціалістичного погляду на світ, адже вони розглядали реліґію, хоч і в об'єктивності її виникнення, але як тимчасову, переднаукову концепцію світу: наука мусить витіснити її з часом. До ідеї можливості й необхідності співіснування науки і реліґії суспільно-політична думка тоді ще не дійшла. Тож не дивно і в позиції журналу "Жнте і слово" зустрічати як базову, покладену в основу редакційної політики думку про релятивність реліґії, витіснення її в майбутньому науковою концепцією світобудови.

З самого початку часопис мав від діл критики і бібліоґрафії та хроніки. І. Франко намагався надати їм інформаційного, аналітнко-дослідницького характеру, розу міючи рецензію як жанр наукової творчості, у якому автор, оцінюючи працю колеги, вислоалоє і свої важливі наукові ідеї. Про це свідчать такі рецензії І. Франка, як "Фольклорні праці д-ра Ченька Зібрта" (1894. № 5). "Дві школи в фольклористиці (*По поводу сьомого тому "ИБу"*)" (1895. № 1). де запропоновано спокійний і врівноважений тон розгляду наукових здобутків і недоліків поважних наукових досліджень. Але такий настрої руйнував старий полеміст М. Драгоманов. який вносив у відділ інтонації роздратованого критиканства. У рецензії "Наукові методи пр. Сумцова" (1894. № 1), де розглядалася праця у ченого "Народні

Історія української журналістики XIX століття

пісні про отруєння зміїною отрутою", що перед тим з'явилася в "Киевской старіше", він розкріпчував наукові засади харківського професора. А в рецензії "Непорозуміння між проф. Ом. Огоновським і его наукою" (1894. № 3) він теж саме застосував до львівського науковця. На щастя, тональність І. Франка була підтримана іншими авторами рубрики, де виступали А. Кримський. М. Могілянський. С. Томашівський та ін.

У відділі "Хроніка" подавалися повідомлення з сучасного наукового й літературного життя. Тут були опубліковані некрологи по В. Александрову і Л. Глібову (1894. № 2). М. Драгоманову (1895, № 4), "Квестіонар" (тобто питальник) для збирачів фольклору Ф. Вовка (1895. № 3). запитання до передплати та інші матеріали.

Підсумовуючи розвиток журналу "Життя і слово" в перший період його історії, необхідно відзначити, що Україна вперше отримала ґрунтовний науковий часопис, який редагувався не дилетантом, а науковцем, глибоко знаючим свою справу. Літературна частина не домінувала в журналі, а слу жила окрасою його, а головний простір відводився під публікації наукових матеріалів і розвідок. Найближчим аналогом до "Життя і слова" цього часу є "Киевская старина", яка в свою чергу орієнтувалася на якісну російську журналістику: "Исторический вестник", "Русская старина", "Русская мысль" і т. ін. Це були журнали, що, уникаючи вузької заповільзованості, робили свою велику справу розвитку й поширення науки і освіти, сприяли зростанню рівня освіченості суспільства. Але російській! ринок читачів для такого типу журналів був незмірно більший, ніж український, та ще й зву жений до галицького через заборону передплати журналу в Росії. Через це І. Франкові за умов ідеального ведення журналу не вдалося зібрати достатньої кількості передплатників, аби вийти з негативного кошторису. По двох роках ведення журналу І. Франко вирішив припинити його віщання.

Але виявилось не назавжди.

Після відмови М. Павлика видавати часописи "Народ" і "Хлібороб" та припинення цих віщань радикальна партія залишилася без періодики. Спроби налагодити віщання газети "Радикал" зазнали поразки, а відтак наприкінці 1895 року партійні лідери звернулися до І. Франка з пропозицією перетворити "Життя і слово" з наукового журналу на політичний і зробити з нього хоч і не цітком орган радикальної партії, але ж хоча б наблизити до партійної проблематики.

У п'ятому числі (за жовтень-листопад) 1895 року журнал умістив у відділі "Хроніка" оповістку, де повідомив, що бере на себе роль спадкоємця газети "Радикал". Редакція умістила тут програму часопису й писала: "Вповні згоджуючись на сю програму, ми й зважили по упадку "Радикала" обняти, що так скажемо, его спадщину, т. е. зреформувати "Життя і слово" в такий спосіб, щоб воно, не тратячи свого дотеперішнього наукового характеру, розширило свої рамки також на справи політичні і провадило їх в дусі виложеної програми". Проте далі редакція зауважила дещо й несподіване: "Своїм віщанням ми хочемо служити цілому народові, а не одній партії" (1895. № 5. с. 487-488).

Михайли» І.Л.

-Як бачимо. І. Франко вимушено погодився на трансформацію журналу, відразу ж заперечивши те, до чого нібито пристав, бо тому опиралася його душа. Він не погоджувався на дві речі, необхідні його партії: 1) відмовитися від високого наукового рівня матеріалів журналу задля переваги популяризаторського дискурсу і 2) відмовитися від загальнонародної всеукраїнської позиції в ньому й перейти на вузько класову позицію радикальної партії. Між цими двома вогнями й розгорнулася історія журналу "Житє і слово" у його другий період, який розпочався після піврічної перерви в липні 1896 року, коли вийшло його перше число, і тривав рік.

У другій період історії "Житє і слово" набуло характеру суспільно-політичного часопису, що зосереджується на проблемах сучасного життя, занурюється у політичну проблематику. Зростає його періодичність: він починає виходити щомісяця. З нього зникають фольклорно-етнографічні та історичні матеріали, провідне місце займає публіцистика. Зокрема. Була започаткована рубрика "Статті про справи політичні і суспільні". "Вісті з Росії".

Трансформувалася белетристика журналу, яка, за деякими винятками, буду валася тепер на домінанті публіцистичного дискурсу. Найвиразніше це помітно; на творах самого І. Франка, опублікованих у цей час у "Житі і слові".-Як яскравий і красномовний факт слід сприймати відмову І. Франка продовжувати працю над романом "Основи суспільності". Хоча цей твір і не був позбавлений політичних аспектів у проблематиці, ає вони розгорталися у філософській і моральній площині, не володіли пекучою актуальністю, не були змістово оголені, а впливали з епічних картин дійсності. І. Франко припинив роботу над романом, але надрукував в журналі оповідання "Панщизняний хліб" (1896. № 1). "Чиста раса" (1896. № 2) і "Опозиція" (1897, № 1).

Усі вони одночасно належали до літератури і до журналістики. Перші два оповідання будувалися на стрижні нарисового переня. Оповідання "Панщизняний хліб" розпочиналося як нарис: "Було се зимою в початку 1896 року. По вічу в Перемишлі запросили мене торецькі читателі, а головню посол Новаківський. поїхати з ними до Торок". У дорозі автор розмоляє з селянином Андрієм Крицьким, від якого й почув історію старого діда Онопрія. Він був настільки бідний, що навіть панській отаман, що збиткувався над людьми, побачивши, чим харчується селянин, розчулився до сліз. Скасування панщини застало його в старому віці. У відповідності до народного світогляду Онопрій ототожнив два поняття: хліба і свободи, відчувши необхідність матеріального забезпечення волі. "От би мені хлібця житнього з власного поля покушати! - говорив не раз. - Може би. я аж тоді засмакував свободу". Цього, на жаль, не сталося. Старий похіер у перший рік волі, якраз заносючи снопи в хату. Історія старого Онопрія розгорталася як ілюстрація до думки про жажливість панської сваволі, вчила цінувати свободу.

Оповідання "Чиста раса" ще ближче стояло до нарису. Автор розповів у ньому так само про, своє спілкування з подорожніми. На цей раз зустріч

Історія української журналістики XIX століття

відбувалася в купе потяга, а сусідом автора виявився пан З. із сином, угорський дворянин. Він у сю дорої у втішався піднесенням у горської нації, протиставляв її русинам, яких вважав расою дикою, нездібною до цивілізації. Прикладом "чистої раси він назвав свого слугу Я ноша, який нібито настільки любив свого пана, що і без попередження виїхав зустрічати ного на залізничну станцію. Через деякий час автор прочитав у газеті, що пана З і його сина вошо й пограбовано, підозріння падає на слугу Л ноша і ного прибічників. Письменник закінчив текст саркастичною фразою: Нема то. як чиста хіадярська раса!" Оповідання викривало вихвалання національної вищості, приниження інших націй панівними, засвідчувало безперспективність цього шляху.

Жанр "Опозиції" І. Франко визначив як казку. Вона дуже близько стояла до тих творів, що друкувалися в журналі Народ". Була собі раз Опозиція, годі було до неї досягнути, боролася вона за етимологію, сумувала над народною кривдою. Але скінчилося все тихі, що за невеличку подачку Опозиція цілком присмирніла, стала вірнопідданською Опозицією. У тексті згадувалися іхієна Рохіанчука. Озаркевича. що надавало казці фельетонного звучання. Твір висміював українських політичних діячів, які горі у вали своєю опозиційністю.

На нарисовому дискурсі було побудовано й оповідання М. Коцюбинського " Посол від чорного царя" (1897. № 2). Автор, мандруючи Бессарабією. зустрів свого давнього знайомого Солонину й залишився в нього у гостях на ніч. Права оповідача далі передавалися господареві, який розповів про історію свого життя. Захоплюючись фотографією, він якось приїхав у село, що вразило його народними типажми. Але селяни сприйняли його за посла від чорного царя, адже він накривався чорним покривалом, аби зробити знімок. Герой ледве вряту вався втечею. Після тривалих роздумів він повернувся в село і став у ньому крамарювати. У такий спосіб він здійснив своє "ходіння в народ". М. Коцюбинський розгортав тут улюблену свою тему: відірваність інтелігенції від народу , сприйняття народом інтелігенції як папства, від якого не можна чекати нічого гарного. З величезною силою ця теміа прозвучить пізніше в класичній новелі пізнього М. Коцюбинського "Сміх" (1906).

Проза в другому періоді журналу "Житє і слово" була побудована з широким використанням дидактичних елементів, відзначалася публіцистичністю в змісті й нарисовістю у формі і. зрештою, виконувала вчительські функції. Вони ж домінували у пресі І. Франка "Учпелъ" (1896. №№ 4-6). Історія Омеляна Ткача, який був переведений на вчительство у глухе гірське село, яке не знало освіти, не хотіло вчитися й не розуміло потреби в цьому, була представлена в полегшеному варіанті розв'язання конфлікту . Перешкода на шляху до перемоги над селянським невіглаством несподівано у су валася. Нею бу в хіісцевпй єврей, який передбачав, що освіта припинить його здирство неосвіченпх селян. Але його самого заарешту вати за кримінальний злочин. Селяни потяглися до школи й симпатичного вчителя. Заключна сцена зображала перший іспиту школі й демонструвала

Михайлин ІЛ.

торжество Омеляна. У цю урочисту мить він отримував нове призначення у ще більш віддалене село, де селяни так само поки що чинять опір діяльності школи. Твір був прийнятий все тією ж дидактичною метою: навчити читача боротися за себе, за правду, відстоювати справедливість. Свої ідеї письменник нав'язував, робив їх гірзорими, доступними для читачів.

Певною мірою це стосувалося й поезії. Цикл "Сучасні образки" (1896, № 1) об'єднував два вірші: "Коли почувеш, як в тиші нічній" і "Два панки йдуть попри них", - і був присвячений темі еміграції. Першій вірш містив узагальнену картину емігрантів, побачену на залізничному двірці.

Коли побачиш - не перони десь
Людей, мов оселедців тих, набито,
Жінок, худих, блідих, аж серце рвесь.
Зів'ялих, мов побите градом жито.
Мужчин понурих і дітей дрібних
І купою брудні, старії фанти.
Навалені під ними і при них.
На лицях слід терпінь, надій марних.
Се - емігранти (с. 12).

Другий твір був віршованою замальовкою. Автор випадково підслухав розмову двох панків, що йшли по зайнятому емігрантами перону. Один панок зітхнув: "От бідацтво!" Другий відмовив йому: "Ні, то лайдацтво!" Другий лаяв селян, що міняють рідний край на щик. Перший вважав процес еміграції неминучим, оскільки батьківщина не піклується про них, а лише дере з них шкуру. Юрба розлучила автора з цими панками. З усього контексту творів у цій суперечці авторська позиція була близькою до першого співрозмовника. І. Франко розумів об'єктивність тих обставин, що штовхають русинів до еміграції, але й глибоко сумував над їхньою долею.

Як відхилення від загальної тенденції сприймалися опубліковані в журналі вірші інтимної лірики, що увійшли згодом до "другого жмутка" книжки віршів І. Франка "Зів'яле листя", що з'явилася в грудні 1896 року. У "Жіггі і слові" І. Франко опублікував вірші "Сипле, сніле, сніле сніг...", "Як віл в ярмі...", "Хочти не будеш цвіткою цвісти..." (1896. № 2): "Отєстая стежечка...", "Якби знав я чари". "Що щастя? Се ж ілюзія..." (1896. № 3).

Як виняток підтверджує правило, так і наявність цього циклу лише підтвердила загальну політичну настанову при доборі художніх творів до часопису. І. Франко міг опублікувати тут значно більше своїх віршів, а при бажанні - і всю книжку, адже в ній усього шістьдесят віршів. Він же обрав для публікації найбільш нейтральні з шіх. Ліричний герой вже спізнав горе нерозділеного кохання, але він тільки приходить до опанування думки: "З тобою жить не доветось. Без тебе жить несила". Він ще не здогадується про ті душевні тортури від байдужості коханої, які доведуть його до страти свого життя. Саме політична домінанта журналу унеможливила появу в ньому віршів "Зів'ялого листя" і І. Франко припинив їх друку вати.

Паралельно до поезій із "Зів'ялого листя" І. Франко друкує у "Житі і слові" суголосну з ними драматичну поему Л. Старпцької "Сапфо" (1896,

Історія української журналістики ХІХ століття

№№ 2-3). Це була перша спроба в драматургії в майбутньому відомої письменниці Л. Старіцької-Черняхівської, доньки Михайла Старицького. Драматичний етюд розкривав трагедію дівчини, що скоріша весь світ своїми піснями про кохання, але не змогла підкорити серце коханого нею Феона. У нього інша обраниця - Ерінна. Сафо виявляється безсилою перед природою. Відчувши це, вона кидається у хвилі моря. Як і Франкові любовні вірші, ця поема була відступом від правіша.

Посилення політичного дискурсу обумовило розширення присутності в "Житі і слові" П. Грабовського, поета вузького тематичного діапазону, безбарвного ліричного героя, заклопотаного абстрактними гаслами співчуття до знедоленого народу. У "Житі і слові" І. Франко друкує в цей час три його цикли: "Із Сибіру" (1896, № 3, "Вчора і сьогодні" (1897, № 2) "Невольницькі пісні" (1897, № 4). Ліричний герой жалівся у віршах на "хворобу", яка виявлялася недугою духу, зневірою у майбутній перемозі. Але він зайнявся самонавіюванням, переконав себе в тому, що не можна коритися слабкості; і знову продовжив закликати:

Наперед до завязтого бою
За громадські і людські права.
Коли бути бажаєм собою,
Коли серце позор відчува!
Наперед до звершення замірів.
Що поклав дев'ятнадцятий вік;
Скиньмо владу катів-бузувирів.
Щоб людиною став чоловік! (1897, № 2, с. 107)

І так далі в дусі абстрактних категорій: людина, свобода, народ, громадські та власні права. П. Грабовський міг би в своєму житті більше нічого не писати, оскільки за межі цієї проблематики й подібного рівня версифікації так ніколи й не вийшов. Такі вірші сучасного читача схильні швидше спровокувати на пародію, ніж на співчуття ліричному героєві.

У другому періоді історії журналу різко посилилася присутність Лесі Українки, а те, що вона опублікувала тут продовження циклу "Невольницькі пісні", розпочатого в часопису "Народ", свідчило про спадковість цих органів радикальної партії.

Леся Українка тричі виступала в журналі "Житє і слово". У цей час тут були опубліковані поема "Давня казка" (1896, № 6) і дві добірки віршів (1897, № 1 і № 5-6).

"Давня казка" - хрестоматійний твір Лесі Українки про могутність поетичного (й просто публічного) слова, яка виявляється у взаємодії графа Бертольда і безіхненного поета. Бертольд предстає аладу, йому служили тисячі підданих і виконували його волю; він красивий і мужній, хоробріш воїн і безстрашний ватажок. Поет не лише позбавлений алади й будь-якого впливу на неї, але й кволіш фізично, хвороба відбрала йому ноги, вш самостійно не здужає покинути аласну хату. Але дивовижніш чішом доля Бертольда виявляється в руках поета. Без нього він не може завоювати серце коханої дівчини. Без нього він не спроможний здолати ворога в далекохі поході.

Михайин .Л.

Скрізь його аіада виявляється безсилою. а перемаї ас поетове слово. Воно має сі иг у привабіпп жіноче серце, запалиш воїнів до переможного бою. Слово, виявляється, має справжню владу, а влада без слова демонструє своє безсилля. Влада перемагала, поки на її бої було слово. Аж ось вони зайшли в суперечність. Бертольд на вершині слави став пригнічувати народ. І цього не міг не помітиш поет, бо його слово завжди перебувало на боці справедливості. Слово розпочало свою роботу над знищенням влади Бертольда. Спроби графа купити слово виявитися марними. Не змігши скорити слово, він вирішив знищити його творця поета. Ате народ помстився. скинувши владу ненависного графа. Леся Українка лишила розімкнувши фінал, вона не знала, якою подією завершиш поему, адже вона відкрита вічний конфлікт влади и публічного слова. Тому вона закінчила "давню казку", але не розпочала "казку нову". Її мета досягнута і полягала вона у філософському опануванні ідеї свободи слова, його могутності, опозиційності до аладн.

Близька проблематика оприявилася у першій добірці віршів, що складалася з творів "На вічну пам'ять листочкові ". "Слово, чому ти не твердая криця" і "Fiat пох!"

І Пісня. яка була настільки палкою, що спалила листочок паперу, де була записана, є головною "героїнею" першого вірша. Слово є головним героєм дру гого вірша. Твір тримається на поетичній паралелі слова і зброї. Поетка виступає як зброяр, вона вигострює і виточує "зброю іскристу", але сама через хворобу не може скористатися нею. Вона вішає її прп стіні Іншим на втіху, на смуток мені". Вона чекає, коли прийдуть справжні вояки і візьмуть на озброєння її зброю. "Вірш "слово, чому ти не твердая криця" дозволяє припустити, що середньовічний поет з "Давньої казки" це алюзія на саму авторку. тяжко хвору й фізично знесилену, але могутню духом і словом.

Вірш "Fiat пох!" (Хай бу де тьма!) теж побудований на поетичній паралелі: тьми і смерті. Тьма, проголошена богом, несе хаос, голод, злидні, жах. І Під перохі Лесі Українки це образ цілої політичної системи, що трихіається на придушенні слова й людини. Тьхй вічно загрожу є Прометей. Він готовий щомиті повсталі. пробудіпліся в тисячах людей. Уже несила царю тьхш утримувати свою владу . Йому доведеться придумати інше гасло: "Хай буде схієрть!"

Вірші Циклу подавали філософське осмислення гехш свободи, слова, боротьби з техірявою. Розвиток цих філософських хіупнів хіістпла друга добірка, що складалася з віршів "Грішниця". "О знаю я. багато ще прохічпть..." і "Хвилина розпачу".

"Грішниця" була першою спробою Лесі Українки в галузі поетичної драхіатургії. Текст хіістив авторську частину , а потім у дусі байронічної поехш передавав слово героям. їх було два: хвора і черниця. Хвора сповідалася перед хюнашкою і пояснювала їй мотиви свого вчинку . Вона заклала бохібу в хіури ворожого хііста. вибух пошкодив її осколком, а ворогові шкоди не завдав. Її віддали на лікування в монастир, щоб потім, коли вона оду жає, вчинити над нею суд і повісити. Мотив ненависті й любові стає далі тихі стрижнем, навколо якого обертається діалог Героїнь. Черниця вчить хвору христовій любові, радить їй каяття. Але хвора

Історія української журналістики XIX століття

пояснює її: "Мене любов ненависті навчала", "Тоді в мені спалахнула ненависть До тих, що нищили мою любов". Мотив вічної війни, бойових дій лише в темряві дозволяє зробити висновок, що мова йде про терористичні дії революціонерів, розпочаті в 1860-х роках. Це була справді прихована війна з владою. Учасницею такої боротьби виступала й хвора з цієї невеличкої поеми. Мотив переливання любові у ненависть і навпаки традиційний для Лесі Українки. Любов до батьківщини народжує ненависть до її ворогів. Прагнення авторки розбудити сплячий український народ сягало аж до виправдання грішниці.

Почу ття відчаю стає домінуючим у двох наступних віршах. У першому з них на чільне місце висунуто образ ліричної героїні. Ще промчить наді мною багато злих хуртовин, говорила вона, свідомість обгорне туман розпачу, але я жду, що серед ночей загоріться той вогонь, у якому "гартується ясна і тверда криця". Це я зроблюся крицею на тому вогні, у мені народиться нова людина, а як зломлюся, то не плачте по мені.

Вірш "Хвилина розпачу" у заголовку давав настанову на те, що в ньому відображено миттєвий настрій. Насправді ж весь цикл переконував у протилежному: розпач був сталим для Лесі Українки, вона не могла виوراتися з ним. Горе тим, що народилися в темниці, - говорила поетка. Вони бачать світ через тюремне вікно, оточені сірим камінням, цвілим муром. Вони навіть не знають, яким є насправді світ і що таке свобода. Поетка перетворює свій вірш на замовляння: нехай впаде тюремна стіна, нехай вона навіть нас покрий камінням, але у світі запанує воля.

Поетичний доробок Лесі Українки у "Житі і слові" був представлений класикою. Головні мотиви її творів: могутність елова як зброї в боротьбі з темрявою, політичною задухою, певніші вілчай і розпач від того, що ця боротьба не дає негайних наслідків, - це були ті аспекти, що відповідали політичній програмі радикальної партії і світогляду Лесі Українки. У цей час поетка пережила період соціалістичних захоплень, цілком щирих у своїй суті, аж поки революція 1905 року не протверезила її і вона услід за І. Франком не покинула соціалістичну ідеологію й не перейшла на позиції національної демократії.

У другому періоді відчутно скорочуються публікації художніх перекладів. З помітних явищ тут було подано два у ривки з роману Е. Золя "Рим". Друкувалися вони під загальною назвою "РапШіс тахітй" (1897. №№ 3. 5-6) і містили розділи "Щоденне життя" і "Прийняття паломників", у яких розповідалося про епізоди з життя Папи Римського. Журнал продовжував політику виховання в читачів матеріалістичного світогляду, викриття церкви й критики релігії.

Загалом белетристика журналу "Житє і слово" другого періоду демонструє зміни в характері видання, наближення його до політичних, партійних завдань. Тут посилюлися декларативні твори, з виразним публіцистичним дискурсом і нарисовою стихією. У цілому це відповідало завданням часопису. Публіцистичність зовсім не означала другосортності чи художньої невибагливості. Навпаки, у журналі в цей час з'явилися твори, яким судилося увійти до української класики. Зрештою, це можна

Михайлин І.Л.

сказати більшою чи меншою мірою про доробок І. Франка. Лесі Українки, Л. Старницької-Черняхівської. М. Коцюбинського і навіть П. Грабовського. Інша справа, що їх твори відзначаються певної вузькістю, тяжінням до розробки однакових тем і їх одноманітного художнього втілення.

Обвуженим, зредукованим виглядав і відділ літературної критики. Із творів, що увійшли до ктаспки, тут з'явилася в цей час лише стаття І. Франка "Слово про критику" (1896, № 1), де були викладені Франкові погляди на її сутність і завдання. Можна ще й зараз почути голоси, що в слабкості нашого письменства винна літературна кригіпіка, яка повинна, моатяв, кермувати літературним процесом. Це неправильний погляд, наголосив актор. Критика не може виконувати функції командира літерату рного процесу. Командуюча критика - це нісенітниця. Функції кригігки полягають у тому, щоб "мову чуття перектасти на мову розуму" (с. 32). Завдання кригики, за І. Франком, давати інтерпретації літературних творів, роз'яснювати їх дтя читача, а не виробляти керівні ідеї дтя письменників. Він писав про критику: "Вона мусить бути не догматичною, а аналггчною, не деду ктивною, а індуктивною" (с. 31). Художня творчість завжди ширша за критику. Сучасна літературна теорія і практика безмірно розширити межі літературної творчості, розширили права індивідуальності, особи автора. Це тріумф індивідуалізму в сучасній літературній творчості. "Все вільно поетові: він чоловік, і йому вільно інтересу валліся, проймається всім тим, чим інтересуються люди" (с. 34). У радянській теорії літератури завжди підкреслювався захист І. Франком поетового права на пропаганду певних політичних ідей і цілком забуватися інші цілі статті. А швидше за все поет-трибун який якраз усе жігття займався пропагандою, обгрунтовував можливість надаті нею не займатися і напередодні виходу в світ книжки "Зів'яле листя" готу вав громадську думку до визнання свого права писати не про народне горе, а про світ своєї ду ці.

У другий період існування "Житя і слова" акценти в журналі перемістилися на власне політичну публіцистику. Навіть у розділі "Матеріали історичні та літературні" тепер друкувалися не листи М. Шашкевича чи Ю. Федьковича, а М. Драгоманова. У веденій М. Павликом рубриці "Із переписки М. П. Драгоманова" (1896, №№ 2, 5. ; 1897, №№ 1, 2, 4, 5-6), що була започаткована невдовзі після смерті публіциста, були опубліковані його листи до О. Борковського, Ол. Огоновського, Ю. Бачинського та деяких інших у країнських діячів.

З перекладних наукових праць у цей час був поданий виконаний І. Франком реферат дослідження П. Еванса "Боротьба теології з наукою" (1897, № 3). Твір був спрямований на вивчення історії протистояння церкви й науки, викривав постійніш опір, що його чинила церква науковим відкриттям, як неохоче визнавала факли нау ки, які змінювали теологічну картину світу.

На чільне місце висунулася рубрика "'Статті про справи політичні!". Її започаткувала стаття і ми в Європі: Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття" (1896, № 1). Під нею стояв підпис "Русько-українська молодіж академічна, комітет для справ угро-руських". За свідченням істориків, текст написали І. Франко і В. Гнатюк. Стаття була

Історія української журналістики XIX століття

спрямована на захист "угро-руських" селян, які своєю працею приумножують силу й могутність Угорщини, а від неї мають тільки зневагу й презирство. Святкування тисячоліття Угорщини, що провадилося з великим розмахом, стало підставою нагадати "цивілізованій Європі" про ті негативні явища, якими наповнена її сучасність. Вона величається свободою, але її не мають залежні народи, а серед них і русини Ми "підносимо торжественно протест. - писали автори. - проти брутаїного внародовлення. економічного районування, духовому стемнюванню і моральному увідлюдуванню угро-руського народу, не меншому, коли не більшому, як те. якого дізнають інші нематярські народності Угорщини" (с. 9).

У наступному числі журналу бала опублікована стаття Г. В. Плеханова "Робітницький і революційний рух в Росії" (1896. № 2). Вона була підписана криптонімом *Г. В.* Дослідники довели, що її авторство справді належить керівникові групи "Визволення праці". Він і Віра Засулич у цей час уважно читали радикальні галицькі віщання. Відомо, зокрема, що Г. В. Плеханов високо оцінював газету "Хлібороб" і вважав її найкращою на той час газетою для селян.

У статті "Робітницький і революційний рух у Росії" було зроблено огляд робітничих страйків у Петербурзі, діяльності політичних пролетарських організацій, зокрема й Союзу боротьби з визволення робітничого класу, повідомлялося про арешти революціонерів, а між ними вперше згадувалося її про майбутнього В. І. Леніна - адвоката Ульянова, брата повішеного в 1887 р. Цей факт неодмінно підносився до найважливіших радянськими істориками журналістики.

Вагомого значення в журналі набула рубрика "Вісті з Росії", яку регулярно вів М. Вороний під псевдонімом *Ното*. Це був загальнополітичний огляд, побудований на фактах, що висвітлювалися в російській пресі.

У відділі "Хроніка" тривала традиція друку вання некрологів, наприклад. "Панько Куліш" (1897. № 1), повідомлень про вихід нових книжок, зокрема ліричної драми І. Франка "Зів'яле листя" (1897. № 1), але збільшилася питома вага матеріалів з російського життя; так була опублікована стаття М. Вороного "Маруся Вітрова" (1897. № 2), присвячена трагічній загибелі революціонерки, що наклала на себе руки після того, як була звалтована тюремником. Ця подія облетіла всі газети Росії. Б. Грінченко написав вірш "Марусі Вітровій, мучениці, що спалила сама себе у Целропаалівській тюрмі в Петербурзі", що був уміщений у цьому ж числі журналу.

Сам І. Франко від числа до числа вів рубрику "Хроніка політична", уміщуючи в ній окремі статті на визначені теми, то політичні огляди поточних подій. Наприклад у другому числі 1896 року пу біліку валася стаття І. Франка "Реалісти чи кар'єристи?", а в четвертому числі 1896 року політичний огляд мав такий підзаголовок: "П'ятий з'їзд ру сько-у країнської радикальної партії. Передвиборні заходи. Галицька конституція в австрійському парламенті. Нова руська партія. Заява".

У статті "Зміна системи" (1896. № 3) І. Франко вдався до рефлексій з приводу вірнопідданської " нової ери", оскільки її ідеї ще й тоді носилися в

Михайи І.І.

повітрі. Їх живлять вже скоро п'ятдесятилітні очіку вання, що австрійський уряд, нарешті, почне інакше ставитися до українців. Але ще при ухваленні "нової ери" граф К. Бадені заявив, що Австрія буде підтримувати тільки тих русинів, що бажають розвивати свою народність в напрямі, згідним з ідеєю державною, і рішучо звільняється від того, що спиняє розвиток руської народності на основі чисто австрійській. У І Франка ця заява викликала опір. Якщо розвиватися на австрійській основі, то що буде з нами далі? Адже кожен народ розвивається лише на своїй національній основі. І що це за уряд, котрий диктує нам, якими нам русинами бути? "Будемо такими, наголошував І. Франко, якими нам хочеться, якими нас зроблять природні закони розвою. котрих ніякий уряд не в силі змінити" (с. 163). Через це українцям не слід шукати компромісу з урядом, це згубний шлях. За півстоліття вже слід збагнути, що лише розвиток на своїй національній основі - це єдино правильна засада розвитку українського народу. Уже ця стаття намітила еволюцію І. Франка до національної демократії.

Наближалися чергові вибори до австрійського парламенту. Селяни ряду сіл Перемиської округи звернулися з пропозицією до І. Франка балотуватися їхнім послом. Проти І. Франка розпочалася публічна кампанія в москвофільській газеті "Галичанин" і в народовській "Діло". Деякі виборці підпали під вплив агітації. І. Франко відповів статтею: "Як я став казенним радикалом" (1896. № 6). де розповів про свій шлях до радикальної партії, а ще важливіше - про еволюцію свого світогляду. Він все більше знеохочувався до політики й розчаровувався в радикалах.

У листі до селянського агітатора Тимофія Микити від 14 січня 1897 року І. Франко писав: "Ваша відповідь ще раз переконує мене, що я не політик, а особливо не політик для наших руських обставин у Галичині, і трохи далі пояснював: Я не хочу своєю особою вносити роздор в ряди русинів, котрі гвалтом пруться в такий бік. де, по моїй думці, нічого хосенного здобути не можна"⁴¹⁶.

Сутність позиції І. Франка зводиться до думки, що ніяка соціальна праця не врятує українців від занепаду, якщо вони не зосередяться на боротьбі за національне визволення. Про це статті "З кінцем року" (1896, № 6), "Український і галицький радикалізм" (1897, № 3), "Соціалізм і соціал-демократизм" (1897, № 4), яким уже радянські упорядники не знайшли місця в академічному 50-томнику І. Франка.

Найбільш прикметною серед них є остання стаття. Спираючись на праці Маркса, Енгельса, Каутського, Черкезова, він довів, що соціал-демократи давно зрадили сутність соціалізму. Для І. Франка соціалізм був і лишився способом життя суспільства, який дозволить найбільш повно виявитися свободі національній та індивідуальній, а відтак призведе до розкріпачення людини, невичерпного зростання її ініціативи, творчості. "Для якого ж добра, - зашпугав І. Франко, ті люди, котрих ідеалом є казарма, армія

⁴¹⁶ Франко І. Я. До Тимофія Микити від 14 січня 1897 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 50. - С. 87.

Історія української журналістики XIX століття

праці, дисципліна і субординація, хочуть позбавити людськість свободи, ініціативи і солідарності?" (1897. № 4. с. 291). За І. Франком, "соціалізм, по думці перших його апостолів, кладе своєю основою право кожної людини до свободи без обмежень до повного її гармонійного розвитку: він протиставляється всякому визиску чоловіка чоловіком, суспільністю, державою[...]" (1897. № 4. с. 292). Ідеологи ж соціал-демократів "дурять себе і других, твердячи, що їх держава демократична, по-воєнному зорганізована, з збереженою системою плати має ще якийсь зв'язок з соціалізмом" (1897. № 4. с. 292). І. Франко пророко вдивлявся в майбутнє і бачив уже тоді жахливі наслідки запровадження соціал-демократичних ідеалів у життя. Соціалізм він розумів зовсім інакше, ніж його соціал-демократичні сучасники, вкладав у нього гуманний зміст, бачив у ньому справжню вершину суспільного розвитку. Система державної централізації, яка нищить національну свободу: насильницьке захоплення державної влади з метою силоміць загнати суспільство в соціалізм, яка нищить свободу індивідуальну, - усе це було неприйнятним для нього. Він все більш рішуче рухався в своєму світогляді в напрямку національної демократії, опинившись згодом у числі засновників Української націонал-демократичної партії.

І. Франка не зрозуміла частина товаришів по партії і навіть Леся Українка. У статті "Не так ті вороги, як добрії люди" (1897. № 3) вона кинулася розвінчувати помилкову на її погляд позицію редактора "Жіття і слова", який вважав, що українцям слід зосередитися на розв'язанні своїх національних завдань, годі марно гинути за чужі цілі. -Як на приклад І. Франко посилався на долі Желябова і Кибальчича, вказавши, що "їх праця вийшла поза рамки нашої національності і смерть їх не вийшла нам на користь" (1896. № 3. с. 252). Леся Українка захищала позицію М. Драгоманова і прагнула довести, що жертви українців на оltар російської демократії були корисними. І. Франко відповів їй у статті "Коли не по конях, то хоч по голоблях" (1897, № 3).

У журналі наростали внутрішні суперечності, які руйнували його. Часопис, створений для публічної репрезентації радикальної партії, не дотримувався її програми, а форму вав у ній національно-демократичне крило. Це не могло задовольняти партійних лідерів. Вони все більше відходили від журналу, чому сприяла наявність партійної газети "Громадський голос". "Життя і слово" і в новому форматі соціально-політичного віщання не збрало достатньої кількості передплатників для розв'язання фінансових проблем. На шостому числі 1897 року журнал довелося припинити. Гіркога втрати присмачувалася для І. Франка сподіваннями на заснування журналу "Літературно-науковий вісник", який і справді розпочався з 1 січня 1898 року.

Значення журналу "Життя і слово" полягало в тому, що

1) це був перший часопис, який належав родині І. Франка і в якому він сам виступав як редактор, тобто був його цілковитим господарем:

2) завдяки високій культурі редагування журнал відійшов від політичної вузькості радикальних партійних віщань і формувався на загально-

Михайин І.І.

людських засадах:

3) з цієї ж причини в часопису вдалося опублікувати видатні твори художньої літератури І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Л. Старицької-Черняхівської, П. Грабовського, У. Кравченко:

4) га переклади світової класики "Пісню про Роланда", твори Е. Золя, а також вперше - вірці шедеври східної поезії - твори Гафіза, Фірдоусі, Сааді:

5) у перший період жу рнал дав дуже багато публікацій з етнографії, фольклористики, історії старого письменства;

6) у другий період існування журнал перетворився з наукового на суспільно-політичний часопис:

7) це перетворення засвідчило політичну кризу в радикальній партії, формування навколо І. Франка та ного журналу тих діячів, що в майбутньому склали ядро національно-демократичної партії:

8) "Жите і слово" став першим товстим літературно-науковим журналом, що вівся на засадах кращих зарубіжних наукових вісників, а відтак його можна розглядати як безпосереднього попередника "Літературно-наукового вісника".

Значення радикальної журналістики в цілому полягало в тому, що:

1) вона стаза можливою завдяки демократичним політичним порядкам, конституційному у строеві Австро-Угорщини, у якій існували можливості д ія легітимної боротьби з реакцією, в тому числі й за допомогою преси:

2) вона стала ознакою внутрішнього зростання у країинства як такого і у країнської журналістики як дзеркала політичного життя, вона засвідчила урізноманітнення українського руху, де поруч з правим, консервативним крилом з'явилося ліве, поява якого відіграла позитивну роль;

3) прогресивний характер радикальної журналістики визначався увагою до тем народної неволі, викриттям незадовільних політичних порядків, критикою українських діячів з інших партій, орієнтацією на єднання з європейськими центрами культури й соціалістичного руху;

4) вона послужила каталізатором суспільного життя, призвела за допомогою діалогу до зняття обмеженості народовського й москвофільського рухів, поверненню їх до реальних потреб у країнського народу Галичини;

5) вона перебувала під величезним духовним впливом М. Драгоманова. людини неоднозначної, у світогляді якої переважала орієнтація не на українські національні цінності, а на космополітичні демократичні ідеати: скомпрометованість цього шляху інтуїтивно відчувався в колах радикалів у же давно, а зі смертю лідера став цілком очевидним;

6) вона засвідчила кризу соціалістичної ідеології, яка не прищеплювалася на українському ґрунті і від якої відійшла значна кількість найбільш талановитих представників радикального руху, подолавши шлях від соціалізму до національної демократії;

7) цей рух засвідчив у своїй духовній еволюції І. Франко - справжній велетень радикальної журналістики, який авторитетом свого генія утримував переважну кількість радикальних віщань цього часу, призвів до поширення радикальної ідеології і зближення з нею певних кіл народовців.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА ЕМІГРАЦІЙНА ЖУРНАЛІСТИКА

Розділ п'ятнадцятий

Еміграційна журналістика.

"Громади" М. Драгоманова

Загальні уявлення про еміграцію та діаспору. Ті типи. Три хвили української еміграції Зародження української журналістики на еміграції. Видавнича діяльність Агапія Гончаренка: газета "Вєспник Аляски" (1868-1872) пні її українські матеріали. М. Драгоманов як видавець "Громади". Громади як явища суспільно-культурного життя України. Громадівство в інтерпретації М. Драгоманова Почаюк видавничої діяльності: "Лихі люди" Панаса Мирного як третя книжка "Громади": новаторство змісту і форми. Перший том "Громади" і програма М. Драгоманова; теоретична: громадівство, безначальство, еволюція, федералізм; і ужиткова: добивапись скасування царської і чиновницької сваволі, працювати для українського мужика, виступити проти попівства, закласти українську пресу. Другий том "Громади": відділ "Вісті з України" з рубриками "Здирство", "Начальство", "Темнота"; праця М. Драгоманова "Народні школи" в рубриці "Темнота"; огляд Ф. Вовка "Що нового по газетних?"; праця М. Драгоманова "Україна і центри"; логіка розвитку змістового дискурсу книжки. Четвертий том "Громади": шевченківські матеріали: стаття Ф. Вовка "Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя" і праця М. Драгоманова "Шевченко, українофіли і соціалізм". Система аргументів в Драгоманова: відсутність належного опіючення, ре лігійна концепція особи в творчості, віра в Бога, відсутність творів про нерівність у родині, жіночу емансипацію, дитячу неволю, прихильність до своєї породи, а не до інтернаціональних ідей, неправильна картина майбутнього, де панує індивідуальна, а не спільна праця, відсутність уявлень про суспільний поступ. Висновок: Шевченко не соціаліст. Форма його поезій необроблена. Завдання гро надівців у Росії: затринати українську породу. Інші матеріали четвертого тому. Перетворення збірників на журнал "Громада". Його загальна характеристика та найголовніші матеріали: "Програма "Громади", статті С. Подолінського "Громадівство й теорія Дарвіна", "Гро. надівський рух в Англії й Ірландії", "Перегляд громад ївського руху в Західній Європі". Участь М. Павлика в журналі: початок повісті "Вихора", огляди "Україна Австрійська", "Новини з Австрійської України". Спільні сестер М. Павлика: Анни "Мої й людські гріхи, а панська та попівська правда" та Параски, "Он хто робить порядок межі людьми". Праця М. Драгоманова в журналі, зокрема стаття "Україна Російська: мужицькі бунти й письменні бунтири в 1880р." та інші твори. Припинення видання журналу. П'ята книжка "Громади" та її матеріали: нарис Л. Л. "Дорога по Полтавщині в 1876р.", стаття В. Навроцького "П'янство й пропікаша в Галичині", розділ М. Драгоманова "Звіспни з України" та інші статті.

Михайли» І.І

Занепад "Громади" під її значення. Газета о. І. Волинського "Америка" (1886-1890). Заснування о. Г. Грушкою газети "Свобода" (1893).

Розгляд української еміграційної журналістики необхідно попередити викладом загальних теоретичних понять.

"Еміграція - (від лат. *emigratio* - виселення, виїзд) вимушене або добровільне переміщення населення з країн постійного проживання в інші країни"⁴¹ - таке визначення даному поняттю дає "Українська радянська енциклопедія". При цьому слід врахувати умовний характер поняття "добровільна еміграція": як правило під нею розуміються ситуації, коли людина приймає рішення про виїзд сама, але під тиском обставин, які не залишають для неї іншого виходу; нормативною є така думка: жодна людина *добровільно* не відмовиться від своєї батьківщини, як жодна дитина не відмовиться від своєї матері. Слід уточнити й поняття "країна постійного проживання", яка має бути трактована як етнічна батьківщина. Унаслідок цих уточнень отримаємо більш досконале визначення: еміграція вимушене внаслідок дії несприятливих обставин (економічного, політичного, екологічного і т. д. характеру) переселення з етнічної батьківщини.

Для XIX століття головними типами еміграції були економічні і політичні її різновиди. Екологічна еміграція явище виключно XX століття.

Економічна (трудова) еміграція - вимушений виїзд з етнічної батьківщини в пошуках праці, кращих умов життя.

Політична еміграція вимушений виїзд, втеча або насильницьке виселення з батьківщини, причиною якого є переслідування державою, політичним режимом.

Еміграція буває тимчасова і постійна. Тимчасовий характер має еміграція на початковому етапі своєї історії, коли люди твердо переконані, що емігрують з метою заробітку, щоб повернутися додому і газдувати на зароблені на чужині гроші. Але потім, коли стає зрозуміло, що умови життя на батьківщині не поліпшуються, еміграція набуває постійного характеру. Згодом вона перетворюється на діаспору.

"Діаспора - (з грец. *diáspora* - розсіяння) перебування значної частини народу (етнічної спільності) поза її країною походження. Діаспори утворилися в результаті насильницького виселення, загрози геноциду, дії економічних і географічних факторів"⁴¹⁸. Діаспора - це та частина населення даної національності, яка вже сама нікуди не емігрує вала, але стало живе в інших країнах, не втрачаючи своєї національної totoжності. Діаспора має тенденцію до асиміляції. За твердженнями спеціалістів їй важко утримувати свою національну totoжність понад три покоління. Далі вже виростають нащадки, які хоч і пахять своє коріння, але психічно й культурно вже перебувають в іншому національному просторі і за батьківщину сприймають нову країну, де вони народилися і яка насправді є їхньою батьківщиною.

⁴¹ Українська радянська енциклопедія. 2-е вид. - К., 1979. - т. 4. - С. 27.

⁴¹⁸ Там самої - Т. 3. - С. 379.

Історія української журналістики XIX століття

Причини української еміграції в XIX столітті полягати в колоніальному становищі нашої батьківщини. Тут зокрема важливу роль відіграли такі фактори. По-перше, і в Росії, і в Австро-Угорщині українські території належали до національних окраїн з могутніми залишками феодального, сільськогосподарського виробництва й нерозвиненістю капіталізму, який забирає на фабрики й заводи надтишок робочих рук. По-друге, велика густота населення (понад 120 чол. на кв. км.) в Галичині зробила її стабільним джерелом еміграції: це була країна дрібних селянських господарств, які мали тенденцію до дальшого подрібнення: брак землі робив неефективним сільськогосподарське виробництво; емігрували пауперизовані селяни, що втратили надію вибитися з крайньої нужди на батьківщині.

Еміграція розпочалася в 1860-х роках з тимчасових виїздів українських селян на заробітки до Німеччини й Франції. У 1870-х роках розгорнулася міжконтинентальна еміграція. 1877 рік вважається роком початку масового еміграційного руху українців до США. У 1880-ті роки українці почали освоювати Латинську Америку, переважно Бразилію. У 1891 році започаткована еміграція до Канади.

Історія української еміграції нараховує три хвилі. Перша охоплює кінець XIX століття і початок XX, має переважно економічний характер. Друга хвиля припадає на час після російської соціалістичної революції й громадянської війни. Мала вона політичний характер. Але із Західної України продовжувалася трудова еміграція, яка тривала до окупації цих земель Радянських Союзів у 1939 році. Третя хвиля припала на 1943-1945 роки, коли по закінченні другої світової війни значна частина українців опинилася за кордоном. Це була виключно політична хвиля. 1990-ті роки розпочали четверту хвилю еміграції.

У наше завдання входить - розглянути розвиток української журналістики на еміграції в межах XIX століття. Її шляхи багато в чому нагадують початковий етап становлення української журналістики, зокрема таку її особливість: вона виникає не українською мовою, хоча твориться етнічними українцями. Вона була заснована тут політичними емігрантами.

Перших! українських! журналістом на еміграції слід вважати Агапія Гончаренка. Це був літературний псевдонім Гумницького Андрія Онуфрійовича (1832-1916). Він народився на Київщині в родині священика, навчався в бурсі й духовній семінарії, яку закінчив 1853 року, і тоді ж став ченцем Києво-Печерської лаври. Працював у канцелярії хштрополита Філарета, багато подорожував по Україні в митрополичих справах. У 1857 році він був призначений ієродияконом православної церкви при російському посольстві в Афінах. За кордоном А. Гумницький зав'язав листування з О. Герценом і М. Огарьовим, розпочав журналістську діяльність під псевдонімом Агапій Гончаренко з публікацій у "Колоколе" викривальних статей про російське духовництво ("Монастирське кріпосне право"). У 1860 році був за це заарештований і відправлений до Росії для суду. Але друзі організували його втечу з корабля. Півтора року він працював у Лондоні складачем у вільній російській друкарні, вийсгнши в

Михайин ..Л.

"Колоколе", «окрема, розгорнутий некролог по Шевченкові (1 квітня 1861). Повернувшись до Греції, мав на меті знайти притулок у російських монастирях, але пересвідчився, що російська влада не покинула наміру захопити непокірного монаха. Заручившись численними рекомендаціями, він 1 січня 1864 року прибув до Бостона (США)⁴¹⁹

Спочатку він оселився у Нью-Йорку. Згодом заробивши грошей, купив кириличний шрифт і переїхав до Сан-Франциско, де заснував друкарню. Невдовзі він отримав пропозицію від уряду США вести пропагандистську роботу серед російського населення Аляски. адже цей величезний півострів ще зовсім недавно був російським, але в 1867 році був проданий Росією за 7.2 млн. дол. США на 100 років. За цю працю А. Гончаренкові була встановлена висока як на ті часи платня - 50 дол. місячно.

1 березня 1868 року він розпочав у Сан-Франциско віщання двотижневої газети англійською і російською мовами "The Alaska Herald - Вестник Аляски". Газета мала знайоміші читачів з американськими законами й політикою американського уряду. У відриві від батьківщини в А. Гончаренка пробудилася й розвинулася національна свідомість. Російський монах став українським журналістом. У першому числі (1868) своєї газети він вмістив статтю "Цікаві Ідеї поета Тараса Шевченка", яка складалася з прозового перекладу поеми "Кавказ" і стислого коментаря до нього з роз'ясненням колоніальної політики царського уряду щодо України. Проте редактор не спинився на цьому і надалі публікував твори Т. Шевченка в своїй англо-російській газеті українською мовою: і мертвим, і живим..." (1868. № 16). "Кавказ" (1868. №№ 16-17). "Думи мої. думи мої" (1869. 1 і 15 лютого). А. Гончаренко став піонером англомовної шевченкіани.

У своїй газеті він приділяв велику увагу українському питанню, зокрема, вмістивши статтю про військо українських козаків, які за наказом царського уряду перейшли Берингову протоку для освоєння нової області Російської імперії - Аляски. Після продажу Аляски вони отримали наказ повернутися в Росію, але не виконали його й залишилися на еміграції, розселившись по Алясці та Алеутських островах. На думку, А. Гончаренка, їх було близько 20 тис.

А. Гончаренко відстоював права своїх читачів перед владою. 1 липня 1868 року він вмістив у газеті статтю із закликами до росіян і алеутів вимагати від американських підприємців зарплату 5 дол. денно, виступав проти зловживань військової влади в Алясці та проти експлуатації місцевого населення та емігрантів американськими підприємцями. Через таку позицію стосунки А. Гончаренка з урядом зіпсувалися. У травні 1872 року він продав англійську частину свого видання американцеві А. С'тікнею, і газета припинила своє існування.

Замість неї А. Гончаренко почав видавати російський журнал "Свобода, простая речь, издаваемая Агапіем Гончаренко" (1873). Вийшло 5 чисел

⁴¹⁹ Комарниця М. Гончаренко Агапій // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. - Львів. 2000. - Вип. 7. - С. 81.

Історія української журналістики ХІХ століття

"Свободи", де були вміщені статті А. Гончаренка про М. Гоголя. К. Рилсева. О. Г'єрцена. Ате журнал особливого успіху не мав. А. Гончаренко припинив видавничу діяльність і осетпвся на ху торі біля містечка Гейвард у Каліфорнії. У 1890-ті роки він зав'язав листування з М. Паатником, наслідком чого стали публікації в журналі "Народ" його статей "Волі, вічної, святої волі" (1893. № 23-24) та "Країна козаків у Північній Америці, або Аляска" (1894. № 2). Окремою книжкою в 1894 році в Коломиї М. Паалик віщав "Споминки" А. Гончаренка, де він розповів про своє життя в Америці. Від першої світової війни він чекав визволення України, але помер (5.05 1916) на своєму хуторі незадовго до проголошення Української народної республіки.

Другим видатним діячем української еміграційної журналістики є також політичний емігрант М. Драгоманов, який у 1877-1882 роках у своїй вільній українській друкарні в Женеві (Швейцарія) віщавав збірники й журнал "Грохіяда".

Розхюву про "Грохіяду" необхідно розпочати з самої грохіяди. Гак називалися осередки української інтелігенції, що провадили національно-культурну і грохіядсько-політпчну працю в другій половин ХІХ - на початку ХХ століття в .межах Російської імперії. Грохіяди виникла в кінці 1850-х років у великих хйстах: Петербурзі, Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові. Серед них чільне місце належало Київській грохіяді на чолі з В. Антоновнчехі і Т. Рильськхіх; у 1862 році вона нарахову вала 200 чоловік. Це були студенти, викладачі університету, вчителі гіхіназій, діячі недільних шкіл.

У Росії йшла епоха великих рефорхі. вщбувалася революція згори, готувалася рефорхія зі скасування кріпацтва, дехіократизувалося суспільне життя, пожвавилася журналістика. Загальна дехіокрапізація позначалася й на національно.хіу жіггті, наслідком чого стало виникнення ірохіяд. Діяльність грохіяд була зорієнтована на 1) поширення освіти серед народу українською мовою шляхом запровадження недільних шкіл; 2) створення та віщання для цих недільних шкіл підручників українською хювою; 3) віщання інших українських книжок для початкового читання; 4) збирання та віщання пам'яток фольклору; 5) публікацію докухієнтів з хіннулого українського народу; 6) пробудження загального інтересу до української культури. Польське національно-визвольне повстання, що вибухнуло в січні 1863 року, поставало під удар українські грохіяди. Царський уряд вирішив, що за допохюгою у країнської книжки й освіти повсталі поляки привертають на свій бік українське селянство. Недільні школи були заборонені, розпочалося переслідування ліберальних грохіядівців. О. Коннський, П. Сфішенко були вислані з України. Після Вадуєвського циркуляру кількість членів українських громад значно поменшала.

Але в кінці 1860 - на початку 1870-х років перша розгубленість хшнула. київський гурток, який дістав назву "Стара Грохіяда", пожвавив свою діяльність. До нього належали: В. Антонович, Т. Рильський, П. Житецький, М. Ковалевський, М. Лисенко, М. Старицький, М. Драгохіанов, П. Чубішський, М. Зібер, П. Косач, І. Білик та деякі ін. Навколо них гуртувалися хієнш значні діячі. Старій грохіяді вдалося на якийсь час обхіанути царський

Михайли І.Л.

уря і під виглядом Південно-Західного відділу Російського імператорського географічного товариства розгорнути активну діяльність. За доносом М. В. Юзефовича 1875 року уряд звинуватив громадівців у 'сепаратизмі', заборонив діяльність відділу географічного товариства: невдовзі був підписаний Емський указ. Деяких громадівців було заарештовано й відправлено на заслання. Деяким запропонували самим подати у відставку. Чимало громадівців емігрувало: М. Драгоманов. Ф. Вовк. С. Полонинський. М. Зібер. Ф. Мальовашгіі. За кордоном воші продовжили свою діяльність.

Постааленіш адміністрацією перед загрозою звільнення з Київського університету, М. Драгоманов подав у відставку й 1875 року виїхав за кордон. Він мав повноваження від Старої громади заснувати вільну українську друкарню й налагодити в ній видання часописів і книжок. Для створення журналу творчих сил і коштів бракувало, тому М. Драгоманов розпочав видання безцензурного збірника без визначеної періодичності. Назва для нього була давно готова. Він міг називатися тільки "Громада".

Це слово було дороге для М. Драгоманова ще й з ідеологічних причин. У своїх українських лекстах він любив підшукувати національні відповідники для усталених інтернаціоналізмів, користуючись нерозвиненістю наукового стилю української мови: він вживав слово "порода" в значенні "нація", "гурт" - "партія", "врода" - "талант", "розумовці" - "раціоналісти". Словом "громадіство" він переклав українською мовою термін "соціалізм". Про те, що М. Драгоманов був і декларував себе соціалістом, уже йшлося. Отже, назва "Громада" була подвійно дорога для М. Драгоманова: вона означала й той гурт на батьківщині, з яким він був генетично пов'язаний, і домінанту його світогляду, а відтак і видаваних ним збірників.

Коло співробітників М. Драгоманова не було сталим. У різній час у його віщаннях брали участь С. Подолішський. Ф. Вовк. М. Павлик, А. Ляхоцькі. Головною підмогою "Громади" був сам М. Драгоманов.

Поки йшла робота над першими двома збірниками, організатор віщання надрукував у січні 1877 року третю книжку "Громади", помістивши в ній наявний у нього вже готовий текст, можливо, вивезений з України. Це була повість Панаса Мирного "Лихі люди", опублікована анонімно. Твір вражав своїм новаторством: у ньому вперше зображався образ професійного українофіла, революційного діяча. Цей образ опрацьовувався на двох рівнях: теоретичному і практичному. Перший варіант представляв Петро Телепень, який виростав у повісті на відомого письменника, який своїми творами служить народові, пробуджує його свідомість. Другий варіант представляв мужній і сміливий Жук. Зустрілися друзі на Дніпровому березі, куди Телепень з товаришами приходить вивчати народ, записувати народні пісні. Жук не вивчає народ, бо сам є тим народом, він живе серед рибальської артілі. Письменник ніде виразно не вказує на те, що Жук виступає представником "ходіння в народ". Проходить час. і воші обіщва опиняються в'язнями однієї тюрми. Та якщо Жук спрїімає це як чергове випробування, то Телепень - як катастрофу. У розпачі від приниження на допитах він кінчає життя самогубством. Допитував його колишній

Історія української журналістики XIX століття

шкільний товариш - прокурор Шестірний. а ховав - також шкільний товариш Попенко. Різними шляхами розійшлися колишні товариші.

Окрім виразного революційного змісту цього хрестоматійного твору, звергало на себе увагу його художнє новаторство. У порівнянні з оповідною домінантою гірози Марка Вовчка і О. Стороженка, взірцевою настановою на об'єктивність І. Нечуя-Левницького Панас Мирний вперше в українській літературі запропонував новий рівень психологізму. Створення глибоко індивідуальних тітів чотирьох товарігшів. використання прийому щоденникових записів, передача внутрішнього мовлення героя, використання невласне авторської мови. - усе це було новим в українській прозі. Як новаторським був і сам прийом відтворення життя у вигляді тюремних марень Петра Телепня, котрий змагає в гарячці від нервового перенапруження. Твір відзначався революційністю змісту і форми, і М. Драгоманов цілком виправдано обрав його для репрезентації свого видання. Щоб закінчити тему, слід додати, що успіх повісті, яка нелегально поширювалася в Україні, спричинився до того, що невдовзі видавцеві "Громади" був переданий і роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Івана Білика та Панаса Мирного. Він був опублікований у женеvській друкарні в 1880 році. Певною мірою це пояснюється тим, що М. Драгоманов постійно відчував брак коштів і на нього працював у друкарні лише один набіршік.

Перший випуск "Громади" вийшов на початку 1878 року і містив "Переднє слово", що являло собою політичний маніфест М. Драгоманова. Це найважливіший твір для з'ясування світогляду діяча, а якщо врахувати, що під його могутнім впливом перебувала передова Галичина (М. Паалик, І. Франко, О. Терлецький та ін.), то слід зрозуміти його ідеологічну концепцію як надзвичайно важливу і впливову. Її головні положення можна представити у вигляді таких концептів:

1. Громадівство. Людина живе в суспільстві, тобто є членом певного колективу (громади), а відтак цей колектив мусить бути таким, аби гарантував індивіду цілковиту його особисту волю і незалежність. За М. Драгомановим. метою суспільного розвитку є опанування людиною своєї власної сутності, що можливе через повне її розкріпачення, самовираження, розкриття внутрішнього потенціалу. Духовно багата людина є гарантом заможного процвітаючого демократичного суспільства. "Громада. - відзначав М. Драгоманов. - потрібна людям тільки для того, щоб кожному було найліпше. Значить, і громада тільки тоді буде мила кожному, коли вона не неволить нікого: бути в ній чи не бути. І громада мусить бути *спільною вільних осіб*"⁴²⁰ (тут і далі курсив М. Драгоманова. - І. М.).

Особисту волю й незалежність гаранту є власність. Різна міра власності породжує нерівність осіб. Для того, щоб забезпечити ідеал волі особи, необхідно встановити рівність людей перед власністю. "*В рівності й в спільному господарстві*, - твердив М. Драгоманов. - над всім, що потрібно

⁴²⁰ Драгоманов М. П. Переднє слово [до "Громади" 1878 р.] // Драгоманов М. П. Вибране ("...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні). - К., 1991. - С. 296.

Михайин Л.

людям, і геть корінь волі й для людей маючих свої держави й не маючих їх"⁴²¹. От таке товариство, яке є спілкою вільних осіб, створене на засадах рівності й спільності господарства. М. Драгоманов називав " громадою".

Легко зрозуміти, що " громада" М. Драгоманова - клітинка життя соціалістичного суспільства, у якому ведеться спільне господарство, здійснюється справедливий розподіл, відсулня власність, а відтак панує рівність. Таким чином, драгоманівське "громадівство" - це не що інше як соціатізм.

2. Безначальство. У громади люди посходнлпсь добровільно для вільної праці й допомоги одие одному. Така спільнота не подібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. її мета - **"безначальство: своя воля кожному й вільне громадство й товариство людей і товариств"**^{*12}. Рівність передбачає відсутність примусового підпорядкування людини іншій людині. Вона несумісна з насильницькою владою, не може спиратися на багнети армії чи поліції, а передбачає тільки добровільну угоду про об'єднання в спілки. Прихильників таких порядків уже багато в світі, - відзначає М. Драгоманов, - "то **партія соціальна, громадська, соціалістично-громадівці**"¹²¹. Термін "анархізм" (від грецького "безвладдя") М. Драгоманов переклав словом "безначальство", так само його термін "громадський", "громадівський" у значенні "соціалістичний" виник як переклад терміну "комуністичний", що походить від латинського слова "соштпІБ" - "спільний", "загальний". Логіка в цьому, зрозуміло ж, була, хоча для сучасного читача, який звик до іншого слововжитку, така термінологія утруднює сприйняття текстів М. Драгоманова. Драгоманівська концепція громадівства й виражала його розуміння соціалізму.

Публіцист вважав, що Україна має міцні традиції безначальства. При цьому він посилався на досвід Запорізької Січі, як української держави, що в минулому будувалася на таких демократичних засадах, до яких лише зараз доходять передові уми соціалістів.

Своє "Передне слово" М. Драгоманов розпочав з окреслення території, замешканих українським етносом, посилаючись при цьому на недостатню ознайомленість світу з українським народом та його країною. Після викладу географії він перейшов до історії, стисло оглянувши основні віхи життя українців на тлі європейських подій. Вказавши на розшматування нашого краю між двома імперіями, Росією й Австрією, він відзначив особливо тяжке становище України в Росії, де заборонене саме українське слово. "Причому. - писав він, - знову показалаь або байдужість до цього нечуваного в Європі діла, або й явне ворогування проти у країинства з боку московського й помоскоаленого панства, навіть з самих вольнодумців. Та байдужість і те ворогування тільки осмілили царське начальство робити, що здума. над Україною"⁴²⁴.

⁴²¹ Там само. - с. 295.

⁴²² Там само. - С. 296.

⁴²³ Там само. - С. 297.

⁴²⁴ Там само. - С. 286.

Історія української журналістики XIX століття

Таким чином, та М. Драгомановим. Україна, яка мала питомий нахил до безначальства й громадівства і найближче стояла до їх запровадження, зараз найдалі відкинута в боротьбі за ці світові ідеї.

3. Еволюція (а не революція). Запровадження громадівства М. Драгоманов бачив на шляху формування вільної особи і насту иного об'єднання таких осіб у вільні товариства. Він категорично відкидав повстання як спосіб насильницької заміни старих порядків. "Зробити нові порядки, та ще й громадські й господарські, саме повстання не може. Навіть повалені старі порядки, - переконував він, особливо громадські й господарські, вертаються безперемінно "на другий день повстання", коли їх нічим замінити таким, щоб господарські потреби людські так чи сяк та вдовольнялись, а з тими потребами люди не ждуть довго"⁴¹". А тому не заколоти, спрямовані на захоплення влади, повинні складати мету громадівців (соціалістів), а щоденна діяльність задля "зросту малих і великих *товариств* між людьми, *зміни звичаїв і думок* людських по всіх громадах якої країни, коли не всіх країн, хоч би на перший раз самих європейських, в цілім ряді *праць* зовсім не політичних, а *громадських і господарських, родинних, наукових*"⁴²⁶.

4. Федералізм. Воля і рівність повінні бути засадами стосу нків і між найбільшими спільнотами, якими є породи людей або нації. Вважаючи волю особи метою суспільної еволюції, М. Драгоманов розглядав національність як щось неістотне, випадкове, тимчасове на шляху всесвітнього поступу. Він вважав фантомом національний характер. В кожній країні й нації мусять бути "осібні підходи й приводи до однакової цілі"⁴² (тут і далі підкреслення мої. - І. М.).

Помилка М. Драгоманова полягала в нерозумінні того простого факту, що свою волю й рівність, самовираження й талант особа може реалізувати лише на національному ґрунті.

Якщо мета у всіх націй одна, то набуває безглуздості національно-визвольна боротьба, адже особі повинна бути байдужа її національна приналежність, аби була воля та рівність - це і є "однакова ціль" М. Драгоманова. "Українцям замість того, щоб рватись заложити свою державу, - запевняє він. - [...] ліпше старатись розбавляти усяку державну силу й прямувати до волі красвої й громадської вкупі з усіма іншими країнами й громадами. От через те українцям найліпше виступати з думками не стільки національними, скільки *автономними й федеральними*. до котрих пристане завше багато людей з других країв і пород"⁴²⁸. М. Драгоманов боїться утворення "централізованої України"⁴²⁹ через нібито наявну загрозу позбавити волі й рівності національні меншини і ній самій.

⁴²⁵ Там само. - С. 312.

⁴²⁶ Там само. - С. 313.

⁴¹ Там само. - С. 302.

⁴²⁸ Там само. - С. 320- 321.

⁴²⁹ Там само. - С. 321.

Михайн Л.

Публіцист ніяк не може розв'язати суперечності між своїм космополітизмом і патріотизмом. Він крігцкує російських соціал-демократів, точно підмізівши появу серед них централістів. Останнім часом з'ясувалося. - пише він. "що в декого з "інтернаціоналістів" слово народ (nation) значіть держава, так що ті інтернаціоналісти зовсім і не вбачають недержавних пород. а іноді" и людей малих держав⁴³¹:⁴ що слова про братерство і рівність у деяких людей з державних націй, навіть і соціалістів, "любісінько живуть поряд з звичками верховодити над другими по приміру держав тих. в котрих повиростали ті люди, і з зневагою до "темних" і недержавних людей"⁴³¹. Розуміючи, що в світі всяка сила поступається тільки перед сплюю ж. М. Драгоманов однаково не радить українцям будувати свою державу.

Перейшовши до прагматичної частини своєї програми, він передбачає, що "усяка громадська праця на Україні мусить мати українську одежу. українство"⁴Одежа - це те. що можна зняти з себе й одягти інше вбрання. "Звісно, те "українство", додає він. боячись, що його не зрозуміють, не може бути в цілях праці"⁴³³.

Його ужиткова програма виглядає такою:

1. Добиватись скасування царської її чиновницької сваво п. запровадити республіку. Зменшення чиновницької сваволі підірве державну централізацію й полегшить націям умовитись і впорядкуватись між собою на засадах рівності.

Як він збирається домовлятися з російськими централістами соціалістичного зразка. М. Драгоманов не пояснює. Він наївно вірить, що це можна буде зробити. Історія спросту вала його ілюзії.

2. Працювати дія у країнської о мужика. Писемні у країнці "му сять заректись не йти з України, мусять упертись на тому, що кожний чоловік, вийшовши з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському. єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї нізвідки"

-Як бачимо, у "Листах з України Наддніпрянської" Б. Грінченко мало не дослівно повторив наведену тезу. -Як М. Драгоманов мав намір реалізувати цю максималістську програму з своїми поклонахиі в бік російської культури, не зрозуміло, так само і як це поєднувалося з роз'ясненнями про непотрібність української держави.

3. Громадівці мусять виступити проти попівства. Воно в Росії пристаю до чужого начальства її панства, а в Австрії виробилося на свої панство. От де теоретичні джерела Павликової ненависті до духівництва. М. Драгоманов пише далі так: "Наші громадівці му сять виступити проти попівства дужче.

⁴³⁰ Там само. - С. 323.

⁴³¹ Там само.

⁴³² Там само. - С. 302.

⁴³³ Там само.

⁴³⁴ Там само. - С. 306.

Історія української журналістики XIX століття

ніж це досі роблено було громадівцями. напр. в Московщині. В Австрії наші громадівці му сять виступити проти попівства. може, ще дужче, ніж в Україні малоросійській, аласне. через те. що там попівство не так явно одцуралось од української породи й іноді манить себе й других і самі мужицькі громади, буцімто воно стоїть за ті громади й може полегшити їхню долю"⁴³⁵.

Помітка М. Драгоманова полягала в тому, що в Галичині й в Україні існувала достатньо попівства, яке не "буцімто", а насправді захищало народні інтереси. Про це в нас уже йшлося, так що повторюватися не варто. Національні інтереси вимагали не вбивати клин класової боротьби між мужиком і уявним його експлуататором попом, а навпаки, роз'яснити єдність їхніх інтересів у визвольних змаганнях.

4. Громадинні мусять дія здійснейша своїх завдані» закласти українську пресу. Преса зробить велику справу, якщо покаже докладно теперішній стан України, поможе тим з українців, які хочуть зробити щось добре для своїх грохад. сконсолідує їх. вияснить, як працювати й до чого прямувати. Оскільки ні в Австрії, ні тихі більше в Росії закласти вільну українську пресу неможливо, то. проголошує М. Драгоманов, ми й закладаємо її в Швейцарії і запрошуємо до співробітництва усіх, охочих прислужитися своєму народові.

Другий тохі "Громади", що вийшов того ж 1878 року і став свідченням! співпраці в українській підцензурній пресі значної кількості кореспондентів. Це був найбільший за обсягом тохі і вважається він найбільш змістовним. і Після невеличкого вступного слова "Од впорядника" йшов великий розділ "Вісті з України". Упорядником його був М. Драгохіанов. але спирався він на численні листи кореспондентів з України, які використав текстуально. Матеріал він розділив за рубриками "Здирство". "Начальство". "Темнота". У кожній рубриці йшов коментар упорядника й петитом наводилися листи з хіісць. М Драгоманов з конспіративною метою не назвав жодного з своїх кореспондентів, лише вказав повіт і губернію як найзагальнішу адресу повідомлень. У се це надало збірці документального характеру .

Перша глава "Здирство" мала підзаголовок "Багатирі й бідні" і поділялася на розділи "Поділ зехілі", "У наймах" та "Мошенства панів і підпанків". Глава "Начальство" поділялася на розділи "Крестьянське начальство". "Царське начальство" і "Зехіство".

Загальна картіша. яка вимаїюувалася з-під пера М Драгохіанова і його кореспондентів, була позначена чорною барвою. Економічний стан народу був тяжким, відзначався бідністю, джеретахш якої були брак землі, тобто несправедливий її розподіл. Селяни йшли в найхш. але заробиш достатню для життя суму й вибитися з ну жди не давали шахрайства панів і підпанків. Начальство ж ставато на -захист заможних верств.

Окремо виділялася глава "Техінота". де була вміщена велика за обсягохі (хіайже на 10 др. ар.) розвідка М Драгоманова "Народні школи". Тут публіцист зібрав усі свої думки з даного питання, подав широкі витяги

⁴¹⁵ Там само. - С. 314.

Михайн І.Л.

зі своєї статті "Антракт з історії українофільства (1863-1872 р.)", що друкувалася в журналі Правда" в 1876 році. Праця "Народні школи" стала вичерпною історичною розвідкою про народну освіту в Росії від часу появи недільних шкіл у кінці 1850-х років до 1872 року. М. Драгоманов доводив потребу національної освіти, запровадження української мови у початкову освіту, наводив численні факти боротьби царського уряду з українським словом і книжкою, що й призводило до безпросвітної темряви народу й неспроможності його протистояти економічному приниженню, здирству, сваволі панів. Таким міцним вузлом були зв'язані усі три розділи. У них існував свій сюжет, вони розвивали і обґрунтовували одну думку: життя в Росії таке нестерпне, що глухе, стихійне народне обурення скоро переросте у відкритий бунт, розіллється великим повстанням.

Далі йшов великий розділ "Що нового по газетах?" Під ним стояв підпис "С-ого". який належав Федорові Вовкові. Тут було вміщено огляд провідних російських газет, що переважно виходили в українських містах. Праця поділялася на чотири розділи. У першому оглядача привабили теми селянського життя, причини бідності переважної частини українського народу, капіталістичне господарство на селі, що призводило до розорення старого панства і появи нових господарів. З сільського господарства уваг а автора у другому розділі переносилася на робітниче жігття в панів, на заводах і фабриках, розкривалися факти каліцтва і загибелі робітників на підприємствах. Предметом висвітлення в третьому розділі був державний устрій. Для прикладу наведемо його підзаголовок: "Казене здирство: подушне і інші податки. Казені порядки в чужих землях і в нас. - З чийх грошей закладаються в руському царстві казна і на що йдуть наші податки.

Вибивання податків і недоїмки. Земські і обіщественні податки" (с. 328). Такими підзаголовками, що орієнтували читача, відкривався кожний розділ. Четвертий розділ був присвячений подіям російсько-турецької війни 1877-1878 років. П'ятий - вартості цієї війни для народу. Окрім людських жертв, оглядач звертав увагу на величезні віпрати на ведення війни з державної скарбівні (бюджету), яка наповнюється податками з народної праці. За його підрахунками виходило, що війна стосувалася кожної родини, бо на ведення війни держава мусила вігтрачати чималі сили й кошти.

Якщо перший розділ "Вісті з України" був упорядкований за дописами анонімних кореспондентів, то цей, як бачимо, обертався навколо майже тих самих тем (збагачений хіба що війною), але висвітлені вони були на матеріалі доку ментальних газетних повідомлень.

На завершення тому друкувалася велика праця все того ж М. Драгоманова "У країна і центри", яка розвивала федератистичні ідеї М. Драгоманова. Спираючись на численні факти, він доводив, що жалюгідне становище у країньського народу в галузі економіки, освіти, ку льту ри, аласне усе, про що йшлося в попередніх главах другого тому, спричинене його перебуванням у Російській імперії, яка по-хижацькому ставиться до національних окраїн, грабує надра, вішародоаляє громадянство, тримає народ у темряві. Як історик він порівняв становище України в той час. коли

Історія української журналістики XIX століття

вона мала хоча б обмежену автономію (у часи Гетьманщини), і су часність, коли вона цілком адаптована в адміністративно-територіальну систему Росії. Порівняння вийшло не на користь сучасності. За М. Драгомановим, лише федерація може бутті системою державної організації такої держави, як Росія.

У цілому ж другий том "Громади", попри всю його інформаційну строкатість, відзначався змістовою цілісністю. Він був присвячений підросійській Україні і являв собою практичне втілення того плану створення безцензурної у крайнської преси, про який ішла мова в "Передньому слові [до "Громади" 1878 р.]". Це була відкрита розмова про наболіле, про бідність і незадовільні державні порядки, про здиство законне і шахрайське, про темноту народну, вигідну правлячим класам, про причину цього, яка, на думку упорядника, полягала в класовій нерівності, капіталістичному способі господарювання, в централізованій системі державної організації Росії.

Була тут і підводна течія, яка розмивала авторський задум: газетний огляд засвідчив, що російська інформаційна система вже виробила доволі стійкий їму нітет проти цензури, їй вдавалося говорити про такі речі, котрі раніше були оточені мовчанкою, розкривати становище народу. Межа між цензурною й безцензурною пресою стиралася. Про це свідчив занепад Герценового "Колокола" в другій половині 1860-х років. Він занепаав, занедбаний читачами, які вже не відчували в ньому пеку чої потреби, бо всю потрібну інформацію отримували з підцензурних віщань. М. Драгоманов не відчу в цього, хоча вже дру гий том дав достатньо підстав це зрозуміти.

Четвертий том "Громади" вийшов у 1879 році. Центральне місце в ньому посіли шевченківські матеріали: стаття Ф. Вовка під псевдонімом С а "Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя" (с. 39-99) і полемічна з нею валика праця М. Драгоманова "Шевченко, українофіли і соціалізм" (с. 101-230).

Справа в тому, що лише в 1876 році, після двотомного празького віщання "Кобзаря", спадщина Т. Шевченка в більш-менш повному обсязі надійшла до читачів. Це надихну ло Ф. Вовка, антрополога й археолога за фахом, на "літературно-критичний подвиг" - написання згаданої статті про Шевченка. Ні раніше, ні пізніше він літерату рної критики не писав. У даній же статті він діяв цілком у дуі соціологічної критики, робив спробу реконструкції політичного світогляду Шевченка на підставі його віршованої творчості: причому діяв цілком у відповідності із засадами соціалістичної жу рналістики, накидав Шевченкові політичну програму або критикував ного за її відсутність.

Політичні питання, відзначав критик, "одійшли в Шевченка далеко назад, а на першому місці стало те, що й мусить бути найпершим у думці писатедя-му жика. - питання соціальне, мужицька доля й громадське лихо. І оці громадські думки, котрими наскрізь пройшли кожна стрічка з творів Шевченка, зовсім заступили політику й не дали, як нам здається. Шевченкові виробити собі, або пристати до вироблених вже якнх-небудь політичних теорій. Отак думаючи, не можна назвати Шевченка ані конституціоналістом, ні навіть республіканцем" (с. 67).

Михайин І.І.

Так само ро-илянудо релігійні, національні й громадсько-економічні погляди Шевченка. Ф. Вовк вульгаризує творчість Шевченка, прагне бачити політичну програму за кожним поетичним рядком, часто нав'язуючи йому підтексти й надтексти і обурюючись, коли це не вдається робити. Попри всю критичність у підході до предмета досягнення. Ф. Вовк все ж приписав Шевченкові чимало соціалістичних ідей і в підсу мку кваліфікував його як предтечу соціалізму на Україні.

Вульгарно-соціологічний метод свого автора використав редактор М. Драгоманов. Диву с нетерпимість, з якою він поставився до думок колеги. Адаже йому й так доводилося майже на самоті вести свою справу. І от з'явився цінний співробітник, відомий науковець, який вистовив свої думки, виклав своє розуміння творчості Кобзаря. Причому зробив це досить професійно в межах визнаного дтя себе вульгарно-соціологічного методу. М. Драгоманов, замість привітати його спроби, кинувся спростовувати концепцію Ф. Вовка. Гого зачепило ставлення Ф. Вовка до Шевченка. Критик все ж бачив у ньому пророка, речника сучасних ідей, хоч і не досить виразно висловлених. Цей й обурило N1. Драгохіанова. Тихі паче, що в 1870-х роках складався ку льт Шевченка в Галичині; відзначалися річниці його схієрті. публікувалися статті з шевченкознавства в пресі, виходили його твори. М. Драгохіанов вирішив розпочати війну за Шевченка, причому нічого методологічно іншого, аніж у Ф. Вовка, запропонувати не зміг; а відтак у нього вийшла війна з Шевченком.

Праця М. Драгохіанова "Шевченко, у країнофіли і соціалізм" складалася з трьох частин. У' першій він зробив огляд шевченкознавства вщ перших статей про поета М. Костохіарова й П. Куліша до праць кінця 1870-х років. У його оі ляді не браку вало цитат з народовеької преси, з яких випливаю, що одні автори засуджувати окрехі твори Шевченка, другі його творчість розглядати як джерело бунтарських революційних ідей, треті зображали його ворогом росіян, четверті - ворогохі поляків, п'яті "святіш хіу ченнком. пророкохі і апостолом Русі-УкраїніГ і т. д. Іншихш словами, робив висновок М. Драї охіанов. Шевченко перетворився на величезну духовну силу, яку хоче залу чиллі на свій бік кожен у часник сучасної ідеологічної боротьби. С'а.хіе це робив дещо незру чно і Ф. Вовк. "Шевченко вийшов у д. Сірка, - підбивав підсумки М. Драгохіанов. "правдивіш народним кобзарем. писатсলেখі мужичимта до того таким, який мав і "ту широту й освіту, яку могли дати його ду мці нау ка й житгя між освіченихш людьхш, а почастно раціоналістом, соціалістом і революціонерохг"¹⁶. Це розлютішо М. Драгохіанова і він вчинив ще один парадоксальний вчинок: замість прикликати авторитет Шевченка на свій бік. він цілкохі викину в його.

Другий розділ присвячений ідеологічній трепанації Шевченкової гворчослі. Проводилася вона під гаслахш концепції: Шевченко не соціаліст і не революціонер. На доказ цієї думки М. Драгохіанов вису ну в такі аргументи:

⁴³⁶ Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Драгоманов М. П. Вибране. - К.. 1991. - С. 354.

1. Виходячи з марксистського положення про те, що людина є продукт суспільних відносин, він докладно вивчив Шевченкове оточення і прийшов до висновку, що нікого в тому середовищі не було, хто б міг наштовхнути його на соціалістичні ідеї. "Кругом нього було дві компанії: спеціаліст-слов'яниціки й так звані світські люди, писав М. Драгоманов, розуміючи під першими Кирило-Мефодіївське братство, а під другіми товариство "мочемордів". і вивідати: - Кожен й учитись, і знати те, що їм було треба. А Шевченкові треба було образования чоловіка взагалі й письменника зокрема. Ні того, ні другого не вміти йому дати його ірпятаєтї в часи середні. А потім тюрма. Арал"⁴³. Оскільки "ніхто не дав", а самому своїм розумом у феодальній Росії, де не було пролетаріату, до соціалізму дійти було не можливо, то немає підстав, за М. Драгомановим, вважати Шевченка соціалістом.

М. Драгоманов заклав підвалини принизливої для Шевченка концепції його особи: нібито прийшов він у літературу з панської стайні, а не з Академії Мистецтв, був людиною безграмотною, писав недбалі за формою й примітивні за змістом твори, у яких шукати соціалізму - марна річ.

2. Концепція героя в Шевченка, за М. Драгомановим, так само з тих же причин не відповідає соціалістичній ідеології: він не показує людину продуктом суспільних відносин. "Кому звісне повістярство російське 40-х років (Нестров-удрявцев. Сто Один. Іскандер. Достоевський і т. ін). ті знають, писав він, що з європейських соціалістичних думок найбільше запала їм думка Роберта Оуена, що людина цілком не винна в тому, чим вона стала й що робить, бо вона стає такою чи іншою дякуючи тому ґрунту, на якому зростає, й тим порядкам, при яких живе. [...] Шевченкові ж ця нова думка була цілком невідома. Він усе по-старому *судив та карав людей* і навіть *все хотів "перелякати пекло та здивувати Данта старого нашими магнатами и полупанками*

Так, неможливо уявити Шевченка, який би не засудив "незвичайні злочинства панські" на тій підставі, що цей пан - продукт свого, панського виховання: він писав про них з ненавистю і викликав такі ж почуття в читачів. Ного серце завжди сповнене любов'ю до знедолених, які гідні кращої долі, а не є простою сумою доданків обставин, у яких виростили. Шевченко справді підносив людську особистість і на неї, а не на суспільні обставини покладав провину за людські й панські вчинки.

3. У творчості Шевченка М. Драгоманов побачив міцні коріння релігійної свідомості. За його думкою, соціалізм це наука, яка нищить віру в Бога. Більше того, він вважав, що "попівство було першою бітою. панською працею, яка виділилася із спільного мужицтва"⁴⁴. Тоото поди праці розпочався з відділення від фізичної, чорної, праці діяльності інтелекту альної, праці священників. Потім вони приставати до тих, хто мав аладу. Тому вільнодумство в Європі піднялося проти попівства й церкви.

⁴¹ Там само. - С. 353.

⁴³⁸ Там само. - С. 357.

⁴³⁹ Там само. - С. 359.

Михайн Л.

Але в Шевченка концепція людини наскрізь релігійна. Його образ світу це ніякий не раціоналізм, а ідеалізм. Він до кінця життя залишився "біблійцем". "Ті всі противухристиянські й навіть безбожні слова й картини, на які показує найї товариш (Ф. Вовк. - І. М). - то тільки або виклики досади гарячого чоловіка, який не бачить обіцяної Богом правди на землі, аоо вільнодумне кошуство, аоо смілі замахы поета"⁴⁴⁰

4. Шевченко не був соціалістом ще й тому, що не відобразив у своїй творчості тему нерівності в сім'ї, жіночої емансипації, дитячої неволі. "Він не спинив своєї думки на неволі дітей у батьків", - відзначив публіцист і сумує з приводу того, що "і досі дитська неволя майже зовсім не зачеплена українським письменством"⁴⁴¹

М. Драгоманов не задумується, чого такої теми, якої б йому, соціалістові, хотілося, немає в українській літературі. А її немає тому, що таких відносин немає в житті. Він з упертістю, вартою кращого застосування, твердить: такого, як у сім'ї московській, немає, "а своє самодурство все-таки є"⁴⁴². Його мусив би зобразити Шевченко, якби був соціалістом. але обмину в цю тему, а відтак він не соціаліст.

5. Найпрогресивніший Шевченко в думках про волю в державі й Громаді, вважав М. Драгоманов. Але помилиться той, хто подумав, що публіцист, нарешті, похвалив Кобзаря. Ні. адже "кобзар виступає тільки прихильником своєї країни, породи, мови"⁴⁴³, отже він не інтернаціоналіст. Йому дорога "воля своєї породи й країни, воля національна й державна"⁴⁴⁴. Він ставить свою породу вище всіх і пише "нема на світі України, немає другого Дніпра". У його творах не знайдемо, як же нам бути з ляхами. "Живучи серед москалів-солдатиків, таких же мужиків, таких же невільників, як і сам. Шевченко не дав нам ні одної картинки доброго серця цього "москаля"⁴⁴⁵. Тому "ми ніяк не згодимось. - заявив М. Драгоманов. - щоб Шевченко був соціалістом"⁴⁴⁶.

6. Шевченко бачить неправильну картину майбутнього, запевняє соціаліст М. Драгоманов. Замість спільної праці, асоціації, він показує окрему сім'ю, а не спілку або громаду. У вірші "Сон" ("На панщині пшеницю жала") він втілює свій ідеал майбутнього - окрему родину, що працює ж на своєму (не усупільненому) лану. Це не су місце з соціалістичним світоглядом.

7. Шевченко не тільки не соціаліст; але й не революціонер. Революційний світогляд заснований на ясній думці про поступ в історії, революціонер працює на цей поступ, наближає його своїми діями. Шевченко ж не мав уявлення про посту п в історії. Тому й не міг бути революціонером.

⁴⁴⁰ Там само. - С. 360.

⁴⁴¹ Там само. - С. 363.

⁴⁴² Там само.

⁴⁴³ Там само. - С. 365.

⁴⁴⁴ Там само. - С. 366.

⁴⁴⁵ Там само. - С. 371.

⁴⁴⁶ Там само. - С. 372.

Історія української журналістики XIX століття

На цьому вичерпалася аргументація М. Драгоманова. Завершуючи опис світогляду Шевченка, він втішає прихильників Кобзаря: що ж поробиш, таким його зробили обставини, нарікати ні на кого.

Перейшовши до розгляду поезики. М. Драгоманов так само залишив чимало "перлин". "Більша половина поем Шевченка ("Гайдамаки". "Відьма". "Сотник", "Неофіти") дуже не оброблені. - нарікає публіцист. - Багато в нього таких же необроблених і ліричних дум. і пісень, а також посланій"⁴⁴⁴. Далі більше: "іноді виходять у Шевченка речі, які просто противно читати всякому чоловікові й з літературним образуванням, і з простим смаком"⁴⁴⁸.

Гідний цих спостережень і висновок: "От через це все "Кобзар" увесь, як він є, не може стати книгою ні цілком народно^ ні такою, яка б цілком служила проповіді нової правди між народом "

На щастя, час підтвердив, що оцінка М. Драгомановим творчості Шевченка виявилася наскрізь фальшивою. Вірним і ній було лише одне - початкова теза: Шевченко і справді не соціаліст. Решта, уся аргументація і всі зауваження відзначалися безглуздям і незрозумінням природи художньої творчості, яке раз у раз виявляв М. Драгоманов. Він, а не футуристи на чолі з М. Семенком. був піонером у спробі зіпхнути Шевченка з пароплава сучасності. Не вийшло, український корабель поплив далі... з Шевченком. Зусилля М. Драгоманова виявилися марними.

Третій розділ праці "Шевченко, українофіли і соціалізм" проливає світло на джерела драгоманівського сфаалення до Великого Кобзаря і пророка України. Таким джерелом є перебування публіциста в просторі російської культури. критеріями і художніми смаками якої він вимірював вартість Шевченка.

Російська література почалася тоді, коли В. Бєлінський, незважаючи на наявність Пушкіна, сказав, що її немає. "Пора вже, - запевняв М. Драгоманов, - щоб хто-небудь справив подібну службу й українському письменству з Шевченком"⁴⁵⁰. Але якщо в Бєлінського заява про відсутність літератури суміщалася з розумінням величі Пушкіна, а засадничо виходила з думки, що один письменник не творить літератури, то в М. Драгоманова вона ґрунтувалася на цілковитому незрозуміння Шевченка й приниженні його значення. Інакше й не могло бути за умов перебування критика в російському культурному полі. Він цілком поважно твердив, що ґуртові раціоналістів і громадівців у Галичині "помогла піднятися більше невеличка повість Г. И. Из "Отечественных записок" про дякона [. і та кілька розділів із "Что делать?" Чернишевського, ніж увесь "Кобзар"⁴⁴⁴. І далі: "Кобзар" багато в чому є зерно, яке перележало в коморі й не послужило як слід і в свій час, коли було свіже, а тепер уже мало на віщо й годиться"⁴⁵².

⁴⁴⁷ Там само. - С. 396. .

⁴⁴⁸ Там само. - С. 397.

⁴⁴⁹ Там само. - С. 398 - 399.

⁴⁵⁰ Там само. - С. 400.

⁴⁵¹ Там само. - С. 401 - 402.

⁴⁵² Там само. - С. 402.

Михай.іни І.Л.

Це сталося тому, повертається до своєї улюбленої думки М. Драгоманов, що Росія відстала країна і Шевченкові нізвідки було набратися передових ідей. Незважаючи на своє попереднє твердження, що "наука ще не вміє показати, що таке справді дух якої-небудь породи людської"⁴⁴, він намагається встановити саме властивості російського національного характеру, причому йде саме тим шляхом, яким йшов М. Костомаров у праці "Дві руські народності", тобто від географії як вирішального чинника формування психічного обличчя нації до історії як рухомої географії.

Найважливіша географічна ознака Росії - її величина, а статистична відмінність - мала густина населення. Це спричинилося до її господарської відсталості, а дикі татари додані сили московському царству в здійсненні місії збирача земель руських. "Так не тільки Московщина даєко одстала од Європи, - писав далі публіцист, а ще стаїось так. що ні один із ступнів зросту громадського, який вона проходила, не дав громаді майже нічого того, що ті ступні давані в Європі: аристократія не дає рицарської честі й духа негідності, церква ні зерна звички до науки й твердої совісті, царство - рівності й волі кріпацької"⁴⁵⁴. От у таких умовах із 1830-х років (?) у Росії з'явився соціалізм. Був він покручем. як усе європейське, що прищеплюється в Росії. "Дійшло до того, запевняє М. Драгоманов, - що тепер, після всього писаного про соціалізм на московській мові од часів Герцена й Огарьова, ледве чи не треба в Московщині наново починати розмову про те. що таке справді соціалізм такий, який є він у Європі"⁴⁵⁵.

Якщо Росія відстала від Європи, то Україна відстала від Росії, через це справа соціалізму в Україні ще гірша. Тим паче, що для соціалізму тут немає соціального ґрунту. М. Драгоманов посилається на одноденний перепис населення, проведений у Києві 2 березня 1874 року Південно-західним відділом Російського імператорського географічного товариства. Міське населення поросійщене. з цифрами в руках доводить публіцист. Існує загроза відриву міст від органічного українського простору, небезпека "розділитись городам і селам на Україні на дві, чи три, чи чотири породи"⁴⁵⁶. Тому завданням українських соціалістів є зберегти цілість України, для цього потрібно "задержати українську мову й думку"⁴⁵. Це можна зробити за допомогою письменства й школи. "Треба, щоб українець, коли він схоче розширити свої думки, міг зробити це за поміччю української книги, інакше він або зостанеться таким, як і був. або візьметься до чужого, хоч із стратою часу і з перернвом нігток. які в'яжуть його зі своїми. Вже ятя цієї страти часу й цього перернву хтось та мусить постаратись, щоб український селянин, виходячи з теперішньої сільської

⁴⁴ Там само. - С. 355.

⁴⁵⁴ Там само. - С. 408.

⁴⁵⁵ Там само. - С. 416.

⁴⁵⁶ Там само. - С. 423.

⁴⁵ Там само.

Історія української журналістики XIX століття

темноти, а надто переходячи в город, міг здобути собі всяку науку на українській мові"⁴⁵⁸.

У" Росії здійснення цього плану неможливе, зате в Галичині за нього можна взятися вже зараз. Це п повинно стати найпершим ступенем праці і ромадівсько-українських товариств. "Навіть два-три десятки поважно та правдиво й вільно написаних книг про Україну, проповідував далі М. Драгоманов. – яка вона була, с й мусить бути, про Росію й інші слов'янські країни, про громадські рухи в Європі з XVI ст.: ремісницький, державний, розумовий, артистичний, а почастино про рух соціалістичний, а також книг, які б давали хоч не широкий, та докладний образ новішого європейського погляду на природу, й книг ремісничих ці кілька десятків книг, коли б появилися незабаром, зробили б велике діло"⁴⁵⁹.

Програма була накреслена прекрасна. Можна було б сподіватися, що, розуміючи потребу в українській книзі й маючи усі підстави для цього: і вільний час, і широку гуманітарну освіту, і ерудицію, і українську друкарню, і величке число співробітників. М. Драгоманов сам займається створенням таких книг. Де там! Він не залишив ні своєї історії України, ні історії української літератури, ні історії революційних рухів у Європі, ні якоїсь іншої корисної наукової чи популярної праці. Вій усе життя тільки лаявся (полемізував) з іншими, пояснював їм, що вони роблять не так і як це треба зробити ліпше.

Найкраще про вплив М. Драгоманова на галицьку спільноту висловився І. Франко в застосуванні до себе. У листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 року (тобто через три роки після смерті діяча) він писав, що великий вплив М. Драгоманова був своєрідний, "більш негативний, як позитивний". Спеціально як белетрист І. Франко нічого не взяв від нього: "він. бачилось, не звертав уваги на мою белетристику, писав він. - а коли де на що й звертав увагу, то тільки лаючись. Посередньо і безпосередньо він пер мене до публіцистики, але й тут не любив думок інших, крім своїх власних". І висновок: він був для І. Франка "батою, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди болоче п'вівав мене"⁴⁶⁰.

На щастя, сучасники, хоч і прислухалися до лайки женецькою вигнання, робили свої справи: І. Франко створив величний белетристичний і науковий доробок. Ом. Огоновський написав "Історію літератури руської". Ол. Барвінський упорядкував українську читанку для гімназій. Б. Грінченко склав словник української мови. М. Грушевський написав грандіозну історію "України-Руси" і т. д. Нічим подібним не міг похвалитися М. Драгоманов. В історії він залишився виконувачем місії батога. Але чи ж тільки для того був налаштований його непересічний талант?

Що ж стосується праці М. Драгоманова "Шевченко, українофіли і соціалізм", то вона стала першою в історії шевченкознавства спробою

⁴⁵⁸ Там само. - С. 424.

⁴⁵⁹ Там само. - С. 428.

⁴⁶⁰ Франко І. Я. До А Кримського від 26 серпня 1898 р. // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К.. 1986. - Т. 50. - С. 15.

Михайи .Л.

знищити авторитет Шевченка як національного поета й пророка з позицій інтернаціонального соціалістичного вчення. Цей захід був тим прикрішим, що йшов з українського середовища, від людини авторитетної для значної кількості українців. М. Драгоманову не вдалося спинити зростання Шевченкового авторитету, що свідчить не про інтелектуальну слабкість М. Драгоманова, а про силу й непереборну могутність Шевченкового генія.

Решту четвертого тому "Громади" заповнили інші праці М. Драгоманова: за зразком другого тому з листів і газетних повідомлень тут були сформовані розділи "Грунт, книжка та "препятствія", а також "Люде книжні й поліція". У першому містилася хроніка про відзначення столітнього ювілею Г. Квітки-Основ'яненка в Харкові, Петербурзі й Києві. У другому висвітлюватися студентські заворушення в Харкові, підтримані студентами університетів інших міст Росії. Дати друкувалися дрібні замітки М. Драгоманова. З усіх матеріалів тому складаюся враження про Росію як поліцейську державу, де придушується свобода й відсутнє вільне слово. Це була саме та критика сучасних порядків, яка й складала вістря соціалістичної пропаганди: так жити дати не можна, потрібні зміни.

У 1880 році сили женецького гуртка М. Драгоманова поповнилися М. Павликом і С. Подолинським. З ініціативи С. Подолинського було вирішено, що "Громада" може стати журналом, котрий виходитиме щодвамісяці обсягом по шість аркушів. С. Подолинський (1850-1891) був сінном поміщика з Чернігівщини. За фахом лікар, він вчився в Київському університеті, де особливо зійшовся з професором економіки М. Зібером. За кордоном він вдосконалював свою медичну освіту і в 1876 році захистив дисертацію у Бреславському університеті. М. Драгоманову він запропонував кошти на видання українського соціалістичного журналу. Ним і стала реформована "Громада".

Видання часопису розпочалося в кінці 1880 року: № 1 датовано "листопад - грудень", хоча вийшов він уже на початку 1881 року, № 2 - "січень - лютий". Але сили вистачило тільки на ці два числа.

Журнал засадничо відрізнявся від збірників "Громада", він був спрямований не інформаційну діяльність, а на розробку теоретичних аспектів соціалізму, наукові дослідження робітничого питання.

№ 1 відкривала "Програма", що друкувалася за підписами М. Драгоманова, С. Подолинського й М. Павлика. Вона мала три розділи: справи політичні, господарські (економічні) і освітні (культурні). У політиці декларувалося прагнення до всебічної рівності: особи, чоловіка й жінки, націй: вимога політичних свобод: слова, друку, науки, зборів і товариств: автономії для кожної громади в усіх справах: повної самостійності для вільної спілки громад на всій Україні.

У гаїузі економіки передбачаюся

передати всі засоби виробництва в робітничі і селянські руки;
оскільки гуртова власність корисніша для людей, ніж осібна,
перемінити осібну власність на гуртову - "це мусить заїежати від доброї волі кожного товариства - кожної громади" (с. 3).

Історія української журналістики XIX століття

У галузі освіти вимагався
розвиток позитивної науки про речі природничі й громадські;
розвиток знання, який витіснить віру;
а до того залишити свободу совісті.

Після викладу цих вимог з'явилося нове положення про революційний шлях їх досягнення. "Простому народу на Україні. - писалося тут. - не обійтись без оружного бою й повстання (революції)" (с. 3).

Заверталася "Програма" віклом структури журналу. Тут міститимуться

- 1) власні статті про природні (натуральні) й громадські (соціальні) науки та звістки й пересуди (критики) про найважливіші чужі праці в цих науках;
- 2) повісті й дії (драми) й інші праці, котрі правдиво (реально) показують людське життя й думки, - і звістки й пересуди про подібні чужі праці, а найбільше про ті, котрі стосуються України;
- 3) перегляд громадського, а найбільш робітничого життя на світі по місцевих часописах і дописах;
- 4) дописи й статті про стан громад на Україні в Росії і Австро-Угорщині, а також і в сусідніх країнах;
- 5) дрібні звістки й новинки, найбільше про все, що торкається України, відповіді упорядників (с. 4).

Це була гарна, широка програма й вона почала здійснюватися. За програмову статтю першого номера правила праця С. Подолінського "Громадівство й теорія Дарвіна". Автор розглянув праці Оскара Шмідта, Ернеста Генкеля, Карла Маркса, зокрема "Капітал". С. Подолінський виклав поширену тоді теорію природності соціалізму, а відтак і його неминучості, адже всі його витoki містяться в світі природи. Проаналізувавши Марксову теорію "неоплаченої праці" як основи експлуатації, С. Подолінський зробив висновок: "Відціля вже нам не тяжко переконатись, що й думка о неоплаченій праці овсім не є нарочита видумка, а не більш як одна з форм Дарвінової боротьби за існування" (с. 16). Так само в живій природі відшукуються джерела кооперації, тобто усупільнення праці. Боротьба за існування й природний відбір як два головні Дарвінові закони в майбутньому будуть скориговані зростанням "почуття прихильності між людьми" (с. 26). Вдосконалення знарядь праці забезпечить суспільне багатство. "Праця вкупі і більша або менша рівноспосібність усіх людей до громадсько-необхідної праці, неминуче поведуть за собою необхідну для задоволення всіх потреб рівномірність в користуванні здобутком" (с. 26). Отже, соціалізм настане неминуче, в силу саморозвитку суспільства за природними законами Дарвіна.

У двох числах-журналу "Громада" була також опублікована велика розвідка С. Подолінського "Громадівський рух в Англії й Ірландії". У ній розкрито причини виникнення робітничого руху, викладено його історію, висвітлено основні прояви в сучасному житті.

Щоб вичерпати питання про участь С. Подолінського у виданні журналу, слід згадати його невелику статтю "Перегляд громадівського руху в

Михайлин Л.

Західній Європі", у якій він висвітлив найважливіші події останніх часів соціалістичного руху провідних європейських країн: з'їзди партій, заснування різного роду соціалістичних організацій і періодичних видань тощо.

Учасць С. Подолінського в журналі була корисною й плідною. Він представляв глибший теоретичний рівень в розробці теорії соціалізму, ніж наскрізь полемічний М. Драгоманов.

Другим співробітником журналу був М. Павлик, який утік до Женеві від переслідувань австрійського уряду. У першому числі публікувався початок його повісті "Вихора" (перші чотири розділи) й обіцялося продовження, але в другому числі чомусь воно не з'явилося. М. Павлик дотримувався свого методу етнографічного реалізму. Він мав на меті зобразити героя з народу - дівчину Юстину, вєлетенську на зріст, палку в коханні, яка не пробає зради, а як вихора (стихія) помщається зралникові. Шкода, що цей художній задум затінився датеком влі завершення.

Крім цього белетристичного проекту, М. Павлик здійснював у "Громаді" функції оглядача. Пого перу належав розділ "Україна Австрійська", що досить вправно й посідовно висвітлював боротьбу поколінь москвофілів і народовців у галицькому суспільному русі, а також зародження в межах останнього соціалістичного напрямку. Аналогічну статтю "Новіші з Австрійської України" М. Павлик надрукував і в другому числі журналу. Очевидно він спеціалізувався на цій темі.

У цьому ж номері журналу були використані ще два матеріали сестер М. Павлика: Анни "Мої й людські гріхи, а панська та попівська правда", передрук відомої статті з "Громадського друга". - а також другої сестри, Параски. "Он хто робить порядок межі людьми". Ці дві статті складати своєрідну хроніку переслідувань українських соціалістів, та ще й дівчат, у 1878-1880-х роках, викривати австрійські порядки і своє українське ругенство. Висновки підбивав М. Драгоманов статтю "Наука з попередніх оповідань".

Взагалі М. Драгоманов міг трохи спочити від журналістської праці. У першому числі "Громади" йому наїежить огляд "Україна Російська: мужицькі бунти й письменні бунтарі в 1880 р.", заснований на традиційному методі М. Драгоманова: опрацюванні газетних повідомлень і почасти першоджерел з листування. У другому числі подано дві невеликі праці "Робітницький рух за границею: нові соціалістичні часописи й з'їзди: робітницькі з'їзди в Гаврі й їх уваги: справа виборів у французьких робітників" та полемічний виступ "Полякам громадівцям в Росії". М. Драгоманов виконував вже бітьше функцію редактора-координатора в цьому виданні.

Цікавою була стаття "Солдатська служба (догінсь з російської України)", підписана криптонімом С. К., вона зазначала місце написання Харків, і містила розповідь про солдатський побут (№ 1).

У нічому ж видання журналу було вдаюю спробою українського соціалістичного часопису. Від нього можна було сподіватися перетворення на стабільне інформаційне джерело по формуванню теоретичних ідей.

Історія української журналістики ХІХ століття

вивчення життя трудового народу, зокрема й становища робітників, появи цікавих літературних творів.

Занепад журналу спричинили такі обставини. "Громада" викликала гостру критику з усіх боків: і від російських соціалістів, які скипіли ненавистю до спорідненого українського часопису, який нібито руйнує однастайність їхніх рядів, і від реакційної монархічної преси. Зокрема, газета "Киевлянин", орган тодішнього київського генерал-губернатора Черткова, розпочала війну з "Громадою", скерувавши її особисто проти С. Подолинського та його родини. Газета звернулася із закликом до його батьків вишнуги на сина. Ті припинити надсилати синові гроші, стосунки між сином і батьками погіршати. Це так вигинуло на вразливого С. Подолинського, що у 1881 році він психічно захворів. Лікувався в Парижі, але до поправки справа не йшла. 1891 року він був перевезений до Кисва, де невдовзі й помер. Так сумно скінчилася доля видатного українського журналіста й ученого, який, без сумніву, міг би вирости на фігуру світового масштабу.

Лише 1882 року вийшла п'ята книжка "Громади", яка завершила цикл періодичних і неперіодичних видань під цією назвою. У вступному слові "Од внорядчика" М. Драгоманов вказав, що цей збірник був готовий ще в 1879 році, але друкування його зупинилося через спробу реалізувати інші плани - створити однойменний журнал, віщати роман "Хіба реуть воли, як ясла повні?". - але за три роки матеріал не застарів, що дозволяє, трохи доповнивши, випустити цю книжку.

Відкривав книжку нарис, за підписом *Л. Л.* "Дорога по Полтавщині в 1876 р." - художньо-документальна розповідь про подорож через Полтавську губернію. Автор спинався на картинах народної бідності, убожества, живописав жахливий побут. Чого варта така картина: у Гадачі автор у базарний день спостерігає, як чоловік продає своїх дітей. "Проходжу в саме коло. - читаємо в нарисі. - Серед кола стояв чоловік ще не старий, літ йому під 40. високий на зріст, плечистий: борода зарослена, вічно, давно не бачила скіска: лице довгобразе, хмурне, очі грізні. Коло чоловіка двоє дітей: хлопчик літ 10 й дівчинка літ 8. І чоловік, і діти обірвані, в чорних лихих сорочках. Питаю: що це за диво? - "Батько дітей продає!" (с. 17). Причини його вчинку: мати їх померла, батько бідує, самому нічого їсти. Дітей у нього розбирають у найми. З таких картин складається цей нарис, покликаний викликати співчуття до знедолених і лють до російських порядків.

Науковою ґрунтовністю відзначалася стаття Володимира Навроцького "П'янство й пропінація в Галичині: розвідка статистична". В. Навроцький (1847-1882) відомий економіст, публіцист. На жаль, поки випішла ця книжка "Громади", він помер, і на останній сторінці видавець умістив некролог про свого автора.

Узявши за основу висновок сеймової комісії, що в занепаді селянських господарств винні п'янство, темнота й ледарство, він очима економіста поглянув на це питання. Виклавши прибутки середньої селянської родини

Михайлин !.Л.

та її витрати, він прийшов до висновку, що навіть найменшій мірі вживання спиртових напоїв "немає місця в селянському бюджеті" (с. 35), а відтак нормальна людина з внутрішніх чинників ніколи не вдасться до того.

Яка ж причина існуючого п'янства? - замислився публіцист і відповів:
- Пропінація. "Це така привілеія, на підставі котрої в кожному галицькому селі й містечку тільки атастїгель більшої ("табулярної" або шляхецької) посілости земської, має виключне право продукування й шинкування головних спиртуозних напнтків: горівки, нива й меду" (с. 36).

Вивчивши статистику, В. Навроцький пропонував висновок: причина п'янства не лежить всередині народу, ні в його національній, ні соціальній характері, вона нав'язана йому певною "правною" інституцією. "Держава віддала той народ, із зв'язаними руками, найнікчемніший з цілого світу аристократії в аренду, для його витискання аж до послідньої каплі поту, аж до його послідніх, навіть моральних - нащадків" (с. 56).

Решту п'ятої книжки "Громади" заповнювати праці самого М. Драгоманова. Розділ "Звістки з України" декларувався як продовження аналогічного розділу з другого тому. До двох уже опублікованих там рубрик "Здирство" й "Темнота" додалися розділи "Усяке лихо вкупі", "Марні надії" і "Проби повстання й товариських порядків".

Значну частину розділу склали доповнення до глав "Здирство" й "Темнота". Глава "Усяке лихо вкупі" зібрала листи та нариси універсального змісту, які упорядник не міг віднести до якогось іншого розділу.

Глава "Марні надії" мала рубрики "Виселки", тобто виїзд на вільні землі з місць постійного проживання (еміграція) і "Мрії" - де зібрані висловлювання про бажане покращення селянської долі. Разом з тим підкреслюватася марність надій: пани добровільно не відмовляться від здирства.

Глава "Проба повстання й товариських порядків" і суголосна з нею, опублікована в цьому ж томі стаття "Українські селяне в неспокійні роки (1880-1882)" змальовували спроби стихійного протесту проти утисків.

Поруч з цим М. Драгоманов умістив ще дві статті: "Козацькі спомини й громадські потреби в Кубанщині", нагадавши про український характер населення цього краю, та "Українські громадівці перед польським соціалізмом і польським патріотизмом" - полеміку з соціалістом Болеславом Лімановським, який, на думку М. Драгоманова, намагався сумістити дві несумісні речі: соціалізм і національний патріотизм.

Завершальна книжка "Громади" виглядала вже наслідувальною. М. Драгоманов вичерпав свої творчі можливості, свою фантазію, нічого нового запропонувати не зміг. У джеретах з історії журналістики прігійнято говорити про фінансові причини краху видань "Громади". Але виразно бачаться причини психічного й морального характеру. М. Драгоманов як людина гостра, нетерпима виявився неспроможним до збирання літературних і наукових сіп і тому лишився на самоті, без фінансової і творчої підтримки, духовно вичерпався і змушений був припинити видання "Громад".

Історія української журналістики XIX століття

Значення збірників і однойменного журналу Полягало в тому, що

1) це були перші спроби вільної української безцензурної преси на соціалістичному ідеологічному ґрунті:

2) вони довели високий науковий рівень українського соціалізму;

3) давали широкий (хоч і однобічний) огляд українського життя в Австрії й Росії: широкий, бо побудований на багатьох, а однобічний тому, що лише на негативних прикладах:

4) створити публіцистичний, науково-соціологічний стилі української мови, були засадничо одномовними: про найскладніші речі говорити лише українською мовою, старанно формуючи лексичну базу для цього:

5) були адресовані освіченим читачам, формували світську українську інтелігенцію.

Тимчасом продовжувався розвиток української журналістики на Американському континенті. Кількість українських емігрантів тут весь час зростала. У 1884 році дійшла справа до того, що українська громада міста Шенандоа (Пенсільванія) звернулася до митрополита Сильвестра Сембратовича з проханням надіслати для їхнього приходу священника. Митрополит спинив свій вибір на о. Іванові Волянському (1857-1926), який і прибув до Америки на початку грудня 1884 року. Великою була його душпастирська діяльність: він будував церкви, утворював "запомогові братства, закладав кооперативні організації, "Просвіти", школи, читальні.

Заснування української газети він розглядав як важливий засіб допомогти своїм землякам зберегти релігійну й національну тотожність. З цією метою він розпочав віщання в Шенандоа газети "Америка", перше число якої з'явилося 15 серпня 1886 року. Планувалося, що газета має виходити раз на два тижні, але зайнятість іншими справами змінила ці плани: за 1886 рік вийшло 6 чисел часопису. Виходив він коштами самого редактора. О. І. Волянський став просити в митрополита помічників. У березні 1887 року до нього прибули волонтер - студент права Львівського університету, член "Академічного братства" Володимир Сіменович і о. Зенон Ляхович. Перший з них з червня 1887 року (від № 10) став редактором газети "Америка".

Восени 1888 року о. І. Волянський вислав В. Сіменовича в Україну з широкою місією залучити до еміграційних справ священників, енергійних молодих людей з інтелігенції, які б змогли тут завідувати кооперативними крамницями, організувати український люд, бути складачами у друкарнях тощо. У місію В. Сіменовича входило розширити коло авторів для співробітництва в газеті. Відомо, що він зустрічався з І. Франком, М. Паалком, Н. Кобринською. Сам о. І. Волянський через М. Пааліка запрошував дописувати до газети М Драгоманова. Але здійснені ці плани не були через короткий вік часопису.

Видання газети тривало три з половиною роки. Католицькі священники обурювалися перебуванням поруч з ними одруженого уніатського попа. Вони зажадали від Риму віщати спеціальну заборону перебувати в Америці жонатому духовенству. Такий рескрипт згодом з'явився. У відповідності до

Михайлин І.Л.

нього митрополит С. С'ємбратович відкликав о. І. Волинського в Україну. 2 червня 1889 року засновник "Америки" виїхав додому. По його від'їзді газета занепадала. 22 лютого 1890 року вийшло її останнє число. І. Франко назвав цю газету "скромним, але дуже інтересним початком русько-американської преси"¹⁶.

Але критика скресла, українське пресове слово почало все сміливіше звучати на Американському континенті. Після занепаду "Америки" з'явилося кілька спроб створення українських газет, аж поки 15 вересня 1893 року о. Григорій Грушка (1859-1913) не заснував у Джерсі-Сіті газету "Свобода", яка існує й досі. За напрямком газета була радикально-національною. Редакторами її були о. Г. Грушка (1893-1895), о. Н. Дмитрів і о. І. Констанкевич (1895-1897), о. С. Макар (1897-1900). Заснована як двотижневик, вона з 1894 року стала тижневиком, аз 1921 року - щоденником.

У першому числі в передовій статті була сформульована її програма: "Нашою задачею єсть просвіщати український руський народ, боронити його честь од ворожих нападів, вказати дорогу до поступу, до цивілізації, до добробуту. Датьше святым буде обов'язком сохранигги межи народом його сокровища, скарби: віру, обряд і мову".

Газета призвела до консолідації українців, які 30 травня 1894 року заснували в Америці свою громадсько-політичну організацію: Український народний союз. О.Г. Грушку обрали до правління, а його газету проголосили органом нової організації.

Газета "Свобода" була найширшим інформаційним джерелом американських українців, виступала проти москвофільства, широко висвітлювала життя української еміграції та події на батьківщині, вона відіграла видатну роль у пробудженні національної свідомості серед українських емігрантів у США.

Створення української журналістики на еміграції засвідчило велику духовну силу українців. Їх потяг до духовного життя, до об'єднання за допомогою преси навколо спільних завдань збереження своєї національної тотожності. Особливе значення мала журналістська діяльність М. Драгоманова, яка попри всю її суперечливість, залишила помітний слід в українській культурі.

⁴⁶¹ Франко І. Я. Нарис історії українсько-руських літератур до 1890 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1894. - Т. 41. - С. 457.

Історія української журналістики XIX століття

ЧАСТИНА П'ЯТА УКРАЇНСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА В РОСІЇ

Розділ шістнадцятий

Українська альманахова журналістика в Росії

Альманахи як спосіб існування української журналістики в Росії в останній чверті XIX століття. Появлення в Росії українського культурного життя на початку ІННО-хроків. Альманах "Луна" (1881), історія появи, основні матеріали: вірші Т. Шевченка, О. Кониського; оповідання "Приятелі" і еарис "Шевченкова могила" І. Нечуя-Левицького; участь в альманасі М. Спирицького: вірші і водевіль "Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка". Відгуки на альманас "Луна" в критиці. Альманах М. Старицького "Рада" (1883). Початкова і кінцева добірки віршів редактора П. Куліш як автюр "Ради". Поетичний дебют в Україні Олени Пчілки і Б. Грінченка. Публікація в Україні повісті І. Нечуя-Левицького "Микола Джеря". Роман "Повія" Панаса Мирного. Драна М. Старицького "Не судилось". Наукові матеріали: В. І. Василенка "Про хліборобські спілки", М. Комарова "Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798-1883)". Визначні твори другого тому: поема Олени Пчілки "Козачка Олена", розділи з повісті Панаса Мирного "Як ведеться, так і живеться". Значення альманаху "Рада". Альманах "Нива" (Одеса, 1885): оповідання "Чортяча спокуса" І. Нечуя-Левицького. Відгуки на альманах. Альманах "Степ" (Херсон, 1886): оповідання І. Нечуя-Левицького "Невинна", драна І. Карпенка-арого "Бондарівна"; наукові списипи російською новою. Альманах "Складка" (Харків, 1887). Проза: оповідання Б. Грінченка "Одна, зовсім одна"; вірші альманаху, що стали народники піснями: "Розбите серце" В. Александрова і "Дайте бо жити!" Цезаря Білиловського; сапсра "Горепійти" В. Самійленка. Наступні випуски альманаху "Складка" (1893, 1896, 1897). Найголовніші твори: драматична поє на "Маруся Чурайівна" В. Санійленка. Значення альманахової журналістики.

Другий період історії української журналістики позначений практично цілковитою її відсутністю в Росії. Виключення складата альманахова література, яка лишилася мато не єдиним способом її існування. В останній чверті XIX функціонування журналістики у формі альманахів було явним анахронізм. Затримання цього явища в журналістиці обумовили такі причини:

1. Законодавча заборона українського публічного слова в Росії Валу євським іркуляром (1863) і Емським указом (1876), яка унеможливила існування журналістики у звичайних формах журналу і -газети. Проте поліцейські заборони не могли знищити цілком духовне життя величезного народу. Воно лривало і шукало публічного виходу для себе. Альманахова література і стала єдиним способом вияву українського, переважно художного, слова в Росії.

2. У цих умовах природним виходом було співробітництво у країнських діячів у галицькій журналістиці. Але за всієї простоти цього заходу на шляху до його реалізації виникали перешкоди, викликані так само

Михайлин ЇЛ

деспотичним режимом у Росії. Серед них не другорядну роль відігравав острах українських діячів співробітничати в галицькій журналістиці.

Красномовний приклад навів М. Драгоманов в "Австро-руських споминах", де розповів такий епізод. Коли у Львові розпочалося видання журналу Правда", редакція надсилала його в конвертах деяким відомим українофілам у Росію. Отримав кілька чисел журналу і М. Драгоманов. Аж якось прийшов до нього схвильований Олександр Кістяківський. що був колись секретарем редакції "Основи", а тепер працював доцентом кримінального права в Київському університеті. "Він страшно перелякався, получивши в листах кілька номерів "Правди". "У нас жандармерія. - кричав він, та у нас і без чорного кабінету листи розкривають на поштах, то вже безперемінно дізнаються, що я получаю "Правду" [...] _Я не прохав їх вислати, казав Кістяківський, я як получаю це. то просто віднесу в жандармську управу, бо по чім я знаю: може, то самі жандарми шлють, щоб потім потрусити у мене та й знайти!"⁴⁶² М. Драгоманов ледве умовив його того не робити, але згодом Кістяківський переказав таки з okazji свої побоювання і журнал перестали йому вислати, а заодно й Драгоманову.

Важливо нагадати при цьому, що згідно з Емським указом ввезення української книжки з-за кордону було заборонене. Припущення Кістяківського про можливу провокацію з боку жандармерії не було позбавлене слушності. Українські закордонні видання вважалися нелегальщиною. їх віднайдення при обшуків справді тягло за собою непередбачувані наслідки, найлегшим з яких могло бути звільнення з посади, що для різночинця на державній службі дорівнювало катастрофі. Діячі українофільствували в приватному житті, але мусили забувати про свої симпатії на службі. Якщо панічний страх наводило просто отримування закордонних видань поштою, то набагато більшу небезпеку складало співробітництво українців у галицьких виданнях. На це одважувалися одиниці.

3. Ще одна причина полягала у відсутності досвіду редакцій галицьких видань активно співробітничати з українськими авторами. Прагнення до цього неодноразово декларувалося, але як лільки-но справа доходила до реальних справ, вдавалося далеко не все. М. Драгоманов згадував. Що в 1869 році надіслав у "Правду" першу рапсодію Гомерової "Ілліади" в перекладі С. Руданського. пообіцявши авторові її публікацію і заохотивши до праці. Ні відповіді на лист, ні журналу з публікацією він не отримав. Написав ще раз до редактора - з тими ж наслідками. Потім стало відомо, що рукопис загубився. "Безспорно. що ця історія пршсро вразила Руданського. - відзначив М. Драгоманов, - і знеохотила його вести дальше працю і навіть стосунки зі мною, хоч найменше в усьому винним, і була останньою краплею, котра переповнила його песимізм"⁴⁶³. Навіть вже потім, коли після смерті Руданського в архіві віднайшовся загублений редакторами "Правди"

Драгоманов М. П. Австро-руські сподини (1867 - 1977) // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. - К.. 1970. - Т. 2. - С. 167 - 168.

⁴⁶³ Там само. - С. 170.

Історія української журналістики XIX століття

переклад, ного уперто не хотіти друку вати, а коли публікація розпочалася під тиском звернень українців, то її тоді вона велася з "досадними перервахш". що у труднювали цілісне сприйняття твору. "Цю у пертість і ці перерви не інакше можна пояснити, - коментував М. Драгоманов, як тим, що редакторам "Правди" були більше до смаку твори їх самих та їх львівських приятелів (псевдокласичні і мертві), ніж проста праця Руданського"⁴⁶⁴

Через ці обставини українських діячів не залишала думка про можливість і необхідність віщання українських кшіжок у Росії цілком легітимно, адже белетристичні видання були дозволені її Валуєвським циркуляром і Емським указом. Цим пояснюється те, що у країнські альманахи двох останніх десятиліть XIX століття, спеціалізу валися переважно (за деякими винятками) на предстааленні художньої літерату ри, відсту пивши від засади універсальності, якої дотримувалися упорядники перших українських альманахів.

Минуло кілька років духовного паралічу після Емського указу, але на початку 1880-х років, коли в Росії запанувала реакція, пов'язана з убивством Олександра II Визволителя народовольцями, в Україні сталася парадоксальна річ: розпочалося похваалення культурного життя.

Воно було засвідчене трьома видатними явищами:

- 1) відноаленням альманахової журналістики в 1881 році;
- 2) заснуванням у 1882 році журналу "Киевская старіша", якому судилося стати цілою епохою в історії української жу рналістики в Росії; і
- 3) заснуванням у 1882 році театру корифеїв, який дав початок бурхливому розвитку театральної справи на у країнському національному ґрунті.

Першою книжкою, що відродила традицію у країнської альманахової журналістики в Росії, перервану від віщання альманаху "Хата" (1860). стала книжка під назвою "Луна". Історію виникнення альманаху "Луна" О. І. Деїї описав так: "Поява його була певною мірою випадкова. О. Кониськийі звернувся до цензури! за дозволом видавати щоденну газету "Луна" з щотижневим літературним додатком. Як зразок такого додатку О. Кониськийі подав матеріал, для котрого, за свідченням М. Старицького, "нарочито зібрав саме найсмирніше. щоб запобігти урядової нагінки". Коли ж цензура дозволила саме цей "мирний" додаток і то з деякими скороченнями, а на газету взагалі дозволу не дала. О. Кониськийі хотів відмовитися від цього задуму, та київській! видавець Ільницький випросив у нього матеріал, і так з'явився альманах "Луна"⁴⁶⁵.

Книжка альманаху вийшла в світ наприкінці 1881 року у Києві. Її видавцем значився видавець і книготорговець Лука Васильович Ільницький. "Луна" являла собою невеличку книжечку обсягом 120 сторінок. Сам процес її підготовки не обіцяв книжку високої ідейно-художньої якості.

Відкривався томик віршем Т. Шевченка "Хустина". Написаний 1848 року на засланні, він був уперше надрукований! в журналі "Народное

⁴⁶⁴ Там само.

⁴⁶⁵ Деїї О. І. З історії української журналістики XIX ст. (Східно-українські альманахи 80-х років) // Радянське літературознавство. - 1970. - №8.-С. 18 - 19.

Михайлин Л

чение", передрукований в альманасі "Хата" і увійшов до "Кобзаря" у виданні Д. Е. Кожанчикова 1867 року. Відбивши тугу Т. Шевченка за Україною, вірш відображав традиційний народнопоетичний сюжет: на заваді коханню стає військовий похід, з якого козак повертається у труні. Дія твору відносилася до невизначеного історичного минулого. Програмових Шевченкових ідей цей вірш не містив. Очевидної потреби вміщу вати цей відомий гвір в альманасі не було, аіе О. Кониському здаваюся необхідним відкрити нову українську книжку твором Т. Шевченка. Можтішо. він і підшукував цілком нейтральніш вірш, який би став перед цензурою візитівкою альманаху й засвідчив благонаміреність його видавця.

Сам О. Кониський опублікував тут під різними псевдонімами (О. К., *Перебендя*, *Ф. Веринволя*) свої вірші. Не завади це були першодрукп: наприклад вірш "Думка" ("На скелі високій сиджу одинокий") вперше друкувався в журналі "Правда" (1877. № 22). І за змістом і за формою це були убогі твори. Вірш "Думка" поет вважав програмовим для себе. Він був написаний у С.-Петербурзі під час заслання О. Кониського. Ідея вірша полягала у співставленні двох почултів кохання до дружини і любові до України. Дружина померла ("зайшло моє сонце"), поет готовий укоротити собі віку ("кинувся б на хвилі, нехай би втопити"), ате в його серці паіає ще інша любов до України. Поет обіцяє принести їй свої дари в таких рядках:

І принесу в дари коханому краю.

Не злато, не гроші пісню голосну;

Ту пісню старую про волю новую.

Про рівність, братерство - та тоді і вмру... (с. 58).

І метрика даного вірша і римування засвідчу ють дилетантський рівень поезії О. Кониського. наявність у нього бажання бути поетом і відсутність татанту для цього.

У вірші "Скорбна пісня" ("Листя пожовкле опато") висловлена банальна думка про минуість молодості: як у "Журбі" Л. Глібова розвивалася метафора: природа і людське життя.

Осінь панує надворі.

Прийде небавом зима...

Вбогий, голодний і хворий.

Певно, замерзну і я (с. 9).

Ця нудна осіння картина будить спогади про літо й весну:

Сонечка шкода ясного.

Жаль молодой весни!

Віку не маєм друтого.

Вдруге не маєм весни (с. 10).

Усі вірші О. Кониського визначалися подібним примітивним художнім рівнем. Вважати їх через це здобутком альманаху не можна. Позитивне значення пгапі цього діяча поляїало в проведенні організаторської роботи. Йому вдалося залучити до участі в альманахові "Луна" І. Нечуя-Левницького. який опублікував т/т два свої твори: оповідання "Приятелі" і нарис "Шевченкова могила".

Історія української журналістики XIX століття

Оповідання "Приятелі" розгоралося як історія двох друзів, які ще змалку товаришували. Кузьми Коватя та Кузьми Гуляя. У їх образах вияскраатовалася питомі риси українського національного характеру. Торжество моральних засад чесності, непідкупності навіть коштом товариського авторитету демонстрував Кузьма Коваї, викриваючи свого приятеля в злочині. Разом з тим І. Нечуй повертався до своєї улюбленої теми: протистояння в Україні самих українців та чужорідних етнічних елементів. На злочин підбиває Кузьму Гуляя єврей Шмуль. спочатку переховуючи в нього крадене добро, а потім і втягуючи його з сином Василем у злочинну банду. Проте, якщо українців заслали на Сибір з жінками й дітьми, то євреєві все минулося без наслідків: "що ж йому... панує собі нівроку..." (с. 54), - так закінчував оповідач розповідь про пригоду. Оповідання відзначалося властивою письменникові пластичністю в описі характерів та ситуацій, розвивало традиційну ідеологію питомої цінності України та українського простолюду як моральних чинників суспільного жігтя. Навіть під тиском зовнішньої сили, якою є єврейство в Україні, національний характер не зазнає руйнування, а первісна налаштованість на честь і справедливість торжествує в ньому.

В альманасі "Луна" був опублікований і нарис І. Нечуя-Левицького "Шевченкова могила". Цей твір постав унаслідок перших відвідин письменником Канева на літніх канікулах 1880 року. Його метою було описати "надзвичайно пишні картини природи з могили", як зазначив сам автор у листі до О. Кониського від 29 грудня 1880 року. У нарисі міметичні аластивості мистецтва доведені до максимальної фотографічної точності зображення самої могили та красвидів, побачених з неї. Саме в таких творах виправдовується визначення І. Франка, дане І. Нечуєві-Левицькому: "Ів. Левицький - се великий артист хору, се колосальне, всеобіймаюче око тої України"⁴⁶⁶.

І. Нечуй-Левицький підніс своєю участю художній авторитет альманаху "Луна". Ще одним успіхом О. Кониського як організатора віщання було залучення до участі в ньому М. Старнцького. Він опублікував тут добірку поезій і водевіль на одну дію "Лк ковбаса та чарка, то минеться й сварка".

М. Старицький відрізнявся від О. Кониського вищим рівнем поетичної культури, не дарма окремі його твори ("Виклик") стали народними піснями. У його добірці зазвучали виразно особисті мотиви. Особливо вражав вірш "Перед труною", що описував почуття батіка від смерті донечки. Вірш "Серце моє нудне, серце моє трудне..." був побудований як звертання до свого "іржавого серця", яке точать людські стогони і думки про народне лихо. Поет хоче спочити від цих дум і клопотів, але йому не вдається це зробити, надто чутливим він є до неалаштованості зовнішнього світу. Про це вірш "Зимовій вечір" ("Надворі крутить Заверюха..."). Його поет буде у формі антитези: у його хаті теило, сухо, але він не має спокою від гризоти про голоту, яка страждає в цю мить. Поетова уява розбудовує картину убогої

лФранко І. Я. Ювілей Івана Левнцького (Нечуя) // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т.-К.. 1982. -Т. 35. - С. 374.

Михайлин І.Л.

хатки, де мати вкриває драним рядном замерзлих дітей, що ситять на солоні, а сама при каганці виконує якусь роботу, щоб заробити на хліб для них.

І вищий рівень зображених картин життя, і внутрішньо-психологічних переживань, і поетичної культури. - усе це свідчило, що в особі М. Старицького українська поезія шукала нових шляхів опанування дійсності. Недарма І. Франко вважав М. Старицького "першим із тих, кому доводилось проламувати псевдошевченківські шаблони і виводити нашу поезію на ширший шлях творчості"⁴⁶.

У збірці "Луна" були опубліковані ще по одному віршу Я. Щоголева і В. Мови, але вони не могли змінити загальної картини поетичного дискурсу книжки, який характеризувався суперечливим протистоянням між бездарністю-Я. Кониського і талантом М. Старицького. З творів останнього тут був опублікований ще водевіль "Лк ковбаса та чарка, то минеться й сварка". Побудований на побутовому конфлікті, наповнений цікавими ситуаціями й висловлюваннями, він все ж відзначався дріб'язковістю змісту. Твір висміював сільську старшину, яка не прокидалася від безкінечної притатики; а разом з нею й дріб'язковість селян, які позивалися через дрібниці, аїе знаходили спільну мову, як тільки на столі з'являлася горілка й закуска. Водевіль мав сценічне життя завдяки авторській винахідливості й дотепності, повноцінності й виразності характерів. Зрештою, публікація п'єси була свідченням скорого зародження українського театру.

Альманах "Луна" був зустрінутий неоднозначно. Українство чекало від нього дуже багато. Після Емського указу серед української інтелігенції запанувала розгубленість. Василь Лукич в огляді "Закордонська Україна в 1881 році" з сумом відзначив, що між 1876 і 1880 роками число українських книжок, виданих в Росії "не доходить навіть до 10"⁴⁶⁸. На цьому тлі видання "Луни" було давно очікуваною подією: перед тим два роки ходили чутки, поширювані великими газетами "Порядок", "Труд", "Одесский вестник", що російський уряд дозволив О. Кониському видавати раз на місяць літературний часопис; потім - що цей часопис буде виходити неперіодичними випусками. Альманах "Луна" і був сприйнятий як початок значного видавничого проекту, тим паче, що на його обкладинці знову стояли обнадійливі слова: "Частина перша".

"Луну" чекали як жаданого гостя, писав про це Василь Лукич. Але ось у грудні 1881 року книжка вийшла, "і вже побіжний перегляд єї розвіяв наші дождання"⁴⁹. Зміст альманаху виявився бідним. "Що ж доперва говорити о враженню, яке викликала у нас пильна студія над тим плодом одної частини українських літераторів! - писав далі критик. - Справді сором і нічо більше..."⁴⁰. Давно відомий Шевченків вірш "Хустина", що відкривав

⁴⁶ Франко І.Я. Михайло П. Старицький // Франко І.Я. Збір. творів: У 50т. - К. 1982.-Т. 33.-С. 259.

⁴⁶⁸ Лукич Василь. Закордонська Україна в 1881 році // Зоря. - 1882. - № 1. - с. 6.

⁴⁴⁹ Там само. - № 2. - С. 23.

⁴⁵⁰ Там само.

Історія української журналістики XIX століття

книжку, не міг мати програмового значення. Віршовані добірки Я Щоголева, О. Ш., О. Кониського, В. Ламанського та М. С'тарницького не сягали висоти класичних надбань, а сприймалися як рядові твори. Решта ж так званих поетичних творів інших авторів не надається до поважної критики, писав про віршовані добірки "Луни" Василь Лукич. - бо не достає в них найповажнішого, т. с. поезії (...)"⁴⁷¹.

Оповідання І. Нечуя-Левицького "Приятелі" так само було прохідним у творчості великого прозаїка, зображувало неприродні характери у не менш химерних ситуаціях. Після "Миколи Джері" й "Кайдашевої сім'ї" "Приятелі" сприймалися як поразка відомого автора. "Шевченкова могила" розглядалася як жанр нариса і розглядалася як твір, що має суто журналістське, але не літературне значення. Водевіль М. С'тарницького "Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка" також був слабким твором. "Вже сам заголовок є надто тривіальним і дише юродством"⁴⁷²- відзначав Василь Лукич. Очікуваної програмовості чи хоча б художньої досконалості від "Луни" публіка не дочекалася. Це й викликало розчарування. Василь Лукич завершував рецензію побажанням до редакторів, якщо видання триватиме далі, здійснювати кращий відбір творів, а не друкувати усе, що пришлють автори без огляду на художню вартість.

Але побажання критика виконати не вдалося. Друга книжка альманаху не побачила світ. Значення "Луни" полягало в тому, що цей був перший альманах після тривалої перерви: він засвідчив можливість реалізації подібного роду проєктів: показав дорогу іншим авторам та видавцям: зокрема підштовхнув до видавничої діяльності М. Старницького. Проти О. Кониського він був людиною зовсім іншого рівня: з ширшим світоглядом і глибшим мистецьким талантом, - що негайно позначилося й на його альманахові.

"Рада. Український альманах на 1883 рік. Частина перша. Видання М. Старницького" вийшов у світ у Києві 1883 року. Виріс він з того ж кореня, що й "Луна": редактор намагався організувати віщання літературного журналу, але дозвіл вдалося отримати лише на альманах. "Рада" являла собою грубу книжку на 470 сторінок, де було зібрано багато багатоцінного матеріалу.

Після короткого слова "От іздателя" йшла добірка програмових віршів М. Старницького. Змістову доміанту прокладали тут дві присвяти "До України" й "До М. Л-ка" (Миколи Лисенка). Перший рядок першого вірша, що відкривав альманах: "Моя Україно! Лк я тебе любив!" - правив за епіграф до книжки. Вірш створював образ ліричного героя, якого та "мучена любов" тепер "жене в далеку ю чужішу". Вірш тримається на фігурі поетичного синтаксису анафори. П'ять строф мають початок "-Як я любив...", розташовуючи почуття героя в минулому, наповнюючи його тугою прощання з батьківщиною. Аде в шостій строфі герой переводить своє почуття з минулого у сучасне, його голос зміцнів і набрався му жності:

⁴⁷¹ Там само.

⁴⁷² Там само. - С. 24.

Михайлин !.Л.

Л к я люблю безрадісно тебе.
Народе мій, убожеством прибитий.
Знеможеннй і темністю сповитий.
Що вже забув і поважають себе,
Потративши свої колишні сили...
-Як я люблю твої сумні могили.
Україно! .Як я люблю тебе! (с. 2).

.Але мінорний настрій присвяти "До України" змінювався мажором наступного вірша, адресованого М. Лисенкові. Вірш містив у собі імперативні настанови, був побудований на домінанті дієслів наказового способу. Не грай жалібною мелодій. - вимагав герой від адресата, -

А утни мені пісню одну,
І широку, й веселу, як воля, -
Щоб, почувши співочу струну.
Усміхнулась і мачуха-доля! (с. 2).

Поетові потрібний оптимізм не для власного задоволення. Він свідоміш свого обов'язку перед народом і високого призначення в світі:

Сльози - неміч жіноча, слаба.
А нам треба розбуркати сили,
Щоб піднять того брата з могили,
Просвітить вікового раба (с. 3).

Два заспівні вірші "Ради" були як удар камертона перед виконанням оркестром складного музичного твору. Вони зосереджували в собі програму видання: любов до України, прагнення "просвітить вікового раба", - ось які завдання ставив перед альманахом його видавець. Три наступні вірші, що завершали початкову добірку М. Старицького, були позначені як переспіви, але без зазначення авторів. Вони розширювали два головних мотиви попередніх творів: любові до батьківщини ("Дочка Ієфая") і любові до людей ("Забутливі люди", "Потайні ученики"). Усі разом ці вірші створювали гарний початок альманахові, образно розкривали його призначення, орієнтували читачькі очікування.

У першому томі "Ради" містилася ще одна добірка віршів М. Старицького. Розміщалася вона в самому кінці художнього розділу, перед публікаціями наукових праць. Тут було так само, як і на початку, надруковано п'ять віршів. У них було значно більше епічного елемента і будувалися вони на змістових протистааленнях. Найбільш характерним для цього циклу був вірш "Учта". Поет полрапляє на бенкет вельмож. Він старанно описує, як "столи аж гнутьсся ггід вагою Потрав розкішних, дорогих", дзвенять келихи, грає музика, але у цьому товаристві його уява викликає інші картини:

Голодний люд без хліба, солі
В своїх нетоплених хлівах,
Де не прогляне світ ніколи.
Де глупа ніч, де рабський страх (с. 360).

Ці картини виростали в оскарження панського світу, який живе за рахунок народу, але не дбає про нього. Цю тему підхопив вірш "Сумно і

Історія української журналістики XIX століття

темряво. В вікна заплакані..." У" ньому розповідалося, як поет врятував від проїжджого пана дівчинку. Пан ударив її батоном, бо невчасно переходила дорогу. Поет приніс її додому, обігрів, напоїв часкі. Але думка про хіарність людського життя, що проходить у кривді й ненастанній боротьбі за шхіаток хліба, не дає йому спокою.

На протиставленні світу природи й людей ґрунтуватися вірші "На морі" і "Посвята моїй дочці Людмилі". Пейзаж першого супроводжу вався авторських сенленціяхш про те, що десь "дубіє люд по селах та лісах". І навіть свою доньку, яку поет катає на човні хюрехі, поет навчас:

Куди глянь по світу - горе.
Пан тут голод і мороз...
Чи не більше б вийшло хюре
З людських вішлаканих сльоз? (с. 365).

Завершав добірку вірш "Коли засну навіки в домовині", несподіваний у своєхіу ліризмі й романтичній скорботі поета. Він захшлювався над тихі пнтанняхі, чи хто пригадає його після схієрті. чи прийде до нього на могилу. Кохіу ж прийти? - запитує він, коли я свої духш складав у "святій самотині", йшов невідохіпхі шляхом, "життя пішло на боротьбу з бідюю. Не взначившись уславленні трудові" (с. 366).

Завершальна добірка істотно відрізнялася від початкової. У ній з'явилися картини життя, увиразнився образ ліричного героя. Шкода, що пряхюлінійно проведений народницький дискурс, призвів до певної однохіанітності в змісті.

Другий поетом, предстаатенні у "Раді", був П. Куліш, що виступив під псевдоніхюхі *П. Ратай*. Він похйстив тут три вірші, аіє вони складали зхіістову єдність, оберталися навколо техш поета та його ролі в суспільстві. П. Куліш створив образ романтичного самітника, який у спілкування з хіузою шукає душевної розради. У вірші "Поет", до якого епіграфом були взяті знахієннті слова О. Пу шкіна "Поэт, не дорожи любовию народной", автор українізував пішкінський мотив:

Кобзарю! Не дивись ні на звалу техіности.
Ні на письменницьку огуду за пісні.
І ласки не шукай ігі в дуків, ні в голоти:
Дзвони собі, співай в святій самотині (с. 351).

Для поета пропонуватася формула: "Ти - невхшрущий цар, ти над панахш пан". Головна духгка вірша полягала в тому, що поет є сам собі закон і хйрило цінності власної творчості.

Цеп мотив знаходив розвиток у вірші "До кобзи та до мути". Тут він ліризувався, набував уже не філософської абстрактності, а особистої конкретності. П. Куліш писав не про поета взагалі, а про себе. І виявлялася дивна річ: кобза, символ творчості, називалася з одного боку, єдиною втіхою, вона хіала "загримати на лихих докором вічнихі", але, з другого боку, він посилав свою хіузу "на береги Дніпра":

Тахі люди в техграві сидять глибокій.
Ти їх освітиш сяєвом небеснихі.

Михайн .Л.

Я ж тут од мук спочину, одинокий.

Дознаю щастя прахом безсловесним (с. 354).

Завершальний вірш " На чужій чужині" - своєрідний "Пам'ятник" П. Куліша. Твір побудований на зіштовхуванні двох антитегічних ідей. Перша мене забудуть після смерті. Друга - Україна мене не забуде. Поки жива українська мова, і пам'ять про мене буде жити.

Добірка віршів П. Куліша передавала глибоко суб'єктивні переживання зрілого поета, який перебував у такому віці, що вже замислювався над долею своєї поетичної спадщини. Він сугестує свою прийдешню славу.

"Рада" стала місцем дебюту в Україні двох поетів: Олени Пчілки і Бориса Грінченка, які вже опублікували свої перші твори в галицьких часописах. Олена Пчілка виступила з поезією "Волинські спогади" (с. 173-181). де живописала новий для себе регіон України, куди переїхала разом з чоловіком Г. Косачем. Вірш, однак, відбивав певні поверхові враження, без спроби глибшої філософії, оригінальних образних знахідок, яскравих спостережень. Ось як описувала поетка Звягель:

Ви, Звягеля скелі, узгір'я веселі!

Ми з вами пак довго живали!

Найкращії літа з життя сього світа

Мої проміж вас пролітали! (с. 178).

Вісьмома віршами був представлений Б. Грінченко. Вони подавалися під псевдонімом *Б. Д.* і доводили до художніх крайнощів народницький дискурс: абстрактні нарікання на долю і такі ж абстрактні заклики до служіння народові, жаль за козацьким минулим, туга від власного безсилля, - такі головні настрої та ідеї панували в його добірці.

У цілому ж поезія альманаху "Рада", представлена виключно українцями, хоч і викликала зауваження й відзначалася певною художньою нерівністю, демонструвала пересічно вищий рівень, ніж поезія в галицькій журналістиці. Патріотизм і народолюбство як провідні змістові ознаки втілювалися тут у досконалішу, ніж на Заході, поетичну форму. Особливе значення мала поезія М. Старицького.

Але видавець розумів, що літературно-художній журнал, праобразом якого був його альманах, сильний передусім прозою, яка здібна не тимчасово, а стабільно утримувати інтерес читача. Керуючись цим, він запропонував читацькій увазі такі твори, які стали класикою української літератури. Знаючи, що гашцькі видання недоступні українському читачеві, він умістив у "Раді" повість І. Нечуя-Левицького "Микола Джеря". яка ще 1878 року була надрукована в журналі "Правда". Поява цього класичного твору Росії примножила авторитет української літератури.

Але ще більше значення мала публікація в альманасі "Рада" "роману з народного жіггтя" Панаса Мирного "Повія". Дві з чотирьох частіш роману були опубліковані відповідно в першому й другому томах альманаху. Третя частина побачила світ лише в 1917 році в журналі "Літературно-науковий вісник", а повний текст твору - посмертно, у 1924 році. Честь "прочитання" і віщання останньої частіші натежить видатному історикові літератури

Історія української журналістики ХІХ століття

Сергію Єфремову. "ІЯкий це колосальніш твір. - писав науковець про "Повію". - він скоряє тебе своїм розмахом, своєю сшою. Читаєш - і не одірвешся, неважаючи на всі недоладності чорнового тексту . На велику міру закросний був цей талант. ..Ле чиновництво з 'їло його мато не ввесь"⁴ .

Доля дівчини Христі Притики, що через убожество йде на заробітки в місто і там, зведена паничем, стає повією, втягує в роман величезну кількість життєвого матеріалу. Христя проходить своєрідну суспільну вертикаль. Краса піднімає її шаблями соціальної драбини. Але дівоча краса не вічна, багатство Христиних господарів виявляється нажите нечесним шляхом; це призводить до того, що дівчина опиняється поза су спільством. Місто викидає її як непотріб. Але й село не спроможне прийняти таку людину. Христя замерзає на порозі своєї хати, перетвореної на шиннок.

Роман відзначався глибоким психологізмом образу головної героїні. Письменник показував, як чиста від природи дівоча натура стає жертвою дрібноміщанського середовища. Будучи людиною безправною й незахищеною, вона нездібна відстояти свою честь, змушена пливати за течією подій. Не знімаючи провини з особи, письменник все ж показав її залежність від середовища, формування її долі під тиском зовнішніх обставин. Роман оскаржував соціальну дійсність, що приводила до занедбання чисту від природу натуру. У жанровому вимірі твір, представляючи історію особи й подаючи широку панораму українського життя кінця ХІХ століття, являв собою вершинний зразок реалістичного соціального роману. Його публікація мала величезне значення для подальшого розвитку української прози і в цілому художнього мислення.

Проза альманаху "Рада" була представлена ще цілим рядом дрібніших творів, серед яких автобіографічний нарис "Скажи, місяченьку" Д. Мордовцева, оповідання "Новобранець" Гната Карого (І. К. Тобілевича), "Бурлака", "Лірник" Бабенка (А. М. Бібіка). "Дід" Лопуха (А. Грабенка - за І. Бойком, А. Коношенка - за О. Деєм). Кожен з цих творів був по-своєму прикметним, виконаним не без майстерності, але до вершинних здобутків альманаху не дорівнявся.

Зате драматургію репрезентував твір, який міцно увійшов до української класики, - драма М. Старицького "Не судилось". Протистаалення "панського болота" (такою була первісна назва) народній моралі утримувало художній конфлікт твору. П'єса відображала реалії кінця ХІХ століття з удаваним панським народолобством, появою української інтелігенції, яка прагнула щиро слу жили народові, з героями з народу, які виявляли свою моральну вищість у порівнянні з ледачим панством. Усе це розмаїття характерів і настроїв було об'єднано навколо єдиного сюжету, брало участь у розвитку цілісного художнього конфлікту.

За жанром п'єса являла собою народну соціально-побутову трагедію: доведена нервовим перенапруженням до психічного надлому. Катря випивала отруту і гинула в фіналі, своєю смертю оскаржуючи соціальну нерівність, що

Михайн .Л.

розвела її з коханим по різні боки невидимого, але тим не менш цілком реального станового муру. Твір мав велику сценічну історію в театрі корифеїв і в наступні часи. У ролі Катрі особливо любила виступати Марія Заньковецька.

Завершався перший том альманаху "Рада" науковими працями. У сталі В. В-нка (В. І. Васнленка) "Про спілки хліборобські" відображалась економічна картина українського села, розшарування на багатих і бідних, наростання процесу зруйнування селянських господарств. Автор як метод порятунку пропонував кооперацію: спільний обробіток землі, спільний продаж наслідків праці. Його стаття була сповнена турботи про сільську бідноту, пропонувала реальні шляхи допомоги їй.

У короткій етнографічній статті "Песиголовці" Гринька Десятина (Г. Лук'янова) досліджувалися народні вірування на назване явище.

Але найбільше значення у науковому відділі мала п'ятнадцята випускна випускна М. Комаровим "Бібліографічного покажчика нової української літератури (1798-1883)" та двох додатків до нього під назвами "Найголовніші спільні писання про українську мову, літературу і про українське питання" і "-Якого року скільки книжок було надруковано". М. Комаров не врахував галицьких віщань, допустив деякі пропуски в бібліографії української книги в Росії. Тим не менше значення цього покажчика важко переоцінити: він був першим українським бібліографічним реєстром, який виразно показував, як наростала духовна праця українців за сприятливих умов і як вона була утруднена в Росії після державних заборон. Покажчик М. Комарова і сьогодні відіграє роль важливого бібліографічного джерела.

Перший том альманаху "Рада" був видатним явищем української культури. У белетристичній частині видавець зібрав твори найкращих сучасних йому письменників, а наявність наукової частини свідчила про універсальну (журнальну) засаду упорядкування альманаху. М. Старицький мав поважні наміри перетворити альманах на періодичне віщання і розпочав збирання матеріалів для другого тому. Але нове захоплення театром, яке припало саме на цей час, відволікло його увагу від попереднього видавничого проекту. Зібрані матеріали він передав для редактування в інші руки.

Другий том альманаху вийшов у світ наступного 1884 року без зазначення імені віщання. Був цей том більш ніж удвічі меншим за перший (222 с.) і містив твори випадкових авторів: якихось Т. Алатонченка, Антоненка, Устенка. Мато чим відрізнялася від розміщеної в першому томі добірка віршів Б. Грінченка. Оповідання Ганни Барвінок "Вірна пара" репрезентувало вчорашній день української прози - етнографічний реалізм, стилізацію оповіді з народних уст, з усіма її атрибутами: примітивішим сюжетом, ескізно накресленими характерами, убогою мотивацією вчинків і т. д.

Вірші самого М. Старицького на цей раз вилу чила цензура з огляду на їх тенденційність. Рятували книжку поема Олени Пчілки "Козачка Олена", друга частина роману Панаса Мирного "Повія" та його ж "образки з життя" "Лк ведеться, так і живеться": "День на пастівнику" і "Батьки".

Історія української журналістики XIX століття

Пічнна поема займала близько сорока сторінок тексту. Це була розлога віршована повість про козацькі часи. Поетка відкинула українську традицію зображати жінку-страдницю. жінку - об'єкт історії. Олена І Ічілка відкрита нову традицію. Головна героїня її поеми відзначалася чоловічою мужністю, активним стаатенням до життя, вона сама формувала свою долю. її коханий одружився з іншою, але вона переборола прірву особистого розпачу і. коли він відправився у військовий похід, прийшла проститися з ним і подарувала хустину. Поки Василь воював за волю У країни, ного дружина померла, він лишився удівцем. Тільки тепер він пропонує Олені вийти за нього о заміж, азе та, пам'ятаючи про попередню зневагу, відмовила йому. Відбувся новий похід, з якого Василь повернувся тяжко поранений. Помираючи, він доручив Олені виховати свого сина. Олена заснувала шпиталь і доглядала в ньому поранених козаків. Вона лишилася самотньою, але знайшла щастя в служінні Вітчизні. Висока патріотична ідея не була, однак, підкріплена таким же рівнем художності твору. Написана коломийковим віршем, поема була далека від Шевченкової органічності й простоти. Точну характеристику творові дав свого часу І. Франко: "Незважаючи на гуманну тенденцію, - писав він. - поема з історичного боку досігть бліда, а з поетичного - досігть слаба"⁴⁴.

"Образки з життя" .Як ведеться, так і живеться" були присвячені улюбленій темі Панаса Мирного - залишкам кріпацтва у су часному житті. Узятю в особливих аспектах цю проблематику знаходимо і в романах прозаїка "Хіба режуть воли, як ясла повні?" і "Повія". У новому творі, який так само, безсумнівно, замилювався як роман, про що свідчать опубліковані посмертно розділи: "Дома". "У школі". "Брат і сестра", "Панич", "Татарин братик, татарин", - у центр зображення була постааіена родина Грицаїв з містечкового передмістя.

Метод Панаса Мирного відзначався ґрунтовністю, прагненням вичерпати мотиваційні підвалини людських вчинків, зану ритися в характери. У старого Оннсима Грицяя двоє синів: Лків і Йосип. Лків має оженитися й лишіпліся на батьковому господарстві: Йосип - іти в москалі. Але Йосип несподівано закохався в Параску. доньку двірської ключниці Оришки й пана Ратієва. Він не хоче йти в москалі замість старшого брата, а так само претендує на місце в звичному для себе батьківському просторі. Витягштг з батькової скрині гроші, тобто пограбувавши батьків, він одружився з Параскою. Старий Оннсим викреслив Йосипа з свого життя. Лків одружився З Настею, батько відділив його жити з родиною в окрему хату.

У Йосипа ж з Параскою життя складається тле. Пріська успадкувала від батька та й матері ледарслво. смак до марнотратства, погорду до простолюду . Йосипові так тяжко з нею жити, що під час рекрутського набору він добровільно заміняє собою старшого брата і йде-таки в москалі. Старі Грицаї померли. Параска вселяється в їхню хату, жадавши

⁴⁴ Франко І. Я. Нарис історії українсько^сбКої літератури до 1890 р. //Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К.. 1984. - Т. 41- С. 382.

Михайн .Л.

відділення їй Йосипової спадщини. Вона тримає наймичку, знову намагається зійтися з паничем Іваном Трохимові ічем. від якою вже мас енна Василя. .Лле. тікаючи від лихого слави, той уникає стосунків з нею. Л в Параски народжується дівчинка від Йосипа, яку вона зненавиділа від її появи на світ як мужиче поріддя. Відтоді все в родині робилося задля Василя, а Галя правила за наймичку. Василь успадкував від матері зарозумілість, зверхність, зневагу до роботи. Дальший розвиток сюжету рухався в напрямку виведення на сцену молодшого покоління Грицаїв: Василя й Галі і дітей .Якова: Грпцька га Івана.

Необхідно відзначити принаймні два аспекти цього твору.

По-перше. в ньому голосно прозвучав мотив спадковості, який переміститься в цейгр художнього бачення світу в натуралізмі. Панас Мирний, лишаючись у межах реалістичного підходу до відображення жпття. поруч з І. Франком (у "Воа constrictor ", і "Борислав сміється"), звернувся до цієї темп, опрацювавши її фундаментально, показавши розкладаючий вплив на нащадків панського самодурства, ледарства й вседозволеності.

По-друге, у жанровому вимірі Як ведеться, так і живеться" був першим в українській літерату рі твором, що тяжів до роману в новелах. Суцільний сюжет прокреслювався пунктиром, переривався, часовий шан зміщувався. Велика кількість героїв юрбою займала художній простір, проте для кожного автор знаходив не тільки місце, але и характерні детагі поведінки, вдачі, мови. На невеликому просторі тексту йому вдавалося створити повноцінну карлліну жпття з живими героями і колоритними подіями.

Уривки з твору "Як ведеться, так і живеться" піднесли престиж другого тому альманаху "Рада", завоювали для нього важливе місце в літературі того часу.

У цілому ж два томи альманаху "Рада" відіграли важливу роль в історії української журналістики.

1. Вони продемонстрували високий рівень тодішньої української літератури, давши місце дтя першодруків видатних творів, що увійшли до корпусу класики.

2. Опублікування поруч з белетристикою наукових праць свідчило про штан упорядника побудувати "Раду" на журнальних засадах; найвищу цінність з цього кола текстів має показчик української літератури, створений М. Комаровим.

3. Продовження віщання знову ж вказувало на те. що М Старицький прагнув перетворити його на журнал.

Таким чином, альманах "Рада" засвідчив сталий потяг української інтелігенції мати своє періодичне віщання.

У 1888 році з ідеєю нового альманаху "Вістка" виступив В. Горленко. Він звернувся з листами до багальох українських письменників, прохаючи в них матеріалу. Зокрема, у листі до Панаса Мирного він просив у нього третю частину "Повії", висуваючи як аргумент думку про те. що її публікація зв'яже нове видання з "Радами", а самого письменника прпмусить завершити твір, чого л ак жадають читачі.

Історія української журналістики XIX століття

Панас Мирний текст не надіслав, а поданий до цензури альманах В. Горленка "Вістка" був затриманий там до осені 1889 року, коли упорядникові повідомили про заборону його видавати без повернення рукописів. Такі цензурні заборони знеохотили українських письменників до праці. Вони все менше покладали надії на альманахи: справа їх упорядкування опинилася в руках хіаловідомих і головне малоталановитих авторів, що позначилося на їхньому художньому рівні. "Наступні східно-українські альманахи. з сухію констатував О. І. Дей. рівня "Ради" не досягають. [...] На сторінках цих альманахів. за поодинокихш вняткахш. виступають хіалообдаровані письменники або початківці"⁴ \

Першою книжкою, що засвідчила справедливість цього висновку. став виданий в Одесі альманах "Нива: Український літературний збірник 1885 року". Ного видавцями виступили М. П. Боровський і Дхг В. Маркович, іхіена яких сьогодні нічого не говорять науковцям, про що свідчить відсутність їхніх персоналі! навіть у матеріалах до енциклопедичного словника "Українська журналістика в іменах".

Засади упорядкованої ними "Нива" стали загальніші для наступних видавців українських альманахів. їх хюжна окреслити гак:

1. До участі у віщанні запрошу валося 2-3 відомих письменники, від них випрохувалися один - два твори, які займали від 1/2 до 2/3 обсягу книжки: ці іхіена робили рекламу книжці й забезпечували її популярність.

2. Решту альманаху упорядники заповнювали творами власними і своїх друзів, іноді відверто графоманськими: для них смисл видання полягав сахіе в реалізації цього дру гого аспекту , але з погляду історико-журналістського актуальним є лише перший з них.

"Нива" увібрала в себе твори нікому сьогодні не відомих ІІ. Панченка, К. Ухача. А. Бобенка. Тишковського. якоїсь Антоні ни В. і навіть автора, що сховався за псевдоніхюхі *Незвісний*.

З відохіих імен тут зустрічаємо П. Ніщніського з перекладохі шостої пісні Гохіерової "Одіссеї": драхіу М. Старицького "Утоплена", створену за хіотнвахш повісті М. Гоголя "Майська ніч. або Утоплена" в жанрі хіалоросійської опери, де дія пережегову валося танцяхіи й співами: один (!) прохідний вірш Б. Грінченка (Д *Чайченка*): кілька віршів і оповідання Дніпрової Чайки: оповідання І. Нечуя-Левницького "Чортяча споку са".

Пильнішого розгляду вартий лише останній твір. Його головна героїня, бідна удова з Кишинівського передмістя. виступала в ньохіу й оповідачкою. Письменник використав свій улюблений прийом характеротворення й писав оповідання-хюнолог. у якохіу героїня сама опису вала й аналізувала свої вчинки. Нерозважлива молодиця, яка пиячить з кумами, втрачає через це вигідну службу , переховує крадене добро свого коханця цигана Грегора. сприймає своє жпгтя як "чортячу спокусу ". Вона надієна природними здібностяхш відрізяти добро від тла. запліднена

⁴¹ Ден О. І. З історії української журналістики XIX ст. (Східно-українські альманахи 80-х років) // Радянське літературознавство. - 1970. - № 8. - С. 23 - 24.

Михайн .Л.

розумінням морального ідеалу, аіє неспроможна опиратися життєвим спокусам, через це и перетворює своє життя на ланцюжок прикрих пригод. Твір І. Нечуя-Левицького не був позбавлений певних чеснот, але йому було далеко до таких вершин цього автора, як "Микола Джеря" чи "Кайдашева сім'я". Загалом він викликав швидше розчарування, ніж захват.

Містив альманах і записи усної народної творчості: 13 пісень, записаних в Одеськім повіті.

Альманах звернув на себе увагу критики, але відгуки були негативними, зокрема й рецензія І. Франка в журналі "Зоря" (1885, № 18). Навівши приклади з поетичної творчості Дніпрові Чайки, критик запитав "Невже ж таки се поезія?" Трошки переінакшивши це висловлювання можемо вважати епіграфом до рецензії І. Франка слова: "Невже ж таки се література?" Однак завершував аналіз рецензент на оптимістичній ноті: важливо, щоб "Нива" не була тією однією ластівкою, що не робить весни: бажано, щоб вона стала початком правильного і частого видавництва, при якому згромадяться нові місцеві сили і розв'ються татанти.

На жаль, ці надії не справдились. 1887 року в Одесі серед громадівців виникла ідея видати другий том альманаху "Нива", але навіть до збирання матеріалу справа не дійшла. 1889 року М. Комаров підготував альманах "Розмова", але головне управління в справах друку заборонило його. Це остаточно підірвало ініціативу одеського гуртка, який і без того був нечисельний і слабкий за рівнем талановитості.

Естафету одеситів підхопили херсонці. 1886 року гурток херсонських літераторів на чолі з Д. В. Марковичем випустив у світ альманах "Степ". Він мав підзаголовок: "Херсонський белетристичний збірник. Херсон. 1886", але виданий був у С.-Петербурзі. Це була двомовна українсько-російська книжка обсягом на 391 сторінку.

З відомих імен зустрічаємо тут І. Нечуя-Левицького, що дав оповідання "Невинна" і І. Карпенка-Карого (І.К. Тобілевича) з драмою "Бондарівна".

Твір І. Нечуя-Левицького являв собою монолог жінки, що розповідала перед матушкою про участь у крадіжках свого чоловіка. Наївно вона вважала себе невинною, бо лише перехувала крадене, але сама не крапа. Майстерне використання живого народного слова для самохарактеристики героїні було доведено до досконалості, слугувало портретній виразності, точності й широті охоплення характеру в художньому проміжку невеликого оповідання. Героїня сподівалася на прощення. Для того вона й сповідалася перед матушкою. На глибині душі вона розуміла, що вчинила злочин, і прагнула очищення від гріха й спасіння. Оповідання має локальне значення в творчості класика української прози.

Драма І. Карпенка-Карого "Бондарівна" бу дувалася на сюжеті з далекого минулого, належала до типу фольклорно-історичних романтичних творів. В основі драми лежала знаменита балада "Бондарівна", а не реальні історичні праці. За природних умов розвитку (наявності українського театру, відсутності заборон на українське слово, розгалу женої журналістики й книговидавання) такті твір мав би з'явитися в добу романтизму (1820-1840).

Історія української журналістики XIX століття

У 1886 році він виглядав уже анахронізмом.

Решта авторів: зовсім невідомі - П. Тулуб, А. Браунер, А. Конощенко, Пенчуківень, і більш відомі Дніпрова Чайка, М. Заволока (псевдонім М. Грушевського), - так само не підносяться над посереднім художнім рівнем.

Головну цінність альманаху "Степ" складала наукові розвідки. П'ять великих пісень, записаних в Слизаветградському повіті подана Олена Маркович, додавши до них невеличкий коментар російською мовою. Марія Ганенко опублікувала цікаве дослідження звичаєвого права "Родинно-майнові відносини селян в Слизаветградському повіті". О. Русов запропонував статтю "Обласний первень у земській статистиці". К. І. Іваїченко під псевдонімом К. **Шрам** подав статтю "Українське село за творами пп. Старицького й Кропивницького". Усі статті були написані російською мовою, але торкатися українського матеріалу. Стаття К. Шрама являла собою зразок соціологічного методу в літературній критиці. Автор зістає драму М. Старицького "Не судилося" і М. Кропивницького "Доки сонце зійде, роса очі виїсть", дуже подібні за сюжетом, типом художнього конфлікту, характеристиками героїв. Він сприймав художні твори за дійсність і героїв судив як реальних дійових осіб. У наслідок цього стаття була цілком позбавлена естетичного значення, а відіграла роль соціологічного дослідження.

Наступного, 1887, року літературним альманахом порадував Україну й Харків. Володимир Александров (1825-1893), син автора поеми "Вовкулака" Степана Атександрова, "спорудив" альманах "Складка", якому судилося стати більш тривалим, ніж попередники, видавничим проектом і витримати упродовж десяти років чотири випуски.

Загатом це видання було упорядковане на засадах попередніх аналогів. У прозі прикметними були оповідання Б. Грінченка "Одна, зовсім одна". Цезаря Білиловського "Загублене життя" та Ганни Барвінок "П'яниця". Два останніх реанімували оповідну манеру Олекси Стороженка з часів "Основи". Оповідач з народу, передача оповідних функцій від автора до героя, примітивні прямолінійні характери, подані без психологічної мотивації їхніх вчинків, невибагливий сюжет, - усе це не могло привабити читача кінця XIX століття, який читав Г. Ібсена й К. Гамсуна, Е. Золя й Г. Гауптмана, Л. Толстого й А. Чехова.

Оповідання Б. Грінченка виразно виділялося на тлі альманаху. Воно розповідало про шістнадцятилітню дівчину, яка по смерті матері залишилася самотньою в місті і, не знайшовши ні співчуття, ні допомоги від довкілля, кінчила життя самогубством. Спрямований на оскарження соціальної дійсності твір все ж подавав трансформацію характеру ескізно, спрощено, молода людина занадто легко відмоалася від права на жіття. Твір не досягав своєї мети, відгонш штучністю, навмисним, авторським волонтаршмом.

Поезія так само відзначалася посереднім рівнем. Але були приємні винятки. Два вірші з цього альманаху увійшли в народну свідомість і стали народними піснями. Це сталося з віршем В. Александрова "Розбите серце". У підзаголовку значилося, що це "переклад з німецького". Український поет справді переклав вірш маловідомого німецького автора Левенштайна,

Михайн І.Л.

але зробив це так блискуче, що українською мовою з'явився новий поетичний шедевр.

Вірш будувався на пісенній засаді: він розвивав у варіаціях один змістовий мотив: прощання героя з померлою коханою дружиною. І Прикрашали вірш анафори "Я бачив". Я бачив, як вітер березку зломив". Я бачив, як серну підстрелив стрілець". Я бачив: метелик пораненіш млів". Але усі вони боролися за життя, поки не сховалося за обрій сонце.

Так і кожен з нас живе, осяяний сонцем коханої. Але
Зо мною розсталась дружина моя.
Зостався на світі без сонечка я:
Одначе на себе як смерть не зову.
А з серцем розбитим живу та й живу (с. 69).

Перекладацьке мистецтво В. Александрова було засвідчене ще одним віршем "Вечірній дзвін". Це була знаменітга пісня Івана Козлова, який у свою чергу переклав з англійської однойменний вірш Т. Мура. В. Атександров дав блискучий український варіант: "Вечірній дзвін, вечірній дзвін... Багато дум наведе він Про молоді, щасливі дні В коханій рідній стороні" (с. 91).

Можливо, призначення В. Атександрова полягало в тому, щоб стати майстром українського поетичного перекладу? Але час до того ще не наспів. Переклади українською мовою були заборонені ще Валуєвським циркуляром.

Ще один твір з доробку "Складки" став народною піснею. Таке доля судилася віршеві Цезаря Білиловського "Дайте бо жігть!" Композиційно він теж був побудований за пісенними законами: мав рефрен до кожної строфи, оригінальну строфу з багатими внутрішніми римами. Але головне - розвиток мотиву кохання, поданий у монолозі пристрасної дівчини.

В чарах кохання, моє дівування,
Хочу я вільно, як пташка прожить:
Вільне обрання і вільне коханій.
Серденьку воля, як хоче любить!
Шкода й розмови: святої любови
Силою в серце не можна вложить...
Поки шовкові чорнітиму ть брови, -
Дайте бо жить мені, дайге бо жить! (с. 131).

До героїні залицяється багато, але її серце лежить тільки до одного, кохання дужче за родинні почуття, воно байдуже до глуму і людського поговору, - так розповідає героїня про свій душевний стан.

Ці твори у "Складці" стали свідченням величезних можливостей української поезії. її торжеством і перемогою. Вони компенсували ті численні посередні вірші, якими були заповнені решта сторінок альманаху.

Серед поетичних творів варто також відзначити вірш В. Саміпенка "Горе-пійти". Цей автор опублікував у "Складці" не один вірш, ає саме тут він віднайшов свій шлях в українській поезії. Це був шлях сатиричного вірша, що виблискував дотепністю ситу ації та її вербального вираження. Предметом сатири В. Саміепенка були ті ж горе-поети, що заповнювати бездарними віршами українські альманахи. Герой розповідає про свою

Історія української журналістики XIX століття

"трагедію". Аби усю ніч писати свої "безсмертні" твори, він пішов у крамницю купити свічку.

І мені ту свічку крамар...
Чи бува що в світі гірше?!..
Загорнув як назарошне
У мої ж чудовні вірші!!!..
Від зневаги, від досади
Не заснув я цілу нічку.
Боже!! У мою поему
Лойову вгорнули свічку?!?... (с. 221).

Завертався альманах публікацією нот пісні на слова В. С'амійленка "Торе-пійти", яку написав М. Лисенко.

Альманах "Складка" виглядав таким чином як сіре рядно з нашитими на нього перлами. Зрештою, в кожній національній літературі таких книжок виходить багато щороку, але вони розчиняються в загальному потоковій книжковій продукції. У нас же через їх малу кількість кожна книжка на обліку, стає літературним явищем, від якого чекають того, чого вона за своєю природою не може дати, адже генії (й навіть таланти) не родяться щодня. Якщо оцінювати "Складку" за тим, що вона дала, а не чого не дала, то слід прийти до висновку, що дала вона багато.

Перша книжка альманаху вийшла тиражем 1500 примірників і розійшлася. Натхнений її успіхом В. Александров негайно підготував другий випуск і відніс 1888 року його в цензуру. Там книжка пролежала до 1893 року і вийшла в світ незадовго до смерті упорядника. Вона була вдвічі менша за обсягом, ніж перший випуск і нарахову вала 113 сторінок. Заповнена вона була переважно віршами В. Александрова, Ц. Білиловського, Б. Грінченка, В. С'амійленка. Під рештою творів стояли імена: П. Річницький, Денезький, Маруся, М. П...ь, Твердохліб, А. Перейма, М 3. З похитливіших хіатеріаіів заслуговує на відзначення публікація твору давньої української літератури "Різдвяна орація. Старосвітська бурсацька вірша". "Пісня про гарбуз" В. Александрова - "рослинний епос по народній темі" ("Ходив гарбуз по городу") і доданий автором до твору покажчик "Нохієнклатура рослини", а також народне оповідання "Про війну і про те, з чого вона буває".

Після смерті В. Александрова "Складку" взяв під опіку поет Цезар Білиловський (1859-1934), виступивши упорядником третього томію альманаху, присвятивши його пахі'яті її першого видавця. Тохі вийшов у Харкові 1896 року обсягом на 271 сторінку. Відкривалася книжка портретом В. Александрова, коротких спогадів про нього та бібліографією творів поета. Йому ж були присвячені деякі вірші, наприклад якої ось Л. Грінгорова "На спомин В. С. Александрова" ("Замовк неборака..."). Вячеслава Александрова "Духа на могилі (Посвята покійному батькові)". Друкувалися ноти хізуки М. Лисенка на слова В. Александрова "Моя могила". Але творів самого В. Александрова в третьому томі вже не було - очевидно, шу хляда його виявилася порожньою.

Серед авторів зустрічаємо упорядника Ц. Білиловського, Б. Грінченка.

Михайлин Л.

Д. Мордовця. І. С'тешенка. М. Вороного, М. Кононенка. Н. М. Шамраєва.
Г. Гурина. Л. Старницької. І. Ружного, Лесі Українки.

Видатні поети представлені переважно одним твором. Леся Українка - прозовою легендою "Щастя", обсягом не неповні три сторінки. Злий дух шукає дія себе втілення на землі: він знищує природу, морить голодом людей, ате не може досягти своєї мети: і природа, і люди відроджуються. Тоді зліш дух створив дивну постать і назвав її щастям. Вона зіркою впала з неба і пастухи пішли її шукати. Йшли вони не один день, ате не могли наздогнати щастя, воно все маячило на обрії. Вони падали і вмирати по одному, вони склали пісню про загублене щастя. Кожен бачив його, воно кожному ягалося хоч уві сні, хоч на мить. Але ніхто не міг знайти його. З того часу потьмарилася на землі Божа мрія, а злий дух утїшився працею своєю.

Суголосним з цим твором було оповідання Л. Старницької "Навіщо". Великий творець усе дав людині: життя, світлий розум, чуле серце, - але не дав пізнати двох маленьких тасмниць: навіщо і куди? Людина б'ється над розв'язанням цих питань, ате ніколи не опанує ними.

Цими творами в "Складку" приникав модернізм. Не відображення життя в його життєподібних формах, не пошук джерел соціального хта у класовій нерівності, а спроби хоча б конспективно відповісти на ці питання на засадах загальнолюдської моралі, на рівні базових понять людського буття, - такі риси були властиві цим творами молодих авторок.

А втім на тлі посередньої поезії і оригінатної, ате предстаатеної ескізами прози, справжньою знахідкою альманаху була драматургія.

Тут уперше було опубліковано твір М. Кропивницького "Вій: опера у п'яти діях". Переробка знаменитого твору М. Гоголя супроводжувагася осучасненням тексту, перенесенням ситуацій у життя кінця XIX століття. М. Кропивницький відкрив шлях, по якому пішла сатирична драматургія і в XX столітті. Переробкою п'єси "Вій" (за М. Гоголем і М. Кропивницьким) у 1927 році зайнявся Остап Вишня.

Але вершинним твором альманаху, який зайняв у ньому біля половини обсягу, була драма В. Самійленка "Маруся Чурайвна". Опрацювавши сюжет, якому судилося стати "вічним" для української літератури, В. Самійленко дав твір неоромантизму. Могутні герої, що виділялися з юрби, і могутні пристрасті, які володіли ними, представлялися на тлі історичної доби Визвольної війни Богдана Хмельницького проти Польщі. На пісенному дарі Марусі Чурай особливо не наголошувалося, ате вона поставала носієм гуманного світогляду, несумісного з часами війни. Ніби закоханий у неї Гриць, насправді сприймав зовнішню красу Марусі. Але аж ніяк у силу своєї традиційності не міг оцінити її м'який характер і величну душу. Тому й перекидався до цілком зрозумілої для нього, жартяливої Галі, знайшовши в ній адекватну істоту і щастя. Маруся сприйняла це як зраду. Але отруїти Гриця вона може хіба що в своїй уяві. На справді ж сприйняття людини як самодостатньої цінності не дозволило їй заподіяти смерть коханому. Вона здатна вбїгти себе, аби не жити в цьому світі. Конфлікт могутньої особи й суспільства кінчався перемогою суспільства, але ідеали особи утверджу валися через цю найвищу жертву.

Історія української журналістики XIX століття

Віршована трагедія В. Самійленка увібрала в себе національний сюжет, але була наснажена загальнолюдськими ідеями, це був тон рівень літератури, про який мріяли українські письменники й критики, прагнучи відірвати наше мистецтво від народницького дискурсу, підняти його до світових вершин.

І Іа жаль, четвертий том "Складки", упорядкований тим же І Білиловським і виданий 1897 року, аіе вже не в Харкові, а в С.-Петербурзі, не дозволив утриматися на попередньому високому рівні. Тут були зібрані твори Я. Щоголева. М. Шамрасва. Д. Мордовия. Хв. Коржа. А. П. Гаткіна. В'ячеслава Александрова. І. Нечуя-Левицького. І. Франка. П. Грабовського, В. Щурата. П. Н. Річицького. А. Кримського, Д. Лворницького. Ц. Білиловського. Незважаючи на сузір'я відомих імен, альманах не мав цілісного задуму і відзначався художньою розхристаністю. В історико-літературних працях зустрічається вживання щодо цієї книжки назви "антологія". Це не позбавлено змісту, оскільки деякі твори були передруковані тут з попередніх першодруків. Це можна сказати про вірші Ні. Вороного. П. Грабовського. І. Франка. В. Щурата, оповідання І. Нечуя-Левицького.

Сталося л ак, іцо більш значні твори відомих письменників з'явилися тут у переддруках, а твори маловідомих авторів - у першодруках. Але саме вони відзначалися невисоким художнім рівнем. В останньому випуску "Складки" ІД. Білиловському не вдалося утримати й у крайномовний режим: Д.Лворницькії подав російською мовою нарис "Поездка на пепелище Чортомльицькой Сичи". Було зрозуміло, що сили упорядника вичерпуються. "Складка" припинила виходити. Тим паче, що саме з 1897 року було дозволено друкувати у крайнською мовою белетристику в журналі "Киевская старина".

Значення альманахової журналістики кінця XIX століття полягало в тому, що

1) вона засвідчила неугасаючий духовний зріст українського народу, стала способом вияву української журналістики в умовах поліцейського режиму Російської імперії;

2) альманахова журналістика засвідчила стійку тенденцію української творчої еліти хіати свій літерату рно-художній жу рнал:

3) розвиваючись у хіежах переважно літературного дискурсу, альманахи стали хіісцехі публікації видатних літерату рних творів свого часу :

4) поруч із цим запровадження журналістської засади призвето до публікації в альманахах і наукових праць, які збагатили українську науку того часу;

5) найвіщатнішніх і явищем альхіанахової журналістики став двотохювий альхіанах "Рада":

6) на жаль, альманахова жу рналістика засвідчила, що найгалановитіша частина української творчої етіти, внаслідок переслідування українського слова, знищення української освіти, відсутності української книги на російському ринку, втягу валася в творення російської літерату ри, як те сталося з полтавцехі В. Короленкохі. охтпрчанишом М Арщібашевихі, таганрожцехі А. Чеховііхі: українські альхіанахи часто у порядку валася другорядних«! письменниками. які запрошували до у часті в них таких сахю, як і вони, учасників.

Михайн .Л.

Розділ сімнадцятий

Російськомовна українська журналістика: "Киевский телеграф", "Киевская старина"

Формування ідеї українського наукового журналу російською мовою. Стара громада у пошуках свого часопису. Видання газети "Киевский телеграф" за часів редактора А. фон Юнка. Придбання газети А. Гогоцькою і запрошення до її ведення членів Старої громади. Організація журналу "Киевская старина", його програма, періодизація історії Ф. Лебединцев як редактор. Перший період видання журналу. "Люди старої Малоросії" О. Лазаревського. Публікація В. Антоновичем "Щоденника Освецина" і "Записок Карла Хасцького", його власні статті М. Костомаров в "Киевской старине". Харківська присутність: Д. Багалій М. Сумцов. Фольклорист І. Манжура Авторська праця Ф. Лебединцева. Художня література в часопису, дотичність до історичної київської проблематики. Публікації Шевченкових повістей. Фінансове становище журналу. Криза, пов'язана з відмовою Ф. Лебединцева далі видавати його. Пошук Старою громадою нового редактора. О. С. Лашкевич як редактор часопису. Реформи в журналі та його здобутки: монографічні праці П. Житецького "Нариси літературної історії Малоруського наріччя в XVII столітті", М. Сумцова "Культурні переживання", Д. Багалія, В. Науменка, запрошення до співробітництва І. Франка. Художня література в журналі за О. Лашкевич а: Г. Барвінок, Г. Мачет, І. Франко. Зміни на крає і тривання фінансової кризи. Смерть О. Лашкевича й придбання журналу Старою громадою. Є. Кивлицький як тимчасовий редактор. Затвердження редактором В. П. Науменка. Його організаційна діяльність. Вихід журналу з дефіцитного бюджету. Дозвіл на друкування української белетри пішки. Проза і драматургія М. Старицького, драми М. Кропивницького, І. Карпенка-арого, Л. Яновської Проза Панаса Мирного, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, В. Винниченка. Видатні наукові праці журналу третього періоду: П. Єфименка "Нариси з історії Правобережної України", О. Лазаревського "Опис старої Малоросії Історичний нарис місцевості, що складала Прилуцький полк", Ореста Левицького "Тривожні роки. Нарис з суспільного й політичного життя м. Києва і Південно-Західного краю в 1811-1812 рр." "Нариси народного життя Малоросії другій половині XVII ст", М. Сумцова "Сучасна малоруська етнографія", В. Милорадовича "Народна медицина в Лубенському повіті Полтавської губернії", "Життя-буття лубенського селянина". Полемічні праці в журналі висвітлення діяльності попередніх редакторів. Нова українська література: персоналі І. Котляревського, Т. Шевченка. Літературна кришка: С. Єфремов, Л. Старицька-Черняхівська. Праці В. Науменка. Спадіщина М. Драгоманова під час революції. Значення журналу.

Другим, окрім україномовних белетристичних альманахів, способом існування української журналістики в Росії була російськомовна журналістика українська за духом і спрямуванням. В умовах урядових

Історія української журналістики XIX століття

заборон на публічне українське слово ще залишався вузький простір для існування української белетристичної книжки, але наукова чи науково-популярна, публіцистична чи призначена для початкового читання кшіжка була цілковито неможлива.

Тимчасом у середовищі української інтелігенції, що єдналася навколо Київської старої громади, ідея створення українського журналу існувала давно. Ще 6 червня 1861 року під час перепоховання Шевченкового тіла з Петербурга на Чернечу гору у Києві, у помешканні інспектора, майбутнього директора Другої гімназії М. К. Чалого, зібралися представники старої громади для обговорення видання журналу про минуле України. Уже тоді визначилися лідери цієї справи: Володимир Боніфатійович Антонович (1834-1908) і Олександр Матвійович Лазаревський (1834-1902). Але до практичних наслідків справа тоді не дійшла. Гострота її була знята існуванням у Петербурзі журналу "Основа", а в Чернігові - газети "Черниговский листок".

У серпні 1874 року в Києві під час роботи Третього археологічного з'їзду за участю тих же осіб знову відбулася нарада з проблеми створення українського наукового журналу. Але знову розв'язана не була, бо втратила актуальність. Саме в цей час до Стара громада працювала практично в повному складі в Південно-Західному відділі Російського імператорського географічного товариства. Окрім того, до неї практично перейшло керівництво газетою "Киевский телеграф", що розв'язало на той час проблему створення аласного друкованого органа. Про цю газету необхідно сказали докладніше.

"Киевский телеграф" як приватний політичний і літературний часопис заснував на хвилі газетного буму в Росії відставний поручик Альфред фон Юнк (за іншими джерелами - Юнг) 1 липня 1859 року. Альфред фон Юнк був поганенький російський поет і сподівався за допомогою газети задовольити свої літературні амбіції. М. С. Лесков у книзі "Печерські антики: Уривки з юнацьких спогадів" (першодрук у журналі "Киевская старина", 1883, № 2-4) назвав "Киевский телеграф" дідусем київських газет. А її засновник і перший редактор, на його думку, що мав нездоланну і вельми руйніницьку пристрасть до літератури, заслуговував на вдячний спогад киян, якщо не як поет, то як самовідданий піонер періодичного видавництва в Києві. У Юнка не було коштів на задумане віщання газети, але під час Кримської війни він дещо заробив на військових поставках, зберіг якісь заощадження, які потім спалив на олтарі літератури.

"Це був справжній літературний маніяк. - розповідав далі М. Лесков.

- якого не могло зупинити ніщо, він усе видавав, поки зовсім ні за що стало видавати. Літературна нездібність його була зразковою, але, крім того, його переслідувала якась зла доля. Так, наприклад, з "Телеграфом" на початку траплялися такі анекдоти, у які, напевно, важко й повірити: наприклад, газету цю цензор Лазов вважав за корисне заборонити "за неможливі друкарські помилки". Виправлення ж Юнку іноді коштували дорожче за самі помилки: одного разу, наприклад, у нього з'явилася

Михайлин ІЛ.

поправка, у якій значилося дослівно таке: "у вчорашньому №. на шпальті такій-то у нас надруковано: *пуговица*, читай: *Богородица*". Юнк вжахну вся більше від того, що цензор йому дорікав: " Навіщо, мовляв, виправляється!"

Як же не виправлятися? запитував Юнк. і насправді слід було виправитися.

Та ледве це минулося, як Юнк знову ходив по місту у ще більшому горі: він зу пиняв перехожих і. виймаючи з жилетної кишені маленького папірця говорив:

- Подивіться, будь ласка. - гарний цензор! Що він зі мною робить! - він мені не дозволяє виправити вчорашню помилку.

У поправці оголошувалося таке: "Вчора у нас надруковано: кияни переважно всі *онаністи*, читай: *оптимісти*".

-Яке становище! - вигукував Юнк.

Через якийсь час Олексій Олексійович Лазов. однак, дозволив цю насправді необхідну поправку . .Лле був і такий випадок цензорської сваволі, коли поправка не була дозволена. Трапилось якось, що в ста гті було сказано: "не дивно, що за такого виховання виростаю ть *недоблуди*". Лазов здивувався, що це за слово: Йому пояснили, що хотіли сказати "лизоблюди"; але коли увечері принесли зведення номера, то там стояло: "помилково надруковано: *недоблуди*, - слід читати: *пероблуди*". Цензор у відчай й зовсім викреслив поправку, остереігаючись, щоб не надрукували чогось ще гіршого"⁴⁶.

Проте газета поступово виходила із смішного становища, здобувата читача і після смерті А. фон Юнка (1870) не припинила свого існування. У 1874 році почався новий період в історії віщання: дружина професора Київського університету А. Гогоцька придбала друкарню і викупила права на часопис Очевидно, нею кермувала ідея можливості перетворення " Киевского телеграфа" на прибуткове підприємство. З метою досягнення цієї мети вона запросила до участі в редакції провідних професорів університету та визначних українських діячів: В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Житецького, VI. Зібера. О. Русова, П. Чубинського, Ф. Вовка. В. Беренштама, С. Подолинського та інших. Обов'язки відповідального редактора виконував Ю. Цвітковський. а фактично редакцією керував М. Драгоманов, ведучи часопис за програмою Киршо-Мефодіївського братства й "Основи".

16 грудня 1874 року газета опублікувала складену М. Драгомановим заяву, у якій передбачаюся висвітлювати життя різних верств південно-західного краю, але передусім тієї його частини, яка складає переважну більшість, звертати особливу увагу на потреби і прояви життя народної маси. З цього часу "Киевский телеграф" фактично перетворився на трибуну новітніх суспільних ідей. 23 грудня 1874 року газета опублікувала статтюЛ. Новницького "Про козацьку вольницю", у якій українською мовою були наведені автентичні уривки зі спогадів старих запорожців, а в передмові науковими цілями обгрунтоване право на це.

⁴⁷⁶ Лесков Н. С. Печерские ангнки (Отрывки из юношеских воспоминаний) // Лесков Н. С. Собр. соч.: В 12 т. - М.. 1989. - Т. 10. - С. 290.

Історія української журналістики XIX століття

У статтях М. Драї оманова "Політичні й культурні сили південних слов'ян" (1875. № 17) і "Боротьба національних чеських партій" (1875. № 38) висвітлене змагання слов'янських народів за свою державність. Особливу вагу мала перша стаття, у підтексті якої містилося спростування ідеї російсько-українського об'єднання, оскільки йшлося в ній про неможливість погодити інтереси таких близьких народів, як серби і хорвати. Про їх єдність можна лише мріяти але насправді вона недосяжна, такий висновок випливав з авторського викладу.

Газета приділяла велику увагу висвітленню становища українців у Галичині. Цьохіу, зокрема, були присвячені статті С. Полонинського "Руське і польське населення Галичини" (1875. №№ 34. 35). "Міщансько-робітничі товариства самопомоги в Галичині" (1875, № 53) і цілий ряд подорожніх нотаток (1875. №№ 63. 67. 70. 80. 89), що постали внаслідок його подорожі по Австрії.

Проти напряміку оновленого "Киевского телеграфа" виступили проурядові газети "Киевлянин" (Київ). "Голос" (Петербург), органи польської преси. Вони відверто сигналізували урядові про появу в Києві українського демократичного віщання. Цензор Пузиревський отримав з Петербурга застереження про необхідність особливої прихильності до матеріалів газети, аби не допустити в ній статей, що провадять українські тенденції. Популярність газета росла, але це вже не радувало її власницю. Перелякана можливими політичними наслідками й донесеними до неї чутками про намір жандармерії закрити газету, вона надіслала редакції ультиматум, вихагаючи курсу газети. На знак протесту українські автори залишили редакцію, опублікувавши заяву "От выходящих сотрудников" (1875. № 90).

Сподівання, що газета з'явиться далі в інших руках не справдилися. "Киевский телеграф" невдовзі занепав, став збитковим і власниця припинила його віщання. Газетою зацікавився В. М. Юзефович, який на підставі аналізу її діяльності і праці Південно-західного відділення Російського імператорського географічного товариства подав до уряду записку "О пресечении халороссийской деятельности", наслідком розгляду якої став Єхійський указ. Знову на кілька років в Україні було придушене друкування.

Але царський уряд відчував все хіщніші хвилі народного обурення, наростання революційного руху. 1880 року для з'ясування дійсного стану справ на місцях у провінції неосяжної імперії були наіраалені урядові ревізори. До Києва з цією хієюю прибув сенатор Половцев. За наслідком своєї місії він подав до уряду доповідь, де висловився за необхідність послаблення національного тиску на все українське. Ця полія співпала з іншою: у 1880 ж році до Києва з Полтави переїхав на постійне проживання О. Лазаревський - палкий прихильник віщання наукового українського журналу. Разом з В. Антоновичем він узявся знову за цю справу.

Ініціатори журналу добре розуміли що видавати його від іхнієї Старої іромади немає ніякої хюжливості. Більше того, часопис хіг відбутися лише за умов, якщо справжніх його організаторів старанно замаскувати. Необхідно

Михайн .Л.

було знайти цілком благонадійного редактора і нав'язати йому ідею видання не політичного, а суворо наукового журналу, обіцяючи йому всебічну підтримку української наукової громадськості. В. Антонович і О. Лазаревський повели тонку дипломатичну гру. Вони звернулися з пропозицією зайняти посаду редактора нового наукового журналу до Петра Лебединцева, протоієрея Софійського собору. Той відмовився, але запропонував кандидатуру свого брата Феофана Гавриловича Лебединцева (1828-1888), який у чині дійсного статського радника з посади начальника навчальної дирекції у Царстві Польському 29 серпня 1880 року звільнився у відставку за власним проханням. Він мріяв повернутися на батьківщину і зайнятися корисною, а не й прибутковою справою. Брат Петро запропонував йому дві сфери: спорудження житлових будинків у Києві і віщання наукового історичного журналу. Феофан Гаврилович схопився за останню ідею.

Була алаштована спеціальна нарада науковців з редактором проєктованого часопису, на якій визначили його назву і програму. Нарада відхилила пропоновані назви: "Украинская старина", "Запорожская старина", "Украинский архив". - і зупинилася на заголовкові "Киевская старина". Журнал мав займатися виключно науковими питаннями і висвітлювати на своїх сторінках історію, етнографію й літературу Південної Русі за типом тодішніх наукових часописів "Русская старина" і "Исторический архив". Ця політична в ньому не повинно бути. В. Антонович передав відділові частину з 25 тис. крб., які меценат В. Смирненко виділив на укладання справи.

У квітні 1881 року Ф. Лебединцев звернувся до Головного управління в справах друку з проханням дозволити йому видавати науковий журнал "Киевская старина" без попередньої цензури. Підключився до справи й О. Лазаревський. Він звернувся до брата Василя, який жив у Петербурзі, мав чин таємного радника і займав посаду члена ради міністерства внутрішніх справ і головного управління в справах друку, з проханням посприяти «Державному офіційному дозволу. 23 жовтня 1881 року Головне управління в справах друку повідомило київського окремого цензора про дозвіл Ф. Лебединцеву видавати журнал "Киевская старина" з умовою попередньої цензури. Сам Ф. Лебединцев вважав, що підцензурне віщання влаштував йому все той же М. В. Юзефович. 20 січня 1882 року київський окремий цензор В. Л. Рафатьський підписав до виходу в світ перше число журналу "Киевская старина". Так розпочалася історія журналу, якому судилося стати найбільш тривалим і видатним явищем української журналістики в Росії.

Віщання "Киевскої старини" тривало 25 років (1882-1906). За цей час вийшло 300 чисел журналу, об'єднаних у 94 томи. Як це було і з деякими іншими часописами, припинення віщання пов'язане не із його закриттям, а (Трансформацією програми і перейменуванням. Після скасування в процесі Першої російської революції 1905-1907 років заборони на українське публічне слово і відновлення української журналістики в Росії журнал "Киевская старина" з 1907 року перейшов на українську мову віщання і прийняв нову назву - "Україна". У гарячій політичній ситуації це наукове

Історія української журналістики XIX століття

видання успіху не мав і згодом зазнало дальшої трансформації, перетворившись у "Записки Українського наукового товариства в Києві" (1908-1918). Більшість дослідників журналістики, проте, слушно вважають, що перейменовані віщання, маючи нову програму, занадто віддалилися від "Киевской старины", аби вважатися її спадкоємцями. А відтак завертають історію цього часопису 1906 роком.

Упродовж існування журнал пережив три періоди в своєму розвитку, пов'язані зі зміною редакторів.

Першпій період припадає на час його редагування Ф. Г. Лебединцевим (1882-1887). Це був відповідальний час становлення віщання, коли визначалося його обличчя, вироблялася програма історичного журналу з українськими проблематикою та забараленням. складалося коло авторів, коли найважливіше було просто утримати існування журналу, незважаючи на несприятливу суспільно-політичну...ситуацію, лютування цензури, неприхильність уряду, негативне ставлення з боку монархічних, проурядових віщань: за цей час необхідно було привчити наукову громадськість і суспільство в цілому до того, що таке видання просто існує, завоювати своє місце в інформативному полі Росії.

Другий період (1888-1892) припадає на час ведення журналу Олександром Лашкевичем (1888-1889) і Євгеном Кивлицьким (1889-1892). Це був час посилення вливу Старої громади, розширення кола авторів, урізноманітнення змістової й жанрової палітри журналу : необхідно було перенести перший удар, пов'язаний з розчаруванням першого редактора мати сталі прибутки з віщання журналу і його рішенням припинити зовсім віщання; Стара громада перешкодила зникненню журналу, відшукала для нього нового приватного власника й редактора, сформувала видавничий комітет, який узяв на себе підготовку матеріалів до друку. Журнал вистояв за несприятливих умов, як корабель у шторм.

Третій період пов'язаний з перебуванням на редакторській посаді Володимира Науменка (1893-1906). Це був період розквіту журналу, коли ще більше посилювався вплив Старої громади, журнал повів боротьбу за право друкувати художні твори й наукові статті українською мовою, домігся права розгляду українських творів не в Головному управлінні в справах друку, а київським окремим цензором: журнал перетворився на центр єднання поступових українських сил. наблизився до сучасних політичних питань, послідовно й наполегливо відстоював право українського народу на своє культурне й політичне життя.

Програма журналу, затверджена міністром внутрішніх справ М. П. Ігнат'євим 17 жовтня 1881 року, передбачала:

1. Самостійні дослідження з історії Південної Росії і різноманітні матеріали до неї у вигляді особливо цінних історичних документів, мемуарів, хронік, щоденників, записок, спогадів, розповідей, біографій, некрологів і характеристик, описів матеріальних пам'яток південноросійської старовини і заміток про все взагалі, що складає належність і характерну особливість народного побуту або є проявом народної творчості й

Михайил .Л.

світосприймання, як-от: недосліджені звичаї релігійні, правові і т. ін.. стародавні співи, думи, казки та ін.

2. Бібліографічні відомості про нові вітчизняні та закордонні віщання, книш і етапі з історії Південної Росії, що супроводжуються критичними зауваженнями⁴.

У відповідності до цієї програми й розпочав Ф. Лебединцев віщання першого українськогол історичного журналу . Він прагнув залучити до участі в ньому провідних нау ковців, що працювали над у країнознавчими дослідженнями.

З великим циклом статей "Люди старої Малоросії" виступив О. Лазаревський, умістивши в перший рік існування "Киевской старины" біографічні нариси про родину Лнзогубів (1882. № 1). Милорадовичів (1882. № 3). Мпклашевських і Свічок (1882. № 8). Його праця відзначалася глибоким знанням історичного матеріалу і разом з тим розкриттям людських характерів, була нашісана в душі белетризованих біографій. Історик реконструював долю цілого роду, простежу вав біографії усіх його членів, зафіксованих в історії. О. Лазаревський і далі продовжував свою працю, подавши портрети родин Марковичів (1884. № 1). Голубів (1884. № 5). Крижановських (1885. № 5). у містивши усього 21 портрет і закінчивши працю біографічним нарисом про Трощннських (1888. № 1).

В. Антонович подав до жу рналу у перший рік його існу вання у своєму перекладі з польської мови й опрацюванні видатну працю з у країнської історіографії "Щоденник Освецима 1643-1651 гг. у витягах і перекладі з передмовою Володимира Антоновича" (1882. №№ 1. 2. 5. 6. 9. 11. 12). Станіслав Освецим [Освенцим] шляхтич короля Владислава IV, що брав участь у численних походах в Україну й залишив щоденник, який є важливим джерелом з історії України доби національно-визвольної війни з поляками. Його публікація була вегиким успіхом журналу .

1883 рік так само пройшов під знаком великої публікації, підготовленої до друку В. Антоновичем. Це були "Записки Карла Хасцького (1768-1776)" (1883, №№ 1-12). Науковець розглядав публікаторську діяльність як важтвивий складник праці історика, займався нею охоче, збагачуючи українську історіографію цінними джеретами.

Крім чужих творів. В. Антонович опублікував у перші два роки існу вання "Киевской старины" свої статті "Київ, його доля і значення в XIV до XVI століття (1362-1569)" (1882. № 1). "Пани Ходики, верховоди міського самоуправління в Києві X'УІ-X'УП ст." (1882, № 2). "Уманський сотник Іван Гонта" (1882, № 11). "Невідомий досі гетьман н його наказ" (1883. № 5). Вони були цікаві реконструкцією особистості в історичному просторі, широкою фактологічною базою, розкривали нові, невідомі сторінки минулого.

⁴ Див. пр.: Палієнко М.Г. Журнал "Киевская старина": організаційно-видавнична діяльність у контексті епохи (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) // Збірник праць 'последного центру періодики - Львів. 1996 - 1997. - Вип. 5. - С. 104.

Історія української журналістики XIX століття

Активно розпочав співпрацю з "Киевской стариной" М. Костомаров, опублікувавши тут ряд статей: "Поїздка в Білу Церкву" (1882. № 5). "Матеріали з історії Коліївщини" (1882. № 8). "Жидотріання на початку XVIII в." (1883. №№ 1. 3). "Куліш і його остання літературна діяльність" (1883. № 2). Зв'язаний зобов'язаннями з іншими журналами, де раніше друкувався його праці. М. Костомаров не міг запропонувати для "Киевской старины" історичну монографію, але працював для часопису як журналіст, подаючи сюди подорожні нариси, рецензії й невеликі праці, які виникали внаслідок того, що багатий матеріал не поміщався в монографічних дослідженнях. Участь М. Костомарова підносила авторитет журналу,

Запрошені були до участі в "Киевской старіше" і професори історико-філологічного факультету Харківського університету. Так, невдовзі після відкриття журналу, у ньому з'явилися праці Д. Багалія "Стан політики в малоруських містах XVIII в." (1882. № 8). "Генеральний опис Малоросії. Епізод з діяльності першого правителя Малоросії ір. П. І. Рум'янцева-Задунайського" (1883. № 1). "Займанціша в Лівобережній Україні" (1883. № 12) та М. Сумнова "До історії слобідсько-українського чумацтва" (1884. № 3), "Слобожанське дворянство у творах Г. Ф. Квітки" (1884. № 6).

Далі М. Сумцов подав у "Киевской старіше" розділи з цілої монографії, присвяченої історії української літератури XVII століття: портрети "Іоаннікій Галятовський (До історії південно-руської літератури XVI ст.)" (1884. №№ 1-4), "Інокентій Гізель (До історії південно-руської літератури XVI ст.)" (1884. № 10). "Іоанн Вишенський (південно-руський полеміст початку XVII століття)" (1885. № 4) і узагальнюючий нарис "Характеристика південно-руської літератури XVII століття" (1885. № 1).

Ці матеріали не просто розширили географію авторів "Киевской старины", але й внесли до українського історичного простору Слобожанщину як невід'ємну його частину. - і як предмет дослідження і як авторів - представників українського наукового світу.

Етнографія і фольклористика була представлена записами й працями І. Манжури "Запорізьке пограбування. Дві пісні про те, кому дісталися запорізькі землі" (1882. № 2), "Легенда і три пісні про Семена Палія" (1882. № 3). "Панщина в піснях і молитвах" (1882. № 5), "Українська гетера" (1883. № 1). Це був дебют у майбутньому визначного поета й фольклориста з публікаціями записів усної народної творчості і коментарями до них. Вони відзначалися науковою сумлінністю, дбайливим ставленням до народного слова, прагненням зберегти автентичність виконання.

Прикметними були й етнографічні праці О. Ф. Кісгяківського "До історії вірувань про продаж душі чорту" (1882. № 7) і П. Сфнменка "Звідки взялися запорожці" (1882. № 12), де розглядалися цікаві аспекти народної свідомості.

Ряд публікацій присвячувався стародавній літературі. Тут варто виділити статтю П. Сфнменка "Зразки викривальної літератури в Малоросії" (1882, № 3) з наведенням текстів аналізованих творів: публікацію матеріалів з історії вертепної драми: статті Гр. П. Галагана "Малоруський вертеп" (1882. № 10), до статті була додана передмова П. Г'.

Михайн .Л.

Житецького. а також нотна частина вертепної драми і малюнок вертепної скриньки. Із творів давньої літератури виокремлювалася "Розмова Малоросії з Великоросією" (1882. №№ 2. 7) - літературна пам'ятка XVIII століття, що подавалася з передмовою М. І. Петрова.

Плідною була авторська Праця в журналі й самого редактора Ф. Лебединцева. який у кожному томі розміщав свої рецензії, статті, некрологи, примітки до статей інших авторів. Серед шіх найважливіші такі: "Лист кошового Осипа Гладкова до А. А. Скайковського" (1883, № 4). "Високопреосвященний Дмитрій (Муретов), архієпископ Херсонский: Некролог" (1883, № 12), "Домашнє виховання початку нашого століття" (1884, № 2), "Рух народної освіти в Південно-Західному краю" (1884, № 8), "Болеслав Михайлович Маркевич у ролі сільського педагога" (1884, № 12). "Костянтин Данилович Думитрашко" (1886, № 5) та багато ін.

Після смерті М. Костомарова Ф. Лебединцев організував у пам'ять про свого актішного співробітника цілу інформаційну кампанію, помістивші статті з оцінкою його наукового доробку В. Антоновича "Костомаров М. І. як історик" (1885, № 5) і В. Науменка "Костомаров М. І. як етнограф" (1885, № 5), а також перші спогади про нього Аліші Костомарової "Останні дні життя М. І. Костомарова" (1885, № 4) і П. Куліша "Кілька зустрічей з М. Костомаровим" (1885, № 6). Ці матеріали були першими науковими й мемуарними працями, у яких їх автори прагнули до правдивої оцінки величної постаті в історії українського духовного розвитку XIX століття.

Художня література не виключалася з програми, але її твори мали відповідати засадам часопису. У перші роки існування журналу тут були опубліковані: вірш "Gaudeamus igitur" Київської академії" (1882, № 2) - гімн студентів даного навчального закладу, твори С. Руданського "З недрукованих віршів" (1883, № 2), повість М. Лескова "Печерські антики: Уривок з юнацьких спогадів" (1883, №№ 2-4). де була створена колоритна картина Києва періоду дитинства письменника. Найбільшим белетристичним проектом стала публікація роману І. Нечуя-Левицького "Старосвітські батюшки і матушки: Повість з побуту українського духовенства 20-х років XIX ст." (1884, №№ 1, 5. 6. 8, 12; 1885, №№ 1, 8, 9, 11). Дана публікація відзначалася тим, що авторський текст тут був перекладений російською мовою, але пряма мова героїв у відповідності до засад наукового часопису подавалася в оригіналі, тобто українською мовою. Таким чином, художні твори добиралися для журналу, виходячи не з їхньої самодостатньої естетичної вартості, а з огляду на їх тематичну дотичність до історичної тематики. їх було обмаль, вони правіші швидше за додаткову прикрасу, а не за самостійну структурну одиницю журналу.

Головним здобутком художнього відділу журналу була публікація на його сторінках російськомовної спадщини Т. Шевченка. Розпочалася вона з надрукування повісті "Княгиня" (1884, № 3). з рукопису ймовірно надісланого М. Драгомановим. який походить з копії Бр. Залеського. Але після смерті М. Костомарова у його архіві були знайдені рукописи інших повістей Т. Шевченка і лише тоді вони прийшли до читача зі сторінок

Історія української журналістики ХІХ століття

■ «Киевской старины»: "Варнак" (1886. № 7), "Наймичка" (1886. №№ 8-9), "Близнюки" (1886. №№ 10-12), "Художник" (1887. №№ 1-3. "Капітанша" (1887. №№ 4-5). "Прогулянка із задоволенням і не без моралі" (1887. №№ 6-9). "Музикант" (1887. № 12). Були опубліковані дві російські поеми Т. Шевченка "Сліпа" (1886. № 6) і "Безталанний" (1887, № 11). пізніша назва "Тризна". Після закінчення публікації в журналі ці твори були зібрані в книзі "Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русском языке. С портретом поэта / Издание редакции « невской старины" (К. 1888).

Важко переоцінити значення проведеної Ф. Лебединцевим публікаторської роботи щодо рукописної спадщини Т. Шевченка. Окрім загальнозрозумілого значення, яке має для українців кожне Шевченкове слово, хоча й писане з поліцейського примусу по-російськи, його повісті, створені на чужій під час заслання, так би мовити, по пам'яті, містять величезну кількість автобіографічних деталей, які й сьогодні дозволяють точно окреслити коло його знайомих, визначити зацікавлення, побачити середовище його життя, а відтак зрозуміти поета. Уведення в науковий обіг прозової спадщини Кобзаря маю величезне значення для розвитку уявлень про Т. Шевченка і в цілому для української літератури.

Завдяки високому професіоналізму авторів журнал завоював успіх. На початку квітня 1882 року він уже мав 700 передплатників. Упродовж року ця цифра ще трохи зросла і становила 780 Це обнадіювало. Перед Ф. Лебединцевим майорів приклад його попередників - журналів "Русская старина" і "Исторический вестник", - які, розпочавшись у 1880 році, за два роки стали прибутковими. Цього сподівався від "Киевской старины" її аласник і редактор. Великим було його розчарування, коли передплата в 1883 році не зросла, а навпаки, впала до 760 одиниць. Вона знижувалася й далі: 1884 рік дав 750, 1885-612 передплатників. Пояснити скорочення передплати можна доволі просто: новий журнал передплачували для ознайомлення, а з'ясувавши його суто науковий характер, відмовлялися від його подальшого читання. Погану службу зіграв для Ф. Лебединцева його брат, протоієрей Софійського собору: він радив священникам, що потрапляли до нього на прийом у справах, передплачувати новий часопис, обіцяючи в ньому висвітлення церковної історії, матеріали релігійно-проповідницького характеру, ті слухняно передплачували "Киевскую старину", аіе, не знайшовши в ній обіцяного, розчаровувалися і постійними її читачами не ставали.

Уже наприкінці 1883 року Ф. Лебединцев забив на сполох: віщання журналу було збитковим, дефіцит складав від 2 до 3 тисяч щороку. Він почав економити на всьому, зокрема звернувся до авторів з проханням про безкоштовну працю дія журналу. Це було відхилення від норм журналістики того часу; М. Костомаров у листі 4 листопада 1883 року висміяв саму пропозицію про безоплатну працю на користь "Киевской старини", але до його честі слід зарахувати те, що він не припинив надсилати до журналу свої статті.

⁴⁸ Животко Аркадій. Історія української преси. - К.: Наша наука і культура, 1999.- С. 107.

Михайин І.І.

Годі ж редактор подав клопотання на адресу міністра внутрішніх справ графа Д. А. Толстого з проханням призначити "Киевской старине" щорічну субсидію. Незважаючи на підтримку цього клопотання відомими діячами. Ф. Лебединцеву було відмовлено у щорічній субсидії, а виплачена одноразова допомога 2 тис. руб., яка не могла істотним чином зарадити справі. Офіційну позицію щодо журналу якнайточніше висловити проурядові "Московские ведомости" М. Н. Каткова, які відзначити, що вивчення історії України, хоча й не переслідує цілей сепаратизму, але несамохіть натякає на ці цілі^{4 9}. Ця засада визначила стаалення уряду до журналу. У 1885 році Ф. Лебединцев уперше заявив про свій намір припинити його віщання, але Стара громада на цей раз умовила його не закривати журнал.

Негативним чпном на його веденні позначалися й деякі риси вдачі самого Ф. Лебединцева. Незважаючи на участь у віщанні Старої громади, він вважав себе одноосібним власником і редактором "Киевской старины", виконуючі в ній усі функції, до коректора й кур'єра включно. Як редактор він дозволяв собі такі втручання в текст, які змінювали до неввізнання позицію автора. В. Науменко розповів у спогадах такий епізод з початкового періоду свого спіівробітництва в журналі. У 1883 році він подав до часопису розгорнутий огляд "Малоруські віщання 1882 р." (1883, №№ 6. 11). Але редактор так переробив його текст, зміщуючи акценти, що В. Науменко відмовився закінчувати статтю; вона так і лишилася анонімною, бо підпис автора мав з'явитися в її кінці по завершенні публікації; але В. Науменко вже боявся, що думки Ф. Лебединцева будуть ірріписані йому. Він не тільки не дописав цю статтю, ате й взагалі на деякий час відмовився спіівробітничати в жу рналі.

"Усе це привело до того, - підсу му вав В. Науменко свою розповідь, - що Ф. Г. Лебединцев не мав майже нічого в запасах редакційного портфеля і для кожної наступної книжки мусив їздити від одного спіівробітника до другого, випрохуючи хоч що-небудь з того, що малося в запасі, або відвідуючи засідання Історичного товариства Нестора Літописця, тут же відловлював прочитаний ким-небудь реферат"⁴⁸⁰.

У 1887 році Ф. Лебединцев, посилаючись на погіршення стану здоров'я, оголосив про своє остаточне рішення припинити віщання "Киевской старины". В історії журналу настала криза. Професори Харківського університету Д. І. Багатій і М. Ф. Сумцов запропонувати перенести віщання до Харкова, змінивши його назву на "Южнорусская старина". Але справа перенесення не могла розв'язатися через відсутність у Харкові окремого цензора. Усі матеріали довелося б возити на цензурування до Москви, що було максимально незручно для віщання щомісячного журналу.

^{4 9} ЗамлннськнГі В. О., Палієнко М. Г. Журнал "Киевская старина" під царською цензурою // Український історичний журнал. - 1993. - № 10. - С. 65.

⁴⁸⁰ Жнтецькнн Іг. "Київська Старина" за часи Ф. Лебединцева (1882 - 1887) //

Історія української журналістики XIX століття

Члени Старої громади кинулися на пошук особи, яка могла б замінити Ф. Лебединцева. Невдовзі їх вибір спинився на О. С. Лашкевичі. Олександр Степанович Лашкевич (1842-1889) походив із старовинного козацько-старшинського роду, що серед предків мав Полуботків, Мнлорадовичів, Апостолів, Галаганів, Кобубеїв, Лизогубів. У 1864 році він закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, працював мировим посередником на Чернігівщині, був гласним повітового земства. На початку 1886 року він оселився в Києві і відновив зв'язки з Старою громадою. Він був заможним поміщиком, що володів великою земельною власністю. Йому й запропонували В. Антонович і О. Лазаревський узяти на себе справу відання журналу. О. Лашкевич погодився.

4 грудня 1887 року був підписаний "Договір про уступку відання "Киевской старины" між Ф. Г. Лебединцевим та О. С. Лашкевичем, за яким Лашкевичу за 2 тис. руб. передавалися усі нерозпродані номери і право видавати журнал за умови дозволу на те Головного управління в справах друку. Із лютого 1888 року О. Лашкевич був затверджений редактором-віщавцем журналу. Негайно за його підписом до цензури був направлений 20-й том "Киевской старины", що складався з трьох чисел журналу (№ 1-3) за січень-березень 1888 року. Цензура довго приділялася до нового редактора, хоча фактичним упорядником і редактором цього тому був професор Ф. Міщенко. Тимчасом здоров'я Ф. Г. Лебединцева різко погіршало; 12 березня 1888 року він помер. 14 березня практично увесь редакційний комітет і численні співробітники були присутні на його похоронній відправі у Трьохсвятительській церкві. Раптом прибіг задиханий Ф. Міщенко і щось схвильовано зашепотів на вухо О. Лашкевичу. У ту ж мить усім стало відомо, що цензура дозволила 20-й том "Киевской старины". На наступний день він вийшов у світ; розпочався новий період в історії журналу.

Підбиваючи підсумки попередньому періодові, слід відзначити, що заслуги Ф. Лебединцева перед українською журналістикою неocenенні. Він по суті створив приватний український історичний журнал. І хоча за його спиною стояла Стара громада й Історичне товариство Нестора Літописця, але заслуга ведення журналу і його шестирічного існування повинні бути приписані його редакторам. Він заклав парадигму журналу, у якій домінували наукові інтереси з українознавства, сприйнятого в найширшому розумінні цього слова, що обіймало історію, етнографію, історію літератури й узагалі духовної культури, географію і статистику, було спрямоване на виявлення й опублікування величезної архівної спадщини. За часів Ф. Лебединцева журнал здобув ті якості й ознаки, за які історик журналістики назвуть в майбутньому назвуть "Киевскую старину" енциклопедією українознавства.

За О. Лашкевича розпочалася трансформація відання від приватного підприємства до колективної справи Старої громади. З її найбільш активних членів був створений редакційний комітет у складі В. Антоновича, О. Лазаревського, О. Левицького, П. Житецького, В. Науменка, Ф. Міщенка, І. Лучицького, Н. Молчановського, М. Шугурова. Було запроваджено

Михайн ..Л.

посаду секретаря редакції, яку спочатку зайняв Г. Житецький, а потім Є. Кивлицький. Редакційний комітет існував не формально, а реально працював, регулярно збираючись на засідання, обговорюючи проблеми видання, рецензуючи рукописи, редагуючи окремі матеріали.

О. Лашкевич покращив зовнішній вигляд журналу: він став друкуватися на кращому папері, з обкладинкою синього кольору. Редактор розширив обсяг чисел: якщо за Ф. Лебединцева він становив 10-12 друкованих аркушів, то за О. Лашкевича 18-20. Він краще структурував журнал, поновивши в ньому відділ "Документи, повідомлення, замітки" і запровадивши нові відділи "Критика", "Бібліографічний листок", "Дія довідок". Була розширена присутність у журналі художньої літератури і їй надано самодостатнє значення. Була відновлена виплата гонорарів, які встановлювалися в сумі: 40 руб. за дослідження і 25 руб. за публікації.

З найвидатніших творів, опублікованих у "Киевской старіше" О. Лашкевичем, необхідно відзначити монографічні праці П. Жигецького "Нариси літературної історії Маторуського наріччя в XVII столітті" (1888, №№ 1-6, 8, 9, 12) і М. Сумцова "Культурні переживання" (1888, №№ 1-12: 1890, №№ 1-7, 10). Обидві воші належать до класики вітчизняної науки, не втратили свого значення й сьогодні. Перша праця являє собою дослідження з історії української мови, зокрема в той період, коли остаточно завершалось її формування з погляду фонетичних і граматичних особливостей і вона набувала сучасного вигляду. Друга праця на широкому історико-культурному тлі розкривала етнографічні особливості українців, вписувала народні культуру в широкий контекст існування індоєвропейської спільноти.

Великий інтерес становили статті Д. Багалія "Колонізація новоросійського краю і перші кроки його по шляху культури" (1889, №№ 4-7), яка розкривала працю українського народу над освоєнням пропонтиєських степів, де півтисячоліття панували кримські Пі гари і залишили їх у первинному вигляді, але прихід українців розпочав для цих земель нову історію, працею українців вони були перетворені на регіон високої хліборобської культури.

У статті В. Науменка "К пятидесятилетию со дня смерти Котляревского" (1888, № 11) не лише були практично вичерпно зібрані відомі на той час факти біографії поета, але й розкрито його роль як зачинателя нової української літератури.

За часів О. Лашкевича розпочалося співробітництво з "Киевской стариной" І. Франка, який опублікував тут наслідки своєї пошукової праці "Іоанн Вишенський (нові дані для оцінки його літературної і громадської діяльності)" (1889, М 4), яка розвивала сталу для І. Франка тематику його досліджень.

Художня література за часів О. Лашкевича була представлена в основному трьома авторами. Редактор запросив до співробітництва Ганну Барвинок, як подата тут три оповідання "Молотники (побутове оповідання)" (1888, М 6), "Половинщик (етнографічне оповідання)" (1888, М 12) і "Русалка (етнографічне оповідання)" (1889, М 7).

Історія української журналістики XIX століття

Порадником О. Лашкевича у виборі українських авторів був В. П. Горленко (1853-1907). відомий літературний критик і автор "Киевской старины". Прочитавши ще в рукогаїсі оповідання "Половинщик", він писав 24 жовтня 1888 року редакторові: "Ця письменниця дуже виросла з часів "Основи", коли вона тільки-но починала. Тепер це майстер цілком зрілий і першого сорту, а такої чудесної мови і такого живого знання народу - де їх знайти тепер"⁴⁸¹. Ганна Барвінок і справді лише формально залишилася в межах етнографічного реалізму - провідного методу української прози часів "Основи", але насправді вийшла на новий, глибший рівень освоєння життєвих ситуацій і людських характерів. Це й відзначив В. Горленко у своєму відгукові.

Другим автором, що з'явився в "Киевской старіше" на запрошення О. Лашкевича, був Григорій Мачтет, російський письменник українського походження, про якого П. Житецький висловився так: ного твори "продумані були українською, а написані російською мовою". До "Киевской старины" він подав повість "Біла панна: З дитячих спогадів невдалого поета" (1889, №№ 1 -2). Це був твір на українську тематику, з численними реаліями українського життя початку 1860-х років, але з кволим сюжетом, невиразними характерами, поверхово окресленою психологією героїв.

Третім автором був І. Франко, який під псевдонімом *Мирон* запропонував тут свої оповідання "Слава Богу, для початку і це добре! (Етюд з життя прикарпатського народу)" (1888, № 10), українська назва - "Гава", "Чума" (1889, № 5-6). "Міліонер" (1890, №№ 5-6), українська назва - "Яць Зелепуга". Усі оповідання були первісно написані І. Франком польською мовою і з неї перекладені російською. Вони ніби склали мозаїку українського життя Галичини, відображаючи то життя бориславського робітництва, то уніатського духовенства, то містечкового ремісництва.

В. Горленко, познайомившись з творами І. Франка в рукописі, рекомендував О. Лашкевичу негайно їх друкувати: "За одного Мирона як белетриста, я віддав би сто Мачтетів. - і трохи далі радив редакторові: - Від Мирона треба **вимагати** великого роману, де б виступило усе сучасне галицьке суспільство"⁴⁸²(підкреслення В. Горленка. - І. М.).

І все ж і О. Лашкевич, незважаючи на успіхи у веденні журналу, пережив гріке розчарування. Він сподівався швидкого піднесення передплати, великі надії покладав на пов'язане з Києвом святкування 900-ї річниці прийняття християнства на Русі та свято відкриття пам'ятника Б. Хмельницькому. Обидві події відзначалися в липні 1888 року. Але ні матеріалів у редакційному портфелі в цей час не побільшало, ні читачі не радували журнал своєю посиленою увагою, ні уряд не звернув увагу на єдиний історичний журнал на всій Україні. Але поступово зусилля редактора давалися взнаки. Приймаючи журнал з 400 передплатників. О.

⁴⁸¹Лист цитується у пр.: Житецький Ігнат. "Киевская старина" сорок років тому: Історичні нариси і спомини // За сто літ. - К., 1928. - Кн. 3. - С. 138.

⁴⁸²Там само. - С. 137 - 138.

Михайн .Л.

Лашкевич до початку 1889 року подвоїв їх число. Але й цього було недостатньо, аби журнал перестав буш збитковим.

Улітку О. Лашкевич захворів: у нього стався серцевий напад. Він виїхав на село, полишивши справи на Є. Киапського. Але й у селі його не полишали турботи про журнал, який він називав своєю третьою дитиною (він мав сина й доньку). Між редактором і секретарем йшло жваве листування з проблем часопису. Повернувшись до Києва, після другого серцевого нападу він помер 31 жовтня 1889 року. На похороні, що відбувся 2 листопада, поліція заборонила виголошувати промови українською мовою.

Ного вдова Олександра Петрівна не хотіла розлучатися зі справою життя чоловіка, вона оформила "Киевскую старину" як власність родини Лашкевичів і випустила 28-й том журналу (№ 1-3 1890). але віщання вимагало такого професіоналізму, що на більше її не вистачило, і вона за 3300 руб. відступила право віщання журналу членові Старої громади Ксенофонтів Михайловичу Гамалії. 2 березня 1890 року він був затверджений видавцем журналу.

Фактично це означало придбання Старою громадою у свою власність "Киевской старини". К. М. Гамалія значився номінальним видавцем, але ніякої ролі в журналі не відігравав. Редактором часопису був затверджений Євген Олександрович Кивлицький, який був на той час студентом історико-філологічного факультету університету св. Володимира, добре знав діловодство редакції, працюючи секретарем при О. Лашкевичі, але ще не здібний на самостійну роль у науковому житті. Фактичними редакторами журналу в цей час були В. Антонович і О. Лазаревський. Усім був зрозумілий тимчасовий характер місії Є. Кивлицького.

Одночасно Стара громада розпочала клопотання про призначення на посаду редактора Володимира Петровича Науменка (1852-1919). Розпочався тривалий процес узгодження його кандидатури з місцевими й столичними інстанціями. Нарешті, 26 липня 1893 року київський окремих цензор повідомив В. Науменка, що Головне управління в справах друку з дозволу міністра внутрішніх справ затвердило його редактором "Киевской старини" з 21 липня. Він і редагував журнал до його закриття, ставши з 2 березня 1902 року і його видавцем і приватним власником.

В. Науменко 1873 року закінчив історико-філологічний факультет Київського університету і відтоді викладав у гімназіях Києва, а з 1893 року - у кадетському корпусі, у 1905 році він заснував свою приватну "Гімназію В. П. Науменка", яка діяла до початку Першої світової війни. Завдяки журналістській і педагогічній праці він висунувся в число лідерів українського руху. 17 березня 1917 року він був обраний заступником голови Центральної ради. Наприкінці листопада 1918 року В. Науменко став міністром освіти в останньому уряді гетьмана П. Скоропадського.

Усього місяць займав він цю посаду. Проте за цей час він устиг завершити роботу, пов'язану із заснуванням Всеукраїнської Академії наук, призначити на посади її керівників і створити її структуру. Його й гетьмана П. Скоропадського підписи стоять під указом про створення ВУАН і

Історія української журналістики ХІХ століття

призначення її президентом В. І. Вернадського, неодмінним секретарем - А. Ю. Кримського, головами відділів М. І. Туган-Барановського, М. Ф. Кашенка і Д. І. Багалія. З цього часу академія запрацювала. Після повалення гетьманату В. Науменко пішов працювати до її археографічного відділу.

7 липня 1919 року його заарештувало Ч. Наступного дня без суду і слідства був розстріляний колишній редактор "Киевской старины", видатний син українського народу В. Науменко. Російські більшовики нещадно винищували тих діячів, які працювали для національного пробудження українців.

Організаторська діяльність В. Науменка на посаді редактора журналу "Киевская старина" була енергійною й щітдною. У грудні 1896 року він подав "Пам'ятну записку" до київського, волинського і подільського генерал-губернатора О. П. Інагьева, міністра внутрішніх справ І. Л. Горемікіна та начальника Головного управління в справах друку М. П. Соловйова з вимогою дозволити в "Киевской старіше" друкувати художні твори українською мовою. Своє клопотання він аргументував рівнем розвитку у країнської літератури, неможливістю спинити її розвиток шляхом поліцейських заборон, наявністю вільних умов розвитку у країнського слова в суїдній державі - Австрії. Царський уряд здався: з 1897 року "Киевская старина" отримала дозвіл друкувати белетристику українською мовою. Проте дозвіл було проведено вимогою проходження цензури для таких творів лише в Головнохїу управління в справах друку.

В. Наухїенко розпочав новий наступ на цензуру. 27 червня 1898 року він звернувся до уряду з проханнями надати право розгляду українських текстів хїісцевохїу цензорів. Він дохгїгся підтрїхїкн генерал-губернатора М. І. Драгохшрова. 31 липня того ж року його клопотання було задоволене. Відтоді "Киевская старїша" перетворилася на справжню бібліотеку української класики.

Проте ще довго не вдавалося подолати збитковїсть видання. Щорїчний дефіцит становив приблизно 2 тис. руб. Він покривався з каси Старої грохїади. Єдине українське періодичне видання підтрїхїувалн пожертвахш видатний у країнський хїєценат Василь Федорович Семиренко, який щорїчно видїляв із своїх прибутків кошти на діяльність Старої громади, а 1-2 тне. руб. спряхїювував на підтрїмку конкретно "Киевской старины". Крїхї нього, видання підтрїмували своїми пожертвахш В. П. Наухїенко, В. А. Рубинштейн, П. А. Косач, К. М. Гахгалїя, В. Л. Беренштахї. Деякі співробїтники працювали для журналу безкоштовно. Лише на початку ХХ столїття вдалося досягти перших прибутків від ведення журналу. У 1903 році вони склали 1645 руб. за наявності 625 передплатників, а в 1904 році - 2052 руб. за наявності 668 передплатників. Тривала, довгорїчна робота багатьох організаторів видання нарештї увїнчалася й фїансових! у спїхом. Проте його причини слїд вбачати не в запровадженнї якихось нових засад упорядкування й редагування часопису, а в дорослїшаннї самої української ідеї й українського суспїльства, форхїуваннї в ньохїу ширшої, нїж ранїше, верстви у країнської інтелїгенцїї, яка й виступала головних! читачехї "Киевской старины".

Михайлин .Л.

Авторитетності жу рналові надавала у часті у ньому провідних у країнських письменників су часності. Широко співробітничав з "Киевской стариной" М. Старицький. який у пізньому періоді творчості відійшов від літературних переробок і. замість вторинних творів, запропонував прекрасні неоромантичні історичні пригодницькі романи в дусі Вальтера Скотта "Перед бурей". "Буря" і "У пристани". Перший з них він опублікував у "Киевской старіше" (1897. №№ 1-4, 7-12). Це була широка панорама української дійсності напередодні визвольної війни Б. Хмельницького, заселена історичними й вигаданими героями. М. Старицький вперше створив козацьку епопею, відкривши шлях для майбутніх працівників на цій благодатній ниві.

Крім цього російськомовного роману, він опублікував у часопису ряд історичних драм: "Богдан Хмельницький" (1897. №№ 4-5), "Оборона буші" (1899. №№ 3-4), "Остання ніч" (1899. № 10). "Маруся Богуславка" (1899. №№ 11-12). Засновані на неоромантичному дискурсі, вони розвивали не лише його історичний ("Богдан Хмельницький", "Оборона Буші") і фольклорний ("Маруся Богуславка", але й особистісно-психологічний ("Остання ніч") типи.

М. Старицький "привів" на сторінки "Киевской старины" провідних українських драматургів, що були авторами провідних творів з репертуру театру корифеїв. тут були опубліковані п'єси і. Карпенка- арого "Понад Дніпром" (1899, № 2), "Підпанки" (1899, № 6). "Сава Чалий" (1899. № 8). Це були різні твори, обрані ніби навмисне так. аби представити напрямки роботи драматурга. Перша драма була побудована на моралізаторському дискурсі, змальовувала привабливі сторони заснування сільськогосподарських артільей, селянської взаємодопомоги, єднання українців у боротьбі з долею. Друга п'єса являла собою веселу комедію, розгорнуту інсценізацію історичного анекдоту. Третя - історична трагедія, яку І. Франко назвав "архїтвором" нашої літератури.

М. Крогаїницький надрукував у "Киевской старіше" драми "Перед волею" (1900. № 4) і "Розгартіяш" (1900. № 7-8). Перший твір написано в жанрі історичної трагедії, в основу якої лягли події напередодні скасування кріпацтва в Росії. Разом з тим драматургові вдаюся досягнути волелюбності української людини як провідну рису національної вдачі. Гіпотетично можна припустити, що саме ця п'єса підштовхнула М. Коцюбинського до створення його повісті "Дорогою ціною", яка була опублікована в цьому ж часопису через два роки. "Розгартіяш" замислювався як комедія з міщанського життя, у якій висміювалися людська дрібязковість, національна деградація, пропагувався ідея повернення до питомих українських джерел, як єдиного способу реалізації духовного потенціалу людини.

Крім драматургів старої генерації, "Киевская старина" опублікувала комедію молодої авторки Любові Яновської "На зелений клин" (1900. № 5). щоправда виконану в дусі реалізму театру корифеїв, з докладною розбудовою життєвих ситуацій, конфлікту, характерів. Згодом Л.-Яновська заявила про себе як про чільного представника "нової драми". Вона стала постійним автором журналу, друкуючи в ньому свої численні прозові твори.

Історія української журналістики ХІХ століття

У тому, що драматургія була представлена в "Киевской старіше" нарівні з прозою, виявилось велике чуття і знання української літератури редактором. У цей час драма з маргінесів перемістилася в центр творення української літератури, зайняла в ній вагоме місце, український театр став важливим чинником національного духовного розвитку. Публікація текстів драматургічних творів була доцільною, підносила престиж видання.

Вагомо була представлена в "Киевской старіше" і проза. Панас Мирний надрукував тут своє класичне оповідання "Морозенко" (1898. № 3). Дослідники загострювали в ньому соціальну проблематику: відображення долі хлопчика-сиротки, який темним новорічним ранком побіг посипати до багатих родичів, заблукав у лісі й замерз під деревом. Твір і справді є моторошно трагічним. З цього погляду він аж ніяк не може бути зарахованим до дитячої літератури. Це твір для дорослих, але про дітей. Соціальна проблематика затуляла від дослідників художню своєрідність оповідання. А тимчасом воно має бути зараховане до перших спроб українського імпресіонізму. У ньому відсутній зовнішній авторський погляд на світ героїв, нарація переміщена в центр цього художнього світу. Панас Мирний впевненим пером майстра створив "я-дійсність" свого героя, показав мрії хлопчика, його істотне бажання допомогти матері, принісши подарунки, якими обдаровують посипальників. Сцена замерзання хлопчика, коли йому ввижаються у маренні Морозенки. Віхола та інші персонажі ще ніким, на жаль, не прочитана з погляду міфопоетик.

Другою ведичною справою була публікація в "Киевской старіше" знаменитого роману Панаса Мирного та Івана Білника "Пропаша сила" ("Хіба ревуть воли, як ясла повні?") (1903. №№ 3-9). Після його появи в 1880 році в женецькій друкарні М. Драгоманова роман ні разу не передруковувався і став відтоді бібліографічною рідкістю. Доступ його в Україну був обмежений. "Киевская старина" вперше подарувала українському читачеві цей епохальний твір, який від часу свого написання не тільки не застарів, а навпаки, його звучання загострилося з розвитком соціалістичного руху, з наближенням Першої російської революції. У новому заголовку автори прагнули підкресити головну ідею роману - засудження Чіпки як "пропашої сили", ущербність його немудрої філософії відбирання свого, яку він вживав для виправдання своїх злочинів, неможливість силоміць вдосконалити світ і на крові й сльозах привести його до кращого майбутнього. Гіпотетично можна припустити, що саме публікація цього роману призвела в 1903 році до появи першого річного прибутку в історії журналу.

Із письменників старої народницької реалістичної школи в "Киевской старіше" виступив ще Б. Грінченко з романами "Серед темної ночі" (1900. №№ 5-8) і "Під тихими вербами" (1902. №№ 2-4). Він продовжив у них творення жанру тенденційного роману, започаткованого творами "Сонячний промінь" і "На розпутті". Власне, усі ці твори можна розглядати як великий цикл, присвячений одній важливій темі - становленню української людини в пошуку своєї національної тотожності. Тихі верби і темна ніч ставали позначками українського національного

Михайн І.Л.

життя, у яке потрапляла талановита, але незахщена від життєвих бур особистість.

З письменників нової генерації на сторінках "Киевской старины" друкували свої твори М. Коцюбинський і В. Винниченко.

М. Коцюбинський подав тут дві повісті "Дорогою ціною" (1902. № 1) і першу частину "Fata morgana" (190-4. № 3), оповідання "Під мінаретами". Повість "Дорогою ціною" виконана ще в реалістичному стилі, зображує боротьбу за особисту свободу втікачів від кріпаччини. "Fata morgana", хоча й наділена гострою соціальністю, позначена виразними імпресіоністичними рисами. Давши творові підзаголовок "Із сільських настроїв" письменник запропонував своєрідний соціальний зріз села, показавши наростання в ньому протилежних за спрямуванням потягів: прагнення бути наділений землею (Меланка Волик), сподівання на заробіток на фабриці (Андрій Волик), наймитську ненависть до чужої атакності (Хома Гудзь) і сподівання скористатися назріваючою хвилею народного обурення з боку Марка Гуці. М. Коцюбинський володів пильним баченням соціального аналітика, не дарма через шість років після створення першої частини, по завершенні прогнозованої ним же революції, він повернувся до уже створених героїв і показав їх у нових ситуаціях народного бунту. Оповідання "Під мінаретами" торкалося традиційної для М. Коцюбинського теми: кримсько-татарського життя, але саме перенесення дії в інший національний простір дозволяло зобразити потяг до свободи як універсальну властивість людини.

1902 року до В. Науменка в редакцію "Киевской старины" з'явився студент Київського університету й приніс оповідання, писане російською мовою. Редактор твір відхилив і порадив авторові спробувати свої сили в українській літературі. Невдовзі В. Науменкові лягла на слід надіслана на оголошений журналом літературний конкурс повість нього студента під назвою "Сита і краса". Вона негайно була надрукована (1902, № 7-8). Це був письменницький дебют Володимира Винниченка, який відразу приніс йому славу свіжого й дужого таланту. Відтоді він надрукував у "Киевской старине" повісті "Біля машини" (1902. № 12), "Антрепреньор Гаркун-Задунайський" (1903. № 2), "Контрасти" (1904. № 10), "Голота" (1905. №№ 1-2) та деякі інші. Леся Українка назвала В. Винниченка неоромантиком, аргументуючи це тим, що в нього особа героя не розчішена в юрбі, підноситься у всій вепгчї людського характеру, намагається заволодіти обставинами. Від його творів віяло силою і красою. З перших же творів він засвідчив свою здатність бачити нові життєві типи. Створений ним образ антрепреньора української мандрівної трупи був настільки глибоким і точним узагальненням, що на довгі роки в театральному лексиконі закріпився термін "гаркун-задунайщина". вживаний для позначення мистецьких явищ, що відзначатися вкрай низьким естетичним рівнем, халтурництвом на сцені, переслідуванням лише комерційних, а не ху дожних цілей.

В. Винниченко привів в українську літературу світ наймитства, люмпен-пролетаріату, зденационалізованого, відірваного від свого ґрунту і родинного

Історія української журналістики XIX століття

коріння. Разом з тим він показав, що ці його герої соціального дна наділені своїм почуттям особистої гідності, борються за щастя, а часто виявляють моральну вищість над тими, хто стоїть соціально вище і демонстративно зневажає їх. Письменник приніс до літератури мову своїх героїв, далеку від літературних взірців, але саме вона передавала імпресіоністичний світ "я-дійсності" і давала можливість відчутти й побачити їх у властивих їм учинках і думках.

Відкриття В. Внннченка було величезним успіхом "Киевской старины", його творчість склала цілу епоху в українській літературі, ще не достатньо вивчену в усіх її деталях півстолітньої тривалості.

У цілому ж белетристичний відділ "Киевской старины" засвідчив бурхливіший розвиток української літератури кінця XIX - початку XX століття. В. Науменко дотримувався засади: не друкувати віршів, відсилати яких знемагали українські журналісти, а пропонувати лише сюжетні твори, спроможні утримувати інтерес читача. Цей підхід виправдав себе. "Киевская старина" була сильною публікацією української драматургії й прози, подавши першодруки багатьох класичних творів.

Проте навіть, відмовляючи поетам у друкуванні їхніх творів, В. Науменко глибоко впливав на літературну свідомість свого часу. Про це, наприклад, свідчить такий випадок: видатний український письменник Степан Васильченко (1879-1932) в автобіографії "Мій шлях", написаній у 1931 році, згадував про події тридцятирічної давності: "Вперше пробудив у мене віру в свої літературні сили редактор "Киевской старины" Науменко, якому я послав свою поему "Розбита бандура", в якій оспівав селянське безземелля та селянський рух. Видрукували її редактор не видрукував, але написав мені в лагідному листі, що вона варта того, далі радив мені послати до Галичини, де її могли видрукувати. Згодом я згубив і ту поему, і той лист, який я оеріг як святиню

Поруч з цим "Киевская старина" залишалася науковим часописом, у якому широко висвітлювалися питання українознавства, друкуватися цікаві статті і цілі монографічні дослідження. Серед історичних наукових матеріалів варті відзначення праці П. Єфименка "Нариси з історії Правобережної України" (1894. №№ 6, 8-11; 1895. №№ 4-5), О. Лазаревського "Опис старої Малоросії. Історичний нарис місцевості, що складала Прилуцький полк" (1900. №№ 5-12; 1901, №№ 1-12; 1902, №№ 2-3), Ореста Левпцького "Тривожні роки. Нарис з суспільного й політичного життя м. Києва і Південно-Західного краю в 1811-1812 рр." (1891. №№ 10-11; 1895. №№ 11-12). "Нарис народного життя Малоросії у другій половині XVII ст." (1901. №№ 1-3. 5. 7-12). М. Сумцова "Сучасна малоросійська етнографія" (1892. №№ 1-5. 7-1; 1895, №№ 2. 5, 7-8, 9; 1896. № 7-8. 9. 1). В. Мнлорадовича "Народна медицина в Лубенському повіті Полтавської губернії" (1900. №№ 1-3. 5-8). "Життя-буття лубенського селянина" (1902. №№ 4. 6. 10; 1903. №№ 2. 3. 7-8; 1904, №№ 5, 6)!

⁴⁸³ Васильченко Степан. Мій шлях (Автобіографічні записи) // Васильченко Степан. Твори: У 3 т. - К., 1974. - Т. 3. - С. 369 - 370.

Михайн .Л.

Ці праці належать до класики української гуманітарної науки і сьогодні не втратили наукової вартості, оскільки відзначаються ґрунтовною документаційною базою, сумлінністю у викладі історичних подій. Метод позитивізму застосований у них як вимога наукової об'єктивності, що захищає історика від волюнтаристичної інтерпретації історичного матеріалу. Саме об'єктивністю, безсторонністю викладу, самими науковими фактами "Киевская старина" доводила право українців на самостійний національний розвиток, вимагала забезпечення усіх прав українців, з культурними й політичними включно. Не часто, але з принципових питань журнал вдавався до полеміки, але будовав її завжди не в межах публіцистичного, а наукового дискурсу. Прикладом такого підходу може бути праця А. Ю. Кримського "Філологія і Погодінська гіпотеза" (1898. №№ 6, 9; 1899. №№ 1, 6, 9). Розглянувши відому антинаукову концепцію, згідно з якою українці нібито прийшли в Україну після татаро-монгольської навали з-за Карпат, а автохтонне населення Київської Русі перейшло на північ і заснувало Московське царство, автор на підставі даних історії мови спростував "Погодінську гіпотезу" і довів, що автор, формулюючи її, виступав не як науковець, а як захисник монархії.

"Киевская старина" зберігала вірність гомоцентричній концепції історії, велику увагу приділяла висвітленню біографій видатних українських діячів. Це відобразилося в працях Ф. Щербини "До біографії М. І. Костомарова" (1895. М 4). В. Шенрока "П. А. Куліш. Біографічний нарис" (1901, №№ 10). Н. Тихого "В. Н. Каразін" (1901, №№ 1-9). Ці твори містять багатий фактичний матеріал, посилення на численні документи, вони зберігають своє значення й до сьогодні, залишаються головними джерелами для вивчення життя та діяльності відповідних діячів.

"Киевская старина" заснувала добру традицію вивчення діяльності своїх перших редакторів: Ф. Г. Лебединцева й О. С. Лашкевича. Часопис не тільки вмістив присвячені їм некрологи, але й повертався до їх творчості в ювілей народжень і річниці смерті. Так, наприклад, діяльність першого редактора висвітлювалася в таких анонімних матеріалах, як "До літературної діяльності Ф. Г. Лебединцева" (1888. М 4). "Пам'яті Ф. Г. Лебединцева: з приводу десятиліття з дня його смерті" (1898. М 3), статтях В[асптя] Г[орленка] "З листа до редакції: До редакторської діяльності Ф. Г. Лебединцева" (1888. М 5). М. Сумцова "Пам'яті Ф. Г. Лебединцева" (1889. М 3). В. Даннлова "П.О. Куліш і "Киевская старина" під редакцією Ф. Г. Лебединцева" О країна. 1907, М 7-9). З такою ж увагою досліджувалася й діяльність його наступника: "Олександр Степанович Лашкевич" (1889. М 12), Е. Кігалнцький "Пам'яті О. С. Лашкевича: До 10-ліття від дня кончини" (1899. М 11). В. Беренштам "З шкільних років О. С. Лашкевича" (1899. М 11).

"Киевская старина" започаткувала традицію досліджень історії української журналістики, опублікувавши праці В. Науменка "До історії газетно-журнальної справи в Києві" (1884. М 1). С[офії] Р[усової]

Історія української журналістики XIX століття

"Харківська журналістика початку нашого століття" (1892. № 8). Вс. Срезневського "Український альманах" (1893. № 1). Л[Олександр] Лазаревського] "Ф. Квітка як співробітник "Современника" (1896. № 3). Г. Вашкевича "Нездійснений журнал Куліша "Хата" (1898. № 7-8) та деякі інші. Таким чином, можна твердити, що саме в "Киевской старине" були закладені основи історіографії історії української журналістики.

Особливе місце серед наукових публікацій посідає дослідження з історії української літератури. Традиційно велика увага приділялася давній літературі, де як окрема тема був присутній Г. Сковорода, особливо на святкування сотої річниці його смерті, наприклад, статті Д. Багатія "До ювілею українського філософа Григорія Савича Сковороди" (1894. № 8). "Український філософ Григорій Савич Сковорода" (1895. № 2. 6). Активно співпрацював з "Киевской стариной" І. Франко. Під своїм традиційним псевдонімом *Миром* він опублікував тут праці "До історії апокрифічних сказань" (1891. № 11). "Вірши на воскресіння Христове" (1892. № 4). "До історії південно-руських апокрифічних сказань" (1894. № 12). "Південно-руська пасхальна драма" (1896. №№ 6, 7-8). Велику працю "Іоанн Вишенський. його жіггтя і твори" подав А. Кримський (1895, №№ 9-10).

Але поруч з дослідженнями давньої літератури посилювалося вивчення нової української літератури. Тут виділялася тема І. Котляревського. Статтею В. Гавриша "До питання про пам'ятник Котляревському в Полтаві" (1897. № 3) журнал розпочав кампанію по вшануванню пам'яті видатного українського діяча художнього слова. До цього часу жодному українському письменникові не було встановлено пам'ятника в Україні. "Киевская старина" розпочала систематичну підготовку громадської думки до усвідомлення необхідності вшанувати І. Котляревського. У статтях І. Стешенка "Котляревський и Осипов у їх взаємовідношенні" (1898, № 7-8). "Котляревський І. П. у світлі критики" (1898. №№ 7-10). П. Житецького "Енеїда Котляревського і найдавніший список її" (1899, № 10-12; 1900. № 1-3) були окреслені в різноманітних аспектах заслуги українського поета перед своїм народом. Висвітлив журнал і саме свято відкриття пам'ятника у статтях Н. Дмитрієва "До історії відкриття пам'ятника Котляревському в Полтаві" (1903. № 10) і С. Сфремова "Свято української інтелігенції" (1903. № 10). У тому, що пам'ятник було таки встановлено й урочисто відкрито велика заслуга й журналу "Киевская старина".

На окрему розмову заслуговує й шевченкіана "Киевской старины". Тут друкувалися біографічні матеріали, як-от цикл статей М. Стороженка під спільною назвою "Нові матеріали до біографії Шевченка" (1893. № 3; 1896. № 3; 1900. № 9). публікація М. К. Чалого з його ж коментарями "З листування Т. Г. Шевченка з різниці особами" (1897. №№ 3. 5). Але були зроблені спроби й інтерпретації творчості Кобзаря, що, наприклад, зустрічається в статті М. Сумцова "Про мотиви поезії Т. Г. Шевченка" (1898. № 2). Шевченкознавчі матеріали журналу відіграли важливу роль у вивченні життя і творчості вшанованого поета.

Михайн .Л.

Факт розвитку української літератури був засвідчений в "Кневской старіше" появою літературної критики, тобто праць, присвячених сучасному літературному процесу. Її появу започаткувала сенсаційна стаття С. Єфремова "У пошуках нової краси (замітки читача)" (1902. №№ 10-12). Спираючись на засади народницької естетики, критик затаврував відомих письменників того часу (О. Кобилянську, Г. Хоткевичу, В. Стефаніка) декадентами, звинувативши в створенні ушербного типу героя, копірщині в людській душі, зображенні її патологічних виявів, еротичності. До редакції посипалися відгуки обурених читачів, що встали на захист улюблених авторів. Але В. Науменко не дав розпалитися пристрастям і не помістив листів Лесі Українки, Г. Хоткевичу та ін.

Тимчасом він і далі надавав місце для літературної критики С. Єфремова, який опублікував тут далі портрети "Поет-громадянин" (1902. № 2) про П. Грабовського, "Співець боротьби і контрастів" (1903. №№ 11-12) про І. Франка, а також статті, що стали продовженням циклу "Замітки читача": "На мертвій точці" (1904. №№ 5-6) і "Літературний Бонавентура" (1905, №№ 2, 4).

С. Єфремов виступив у портретах тонким інтерпретатором літературної творчості, уважним до нюансів у розвитку мотивів, спостережливим поціновувачем еволюційного руху й розвитку талантів. У майбутньому він не раз звертався до літературно-критичної та історико-літературної інтерпретації творчості цих українських письменників, поглиблюючи окремі судження й доповнюючи загальну концепцію аналізом нових творів.

У циклі "Замітки читача" С. Єфремов засвідчив себе прихильником публіцистичної літературної критики. Він розумів завдання критики буквально, спрямовуючи її на викриття слабких літературних творів і вад літературного процесу. У його статтях висміювалися літературне хатунство, небажання авторів учитися й просто освічувати себе, невігластво у творчості, наївна віра в те, що в українській літературі і слабкий літературний твір збере читачку аудиторію, а може, й приведе автора до успіху.

Сподівання В. Науменка виправдатися повною мірою. Із С. Єфремова виріс видатний український літературний критик. 1919 року він був обраний академіком (дійсним членом) створеної В. Науменком Всеукраїнської академії наук. На той час список його публікацій нараховував 3 тисячі одиниць.

Крім С. Єфремова, в галузі літературної критики виступала Л. Старицька-Черняхівська. Вона зокрема опублікувала велике дослідження "М. М. Коцюбинський (Спроба критичного нарису)" (1906. №№9-10). По суті це була перша поважна розмова про творчість видатного прозаїка, де розглянуто його життєвий шлях, проаналізовано творчість, виявлено в ній період учнівства, наслідування манери старої реалістичної школи, і період зрілості, самостійних пошуків, які привели письменника в число видатних майстрів імпресіоністичного письма.

ЙЯП

Історія української журналістики XIX століття

Праця В. Науменка як редактора зводилася не лише до організації чужих матеріалів. Він виступав у своєму журналі і як автор. Істориками журналістики підраховано, що він опублікував і до того, як стагн редактором, і після того в "Киевской старине" понад 100 статей та наукових розвідок^{1*4}. Це зокрема статті "Квітка-Основ'яненко" (1893. №8). "Учнівський гвір М. В. Гоголя" (1894. №№ 1-2). "До питання про наукове видання "Кобзаря" Шевченка" (1899. № 2). "Морачевський Ф. С. і його літературна діяльність" (1902. №№ 1-12) та багато ін. Він виступав як рецензент, відгукнувшись зокрема на книжку П. Куліша "Дзвін" (1896. № 4). В. Науменко був майстер вести полеміку. У статтях "Книжна мова у малоросів і русинів" (1899, № 1). "Оборонці російської мови в Галичині" (1899. № 3). "Підведемо підсумки (до питання про літературну мову в Галичині)" (1899. № 8) він спираючись на великий фактичний матеріал, довів, що так звані малороси і русини - це один народ, вони мають спільну єдину літературну й народну мову. Сучасному читачеві може здатися, що В. Науменко добувався у розчинені двері, але в той час такі думки греба було захищати, вони були предметом полеміки.

Гіт час Першої російської революції посилювся публіцистичний дискурс "Киевской старины". Але й це виявилось специфічно в публікаціях наукового журналу. В. Науменко не розлучився з властивим часопису академізмом. Він дав на ного сторінках місце публіцистиці М. Драгоманова. надрукувавши статті "Українське питання у його історичному висвітленні (витяг з історичної Польщі і великоруської демократії)" (1905. №№ 11-12). "Герцен і його ставлення до польсько-українського питання" (1906. № 1). "Бакунін і російські прогресисти 60-х років у питанні про польсько-українські взаємини" (1906. №№ 3-4). "Ставлення великоруських соціалістів 70-х років до народно-федерального напрямку" (1906. №№ 5-6. 7-8). Публікація спадщини М. Драгоманова, безумовно, мала своє значення, тим паче, що в 1895 році цензура заборонила "Киевской старине" вмещувати некролог про нього. Але розгляд питань україно-польських стосунків був не на часі в царській Росії, де напередодні підписання конституції 17 жовтня 1905 року і виборів до Першої державної думи набули актуальності зовсім інші проблеми: української автономії, розширення прав і функцій земств, наділення селян землею і т. ін. У цей гарячий час публікація застарілої політично спадщини М. Драгоманова, яка зберігала лише науковий інтерес, якраз і засвідчила відставання редакції журналу від життя.

Функції "Киевской старины" на той час були вичерпані. Потреба трансформації носилася в повітрі. Але зреформований журнал виявився незахищеним на пресовому ринку України і мусив капітулювати.

Значення жу рналу "Киевская старина" полягало в тому, що

⁴⁸⁴ Кучинський Микола. Літературно-видавнича діяльність Володимира Науменка - редактора жрнала "Киевская старина" // Пам'ять століть. - 2000. - № 3. - С. 105.

Михайлин ГЛ.

1) через двадцять років після закриття "Основи" він продовжив її традиції, ставши, за визначенням І. Франка, "спеціальним органом для українознавства (...), який "по нужде времени" мусив видаватися російською мовою"⁴⁸⁵;

2) російською мовою ширив українську науку, перетворившись на правдиву енциклопедію українознавства, розвинув такі його напрямки, як історія, етнографія, статистика, історія літератури й культури: надрукував вперше класичні дослідження В. Антоновича, О. Лазаревського, П. Житецького, Д. Баталія, М. Сумцова, В. Науменка та багатьох інших;

3) опублікував велику кількість архівних джерел, документів з історії України, у українській літературі;

4) опублікував велику кількість класичних творів української літератури, зокрема І. Франка, Панаса Мирного та Івана Білика, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Арога, Л. Львовського, М. Коцюбішського, В. Впниченка;

5) опублікував класичні літературно-критичні праці С. Єфремова, Л. Старицької-Черняхівської;

6) боровся за дозвіл друкувати художні твори українською мовою і домогся його в 1897 році;

7) став чинником зростання у українській національної свідомості, що призвело до завоювання ним дедалі ширшої аудиторії прихильників;

8) з наукового часопису еволюціонував до загального двомовного літературно-наукового журналу.

У незалежній Українській державі журнал "Киевская старина" здобув нове життя; він відновлений у 1992 році Національною АН України, що свідчить про продуктивність самої ідеї такого типу наукового віщання. Тепер воно має назву "Київська старовина" і провадиться українською мовою. Його видавці оберігають традиції свого попередника.

⁴⁸⁵ Франко І. Л. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41' - С. 387.

Розділ вісімнадцятий

Підсумки періоду.

Журналістика і становлення

національної самосвідомості українства

Духовний сплиш українського суспільства наприкінці XIX століття як наслідок діяльності журналістики. Період послідовних і паралельних явищ. Засада вибірковості в описуванні явищ другого періоду. Літературна і політична домінація в двох періодах історії журналістики. Роль журналістики у формуванні української літератури пиш української літературної мови. Роль журналістики у формуванні політичної свідомості української нації Заснування Україно-руськоїрадикальної партії в Австрії 1890року і "Братства тарасівців" 1891 року в Роси. "Profession de foi молодих українців" - маніфест "Братства пирасівців". Розгром і занепад організації та політичні наслідки її існування Дискусії в радикальній партії, поява праці Ю. Бачинського "Україна irredenta": економічні та політичні причини еміграції; порятунк України в створенні самостійної держави. Спиття І. Франка "Україна irredenta": оцінка праці Ю. Бачинського як свідчення нового рівня української національної самосвідо мості Утворення Української революційної партії в 1900 році (Харків) і написання для неїМ. Міхновським по літичноїпрограми "Самостійна Україна". Історичні пиш правові ардументи на користь створення Української держави. Концепція "третьої інтелігенції" як соціальної сили, що здійснить Українську державу.

Наближається до завершення наш науково-дослідний роман з історії української журналістики. У ньому було багато сюжетних ліній і окремих сюжетів, багато героїв і персонажів. Нехай мені пробачать пуристи за відхід від наукового сталю. Але за рокн роботи над цією працею, а ще більше - за рокн збирання матеріалу до неї, я так зріднився з матеріалом, що услід за Пушкінським Пименом, готовий промовити: "Ще одне останнє повідання - Й літоппса закінчено мого"⁴⁸⁶.

Залишилося підбити підсумки, виправдати запропонований на початку заголовок періоду, описати духовніш стан українського суспільства наприкінці XIX століття як такий, що впливав із столітньої праці найбільш активної, талановитої, поступової частини українства за допомогою публічного журналістського слова над гартуванням себе і свого народу, формуванням його національної самосвідомості, перетворенням його з об'єкта на суб'єкт історії.

У порівнянні з першим періодом розвитку української журналістики, який був періодом послідовних явищ, другий період можна кваліфікувати як період паралельних явищ. У першому періоді історія української журналістики нараховую невелику кількість одиниць, наступне з нпх виникає після закінчення попереднього, унаслідок чого можливий їх

⁴⁹ Цнт. v перекладі Вол. Сосюри: Сорюра В. М. Твори: У 10т. - К.: Дніпро. 1972. - Т. 9, - с. 58.

Михайлин Л.

лінійний іочерговий вичерпний опис. У другому періоді цих одиниць стало так багато і вони існують одночасно, що створи пі "Іст орію" можна було лише на засадах вибіркості. Була втрачена й сувора лінійність у хронології, засада групування явищ спричинила те, що одночасні з них довелося говорити в різних місцях, а про попередні іноді раніше насту пних.

Засада вибіркості була єдино можливим методом опису періоду паралельних явищ. Це означало, що далеко не всі з наявних й даному хронологічному просторі одиниць були описані, а в описаних розглянуті далеко не всі матеріали, а в розглянутих матеріалах проаналізовані далеко не всі думки її міркування. Як ніхто інший, я особливо гостро відчуваю, що кожний розділ цієї праці міг би перерости в цікаву монографію, з розгорнутими характеристиками явищ, дослідженням горизонтальних і вертикальних їх зв'язків з іншими явищами. Адже історія у країнської журналістики це море, а можливо, і океан, плавання у якому лише починається. Тут потрібні сміливі капітани, які пройдуть його в різних напрямках, складуть докладну карту, вивчать острови її дослідять морські глибини. Бачення перспектив нових досліджень це, зрештою, неминуча ознака завершального етапу будь-якої вагомої наукової праці.

І все ж загальна картина розвитку української журналістики в нашій історії відбита. Відбігга саме в історичному масштабі, тобто складається з опису найважливіших явищ, які залишилися в історії, зберегли своє значення для сучасності, цікаві не лише для істориків нашого духовного життя, але й для сучасного журналіста-практика, як невичерпне джерело досвіду й мудрості.

Другий період відрізняється від першого за змістовим наповненням.

Якщо перший період репрезентований переважно літературною журналістикою, то другий - політичною. Українська журналістика виникла не з інформаційних полреб: та інтелігенція, що потребувала періодики для щоденного читання, задовольняла свої інформаційні потреби за допомогою газет і журналів іншими мовами (французькою, польською, німецькою, російською). Але був інший інстинктовий пласт свідомості (практично на рівні майже підсвідомості), який міг бути реалізований лише в емоційному художньому слові. Він і потяг на сторінки в цілому російськомовних віщань українські твори В. Масловича, П. Гулака-Артемовського. О. Щпигоцького. потім призвів до виникнення перших українських за мовою альманахових книжок, а згодом - газет і журналів. Поступово в межах літературної журналістики виникав інформаційний і публіцистичний дискурс. Ціле століття, як у реторті, вирував плавився й кристалізувався в журналістиці український дух. Наприкінці століття спостерігаємо вже цілу систему у країнської журналістики, яка задовольняє не лише літературні й наукові потреби українського суспільства, але інформаційні, публіцистичні, політичні його потреби.

Неоціненним є значення журналістики для розвитку української літератури. З невеличких джерел народилися струмочки, а з'єднавшись до купи, вони утворили могутню річку ху дождньою у країнського слова. Якщо

Історія української журналістики XIX століття

на початку століття спостерігаємо цілковиту відсутність літературного процесу, наявність окремих явищ літератури, роз'єднаних між собою в часі й просторі, то наприкінці століття за допомогою журналістики сформувався літературний процес, творення художніх цінностей перетворилося в безперервний потік, що виражав духовне життя нашого народу.

У другій половині XIX століття журналістика відіграла величезну роль у формуванні української літературної мови. Белетристика могла забезпечити розвиток лише її художнього стилю. Журналістика галицького періоду незмірно розширила стильовий плацдарм української мови, забезпечила вироблення в ній інформаційного, публіцистичного, суспільно-політичного, наукового стилів. Були присоромлені люди, що твердіші, нібито українська мова не пристосована до висловлення високих філософських понять, творення абстрактної лексики. Українські журналісти довели невичерпне багатство, словотвірну гнучкість української мови, здібної виражати усе багатство світу й безмежність людської думки.

За допомогою журналістики українське суспільство пройшло шлях від інтуїтивного, інстинктивного українофільства до свідомого самого себе і своїх завдань українства, до усвідомлення своєї національної гідності, до формування національної свідомості в ширшого кола представників народу й інтелігенції, а відтак і до постановки питання про політичну незалежність української нації й побудову нею своєї держави.

Уже перша українська політична партія європейського зразка - Русько-Українська Радикальна партія, - утворена у Львові 4 жовтня 1890 року на своєму першому установчому з'їзді при безумовному провідному соціалістичному векторі ставила у своїй програмі національне питання. Радикальна партія, говорилося тут, "в національних справах змагати буде до піднесення почуття національної свідомості і солідарності в масах усього русько-українського народу через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. гі."⁴⁸ Вона вимагала забезпечення кожній нації можливості найповнішого культурного розвитку, розглядала забезпечення національних прав у контексті здобуття усіх демократичних свобод. Проте, РУРП в особі домінуючої частини членів ще поділяла ілюзію про можливість за соціалізму механічного розв'язання національного питання, тобто по суті - його зняття. На цій підставі до програми не було внесене питання про національне самовизначення українців. Соціалісти жили постійним очікуванням соціалістичної революції, переможне здійснення якої клали в межах десяти років від своєї сучасності. Перемога соціалізму у більшій країні означала й більший всесвітній успіх соціалізму, тому боротьба залежних народів за своє національне визволення розглядалася в межах соціалістичної ідеології як явище шкідливе, спрямоване на подрібнення революційних сил. Окрім того, інтенсивно запроваджувалося гасло, що встановлення соціалізму знищить

⁴⁸ Цит. за кн.: Гриньак Ярослав. "...Дух, що тіло рве добою...": Спроба політичного портрета Івана Франка. - Львів: Каменяр, 1990. - С. 128.

Михайн .Л.

експлуатацію людини людиною, а народу народом: а відтак, ідучи до соціалізму. революціонерам безглуздо висувати претензії один до одного.

Такий підхід не вдовольняв значну і дедалі зростаючу частину членів РУРП. національне питання в ній постійно обговорювалося. Суперечності між соціально і національно орієнтованими частішої партії призвели згодом до її розколу.

У підросійській частині України відбувалися схожі процеси, які, однак, з огляду на поліцейський характер держави мали латентний характер. У 1891 році в Києві утворився студентський гурток, на чолі якого стояли М. Міхновський. С. Шемет. А. Кубинський. Гурток мав тісні стосунки з старшим поколінням українських діячів: В. Антоновичем, О. Коннським. О. Русовим. В. Антонович читав для гуртка лекції з історії України. О. Русов, працюючи земським статистиком, влітку 1891 року залучив 50 студентів Київського й Харківського університетів до перепису нерухомого майна в Полтавській губернії. Під час цієї акції склався гурток з чотирьох студентів: І. Липа, М. Байздренко, М. Базькевич, В. Боровик. Тоді ж вони дали клятву вірності справі визволення України на могилі Тараса Шевченка і назвали себе "Братство тарасівців". Крім перелічених, до братства належали Б. Грінченко, М. Коцюбинський. В. Самійленко. М. Кононенко. Є. Тимченко, О. Черняхівський. В. Шемет та ін.

Центром діяльності "Братства тарасівців" у 1891-1893 роках став Харківський університет, де його члени розвинули свою працю серед студентської та учнівської молоді, селян і робітників. Сила організації росла. У лютому 1893 року тарасівці відважилися на перший прилюдний виступ: публічне відзначення Шевченкового свята з виголошенням політичних промов. Тут, зокрема, була прочитана доповідь, підготовлена І. Липою, з викладом ідейних засад нового руху. Через два місяці допрацьований унаслідок обговорення текст був опублікований анонімно під назвою "Profession de foi молодих українців"⁴⁸⁸ у Львові в журналі "Правда" (1893, т. 17, с. 201-207).

У цьому політичному документі варто відзначити такі головні положення:

1) відмежування молодих українців від старих, тобто тарасівців від українофілів. У цьому відобразився конфлікт поколінь і поява нової якості, у яку перейшла кількість українських настроїв і ідей у суспільстві. Раніше українофілість було "нормальним з'явщем нашого ненормального стану", відзначалося в програмі, але тепер іти старим шляхом може лише ворог України. Викриття українофілість, однак, не супроводжувалося запропонованням програми практичних дій, а лишалося в межах ідейного дистанціювання:

2) головне гасло "Profession de foi" полягало в проголошенні вимоги національної свободи для українців. "Наука і життя Українського народу. - говорилося в програмі. - доводять нам, що Україна була, єсть і буде завжди окремою нацією, і як кожна нація, так і вона потребує національної

⁴⁸⁸ Profession de foi - (франц.: професійон де фуа) сповідання віри, символ віри, виклад своїх поглядів і переконань.

Історія української журналістики XIX століття

волі для своєї праці й поступу". Себе молоді українці проголошували борцями за цю мету. "Ми, яко космофіли, що любимо всіх людей, - відзначалося тут, - повинні бути націоналами... і передусім дбаємо про те, щоб дати своєму народові волю національну";

3) під "своїм народом" розумілися українці в усіх державах, передусім у Росії і Австро-Угорщині. "Для нас, свідомих українців, - писалося в програмі, - єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні і жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможу ть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, духа розірвати на два шматки не можна";

4) здобуття національної волі для українців пов'язувалося передусім з визволенням їх з російських кайданів. На цьому шляху союзниками українців є всі поневолені народи Росії. "Працюватимемо в такому напрямку, - заявляли молоді українці, - щоб він сприяв розбити російські кайдани і визволити усі російські народи з-під гнітучого їх деспотизму і централізму";

5) для розв'язання цього завдання необхідне формування нового типу українського інтелігента, самовідданого лицаря національної боротьби.

"Ми поставимо нашу справу так, - проголошувала програма, - що вона не залежатиме від сьогочасних обставин; своєю істотою і моральною силою ми знищимо ці обставини й виробимо, з себе українську інтелігенцію в самому високому розумінні слова";

6) у межах практичних завдань програма тарасівців мало чим відрізнялася від діяльності громад старих українців: запровадження української мови в освіту й виховання, змагання за "добробут народний", домагання "такої відміни сьогочасних обставин, щоб при ній був можливий вільний розвій і цілковите задоволення всіх моральних, просвітніх, соціальних і політичних потреб у українського народу".

Програма тарасівців являла собою швидше ідеологічну заяву, аніж прагматичний, ужитковий документ, спроможний щодня керувати діяльністю великої кількості людей. Улітку 1893 року у Києві відбувся з'їзд організації, але до поліпшення програми справа не дійшла. "Братство тарасівців" було створене як нелегальна таємна організація за всіма правилами конспірації. Воно складалося з п'ятірок, що мали зв'язок з центром, але не були знайомі між собою. Незважаючи на це, після опублікування "Profession de foi молодих українців" про організацію довідалася поліція і між тарасівцями розпочалися арешти. Харківська група в 1893 році була практично знищена. Сам І. Лігпа відсидів 13 місяців під арештом і змушений був закінчувати університет уже не в Харкові, а в Казані. Унаслідок арештів, з одного боку, і невизначеності програми й герметичності в побудові, з другого боку, "Братство тарасівців" почало занепадати.

Та проте, зникнувши організаційно, воно залишило глибокий слід в політичному житті підросійської України. Ліберально налаштоване крило тарасівців вплило в Загальну Українську Безпартійну Демократичну Організацію, засновану в Києві О. Кониським в 1897 році з членів Старої

Михайлин ІЛ.

громади та представників громад губернських міст України. У 1904 році ЗУБДО перетворилася на Українську Демократичну партію, яка в 1908 році влилася в Товариство Українських Поступовців, що проіснувало до 1917 року і сформувало Українську Центральну Раду. Революційно налаштоване крило "Братства тарасівців" на початку 1900 року утворило Революційну Українську Партію. Таким чином ідея національної свободи опанову вала все ширшим колом українців у Росії.

Доленосними дискусіями в цей час була охоплена радикальна партія у Львові. Причини її полягали в глибокій невдоволеності багатьох її провідних діячів ігноруванням національного питання провідними теоретиками соціалізму. Тимчасом практика революційної діяльності свідчила про те, що вже зараз соціал-демократ панівних націй не спроможні зрозуміти ідейних побратимів з пригноблених націй. Створена поляками в 1892 році Галицька робітничая партія ігнорувала всяку співпрацю з українцями й радикальною партією як їх політичним авангардом.

Унаслідок триваючої парцеляції господарств продовжувалася пролетаризація селян. Масового характеру набула еміграція. Окрім заокеанської, був відкритий інший шлях до Росії; царський уряд запрошував охочих українців з Галичини освоювати величезні простори імперії. Справа дійшло до того, що 20 листопада 1892 року Галицький намісник граф Каземір Бадені розіслав лист іреко-католицьким деканам суміжних з Росією східних повітів краю. Лист широко коментувався в пресі. У ньому намісник висловлював стурбованість масовим характером еміграції австрійських українців до Росії і відповідаєність за це покладав на греко-католицьких священників, які не сумлінно виконують свої обов'язки.

Обговорення цього питання вігкнкато до життя епохальний твір в історії української суспільно-політичної думки. У четвертому (лютневому) числі журналу "Народ" 1893 року з'явилася перша подача праці Юліана Бачинського "По поводу еміграції". До сьомого числа праця друкувалася в кожній новій книзі журналу. Потім несподівано настала перерва. У № 14 з'явилася ще одна подача, але на цьому публікація праці Ю. Бачинського була припинена. До редактора "Народу" (а ним тоді вже був одноосібно М. Павлик) дійшло, нарешті, куди хилить автор. Він не міг допустити появи в своєму журналі праці, спрямованої на марксистське обґрунтування неминучості розв'язання українцями проблеми створення власної держави. Рукопис було повернуто авторові і два роки пролежав без руху. Аж у 1895 році Ю. Бачинський отримав запрошення від "Універсальної бібліотеки" віщати працю накладом видавництва. Так вігійшла в світ праця, яка вже мала заголовок "Україна irredenta"⁴⁸⁹ (по поводу еміграції): Суспільно-економічний скиц". Після відомої праці о. В. Подолгшського "Голос

⁴⁸⁹ Темін Irredenta був добре зрозумілий сучасниками Ю. Бачинського. Це було італійське слово, яким позначали не визволені й ще не приєднані до суверенної Італії залежні від Австрії території. Таким чином. Україна Irredenta - це ще не визволена, колоніальна Україна.

Історія української журналістики XIX століття

перестороги" (1848) українська політична думка повернулася до проблематики створення української держави. Звернімо увагу: у попередніх програмах і радикальної партії і "Братства тарасівців" йшлося про забезпечення українцям національної свободи, але як механізм забезпечення бачилося надання їм широкої автономії в межах існуючих держав. Жодна політична сила поки що не ставила питання про те, що для здобуття національної свободи необхідно створити власну державу.

Юліан Бачинський (1870-1940) виходець з родини священника, за освітою юрист, вчився в університетах Львова і Відня. З 1890 року входив до керівного ядра радикальної партії, належачи до крила "молодших радикалів". Дивовижно склалася його доля. На черговому з'їзді радикальної партії в 1895 році він домігся прийняття резолюції про політичну самостійність українського народу. Але під час її розколу в 1899 році примкнув до меншості, яка оголосила себе Українською соціал-демократичною партією. Під час національно-визвольної революції він був призначений головою дипломатичної місії уряду УНР до СІНА. Опинившись на еміграції, попався на гачок радянської пропаганди, мріяв переселитися в Радянську Україну. Кількарічні його зусилля завершилися тим, що 28 листопада 1933 року він прибув до Харкова, відразу почав працювати в УРЕ.. але 6 листопада 1934 року був заарештований, звинувачений у належності до підпільної контрреволюційної організації, засуджений на 10 років позбавлення волі. Покарання відбував у одному з таборів Білбалтлабу, де й помер. Посмертно реабілітований 19 жовтня 1957 року.

Книга "Україна Irredenta", хоч і не в усьому досконала й бездоганна, стала нерукотворним пам'ятником Юліану Бачинському, навечно вписала його ім'я в історію української журналістики й публіцистики. Сам Ю. Бачинський так сформулював завдання своєї праці: "подати властиву причину еміграції селян галицьких за границю краю - взагалі, а друге, відслонити будучність, яка жде українську націю"⁴⁹⁰. Таким чином у його книзі присутні дві взаємопов'язані теми: сучасна еміграція і майбутнє України

і. Почав він із заяви про те, що спростує невірний погляд, нібито головна причина еміграції економічна. Так, галицьке селянство убоге, малоземельне; у краю триває податьша парцеляція маєтностей: страх панує по селах, страх за свою нинішню долю й за долю своїх дітей у майбутньому.

Але, за думкою Ю. Бачинського, не це є первісною причиною еміграції. Убожество селян також має свою причину. Вона полягає в політичній системі Австро-Угорщини. У всьому світі тривають однакові процеси: зростає людність, внаслідок чого скорочується частка землі на душу населення. Але в інших країнах розвивається капіталістичне виробництво, створюються фабрики й заводи, які вбирають у себе надлишок робочої сили, що утворюється на селі. Зростають міста, але з корисністю для держави: вони постачають село машинами, товарами,

⁴⁹⁰ Бачинський Юліан. Україна Irredenta (по поводу еміграції): Суспільно-політичний скиц. - Львів: 3 друкарні Інститута Ставропігійського. 1895. -С. 120.

Михайн .Л.

внаслідок чого зростає продуктивність селянської праці, зберігається баланс робочої сили, країна стає заможнішою в цілому.

Не те в Австро-Угорщині, У цій країні капіталістичне господарство розміщене в західній частині, у столиці й навколо неї: ця частина користується перевагами природного розвитку. Національні ж окраїни центр утримує в ранзі колоній: залізниця, що прийшла сюди лише допомагають висмоктувати з окраїн дешеvu робочу силу і завалювати їх дорогими промисловими товарами. Галичина виявилася найбільш відсталою провінцією Австро-Угорщини, тому що сюди не просто ще не прийшов промисловий капітал, але посилюється панування польської феодальної шляхти. Тоді як увесь світ рухається до капіталізму, Галичина рухається назад у феодальне минуле. Рухається не сама, а "завдяки нинішньому політичному устроєві Австрії, завдяки пануючому нні політичному централізму"⁴⁹¹.

Австрія використовує всю силу державного апарату для закріплення вигідного для себе дійсного стану. Вона віддає українських селян у Галичині в найми польській шляхті; усілякими способами спиняє розвиток тут промислового виробництва і торгового капіталу; вона ніколи не допустить виникнення українського капіталізму.

Таким чином, централізована Австрійська держава є головною причиною убожества гатицького селянина, а вже воно виштовхує його з батьківщини в пошуках порятунку для себе і кращої долі для своїх дітей.

2. А відтак в Україні є два шляхи майбутнього: 1) цілковите винищення, безслідне зникнення з лиця землі; 2) утворення власної держави. Перший варіант розігрується зараз, він можливий тоді, якщо в історичній долі України нічого не зміниться. Але кожній людині й кожному народові аластивий інстинкт самозбереження. Це закон природи. У відповідності з цим законом, щоб просто існувати далі, Україна мусить стати незалежною державою.

Економічна боротьба неминуче перетвориться на боротьбу національну. Ю. Барвінський втратив чимато площі своєї книги, щоб, спираючись на положення марксизму, цитати з праць К. Маркса і Ф. Енгельса, довести універсальну неминучість капіталістичного шляху для всіх країн, з Україною включно. А відтак Україну врятує свій капіталізм. утворення своєї промисловості, банкового капіталу, який вступить у боротьбу з капіталом польським, німецьким, російським. Тільки утворення українського капіталу зможе покінчити з феодальною відсталістю цього краю, вивести його на шлях економічного розквіту. Але в нинішніх у мовах це можливе лише за умов існування Української національної держави.

Національна держава, провадив далі Ю. Бачинський, - ідея буржуазна. Феодалізм не потребує національної держави, феодальна держава тримається на завоюваннях володаря, який силоміць приєднує до свого центру сусідні землі. Капіталізм працює економічними важелями, він спонукає добровільно, в силу практичної необхідності, об'єднатися етнічно :

⁴⁹¹ Там само. - С. 19.

Історія української журналістики XIX століття

близькі племена в одну спільноту, утворити єдиний національний ринок, який остаточно руйнує феодальну герметичність. На цій підставі Ю. Бачинський зробив висновок: оскільки настання капіталізму неминує, то таким же неминучим є й утворення національних держав.

Питання виникнення Української держави, писав публіцист, "вису не на порядок денний силою фактів, не так формально-національної натури, як пр. почуте національної самостійності і відрубності язика, так слабо розвинені між українською суспільністю, а радше силою фактів натури *економічної і адмініспраційної*"⁴ * (тут і далі підкреслення Ю. Бачинського. - І. М.).

Австро-Угорщина і Росія - дві головні поневолювачки України - не є капіталістичними державами. Вони виникли у феодальну добу, мотивуючи своє розширення наявністю могутнього зовнішнього ворога, який спонукав до об'єднання сил для спільної від нього оборони. У нову капіталістичну епоху існування цих країн стає анахронізмом. Світ перебуває напередодні їхнього розвалу. На їх руїнах народи й створюють свої національні держави.

"Політична самостійність України, - доводив Ю. Бачинський, - т. є. відрубність політична України, не лише взглядом Польщі, але також і взглядом Великої Росії, умотивована тим, що не лише одній Польщі, але також і Великій Росії. вистаалена вона на перші стріли економічного і культурного визиску; обоім їм вистаалена вона на жир, обі тягнуть з неї поживні дтя себе соки..."³ Звідки випливав категоричний висновок: "А вже годі думати, щоби найслабше розвинена економічно *Україна*, могла оставатися при Польщі і Великій Росії, могла становити дальше з ними оден організм політичний і терпелішо дождати остаточної своєї руїни. Україна мусіть від них відокремитися!"⁴⁹⁴

Термін "Україна" Ю. Бачинський розумів не в національному значенні, а в географічному. Перелічивши всі належні до неї губернії, він не забув додати вкрай важливі роз'яснення: "Борба о самостійність політичну України не відноситься також виключно лише до Українців-нації, а взагалі до усіх, що замешкують Україну, без взгляду на те, чи се автохтон-Українець. чи колоніст: Великорос, Поляк чи Німець. Інтерес спільний зукраїшчить їх, змусіть їх усіх статися "патріотами" українськими"⁴⁹⁵.

Будучи правовірним марксистом, Ю. Бачинський "заспокоїв" своїх потенційних опонентів твердженням, що в далекому майбутньому, після створення й розвитку національних держав, восторжествує й інтернаціональна ідея. "А при тій, що раз-то взростаючій залежності а в кінці єдності економічної усеї суспільності людської мусить остаточно витворитися також і нова, висша єдність роду людського - інтернаціональна, котра запанує над нинішньою єдністю національною"⁴⁹⁶.

⁴² Там само. - С. 66.

⁴³ Там само. - С. 72.

⁴⁹⁴ Там само. - С. 73.

⁴⁹⁵ Там само. - С. 72 - 73.

⁴⁹⁶ Там само. - С. 116.

Михай ..Л.

Піс-ія цієї заяви усі мат бути задоволені: прихильники національної держави отримані майже математичне марксистське (!!!) доведення немину чості виникнення в близькому майбутньому самостійної Української, а прихильники інтернаціоналізму - запевнення в тому, що й вона буде явищем релятивним. бо в майбутньому витвориться нова вища інтернаціональна єдність.

Свою розгорнуту ідеологічну будову Ю. Бачинський закінчив двома важливими ужитковими міркуваннями. Необхідно "вже і відтепер почати тій малій горстці свідомих вже Українців будити серед української суспільності, оскільки се лише можливо, і думки про *політичну самостійність України*"⁴⁹. Не забув публіцист і про свої корпоративні партійні інтереси. У справі політичної самостійності України, відзначив він, "одинокі партія, що може піднятися такої борби, то - партія радикальна. Судячи по людях, що входять в склад її, і по її теперішній раднкатьній тактиці політичній, се одинокі партія, що в силі розпочати таку борбу. се одинокі партія, у котрої суть і потрюні до такої оорон завдатки :

Після розгляду цієї публіцистичної книжки стає цілком зрозумілою її доля: радикальний часопис "Народ" відмовився друкувати працю з обгрунтуванням швидкого утворення національної української держави, а народовська журналістика не могла взяти до друку працю, засновану на марксистських положеннях, соціалістичну за духом і фразеологією.

Значення книги "Україна irredenta" сьогодні важко переоцінити. Ю. Бачинський виступив у ній майстром публіцистичного мислення і аргументації: розпочавши своє дослідження з приватного питання з'ясування причин еміграції. - він віртуозно вийшов на постановку головної проблеми екзистенції української нації - створення самостійної Української держави. Він довів неминучість її виникнення, спираючись на економічні чинники, не виходячи за межі марксистського дискурсу. Його докази й аргументи виглядати просто неспростовними. Звичайно, сьогодні цілком виразно праця Ю. Бачинського бачиться як днтя свого часу. Але вона важлива й для сучасного українця як видатна спроба обгрунтувати неминучість створення Української держави, утвердити потребу вже тоді працювати над здійсненням цього завдання.

"Україна irredenta" сколихнула громадську думку. У галицькій пресі на неї з'явилося багато відгуків. Свою "Україну irredenta" написав І. Франко⁴⁹⁹. У ного публіцистичних традиціях цього часу було використовувати рецензовані праці як мотив для розвитку власної концепції. Так сталося й цього разу. Він використав книжку Ю. Бачинського для того, щоб розгорнути свою атасну концепцію саме "України irredenta", тобто роз'єднаної, що прагне до об'єднання.

Стаття І. Франка є блискучим історичним доповненням до праці його молодшого товариша по раднкатьній партії. Свій нарис він розпочав з

⁴⁹ Там само. - С. 131.

⁴⁹⁸ Там само. - С. 137.

⁴⁹⁹ Франко І. Україна irredenta // Житє і слово. - Т. 4. - М 6. - С. 471 - 483.

сторія української журналістики XIX століття

нових часів в історії Європи, коли вона увіходила в період формування націй, національної свідомості народів і національних держав. Історія європейська і українська, за І. Франком, розвивалися уздовж протилежних векторів: тоді, коли, скажімо, для Німеччини завершилася спустошлива її руйнівна 30-літня війна, дія України розпочалася бо-літня далеко страшніша руйна, під час якої відбулося послаблення "свобідного козацького елемента, ширення кріпацтва і здушення автономії"¹". Це був час національного занепаду. "От цим то не диво, що свідомість національна і політична серед мас українською народу, відзначив І. Франко, падає, що засяї його інтересів зву жується до границі власної хати, власної громади, що розуміння державного устрою стається так сахю мітологічне, як релігія, як прихїитивне розуміння природи"⁴

I. Франко підтвердив правильність спостереження Ю. Бачпнського про колоніальний вектор у ставленні Австрії до Галичини. Не забуваймо.

- писав він, - що хіайже до самого 1848 р., а то її їсть ще й поза той рік Австрія систематично душила і руйнувала в Галичині початкп промислу і фабрик, гак що в 1772 р. було їх у нас більше, ніж 1848^о "".

1848 роком починається нова доба в жпгті галицької Русі. Відгоді справа русько-українського виродження в Галичині стала твердо і безповоротно на ясній і широкій дорозі"⁴. На зростання визвольних ідей "при загальній слабосилості галицько-руського розвою" потрібно було б не 50. а 100 років, "якби не сильний приплив оживляючих ідей з України під Росією"⁵⁰⁴. В історії цих впливів І. Франко виділив три періоди.

Перший період охоплює 1820-1850-ті роки, коли в Галичину проникають твори Котляревського, Квітки, Максимовича. Вони зворушують окремих осіб, але не в саті вплинути на техіну масу, яка не ідентифікує себе національно. Революція 1848 року мало поправила справу, продовжувала діяти попередня інерція, виростало покоління иокручів-москвофілів. Через поліцейський режим в Росії до Галичини не проникли вчасно ідеї Кнрато-Мefeldівського братства, перше видання Шевченкового "Кобзаря". Ці явища стати відомі в галицькій Русі лише в 1860-х роках. Вони переверну ли свідомість цілого покоління і призвели до появи партії народовців. Це був другий етап впливу у країнців на галичан. Третій період припадає на 1870-1880-ті роки. Вони "в історії української свідомості були і назавжди лишаться часо.м переважного впливу М. Драї оманова ".

Усі ці спостереження І. Франка завершуються коротких! викладом змісту праці "Україна ітгедента". "Ю. Бачннський, на думку рецензента, доказує, що Україна не тільки існує, але му сить швидше чи пізніше стат и самостійною

Там само. - С. 472.

ii" Там само.

Там само. - С. 473.

⁵⁰³ Там само. - С. 474.

^{5M} Там само. - С. 475.

iii Там само. - С. 479.

Михайн .Л.

державою, вігтворігпї свою літературу і штуку, зукраїнцтгті всі різнородні елемент на своїй території! а бодай скупчити їх довкола спеціальних у країнських інтересів економічних⁵⁰⁶ "6. Свою оцінку праці І. Франко виклав у таких словах: "Брошура написана з безперечним "талантом і свідчить про те, що автор чимало думав, не до одного й додумався, хоча думання його більш абстрактно-логічне, ніж еволюційно-історичне"⁵⁰⁷. Я не думаю входить в подрібшггї розбір брошури Ю. Бачішського. заявив І. Франко. - Для мене вона важлива як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості, хоч прояв цей і прибраний на разі в доктринерську тогу"⁵⁰⁸. Рецензент у кінці статті з'ясував свої завдання і мету "предовгого вступу": він вважає "брошуру Ю. Бачішського більше проявом національної свідомості української, ніж науковим викладом порушених у ній питань"⁵⁰⁹, а відтак і намаїював картину розвитку української національної свідомості, поставивши на її верхівці "Україну ingredienta". Таким чином, І. Франко солідаризувався з автором у його головних положеннях, сприйняв книжку як факт нового рівня української національної свідомості, хоча не в усьому погоджувався в деталях.

Відцентрові процеси в радикальній партії після смерті М. Драгоманова набули загрозливого характеру. У 1899 році вона розкололася на три угруповання. Ліва меншість утворила Українську соціал-демократичну партію, яка проголосгтвшгг про своє відокремлення, лише в 1903 році провела свій перший з'їзд. До неї увійшли М. Ганкевич, Ю. Бачинський, С. Вітик, Р. Яросевнч

Під керівництвом М. Павлгтка продовжувала існувати Українська радикальна партія яка перетворилася на партію селян.

Праве ж крило, до якого увійшли І. Франко, В. Охрімович, Є. Левицький, В. Будзновський, Т. Окуневський та ін., створило разом з народовською більшістю, серед якої відзначалися Ю. Романчук, К. левицький, М. Грушевський, Є. Олесницький та ін., Україно-руську національно-демократичну партію. Вона була заснована 26 грудня 1899 року на установчому з'їзді. 5 січня 1900 року були проголошені її програмово-політичні постанови. У них відзначалося, що український народ має глибокі традиції державної самостійності, віками боровся за свої державно-політичні права, а відтак, заявляла партія, "остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоб увесь україно-руський народ здобув собі культурну, економічну та політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцілий національний організм"⁵¹⁰. Таким чином, головні положення праці Ю. Бачішського здобули організаційне втілення, хоча він сам опинився в іншій партії.

506 Там само. - С. 481.

Там само. - С. 482.

508 Там само. - С. 483.

Там само.

Енциклопедія українознавства. Словникова частина. - Т. 5. - С. 1742.

Історія української журналістики XIX століття

УНДП посіла незабаром домінуюче становище в українському суспільно-політичному житті Австро-Угорщини. Її головою був обраний Ю. Романчук. На позиціях УНДП стояли газети "Діло" і "Буковина". У 1907 році на парламентських виборах партія здобула 17 депутатських мандатів з 27. отриманих українцями вкупі з москвофілами. У листопаді 1818 року вона відіграла провідну роль у створенні Західно-Української Народної Республіки.

Приблизно в цей же час аналогічні процеси організаційної консолідації національно свідомих українців відбулися в підросійській Україні. 11 лютого 1900 року у Харкові як підпільна політична організація була створена Революційна Українська Партія (РУП). До її складу увійшли діячі студентських громад: Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвч, Б. Камінський, П. Андрієвський, Ю. Коллард, О. Коваленко, Д. Познанський та ін.

Члени новоствореної партії, однак, невиразно уявляли собі мету і завдання власної діяльності. Тому вони звернулися до старшого за віком, авторитетного члена колишнього "Братства тарасівців" М. Міхновського з проханням скласти для них програму РУП.

Микола Іванович Міхновський (1873-1924) народився в селі Туровка Прилуцького повіту Чернігівської губернії в родині священика. Після закінчення Прилуцької гімназії вчився в Київському університеті св. Володимира на юридичному факультеті, був у цей час провідним діячем "Братства тарасівців". Після закінчення університету мав практику в Києві, але з особистих причин 1899 року переїхав до Харкова. Він відмовився стати членом РУПі з огляду на ідейну невизначеність молодого партії, ате програму для неї скласти погодився. Він зачитав її як промову на святкування Шевченкових роковин у березні 1900 року в Харківському й Полтавському осередках РУП. Утому ж році ця промова під назвою "Самостійна Україна" була опублікована брошурою у Львові як віщання РУП. Брошура стала ще однією віхою, що позначила остаточне завершення формування самостійницького дискурсу в українській суспільно-політичній думці.

Дальша доля М. Міхновського склалася трагічно; зрештою, як і всіх борців за українську національну ідею, з М. Хвильовим і НІ. Скрипником включно. Згодом керівники РУП відмовилися від засад "Самостійної України" й оголосили їх помилковими. НІ. Міхновському довелося створювати нову партію, яка б відповідала його ідейним поглядам. Нею стала Українська народна партія, заснована в 1903 році. Олюдумці М. Міхновського розпочали 12 грудня 1905 року в Лубнах на Полтавщині віщання першої в Росії української газети "Хлібороб", вихід якої був заборонений урядом на шостому числі. У 1912 році впродовж року М. Міхновський віщавав у Харкові тижневик "Сніп".

Під час національно-визвольної революції М. Міхновський був членом Української Центральної Ради, заснував партію Українських хліборобів-демократів. був обраний делегатом Установчих зборів від Полтавщини. Він намагався весь час спрямувати розвиток подій у напрямку проголошення й утвердження незалежної Української держави. У липні 1917 року, невдоволенні! очжувальною позицією Центральної Ради,

Михай.инн I ..Л.

він підняв проти неї повстання військових частин з метою проголошення суверенітету України. Повстання було придушене, а М. Міхновський засланий на румунський фронт. У 1918 році він взяв участь у прогін етьманському повстанні. Після окупації України більшовиками, він був заарештований і кинутий у в'язницю. Проте на цей раз йому вдалося вирватися з лабет Ч Кі втекти на Кубань. У станиці Полтавській він вчителював п'ять років у Педагогічному технікумі. Але й там його починають переслідувати. 1924 року він переїхав до Києва і замешкав у побратима В. Шереметн. М. Міхновський намагався емігрувати, але в тодішніх політичних у мовах це вже було неможливе. Кілька разів його викликали в Ч Кна допити. З травня його знайшли в садку повішеним. Усе виглядає як самогубство. Але обставини його смерті так і не були з'ясовані. Деякі біографи витлумачують його смерть як убивство.

Гвір "Самостійна Україна" найменше скидався на політичну програму, а швидше ятяв собою публіцистичне есе з обгрунтуванням імперативних настанов. Свої міркування М. Міхновський об'єднав навколо трьох стрижневих понять: історія, право, третя інтелігенція.

1. Людство переживає п'ятий (тобто останній) акт великоісторичної трагедії, пов'язаний з руйнуванням імперій національно-визвольною боротьбою поневоленних народів. Але для України п'ятий акт драми ще не настав: вона переживає довгий і важкий антракт у своїй історії. Цей антракт розпочався в 1654 році, коли українська республіка об'єдналася з московською монархією. "З того часу. - писав М. Міхновський. українська нація політично і культурно помалу завмирає, старі форми життя зникають, республіканська свобода нівечиться, нація знесилоється, і нне. але потім знову відроджується, з-під попелу старовини виникає ідея нової Українн. ідея, що має перетворитись у плоть і кров, приборати конкретні форми"⁵¹¹.

У минулому українці мали свою державу. "Через увесь час свого історичного існування, запевняв М. Міхновський. нація наша з найбільшими зусиллями пильну є виліп ись у форму держави самостійної і незалежної. Коли навіть поминути удільні часи, де окремі галузі нашої нації склали окремі держави, то перед нами виникає і литовсько-руське князівство, де геній нашого народу був культурним фактором і. найголовніше, галицько-руське .королівство спробунок злушгш до купи усі галузі, усі гілки нашого народу в одній суспільній державі, спробу нок, повторений далеко пізніше Богданом Хмельницьким і ще раз Іваном Ма ієюу"⁵

А відтак історичний аргумент: українці ніколи не мали своєї держави, а тому не можуть мати її в майбутньому. позбавлений усякого смислу.

Наші неприхильники забороняють нам нарікати на нашу долю на тій підставі, що Україна власновільно прийшла до унії з Москвою. Цей

Міхновський М. Самостійна Україна // Політологія. Кінець XIX - перша половина XX ст.: Хрестоматія. - Львів. 1996. - С'. 126 - 127.

Історія української журналістики ХІХ століття

аргументує спонукає М. Міхновського до розгляду правового аспекту української незалежності, до аналізу угоди 1654 року.

2. Аналіз договору України й Росії (Переяславських статей) переконує, що його уклали дві рівноправні сторони, дві вільні держави з метою досягнення певних міжнародних цілей. Це була "спілка держав": Українська республіка, укретитуована Хмельницьким, є справді державою з погляду міжнародного права. Суперечники наші закидають нам, що вона не була незалежною, бо платила "данину" царському уряду. Але слід це розуміти так, що данина платилася не державі московській, а цареві московському як особливого роду протекторові, платилася за протекцію, а не підданство. Українська республіка зберіла право міжнародних зносин, а це є першою ознакою самостійної, незалежної держави.

Таким чином, М. Міхновський утвердив остаточний висновок: Українська держава існувала історично і вступила до спілки держав з Москвою як рівний з рівним, як вільний з вільним.

Переяславська угода була стверджена обома сторонами на вічні часи, але московські царі чи імператори не виконали своїх обов'язків. Відношення царського уряду до українського народу є відношенням сили, а не права. Що ж у такому разі лишається українцям? Міжнародне право оголошує: якщо один з учасників договору не виконує його умов, то другий учасник має право розірвати усякі зносини з ним.

Наші суперечники говорять, що ми не маємо права протестувати, бо український народ нібито довговічним мовчанням освятив неправні вчинки російського уряду. Але це не так. По-перше, українська історія наповнена фактами протесту проти поневолення (Дорошенко, Мазепа. Кірило-Мефодіївське братство. Шевченко, селянські повстання 1880-х років). По-друге "розуміння заданені не може відноситися до зневолення свободи....."

Стосовно сучасного становища українців неможливо навіть вжити поняття закону. "Законами російської імперії зневажається право совісті, погоджується право свободи особистої ганьбіться навіть недоторканість тіла. [...] Царський закон з 17 мая 1876 року (Нмськші указ. - І. М.) наложив заборону на саму мову спадкоємців Переяславської конституції, і вона вигнана з школи і суду, церкви і адміністрації. Потомство Павлюка. Косинського. Хмельницького й Мазепи вже збавлене права маги свою літературу, свою пресу, йому загадано навіть у сфері духовній працювати на свого пана⁵¹¹."

А тому, спираючись на засаду права, М. Міхновський проголосив переяславську угоду розірваною російською стороною, а відтак у українську сторону вільною від її виконання. "І от посеред таких лихих обставин, - провадив він далі, ми зійшлися доку пи, ми згромадилися в одну сім'ю, перейняті великим болем і жалем до тих страждань, що вщерт наповнили народну душу і - хай навпаки логіці подій ми виписали на своєму прапорі:

Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських

⁵¹¹ Там само. - С. 130.

⁵¹⁴ Там само. - С. 131.

Михайн .Л.

аж по Кавказькі ⁴⁵ (підкреслено М. Міхновським. - І. М.).

3. Тут публіцист відкриває третю тему свого політичного трактату. Проти нашого права на національне самовизначення наші заперечники висувують аргумент, що наша нація безсильна, некультурна і інертна. Це справді так: наша сита висмоктана російською державою, нашу культуру завмерла на рівні 1654 року. "Лле в самім факті нашої некультурності. - заявив М. Міхновський, - знаходимо ми наймогутніший, найліпший, найінтенсивніший аргумент і підставу для того, щоб політичне визволення нашої нації поставити своїм ідеалом!"⁵¹⁶ Для нашої нації неможливігігі поступ і освіта, поки вона не матиме права розпоряджатися собою, доки не здобуде політичних і державних прав. Це завдання і мусить виконати націонайна інтелігенція.

В історії України інтелігенція раз у раз граіа ганебну й сороміцьку роль. У \T-XVII століттях вона прийняла польську національність, а в \VII-XIX - російську. Це дві великі страти українців. "Але вкраїнський нарід здобув у собі досить сили, щоб навіть посеред найгірших обставин політичних, економічних та націонатьнх витворити собі нову, третю інтелігенцію"⁵¹⁷.

Третя інтелігенція є заступником українського народу, має органічні зв'язки з українською нацією, вона є сама суспільством у мініатюрі, відбиває його потреби і прагнення. А відтак "стерно національного корабля належитьсї їй".

Чому ж досі не видно її праці? - запитував М. Міхновський. У слабкості українського руху він звинуватив українофілів. Натякані стражданнями Шевченка і прикростями його товаришів, вони "виплекали цілий культ страхополохства, виробили цілу релігію лояльності, ці покоління своїм нечуваним сервілізмом, своєю безідейністю, своєю незвичайною інертністю відіпхнули від себе цілий ряд рухів молодіжі, що стояла на українському національному ґрунті"⁵¹⁹. Вони навіть боялися признатися, що є українцями, а назвали себе українофілами, тобто симпатиками України. Молода Україна відмовляється від них. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за народ, потреба боротьби впливає з факту нашого національного існування. Ми йдемо на війну, яка провадитиметься усіма засобами: це буде і культу рна боротьба і боротьба фізичною силою.

Насамкінець М. Міхновський проголосив макснмалістичні гасла: "Україна для українців, і доки хоч один ворог - чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права поктасти оружжя"⁵²⁰. Це не була випадковість. В ідеологічній концепції М. Міхновського запроваджувалося етнічне, а не географічне розуміння українців. У цьому відношенні Ю.

⁵¹⁵ Там само.

⁵¹⁶ Там само. - С. 132.

⁵¹⁷ Там само. - С. 133.

⁵¹⁸ Там смо.

⁵¹⁹ Там само. - С. 134.

⁵²⁰ Там, гямо. -С. 135.

Історія української журналістики ХІХ століття

Бачинський пропонував об'єктивно більш прийнятну концепцію української нації і модель української державної незалежності. Адже віддавна Україна існувала як багатонаціональна держава, де історичною традицією була присутність на її території греків, печенігів, чорних клобуків, половців, татар, литовців, молдаван, поляків, вірмен, євреїв. Концепція М. Міхновського своїм максималізмом відштовхувала від себе багатьох осіб, що звикли бачити навколо себе в Україні представників різних націй і народностей.

Та як би сьогодні ми не оцінювати публіцистичну працю М. Міхновського "Самостійна Україна", але її необхідно сприймати, поруч з "Україною ingredienta" Ю. Бачинського. як факт зростання української національної самосвідомості, формування ідеї незалежної Української держави.

Поява цих двох праць та двох партій - УНДП і РУП. які виникли практично одночасно на хронологічній відстані меншій, ніж два місяці. - і означало здобуття українським народом національної притомності. Велику роль у цьому процесі відіграли усі складники духовного життя нації: література, театр, наука. Але провідне місце в ньому відіграла українська журналістика.

У цьому твердженні ми спираємося на методологічні засади І. Франка, який у "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." писав: "Той зріст свого політичного значення народовецька партія завдячує головню зростові своєї преси протягом 80-х років"⁵³¹. Це положення має загальнометодологічний характер, воно має бути розгорнуте по горизонталі і вертикалі. У першому сенсі воно стосується не лише народовецької, а всієї української журналістики. У другому сенсі воно відноситься не лише до 1880-х років, описуваних докладно в "Нарисі...", але попередніх і наступного десятиріч. Іншими словами, правильно буде твердити: зростання політичного значення українства, розширення його соціального плацдарму, підвищення національної самосвідомості в глибинах українського народу, формування національно свідомої української інтелігенції. - усім цим українська нація завдячує головню зростові своєї журналістики.

На початку ХІХ століття вона виникла як преса мовами панівних націй, поступово розширяючи плацдарм українського дискурсу, нагромаджуючи потенціал нових віщань, жанрів, імен, типів журналістики. Та головним вектором її розвитку було завдання духовного пробудження нації, скликання під український прапор винародовлених і зденационалізованих земляків, формування високого рівня української культури, яка б давала можливість українцеві задовольняти всі свої духовні потреби на українському ґрунті.

Відстоювання в пресі прав українського народу на самостійний національний, культурний, економічний розвиток призвело до формування

⁵³¹ Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. - С. 426.

Михайлин ІЛ.

нового типу політичної свідомості, у парадигмі якої виникнення незалежної, самостійної Української держави розглядалося як відношення історичної справедливої події неминуча і невідворотна. Ю. Бачинський обґрунтував її, спираючись на економічні та господарські аргументи. М. Міхновський - спираючись на історичні і правові, ає кожний по-своєму вони в різних куточках України промовили про одне: Українській державі бути!

На початку було слово. І з нього постали людські вчинки і справи. На побудову Української держави було втрачене майже все ХХ століття. Вона стала наслідком діяльності багатьох поколінь свідомих українців, які обирали слово своєю зброєю і через журналістику доносили світло своїх ідей до суспільства. Журналістика, як величезне люстро, відбивала в собі гарт українського духу, усі повороти розвитку українського народу, відбивала у сі сторони його життя.

Але це вже предмет наступної книги з історії української журналістики.

Історія української журналістики XIX століття
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Загальна

1. Біленький Л. Т. Основи української літературно-наукової критики. К.: Либідь. 19У8- 408 с.
2. Бочковський О. І., Сіроїолко С. Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання) / За ред. К. Костева й Г. Комаринської о. Мюнхен: Український техніко-господарський ін-т. 1993. - 204 с.
3. Дмитрук В. Г. Нарис з історії української журналістики XIX ст. - Львів: Вища школа, 1969. - 145 с.
4. Сфремов С. О. Вне закона: к истории цензуры в России // Сфремов С. О. Літературно-критичні статті. К., 1993. - С. 14-47.
5. Живоґко Аркадії. Історія української преси / З передмовою К. Костева. - Мюнхен: Український техніко-господарський ін-т. 1989-90. 334 с.
6. Живоґко Аркадій. Історія української преси / Упоряд.. авт. іст.-біоґр. Нарису та приміт. М. С. Тімошик. - К.: Наша культура і наука, 1999. - 368 с.
7. Живоґко А. Преса // Енциклопедія українознавства / Під головуною ред. проф. д-ра Володимира Квібіювнча і проф. д-ра Зенона Кузелі. Мюнхен Нью-Йорк. 1949. - Т. 1.-С. 981 - 1003.
8. Історія української дожовтневої журналістики. - Львів: Вища школа. 1983. 511 с.
9. Історія української літературної критики: Дожовтневий період. - К.: Наукова думка. 1988. - 452 с.
10. Маковеп О. П'ятдесятлітній ювілей руської публіцистики // Літературно-науковий вісник. 1898. № 5. Друга пагінація. - С. 111 - 126.
11. Паснко М. К. Українське літературознавство: Школи, напрями, тенденції. - К.: ВЦ "Академія". 1997. 320 с.
12. Очерки по истории русской журналистики и критики. - Ленинград: Нзд-во Ленин, ун-та. 1950. Т. 1: XVIII век и первая половина XIX века. -604 с.
13. Очерки по истории русской журналистики и критики. - Ленинград: Пзд-во Ленин, ун-та. 1965. - Т. 2: вторая половина XIX века. - 516 с.
14. Петров Віктор, Чижевський Дмитро, Глобенко Микола. Українська література: Мірчук Іван. Історія української культури. - Мюнхен -Львів: Український вільний університет. 1994. - 380 с.
15. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1994 - 2002. Вип. 1 - 9.
16. Українська періодика: історія і сучасність: Тези доповідей та повідохілень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції / Ред. колегія: М. М. Ромашок (відп. ред.) та ін. Львів. 1993-2002. - Конференція перша сьома.
17. Федченко П. М. Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку. - К.: Наукова думка. 1969.-350 с.
18. Франко І.Я. Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р. // Франко **І. Я.** Зібр. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. С. 194 - 470.
19. Франко **І. Я.** Українці **II** Франко **І. Я.** Зібр. творів: У 50 т. - К., 1984. - Т. 41. -С. 162 - 193.

Михайн ..Л.

До першого тому

1. Багалеї Д. І. Харківський педагог і журналіст початку XIX в. Іван Філіппович Вернет: (Одільний отт. з 18 т. Сб. Харків, історико-філологічного об-ва. виданого в честь проф. Н. Ф. Сумцова). - Х., 1908. - 8 с.
2. Багалеї Д. І., Міллер Д. П. Історія харківської журналістики // Багалеї Д. І., Міллер Д. П. Історія міста Харкова за 250 років його існування (1655 - 1905). Історическа монографія: В 2 т. - Х., 1912. - Т. 2: (XIX і початок XX століття)-С. 780 - 791.
3. Березина В. Г. Російська журналістика першої чверті XIX століття. - Л.: Нд-во Ленінград, ун-та. 1965. - 90 с.
4. Бернштейн М. Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50 - 60-х років XIX ст. - К.: Вид-во АН УРСР. 1959. - 216 с¹
5. Бернштейн М. Д. Журналістика // Історія української літератури: У 8 т. - К., 1968.-Т. 3.-С. 52 -81"
6. Білецький О. І. "Русалка Дністровая" // Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.). - К., 1972. -С. 3-31.
7. Борзенко О. І. "Харківський Демокрит" як феномен українського просвітництва // Українська періодика: історія та сучасність: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 70-річчю багатотиражної газети "Харківський університет". - Х., 1998. - С. 55 - 58.
8. Взгляд на "Український журнал" // Соревнователь просвещения и благотворения. - 1824. - № 10. - С. 106 - 111.
9. Возникновение русской науки о литературе. - М.: Наука. 1975. - 464 с.
10. Возняк М. До характеристики харківського гуртка українських письменників // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. - 1910. - Т. ХСІІІ. - Кн. 1.-С. 132-140'
11. Волинський П. К. Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.). - К.: Держлітвидав УРСР. 1959. - 441 с.
12. Ворошилов В. В. Журналістика: Учебник. - СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999.-304 с.
13. Гомон М. Л. Вопросы истории и теории басенного жанра в исследованиях ученых Харьковского университета (И. С. Рижский, В. Г. Масловнч. А. В. Склабовский. А. А. Потенбя) // Вісник Харківського університету. - 1980. - № 193: Філологія. - Вип. 13. - С. 42 - 48.
14. Грабович Григорій. Проникливість і сліпота у рецепції Шевченка: випадок Костомарова//Сучасність. - 1997. -№ 3. -С. 72 - 95; № 4. - С.109 - 128.
15. Грабович Григорій. Семантика котляревщини //Сучасність. - 1995. № 5. - С. 65 - 73.
16. Доробок Миколи Костомарова. Матеріали ювілейної науково-практчної міфвузівської конференції, присвяченої 180-річчю від дня народження М. Костомарова. - Х., 1998. - 80 с.
17. Драгоманов М. П. Микола Іванович Костомаров // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. - К., 1970. - Т. 2. - С. 134-144.
18. Дроздовський В. Р. Гонорський "формаліст" початку XIX в. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. - К., 1928. - Кн. XIX. - С. 153 - 166.
19. Дудко Віктор. Забуті публікації Леоніда Глібова у газеті "Черниговские тло

Історія української журналістики ХІХ століття

- губурнскне ведомости" // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. - Львів. 1992. - Т. ССХХІУ: Праці філологічної секції. - С. 269 - 282.
20. Єрофеїв Ів. Перший журналіст на Слобожанщині (В. Г. Масловпч) (З нагоди 120-го ювілею Харківського університету) // Червоний шлях. - 1925. - № 10.-С. 107-117.
21. Єрофеїв І. Ф. Харківські спогади В. Г. Масловича // Зап. іст.-філол. Відділу Укр. АН. - 1927. - кн. 13-14. - С. 70 - 75.
22. Сфремов С. Куліш - як літературний критик // Книгар. - 1919. - № 23-24. - С. 1529-1538.
23. Зеров М. К. Українське письменство ХІХ ст. // Зеров М. К. Твори: У 2 т. - К.. 1990.-Т. 2.-С. 4-245.
24. Известие об ученой жизни покойного Р. Т. Гонорского // Соревнователь просвещения и благотворения. - 1819. ~№ 10. - С. 83 -94.
25. История историко-филологического факультета Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 - 1905) / Под. Ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. - Х., 1908. - 806 с.
26. Історія української літературної критики: Методичні матеріали / упоряд. І. Л. Михайлин. - Х.: ХДУ, 1993."- 64 с.
27. Історія української критики та літературознавства: Хрестоматія: У 3 кн. / За ред. П. М. Федченка. - К.: Либідь, 1996.- Кн. 1.-416с.
28. Каллаш В. Из истории малорусской литературы 20 и 30 годов ХІХ века: (Библиограф, справки). ІІІ // Киевская старина. - 1900. - № 11. - С. 245 - 282.
29. Качкан В. А. "Реальні образи сумної правди" (Іван Кривецький - історик, критик, бібліограф, пресо- і книгознавець) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред М. М. Романюка. - Львів. 1998. - Вип. V. -С. 398-414.
30. Кешпен П. И. О составлении словаря харьковских писателей: Письмо к издателю "Московского телеграфа" // Московский телеграф. - 1828. - № 11.- С. 410 -419.
31. Козак Степан. Універсальна ідея історіософії кирнло-мефодіївців // Слово і час. - 1997. - № 7. - С. 22 - 26.
32. Козлов С. Л. Гонорский Разумник Тимофеевич // Русские писатели 1800 - 1917: Биограф. Словарь. - М., 1989. - Т. 1. - С. 623 - 624.
33. Кононенко Наталія. Суспільний статус українських кобзарів і лірників // Українська література: Матеріали І конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ. 27 серпня - 3 вересня 1990 р.). - К.: АТ "Обереги", 1995. - С.290 - 301.
34. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. - К.: Изд-во при Киев, ун-те, 1990. - 736 с.
35. Костомаров Н. И. "Закон Божий" (Книга буття українського народу). - К.: Либідь, 1991.-40 с.
36. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. - К.: Либідь. 1994. - 384 с.
37. Кравченко В. В. "Поэма вольного народа" ("Історія русів" та її місце в українській історіографії). - Х.: Основи, 1996. - 117 с.
38. Кривецький Ів. Перша газета на Україні - К.: Український науковий ін-т книгознавства. 1927. -15 с.
39. Кривецький Ів. Початки преси на Україні. 1776 - 1850. - Львів: У друкарні НТШ. 1927. -26 с.

Михайлин І.Л.

- К). Кульман Н. К. Из истории общественного движения в России в царствование императора Александра I // Известия Отделения русского языка и словесности имп. АН. - 1908. - Ч. 13. - Кн. I. - С. 117-142.
41. Лещенко П. Л. З літературного життя Харкова на початку XIX ст. // Наук. записки Харківського держ. пед. ін-ту ім. Г. С. Сковороди. Філолог. Серія. - 1958.-Т. 31.-С. 195-213.
42. Лещенко И. Л. Перші спроби літературної критики (Огляд харківських журналів першої чверті XIX ст.: "Харьковский Демокрит". "Украинский вестник". "Украинский журнал") // Радянське літературознавство. 1961. - № 6. -С. 108-115.
43. Лещенко П. А. Развитие журналистики на Украине в первой четверти XIX в.: Автореф. дне. ... канд. филол. наук. - К., 1959. - 20 с.
44. Лещенко П. Я. "Украинский вестник" (1816 - 1819 pp.) // Наук. записки Харківського держ. пед. ін-ту ім. Г. Сковороди: Філологіч. серія. - Х., 1957. - Т. XXV. - С. 127 - 142.
45. Лещенко П.Л. "Украинский журнал" (1824 - 1825 pp.) // Наук. записки Харківського держ. пед. ін-ту: Труды филол. факультета. - 1957. - Т. XXI. - С. 35 - 62.
46. Лещенко Г. Л. "Харьковский Демокрит" // Радянське літературознавство. - 1957. -№ 4. - С. 84-96.
47. Лещенко Г. Л. "Харьковский еженедельник" (1812 p.) // XIII звітно-наукова сесія Харківського держ. пед. ін-ту ім. Г. Сковороди: Секція української мови та літератури. Теш допов. - Х., 1958. -С. 20 - 24.
48. Лосневский П. Я. Русская лира с Украины: Русские писатели Украины первой четверти XIX века. - Х.: Око. 1993. - 224 с.
49. Лосневский П. Я. "Харьковский Демокрит" (1816) // Бурсацкий спуск. - 1992.-№ 1.-С. 237 -244.
50. Маланюк Євген. Нариси з історії нашої культури. - К.: Обереги. 1992. 80 с.
51. [Мельгунов Н. А.] Силуэты провинциальной жизни. Иван Филиппович Вернет, швейцарский уроженец и русский писатель. Из воспоминаний обыкновенного человека // Современник. - 1847. - № 2. - Разд. 1. - С. 167-195. Підпис "Л."
52. Михайлин І. Л. Методологічні пошуки в українській критиці та історії літератури XIX ст. // Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів (Харків. 26 - 29 серпня 1996 р.). К., 1996. - С. 51 - 59.
53. Михайлин І. Л. Теоретико-літературна концепція Розумника Гонорського як естетична програма журналу "Украинский вестник" // Київська старовина. - 1998.-№ 4.-С. 114 -126.
54. Мпцнк Юрій. Німецька газета 1668 р. і важливий епізод біографії Івана Сірка // Всесвіт. - 1999. - № 4. - С. 149 - 150.
55. Нахлік С. К. Пантелеймон Куліш і "Руська трійця": До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. Львів: ТзОВ "Львівські новини". 1994. - 28 с.
56. Нечнталюк М. Ф. До історії міжжурнальної полеміки навколо єврейського питання // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1998. Вип. V. - С. 466 - 492.
57. Ніженець А. М. Біля джерел української журналістики // Прапор. - 1957. - №4.-С. 93-101.

Історія української журналістики XIX століття

- 58 Ніженень Л. М. Перші українські журнали // Прапор. 1966. №7. С'. 78 81.
59. Піженєп А. М. Поетн-декабристи і харківські журнали // Прапор. 1975. - № 12. - С. 106 108.
60. Пантелєєв Л. Ф. "Основа" // Пантелєєв Л. Ф. Воспоминания. М., 1958. С. 235 244
61. Ієіраш О. "Руська трійця". М. Шашкевич. І. Ваі нлевпч. Я. Головацький та їхні літературні послідовники. Вид. 2, доп. К : Дніпро. 1986. 230 с.
62. Пуле де М. Харьковский университет и Д. П. Каченовский // Вестник Европы. 1874. № 1. С. 75 115; № 2. - С. 565 - 588.
- єі3. Р[усова] С. Харьковская журналистика начала настоящего столетия // Киев. С іарина. 1892. № 8. - С. 168 198.
- о4. С пн Русі (1833): Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевпч та його побратимів / Упорядкування, передмова і примігмп Є. Нахліка. - Львів: ТзОВ "Львівські новини". 1995. 43 с.
65. Соболь В. О. Літопис Саміла Велпчка як явище українського літературного бароко. Донецьк: МП "Отечество". 1996. 336 с.
66. Срезневский В. П. Иван Евсеевич Срезневский: (Отдельный оттиск из Журнала министерства народного просвещения. 1898. № 6). СПб., 1898. - 28 с. г>7. (решевський В. І. "Український альманах" 1831 року // Харківська школа романтиків. Х., 1930. Т. 1. С. 32 - 50.
68. С'умцов П. Ф. Склабовскнй как поэт и ученый // Южный край. 1904. - 19 января (1 февратя).
- ь9. Трофнменко Вікторія. Літературно-естетичні погляди Г. Квіткп-Оснєв'яненка в контексті європейського Просвітництва // лєво і час. 1997. - № 9. - С. 36 - 40.
70. Федченко П. М. Журналистика на Украине первой половины XIX сю летя: Автореферат Дне. ... д-ра филол. наук. К., 1967. 44 с.
71. Федченко И. М. Літературна критика на Україні першої половини XIX ст. К.: Наукова думка. 1982. - 381 с.
72. Федченко П. М. Матеріали з історії української журналістики. К.: Внд-во Київ, ун-ту. 1959. Вии. 1: Перша половина XIX ст. 338 с.
73. Федченко П. М. Початі журналістики в Харкові (1812 -1816 pp.) ("Харьковский еженедельник" і "Харьковский Демокрит") // Наукові записки Київ, ун-ту: Збірник факультету журналістики. 1957. Т. XVI. - Вип. III. - Ч. 2.-С. 89 116.
74. Федченко П. М. Початок журналістики в Києві (Журналістська діяльність М.О. Максимовича)// Радянське літературознавство. 1959.-№ 1.-С.92-100.
75. Федченко П. М. Українські альманахи 30-х років XIX ст. // Радянське літературознавство. 1967. № 2. С. 33 45.
76. Чнжевський Дмитро. Історія української літератури, (від почагків до доби рсатізму). Тернопіль: МПП "Презент", іа участю ТОВ "Феміна". 1994. - 480 с.
77. Чнжевський Дмитро. Нариси з історії філософії на Україні. - Нью Порк: Накладом Ради оборони і допомоги Україні Українського конгресового комітету Америки. 1991. - 175 с.
78. Чаїні Д.В. Журналистика // Історія української літератури: У 8 т. - К., 1967. Г. 2. С. 146 161.
79. Шєрєх Юрій. Кри піка поетичним словом // Шєрєх Юрій. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: Три гоми. Х., 1998. Т. 3. - С. 7- 28.

Михайн І.Л.

80. Шестопад Матвій. Євреї на Україні (Історична довідка). - К.: Оріяни. 1999. - 194 с.
81. Шудря М. А. Журналістика Л. І. Глібова (1861 - 1863) // Студентські наукові праці / Київ, ун-т ім. Т. Г. Шевченка. - К., 1958. - 36. 23. - С. 102 - 105.

До другого тому

1. Баса О. М. Літературознавчі студії часопису "Буковина" за редакторства О. Маковея (1895 - 1897 рр.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів, 1996 - 1997. - Вип. 3 - 4. - С. 296 -305.
2. Бах Максимилиан. История австрийской революции 1848 г. 2-е изд. Перевод под ре. В. Базарова и И. Степанова, пересмотр. И. Степановым. - М. -Пг.: ГИЗ, 1923.-576 с.
3. Бернштейн М. Д. Діяльність Івана Франка-критика у журналі "Друг" // Слово про Великого Каменяра. - К., 1956. - Т. 2. - С. 144 - 214.
4. Бернштейн М. Д. Журналістика // Історія української літератури: У 8 т. - К., 1969.-Т. 4.-Кн. 1.-С. 60-133.
5. Благий В. Б. Українська студентська преса Галичини (60-ті рр. XIX ст. - 1914 р.): Історико-бібліографічний огляд. // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів, 1998. - Вип. 5. - С. 421 -453.
6. Бутрин М. Л. До цензурної історії журналу "Світ" (1881 - 1882 рр.) // Українське літературознавство. - 1970. - Вип. 11. - С. 34 - 38.
7. Вервес Г. Д. Іван Франко в робітничій газеті "Ргаса" // І. Франко-історик. - К., 1956.-С. 14- 138.
8. Возняк М. Перший наддністрянський прогресивний журнал // Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка. - Львів, 1955. - С. 86 - 144.
9. Габор В. В. Перші згадки про угорських русинів (закарпатських українців) та проблеми об'єднання історичного Закарпаття із Галичиною: хроніка подій (за публікаціями газети "Зоря Галицка" у 1848 - 1849 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27 - 28 листопада 1998 р; За ред. М. М. Романюка. - Львів, 1999. - С. 248 - 255.
10. Грицак Ярослав. "...Дух, що тіло рве до бою...": Спроба політичного портрета Івана Франка. - Львів: Каменяра, 1990.- 176 с.
11. Грушкін В. Журнал "Житє і слово" в українському літературному процесі // Слово про великого Каменяра. - К., 1956. - Т. 2. - С. 273 - 313.
12. Гуменюк М. П. Василь Лукич (Володимир Левицький) // Гуменюк М. П. Українські бібліографи XIX _ початку XX ст.: Нариси про життя і діяльність. - Харків, 1969.-С. 112 - 123.
13. Дей О. І. Журнал "Товариш" (Епізод із журналістської діяльності І. Франка) // Дослідження творчості Івана Франка. - К.: Вид-во АН УРСР. 1959. - Вип. 2.-С. 103-132.
14. Дей О.І. З історії української журналістики XIX ст. (Східно-українські альманахи 80-х років) // Радянське літературознавство. - 1970. - № 8. - С. 18 - 29.
15. Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. - К.: Вид-во АН УРСР, 1959. - 492 с.

Історія української журналістики ХІХ століття

16. Денисюк І. О. До цензурної історії "Громадського друга". "Дзвона". "Молода" // Іван Франко: Статті і матеріали. - Львів. 1958. - 36. 6. - С. 49 - 73.
17. Джеджула Ю., Панкова Є. Жодної вільної хвилини... (Портрет Володимира Науменка) // Київська старовина. - 1994. - № 1. - С. 60 - 69.
18. Дисак Федір. В. Пашкевич у газеті "Основа" (1870- 1872 рр.)//Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів, 2000. - Вип. 7. - С. 410 - 423.
19. Діклоги про українську національну справу / Б. Грінченко - М. Драгоманов. - К.: Б. в., 1994. - 286 с.
20. Дмитрук В.Т. Іван Франко - історик української демократичної журналістики // Іван Франко. Статті і матеріали. - Львів. 1960. - 36. 7. - С. 174 - 209.
21. Добржанський О. В. Зародження та стововлення української преси на Буковині (друга половина ХІХ ст.)// Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід, четвертої Всеукр. наук.-теорет. конф. 19-20 грудня 1997 р.; за ред. М. М. Романюка. - Львів, 1997. - С. 37 - 40.
22. Дорошенко І. І. До історії видання журналу "Світ" (1881 - 1882 рр.) // Наукові записки Львівського державного університету. - 1958. - Т. 42. - Вип. 1: Питання журналістики. - С. 39 - 46.
23. Дорошенко І. І. Робітнича тема в публіцистиці Івана Франка кінця 70-х - початку 80-х років // Наукові записки Львівського державного університету. - 1958. - Т. 42. - Вип. 1: Питання журналістики. - С. 5 - 17.
24. Драгоманов Михайло. Українська література, просприбована російським урядом. - Львів: ЛНУ, 201. - 94 с.
25. Житецький Ігнат. "Киевская Старина" сорок років тому (Історичні нариси та спомини) // За сто літ. - К. 1928. - Кн. 3. - С. 125 - 146.
26. Житецький Іг. "Київська Старина" за часи Ф. Лебединцева (1882 - 1887) // Україна. - 1925. - № 6,- С. 113 - 120.
27. Житецький Іг. Перші кроки "Київської Старини" та М. І. Костомаров // Україна. - 1926. - № 4. - С. 97 - 120.
28. Замлинський В.О., Палієнко М.Г. Журнал "Киевская старина" під царською цензурою // Український історичний журнал. - 1993. - № 10. - С. 62 - 76.
29. Злупко С. М. Сергій Подолинський - вчений, мислитель, революціонер. - Львів, 1990. - 192 с.
30. Іванов П. Ф. Іван Франко в журналі "Друг" // Наукові записки Київського університету. - 1957. - Т. ХVІ. - Вип. ІІІ: Збірник факультету журналістики. --№ 2.-С. 117- 140.
31. Іванов П. Ф. І. Франко в ж. "Громадський дрхт" // Слово про Великого Каменяра. - К., 1956. - Т. 2. -С. 215 - 172.
32. Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія: У 3 кн. / Упоряд. П. М. Федченко. - К.: Либідь. 1998. - Кн. 2. - 352 с.
33. Кан.С. В. Революция 1848 года в Австрии и Германии. - М.: Госпедгиз РСФСР/1948. - 232с.
34. Кармазіна М. С, Ідея державності в українській політичній думці (Кінець ХІХ - початок ХХ століття). - К : Б. в., 1998. - 350 с.
35. Касьянов Теорій. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ - ХХ століть: соціально-політнчний портрет. - К.: Либідь. 1993. - 176 с.
36. Комариця М. М. Фольклорні матеріали на сторінках "Зорі Галицької" // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід, п'ятої Всеукр. наук -

Мхайлин І.І.

- теорет. конф. 27-28 листопада 1998 р: За ред. М. М. Романюка. Львів. 1999. С. 236-248.
37. Комишаиченко М. П. Тарас Шевченко в українській критиці (50-60 роки XIX ст.). К.: Вид-во Київ. ун-ту. 1969. 196 с.
38. Кричевська Х. М. Ідея народності у слов'янофільській літературній критиці 60-х років XIX століття. Автореф. дне... канд. філол. наук. К., 1993. 15 с.
39. Крупський І. В. Національно-патриотична журналістика України (друга половина XIX перша чверть XX ст.). Львів: Світ, 1995. 184 с.
40. Крупський Іван. Становлення української журналістики в Галичині (1848 початок XX ст) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів. 2000. Вип. 7. С. 3-18.
41. Кубинський М. Літературно-видавнича діяльність Володимира Науменка редактора журналу "Киевская старина" (1892 - 1906 рр.) // Пам'ять століть. 2000. - : 3. -С. 103-114.
42. Кульчицька Ляля. Бібліографічна інформація у часописі "Правда" (1867-1897) // Українська періодика: Історія і сучасність / Доп. та повід, шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11-13 трав. 2000 р.: За ред. М. М. Романюка. Львів. 2000. -С. 257-262.
43. Кучинський М. В. Журнал "Киевская старина" і український літературний процес кінця XIX - початку XX століття. Автореф. дне... канд. філол. наук К., 1990. 18 с.
44. Кучинський Микола. Євген Кивлицький редактор, педагог, бібліотекознавець // Пам'ять століть. 1997. №4. С. 134-139.
45. Кучинський Микола. "Киевская старина" - це моє третє дитя... // Київська старовина. 1995. №5. -С. 107-113.
46. Кучинський Микола. Літературно-видавнича діяльність Володимира Науменка редактора журналу "Киевская старина" // Пам'ять століть. 2000. : 3.-С. 103-114.
47. Лавріненко Юрій. Історичне тло і попередники РУН // Науковий збірник УВАН у США. Нью-Йорк. 1977. Т. 3: Збірник на пошану проф. Д-ра Олександра Оглоблінна. С. 304-328.
48. Лазаревський Олександр. Як заснували журнал "Киевская старина" // Київ. 1989. № 3,-С. 168-169.
49. Маляренко Л. Іван Франко журналіст і видавець//Прапор. 1969. №12. -С. 87-91.
50. Матяренко Л. Іван Франко редактор. Львів: Вид-во Львів. ун-ту. 1970. 115 с.
51. Нечнталюк М. Ф. "Зоря Галлиця" з погляду сучасного пресознавства Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід, п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27-28 листопада 1998 р: За ред. М. М. Романюка. Львів. 1999. -С. 195-212.
52. Нечнталюк М. Ф. Робітничі кореспонденції Івана Франка в газеті "Ргаса" Українське літературознавство. 1975. Вип. 23. -С. 20-8.
53. Маценко Г. Газета "Зоря Галлиця" в іменах//Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід, п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27-28 листопада 1998 р: За ред. М. М. Романюка. Львів, 1999. С. 222-232.
54. Медведик П. Література і мистецтво на сторінках газети "Зоря Галлиця". //

Історія української журналістики XIX століття

- Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід, п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27 - 28 листопада 1998 р: За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1999. - С. 232 - 236.
55. Миханлин Ігор. Навколо Омеляна Огоновського (Дискусія в критиці з приводу "Історії літератури руської") // Українське літературознавство. - 1966. Вип. 63. -С. 3-21.
56. Миханлин І. Л. Нарис з історіографії історії української журналістики: методологічні уроки Іван Франка // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідом.!, сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф.. Львів 17-18 травня 2002 р. / За ред. М. М. Романюка. - Львів. 2002. - С. 30 - 36.
57. Огоновський Омелян. Історія літератури руської. - Львів. 1889. - Ч. II. 1 - 2: Вік XIX (Поетія. Драма) - 961 с.
58. Огоновський Омелян. Історія літератури руської.-Львів. 1891.-Ч. III, 1 - 2: Вік XIX (Проза). - 1338 с.
59. Павлик М. Мій процес за "Робенщуківу Тетяну" // Павлик М. Оповідання. - Чернівці, 1909. -С. 42-61.
60. Павлюкович В. Г. Освітні проблеми на сторінках часопису "Буковина" // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід, п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27 - 28 листопада 1998 р.; за ред М. М. Романюка. - Львів. 1998. - С. 300 - 302.
61. Палієнко М.Г. Діяльність редакції "Киевской старины" в оцінці жандармського агентства (1990 р.) // Київська старовина. - 1997. - № 1-2. -С. 74 - 75.
62. Палієнко М. Г. Журнал "Киевская старина" в громадському та науковому житті України (кінець XIX - початку XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук. - К.. 1994. - 18 с.
63. Палієнко М.Г. Журнал "Киевская старина": організаційно-видавничу діяльність у контексті епохи (кінець XIX - початок XX ст.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів. 1996 - 1997. - Вип. 3 - 4. - С. 100-117.
64. Передерій В. А. До історії дослідження газети "Зоря Газицка": огляд бібліографії (1848 - 1857 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід, п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27 - 28 листопада 1998 р: За ред. М. М. Романюка. - Львів. 1999. - С. 212 - 222.
65. Передерій В. А. Становлення української періодики для дітей (на матеріалі журналу "Дзвінок". 1890 - 1914 рр.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів. 1996-1997. - Вип. 3-4. -С. 117-126.
66. Погрібний А. Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. - К.: Дніпро. 1988.-268 с.
67. Пустова Ф.Д. Викриття буржуазної ідеології і боротьба за передове мистецтво на сторінках журналу "Народ" // Учені записки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. Сковороди. - 1957. - Т. XXI. -С. 63 - 101.
68. Пустова Ф. Д. До історії журналу "Народ" і участі в ньому І. Франка // Учені записки Харківського університету. - 1956. - Т. 74: Труды філологічного факультету. - Т. 4. - С. 103 -13.
69. Пустова Ф. Д. Стиль публіцистики І. Франка в журналі "Народ" // Українське літературознавство. - 1968. - Вип. 3. - С. 13-18.
70. Романюк М. М. Українська періодика Північної Буковини (1870 - 1940 рр.) як вид історичних джерел // Збірник праць Науково-дослідного центру

Михайн Л.

- періодики. - Львів. 2000. - Вип. 8. - С. 13 - 40.
71. Ромашок М. М. Українська преса Північної Буковини доби національно-культурного поступу (1885 - 1900 рр.) // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. - Львів. 1998. - Вип. 5. - С. 110 - 147.
72. Романюк Мирослав. Українське пресознавство на порозі XXI століття. Львів: Б. в.. 2000. - 110 с.
73. Савченко Федір. В. Б. Антонович і перша редакція "Київської Старини" // Україна. - 1928. - № 6. - С. 83 - 96.
74. Савченко Ф. Справа про щорічну таємну субсидію львівському "Слову" // Записки НТШ. - 1929. - Т. 150. - С. 391 - 404.
75. Сніцарчук Л. В. Українські сатирично-гумористичні часописи Галичини (друга половина XIX - початок XX ст.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів. 1998. - Вип. 5. - С. 161 - 174.
76. Стеблій Ф. І. "Слово перестороги" В. Подолинського // Український історичний журнал. - 1966. - № 12. - С. 44 - 51.
77. Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. // Україна. - 1926. - № 6. - С. 58 - 14.
78. Студинський К. Критика М. Драгоманова на перше число львівської "Правди" за рік 1874 // Україна. - 1926. - № 4. - С. 135 - 138.
79. Супронюк Оксана. Харківська громада наприкінці 1862 р. // Київська старовина. - 1998. - № 2. - С. 178 - 191.
80. Українська періодика: історія і сучасність. Матеріалн ювілейної наукової конференції, присвяченої 70-річчю багатотиражної газети "Харківський університет". - Х.: Харківський державний університет, 1998. - 88 с.
81. Устинов И. А. Повременные издания Харьковской губернии (1812 - 1880 вкл.) // Устинов А. И. Литература о Харьковской губернии: Библиографический указатель. - Харьков. 1886. - С. 215 - 218.
82. Федченко П. М. Михайло Драгоманов: Життя і творчість. - К.: Дніпро. 1991. - 362 с.
83. Франко І. Л. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 47. - С. 549 - 650.
84. Франко І. Л. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Франко І. Л. Зібр. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 47. - С. 7 - 122.
85. Хропко В. П. Журнал "Правда" й український літературний процес 70 - 90-х років XIX століття: Літературна критика. - Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - К., 1994. - 19 с.
86. Чорновол Ігор. Політичні концепції київської "Старої громади": від проросійського народництва до "Нової ери" // Сучасність. - 2000. - № 12. - С. 145-154.
87. Шатанський В. "Правда понад усе!". Про антиклерикальну діяльність І. Франка в журналі "Народ" // Жовтень. - 1981. - № 4. - С. 114 - 16.
88. Шаповат Ю. Г. "А все ж таки те саме "Діло": І. Франко - співробітник "Діла" // Дзвін. - 1994. - № 8. - С. 150 - 154.
89. Шаповат Ю. Г. "Діло" (1880 - 1939 рр.): Поступ української суспільної думки. - Львів. 1999. - 384 с.
90. Шаповал Ю. Г. Часопис "Діло" (1880 - 1939 рр.): історія, проблеми, люди // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. - Львів. 1995. - Вип. 2. -

Історія української журналістики ХІХ століття

- С. 5 - 43: Львів. 1996 - 1997. - Вип. 3 - 4. - С. 5 - 100: Львів. 1998. Вип. 5. - С. 5-110.
91. Шурляков С. Перший редактор "Киевской старины" // Київська старовина. - 1992.-№5.-С. 109-114.
92. Лкимович Богдан. Книга. Просвіта. Нація. Видавнича діяльність І. Франка V 70 - 80-і роки ХІХ ст. - Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ПАНУ. І 996.-307 с.
93. Лковенко В. М. До співробітництва Франка в "Зорі" // Українське літературознавство. - 1966. - Вип. 1. - С. 64 - 69.

Довідкова

1. Баб'як П. Г. "Громадський друг", "Дзвін", "Молот". 1878: Систематичний покажчик змісту. - Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька, 1978. - 21 с.
2. Баб'як П. Г. "Житє і слово", журнал. Львів. 1894 - 1897: Систематичний покажчик змісту. - Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька. 1968. - 83 с.
3. Баб'як П. Г. "Народ". 1890 - 1895: Систематичний покажчик змісту - Львів: ЛДНБ УРСР ім. В. Стефанька. 1970. - 139 с.
4. Баб'як П. Г. "Світ". 1881 - 1882: Систематичний покажчик змісту. - Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька, 1970. - 29 с.
5. Баб'як П. Г., Хома В. І. "Хлібороб". 1891 - 1895. Систематичний покажчик змісту. - Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька. 1971. - 55 с.
6. Бойко І. З. Українські літературні альманахи і збірники ХІХ - початку ХХ ст.: Бібліографічний покажчик. - К.: Наукова думка. 1967. - 371 с.
7. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси. 1816 - 1916 / Укр. н.-д. ін-т книгознавства: Праці бібліогр. секції. - Х.: К.: ДВУ, 1930. - 286 с.
8. Ізлик О. Д. "Друг", журнал. 1874 - 1877: Систематичний покажчик змісту. - Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька, 1967. - 41 с.
9. Ізлик О. Д. "Зоря", 1880 - 1897: Систематичний покажчик змісту журналу. - Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька, 1988. - 440 с.
10. Павловский И. Ф., Щепотьев В. А., Яво пеки й А. А., Чигринов В. Д. "Киевская старина". Журнал. Систематический указатель (1882 - 1906 г.). - Полтава: Тип. Г. И. Марковича. 1911. -219 с.
11. Полек В. Т., Баб'як П. Г. Михайло Павлик. Бібліографічний покажчик. - Львів: ЛДНБ ім. В. Стефанька. 1986. - 208 с.
12. І. Ф. [Франко]. Правда: Письмо наукове і літературне від 1867 до 1883 р. (Алфавітний покажчик змісту) // Правда: Доп. до 13 річника. - Львів. 1884. -С. 273-315.

Михайн .Л.

ТЕМАТИКА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

До тому першого

1. Проблеми періодизації історії української журналістики: історія питання та огляд існуючих концепцій.
2. Газета "Харьковские известия": огляд її інформаційної діяльності.
3. Зародження галузевої журналістики в Україні.
4. Проблематика та основні прийоми поетики сатири в журналі "Харьковский Демокрит".
5. Природничі науки в журналі "Украинский вестник".
6. Гуманітарні науки в журналі "Украинский вестник".
7. Лист як публіцистичний жанр на сторінках журналу "Украинский вестник".
8. Історичні праці в журналі "Украинский вестник" та їх історіософський зміст.
9. Поезія на сторінках журналу "Украинский вестник": автори, проблематика, поетика.
10. Перекладна проза журналу "Украинский вестник": закономірність у доборі авторів, напрямки ідейних і стильових пошуків.
11. Іван Вернет як головний автор прозового відділу журналу "Украинский вестник": проблематика, поетика, жанрові особливості його творів.
12. "Листи до видавців" Фалалея Повінухіна як зразок сатиричної творчості Г. Квітки на сторінках "Украинского вестника".
13. Тендерна діяльність Г. Квіткн-Основ'яненка та її відображення в журналі "Украинский вестник".
14. "Листи з Малоросії" Олександра Льовшнна в "Украинском вестнике" як пам'ятка історії української публіцистики.
15. Рубрика журналу "Украинский вестник" "Харківські записки" - зміст інформаційної діяльності.
16. Відділ "Суміш" в журналі "Украинский вестник": головні матеріали, динаміка розвитку рубрики.
17. Дискусія про Г. Сковороду в "Украинском вестнике".
18. Релігійна проблематика в "Украинском журнале".
19. Естетичні праці О. Склабовського на сторінках "Украинского журнала".
20. Природничі науки в "Украинском журнале".
21. Характер та особливості прози в "Украинском журнале".
22. Особливості поетичного відділу "Украинского журнала".
23. "Украинский альманах", його композиція та значення в історії журналістики.
24. "Утренняя звезда": історія створення альманаху, його композиція та значення.
25. Композиція альманаху Є. Гребінки "Ластівка".
26. Боротьба літературних стилів і систем в альманасі О. Корсуна "Сніп".
27. Дебют М. Костомарова-науковця на сторінках альманаху "Молодик".

Історія української журналістики ХІХ століття

28. Іван Бецький та його журналістський подвиг - створення альманаху "Молодик".
29. Задум та загальна композиція альманаху "Молодик".
30. Висвітлення історії України на сторінках альманаху "Молодик".
31. Українська література на сторінках альманаху "Молодик".
32. Діяльність Михайла Максимовича в журналі М. І. Наєждіна "Телескоп".
33. Журналістська діяльність Михайла Максимовича московського періоду (1829 - 1834).
34. "Денница" - альманах М. Максимовича.
35. Київський період у журналістській праці М. Максимовича.
36. Композиція альманаху "Киевлянин".
37. Історичні праці в альманасі М. Максимовича "Киевлянин".
38. Альманах А. Метлинського "Южный русский сборник" та його внесок у розвиток української культури.
39. Жанр етнографічного щоденника в альманасі П. Куліша "Записки о Южной Руси".
40. Внесок "Записок о Южной Руси" в українську етнографію.
41. Художні твори в альманасі "Записки о Южной Руси".
42. Історичні праці в альманасі "Записки о Южной Руси".
43. Особливості альманаху П. Куліша "Хата".
44. Т. Шевченко і "Основа".
45. Творчість Марка Вовчка в контексті літературно-художніх публікацій "Основи".
46. Творчість Олекси Стороженка в контексті літературно-художніх публікацій "Основи".
47. Російська проза Пантелеймона Куліша в "Основі".
48. Поетична творчість П. Куліша на сторінках журналу "Основа".
49. Історичні праці М. Костомарова в "Основі" та їх значення для журналу.
50. Публіцистика М. Костомарова в "Основі": проблематика, поезика, майстерність.
51. Полемічне мистецтво публіцистів "Основи".
52. Літературна критика журналу "Основа".
53. Дискусія навколо єврейського питання в журналі "Основа".
54. Дискусія про творчість Г. Сковороди між "Основою" і "Русским словом".
55. Рецепція "Основи" в російській журналістиці початку 1860-х років.
56. "Основа" і "Современник": відгуки, перегуки, дискусії.
57. "Основа" і "Русский вестник": відгуки, перегуки, дискусії.
58. "Основа" і "Московские ведомости": відгуки, перегуки, дискусії.
59. "Основа" і "Русское слово": відгуки, перегуки, дискусії.
60. "Основа" і слов'янофіли.
61. "Основа" і західники.
62. "Основа" і газета "День": проблематика дискусії.
63. Рубрика "Думки південноруса" в "Основі". її автори та проблематика.
64. Листування з читачами в журналі "Основа".
65. Відділ хроніки в журналі "Основа".
66. "Листи з хутора" П. Куліша - видатна пам'ятка української публіцистики.
67. Мистецтво аргументації в "Листах з хутора" П. Куліша.

Михайн .Л.

68. Поетика публіцистичного твору П. Куліша "Листи з хутора".
69. "Листи з хутора" П. Куліша в контексті ідеології журналу "Основа".
70. Праця П. Куліша "Обзор украинской словесности" та її місце в історіографії історії української літератури.
71. Інтерпретація творчості Миколи Гоголя в журналі "Основа" і дискусія навколо цього в російській періодиці того часу.
72. П. Куліш як літературний критик журналу "Основа".
73. Естетична проблематика П. Куліша в статтях журналу "Основа".
74. Л. Глібов - редактор і видавець газети "Черниговский листок".
75. Жанрове розмаїття журналістики Л. Глібова.
76. Висвітлення першого періоду історії української журналістики в наукових працях (історіографія питання).

До тому другого

1. Історіографія історії української журналістики XIX століття.
2. Москвофільська журналістика та її діячі в оцінках Івана Франка.
3. Іван Франко - дослідник історії української журналістики.
4. Спроба періодизації історії газети "Зоря Галицька".
5. Дискусія про мову на сторінках "Зорі Галицької" 1853 року.
6. "Поученія церковніє" до "Зорі Галицької": проблематика, стилістика.
7. Художня література на сторінках "Зорі Галицької".
8. Газета "Зоря Галицька" в оцінках Івана Франка.
9. Дискусія навколо виникнення газети "Слово".
10. Дописи з підросійської України в газеті "Слово" в перший період її історії.
11. Публіцисти "Молодої Русі": Федір Заревпч. Ксенофонт Климкович.
12. Економічна пібліцистка Івана Франка в газеті "Діло".
13. Публіцистика о. Степана Качали в газеті "Діло".
14. Історіософія в публіцистиці Івана Франка в газеті "Діло".
15. Висвітлення процесу Ольги Грабар в газеті "Діло" 1882 року.
16. Висвітлення процесу села Гниличок в газеті "Діло" 1882 року.
17. Наукова публіцистика Володимира Антоновича в газеті "Діло".
18. Історична публіцистика О. Партницького в газеті "Діло" 1880 - 1890-і роки: формування історичної свідомості читачів.
19. Виборча кампанія 1897 року: висвітлення її перебігу і наслідків у газеті "Діло".
20. Огляд Василя Лукича "Закордонська Україна в 1881 році" в контексті публікацій журналу "Зоря" 1882 року.
21. Фейлетони Осипа Маковея в журналі "Зоря" 1.894 - 1895 років.
22. Літературна критика й публіцистика Павла Грабовського в журналі "Зоря".
23. Василь Щурат - літературний критик "Зорі".
24. Василь Лукич як літературний критик журналу "Зоря".
25. Шевченківські матеріали на сторінках журналу "Зоря".
26. Діалог про декадентство між Василем Щуратом та Іваном Франком у журналі "Зоря" (1896 - 1897).

Історія української журналістики ХІХ століття

27. Дискусія про завдання українства в журналі "Зоря" 1888 - 1889 років.
28. Дискусія навколо статті "Галицькі вірші" Б. Грінченка в журналі "Зоря" (1891 - 1892).
29. Дискусія В. Барвінського ("Правда") з М. Драгомановим ("Друг") у 1877 році.
30. Роль та значення праці Степана Смаль-Стоцького "Політика реальна" у газеті "Буковина" 1896 (№№ 53 - 88).
31. Газета "Буковина" під час редагування її Осипом Маковеем.
32. Публіцистика Д. Тянчкєвича: ідеологія, поетика.
33. Публіцистика В. Барвінського: ідеологія, поетика.
34. Публіцистика М. Павлика: ідеологія, поетика.
35. Публіцистика В. Навроцького: ідеологія, поетика.
36. Публіцистика С. Подолинського: ідеологія, поетика.
37. Публіцистика О. Терлецького: ідеологія, поетика.
38. Публіцистика С. Смаль-Стоцького: ідеологія, поетика.
39. Особливості українського соціалізму за публікаціями журналу "Громадський друг".
40. Рубрики "Вісті з Галичини" і "Вісті з України" в журналі "Громадський друг" і супровідних збірках - особливості публіцистично-інформаційної діяльності.
41. Публіцистика О. Кониського в журналі "Світ".
42. Літературна критика І. Франка в журналі "Світ": шукання методу.
43. Сатиричні нариси І. Бєлея на сторінках журналу "Світ".
44. Публіцистика Ф. Васнєвського з слов'янського питання в журналах "Громадський друг" і "Світ".
45. Етнографічні праці в журналі "Світ".
46. Співвідношення в публіцистиці журналу "Світ" соціального і національного дискурсів.
47. Імперативна публіцистика І. Франка в журналі "Світ".
48. Наукові праці І. Франка в журналі "Світ".
49. "Листи до Ірландії" Олександра Кониського та їх місце в контексті публікацій журналу "Світ".
50. Філософсько-політична концепція праці Юліана Бачинського "Україна ingredenta" (1895).
51. Чому друкування праці Ю. Бачинського "Україна ingredenta" було розпочате в журналі "Народ" в 1893 році. Але припинене після п'ятої подачі?
52. Обговорення книжки Ю. Бачинського "Україна ingredenta" в українській журналістиці того часу.
53. Полеміка І. Франка з С. Смаль-Стоцьким у статті "Реалісти чи кар'єристи" в журналі "Жите і слово" 1896 року.
54. Франкова оцінка праці Юліана Бачинського "Україна ingredenta" в журналі "Жите і слово" 1895 року.
55. Франкова концепція соціалізму у статті "Соціалізм і соціал-демократизм" у журналі "Жите і слово" в 1897 році.
56. Образ Росії в публіцистиці М. Драгоманова у виданнях "Громади".
57. Видавнича діяльність Агапія Гончаренка.
58. Шевченкознавчі матеріали в публіцистиці Агапія Гончаренка.
59. Чому Шевченко не є соціалістом? Провідні ідеї праці М. Драгоманова

Михайлин ГЛ.

"Шевченко, українофіли і соціалізм".

60. Програма-максимум і програма-мінімум у праці М. Драгоманова "Передне слово [до "Громади" 1878 р.]".

61. Публіцистичний метод М. Драгоманова.

62. Аркадій Животко - дослідник історії української журналістики.

63. О. І. Дей як дослідник історії української журналістики ХІХ століття.

64. П.М. Федченко як дослідник історії української журналістики ХІХ століття.

65. Дослідження історії української журналістики на сторінках журналу "Киевская старина".

66. Володимир Науменко - літературний критик журналу "Киевская старина".

67. Цикл статей "Записки читателя" Сергія Єфремова" на сторінках журналу "Киевская старина".

68. Праця М. Міхновського "Самостійна Україна" та її значення в розвитку української суспільно-політичної думки.

Історія української журналістики XIX століття

ЗМІСТ

ТОМ ПЕРШИЙ

ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ: ВІД ЖУРНАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ.....	3
--	---

ЧАСТИНА ПЕРША

ЗАРОДЖЕННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ.....	3
Розділ перший	
Передумови виникнення та національні джерела української журналістики.....	<13
Розділ другий	
Методологічні проблеми історії української журналістики.....	14
Розділ третій	
Початковий етап виникнення журналістики в Україні. Перші періодичні видання.....	'22

ЧАСТИНА ДРУГА

ХАРКІВСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА 1810-1820-х РОКІВ.....	32
Розділ четвертий	
"Харьковский демокрит".....	32
Розділ п'ятий	
"Украинский вестник".....	38
Розділ шостий	
"Украинский домовод" і "Харьковские известия".....	62
Розділ сьомий	
"Украинский журнал".....	68

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

УКРАЇНСЬКА АЛЬМАНАХОВА ЖУРНАЛІСТИКА 1830-1840-х РОКІВ.....	80
Розділ восьмий	
Харківська школа романтиків і початки її видавничої діяльності .80./	
Розділ дев'ятий	
"Утренняя звезда" і "Русалка Дністровая".....	192"
Розділ десятий •	
Альманах С. Гребінки "Ластівка".....	
Розділ одинадцятий	
Харківські альманахи О. Корсуна "Сніп" та І. Боцького "Молодик".....	114
Розділ дванадцятий	
Альманах "Киевлянин" М. Максимовича.....	135

Михайлин ІЛ.

Розділ тринадцятий
"Южный русский сборник" А. Метлинського..... 145

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

**УКРАЇНЬСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА В РОСІЇ
В ДОБУ "ВЕЛИКИХ РЕФОРМ"..... 151**

Розділ чотирнадцятий
Альманахи "Записки о Южной Руси" і "Хата" Пантелеймона
Куліша..... 151

Розділ п'ятнадцятий
Журнал "Основа" та його роль в розвитку української
літератури..... 163

Розділ шістнадцятий
Наукові, публіцистичні та літературно-критичні матеріали
"Основи"..... 177

Розділ сімнадцятий
Газета Леоніда Глібова "Черниговский листок"..... 203

Розділ вісімнадцятий
Репресивні заходи російського уряду проти українського слова
й перенесення розвитку української журналістики до Австрії . . 213

**ТОМ ДРУГИЙ
ПЕРІОД ЗДОБУТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРИТОМНОСТІ..... 223**

ЧАСТИНА ПЕРША

МОСКВОФІЛЬСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА..... 223

Розділ перший
Історичні передумови розвитку та окреслення другого періоду
історії української журналістики..... 223

Розділ другий
Москвофільська журналістика..... 245

Розділ третій
Газета "Зоря Галицька"..... 268

Розділ четвертий
Газета "Слово"..... 288

ЧАСТИНА ДРУГА

НАРОДОВСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА..... 307

Розділ п'ятий
"Вечерниці", "Мета", "Нива", "Русалка"..... 307

Розділ шостий
Журнал "Правда"..... 335

Історія української журналістики ХІХ століття

Розділ сьомий	
Газети "Батьківщина" і "Діло".....	376
Розділ восьмий	
Журнал "Зоря".....	399
Розділ дев'ятий	
Газета "Буковина".....	440
ЧАСТИНА ТРЕТЯ	
РАДИКАЛЬНА ЖУРНАЛІСТИКА . .	478
Розділ десятий	
Журнал "Друг".....	478
Розділ одинадцятий	
"Громадський друг". "Дзвін". "Молот"	514
Розділ дванадцятий	
Журнал "Світ".....	478
Розділ тринадцятий	
Журнали "Народ", "Хлібороб"	566
Розділ чотирнадцятий	
Журнал "Жите і слово*".....	589
ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА	
ЕМІГРАЦІЙНА ЖУРНАЛІСТИКА.....	611
Розділ п'ятнадцятий	
Еміграційна журналістика. "Громади" М. Драгоманова.....	611
ЧАСТИНА П'ЯТА	
УКРАЇНСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА В РОСІЇ.....	637
Розділ шістнадцятий	
Українська альманахова журналістика в Росії.....	637
Розділ сімнадцятий	
Російськомовна українська журналістика: "Киевский телеграф", "Киевская старина".....	658
Розділ вісімнадцятий	
Підсумки періоду. Журналістика і становлення національної самосвідомості українства	683
Список літератури.....	701
Тематика науково-дослідної роботи.....	712

НАВЧАЛЬНЕ ВІЩАННЯ

ІГОР ЛЕОНІДОВИЧ МИХАЙЛИН

історія **української**
журналістики
XIX століття

Підручник

Видання друге, доповнене і поліпшене

Керівник шідавничих проектів Р.О. Пляшко
Оршінал-макет І.В. Соломаха

Пі.ішісано до друку 10.02.03. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умови, друк. арк. 50.7. Умови, вид. арк. 52.1. Зам. № 343.

Видавництво "Центр навчальної літератури"
ву.т. Електриків, 23, м. Київ, Україна, 04176
г. 451-65-95, 416-20-63. т./ф. 416-04-47
e-mail: ОЛГісе(a)иaBook.cot. SBA@cul.com.ua
www.cul.com.ua

Надруковано в друкарні
Українського фігосоціо.логічного центру
03022, Київ-22, вул. Тругенка, 2, 264-11-61

